

**Rendi országgyűlés – polgári parlament.
Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon
a 15. századtól 1918-ig**

**Rendi országgyűlés – polgári parlament.
Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon
a 15. századtól 1918-ig**

Szerkesztette:

Dobszay Tamás – H. Németh István – Pap József – Szíjártó M. István

MAGYAR NEMZETI
LEVÉLTÁR

Magyar Nemzeti Levéltár – Eszterházy Károly Egyetem
Budapest – Eger
2020

Készült a Magyar Nemzeti Levéltár által elnyert NKFI K 116166 kutatási projekt („A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848”), illetve az Eszterházy Károly Egyetem által elnyert K 112429 kutatási projekt („A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése”) támogatásával

A borító előlapján a pozsonyi Magyar Kamara, majd később a magyar országgyűlés helyszínéül szolgáló épület, illetve a budapesti Országház (1903), a hátlapon A. J. Groitsch a Karok és Rendek 1836. évi pozsonyi üléséről készített rézmetszete látható.

© A szerzők, 2020

© Magyar Nemzeti Levéltár, 2020

© Eszterházy Károly Egyetem, 2020

ISBN 978-963-631-283-1

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és a televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár és az Eszterházy Károly Egyetem
Felelős kiadó: Szabó Csaba és Pajtókné Tari Ilona (rektori jogkörben eljáró rektorhelyettes)

Nyomdai előkészítés: Máté István

Borító: Nagy Attila

Tördelés: Molnár Gergely

Nyomdai munka: Pátria Nyomda Zrt., Budapest

Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

Tartalomjegyzék

A KORAI RENDISÉGTŐL A HABSBERG MONARCHIA LEGERŐSEBB RENDI ÁLLAMÁIG (14–17. SZÁZAD)	7
<i>C. Tóth Norbert</i> : A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között. Vázlat	9
<i>Mikó Gábor</i> : A Quadripartitum kéziratáról	25
<i>Dominkovits Péter</i> : A nyugat-dunántúli vármegyék országgyűlési követei Győr, Sopron, Vas, Zala megyék példáján	51
<i>Guszarova Tatiana</i> : A 17. századi országgyűlési naplók és a szerzőik	57
<i>Kádár Zsófia</i> : Szerzetesrendek a 17. század századi magyar országgyűléseken	67
<i>H. Németh István</i> : Egy korszakváltás városi követei, 1681–1741	81
<i>Szirtes Zsófia</i> : Brassói követek országgyűlési részvétele az erdélyi Habsburg-uralom kezdetén, 1690–1711	97
 A 18. SZÁZADI DIÉTÁK TÁRSADALOMÉIS KULTÚRTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSÉN	117
<i>Nagy János</i> : A 18. századi diéták társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben A vármegyei követek „csendes forradalma”. Viták az 1751. évi országgyűlésen	119
<i>Horváth Gyula Csaba</i> : A 18. századi vármegyei követek rokoni kapcsolathálója.	137
<i>Sebők Richárd</i> : Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök és királyi ülnökök prozopográfiai elemzése	157
<i>Hende Fanni</i> : Ceremóniák a 18. század első felének országgyűlésein	195
<i>Vajnági Márta</i> : A magyar rendek az 1792-es koronázáson	209
<i>M. Varga Benedek</i> : „Domina et Rex”: Mária Terézia és a nőuralom problémája a 18. századi Magyarországon	231
<i>Maczák Iboha</i> : Egy országgyűlés – két hitszónok Hunyadi Szabó Ferenc és Tormási János tevékenysége az 1790-91. évi diétán	255
<i>Hönich Henrik</i> : Latin vagy magyar? A nyelvkérdés a diéta előtt 1790–91-ben	273

TÁRSADALMI CSOPORTOK, RENDI „FRAKCIÓK”

A REFORMORSZÁGGYŰLÉSEKEN295

Czinege Szilvia: Apponyi György gróf a reformkori országgyűléseken.....297

Melkovics Tamás: Az 1839–40-es diéta főrendi ellenzékének csoportprofilja.....323

Völgyesi Orsolya: A Királyi Tábla tagjai az 1832–36. évi országgyűlésen.....345

Czoch Gábor: Az 1843/44. évi városi reform Kassa szemszögéből.....365

Zakar Péter: Hám János felszólalása a vegyes házasságokról
folytatott országgyűlési vitában (1843).....391

Miru György: Alkotmányos viták az első népképviselői országgyűlésen.....407

A DUALIZMUS KORÁNAK ORSZÁGGYŰLÉSEI423

Pap József: „Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja
a dualizmus korában.....425

Pál Judit – Vlad Popovici: A dualizmus kori parlamenti elit generációs vizsgálata.....451

Ballabás Dániel: „De kérdem ... vajjon oly könnyű-e akkora vagyont szerezni,
a mely után — a földbirtokot értve — háromezer forint adót kell fizetni?”
A főrendiházi cenzushoz szükséges földingatlan nagysága471

Tóth-Barbalics Veronika: A főrendiház bizottságai a dualizmus korában.....487

Gerhard Péter: Fővárosi érdekképviselő a korai dualizmus országgyűlésein.....503

Szendrei Ákos: Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti)
parlamenti képviselője a 19. század második felében. Adatok, kutatási
lehetőségek és módszerek527

Matolcsi Réka: „Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai
a dualizmus korában.....541

Források.....563

Kiadott, nyomtatott források.....571

Hivatkozott irodalom.....583

**A korai rendiségtől a Habsburg Monarchia
legerősebb rendi államáig (14–17. század)**

C. Tóth Norbert*

A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között Vázlat

Az országgyűlés szó hallatán minden középkor iránt érdeklődőnek a rendek, illetve rendiség, az utóbbi nyomán egyfelől a „korai rendiség”, másfelől pedig a Hunyadiak alatti „rendi állam” jut eszébe. A kettő közötti majdnem százötven évet az erős királyi hatalom időszakaként, illetve a rendiség „búvópatak”-szerű lappangásaként jellemzi a szakirodalom. E szerint ugyanis az országgyűlések számával fordítottan arányos a királyi hatalom milyensége. Ha egy király uralkodása alatt kevés országgyűlést hívtak össze, akkor erős uralkodónak számít, ha sokat, akkor értelemszerűen gyenge királynak szokás gondolni. Erős királyok voltak az Anjouk, különösen Nagy Lajos, illetve Zsigmond király 1404 után, mivel alig néhány országgyűlést tartottak. Vajon miért gondoljuk, hogy az országgyűlések megtartása bármit is elárul a királyi hatalomról, miért teszünk egyenlőségelet a sok és/vagy rendszeres országgyűlések és a királyi hatalom gyengesége közé?

A késő középkori országgyűléseink tekintetében az alapvetést Mályusz Elemér az 1440 utáni rendi államról szóló tanulmányában fogalmazta meg, amit azzal alapozott meg, hogy „a Corpus iuris-ba bekerült Zsigmond-féle decretumoknak a többsége sem országgyűlésen került kiadásra, hanem a királyi tanács határozatából”.¹ A változás 1439/1440-ben történt, amikortól „a fontosabb elvi döntéseknek, amelyek a nemzet sorsát befolyásolják, az országgyűlés a színtere”.² Ugyanakkor a Hunyadi János nevével fémjelzett korszakban „a polgárságnak számottevő befolyása nem volt a határozataikra és a köznemesség az egyetlen tényező, amely a nagybirtok urai mellett szóhoz jutott”.³ Mindebből aztán Mályusz levonta azt a felettébb hamis következtetést, hogy „az országgyűlések ily módon nem a rendek, hanem egyedül a közne-

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa.

¹ Mályusz 1957: 79.

² Mályusz 1957: 79.

³ Mályusz 1957: 79.

messég érdekeiért vívott harcoknak a színtere, jelentőségüket is, úgy véljük, elég az utóbbiakkal kapcsolatban körvonalazni”.⁴

A kitűnően megírt és látszólag jól adatolt megállapításait azután, hogy csak egy-két nevet említsek, Fügedi Erik,⁵ Engel Pál minden további kétely nélkül átvette, sőt továbbfejlesztette. Engel Pál például eljutott odáig, hogy véleménye szerint az 1526. augusztus 29-i mohácsi vereséggel végződő korszakban Magyarországot – csakúgy, mint Lengyelországot – „a nemesi rend uralomra jutása tette tönkre”.⁶ Mályusz Elemér elméletével azonban semmi dolgunk nem lesz a következőkben, mivel egyfelől megállapításai a korábbi időszakra nem relevánsak, másfelől az általa vizsgált korszak esetében pedig éppen ő gondoskodott arról, hogy kritika nélkül nem fogadhatjuk el egyetlen állítását sem, mert – mint írta – „[a]z országgyűlési felszólítások, akár a királyok vagy kormányzó, akár az országnagyok bocsátották ki azokat, azt a benyomást keltik a mai olvasóban, mintha a nemesség otthon megyéjében várakozott volna, mikor keresik fel a hírnökök s csak ha kezébe vette a meghívókat, gondolt a közügyekre. Be kell vallanunk, bármily gondos, figyelmes vizsgálat alá vegyük is a felhívásokat, ezek betűi mást, többet nem árulnak el. A nemesség ily várakozó magatartása azonban, amelyből csak időnkint zökkenne ki, amikor cselekvésre kap felszólítást, semmiképpen sem egyeztethető össze azzal a feltevésünkkel, hogy az államéletben aktív tényezővé válását saját elhatározásának köszönhette. Mint oly sokszor, ebben az esetben sem a betűszerinti értelem azonos a valósággal”.⁷ Mályusz elméletével, mivel koncepcióját nem a forrásokból leszűrhető eredmények alapján, hanem éppen fordítva, az elmélethez keresett adatokból, mondhatni „forráshajlító” tevékenysége révén alkotta meg, további alapkutatások hiányában egyelőre nem foglalkozunk.

Térjünk tehát vissza a már említett alapvető kérdéshez, hogy miért gondoljuk azt, hogy az országgyűlések száma és a királyi hatalom között fordított arányosság figyelhető meg? Vagy másképpen fogalmazva, jellemezhető-e az országgyűlések gyakoriságával a királyi hatalom erőssége vagy éppen gyengesége? I. Károly országlását többek között azért is szoktuk az erős királyi hatalom példjaként állítani, mert az ún. kiskirályok legyőzése (1321) után nem tartott több országgyűlést. Minderre természetesen egy meglehetősen szubjektív forrás, a magyar főpapoknak a pápához 1338 szeptembere előtt írt panaszának egyetlen mondatát – „a király trónra lépése óta a főpapokat, főurakat és nemeseket pedig, az ország jogai és szabadságai sé-

⁴ Mályusz 1957: 79.

⁵ Fügedi 1986: 255–363.

⁶ Engel 2001: 307.

⁷ Mályusz 1957: 531.

A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között.

relmére, az ország és a rendek nagy kárára a szokott gyűlések tartásától eltiltotta”⁸ – szokás idézni. A levél teljes szövegének elolvasása alapján azonban talán joggal gyanakodhatunk arra, hogy a püspököknek a legkevésbé éppen az országgyűlések meg nem tartásával volt gondja, e panaszt ugyanis megelőzi további nyolc – a jelek szerint – nagyobb problémát okozó ügy: 1) főpapi hagyatékok király általi lefoglalása (*ius spolii*), a rokonságuk kizárása az öröklésből; 2) az egyházi javak és jövedelmek lefoglalása üresedés idején; 3) a *simonia* (a király embere pénzért vezeti be az egyházaikat a javadalmakba); 4) immár huszonhárom éve nem volt kánoni választás, a király erőszakkal nevez ki egyháziakat; 5) a kegyúri jogot folyton eladományozza; 6) az egyháziak, püspököktől a szerzetesrendekig kötelesek évente hadba szállni; 7) új-évi ajándékot kell fizetniük a királynak és 8) a bíraskodásban nem veszik figyelembe jogaikat. A panaszáradat 10. pontja szerint pedig az uralkodó az árvák, özvegyek, stb. ügyében sem hallgatja meg szavukat.⁹ A panasszal szemben ugyanakkor bizonyos adataink arra mutatnak, hogy a főpapok levelükben nem a teljes igazságot fejtették ki, az év márciusában ugyanis a jelek szerint volt országgyűlés vagy legalábbis terveztek megtartását.¹⁰ Egy biztos, az országnagyok, jelen esetben a főpapok nagyon is számon tartották ez irányú jogaikat.

A panaszlevél fényében (azaz, ha a király valóban eltiltotta volna az országgyűlések megrendezését) korántsem tűnik lehetetlennek az, hogy Lajos király trónra lépésével csupán helyreállt a régi rend: ahogyan Károly uralkodása első felében, úgy 1342-től is rendszeresen tartottak országgyűléseket. Rögtön az elsőt a király koronázásakor! Az okleveles és elbeszélő adatok egybehangzó tanúsága szerint ugyanis Lajos koronázása „a főemberek, előkelők, bárók, lovagok és Magyarország nemesi közössége egységes akaratából”,¹¹ illetve „a bárók, főpapok és az ország nemesi egyhangú óhajából”¹² ment végbe. Ugyanezt hangsúlyozza Lajos király Telegdi Csa-

⁸ Kristó–Makk (szerk.) 1988: 188. „*prelati eciam et principibus ac regnicolis contra jura et libertates regni inhibuit generalia consilia et parlamenta alias consveta, in ipsius regni et regnicolarum magnum cum prejudicio detrimentum*” (Fraknói 1899: 3., Anjou-kori oklevéltár XXII. 458. sz.). Minderre lásd még Zsoldos Attilának a kéziratot lezárása után megjelent tanulmányát: Zsoldos 2018.

⁹ Uo.

¹⁰ Bónis–Bácskai 1976: 96–102. – 1337-ben egy pert erre az országgyűlésre tesznek át (Anjou-kori oklevéltár XXI. 447. sz.). Az 1270 és 1342 közötti ország(os)gyűlésekre lásd Spekner 2015: 69–109., passim; Zsoldos 2013: 216–218.; Skorka 2016: 192–193. – Listájukat lásd a Függelékben.

¹¹ Kristó 2000: 11. „*magnatum, procerum, baronum, militum ac communitatis nobilium regni Hungarie voluntate unanimi*” (Galántai–Kristó 1985 (szerk.): 161., 14–15. sor).

¹² „*de prelatorum, baronum et nobilium regni unanimi et concordii voto*” – az adatokat lásd Piti 2007: 130–131. A koronázás jogosságára vonatkozó formula egyébként érdemes lenne legalább

nád esztergomi érsek számára 1343. április 27-én kiállított adománylevele is: e szerint az érsek érdemei elismerése fejében, amelyeket többek között „Csanád általi, a főpapok, bárók, előkelők és az országlakosok jóváhagyásával és akaratából történő megkoronázásában és trónra emelésében teljesített”,¹³ kapta az adománylevélben leírt birtokot. Jóllehet forrásaink némi költői túlzással is írják le az eseményt, mindegyik tartalmazza azt a kifejezést (*communitas nobilium regni, nobiles regni, regnicole*), amely alapján – noha szokás a források sztereotip fordulatának tekinteni¹⁴ – nem lehetnek kétségeink afelől, hogy I. Lajos koronázásakor elvárható és megszokott módon országgyűlést tartottak. Az „összejövetelnek” egyetlen, a forrásokban is említett „napi-rendi” pontja Lajos megkoronázása lehetett.¹⁵ (A másik, amelyet csak közvetetten tudunk igazolni, a hivatalban lévő méltóság- és tisztségviselők király általi megerősítése vagy éppen elmozdítása.¹⁶) Az eddigi szakirodalomban az erre vonatkozó források „tömege” ellenére sem merült fel, hogy az ekkor tartott országgyűlést felvegyék az ismert Anjou-kori gyűlések sorába.¹⁷ Felmerül a miért kérdése.

A felelet kiábrándítóan egyszerű: a magyar történetírás a király és a nagybirtokosok, illetve a rendek kapcsolatát egyfajta „végtelen háborúként” értelmezi, és így az országgyűlés és a rendiség fogalmak egyfajta szitokszóvá váltak. A Mályusz által leírt folyamat szerint e harcban a király változó szövetségesei (köznemesség, városok) segítségével küzd a nagybirtok, az arisztokrácia „lényegében rejlő önállósulási” törek-

két szempontból további vizsgálatokra: 1) a király milyen okból hangoztatja ilyen nyomatékosan trónjogosultságát; 2) miért csak – néhány királyi oklevélről eltekintve – az országbíró okleveleiben tűnik fel a formula rendszeresen.

¹³ Anjou-kori oklevéltár XXVII. 210. sz. „in solemnitate coronationis et intronizationis nostrae per ipsum de beneplacito, concordi et unanimi voluntate omnium praelatorum, baronum, procerum et quorumlibet regnicolarum nostrorum laudabiliter factae exhibitae et impensa” (Blazovich–Géczi 1995: 121.).

¹⁴ Lajos 1342. júl. 21-i székesfehérvári koronázásán részt vevőkre az általános utalásokon (lásd az idézett adatokat) túl egyetlen személyről, az országbíróról mutatható ki, hogy azokban a napokban Fehérváron volt (Anjou-kori oklevéltár XXVI. 391. sz.).

¹⁵ Vö. Mátyás és II. Ulászló királyok esetével (Neumann 2008: 334–335.).

¹⁶ Vö. ennek halvány nyomával Nagymartoni Pál országbíró 1343. szept. 24-i oklevelében, amelyben visszautalt az 1342. évi „királyváltásra”: „et nobis, prout sui patris sic et suo tempore honore iudicatus curie regie prefulgentibus” (MNL OL DF 248303., Anjou-kori oklevéltár XXVII. 629. sz.) 1490 szeptemberében II. Ulászló király (Bonfini 1995: 615. [IV. X. 130.]), 1527 novemberében pedig I. Ferdinánd király székesfehérvári koronázása után ugyanezt tette (vö. Velius 2013: 36.).

¹⁷ A magyar szakirodalom alapján tájékozódó külföldi történészek ugyanezt hangsúlyozzák (vö. Guenée 1985: 173.; Rady 2012: xxxiv–xxxv.), noha arról tudnak, hogy a 13. század végén már tartottak országgyűléseket a Magyar Királyságban (Guenée 1985: 176.).

A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között.

vései ellen,¹⁸ amelyet – Engel Pál szerint – „néha éles fegyverekkel vívnak, máskor inkább kötélhúzásra emlékeztet”, és mivel ennek megakadályozására az uralkodó és a királyi tanács gyenge volt, időről-időre az ország területi épségét fenyegette.¹⁹ A királyok (Zsigmond majd Mátyás) a köznemességet erősítve a küzdelmet egy új te-
repre, az országgyűlések elé tették át, és idővel „a tanács, a megerősödő országgyűlés mellett, elveszíti korábbi hegemoniáját s ezzel a benne csoportosuló nagybirtokosok divergáló törekvései is korlátok közé szorulnak”.²⁰ Mályusz szerint „[a] köznemesség és a királyság kapcsolatát alapvetően a hatalomhoz való viszonyuk határozza meg. A király kényszerűségéből folyamodik a nemességgel való együttműködéshez, azért, hogy régi hatalmából mentse, ami menthető”.²¹ A köznemeselek országgyűlési megjelenésükkel beléptek az országos ügyek intézésébe, és míg a 14. században csak familiárisként juthattak el otthonukból távoli vidékekre, tapasztalhatták meg más országrészek, illetve országok világát, addig az 1440-es évektől a vármegye követeként és pénzen járhatták be a „fél” világot, „együttesen vitatkozhatnak a «haza» sorsáról, valamennyiük közös problémáiról”.²² Mályusz e személyeket egy 1447-es oklevél alapján mutatta be és jellemezte, a felsorolt adatokból azonban pontosan az ellenkezőjére derült fény: e csoport minden tagja familiárisa volt valamelyik, a kor politikáját meghatározó nagyúrának!²³

A szakirodalom most bővebben nem részletezett álláspontja szerint tehát az 1301 és 1440 közötti időszak a következőképpen vázolható: a nagybirtokos arisztokrácia uralkodott 1301 és 1310-es évek közepe, 1382 és 1404 között, illetve 1438-tól, ennek megfelelően a királyi hatalom 1310-es évek közepétől, a kiskirályok leverésétől Lajos király haláláig, majd az 1403-as felkelés leverésétől Zsigmond király haláláig volt erős. Ennek egyenes következménye volt, legalábbis Engel Pál megállapítása szerint, hogy „Zsigmond, hű báróira és az aulára támaszkodva, lényegében ugyanolyan teljhatalommal kormányzott 1403 után, mint annak előtte Károly vagy Nagy Lajos. Országgyűlést 1435-ig nem hívott össze, és a döntések továbbra is az udvarban születtek. A királyi tanács és az aula megtartotta kizárólagos vezető szerepét. [...] A királyi tekintély szilárdságát jellemzi, hogy 1427-ben, amikor Jolsvai nádor egyetlen fia utód nélkül halt meg, elég volt egy udvari ifjút kiküldeni a hatalmas örökség átvételére”.²⁴

¹⁸ Mályusz 1957: 61.

¹⁹ Engel 1977: 11. (az idézet), 30., 83.

²⁰ Mályusz 1957: 61.

²¹ Mályusz 1957: 541.

²² Mályusz 1957: 542.

²³ Mályusz 1957: 529–536.

²⁴ Engel 2001: 183.

(Ez azonban korábban és később sem történt máshogy!) Az eddigi irodalom szerint tehát 1342 és 1439 között országgyűléseket csak nagyon ritkán, összesen nyolc alkalommal tartottak a Magyar Királyságban: 1351. november–december 11., 1352. augusztus 20., 1384. június 22., 1385. november 8–14., 1386. augusztus 27. után, 1397. szeptember 29., 1435. február–március 8., 1439. máj. 29.²⁵ Ugyanezen logika mentén azt is állíthatnánk, hogy 1301 és 1384 között csupán egy alkalommal, 1351-ben hoztak törvényt, majd 1405 és 1435 között egyetlen dekrétumot sem alkottak. Végső soron tehát minél erősebb a királyi hatalom, annál kevesebb országgyűlés van egy országban.

A címben megbújó kérdésre, ti. voltak-e országgyűlések a két időpont között Magyarországon, természetesen igen a felelet. Ugyanakkor rengeteg nehézség van azonosításuk körül. Egyfelől a kutatás nem tart számon az 1440 előtti évekből országgyűlési meghívókat. Eddigi kutatásaim során magam is mindössze hat országgyűlési meghívót, vagy ragaszkodva szövegükhöz, tanácskozársra (általában a *tractatus* szó szerepel bennük)²⁶ hívó parancslevelet tudtam összegyűjteni. Az elsőt 1318. március 14-ről, amikor Károly király július 1-jére Rákos mezejére hívta az ország tagjait. A további ötöt Zsigmond király uralkodása idejéből, egyenletes eloszlásban 1399-ből, 1406-ból, 1418-ból, 1426-ból és 1430-ból találtam. E parancslevelek közös jellemzője, hogy a későbbi, azaz a Mátyás- vagy Jagelló-kori országgyűlési meghívókhoz képest némileg bővebb szövegezésűek, kevésbé formalizáltak. Ismerünk olyat, amely fegyveresen, illetve fegyveresekkel együtt történő megjelenésre szólít fel, de olyat is, amelyik különadók kivetése ügyében hívja össze az érdekelteket.²⁷ Jóllehet nem országgyűlési meghívó, de mindenképpen említést érdemel Zsigmond királynak 1405. november 16-i, a budai káptalanhoz szóló levele, amelyben meghívta őket Borbála királyné december 6-i székesfehérvári koronázására, és egyúttal felhívta figyelmüket, hogy ne felejtkezzenek el a koronázási ajándékról sem.²⁸

Ha van meghívó, akkor az esetek többségében kimutatható, hogy volt országgyűlés is, ám mint láttuk az előbb, ebből olyan sokkal nem rendelkezünk, így az or-

²⁵ Magyarország történeti kronológiája I. 212–213., 227–228., 235., 255., 258.

²⁶ Pl. „ad huiusmodique exercitum instaurandum salubres tractatus et colloquia feliciter celebrare, in quibus et vestram fidelitatem interesse et de eisdem notum fieri volumus. Igitur vestre fidelitati firmiter committimus et mandamus, quatenus mox visis presentibus dilatione et recusa sine omni ad Waradinum, personaliter ubi et nos pro faciendis et celebrandis ipsis tractatibus et colloquiis deo duce brevissime constituemur, ad nostram maiestatem venire debeatis dictos tractatus et colloquia nobiscum inibi super hys sanius celebraturi” (ZsO II. 5036. sz. [1406. okt. 4.]).

²⁷ ZsO I. 5769. sz., II. 5036. sz., VI. 1543. sz., XIII. 1280. sz. és MNL OL DF 278001.

²⁸ ZsO II. 4256. sz.

A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között.

szágygyűlések összegyűjtéséhez szükséges számos más forrás is. Az 1440 előtt tartott országgyűlések felismerése és azonosítása a források tengerében – kivéve, ha fennmaradtak a végzések is –, mivel nem használják következetesen a később általánossá váló *dieta*, *conventio* vagy *congregatio generalis* kifejezéseket, felettébb nehéz. Szisztematikusan végig kell néznünk az okleveleket és lehetőség szerint olyan kifejezéseket kell keresnünk bennük – például *prelati*, *barones et regni nobiles*, *prelati et barones* vagy *regnicole* –, amelyek utalhatnak arra, hogy az adott időpontban valamilyen tanácskozás, netán országgyűlés zajlott. Az oklevelekben szereplő „prelati et nobiles” (majd ez utóbbi helyett: *barones*) kifejezés alatt Gerics József kutatásai szerint a 13. századtól kezdve általában a királyi tanácsot értették,²⁹ a kifejezés „nobiles” és/vagy „proceres” taggal kibővült jelentése azonban már az országgyűlést jelenti.³⁰ Ugyanakkor Spekner Enikő adatokkal alátámasztott véleménye szerint a „prelati et barones” kifejezés az Anjou-kortól már önmagában is az országot reprezentálta.³¹ Minderre jó példa a nádor 1352. augusztus 24-i Székesfehérváron kelt oklevelének bevezetése, amelyet fontossága okán érdemes szó szerint – Gerics József fordításában³² – idéznünk: „az országnak [...] a néhai [...] András király úr [...] aranybullával [...] kiadott kiváltságlevelében megerősített szabadsága, amelyet utóbb urunk, Lajos [...] is hasonlóképpen királyi privilégiumának oltalmával megerősített, így kívánja, Szent Istvánnak, Magyarország első királyának ünnepén az országnak eme ünnepe körül tartandó gyűlésén nádori tisztségünk feladata szerint együtt voltunk [...] Miklós [...] esztergomi érsekkel, [...] János veszprémi és Miklós [...] zágrábi püspökkel [...], valamint [...] Tamás országbíróval [...] és Miklós erdélyi vajdával [...], akiket a királyi jószág azért rendelt társainkul, hogy minden panaszosnak megfelelő igazságot szolgáltassunk, valamint az ő és országa némely ügyét megújítsuk és kellő állapotába helyezzük, amikor Székesfehérváron voltak a többi egyház főpapjai, a bárók és az ország nemesei, akik a gyűlésre jöttek össze”.³³

²⁹ Gerics 1987: 267–269.

³⁰ Gerics 1987: 277. Vö. még Bónis 1976: 51.

³¹ Spekner 2015: 104., korábban már ugyanezt hangsúlyozta Holub 1944: 148–149.; vö. még Bertényi 1976: 41. A középkor- és újkori országgyűlésekre vonatkozó nézetek összefoglalását, illetve a „középkor” továbbélésére lásd Szijártó 2010: 31–43.

³² Gerics 1987: 277.

³³ „nobis in festo Beatissimi Stephani primi regis Hungarorum regni libertate a serenissimo principe domino Endre olym rege Hungarorum illustri vigore sui privilegii aurea bulla vallati data et concessa ac tandem tempore procedente per dominum nostrum, dominum Ludovicum eadem gratia ipsius regni Hungarici gubernaculo feliciter presidentem et corone similiter sui regalis privilegii munimine confirmata requirente in congregatione eiusdem regni sui circa ipsum festum fieri debenda, iuxta debitum officii nostri palatinatus unacum ... Nicolao ... ar-

Az 1352-ben tartott országgyűlés esetében „szerencsénk” volt, mivel maga a forrásunk árulta el nekünk azt, hogy a királyság főpapjai, bárói és nemesei azért gyűltek össze, mert országgyűlés zajlott. Fortunára várni azonban meglehetősen kockázatos dolog, ezért okleveleinket muszáj módszeres kutatással feltárni, hiszen csak ilyen módon gyűjthetők össze azok az adatok, amelyek segítségével eldönthető, hogy egy adott időpontban királyi nagyobb tanács ülés vagy éppen országgyűlés zajlott-e.

Találomra, illetve egészen pontosan az Anjou-kori oklevéltár megjelent köteteit is figyelembe véve az 1347-es évet választottam ki. Az oklevelek átnézése során feltűnő volt, hogy az év májusától június elejéig sok olyan nagybírói kiadványt találni, amelyekben nemcsak általánosságban (*unacum baronibus regnique nobilibus nobiscum in iudicio adherentibus*),³⁴ hanem név szerint is felsorolták a bírótársakat is. (Az egyszerűség és könnyebb átláthatóság kedvéért táblázatos formában közlöm ezeket; lásd az 1. táblázatot; az első oszlopban a méltóságviselők, a második és harmadik oszlopban két kitüntetett dátum – május 20.³⁵ és 24.³⁶ – szerepel, azok neve mellett, akik az e napi oklevelekben szerepelnek, + jel áll, a negyedik oszlopban azok az adatok állnak, amelyek nem e két naphoz kötődnek.)

méltóságviselő neve	V. 20.	V. 24.	egyéb adat
Telegdi Csanád esztergomi érsek	+	–	V. 12., VI. 4. (Anjou oklt. XXXI. 414., 581. sz.)
Kaproncai Gergely csanádi püspök	+	+	V. 12. (Anjou oklt. XXXI. 414. sz.)
Dörögdi Miklós egri püspök	+	+	–
Piacenzai Jakab zágrábi püspök	+	–	V. 12. (Anjou oklt. XXXI. 414. sz.)
Garai János veszprémi püspök, kancellár	–	+	–
Zsámboki Miklós nádor	–	+	–
Nagymartoni Pál országbíró	+	+	–

chiepiscopo Strigoniensi locique eiusdem comite perpetuo, Iohanne Wesprimiensis et Nicolao Zagrabienensis ecclesiarum ... episcopis necnon ... comite Thoma iudice curie regye ac Nicolao woyvoda Transilvano et comite de Zounuk per regiam benignitatem pro faciendo quibuslibet querulantibus recto iudicio necnon pro quibusdam suis et regni sui negotiis restaurandis et reformandis in socios nobis deputatis ceterisque ecclesiarum prelati et baronibus regnique nobilibus ad ipsam congregationem congregatis in Alba Regali existentibus” (MNL OL DL 4301., kiadása Kovachich 1798: 79–80.).

³⁴ Pl. MNL OL DF 200905. (Anjou-kori oklevéltár XXXI. 471. sz.)

³⁵ Anjou-kori oklevéltár XXXI. 448–449. sz.

³⁶ Anjou-kori oklevéltár XXXI. 461., 471., 480–481. sz.

A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között.

Lackfi István erdélyi vajda	–	–	VI. 4. (Anjou oklt. XXXI. 581. sz.)
Szécsi Miklós szlavón-horvát bán	+	+	V. 12. (Anjou oklt. XXXI. 414. sz.)
Ostfi Domokos macsói bán	+	+	–
Paksi Olivér királyi tárnokmester	–	+	–
Szécsi Ivánka királyi asztalnokmester	–	–	V. 19. (Anjou oklt. XXXI. 439. sz.)
Becsei Töttös királyi ajtónállómester	–	–	V. 11., 21. (Anjou oklt. XXXI. 403., 450. sz.)
Garai Pál királynéi tárnokmester	+	+	–
Szécsényi Tamás krassói és kevei ispán	+	+	V. 12. (Anjou oklt. XXXI. 414. sz.)
Tót Lőrinc vasi, soproni és varasdi ispán	+	+	VI. 4. (Anjou oklt. XXXI. 581. sz.)
Treutel Miklós pozsonyi ispán	+	–	V. 12. (Anjou oklt. XXXI. 414. sz.)
Hahót nembeli Miklós volt szlavón bán	+	+	–
Zsámboki János turóci ispán	+	+	–
Cselenfi János gömöri ispán	+	+	–
Kükei Ajnárd	+	+	–
Őri Veres Tamás csejtei várnagy	–	+	–
Magyar Pál	–	+	–
Pomázi Cikó keresztszegi és tapolcsányi várnagy	+	–	–

1. táblázat. Az 1347. máj. 11–jún. 4. között Budán kimutatható személyek

Mindezt nyilván a véletlenek számlájára is írhatnánk, de ehelyett érdekesebb inkább az összefüggéseknek hinni: a fentebb felsorolt főpapokon, bárókon és előkelőkön túl ugyanis három város, Eperjes, Kisszeben és Sáros képviselői május 31-én szintén Budán tartózkodtak, hogy panaszaikat előadják. A városok képviselőinek jelenléte, főleg annak fényében, hogy 1324-ben éppen azt a szabadságot kapták a királytól, hogy nem kötelesek megjelenni az országgyűléseken,³⁷ meglepőnek tűnhet, ám ott létükből természetesen korántsem következik az, hogy tevékeny részesei lettek volna a tanácskozásoknak. Megjelenésük – összhangban azzal, hogy a középkori magyar országgyűléseken milyen témákban hoztak határozatokat – inkább jól felfogott érdekeikből következett: ekkor egy helyen megtalálhattak mindenkit.

³⁷ Anjou-kori oklevéltár VIII. 483. sz.

A szabad királyi városok ugyanis a király (vagy utóbb a korona) tulajdonát képezték és ennek következtében nem alkothattak külön rendet. Mindezt Mályusz Elemér már közel száz évvel ezelőtt, az 1405. évi városi gyűlés kapcsán megfogalmazta: „[a] király csak a saját városai és falvai követeit gyűjti össze, velük tárgyal meg bizonyos dolgokat, tehát úgy jár el, mint bármely földesúr, aki összehívja birtokairól jobbágyait vagy azok kiküldöttjeit, hogy új szerződést kössön velük”.³⁸ Majd leszögezte, „[a]zokat az adatokat, amelyek a XV. és XVI. század folyamán az egyes városok kiküldöttjeinek az országgyűléseken való megjelenéséről szólnak, nem annak igazolásául kell tekintenünk, – mint azt jogtörténetírásunk eddig tette –, hogy a városoknak joga volt a követküldésre és a tanácskozásokon való részvételre, hanem ellenkezőleg egy lassan érő, fokozatosan, kezdetlegesen haladó fejlődésnek a jeleiül. [...] a polgárság a középkorban korántsem tartotta oly fontosnak a követküldést, mint mi racionális felfogásunkkal gondoltuk s hogy a maga rendi életének különállását egészen másképp igyekezett biztosítani, mint az országgyűlésen való részvétellel.”³⁹ Másképpen fogalmazva, a városok, de nem csak a szabad királyi, hanem egyéb jogállású települések küldöttei/képviselői amellet, hogy intézik ügyes-bajos dolgaikat (közlik sérelmeiket, megújíttatják kiváltság- és szabadságleveleiket), hiszen ekkor együtt van az „ország”, egyúttal „megfigyelőként”, információk „beszerzőként” is jelen vannak az országgyűléseken.⁴⁰ A fenti kitérő után ideje röviden válaszolnom arra a kérdésre, hogy miért voltak oly sokan Budán: az ekkor zajló tanácskozások legfőbb témája az év őszén indított nápolyi hadjárat lehetett.⁴¹

Az általam itt vizsgált időszakban eddig nagyjából ötven országgyűlésre találtam adatot, és egyáltalán nem lepődnék meg azon, ha egyszer kiderülne, hogy még ennél is gyakrabban hívták össze őket (lásd listájukat a Függelékben). Ez már átvezet minket egy másik fontos kérdéshez: milyen okból hívták össze az országgyűlést? Fontos hangsúlyozni ugyanis, hogy az országgyűlés nem „törvényalkotó-üzem”. Elsősorban nem azért gyűltek össze, hogy törvényeket alkossanak vagy határozatokat hozzanak, hanem hogy például jelen legyenek az új király koronázásán, nádort válasszanak, előadják panaszait, orvosoltassák sérelmeiket, ítéلkezzenek (azaz ülnökként részt vegyenek bírósági eljárásban), döntsenek, illetve tanácsot adjanak pénzügyi és hadügyi kérdésekben, különadók tárgyában, összefoglalóan az ország ügyeiről (*negotia*

³⁸ Vö. Mályusz 1927: 145. Ennek fényében a városok „országrendisége” ügyében Gerics József és Kubinyi András között folyt évtizedes vitára a jelen helyen nem térek ki.

³⁹ Uo. 146.

⁴⁰ Vö. Holub 1958. 99.; H. Németh 2013: 146., 149.

⁴¹ Engel 2001: 138.

A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között.

regni),⁴² vagy a közügyekről (*commune negotium* vagy *utilitas regni*) tárgyaljanak és azokra megoldást találjanak.⁴³ Mindezekon túl, ahogyan azt az angol gyűlések kapcsán már megfogalmazták, az országgyűlés egyúttal közvetítő csatorna is volt az udvar és a vidék között,⁴⁴ azaz a jelenlévők nemcsak előadhatták az otthoniak kéréseit, panaszait, hanem hazatérve beszámolhattak a gyűlésen történt eseményekről, döntésekről. Minderre tökéletes példa I. Lajos király 1373. júliusi parancslevele, amelyben meghagyta Heves és Szabolcs megyék ispánjának, hogy hívjon össze közgyűlést a megyéiben és ott hirdesse ki a kilenced szedése ügyében a most hozott – valójában megújított – törvényt.⁴⁵

Az országgyűléseken „hivatalból” a főpapok, bárók, illetve az előkelők és/vagy nemesek vettek részt, a városok megbízottjai szintén megjelenhettek, de – amint arról már szó esett – nem a negyedik rend képviselőiként, hanem saját városuk ügyintézőiként. Végül fontos leszögezni: az uralkodó az országgyűlést vagy rendi gyűlést nem a másoktól való félelem miatt hívta össze, hanem mert szuverén királyként megtehetette, hogy korlátozza saját hatalmát és meghallgassa, illetve jelezze igényét alattvalói felé arra, hogy szüksége van a tanácsukra és segítségükre bizonyos kérdésekben. E cselekedetektől azonban a királyi hatalom erejére egyáltalán nem lehet következtetni.

Vázlatos áttekintésemben nem térhettem ki az országgyűlések, illetve rendi gyűlések könyvtárnyi irodalmára. Ugyanakkor csak ajánlani tudom mindenkinek Kubinyi András 2007-es szavait, aki immáron bő egy évtizede arra tett javaslatot, hogy ideje lenne az országgyűlések tipologizál(gat)ása helyett magával a jelenséggel, illetve történetükkel foglalkozni.⁴⁶ Ám addig is, amíg az aprólékos vizsgálatok megtörténnek, érdemes vezérfonalként szemünk előtt tartani Tringli Istvánnak szintén e témában tett megállapítását. „[A] rendiség tehát nem ellenzéki irányzat, amely az uralkodóval vagy udvarával szemben önálló hatalmi tényező kíván lenni – ilyen kormányzati formával sehol Európában nem találkozunk –, hanem közös kormányzat. A rendiség korántsem jelenti kizárólag a nemesség vagy a köznemesség részvételét a kormányzásban. A főpapok és a bárók rendszeres, a jog által szentesített kormányzati tevékenysége éppúgy a rendiség része, mint a városoké, melyek azonban Magyar-

⁴² Vagy ahogyan III. András király 1290/1291. évi törvényében mondják: „de statu regni” tanácskoztak (Gerics 1987: 277).

⁴³ Guenée 1985: 178–179. A Mátyás-korra nézve lásd Teke 1989: 43–44.; ugyanezt hangsúlyozza a kora-újkori országgyűlésekkel kapcsolatban Szijártó M. István is (Szijártó 2010: 36.). A hagyományos nézetre lásd Rady 2012: xxxviii–xli.

⁴⁴ Reynolds 1997: 311.

⁴⁵ MNL OL DL 87481.

⁴⁶ Vö. Kubinyi 2007: 492.

országon jelentéktelen politikai szerepet játszottak az ország működtetésében. [...] A rendiség tehát azok közé a túlságosan elvonatkoztatott, szublimált fogalmak közé tartozik, amelyek inkább elfedik, semmint megmutatják egy történeti jelenség valódi működését. [...] Célszerűbb az egyes országgyűlések történetéről vagy akár magáról a parlamentarizmusról értekezni, mint a rendiségről általában.”⁴⁷

Függelék

Országgyűlések 1301–1440 között⁴⁸

1307. X. 10. Rákos⁴⁹ (királyválasztás)
1310. VIII. 20–28. Székesfehérvár⁵⁰ (koronázás)
1312. II. 2. Székesfehérvár⁵¹
1313. VII. 25.–VIII. 1. Buda⁵²
1314.⁵³
1315. VII. 1. Temesvár⁵⁴
1318. VII. 1. Rákos⁵⁵ (az ország ügyeinek rendezése)
1320. XI. 1–8. Székesfehérvár⁵⁶
1323. I. 6. Temesvár⁵⁷ (pénzügyek, decretum)
1324. VIII. 10. Szeben⁵⁸ (bíróági eskü szabályzása)

⁴⁷ Tringli 2013: 27–28.

⁴⁸ A listában kurzívan szereplő országgyűlések megtartása bizonytalan. A gyűlés helyszínének neve után zárójelben, amennyiben a forrásokból kiderül, az országgyűlés „témája” szerepel.

⁴⁹ Anjou-kori oklevéltár II. 243. sz., vö. Spekner 2015: 140. 741. jegyzet.

⁵⁰ Vö. Anjou-kori oklevéltár II. 948–952., 962. sz., vö. Spekner 2015: 141. 760. jegyzet.

⁵¹ Anjou-kori oklevéltár III. 227. sz., Károly király keltezése, vö. Amadé nádor özvegyének és fiainak 1311. okt. 3-i kötelezvényével, amely szerint a kassai polgárok a túszoikat a következő, 1312. máj. 14-ig megrendezendő országgyűlésig tartják vissza (Anjou-kori oklevéltár III. 150. sz.).

⁵² Anjou-kori oklevéltár III. 577. sz., vö. Zsoldos 2013: 216.; Spekner 2015: 143. 790. jegyzet.

⁵³ A zalavári konvent tanúbizonysága jelenlétében 1314. aug. 16-án a következő országgyűlésre idéztek (Anjou-kori oklevéltár III. 819. sz.). – Vö. Engel 2003: 335–337.

⁵⁴ Anjou-kori oklevéltár IV. 123. sz., vö. 143. sz., vö. Zsoldos 2013: 216., Spekner 2015: 144. 809. jegyzet.

⁵⁵ Anjou-kori oklevéltár V. 65., 67. sz., vö. 76. sz., Spekner 2015: 147. 841. jegyzet.

⁵⁶ Anjou-kori oklevéltár V. 924., 927. sz. (MNL OL DF 237747), vö. Spekner 2015: 149. 870. jegyzet.

⁵⁷ Bónis–Bácskai 1976: 77.

⁵⁸ Bónis–Bácskai 1976: Vö. Spekner 2015: 153.

A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között.

1326. VIII. 20. Székesfehérvár⁵⁹
1330. V. 15. Visegrád⁶⁰ (Záh nembeli Felicián hűtlenségi pere)
1332. II. 2. Buda⁶¹
1336. VIII. 20–31. Székesfehérvár⁶²
1338. III. 29. Visegrád⁶³ (pénzügyi)
1341. VII. 12. [Visegrád]⁶⁴ (bíróági)
1342. VII. 21. Székesfehérvár⁶⁵ (koronázás)
1342. IX. 23–29. Visegrád⁶⁶ (nádorválasztás, méltóságviselő-cserék)
1347. V. 20–24. Buda⁶⁷ (nápolyi hadjárat előkészítése)
1351. XII. 11. [Buda]⁶⁸ (Aranybulla megerősítése, kilenced bevezetése, stb.)
1352. VIII. 20–25. Székesfehérvár⁶⁹ (ítélkezés)
1356. III. 22–31. Visegrád⁷⁰ (tizedfizetési probléma, nádorválasztás, méltóságviselő-cserék)
1365. IX. 20–22. Székesfehérvár⁷¹
1372. IX. vége, Pozsony⁷² (nádorválasztás, méltóságviselő-cserék)
1373. VII. 24. e. Visegrád⁷³ (decretum a kilenced fizetésről)
1382. IX. 17. Székesfehérvár⁷⁴ (koronázás)
1384. VI. 22. [Buda]⁷⁵ (Aranybulla megerősítése)
1385. XI. 8–14. Buda⁷⁶ (Aranybulla megerősítése)

⁵⁹ Anjou-kori oklevéltár X. 346., 349. sz.

⁶⁰ Anjou-kori oklevéltár XIV. 288. sz., vö. Spekner 2015: 160. 981. jegyzet, az irodalom felsorolásával.

⁶¹ Anjoukori Okmánytár II. 577., vö. Spekner 2015: 163. 1000. jegyzet.

⁶² Anjou-kori oklevéltár XX. 337., 455. sz.

⁶³ Bónis–Bácskai 1976: 96–102. – 1337-ben egy pert erre az országgyűlésre tesznek át (Anjou-kori oklevéltár XXI. 447. sz.).

⁶⁴ Bónis–Bácskai 1976: 103–105.

⁶⁵ Kristó 2000: 11., Anjou-kori oklevéltár XXVII. 210. sz., Piti 2007: 130–131.

⁶⁶ C. Tóth 2012a: 439–450.

⁶⁷ Anjou-kori oklevéltár XXXI. 448–449., 461., 471., 480–481., 490., 492–493. sz.

⁶⁸ Bónis–Bácskai 1976: 124–140.

⁶⁹ Gerics 1987: 277.

⁷⁰ Anjou-kori oklevéltár XL. 166. sz.; C. Tóth 2018: 32–35.

⁷¹ MNL DL 58564., DF 200973., 236357., 237238.

⁷² C. Tóth 2018: 37–43.

⁷³ MNL OL DL 87481.

⁷⁴ Galántai–Kristó 1985 (szerk.): 189.

⁷⁵ Bónis–Bácskai 1976: 142–145.

⁷⁶ Bónis–Bácskai 1976: 146–148., Süttő 2003: I. 104.

1385. XII. 30–31. Székesfehérvár⁷⁷ (koronázás)
1386. VIII. 27. Székesfehérvár⁷⁸ (királynő fogságban, kiegyezési kísérlet)
1386. X. vége, Székesfehérvár⁷⁹ (nádorválasztás)
1387. III. 31. Székesfehérvár⁸⁰ (koronázás)
1390. IV/V. Buda⁸¹ (méltóságviselő-cserék)
1392. XI. vége, Buda⁸² (nádorválasztás)
1397. IV/V. Buda⁸³ (nádorválasztás, hiteleshelyi határozat)
1397. IX–X. Temesvár⁸⁴ (decretum)
1402. IX. 13–21. Pozsony⁸⁵ (Albert osztrák herceg örökössé tétele, nádorválasztás)
1403. X. 8. Buda⁸⁶ (a lázadás „lezárása”)
1404. IV. 6. Pozsony⁸⁷ (*placetum regium* kiadása)
1405. IV. 24. [Buda]⁸⁸ (oklevelek megújítása)
1406. X. 12–19. Várad⁸⁹ (török elleni védelem, fegyveres országgyűlés)
1407. I. 20. Kassa⁹⁰ (jobbágyköltözés)
1409. VII. 26. Buda⁹¹ (jobbágyköltözés)
1410. VII. [Buda/Visegrád]⁹² (állatkiviteli tilalom)
1411. I. [Buda]⁹³ (kamarahaszna)
1417. VII. 15–24. Buda⁹⁴ (folyó ügyek, kancelláriai díjak)
1419. III. Székesfehérvár⁹⁵ (vízkereszti nyolcad, tilos Rómában, a pápa előtt pereskedni)

⁷⁷ Galántai–Kristó 1985 (szerk.): 200., Süttő 2003: I. 108–109.

⁷⁸ Bónis–Bácskai 1976: 150–153., R. Kiss 1913: 725.; Mályusz 1984: 19.

⁷⁹ C. Tóth 2012b: 53–54.

⁸⁰ Galántai–Kristó 1985 (szerk.): 207.

⁸¹ C. Tóth 2012c: 138–141.

⁸² C. Tóth 2012b: 54–56.

⁸³ C. Tóth 2012b: 56–59.; C. Tóth 2009.

⁸⁴ Bónis–Bácskai 1976: 160–174., vö. ZsO II. 4373. sz.

⁸⁵ C. Tóth 2012b: 59–62.

⁸⁶ Bónis–Bácskai 1976: 175–179.

⁸⁷ Bónis–Bácskai 1976: 181–182., C. Tóth 2012d: 108. 173. jegyzet.

⁸⁸ Bónis–Bácskai 1976: 214–215.

⁸⁹ ZsO II. 5036. sz., vö. Engel–Tóth (szerk.) 2005: 86.

⁹⁰ Bónis–Bácskai 1976: 226–227.

⁹¹ Bónis–Bácskai 1976: 228–229.

⁹² Bónis–Bácskai 1976: 230–231., vö. Ljubić (szerk.) 1878: VI. 108., Óváry 1890: 71.

⁹³ Bónis–Bácskai 1976: 232–234., vö. Ljubić (szerk.) 1878: VI. 115., Mikó 2012.

⁹⁴ Bónis–Bácskai 1976: 235–237., vö. C. Tóth 2014: 296.

⁹⁵ Bónis–Bácskai 1976: 238–239.

A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között.

1421. VII. 23. Pozsony⁹⁶ (bírószági ügyek)
1422. VI. 4–7. Várad⁹⁷ (török elleni védelem, fegyveres országgyűlés)
1426. I. 11. Trencsén⁹⁸ (jobbágyköltözés)
1427. III. 17. Brassó⁹⁹ (hadügyi, pénzverési dekrétum)
1429. (XII.) Pozsony¹⁰⁰ (pénzreform)
1432. I. 20. Buda¹⁰¹ (pénzügyek)
1435. III. 8. Pozsony¹⁰² (decretum, nádorválasztás)
1439. V. 29. Buda¹⁰³ (decretum)
1439. IX. 27. Tüdőrév¹⁰⁴ (fegyveres országgyűlés, rendkívüli adó)

⁹⁶ Bónis–Bácskai 1976: 1301–1457. 240–243., vö. ZsO XIII. 108. sz.

⁹⁷ ZsO IX. 586. sz., vö. Engel–Tóth (szerk.) 2005: 111.

⁹⁸ ZsO XIII. 31. sz.

⁹⁹ Bónis–Bácskai 1976: 244–250., Kovács 2006: 376. sz., MNL OL DL 74025.

¹⁰⁰ Bónis–Bácskai 1976: 251–252., 253–254., az időpontra vö. Weisz 2018: 16.

¹⁰¹ Bónis–Bácskai 1976: 256–257.

¹⁰² Bónis–Bácskai 1976: 260–276.; C. Tóth 2012b: 62–63.

¹⁰³ Bónis–Bácskai 1976: 286–300., vö. Mályusz 1994: 136–138.

¹⁰⁴ Bónis–Bácskai 1976: 305–307., Mályusz 1994: 140–141.

Mikó Gábor*

A Quadripartitum kéziratairól

Írásom mindenekelőtt kiegészítésként, háttérként szolgál ahhoz a tanulmányomhoz, amely 2018-ban jelent meg a Veszprémy László előtt tisztelgő ünnepi kötetben.¹ Egy néhány évvel ezelőtt a *Négyeskönyvről* megjelent, Béli Gábor és Bónis Péter jegyzett monografikus terjedelmű munka, amely egy korábban ismeretlen *Quadripartitum*-kézirrattal foglalkozott, bizonyos, forráskezeléssel kapcsolatos metodikai kérdéseket is felvetett, amelyekre igyekeztem saját meglátásaimmal reflektálni. Az említett születésnap kiadvány keretei azt lehetővé tették, hogy egy, remélhetőleg a jövőben elkészülő, modern *Quadripartitum*-kiadás elkészítésével kapcsolatos módszertani elképzeléseimet vázoljam, ám nem volt módom a forrásanyag bővebb ismertetésére.² Az elmúlt tíz évben számos *Quadripartitum*-kézirat került a kezembe különböző könyvtárakban, amelyekről – jelentőségüktől függően – hosszabb-rövidebb jegyzeteket is készítettem. A jelen tanulmány megírására való felkérés végül alkalmat adott arra, hogy a feljegyzéseket egységesítsem és szükség esetén ki is egészítsem.

A gyűjtés persze nem teljes, ugyanakkor sokkal bővebb minden korábban e tárgyban megjelent munkánál. Magyarország jelenlegi területéről megpróbáltam az összes fennmaradt kéziratot felleni és megvizsgálni. Az általam korábban felkeresett külföldi gyűjtemények közül a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, Kassa és Lőcse levéltáraiban és a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában *Négyeskönyv*-kéziraatra nem akadtam; Zágrábban, az Egyetemi Könyvtárban csak egy 18. századi másolatot őriznek.³ Lappangó példányokkal is számolni kell.⁴

Illés József 1931-ben megjelent alapvető tanulmánya óta a kéziratokat bizonyos interpolációk meg-, illetve meg nem léte alapján soroljuk csoportokba. Ő közjogi és perjogi interpolációkat különböztetett meg. Ezek közül az előbbieket tartotta a

* A szerző az MTA–HIM–SZTE–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos munkatársa.

¹ Mikó 2018.

² Csupán a legfontosabb kéziratokra utaltam lábjegyzetek formájában.

³ Jelzete: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, R 3483.

⁴ Baranyai Béla ugyanis a *Négyeskönyvről* írt alapvető munkájában további kéziratokra is utalt, amelyek közül a 16. századnak sejtette a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, illetve a Kukuljević-gyűjtemény kódexét. (Baranyai 1942: 85.) Ezek közül egyikre sem sikerült rábukkannom.

Négyeskönyv megszületésével közel egyidősnek, az utóbbiakról úgy vélekedett, hogy a későbbi kor vagy korok betoldásai.⁵ Az általa elkülönített „közjogilag interpolált”, illetve „közjogilag nem interpolált” halmazokba osztották be mindaddig a kéziratokat. Az említett Béli–Bónis-féle kötet egy olyan – a könyv szerkesztésekor Lázár Tibor hungarikagyűjtő tulajdonában lévő⁶ – példányt ismertetett, amelyik szövege alapján e két csoport közé ékelődik.

A kódexek strukturális összehasonlításával magam az eddig bevett kettőnél több kategóriát tudtam elkülöníteni, jóllehet alapjukat továbbra is Illés csoportosítása képezi. Vannak először is azok a kéziratok, amelyek közjogi interpolációk nélkül megőrizték a *Négyeskönyv* textusát. Jelenleg négy ilyen kötetet ismerek, közülük a legkorábbi az az Illés által is regisztrált példány, amelyik sokáig a bécsi Nationalbibliothekben volt, majd 1934-ben az Országos Széchényi Könyvtárba került. A 17. századból van még három másolat, amelyek közül kettőről pontosan tudjuk, hogy mikor készült el. Köztudott, hogy a *Négyeskönyvet* egy egész „bizottság” szerkesztette, így abból bizonyára eredetileg is több példány készült. Ennélfogva az is lehetséges, hogy e négy kötetnek filológiai értelemben nincs is *archetypusa*, hanem végső soron különböző, ám a mű összeállításának idejéből való kéziratokra vezethetők vissza.⁷ Mindezt szövegszerű összehasonlítás révén könnyű lesz megválaszolni. 16. századi kézirat valószínűleg nincsen a ránk maradtak között. Úgy tűnik azonban, hogy ezek a példányok őrizték meg a mű eredeti, teljes textusát.

Egy másik csoportot alkotnak azok a kódexek, amelyek szintén nem tartalmaznak közjogi jellegű módosításokat, ám egységesen kihagyják a IV. könyv negyvenedikről negyvenötödik fejezetig terjedő részét.⁸ Ezt azzal indokolják, hogy az abban foglaltak tárgyában az 1556. évi országgyűlés új döntéseket hozott, amelyek felülírták a szerkesztőbizottság véleményét. Így aztán ezek a kéziratok bizonyosan szoros kapcsolatban állnak egymással, és az eredeti variánsuk nyilvánvalóan 1556 után készült el. A máig fennmaradt példányok között egyetlen olyat találtam, amelyik biztosan a 16. századból való. Ezt a kötetet az eddigi *Quadripartitum*-kutatás egyáltalán nem regisztrálta.⁹

⁵ Illés 1931: 28–29. A szerző sajnos pontosan nem fejtette ki, hogy ezek az interpolációk mennyiben egységesek, vagy éppen nem egységesek az egyes kéziratokban. Ez egyértelműen Degré Alajosnak a témáról írt monográfiájából sem derül ki. Lásd Degré 1935.

⁶ Béli–Bónis 2015. Lásd a kötet előszavában írtakat.

⁷ Erre utalhat például az, hogy míg a magyar királyok rövid életrajzait tartalmazó fejezet az OSZKK Fol. Lat. 1765. jelzetű kéziratában az I. könyv 41., addig az ugyanott őrzött, Fol. Lat. 4354. jelzetű kötetben az 50. fejezetét alkotja. – A kódexek bemutatását lásd a Függelékben.

⁸ A 43. cikkelyt azonban – a kötetekben egységesen olvasható magyarázattól eltérően – tartalmazzák.

⁹ Ez az esztergomi Batthyány-könyvtár példánya, lásd alább a Függelékben II/1. szám alatt.

A harmadik csoportba azokat a köteteket soroltam, amelyek tartalmazzák a közjogi interpolációkat. Hogy ezek a módosítások mikor kerültek a *Quadripartitumba*, arról jelenleg is több különböző elmélet él egymás mellett.¹⁰ Említésre érdemes azonban, hogy az általam ismert legkorábbi, eredeti alakjában fennmaradt *Négyes-könyv*-példány ebből a csoportból maradt fenn, ám ez a kézirat sem került ezidáig a kutatás homlokterébe.¹¹ E kódexen kívül még két három kötet is a 16. századból származik. Az a kutatásnak már a jelenlegi fázisában is megállapítható volt, hogy három kézirat között szemantikus kapcsolat van.¹²

Végezetül egy negyedik csoportot is megemlíthetünk. Ide olyan kéziratok tartoznak, amelyek csak *részben* tartalmazzák az Illés által megállapított közjogi interpolációkat. Jelenleg csupán két ilyen kötetről tudok, az egyik az Országos Széchényi Könyvtárban található, a másik Lázár Tibor példánya, amely a Béli-Bónis-féle kötet tárgyát képezte.¹³ Ezeknek a manuscriptumoknak a keletkezéstörténete, jelentősége még nem tisztázott megnyugtatóan.¹⁴

Ami az egyes kódexeknek az értékét illeti, szövegük kollacionálása nélkül csak óvatos becslésekbe bocsátkozhatunk. Illés József ezt maguknak a kéziratoknak a kora alapján határozta meg, így tette első helyre az OSzK Fol. Lat. 512. jelzetű kötetét. Mivel azonban munkájához aránylag kevés kéziratot használt fel, nem tudott arról, hogy a nem interpolált manuscriptumokon belül jól elkülöníthető csoportokat képeznek az 1556 előtt, illetve azt követően keletkezett példányok – márpedig a Fol. Lat. 512. az utóbbi kategóriába tartozik. Hiába nincsen a 16. század közepén, harmadik negyedében összeállított példányuk, a legkorábbi szövegváltozatot valószínűleg az első csoport kéziratai őrizték meg.

Az alábbi függelékben bemutatott kéziratok a fentebb vázolt négy kategória szerint rendezve, azokon belül keletkezésük kronológiai sorrendjében állnak. Néhány, korban a mű keletkezésétől már távol eső kötet ismertetésétől eltekintettem.¹⁵

¹⁰ Mikó 2018: 359.

¹¹ A nádasdladányi Nádasdy-könyvtár egykori kéziratáról van szó. Részletesebb leírását lásd a Függelékben III/1. szám alatt.

¹² A legrégebbi a nádasdladányi kézirat 1573-ból, ennek egy későbbi másolata az EK B4 jelzetű kézirata; ez utóbbi alapján készült a Hevenesi-gyűjtemény kötete. Leírásaikat lásd a Függelékben.

¹³ Ezt a példányt értelemszerűen nem tudtam tanulmányozni.

¹⁴ Mikó 2018: 362.

¹⁵ Ezek a kéziratok az alábbiak: OSZKK Fol. Lat. 4619., Quart. Lat. 895., Quart. Lat. 3328.; EK Kézirattár B5.; Zágrábi Egyetemi Könyvtár (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu) R 3483.

Függelék

A Quadripartitum kéziratos példányai

I/1. A bécsi császári könyvtár egykori Négyeskönyv-példánya

A folio alakú, összesen 395 lapból álló kódexet 1933 előtt a bécsi császári könyvtárban őrizték.¹⁶ Itt tanulmányozta Illés József is, aki felhívta arra a figyelmet, hogy e kézirat szövege sok tekintetben eltér a *Quadripartitum* nyomtatott szövegétől.¹⁷ A kötetet 1933-ban Bécsből átadták az Országos Széchényi Könyvtárnak – jelenleg is itt található Fol. Lat. 4024. jelzeten.¹⁸

A kódexet festetlen pergamenkötés védi, amelyet 1916-ban restauráltak. Provenienciájáról, megrendelőjéről, készítőjéről semmi nem állapítható meg. Az egész kéziratot egyetlen írnok másolta, aki tisztázat-jellegű művet készített; korrekciók alig találhatóak a lapokon. Szintúgy minimális a marginális glosszák száma is, ezek is leginkább a *Tripartitumra*, illetve régebbi országgyűlések határozataira utalnak. A lapokon mindvégig egyazon vízjel látható: egy pajzsban ábrázolt kéttornyú kapu. Sajnos semmilyen vízjelkatalógusban nem találtam meg párhuzamát, és az azonosításban a korábbi szakirodalom sem járt sikerrel.¹⁹

A kézirat Illés²⁰ és Jakubovich Emil megállapítása szerint a 16. század legvégén, vagy a 17. század elején készülhetett, feltehetően valamivel később, mint az OSzK Fol. Lat. 512. jelzetű *Quadripartitum*-kötete. Ahhoz hasonlóan ez a példány is az eredeti „bizottsági” variánst tartotta fenn. A kódex legnagyobb jelentőségét az adja, hogy úgy tartalmazza a IV. könyv 40–42., ill 44–45. fejezeteit, ahogyan a mű összeállítói azokat megalkották.

A kézirat tartalma tételesen az alábbi:

fol. 2r–12v = „Invictissimo ac potentissimo principi et domino domino” kezdettel a Quadripartitum előszava.

fol. 12v–80r = Külön cím nélkül a Quadripartitum első könyve

fol. 80r–177r = Külön cím nélkül a Quadripartitum második könyve

¹⁶ Cod. 8465. jelzeten, amely ma is látható az előző borítótábla belső oldalán.

¹⁷ Illés 1931: 2–3.

¹⁸ Száma a Növedéki Naplóban: 1933/58.

¹⁹ Fülep 1984: 247.

²⁰ Illés 1931: 7.

fol. 177v–303r = Külön cím nélkül a Quadripartitum harmadik könyve
fol. 303v–361v = Külön cím nélkül a Quadripartitum negyedik könyve
fol. 362r–379v = üres
fol. 380r–394r = Index in Quadripartitum opus iuris consuetudinarii incliti Regni Hungariae.
fol. 395. = üres

I/2. A sárospataki Református Kollégium Quadripartitum-példánya

A quart-alakú kézirat, amelyet Kt. a. 592. jelzeten őriz a sárospataki Kollégium könyvtára, egy 1654-ben lemásolt *Négyeskönyv*-szöveget tartott fenn.²¹ Kötése eredeti; kissé rongált állapotban van. A kötet korábban – miként erről az előlő kötéstábla belső oldalán olvasható bejegyzés tanúskodik – egy még régebbi tulajdonostól Majtényi Károly tulajdonába került.²² Korai történetét ennél pontosabban sajnos nem tudtam rekonstruálni.

A kópia legnagyobb részét készítő scriptor – aki sajnos a kéziratban sehol sem árulta el kilétét – a *Négyeskönyv* eredeti, bizottsági változatához jutott hozzá. Rokontja – bár minden bizonnyal csak áttételesen – a fentebb bemutatott, egykori bécsi kézirrattal, hogy ez a példány is a teljes *Quadripartitum*-textust tartalmazza. Az előbbi kötethez hasonlóan ebből is hiányzik a mű utóéletéről szóló beszámoló. Az ismeretlen másoló tisztázatlan jellegű példányt készített, utólagos javításokból kevés van a szövegben. Annál több viszont a marginális jegyzet – ezek legnagyobb része vagy a *Tripartitum*-ra, vagy régebbi dekrétumokra vonatkozik. Ebből pedig következik, hogy egy időben ezt a példányt biztosan használták a gyakorlatban.

A kötetben a *Négyeskönyv* 223 lapot foglal el. Ebből az első tizenhárom egy tárgymutató-jellegű indexet tartalmaz, ezeket az oldalakat eredetileg nem számozták, jelenlegi ceruzás számozását feltehetően már jelenlegi őrzőhelyén kaphatta. Miután Gregoriáncziék műve nem töltötte ki a teljes kötetet, a fennmaradó hatvanhárom lapra a későbbi korokban további jogi tárgyú feljegyzéseket másoltak be.

²¹ A másolat végén a következő megjegyzés áll: „Finis Quadripartiti. Impositus per Dei gratiam die 23 Mensis Octobris, anno Domini 1654.” – Lásd a kódex 212. lapjának rektóján. A kéziratot Börzsönyi József katalógusának segítségével találtam meg, lásd Börzsönyi 1986: 363.

²² A bejegyzés szövege: „ex cujus munificentia Carolo Maythényi bono datus”.

A kézirat tartalma az alábbi:

fol. 1r–13r = Index²³

fol. 1r–7v = „Praefatio. Invictissimo ac potentissimo principi...” kezdettel a Négyeskönyv előszava.

fol. 8r–50r = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae PARS PRIMA

fol. 50r–106v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber secundus

fol. 107r–180v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber tertius

fol. 181r–212r = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber quartus

fol. 213r–215r = 18. századi feljegyzések

fol. 215v–220r = üres

fol. 220v–270r = „Crimen blasphemiae” kezdettel, külön cím nélkül egy tematikus jogi gyűjtemény.

fol. 270v = üres

fol. 271r–275r = Modus procedendi causarum in quatuor terminis octavalibus iuxta D(ecretum) Matthiae 6. Art. 4. et 19. ac Vlad(islai) D(ecretum) I. Art. 54. finendarum.

f. 275v = üres

I/3. Az OSzKK Fol. Lat. 1765. jelzetű példánya

Az egyszerű, dísztelen barna bőrkötésbe kötött, 353 lapból álló kéziratot az OSzK Kézirattára őrzi; elsőként Illés József ismertette röviden. Szövegének vizsgálata alapján megállapította, hogy szoros kapcsolatban áll a bécsi kódexszel, sőt, még azt sem tartotta kizártnak, hogy esetleg közvetlenül arról másolták.²⁴ Minden bizonnyal 17. századi kötetről van szó, bizonyítja ezt egyfelől maga az íráskép, másfelől a lapokon látható egyik vízjel.²⁵ A kéziratot egyetlen scriptor készítette, akinek kiléte sajnos éppúgy ismeretlen, mint a manuscriptum megrendelője vagy épp korai története.

²³ Lapjainak eredeti számozása nincsen. Vö. még fentebb, a kézirat leírásánál.

²⁴ Illés 1931: 7.

²⁵ Ez a vízjel egy koronát tartó kétfejű sast ábrázol; a középen lévő szív pajzsban egy kétkontúrú K-betű, míg a madár – heraldikailag – jobb szárnya mellett egy szintén kétkontúrú H, a bal szárnya mellett pedig egy kétkontúrú P-betű látható. Nagyon hasonló forma a Piccard-féle katalógus online változatában (<https://www.piccard-online.de/>) a 28592. szám alatt. Első előfordulása 1602-ből ismert. – A kézirat lapjain még három további filigrán található, amelyeket a nagy vízjelkatalógusok segítségével sem tudtam azonosítani.

A kézirat tartalma a következő:

fol. 1r–9v = „Invictissimo ac potentissimo principi” kezdettel az előszó²⁶

fol. 9v–62v = Pars prima

fol. 63r–149v = Pars secunda

fol. 150r–259r = Pars tertia

fol. 259v–308v = Pars quarta

fol. 309r–321v = Index in Quadripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae²⁷

I/4. A keszthelyi Festetics-könyvtár egykori Quadripartitum-példánya

Ezt a 410 foliából álló, nagyalakú kéziratot a második világháború idején még a keszthelyi Festetics-kastély könyvtárában őrizték, ezt követően került az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol jelenleg is található.²⁸ Egy tisztázat-jellegű másolatról van szó, amelyet Johannes Leßkocz készített az 1680. esztendő folyamán. A *Négyeskönyv* egész szövegét ő másolta.²⁹ A kódexbeli *Quadripartitum*-szöveg az eredeti, „bizottsági” változatot követi. Utóbb azonban, minden bizonnyal a 18. században, a kézirat egy későbbi használójának láthatóan tudomása volt a másik, interpolált változat létéről is. Nyilván nem tudván dönteni a két verzió közti elsőbbségről, jónak látta az I. könyv első két fejezetét az interpolált variánsból is lemásolni, és ezek lapjait a kötetbe fűzni. Ily módon a kézirat jelenleg a *Négyeskönyv* „előbeszédével” kezdődik, ezt követi az interpolált változat első két cikkelye (fol. 12–13.), majd ezután kezdődik a „bizottsági” variáns textusa. A műhöz a másoló tartalomjegyzéket is készített – ez a szöveg után kapott helyet.³⁰ Ezt követően még szerepel a kötetben egy jogi tabula, amely sohasem képezte a *Négyeskönyv* részét.³¹ Végezetül, a legutolsó lapra bemásolták a *Quadripartitum* utóéletéről beszámoló, számos más kéziratban is meglévő rövidebb szöveget is.³² Jóllehet e manuscriptum már közel másfél évszázaddal azután

²⁶ Ezt megelőzően 7 üres lap.

²⁷ Ezt követően 25 üres lap.

²⁸ Jelzete: Fol. Lat. 4354. 1953-ben vette állományába az OSZK, száma a Növedéki Naplóban: 1953/89.

²⁹ Amint arról a 380. lap verzőjén maga is megemlékezett: „Die 2. May 1680 inchoatum; finitum vero 22. Septembris anni eiusdem.”

³⁰ Fol. 369r–380v.

³¹ Fol. 381–409.

³² Fol. 410. Sem a jogi tabulát, sem a Quadripartitum utólagos sorsát elbeszélő szöveget nem a kéziratot másoló Johannes Leßkocz írta. Ez az „utószó” egyébként mind egyes bizottsági,

készült, hogy I. Ferdinánd király utasítására a *Négyeskönyvet* összeállították, mégis fontos példája egyfelől annak, hogy a mű a 17. században is ismert volt, másfelől annak is, hogy a két szövegváltozat közti különbségekről már jóval az 1798. évi első kiadást megelőzően tudtak.

A kézirat tartalma az alábbi:

- fol. 1r = Quadripartitum juris consuetudinarii Regni Hungariae³³
- fol. 1v = üres
- fol. 2r–11v = „Invictissimo ac potentissimo principi” kezdettel az előszó.
- fol. 12r–13v = A Négyeskönyv I/1–2. cikkelyei az interpolált változat szerint.
- fol. 14r–75v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Pars Prima
- fol. 76r–183r = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Pars Secunda
- fol. 183v = üres
- fol. 184r–313v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Pars Tertia
- fol. 314r–368v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Liber Quartus
- fol. 369r–380v = Index titulorum Quadripartiti operis iuris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae
- fol. 381–409. = egy tematikus jogi tabula
- fol. 410. = Cím nélkül a „Hoc opus decreti”, ill. a „Sicut obiter prae-notatum” kezdetű beszámoló a Négyeskönyv utóéletéről, ezt követően: „Actatorum(!) praemissorum conscius praescriptae exhibitae excusationii dominorum praefatorum descriptor”.

II/1. Az esztergomi Batthyány-könyvtár *Quadripartitum*-példánya

Erről a kézitről az eddigi *Négyeskönyv*-irodalomban sehol sem találtam említést.³⁴ A szürke papírba kötött, 316 lapból álló folió méretű kötetet „Cat. VI. Tit. II. a.” jelzet alatt őrzi az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteménye. A kötés a névadó érsek korához köthető – az általam szintén eredeti formájában forgatott, 18. századi Kézai-kézirat ugyanilyen jellegű borítóval van ellátva.³⁵ A kódex gerincén az alábbi, bőrlapon ráragasztott cím olvasható: „Decreta regni Hung., quod per juris consulto patriae q. elaboratum etc. sed per status et OO rejectum. A. 1638.” Az év-

mind egyes interpolált variánszt fenntartó kéziratokban fennmaradt. Bővebben lásd alább.

³³ A cím nem Leßkocz, hanem egy későbbi kéz írása.

³⁴ Beke Margit kéziratkatalógusában bukkantam rá. Lásd Beke 1991: 58.

³⁵ Jelzete: Cat. X. Manuscripta Historica/Tit. III./k. (Simonis de Keza Chronicon Hungaricum.)

szám magyarázatát az első folió verzóján olvasható egyik bejegyzésben lelhetjük fel. Az első bejegyzés a következő: „Decretum hoc per compilatores praesentatum nec per imperatorem Ferdinandum, neque per regnum unquam fuit acceptatum vel probatum, sed ad ulteriorem dilatare reformationem propter non paucos errores et privatas quorundam compilatorum opiniones.” (Ez a mondat szóról szóra benne van az Illés által legrégebbi szövegvariánsnak tartott OSzK Fol. Lat. 512. jelzetű kéziratban is.)³⁶ A második a számunkra fontosabb possessor-jelzés: „Collegio Tyrnaviensi datus liber hic ad conservandum et possidendum 16[38].” (Ez utóbbi bejegyzés nem a *Quadripartitumot* másoló kezeztől származik). Ezt a példányt tehát 1638-ban adták át megőrzésre a nagyszombati jezsuita kollégiumnak, onnét pedig ismeretlen módon és időpontban Batthyány József érsekhez került. 1638 előtti története ismeretlen.

A kéziratban a *Négyeskönyv* a 2-től a 298-ig terjedő lapokat foglalja el, ezen kívül még tizenkilenc üres folió található a kötetben. A *Quadripartitum*-szöveget két írnok másolta, és kifejezetten tisztázott formájú szöveget állítottak elő; javítás vagy marginális glossza csak elvétve található a lapokon. A mű szövege a szokványos „Invictissimo ac potentissimo” kezdetű bevezetővel kezdődik, amelynek a végén egy 1552-es évszám olvasható. A IV. könyv végén csupán egy „Deo gratias” megjegyzés áll, így sem a másolás időpontjáról, sem annak megrendelőjéről, sem magukról a scriptorokról nem tudunk meg semmit. Tartalomjegyzék – a legkorábbi *Négyeskönyv*-példányok többségéhez hasonlóan – nincs a kódexben.

A kézirat variánsa az eredeti, közjogi interpolációktól mentes textust tartotta fenn. Közeli rokonságban kell álljon az említett Fol. Lat. 512. jelzetű kézirrattal, valamint az alább bemutatott további kötetekkel is, mert azokhoz hasonlóan nem tartalmazza a IV. könyv 40–42., illetve 44–45. cikkelyeit, és a kihagyás indoklása is azonos.

A vizsgált kézirat csupán egyféle vízjelet tartalmaz: ez egy harántpólyás pajzsot ábrázol, a pólya felett és alatt egy-egy csillaggal. Ez egyfelől a 16. század második felében a leggyakoribb pajzsos vízjeltípus Magyarországon.³⁷ Ez arra utal, hogy a kézirat összeállítására minden bizonnyal még a 16. század folyamán került sor. Az Illés által legkorábbinak vélt Fol. Lat. 512. jelzetű kódex lapjain olyan vízjelek is feltűnnek, amelyeket a nagy vízjelkatalógusok csupán a 17. században adatoltak, így egyelőre ezen esztergomi kézirat a legkorábbi ismert példány az 1556 utáni szöveget fenntartó kódexek sorában.

³⁶ Lásd alább a OSzK Fol. Lat. 512. jelzetű kéziratának leírásánál. (Függelék, II/2. szám).

³⁷ A harántpólyás-csillagos pajzsvízjel (az ábra valójában Kaufbeuren város címere) az egyik leggyakoribb vízjeltípus Magyarországon a 16. század második felében. Lásd Pelbárt 2010: 31. Ugyanez a forma megvan az 1573-ból származó nádasdladányi kéziratban is, lásd a Függelékben III/1. szám alatt.

A kézirat tartalma az alábbi:

- fol. 1v = „Decretum hoc per compilatores praesentatum nec per imperatorem Ferdinandum neque per regnum unquam fuit acceptatum vel probatum, sed ad ulteriorem dilatim reformationem propter non paucos errores et privatas quorundam compilatorum opiniones.”
- fol. 2r–9r = „Invictissimo ac potentissimo principi et domino” kezdettel, külön cím nélkül a Négyeskönyv előszava.
- fol. 9v = üres³⁸
- fol. 1r–51r = Iuris consuetudinarii Regni Ungariae Pars Prima
- fol. 51v = üres
- fol. 52r–136r = Iuris consuetudinarii Regni Ungariae Liber Secundus
- fol. 136v = üres
- fol. 137r–243v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Liber Tertius
- fol. 244r–v = üres
- fol. 245r–289v = Iuris consuetudinarii Regni Ungariae Liber Quartus³⁹

II/2. Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 512. jelzetű példánya

A Fol. Lat. 512. jelzetű kézirat, a *Quadripartitum iuris consuetudinarii Regni Hungariae*, Jankovich Miklós gyűjteményéből került a Nemzeti Múzeum könyvtárába.⁴⁰ A 17. század elején Pakay Benedek személynök(i ítélmester) tulajdonában volt, jelmondata és tulajdonbejegyzése a hátsó kiragasztott előzéken olvasható.⁴¹ A kézirat 271 papírfoliót tartalmaz, a fol. 1r–6v-ig terjed az index (*Index in Quadripartiti iuris consuetudinarii Regni Hungariae primae partis. Titulos.*), amely a kötet folioszámaina hivatkozik. Ez után rövid bevezetés következik, majd elkezdődik maga a szöveg (fol. 15r). Innét kezdődik az eredeti paginálás, római számokkal, 503-ig. A szöveget szinte végig ugyanaz a kéz írta.⁴² Vízjelből ellenben hat különböző is azonosítható a lapokon. Az első egy koronát tartó kétfejű sast ábrázol, a sas középpontjában egy szív-pajzs lát-

³⁸ Ezt követően a lapok számozása újrakezdődik.

³⁹ Ezt követően még 19 üres lap van a kötetben.

⁴⁰ Megtalálható benne Jankovich Miklós rombuszalakú possessor-bélyegzője (fol. 1r), illetve a Széchényi (1802 után Nemzeti Múzeumi) könyvtár egyik korai tulajdoni bélyegzője is, amelynek szövege: „Ex Museo Hungarico” (fol. 1r).

⁴¹ „Dominus adiutor meus et redemptor meus. | Bened: Pakay.” Pakayra lásd Fallenbüchl 2002: 224.

⁴² Kivétel: a fol. 114–128v-ig egy másik kéz. Egy harmadik, a másiktól nagyon eltérően író kéz készítette az említett indexet.

szik, abban egy egykontúrú K-betű. A sas mindkét szárnyának végén egy-egy H-betű látható.⁴³ A második ábra ismét egy koronát tartó kétfejű sast ábrázol, szív pajzsában kétkontúrú K-betű, a sas pedig egy nagyobb pajzsban áll, amelyben HS monogram olvasható.⁴⁴ A harmadik vízjel újból egy koronát tartó kétfejű sas, szív pajzsában kétkontúrú K-betűvel, a madár bal szárnya mellett egy kétkontúrú H, jobb szárnya mellett pedig egy szintén kétkontúrú R betű látható.⁴⁵ A negyedik filigrán az előzővel megegyezik, a különbség csupán annyi, hogy a szív pajzsban lévő K-betű nem két, hanem egykontúrú.⁴⁶ Az ötödik vízjel a Kaufbeuren város címerét felmutató ábra.⁴⁷ Az utolsó, hatodik filigrán ismét egy harántmetszésű pajzsot ábrázol, amelyben viszont nem kettő, hanem csak egy csillag van: ez a metszés alatt helyezkedik el, egykontúrú és hatágú forma.⁴⁸ Mint az idézett adatokból láthattuk, a vízjelek közül két olyan is van, amelynek egyéb előfordulásait a szakirodalom csak a 17. századból ismeri. Még amennyiben fel is tesszük, hogy a kézirat ennél korábbi, magam nem tartom valószínűnek, hogy a 16. század utolsó évtizedénél korábban készülhetett volna.

Érdekes még alaposan szemügyre venni az első ívfüzetet. Hat lapból áll, de a gépi foliálás csak a fol. 3-n kezdődik, ezen olvasható ugyanis az „Index” kezdete. Az előtte lévő két üres lap is eredeti azonban (egyiken ott a harántpólyás pajzsos vízjel), s az a kiragasztott előzéklap is. A kötés tehát valószínűleg eredeti. Fehér, vaknyomásos bőrkötés, kartonra kasírozva; német reneszánsz stílusú táblák, négyféle görgetővel dekorálva. Nincs közöttük semmilyen különleges (évszámos vagy feliratos), és

⁴³ Ez a forma a Piccard-vízjelkatalógus online változatában (<https://www.piccard-online.de/start.php>) megtalálható Nr. 28518. szám alatt, és első előfordulását az adatbank 1614-ből ismeri. – E kéziratban pl. fol. 142., 148., 158.

⁴⁴ A Piccard-vízjelkatalógus online-változatában (lásd az előző jegyzetet) megvan Nr. 28591. szám alatt. Pontosan ugyanez a vízjel van benne a budapesti Egyetemi Könyvtár B4 jelzetű Négyeskönyv-példányában is, lásd alább a Függelékben III/4. szám alatt. Az említett vízjel-adatbázis első előfordulását 1614-ből ismeri. E kéziratban fol. 64 és fol. 130. között csak ez a forma fordul elő.

⁴⁵ Pl. fol. 133., 136., 138., 266. Egyéb előfordulását más kéziratban vagy vízjel-adatbankban nem találtam.

⁴⁶ A fol. 6. és fol. 62. lapok között csak ez a forma fordul elő. Párhuzamát más kéziratban vagy vízjel-adatbankban nem találtam.

⁴⁷ A harántpólyás-csillagos pajzsvízjelet lásd bővebben fentebb, a Batthyány-féle példány leírásánál. E kéziratban fol. 269. és fol. 270. A fent említettekhez hasonló sasos vízjel található például a Corpus Iuris 1584-es kiadásában (RMK III. 183.), a Todorcszku–Horváth-könyvtár példányában.

⁴⁸ Ez a Piccard-katalógus online változatában (<https://www.piccard-online.de/start.php>) megvan Nr. 23988. és Nr. 23989. számon. Első előfordulásuk 1587-ből. E kéziratban csupán három lapon: fol. 2., 3., 4.

egyedi lemezt sem használt a könyvkötő. Nincsen rajta sem címer, sem felirat. Sajnos ma még nem tudjuk meghatározni, hol készítették ezt a kötést, de valószínű, hogy a másolás helyén, talán Pozsonyban, esetleg Bécsben.

A kézirat tartalma a következő:

- fol. 1r–6r = „Index in Quadripartiti iuris consuetudinarii regni Hungariae” címmel a teljes mű tartalomjegyzéke
fol. 7r = „Decretum hoc per Compilatores praesentatum nec per Imperatorem Ferdinandum neque per Regnum unquam fuit acceptatum vel approbatum sed ad ulteriorem dilatam reformationem propter non paucos errores, et provatas quorundam Compilatorum opiniones.”⁴⁹
fol. 7v: =üres
fol. 8r–14r = „Invictissimo ac potentissimo principi” kezdettel, külön cím nélkül a Quadripartitum előszava.
fol. 14v = üres
fol. 15r–60v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae pars prima
fol. 61r–140v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae pars secunda
fol. 141r–234v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber tertius
fol. 235r–270v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber quartus
fol. 271r–v = „Hoc opus decreti” kezdettel a Négyeskönyv sorsáról beszámoló bejegyzés.⁵⁰

II/3. A pécsi Klimó-könyvtár *Quadripartitum*-példánya

A megsárgult pergamenbe kötött folio-alakú kötetet a Pécsi Tudományegyetem Klimó-könyvtára őrzi CC. II. 8. jelzet alatt. Gerincén felragasztott papíron, aranyozott betűkkel az alábbi cím áll: „JURIS CONSUE. REG. HUNG. QUADRIPARTIT. FERD. I. A. [D.] MDLI[I] OBLATUM M. S.”. Összesen 278 lapot foglal magában, ebből a *Négyeskönyv* 274-et foglal el; az utolsó négy folió már üresen maradt.

A kézirat keletkezéséről semmit nem tudunk. A másolás legnagyobb részét egyetlen írnok végezte, csupán néhány olyan oldal van a kötetben, ahol egy másik scriptor

⁴⁹ A bejegyzés ugyanezen szöveggel megvan az esztergomi Batthyány-könyvtár kéziratában is, lásd fentebb.

⁵⁰ Kiadása: Illés 1931: 50–53.

keze azonosítható.⁵¹ Sem az utolsó fejezetet követően, sem sehol másutt a kódexben nem található arra utalás, hogy kinek a megbízásából és mikor készült a kötet. Maguknak a másolóknak is ismeretlen a kiléte.⁵² Sajnos nem vezetett eredményre a vízjelek vizsgálata sem. A kéziratban kétféle filigrán szerepel a lapokon. Az első egy pajzsban álló kéttornyú várkaput mutat fel, amelynek kapurostélyai le vannak engedve. A pajzs tetején egy négyágú korona látható.⁵³ A második vízjel egy hármashalmon álló, kétkontúrú kettős keresztet ábrázol.⁵⁴ Sajnos egyik nagy vízjelgyűjteményben sem találtam meg figyelembe vehető párhuzamukat.

Többet tudunk ellenben a manuscriptum későbbi történetéről. Számos lapon megtalálható a pécsi püspöki könyvtár bélyegzője,⁵⁵ a harmadik lap verzóján pedig Klimó György exlibrise. Azt is tudjuk, hogy Klimó Dobai Székely Sámueltól vásárolta – utóbbi exlibrise az elülső borítótábla belső oldalán látható.⁵⁶ Egy további tulajdoni bejegyzésből pedig az is kiderül, hogy mielőtt Dobai Székely Sámuelhez került volna, a kódex 1714-ben egy bizonyos Jacobus Johannidis birtokában volt.⁵⁷

A kézirat *Négyeskönyv*-szövegéről megállapítható, hogy ez is az eredeti bizottsági variánszt őrizte meg. Tartalomjegyzék a korai példányok nagyobb részéhez hasonlóan ebben a kötetben sincs, és hiányzik a *Négyeskönyv* utólagos sorsát ismertető beszámoló is. A IV. könyvből ebben a kéziratban sincs benne 40–42. és a 44–45. fejezetek szövege. Ily módon a kötet kapcsolatban áll az esztergomi Batthyány-féle, illetve az OSzK Fol. Lat. 512. jelzetű kódexével is, bár véleményem szerint azoknál valamivel később, a 17. században készülhetett.

A kézirat tartalma tételelesen a következő:

fol. 1r = Három 18. századi feljegyzés. Az első Kollár Ádám Ferenc bécsi udvari könyvtáros levele Dobai Székely Sámuelhez a császári könyvtárban meglévő *Quadripartitum* ügyében. A második Szegedi János „*Rubricae iuris*” című, 1734-ben megjelent műve nyomán röviden leírja a *Négyeskönyv* történetét. A harmadik

⁵¹ Pl. fol. 48r–50v., fol. 61r., fol. 113r.

⁵² A szöveg legnagyobb részét másoló írnok záró megjegyzései: „Cito, citius, citissime scribi.” „Hic extremus labor hic facto fine quievit tres digiti scribunt, totum corpus laborat.” „Laus et gloria tibi domine cuius auxilio perfeci.” „Deo gratias.”

⁵³ Ez a vízjel szerepel a kéziratban az első és a kilencvenegyedik lapok között.

⁵⁴ Ez a vízjel szerepel a kézirat további részében.

⁵⁵ Körirata: „Pécsi Püspöki Könyvtár 1774”.

⁵⁶ Hencz 2016: 273.

⁵⁷ A possessor-bejegyzést lásd az elülső borítótábla belső oldalának tetején, tollal írva: „[Ex] libris Jacobi Johannidis 1714.”

egy rövid feljegyzés arról, hogy a kézirat írása alapján a 16. század végéről, vagy a 17. század elejéről származhat.

fol. 2r–3r = Az ország érsekségeinek, püspökségeinek és megyéinek listája.⁵⁸

fol. 4. = üres

fol. 5r–11r = „Invictissimo ac potentissimo principi” kezdettel a Négyeskönyv előszava.

fol. 11v = üres

fol. 12r–55v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae pars prima

fol. 56r–136v = Iuris consuetudinarii Regni Ungariae liber secundus

fol. 137. = üres

fol. 138r–233r = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber tertius

fol. 234r–274v = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber quartus

fol. 275–278. = üres

II/4. Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár Quadripartitum-példánya.

A folio-alakú, nagyméretű kéziratot CC. II. 33. jelzet alatt őrzik az Egri Főegyházmegyei könyvtára.⁵⁹ Összesen 219 lapból áll, ám a kötetben nem ezeket, hanem az egyes oldalakat számozták. Az első tíz lapon oldalszámozás sincsen, itt található a *Négyeskönyv* „előszava”, továbbá egy, a mű struktúráját követő tartalommutató. Az ezt követő 411 számozott oldalon olvasható a *Quadripartitum* szövege, ezután pedig a mű sorsáról olvasható egy érdekes, a hazai szakirodalomban tudomásom szerint még nem idézett beszámoló.⁶⁰

A *Négyeskönyv* szövege az Illés által kiemelt helyeken az eredeti bizottsági változatét követi. Valamilyen módon kapcsolatban áll a Jankovich-, illetve az esztergomi Batthyány-, az OSZK Fol. Lat. 512., továbbá a pécsi Klimó-gyűjteményben lévő példányokkal, ugyanis a IV. könyv 40–42. és 44–45. címeit azokhoz hasonlóan nem tartalmazza, csupán utal a címeket elavulttá tevő 1556. évi országgyűlés határozataira.

A kötet keletkezésére nézve két adat található a lapokon. Az első a 70. oldalon található: az ismeretlen másoló az alábbi megjegyzést tüntette fel az oldal alján: „Fi-

⁵⁸ A benne szereplő megnevezések alapján a 18. században készült.

⁵⁹ Iványi 1986: 70.

⁶⁰ Farlati 1775: 535. Farlati a zágrábi püspökség történetét a főpapok sorrendjében tárgyalva Gregoriánczi Pálnál írt a Négyeskönyvről, és jóval a Novoszel-féle kiadás előtt tudott arról, hogy milyen okokból maradt el annak szentesítése, továbbá idézte az egyes kéziratok végén olvasható „Hoc opus decreti...” kezdetű záró megjegyzést is. Bár hivatkozik egy kézíratra, sajnos nem ír róla bővebben.

nis huius Libri primi per me Petrum Szenthiványi m. p. 1573.” A 351. oldalon pedig az alábbi olvasható: „5ta 8bris 1780.” A kéziratot tehát 1780-ban másolták le egy olyan példány alapján, amelyet 1573-ban készített Szentiványi Péter.⁶¹ Megrendelője ismeretlen, ám lehetséges, hogy az maga Eszterházy Károly püspök volt. A lapokat forgatva csak annyi állapítható meg, hogy a művet a gyakorlatban – a másolás dátumából kiindulva mondhatni értelemszerűen – már nem használták, inkább egy reprezentatív példány elkészítése lehetett a cél. Bár a három, fentebb ismertetett példánynál jóval később készült, ezúttal egy bizonyíthatóan 16. századi példány másolatáról van szó, tehát egy jövőbeni kritikai kiadás készítésekor – pusztán koránál fogva – nem lehet kizárni a vizsgálandó kötetek közül.

A kötet tartalma az alábbi:

fol. 1r–6r = „Invictissimo ac potentissimo principi” kezdettel a Quadripartitum előszava.

fol. 6r–10v = Index titulorum.

pag. 1–70. = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Pars Prima

pag. 71–213. = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Liber Secundus

pag. 214–351. = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Liber Tertius

pag. 352–417. Iuris consuetudinarii Regni Hungariae Liber Quartus⁶²

III/1. A nádasdladányi Nádasdy-könyvtár *Quadripartitum*-példánya⁶³

A 337 lapból folio alakú kötetet jelenleg az OSZK Kézirattárában őrzik Fol. Lat. 4102. jelzet alatt,⁶⁴ a második világháborúig a Nádasdy család nádasdladányi kastélyában volt megtalálható. Korábbi lelőhelye ismeretlen. Korabeli címe nincs; az előlő borítótábla belső oldalán 20. századi írással, ceruzával bejegyezve a következő olvasható: „Quadripartitum opus iuris consuetudinarii Regni Hungariae”. Kötése papírkötés, zöldre festett pergamen gerinccel. Gerince jelenlegi állapotában restaurálásra szorul; egy korábbi restaurálás során az első huszonhét lap szakadásait kijavították. A lapoknak csak bélyegzett foliószámozása van, amelyet a kódex 1951-ben, az OSZK-ba kerülése után kapott. Másolását 1573-ban fejezte be egy magát a mű utolsó cikke-

⁶¹ Természetesen az is lehet, hogy valamilyen 1573 és 1780 között készült másolatból, mindenesetre az egykori eredeti példányban meglévő, 1573-ra utaló bejegyzés öröklődött.

⁶² Ezt követően két számozatlan lapon Farlati leírása a Quadripartitumról, vö. 60. jegyz.

⁶³ Első rövid említését lásd Fülep 1984: 247.

⁶⁴ Száma a növedéki naplóban: 1951/57.

lye után J. C. I. monogrammal megnevező írnok. A szöveg teljes egészét ő másolta le, más kezek nyoma csupán a marginális jegyzetekben azonosítható. Kétségtelenül egykorú példányról van szó, amelyet nem csupán az íráskép igazol, hanem a lapok vízjele is: a harántpólyás, két csillagos pajzs Kaufbeuren város címerét mutatja fel, és a korban az egyik legelterjedtebb vízjeltípusnak számít Magyarországon.⁶⁵ Ugyanez a forma található meg a Batthyány-féle kódexben is. A kézirat külön címoldal nélkül az első lap rektóján az „Invictissimo ac potentissimo principi...” előszóval kezdődik, a kötet végén pedig a „Hoc opus decreti...” kezdetű, két részből álló „utószó” áll. Tartalomjegyzék nincs a kéziratban. Szövege az Illés által kiemelt helyek mindegyikén az interpolált szöveget adja. A további, rövidebb terjedelmű közjogi interpolációk, valamint a perjogi rész a további, részletes vizsgálatok tárgya. E kódex alapján készült az a kézirat, amelyik 1733-ban került a nagyszombati jezsuita kollégium tulajdonába.⁶⁶ Mivel az egyik legkorábbi, eredeti formájában fennmaradt *Négyeskönyv*-példányról van szó, kiemelt figyelmet érdemel.

A kézirat tartalma tételesen az alábbi:

- fol. 1r–9v = „Invictissimo ac potentissimo principi” kezdettel a *Négyeskönyv* bevezetője
- fol. 10r–77v = *Iuris consuetudinarii Regni Hungarie liber primus*
- fol. 78–175v = *Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber secundus*
- fol. 176r–289v = *Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber tertius*
- fol. 290r–337r = *Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber quartus*
- fol. 337r–v = „Hoc opus decreti” kezdettel a *Négyeskönyv* utóéletéről szóló beszámoló.⁶⁷

III/2. Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 3647. jelzetű példánya

A kézitról elsőként Holub József tett említést az Illés József *Quadripartitum*-tanulmányáról írt recenziójában, bővebb ismertetést azonban nem közölt róla. Megtette ezt viszont Fülep Katalin a nevezetes feketehalmi oklevélről írott tanulmányában, amely 1982-

⁶⁵ Pelbárt 2010: 31.

⁶⁶ Lásd alább, III/4. szám alatt.

⁶⁷ A végén az alábbi megjegyzés: [Acti]tatorum premissorum conscius prescripte exhibite excusationis dominorum prefatorum descriptor. Manu propria. – Ugyanígy áll a mondat a budapesti Egyetemi Könyvtár B4 jelzetű *Négyeskönyv*-kéziratában, illetve a Béli–Bónis szerzőpáros által ismertetett Lázár-féle példányban, vö. Béli–Bónis 2015: 327.

ben jelent meg az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvének hasábjain.⁶⁸ Az ő precíz leírásához magam keveset tudok hozzátenni, így az alább következő ismertetés nagyobb részt az ő tanulmányán alapszik.

A kódexet 1895 előtt a Magyar Országos Levéltár őrizte, onnét került az említett esztendőben a Széchényi Könyvtár tulajdonába.⁶⁹ Kötése eredeti, díszes, görgetős, 16. századi kötés; az elülső borítótáblán egy évszám is olvasható: MDLXXXV. A kéziratban lévő *Négyeskönyv*-másolat azonban ennél két évvel korábban, 1583. február 13-án készült el.⁷⁰ Magam ebből arra következtetek, hogy az elkészült munka csak később kapta meg máig fennmaradt díszes kötését.

A kézirat a *Quadripartitum* interpolált változatát őrizte meg. A másoláson több írnok dolgozott. A példányt láthatólag használták is, feltehetően valamilyen törvényszéken: rengeteg marginális jegyzet és szövegkiemelés látható benne. Fülep Katalinnak köszönhetően tudjuk, hogy ez a *Négyeskönyv*-kézirat Erdélyben készült: vízjele Kolozsvár címerét mutatja fel, a lapok pedig a kolozsvári Heltai-féle papírmalomból kerültek ki. Fülep meggyőző érveléssel Erdélybe lokalizálta a kötés eredetét is. Annak készítettője – és feltehetően a kötet első tulajdonosa – Bongárdi Pistháky Lukács volt.⁷¹ A kéziratnak – a következőkben bemutatásra kerülő, szintén az OSzK-ban őrzött, Fol. Lat. 4512. jelzetű kódexszel egyetemben – abban áll a legnagyobb jelentősége, hogy segítségükkel igazolható a *Quadripartitum* ismerete és használata a 16. századi Erdélyi Fejedelemségben.

A kézirat tartalma az alábbi:

fol. 1r = possessor-bejegyzések⁷²

fol. 1v–2r = üres

fol. 2v–9v = „Invictissimo ac potentissimo principi” kezdettel a mű előszava

fol. 10. = üres

fol. 11r–52r = Prima pars

fol. 52v–134v = Secunda pars

fol. 134v–228v = Tertia pars

fol. 228v–268r = Quarta pars

fol. 268v–275v = Index titulorum

⁶⁸ Fülep 1984: 248–250

⁶⁹ Száma a Növedéki Naplóban 1895/30. – Az OSzK a Hunyady-levéltárért kiadott iratok fejében vehette át a kötetet.

⁷⁰ Lásd az erről tanúszkodó bejegyzést a Négyeskönyv-másolat végén, a 268. lap rektóján.

⁷¹ Fülep 1984: 248–250.

⁷² Uo. 252–253.

III/3. Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 4512. jelzetű kézirata.

Ez a 282 lapból álló, folio-alakú kézirat csupán néhány évtizeddel ezelőtt, 1978-ban került az OSZK tulajdonába.⁷³ A 19–20. századi *Négyeskönyv*-irodalomban ennek megfelelően teljesen ismeretlen volt, amíg Fülep Katalin már többször idézett tanulmányában fel nem hívta rá a figyelmet, és nem dolgozta fel történetét.

A kötet a legkorábbi, eredeti formájukban fennmaradt *Quadripartitum*-példányok közé tartozik. Kötéstáblái – amelyeket fehér pergamennel vontak be – eredeti, 16. századiak. A kézirat az interpolált *Négyeskönyv*-szöveget tartalmazza. A tartalomjegyzéket leszámítva egy kéz másolata. A textushoz sok marginális jegyzet és glossza készült; ezek egy része pusztán tartalmi kivonat, másik részük korábbi dekrétumokra tartalmaz utalásokat. Számos aláhúzott szakasz is megfigyelhető az egyes fejezetekben. A kéziratot tehát minden bizonnyal valamelyik ítélőszéken a gyakorlatban is használták. Ezenkívül számos utalást találtam arra is, hogy a *Négyeskönyv* szövegét egy másik példánnyal összeolvasták, mert sok korrekció és kiegészítés olvasható mind a margókon, mind a lapok alján. A manuscriptum több szempontból is kapcsolatban áll az előbb bemutatott, szintén a Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Fol. Lat. 3647. jelzetű kódexszel. Egyfelől ezt is Erdélyben állították össze – az említett másik kötethez hasonlóan ez is a kolozsvári Heltai-nyomda papírlapjaira van írva. Másfelől közel egy időben készültek: az előbbi kézirat 1583-ban, ez a példány pedig valamikor 1575 és 1588 között. Végezetül, egy időben mindkettő Bongárdi Pistháky Lukács birtokában volt.⁷⁴

A kézirat tartalma tételesen a következő:

fol. 1r = „Quadripartitum opus juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae”.⁷⁵

fol. 1v = üres

fol. 2r–9v = „Invictissimo ac potentissimo principi et domino” kezdettel, külön cím nélkül a *Quadripartitum* „előszava”.

fol. 10r–49r = Prima pars

fol. 49v–117r = Secunda pars

fol. 117v–206v = Tertia pars

fol. 207r–239v = Quarta pars

⁷³ Száma a Növedéki Naplóban: 9/1/1978.

⁷⁴ Minderről bővebben lásd Fülep 1984: 248–254. A kódex ezt követően egészen az OSZK-ba való bekerüléséig Erdélyben volt, lásd a Fülep által azonosított possessorokat.

⁷⁵ Ezt a ceruzával írt címet a kötet valószínűleg az OSZK-ba való bekerülésekor kaphatta.

fol. 240. = üres

fol. 241r–250v = Index iuris consuetudinarii Regni Hungariae

fol. 251 = üres

fol. 252r–255v = Anno Domini 1540. Articuli reformationis et rectificationis iurium et consuetudinum dominorum ac nobilium harum partium Regni Transsilvanarum in dieta seu conventu eorum generali pro festo Alberti episcopi et martiris novissime transacto de Regio mandato Thordae celebratis confecti et per regiam maiestatem dominum nostrum clementissimum approbati atque ratificati.⁷⁶

fol. 256r = üres

fol. 256v–258v = Libertates Siculorum⁷⁷

fol. 259–282. = üres

III/4. A nagyszombati jezsuita kollégium 1. Quadripartitum-példánya.⁷⁸

A 407 lapból álló, folio-alakú kötet – a jezsuita kollégium egykori kézirateinak nagy részéhez hasonlóan – a budapesti Egyetemi Könyvtárban található; jelzete B4. A fehér bőrkötésben lévő kézirat gerincén aranyozott betűkkel a „QUADRIPARTITUM JURIS Consuetudinarii REGNI HUNGARIAE” felirat olvasható. Az első lap rektóján olvasható possessor-bejegyzésből tudjuk, hogy a kódex 1733-ban került nagyszombati kollégium tulajdonába. Korábbi története ismeretlen. A *Quadripartitum* az első 331 lapot foglalja el, ezt követően két üresen hagyott lap után a 334. laptól kezdve egészen az utolsó, 406. lapig különböző országgyűlések törvénykönyveit másolták a kötetbe.⁷⁹ A *Négyeskönyv* elejéről hiányzik a Ferdinánd királyhoz címzett előszó, az első lap tetején álló „[IURIS] CONSVETUDINARII REGNI HUNGARIAE LIBER PRIMUS” címnek megfelelően a szöveg az első közjogi jellegű interpolációval, a „De religione Christiana...” titulust viselő cikkellyel kezdődik.⁸⁰ Az Illés által kiadott további interpolált passzusok mindegyike megtalálható a szövegben – tehát ez esetben is egy interpolált példányról van szó.

Mikor készülhetett ez a kézirat? A *Négyeskönyv* szövegét három írnok másolta, akik egymást többször felváltva írták a szöveget. A törvénytáblákat e kettőtől teljesen

⁷⁶ Kiadását lásd MOE II. 161.

⁷⁷ Kiadását lásd Fülep 1984: 266–270.

⁷⁸ Első említése: Szilágyi 1889: 87., utóbb Baranyai 1942: 84.

⁷⁹ Az 1588-tól 1622-ig terjedő időszakból.

⁸⁰ Lehetséges azonban, mivel a kézirat eleje sérült, hogy egykoron az előbeszéd is megvolt. A kollégiumba kerüléskor azonban már biztosan hiányzott, mert a possessor-bejegyzés a jelenlegi első oldalon van.

elkülönülő kezek készítették. A *Quadripartitum* végén feltűnő 1573-as évszám és a J. C. I. monogram bizonyossá teszi, hogy a kötet valamilyen kapcsolatban áll az előbb bemutatott nádasdladányi kézirattal. Míg azonban az előbbiben a monogram egyedileg rajzolt formában – A J-betűbe írt C, majd annak „öblében” elhelyezett I – áll, addig a most bemutatott példányban a monogram betűi egymás mögött, „feloldott” formában szerepelnek, amelyeket a kézirat korrektora illesztett a szövegbe. Mindez eleve arra utal, hogy a nádasdladányi kódex volt e másolat mintája, e feltevéshez pedig a kézirat vízjele további megerősítésül szolgál. A vízjel egy koronát tartó kétfejű sast ábrázol, amelynek közepében egy pajzs, abban pedig egy K-betű látható, a sas pedig egy címerpajzson áll, amelyben a HS betűk olvashatók. A mérvadó vízjelkatalógusok szerint ez a vízjel legkorábban a 16. század legvégén, de nagyobb számban csak a 17. század első évtizedeitől kezdve mutatható ki.⁸¹ Ennek alapján ez a kézirat a 17. század elején készülhetett. Mivel a vízjelek a *Quadripartitum* és a törvénytörvényes szövegek esetében azonosak, nem arról van szó, hogy a *Négyeskönyvhöz* utóbb dekrétum-másolatokat kötöttek, hanem arról, hogy a Gregoriáncziék művének szövege nem töltötte ki a teljes kéziratot. Ez a felismerés még pontosabb datálást tesz lehetővé. Bár az országgyűlési határozatokat különböző írnokok másolták a kötetbe, az 1588 és 1596 közti szövegekben végig kimutatható egyazon scriptor keze. Magam az említett vízjel, továbbá a törvénykópiák alapján arra gondolok, hogy a *Quadripartitumot* nem a 17. század elején, hanem inkább a 16. század legutolsó szakaszában, ám biztosan 1596 előtt másolhatták le, vagy közvetlenül a nádasdladányi példány, vagy annak egy másolata alapján. Végezetül megemlítendő, hogy e kézirat alapján készítették el azt a 18. századi másolatot, amely a Hevenesi-kollekcióban maradt fenn.⁸²

A kézirat tartalma az alábbi:

fol. 1r–67v = Bevezető és cím nélkül, „[OPUS] CONSUEUDINARII REGNI HUNGARIAE LIBER PRIMUS” címmel a *Quadripartitum* első könyve
 fol. 68r–166v = *Juris Consuetudinarii Regni Hungariae Liber secundus*
 fol. 167r–283v = *Juris Consuetudinarii Regni Hungariae Liber tertius*
 fol. 284r–330v = *Juris Conseutudinarii Regni Hungariae Liber quartus*

⁸¹ Briquet 1907: 285. sz.; Varga: 1995: 307. sz. A motívumon belül a Piccard-katalógusban (<http://www.piccard-online.de>) idézett, 1614-ből adatolt forma egyezik legjobban a kéziratban lévővel (Nr. 28591.). Pontosán ugyanez a vízjel található meg az OSZKK Fol. Lat. 512. jelzetű kéziratának számos lapján is lásd fentebb a Függelékben II/2. szám alatt.

⁸² Lásd alább, III/6. szám alatt.

- fol. 330v–331v = a Quadripartitum-hoz illesztett záró megjegyzések⁸³
fol. 332r = üres
fol. 332v–333r = három jogi feljegyzés
fol. 334r–340v = Articuli Anni 1588
fol. 340v–343r = Anni 1593 constitutiones pro festo conversionis Pauli in conventu Posoniensi institutae
fol. 343r–344r = Pro anno 1594 articuli sub Strigoniensi obsidione conditi sequuntur
fol. 344r–347v = Articuli anni 1595 Posonii sub eodem rege conclusi
fol. 347v–349v = Articuli autem praefatorum tractatorum Transylvanicorum tenor sequitur et est talis
fol. 349v–359r = Constitutiones anni 1596 15 die Januarii Posonii in conventu regnicularum facte
fol. 359r–363v = Articuli dominorum praelatorum anni 1598
fol. 364r–367r = Articuli dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium caeterorumque statuum et ordinum Regni Hungariae partiumque ei subiectarum in generali eorum conventu pro festo beati Michaelis archangeli hoc est XXIX die Mensis Septembris anno Domini 1608 indicto Posoniique celebrato conclusi
fol. 367v–373r = Articuli post coronationem regiae suae maiestatis conclusi
fol. 373v–377v = Külön cím nélkül az 1622. évi soproni országgyűlés határozatainak egy része.
fol. 378r–395v = Articuli dominorum praelatorum ... in generali eorum congregatione ad festum omnium sanctorum ... anno 1609 ... Posonii celebrata conclusi
fol. 396r–403r = Articuli dominorum praelatorum, baronum ... in generali eorum congregatione ... anno 1613 ... Posonii celebrata conclusi
fol. 403r–407v = Ferdinandi articuli in anno Domini 1622 Sopronii conclusi⁸⁴

III/5. A nagyszombati jezsuita kollégium 2. Quadripartitum-példánya

Az összesen 353 lapból álló, negyedréti alakú kéziratot jelenleg a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára őrzi B1 jelzet alatt. A *Quadripartitum* 332 lapot tesz ki, az utolsó huszonegy lap üresen maradt.

A kézirat másolójának, megrendelőjének neve ismeretlen. Azt azonban pontosan tudjuk, hogy a kópia mikor készült. A *Négyeskönyv* szövegére következő, „Index” címet vi-

⁸³ Ezek a több más kéziratban is meglévő részek: „Hoc opus decreti ... tanti operis publicato”; „Sicut obiter praenotatum ... perpetuo esse suppressus”; „Actitatorum praemissorum conscius praescriptae exhibitae excusationis dominorum praefatorum descriptor. Manu propria.”

⁸⁴ A szöveg töredék.

selő tartalomjegyzék végén ugyanis az alábbi bejegyzés olvasható: „Finis. Tyrnaviae 1733 20. Aug.”⁸⁵ A kézirat azonban elkészülte után alig pár évtizeddel a nagyszombati jezsuita kollégium tulajdonába került: az első oldalon olvasható possessor-bejegyzés tanúsága szerint 1762-ben vették nyilvántartásba a kollégium könyvtárában.⁸⁶ Amikor a rendet II. József feloszlatta, a kézirat jelenlegi lelőhelyére, az Egyetemi Könyvtárba került.

A *Négyeskönyv* a „Praefatio in Quadripartitum” címmel ellátott „Előbeszéd” kezdődik, ezt követi maga a négy könyv. A IV. könyv utolsó cikkelyéhez – hibásan – hozzátoldták a mű sorsáról beszámoló „Hoc opus decreti” című, a régi kéziratok többségében is meglévő „utósót”. Ezt követi a már említett tartalomjegyzék. A kódexben több írnok keze különíthető el, ezek részben egymást váltva másolták a szöveget. A *Quadripartitum* mintája egy olyan kézirat volt, amelyik a közjogilag interpolált szöveget tartalmazta. Amint azonban a másolat elkészült, az egyik másoló a textust sok helyen összeolvasta egy másik példánnyal, és annak alapján – esetenként satírozással és új szövegrészek beillesztésével – javította a kópia szövegét.⁸⁷

A kézirat tartalma tételesen a következő:

fol. 1r–12r = Praefatio in Quadripartitum

fol. 12r–12v = Partes operis Quadripartiti tractant

fol. 13r–53r = Quadripartiti operis iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber primus

fol. 53v–148r = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber secundus

fol. 148v = üres

fol. 149r–273r = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber tertius

fol. 273v = üres

fol. 274r–319r = Iuris consuetudinarii Regni Hungariae liber quartus

fol. 319v–332v = „Index” címmel a Quadripartitum tartalomjegyzéke

fol. 333–353. = üres

⁸⁵ Fol. 332v.

⁸⁶ „Collegii Tyrnaviensis S. J. 1762.”

⁸⁷ A korrekciók már az „előszóban” megjelennek, ám ezt követően éppen az I. könyv első két fejezetében – amelyek közjogilag igen jelentős interpolációkat mutatnak fel – nincs nyomuk. A második fejezet végén a korrektor feltűntette, hogy „Tenor decreti Andreae secundi hic inserendus per extensum”, amellyel az 1222-es Aranybulla szövegére utalt: ez az eredeti Négyeskönyv-szövegben teljes terjedelmében megvan. A II. könyvben nincs javítás. A III. könyvben a nyolcadik fejezet esetében, amelyik az ún. „nádori cikkelyeket” tartalmazza, ismét számos javítás látható, nyilvánvalóan egy nem interpolált szöveget fenntartó kézirat alapján. A III. könyv további fejezeteiben, illetve a IV. könyvben is számos további javítás látható.

III/6. A nagyszombati jezsuita kollégium 3. Quadripartitum-példánya

Az előbbi két kézirattól eltérően ennek a rövid leírását megtaláljuk Illés József már sokszor idézett munkájában. Ő a kötetről – történeti adatok alapján – azt állapította meg, hogy az Hevenes Gábor forrásgyűjtő tevékenységének köszönhetően született meg, hiszen nevezetes kollekciója XIX. kötetét alkotja.⁸⁸ Elkészültének idejét az 1695. és 1712. évek közé helyezte. Valamivel bővebben ismertette azt a felismerését, hogy a kézirat mind közjogi, mind per- és magánjogi részeiben interpolált.

A korabeli paginálással⁸⁹ ellátott manuscriptum esetében valójában nem kötet-ről van szó, hanem csak a különálló lapokat helyezték el egy nagy palliumban. Az első oldalon olvasható bejegyzés szerint a dokumentumot 1767-ben katalogizálták a nagyszombati kollégiumban,⁹⁰ innét került a budapesti Egyetemi Könyvtárba. Szövegét egyetlen írnok másolta le, aki sajnos sem önmagát, sem kézírata forrását nem nevezte meg. A textus első pillantásra is szembeötlő jellegzetessége, hogy a mű elejéről hiányzik az előszó – ugyanezzel csak egyetlen példányban, a kollégium fentebb bemutatott, 16. század végétől való kódexében találkoztam. A kézirat alaposabb szemügyre vétele után egyértelművé vált, hogy a két kötet között biztosan van valamilyen kapcsolat. A Hevenes-féle példányon ugyanis munkálkodott egy korrektor, akinek a keze jól elkülöníthető a *Négyeskönyv*-szöveg másolójának a kezétől. Miután javításait befejezte, a művet záró utószó végére még odaírta az 1573-as évszámot. Ez a dátum szerepel a kollégium említett 16. századi kéziratának végén is, ugyanezen a helyen, továbbá a nádasdladányi kéziratban éppúgy, mint az egri liceum kódexének eredetijében. Utóbbi kötet azonban nem lehetett a Hevenes-féle másolat mintája, hiszen az eredeti, nem interpolált szöveget őrizte meg, és nem lehetett a korrektor példánya sem, az ugyanis egy szintén interpolált szöveget használt. A nádasdladányi példányban megtalálható a *Négyeskönyv* előszava, ezt az akkurátusan dolgozó korrektor minden bizonnyal pótolta volna.⁹¹ Érdemes szemügyre venni, hogy a Hevenes-féle másolatban hogyan hangzanak a négy könyv bevezetői: mindegyik a „*Juris consuetudinarii Regni Hungariae Liber*” szavakból áll – ugyanilyen titulusok csak a nádasdladányi példányban és a kollégium 16. század végi kéziratában lelhetőek fel.

Mindezek megállapítása után hozzákezdtem a kollégiumi kézirat illetve a Hevenes-féle másolat alaposabb összevetéséhez, amelynek során kiderült, hogy ez a pél-

⁸⁸ Illés 1931: 7–9.

⁸⁹ Ez azonban figyelmetlenségből több helyütt foliálásba ment át, így a kézirat második részében olvasható oldalszámok már nem pontosak.

⁹⁰ A bejegyzés szövege: „Adscriptus Collegio Tyrnaviensis S. Jesu 1767.”

⁹¹ Egy esetben egy egész oldalnyi hiányzó szöveget is kipótolt a korrektúra alapjául szolgáló példányból. Lásd a 221. oldalon.

dány közvetlenül a kollégium kódexe alapján készült, majd ugyanazt a kötetet használta a korrektor is. Mindezt azok a példák tették egyértelművé, ahol a régi kézirat margójegyzetei tévedésből a másolat főszövegének részei lettek, nem egy esetben értelmetlen textust előállítva.⁹²

IV/1. Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 525. jelzetű kézirata

Ez a nagyméretű, 475 vörös metszésű lapból álló, folio-alakú kézirat összeállítása után Széchényi Ferenc könyvtárában volt, és lehetséges, hogy kifejezetten az ő megrendelésére készült.⁹³ Ismeretlen írnoka 1783-ban másolta le egy olyan *Quadripartitum*-kéziratról, amely régi kora miatt már nehezen volt olvasható.⁹⁴ Ennek megfelelően tisztázati példányról van szó, amely rövidített szóalakokat alig tartalmaz. Jóllehet elkészültének dátuma nagyon távol esik a *Négyeskönyv* megszerkesztésétől, a manuscriptum jelentősége abból a szempontból igen nagy, hogy a benne foglalt textus sem az eredeti „bizottsági” változattal, sem a közjogilag interpolált variánszal nem egyezik meg teljesen, hanem mintegy a kettő között áll – nagyban hasonlítva ezzel a Lázár-féle példányra.⁹⁵

⁹² Így például az I. könyv 21. cikkelyében: „similiter a rusticis quoque uxores de aliis villis ducentibus deinceps in transitu et reddito nullum prorsus tributum exigatur” – áll a kollégium kéziratában, mellette pedig egy margójegyzet: „in eodem articulo 83.”. Ez a Hevenesi-példányban így áll: „similiter a rusticis quoque uxores de aliis villis ducentibus deinceps in transitu et reddito nullum prorsus (in eodem art. 83.) tributum exigatur”. Még egyértelműbb példa a királyéletrajzokban (I. könyv, 41. cikkely), ahol a kollégiumi kézirat írnoka tévedésből „Themes”-re lokalizálta I. Béla király trónszékének összedőlését, amelyet aztán egy későbbi használó „Demes” megjegyzéssel látott el, mégpedig úgy, hogy a szót a Themes fölé, a sorok közé írta be. Ebből a Hevenesi-másolat készítője a maga szövegében a teljesen értelmetlen „Demesthemes” szót alakotta meg.

⁹³ Lásd a possessor-bejegyzést: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi”.

⁹⁴ Az erről szóló megjegyzés a kézirat címlapján, az első folió rektóján olvasható: „Quadripartitum iuris consuetudinarii incliti Regni Hungariae per deputatos regnicolariter ordinatos ex antiquis decretis, consuetudinibus et legibus compillatum sub Ferdinando I. imperatore ac rege Hungariae 1552. Nunc pro faciliiori lectione ex vetusto illius temporis manuscripto transcriptum. Anno 1783.” Illés József is idézte, lásd Illés 1931: 10.

⁹⁵ Béli-Bónis 2015: 322–325.

A kötet tartalma a következő:

- fol. 1r = A kódex elkészültéről szóló bejegyzés.⁹⁶
fol. 1v = üres
fol. 2r–11r = Praefatio in Quadripartitum
fol. 11v–71v = Quadripartiti operis juris consvetudinarii Regni Hungariae Pars Prima
fol. 72r–74r = Index titulorum Partis Primae
fol. 75r–187v = Pars Secunda juris consvetudinarii incltyi Regni Hungariae
fol. 188r–193r = Index titulorum Partis Secundae
fol. 193v = üres
fol. 194r–383r = Pars Tertia juris consvetudinarii incltyi Regni Hungariae
fol. 383v–388v = Index Partis Tertiae
fol. 389r–471r = Iuris consvetudinarii Regni Hungariae Pars Quarta
fol. 471v–472v = „Notandum” címmel a mű sorsáról szóló beszámoló⁹⁷
fol. 473r–475v = Index Partis Quartae⁹⁸

⁹⁶ Vö. 94. jegyz.

⁹⁷ Illés 1931: 50–52.

⁹⁸ Ezt követően még négy számozatlan lap.

Dominkovits Péter

A nyugat-dunántúli vármegyék országgyűlési követei Győr, Sopron, Vas, Zala megyék példáján*

A kora újkori vármegyei követek kiválasztódását, társadalmi beágyazottságának jellemzőit az alábbiakban négy, eltérő nagyságú nyugat-dunántúli vármegye példáján szeretném érzékeltetni. E négy vármegye helyi nemesi társadalmi mind annak összetételében, mind vagyoni és függési viszonyaiban jelentős eltéréseket mutatnak. E vármegyék feldolgozottsága is erősen eltérő, ezért az egyes törvényhatóságok tekintetében az elemzések súlypontja és az elemzés mélysége is jelentős differenciákat mutat. Ez a négy szomszédos, a nyugat-dunántúli területsávban fekvő vármegye: Győr, Sopron, Vas és Zala. Közös sajátosságuk, hogy mind a négy törvényhatóság a Magyar Királyság területén feküdt. Ugyanakkor az oszmán hódítás eltérő mértékben, de közülük többen érintett. Így Győr vármegye esetében a 19. századi vármegyei levéltárnok, Ráth Károly óta ismert, hogy a vármegye egy hódoltság területtel rendelkezett. Vas vármegye esetében a történeti kutatás a Rába mentén választja el a hódolt és hódolatlan területeket, míg a legnagyobb kiterjedésű Zala vármegyének még a székhelyét is át kellett helyeznie az oszmán hódítás hatására. Ugyanakkor az adott törvényhatóságok tisztviselői kara a hivatalok, feladatmegosztások terén nagyon sok hasonló, sőt egyező vonást mutatott. Az alábbi összefoglalásban a négy dunántúli vármegye országgyűlési követeit mutatjuk be röviden, az eddigi feldolgozásokra, forrásközlésekre építve.

A 16. század végi 17. századi Sopron vármegye az ország közepes nagyságú törvényhatóságai sorába tartozott, mely közigazgatásilag négy eltérő nagyságú és település sűrűségű járásra tagolódott. A 16. század második, a 17. század első felében az egykori Kanizsai javakat házasság révén megszerző Nádasdy család volt a vármegye legnagyobb földesura. Míg a 16. század végi vármegyei közgyűléseket (congregatio, congregatio generalis) és törvényszékeket változó helyszíneken, de többnyire a megye legnagyobb birtokosának, a Nádasdy családnak a Sopronhoz közeli mezővárosaiban, így többnyire Fertőszentmiklós, Csepreg oppidumokban ritkábban a Viczay

* A tanulmány elkészítését az NKFI K 116166 sz. pályázata támogatta.

család mezővárosában (Lózs) rendezték meg. Miképpen a törvényszékek helyszínéül szolgáló birtokok (Újkéren vagy Lózs) a tárgyidőszakban a vármegye tisztikara is az e családdal kapcsolatban álló nemesség különböző csoportjaiból került ki. A vármegyei rendek által megválasztott diétai követek (adott törvényhatóság esetében két fő) névsorát a 16. század utolsó harmadától tudjuk adatolni. Az 1580-as években már késő középkori előzményekig visszatekintve gyakorlatként rögzült, hogy a két követ egyike a mindenkori alispán volt. Ez a személy 1580-ban az eredetét a térségkora középkori eredetére Osl nemzetségre visszavezető, a vármegye és a tágabb régió (Győr, Vas, Veszprém vármegyék) birtokos nemességében is helyet foglaló asszonyfalvi Ostffy család egyik képviselője, személy szerint a korábban Nádasdy szolgálatot is vállaló asszonyfalvi Ostffy Jakab volt. Őt e hivatalban a szerényebb birtokállománnyal rendelkező, de hasonlóképpen familiáját nagy térségbeli múltra visszavezető loosi Viczay György követte (1581), aki esetében érdemes megjegyezni, sem neki, sem családjának nem ismertek a familiárisi kapcsolatai. Viczayt követően, az 1580-as évtized diétáin jelent meg az új vármegyei elit első embere, a forrásfeltárások jelen szakaszában homo novusként jellemezhető Megyeri Imre. Családi háttéréről nagyon keveset lehet tudni, de egy Sopron városi tanúkihallgatásból kiderül, hogy ő is rokoni kapcsolatban állt azzal a Viczay Györggyel, aki 1583-ban a törvényhatóság egyik diétai követi tisztségét töltötte be. Ahogy a fentiekből is láthattuk, hogy e vármegye esetében az 1580-as évek első felében az egyik diétai követ a vármegye jómódú birtokos nemességéből került ki, aki gyakran az alispáni hivatalt is viselte. A követek jelentős része egyértelműen familiárisi kapcsolatba állt a megye legnagyobb arisztokrata birtokosával, a Nádasdy családdal.

Az 1580-as évtized második felében, a következő évszázadokra is kiható változás történt. Az 1587/1588-as diéta követei között megjelent a törvényhatóság jegyzője, adott esetben Szombathelyi Márton. Ez időtől, az 1847. évi utolsó rendi országgyűlésig, ha nem is törvényszerű, de nagyon gyakori lesz az, hogy a törvényhatóság két országgyűlési követének egyikét a jegyző adta. A 18. század második felétől, a megyei tisztikar hivatalviselői karának bővülésétől és differenciálódásától a főjegyző. Ez a követválasztás véleményünk szerint a szakszerűsödés térnyerését jelzi a diétai követek kiválasztása során. Ugyanakkor speciális esztendőkből kivételek is történhettek. Ilyen volt az 1619., 1620. évi országgyűlés időszaka, midőn a harminc éves háború, csephpfalzi szakaszába beavatkozó Bethlen Gábor erdélyi fejedelem dunántúli hadjárata a helyi hatalmi viszonyokat is befolyásolta. E diétákra a Nádasdy familiárisi körhöz tartozó, egyértelműen politikai karriert befutott kisnemes, ügyvéd Szepsy János lett a vármegye egyik követe,¹ míg e diéták követei között tűnik fel

¹ Dominkovits 2017.

az ugyancsak e függőségi körbe (Nádasdy család) tartozó későbbi alispán, gálósházi Récsey Bálint, akit a jelzett esztendőkből a másik követ posztjára választottak meg a vármegye rendjei.² A vármegyét uraló arisztokrácia megváltozását, a hatalmi viszonyok átalakulását mutatják az elkövetkező évtized, másfél évtized történései. Míg az 1634/1635-ös diétára az előbb említett Récsey Bálintot alispáni hivatalból választják országgyűlési követnek, követtársa a törzsökös megyei családból származó, de hivatalt nem viselő, ismeretlen függőségű rendszerbe tartozó Chernel Pál lett. Két esztendővel később, az 1637. évi diétára a megye fölötti hatalmi átrendeződést kitűnően illusztrálva Esterházy Miklós nádor két emberét, hű helyi politikai végrehajtóját, Eörsy Zsigmondot és az Esterházy kapcsolatrendszerbe tartozó, alsóbb vármegyei hivatalra választott, Károlyi István szolgabírókat választották meg a rendek diétai követeknek. A vármegye fölötti főúri hatalmi rivalizáció ezzel még nem ért véget. Ez a hatalmi konfliktus tetőpontját az 1650-es években, Nádasdy III. Ferenc és a fiatal Esterházy Pál időszakában érte el. Míg 1655-ben a Nádasdy familiáris Bezerédy György alispán mellé a számos főúrnak szolgálatot tevő,³ Vitnyédi István ügyvédet⁴ választották meg, az 1659-es diétára Bezerédy mellett a nem igazán Esterházy körbe tartozó későbbi alispánt, mankóbüki Horvát Györgyöt küldte ablegátusként Sopron vármegye a diétára.⁵

Az 1662-es követi névsor már teljességgel az Esterházy család hatalmának kiépülését, e viszony stabilitását mutatta. Hisz a 16. század első harmadától Nádasdy familiárisi körbe⁶ tartozó petőházi Zeke család ekkor már az Esterházyak oltalma alá húzódott⁷ (Zeke I. István volt az egyik, a megye nyugati felében, döntően Esterházy birtokokon birtokterületeken szolgabírói hivatalt viselő Palonyai István, pedig a törvényhatóság másik követ lett.)⁸

Joggal vetődik fel a kérdés: vajon Sopron vármegyét tekinthetjük e tipikus nyugat-dunántúli vármegyének? Hisz ahogy láttuk mind a 16. században, mind a rákövetkező évszázadban a vármegye legnagyobb birtokos családjához kötődő familiárisokból lettek a diétai követek, a két követ közül pedig a 16. század utolsó harmadától az egyik a vármegye jegyzője lett, amit az írásbeliség jogismeret szemszögéből joggal tekinthetünk egyfajta szakszerűsödés megmutatkozásának is.

² Dominkovits 2017.

³ Dominkovits 2017.

⁴ Payr, 1906.

⁵ A Sopron vármegyei követekre: Sümeghy–Dominkovits 2007.

⁶ Nádasdy III. Ferencre lásd: Toma 2005.

⁷ A petőházi Zeke családra: Dominkovits 1997; Dominkovits 2000.

⁸ Sopron vármegye 1526/1847 közötti országgyűlési követeire: SümeghyDominkovits 2002.

Az egykorú szomszédos Győr vármegyében nagyon szerény eltéréssel hasonló tendenciákat tapasztalhatunk. Míg 1583-ban a vármegye egyik legnagyobb történelmi múltjával rendelkező családjának, a mérgesi és téti Poky családból származó Mihály volt a vármegye egyik, míg Marczaltó György a másik követe. Mindketten a győri püspök főispánsága alatt álló kis területnagyságú, jelentős település sűrűségű vármegye csekély számú jómódú birtokos nemesi családjaihoz tartoztak. Az 1608. szeptemberében választották meg Máthéfalvy Mátyás jegyzőt diétai követnek. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlésen is a jegyző (Nagy Gergely és az alispán Siey János képviselte a vármegyét. Az október 17-i közgyűlés tárgyalásaiból tűnik ki, hogy Siey a diéta során elhalálozott és helyette a törvényhatóság egy tekintélyes birtokosát, Marczaltó Miklóst választották követnek.⁹ Győr vármegye esetében a 17. század középső harmadában vált úgymond általános gyakorlattá az, hogy a két követ egyike az alispán, a másik a jegyző lett. (1634: Dallos János alispán, baári Nagy Ferenc jegyző, 1662: Tarcz János alispán, Szőnyi Márton jegyző.) Ugyanakkor Győr vármegye esetében érdemes azt is jelezni, hogy a vármegyei nemesség egy jelentős része, vagy személyében, vagy rokonsága révén szorosan kapcsolódott Győr erődváros kereskedő polgárságához.¹⁰

Vas vármegye esetében a vizsgált törvényhatóságok közül a legkésőbbi időponttól, 1595-től maradtak fenn a közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyvek. Ugyanakkor már az 1596. évi diétára történő követválasztásból a jól ismert vármegyei ablegatusok választásáról kaphatunk képet. Ekkor a valószínűsíthetően Nádasdy Tamás, Vas és Sopron vármegyék főispánja szolgálatában álló Zichy György alispánt és Vársárhelyi István jegyzőt választották meg a megye diétai képviselőit.

Zala vármegye esetében az első jegyzőkönyvi bejegyzés 1555-ből maradt fenn, de a folyamatos jegyzőkönyvezés a 1617. század fordulójától datálható. Az 1613. február 7-i közgyűlésben pölöskei Eördögh Simon alispánt és szentgyörgyvölgyi Bakács Sándor keszthelyi kapitányt választották meg a rendek követeknek. Az évtized végén, a két követ egyike ugyancsak szentgyörgyvölgyi Bakács Sándor keszthelyi kapitány lett, míg a másik berekszói Hagymássy Kristóf alispán. A vármegye Bethlen Gábor beszercebányai diétájára is küldött képviselőket. Ekkor tothi Lengyel János és gersei Pethő Gáspár személyében a vármegye két befolyásos bene possessionatus nemesét választották diétai követségre. Az 1622. évi soproni országgyűlésre szintén két bene possessionatus nemes került megválasztásra, pölöskei Eördögh Simon alispán és szarvaskendi Sibrik Osvát személyében. A. III. Ferdinándot magyar királlyá koronázó 1625. évi soproni diétára berekszói Hagy-

⁹ Gecsényi, 1986.; Gecsényi 1995: Nr. 582.

¹⁰ Gecsényi 2008.

mássy Kristófot és Binnyei István alispánt választották Zala vármegye rendjei követeknek.

A négy törvényhatóság diétai követének feltárásából kitűnik, hogy mind a négy törvényhatóság esetében a követek egyike többnyire az alispán (vagy nagyobb megyék esetében az egyik alispán lett). Míg a másik követként több törvényhatóságban az írásbeliségben jogi ismeretekben leginkább járatos jegyzőt választották meg. Zala esetében találkozunk azzal a vármegye földrajzi elhelyezkedésével, védelmi funkcióival összefüggő jelenséggel, hogy az egyik követ valamelyike olyan tehetős nemes volt, aki egyben valamelyik megyében fekvő végvár kapitányi tisztségét (többnyire a keszthelyi véghelyét) is viselte.

A 17. századi országgyűlési naplók és a szerzőik

A naplók a magyarországi országgyűlések egyik legérdekesebb és legfontosabb forrásai közé tartoznak. Lényegesen különböznek azoktól a hivatalos dokumentumoktól, amelyek közé a törvénycikkeket, királyi rendeleteket és előterjesztéseket (propositiók), valamint a rendek beadványait és azok hivatalos levelezését stb. soroljuk. A naplók segítségével az országgyűlések működését belülről láthatjuk: a Felső- és Alsóház, a különböző politikai csoportok, és kiemelkedő személyek mindennapi munkáját. A naplók nagyon gazdag anyagot tartalmaznak például a király és az udvar országgyűlési jelenlétéről Pozsonyban vagy Sopronban, a királynak a rendekkel való találkozásáról és tárgyalásairól, a fogadó város és az udvar által rendezett ünnepegekről. Csak a naplóból értesülhetünk mindazokról a nehézségekről, amelyekbe a királyi udvar és az országgyűlésre távolról érkező hazai résztvevők és külföldi vendégek ütköztek. A naplóból megtudhatjuk, milyen nehezen születtek meg a döntések a bécsi udvar és a magyar rendek, a Felső- és az Alsóház, a katolikusok és a protestánsok, a reformátusok és az evangélikusok, a nemesek és a városok közötti kemény harc eredményeként. Egyben elég részletes információt adnak arról is, hogy ki vett részt az országgyűléseken. Nem ritkán közlik a résztvevők listáját is.¹ Megtudhatjuk, milyen álláspontot foglalt el egyik vagy másik követ, kinek az oldalán állt a vitákban, milyen volt a légkör az országgyűlések alatt, az üléseken és a magán tanácskozásokon.²

Az országgyűlés különböző szabályokat és eljárásrendet dolgozott ki, amelyek alapján működött. Elvileg ezeket szigorúan be kellett tartani. A rendi fórum résztvevőinek minden lépése elő volt írva, mint pl. a Felső- és az Alsóház, a király és a rendek közötti érintkezés. Ezen a téren minden újdonság bevezetése komoly ellenállásba ütközött, és a javaslatokat sokáig vitatták a résztvevők. Mindezekről a követek feljegyzéseiből és naplóiból tudhatunk meg többet, mivel ekkor még az ügyvezetés és ügyintézés fejletlen volt, hivatalos naplókat, jegyzőkönyveket nem vezettek, a Magyar Királyi Kancellária még a meghívóleveleket is nagy késéssel küldte szét. Ez nem egyszer okozta az országgyűlések elhalasztását, amely akár több héttel is eltérhetett a

¹ A naplók adatait a 17. századi országgyűlések résztvevőinek összeállításánál használtam. (Guszarova 2005: 93–149).

² Guszarova 1998: 309–319.

meghívólevelekben kijelölt a határidőtől. A kancellária nem foglalkozott rendszeresen az országgyűlésre érkezett követekkel, pl. nem ritkán a nevüket sem írta össze, a legtöbb esetben mindössze a küldő intézményt rögzítették.

A 17. századi országgyűlések különös jelentősége azzal magyarázható, hogy éppen ebben a korszakban kezdett megváltozni a kapcsolat a Habsburg dinasztia és magyarországi alattvalói között. Ez a folyamat nagyon lassú volt és nagy nehézségekkel járt: I. Ferdinánd 1526. évi magyar királlyá választásától kezdve egészen a 17. század végéig tartott, mígnem a magyar rendek lemondtak a szabad királyválasztás jogáról.

A 16. századi országgyűlési naplókat alig ismerjük. A kiadott naplók közül csak egy került a kezembe, az is töredékes. Igazán mondván ez nem is napló, bár Paulinyi Oszkár így nevezte. A történész által publikált forrás a besztercebányai követnek Michael Fellernek Jakob Fuggerhez küldött jelentése az 1547.-iki pozsonyi országgyűlés eseményeiről.³ Nem hiszem, hogy ez a szerény eredmény a figyelmetlenségemből adódna. Nem véletlen, hogy a kora újkori országgyűlések egyik legkiválóbb kutatója, Zsilinszky Mihály, a 16. században és a 17. század elején lejátszódott országgyűlésekről szólva, főleg a követek jelentéseit és jegyzeteit használta.⁴ A követjelentéseket dolgozta fel Demkó Kálmán is a 1619–20-iki pozsonyi országgyűlésnek szentelt tanulmányában.⁵ Sajnos ezeket a jelentéseket még nem publikálták, sőt az említett szerzők sem pontosan hivatkoznak rájuk. Biztos, hogy a városi levéltárakban, így nem is elsősorban a mai Magyarországon, hanem a szlovákiai levéltárakban nagy számban találhatunk még ilyen jellegű forrásanyagot.⁶ Ezek a források ritka kivétellel a városok követeitől származtak. A követjelentések közel állnak a naplókhoz abban az értelemben, hogy a tartalmuk időrendben haladva ismerteti a rendi fórumok legfőbb eseményeit és döntéseit. Ugyanakkor az említett jelentések és feljegyzések nagyon szűkszavúak és az egyes témák szempontjából szegényesek: nem sokkal többet tudunk meg, mint a hivatalos iratokból. Természetesen akadnak más követjelentések is. Például Kassa város követei az 1572. évi pozsonyi országgyűlésről szóló jelentésükben viszonylag gazdag információt adtak magáról a követségről: az útjukról Kassától Pozsonyig és vissza, írtak az országgyűlésen való tartózkodásukról stb. Stí-

³ Paulinyi 1934: 204–230.

⁴ Zsilinszky 1881–1897; Zsilinszky 1882.

⁵ Demkó 1881. A szerző a tanulmányában Lőcse város követeinek jelentéseire támaszkodik.

⁶ A levéltárakba, ill. a könyvtárak kéziratáraiba ezek nem kerültek be. Csak egyet találtam az Országgyűlési Könyvtárban: követjelentés az 1597.-iki országgyűlésről, amelynek a szerzői Szentbertalan Menyhért és Dobner Sebestyén Sopron város követei voltak. MOK GYgy 700.506. MO: 1580, 1595, 1596, 1597, 1600. Acta diaetalia 1596–1600. N°14. 87–90.

lusában hasonlít a későbbi országgyűlési naplókra, noha nem olyan részletgazdag, mint a 17. században keletkezett naplók jelentős része.⁷

A 17. század ebben az értelemben már valamivel gazdagabb: 1608-tól 1687-ig 11 országgyűlésről több mint 20 naplót ismerünk, bár nem lehet kizárni, hogy több valamelyik levéltárban még lappang. Noha a naplók is osztoztak több magyarországi levéltár sorsában, és nem kis részük elpusztult az átélt katasztrófákban a török háborúktól kezdve az 1956-os forradalomig. A források felfedezése és megőrzése a magyarországi jezsuiták nevéhez fűződik, akik már a 17. században nekiláttak a történeti anyag szisztematikus kutatásának. Mivel a vallási kérdések fontos szerepet játszottak a 17. századi országgyűléseken, a rendi fórumok dokumentumai – közte a naplók is – kiemelkedő helyet foglaltak el ezekben a gyűjteményekben. A magyarországi jezsuita forráskutató iskola alapítói közül elsősorban Hevenesi Gábort⁸ és Kaprinai Istvánt⁹ kell megemlíteni, akik a 17. század végén és a 18. század első felében dolgoztak. Ők hatalmas mennyiségű anyagot tártak fel és másoltak le. Ezek a több kötetes kéziratos gyűjtemények máig sem veszítették el jelentőségüket, mert az eredeti dokumentumok különböző okok miatt nem maradtak fenn. Például ez a helyzet a 17. század híres politikusának, Szemere Pálnak országgyűlési naplóival. A Szemere család levéltára, amelyet Zemplén megyében, a lasztoméri birtokon őriztek, benne az országgyűlésekre Szemere Pál által gyűjtött iratokkal, ugyanis a második világháború alatt elpusztult.¹⁰

A 18. század végén ismét fellendült a források gyűjtése. Ezen a téren a legnagyobb munkát Kovachich Márton György, a kiemelkedő jogtörténész, könyvtáros és levéltáros végezte (1744–1821).¹¹ Összegyűjtötte a magyar állam jogtörténetére vonatkozó forrásokat és az általa kidolgozott tudományos forráskiadási elvekre támaszkodva egy részüket ki is adta. Igaz, hogy az országgyűlési naplók száma a korábbiakhoz képest alig gyara-

⁷ Németh 1994.

⁸ Hevenesi Gábor (1656–1715) jezsuita, teológus és történész, a németalföldi bollandisták követője. A magyar történelem forrásainak az összegyűjtésével igyekezett bebizonyítani a magyarországi jezsuiták vagyoni igényeit (Ld.: Hóman 1938: 337–351.). 1695-ben hozta nyilvánosságra a Magyarország történetére vonatkozó források összegyűjtésének tervét. Ő állította össze azt a hatalmas kéziratos gyűjteményt (140 kötet), amelynek nagyobb részét jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárában őrzik. Ennek a gyűjteménynek egy külön osztályában található az országgyűlési naplók 27 kötete. (Kosáry 2003: 284–285).

⁹ Kaprinai István (1714–1785), jezsuita történész, Hevenesi Gábor követője. Az általa összeállított gyűjtemény 156 kötetből áll, és Hevenesi gyűjteményével együtt ugyancsak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárában őrzik.

¹⁰ A naplók másolatát 6 kötetben a Kaprinai gyűjteménybe sorolták be: ELTE Könyvtár Kézirattára, Kaprinai-gyűjtemény vol. XXVI–XXXI. Kosáry 2003: 285–286.

¹¹ Ld.: V. Windisch 1998.

podott, viszont a már felfedezett és lemásolt naplókát újra és újra lemásolták, ennek a másoló munkának célja pedig éppen a naplók kiadása volt. Nyomatott formában a naplók jobban lehetett volna kezelni, mert a Hevenesi és Kaprinai által lemásoltatott iratok olvasása nem volt problémáktól mentes. A szöveget szabálytalanul, hézag nélküli sorokban írták, a bekezdés első sorait kihagyták, gyakran olvashatatlanok. A Kovachich Márton György irányításával készített másolatok másképpen készültek. A korábbi gyűjteményekhez hasonlóan ezeket is a kötetekbe kötötték, maga a szöveg pedig a tördelt könyvekhez hasonlítható: a margókhoz pontosan tartották magukat, külön sorral voltak kijelölve a hónapok, külön bekezdéssel az évek. Ilyen formában a forrásokat sokkal könnyebben lehetett olvasni, de ami annál is fontosabb – jobban megfeleltek a kiadás előkészítésének. Kovachich külön kötetekben helyezte el az országgyűlések okiratait és aktáit. Gyűjteményét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi.¹²

A régebben összegyűjtött országgyűlési naplókát Gyurikovits György¹³ másoltatta le még egyszer az 1830-as években. A 17. századi naplókát Gyurikovits átvette a Kovachich Márton György-féle gyűjteményből, így a gyűjteménynek ez a része kevésbé értékes. Nagyobb terjedelemben mutatta be a 18. századi országgyűlések naplóit és az aktákat, amelyeket maga Gyurikovits gyűjtött össze. Jelenleg Gyurikovits gyűjteménye Budapesten, az Országgyűlési Könyvtárban található.¹⁴

Az említett tudósok, Kaprinai Istvántól kezdve tudatában voltak a naplók, mint a magyar állam- és jogtörténet forrásai fontosságának, és ezt hangsúlyozták is műveikben. Így Gyurikovits tudatában volt annak, hogy a magánszemélyek naplói a hibák és pontatlanságok ellenére történelmi forrásként pótolhatatlanok, mert a szerzők személyesen vettek részt az országgyűléseken, és így közvetlen tanúi voltak mindannak, ami ott történt.¹⁵ Kovachich és Gyurikovits nagy fontosságot tulajdonítottak a tanulmányozott források származásának. Majdnem minden általuk másoltatott irat végén ott áll, honnan és kitől kapták (ha ki lehetett azt deríteni). A legfontosabb iratórző helyek világi és egyházi, magán és állami levéltárak, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum és különböző könyvtárak gyűjteményei voltak. Így a 17. századi országgyűlések naplóinak nagyobb részét alapvetően Kaprinai, Kovachich, Gyurikovits gyűjteményeiből ismerjük. Sajnos, az összes, ezekben a gyűjteményekben található, irat kiadására abban az időben nem volt lehetőség.

¹² MNL OL, N 114

¹³ Gyurikovits György (1780–1848) jogász, jogtörténész. Az 1830, 1832, 1839. évi országgyűlések résztvevője. A magyar történelemre, földrajzra, néprajzra vonatkozó forrásokat gyűjtötte. Színnyei 1891–1914.

¹⁴ MOK, GYgy MO: I a b: 1608.

¹⁵ Forráskutatásának elveit Gyurikovits a gyűjtemény egyik kötetében fejtette ki. MOK, GYgy 700. 510. MO: 1a: 1618/B et MO 1a: 1619.

A mai napig csak három szerény terjedelmű forrás látott napvilágot. Ezek az 1634/35 és az 1637/38. évi országgyűlések magyar nyelvű naplói Berényi Györgytől,¹⁶ ezenkívül az 1642. évi meghiúsult országgyűlésről Szemere Pál által készített napló.¹⁷

A szisztematikus munka a magyar országgyűlések anyagának feldolgozására csak az 1970-es években kezdődött, amikor a MTA Történettudományi Intézetében megkezdődhetett a 17. századi országgyűlésekre vonatkozó forrásanyag kiadásának előkészítése. Egy kutatócsoportot hoztak létre Benda Kálmán vezetésével, amelynek tagjai felkutatták a forrásokat, legépeltették, szakmai jegyzetekkel látták el, vagyis publikálásra készítették elő. Sikerült összegyűjteni nagyon jelentős anyagot, beleértve néhány országgyűlési naplót. Sajnos a kiadásra ekkor sem került sor.¹⁸

Hivatalos országgyűlési naplókat csak a 18. század végétől kezdtek vezetni, amikor az 1764/65. évi országgyűlést követő diétamentes időszakot követően, hosszú szünet után újra összehívták a magyar rendek fórumát. Korábban naplót az országgyűlések résztvevői közül valaki mindig saját kezdeményezéséből vagy megbízói (a küldő vármegye vagy szabad királyi város) utasítása alapján, önként vezetett.¹⁹

A 17. század elejéről két naplót ismerek: Sopron város követeinek naplóját az 1608. évi pozsonyi országgyűlésről,²⁰ és egy bizonyos – nem azonosított – Zavodszkytól származó napló kis töredékét (2 lap) az 1618. évi országgyűlésről.²¹ Az elsőben az az érdekes, hogy nem németül, hanem magyarul írták, noha a magyarországi városok esetében jellemzőbb volt a német nyelv használata. Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a hosszú török háború miatt a 17. század elején az országgyűléseket elég gyakran hívták össze, a központi levéltárakban összegyűjtött naplók kis száma csalódást okozhat. Az országgyűlési naplók vezetése az 1620-as évektől kezdve szervezettebbé vált. A változás nem valamilyen hivatalos intézkedés következményeként történt, hanem annak köszönhetően, hogy a magyar politikában megjelent egy új szereplő: Szemere Pál. 1625-ben az akkor még fiatal, szerény vármegyei jegyzőt a Bars megyei közgyűlés választotta meg követként a soproni országgyűlésre. Rövid, néhány oldalnyi beszámolót írt az ország számára nagyon fontos politikai eseményről, hiszen a rendek ekkor választották meg II. Ferdinánd fiát, III. Ferdinándot magyar királlyá. Az országgyűlés a fiatal főherceg meg-

¹⁶ Komáromy 1885.

¹⁷ Hajnal 1930: 417–428.

¹⁸ Ezeknek a forrásoknak a közzététele folytatta volna a 16. századi országgyűlési iratok több kötetes kiadását, amit Fraknói Vilmos és Károlyi Árpád gondozott.

¹⁹ Gyurikovits megjegyezte, hogy 1714-től kezdve alkalmanként hivatalból az ítélmesterek vezették a naplót. (MOK, Acta Comitiorum annis 1618 et 1619. No. 1. P. XXII).

²⁰ *Diarium Diaetae Posoniensis* a. 1608. 2–13 (MNL OL N 114 Vol 1.).

²¹ *Segmentum Diarii Zavodszkiani* a. 1618. res notatu dignas in *Diaeta Posoniens gestas continens*. pag. 40–41 MOK, Acta Comitiorum annis 1618 et 1619. MO: I a: 1618/B MO: I a: 1619.

választását a nádorválasztáshoz kötötték, ami miatt heves viták kísérték az országgyűlési tárgyalásokat, de ezekre a fiatal Szemere naplója nem utal. Az évek múlásával azután Szemere Pál politikai tapasztalata nőtt és írói képessége is egyre jobban kibontakozott, így naplóinak tartalma egyre mélyebb és részletesebb lett. Összesen hét naplót írt (1625, 1630, 1634/35, 1637/38, 1642, 1646/47, 1649ⁿ²²), amit akár sajátos rekordnak is tekintethetünk, ám éppen e naplók alapján beszélhetünk az országgyűlési naplók rendszeres vezetésének kialakulásáról. Tudósított minden fórumról, amelyre a felső-magyarországi vármegyék követként küldték, így neve ekkorra már országosan ismertté vált. Szemere naplói kortársai számára egyfajta mintákká váltak, amit az mutat, hogy naplóinak másolata fellelhető különböző magánlevéltárakban. Nem egy naplóban azt olvassuk, hogy társakkal dolgozott, pl. Czerinthy Istvánnal (1625), Segnyey Bálinttal (1630), Hamvay Péterrel (1634), Barna Györggyel (1637) stb. De a stílusa inkább arról tanúskodik, hogy egyedül írta a műveit. Ma ezek képezik a 17. századi országgyűlési naplók másolatgyűjteményének gerincét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, az Országgyűlési Könyvtárban és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának Kézirattárában, illetve naplótöredékek találhatók a Széchényi Könyvtár Kézirattárában is.

Több mint két tucat országgyűlési napló vonatkozik az 1608–1687 közötti évek országgyűléseire, közülük öt a magyar történelem leghosszabb, az 1646–1647. években lezajlott országgyűlésének eseményeiről számol be. Szemerén kívül további 11 szerző neve ismert, a többieké homályban maradt. Az öt napló szerzőiről tudjuk, hogy azok városi (bártfai) követek voltak,²³ a többi azonosított naplót pedig a nemesi vármegyék küldöttjei írták.

A naplók írói között nem találunk egyetlen bárót és főpapot sem. Az egyház képviselői nem foglalkoztak a naplókkel az alsóházban sem. A naplószerzők az alsó-

²² A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi az 1622. évi országgyűlés naplóját egy ismeretlen szerzőtől. Ennek a naplónak a jellemző vonásai nem zárják ki azt a lehetőséget, hogy a napló szerzője Szemere Pál lehetett, noha nincsenek arra vonatkozó adatok, hogy 1622-ben jelen volt az országgyűlésen.

²³ Az egyik napló Sopron város követeitől származik. Az 1637/38. évi országgyűlésről a bártfai követtől Mathei Dánieltől (MNL OL N 114 Diaria Diaetae. Vol. 1: Diarium Dietae Posoniensis 1637 Danielis Mathaei ablegati Civitatis Bartphensis. pag. 106–256), az 1646/1647. évi napló feltehetőleg a pozsonyi polgármestertől (MNL OL N 114 Diaria Diaetae. Vol. 2: Diarium Diaetae Posoniensis ad diem 24. Augusti 1646 indictae, et die Junii 1647. conclusae. pag. 16–39), az 1659. évi hat felső-magyarországi város: Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kiszeben, és Késmark képviselőitől (MOK, GYgy MO: I a b: 1659 Diaria et Acta publica Diaetae Posoniensis Anno 1659. celebratae 700.519 Acta Comitilia, quibus cursum expeditarum rerum medio Ablegatorum videlicet Superiorum Partium Sex Regiarum ac Liberarum civitatum, Cassoviensis, Leutscheviensis, Bartphensis, Eperjessensis, Cibiniensis et Kesmarkiensis summarie et compendiose declaratur a 20. Julii usque 30. Septembris anno MDCLIX. P. 79–112.

házban ülésező világi személyek közül kerültek ki, akik többségét a nemesi vármegyék küldöttei tették ki, legyenek akár katolikusok, akár protestánsok. A 17. század felekezeti vitái a naplókban is visszatükröződnek, mivel a naplóírók többsége a 17. század első felében (az országgyűléseken tapasztalható arányoknak megfelelően) inkább a protestánsok közül került ki, míg a század közepétől a katolikus vármegyei küldöttek száma is egyre nőtt. A vármegyék követeinek felekezeti hovatartozása miatt a vármegye-gyűléseken a követek választása során gyakran heves viták robbantak ki a katolikusok és a protestánsok között, amelyek az országgyűléseken újult erővel éledtek újra, amit a naplók bejegyzéseiből is jól érzékelhetünk, pl. Libercsey Ferenc 1659. évi naplójából.²⁴ Egyértelmű persze, hogy a naplók szerzői a politikai és felekezeti hovatartozásuknak megfelelően írták le és értékelték az eseményeket, noha igyekeztek a viták fölé emelkedni.

A naplók kevés adatot őriztek meg a szerzőkről. Nem ritka, hogy a szerző harmadik személyben említi meg saját magát, miként ezt a pozsonyi polgármesternek tulajdonított 1646/47. évi naplóban is tapasztalhatjuk. Néha problémát okoz annak kiderítése, hogy tulajdonképpen ki is írta ezt vagy azt a naplót. Szemere Pál is hasonlóan járt el az első két naplójában. Idővel azonban változtatott ezen, és egyre gyakrabban beszélt magáról első személyben, ami nem is meglepő, mivel az országgyűléseken egyre inkább növekedett a személyes politikai súlya és tekintélye, ezzel együtt az önbizalma is. Az uralkodó audiencián fogadta, tanácsát kérte a nádor, az országbíró, a főkancellár és a személynök is, általános elismertségnek örvendett. A naplókban Szemere ekkor egyre több „személyi”, „lírai” kitérőket engedett meg magának a fő tárgytól: írt az otthonról való indulásról, az útközben történt eseményekről, a baráti találkozásokról, említette a gyógyvizek látogatását, a hazatérését, a szeretett feleségével és a gyerekeivel való találkozását stb. Ezek a személyes adatok gazdagítják ismereteinket arról a hangulatról, amely a követek tevékenységét meghatározta az országgyűlések idején, egyben a naplószerző politikusok életéről is sokat elárulnak. Nem mondhatjuk azonban, hogy Szemere előtt a szerzők nem adtak volna meg személyes adatokat magukról, hiszen például Sopron város követeinek ellátásáról értesülhetünk a naplójukból,²⁵ de Szemere összehasonlíthatatlanul több ilyen információt közölt, amelyek harmonikusan épülnek be a szövegbe.

A naplók majd mindegyike latinul íródott. A városi követek ugyan jobban szerettek németül írni, hiszen a 17. században a magyarországi városok lakosságának többsége német volt. Akadnak magyar nyelvű naplók is például Berényi Györgytől

²⁴ MNL OL N 114 Diaria Diaetae. Vol. 2. Francisci Libercsey Diarium Diaetae Posoniensis Anni 1659 a die 21. Juli usque diem 7. Novembr. deductum. (Guszarova 1999: 3–22.)

²⁵ MNL OL N 114 Diaria Diaetae. Vol. 1: Diarium Diaetae Posoniensis a. 1608. pag. 2.

(1634/35., 1637/38.), Pálóczi Horváth Györgytől (1637), valamint ismeretlen szerzőktől az 1634/35. és 1642. évi országgyűlésekről. Ezekből a naplókban csak Berényi 1634/35. évi naplója került be Kovachich Márton György gyűjteményébe, a többiek önállóan maradtak fenn²⁶ abban az állapotban, ahogyan bekerültek a levéltárba, másolatok nem készültek róluk. Nehéz magyarázatot találni arra, miért így történt; nem zárhatjuk ki, hogy a rossz állapotuk miatt, hiszen nagy részben töredékek voltak, a szöveg nagyon rontott, olykor olvashatatlan. Nem véletlenül mondott köszönetet Kovachich Márton György az adatközlőknek a türelmükért és szorgalmukért a legnehezebb kéziratok másolása alkalmával.²⁷ Több esetben nem tudjuk összevetni a már lemásolt szövegeket az eredetiekkel, mert Kovachich és Gyurikovits sokszor már a Kaprinai és Hevenesi-féle másolatokból csináltatták a másolataikat.

Sokatmondó a latin nyelv használata a nem hivatalos jellegű országgyűlési naplókban, ugyanis még a bártfai követek is latin nyelvű feljegyzéseket hagytak ránk. A naplóiírók jól tudtak latinul, ami elég magas szintű nyelvismeretről tanúskodik, és talán jobban érezték magukat, ha latinul írtak: főként, mert az országgyűlések munkájának jelentős része latin nyelven folyt, mint a hatóságokkal és a felsőházzal való levelezés, az ország panaszainak és a törvénycikkeknek az összeállítása stb. Ebben a munkában a naplószerzők is részt vettek. Bár a mindennapi szóbeli tárgyalások az országgyűléseken inkább magyar nyelven történtek, végül a követek (egyben naplóiírók) a záró beszámolókat leginkább latinul írták a helyi hatóságoknak. Ezzel együtt a helyzet a latin és magyar nyelv használatával valamivel összetettebb volt, mivel a latin nyelvű naplókban nem ritkán fordulnak elő magyar nyelvű beszúrárok. A szerzők magyar nyelvre váltottak azokban az esetekben, amikor valamilyen vitát adtak vissza, vagy társaik és magas rangú személyek (pl. Eszterházy Miklós nádor) jól sikerült, a hallgatók emlékezetében megmaradt beszédeit és felszólalásait foglalták össze. Mindez mutatja a magyar nyelv használatának mértékét, alkalmazását, sőt fejlődését is az országgyűléseken. Ez annál inkább érdekes, mert a rendi fórumok résztvevőinek összetétele többnemzetiségű volt, és a Magyar Királyság etnikai sokféleségét tükrözte. Vajon Horvátország és Szlavónia küldöttei értettek-e magyarul? Mennyire szabadon beszéltek magyarul a városok követei, akik számára a német volt az anyanyelv? Ugyanakkor azokban a naplókban, amelyeknek a szerzői a magyar nyelvet választották, több latin szó és kifejezés is található, mivel a magyar nyelvben

²⁶ MNL OL N 49

²⁷ MNL OL N 114 *Diaria Diaetae*. Vol. 2: *Diarium Diaetae Posoniensis 1642*. Pauli de Zemere et Chistophori Pongracz. pag. 15: „... molestissimam descriptionem autographi lectu difficillimi laudabili patientiae constantia die 10. Februarii Anni 1793. absolvit D. Joannes Buzsca Nobilis...”

ebben a korszakban, különösen jogi, politikai és más területen nagy mértékben használták a latin szakszókincset. A latin nyelvnek, mint a hivatalos érintkezés nyelvének egyetemessége a Magyar Királyság és a Habsburg monarchia más részeiben is nyomot hagyott az országgyűlési naplókban.

Ebben a korszakban még nem alakultak ki a naplók vezetésének szabályai. Mindenki leírta az országgyűlés eseményeit, felkészültsége, tájékozottsága és írói képességének megfelelően, noha már említettem, hogy a naplóvezetés jellegzetes vonalai már a 16. században megmutatkoztak. Mindenesetre célszerűbb volt a naplót napról-napra vezetni, időrendben, ellentétben az emlékiratokkal, amelyeknél a régi emlékek szolgálhattak kiindulópontként. A 17. századi magyar országgyűlési naplót nem így alkották meg. Természetesen nem mindenki támaszkodhatott az emlékeztére. Így egy naplószerző visszagondolva az 1634/35. évi országgyűlés résztvevőire, feljegyezte, hogy csak azokat sorolja fel, akiknek a nevei az eszébe jutottak.²⁸ Az 1637/38. évi naplóban az ismeretlen szerző a megyei követek listájánál szintén megjegyezte: „Csak azokat írtam fel, akiket ismertem”.²⁹

Mindazonáltal a naplót a szerzők elsősorban úgy állították össze, ahogyan megbízóik meghatározták feladataikat. Ezek a köteleességek határozták meg az információ pontosságát és részleteit. A közgyűlések, amelyeken a követeket választották, ellátták a vármegyei és városi küldötteket utasításokkal. Ezek az utasítások tartalmazták a küldők különböző nyilvános és magánjellegű kívánságait, panaszait, magánügyeket (pl. a vagyoni viták terén) stb. A követek feladata az volt, hogy az országgyűlésen előadják ezeket a helyi ügyeket és elérjék azt, hogy ezek felkerüljenek az országgyűlés napirendjére. A követek semmiképpen nem állhattak el a vármegyei vagy városi közgyűlések utasításaitól. A követeknek rendszeresen értesíteni kellett választóikat az országgyűlés eseményeiről és a döntéseiről, valamint újra és újra egyeztetni kellett a teendőket, mivel nem ritkán vitás kérdések tisztázásával bízták meg őket. Így születtek meg a követek és küldötteik közötti gyakori levélváltások, melyek megfogalmazásakor a követek használhatták a naplóikban már rögzített információkat, de a naplókban is tetten érhetjük az időközben elküldött levelezés nyelvezetét. A követek közül többen elküldték a helyi hatóságoknak az országgyűlési iratokat és a királyi döntéseket, majd hazatérve a követek részletesen beszámoltak az országgyűlésekről és arról, hogy mit sikerült elérniük a vármegye vagy a város érdekében. Ilyen összefoglaló beszámolókat nem lehetett szerkeszteni a részletes feljegyzések nélkül, amelyeket a követek készítettek az országgyűlések alatt.

²⁸ MNL OL N 49 Vol. 2: *Diarium Diaetae Soproniensis* A. 1634. pag. 89.

²⁹ MNL OL N 49 Vol. 2: *Diarium Diaetae Poseniensis* A. 1637. pag. 125.

A naplók vezetése megkövetelte a megye küldötteitől a maximális felelősséget, koncentrációt, ügyességet, tájékozottságot, végső soron a műveltséget. A követek nem kis része talán rendelkezett is ezekkel a tulajdonságokkal, hiszen az országgyűlésekre általában a helyi nemesi, vagy városi önkormányzat vezetőit küldték: az alispánt, a megyei vagy városi jegyzőt, a városi tanács tagjait, vagy a városi bírót. Közülük kerültek ki az országgyűlési naplók szerzői. Természetesen nem minden követ, legyen akár valamely vármegye alispánja vagy a városi magisztrátus vezetője, akart vagy tudott naplót írni. Ahhoz különös képességek is kellenek, és nem csupán írói tehetség. A naplóíráshoz való vonzalom egy nem mindennapi, inkább egy különleges, társadalmi és politikai szempontból nagyon aktív emberben ébredhetett fel. Szemere Pál nem csak a felső-magyarországi nemesi ellenzék egyik legaktívabb vezetője, hanem kiemelkedő diplomata is volt: szoros kapcsolatban állt II. Rákóczi Györggyel, akit képviselt az országgyűléseken; a linzi béke megkötésében is fontos feladatot vállalt magára.³⁰ E sorba állíthatjuk Szemere Pál kortársait is: Berényi Györgyöt, az 1634. és 1637. évi országgyűlések naplójának szerzőjét, aki katonai és más érdemeiért bárói címet is elnyert, annak ellenére, hogy ő volt a protestáns nemesi ellenzék egyik vezetője az 1662. évi országgyűlésen. Elvbarátai kérésére írásban fejtette ki a véleményét az ország ügyeinek állapotáról és arról a taktikáról, amelyet az ellenzéknek alkalmazni kellett a kialakult helyzetben.³¹ Ehhez a politikai körhöz tartozott Szirmai Antal, az 1659. évi országgyűlési napló írója, aki arról ismert, hogy a rendi fórumokon nagyon tevékenyen működött, azonkívül egy érdekes történelmi-földrajzi művet is írt megyéjéről. Még egy név, amely valamennyire kilóg ebből a társaságból: Vittinger István, első generációs nemes, Sopron város eléggé botrányos hírű polgára, ezzel együtt aktív nemesi politikus és tapasztalt diplomata. Sok más nevet is felsorolhatnánk, de talán fölösleges lenne. Minden esetben arra volt szükség, hogy a naplóíró személy politikai és társadalmi látóköre annyira széles legyen, hogy túllépje a helyi szűk környezet szempontjait, és képes legyen eljutni az állami érdekek szintjéig. És ez így is volt.

³⁰ Szilágyi 1885: 517., 534., 537., 544., 547. stb.

³¹ Guszarova 2012: 149–167.

Szerzetesrendek a 17. századi magyar országgyűléseken

Kérdésfelvetés, a vizsgálat szempontjai

1637 végén Forró György nagyszombati jezsuita rektor és rendtársai, Dobronoki György soproni superior, illetve Belecus Péter győri rektor fontos megbízatással érkeztek Michael Sumerecker tartományfőnök meghagyásából a pozsonyi országgyűlésre. A Jézus Társasága két fő patrónusa, II. Ferdinánd és Pázmány Péter érsek halálával ugyanis félő volt, hogy a nagyszombati kollégium elveszítheti a Pázmány által is a Társaságnak biztosított turóci prépostság javait, amely később a nagyszombati rektor országgyűlési megjelenésének a jogalapját adta. E három befolyásos, tapasztalt rendtag végül eredménnyel járt közben a Társaság érdekében.¹ A jezsuiták országgyűlésekre irányuló figyelme nem volt előzmények nélküli, az 1634/1635. évi diéta résztvevőiről például Dobronoki kézírásával maradt fenn az eddig ismerteknél jóval részletesebb jegyzék.²

E kiragadott mozzanatok is érzékeltetik, hogy a klérus, vagyis az „első rend” diétai jelenlétének vizsgálata a 17. századra nézve is indokolt. A Forgó András által hosszú ideje kutatott téma – az egyháziak jelenléte és szerepe a 18. századi országgyűléseken – nem előzmények nélküli.³ Az alábbi rövid áttekintésben a források és az alapkutatások hiányosságai miatt elsősorban a szerzetesrendeknek, mint az egyházi rend tagjainak csak a jelenlétét igyekszem áttekinteni, tevékenységük feltárása további kutatásokat kíván.

A szerzetesrendek 17. századi története (Siptár Dániel legfrissebb összegzése alapján is) a 18. századra jellemző újjáépülés, terjeszkedés és sokszínűség szerényebb előzménye.⁴ A Magyar Királyságban a középkor végéről megöröklött, bár jócskán megkisebbedett intézményhálózattal csak az obszerváns ferences és a pálos rend

¹ Az esetről l. pl. ÖNB (Wien), Cod. 14003. *Historia Collegii Soproniensis* vol. I. p. 78. A tanulmány elkészítésében nyújtott segítségét Fazekas Istvánnak köszönöm.

² MNL OL E 152 (Acta Jesuitica) Irreg, Coll. Tyrn. 3. t.. 9. sz. (Dobronoki Györgyöt, mint a forrás lejegyzőjét magam azonosítottam.)

³ Forgó 2017. A 18. századi diétákról alapvető: Szijártó 2010.

⁴ Siptár 2018.

bírt. Mellettük jelentek meg a 17. század elején a jezsuiták, akik egyértelműen a század legnagyobb „nyertesei” a szerzetesi intézményhálózat szempontjából: a Bécs központú osztrák rendtartomány tagjaiként a Magyar Királyság egész területén (és Erdélyben is) létesültek kollégiumok, rezidenciák és missziók, amelyekben 1700-ban már összesen 1278 rendtag szolgált.⁵ Ekkorra, a század végére, azonban az országban már összesen 16 szerzetesrend működött. A visszatelepülő középkori eredetű rendek között monasztikusokként érkeztek a bencés, ciszterci és premontrai, kol-dulórendekként pedig az ágostonos, domonkos és (sarus, illetve sarutlan) karmelita rendek. További hat szerzetesrend újonnan telepedett meg: az irgalmasok, a piaristák, a szerviták, a kapucinusok, a kamalduliak és a trinitáriusok.

Közülük a 17. századi diéták résztvevőiként csak a bencés, a pálos és a jezsuita rendeket kell keresnünk. Ahogy a kétkamarás magyar országgyűlés összetételét, úgy az egyházi rendet képviselők körét is az 1608. évi (koronázás utáni) 1. tc. szabályozta – minden bizonnyal az élő szokásjogot kodifikálva.⁶ E cikkely értelmében az egyházi rendet képviselték: 1.) a székhellyel és székeskáptalannal bíró püspökök személyes megjelenéssel a felsőtáblán, 2.) a káptalanok prépostjai egy kanonokkal együtt az alsótáblán. Továbbá 3.) azok a prépostok, akik káptalanok vagy konventek tagjai voltak (tehát csak a címük létezett, az alájuk tartozó terület nem), csak káptalanjuk vagy konventjük révén képviseltethették magukat, 4.) ellenben az alsótáblán személyes megjelenésre voltak jogosultak a püspöksüveggel kiváltságolt prépostok és apátok, akik prépostságuk és apátságuk birtokjogával bírtak. Végül 5.) a pálos rend generális perjele is egy szavazattal bírt ugyanitt.

Az egyházi rendet ugyan szokás volt közjogilag egységesnek tekinteni, de képviselői valójában a felső- és az alsótábla között oszlottak meg. Az egységet Forgó András kutatásai szerint a 18. században a klérus külön gyűlései jelenítették meg,⁷ amelynek nyomait már a 17. századi diétákon is megtalálhatjuk. A felsőtáblai klérus a „valódi” érsekek és püspökök mellett a 18. században ráadásul – a szokásjog alapján és az idézett törvénycikktől eltérően – a választott és címzetes püspököket is magában foglalta, akik királyi meghívóval jelentek meg. A prelátusok sorába tartozott a szentmártoni (pannonhalmi) főapát, a zágrábi nagyprépost, a premontrai helynök és a pálos főperjel is. Az alsótáblai klérust a 18. században a következők alkották: a székeskáptalanok (követői) prépostjaikkal, a püspökök alá nem rendelt prépostok (káptalanjukkal, illetve konventjükkel), a birtokos püspöksüveges és kiváltságos prépostok és apátok (személyesen), továbbá a zirci apát, illetve két magyar jezsuita rend-

⁵ Kádár század *század*2018., különösen: 191–192.

⁶ *CJH* 1608: k. u. 1. tc. 4–7. §.

⁷ Forgó 2017: 93.

tag.⁸ Az alsótáblai egyháziak 18. századi „hangadóiként” Forgó a káptalani követeket, azaz a kanonokokat jelölte meg; a káptalani követek némelyike már a 17. századi diétákon is markáns egyéniségként jelent meg. Az alsótáblai egyháziak – végső soron az „egyházi középértékként” jellemzett csoport – erősítésére szolgált az infulált és birtokos apátok és prépostok meghívása, ugyanis e címeket a 17. század folyamán jellemzően világi papok, kanonokok bírták. Az ő szerepükkel, habár számukra a részvétel jogalapját középkori eredetű, elenyészett szerzetesi intézmények biztosították, itt csak annyiban foglalkozom, amennyiben valóságos szerzetesek (majdani) megjelenését mozdították elő. Molnár Antal kutatásai tárták fel, hogy ezek a középkori eredetű apáti és préposti címek és javadalmak a 16. században az összeomlás szélén álló katolikus egyházi intézményrendszerben milyen „mentőöv”-szerepet játszottak, az egyházi középérték tagjainak fontos jövedelmet és politikai szerepet is biztosítottak.⁹

A három említett szerzetesrend 17. századi diétai képviselete eltérő volt, ami gyökeresen eltérő helyzetüknek köszönhető. A pálosok jelenléte folyamatos volt, a benecések szentmártoni (pannonhalmi) újratelepülésük után a meglévő jogcím alapján „formálisan létező” pozíciójukat kapták vissza, míg a jezsuiták ténylegesen elismert képviselet nélkül, az említett középkori apáti és préposti címekkel „álcázva” vettek részt, és igyekeztek rohamosan bővülő intézményrendszerük, birtokállományuk és befolyásuk mellé politikai képviseletet is szerezni. Végül más szempont alapján, számos 16–17. századi diéta alsótáblájának „házigazdái” lévén, kitérek a pozsonyi és soproni ferences kolostorok, illetve a ferences rend helyzetére is.

Pálos jelenlét

A pálos rend a 16. század derekán intézményrendszerét és személyi állományát tekintve egyaránt nagy kataklizmán esett át. A 17. században végbemenő belső reform, illetve a külső támogatás mégis megteremtette az intézményhálózat bővülésének alapját, és úgy tűnik, hogy ezt a megerősödést a rendfőnök diétai helye is jelezte. A pálos generális perjel országgyűlési jelenlétéről az egész századból elszórt adatok tanúskodnak, ám azt az idézett 1608. évi törvénycikk nem rögzítette, vajon a felső- avagy az alsótáblán volt-e szavazati joga. A 16. század végi gyakorlatot mégis sejteti az 1582. évi diéta meghívottjainak jegyzéke, amelyben Ternavai

⁸ Az egyháziak 18. századi felső- és alsótáblai helyéről l. Szijártó 2010: 47–48., 50., továbbá az itt hivatkozott függelékek. Vö. Forgó 2017: 94.

⁹ Vö. Molnár 2006: 25–37.

István pálos rendfőnök „Ad Praepositos” utolsó helyen, tehát az alsótáblai klerikusok között szerepel.¹⁰

1622-ben Zaicz János generális perjel „ad abbates”, azaz az apátok között a hetedik helyen szerepelt a diéta lajstromában.¹¹ 1637/1638-ban Stassewsky Miklós esetében csak a meghívásáról tudunk.¹² Borkovics Márton főperjel 1647 áprilisában jelen volt a diétán, amelynek meghívottjai között az apátok sorában utolsóként szerepelt.¹³ Ugyanerre az országgyűlésre még két pálos atya, Petroviczy György és Ivanovics Pál meghívásáról is tudunk: mindketten a legfelsőbb rendi kormányzat tagjaiként, alighanem a főperjelt helyettesítve lehettek jelen.¹⁴ 1655-ben Ivanovics már rendfőnökként a felsőtáblán ült, mivel itt a püspökök utáni első helyet elfoglalva rangvitába keveredett Dianesevich Miklós zágrábi nagypréposttal.¹⁵ A pálos főperjel felsőtáblai megjelenése azonban alighanem újként volt, amit nem csak a kibontakozó rangvita sejtet, hanem az is, hogy a diéta lajstromában Ivanovics neve „ad praepositos” utolsó helyen szerepel – míg a másik fél, Dianesevich is ugyanebben a csoportban, igaz, annak élén van feltüntetve.¹⁶ A vallásügyi panaszoktól és heves vitáktól hangos 1659. évi diétán a már említett és a felsőtáblán a zágrábi nagypréposttal továbbra is rangvitában álló Borkovics Márton főperjel mellett az alsótáblán Vanoviczi János képviselte a rendet.¹⁷

¹⁰ MOE VII. köt. 138.

¹¹ Guszarova 2005: 107. Generális perjel 1611–1628, személyére l. Kisbán 1938: 206–207.

¹² Vö. Eggerer 1663: 340.; Kisbán 1938: 214., 213–221. Stassewsky 1636-tól a rend vicarius apostolicus, 1640–1644 főperjel, tehát az említett országgyűlésen még előbbi tisztségében és nem generális perjelként vehetett részt.

¹³ Guszarova 2005: 117. Rendfőnökségére és személyére: Kisbán 1938: 221–232. 1647 áprilisi diétai jelenlétére utal: Galla 2015: 69–70., 53. l.

¹⁴ Guszarova 2005: 117. A jogi jártasságáról nevezetes Petroviczy György az említett Stassewsky bizalmasa volt, 1642-től rendi vikáriusi tisztsége mellett egyúttal a rendfőnök sociusa. Személyére: Galla 2015: 33., 38., passim; Kisbán 1938: 223–225. (Petroniczky, Petroviczy). Ivanovics Pál 1644-ben már a rend kormánytanácsosa, majd 1651–1657 és 1663–1669 főperjel, személyéről l. Galla 2015: 29–30., passim, Kisbán 1938: 236–241.

¹⁵ Molnár 1906: 211. Ivanovics rendfőnöksége kapcsán az 1655. évi diétáról (I. Lipót koronázásáról és a nádorválasztásról) megemlékezik: Eggerer 1663: 354.

¹⁶ Guszarova 2005: 130–131. (Egyelőre nem sikerült tisztáznom, hogy a pálos főperjelt 1655-ben mi indította a felsőtáblai megjelenésre.)

¹⁷ Molnár 1906: 212. Vanoviczi alsótáblai jelenlétét a bencés rendtörténet jogellenes aktusként jellemzi. Vanoviczi Borkovics hívására 1659. július végétől december 4-ig volt Pozsonyban, ahol az alsótáblán a világi és szerzetes klérus protestánsokkal szembeni pozícióit tevőlegesen erősítette. Galla 2015: 162–163.

A pálos rend egyidejű felső- és alsótáblai jelenlétét éppen az említett Dianesevich prépost persze sérelmezte, jogtalanak tartotta.¹⁸

1681-ben Benkovich Ágoston rendfőnököt a felsőtáblai klérus meghívottjai között a püspökök utáni első helyen említik. Az országgyűlés idején történt váradi püspöki kinevezése is.¹⁹ Ugyanezen a diétán (távollétében) az alsótáblán helyettese, Selegovics Mátyás képviselte.²⁰ 1687-ben a főperjel, Mihalsky Rafael kapott meghívót, és volt jelen a felsőtáblán. Itt Simoncsics Gellért bencés főapáttal közösen emlékiratban fordultak az uralkodóhoz a szerzetesrendeknek azon jogát védve, miszerint a rendekbe lépők javait vagy a javukra tett hagyatékokat a szerzetesrendek továbbra is elfogadhassák.²¹ Mindeközben a pálos főperjelt (a lengyel rendtartomány vizitációja miatti) távollétében az országgyűlésen helyettese, Barilovics Lajos képviselte és tett erőfeszítéseket a rend elhagyott monostorainak visszaszerzésére.²²

A leírtak afelé mutatnak, hogy a század első felében a pálos rendfőnökök az alsótáblán foglaltak helyet. A rendfőnök helyetteseként (esetleg mellette) jelen lévő rendtagokról 1647-ből vannak a legkorábbi adatok. A felsőtáblán legkorábban 1655-ben találjuk meg a főperjelt Ivanovics Pál személyében. Az 1659. év vitatott gyakorlata, amely szerint a rend a felső- és az alsótáblán egyidejűleg volt képviselve, úgy tűnik, nem gyökerezett meg. A század végéről származó adatok arról tanúskodnak, hogy a generális perjeleken kívül csak azok távollétében voltak jelen képviselőik: már kivétel nélkül a rendfőnök-helyettesek, akik az alsótáblán ültek. Ennek rögzülését tükrözi

¹⁸ Molnár 1906: 211.

¹⁹ Guszarova 2005: 143. A felsőtáblán rangvitába keveredett Gencsy Egyed szentmártoni főapáttal, vö. Molnár 1906: 210. 3. lj. Benkovich Ágoston főperjel 1675–1681, l. Kisbán 1938: 262–271., Galla 2015: 137., passim. Váradi kinevezésére l. Véghseő 2007: 350–351.

²⁰ Guszarova 2005: 140. „vicegeneralis Paulinorum” (név szerint nem említi). Selegovics Mátyás (†1682) a rendfőnök-helyettesi tisztséget Benkovich mellett mindvégig viselte, 1681. évi visszavonulása után nem sokkal hunyt el a máriavölgyi kolostorban. Benger 1743: 134. (megválasztása), 200–201. (elogiuma). Vö. Galla 2015: 29–30., passim.

²¹ ÖStA HH StA, UA Comititalia, Fasc. 402. Konv. C. fol. 139. „generalis Paulinorum per deputationem”. (A forrást Pálffy Géza bocsátotta rendelkezésemre, segítségét köszönöm!) Mihalsky Rafael főperjel 1687–1690, l. Kisbán 1938: 266–267. Kisbán szerint (uo. 293.) 1687-ben a rendfőnök személyesen részt vett az országgyűlésen, „ahol Buonvisi bécsi nunciust és Kolonits Lipót győri püspököt megnyerte a rend igazságos és méltányos ügyének”. A főapáttal közös beadványról l. Molnár 1906: 668., továbbá: Benger 1743: 233–234.

²² Benger 1743: 233. Barilovics rendfőnök-helyettesi megbízatásáról (1687–1690), majd rendfőnökségéről (1690–1695, 1709–1712): uo. 229., 264–265., 453–455. vö. Galla 2015: 240–242., 246.

a 18. századi gyakorlat is, amely szerint, ha megjelent, a pálos rendfőnök a felső táblán foglalt helyet, távollétében az alsó táblára követet küldött.²³

Bencés jelenlét

A bencés rendi élet 1639-től indult újra Magyarországon.²⁴ Az ezt megelőző ún. kommandátori rendszer – a vizsgált korszak elején Himmelreich György személyében – mégis lehetőséget adott a szentmártoni főapát országgyűlési helyének biztosítására. A bencés rend, vagyis a főapát diétai helyét az idézett 1608. évi cikkely azonban, mivel ekkor a rend ténylegesen nem volt jelen az országban, értelemszerűen nem említette. Molnár Szulpic rendtörténeti kötete nyomán mégiscsak az a vélemény rögzült a szakirodalomban, hogy a szokásjog egyrészt a főapát püspöki (ordináriusi) joghatósága, másrészt királyi és ősi adományból bírt birtokai alapján a felső táblai prelátusok között biztosított helyet számára.²⁵ A 18. századi gyakorlatot elemző Szijártó István is kétségbenvonhatatlannak írta le a főapát jogalapját és felső táblai helyét.²⁶

A források 1603-tól 1635-ig tanúskodnak Himmelreich György kommandátor diétai meghívásáról, aki 1608-ban a bécsi béke törvénybe iktatása ellen a pozsonyi káptalan előtt tiltakozó egyházi rendekhez is csatlakozott.²⁷ Az ismert diétai katalógusok közül Himmelreich két jegyzékben szerepel: mind az 1622., mind az 1630. évi lajstromban „ad abbates” az első helyen, tehát nem a püspökök között (nem „ad Dominos Praelatos”).²⁸ Az utókor alaptalan feltételezésének tekinthető, hogy

²³ Szijártó 2010: 419–420. (8. sz. függelék); Forgó 2007: 169.

²⁴ Kádár 2017: 123–152.

²⁵ Vö. Molnár 1906: 209–210. „A pannonhalmi főapátok közjogi állásuknál fogva, mint a püspöki joghatóságtól ment és 'quasi episcopalis' jogokat gyakorló praelatusok, mindenkor tagjai voltak az országgyűlésnek.” „A főapátok azonban főpásztori állásuknál fogva joggal tarthatnak számot arra, hogy a felső táblán, a főrendek között nyerjenek helyet és szavazatot.”

²⁶ Szijártó 2010: 416–417. (5. sz. függelék). A szentmártoni főapátok országgyűlési részvételéről középkori adatokat nem ismerek: nevük egyszer sem szerepel a késő középkori méltóságosokban a főpápok és bárók között. Vö. C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi 2016: 167–314. Sőt, a főapát (vagy bármely más egyházi személy) nem szerepel az ismert Jagelló-kori országgyűlési (megyei) követlistákon sem, l. C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 510–521. Köszönöm C. Tóth Norbert észrevételeit!

²⁷ Molnár 1906: 209.

²⁸ Guszarova 2005: 106. („Ad abbates[.] Georgium Himmelreich Sancti Martini Archiabbatem”), 112. („Ad abbates [.] Georgium Himmelreich archiabbatem Sancti Martini Sacrae Montis Pannoniensis et consiliarius”). Himmelreichet a felső táblára helyezte Forgó András is: Forgó 2017: 108.

az újjáéledt bencés főapátság immáron valós főapátja, Pálffy Mátyás az 1646. évi diétai meghívása alkalmával pusztán tájékoztatlansága okán ült az alsótáblára.²⁹ Az országgyűlési meghívottak lajstroma ugyanekkor szintén az apátok között első helyen említi a főapátot.³⁰ (Láttuk, hogy ezen a diétán még a pálos főperjel, Borkovics Márton is az alsótáblán ült.)

Magger Placid főapát 1649-ben jelen volt az országgyűlésen, ahonnan a végvárak helyreállítására vonatkozó beadványa ismert.³¹ Ugyanő 1655-ben is az alsótáblán jelent meg, a diéta résztvevőinek lajstromában ugyancsak az apátok között első helyen szerepelt.³² 1659-ből és 1662-ből Magger diétai meghívásáról tudunk,³³ illetve ismerjük a fentebb említett, 1655-től kibontakozó felsőtáblai precedenciavitát a pálos rendfőnök és Dianesevich Miklós zágrábi nagyprépost között. Utóbbi bencés szempontból azért figyelemre méltó, mert a nagyprépost érvelésében éppen arra hivatkozva vitatja a pálos generális felsőtáblai helyét, hogy a világi és szerzetes apátok és prépostok mellett a bencés főapát is megelégszik alsótáblai helyével.³⁴ Nádasdy Ferenc országbíró közbenjárására Lippay György esztergomi érsek aligha véletlenül éppen a történetek után, az 1662. évi diétán érte el, hogy a főapát immáron a felsőtáblán jelenhessen meg.³⁵ A hiányos adatsor azt sejteti, hogy a pálosok valamivel előbb törekedtek a felsőtáblai ülés hely megszerzésére 1655-től, a bencés főapát pedig talán éppen e példa hatására ült át 1662-ben szintén a főrendek közé.

Ekkorra azonban a pálos rendfőnökök felsőtáblai helye már rögzült, és a hiányos adatsor alapján magam ehhez a mozzanathoz kötném a pálos rendfőnök és a szentmártoni főapát közötti hosszas, a 18. század elején kibontakozó rangvita gyökerét. A század végének országgyűlésein a főapátok már a felsőtábla kétségbevonhatatlan tagjai voltak. Az 1681. évi diétai meghívottak között Gencsy Egyed, aki személyesen meg is jelent, a püspökök felsorolása után, külön tételként szerepel mint „Archiabbas”.³⁶ Az 1687. évi diétán a bencés főapátságok visszaállítása érdekében Simoncsics

²⁹ Molnár 1906: 209., 211. Ezt erősíti az egyetlen, általam ismert 16. századi adat, amely még a komendátor-rendszer előtti állapotot tükrözi: az 1542. évi besztercebányai országgyűlésen megjelent Győri Mihály szentmártoni főapát (a forráshely szövegkörnyezetének értelmezése alapján) az alsótáblán vett részt. MOE II. köt. 306. 1. lj.

³⁰ Guszarova 2005: 117. („Abbatum[.] Archiabbas Sancti Martini”)

³¹ Molnár 1906: 209.

³² Guszarova 2005: 131., Molnár 1906: 210.

³³ Molnár 1906: 210.

³⁴ Molnár 1906: 211.

³⁵ Vö. Molnár 1906: 211–213.

³⁶ Guszarova 2005: 143–144. Ugyanekkor a pálos generális már a püspökök sorában utolsó helyen van feltüntetve!

Gellért főapát tett sokat, aki az országgyűlési meghívottak sorában a püspökök között, a pécsi püspök után szerepelt.³⁷ A főapát és a pálos főperjel közötti rangvita folytatása a 18. században bontakozott ki, 1708-ban és 1712-ben is kiújult, de ismételtén a pálos generális perjel (ti. mint rendfőnök) javára dőlt el, akinek elsőségét a pálos rend iránt elkötelezett Keresztély Ágost és Esterházy Imre esztergomi érsekek megvédték.³⁸

Összességében tehát a pálos generálisok, illetve (1639-től) a szentmártoni főapátok diétai jelenléte alapvető párhuzamokat mutat. A század közepére átrendeződő egyházpolitikai viszonyok, a szerzetesrendek súlyának, így politikai képviseletének növekedése összefüggött azzal, hogy mindkét rendi vezető a felsőtáblai egyházak, a prelátusok sorába küzdötte fel magát. Tették mindezt úgy, hogy az 1608. évi (koronázás utáni) 1. cikkely diétai helyüket még nem rögzítette, így a szerzetesrendek a század közepére bővülő, növekvő intézményhálózatuknak, létszámuknak, társadalmi kapcsolatrendszerüknek, presztízszüknek kellett, hogy döntő szerepe legyen szimbolikus és valós politikai térnyerésükben.

Jezsuita jelenlét

A jezsuiták diétai megjelenésének, „közjogi helyzetének” kérdése a Társaság gyors hazai térnyerése, intézményi terjeszkedése ellenére az egész század folyamán nem jutott nyugvópontra.³⁹ A tanulmány elején említett jezsuita rendtagok az 1630-as évek országgyűléseire még nem hivatalos meghívottakként, hanem a tartományfőnök által delegált megfigyelőkként érkeztek, akiknek legfontosabb feladatuk a Társaság érdekeinek védelme volt. Az 1608. évi törvénycikkek közül a jezsuiták kapcsán a koronázás előtti 8. cikkelyt szükséges még felidézni, amely rögzítette, hogy „ezeknek Magyarországon semmi állandó fekvő jószáguk és birtokjoguk ne lehessen”.⁴⁰ Az artikulus a Jézus Társasága egészének és egyes tagjainak a Magyar Királyság területén történő birtokszerzését megtiltotta, így őket az ország rendjeinek sorából kizárta.⁴¹ A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy a főpapi és főúri támogatás, illetve a minden-

³⁷ ÖStA HH StA, UA Comititalia, Fasc. 402. Konv. C. fol. 139. (A forrást Pálffy Géza bocsátotta rendelkezésemre, segítségét köszönöm!) A pálos főperjel (küldöttje) azonban a püspökök sorának legvégén szerepel. Vö. még Molnár 1906: 210. 3. l.

³⁸ Molnár 1906: 214–215.; Forgó 2017: 107–110. A precedencia kérdése 1728-ban került elő utoljára.

³⁹ A kérdésről és az alább leírtakról bővebben l. Kádár század2019.

⁴⁰ *CJH* 1608: k. e. 8. tc.

⁴¹ Vö. Tusor 2016: 50–51.

kori (egyház)politikai viszonyok a jezsuiták valós birtoklását és birtokkormányzását tették lehetővé, főként a század második harmadától.

A középkori eredetű apáti és préposti javak közül ugyanis többet jezsuita intézmények alapítására és dotálására használtak fel az uralkodók és a főpapok, ami jezsuita rendtagok valós diétai jelenlétéhez teremtett jogalapot. Ez elsőként az 1608. év végi, az említett törvénycikket is szentesítő és II. Mátyást magyar királlyá koronázó pozsonyi országgyűlésen adatható, amelyen Dobokai Sándor jezsuitaként vehetett részt.⁴² A meghívót turóci prépostként kapta, mivel ő volt az egykori turóci (znióvárjai) premontrei prépostság javait élvező vágsellyei jezsuita kollégium korábbi, 1605-ben Bocskai István katonái elől elmenekülő előjárója.⁴³ Az említett, tiltó törvénycikk után legkorábban 1655-ből ismerjük jezsuita rendtagok valós diétai jelenlétét. Ezt megelőzően, 1646/1647-ben a turóci prépostságot mint a nagyszombati kollégium, illetve a pornói apátságot mint a soproni rezidencia birtokát még két világi pap, a Lippay György érsek által e feladattal megbízott esztergomi kanonokok, Rohonczy István és Hoffmann Pál képviselték.⁴⁴ Ezzel szemben 1655-ben már Palkovich Márton nagyszombati rektor mint turóci prépost, Keresztes István kassai superior mint mislyei prépost, Lippay Ferenc trencsényi rektor mint szalkai apát, Nedeczki Ferenc soproni rektor mint pornói apát, továbbá Milley István, a nagyszombati érseki szeminárium, a Collegium Generale jezsuita régense mint a (collegium dotálására használt) óbudai prépostság képviselője ténylegesen is megjelentek az országgyűlés alsótábláján, a címzetes apátok és prépostok között.⁴⁵

Ugyanezen az országgyűlésen egyúttal kísérlet történt a Társaság képviselői, illetve Lippay érsek részéről a jezsuiták birtokképtelenségének legalább indirekt formában való törvényi eltörlésére. A törekvésnek azonban egyáltalán nem kedvezett a politikai helyzet; I. Lipót koronázása előtt ugyanis nem mertek semmit sem felvetni a protestánsok sérelmeitől hangos alsótáblának. A jezsuitáknak 1655-ben ezért egy uralkodói dekrétummal kellett beérniük, amely a (vármegyei) igazságszolgáltatásban való egyenjogúságukat volt hivatott biztosítani. A jezsuita birtokképtelenség eltörlése 1659-ben majdnem sikerült, az egyetértés azonban a katolikus főrendek között megbomlott, akik tartottak attól, hogy magyar nemes ifjakkal a Társaságba való

⁴² Benda 1972, 317.

⁴³ Dobokai Sándor 1597–1605 között a sellyei rendház előjárója, életéről l. Molnár A. 2009. Dobokai az 1608. évi jezsuita rendtartományi katalógus szerint pozsonyi missziót teljesített Pázmány Péterrel együtt, l. Lukács 1982, 80. A diétai meghívottak sorában a címzetes apátok és prépostok között negyedik, illetve 11. helyen szerepelnek.

⁴⁴ A diétai meghívottak sorában a címzetes apátok és prépostok között negyedik, illetve 11. helyen szerepelnek. Guszarova: *A magyar országgyűlések*, 117.

⁴⁵ Guszarova: *A magyar országgyűlések*, 124., 131.

tömeges belépésével nemesi birtokok mennek át egyházi joghatóság alá. Fontos tudnunk, hogy a magyar diétákkal csaknem egyidejűleg, 1655-ben és 1658-ban zajló osztrák provinciagyűléseken ugyanakkor ismételten megjelent az igény egy magyar rendtartomány vagy legalább viceprovincia felállítására.⁴⁶ Az osztrák tartományfőnökök azonban nem ítélték alkalmasnak az időt – és ez bizonyára összefüggésben volt a Társaság törvénybe foglalt, bár egyre kevésbé érvényesülő hazai birtokképtelenségével, illetve az országgyűlési jelenlét hiányával. A magyar rendek szívesebben látták volna a magyar országgyűléseken az önálló magyar rendtartomány, mint a Bécs központú osztrák jezsuita provincia delegáltjait.

A címzetes apátságok és prépostságok birtoklása mint a diétai megjelenés jogalapja 1681-ben nem kevesebb, mint hét jezsuita házfőnök diétai meghívásához vezetett: Hrabovsky Miklós kassai rektort mislyei prépostként, Skerlez Mihály trencsényi rektort szalkai apátként, Banki János nagyszombati rektort turóci és budai prépostként, Kecskeméti János soproni rektort pornói apátként, Elwanger Ferdinánd győri rektort lébényi apátként, Despotovich János zágrábi rektort glogoncai (glogonikai) apátként, végül Tarnóczy István lőcsei superiort menedékkői (létánkői, letanovcei) perjelként kapott meghívót.⁴⁷ A jezsuiták azonban testületileg távol maradtak, alighanem azért, mert a Társaság érdekeinek érvényesítése ezúttal is akadályba ütközött a protestáns és katolikus rendek között remélt kompromisszum kialakításának. A Társaságot ezután az 1687. évi diéta végre „bevettnek és állandósítotttnak” minősítette, de országgyűlési részvételt nem juttatott neki, majd hosszas huzavona után 1715-ben született törvénycikk arról, hogy a jezsuiták magyar provincia híján, a címzetes apátságok és prépostságok birtoklására való tekintettel testületileg küldhettek két magyarországi születésű rendtagot az alsótáblára.⁴⁸ A 17. század közepi jezsuita országgyűlési jelenlét e szempontból is figyelemre méltó: a Társaság korabeli erősödő helyzetét mutatja; az intézményi bővülést a „konfesszionális rendiség” korszakában mégsem követte a „közjogi” helyzet megoldódása és a diétai megjelenés rendezése.

Ferencesek mint „házigazdák”

A 17. századi magyarországi szerzetesség képét – a Jézus Társasága mellett – főként

⁴⁶ A kérdésről alapvető: Lukács 1989.

⁴⁷ Vö. Zsilinszky 1881–1897: 3. köt. 411. A személyek azonosításához l. Lukács 1990: 693., 715., 717., 712., 702., 729., 732.

⁴⁸ A jezsuiták 18. századi országgyűlési helyéről (az előzmények érintésével) l. Forgó 2017: 99–107.

az obszerváns ferences rend határozta meg. A rend saját középkori intézményrendszerének maradákan építkezett: dinamikusan bővülő kolostorhálózattal, differenciálódó intézményi struktúrával és jelentősen bővülő rendtaglétszámmal érte meg a 17. század utolsó évtizedeinek nagy „versenyfutását”, a töröktől felszabadított területek egykori és új szerzetesházaiért folyó küzdelmet.⁴⁹ Habár – koldulórendről lévén szó – a Magyar Királyság területén működő rendtartományok egyike sem képviseltethette magát a magyar országgyűléseken,⁵⁰ ferencesek nélkül aligha lett volna elképzelhető a 16. századi diéták java, ahogy a 17. század első harmadának pozsonyi és soproni országgyűlései sem. Hosszú ideig ugyanis a pozsonyi (1630 előtt), illetve a soproni (1634/1635-ig) ferences kolostorok ebédlőtermei adták az alsótábla ülésének helyszíneit.⁵¹ A 17. század elején a világi nemesség, illetve a protestáns megyei és városi követek komoly politikai befolyása hozzájárult, hogy először 1630-ban az e célra építtetett országháza szolgált az alsótábla ülésének helyszínéül, így a heves vallásügyi viták „felekezetifüggetlen” épületben zajlottak. A ferenceseket „házigazdaként” már korábban is zavarta a markánsan protestáns többségű követek jelenléte. Az 1622. évi soproni országgyűlésen maga Rudinay János, a mariánus provincia tartományfőnöke ellenezte, hogy az alsótábla a kolostorban vagy templomban ülésezzen, de fenntartásainak nem adtak helyt a soproni városvezetők, akik a korábbi gyakorlatra hivatkozva (és a felekezeti ellentétek dacára) eredménnyel foglaltak állást a ferences rendház helyszínéül történő felhasználása mellett.⁵²

A ferencesek számára a diéták (más szerzetesi, egyházi intézményekhez, testületekhez hasonlóan) lehetőséget kínáltak arra is, hogy különféle ügyeiknek a legmagasabb világi és egyházi elit soraiban találjanak pártfogókat. Pozsonyi rendházuk a mariánus provincia „központjaként” e rendtartományt hozhatta előnybe.⁵³ E lehetőség realizálását további kutatások tisztázhatják. Itt csak utalok rá, hogy a 17. század végén a ma-

⁴⁹ Az obszerváns ferencesek magyarországi (mariánus, szalvatoriánus, ladiszlaita) provinciáiról, az intézményi fejlődésről és a század végi helyzetről (további szakirodalommal) l. Siptár 2018: 162–168.

⁵⁰ Figyelemre méltó az önálló magyar jezsuita rendtartomány körüli vita egyik érve: a ferencesek országgyűlési jelenlét nélkül is jogilag önálló magyarországi rendtartományokkal bírnak, az országgyűlési képviselet tehát nem lehet előfeltétele, hogy egy rend önálló magyar provinciával rendelkezzen. Lukács 1989: 49. (Trinckel Zakariás nagyszombati rektor érvei az osztrák–magyar provinciasztérválás mellett, 1660.)

⁵¹ Pálffy 2013a: 68–75., 82. A ferences kolostorok kedvelt országgyűlési helyszíneik voltak már a késő középkorban is, 1526 előtt a budai és pesti ferences kolostor szerepe volt jelentős: Kubinyi 2006: 6.

⁵² Karácsonyi 1922: 260., Pálffy 2013: 82.

⁵³ Vö. Karácsonyi 1922: 235.

riánus és szalvatoriánus provinciák között a visszafoglalt területek rendházainak hovatartozásáról kialakult vitában az előbbiek „helyzeti előnyét”, azaz a magyar főurakhoz és a Magyar Kancellária tagjaihoz fűződő jó viszonyát, illetve Bécshez való földrajzi közelségüket Karácsonyi János rendtörténeti munkája is kiemeli.⁵⁴

Elszórt adatok tanúsítják, hogy az érdekérvényesítés lehetőségeként tekintettek a magyar országgyűlésekre az országban missziózó ferences és minorita szerzetesek is. 1638-ban Michael Chumar obszerváns ferences, a rend Magyarországra küldött generális kommisszáriusa a Hitterjesztési Kongregációhoz írott beszámolójában említette a kitűzött királyné-koronázást és a diéta protestánsoknak kedvező alakulását.⁵⁵ A konventuális ferencesek (minoriták) részéről Bonaventura da Genova, hazánkba küldött olasz hittérítő missziós működésének volt fontos mozzanata az 1635. évi soproni országgyűlés, ahol (Pázmány érsek olasz titkáráként és hitszónokaként) a főurak előtt latinul prédikált, illetve az 1637–1638. évi országgyűlés, amely alkalmával rendje birtok- és kolostorszerzéseit igyekezett előmozdítani.⁵⁶ Bonaventura atya rend- és missziós társa, Pietro Vallonica da Sant’Angelo szintén az 1638. évi diétán kereste rendje érdekeit, fáradozott (mindhiába) a varannói kolostor visszaszerzéséért, illetve keresett támogatást a sztropkói templom építéséhez.⁵⁷

Összegzés és kitekintés: rendházak és rendi templomok mint az országgyűlések „háttérintézményei”

Az egyházi rend képviselete és tevékenysége a „konfesszionális rendiség” korszakában, a 17. század országgyűlésein még önálló kutatásokat kíván. A század folyamán a diétán jelen lévő klerikusok között egyre több szerzetest találunk, akik a katolikus megújulás és az ellenreformáció korszakában megerősödő szerzetesi intézményrendszerek politikai képviseletét voltak hivatva ellátni. A pálos, bencés és jezsuita jelenlét áttekintése alapján kirajzolódik, hogy az országgyűléseken a „szerzetesi jelenlét” a század folyamán összességében erősödött. A század közepének országgyűlésein (1655, 1659, 1662) a pálos generális és a szentmártoni főapát felsőtáblai helyet kapott, a pálosoknál még az egyidejű felső- és alsótáblai képviseletre is akadt példa.

⁵⁴ Karácsonyi 1922: 132.

⁵⁵ Tóth 2003: 942. (308. sz.). Chumar személyéről l. Karácsonyi 1922: 113–114., 192. és Tóth 2008: 3083. 1638. évi pozsonyi jelenlétéről l. még Galla 2005: 69.

⁵⁶ A diéta végén megroppant egészségére hivatkozva visszatért Itáliába. Tevékenységére, személyére l. Galla 2015: 64–69.; Tóth 2003: II. 938. (306. sz.), V. 3092.

⁵⁷ Személyéről és 1638. évi tevékenységéről l. Galla 2015: 75–78., különösen 77.; Tóth 2003: II. 947–951. (311. sz.)

Jezsuita részről ugyanekkor tapasztalható törekvés a Társaság jogi elismertetésére, diétai képviselőtételének törvényesítésére. A jezsuita jelenlét ugyan az aktuális (egyház)-politikai viszonyok függvényében a Társaság számára kedvezőtlenül alakult, de éppen a század derekán volt a legerősebb. Összességében tehát a 17. századi folyamatok mélyebb megismerése a későbbi, 18. századi helyzet pontosabb megértéséhez is érdemben járul hozzá.

Végül – a ferencesek fent említett példájából kiindulva – még egy szempont ide kíváncsodik. A szerzetesrendek templomai és rendházai, amelyek az országgyűlések helyszínein vagy azokhoz közel álltak, az országgyűlések alkalmával az uralkodói, illetve főúri–főpapi jelenlétnek is rendszeresen kiemelt helyszíneivé váltak. A diéták tehát jelentősen hozzájárultak az egyes rendek társadalmi kapcsolatrendszerének kiterjesztéséhez és megerősítéséhez, intézményeik presztízsének, fényének emeléséhez. – Ezúttal azonban a bencésekről, intézményeik fizikailag „távol” lévén, nem szólok; az érdekérvényesítésnek, „politikai-szimbolikus jelenlétnek” e szegmenséből ők hiányoztak.

A pozsonyi és soproni ferences rendházakról már szó esett, de templomaik külön említést is érdemelnek.⁵⁸ A pozsonyi ferences templom a magyar királykoronázások alkalmával a koronázási menetek második állomáshelye, az aranyarkantyús vitézek lovagga ütésének helyszíne volt.⁵⁹ A soproni ferences templom pedig alkalmasint koronázó-templomként szolgált 1622-ben és 1625-ben, előbb II. Ferdinánd feleségének, Gonzaga Eleonórának magyar királynévá koronázása,⁶⁰ utóbb III. Ferdinánd magyar királlyá koronázása alkalmával.⁶¹

A pálosok esetében a Pozsonyhoz közel eső Mária-kegyhelyük, Máriavölgy töltött be kiemelt szerepet, mióta bekerült a Habsburg uralkodói reprezentáció hagyományos helyszínei közé. 1647-től a Habsburgok magyar királyokként rendszeresen ellátogattak a pálos templomba pozsonyi tartózkodásaik, a magyar országgyűlések idején, illetve királykoronázások alkalmával.⁶² A kegyeszobor a 17. század második harmadától örvendett különös tiszteletnek. A magyar főurak és főpapok az uralkodói látogatásokhoz kötődve és azoktól függetlenül is zárandokoltak Máriavölgybe, amely éppen ezeknek a királyi és főúri zárandoklatoknak köszönhetette a számára tett adományok jelentős részét.

⁵⁸ Vö. Fazekas 2018: 209.

⁵⁹ Karácsonyi 1922: 235.; Ortway 1905: 79.

⁶⁰ Karácsonyi 1922: 260.; Pálffy 2014: 49–53.

⁶¹ Karácsonyi 1922: 261. Vö. Dominkovits – Katona – Pálffy. (szerk.) 2019.

⁶² Erről és Máriavölgy jelentőségéről l. Serfőző 2010: 1212–1217. Vö. Eggerer 1663: 350. (III. Ferdinánd látogatása 1647-ben); Gyéressy Béla et al. (szerk.) 1975: 282. (I. Lipót és magyar mágánások látogatása 1659-ben és 1662-ben); Benger 1743: 249. (I. Lipót és Eleonóra látogatása 1688-ban).

A jezsuiták a 17. század utolsó harmadáig Pozsonyban saját templommal nem rendelkeztek. Első rendházuk a plébánia-, egyúttal koronázótemplom mellett volt, prédikációkat is itt, illetve a ferences templomban tartottak, amelyeknek a diéták idején bizonyosan akadtak hallgatói a katolikus követek, mágnások közül is.⁶³ Az országgyűlések a gimnázium életét is befolyásolták: az újonnan megkoronázott királyok tiszteletére színelőadásokat tartottak, a gimnázium Mária-társulatának ajándékkönyveiből a diétai követek is kaphattak.⁶⁴ 1660-ban és 1662-ben – a diéták, illetve az uralkodó pozsonyi tartózkodása okán – a gimnázium különböző évfolyamainak összesen hat apród (Edelknabe, „Ephebus Sacri Caesarei Maiestatis”) is feltűnt.⁶⁵ A jezsuiták számára oly fontos 1655. évi országgyűlés forrásai pedig arról tanúskodnak, hogy a „*status catholicus*” legelőkelőbb tagjai jezsuita rendtagokkal kiegészülve egy „bizottsági ülést” éppen a jezsuita kollégiumépületben tartottak meg.⁶⁶

⁶³ Kádár 2016: 263–264.

⁶⁴ Utóbbi, talán a 17. század végére is visszanyúló gyakorlatra az 1728–1729. évi diéta idejéből van adatom. Kádár 2013: 15.

⁶⁵ *Matrica gymnasii Posoniensis ab anno 1650, usque ad annum 1725*. Főszékesegyházi Könyvtár (Esztergom), Coll. Batthyány. Cat. IX. Lit. Tit. I. f. 64v, 72v–73v, Joannes Henricus Christianus a Salm, comes (1660 syntaxista, 1662 rhetor), Marcus Josephus de Lannoy, comes/liber baro (1660 syntaxista, 1662 rhetor), Boneventus a Petaz, comes (1662 rhetor), Simon a Saléz, liber baro (1662 rhetor), Adamus Neihauß, liber baro (1662 syntaxista), Josephus Maria Lucini, marchio, (1662 grammataista).

⁶⁶ Kádár 2019.

H. Németh István

Egy korszakváltás városi követei, 1681–1741*

A 17–18. századi magyarországi országgyűlések városi követeinek személyét és tevékenységét nagy mértékben befolyásolták azok a változások, amelyek a 17. század végétől a hazai várospolitikát közvetlenül érték. Az államigazgatás kiterjesztése a szabad királyi városokra, azok vezetőire és a városok lakosainak felekezethez való tartozására, hosszú távon meghatározta a városok igazgatását és politikai képviselését. A korszak nem a nyugodt építkezés időszaka volt. A szabad királyi városok életében döntő és visszafordíthatatlan fordulat következett be ezekben az évtizedekben, amit számtalan külső hatás is tovább nehezített. Az 1662 és 1681 közötti mintegy két évtized alatt nem tartottak országgyűléseket. A szünet elsődleges okai azok a válaszok voltak, amelyek a Habsburg Monarchián belül a Magyar Királyság és a monarchiát irányító elit államigazgatási elképzelései közötti különbségek okoztak. A vármegyei rendek a 16. században kialakult és a 17. század során több alkalommal megváltozott belpolitikai viszonyok fenntartását tűzték ki célul maguk elé. A monarchia élén álló politikai vezetés azonban ebben a viszonyban gyökeres változásokat tervezett, és vitt végbe a Wesselényi-felkelés időszakától kezdődően. Az államigazgatásban és a belpolitikai életben történt változások azonban voltak nem egyedülállók, sőt, az európai tendenciát követték! A kora újkor egyik alapvető jelensége volt ugyanis a modern állam kialakulásával az államhatalom jogainak kiterjesztése, ami együtt járt azzal, hogy a központosított, majd abszolutista eszközöket alkalmazó állam a korábban tisztán a rendek, illetve azok képviselői által kizárólagosan irányított kérdésekben központi szabályozásokat vezetett be. Az abszolút uralkodó fennhatósága alatt kiépült az állam feladatává vált területeken az uralkodói legitimitációval megerősített államigazgatás vált egyértelműen vezető tényezővé.¹ A gazdaságtörténet a fiskális állam (Fiscal State, Fiscal-Military State) létrejöttéként írja le a fenti átalakulást, mely kifejezés az okok és a megoldások közötti tisztán gazdasági, pénzügyi viszonyt kiválóan fejezi ki.²

* A tanulmány elkészítését az NKFI K 116166 sz. pályázata, valamint az MTA Lendület „Családtörténeti Kutatócsoport” támogatta.

¹ Vierhaus 1978; Heinrich 1981; Henshall 1992; Duchhardt 1994; Asch – Duchhardt 1996; Asch 1999; Hanschmidt 2000

² Brien – Hunt 1993; Hart 1993; Bonney 1999; Cavaciocchi 2008; Kenyeres 2016

A központosítás egyik igen fontos területe, az abszolutista vagy központosított államigazgatás egyik ismérve a konfesszionalizáció, azaz az uralkodó autoriter jellegű fennhatósága a vallás és az egyház felett is. E törekvés beleillik a Habsburg kormányzat által a cseh-morva és osztrák örökös tartományokban képviselt valláspolitikába éppúgy, mint a többi európai állam által követett gyakorlatba. Az „egy állam–egy vallás” ismérve ugyanis a 17. században már elég egyöntetűen elfogadott politikai álláspont volt minden olyan államban, ahol kisebb vagy nagyobb mértékben központosított vagy abszolutista jellegű államigazgatást igyekeztek felépíteni.³ A kérdés a magyarországi belpolitikában kulcsfontosságú volt, amelyet azok az események is jeleznek, amelyek részben éppen az állami konfesszionalizáció előretörésének következtében jöttek létre. Az erősen felekezeti és rendi jellegű okok miatt kitört Bocskai-felkelés lezárásaként a bécsi béke többek között rendezte a két fél (magyar rendek és az uralkodó) közötti felekezeti vitát is. II. Ferdinánd uralkodásának kezdetén ugyan erős igény támadt az egyfelekezeti állam létrehozására, a Magyar Királyság esetében erre nem került sor. Ennek okai részben ahhoz a belpolitikai kompromisszumhoz kötődnek, amely a korszak egészének belpolitikai, a rendek és az állam/uralkodó közötti viszonyt hosszú távon rendezték.⁴ E kiegyezés ekkor éppen a felekezeti kérdés miatt látszott megbillenni, a két erdélyi fejedelem (Bethlen Gábor és I. Rákóczi György) támadásai megerősítették a magyarországi rendek korábbi helyzetét. Az 1622. évi soproni országgyűlés és a linzi béke helyreállította a rendek és az uralkodó közti viszonyt.⁵ Ezzel szemben az osztrák tartományokban (főként Alsó- és Felső-Ausztriában valamint Stájerországban) már a század első negyedétől igen erős, az erőszakos kitelepítésekkel és áttérítésekkel jellemezhető ellenreformáció ment végbe.⁶ A Habsburg Monarchia törzstartományaiban tapasztalható valláspolitikai a Magyar Királyságban békésebb eszközöket igyekezett igénybe venni: a szabad királyi és földesúri mezővárosokba egyre-másra települtek a főként jezsuiták által irányított tanintézmények és velük együtt rendházaik.⁷ E rendházak váltak az állami eszközökkel is támogatott lassú térítési folyamat bázisaivá.⁸ A főnemesek áttérése a

³ Hinrichs 1996; Vierhaus 1984: 15–38. A Habsburg Monarchia országaiban végbement változásokról: Bahlcke 1999; Mikulec 1992.; Mikulec 2002; Sterneck 2005; Hrdlička 2007 357–366.; Mikulec 2008; Fejtová 2012

⁴ Pálffy 2015

⁵ Péter 1994; Pálffy 2013b; Pálffy 2014.; Dominkovits – H. Németh 2013

⁶ Herzig 2000; Deventer 2003; Kunisch 1998; Mikulec 2005

⁷ Molnár 2005; Molnár 2009.; Kádár 2017

⁸ Fraknói 1868–1872: 2. köt. 40–55., 233–249., 372–379; Bitskey 2010; Bitskey 2001; Tusor 1999; Tusor 2005

17. század utolsó harmadára lezárult,⁹ ahogy a magyarországi állami hivatalokban működő szakértő középnemesei rétegből is.¹⁰ A katolikus megújulás folyamatának eredményeit az országgyűlési viták és végzések is megerősítették, a hazai protestáns politikai elit mind jobban háttérbe szorult.¹¹

Amíg a felek a korábbi ellentéteket viszonylag hamar (1606–1608, 1622, 1645) rendezték, és a rendek illetve az uralkodó közötti belpolitikai egyensúly helyreigazításokkal ugyan, de helyreállt, az 1660-as évek időszakában az ekkorra I. Lipót környezetét alkotó és az új uralkodó embereiből álló új politikai generáció szeme előtt kizárólag az állam hatékony működtetésének kérdése lebegett.¹² A bécsi kormányzat átszervezett politikai rendszerével egy alapvetően megváltozott magyar politikai elit tárgyalt, amelyik már nem a 17. század első negyedében született generáció volt, amelyik számára ez a kompromisszum és az ebből adódó politikai játékszabályok maguktól értetődőek és megismételhetők voltak.¹³ A teljes politikai fordulatot és a bécsi kormányzat által preferált államigazgatási reformokat a Wesselényi-összeesküvést követő időszak tette lehetővé. Az összeesküvést követő fegyveres felkelések és felségsértési perek sora egyedülálló volt a 16–17. századi magyarországi politikában, de a bécsi kormányzat így megkötöttség nélkül hajthatta végre reformterveit. A Magyar Királyságban rendkívül nagy adókat róttak ki, és az adókievetés módjában is gyökeres változásokra került sor. A katonaság ellátásán alapuló repartitiot és a forgalmi adóként bevezetett accisat az országgyűlés jóváhagyása nélkül szedték.¹⁴ Az ország kormányzására a Gubernium létrehozásával egy a központi szervekhez jobban kötött hivatallal igyekeztek a rendi kormányzás helyett egy új rendszert felállítani. A Gubernium azonban az országban uralkodó állapotok miatt lényeges szerepet nem játszhatott. Az ország rekatolizálása az új igazgatási szerv első feladatai között szerepelt. A protestáns templomokat minden esetben

⁹ Fazekas 2014; Tusor 2002: 206., 209–210.; Tusor 2011

¹⁰ A kezdeményezést már Rudolf uralkodásakor fellelhetjük: ÖStA FHKA HFU UMB RN 8. 1602. fol. 172–189. A katolikus bányatisztek előnyben részesítésére lásd: RN 10. 1618. fol. 52–65., 112–116., RN 11. 1623. fol. 271–273., RN 11. 1625. fol. 246–257., RN 11. 1626. fol. 138–141, 295., 615.; ÖStA FHKA HFU RN 142. 1630. Juli fol. 144–157., RN 196. 1655. Juli fol. 44. Vö.: Bahlcke 1999; Hrdlička 2007

¹¹ Szilágyi 1885; Fabó 1873.; Zsilinszky 1881–1897: 2. köt. 186–267.; Bessenyei 1991: 255–263.; Tusor 1998

¹² Az I. Lipót mellett működött politikai körökről és tagozódásáról lásd Stefan Sienell alapvető monográfiáját: Sienell 2001.

¹³ Tusor 2015

¹⁴ Nagy 1995

elkobozták és átadták a katolikus egyháznak.¹⁵ A bevezetett intézkedések egyrészt vallási polgárháborúhoz¹⁶ vezettek, a belpolitikai élet addigi kompromisszumokra épülő biztonsága felborult, a régi játékszabályok immáron nem működtek.

A Habsburg kormányzat által bevezetett intézkedések ugyan igen gyorsak és hatékonyak voltak – főként a katolikus egyház intézményeinek helyreállításában és az intézményrendszer alapjait jelentő birtokok és épületek átvételében –, de az adóterhek megnövekedése és a felekezeti viszonyok gyökeres átalakítása miatt a magyarországi politikában gyors ellenhatásokhoz vezetett. A Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc e hatások következményei voltak. Ekkor a 17. század végétől tapasztalható „vallási polgárháború” időszakában az ellentétes felekezetűek automatikusan ellenségnek, sőt háborús helyzetben kémnek minősültek. Ez alól a Rákóczi-szabadságharc valamelyest kivételt jelentett, hiszen részben ismét az evangélikusok kerültek fölénybe, de a kiegyensúlyozott valláspolitikát következtében bizonyos kompromisszum és együttműködés jött létre a különböző felekezetűek között.¹⁷ A szatmári békekötés politikai körülményei elősegítették, hogy a 17. század végére kialakult új közigazgatási berendezkedés viszonylag békésen tudott kialakulni, és egészen 1848-ig működni. A teljes magyarországi központi közigazgatás reformja megvalósult a 18. század első negyedében, és a Gubernium helyére lépő Magyar Királyi Helytartótanács, valamint az átszervezett Magyar Királyi Kamara és a Magyar Udvari Kancellária együtt alkották a Magyar Királyság állami igazgatásának a gerincét. Jóllehet a magyarországi vármegyék belpolitikai fontossága megmaradt, a szabad királyi városok esetében azonban (ahogy a központi kormányzervek esetében is) a katolikus megújulás programja sikeres volt, a közigazgatás legfontosabb posztjait csak katolikusok foglalhatták el, és a bevezetett új igazgatási elvek megmaradtak.

A megváltozott belpolitika leginkább a magyarországi szabad királyi városokat érintette, ahol az 1670-es évek elejétől jelentős politikai fordulatra került sor. A változás részben a rekatolizáció céljait, másrészt pedig az államigazgatás és főként a hadsereg megnövekedett kiadásainak finansiális hátterének biztosabbá tételét szolgálta. Az eladósodott és adóterheit nehezen fizető városok helyett a központi kormányzat nagyobb és biztosan beszédhető adóbevételhez akart jutni a városoktól. A gazdasági problémák megoldására a kormányzat a monarchia más tartományaihoz hasonló igazgatási eszközöket kívánt bevezetni: a városi tanácsok belső összetételének befo-

¹⁵ Rácz 1889–1905; Benczédi 1978; Benczédi 1980: 53–57., 68–74.; S. Varga 2008; Payr 1917: 425–479.; Péter 1995; Michels 2013; Mihalik 2017: 152–166., 183–197.; Kónya 2000; Scheutz, „Compromise and Shake Hands.”

¹⁶ Mihalik 2017: 19., 93.

¹⁷ Összefoglalóan: Misóczki 2009

lyásolásával és a városi gazdálkodás állami felülvizsgálatával és megreformálásával. A központi kormányzat elsődleges célja a városi gazdálkodás megreformálása volt, amit több oldalról közelített meg. Egyrészt a városi igazgatást még tagoltabbá, összetettebbé, ellenőrizhetőbbé kívánta tenni, másrészt a szervezetet irányító és működte-tő személyzet összetételét akarta oly módon összeállítani, hogy az olyan emberekből álljon, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeznek, lojálisak az államigazgatáshoz és a város vagyonát megbízhatóan kezelik, azt nem saját céljaikra használva fel. A beavatozkozás kezdeti időszakának elsődleges feladata volt, hogy a legfontosabb tisztekben lévő polgárokat leváltssák, és helyükbe katolikusokat állítsanak. A rekatolizáció nem csupán az egy állam–egy vallás ismérveinek kiterjesztését szolgálta. A katolikusok kiválasztása a 17. század utolsó harmadának belpolitikai viszonyai között a lojalitás elsődleges ismérve volt.¹⁸

Az alattvalói hűség biztosítása mellett a városok gazdasági talpra állításának igénye sem szorult ekkor háttérbe. A városi gazdálkodás jobbítását, átláthatóságát mozdították volna elő a biztosok által a tanácsba delegált új tagok kiválasztásának szempontjai, mivel az utasításokban kiemelt hangsúlyt kapott a katolikus felekezethez tartozás mellett a jogi és közgazdasági ismeretek megléte is.¹⁹ A kamarai biztosok véleménye szerint a legfontosabb tisztek választását — „miután a város romlása és megtartása szempontjából az első vezetőknek számítanak” — el kell venni a néptől, és azt uralkodói döntés alá kellene vonni. A városoknak csupán jelölési joguk maradt volna, és a jelöltek közül a kamarai biztosok választották volna ki a megfelelő személyeket, mint ahogy az Ausztriában szokásban volt („sicuti moris est in Austria”). Abban az esetben, ha a kamara a jelöltek közül nem tud megfelelőt választani, a Magyar Kamara döntése alapján lehetett volna eljárni.²⁰

A felterjesztés szélsőséges eszközeit végül sosem alkalmazták, hanem egy határozottan katolikusokat támogató, de a város gazdálkodásának felszínén tartását is szem előtt tartó politika érvényesült. A város kulcsvezetőinek pozíciói az első évek utasításaiból is egyértelműen kitűnnek. A város vezetői közül a bírót, (ahol volt) a polgármestert és a jegyzőt mindenképpen a központi hatóságok jelöltjei közül kellett kiválasztani.²¹ A bíró és esetenként a polgármester mellett a belső tanács, majd

¹⁸ H. Németh 2018a

¹⁹ Mintaként lásd erre: Rügge 2000: 70–108. A Magyar Királysággal kapcsolatban: Pál 2007; Pál 2008

²⁰ MNL OL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1673. márc. 4.

²¹ Uo. 1674. ápr. 22., MNL OL E 210 (Misc.) Civitatensia 20. t. 2. sz. Bécs, 1677. dec. 22., AMK Schw. No. 9214. Bécs, 1673. dec. 6. Ugyanez Lőcsén: MNL X/36/2., ill. Besztercebányán: MMBB Spisy Fasc. 286. No. 38.

a választott tanács, illetve ahol létezett, a külső tanács tagjainak összetételét is egyre inkább befolyásolták a kirendelt biztosok. A választóbiztosok feladata azonban nem volt egyszerű, mivel a rendelkezésre álló személyek közül — főként az első időszakban — igen kevesen feleltek meg az uralkodói szándékoknak. A katolikus felekezethez tartozás mellett a kiválasztandó városi tisztviselőnek birtokkal (benepossessionatus) és képzettséggel (qualificatus) kellett rendelkeznie.²² A 17. század utolsó harmadában a gyors váltásokkal járó sietség miatt sokszor nem megfelelő képzettségű és társadalmi állású személy került igen jelentős városi tisztségbe.²³ Ennek ellenére nem mondható el, hogy az uralkodói szándékkal ellentétben a felekezeti alapon történt változások nagymértékben és visszafordíthatatlanul csökkentették volna a városok vezetőinek szakképzettségét. Sőt, a váltást követő második generációnál már ennek ellenkezőjét figyelhetjük meg!

A 17–18. század fordulójától a katolikus városvezetők szinte kivétel nélkül jogi végzettséggel rendelkeztek, és immáron elképzelhetetlen volt, hogy erős társadalmi kapcsolatok nélkül választassanak meg valakit. A konvertita városvezetők mellett nagy súllyal vettek részt a városok vezetésében a fontos családi és társadalmi-gazdasági összeköttetésekkel, így jelentős presztízzsel rendelkező városi nemesek, akik az egykori gazdasági értelmiségiek körébe tartoztak. Erre a körre jellemző, hogy utódaik részben a városi vezetésben maradtak, részben állami szolgálatba álltak, vagy állami szolgálatban állóhoz mentek feleségül. A 18. század első évtizedeiben már találkozzunk olyan polgárcsaládból származó városvezetőkkel, akik katolikusként megfelelő szakképzettséggel rendelkeztek. Személyükben kellő társadalmi beágyazottsággal rendelkező polgárok kerültek a városok élére, akik rokonsági körüket tekintve inkább kettős identitással rendelkeztek. Polgári foglalkozásuk és rokoni kapcsolataik egy része miatt a helyi polgársághoz kötődtek, de az állami hivatalokkal, illetve az állami hivatalnokokkal kialakított egyéb rokonsági kapcsolataik az államigazgatáshoz is kötötték őket.²⁴

A fenti keretek döntően határozták meg, hogyan zajlott az országgyűlési követek kiválasztása, kik képviselték, képviselhették az egyes szabad királyi városok érdekeit. A 15. század második felétől kialakult városi országrendiség a 16. században vált

²² „...necessarium valde et expediens iudicavimus, ut quandoquidem catholica orthodoxa per Dei gratium fides, magnum illic incrementum sumpsisse, frequentesque catholicae bene qualificatae, ad gerenda senatoria, et quaelibet alia inter vos consueta officia, idoneae personae inveniri comperiantur.” AMK Schw. No. 9277. Bécs, 1674. dec. 16. Vö. No. 9332. Pozsony, 1675. jún. 19., No. 9405. Kassa, 1676. jan. 7., No. 9475. Bécs, 1677. dec. 24., No. 9476. Pozsony, 1677. jan. 2., No. 11008. Bécs, 1696. dec. 2.

²³ Szűcs 1963: 156.; Špiesz 1983: 29–46; Špiesz 1983: 83–95; Špiesz 1991; Marečková 1993

²⁴ Vörös 1975; Kosáry 1987; Tóth 1996

biztossá, amit az is mutat, hogy (ellentétben a korábbi évekkel) a század közepétől már fel sem merült egyetlen városi tanácsban sem, hogy követeit ne küldje el a diétára. A városi követek száma ebben az időszakban még nem rögzült, de a városok általában két, néha három vagy akár négy személyt is kiküldtek a diétákra. A városi követek utasítását és a megbízóleveleket a városi belső tanácsok adták ki, az abban foglalt pontok főként saját érdekeik védelmére szorítkoztak. A követek minden esetben a tanács tagjai voltak, ám sok esetben a városi jegyző is köztük volt, vagy vele egészítették ki a kétfős küldöttséget.²⁵ A 17. század várospolitikájának állami felügyelete okozhatta azt, hogy a városok az országgyűléseken is (kiszolgáltatottabb helyzetüknél fogva) inkább az uralkodó törekvéseit támogatták. A városoknak az uralkodó, a kormányzat által történő erős befolyása végül a 17. század végétől valósult meg, és hatása a 18. századtól a diétákon is egyértelműen tetten érhető. A változás szemmel látható politikai következménye volt, hogy a szabad királyi városok létszámának törvényi korlátozása éppen az 1687. évi országgyűlésen valósult meg, félve attól, hogy a városok száma meghaladja a vármegyék számát.²⁶ A többi városi tisztviselőhöz hasonlóan a követek személyét is a kamarai szervek befolyásolták. Ez a politikai kontroll nyilvánvalóvá vált abban, hogy a vallási vitákban korábban aktívan az ellenreformáció ellenében felszólaló városok követei között már az 1681. évi országgyűlésen legalább az egyik követ katolikus volt, de előfordult, hogy olyan városok esetében, amelyek ekkor még egyértelműen evangélikus többséggel bírtak, mindkét követ a katolikusok közül került ki. A felekezeti összetétel egyértelműen a kamara utasításai szerint változott. Az első ilyen országgyűlésen a negyedik rend 49 követéből 30 katolikus, míg mindössze 16 evangélikus és 3 református volt. Az erős evangélikus városvezető elittel rendelkező Kassa, Pozsony és Eperjes városai például csak katolikus követeket küldtek a diétára! Lőcse esetében konkrétan kimutatható, hogy Johann Fabritius és Daniel Weber jelölése a szepesi kamarai adminisztráció nyomására történt, a híres evangélikus nyomdász, Johann Brewer kiválasztása pedig a város többségét alkotók véleményét tükrözte. A kiállított megbízólevelek és az utasítás is három követnek szólt, de a soproni diéta tárgyalásain hivatalosan csak a két katolikus jelenhetett meg.²⁷

A fent bemutatott keretek, a megváltozott városi elit összetétele nagyban befolyásolta tehát a városok vezetőinek személyét. A kassai követek közül az alábbiakban

²⁵ Kassa városa például 1609-ben három követet küldött Pozsonyba: AMK H I. 1609. november 16.

²⁶ CJH 1657–1740: 1687. 17. tc.; Szijártó 2005: 168–173.

²⁷ MML XXI/10. pag. 28–36.; MNL OL E 254 (Repr., inf., ins.) 1681. április No. 38., 46. Paver-csik 1979 385.

(a területi korlátok miatt is) néhány jól megfogható tipikusnak tekinthető pályaképen keresztül mutatjuk be e változások társadalomtörténeti hatásait. Amíg a 16–17. században a városi jegyzők szerepe kiemelkedő volt, addig a 17. század végétől szerepük jelentősen lecsökkent. Elegendő talán most csak a leghíresebb kassai jegyző, kis ideig a bírói tisztelet is betöltő Bocatius Jánosra utalnunk. Bocatius az 1601. évi országgyűlésen még jegyzőként vett részt, majd Bocskai István felső-magyarországi hadjárata idején a fejedelem szűk körű értelmiségi tanácsadói közé került, hogy majd annak külföldi követeként kerüljön I. Rudolf fogságába. Bocatius, ahogy több más társa is, meghatározó polgári értelmiségiként és egyikeként a felkelés ideológiáját meghatározó társainak a belpolitikai életben is kiemelkedő szerepet játszott.²⁸ Daniel Türkóczi jegyző hét országgyűlésen is részt vett, az általa vezetett és szerencsésen fennmaradt napló így vált a kora 16. századi országgyűlések megkerülhetetlen forrásává.²⁹ A 17. század végén mindössze egyetlen jegyző, Kercho András szerepel a diétai küldöttek között, jóllehet 1741-ig összesen 14 kassai követről tudunk. Kercho egyébként eleve katolikus polgárként jutott hozzá a jegyzői tiszthez, hiszen ez utóbbi tisztséget az 1670 utáni időszakban a kirendelt királyi biztosok kiemelten kezelték, és utasításainak megfelelően csak és kizárólag katolikusokat kellett e tisztségre rendelni.³⁰ Kercho egy Turóc vármegyei családból származott, mint az 1709. december 30-án feleségével közösen tett végrendeletéből kiderül, és Kassára érkezésekor semmilyen örökösét vagyonnal nem rendelkezett. (Ez némiképp a 17. századi kassai elit meghatározó szereplőjének, Keviczky Jánosnak életútjával hozható párhuzamba.³¹) Szentsimonyi György özvegyét vette el, 1691 és 1697 között a választott községben tevékenykedett, majd 1699-től 1710. augusztus 14-én bekövetkezett haláláig a belső tanács tagja volt. Pályája a kassai jegyzők által befutott hivatali életutakhoz hasonló, és azt egyedül az a korszak törte meg, amikor II. Rákóczi Ferenc csapatai elfoglalták a várost. Kercho ugyanis 1705 és 1707 között nem szerepel egyetlen városi tisztségben sem. Megszerzett földjei azonban a kassai külvárosnak azon részén feküdtek, ahol a városvezetők többsége is birtokot szerzett. Szomszédjai a Demeczkyek, Johann Grasz és Jászay János voltak.³²

A kassai városi elit tagjai között még a 17. században is jelentős számú német polgár szerepelt annak ellenére, hogy ez az az időszak, amikor a németiség jelentősége mind kisebb lesz, és a városba nagyszámú magyar lakosság költözött be. Beköl-

²⁸ Teszelszky 2008; Teszelszky 2010; Teszelszky – Zászkaliczky 2012

²⁹ Szabó 2014

³⁰ Németh 2018a: 790–794.

³¹ Wick 1933: 101–110.; Újváry 2001: 423–425.

³² AMK H III/2. re. 9., Schw. No. 12869.

tözésük már a 16. század közepén megindult, de a városi elitben betöltött szerepük leginkább a 17. században vált oly jelentőssé, hogy mintegy felváltották a korábbi német elitet. A kassai magyarság számának és jelentőségének megnövekedésével nem csupán a város etnikai és hatalmi térképét rajzolták újra, hanem a reformációtól egyeduralkodó evangélikusság hatalma is csorbát szenvedett az által, hogy a magyarok döntő többsége a reformátusok közül került ki. A két felekezet közötti ellentéteket még tovább élezte az állam által is preferált katolikusok beáramlása.³³ A 17. század végi országgyűlések időszakában mindössze Andreas Breiner és Michael Goldberger kassai tanácsosok jelentek meg megbízólevelükkel a pozsonyi diétakon. A jelenség egyaránt kötődik Kassa etnikai változásaihoz éppen úgy, mint ahhoz, hogy a katolikus küldöttek kiválasztását a felsőbb hatóságok kiemelten kezelték. A kassai magyar akatolikus polgárságot Féja Dávid és Vida András képviselték. Mindannyian a régi kassai polgárság képviselői voltak, társadalmi beágyazottságuk a 17. századi helyi városi vezető elithez hasonlítható.³⁴ Ugyanez a tendencia folytatódott a Rákóczi-szabadságharc időszakának országgyűlésein is, ahol Rákóczi kiegyensúlyozott felekezeti politikájának köszönhetően egyensúlyba jutottak a protestáns felekezetek és a katolikusok képviselete.³⁵

A kassai országgyűlési követek között a legkarakteresebb változást a katolikus magyar nemesek számának hirtelen megnövekedésében láthatjuk. Kassa regionális központi jellege, a felső-magyarországi régió hadügyi és kamarai igazgatásának központjaként betöltött szerepe és a korszak társadalomtörténeti jellegzetességei arra predesztinálták a várost, hogy a Nyugat-Európában is egyértelműen megjelenő városban élő nemesség egyik helyi központja legyen. A város rendi társadalmának ilyen jellegű átalakulását támogatta az is, hogy Kassa a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség közötti terület székhelyeként a magyarországi és az erdélyi nemesség váltóhelyeként is működött.³⁶ A 17. század végén tartott országgyűléseken és kisebb gyűléseken a város nevében megjelentek szinte mindegyike e kategóriába osztható. Szentmártony Imre a korszak jogász-értelmiségi körébe sorolható, aki Kassán ismert és elismert ügyvédként tevékenykedett,³⁷ 1703 és 1720 között a belső tanács tagja, a Rákóczi által megszállt Kassa bírása három évig, a kuruc országgyűléseken rendszeresen vett részt. Felesége, Marussy Katalin, Orbán István özvegye, a Lászy és

³³ Újváry 1984 A felekezeti viszonyokra újabban: Németh 2017

³⁴ Újváry 1979; Újváry 1994

³⁵ H. Németh 2019

³⁶ H. Németh 2002, H. Németh 2014a, H. Németh 2014b

³⁷ Az ügyvédi esküt 1702. január 2-án tette le az egri káptalan előtt. AMK Schw. 11831.

Regéczi családdal állt rokonságban, apja Abaúj vármegye szolgabírája volt.³⁸ Demeczky Mihály gyergyószéki nemesi családból származik, aki az adatok szerint éppen az 1670-es években került Erdélyből a Magyar Királyságba. A nagyszombati jezsuita egyetemen szerezte meg jogi ismereteit, majd Abaúj vármegyében telepedett meg. Thököly Imre szolgálatában állva látta el követként a fejedelem képviselőt. Kassán városi jegyző lett, majd igen hamar a belső tanács tagja, a város birtokainak igazgatója, 1686-ban és 1687-ben bíró,³⁹ de esküdtként és számvevőként a vármegyében is kisebb tisztségeket látott el.⁴⁰ Demeczky nem csupán véletlenszerűen kiválasztott embere lehetett a királyi biztosoknak, hiszen az 1674-ben nagy nehezen kiválasztott Udvarhelyi Mihály káptalani jegyző (aki egyszerre látta el a városi és a káptalani teendőket) helyére a nagyszombati jezsuitáktól érkező fiatal nemes egy nagyon nehéz problémára volt megoldás.⁴¹ A városi jegyzői állás nem csupán fizetéshez juttatta őt, hanem jelentős befolyással is járt. Állása megtartása érdekében állítólag azt sem tartotta elvetendőnek, hogy az 1687. évi országgyűlésen a szabad városi tisztújításokról hozott határozat ellenében lobbizzon. Miután azonban ez kiderült, összekülönbözött a városvezetéssel, lemondott polgárjogáról, sőt ezt megelőzően a városi tanácsülésekre sem volt hajlandó eljárni, ellenben a házában gyűlt össze a városvezetés belső ellenzéke. Jóllehet ez az áldatlan állapot I. Lipót parancslevelének szigorú utasítására rendeződött, kapcsolata a tanáccsal ezt követően sem lehetett felhőtlen, hiszen már nem vállalt további tisztséget.⁴²

Demeczkyhez és Szentmártonyhoz hasonlóan Jászay László is jogi végzettséggel bíró értelmiségi nemes lehetett, bár konkrét bizonyítékunk nincs arra, hogy bármilyen végzettsége lenne. Az országgyűlési követi funkció, a város ügyeiben tett szolgálatok és különböző követjárások azt valószínűsítik, hogy e két tanácsoshoz hasonlóan Jászay is e rétegből érkezhetett. Ezt támasztja alá az is, hogy 1676-ban a városnak tett szolgálataira és szegénységére hivatkozva kérte a tanácstól azt, hogy tekintsen el a hitlevél bemutatásától valamint a polgártaksa kifizetésétől. Hat évvel később már a belső tanács tagja, és nem tudunk arról, hogy a választott községben szerepelt vol-

³⁸ AMK H III/2. re 9., Schw. No. 10517., 12018., 13383., 13603. A város követeként: Schw. No. 12185, 12228., 12355., 12782.

³⁹ ÖStA FHKA HFU RN 280. fol. 284–286., AMK Schw. No. 9777., 10699.; H. Németh 2006: 257.

⁴⁰ Gyergyószék testimoniálisa a család nemességéről: http://demeczky.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=369 (Letöltés ideje: 2019. március 20.) Egyetemi éveiről: Zsoldos 1990: 183., 190., 196. Thököly követeként: Gergely 1886–1888: 11. köt. 493.

⁴¹ H. Németh 2018a: 793.

⁴² AMK H III/2. mac. 86. fol. 1., 114., 121–122., Schw. No. 10564.

na.⁴³ Már ekkor a felső-magyarországi városok gyűlésére küldött kassai követ, majd a következő évben országgyűlési követ, majd az 1687. évi országgyűlés határozatai szerint az evangélikusok számára biztosítandó templomhely kijelölésével megbízott bizottság tagja a bíró és Váncsay Balázs városi ügyész mellett.⁴⁴ Utóbbi a következő időszak kiemelkedő kassai politikusának, Váncsay Istvánnak apja, pályafutása egyben rámutat a korszak átmenetiségére, a megváltozott politikai viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Az előbb említett bizottságban utolsóként említett Váncsay Balázs magyar kántorként, majd a város ügyészeként jelenik meg forrásainkban. A család nemességének egyik megszerzője. Testvéreivel, Mihállyal és Mátyással együtt kapta meg 1665. május 4-én I. Lipóttól az armálist.⁴⁵ Váncsay megfelelő kapocsként szolgálhatott a katolikusok és az evangélikusok között, hiszen igen korán katolikus hitre tért. Fiát, Istvánt 1673. július 25-én keresztelte meg az evangélikus lelkész, kereszt-szülei a város evangélikus elitjének prominens képviselői, Madarász Márton, Kassai István, Pischel Sándor orgonista, Kiss Ádámné Puttemberger Zsófia, Tornay Andrásné Liptai Judit, Féja Dávidné Faigel Judit, voltak.⁴⁶ Második gyermekét, Gábort 1681-ben már a katolikus plébános tartotta keresztvíz alá,⁴⁷ így áttérése e két időpont közé tehető, de talán nem volt messze attól az időponttól sem, amikor a magyar kántorból városi ügyész vált, hiszen korábban is szokás volt az aposztata értelmiséget valamilyen állami vagy városi szolgálattal jutalmazni, egyben gondoskodni megélhetésükről. 1676 környékén kerülhetett sor erre, amit talán az is mutat, hogy ebben az évben Újvári-Bodnár András kassai lakos éppen emiatt szidta rettenetesen Váncsayt, oly annyira, hogy 100 tallér büntetésre ítélték Újvárit.⁴⁸ Az ekkor már jócskán katolizált tanács talán épp aposztata mivolta miatt választotta őt arra a célra, hogy a város ellen vonuló Thökölyvel tárgyaljon.⁴⁹

Váncsay Balázs személye egyben összekötő kapocs is a következő kassai városvezető generációhoz, azokhoz az elittagokhoz, akik az ekkor megrendezett országgyűléseken már teljesen más viszonyok és politikai kérdések közepette képviselték Kassa város érdekeit. Váncsay Balázs evangélikusnak (vagy reformátusnak) született fia,

⁴³ AMK H II. 1676., ill. Németh 2006: 269.

⁴⁴ AMK H III/2. pur. 30. fol. 106. 1686. július 29., fol. 110. 1686. augusztus 5., mac. 85. fol. 98. 1687. január 3., mac. 86. fol. 66. 1687. szeptember 6., fol. 92. 1687. szeptember 30.

⁴⁵ MNL OL C 30 (Acta nob.) Pozsony vm., Documenta No. 22., ill. uitt Pozsony vm., Protocolum investigationis nobilium, 471., Pozsony vm., Investigatio nobilium, A füzet pag. 8.

⁴⁶ Štátny Archiv v Košiciach, Zbierka cirkevných matrík (=ŠtAKE, Zb. cirk. matr.), Evanjelická cirkev, 1673. pag. 626.

⁴⁷ ŠtAKE, Zb. cirk. matr. Rímsko-katolícká cirkev, 1681. pag. 373.

⁴⁸ AMK Schw. No. 9442.

⁴⁹ AMK Schw. No. 9830.

István ugyanis a kassai városvezetés legmeghatározóbb, legnagyobb befolyással, de egyben a korszak kassai várospolitikájának legnagyobb botrányát is okozó figurája. Társadalmi kapcsolatait tekintve egyértelműen a nemesi rangjára büszke, a vármegyei nemes családokkal rokoni kapcsolatot kereső városvezetők közé oszthatjuk a fiatal Váncsajt.⁵⁰ Már fiatalon megosztó egyéniség lehetett, ugyanis 1692-ben Tarnóczy Mihállyal került szóváltásba. Az ifjú Váncsajt be akarta csapni Tarnóczyt, akit annyira elöntött az indulat, hogy Váncsajt végigkergette az apáti szőlőhegyen, de előtte majd agyonütötte a hirtelen felkapott kisbaltával, majd a fürgén elillanó és a tőkék között menekülő Váncsajt után hajított kővel is majdnem halálos sebet ütött volna, ha az alig 20 éves későbbi bíró nem olyan gyors.⁵¹ A városi tanácsban a II. Rákóczi Ferenc által újra megválasztott tanácsban kezdte pályafutását szószólóként, de a következő években azonnal a belső tanács legelőkelőbb tagjai között találjuk. A szabadságharc időszakában az egyik leggyakrabban Rákóczihoz, legfontosabb tisztviselőihez és a kuruc országgyűlésekre kiküldött kassai tanácsos volt.⁵² Az ifjabb Váncsajt a Rákóczi szabadságharcot belpolitikai értelemben lezáró 1712. évi országgyűlésen találjuk a korszak egyetlen városi jegyzőként kiküldött kassai követével, Hlavathy Andrással az oldalán. A két követ az országgyűlésen az ismételten szabad királyi városi rangot kapott városokkal vívott rangvitán kívül a kilátástalannak ítélt adómegállapodásban serénykedett főként, valamint az új kassai plébános kiválasztását segítették elő.⁵³ Váncsajt ekkor már tekintélyes tanácstag, 1709-ben helyettes bíró, majd a következő két évben megválasztják bírónak.⁵⁴ Olyan ember, aki felvállalja a konfliktusokat bárkivel, ha saját érdekeit kell is megvédenie, de ha családtagjait bármilyen inzultus éri, akkor is.⁵⁵ Láthattuk, hogy protestánsnak született, de 1712-ben már biztosan katolikus, hiszen ebben az évben Radikovicz István ikergyermekének egyik keresztapja,⁵⁶

⁵⁰ Feleségei a Kiséry és Pálfalvy családokból származtak. AMK Schw. No. 13390., 13675., 13961., 14117., Schr. No. 19712.

⁵¹ AMK Schw. No. 10517. 1692. november 1.

⁵² AMK H I. 12541/2. Miskolc, 1706. január 24., 12541/3. Miskolc, 1706. február 14., 12541/4. Miskolc, 1706. január 31., 12726/14. Késmárk, 1707. január 10., 12726/30. Köröm, 1707. június 16., H III/2. mac. 103. fol. 29. 1707. március 21., fol. 37–38. 1707. április 15., Schw. Nr. 12516.

⁵³ A két követ reversálisa: Schw. No. 13201. Beszámolóik: AMK H I. 13310/2., 7–9., Schw. No. 13182.

⁵⁴ Schw. No. 12871. Kassa, 1709. augusztus 9., Schw. No. 13010. 1710. augusztus 18., Schw. No. 12984. 1710. augusztus 21., H III/2. re 9. fol. 144., 149.

⁵⁵ Váncsajt István sógornője védelmében kelt birokra Czirjái Mihállyal például Surányi István tanácsos lakodalmán. AMK Schw. No. 13151., 13168. Felesége, Pálfalvy Julianna hagyatéka ügyében az egész Pálfalvy családdal hosszan pereskedett: uott. No. 14117.

⁵⁶ ŠtAKE, Zb. cirk. matr. Rímsko-katolícká cirkev, 1712. pag. 393.

de áttérésének az is a biztos jele, hogy az 1712. január 28-án tartott újabb, immáron Franz Meixner kamarai tanácsos előtt lezajlott tisztújításon megválasztott, tisztán katolikusokból álló tanácsban az előkelő második helyen szerepel. A tanácsosi hely mellett ekkor adószámvevőnek is megválasztották.⁵⁷

Váncsay csak 1714-ben került ki a tanácsból, és feltételezhetjük, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején viselt dolgai, a város pénzügyeinek elfogult kezelésének gyanúja lehetett az ok. 1717-ben báró Johann Ignatz Viechter kamarai tanácsos, kirendelt választási biztos elsődleges feladata Kassa gazdálkodásának rendbetétele volt. Ennek szellemében választatott Máray Bertalan személyében ebben az évben elsőként polgármestert a városban, kérte be az összes számadást, és igyekezett a korábbi rossz gazdálkodás felelőseit felkutatni. Váncsay is köztük volt, hiszen a jelentés szerint őt csupán azzal a feltétellel választották meg ismét tanácsosnak, ha bírósága idejénnek számadásait benyújtja felülvizsgálat végett. Ekkor derült ki az is, hogy Váncsay a szabadságharc felfordulása közepette ügyeskedhetett a városra háramlott javakkal is, mivel a vizsgálat során kiderült, hogy 13 végrendeletet kivett a város levéltárából, amelyek azután már nem is kerültek elő többé. A végrendeletek mindegyikében a város volt az örökös.⁵⁸ A gyanú ellenére ebben az évben helyettes bíró,⁵⁹ a következő évben pedig szószólónak és bírónak is jelölték. A kettő közül utóbbit nyerte el szavazattöbbséggel, és 1727-ig, kilenc év bíróként eltöltött idő után tette le csak a hivatalt!⁶⁰ A várost igen kemény kézzel tartotta Váncsay az uralma alatt, amit az is mutat, hogy a bírói tisztet nem a tanács szavazataival, vagy önként hagyta el, hanem – a korban igen ritka kivételként – külön eljárással. 1726 januárjában a minden évben várt uralkodói parancslevél tartalmát közvetítő Szepesi Kamara értesítette a várost, hogy nem küldenek ki választási biztost, hanem biztos nélkül történik a választás. Egyetlen kitételként meghagyták, hogy Váncsay az 1709 és 1712 közötti számadásait nyújtsa be a kamarának felülvizsgálat végett.⁶¹ Ennek előzményeként már az 1724. évi tisztújításon kifogásolta a királyi biztos Váncsay gazdálkodását,⁶² de miután a többszöri felszólításra sem nyújtotta be a bíró a több mint egy évtizede lappangó számadásokat, Mednyánszky Pál Lipót királyi biztos a bírót leváltotta, és addig nem engedték a város legfelső vezetésének a közelébe sem, amíg

⁵⁷ AMK H III/2. re. 9. fol. 159–160.

⁵⁸ MNL OL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1717. No. 34.

⁵⁹ AMK Schw. No. 13964. 1717. november 10.

⁶⁰ AMK III/2. re. 9.

⁶¹ AMK Schw. No. 15181. Kassa, 1726. január 1.

⁶² MNL OL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1724. október 27.

nem pótolta azt.⁶³ Kassa városa volt bírása ügyét kiemelten kezelte, aminek egyrészt oka lehetett Váncsay tekintélye, de az is, hogy a királyi biztos és az uralkodó eljárása súlyosan sértette a kassai tanács jogait. A városi tanács sorra fordult a Magyar Udvari Kancelláriához és az Udvari Kamarához, Adam Aloysius Talheim a kancellária mellett működő bécsi ágensnek pedig külön megbízást adtak csak ennek az ügynek az intézésére. A tanács sem pénzt, sem a városi pincékben őrzött hegyaljai borokat nem sajnálta annak érdekében, hogy Váncsay minél hamarabb visszatérhessen a bírói székbe. (Pozsonyi lelkészként még Bél Mátyást is felhasználták, mivel a kancellárnak küldött két hordó bort az ő pincéjében helyezték el.)⁶⁴ Talheim megszolgált a neki kifizetett pénzt, és a bor is jó szolgálatot tehetett, ugyanis 1728 februárjában már a kancellária javasolta az Udvari Kamarának, hogy támogassa Váncsay visszahelyezését, mivel végül benyújtotta a számadásokat, a pénzzel elszámolt. A kancellária véleménye szerint Váncsay olyan ember, aki már bizonyította rátermettségét, Kassa, mint királyi birtok (*peculium regium*) érdekében sokat tett, jól viselte tisztét.⁶⁵ Az uralkodói engedély ennek értelmében nagyon gyorsan meg is érkezett Kassára, ahol Váncsay rohamos tempóban szerezte vissza hatalmát a város irányítása felett, mivel már ebben az évben helyettes bíróként működött, majd a következő évben a királyi biztos előtt tartott választáson nyerte vissza a bírói széket.⁶⁶ Jóllehet a Szepesi Kamarai Adminisztráció ezt követően korántsem volt elégedett Váncsay működésével, mivel nehezményezték az általa elrendelt különféle luxuskiadásokat, ismételten hiányoztak a számadások, az árvaszék működésének alapelveit nem rögzítették, a városi birtokok urbáriumát még mindig nem készítették el, a több mint harmincezer forintot érő patikát 3000 forintért adták bérbe, és legfőképpen a városra hárított birtokokról sem volt semmilyen kimutatás.⁶⁷ Ennek ellenére Váncsay az 1729-es és 1730-as, valamint az 1733-as tisztújításon is győzedelmeskedett a többi jelölttel szemben, haláláig a tanács első helyein ült. Miután pedig a bevett gyakorlat szerint az első tanácsos egyben a város gazdálkodását is a kezében tartó polgármesteri tiszttel is betöltötte, méltán mondhatjuk el, hogy Váncsay István a 18. század első felének legmeghatározóbb jelentőségű kassai bírása volt.

A Váncsay család tagjait a 18. század közepétől már kamarai szolgálatban találjuk, ahogy több más kassai tisztviselő család gyermekei is az állami szolgálatban

⁶³ AMK Schw. No. 15498. 1727. augusztus 2.

⁶⁴ AMK Schw. No. 15590. Bécs, 1727. december 3., Schw. No. 15691. Kassa, 1728. február 7., Schw. No. 15724. 1728. február 7.

⁶⁵ AMK Schw. No. 15779. Bécs, 1728. február 24.

⁶⁶ AMK Schw. No. 15592. Bécs, 1728. február 24., No. 15625.

⁶⁷ MNL OL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1728. október 1., 1730. augusztus 16.

találták meg pályafutásuk biztosítékát. Nossiczi Thurzó János jászói harmincados⁶⁸ az 1712-ben létrehozott katolikus tanács állandó tagja halálig, 1732. augusztus 12-ig, életének utolsó két évében a város bírāja.⁶⁹ A városi tanácsosság mellett állandóan foglalkoztatta őt a Szepesi Kamarai Adminisztráció.⁷⁰ A kamara és a városvezetés közötti szoros kapcsolatot jelzi, hogy a városi tanácsosok gyermekei közül az Almássy, Csomortányi, Demeczky, Ganóczy, Berezik családok tagjai a kamarai tisztviselők közé léptek. Általában az irodatisztek között találjuk a kassai városvezetők fiait, de a közhivatalokba is feljutottak. Az említett Thurzó János fia, György is a kamarai adminisztráció segédszámvevője volt.⁷¹ A kassai követei, de általában a kassai új városi elit rokonsági és társadalmi kapcsolatai is olyan tendenciákat mutatnak, amelyek alapján különféle alcsoportokat lehet kimutatni. A kassai követei egy bizonyos, leginkább az értelmiségi-hivatalnok-nemesség szókapcsolattal jellemezhető csoportból kerültek ki, akiknek családjá egy generációval korábban (jellemzően a 17. század közepén vagy második felében kapott) szerzett nemességet. A kassai követei és gyermekeik keresztszüleinek kapcsolathálóját vizsgálva a kapcsolatháló egyik, és legnagyobb csomópontja éppen e családoknak a kapcsolatait mutatja, akik egy kör mentén elhelyezkedve, nagyjából azonos társadalmi körből kértek fel komaságra a kassai elit tagjai közül. Egy különálló csoportot mutat a kevés evangélikusból álló követei személye, a legérdekesebb pedig a Hlavathy András és Lukácsik Gergely által alkotott alcsoport, akik a Szepesi Kamarai Adminisztráció vezetőinek feleségeit kérték fel keresztyánjuk gyermekeik születésekor. Mindez jól illusztrálja azt, hogy a korábban Sopronban kimutatott kisebb csoportok Kassán is léteznek, az ott bemutatott modell érvényesnek tekinthető a felső-magyarországi igazgatási központ esetében is.⁷² Sőt, a Szepesi Kamarai Adminisztráció székhelyeként Kassa a helyi hivatalnoksággal való kapcsolatait tekintve még inkább a pozsonyi kapcsolathálóhoz hasonlítható. A kassai követei vizsgálata mindenesetre rámutat arra, hogy a soproni és pozsonyi példákon túl a kassai polgárság városvezetőire is jellemző a helyi nemességgel, illetve az állami igazgatással kiépített szoros kapcsolat, ami nem csupán a város hivatalos ügyeiben, de a városvezetők magánkapcsolataiban is megfogható jelenség.

⁶⁸ MNL OL E 156 (U et C), Registrata Fasc. 35. No. 56.

⁶⁹ AMK H III/2. re 9.

⁷⁰ MNL OL E 156 (U et C) Registrata, Fasc. 55. No. 51. (1715), Fasc. 84. No. 58. (1715), Fasc. 24. No. 58. (1723)

⁷¹ Fallenbüchl 1967: 214–215., 226.

⁷² H. Németh 2007, H. Németh 2018b

Brassói követek országgyűlési részvétele az erdélyi Habsburg-uralom kezdetén, 1690–1711*

Bevezetés

Az erdélyi szászság a három rendi nemzet egyikeként a kora újkori erdélyi országgyűlések rendszeres résztvevője volt. Közös politikai álláspontjuk kialakítását külön fórum, a Szász Universitas gyűlései biztosították. Az évente akár több alkalommal megtartott rendes gyűlések mellett rendkívüli gyűlésekre is sor került, amelyekre gyakran az országgyűlés adott alkalmat. Az országgyűlés alatt, annak helyszínén megtartott szász rendi tanácskozások (Nationalversammlung/ nationalis gyűlés)¹ működéséről készült jegyzőkönyvek nem minden esetben tükrözik az egyes szász törvényhatóságok törekvéseit. A szász önkormányzat működéséről és a közös fellépés jelentőségéről kialakult képet árnyalhatja az egyes törvényhatóságok követeinek országgyűlési részvételére irányuló vizsgálat.

Az erdélyi országgyűlési követek kora újkori tevékenységére vonatkozó ismereteink szűkösek. Az közismert, hogy az Erdélyi Fejedelemség egykamarás országgyűléseinek állandó szereplői voltak a rendek követei, azaz a három nemzet törvényhatóságainak és egyes városoknak a képviselője. Ők alkották a tisztségük vagy vagyonuk okán meghívottak – a Fejedelmi Tanács és a Fejedelmi Tábla tagjai, a fejedelmi főtisztok, illetve a főrangúak – mellett a résztvevők harmadik körét. Az országgyűlési követek száma változó volt: függött az aktuális országgyűlés jelentőségétől éppúgy, mint az illető törvényhatóság súlyától. A Szászföldön belül például Szebenzék vagy a Barcaság követeinek száma a többi szász körzetéhez képest nagyobb volt. A követek számát szabályozó törvény vagy más jogszabály azonban nem ismert, és kialakult gyakorlat sem volt erre.² Fontos szem előtt tartani azt is, hogy az erdélyi szász városokból delegált követek valójában egy egész széket vagy vidéket képviseltek, ezért nem voltak részei a városi rendnek.³

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, az NKFI Alapból valósult meg (PD 121235).

¹ Müller 1928: 21–28, 43–46., Oborni 2018, 340.

² A fejedelmi korszak országgyűléseinek összetételére: Trócsányi 1976: 24–33., Oborni 2018, 330–334.

³ „Erdély jelentősebb városainak a fejedelmi korszakban a többsége szász város; mint *városnak*

A 17. század végi és 18. századi erdélyi országgyűlésekre és a követek tevékenységére vonatkozóan a Diploma Leopoldinum (1691) kiállítását követő időszakról kezdve még kevesebb ismerettel rendelkezünk. Trócsányi Zsolt – és újabban Oborni Teréz⁴ – elemzése lényegében az Apafi-kor végéig (1690), Szilágyi Sándor monumentális forráskiadványa 1699-ig terjed. Az 1700–1712 közötti időszakra csupán a törvénycikkek összefoglalását ismerjük, Rolf Kutschera közel két évszázadot áttekintő feldolgozása pedig elsősorban a régi szakirodalom összegzéséből áll.⁵ Az 1690 és kiváltképp az 1700 utáni időszakból az erdélyi kormányzatok iratanyagában fennmaradt bőséges mennyiségű feltáratlan országgyűlési iromány, valamint az ezekhez kapcsolódó vármegyei és városi források további, szélesebb körű feltárást tesznek lehetővé.⁶

Az alábbiakban a Barcaság és Brassó város képviselőiben működő követek országgyűlési részvételére nyújtok betekintést az I. Apafi Mihály fejedelem halála után kezdődő, a szatmári békével (1711) záruló mintegy két évtizedes, politikai-kormányzati szempontból átmenetinek tekinthető időszakra. A vizsgálathoz a szász nemzet országgyűlési szereplésére irányuló, a 17–18. század fordulójára fókuszáló korábbi kutatásaim adták a kiindulópontot. Ennek során elsősorban az országgyűléseknek a szász rendi politikában betöltött szerepére, valamint a szászországon belül kiemelkedő politikai és adminisztratív szereppel bíró Szeben követeinek tevékenységére irányult a figyelmem.⁷ A kirajzolódó kép azonban nem lehet teljes, ha nem helyezzük mellé legalább egy másik szász törvényhatóság követeinek országgyűlési részvételére vonatkozó ismereteinket. Brassó a szász városok közt kiemelkedő gazdasági jelentőséggel bírt, és a Szebeni Provincián kívül esett, ezért indokolt az innen delegált követek tevékenységének vizsgálata.

A követek országgyűlési részvételének feltérképezéséhez, névsorának összeállításához logikusnak tűnhet a város jegyzőkönyveinek feltárása, mint ahogy néhány erdélyi vármegye esetében a 17. század első feléből fennmaradt jegyzőkönyvek ezt

nincs a törvényhatóságtól elkülönülő képviselő, viszont ő, a város rendelkezik a széken belül a *tényleges politikai súllyal*. A szász törvényhatóságok képviselői *formailag* nem városi képviselők, *gyakorlatilag* azonban igen. Ettől viszont még nem részei a városi *rendnek* – az pedig nélkülük aránytalanul gyengébb, mint valójában volna.” Trócsányi 1976: 31.

⁴ Oborni 2018.

⁵ Trócsányi 1976; EOE; Gál 1837: I. 183–202; Kutschera 1985.

⁶ Emellett minden bizonnyal az 1690 utáni időszakra is értékes forrásbázisul szolgálhatnak a kéziratárakban és a családi levéltárakban őrzött erdélyi diaetalia-anyagok. Vö. Oborni 2018, 7–8.

⁷ A szászorság országgyűlési szereplésére a 17–18. század fordulóján: Szirtes 2015: 214–234. (VIII. fejezet.), a Szász Universitas működésére ugyanekkor: Uo. 62–82.

Brassói követek országgyűlési részvétele az erdélyi Habsburg-uralom kezdetén, 1690–1711

lehetővé teszik.⁸ Brassó esetében azonban ilyen vonatkozású bejegyzéseket csak 1709-től találunk a város protokollumaiban. A korábbi időszakra elsősorban két jellegzetes forrástípusra, a városgazda számadásokra, valamint a követek – szerencsés módon fennmaradt – magánfeljegyzéseire tudunk támaszkodni. Ezek alapján egyfelől megismerhetők a részvétellel kapcsolatos általános adatok, másfelől bepillantást nyerhetünk a követek hivatali-politikai tevékenységébe.

Részvételi szokások

Az erdélyi szász városi számadáskönyvek sokoldalú hasznosíthatóságáról számos, a 19. századtól napjainkig napvilágot látott forráskiadás és feldolgozás tanúskodik. E rendkívül adatgazdag forrástípus a gazdaságtörténeti elemzések mellett egyaránt alkalmas politika-, intézmény- és udvartörténeti kutatások elvégzésére.⁹ Mindemellett Brassó esetében a követek országgyűlési részvétele is nyomon követhető belőlük.

A vizsgált korszakban keletkezett, terjedelmes brassói városgazda számadások,¹⁰ a város és a körzet legkülönbözőbb költségeinek feltüntetése mellett az országgyűlési részvétel legfontosabb adatait is tartalmazzák: az országgyűlésre menesztett követek nevét (vagy tisztségét), indulásuk és érkezésük időpontját, a távollét időtartamát, valamint ezzel összefüggésben a felmerülő költségeket. A mellékelt táblázatban az 1690–1711 közötti brassói követek országgyűlési részvétele követhető nyomon. Az adatgyűjtést az is indokolja, hogy Friedrich Stennernek a brassói tisztségviselőkre vonatkozó, a kezdetektől a 20. század elejéig terjedő életrajzi adattára az országgyűlési részvételt csupán 1690-ig tünteti fel.¹¹

A korszakban lezajlott mintegy harmincöt országgyűlésen a Barcaság általában 2–4 fővel képviselte magát.¹² Gyakran előfordult, hogy a követek a gyűlés elhúzódása esetén váltották egymást. Az 1696 szeptemberében kezdődő Gyulafehérvári országgyűlésről például a három követ október közepén hazatért, és közülük – tizenkét nap szünet után – csak Simon Scheipner tért vissza egy újabb követtársával. Ezalatt minden bizonnyal lehetősége volt az információk továbbítására a város felé, további előkészületekre és saját ügyeinek intézésére is. Hasonló helyzet állt elő a há-

⁸ Dáné 2012.

⁹ Alapos historiográfiai áttekintést ad erről: Derzsi 2018a: 405–407.

¹⁰ SJAN Braşov, VR V/32, V/33, V/34, V/36. Összterjedelmük 4650 oldal. – A városgazda számadások felépítéséről és forrásértékéről lásd Cziráki 2011: 9–11.

¹¹ Vö. Stenner 1916: passim.

¹² A korszakban mindvégig Habsburg-uralom alatt álló Brassó sem a Thököly Imre, sem a II. Rákóczi Ferenc által összehívott országgyűlésekre nem küldött követeket.

rom hónapig húzódó, 1702. januárban kezdődő országgyűlésen, amelyen különféle érkezési és távozási időpontokkal összesen öt követ vett részt. Georg Czak 85 napig, Simon Scheipner 44, Andreas Rheter és Martin Seewaldt 21 napig maradtak távol. A leghosszabb szolgálati időt, 111 napot Georg Draudtnak számolta fel a városgazda, ő azonban feltehetően Szebenből, a Szász Universitas 1701. decemberi gyűléséről ment tovább az országgyűlésre.

Az országgyűlésen való részvételt olykor előzetes érdekegyeztetés készítette elő. 1692. szeptember 11-én például Simon Draudt, Andreas Rether, Georg Schnell és a jegyző Szebenbe indultak tanácskozássra (consultation), majd közülük egyedül Draudt tért haza 17 napi távollét után, míg a többiek valamikor továbbmentek a tordai országgyűlésre, ahonnan október 11-én érkeztek haza.¹³

A követek olykor több hivatali teendőt kötöttek össze, így például Andreas Rether az 1698 májusában kezdődő szebeni számadás után indult tovább a gyulafehérvári országgyűlésre,¹⁴ Georg Schnell ugyanebben az évben az októberi országgyűlést kapcsolta össze az azt követő szebeni számadással (connumeration).¹⁵ Előfordult, hogy a követek – talán a meghívó késése miatt¹⁶ – néhány nappal vagy akár egy héttel késve indultak a diéta helyszínére,¹⁷ illetve, hogy a gyűlés után – ismeretlen okból – még egy hétig nem tértek haza.¹⁸

A város és a követek közötti levelezés az ülésszak idején általánosnak mondható, bár a számadáskönyvek alapján csupán a levélhordó nevére és esetenként a levél szerzőjére, illetve címzettjére derül fény.¹⁹ A feladók általában a városbíró vagy a tanács, a címzettek legjobb esetben is név nélkül, csupán mint követek szerepelnek.²⁰ A bejegyzések alapján valószínűsíthető, hogy a város nem csak a követekkel, hanem a szebeni magisztrátussal is levelezett az országgyűlés idején, amennyiben erre szükség volt.²¹ A

¹³ VR V/33. 491, 492, 497, 502.

¹⁴ VR V/34. 90. (1698. máj. 21.), 94. (1698. jún. 7.)

¹⁵ VR V/34. 216. (1698. dec. 21.)

¹⁶ H. Németh 2004: 183.

¹⁷ 1699. szept. 16. (8 napos késés), 1700. jan. 11. (2 napos késés). Lásd táblázat.

¹⁸ 1697. ápr. 20. (7 nap), 1698. ápr. 25. (7 nap). Lásd táblázat.

¹⁹ A város és a követek közötti levelezésre vonatkozó számos adat közül néhány: 1691. jan. 14. Fogarasra (VR V/33. 54.), 1693. szept. 24. Tordára (VR V/33. 683.); 1695. ápr. 3. Kolozsvárról (VR V/33. 997.).

²⁰ „Reiset Nagj András mit unserer w[eisen] h[erren] brieffe biß Weißenburg” 1696. szept. 28. (VR V/33. 1332.); „Reiset Fintschell János mit h[err] richters schreiben bey unsere delegierte w[eise] h[erren] in landtage nacher Weißenb[urg]”. 1696. nov. 23. (VR V/33. 1348.)

²¹ Hasonló együttműködés valósult meg a felső-magyarországi városszövetségben belül is. H. Németh 2004: ???

Brassói követek országgyűlési részvétele az erdélyi Habsburg-uralom kezdetén, 1690–1711

levélhordó 1696 januárjában például a Brassó–Marosvásárhely–Szeben háromszöget járta be.²²

A korszak országgyűlésein részt vevő barcasági küldöttek szám- és rangbeli összetétele változatos képet mutat. Általában városi szenátorok voltak (2–3 fő), akik mellé gyakran társult egy jegyző (notarius) vagy titkár (secretarius), esetenként magyar írnok. A városbíró jelenléte az országgyűléseken – érthető módon – viszonylag ritka, a korszakban öt alkalommal fordult elő. A küldöttek között kisebb számban előfordult néhány olyan személy is (Georg Blasius, Debretzeni János, Thomas Frantzen), akik nem voltak szenátorok.²³

A vizsgált korszak országgyűlésein leggyakrabban előforduló barcasági küldöttek egyike Andreas Rether (1648–1707), aki kezdetben szenátorként, majd – néhány év városgazdai működés (1694–1696) után – *Althann* minőségben képviselte városát és körzetét, a későbbiekben pedig a városbírói rangig vitte (1701–1707).²⁴ Georg Czak (Czakó) először titkárként, majd jegyzőként kísérte a követeket. Jelenlétét az országgyűléseken csak az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosaként Bécsben töltött évek szakították meg (1695–1698). Pályája később a városgazdai hivatalig emelkedett, amelyet 1710–1725 között több periódusban töltött be.²⁵ A korszak kiemelkedően aktív követei közé tartozott továbbá Georg Schnell († 1729), Simon Scheipner († 1729) és Samuel Wallusch, akik több évtizedes szenátori működésük alatt különféle városi tisztségeket töltöttek be.²⁶

A követek ellátása és a távollét költségei

A városgazda számadások a részvételi szokások mellett betekintést nyújtanak abba is, hogy milyen anyagi ráfordítással járt a követek országgyűlési részvétele. Tekintetbe véve, hogy a gyűlések akár több hónapig is eltartottak, a város részéről komoly előkészületekre volt szükség. Általános volt, hogy a város a gyűlés kezdete előtt több nappal a helyszínre küldött egy szolgát bevásárolni.²⁷ Mindemellett a követeket igen

²² 1696. jan. 14., 15. (VR V/33. 1189–1190.)

²³ Stennernél nincs rájuk adat. Vö. Stenner 1916: passim.

²⁴ Pályájára bővebben: Stenner 1916: 113.

²⁵ Pályájára és kancelláriai tanácsosi működésére bővebben: Szirtes 2015: 124–128.

²⁶ Schnell 1691–1729 között, Scheipner 1694–1729 között, Wallusch 1693–1720 között volt szenátor. Pályájukra bővebben: Stenner 1916: 127, 67, 32.; Scheipner életére lásd még saját feljegyzéseit: Quellen VII.: CXL–CXLII.

²⁷ „Wird Gomkóttó Thamás gegen Fogaras auff bevorstehenden landtage etwa victualien einzu-kauffen, voran geschicket”. 1691. jan. 4. (VR V/32. 42.) Lásd továbbá: 1692. márc. 9., 1694. dec. 9., 1697. jún. 15., 1698. okt. 15., 1698. dec. 4. (VR V/33. 429, 908, 1485, VR V/34. 141, 160.) stb.

nagy mennyiségű élelemmel bocsátották útjukra. 1691 januárjában például a Brassóból induló követek számára hét kádat töltöttek meg élelemmel, 115 forint 38 dénár értékben.²⁸ Az 1692 márciusában induló négy fős küldöttség számára előkészített, feltehetően külön kocsin („taarwagen”) elhelyezett, 92 forint értékű rakományt hat ló húzta.²⁹

A gyűlés elhúzódása miatt gyakran vált szükségessé további élelemutánpótlás szállítása. Az 1691. január–februári országgyűlés idején például nyolc alkalommal kaptak kisebb adagokban újabb élelmiszerszállítmányt a Fogarasban tartózkodó követek, összesen 87 forint 75 dénár értékben.³⁰ Ez azonban nem mindig volt biztosított számukra. 1704 végén például a közel két hónapja Szebenben tartózkodó brassói követek a nagy távolság és a hadi helyzet miatt nem kaptak élelmet városukból, készpénzüik pedig fogytán volt. Ebben a helyzetben a főparancsnok segítette ki őket, aki összeíratta a városban tartózkodó követek élelmiszerigényét.³¹

Az élelmezés mellett további költséget jelentett a követek napidíja („trunckgeld”) – ami a korszakban 25 dénárt tett ki –, valamint az őket kísérő személyzet fizetése. Az 1691. február 16-án hazatérő küldöttség személyzete például hat főből állt. Közülük a legmagasabb napidíjat a „statt rattner” kapta (15 dénár), utánuk következett a szakács (10 dénár), majd a csatlós (6 dénár), míg a további személyzet csupán 4 dénár fizetést kapott.³² Az 1692. április 27-én hazatérő küldöttség személyzete tíz főből állt, bár szolgálati időtartamuk változó volt, és csupán ketten tartózkodtak mindvégig a gyűlés helyszínén.³³

²⁸ 1691. jan. 11. (VR V/33. 53–54.)

²⁹ 1692. márc. 24. (VR V/33. 434.) A szállítmány a legkülönbébb élelmiszerekből állt: kenyér, gabonafélék (liszt, gríz, rizs, rozs), hús- és halfélék (marhahús, borjúhús, karaj, szalonna, hár, ponty, harcsa), tejtermékek (sajt, vaj), zöldségek (borsó, répa, hagyma, fokhagyma, torma, kapribogyó), gyümölcs (citrom, citromlé, szőlő, füge, mandula), ízesítő- és fűszerek (cukor, méz, ecet, ánizs, izsó, bors, gyömbér, szegfűszeg, szerecsendió, szerecsendió virág, sáfrány), alkoholok (égettbor, bor, sör). Emellett többféle olaj és néhány fontosabb használati tárgy (gyertya, lenvászon) is a szállítmány részét képezte. 1692. márc. 12. (VR V/33. 430.)

³⁰ 1691. jan. 16.: 17 forint 21 dénár, jan. 22.: 8 forint 64 dénár, jan. 26.: 16 forint 36 dénár, febr. 1.: 9 forint 44 dénár, febr.3.: 11 forint 64 dénár, febr.5.: 12 forint 70 dénár, febr. 9.: 2 forint 40 dénár, febr.13.: 9 forint 36 dénár (VR V/33. 61, 71, 81, 95, 102, 107, 114, 121.)

³¹ Quellen VII.: 600.

³² 1691. febr. 16. (VR V/33. 128.) A forrás általában név szerint is feltünteti a személyzetet: „Ferentz mester koch”, „Nagj István”, „Gocz János”, „Szitas Mihály statt rattner”, „Moyßes George”, „csattlos”.

³³ „Zahle dem Ferentz mester koch von 47 tagen zu d 10”, „dem Barthos István von 47 tagen zu d 4”, „dem Nadgj István von 29 tagen zu d 4”, „dem George Moyßes von 35 tagen zu d 4”, „dem Márczi und dem Gabor iedem 37 tage zu d 4”, „dem Lux Klostermann 29 tage zu d 4”,

Az országgyűléssel kapcsolatos kiadásokat egyéb, kisebb költségek gyarapították. Olykor a követek gyulafehérvári szállásán kellett valamit megjavítani,³⁴ más alkalommal egy szolgálval lovakat küldtek a követek számára.³⁵ Számolni kellett a benyújtott protestációk kiállításának és átírásának a költségeivel is.³⁶ A levelezés költsége a távolságtól függően változott. A levélszállítás díja Brassóból a közeli Fogarasra 60 dénár volt,³⁷ a távolabbi Marosvásárhelyre 2 forint 10 dénár,³⁸ Segesvárra és Szebenbe 2 forint 50 dénár,³⁹ Gyulafehérvárra 3 forint,⁴⁰ Tordára 4 forint,⁴¹ Kolozsvárra 5 forint,⁴² Szebenből a közeli Gyulafehérvárra 50 dénár volt.⁴³

Az országgyűléseken történő részvétel összköltsége természetesen a követek számától és az országgyűlés időtartamától függött. A fentiekben említett, 1691. január–februári fogarasi országgyűlés esetében a 37 napig távollévő négy fő számára Brassóból küldött élelmiszerek összege 203 forint 13 dénár volt. A négy követ emellett több mint 200 forintot költött a gyűlés helyszínén. Ezen felül mindegyikük megkapta a napi 25 dénár rapidíjat, ami összesen nagyjából 30 forintot tett ki. A személyzet fizetése ennél jóval alacsonyabb, összesen mintegy 14 forint volt. Hozzászámítva a négyszeri levélváltást (összesen 2 forint 40 dénár), az országgyűlési részvétel összköltsége nagyjából 450 forintot tett ki.⁴⁴

Az 1694. júliusi tordai országgyűlésen három követ vett részt. 17 napos küldetésük költsége az alábbi összegekből tevődött össze: élelemrakomány induláskor: 36 forint 19 dénár, a három hivatalnok által elköltött pénz: 84 forint 16 dénár, rapidíjuk összesen: 12 forint 75 dénár, az öt fős személyzet fizetése összesen: 6 forint 29

„dem Hannes Philp nro 20 tag zu d 4“, „dem Chrestel csattlos 47 tag und dem Hannes Schnell csattlos 10 tag iedem zu d 6“. 1692. ápr. 27. (VR V/33. 449.)

³⁴ „Reiset der Sztan auff Weißenburg das quartier und daselbst auch den ofen machen zu laßen“ 1696. okt. 20. (VR V/33. 1338.); „Uber dieses hat h[err] Simon Scheipner zu Weißenburg an dem stadt hauß etwaß verbeßeren laßen“ 1698. júl. 18. (VR V/34. 105.)

³⁵ 1699. febr. 18., 1700. febr. 14. (VR V/34. 239, 407.)

³⁶ 1701. júl. 3. (VR V/34. 656.) Két protestáció lepecsételésének és átírásának költsége: 3 forint 32 dénár.

³⁷ 1691. jan. 14., jan. 16. (VR V/33. 58, 62.)

³⁸ 1696. jan. 14. (VR V/33. 1189.)

³⁹ Segesvár: 1699. jan. 26., febr. 6., febr. 18. (VR V/34. 233, 236, 239); Szeben: 1703. nov. 25., nov. 29., dec. 3. (VR V/34. 1093, 1094, 1095.)

⁴⁰ 1701. jan. 26., febr. 4., febr. 13., febr. 19. (VR V/34. 602, 605, 608, 609.)

⁴¹ 1693. szept. 24. (VR V/33. 683.)

⁴² 1691. dec. 2. (VR V/33. 342.)

⁴³ 1703. dec. 16. (VR V/34. 1098.)

⁴⁴ 1691. jan. 11., jan. 14., jan. 16., jan. 19., febr. 16. (VR V/33. 53, 58, 62, 67, 128.)

dénár, előfogat: 3 forint 40 dénár. E rövidebb országgyűlés összköltsége tehát 140 forint körül mozgott (142 forint 79 dénár).⁴⁵

Az országgyűléshez hasonló előkészületet és anyagi ráfordítást igényeltek a Szász Universitas gyűlései, amelyekre általában Szebenben került sor. Az 1694. január 10-én induló két brassói követ számára például 51 forint 81 dénár értékű élelmiszer-szállítmányt állított össze a város. A követek összesen 42 napot töltöttek a szász fővárosban. Ezalatt 98 forint 89 dénárt költöttek el. Díjazásuk („deputat”) 42 napra 21 forintot, a négy fős személyzet fizetése összesen 6 forint 28 dénárt, a lovak használata 1 forint 44 dénárt tett ki. A gyűlésen történő részvétel összköltsége 180 forint körül mozgott.⁴⁶ Azonban elképzelhető, hogy a Szász Universitas a követek díjazását utólag megtérítette.⁴⁷ Az Universitas gyűlései mellett az ugyancsak Szebenben tartott számadásokon („abrechnung”, „rattung”) történő részvétel is komoly előkészületet kívánt.⁴⁸

A követek tevékenysége naplók tükrében

A követek országgyűlési tevékenységének bemutatására leginkább a korszakból fennmaradt feljegyzéseik, naplók alkalmasak – amennyiben rendelkezésre állnak. Brassó esetében szerencsés módon több magánnapló is fennmaradt a 17. század végéről és a 18. század első feléből. Ezek egy részét Julius Gross tette közzé kivonatos formában a 20. század elején, és jellemzőjük, hogy nem csupán az országgyűlések, hanem a szász nemzeti gyűlések, valamint a szászok országgyűlésektől független rendi gyűlései alatt készült feljegyzéseket is tartalmaznak – bár a forrásközlés címéből ez nem derül ki.⁴⁹ E naplórészletek szerzői az országgyűlés és a szász nemzeti gyűlés eseményei, a város és a körzet érdekében tett lépések mellett az utazás viszonyosságairól, a különféle kulturális élményekről, a hétköznapi és az aktuális hadi eseményekről egyaránt beszámolnak. Sajnos a közzétett bejegyzések esetenként csupán néhány sorosak, használható terjedelmű beszámoló 1704/1705 és 1705/1706 fordulójáról maradt fenn.⁵⁰ Ezt egészíti ki két kéziratban maradt hivatalos feljegyzés: az

⁴⁵ 1694. júl. 11., júl. 27. (VR V/33. 854, 859)

⁴⁶ 1694. jan. 10., febr. 21. (VR V/33. 760, 782.)

⁴⁷ Ahogy arra a 16. század utolsó harmadában sor került: Derzsi 2018b, 365.

⁴⁸ Pl. 1695. febr. 5., febr. 19., 1696. máj. 4., máj. 26. (VR V/33. 969, 974, 1269, 1280.)

⁴⁹ Aus den Landtagsdiarien Simon Scheipners und anderer 1692 bis 1717. Quellen VII. 589–614.

⁵⁰ Az 1703. évi napló elsősorban Johann Sachs von Harteneck szász ispán híres perének eseményeit ismerteti a brassói követ szemszögéből.

Brassói követek országgyűlési részvétele az erdélyi Habsburg-uralom kezdetén, 1690–1711

1705 decemberében kezdődő segesvári országgyűlés alatt készült szebeni diárium,⁵¹ valamint egy 1709-ben a brassói magisztrátus számára papírra vetett napló, amely a Martin Seewald jegyző által vezetett, *Diarium Civitatis Coronensis...* című városi jegyzőkönyvbe másolva maradt fenn.⁵²

Mielőtt e néhány terjedelmesebb forrás alapján bepillantást nyernénk a brassói követek tevékenységébe, előre kell bocsátani, hogy azok közül csupán a két 1705/1706. évi készült az országgyűlés idején, míg az 1704/1705., valamint az 1709. évi az I. Lipót hűségén maradt erdélyi rendek gyűléséről számol be.⁵³ Véleményem szerint azonban az érdekérvényesítés módszerein nem változtatott a gyűlések jellege, így e részgyűlések alatti beszámolók is felhasználhatók a követek ilyen irányú tevékenységének nyomon követésére.

Az erdélyi főnemesség jelentős része számára több éves tisztes fogsággal fémjelzett időszak kezdődött 1703 októberében, amikor a velük szemben bizalmatlan Jean Louis Rabutin⁵⁴ főparancsnok Szebenbe rendelte őket. A Wesselényi István naplójából jól ismert, 1708-ig elhúzódó időszakban a város az erdélyi Habsburg-kormányzat katonai, gazdasági, közigazgatási és információs központjává vált.⁵⁵ 1703 novemberé és 1704 szeptemberé között több szakaszban került sor a Habsburg-hű rendek szebeni gyűlésére (lásd táblázat), miközben Brassónak 1704 elejétől 1705 júliusáig a Rákóczi-párti felkelők ostromát kellett kiállnia.⁵⁶ Feltehetően ez az összetett politikai és hadi helyzet kívánta meg a brassói követek folyamatos szebeni tartózkodását, amely a számadáskönyvek adatai alapján közel másfél évig (1703. november - 1705. március) tartott. Ha nem is azonos időtartamban, de általában két fő képviselte a várost és a Barcaságot a szász fővárosban (lásd táblázat).⁵⁷

A szebeni tartózkodás jelentőségét példázza az 1704 novemberétől ott működő követek naplója. Simon Scheipner szenátor és Georg Blasius több mint egy hónappal az 1704. december 9-én kezdődő részgyűlés előtt, október 29-én indult útnak Brassóból, és a hadi helyzet miatt Havasalföldén keresztül, tíz napos utazás után érkezett

⁵¹ *Diarium actorum comitialium Schaesburg*, 1705. dec. 19. – 1706. márc. 3. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/1. fol. 1–12.

⁵² SJAN Brasov, Primaria Brasov, IV.C.2. 41–61.

⁵³ Az alábbiakban ezeket részgyűléseknek nevezem.

⁵⁴ Jean Louis Rabutin de Bussy gróf (1642–1717), 1696–1708 között Erdély császári katonai főparancsnoka.

⁵⁵ Magyarai 1983: 32, 44–45.

⁵⁶ Brassó és a Barcaság hadi helyzetére a Rákóczi-szabadságharc alatt: Herrmann 1883: 66–69, 89–109; Zieglauer 1868: 202–204; R. Várkonyi 1984: 222–223.

⁵⁷ A számadáskönyvek a korábbi országgyűlésektől eltérően ebben az időszakban nem említik meg a követek Szebenbe utazásának indokát.

meg Szebenbe. Első állomásukig hatvan muskétás kísérte őket az ellenséges támadás veszélye miatt. Útközben látogatást tettek Tergovistyében a havasalföldi vajdánál,⁵⁸ és megtekintették az argyasudvarhelyi kolostort is.⁵⁹

Szebenben első útjuk a főparancsnokhoz vezetett, akinek leveleket (feltehetően megbízóleveleiket) nyújtottak át, majd egy hét múlva audiencián vehettek részt nála. Ennek során ismertették a város nehéz helyzetét. Rabutin méltatta Brassót az uralkodónak tett hű szolgálataiért, ígéretet tett a város megsegítésére,⁶⁰ és tájékoztatta őket arról, hogy két különítményt küldött a Barcaságba a felkelő székelyek elűzésére. A követek a Barcaságért is közbenjártak nála, felhívva a figyelmet arra, hogy a körzet egy része kényszerből pártolt el. Néhány nap múlva a gubernátort is felkeresték városuk ügyében, elsősorban az ottani császári helyőrség ellátásának nehézségei kapcsán, majd magyar nyelvű beadványt nyújtottak be e tárgyban. Másnap a főparancsnok főhadsegédjének, Carl Ludwig Actonnak⁶¹ panaszkodtak, javasolva, hogy más körzetek könnyítsenek szükséghelyzetükön. Néhány nap múlva kiderült, hogy nem jártak sikerrel, mivel a főparancsnok a Barcaságot egyelőre az adóképes területek közé sorolta. A követek november végén levelet küldtek a városbírónak és a városgazdának, amelyre egy hónap múlva érkezett a válasz: a városbíró Rabutinhez intézett panasza, amelyben felhossa a pénzhiányt, a polgárság szorult helyzetét, az őket terhelő előlegeket. A főparancsnok a város hűségének méltatása mellett végül engedményt tett, és csupán a brassói helyőrség ellátását kérte. Retorikai fordulatokban gazdag válasza tükrözi törekvését a jó kapcsolat fenntartására a stratégiai szempontból kiemelkedő jelentőségű várossal: „*ich will lieber meinen letzten Kreuzer hergeben, ja ich will lieber vor Hunger sterben, als die Cronstädter molestieren*”.⁶² A város hűségen tartása másnap újabb gesztussal folytatódott, amikor a főparancsnok ebédre hívta az egyik követet, melynek során a magisztrátus egészségére ittak. 1705. január elsején a brassóiak újévi jókívánságokkal keresték fel Rabutint.⁶³

A brassói követek már egy hónapja Szebenben tartózkodtak, amikor megkezdődött a részgyűlés. Az 1704. december 9–20. között a szebeni ügynevezett „Landhaus”-ban három alkalommal összeülő gyűlésen elsősorban hadellátással kapcsolatos kérdéseket tárgyaltak a kis számban megjelent követek és regalisták. A gyűlés

⁵⁸ Constantin Brâncoveanu (uralk. 1688–1714).

⁵⁹ Quellen VII.: 596.

⁶⁰ „alles, was nur tuenlich, tuen wolle, er wolle ihr Bruder, Freund und Diener sein” Quellen VII. 597.

⁶¹ Carl Ludwig Acton von Dreyenfheldt báró (†1722).

⁶² Quellen VII.: 601.

⁶³ Quellen VII.: 596–601.

után egy hónappal, 1705. január 19-től a Szász Universitas gyűlésén vettek részt a városházán. A hosszadalmas, több mint három hónapig húzódó szebeni tartózkodást közel egy hónapos hazaút zárta (lásd táblázat).⁶⁴ A követek összességében igen nehéz feladatot láttak el: városuktól összesen négy és fél hónapig voltak távol, háborús helyzetben keltek útra, szebeni tartózkodásuk idején élelemhiányban szenvedtek, és a karácsonyt sem tölthették otthon.⁶⁵

A császári sereg 1705. november 11-én bekövetkezett zsigói győzelme újabb fordulatot jelentett az erdélyi hatalmi viszonyok tekintetében, amely a Habsburg-hű erdélyi rendek 1705. december 30-án kezdődő segesvári országgyűlésében is megnyilvánult. Az országgyűlésről és a Szász Universitas azzal egy időben tartott gyűléséről egy szebeni és egy brassói követ naplója alapján lehet rekonstruálni az eseményeket,⁶⁶ amelyet a számadáskönyvek adatai egészítenek ki. Az alábbiakban a brassói követek tevékenységét mutatom be.

1706. január elején az erdélyi főparancsnoki kinevezést ismét elnyerő Rabutin köszöntésére a szászok – a három fős erdélyi küldöttséget megelőzve – külön delegációt küldtek, amely tisztelő ajándékként az eredetileg Rákóczinak készített hét ezüstszerleget vitte. Ez az eljárás azonban konfliktust idézett elő a szászságon belül: a Hét Széken kívül eső Brassó, Medgyes és Beszterce követi elégedetlenségüket fejezték ki, amiért nem képviselhették körzetüket a szász küldöttségben. A brassóiak végül önálló útra tértek. Feltehetően értesítették a városvezetést a helyzetről, ugyanis néhány nappal később Andreas Rether városbíró, Georg Czako és Petrus Sigerus Brassóból Szebenbe indult,⁶⁷ hogy a Segesvárról ugyancsak útra kelő Martin Sewaldt brassói titkárral együtt személyesen tárgyaljanak a főparancsnokkal. Rabutin és tisztjei később, 1706. február 9-én az országgyűlés helyszínén is megjelentek. Bevonulásukkor a Gubernium és a rendek ünnepélyes kísérete fogadta őket. A főparancsnok segesvári jelenlétét a brassói követek ismét igyekeztek kihasználni. A Barcaságra kirótt beszolgáltatások enyhítése érdekében – miután a szebeni főtisztelnél és Actonnál sem jártak sikerrel – végül hozzá fordultak, aki kérésüket illetően ambivalens választ adott. Dicsérte a brassói magisztrátus hűségét, ígérve, hogy tőle

⁶⁴ Quellen VII.: 599–604.

⁶⁵ A naplóról, aki távolléte alatt fiát is elveszítette, hazatértekor fohással zárta sorait: „Die 11. Martii in deme Namen Gottes des allgewaltigen von der aufgebrochen und durch die Aue mit der Hülfe des Höchsten der Gefahr entgangen und ohne Schaden und Unglück die beschwerliche und auch zugleich gefährliche Reise habe können bei Seite setzen. Der Name des Herrn sei gelobet und geprieset dafür!” Quellen VII.: 605.

⁶⁶ Diarium actorum comitialium Schaesburg; Quellen VII. 605–608. Az országgyűlés és a Szász Universitas gyűlésének ismertetését e források alapján lásd Szirtes 2015: 209–212, 227–230.

⁶⁷ VR V/36. 140, 153. (1706. jan. 14., febr. 5.)

telhetően mindent megtesz a város érdekében, ugyanakkor emlékeztükbe idézte a Barcaság elpártolását, ami szigorú megtorlást érdemelt volna. Az adókönyvitést végül a szebeni főtiszték és Conrad szász guberniumi tanácsos közreműködésével a szászságon belüli adóterhek átcsoportosításával sikerült megoldani. Az országgyűlés és a szász nemzeti gyűlés üléseinek látogatása mellett a brassói követek teljesítették a rendek által rájuk rótt feladatot is: részt vettek az országsszerte elrendelt hűségeskük behajtásában.⁶⁸

Az 1709. évi szebeni *conkursus*ról⁶⁹ és az azzal egy időben ülésező szász nemzeti gyűlésről, valamint a brassói követek tevékenységéről alapos képet kaphatunk a városvezetés számára készített hivatalos diáriumból.⁷⁰ Az instrukcióval ellátott három brassói követ, Georg Schnell, Samuel Wallusch és Michael Fronius titkár április 15-én indult útnak,⁷¹ és három nap múlva érkezett Szebenbe. Először a főparancsnokhoz⁷² akartak menni, azonban nem jutottak be hozzá, így a szebeni királybíró és a polgármestert keresték fel. A királybíró tájékoztatta őket néhány aktuális ügyről, majd részt vettek a részgyűlés első ülésén. Ennek során a rendek elnöke, Haller István felszólította a három nemzetet, hogy külön gyűléseket tartsanak, majd panaszaikat nyújtsák be a Guberniumnak, azonban időnyerés végett csak fontosabb és gyorsan kidolgozható témákat hozzanak fel. A délutáni szász nemzeti gyűlésen a szebeni polgármester ismertette a gyűlés okát, tudniillik a tizenhat fős Deputáció jelölését elrendelő uralkodói leiratot.⁷³ A gyűlésen felmerült, hogy mivel a leirat és a főparancsnok is gyors ügyintézésre szólított fel, ezért nem érdemes panaszaikat e részgyűlésen orvosolni, hanem felsőbb hatóságokhoz kell fordulni. Végül a követek arra a döntésre jutottak, hogy a szász nemzet kívárja, hogyan reagálnak az eseményekre a székelyek és a vármegyék.

A következő napon, április 19-én a szebeni polgármester felszólítására Schnell, egy másik brassói követ és a kőhalmiak küldötte felkereste a főparancsnokot. A látogatás célja lényegében arra irányult, hogy előzetesen engedélyt kérjenek arra, hogy a szászok is előterjeszthessék panaszaikat a gyűlésen, mivel azok jelentősebbek, mint a másik két nemzeté. A betegsége miatt őket ágyban fekvő fogadó Georg Friedrich von Kriechbaum elhárította kérésüket, arra hivatkozva, hogy ez a gyűlés nem mi-

⁶⁸ *Diarium actorum comitialium Schaesburg*; Quellen VII. 605–608.

⁶⁹ Trócsányi 1988: 307.

⁷⁰ SJAN Brasov, Primaria Brasov, IV.C.2. 41–61.

⁷¹ SJAN Brasov, Primaria Brasov, IV.C.2. 37–38.

⁷² Georg Friedrich von Kriechbaum báró († 1710), 1708–1710 között Erdély katonai főparancsnoka.

⁷³ I. József 1709. január 7-i dekrétumának másolata: Uo. 55–58. A *conkursus* összehívásának előzményeiről és a Deputáció jelöléséről bővebben: Trócsányi 1988: 306–308.

nőszül országgyűlésnek, és csupán a Deputáció jelölésére irányul. Azonban a brassói követek nem elégedtek meg ennyivel, ezért a közös látogatást követően külön is visszatértek hozzá. Ekkor átadták a brassói városbíró és magisztrátus üdvözlétét, valamint a főparancsnok eddigi segítségét megköszönve egy hordó vermutot, Marcus Fronius lelkész esküvői meghívója kíséretében. Másnap a követek egy városi szolgálattal megüzenték a brassói magisztrátusnak a fejleményeket és a friss híreket. A követek később írásbeli beadvánnyal fordultak Kriechbaumhoz, amelyben többek között a várost és a Barcaság falvait terhelő különféle terhekre (éllemezés, porció, várépítés, várórség, beszállásolás) és a polgárságot sértő katonai joghatóságra panaszkodtak. Kriechbaumot április 26-án ismét felkeresték, azonban az lényegében elutasította kéréseiket, és az illetékes hatóságokhoz vagy személyekhez irányította őket tovább („*Ich kan euch aber nicht helfen, ich bin nicht ewere erste instance*”).

Az 1709. áprilisi szebeni részgyűlés összesen nyolc ülésén és a szász nemzeti gyűlés ezek előtt, után vagy köztes napokon tartott öt ülésén a vezérfonalat a Deputáció jelölésével kapcsolatos megbeszélések és teendők adták. A napló szerzője azokról a magánbeszélgetésekről is beszámolt, amelyek a Deputáción belüli felekezeti arányok kérdését taglalták, ezzel bepillantást nyújtva a négy bevett vallás közötti erőviszonyokba és feszültségbe.

Az ülésekkel párhuzamosan a brassói követek igyekeztek eleget tenni instrukciójuknak, és különféle barcasági és brassói vonatkozású ügyeket magánúton elintézni. Felkeresték Zollenstein hadbízost a város által a Neiperg ezrednek 1703-ban megelőlegezett 3100 rajnai forint elszámolása végett. Április végén a szebeni királybíró és a polgármestert keresték fel, hogy megpróbálják visszaszerezni öt szekerüket. A következő nap Conrad szász guberniumi tanácsosnál jártak egy barcasági ügyben.

A brassói követek szebeni tartózkodása a szász nemzeti gyűlés 1709. április 29-i ülésével zárult, amelyen a legfontosabb közös panaszok és egyéb ügyek megvitatása mellett 400 dukátot osztottak fel az egyes székek és vidékek között a generális *discretio*jára, azaz az ilyenkor kötelező ajándékokra és a szász nemzet egyéb közös költségeire.

A brassói követek eljárása lényegében nem változott akkor sem, amikor 1711 januárjában Medgyesre utaztak, hogy részt vegyenek a szász rendi gyűlésen (congregation), valamint a Deputáció ugyanott tartott ülésszakán. Mivel 1712-ig nem került sor hagyományos értelemben vett országgyűlésre, ez a főparancsnok felügyelete alatt álló ideiglenes hatóság⁷⁴ döntött a legsürgetőbb kormányzati kérdésekben. A három követ útja a főparancsnoknál lerótt szokásos tiszteletkör után⁷⁵ – kettévált: míg Georg Draudt

⁷⁴ Trócsányi 1988: 310.

⁷⁵ „offeriren ihro hochgräffliche excellenz den hirschen 2 gembse und 2 väßel meth, welcher

városbíró a Deputáció ülésein vett részt, ahol a téli adó kivetésével és felosztásával, valamint a szervízzről döntöttek, addig Simon Scheipner és Martin Seewald követek Ignaz Haan császári főelembiztost keresték fel, hogy panaszt tegyenek a brassói harmincados ellen. Közben a szász rendi gyűlésen a náción belüli adófelosztásról, valamint a salétrom szállításával kapcsolatos szerződésről tanácskoztak. A brassói követek megyesi tartózkodásukat igyekeztek egyházpolitikai szempontból is kihasználni. Mivel az evangélikus zsinat ugyanekkor ülésezett a közeli Berethalmon, Samuel Baußner dékán közbenjárását kérték, hogy a püspökválasztás számukra kedvező fordulatot vegyen.⁷⁶

Kitekintés

Az ismertetett források alapján úgy tűnik, hogy a vizsgált korszakban a brassói követek ország- és részgyűléseken történő részvételének legfontosabb hozadéka az volt, hogy a helyszínen tartózkodó befolyásos személyek, különösen a *de facto* politikai hatalommal bíró főparancsnok felkeresése útján kísérletet tettek a város és a Barcaság ügyeinek közvetlen előmozdítására. Ez az eljárás nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a szászság a korszak országgyűlésein általában háttérbe szorult a két másik renddel szemben.⁷⁷ Másrészt, a Szász Universitast a felsőbb hatóságok felé képviselő szebeni főtisztek a szász rendi érdekek mellett gyakran saját városuknak igyekeztek kedvezni.⁷⁸ E többszörös – a másik két rend és Szeben általi – elnyomást a brassóiak olykor önálló útra térve próbálták meg ellensúlyozni. Fellépésük sikere, a befolyásos személy segítőkészsége azonban e háborús években az aktuális hadi helyzettel is összefüggésben állt. A brassóiak és a Szász Universitas eljárása illeszkedett a kora újkor érdekérvényesítési módszereihez. Ezt tanúsítja a felső-magyarországi városszövetség példája is. A városok közös rendi fellépése hasonló elemekből épült fel: az országgyűlésen történő részvételt városszövetségi gyűlések készítették elő, a diétával párhuzamosan pedig a befolyásos személyekkel történő egyeztetésre is sor került. Közben meghatározó jelentőségű volt a tőlük megszerzett információk továbbítása az otthon maradtak felé.⁷⁹

sich erklärete: es seye unnöthig sich so viel mühe zu machen, er seye ein diener, und suche in allen billigen sachen angenehmes zu erweisen, doch laße er die affection sich nicht abkauffen. Zeigte sich sonst sehr gnädig. Wir erwiederten es habe das kleine geschencke keine andere absicht alß nur unsere devotion gegen seine excellenz zu contestiren.” SJAN Brasov, Primaria Brasov, IV.C.2. 275.

⁷⁶ SJAN Brasov, Primaria Brasov, IV.C.2. 274–303.

⁷⁷ Szirtes 2015: 214–234.

⁷⁸ Szirtes 2015: passim.

⁷⁹ H. Németh 2004: 181–192.

Brassói követek országgyűlési részvétele az erdélyi Habsburg-uralom kezdetén, 1690–1711

Az erdélyi szászság országgyűlési szereplése a 18. század későbbi évtizedeire kibővítve, további kézíratos követi naplók feltárással tovább vizsgálható. Ez az erdélyi rendi és felekezeti érdekek mellett a szászságon belüli erőviszonyok, az egyes körzetek élén álló városok politikai súlyának feltérképezését is elősegítheti, és remélhetően mélyebb összefüggések feltárássá is alapot ad majd.

Brassói követek országgyűlési részvétele 1690–1711⁸⁰

Országgyűlés időpontja	Országgyűlés helyszíne	Követ neve (és tisztsége) ⁸¹	Indulás időpontja	Érkezés időpontja	Távollét időtartama ⁸²	Hivatkozás
1690. ápr. 4. – máj. 5.	Fogaras	Johannes Cziegler Joannes Manckesch Andreas Rether [Georg Draudt] jegyző	1690. ápr. 4.	1690. máj. 5.	33 nap	V/32. 508, 525.
1691. jan. 10. – febr. 15.	Fogaras	Michael Filstich [városbíró] Andreas Tartler Andreas Rether Georg Czak titkár	1691. jan. 11.	1691. febr. 16.	37 nap	V/33. 53, 128.
1691. aug. 1–21.	Torda	Thomas Klusch Merten Neustätter	1691. aug. 7.	1691. aug. 29.	23 nap	V/33. 291, 299.
1691. dec. 1–28.	Kolozsvár	Georg Jeckel Jacob Fischer	1691. nov. 28.	1691. dec. 6.	9 nap	V/33. 341, 344.
1692. márc. 15. – ápr. 25.	Szeben	Simon Draudt [városbíró] Andreas Rether Bartholomeus Seuler [Martin Seewald] titkár	1692. márc. 12.	1692. ápr. 27.	47 nap	V/33. 430, 449.
1692. szept. 25. – okt. 6.	Torda	Andreas Rether Georg Schnell [Georg Czak] jegyző	1692. szept. 11.	1692. okt. 11.	31 nap ⁸³	V/33. 492, 502.

⁸⁰ Az országgyűlések időpontjára és helyszínére vonatkozó adatok nagy részét 1699-ig Szilágyi Sándortól, 1700-tól Rolf Kutscherától vettem át. EOE XX–XXI., Kutschera 1985: 63–64. A követek országgyűlési részvételére vonatkozó adatokat túlnyomórészt a brassói városgazda számadások (SJAN Braşov, Primaria Braşov, Socoteli alodiale Braşov, Inv. I. 13, Registre) tartalmazzák. A táblázatban csupán a kötetek jelzetére és oldalszámára hivatkoztam. Az egyéb, kiadott vagy kézíratos forrásokból nyert adatok forrását lábjegyzetben jelöltem.

⁸¹ A számadáskönyv általában a követek nevét, a jegyzőket, titkárokat vagy írnokok esetében gyakran csak tisztségét tartalmazza. A más forrásból nyert adatokat szögletes zárójelbe tettem. A több változatban előforduló családneveket egységesítettem, a latinos végződéseket töröltem. Mivel a követek nagy része városi szenátor volt, ezért a tisztséget csupán a legmagasabb hivatalok (városbíró, városgazda) esetében tüntettem fel. Vö. Stenner 1916.

⁸² A városgazda bejegyzése szerint.

⁸³ Az országgyűlés előtti szebeni tanácskozást is beleszámítva.

1692. dec. 21–24.	Marosvásárhely	Andreas Rether Georg Schnell	1692. dec. 7.	1692. dec. 28.	22 nap	V/33. 530, 577.
1693. szept. 16. – okt. 4.	Torda	Andreas Tartler Andreas Rether Georg Schnell [Georg Czak] jegyző	1693. szept. 13.	1693. okt. 12.	30 nap	V/33. 680, 688.
1693. dec. 19. – 1694. jan. 6.	Marosvásárhely	Andreas Rether Georg Schnell Johann Mergler	1693. dec. 16.	1694. jan. 11.	27 nap	V/33. 753, 761.
1694. febr. 25. – ápr. 6.	Kolozsvár	Martin Neustätter Bartholomaeus Seuler Samuel Wallusch	1694. febr. 26.	1694. ápr. 11.	44 nap	V/33. 784, 806.
1694. júl. 16–21.	Torda	Andreas Tartlauer Bartholomaeus Seuler [Georg Czak] jegyző	1694. júl. 11.	1694. júl. 27.	17 nap	V/33. 854, 859.
1694. dec. 12–23.	Marosvásárhely	Bartholomaeus Seuler Georg Draudt Georg Czak jegyző	1694. dec. 8.	1694. dec. 28.	20 nap	V/33. 907, 949.
1695. febr. 26. – márc. 28.	Kolozsvár	Andreas Tartler Georg Schnell Georg Draudt	1695. febr. 23.	1695. ápr. 5.	42 nap	V/33. 976, 998-999.
1695. máj.	Gyulafehérvár (Torda?) ⁸⁴	Georg Schnell Samuel Wallusch	1695. máj. 21.	1695. máj. 30.	10 nap	V/33. 1018, 1021.
1695. dec. 12. – 1696. jan. 19.	Marosvásárhely	Georg Schnell Samuel Wallusch Debretzeni [János] magyar írnok	1695. dec. 9.	1696. jan. 22.	45 nap	V/33. 1103, 1194.
1696. ápr. 26. – máj. 12. (részgyűlés)	Kolozsvár	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	
1696. jún. ⁸⁵	Torda	Georg Schnell Samuel Wallusch Debretzeni János	1696. máj. 29.	1696. jún. 23.	25 nap	V/33. 1281, 1292.
1696. szept. 10. – nov. 28.	Gyulafehérvár	Georg Schnell Simon Scheipner Debretzeni János [magyar írnok]	1696. szept. 17.	1696. okt. 13.	28 nap	V/33. 1327, 1337.
		Samuel Wallusch Simon Scheipner	1696. okt. 25.	1696. dec. 3.	40 nap	V/33. 1339, 1351.
1697. márc. 9. – ápr. 13.	Kolozsvár	Georg Schnell Samuel Wallusch	1697. márc. 6.	1697. ápr. 20.	45 nap	V/33. 1452, 1467.

⁸⁴ Az országgyűlés a számadáskönyv bejegyzése szerint nem Gyulafehérváron, hanem Tordán volt. Törvénycikkei nem ismertek. EOE: XXI. 30

⁸⁵ A szakirodalomban nem ismert országgyűlés, Szilágyi egy 1696. ápr. 26. – máj. 12. közötti kolozsvári partialis országgyűlésről tud. EOE: XI. 33–36.

Brassói követek országgyűlési részvétele az erdélyi Habsburg-uralom kezdetén, 1690–1711

1697. jún. 22. – júl. 10.	Torda	Samuel Wallusch Simon Scheipner	1697. jún. 19.	1697. júl. 15.	26 nap	V/33. 1486.
1697. nov. 20. – dec. 7.	Gyulafehérvár	Georg Schnell Georg Draudt Stephan Filstich	1697. nov. 19.	1697. dec. 10.	26 nap	V/33. 1536, 1543.
1698. ápr. 8–18.	Gyulafehérvár	Johan Manckesch [városbíró] Georg Draudt Andreas Rether [Martin Seewald] titkár	1698. ápr. 4.	1698. ápr. 25. ⁸⁶	21 nap	V/34. 74, 81.
1698. jún. 7. – júl. 14.	Gyulafehérvár	Simon Scheipner	1698. jún. 7. ⁸⁷	1698. júl. 18.	42 nap	V/34. 94, 105.
		Andreas Rether	1698. jún. 7.	1698. júl. 18.	59 nap ⁸⁸	V/34. 90, 94, 105.
1698. okt. 20. – dec. 12.	Gyulafehérvár	Andreas Rether Stephan Filstich	1698. okt. 18.	1698. dec. 19.	62 nap	V/34. 142, 160.
		Georg Czak [jegyző]	1698. okt. 18.	n. a.	47 nap	V/34. 142, 160.
		Georg Schnell	1698. okt. 18.	1698. dec. 21.	64 nap ⁸⁹	V/34. 142, 216.
1699. jan. 20. – febr. 20.	Segesvár	Georg Schnell Simon Scheipner Georg Czak [jegyző]	1699. jan. 19.	1699. febr. 23.	35 nap	V/34. 230, 241.
1699. szept. 8. – okt. 6.	Gyulafehérvár	Samuel Wallusch Paul Neidel	1699. szept. 5.	1699. okt. 10.	36 nap	V/34. 297, 306.
		Georg Czak	1699. szept. 16.	1699. okt. 10.	15 nap	V/34. 298, 306.
1700. jan. 9. – márc. 4.	Gyulafehérvár	Steph(an) Filstich	1700. jan. 11.	1700. márc. 13.	56 nap	V/34. 396, 417.
		Georg Schnell Georg Czak [jegyző]	?	1700. márc. 13.	56 nap	V/34. 417.

⁸⁶ Bár Rether és Seewald nem szerepel az április 25-i bejegyzésben, feltehetően ők is akkor tértek haza. Következő küldetésükig ugyanis nem találtam hazaérkezésükre vonatkozó adatot. V/34. 81–90.

⁸⁷ Szebenen keresztül utazott, ahol három napot várakozott, ezért csak 13-án érkezett Gyulafehérvárra. Quellen VII.: 590

⁸⁸ Az országgyűlés előtt 1698. május 21-től számadáson vett részt Szebenben.

⁸⁹ Az országgyűlés után számadáson vett részt Szebenben.

⁹⁰ A bejegyzés szerint 1700. jan. 11-én Filstich-el Samuel Vallusch és Georg Draudt indult útnak, a későbbi bejegyzések azonban arra engednek következtetni, hogy az utolsó pillanatban megváltozott a követek személye. Draudt ugyanis január 12-én Tohánba, február 11-én Barcarozsnyóra, 12-én Vledánba ment a város megbízásából, Vallusch pedig február 25-én szintén a Barcaságban teljesített szolgálatot. VR V/34. 396, 397, 406, 411.

1700. júl.–aug. ⁹¹	Gyulafehérvár	Georg Jekel [városbírő] ⁹²	1700. júl. 26.	1700. aug. 13.	19 nap	V/34. 480, 487.
		Samuel Wallusch	?	1700. aug. 13.	19 nap	V/34. 487.
1701. jan. 15. – márc. 3.	[Gyulafehérvár] ⁹⁴	Simon Scheipner Paul Neidel Georg Czak [jegyző]	1701. jan. 15.	1701. márc. 13.	57 nap	V/34. 598, 618.
1701. jún. 15. – júl. 9.	Gyulafehérvár	Georg Czak [jegyző]	1701. jún. 2.	1701. júl. 3.	41 nap	V/34. 644, 656.
		Georg Draudt	1701. jún. 16.	1701. júl. 3.	27 nap	V/34. 648, 656.
1702. jan. 7. – ápr. 9.	Gyulafehérvár	Georg Czak [jegyző]	1702. jan. 6. ⁹⁵	1702. márc. 31.	85 nap	V/34. 771, 797.
		Simon Scheipner	1702. jan. 6.	1702. febr. 19.	44 nap	V/34. 771, 786.
		Georg Draudt		1702. márc. 31.	111 nap ⁹⁶	V/34. 797.
		Andreas Rether [városbírő] Martin Seewald [titkár]	1702. márc. 23.	1702. ápr. 11.	21 nap	V/34. 795, 800.
1703. márc. 10. – ápr. 4.	Gyulafehérvár	Samuel Vallusch Georg Czak [jegyző]	1703. márc. 8.	1703. ápr. 9.	32 nap	V/34. 980, 994.
		Michael Fronius [írnok]	?	1703. ápr. 9.	32 nap	V/34. 994.
1703. nov. 15. – 1704. szept. ⁹⁸	Szeben	Georg Czak [jegyző]	1703. nov. 14.	1704. febr. 22.	100 nap	V/34. 1091, 1166.

⁹¹ A szakirodalomban nem ismert országgyűlés. Vö. Kutschera 1985: 63–64.

⁹² Az országgyűlés előtt, 1700. július 18-án Lucas Seuler, a százak tanácsa szószólója, és Martin Seewald titkár indult útnak Gyulafehérvárra, azonban a bejegyzés nem hivatkozik országgyűlésre. VR V/34. 464.

⁹³ Odautazására nincs adat, de feltehetően Jekkel ment, mivel ugyanannyi távollétet számoltak fel neki.

⁹⁴ A helyszín valószínűleg Gyulafehérvár volt. Vö. VR V/34. 602, 605, 608.

⁹⁵ Scheipnerrel együtt Szebenben keresztül utaztak Gyulafehérvárra, ahová 13-án érkeztek meg. Quellen VII.: 592.

⁹⁶ Draudt 1701. december 9-én a Szász Universitas Katalin napi gyűlésére indult Szebenbe. Innen utazott tovább Gyulafehérvárra 1702. jan. 11-én Czakkal és Scheipnerrel együtt, és e két hivatali távollétét egyben számolták el. VR V/34. 701, Quellen VII.: 592.

⁹⁷ Indulására nincs adat, de valószínűleg a többiekkel ment, mivel ugyanannyi távollétet számoltak fel neki.

⁹⁸ Juhász szerint 1703. november 15-től folyamatosan ülésezett a szebeni országgyűlés. Kutschera Gál Lászlótól átvett adatai szerint 1703. nov. 19–25. és 1704. jan. 9. –aug. 12. között megszakításokkal zajlott az országgyűlés, Wesselényi István naplójában azonban egészen 1704. szeptember 4-ig megemlékezik az ülésekről. Wesselényi: I. 190–208.

Brassói követek országgyűlési részvétele az erdélyi Habsburg-uralom kezdetén, 1690–1711

		Simon Scheipner	1703. nov. 14. v. 15. ⁹⁹	1703. dec. 20.	36 nap	V/34. 1091, 1146.
		Georg Draudt Stephan Filstich	1704. febr. 11.	1704. máj. 23.	101 nap	V/34. 1163, 1203.
		Paul Neidel	1704. máj. 6.	1704. nov. 22.	201 nap	V/34. 1197, 1267.
		Thomas Frantzen	1704. máj. 6.	1704. okt. 5.	151 nap	V/34. 1197, 1250.
1704. dec. 9–20. (részgyűlés) ¹⁰⁰		Simon Scheipner Georg Blasius	1704. okt. 28.	1705. márc. 11. v. 12. ¹⁰¹	134 nap	V/34. 1257, V/36. 82.
		Georg Czak Wolff Wenczel ¹⁰²	1705. jan. 23.	1705. máj. 21.	119 nap	V/36. 19, 87.
		Peter Rether	1705. ápr. 21.	1705. nov. 30.	222 nap	V/36. 42, 98.
		Simon Christoph	[1705. ápr. 21.]	1705. nov. 30.	222 nap(?)	V/36. 98.
1705. dec. 30. – 1706. márc. 3.	Segesvár	Bartholomaeus Seuler Simon Scheipner	1705. dec. 28.	1706. márc. 5.	67 nap	V/36. 125, 162.
		Martin Seewald [titkár]	1705. dec. 28.	?	18 nap	V/36. 125, 162.
1709. ápr. 18–27. (?) (részgyűlés) ¹⁰³	Szeben	Georg Schnell Samuel Wallusch Michael Fronius [titkár]	1709. ápr. 15. v. 16. ¹⁰⁴	1709. máj. 1.	17 nap	V/36. 610, 615.
1711. jan. (Deputáció ülés és szász rendi gyűlés) ¹⁰⁵	Medgyes	Georg Draudt Simon Scheipner Martin Seewald	1711. jan. 10.	1711. febr. 2. ¹⁰⁶	24 nap	V/36. 923, 930.

⁹⁹ A fennmaradt napló szerint november 15-én indultak. Quellen VII.: 592.

¹⁰⁰ Quellen VII.: 596–601.

¹⁰¹ 1705. február 17-én indultak vissza, de csak március közepén (a számadáskönyv szerint 11-én, a napló szerint 12-én) értek haza Brassóba. Quellen VII.: 604.

¹⁰² Quellen VII.: 603.

¹⁰³ IV.C.2. 36–37, 41–61. A számadáskönyv a követek Szebenbe utazását említi, de célját nem. VR V/36. 610.

¹⁰⁴ A városi jegyzőkönyv szerint április 15-én indultak. IV.C.2. 37.

¹⁰⁵ Quellen VII. 608–609.; IV.C.2. 274–303.

¹⁰⁶ A számadáskönyv február 7-re datálja, de 24 napos távollétet említ. VR V/36. 930.

**A 18. századi diéták társadalom-
és kultúrtörténeti megközelítésben**

Nagy János

A 18. századi diéták társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben

A vármegyei követek „csendes forradalma”.

Viták az 1751. évi országgyűlésen¹

Vizsgálatom fókuszpontjába az 1751. évi országgyűlés vitáin vezető szerepet vivő vármegyei követeket helyeztem. Elképzelésem szerint a jómódú birtokos nemesség politikailag aktív csoportjából kikerülő vármegyei követek a 18. század közepére fokozatosan átvették a vezetést a főrendektől a diétai politizálásban. Színrelépésükkel nőtt a konfliktuspotenciál az országgyűlések működésében: követeik az adóügyben és más (alkotmányosnak minősíthető) anyagi kérdésekben a korábbi diétákhoz képest 1751-ben jóval érzékenyebben reagáltak a kormányzat, illetve diétai támogatóik lépéseire. Ezen erőviszonyok változásának leírásával foglalkozik ez a tanulmány, amely az ELTE BTK-n 2018 áprilisában megvédett doktori disszertációm főbb megállapításait foglalja össze.²

A diétai tárgyalások közül az általam fontosabbnak gondolt, egy-egy téma körül kibontakozott vitát veszem górcső alá (nádorválasztás, adóemelés, kereskedelmi és gazdasági sérelmek, az urbárium ügye, az indigenátusok sorsa, az új szabad királyi városok ügye). Nemcsak a hagyományos viszonyrendszerre, az uralkodó és a rendiség kapcsolatára térek ki a diéta előkészítésének felvázolása, a megyei követküldési gyakorlat feltárása során, hanem a rendi ellenzék és a kormánypárt ellentétpárjában elbeszélve, e két politikai csoportosulás időbeli alakulásának történetét is igyekszem végigkövetni, azonosítva közben a különböző politikai magatartásmintákat. Ennek alapján kísérletet teszek a korabeli Magyarország vármegyéit ábrázoló „politikai térkép” összeállítására. Ezen túlmenően különös figyelmet fordítok a vármegyei követek és az egyes országgyűlési csoportok viszonyának elemzésére. Az adóügyi viták

¹ Tanulmányom az ELTE-n 2018 áprilisában megvédett „Rendi ellenzék és kormánypárt a 18. századi országgyűléseken. Politika-, és társadalomtörténeti elemzés az 1751. évi diéta példáján” című doktori disszertációm főbb megállapításain alapszik. Pozsonyi és bécsi kutatásaimat „A magyarországi rendiség politikai kultúrája” (NKFI K 116166) projekt támogatta.

² Írásom műfajából adódóan a diéta eseménytörténetének taglalására, illetve a bizonyító forrásanyag elemzésére itt nem kerülhet sor. Mindez a már említett disszertációban kapott helyet.

példáján pedig az 1751. évi diéta korabeli diskurzusának nyelvét: az alkalmazott szóképeket, kulcsfogalmakat veszem górcső alá.

Az 1751. évi országgyűlés – ahogyan ez a korábbi történetírók műveiben megjelent – szakítóprobának tűnt a magyar rendek és Mária Terézia viszonyában.³ A vármegyei követek címben jelzett – Hornig Károly szavaival – „csendes forradalma” egyfelől azt a diétai üléstermekben zajló, erőszak nélküli, és tárgyalásos úton történő, de mégsem konfliktusmentes politikai változást jelentette, amelynek során a vármegyei követek által képviselt *bene possessionati* vette át az irányítást az országgyűlési döntéshozatalban.⁴

Másfelől gondolhatunk arra is, hogy az 1741 óta tartó szilárd együttműködést ekkor váltotta fel a kölcsönös bizalmatlanság korszaka, amely részben ugyancsak a vármegyei követek politikai öntudatosodásának, részben az udvar fokozódó pénzügyi és politikai követeléseinek volt köszönhető. A királynő számára az országgyűlés pénzügyi szempontból részben ugyan sikeres volt, mivel elnyerte a kért adóösszeg nagy részét (a kívánt 1,2 millió helyett 700.000 forintot), viszont politikailag inkább kudarcnak volt tekinthető. Az augusztus végére felfokozott hangulatban (a szabad királyi városok és az indigenátusok becikkelyezése körüli nézeteltérések kapcsán) megkérdőjeleződött az uralkodó és a rendek közötti megosztott szuverenitás gyakorlata: az uralkodó a diéta sürgetésével felrúgta a *tractatus diaetalis* bevett rendszerét, amire a rendek újabb rendbontással válaszoltak. Ez a tapasztalat (és a sürgető reformok elmaradása) kéri lelte a kormányzat részéről az abszolutisztikus megoldási módokat, a rendek részéről pedig felvetette a diétai törvényhozó hatalom kisajátításának gondolatát. Ezek a jelentkező politikai törekvések azonban csak 1764–1765. évi diétára élezték ki igazán az ellentéteket, és a rendi részvétel nélküli kormányzásra is csak az újabb konfliktus után, 1765-öt követően került sor.⁵

³ A szerzők egy része az osztrák-örökös tartományokban 1748–1749 során lezajlott Haugwitz-reformok időszakát tekinti annak a folyamatnak a kezdőpontjának, amely során az osztrák-cseh tartományokban az abszolutisztikus irányba elmozduló, alapvető közigazgatási-társadalmi-gazdasági változtatásokra kerül sor, addig a Magyar Királyság megőrzi kormányzati különállását, ami hosszú távon „rendi alkotmányos” tendenciáknak és a társadalmi struktúra konzerválódásának kedvezett. Magyar szempontból az 1751. évi diéta ezzel együtt sem tűnik vízváltástónak. Erre: Horváth 1873: 311; Szekfű é.n.: 262–263.

⁴ Hornig 1903: 73–74.

⁵ A Magyarországgal kapcsolatos kormányzati politika irányváltása már 1761-től, Kaunitz államtanácsi votumától érzékelhető. Kaunitz többek között azt javasolta, hogy Magyarországon a diéta nélkül kell kormányozni. Bár nem szabad nyíltan felvetni a nemesi adómentesség felszámolásának ötletét, állami védelem alá kell venni a jobbágyságot, továbbá az uralkodónak az egyház szférájában érvényesítenie kell különleges főkegyúri jogait. Mindezek a politikai eszkö-

A Habsburg Monarchia nemzetközi helyzete 1751 táján instabil volt: vezetését a megnövekedett államadósság és a revans foglalkoztatta, Szilézia visszahódítása a poroszoktól. Az osztrák örökösödési háború lezárását követően a Lajtától nyugatra a krízis megoldására a kormányzat hozzálátott az államszervezet mélyreható újjászervezéséhez, az ún. Haugwitz-féle reformok bevezetéséhez. Több helyen felmerült a szakirodalomban és a korabeli közbeszédben, hogy 1751-ben Mária Terézia a rendi jogokat szűkítő reformokra készült volna a magyar országgyűlésen. Az átnézett források tükrében viszont csak az látszik, hogy készültek kancelláriai tervezetek a birtokos nemesség részleges adómentességének korlátozásáról (pl. a nemesi tulajdonú puszták, szőlőhegyek, a nemesek által zálog- és inscriptiós jogon bírt területek adó alá vonásáról) és az adóterhek arányosabb felosztásáról.⁶ Ennek ellenére Mária Terézia ekkor még nem kívánt mélyreható reformokat bevezetni a Magyar Királyságban. Az országgyűlési vitákon azonban a kormányzati képviselőinek szájából gyakran hangzottak el a lajtántúli területeken zajló Haugwitz-reformokra való utalások, amelyeknek hatásos fegyvert jelentettek az ellenzék alkura kényszerítésében. A magyar rendek tudhattak az Erdélyben 1750–1751 táján lezajlott, a rendi adómentesség elvét és gyakorlatát számos ponton veszélyeztető adóösszeírásról, ami ugyancsak befolyásolhatta a pozsonyi diétai szereplők megszólalásait.⁷ A diéta előkészületeinek áttekintéséből látható, hogy a kormányzat igyekezett ellenőrzés alatt tartani a vármegyéket a közelgő diétára való tekintettel. Ezt egyfelől az 1750–1751-es megyei tisztújítások (a korábbiakhoz képest) szigorúbb felügyelete jelentette azokban a megyékben, ahol nem volt hivatalban lévő főispán, másfelől egyértelművé vált, hogy a főispánoknak a bécsi udvar informátori feladatokat szánt a megyei közélet és a megyei sérelmek szemmel tartása céljából. A vármegyei követküldési gyakorlatban észlelt apró intézménytörténeti változások (pl. a követutasítások szerepének növekedése, a pótutasítások szaporodása, a sűrűsödő gyakoriságú levélváltások az egyes megyék között) a *bene possessionati* helyi önkormányzati hatalmának és öntudatának erősödéséről vallanak. Területi eltérések ugyan vannak egyes vármegyékben, de a tendencia ennek ellenére élesen kirajzolódik.⁸

zók és célok 1765-től (József társuralkodói időszakától kezdve) kezdve egyre inkább jellemzik majd a kormányzati politikát. Erre: H. Balázs 1987: 68–70.; H. Balázs 2015: 344.

⁶ Az *inscriptio* kifejezést érdemdíjazásként vagy ideiglenes átruházásként lehetne fordítani. Ebben az esetben a hűséges szolgálatok jutalmaként kapott a megadományozott, illetve szerződő egy bizonyos időtartamra földbirtokot. Az okiratban mindig szerepelt egy pénzösszeg, amelynek ellenében az inscriptio történt. Jogi természete nem különbözött a zálogétól, csak akkor került véglegesen a birtok az illető tulajdonába, ha erre királyi adományt (*donatio*) szerzett. A fogalomra: Peres 2014: 107.

⁷ Trócsányi 2004: 68.

⁸ Erről lásd: Nagy 2015a: 941–957.

Az 1751. évi nádorválasztás szereplői nem az udvar által mozgatott marionett-figurák voltak, hanem egyéni célokkal és érdekekkel bíró cselekvők. Festetics Pál apjával, Kristóffal folytatott levelezése jól láttatja azt, hogy a végül megválasztott Batthyány Lajossal szembenálló potens jelölt, Erdődy György országbíró mellett tényleges támogatók és mai szóval „kortések” is felsorakoztak. A játszmában sem volt mindenki egyértelműen győztes vagy vesztes, mert a vesztesek is kaptak kárpótlást tisztségek vagy címek formájában.⁹ Az 1751. évi diéta napirendjét uralta a finansziális kérdés, ám nemcsak az adóemelés kérdésében mutatkozott meg a jelentős nézetkülönbség az udvar és az egyes rendi szereplők között, hanem igaz ez a kereskedelemügyi sérelmekre is. Ezen sérelmek orvoslása ürügyén a rendek kísérletet tettek arra, hogy egyfelől beleszólást kapjanak a hazai kereskedelemügy (főként vámrendszer) szabályozásába, amivel egy uralkodói felségjogot követeltek maguknak, másfelől a király által kért adóemeléssel szemben ellentételezéseként a kereskedelemügyi sérelmek orvoslását követelhatték. A diétával párhuzamosan Bécsben a magyar kormánysszervek tárgyalásokat folytattak az Udvari Kamara és a Kereskedelmi Főigazgatóság illetékeseivel a Monarchia és benne a magyar vámrendszer reformjáról. A konferencia részben teljesítette a rendi követeléseket a rendi vámmentesség elismertetésével és a magyar agrártermékek kiviteli vámjainak csökkentésével, amely az 1754–1755. évi vámrendeletekbe is beépült. Mindennek a fontosságát az is aláhúzza, hogy a (főleg az osztrák határ és a Duna mentén birtokos) magyar nemesség az 1730-as évek derekától, majd az osztrák örökösödési háború alatti konjunktúra idejétől fogva egyre élénkebben kapcsolódott be agrártermékek kereskedelmébe, és ebben a tevékenységben még inkább érdekeltté vált.¹⁰ E réteg gazdagodását mutatják az 1740-es évektől hirtelen megugró számú kastély-, és kúriaépítkezések.¹¹

A diéta eseménymenetében legnagyobb fontossággal bíró adóvitákról Alfred von Arneth és Szijártó M. István által felhalmozott politika- és társadalomtörténeti ismeretanyag újabb források (naplók, pasquillusok) bevonásával szélesíthető volt.¹² Ha az adópótlék nagyságát összehasonlítjuk a kor két másik diétájáéval, kiderül, hogy míg 1751-ben 1728–1729-hez képest majdnem kétszer annyi adópótléket szavazott meg a diéta, addig 1764–1765-ben az előzőével azonos összeggel emelkedett az ország hadiadója.¹³ A számokból világosan kitűnik, hogy 1728–1729-hez képest lényegesen romlott az ország alkupozíciója, ám nem annyira, hogy az uralkodói törekvések a rendi

⁹ Minderről a disszertációban leírtakon túl bővebben: Nagy 2012: 323–341.

¹⁰ Erre a gazdaságtörténeti jelenségre: Wellmann 1981: 78–80., 96.

¹¹ Badál 1987: 27–28., 78.

¹² Arneth 1870: 180–220.; Szijártó 2009: 93–96.

¹³ Az adóösszegek változására: Szijártó 2005: 594–595.

intézményrendszer alapjait fenyegethették volna.¹⁴ Mindezek miatt sokkal inkább tekinthetők elvi-alkotmányos jelentőségűeknek ezek a viták, mint pénzügyi fontosságúaknak. Mint Szijártó István is írja, hogy egyfelől a kormányzat leghatékonyabb eszköze a nemesi felkelés szabályozásának és a nemesi kiváltságok szűkítésével való fenyegetés volt. Viszont – amint az 1751. évi adóemelési viták is mutatják – a rendek a magasabb adóösszeg megajánlásával minden diétán elháríthatták a kormányzat rendi kiváltságok elleni fellépését.¹⁵ Az alkudozás közben tehát mindkét politikai oldalnak bizonyítania kellett kompromisszumkésztségét. A magasabb adóösszeg megszavazása ellenében a rendek az ország adóalapját javító intézkedésekhez ragaszkodtak a legerősebben (terület-visszacsatolások, a *regulamentum militare* a lakosság számára kedvező módosítása, a kereskedelmi lehetőségek javítása, a jobbágysági szolgáltatások reformja). Noha kezdetben a rendek nem voltak hajlandók a természetbeli szolgáltatások extra pénzbeli megváltására, az uralkodó – remélve, hogy ebből adótöbbletet nyerhet – rávette erre az ország rendi elitjét. Az ingyenmunka és a korábban ingyenesen nyújtott előfogatok, illetve a nyári szénaadó eltörlése mellett kisebb, a *regulamentumba* foglalt eredmények hosszú távon a lakosság sorsának könnyítését hozták.¹⁶ Az adófizetés megkönnyítését szolgálta volna a kiadott urbáriumok országgyűlés által meghozandó reformja, amelyet ekkor még a rendi ellenzék képviselői vetettek fel szerény változtatásokkal, illetve saját maguk számára kedvezőbb célokkal (a jobbágyszökések megállítása, a földesúri kihágások orvoslása).¹⁷ A *bene possessionati* ellenzéki elitje a társadalmi viszonyok konzerválásával próbálta volna helyzetét stabilizálni, ám ez kiváltotta az államhatalom reakcióját. Mária Terézia csak az 1760-as években, kormányzata felvilágosult fordulata idejére ismerte fel, hogy a földesurat jobbággyával összekötő jogi és anyagi viszonyrendszer szétszakításával tud a parasztság mint adóalap sorsán változtatni, és ezzel képes az állami adóterhek behajtásán javítani, illetve hosszú távon lehetősége lesz ezek nagyságát növelni.¹⁸

¹⁴ 1728–1729-ben III. Károly tett kísérletet arra, hogy az országgyűlésen elfogadtassa a lombard mintára bevezetendő földadókatasztert, amelynek során a nemesi birtokú földeket is összeírták és megadóztatták volna, függetlenül attól, hogy a birtok allodiális jogállású-e, és attól, hogy hány jobbágy él rajta. Erre: Szijártó 2005: 232.

¹⁵ Szijártó 2016a: 146.

¹⁶ Schramek 2011: 113. Ezek között említhető a tiszteknek juttatandó tűzifa mennyiségének csökkentése és a nyáron fizetendő adóhányad megemelése.

¹⁷ Ezekre lásd az 1751. június 12., 14-i vitákat: OK 700.470. *Diarium diaetae regni Hungariae* 1751. 44.; MNL OL N 114. Kovachich Márton György gyűjteménye. 13. kötet. *Diarium publicarum regni sessionum et ibidem tractarum negotiorum*. [oldalszámozás nélkül] 1751. június 14-i ülés.

¹⁸ Glósz 2014: 23.; Ember 1936: 155.

A viták részletes elemzése során kiderült, hogy a korábban feltételezettnél szélesebb volt a hozzászólók, illetve a felszólalók mellett még véleményt nyilvánítók köre (a megyei követek több, mint harmada, illetve kevesebb, mint a fele). Meghatározhatóvá váltak bizonyos szakaszok és fordulópontok, amelyek az ellenzék egységének lassú felbomlását jelzik. Általános tendenciának tekinthető, hogy mielőtt az egyezkedésre sor kerülne, az ellenzék erős, azonban a tárgyalások előrehaladtával ereje és száma egyre fogyatkozik.¹⁹ A legnagyobb egységet az ellenzék az június 11–12-i viták során mutatta, majd június 21–22-én regionális érdekei mentén soraiban szakadás következett be (dunai–tiszai kerületek). Míg a dunántúli vármegyék többsége kompromisszumkésznek mutatkozott, addig a tiszaiak vármegyék végsőkéig ellenálltak az adóemelésnek.²⁰ A vármegyei követek csoportján belül létezett egy – a pasquillisták által hallgatással és színleléssel vádolt csoport –, amely a nyilvános véleménynyilvánítástól általában tartózkodott. Ha igen, akkor csak vármegyéje lokális érdekeinek védelmében volt hajlandó felszólalni. Ingadozó politikai magatartásuk azonban megengedi azt a sejtést, hogy több esetben tudatos karrierépítés részeként foghatjuk fel ezeket a felszólalásokat. Feltételezem, hogy az ebbe a csoportba tartozók nagy része – talán képességei miatt – sem tudott a későbbiekben érvényesülni, ám néhánynak megadatott a lehetőség, hogy királyi kegytől függő hivatalt kaphasson. A kormánypárt oldalán – a Királyi Táblán kívül – a távollévők követei közül egy kicsi, de annál aktívabb csoport küzdött (a két Jeszenák-fivér, Zsitkovszky István, galánthai Balogh László, Sidó Mihály).²¹ Az uralkodó mellett az alsótáblán a legelkötelezettebbek a káptalani követek voltak, akik közül ugyancsak kivált az esztergomi, egri, kalocsai, a győri és pozsonyi káptalan tagjaiból álló aktív, hangadó társaság.²² Részükről ez

¹⁹ Kecskeméti 2008: 36–46., 48.

²⁰ A megyék az 1790–91. évi országgyűlés kapcsán áttekintett politikai állásfoglalását – Marczali Henrik nyomán – hosszú távon is meghatározó jellemzőknek kell tekintenünk, vagyis a „radikális Tiszántúl” és a „conservatív Dunántúl”, továbbá a kettő között ingadozó, dunáninnen kerület vármegyéinek politikai identitása is a század közepéhez hasonló jellegzetességeket mutat. Ám Marczali jelzői csak a reformkor országgyűléseire lehetnek igazak, a felvilágosodás és liberalizmus értékrendszeréből indulnak ki. A felvilágosodás előtti korszakra vonatkozóan azt állapíthatjuk meg, hogy a tiszaiak sokkal inkább voltak konzervatívak, vagyis a rendi jogaikhoz és a korábbi adóösszeghez jobban ragaszkodók, a dunántúliak és a dunáninneniek pedig sokkal inkább kompromisszumkészek az udvar irányába, sőt, ha akarjuk, reformpártiak. Így például az urbárium kérdésében is hajlandóak lettek volna a változtatásra. Lásd: Marczali 1907 II. köt.: 13–14.

²¹ A Jeszenák-fivérekre és a 18. századi távollévők követeinek csoportjának jellegzetességeire: RL B/15. Magyar Johannita Rend Levéltára. Daróczy Zoltán gyűjteménye. 56. doboz. Jeszenák család és Vámos 2011: 80., 88.

²² Erre jó példa az országgyűlési naplókön kívül a győri káptalan követeinek jelentése GyEL

a nagyfokú (kormánypárti) politikai aktivitás nem volt újdonság az országgyűlési politikában, ám érdeklődési körük 1751-ben (a korábbiakhoz képest) megváltozott. Mivel a felekezeti ügyek 1728–1729-ben végleg lekerültek a diétai napirendről, most az adóügy terén fejtették ki tevékenységüket. A felsőtábla a legtöbb esetben hagyományos szerepkörben, az uralkodói törekvések támogatójaként bukkant fel.²³ Az adóvitákat középpontba helyezve képet kaphattunk a kormányzat politikai stratégiájáról. Ennek során az udvarnak az adóemelés több lépcsőben, részben a felsőtáblai küldöttségek nyomásgyakorlásával, részben a különböző (főrendeknél tartott) magánösszejöveteleken kicsikart kompromisszummal, részben az ellenzék (partikuláris sérelmek mentén való) megosztásával sikerült elérnie.

A diskurzusban használt és az ezt meghatározó kulcsfogalmakat és érvrendszerket áttekintve az látszik, hogy a közjóra vagy az uralkodó szükségleteire való hivatkozás egyre inkább a kormányzathoz köthető politikusok retorikai fegyvere lett, az ellenzék tagjai pedig megmaradnak a hagyományos republikanizmus szótáránál, amelyet alkalmilag vegyítettek a sérelmi beszédmóddal. A rendek retorikája 1751-ben még – kosellecki értelemben véve – múltorientált volt: minden újítást károsnak mondtak,²⁴ de a régi sérelmek orvoslásának ürügyén számos reformra váró kérdést felvetnek majd (pl. az urbáriumok szabályozása, a folyószabályozások és csatornaépítések ügye, illetve a kereskedelem- és vámszabályzat, az oktatási intézményrendszer bővítése).²⁵

Az új indigenátusok és szabad királyi városok becikkelyezése felkeltette a rendek félelmét attól, hogy a kormányzat akaratát az előbb említett két csoport létszámának, így diétai követeik számának növelésével kívánja az országgyűlésen érvényesíteni, ám a század közepén a szavazatokat már nem számolták, hanem súlyozták, és döntően a *pars saniorra* váló vármegyei követek szavazatai estek a latba. (A naplók tanulsága

Győri székeskáptalan magánlevéltára, Th. XLII. 5416. Kovács László levele. Pozsony, 1751. június 15. A győri káptalan követei említik még a velük együtt szónokló, hangadó káptalani követeket: Galgóczy János esztergomi, a két egri és az egyik kalocsai káptalani követet.

²³ Az országgyűlési pasquillusirodalom is a köznemesség ellenzéki látásmódját magáévá téve ugyanígy értékeli a mágnások szerepét: Nagy 2016a: 214. A politikai idegen mítoszára: Szabó 2016: 388., 384–385.

²⁴ Szijártó 2014: 9–10.

²⁵ Az iskolahálózat és műveltség fejlesztésére irányuló, a köznemesség részéről jelentkező általános társadalmi igényt tükrözik bizonyos követutasítási pontok (pl. Baranya, Sopron megye, Szeged város esetén). A dunáninneni kerület sérelmi listájában is számos előremutató követelést is megtalálhatunk (pl. a bécsi Löwenburg-konviktus magyar alapítványi helyeinek biztosítása, a nagyszombati egyetem melletti nemesi konviktus felállítása stb.) Ezekre összefoglaló jelleggel: Nagy 2016b 328–330.

szerint a személynök még kísérletet tett az 1751. évi diéta során egyenkénti szavazatszámhlálásra, de az ellenzéki vezérek tiltakozására végül gyakorlatban erre már nem került sor.) A részletesebb vizsgálat arra a további felismerésre vezetett, hogy a kormányzat politikai szándékai mellett hangsúlyosabbak voltak az érdekelt rendi csoportok érdekei egy-egy vita kapcsán. Az egyéni érdekekre koncentráló kutatás rámutatott, hogy Győr szabad királyi városi címének becikkelyezése – az ebben földesúri érdekeinek veszélyeztetését látó – győri püspök és káptalan, illetve a városlakó nemesség ellenkezése mellett ment végbe. A királyi kincstár mellett az új városok kiváltságyszerzésében és törvénybe iktatásában anyagilag azok is érdekeltek voltak, akik a kiváltságok megszerzése érdekében hiteleztek a városoknak.²⁶ Precedensértékű és országos fontosságú volt a vita azért is (főleg a Győr és a Komárom kiváltságainak becikkelyezéséről zajló), mert a városi nemesség megadóztatása körüli helyi sérelemnek országos visszhangja lett: ismét nyilvánvalóvá váltak a ne *onus fundo inhaerat* elven mutatkozó repedések.²⁷ A honfújíási gyakorlat és az erről folytatott vita láthatóvá teszi azt a kettősséget, amellyel a rendek a kérdéshez viszonyultak: egyfelől a bécsi udvar „trójai falovát” látták bennük (és a távollétükben az alsótáblára küldött követeikben), másfelől viszont szükségük volt bécsi udvari kapcsolatrendszerükre. Az indigena főnemesekről pedig feltételezhető, hogy rokonsági kapcsolataik révén (már oklevelük diétai elfogadtatása előtt) kötődtek a hazai rendi társadalomhoz, inkább az ország érdekében kifejtett katonai és hivatali munkájuk, illetve érdemeik, továbbá birtokaik révén tartottak igényt a magyar indigenátusra, azaz nem valószínű, hogy Bécs ügynökének szerepét kívánták volna eljátszani.²⁸

A korábbi szakirodalmi véleményeket megerősítve a rendelkezésre álló naplóból, pasquillusokból az a kép rajzolódik ki, hogy már ezen a diétán hangadókká váltak az 1728–1729. és 1741. évi diétával ellentétben egyértelműen *pars sanior*ként megjelenő vármegyei követek.²⁹ A vármegyei követek csoportjának prozopográfiai elemzése arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendi politikában 1751-re nemcsak

²⁶ Így például Jeszenák János, a távollévők követeinek egyik vezérszónoka Komárom városának, Batthyány Ádám gróf pedig Zombor városának hitelezett nagy összegeket. Erre lásd: Nagy 2017a: 95.

²⁷ Ugyanígy hasonló elvi fontosságú kérdés volt a nemesi földek megadóztatásának, illetve az armalisták taxafizetésének kérdése. A 18–19. század fordulójának vitáiban újra és újra ismétlődő kérdéskörre: Poór 2013: 236–237.

²⁸ Minderről bővebben lásd még: Nagy 2017b: 128–129.

²⁹ Nem bizonyítható ezzel szemben Ember Győző véleménye, aki szerint az 1751. évi diétán továbbra is a kormányzathoz hű főnemesség játszotta a vezető szerepet. Vélekedése szerint a köznemesi ellenzék eközben már-már a diéta rendjének felbomlasztására törekedett, ekkor még – az 1764–65. évi diéta történéseihez képest – sikertelenül. Erre: Ember 1989: 428–429.

nemzedékváltás zajlott le, hanem eltolódás történt a hatalmi struktúrában a régi főnemesi elit kihalásával az alsótábla javára.³⁰ Mindez a korábbiaknál zajosabb vitákat indukált a diétán. Noha a vármegyei követeknek egyharmada vett részt korábban országgyűlésen vagy *conkursuson*, de nem ez, hanem az 1741-es diéta hangadóinak jelenléte volt döntő fontosságú a diéta történetében: az ellenzék sorában megjelent például Csúzy Gáspár, Okolicsányi János, Bohus János, illetve a kormányzat oldalán Fekete György – immár személynökként. Tehát az alsótáblai fő véleményformálók tekintetében személyi folytonosság tapasztalható az 1741-es ellenzék vezérkarával. Közöttük meglepő módon még enyhe többségben látjuk a protestánsokat, jóllehet általában a diétán a protestáns követek száma és aránya alacsony volt. Hasonlóan érdekes, hogy a korban a megyei vezető eliten belül egyre gyakoribbnak számító uralkodói kitüntetést, a királyi tanácsosságot az ellenzéki vezetők többsége elnyerte. A vármegyei követek alig egyharmadának sikerült kerületi táblai vagy országos hivatalhoz jutnia, és ehhez egyre inkább szükséges volt elköteleződniük a kormányzat oldalán. Ez a szűk réteg nagyrészt az ország északnyugati és nyugati részéből rekrutálódott, de a Királyi Táblán – mivel annak székhelye Pesten volt – az ország középső régiójából származó megyei követek közül viszonylag sokan kerültek magasabb tisztségre.

A vitákon hozzászóló vagy a pasquillusok által valamilyen politikai állásfoglalást tevő megyei követekről elkészített „politikai térkép” megerősíti a szakirodalom azon feltételezését, hogy a hangadók és ellenzéki vezérvármegyék többsége észak-magyarországi volt. (Lásd az 1. számú ábrát.) A hozzászólásaik száma alapján vezérmegyének tartott két megye (Veszprém, Zemplén) mellett megfoghatóvá váltak nemcsak a másod-, (Borsod, Győr, Zólyom), de a harmadvonalbeli ellenzéki megyék (Bars, Nyitra, Szatmár, Ugocsa, Torna, Árva) is. (A térképen ezeket piros szín jelöli.) Kirajzolódik egy kép az ország középponti területein fekvő, a kormányzatot támogató megyék tömbjéről (többnyire a Dél- és Kelet-Dunántúl, illetve az Alföld megyei szürke színnel). A mikroszintű vizsgálattal megfoghatóvá váltak a pártváltások, vagyis körvonalazódott az ingadozó vagy billegő megyék mozaikja, amelyek felcserélték a diéta végére a rendi ellenzéki álláspontot a kormányzat támogatásával (Vas, Pozsony, Nógrád, Arad – szürke szín). A leginkább képlékeny és a legkevésbé megfogható a kelet-magyarországi vagy tiszai megyék halmaza, akiket „hallgatag ellenzékinek” neveztem. Tőlük nem ismert nyilvános diétai felszólalás vagy állásfoglalás. Első látásra politikailag inkább passzívnak tűnnek, de a naplók egy-egy utalása és a követküldő megyékkel való levélváltás alapján

³⁰ A korábbi szakirodalomból ezt a véleményt Barta János fogalmazta meg a legmarkánsabban: Barta 1994: 80.; Barta 2000: 182–186.

látható, hogy az adóviták során egy-egy ellenzéki vezérszónok mögé sorakoztak fel. (Ezeket a térképen narancs szín jelöli.)³¹

Két vármegye (Bács, Komárom) meglátásom szerint sokkal inkább tekinthető „kormánypárti” megyének az adóviták során, de a korábban joghatóságuk alá tartozó Zombor, Újvidék, illetve Rév-Komárom szabad királyi városi privilégiumának becikkelyezése körüli vita e vármegyéket is a rendi ellenzék soraiba állította ennek a bizonyos kérdésnek az erejéig. (Ezek kék színnel kerültek feltüntetésre.) Felszólalásaik érvelésmódja alapján nem sorolhatók be egyik „szekértáborba” sem a „lokális érdekvédők” és megyéik (Csanád, Csongrád, Máramaros, Trencsén – barna színnel jelölve). Ezek a követek egy-egy helyi sérelem ügyében interpelláltak a diétán, vagy felváltva egyszer ellenzéki, máskor kormányt támogató szónoklattal jelentkeztek. Ha összevetjük ennek a vizsgálatnak az eredményét a Mária Terézia-kori úrbéres birtokösszeírással, akkor felállítható egy olyan összefüggés is, hogy azon megyék voltak a politikailag a legaktívabbak 1751. évi diétán, ahol a vármegyéket a legtöbb helyen irányító *bene possessionati* részesedése az úrbéres birtokállományból (a világi nagybirtokkal, az egyházi, illetve a kincstári uradalmakkal szemben) a legkiemelkedőbb volt.³² A négy időmetszetben (1728., 1751., 1764–1765., 1834.) az ország ellenzéki és kormánypárti megyéit összegző kutatási eredmények összevetése pedig a kései rendiség politikai mentalitásának hosszú időtartamban való vizsgálatának indokoltságára hívja fel a figyelmet.³³ Megállapítható, hogy három időmetszet mindegyikében (1728.,

³¹ A naplók csak összefoglaló jelleggel említik a tiszántúli és tiszáninneni vármegyék a magasabb adóösszeggel szembeni végső kiállását, szinte közmondásszerű ellenzékiességük egyik utolsó megnyilvánulását. Erre a viták során lásd június 11-i, 21-i vagy július 12-i állásfoglalásukat. A követek és a küldő megye közti levelezésre jó példa még Bihar megyéé: OSZK Ktt. Fol. Lat. 3102. Nagy Gábor: *Collectio actorum publico-politicorum* és MNL HBML IV.1. b. Bihar vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 46. doboz. Ann. 1751. VI., No. 1., Fasc. VII., sz.n., Fasc. VIII., No. 18. Bihar vármegye az országgyűlésre beadott sérelmi listája: MNL HBML IV.1.a Bihar vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 13. kötet. 1667–1698.

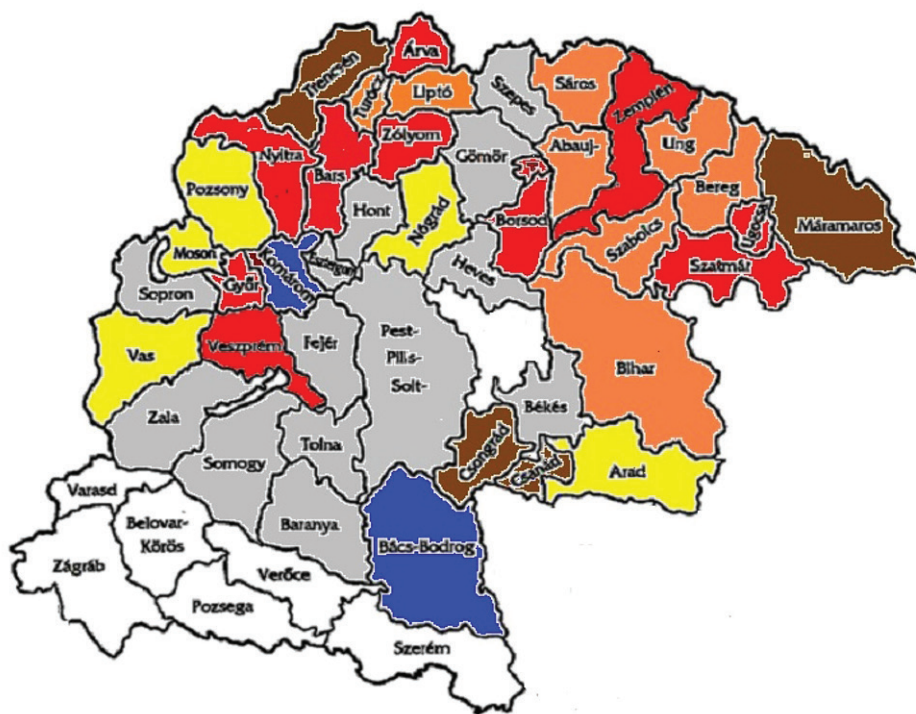
³² Mária Terézia utasítására 1767-ben kiadott úrbéri rendelet alapján nagyrészt 1767–1774 között készültek el az úrbéres népességet és telkiállományt számba vevő úrbéri tabellák. Az úrbéri összeírás csak az úrbéres jogállású földekre terjedt ki, nem tartalmazta a földesurak más jogcímen birtokolt földállományát és az itteni népességet sem (pl. majorsági földek, nem úrbéres puszták, szőlők stb.). A birtokösszeírás szisztematikus feldolgozását és kiadását Fónagy Zoltán végezte el, amelyre elemzésemben is támaszkodtam: Fónagy 2013. CD-ROM, Fónagy 1999.

³³ Az 1728–29. évi és az 1764–65. évi diéta egyes vármegyei követeinek állásfoglalásaira: Szijártó 2005: 611.; Szijártó 2016a: 164–165. E hosszú időtartamban megmutatkozó jelenségek okainak mélyebb feltárása szétfeszítené e munka terjedelmi-tematikai kereteit, ám jelezni kell, hogy a reformkorral foglalkozó szakirodalomban nem ismeretlen a probléma. Az egyes megyék poli-

1751., 1834. év) biztosan ellenzéki álláspontot képviselt (1751-ben némi megingással) Pozsony, Bars, Nógrád, Zólyom, Borsod, Bihar és Szatmár megye, addig végig az egész korszakban határozottan a kormányzatot támogatta Baranya, Fejér és Esztergom vármegye. Érdekes változást mutat, hogy 1728-ban még az adóemelés támogató öt vármegye között ott van az 1751-ben már a két ellenzéki „vezérvármegyének” számító Győr és Veszprém. (1834-ben Győr reformpárti, vagyis ellenzéki, addig Veszprém változó politikai véleményt képviselt.) Az északkelet-magyarországi, nagy lélekszámú nemességgel bíró vármegyék még a 18. században általában ellenzéki magatartást mutattak, – habár egyre passzívabbat –, a reformkorra azonban egész soruk válik ingadozó vagy változó álláspontúvá (Zemplén, Abaúj, Sáros) vagy éppen kormánypártivá (Bereg, Gömör, Máramaros). A reformkori ellenzéki „vezérvármegye” Pest megye követei ugyanúgy ingadozó vagy megosztott magatartást mutattak végig az egész korszakban. Követei 1728-ban ellenzékiek, 1751-ben a két követ közül a hangadó kormánypárti, míg keveset szónokló társa inkább mérsékelt ellenzékinak tűnik. Míg 1764–1765-ben inkább ismét az opposíció oldalán álltak a pesti küldöttek, addig 1834-ben változó álláspontú megyeként tűnt fel. Csak ezután válhatott a megye egyértelműen ellenzéki vezérvármegyévé.³⁴

tikai állásfoglalását az 1832–1848 közötti periódusban áttekintette: Kecskeméti 2008: 66–67., 312–315, 322–327.

³⁴ Nagy 2012a. 111–112.

A vármegyék állásfoglalása az 1751. évi diéta során³⁵

piros= „ellenzéki”

szürke= „kormánypárti”

sárga= ellenzékiből kormánypárti

kék= kormánypárti, de a szabad királyi városok ügyében ellenzéki

sötétbarna= „lokális érdekvédő”

narancssárga= feltehetően „hallgatag ellenzéki” (levelezések és a Contra varios ex Psalmis című pasquillus alapján)

³⁵ A térkép elsősorban országgyűlési naplók és néhány pasquillus alapján készült. Ezekre részletesen az említett disszertációmban térek ki. Itt csak a legfontosabb forrásokat említem: OK 700.470. Diarium diaetae regni Hungariae 1751.; MNL OL N 114. Kovachich Márton György gyűjteménye. 13. kötet. Diarium publicarum regni sessionum et ibidem tractarum negotiorum. [oldalszámozás nélkül] Ugyanitt a kötet végén egy számozatlan oldalon Contra varios ex Psalmis és *Contra quorundam Cis- et Trans-Danubianorum Comitatum Ablegatos indeterminate* című pasquillus.

A diéta többi komponensének (felsőtábla, távollévők, káptalani követek) rendi politikai közvéleményben elfoglalt helyét és viszonyát a vármegyei követek csoportjához leginkább a pasquillus-irodalmon, a kor „görbe tükrén” keresztül tanulmányozhatjuk. A gúnyversekben felhalmozott vélt vagy megalapozott vádak alapján konstruálódott meg *pars saniorra* váló vármegyei követek ellenségképe, így a versek számukra identitásképző fontosságúakká váltak.³⁶ Segítettek az erkölcsi-elvi alapú politikai korlátok kijelölésében, és ezáltal a kormányzat–ellenzék közti frontvonalak század közepi megmerevedésében is szerepet játszottak. Az 1728–1729. évi diéta során még gyakran ünnepelt főrendek megítélése a diétai gúnyversirodalomban is a politikai mellett egyre inkább műveltségi–erkölcsi alapú korholó hangú kritikává vált. (Noha láthatunk példát a főnemesek hagyományos közvetítő funkciójának továbbélésére, amikor néhányan kiállnak az alsótábla mellett egy mérsékeltabb összegű adóemelésért javasolva.) A pasquillusokban felhalmozott vádak később a publicisztika és a szakirodalom egy része is a Bécsben élő magyar főnemesség a magyar társadalomtól való „elidegenedéseként” értelmezte.³⁷ A távollévők és a káptalanok követéről szóló pasquillusok a bennük megjelenő érv-, toposzrendszer segítségével a diszkurzív térből való kiszorítást alkalmazták. Főbb nyelvi eszközkészletük a következőket tartalmazta: udvar- és idegenellenességet, a „szegény teherviselő nép” védelmének retorikáját, a világiak hivatalszerzési és az egyháziaknál további karrierépítésre való törekvésének, illetve a parázñaság vétkének felemlegetését. Mindez annak bizonyítására szolgált, hogy az illetők a közösségnek, vagyis a *natio hungaricanak* nem hasznára, hanem kárára vannak.

A naplók és a pasquillusok a felsőtábláról, vagyis a főrendekről ehhez képest jóval kevesebb értesülést közölnek. A pasquillusok állításai az udvari társadalom részeinek tekinthető főnemesség és főpapság körében dúló presztízs- és pozícióharcról a bécsi (udvari) források tükrében helytállónak tűntek. Feltehető, hogy a felsőtáblát – Koch kabineti titkár szavaival – „az irigység és a frakciók” osztották meg 1751-ben.³⁸ Ez az idézet utal egyrészt az egyes főúri családok (Batthyány, Esterházy, Erdődy, Barkóczy–Károlyi) között a tisztségekért, rangokért és címekért folyó küzdelmére, másfelől referál arra az uralkodói szándékra, hogy a kamarási és titkos

³⁶ Ezt mutatja, hogy bizonyos versszövegeket diétáról diétára aktualizáltak, csak a politikai szereplők nevét cserélve ki ezekben. Használható analógiát jelent erre a közköltészet is.

³⁷ Sándor 2012: 171–172. Sándor István véleménye szerint a főnemesség és a köznemesség politikai-társadalmi téren megmutatkozó ellentéte (részben) nem a főnemesség képzetlensége, hanem inkább a két réteg műveltségének különbözőségeire vezethető vissza. Sándor véleményét én a pasquillus-irodalomra vonatkozóan is érvényesnek tartom.

³⁸ Schlitter 1899: 115.

tanácsosi címek országgyűlési adományozásával a mágnásfamíliák politikai lojalitása megnyerhető, illetve fáradozásaik ezáltal meghálálhatók. Az udvar valamivel kisebb számban tüntette ki kegyével a magyar főnemeseket az 1741. évi koronázó országgyűléshez képest (összesen 32 fő) az 1751. évi országgyűlésen (30 fő).³⁹ (Ha az erdélyieket is beleszámítjuk, akkor ez az arány tovább nő a koronázó országgyűlés javára.) Az előléptetések száma 1751-ben azonban nem mutat érdemi eltérést az előző diétához képest.⁴⁰ Kevés személyes megnyilvánulást regisztrálhatunk a meghatározó főrendektől, politikusoktól a diéta idején, ám néhány (a diétától időben nem túl távoli) ego-dokumentum révén azért mégis képet kaphatunk elképzeléseikről. Ugyan a kormányzati adóemelést minden esetben támogatták, a nemesi előjogokat érintő reformokat ekkor még mind elutasították.⁴¹ A magyar főnemesség politikai állásfoglalását címek és kitüntetések adományozásával az uralkodó csak korlátozott mértékben tudta hosszú távon befolyásolni. A királynő az átfogó kormányzati reformok iránti rokonszenvet még a legmagasabb kitüntetésekkel rendelkező, országos és udvari főméltóságokat is viselő-, Bécsben jó kapcsolatrendszerrel rendelkező családokban sem tudta felkelteni, amiként ezt az 1764-65. évi diéta példája is mutatja.⁴²

A legkevésbé befolyásos diétai szereplők, a szabad királyi városok esetén a vármegyékkel való diétai konfrontációt (amely főleg a városlakó nemesség problémája és a városok által teljesítendő fuvarok ügyében bontakozott ki) tompította, hogy a városi követi megbízatásokat – ahogyan egyes városi hivatalokat is – igen gyakran iskolázott városlakó nemesek vagy nemesített polgárok töltötték be. A korábbi szakirodalmi véleményekkel ellentétben (legalábbis 1751-ben) a városi követek azonosultak megbízóik érdekeivel, de rokoni és társadalmi kapcsolataiknak köszönhetően közvetítő szerepet töltöttek be a megyei nemesség és a városi tanácsok közt, sőt hangadóik is nemesek voltak, miként Kőszeg követe, Szvetics József és Szeged küldötte, Kárász Miklós.⁴³ Lőcse város követeinek levelei bepillantást engedtek egy

³⁹ Az 1741. évi számadatok forrása: BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Pozsony, 1741. szeptember 24. Johann Benedict Perger követ levele Buda város tanácsához. 267–269. pp. (A levél melléklete).

⁴⁰ Az 1751. évi számadatok forrásai: OK 700.470. *Diarium diaetae anni 1751.* 122–123. és MNL OL N 114. Kovachich Márton György gyűjteménye. 13. kötet. *Diaria diaetae Poseniensis anni MDCCLI Volumen I.* 1751. július 30-i ülés.

⁴¹ A négy kiemelt példa: Barkóczy Ferenc gróf egri püspök, Padányi Biró Márton veszprémi püspök, Grassalkovich Antal gróf kamaraelnök és Pálffy Miklós gróf.

⁴² Erre újabban Batthyány Lajos és Károly példáján: Kökényesi 2018: 106–107.

⁴³ Erre utal például, hogy az 1751. évi országgyűlésen az új szabad királyi városok becikkelyezésékor támadt vitában a naplók szerint a „régí” (már régóta ülőhellyel és szavazati joggal bíró) városok követei nyilvánosan nem vették védelmükbe a királyi javaslatokat két követ, Kárász Miklós szegedi és Szvetics József kőszegi követ kivételével. Az egyik országgyűlési napló em-

felső-magyarországi város politikai motivációiba. E különleges forráscsoport révén fény derült arra, hogy pozsonyi tartózkodásuk alkalmat szolgáltatott a városi követeknek arra, hogy a diétán kívüli, egyes kormányhatóságoknál és tisztviselőknél végzett lobbitevékenységükkel a küldő polgári közösség ügyeit előmozdíthassák. A kormányzat képviselői számára tág tér nyílt a városi követek politikai orientálására (pl. az ítélőmesterek beavatkozása révén a városi sérelmek szerkesztésébe).⁴⁴ A városvezető elit személyes, különösen diétai lojalitásának biztosítására a 18. századra bevett eszközzé vált a követek megnevesítése.⁴⁵

A diéta történetének komplex politika-, társadalom-, diskurzustörténeti vizsgálata révén az 1751. évi diétáról szóló korábbi történeti elbeszélésekhez képest sokkal inkább előtérbe kerültek a rendi politikai szereplői, és érthetőbbé váltak az egyes sérelmi listák, illetve elfogadott törvénycikkek mögött rejlő, de mindig változó egyéni érdekek és a politikai cselekedeteket determináló retorikai–eszmeyi háttér is. A vizsgálati lépték szűkítése szemléleti váltást hozott. Az uralkodó–rendek közti kétszereplős viszony alakulása helyett sokkal inkább kaptak helyet a műben a rendek egyes csoportjai és a kormányzat különböző képviselőinek felfogásbeli különbségei. A „kormánypárt” és „ellenzék” leegyszerűsítő sémája helyett a fókuszpont az egyes vitákban különböző érdekeket hangoztató politikai aktorokra, illetve ezek beszéd-módjaira helyeződött át. Az egyes (a korabeli vitákban marginálisabb szerepet játszó) rétegek vármegyei követekhez való viszonyának feltárásában gyümölcsözőnek ígérkezett a pasquillus-irodalom forrásanyagának kiaknázása is, amin keresztül a rendi politika önképe vált megismerhetővé. Félrevezető, ha az uralkodói modernizáció–rendi konzervativizmus ellentétében próbáljuk ábrázolni a század közepének diétai harcait. Inkább az újra és újra előbukkanó problémákra adandó válaszkísérletekként lehetne ábrázolni ezeket, amelynek során mind a rendiség (illetve annak képviselői), mind a kormányzat saját érdekei szerint igyekezett a társadalmi-gazdasági problémák megoldására. 1751-ben a rendiség (a „javítva változtatni” elvét követve) veti fel a kereskedelemügyi rendszer javításának szükségességét, a tiszai megyék a Tisza szabályozásának gondolatát, az urbáriumok országos szintű rendezésének eszméjét és az oktatási rendszer egyes elemeinek a fejlesztését. Rendszerszintű megoldásokká

líti ezek szerepét: MNL OL N 114. Kovachich Márton György gyűjteménye. 13. kötet. *Diarium publicarum regni sessionum et ibidem tractarum negotiorum*. 1751. július 10. [oldalszámolás nélkül]

⁴⁴ Erre jó példa Lőcse város tanácsának és követeinek levelezése is: *Štátny archív v Levoči (Lőcsei Állami Levéltár)*. *Magistrát mesta Levoča*. III. 131.

⁴⁵ Sopron és Buda országgyűlései követeinek vizsgálata is rámutatott arra, hogy az országgyűlések megfelelő alkalmat szolgáltatottak arra, hogy a városi elit tagjai országos ismertséget szerezve nemesi armálist érdemelhessenek ki. Erre: Nagy 2015b: 159–190.

ezek nem álltak össze, ám elemeiben a század elejének rendi reformtörekvésekhez nyúltak vissza.⁴⁶

Már a kortársak is különösen lesújtónak találták ennek az országgyűlésnek a ki-
menetelét. Erre utalnak az 1751. évi országgyűlés naplói, amelyek közül többnek a
diétáról szóló leírása is egy tömör, de annál jellemzőbb mondattal zárul: „*így ez az or-
szággyűlés, mely rendetlenül kezdődött, teljes zűrzavarban ért véget*”.⁴⁷ A diéta megváltoztatta
a Habsburgok és a magyar rendek közti, 1741 óta jó viszonyt, és egyúttal jelezte az
erővonalak végleges eltolódását a rendiségen belül, amelynek során a rendiség vezető
erejévé a vármegyei követek váltak. A főrendek szerepe immár a kormányzati előter-
jesztések támogatására szorítkozott, és a csoport tagjainak egyre kevesebbszer nyílt
módja az alsótábla, illetve az uralkodó közti közvetítésre. A rendi politika napirend-
jének középpontjába a vallási kérdések helyére a pénzügyi problémák (az adókérdés
és kereskedelmi sérelmek) kerültek, de ezeket az udvar és a rendek elvi-alkotmányos
jelentőségüként értelmezték.⁴⁸ Az 1751. évi diéta kapcsán egy átmenetet látunk tehát,
amikor az egyéni érdekeknek még meghatározó jelentősége volt a politikában, de
már az elvhűség értékrendje is egyre inkább érvényesült.⁴⁹ Ez a (szakirodalom által
rendi alkotmányosságnak nevezett) politikai-társadalmi képlet maradt aztán jellemző
a reformkorig a diéták működésében.⁵⁰

A további kutatások szempontjából két irányba látok továbblépési lehetőséget.
Egyfelől a diéta nemzetközi visszhangja szempontjából fontos lenne megismerni a
bécsi udvarba akkreditált külföldi követeknek az országgyűlésről készült jelentéseit
és tevékenységét,⁵¹ másfelől érdemes lenne a prozopográfiai elemzésen túl néhány

⁴⁶ Érdemi válasz ezekre a társadalmi problémákra Magyarország esetén csak az 1760-as évektől
érkezett a kormányzat részéről. Összefoglalóan: Ember 1982: 43–54.

⁴⁷ Például: OK 700.467. Acta seu diarium. 454. és OK 700.470. Diarium diaetae regni Hungariae
1751. 146., továbbá Szijártó 2005: 245.

⁴⁸ Eredményeim a már meglévő kutatás megállapításaival is összecsengenek. A rendi alkotmá-
nyosság tendenciájának jegyében tehát a század második felében az egyes politikai kérdése-
ket (a korábbi érdek-elvű megközelítés helyett) egyre inkább elvi-alkotmányos jelentőségüként
kezdtek felfogni, amely növelte a diétai tárgyalások konfliktusos jellegét. Erre: Szijártó 2017:
453–454.

⁴⁹ Ennek egyik jele, hogy a viták az adóemelés mértékén túl (rejtett módon) a rendi kiváltságok-
ról és ezek értelmezéséről, újraértelmezéséről szóltak. (Mindez fokozottan érvényes a szabad
királyi városok vagy az indigenátusok körüli vitákra). Egy másik fontos indikátora a pasquillu-
sirodalom kritikai hangjának és keletkezett versek számának látványos emelkedése (főleg igaz
ez az 1751. és 1764–1765. évi diétára).

⁵⁰ Szijártó 2016b: 492–494.

⁵¹ Ezek közül egyedül a velencei követ magyar diétai tárgyalásról szóló jelentései ismertek a ma-
gyar kutatók előtt: Bérenger–Kecskeméti 2008: 170–173.

országgyűlési követ pályáivét, illetve egy-egy vármegye követküldésének jellemzőit is alaposabban megvizsgálni, amely alátámasztaná és színesítené az előző fejezetekben felvázolt képet.⁵² A portrékkal a jelen dolgozat keretei által megengedett 1751-re kimerevített „pillanatképen” túllépve az egyes követek regionális-társadalmi kapcsolatrendszerre lenne feltárható a rendelkezésre álló család- és birtoktörténeti szakirodalomra támaszkodva.⁵³

⁵² Szijártó István nemrég megjelent könyvében részletesen foglalkozott még az 1751. évi hangadó vármegyei követek közül Csuzy Gáspár, Okolicsányi János, Szathmáry Király György és Török József pályájával. Erre: Szijártó 2016a: 184–187., 188–194.

⁵³ Néhány esettanulmány jellegű elemzésem már napvilágot látott, amelyeket részben a disszertációban is idéztem: Nagy 2016b, Nagy 2016c.; Nagy 2017c.

A 18. századi vármegyei követek rokoni kapcsolathálója

Az elit tagjainak szoros rokoni összefonódása a történetírás egyik axiómája. Azonban ezen összefonódás alaposabb elemzésére eddig meglehetősen kevés kísérlet született, amikor pedig igen, akkor rendszerint az individumként kezelt egyes családok között fennálló házassági kapcsolatokat vizsgálják, elemzik.¹ Jelen írásomban a 18. századi politikai elit egyik legfontosabb csoportjának rokoni kapcsolati hálózatát igyekszem feltérképezni.

A rokonság vizsgálatához az alábbi módszert dolgoztam ki. „[a] kutató a leszármazás, valamint a házassági kapcsolatok utólagos számbavétele segítségével szerencsés forrásadottságok esetén visszamenőleg is meg tudja állapítani valaki tényleges rokonságát.”² Én is eme két elemi rokonsági kapcsolatból építettem fel a rokoni kapcsolathálómat. A magyar nemesség társadalmi alapegysége az azonos őstől fiágon leszármazók összessége, amelyet a témában úttörőnek számító Fügedi Erik „klánnak” nevezett el, amit én az egyszerűség kedvéért a továbbiakban családnak nevezek, mivel a családtörténeti irodalom és a már említett rokoni kapcsolatháló elemzések is ebben az értelemben használják a család szót.³ Én is a családokon belüli fiági leszármazást választottam a kapcsolatok alapegységének, amit egyes értékkel jelöltem.

A családok között házasságok révén jön létre a kapcsolat. Fontosnak tartottam, hogy a leányági leszármazás ne legyen azonos értékű a családon belülivel, hiszen azt a kortársak sem tekintették annak. Így végül úgy döntöttem, hogy a leányági leszármazást nem jelölöm, csak a családok közötti házassági kapcsolatot.⁴ Amit az is alátámaszt, hogy a korabeli felfogás a nőknek még a reprodukcióban is csak másodlagos szerepet tulajdonított,⁵ ahogy Werbőczy írta: „Pater enim generat, mater

¹ Így tesz rokoni kapcsolatháló-elemzésében Tózsá-Rigó 2012. és Szántay 2014.

² Faragó 2000.

³ Fügedi 1992: 21.

⁴ Ráadásul több feleség esetén az anya személye sokszor nem állapítható egyértelműen meg.

⁵ Fügedi 1992: 30.

autem formam solum generandi dat, et praestat”.⁶ Házasságnál elvben a nőnek egyes értékű kapcsolata van mindférjéhez, mind apjához. Én végül is a kapcsolatháló alapjául szolgáló mátrixba nem vettem fel a nőket, hanem közvetlenül kettes értékkel jeölöltem a férj és az após kapcsolatát, mely a feleségen keresztül két lépésben jött létre. Erre módszertanilag lehetőséget adott az a tény, hogy a nőknek ekkoriban nemcsak nemzés, hanem a házasság terén is másodlagos, alávetett szerepet tulajdonítottak, inkább voltak tárgyai, mint alanyai a frigynek, míg a valós megegyezés az após és a vő (esetleg a másik após) között történt.⁷

E két kapcsolati érték, a fiági leszármazás és a házasság alapján, minden más kapcsolat is leírható. A kapcsolatok értéke minden egyes közbeiktatott családdal eggyel magasabba hasonló fokú tisztán fiági rokonsághoz képest.⁸ Azzal, hogy családközi kapcsolatoknál nem az anyai leszármazást, hanem a házasságot vettem alapegységnek, természetesen nem(csak) a vérségi kapcsolatot, hanem a kánonjog által azzal azonos fokúnak tekintett⁹ – az angolok által „in law” utótaggal jelzett – affinális rokonságot is figyelembe vettem.

Fontos megemlíteni, hogy mivel a leszármazást tettem meg a családon belüli rokoni kapcsolatok alapelemének, az azonos fokú rokonságok esetén a felmenői–leszármazotti kapcsolatok közelebb kerülnek egymáshoz, mint az oldalágiak. Tehát amíg az apa–fiú kapcsolatértéke egyes, addig a testvérek kapcsolatát már kettessel jellemezhetjük (minthogy az apán keresztül két lépésben juthatunk el az egyiktől a másikig).

Miután egy mátrixba rögzítettem a fent ismertetett alap kapcsolati értékeket az UCInet6 kapcsolathálózat-elemző szoftver segítségével számítottam ki két személy között a legrövidebb utat, vagyis a legközelebbi rokonságot.

A (katolikus) kánonjog a IV. lateráni zsinat óta a negyedfokú rokonságot tartotta a házasodhatóság határának, ennél közelebbi rokonság esetén már diszpenzációra volt szükség a frigy megkötéséhez.¹⁰ Ami rendszerükben a negyedfokú rokonságot nyolcas és tizennégyes érték közötti szám jelzi, mert abszolút fiági leszármazás esetén mindkét ágon negyedfokú rokonság esetén a kapcsolat értékének nyolcat ka-

⁶ Werbőczy 1990: 71. HK I. 7. 3. § „Mert az atya a nemző, az anya pedig a nemzés alakját adja meg.”

⁷ Laslett 1983: 493. Konkrét példa a korból Festetics György elrendezett házassága Sallér Judittal, Sallér István nádori ítélőmester leányával: Kurucz 2013: 106.

⁸ Egy egyszerű példavalszemléltetve az apai nagybácsi–unokaöcs kapcsolatra a távolság értékének hármát kapunk, míg az anyai nagybácsi–unokaöcs kapcsolatra négyet.

⁹ Roszner 1887: 202–203. A világi jognak is a része lett.

¹⁰ Erdő 2003: 430; Roszner 1887: 192. Ezt a világi jog is átvette: Werbőczy 1990: 230. HK I. 107. 1. §.

punk, míg abszolút leányági leszármazás esetén ez a szám tizennégy. Ebből következően a nyolcas érték alatti kapcsolatot célszerű szoros rokonságnak venni, míg a nyolc és tizennégy közötti érték egy átmeneti zónát jelentene, tizennégytől pedig a távoli rokonságról beszélünk. Minél alacsonyabb ez az érték, annál szorosabb a rokoni kapcsolat.

Miután sikerült létrehozni egy módszert a rokoni kapcsolatok elemzéséhez, lássuk, hogy konkrétan kiket is vizsgálók, amikor a 18. századi politikai elitről beszélünk. Történetírásunk az elitet általában külön definiálást nem szükségglő, közkeletű fogalomként kezeli,¹¹ már amennyire ezt meg lehet állapítani, valamiféle vezető réteg értelemben. Ennek az oka az lehet, hogy - amellet, hogy a közbeszédben is teljesen gyakran használt szóról van szó - nincs a fogalomnak egy általánosan elfogadott definíciója, hanem megszámlálhatatlanul sok meghatározást találhatunk az elitől meglehetősen eltérő jelentésekben, kezdve a teljesen általános *valamiből (leginkább befolyásból) sokat birtokló kevesek* definíálástól egészen a szűk és formális *politikai vezető pozíciókat viselő*ig értelemben.¹² Nyilván minél általánosabb a definíció, annál jobban lefedi a valódi elitet, azonban ekkor a fogalom nem elég precíz. Tehát ha az elit tagjait konkrétan meg akarjuk vizsgálni, akkor valamilyen formális szempontrendszer alapján el kell döntenünk, hogy kiket sorolunk bele. Ezzel természetesen nagy valószínűséggel kizárhatunk olyan személyeket, akik valamely más szempontból, vagyis a mi szemszögünkől nézve informálisan az elit részét képezik.

Korábbi kutatásaim során, mintegy első lépésként, a politikai elit legfelső körének a rokoni összefonódását vizsgáltam. Ebbe a körbe a hivataluk révén valós hatalommal bíró világi főméltóságokat soroltam bele, azaz a nádort, az országbíró, a horvát bánt, a tárnokmestert, a királyi udvari kancellárt, a kamaraelnököt és a személynököt.¹³ (Tanulmányom további részében az egyszerűség kedvéért főméltóságoknak fogom őket hívni.) A kutatás második lépése pedig azoknak a vármegyei követeknek a vizsgálata, akik egyszerre voltak tagjai az országos és a megyei politikai elitnek. Jelen tanulmányomban ezért azon vármegyei országgyűlési követek rokoni összefonódását tanulmányozom, akik viszonylag közeli kapcsolatban állnak legalább egy 18. századi főméltósággal, mivel az a csoport kapcsolódik legszorosabban a legfőbb hatalmi elithez. Hogy ennek a szoros kapcsolatnak milyen fontos szerepe lehetett egy követ megválasztásánál, azt jól mutatja pribéri Jankovich Antal

¹¹ Takács T. 2006. Elsősorban a helyi elitek kutatása kapcsán említi a definíálás hiányát.

¹² Takács K. 1998. (Sztintén kiemeli, hogy a szociológiában sem szokták a kutatók definíálni az elit fogalmát.)

¹³ A meghatározás alapja: Cserpes – Szíjártó 2010.

esete, akit 1764-ben azért választották meg Horvátország országgyűlési követének, mert sógora volt Niczky Kristóf országbírónak.¹⁴

A családi kapcsolatok feltérképezéséhez elsősorban Nagy Iván családtörténeti munkáját,¹⁵ Szluha Márton vármegyei munkáit,¹⁶ továbbá Miroslav Marek család-történész internetes adatbázisát¹⁷ használtam fel. De természetesen más, kevésbé átfogó forrásmunkákból ismerítettem adatokat.¹⁸

A vármegyei követek személyének megállapításához a Diaeta munkacsoport internetes adatbázisát használtam,¹⁹ amelyben elsődleges források, nagyrészt a megjelentek listáinak alapján lettek összegyűjtve a 18. századi országgyűlések résztvevői. A résztvevők pontos beazonosítása most is folyik jelenleg egy országgyűlési adatbázis, később esetleg egy életrajzi almanach számára. Az azonos nevű résztvevők elkülönítése egyelőre viszonylag bizonytalan, ezért a résztvevők pontos számát nem lehet tudni. Nagyjából 650 személy képviselte a vármegyét a 18. századi országgyűléseken. Közülük ebbe az általam belső magnak nevezett csoportba, tehát azok közé, akiket rokoni szálak fűztek Magyarország főmúltóságainak csoportjához, 81-en kerültek be, tehát nagyjából 13%-a az összes vármegyei követnek. Őket tekinthetjük tehát azoknak, azoknak akik a főmúltóságokkal való rokonságuk révén kiemelkedtek a *bene possessionati* tömegéből. Ezért is érdemes velük kezdeni a vármegyei követek rokoni kapcsolati hálózatának vizsgálatát. Közülük hatan nemcsak szoros kapcsolatban álltak főmúltóságokkal, hanem maguk is azok voltak. Így Fekete György későbbi országbíró Somogy, Majláth József későbbi tárnokmester Hont, Hunyady László későbbi személynök Bars, Száraz György későbbi személynök Tolna, Szvetics Jakab későbbi személynök Vas, Jankovich Antal későbbi tárnokmester pedig Pozsega vármegyét képviselte a 18. századi országgyűlések során.

Ez a 81 ember 34 vármegyét képviselt. A legtöbbben, öten négy megyét: Nyitrát, Somogyot, Sopront és Veszprémet. Ez a 18. század során 15 nemest követként küldő Nyitránál azt jelenti, hogy ezeknek kerekében egyharmada tartozott a most vizsgált csoportba, azaz a főmúltóságokkal rokoni kapcsolatot ápoló vármegyei

¹⁴ Krčelić 1952: 476.

¹⁵ Nagy 1857–1868.

¹⁶ Szluha 2000; Szluha 2002; Szluha 2003a; Szluha 2006; Szluha 2008; Szluha 2011–2012; Szluha 2013.

¹⁷ <http://genealogy.euweb.cz/> – utolsó letöltés: 2017. augusztus 13.

¹⁸ Éble 1903; Fukári 2008; Feöldi-Doby 1895; Károlyi 2001; Kubinyi 1906; NN 1888–1905; Nyáry 1996; Szirmay 2010; Szluha 2001; Szluha – Vásárhelyi 2005–2013; Ulrich – Pozsonyi 2009; Witting 1918; Witting 1919.

¹⁹ <http://szijarto.web.elte.hu/segitseg.htm> – utolsó letöltés: 2018. augusztus 12.

követek közé. Ez az arány a 16 követet kiállító Somogynál egyharmadnál kicsit rosszabb, a század folyamán összesen 13 követet küldő Sopronnál pedig valahol a fél és az egyharmad között található – az utóbbihoz van közelebb –, míg a csupán 11 követi személyt kiállító Veszprémnél majdnem eléri a követek számának a felét. A legtöbb megyéből – 22-ből, vagyis több mint a vármegyék 2/3-ából – viszont általában csak 1-2 követ került be ebbe a szűkebb csoportba. A vizsgált csoportba bekerült követek megyéinek eloszlása viszonylag egyenletes az ország területén, de a nyugati országfél lefedettsége mégis teljesebb, és ezek nagyobb arányban delegáltak kettőnél több követet az általam vizsgált csoportba.

A vizsgált követek társadalmi hátterét vizsgálva azt láthatjuk, hogy többnyire jó módú birtokos köznemesekről, a *bene possessionati* réteg tagjairól van szó. Egy részük – főleg a felvidékiek – egészen az Árpád-korból eredeztetik nemességüket, sokan – főként a nyugat dunántúliak – több generációs régi nemesek, mások – leginkább az egykori hódoltsági vármegyék követei, viszont viszonylag frissen emelkedtek ebbe a körbe. Ez utóbbiak természetesen csak egy-egy szálon kapcsolódnak általában a vizsgált sokaság többi tagjához, így annak a periferiáján helyezkednek el. Ilyenek például az Inkeyek²⁰ vagy a Dőryek, akiknek ugyan régi a nemességük, de birtokaik az idők során felaprózódtak, és a család két, vármegyei követet adó ága a 18. század során szerzett újból vagyont és tekintélyes birtokot.²¹ Egy részük később rangemelésben részesült, és így bekerült a főrendek sorába: részben a későbbi főméltóságok, mint Fekete György, Jankovich Antal, Szvetics Jakab, de mások is, például Bossányi Imre vagy galántai Balogh László. 1790-től viszont az alsótábla szerepének felértékelődése miatt megjelentek a főrangú vármegyei követek is,²² mint például Fekete János gróf Csanád, Vay Miklós báró Borsod vagy Illésházy István gróf Trencsén vármegye képviselőjében. Közülük egyértelműen Illésházy István számít igazán régi főnemesi családból származónak, ennek köszönhetően neki van a legtöbb szoros rokoni kapcsolata a XVIII. századi főméltóságokkal, összesen 28. Családjában két főméltóság-viselő is volt, Nagyapja, József az országbírói, dédapja, Miklós – a grófi cím szerzője – pedig az udvari kancellári tisztet töltötte be. Szintén főméltóságot viselő családból származott a második generációs főrend Fekete János gróf, aki György országbírónak volt a fia, és 25 18. századi főméltósággal állt szoros rokoni kapcsolatban elsősorban az Esterházyakkal kötött házassága révén, másodsorban pedig apjának a köznemesi háttérű főméltóságok-

²⁰ Károlyi 2001.

²¹ Ulrich – Pozsonyi 2009.

²² Erről bővebben: Szijártó 2005: 328–329.

kal való szoros rokonságának köszönhetően.²³ Ezzel a 25 (vizsgálatunk definíciója szerint) közeli rokon főméltóság viselővel pedig a második helyet szerezte meg.

Látható tehát, hogy a főméltóságokhoz a legközelebbi rokonságban álló két vármegyei követ a főrendek közül került ki (akik csak kivételesen bukkantak fel a 18. századi vármegyei követek között), amellet, hogy ők maguk is főméltóságot adó családból származtak.

Kecskeméti Károly Jean Bérengerrel közös munkájában a következőket írja a vármegyei követekről: „A közléte uraló, *bene possessionat*nak nevezett jómódú köznemesség vármegyénként húsz-harminc, helyenként pedig még több, egymással rokonságot adó családot számolt. Valamennyien részt vettek a megye irányításában, de ezeknek a családoknak csupán a harmada vagy negyede pályázott nemzedékről nemzedékre követi mandátum megszerzésére.”²⁴ Hasonló kép bontakozik ki az általunk vizsgált vizsgált követek kapcsán is. Rokoni kapcsolathálójukat nézve a következő szerkezeti tagolódás figyelhető meg: Léteznek kisebb, rokonilag szorosabban kapcsolódó csoportok. Ezek általában egy több követet is adó családból, valamint a hozzájuk házasság révén közvetlenül kapcsolódó egyéb követekből állnak, illetve egyes követek szoros házassági kapcsolatából.²⁵ Ezeket a későbbiekben rokoni körnek fogom hívni. Némely rokoni kör egymáshoz szorosabban is kapcsolódik vagy közvetlenül, vagy a perifériájukon lévő követeken keresztül, akik ebből következően több rokoni körnek is a periférikus alakjai, viszont közvetítő szerepük révén kiemelt helyük van a rokonságban. Az ily módon összekapcsolódó rokoni köröket rokoni csoportoknak neveztem el. Tulajdonképpen két ilyen van: a dunántúliaké és a felvidékieké. Ezen rokoni csoportok több családja főméltóságot is adott a vármegyei követek mellett a 18. század során, így a dunántúliak közül a Fekete, a Niczky és a felsőbüki Nagy család, a felvidékiek közül pedig a Hunyadyak és a Szentiványiak.

Több olyan rokoni kör is található, amelynek egyes vármegyei követ tagjai már nem közeli rokonai egyik 18. századi főméltóságnak sem – azaz kapcsolati értékük magasabb 8-nál –, de a kör többi/másik tagja igen. Ezekben az esetekben nem törttem meg a kört, hanem azon tagjait is bevontam a vizsgálatba, akik nyolcas értéknél nagyobbval kapcsolódtak valamely 18. századi főméltósághoz. Így tettem Bossányi Ferenc (9)²⁶ bihari követtel, Kazinczy Ferenc nagyapjával, Vay Ádám (10) hevesi

²³ Ez utóbbi rokonságnak a részletes elemzése Horváth 2013.

²⁴ Bérenger – Kecskeméti 2008: 218.

²⁵ Például Csopor József Ádám és Gombos Gábor bácsi követnek ugyanaz a Hoffmann Johanna volt a hitvese. Emellett Csopor József Ádámnak Boronkay József somogyi követ volt a leányági unokája, Gombos Gábornak pedig Zbiskó Mihály bácsi követ a veje.

²⁶ A zárójelbe tett szám a hozzá legközelebbi 18. századi főméltósággal való rokoni kapcsolatai

követtel és gróf galántai Balogh László (9) Pozsony vármegyei követtel, aki még a grófi címének megszerzése előtt volt vármegyei követ. Marich Tamás (9) Fejér vármegyei követ apósán, Fejérváry Pál Fejér vármegyei követen keresztül a felsőbüki Nagy család rokoni körének leginkább periférikus tagja volt.²⁷ Két kisebb rokoni kör vármegyei követ tagjai is bekerültek a vizsgáltak közé, akiknek mind nagyobb volt 8-nál a hozzá legközelebb eső 18. századi főméltósággal való kapcsolati értéke. A két Eötvös, Miklós és József szatmári követek közül viszont Miklós is csak 9-es erősségű kapcsolatban áll a hozzá legközelebbi főméltósággal, Majláth József tárnokmesterrel. Ez az érték éppen hogy a közeli rokonság külső határán van. Mivel a család a XIX. században már maga is adott főméltóságot, nem zártam ki őket a vizsgáltak köréből. Van egy viszonylag szoros rokoni csoport, amelyet Boronkay József somogyi követ, valamint Csupor József Ádám, Gombos Gábor és Zbiskó Mihály bácsi követek alkotnak, és amelynek a főméltóságokhoz legközelebb álló tagja, Boronkay József is csak 10-es távolságra áll gróf Niczky Kristóf országbírótól, viszont maga a Boronkay család közvetlen összeköttetésben áll a Niczky családdal.

A kapcsolatokat tekinthetjük a főméltóságok oldaláról is. Fekete György országbírónak az apja, György – Veszprém vármegye képviselőjében – és a fia, János – Csanád képviselőjében – is vármegyei követ volt a 18. század során, így a főméltóságok közül neki voltak a legszorosabb kapcsolatai – két elsőfokú rokonság – a vármegyei követekkel. A vármegyei követek vizsgált csoportjával való átlaga (11.86) alapján viszont már közel sem került be az élmezőnybe, ami azt mutatja, hogy sok viszonylag távoli kapcsolata is volt. Az átlag alapján Majláth József tárnokmester áll legközelebb a vizsgált országgyűlési követekhez 10,29-es értékkel. A főméltóságok közül Koller Ferenc személynöknek és a külhoni származású Otto Christoph Gottlieb von Volkra kamaraelnöknek egyaránt 11-es értékű volt a kapcsolati értéke a hozzá legközelebbi rokoni kapcsolatban álló vármegyei követtel. Koller esetében ez Majláth József honti követet, későbbi tárnokmestert, Volkra esetében pedig Beniczky László zólyomi követet jelentette. Ők egyébként a főméltóságok rokoni körének is a perifériáján helyezkedtek el. Rajtuk kívül még két főméltóságnak esett a legközelebbi vármegyei követtel való kapcsolata a szoros rokonságot jelentő 8-as értéken kívülre. A szintén külhoni származású Johann Ignaz Viechter von Grueb kamaraelnöknek Berényi György baranyai követtel volt 9-es kapcsolati értéke és Balassa Ferenc bánnak szintén Beniczky László zólyomi követtel volt 9-es kapcsolati értéke. Négyüket kivéve tehát minden főméltóságnak volt legalább egy szoros rokoni kapcsolata vármegyei követtel.

értékét mutatja

²⁷ Lásd a 2. ábrát.

A vizsgált vármegyei követek közül Bossányi Ferenc bihari követ az egyetlen, akinek nincsenek közeli rokonai a többiek között. Ez első látásra azért is tűnik meglepőnek, mivel a Bossányi család három másik tagja is a vizsgált csoportban van: Imre, József és Gábor nyitrai követ, ráadásul 28, 25 illetve 22 közeli rokonnal a többiek között. Ráadásul Imre 28 közeli rokona Okolicsányi László lipthói követtel együtt holtversenyben a harmadik helyet jelenti Sándor Adalbert szintén nyitrai követ 30 és Almásy Pál hevesi követ 29 közeli rokona mögött. A jelenség oka az, hogy Bossányi Ferenc a család egyik távoli, a többitől földrajzilag is elszakadt ágából származott.

Emellett még a bácsi rokoni körnek (Csopor József Ádám, Gombos Gábor, Zbiskó Mihály bácsi követ és Boronkay József somogyi követ) van két olyan tagja, Zbiskó Mihály és Gombos Gábor akiknek csak a saját rokoni körükön belül van szoros kapcsolata. Ezt a kört Csopor József Ádám kapcsolta a Festeticsekhez és Boronkay József a Niczkyekhez.

A 30 közeli rokonával a lista élén álló Sándor Adalbert ez alapján a felvidéki követek központi alakja: sógora volt Hunyady László személynök, fia, Sándor Pál pedig a személynök öccsének, Hunyady András alnádor, barsi követnek a leányát vette el, így került szoros kapcsolatba a 18. század során négy vármegyei követet is adó Hunyady családdal. Sándor Adalbert veje volt Bossányi Gábor nyitrai követ, a menyee pedig Bossányi Kriszta, Bossányi Imre nyitrai követ húga. Ezzel pedig a szintén négy követet adó Bossányi családdal került kapcsolatba.²⁸ Unokája 1760-ban a későbbi országbíróhoz, Szentiványi Ferenchez ment hozzá. A Szentiványiaknak maguknak is kiterjedt és szoros rokonságuk volt a vizsgált országgyűlési követek között. Ferenc országbíró nagybátyja, Ferenc lipthói, unokatestvére, János pedig barsi követ volt. Házasság révén volt a nagybátyja Dvornikovitch Miklós lipthói és Batta Pál nógrádi követ. Előbbinek pedig veje volt Okolicsányi Antal lipthói követ. Az Okolicsányiak, amellett hogy öt vármegyei követet is adtak a 18. század során, többszörösen is szoros kapcsolatban álltak a Klobusiczyakkal – Pál zempléni követ veje, Klobusiczy Imre, József Pest-Pilis-Solt vármegyei követ volt, illetve Okolicsányi László lipthói követ unokája, Szirmay Róza az előbb említett Klobusiczy József Pest-Pilis-Solt megyei követ hitvese volt –, valamint közvetlen házassági kapcsolatban a felsőbüki Nagy családdal – a fenti Okolicsányi Pál zempléni követ fia, József felsőbüki Nagy István leányát vette el. Ez utóbbi unokaöccse volt István és Mihály Sopron vármegyei követeknek, valamint nagybátyja Sándor Sopron megyei követnek. – Sándor Adalbert nagybátyjának, Jánosnak a Berényiekkel kötött házassága révén a dunántúli követek néhányával is szorosabb rokonságba került. A Sándor család másik 18.

²⁸ A Bossányi család négy szóban forgó követét a család három távoli ága adta: Ferenc bihari követtel – mint láttuk – a vizsgált csoportból senki sem volt közeli rokonságban.

századi vármegyei követ tagja, a bárói címet szerző Menyhértnek, a grófi ág ősnének viszont már csak 9 közeli rokona volt a vizsgált követek között. Ő a család egy másik ágából származott, másodfokú unokatestvére volt Gáspárnak, Adalbert apjának. Bossányi Ferenc bihari követ esete mellett ez is jól mutatja, hogy az azonos családból származás viszonylag keveset jelentett a rokonság szempontjából, főleg ha egy régi, kiterjedt családból származott valaki. Sándor Adalbert esete ugyanakkor megmutatta azt is, hogy a legtöbb szoros rokoni kapcsolata nem annak lett, aki egy kiterjedt rokoni kör középpontjában helyezkedett el – ez Okolicsányi László lipthói követnek 28 közeli rokonnal egy holtversenyes harmadik helyhez volt elég –, hanem inkább annak, aki ha periférikusan is, de több rokoni körhöz is kapcsolódik. És rajta keresztül az is jó látszik, hogy a felvidéki követek kisebb, szorosabb csoportjai egy nagyobb, lazább, egymással több ponton is összeköttetésben álló csoporttá állnak össze, ellentétben mondjuk az előbb említett bácsiak viszonylag szoros csoportjával, ami csak két, viszonylag laza szálon kapcsolódik más csoportokhoz.

A vizsgált csoportban lévő 29 közeli rokonával Almásy Pál hevesi követ áll a második helyen. Neki az apja, János borsodi követ és a fia, a grófi címet szerző Imre Ignác hevesi követ is a vizsgált csoport tagja. Nagybátyja, Mihály Okolicsányi Zsuzsát vette el feleségül, ezzel maga is viszonylag közeli rokonságba került a hatalmas Okolicsányi rokonsággal. Gyermekei házasságai révén a Bossányiakkal, Eötvösökkel és a Kapyakkal került közüli kapcsolatba. A család következő generációja pedig a Festeticsekkel kötött háromszoros házassági szövetséget. Itt tehát egy kicsi, de nagyon szoros rokoni kör központi alakjáról van szó egy hatalmas rokoni kör periferiáján, viszonylag szoros kapcsolatokkal több kisebb rokoni körrel is.

A harmadik helyen Okolicsányi László lipthói követ áll 28 közeli rokonnal a vizsgált képviselői csoportban. A család öt közeli rokonnal szerepel ebben a csoportban. Az említett László fivérei, Pál zempléni és József zempléni követek, valamint László fiai, János zempléni és Antal lipthói követek voltak. A 18. század folyamán még két vármegyei követe volt a családnak, Pál turóci és György árvai követ, ők azonban a családnak egy nagyon távoli, a 15. század során elváló ágából származnak, így nem kerültek be a vizsgált csoportba. Mint már említettem, a család szoros és sokszoros házassági kapcsolatban állt a Szentiványi családdal, amely egy igen kiterjedt rokoni körrel hozta őket közel. Emellett közvetlen házassági kapcsolatban álltak a Kapyakkal és az Almásyakkal is.

Úgyszintén 28 közeli rokona van a vizsgált csoportban a grófi címet szerző Bossányi Imre nyitrai követnek. A család az ősi - konkrétan 13. századi eredetű – és roppant kiterjedt felvidéki családok egyike, három főága még a 13. század során elvált egymástól. A család a 18. század során négy vármegyei követet adott: Ferenc bihari

követet, akinek unokatestvére – nem a grófi címszerző, hanem egy másik – Imre barsi szolgabíró Hunyady Juditot vette el feleségül, ezért indokoltnak tűnt felvenni a vizsgált csoportba, de mint már láttuk, sem a főméltóságok, sem a többi vizsgált követ között nincs közeli rokona. Ferenc apjának volt a harmadfokú unokatestvére Gábor nyitrai követ, aki a már alaposan bemutatott Sándor Adalbert leányát vette el feleségül. A családnak egy másik, még a 13. század során elváló főágából származott József nyitrai követ és unokaöccse, a holtversenyben harmadik legtöbb szoros rokoni kapcsolattal rendelkező Bossányi Imre. Az ő leánya, Júlia a Festetics családba házasodott, nővére, Krisztina Sándor Adalbert menyje lett – ennek következtében pedig a fentebb bemutatott Bossányi Gábor anyósa –, unokahúga, Mária Anna Majláth József honti követnek, a későbbi tárnokmesternek esküdött örök hűséget, nővérének Klárának Kvassay László nádori ítélőmesterrel kötött frigyéből született leánya, Franciska pedig Almásy Pálhoz ment hozzá. Végezetül pedig Bossányi József Hunyady Ignác leányát, Máriát vette el feleségül.

Még az elemzés kezdetén úgy véltem, hogy a vizsgált csoport középpontjában a köznemesi főméltóságok középpontjában álló Végh–Niczky–Fekete–Nagy rokoni kör egyik vármegyei követ tagja lesz, mivel a Niczky és a Fekete család több tagja is követ volt, maga Fekete György országbíró is. A vizsgált csoportban szereplő családok közül a Feketék házassági kapcsolatban állnak a Csúzyakkal, a Niczkyek a felsőbüki Nagyokkal és a Somssichokkal, a Véghek pedig a Csúzyakkal és a felsőbüki Nagyokkal. A felsőbüki Nagyok pedig az Okolicsányiakkal, a Beőthyekkel, a Bezerédj-ekkel és a Fejérváryakkal, valamint az Ürményieken keresztül a Hunyadyakkal, az Inkeyekkel, az Almásyakkal és szintén a Somssichokkal. Azonban a vizsgálat végül nem igazolta ezt a munkahipotézist. Az említett rokonságból felsőbüki Nagy István Sopron vármegyei követnek van a legtöbb közeli rokona a vizsgált csoportban, összesen 22, ami egyértelműen az Okolicsányi kapcsolatnak köszönhető. Átlagok szempontjából is ő áll ebből a szempontból a legelőkelőbb, 11. helyen (10,44).

A kapcsolati értékek átlagát tekintve más sorrend rajzolódik ki. Itt az élen Festetics Kristóf somogyi követ áll 9,54-es átlagértékkel. Neki messze nem volt annyi közeli rokona mint az előbb felsoroltaknak, csupán 21 – amivel így is a mezőny elején található – és az átlagot erősebben feljavító közvetlen²⁹ rokonsága – ellentétben mondjuk az Okolicsányiakkal – is kevés volt. Festetics Kristóf Pál zalai követnek volt a fia és Pál Sopron megyei követnek a nagybátyja, valamint Szegedy Pál zalai követnek a veje és Szegedy Ferenc veszprémi követnek a sógora. Ebből következőleg az előkelő átlaghelyezés nem adódhat másból mint a távoli rokonok viszonylagos hiányából. És valóban, csak egy ilyen akad a vizsgált csoportban, Marich Tamás

²⁹ Apa, fiú, testvér.

Fejér vármegyei követ. Míg Sándor Adalbertől azt lehetett mondani, hogy a vizsgált felvidéki követek központi alakja, Festetics Kristóf már inkább az egész csoporté. Ezt annak is köszönheti, hogy a család a Bossányiakon keresztül kapcsolódik a felvidéki, a nyugat-dunántúli, sőt még a nagyon periférikus bácsi rokoni csoportokhoz is. A kapcsolati értékek átlaga alapján második és harmadik helyen a korábban már bemutatott Bossányi Imre és Sándor Adalbert nyitrai követek állnak 9,85-ös és 9,87-es átlagértékekkel. Rajtuk kívül még egy embernek van 10-es alatt az átlagértéke, Festetics Kristóf apjának, Pál zalai követnek. Tehát, bár eltérés van az élen, mind a közeli rokonok száma, mind az átlagértékek alapján az első három helyezettből két személy megegyezik.³⁰ A kapcsolati értékek átlaga egyébként 13 vizsgált követnél van túl a távoli rokonság 14-es határán. Közülük messze Zbiskó Mihály bácsi követ rendelkezik a legrosszabb átlagértékkel, 19,04-gyel, ami közel kettővel rosszabb mint galántai Balogh László pozsonyi követ 17,44-e. Zbiskó egy viszonylag szoros, de nagyon kicsi, a többiekkel csak két ponton, lazán kapcsolódó rokoni körnek a leginkább periférikus tagja. Érdekesség egyébként, hogy az említett laza kapcsolódási pontok egyike a szintén periférikus Bezerédj-eken keresztül a Festetics család – ami az egyik oka Festetics Kristóf jó átlaghelyezésének.

Végkövetkeztetésként megállapíthatjuk tehát, hogy a 18. századi vármegyei követek általam vizsgált – a főméltóságokhoz rokonilag legközelebb álló – csoportjában a felvidéki követek állnak egymáshoz a legközelebb – még ha a főméltóságok között viszonylag kevés a felvidéki eredetű – egy kiterjedt, több kisebb és szorosabb egymással több szálon kapcsolódó rokoni körből álló csoportot alkotva. Ennek közepén az egyik legkisebb, de a többi rokoni körhöz szinte mind kapcsolódó rokoni kör egyik tagja, Sándor Adalbert áll. A szoros belső kapcsolatok következtében a csoport tagjainak általában sok a közeli rokona, ugyanakkor kifelé, más rokoni csoportok irányába már ritkásak a kapcsolódási pontok, ezért távoli rokonokból is több van. A dunántúli rokoni csoport családjai lazábban és kisebb számban kapcsolódnak egymáshoz, és meglehetősen sok vármegyei követ helyezkedik el a periferiájukon. emiatt meglehetősen kevés a közeli rokonuk, és bőven akad távoli rokon – még a saját rokoni csoporton belül is. Mellettük még van több kicsi, periférikus csoport, mint például az Eötvösök vagy a bácsiak. Vannak még olyan családok, az Almásyak és a Festeticsek, amelyek mindkét nagy csoporttal, a felvidékiekkel és a dunántúliakkal is szoros kapcsolatban állnak. Ezek tagjai köztes elhelyezkedésüknek köszönhetően a rokoni kapcsolatháló központi szereplői.

³⁰ Bár „holtverseny” miatt ez az első három helyezett négy személyt takar.

1. táblázat: A vizsgált vármegyei követek listája

Név	Vármegye	Országgyűlés
Acsády Pál †1717	Veszprém	1714-1715
Adamovich János †1818	Verőce	1764-1765
Almásy Ignác †1840	Heves	1790-1791; 1792
Almásy János †1765	Borsod	1722-1723
Almásy Pál †1804	Heves	1741
Balogh II. János	Pozsony	1741
Balogh III. János	Komárom	1792
Balogh László gr.	Pozsony	1751
Batta Pál	Nógrád	1751
Beniczky Ferenc	Zólyom	1728-1729
Beniczky László	Zólyom	1714-1715
Beniczky Péter	Zólyom	1722-1723
Beöthy Imre	Bihar	1790-1791; 1792
Bezerédj Ignác †1820	Győr	1790-1791; 1792
Bezerédj József	Győr	1728-1729
Bezerédj Mihály †1790	Győr	1764-1765
Boronkay József	Somogy	1790-1791
Bossányi Ferenc †1786	Bihar	1751; 1764-1765
Bossányi Gábor †1722	Nyitra	1714-1715; 1722-1723
Bossányi Imre gr. †1781	Nyitra	1751
Bossányi József †1751	Nyitra	1741
Czompó Sándor †1755	Sopron	1728-1729; 1741
Csupor József Ádám	Bács	1741; 1751
Csúzy Gáspár	Veszprém	1741; 1751
Daróczy Ferenc	Tolna	1722-1723; 1728-1729; 1741
Daróczy István	Tolna	1708
Dőry Ádám szül.: 1716	Tolna	1764-1765
Dőry András †1758	Borsod	1722-1723; 1728-1729
Dvornikovich Miklós †1728	Hont	1722-1723
Eötvös József †1742	Szatmár	1741
Eötvös Miklós †1731	Szatmár	1712; 1722-1723
Fejérváry Pál	Fejér	1751
Fekete György	Veszprém	1722-1723

A 18. századi vármegyei követek rokoni kapcsolathálója

Fekete György országbíró	Somogy	1741
Fekete János †1803	Csanád	1790-1791; 1791
Festetics Kristóf †1768	Somogy	1728-1729
Festetics Pál †1720	Zala	1714-1715
Festetics Pál gr. †1782	Sopron	1751
Gombos Gábor †1758	Bács	1722-1723
Hunyady András alnádor	Bars	1708-1709
Hunyady Ignác	Bars	1764-1765
Hunyady István	Nyitra	1741
Hunyady László személynök	Bars	1722-1723
Illésházy István †1838	Trencsén	1790-1791
Inkey János †1747	Zala	1722-1723
Inkey Károly †1809	Somogy	1790-1791
Jankovich Antal gr tárnokmester †1789	Pozsega	1764-1765
Jankovich János †1798	Pozsega	1790-1791
Kapy Gábor alnádor	Sáros	1722-1723; 1728-1729
Kapy József	Sáros	1790-1791; 1792
Kiss Sándor †1777	Veszprém	1751; 1764-1765
Majláth József tárnokmester †1810	Hont	1751; 1764-1765
Marich Tamás	Fejér	1790-1791; 1792
Mérey Zsigmond	Trencsén	1741; 1751
Nagy István †1747	Sopron	1708-1709; 1741
Nagy Mihály †1754	Sopron	1728-1729
Nagy Sándor	Sopron	1790-1791; 1792
Niczky Ádám †1741	Zala	1722-1723; 1728-1729
Niczky Ferenc †1791	Szabolcs	1722-1723
Niczky György septemvir	Baranya	1714-1715
Niczky István	Ung	1712
Okolicsányi Antal	Liptó	1764-1765
Okolicsányi János szül.: 1698	Zemplén	1741; 1751
Okolicsányi József	Árva	1728-1729; 1741
Okolicsányi László	Liptó	1714-1715
Okolicsányi Pál	Zemplén	1708-1709, 1712, 1714
Rudnyánszky József br.	Pest	1741
Sándor Adalbert	Nyitra	1714-1715
Sándor Menyhért br.	Esztergom	1714-1715

Somssich Antal †1779	Somogy	1741
Száráz György br. személynök	Tolna	1708-1709, 1714-1715
Szegedy Ferenc	Veszprém	1741
Szegedy Pál †1710	Zala	1708-1709
Szentiványi Ferenc	Liptó	1722-1723; 1728-1729; 1741; 1751
Szentiványi János †1823	Bars	1790-1791; 1792
Szvetics Jakab gr személynök	Vas	1741
Vay Ádám	Heves	1728-1729
Vay István †1800	Bereg	1792
Vay József †1821	Borsod	1790-1791
Vay Miklós br.	Borsod	1792
Zbiskó Mihály	Bács	1751

2. táblázat: A vizsgált vármegyei követek egymással való kapcsolati átlagértékei

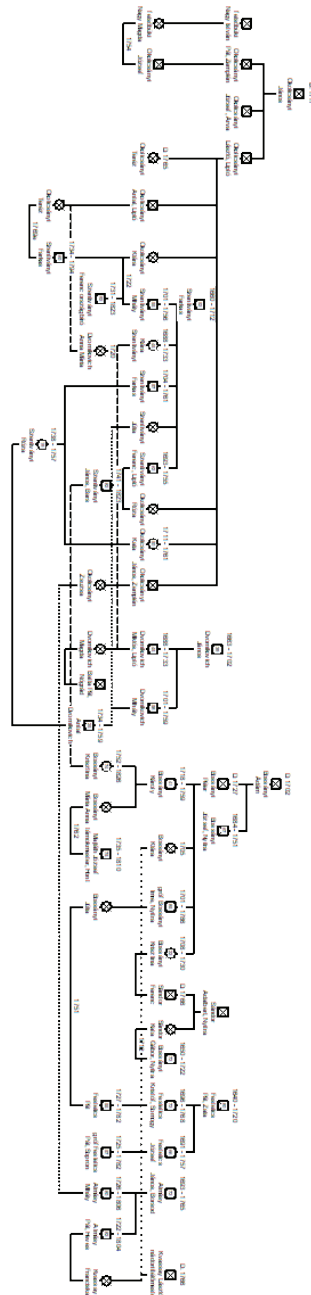
Név	átlag	legkisebb	legnagyobb
Acsády Pál †1717, Veszprém	13,42	5	19
Adamovich János †1818, Verőce	13,92	5	21
Almásy Ignác †1840, Heves	10,59	1	19
Almásy János †1765, Borsod	10,37	1	19
Almásy Pál †1804, Heves	10,23	1	20
Balogh II. János, Pozsony	15,47	1	23
Balogh III. János, Komárom	14,5	1	22
Balogh László gr., Pozsony	17,44	2	25
Batta Pál, Nógrád	13,58	2	25
Beniczky Ferenc, Zólyom	13,06	1	23
Beniczky László, Zólyom	12,07	1	22
Beniczky Péter, Zólyom	13,06	1	23
Beöthy Imre, Bihar	13,69	6	24
Bezerédj Ignác, †1820 Győr	14,47	1	22
Bezerédj József, Győr	14,12	3	20
Bezerédj Mihály, †1790 Győr	13,48	1	21
Boronkay József, Somogy	14,52	3	21
Bossányi Ferenc †1786, Bihar	15,31	9	25

A 18. századi vármegyei követek rokoni kapcsolathálója

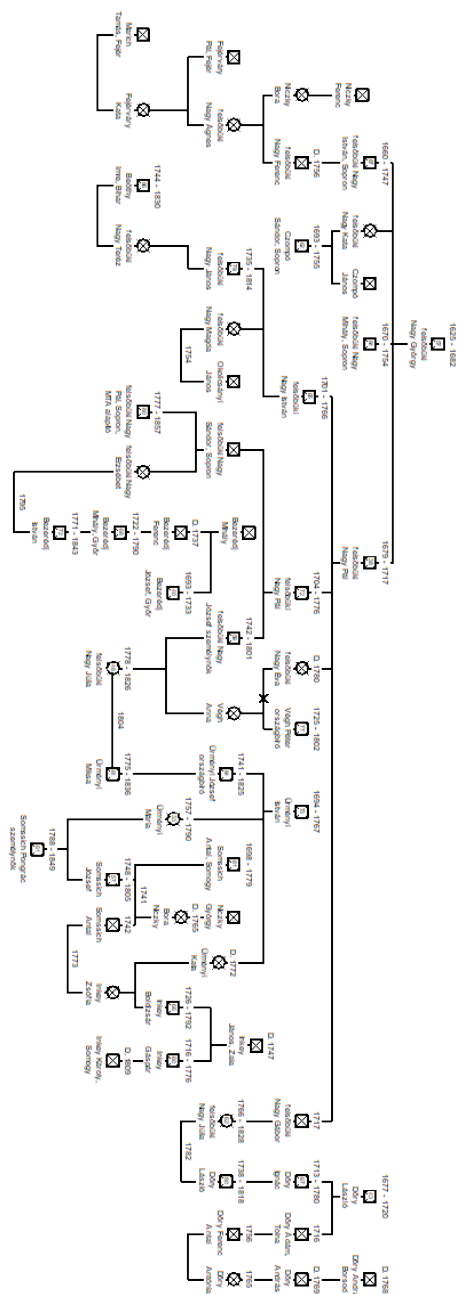
Bossányi Gábor †1722, Nyitra	11,63	3	21
Bossányi Imre gr †1781, Nyitra	9,85	3	17
Bossányi József †1751, Nyitra	10,87	3	20
Czompó Sándor †1755, Sopron	13,38	4	22
Csupor József Ádám, Bács	13,21	3	19
Csúzy Gáspár, Veszprém	12,63	2	20
Daróczy Ferenc, Tolna	13,29	1	22
Daróczy István, Tolna	13,7	1	23
Dőry Ádám sz.: 1716, Tolna	12,61	4	22
Dőry András †1758, Borsod	12,33	4	18
Dvornikovich Miklós †1728, Hont	11,6	2	23
Eötvös József †1742, Szatmár	12,89	1	22
Eötvös Miklós †1731, Szatmár	13,75	1	23
Fejérváry Pál, Fejér	12,83	2	19
Fekete György országbíró, Somogy	11,86	1	18
Fekete György, Veszprém	11,95	1	19
Fekete János †1803, Csanád	11,96	1	19
Festetics Kristóf †1768, Somogy	9,54	1	16
Festetics Pál †1720, Zala	9,99	1	17
Festetics Pál gr. †1782, Sopron	10,15	2	16
Gombos Gábor †1758, Bács	17,06	2	23
Hunyady András alnádor, Bars	11,8	1	22
Hunyady Ignác, Bars	11,74	4	22
Hunyady István, Nyitra	12,79	1	23
Hunyady László személynök, Bars	11,44	2	22
Illésházy István †1838, Trencsén	12,58	4	20
Inkey János †1747, Zala	11,9	2	21
Inkey Károly †1809, Somogy	13,47	2	22
Jankovich Antal gr., tárnokmester, †1789, Pozsega	12,02	2	18
Jankovich János †1798, Pozsega	11,36	2	17
Kapy Gábor alnádor, Sáros	13,1	3	23
Kapy József, Sáros	12,34	3	22
Kiss Sándor †1777, Veszprém	12,06	2	20
Majláth József tárnokmester †1810, Hont	10,29	4	19
Marich Tamás, Fejér	14,8	2	21

Mérey Zsigmond, Trencsén	13,04	5	21
Nagy István †1747, Sopron	10,44	2	18
Nagy Mihály †1754, Sopron	11,11	2	20
Nagy Sándor, Sopron	11,57	3	20
Niczky Ádám †1741, Zala	11,86	3	17
Niczky Ferenc †1791, Szabolcs	11,64	1	16
Niczky György septemvir, Baranya	11,02	1	16
Niczky István 1712, Ung	10,83	1	15
Okolicsányi Antal, Liptó	11,05	1	23
Okolicsányi János sz1698, Zemplén	10,71	1	22
Okolicsányi József, Árva	10,05	2	20
Okolicsányi László, Liptó	10,15	1	22
Okolicsányi Pál, Zemplén	10,45	2	22
Rudnyánszky József br, Pest	11,6	2	21
Sándor Adalbert, Nyitra	9,87	3	19
Sándor Menyhért br, Esztergom	12,04	4	20
Somssich Antal †1779, Somogy	11,42	4	17
Szárász György br személynök, Tolna	13,17	2	23
Szegedy Ferenc, Veszprém	11,96	1	19
Szegedy Pál †1710, Zala	10,97	1	18
Szentiványi Ferenc, Liptó	10,8	1	20
Szentiványi János †1823, Bars	11	1	20
Szvetics Jakab gr személynök, Vas	13,24	6	21
Vay Ádám, Heves	13,32	6	22
Vay István †1800, Bereg	16,07	2	25
Vay József †1821, Borsod	14,84	2	23
Vay Miklós br., Borsod	16,07	2	25
Zbiskó Mihály, Bács	19,04	2	25
átlag	12,47	2,34	20,68
legkisebb	9,54	1	15
legnagyobb	19,04	9	25

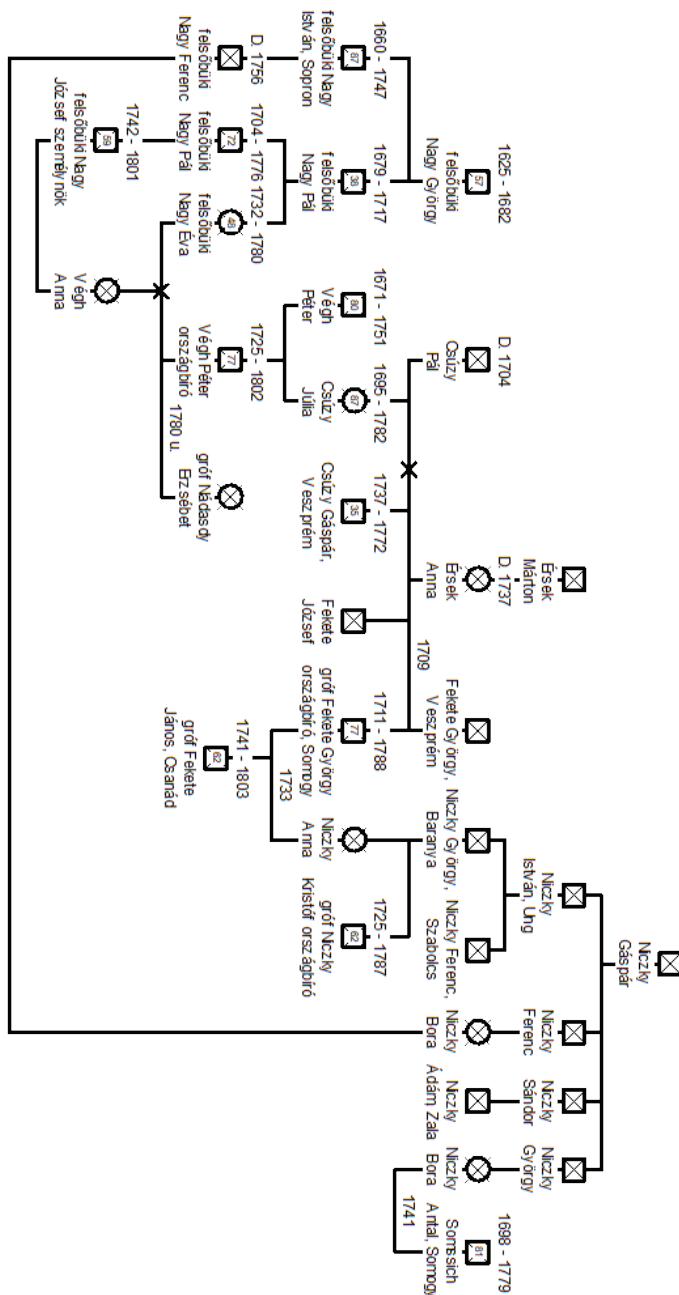
1. ábra A felvidéki rokoni csoport magja

2. ábra Afelsőbüki Nagy rokonság

3. ábra A Fekete-Niczky rokonság

Sebők Richárd

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök és királyi ülnökök prozopográfiai elemzése*

Az elmúlt években a történészek egyre nagyobb figyelmet fordítottak a magyar parlamentarizmus történetének vizsgálatára. Ennek köszönhetően újra előtérbe kerültek olyan, az utóbbi évtizedekben kevésbé kutatott területek, mint például a vármegyei és a városi követek vagy éppen a Királyi Tábla tagjainak társadalomtörténeti elemzése. A bírói fórumként működő, a Királyi Kúria alsó tábláját alkotó Királyi Tábla személyzete – köztük a két érseki ülnök (*assessores archi-episcopales*) és a négy királyi ülnök (*assessores regii*) – szinte teljesen megegyezett az országgyűlések idején fennálló Királyi Tábla tagjaival, akik a diéta alsótáblájának „tisztikaraként” funkcionáltak.¹

Tatjana Guszarova a 17. századi országgyűléseken megjelenő vármegyei követek társadalomtörténeti elemzése során megfogalmazott néhány állítást a Királyi Tábla tagjairól is, mert nem egy esetben vármegyei követi megbízást is vállaltak a táblai feladataik mellett. Guszarova úgy gondolja, hogy a Királyi Tábla ülnökei jól elkülöníthetők például az ítélmesterektől, mert míg előbbieket a rendi társadalmat, utóbbiak az államot képviselték jogi szakhivatalnokként. Ezt a kettősséget azzal szemlélteti, hogy a királyi táblai ülnökök – az ítélmesterekkel ellentétben – még állami alkalmazásuk ellenére is könnyebben a heves viták részeseivé válhattak vagy éppen a protessztáns ellenzék vezetőivé, védve a nemesség érdekeit az országgyűlés idején.²

Wellmann Imre az 1724-ben felállított vagy megreformált kormányzások tagjainak *praecedentia-vitái*t kutatva úgy látta, hogy a bécsi kormányzat tudatosan törekedett a nagyuraitól függő familiárisok³ arányának visszaszorítására az államigaz-

* A tanulmány elkészítését az NKFI K 116166 sz. pályázata támogatta.

¹ A diétai Királyi Tábla tagjairól bővebben Szijártó 2005: 50 és 158–163. A Királyi Kúria felépítéséről bővebben Kulcsár 2014: 20.

² Guszarova 2013: 137–138.

³ A korábbi szakirodalomhoz igazodva a familiáris és familiaritás szót használom az esztergomi érsek és érseki ülnökei között fennálló kapcsolat megnevezésére. A familiáris és a kliens-patronus viszony újabb szakirodalmához lásd: Dominkovits 2005 és Pál 2010.

gatásban, az állami (királyi) hivatalnoki kar kialakítása volt a cél, melynek tagjait az uralkodó nevezi ki és függetlenek a rendi főméltóságok kliens-patrónus viszonyától.⁴ Példának hozza Paluska Antal esetét, aki a Királyi Tábla érseki ülnökeként pályázott a megüresedett királyi ülnöki állásra, azonban a Kancellária nem támogatta előléptetését. „Paluska ugyanis az érseki jószágok praefectura egyszersmind, vagyis az esztergomi érsek lekötelezett híve; kinevezése esetén a prímás egy másik familiárisával töltené be az érseki ülnökséget, tehát összesen három embere lenne a táblán, holott a törvény szerint csak kettő jár neki. Majd ha Paluska lemond a jószágkormányzóságról, s az érsektől nem függ többé [...], akkor, más alkalommal, majd ki lehet nevezni.”⁵

Varga Endre írta meg a Királyi Kúria 1780–1850 közötti hivataltörténetének monográfiáját. Könyvében részletesen ismertette az érseki és a királyi ülnökök pozícióját intézménytörténeti szempontból, emellett pedig társadalomtörténeti állításokat is tett. Az érseki ülnökökről megtudjuk, hogy familiárisi kapcsolatban voltak a hercegprímással, de az ő állásuk is – az ítélőmesterekhez vagy a vices gerensekhez hasonlóan – ebben az időszakban kezdett átalakulni állami (királyi) alkalmazássá. Azonban a két érseki ülnököt az esztergomi érsek nevezte ki, ő állította ki a kinevezési okmányt is, majd értesítette a személynököt (a Királyi Tábla elnökét) az állás betöltéséről, aki feleskette az új bírát a tábla plénuma előtt, és megkereste a Kamarát fizetése kiutalása miatt. A prímás halála esetén az ő alkalmazásuk is megszűnt elvileg, de a nagybírák familiárisaihoz hasonlóan az uralkodó legtöbbször megerősítette őket pozíciójukban. A prímási méltóság betöltetlensége esetén a király nevezte ki az érseki ülnököket, hogy a jogszolgáltatás ne szenvedjen hátrányt a bírák számának csökkenése végett.⁶ Erre példa Mérey Zsigmond uralkodó általi érseki ülnöki kinevezése „Sede Archi-Episcopatus Strigoniensis pro nunc vacante” az elhunyt galánthai Balogh János helyére 1758. május 1-jén.⁷ Varga úgy látta, hogy nem számított példa nélkülinek az sem, hogy a személynök ajánlott a prímás figyelmébe személyeket vagy a prímás előzetesen informálódott az udvarnál választottjának leendő fogadtatásáról, vagy akár az uralkodó előzetes engedélyét kérte a kinevezéshez.⁸

Varga a királyi ülnökökről leírja, hogy 1724 és 1790 között négy királyi ülnök foglalt helyet a Királyi Táblán. 1790-ben a korábbi négy tényleges (actualis) ülnök mellé létszámfeletti (supernumerarius) ülnököket neveztek ki, míg 1792-ben az ítélőmesterek

⁴ Wellmann 1940–1941: 260–261.

⁵ Wellmann 1940–1941: 261. 26. lábjegyzet.

⁶ Varga 1974: 166.

⁷ MNL OL A 57 1756–1758: 529.

⁸ Varga 1974: 166.

perelőadói terheinek csökkentésére négy referens-assessori állást engedélyezett az uralkodó. A királyi ülnöki pozíció betöltésének módja megegyezett a többi királyi kinevezésű tisztségével: Pesten vagy Bécsben benyújtották a pályázati kérelmeket, amelyek a személyenként gyűltek össze, majd a Királyi Tábla elkészítette a kandidációt az ajánlási sorrendet is meghatározva. A kinevezés tényéről a király leiratban értesítette a Királyi Táblát, ahol az új bírót feleskették és tagjaik közé fogadták.⁹ Varga a Királyi Tábla ülnökeinek rekrutálódásával kapcsolatban azt állapította meg, hogy „előzetes szolgálatuk szempontjából korszakunk folyamán lényeges eltolódás figyelhető meg. A XVIII. században a kir. táblához kinevezett assessorok nagy többsége – ha volt is régebben, pályája kezdetén, valamilyen megyei tisztségben – a táblához egy másik állami hivatalból lépett elő, s csak egy kisebb részt emeltek ki közvetlenül a megyei szolgálatból. A XIX. század folyamán azonban ez az arány megfordul, s a tábla bírójának fő utánpótlási anyagát a kormány a megyei főtisztviselőkben találja meg. Ahogy a reformkor előrehalad, egyre több alispán és vármegyei főjegyző kap táblai kinevezést, különösen olyan személyek, akik megyéjük követeként az országgyűlésen is részt vettek.”¹⁰

Jelenlegi, az országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki és királyi ülnökökkel foglalkozó tanulmányommal szorosán kapcsolódni kívánok egy korábban már megjelent publikációmhoz, melyben az 1722–1792 közötti diétákon megjelenő és meg nem jelenő ítélőmesterek prozopográfiai elemzését végeztem el.¹¹ A két vizsgálat eredményeinek összehasonlíthatósága érdekében ugyanazokat a módszertani elveket követem és ugyanazt a kérdésfelvetést fogalmazom meg ebben az írásomban is, csak egy másik hivatalnokcsoportot illetően. Szijártó M. István úgy gondolja, hogy egy bírói állás a Királyi Táblán kiváló ugródeszka lehetett azoknak a köznemeseknek, akik az átlagosnál magasabb jogi szaktudásukkal vagyont és főnemesi rangot akartak szerezni maguknak. Képességeiket és az uralkodó iránti elkötelezettségüket a korszak országgyűléseinek résztvevőiként bizonyíthatták.¹² Tehát az 1722 és 1792 közötti időszak diétáit olyan eseményeknek tekinthetjük, amelyek az érseki ülnökök és a királyi ülnökök karrierjének felívelését a későbbiekben nagy mértékben elősegíthették. Ezért tanulmányban azt a kérdést vizsgálom, helytálló-e az az állítás, miszerint az adott 18. századi országgyűléseken részt vevő érseki ülnökök és királyi ülnökök magasabb hivatali pozíciókba jutottak és látványosabb karriert mondhattak magukénak, mint azok az érseki és királyi ülnökök, akiknek nem volt alkalmuk rátermettségüket megmutatni egy diétán sem.

⁹ Varga 1974: 163–164.

¹⁰ Varga 1974: 164–165.

¹¹ Sebők 2017.

¹² Szijártó 2005: 163.

Egy korábbi vizsgálatból már kiderült, hogy az érseki és a királyi ülnökök Királyi Kúrián belüli hivatalviselési jellemzői között olyan komoly eltérések mutatkoznak, hogy a két különböző ülnöki állástípust betöltő személyeket egymástól elkülönítve kell vizsgálni.¹³ Az 1722 és 1792 közötti időszakban működő érseki és királyi ülnökök egy-egy csoportját aszerint osztottam két-két alcsoportra, hogy közülük kik vettek részt országgyűlésen az adott periódusban, és kik nem. Elemzésem módszere alapvetően prozopográfiai jellegű.¹⁴ Az adatgyűjtés középpontjában az egyes személyek hivatali pályafutására vonatkozó információk álltak. A tanulmányhoz kapcsolódó mellékletben a kúriai pozíciókhoz viszonyítva különböztettem meg a Királyi Kúrián végzett bírói tevékenység előtti és utáni tisztségeket. Alapvetően kettős cél vezérelt: egyrészt a két ülnöki csoport kollektív életrajzát szerettem volna elkészíteni, hogy társadalomtörténeti következtetéseket tudjak levonni az adatokból, másrészt pedig magának a diétának az „ugródeszka” szerepét akartam megragadni. Az elemzés kezdő évének azért az 1722-es esztendő és az akkor összehívott diétát választottam, mert így a már megreformált bírósági szervezet keretein belül és azonos struktúrában működő személyeket tudtam bevonni a vizsgálatba, akikre a korábbi háborús viszonyok és kényszermegoldások talán már nem voltak olyan nagy hatással. Az egyes személyek hivatali pályáját adattárszerűen bemutató melléklet elkészítéséhez levéltári és könyvészeti forrásokat egyaránt felhasználtam. Az országgyűléseken részt vevő érseki és királyi ülnökök alcsoportjainak összeállításában a saját gyűjtés mellett¹⁵ a Diéta Munkacsoport Adatbázisában¹⁶ megtalálható, az egyes diétákon készített, úgynevezett „megjelentek névsora” volt segítségemre, míg a diétákon részt nem vevő érseki és királyi ülnökök esetében a korszak tisztí címtárral bővített kalendáriumai jelentették az alapforrást.

A diétákon részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök

A kutatás jelenlegi fázisában 12 olyan érseki ülnököt sikerült azonosítanom, akik részt vettek a vizsgált korszak országgyűlésein, és 11 olyant, akik nem. Így két, szinte azonos nagyságú alcsoportot tudok összehasonlítani a későbbiekben. Elemzésemet a diétai résztvevő érseki ülnökökkel kezdem: először azt vizsgálom, milyen állásból érkeztek a Királyi Táblára, majd az ott betöltött pozícióikat, végül pedig azt, hogy onnan továbbléptek-e egyéb hivatalokba. A 12 érseki ülnök királyi táblai tevékenysé-

¹³ Sebők 2016: 962.

¹⁴ Pálmány 2013, Kövér 2014 és Kövér 2017.

¹⁵ MNL OL N 51 Fasc. O Nr. 1. Lad. M. 2., Napló 1790–1791 XII–XIII., Napló 1792 XII.

¹⁶ Diaeta Munkacsoport Adatbázisa.

gét megelőző időszakról elmondható, hogy a 18. század első felének érseki ülnökei kimutathatóan szoros szálakkal kötődtek az esztergomi érsekséghez. Sigray János, Baranyay Imre, Paluska György és fia, Paluska Antal az esztergomi érsek bizalmas beosztottjainak számítottak, előbbi az érsek titkára volt, míg utóbbiak az érsekség jogügyigazgatói. Orczy István viszont az egri püspök javainak felügyelőjeként működött mintegy másfél évtizeden keresztül. Azonban a 18. század második felében változás állt be a fenti rendszerben, ugyanis akkor olyan személyek kerültek az érseki ülnöki pozíciókba, akiknek egyértelmű világi és vármegyei kötődése rajzolódik ki az eddig feltárt adatokból. Rudnyánszky József Pest vármegye ügyésze, galánthai Balogh I. János Pozsony, míg Zoltán István Szabolcs vármegye alispánjaként szerzett jogi jártasságot. Az említett folyamat egyértelműen összefügghetett az esztergomi érseki stallum időszakos betöltetlenségével és azzal, hogy az uralkodó igyekezett a saját maga által megbízhatónak és hozzá lojálisnak tekintett személyekkel feltölteni a hagyományosan az érsek érdekkörébe tartozó pozíciókat is. Azonban a változás tovább folytatódott akkor is, amikor már nem volt üres az esztergomi érseki szék, és a korszak utolsó két diétájának mindkét érseki ülnöke a kerületi táblai ülnöki állásából lépett előre a Királyi Tábla bíráinak sorába. Fáy Barnabás a Tiszán Innen Kerületi Táblánál, míg Mikos László a Dunántúli Kerületi Táblánál töltött el néhány évet érseki ülnöki kinevezése előtt. Mikos a pályáját Batthyány József bíboros és hercegprímás expeditoraként kezdte, majd 1773-ban Vas vármegye aljegyzője lett, 1782-ben ugyanott elnyerte a főjegyzői állást. 1785-ben nevezték ki a Dunántúli Kerületi Tábla ülnökének, ahonnan három év szolgálat után a Királyi Táblára került érseki ülnöknek.¹⁷ Ebből az állásából 1794-ben személynöki, 1796-ban pedig országbírói ítélőmesternek lépett előre. 1802-ben elhagyta a Királyi Kúriát és 1814-ig a Kamara előadó tanácsosa volt, utána megtették államtanácsosnak. 1825-ben bárói rangemelésben részesült. Majd 1834-ben saját kérésére nyugdíjazták 60 évnyi szolgálat után. 1838 áprilisában hunyt el életének 91. évében.

Áttérve az országgyűlési résztvevő érseki ülnökök Királyi Kúrián belüli tevékenységére, megállapítható, hogy a 12 főből öten végleg megmaradtak érseki ülnöki állásukban. Közülük kettőről, galánthai Balogh I. Jánosról és Ordódy Imréről tudom jelenleg bizonyítani, hogy hivatalukat halálukig töltötték be, míg Baranyay Imréről és Zoltán Istvánról nem rendelkezem elegendő adattal ahhoz, hogy egyéb részletbe tudjak bocsátkozni. Azonban érdekes, hogy ezen érseki ülnökök közel kétharmada újabb pozíciót is betöltött a Kúrián belül. Rudnyánszky József a Királyi Tábla királyi ülnökének, Mikos László személynöki ítélőmesternek, majd országbírói ítélőmester-

¹⁷ II. József bírósági reformja miatt Fellebbviteli Táblának is nevezték akkoriban a Királyi Táblát, bírait pedig tanácsosoknak.

nek, Sigray János alnádornak, míg Paluska Antal a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökének lépett előre. Három érseki ülnökből lett alországbíró (Orczy István, Dobay Károly és Fáy Barnabás), Fáy Barnabás pedig ugyancsak a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökeként érte el legmagasabb pozícióját a Kúrián. Fáy karrierjének kezdetéről a kutatás jelenlegi fázisában csak azt tudható, hogy 1781-ben Abaúj vármegye főjegyzője volt. 1786-ban került a Tiszán Innen Kerületi Tábla ülnöki állásába, néhány évvel később már a Fellebbviteli Tábla tanácsosai között látható a neve, majd 1792-től 1803-ig érseki ülnökként a Királyi Tábla bírójának feladatait látta el. 1803-ban elnyerte az alországbírói hivatalt, ezután három évvel pedig a Hétszemélyes Tábla köznemes tanácsosának tették meg. A 19. század első éveinek gyors hivatali emelkedését Fáy folytatta 1808-ban, amikor a Kancellária előadó tanácsosa lett. Pályájának csúcspontján Szabolcs vármegye adminisztrátoraként tevékenykedett, majd rövid ideig ugyanannak a megyének a köznemes főispánja volt. Utóbbi hivatalával párhuzamosan Ung vármegye adminisztrátori feladatait is ellátta.

Ha végül a diétai érseki ülnökök által elért legmagasabb állásokat is bevonjuk az elemzésbe, akkor az látszik, hogy Paluska György az érseki ülnöki állásából a Helytartótanács titkára lett egy nagyon rövid időre, majd közel egy évtizeden át, 1732-ben bekövetkezett haláláig, a Helytartótanács köznemes tanácsosaként tevékenykedett. Sigray János az alnádori állását adta fel, hogy a Pozsonyi Kamara köznemes tanácsosa lehessen. Sigray Keresztély Ágost esztergomi érsek titkára és tanácsosa volt pályája kezdetén, majd 1708-ban a Királyi Tábla érseki ülnökének, 1726-ban pedig alnádornak nevezték ki. 1727-ben a Magyar Kamara tanácsosa lett. Érdekes, hogy 1722 és 1733 között az altárnokmesteri állást is betöltötte, tehát a két kúriai, utána a kamarai hivatalával, valamint az 1728-ban szerzett bárói rangjával is összeegyeztethetőnek vélte maga Sigray és még kortársai is az altárnokmesteri feladatok ellátását. Sigray mellett további három korábbi érseki ülnök nyert bárói címet a karrierje folyamán (Orczy István, Rudnyánszky József és Mikos László). Orczy István birodalmi és magyar báróként, Rudnyánszky a Hétszemélyes Tábla főnemesi ülnökeként fejezte be karrierjét. Ahogy fentebb már említettem, a korszak két utolsó érseki ülnöke, Mikos László a kamarai tanácsosi állása után államtanácsos és báró lett, addig Fáy Barnabás a kancelláriai tanácsosi éveit után Szabolcs és Ung vármegye adminisztrátoraként, valamint Szabolcs vármegye főispánjaként ért pályájának csúcsára.

A továbbiakban az országgyűléseken részt nem vevő érseki ülnökök csoportját veszem górcső alá – ismét három szakaszban. A 11 érseki ülnök királyi kúriai hivatalviselését megelőző pozícióiról az állapítható meg, hogy két személy az esztergomi érsek jogügyigazgatója volt, hárman a bíróság szervezet egyéb állásaiból érkeztek, míg négyen vármegyei hivatalt töltöttek be korábban. Erre a csoportra is igaz, hogy

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

a 18. század első felében mutatható csak ki az, hogy az esztergomi érsek saját bizalmasait tudta az érseki ülnöki állásba helyezni, Jankovich I. Miklós és Ordódy József személyében. Vajay László személynöki ítélőmesteri, Tahy Imre a Tiszán Innen Kerületi Tábla ülnöki, míg Kapuváry József királyi ügyészi hivatalát cserélte le, hogy érseki ülnök lehessen. A vármegyéktől érkező négy személyből három alispán volt (Mérey Zsigmond, Farkas Gáspár és Tallián János), egyedül Gányi János működött aljegyzőjeként Pest vármegyében. Beöthy Imre a Helytartótanács titkári feladatait látta el, Jankovich II. Miklós pedig a hadseregből való leszerelése után gazdálkodott és ügyvédkedett.

A diétákon részt nem vett érseki ülnökök Királyi Kúrián betöltött további tisztségeit vizsgálva az derül ki, hogy négyen halálukig töltötték be az érseki ülnöki pozíciót (Ordódy József, Mérey Zsigmond, Kapuváry József és Tallián János), Gányi János és Tahy Imre a Királyi Tábla királyi ülnöki állásába lépett tovább, ketten pedig személynöki ítélőmesterek lettek (Beöthy Imre és Jankovich I. Miklós). Beöthy a személynöki protonotáriusi hivatala után az országbírói és a helytartói ítélőmesterit is betöltötte (végigjárva az ítélőmesteri hierarchia minden egyes lépcsőfokát), majd pályája végén a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökévé nevezték ki, Jankovich I. Miklós a helytartói ítélőmesteri állás közbeiktatása nélkül jutott a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökeinek sorába. Gányi Jánost kell megemlítenem újból, akit a királyi ülnöki előléptetése után Beöthy Imréhez és Jankovich I. Miklóshoz hasonlóan a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökei között találhatjuk pályája végén.

A diétákon részt nem vevő érseki ülnökök csoportjában Vajay László tudhatta magáénak a legsikeresebb és leglátványosabb karriert, ugyanis 1740-ben bárói rangra emelték, majd Pozsega vármegye adminisztrátora, Torontál vármegye főispánja és a kamara főnemes tanácsosa lett. Véleményem szerint pályafutása azonban egyértelműen „atipikus”, és inkább a szabályt erősítő kivételként értelmezendő, mert ő volt az egyetlen ebből az alcsoportból, aki ilyen impozáns karriert tudott befutni érseki ülnöki állása után.¹⁸

Az országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő királyi ülnökök

19 királyi táblai ülnök vett részt valamely 1722–1792 között tartott országgyűlésen. Velük szemben csak tizenegy fő alkotja azt az alcsoportot, amelynek tagjai nem voltak jelen a vizsgált diéták egyikén sem királyi ülnökként. Az eredmények pontos értelmezése és a bizonytalanságok elkerülése végett külön ki kell térnem Rudnyánsz-

¹⁸ Bővebben: Sebők 2017: 42–43.

ky József és Gányi János esetére. Mindketten érseki ülnökként kezdték pályájukat, azonban Rudnyánszky már érseki ülnöki állásában is diétai résztvevő volt 1741-ben, míg Gányi János érseki ülnökként nem jelent meg országgyűlésen. Azonban mind Rudnyánszky, mind pedig Gányi királyi ülnökké lépett elő. Ebben a pozíciójában előbbi az 1751. évi, míg utóbbi az 1790–1791. és 1792. évi országgyűlésen is részt vett. Tehát mindkét személy pályájára utaló adatokat beleszámoltam mindkét csoport tagjaira vonatkozó eredményekbe. Ugyanígy jártam el Tahy Imre esetében is.

Tehát az országgyűléseken részt vevő 19 királyi ülnök kúriai hivatalviselését megelőző állásairól elmondható, hogy – akik esetében rendelkezem adatokkal – kettő személy kivételével mindenki vármegyei pozícióból érkezett a királyi ülnöki hivatalába. Heten alispánok (Palugyay Zsigmond, Sándor Albert (Béla), Vay Ádám, Nedeczky András, Batta Pál, Bíró János és Pászthory László) voltak, egy személy vármegyei táblabírói (Mattyassovszky Imre), egy vármegyei jegyzői (Zeke István), illetve egy aljegyzői (Gányi János) és egy vármegyei ügyészi (Rudnyánszky József) feladatokat látott el. Az eddigi adatok szerint kettő fő érkezett a kerületi táblákról (Bíró István és Niczky Ferenc), valamint egy (Bernáth József) ügyvédi praxist vitt.

A királyi ülnökök kúriai pályafutása meglehetősen kevés változatosságot mutat. Az esetek mintegy egyharmadában a királyi ülnökök halálukig viselték hivatalukat (Palugyay Zsigmond, Orbán Ferenc, Vay Ádám, Niczky Ferenc, Gyurcsány Imre és Ürményi János). Ugyancsak közel egyharmaduk a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnöki pozíciójában folytatta bírói hivatását (Gányi János, Pászthory László, Bernáth József, Majláth József és Rudnyánszky József). A fennmaradó nagyjából egyharmadnyi esetből két fő, Sándor Albert (Béla) és Mattyassovszky Imre elhagyta a Királyi Kúriát. Előbbi a Helytartótanács köznemes tanácsosa, addig utóbbi a Kancellária köznemes tanácsosa lett, és Paláthy Ferencsel a Bél Mátyás vármegyeleírásait jóváhagyó kancelláriai cenzorként is tevékenykedett.¹⁹ Nedeczky András királyi ülnökből személynöki ítélőmesterré lépett tovább, de pályát 1774. március végén a Kancellária köznemes tanácsosaként fejezte be, amikor is kérte nyugdíjazását. A diétai királyi ülnökök csoportjában a legmagasabb állást a már korábban többször említett Rudnyánszky József érte el, aki az 1773. évi bárói rangemelésének köszönhetően a Hétszemélyes Tábla főnemes ülnökeinek sorába léphetett. Másik két bíró, Zeke István és Bíró István lemondott állásáról.

Zeke István 1675-ben Szentmiklós mezővárosban kezdte tanulmányait, majd 1679-ben Sopronban folytatta azokat és a soproni jezsuita gimnázium növendéke is volt.²⁰ Hivatali pályáját Esterházy Pál nádor kancelláriáján kezdte jegyzőként Be-

¹⁹ Szelestei 1984: 274.

²⁰ Dominkovits 2017: 7.

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

nyovszky Mátyás titkár vezetése alatt. 1695 és 1710 között Sopron vármegye Rábán túli járásának főszolgabírói tisztségét viselte, 1710 májusától 1730 novemberéig pedig Sopron vármegye főjegyzői feladatait bízták rá. Vármegyei karrierjének csúcsát akkor érte el, amikor 1730 novemberében elnyerte a vármegye alispáni székét, amelyet 1738-ig töltött be. A Zeke családra és Zeke Istvánra vonatkozó, a fent említetteknek sokkal részletesebb eredményeket Dominkovits Péter kutatásaiból²¹ ismerjük, aki rendkívül alaposan feltárta a családi és megyei levéltári forrásokat, de – igen meglepő módon – nem talált adatot arra, hogy Zeke Istvánt 1717. április 27-én a Királyi Tábla királyi ülnökének nevezték ki,²² amely állásáról 1726. május 6-a előtt lemondott, mert akkor váltotta őt a tisztségben Biró István.²³ Zeke István példája ráirányítja a figyelmet arra, hogy a vizsgált időszakra vonatkozóan a családi levéltári, a vármegyei vagy épp a kormányhivatali forrásanyag nagyon esetlegesen tartalmazhat olyan adatokat, amelyek egy hosszú időtávú, országos méretű társadalomtörténeti elemzéshez szükségesek lehetnek.

Áttérve a királyi ülnökök azon tizenegy fős csoportjának vizsgálatára, amelynek tagjai nem vettek részt diétákon a vizsgált periódusban, megállapítható, hogy közülük hatan alispáni hivatalt viseltek a vármegyéknél (Nedeczky Ferenc, galánthai Balogh II. János, Bezerédy Mihály, Dőry Ádám, Kvassay Károly és Beniczky István). Beniczky István Fekete György, a későbbi személynök, majd országbíró,²⁴ expeditorként kezdte hivatali pályafutását. 1732 és 1742 között Komárom vármegye főjegyzője volt, több concursuson (részszejgyűlésen) és országyűlésen is vármegyei követi feladatokat látott el. 1742-től viszont már Pest vármegye jegyzői állását töltötte be, és ebben a minőségében részt is vett az 1751. évi diétán Prónay Gábor mellett. 1757-ben elnyerte Pest vármegye első alispáni székét, így képviselve Pest vármegyét az 1764–1765. évi országyűlésen Ráday Gedeonnal. Az első alispáni pozíciójáról az 1768-ban bekövetkezett királyi ülnöki kinevezésekor köszönt le.²⁵ A nem diétai királyi ülnökök közül Batta Bálint Borsod vármegye jegyzői hivatalát viselte. Tahy Imre a Tiszán Innen Kerületi Tábla és Boronkay Ádám Antal a Tiszántúli Kerületi Tábla, míg Jankovich János a Dalmát-Horvát-Szlavón Kerületi Tábla ülnöke volt korábban. Beniczky Sámuel hivatalviseléséről jelenleg nem rendelkezem adattal.

A nem diétai résztvevő királyi ülnökök későbbi pályafutását tekintve elmondható, hogy a tizenegy bíró közel fele (galánthai Balogh II. János, Bezerédy Mihály, Batta

²¹ Dominkovits 1995, Dominkovits 2000 és Dominkovits 2017.

²² MNL OL A 1 1717:8 2.

²³ MNL OL O 12 202.

²⁴ Fekete György hivatali pályájára lásd: Tuza 2006 és Tuza 2014.

²⁵ Kiss 2016a: 199 és Kiss 2016b: 25–28.

Bálint, Jankovich János és Beniczky Sámuel) a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökei közé emelkedett. Boronkay Ádám Antal és Tahy Imre királyi ülnökként hunyt el, Beniczky Istvánt pedig nyugdíjazták.

Az érseki ülnökök és a királyi ülnökök alcsoportjainak összehasonlítása

A fentieket összefoglalva megállapítható, hogy az érseki ülnökök a 18. század közepéig az esztergomi érsek bizalmi emberei közül kerültek ki, majd a század második felében a vármegyéktől érkező világi személyek vették át a helyüket. A Kúrián belüli mozgásukról kirajzolódik, hogy jellemző rájuk a változatos hivatalviselés, azaz királyi ülnökké, ítélőmesterré, alországbíróvá, alnádorrá is kinevezték őket. Az érseki ülnökök „diétai” és „nem diétai” alcsoportja közötti jelentősebb különbségnek tekinthető – a kevés eset ellenére is –, hogy a diétán részt vevők inkább a *vices gerens*i állásokba mozdultak el (három alországbíró és egy alnádor), míg a távol maradók közül ketten személynöki ítélőmesternek léptek fentebb, és nem jutott közülük senki sem *vices gerens*i állásba. A legmagasabb elért hivatalaikat illetően elmondható, hogy a „diétai” érseki ülnökök a kúriai állásaik után is változatosabb hivatalokat töltöttek be, ugyanis találhatunk közöttük helytartótanácsi, kamarai és kancelláriai tanácsost és államtanácsost is. A diétán részt nem vevők által elért legmagasabb pozíció a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnöki széke volt (három esetben) – Vajay Lászlót nem számolva. További különbség, hogy a diétákon megjelent érseki ülnökök közül négyen részesültek bárói rangemelésben. Főnemesi címük megszerzésének ideje nem releváns, mert ezek az egész korszakot lefedik. Kiemelendő, hogy 18. század első harmadában az alnádori és alországbírói pozíció viselését röviddel követően bárói rangot tudtak szerezni az arra rátermettek, azonban a század további részében ez a lehetőség bezárult a kúriai bírák előtt. A diétán részt nem vevő érseki ülnökök közül Vajay László lett báró, azonban az ő főnemesi rangja a családi kapcsolataival, vagyonával és befolyásával talán jobban magyarázható, mint kiemelkedő bírói munkájával.

A királyi ülnökökről elmondható, hogy döntő többségük vármegyei hivatalokból érkezett a Királyi Táblára. A megyei állások közül az alispáni szék betöltése volt a legjellemzőbb, de kis mértékben a jegyzőknek is esélye kínálkozott a királyi ülnöki pozíció elnyerésére. Mindössze öt fő érkezett a kerületi táblákról a Királyi Táblára az egész korszakban, tehát megállapítható, hogy a vizsgált periódusban a kerületi táblák nem számítottak a Királyi Tábla bíráinak fő utánpótlási intézményének, azaz az újonnan felállított kerületi táblák személyzeti szempontból csak kevésbé váltak részévé a korábban kialakult bírósági szervezetnek. A királyi ülnökök „nem diétai”

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

alcsoporthoz tartozó tagjai – a jelenleg elérhető adatok szerint – vagy megmaradtak állásukban, vagy pedig a Hétszemélyes Tábla köznemes bíráinak sorába léptek. Ezzel a tendenciával szinte teljesen megegyező a „diétaiak” mozgása is a Kúrián belül. Csak Nedeczky András személynöki ítélőmesteri kinevezése tette „változatosabbá” az utóbbi alcsoporthoz tartozó hivatalviselését. Szintén az országgyűlést megjárta királyi ülnökök pályája látszik kis mértékben dinamikusabbnak a kúriai állásuk után betöltött pozíciót tekintve, mert a statikus pályafutások sorát Mattyasovszky Imre és Sándor Albert (Béla) törte meg, akik közül az előbbi a Kancellária, míg utóbbi a Helytartótanács köznemes tanácsosa lett. A királyi ülnökök közül egyedül Rudnyánszky József emelkedett bárói rangra, aki több országgyűlés résztvevője is volt, de rá is igaz lehet az, ami Vajay Lászlóra, hogy címét inkább családi háttérének és prominens pártfogóinak köszönhette, mint hivatalnoki szolgálatainak.

Az országgyűlés mint ugródeszka?

Térjünk vissza végezetül a tanulmány elején megfogalmazott állításra, mely szerint az érseki ülnökök és a királyi ülnökök közül azok a személyek, akik részt vettek a vizsgált időszak országgyűlései valamelyikén, magasabb hivatali pozíciókba jutottak és látványosabb karriert futottak be, mint azok, akiknek nem volt alkalmuk egy diétán sem megmutatni szakmai hozzáértésüket, királyhűségüket és egyéni képességeiket. Az érseki ülnökök esetében egyértelműen megállapítható, hogy az diétai résztvevők sikeresebb életpályát futottak be, mint azok, akik nem jelentek meg érseki ülnöki minőségben egy országgyűlésen sem. A „diétaiak” közül – az egész vizsgált korszakot lefedve – négyen nyertek bárói címet (Sigray János, Orczy István, Rudnyánszky József és Mikos László), valamint Fáy Barnabás köznemes főispán lett. A meg nem jelent érseki ülnökök alcsoporthoz tartozó viszont csak Vajai László részesült bárói rangemelésben és egyedül őt nevezték ki főispánnak is. A királyi ülnökökkel kapcsolatban már sokkal nehezebb határozott választ adni. Ugyanis az ő csoportjuk rendkívül homogén az elért legmagasabb hivatalok szempontjából. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy a királyi ülnökök vagy halálukig viselték tisztségüket, vagy a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökeinek sorába léptek. A királyi ülnökök diétán részt vevő és azokon részt nem vevő két alcsoporthoz tartozó különbséget pusztán négy fő²⁶ jelenti a „diétai” ülnökök javára: Sándor Albert (Béla) királyi ülnöki állása után a Helytartótanács köznemes tanácsosának lépett elő, míg Mattyasovszky Imre

²⁶ Itt emlékeztetnék arra, hogy összesen 30 királyi ülnök neve vált ismertté előttem, közülük 19 fő volt diétai résztvevő.

és Nedeczky András a Kancellária köznemes tanácsosaikként zárták hivatalnoki pályafutásukat. (Előbbi elhunyt, míg utóbbi nyugdíjba vonult.) A negyedik személy, a már többször említett Rudnyánszky József, aki érseki és királyi ülnöki állásában is diétai résztvevő volt, valamint kivételesen hosszú kúriai bírói karrierjének és rendkívül jó családi összeköttetéseinek köszönhetően 1773-ban bárói ranggal jutalmazták.

A fentiekén túl, a jelenleg rendelkezésre álló adatok lehetőséget kínálnak néhány további következtetés levonására is. Úgy tűnik, hogy az esztergomi érsek csak az 1724 és 1750 közötti időszakban tudta az érseki ülnöki állásba saját familiárisait, leginkább jogügyigazgatóit kinevezni. Ugyanis az 1750-es évektől kezdve egyre több, az esztergomi érsektől függetlennek látszó vármegyei tisztviselő került a két érseki ülnöki székbe. Ez jelentheti az uralkodó akaratának erősebb érvényesülését és az esztergomi érsek érdekérvényesítő képességének vagy szándékának csökkenését is – persze a stallum betöltetlensége mellett. Ahogy korábban említettem, Varga Endre egy folyamatot látott kibontakozni az általa vizsgált (1780–1850) korszakban, miszerint a 18. század végén leginkább más állami hivatalból kerültek be a jelentkezők a Királyi Kúriára, míg reformkori jelenségnek vélte azt, hogy a vármegyei tisztviselők jelentették a kúriai bírák fő utánpótlási bázisát. Azonban úgy gondolom, hogy már a jelenlegi adatok is alkalmasak a Varga Endre által megrajzolt folyamat jellemzőinek árnyalására és más perspektívába helyezésére. Azaz a teljes érseki és királyi ülnöki csoport adataiból az derül ki, hogy a kúriai hivatalviselésüket megelőzően a bírák mintegy kétharmada vármegyei állással rendelkezett és abból lépett előre, közel egytizedük töltött be pozíciót a kerületi táblák valamelyikénél, nagyjából ugyanennyien voltak az érsek bizalmasai, a többieket pedig az egyéb kategóriába lehet sorolni. Tehát már szinte a teljes 18. század folyamán jelentős és döntő volt a vármegyei közegeből a Királyi Kúriára érkezők aránya. Továbbá a közvetlen érseki familiárisok számának csökkenésével jelenhettek meg a kerületi táblai bírák a Kúria személyzetében (Táhy Imre, Fáy Barnabás és Mikos László).

A korábbi és a jelenlegi eredményeket összehasonlítva elmondható, hogy a Királyi Tábla ülnöki és ítélőmesteri állásai között – a Királyi Kúrián belül betöltött pozíciók és ezzel együtt a hivatali mozgások, valamint az elérhető legmagasabb tisztségek szempontjából – jelentős különbségek mutathatóak ki. Ezt megelőzően kiderült, hogy az 1722–1792 között működő ítélőmesterek közül számottevően magasabb hivatalokba jutottak azok, akik nem jelentek meg a korszak diétáin protonotáriusi minőségben. Ezzel szemben – mint most bebizonyosodott – a királyi ülnökök esetében nagyon kicsi a különbség a hivatali előmenetelt figyelembe véve az országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő személyek között (az előbbieik javára). Végül az érseki ülnökök közül jelentősen komolyabb karriert és főnemesi rangot mondhattak

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

magukénak azok, akik diétai szereplők voltak. Az ítélmesterek mint jogi szakalkalmazottak a Királyi Kúria intézményi keretein belül és kívül is több tisztségben megállták a helyüket, míg a királyi ülnökök meglehetősen statikus pályaképet tudtak felmutatni, elenyésző kivételtől eltekintve nem léptek túl a kúriai bíraskodás szabta határokon. Az érseki ülnökök az ítélmesterekhez hasonlóan, a Kúrián belül és kívül is változatosabb hivatali előmenetelt produkáltak, mint a királyi ülnökök. A fentieket összegezve: ha elfogadjuk Guszarova megállását,²⁷ és az ítélmestereket jogi szakhivatalnokoknak, a királyi ülnököket pedig a rendi bíraskodás és az állam hagyományos képviselőinek tekintjük, akkor a két kategória között az érseki ülnökök képezték az átmenetet. Ők igyekeztek a rendi keretekhez igazodva a királyi ülnökökhöz képest változatosabb pozíciókat elvállalni, de a különböző kormányhivatalok között még nem olyan magabiztosan váltottak állást, mint az ítélmesterek.

Függelék

Kúriai bíró neve

- = a Királyi Kúria előtt betöltött tisztség
- = a Királyi Kúrián betöltött tisztség
- ◆ = a Királyi Kúria után betöltött tisztség
- = egyéb, a hivatali pálya során betöltött fontosabb tisztség

Az országgyűléseken részt vevő érseki ülnökök

Balogh János, galántai († 1758)²⁸

- 1749: Pozsony vármegye nyugalmazott alispánja és arany sarkantyús vitéz²⁹
- 1749–1758: Királyi Tábla, érseki ülnök³⁰

Baranyai Imre, bodorfalvi (†?)

²⁷ Guszarova 2013: 137–138.

²⁸ MNL OL O 12 110 (1758. május 1.: Mérey Zsigmond az elhunyt Balogh János helyére kinevezve).

²⁹ MNL OL A 57 1748–1750: 227.

³⁰ MNL OL O 12 12 (1749. január 7.: az előléptetett Rudnyánszky József helyére kinevezve) = MNL OL A 57 1748–1750: 227–228 (1749. január 7.: Királyi Tábla, érseki ülnöki kinevezés); Schem. (1750–1758).

■ –

- 1734–1743: Királyi Tábla, érseki ülnök³¹

◆ –

Dobay Károly († 1820)³²

■ –

- 1764–1768: Királyi Tábla, érseki ülnök³³

- 1768–1783: Királyi Tábla, alországbíró³⁴

◆ –

Fáy Barnabás, fái († 1829)³⁵

- 1781: Abaúj vármegye főjegyzője³⁶

- 1786–1788: Tiszán Innen Kerületi Tábla, ülnök³⁷

- 1789–1790: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos³⁸

- 1792–1803: Királyi Tábla, érseki ülnök³⁹

- 1803–1806: Királyi Tábla, alországbíró⁴⁰

³¹ Nedeczky 1891: 466 (1734: királyi táblai ülnök és az esztergomi érsek felhatalmazottja); Nedeczky 1891: 446 (1740. március 13.: királyi táblai ülnök és az esztergomi érsek „teljhatalmazottja”); Schem. (1737–1743).

³² Szluha 2008: 170.

³³ MNL OL A 57 1764–1767: 267 (1765. július 1.: Barkóczy Ferenc esztergomi érsek halála után megerősíti az uralkodó Ordódy Imrét és Dobay Károlyt érseki ülnöki hivatalában); Schem. (1764–1768).

³⁴ MNL OL O 12 43 (1768. augusztus 19.: Bossányi Imre helyére kinevezve); Schem. (1769–1783).

³⁵ Nagy 1857–1868: IV. 131 (1829. április 12., Pest, életének 76. évében); Pálmány 2011: 190 (1829. április 12., Pest, Belváros).

³⁶ Benda 1952: 274 (1781); Pálmány 2011: 190 (1790: Borsod vármegye főjegyzője[?]).

³⁷ Nagy 1857–1868: IV. 131 (1787: „debreceni kerületi tábla ülnöke”); Benda 1952: 274 (év nélkül: „debreceni kerületi tábla ülnöke”); Schem. (1786–1788: Tiszán Innen Kerületi Tábla ülnöke);

³⁸ Schem. (1789–1790).

³⁹ Schem. (1792–1803); Benda 1952: 274 (1792: Királyi Tábla, létszámfeletti ülnök.); Benda 1952: 274 (1795: Királyi Tábla, érseki ülnök.); Pálmány 2011: 190 (1794: érseki ülnök),

⁴⁰ MNL OL O 12 56 (1803. november 23.: az előléptetett Tihanyi Tamás helyére kinevezve); Schem. (1804–1806); Benda 1952: 274 (1804).

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

- 1806–1808: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök⁴¹
- ◆ 1808–1819: Kancellária, előadó tanácsos⁴²
- ◆ 1817–1825: Szabolcs vármegye adminisztrátora⁴³
- ◆ 1825–1826: Szabolcs vármegye főispánja⁴⁴
- ◆ 1824–1830: Ung vármegye adminisztrátora⁴⁵
- ◆ Ung vármegye főispánja (?)⁴⁶

Mikos László, tarródházi, báró († 1838)⁴⁷

- Batthyány József bíboros és hercegprímás expeditora⁴⁸
- 1773–1782: Vas vármegye aljegyzője⁴⁹
- 1782–1785: Vas vármegye főjegyzője⁵⁰
- 1785–1788: Dunántúli Kerületi Tábla, ülnök⁵¹
- 1788–1790: Fellebbviteli Tábla (\approx Királyi Tábla), tanácsos⁵²
- 1792–1794: Királyi Tábla, érseki ülnöke⁵³
- 1790: a koronázási hitlevél megszerkesztésére kijelölt bizottság tagja⁵⁴

⁴¹ MNL OL O 11 26 (1806. július 18.: Bernáth József helyére kinevezve); Schem. (1807–1808); Benda 1952: 274 (1807).

⁴² MNL A 79 19 (1808. november 25.: tanácsosnak kinevezve); Nagy 1857–1868: IV. 131 (1810–1815); Benda 1952: 274 (1809-től); Pálmány 2011: 190 (1809–1819).

⁴³ Nagy 1857–1868: IV. 131 (1825.); Benda 1952: 274. (1820.); Fallenbüchl 1994: 97 (1817–1824, lemond); Pálmány 2011: 190 (1817–1824).

⁴⁴ Fallenbüchl 1994: 97–98 (nincs adat); Pálmány 2011: 190 (1825–1826).

⁴⁵ Nagy 1857–1868: IV. 131 (év nélkül); Fallenbüchl 1994: 106 (1824–1830); Gálócsy 2000: 41 (1824–1830); Pálmány 2011: 190 (1824–1830).

⁴⁶ Nagy 1857–1868: IV. 131 (évszám nélkül) = Benda 1952: 274 (évszám nélkül); Fallenbüchl 1994: 106 (nincs adat); Gálócsy 2000: 30–42 (nincs adat).

⁴⁷ 1838. április 25., 91. évében. Szenczy 1838: 25.

⁴⁸ Szenczy 1838: 12 (évszám nélkül).

⁴⁹ MNL OL A 57 1825–1832: 137 (1773); Szenczy 1838: 12 (évszám nélkül).

⁵⁰ MNL OL A 57 1825–1832: 137 (1782); Szenczy 1838: 12 (évszám nélkül).

⁵¹ MNL OL A 57 1825–1832: 137 (1785); Szenczy 1838: 12 (1785); Schem. (1786–1787).

⁵² Schem. (1788–1790).

⁵³ MNL OL A 57 1825–1832: 137 (1788: Királyi Tábla, referens ülnök); Szenczy 1838: 12 (1788); Schem. (1790–1792).

⁵⁴ Szenczy 1838: 13 (1790).

- 1790: az úrbéri választmány tagja⁵⁵
- 1794–1796: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester⁵⁶
- 1796–1802: Királyi Tábla, országbírói ítélőmester⁵⁷
- ◆ 1802–1814: kamarai előadó tanácsos és udvari tanácsos⁵⁸
- ◆ 1814: államtanácsos⁵⁹
- ◆ 1825: bárói cím⁶⁰
- ◆ 1834: saját kérésére nyugdíjazták⁶¹

Orczy István († 1749)⁶²

- 1699–1715: az egri püspöki javak prefektusa⁶³
- 1704: Heves vármegye gyűlésein a püspök-főispán meghatalmazottja⁶⁴
 - a kuruc fogságból gyorsan szabadult, jó kapcsolata volt Rákóczival⁶⁵
 - 1707: az ónodi gyűlésen Heves vármegye követe⁶⁶
- 1709: Heves–Külső-Szolnok vármegye mustramestere⁶⁷
 - 1710: hűségesküt tett az uralkodónak⁶⁸
- 1710–1712: királyi ügyész a fiskális javak összeírására és konfiskálására⁶⁹

⁵⁵ Szenczy 1838: 13 (1790).

⁵⁶ MNL OL A 57 1825–1832: 137 (1794); Szenczy 1838: 13 (1794).

⁵⁷ MNL OL A 57 1825–1832: 137 (1796); Szenczy 1838: 13 (1796).

⁵⁸ MNL OL A 57 1825–1832: 137 (1802); Szenczy 1838: 13 (1802); MNL OL A 57 1803–1806: 495 (1804. december 7.: udvari kamara előadó tanácsosa).

⁵⁹ MNL OL A 57 1825–1832: 138 (1814: „Status, et Conferentiam Consiliarii”); Szenczy 1838: 13 (1814: kormány-tanácsos); MNL OL A 57 1811–1817: 709 (1815. március 6.: „Status, et Conferentiarum Consiliario”).

⁶⁰ MNL OL A 57 1825–1832: 136–140 (1825. december 9.: bárói cím); Szenczy 1838: 17 (1825).

⁶¹ Szenczy 1838: 18 (1834).

⁶² Heckenast 2005: 316 (1749. december 12., Pest, eltemetve Gyöngyösön a Szent Bertalan templomban); Bán (szerk.) 2011: 517 (1748. november 13.).

⁶³ Bán (szerk.) 2011: 517 (1699-ben telepedett le Heves vármegyében, és 16 évig volt püspöki prefektus).

⁶⁴ Bán (szerk.) 2011: 517 (1704. október 17-től).

⁶⁵ Bán (szerk.) 2011: 517.

⁶⁶ Bán (szerk.) 2011: 517.

⁶⁷ Heckenast 2005: 316 (1709. június 1.).

⁶⁸ Bán (szerk.) 2011: 517.

⁶⁹ Heckenast 2005: 316 (1710–1712) = Bán (szerk.) 2011: 517.

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

- 1710–1715: Heves vármegye első alispánja⁷⁰
 - 1712: Heves vármegye követe a pozsonyi országgyűlésen⁷¹
- 1714–1734: az elzálogosított Jászkun Kerület főkapitánya⁷²
 - 1724–1730: Királyi Tábla, érseki ülnök⁷³
 - 1730–1732: Királyi Tábla, alországbíró⁷⁴
 - 1731: birodalmi báró⁷⁵
 - 1735: Heves vármegye kapitányaként részt vett a Péro-lázadás leverésében⁷⁶
 - 1736: magyar báró és királyi tanácsos⁷⁷

Ordódy Imre, ordódi († 1768)⁷⁸

- érseki jószágigazgató⁷⁹
- 1758–1768: Királyi Tábla, érseki ülnök⁸⁰

Paluska Antal (†?)

- 1724: érseki jószágigazgató⁸¹
- 1724–1732: Királyi Tábla, érseki ülnök⁸²
- 1732–1747: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök⁸³

⁷⁰ Heckenast 2005: 316 (1710. december–1715); Bán (szerk.) 2011: 517 (1710. december 22–1715. szeptember 9.).

⁷¹ Heckenast 2005: 316 = Bán (szerk.) 2011: 517–518.

⁷² Bán (szerk.) 2011: 518 (1714. május 10-től húsz éven át).

⁷³ Heckenast 2005: 316 (1724. október 27–1730, a Királyi Tábla bírása) = Bán (szerk.) 2011: 518; Schem. (1728, 1730: érseki ülnök).

⁷⁴ Heckenast 2005: 316 (1730. január 9–1732) = Bán (szerk.) 2011: 518.

⁷⁵ Heckenast 2005: 316 (1731. április 13.); Bán (szerk.) 2011: 518 (1731. április 30.).

⁷⁶ Bán (szerk.) 2011: 518.

⁷⁷ Heckenast 2005: 316 (1736. július 5.) = Bán (szerk.) 2011: 518.

⁷⁸ Szluha 2006: 446 (1768. június 14., Pest).

⁷⁹ Nagy 1857–1868: VIII. 255 („primatialis director”, évszám nélkül).

⁸⁰ MNL OL A 57 1764–1767: 267 (1765. július 1.: Barkóczy Ferenc esztergomi érsek halála után megerősíti az uralkodó Ordódy Imrét és Dobay Károlyt érseki ülnöki hivatalában); Nagy 1857–1868: VIII. 255 (1760); Schem. (1758–1768).

⁸¹ Wellmann 1940–1941: 261–262, 26. lábjegyzet (1724: érseki jószágigazgató).

⁸² Wellmann 1940–1941: 261–262, 26. lábjegyzet (1724: érseki ülnök); MNL OL O 11 64 (1732. január 16.: az elhunyt Szúnyogh Miklós helyére kinevezve).

⁸³ MNL OL O 11 64 (1732. január 16.: az elhunyt Szúnyogh Miklós helyére kinevezve); Héjja

○ 1732: Békés vármegye táblabírájának nevezték ki⁸⁴

◆ 1737–1746: altárnokmester⁸⁵

Paluska György († 1732)⁸⁶

■ 1705: gróf Pálffy Miklós stomfai tiszttviselője, majd ügyvédje⁸⁷

■ 1713–1724: az esztergomi érsek jószágigazgatója⁸⁸

● 1719–1723: Királyi Tábla, érseki ülnök⁸⁹

○ 1722: részt vett a Systematica Commissio munkájában⁹⁰

◆ 1723: Helytartótanács, titkár⁹¹

◆ 1723–1732: Helytartótanács, köznemes tanácsos⁹²

2009: 410 (évszám nélkül); Schem. (1737–1747).

⁸⁴ Héjja 2009: 184 = 410 (1732. október 10).

⁸⁵ Veres 1968: 104.

⁸⁶ Heckenast 2005 327 (1732. augusztus 13., Pozsony).

⁸⁷ Heckenast 2005 327 (1705. február 16.: tiszttviselője, 1705 decemberében ügyvédje).

⁸⁸ Békefi 1892: 229 (az 1710-es évektől az esztergomi érsekség képviselője); Békefi 1892: 232 (1713. március 18.: az esztergomi érsekség megbízottja); Békefi 1892: 179 (1716: az esztergomi érsekség jószágkormányzója); Borovszky 1909: 389 (1716, 1721: Esztergom vármegye tisztújító közgyűlésén az érseki uradalom kormányzójaként elnökölt); MNL OL A 57 1718–1719: 47 (1718. május 27.: az esztergomi érsek megbízottja a pécsi püspök és a fehérvári prépost elleni perben; „plenipotentarius”); MNL OL A 57 1718–1719: 98 (1718. július 18.: az esztergomi érsek megbízottja a pécsi püspök és a fehérvári prépost elleni perben); Nedeczky 1891: 420 (1724. október 24.: királyi táblai ülnök, „a cardinalis és esztergomi érsek teljhatalmazottja”); Békefi 1892: 528–529 („Georgius Paluska, eques auratus, inclitae tabulae regio-iuridicariae assessor, eminentissimi ac serenissimi principis cardinalis de Saxonia, archiepiscopi Strigoniensis consiliarius, plenipotentarius, universorum bonorum dicti archiepiscopatus Strigoniensis praefectus et decimarum arendator ordinarius”).

⁸⁹ MNL OL A 57 1719–1721: 53–54 (1719. október 2.: pallosjog elnyerése, már aranyarkantyús vitéz) = Heckenast 2005 327; Wellmann 1940–1941: 283 (1723–1724: Királyi Tábla, érseki ülnök).

⁹⁰ Heckenast 2005 327.

⁹¹ Ember 1940: 202 = Heckenast 2005 327.

⁹² Ember 1940: 204 = Heckenast 2005 327.

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

Rudnyánszky József († 1788)⁹³

- 1731–1740(?): Pest vármegye ügyésze⁹⁴
- 1741–1746: Királyi Tábla, érseki ülnök⁹⁵
 - 1741: Pest vármegye diétai követe Zlinszky Jánossal⁹⁶
- 1746–1757: Királyi Tábla, királyi ülnök⁹⁷
- 1757–1773: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök⁹⁸
 - 1773: báró⁹⁹
- 1775–1782: Hétszemélyes Tábla, főnemes ülnök¹⁰⁰

Sigray János¹⁰¹ († 1736)¹⁰²

- Keresztély Ágost esztergomi érsek titkos titkára és tanácsosa¹⁰³
- 1708: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁰⁴
- 1726: alnádor¹⁰⁵
- ◆ az ország „Generális Perceptora”¹⁰⁶

⁹³ Szluha 2005: 383 (1788. július 13., Tétény).

⁹⁴ Kiss 2016b: 33 (1731. szeptember 3–1740[?]).

⁹⁵ MNL OL A 57 1744–1747: 259–260 (1746. február 12.: az elhunyt Vay Ádám helyére kinevezve királyi ülnöknek); Schem. (1741–1748).

⁹⁶ Kolinovics 1790: 663 (királyi táblai ülnök); Kiss 2016b: 25 (1741. február 20–1741. november 13.).

⁹⁷ MNL OL O 12 150 (1746. február 14.: az elhunyt Vay Ádám helyére kinevezve); MNL OL A 57 1744–1747: 259–260 (1746. február 12.: az elhunyt Vay Ádám helyére kinevezve).

⁹⁸ MNL OL O 11 71 (1757. június 10.: a Hétszemélyes Táblára kinevezve); MNL OL A 57 1756–1758: 360 (1757. június 20.: Hétszemélyes Táblára kinevezve); MNL OL O 11 71 (1773. szeptember 3.: a nyugdíjazott Rudnyánszky József helyére Bossányi Imre kinevezve); Schem. (1758–1774); Schem. (1774: jubilatus).

⁹⁹ MNL OL A 57 1773–1777: 80–82 (1773. december 3.: bárói cím).

¹⁰⁰ Schem. (1775–1782); Schem. (1775–1782: jubilatus).

¹⁰¹ Fallenbüchl 1970: 296 (névváltozata: Sigray János Mihály).

¹⁰² Békásy 1736: 9 (1736-ban, 66 évesen).

¹⁰³ Békásy 1736: 17 (évszám nélkül).

¹⁰⁴ Békásy 1736: 17 (1708-tól királyi táblai ülnök); Békásy 1736: 20 (23 évig szolgált a Királyi Táblán) = Békásy 1736: 23.

¹⁰⁵ MNL OL O 12 134 (1726. november 22.); Békásy 1736: 17 (évszám nélkül: alnádor).

¹⁰⁶ Békásy 1736: 17 (évszám nélkül).

◆ 1727–1736: Pozsonyi Kamara tanácsosa¹⁰⁷

◆ 1722–1733: altárnokmester¹⁰⁸

◆ 1728: bárói cím¹⁰⁹

Zoltán István, csepei (†?)

■ 1735–1742: Szabolcs vármegye első alispánja¹¹⁰

■ 1744–1749: Szabolcs vármegye másodalispánja¹¹¹

● 1751–1757: Királyi Tábla, érseki ülnök¹¹²

◆ –

Az országgyűléseken részt nem vevő érseki ülnökök

Beöthy Imre († 1830)¹¹³

■ Bihar vármegye aljegyzője¹¹⁴

■ 1771–1775: Helytartótanács, titkár¹¹⁵

● 1775–1776: Királyi Tábla, érseki ülnök¹¹⁶

● 1776–1783: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹¹⁷

● 1783–1784: Királyi Tábla, országbírói ítélőmester¹¹⁸

¹⁰⁷ Békásy 1736: 18 (évszám nélkül). = Békásy 1736: 20.; Fallenbüchl 1970: 296. (1727–1738.)

¹⁰⁸ Békásy 1736: 22 (évszám nélkül); Veres 1968: 104 (1722–1733).

¹⁰⁹ Békásy 1736: 20 (évszám nélkül); MNL OL A 57 1728–1732: 292–302 (1728. december 10.).

¹¹⁰ Borovszky 1900: 490.

¹¹¹ MNL OL A 57 1751–1752: 5 (évszám nélkül, „Surrogati Comitatus Szabolcsensis Vice Comitatus”); Borovszky 1900: 490 (1744–1749).

¹¹² MNL OL A 57 1751–1752: 5–6 (1751. szeptember 28.: az elhunyt Ordódy József helyére kinevezve); Schem. (1751–1757).

¹¹³ Nagy 1857–1868: II. 5 (1830. január 26., Nagyváradszombat, életének 86. évében).

¹¹⁴ MNL OL A 57 1773–1777: 534 (év nélkül); Nagy 1857–1868: II. 5 (év nélkül).

¹¹⁵ Ember 1940: 205; MNL OL A 57 1773–1777: 80 (1773. szeptember 10.); MNL OL A 57 1773–1777: 534.

¹¹⁶ MNL OL O 12 15 (1775. október 13.: az elhunyt Tallián János helyére kinevezve); Schem 1776.

¹¹⁷ MNL OL P48–1/h–1776–Nr. 2. (1776. október 6.); MNL OL A 57 1773–1777: 534 (1777. augusztus 30.); MNL OL A 57 1778–1780: 99 (1779. június 18.); MNL OL O 12 16 (1783. április 5.); Schem. (1777–1783).

¹¹⁸ MNL OL O 12 16 (1783. április 5.: a korábbi személynöki ítélőmestert országbírói ítélőmesterré nevezték ki); MNL OL O 9 1783: 190 (1783. május 5.);

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

- 1784–1785: Királyi Tábla, helytartói ítélőmester¹¹⁹
- 1786–1810: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹²⁰
- 1794–1806: altárnokmester¹²¹
- ◆ –

Farkas Gáspár (†?)

- Pozsony vármegye adószedője¹²²
- 1758–1761: Pozsony vármegye alispánja¹²³
- 1761–1762: Királyi Tábla, érseki ülnök¹²⁴
- ◆ –

Gányi János (†?)

- 1765–1768: Pest vármegye aljegyzője¹²⁵
- 1777–1785: Királyi Tábla, érseki ülnök¹²⁶
- 1786–1790: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos¹²⁷
- 1792–1798: Királyi Tábla, királyi ülnök¹²⁸
- 1797: József nádor Ferenc császárhoz írt levelében felmerül a neve a Hétszemélyes Táblához való kinevezés ügyében¹²⁹
- 1799–1806: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹³⁰
- ◆ –

¹¹⁹ MNL OL O 9 1784: 431 (1784. január 12.); MNL OL O 9 1785: 1 (1785. január 10.).

¹²⁰ Schem. (1786–1810).

¹²¹ Veres 1968: 104.

¹²² MNL OL A 57 1759–1761: 573.

¹²³ MNL OL A 57 1759–1761: 573 (évszám nélkül); Schem. (1758–1761).

¹²⁴ MNL OL O 12 54 (1761. március 28.: Mérey Zsigmond halála miatt kinevezve) = MNL OL A 57 1759–1761: 572–573.

¹²⁵ Kiss 2016b: 29 (1765. szeptember 24–1768. szeptember 12.); Kosáry 1966: 126 (1766. július 16.: részt vett a dunavecsei tumultus miatt összehívott Pest vármegyei kisgyűlésén aljegyzőként).

¹²⁶ Schem. (1777–1785).

¹²⁷ Schem. (1786–1790).

¹²⁸ Schem. (1792–1798).

¹²⁹ Domanovszky 1925: 191–192 (1797. december 19.: József nádor Ferenc császárnak, jelölések a hétszemélyes táblához).

¹³⁰ MNL OL O 11 31 (1798. december 7.: Németh János helyére kinevezve); Schem. (1799–1806).

Jankovics I. Miklós, jeszeniczei († 1763)¹³¹

- 1720-as évek–1751: az esztergomi érsek jogügyigazgatója¹³²
- 1730–1732: Királyi Tábla, érseki ülnök¹³³
- 1733–1741: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹³⁴
- 1741–1763: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹³⁵

Jankovics II. Miklós, jeszeniczei († 1797)¹³⁶

- 1754: Jászkun Kerület alkapitánya¹³⁷
- 1754: Fejér vármegye táblabírája¹³⁸
- 1756: főstrázsamester¹³⁹
- 1757: két súlyos lovasbaleset után leszerelt a hadseregtől¹⁴⁰
- a poroszok elleni hadjáratból hazatérve gazdálkodott és ügyvédkedett¹⁴¹
- 1766: a Jászkun Kerület alkapitánya¹⁴²
- 1772–1785: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁴³
- 1785–1788: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos¹⁴⁴

¹³¹ Szluha 2006: 268 (1763. május 2., Udvard); Pozsonyi 2014: 63 (1763. május).

¹³² Pozsonyi 2014: 55 (1720-as években „az esztergomi érsekség jogügyeinek intézője”); Pozsonyi 2014: 61 (1751. szeptember 20.: „az esztergomi káptalanból kiküldött közhitelű tanúk előtt keresztszegi Csáky Miklós esztergomi érsek megerősítette jeszeniczei Jankovich III. Miklós aransarkantyús vitézt, a hétszemélyes tábla ülnökét az esztergomi érsekségnél viselt jogügyigazgatói hivatalában”).

¹³³ MNL OL O 56 1/a 13–16 (1730–1732); Pozsonyi 2014: 55 (1730. szeptember 1.).

¹³⁴ MNL OL O 56 1/a 16 (1733); MNL OL O 9 1730–1733: 806 (1733. március 9.); Schem (1737–1741); Pozsonyi 2014: 55–56 (1740. december 16.).

¹³⁵ MNL OL A 1 1741:90 1. és 6–7 (1741. október 23.); Schem. (1742–1763).

¹³⁶ Pozsonyi 2014: 90 (1797. július 19., Rácalmásra temették el).

¹³⁷ Pozsonyi 2014: 88 (1754. február 6.: Batthyány Lajos nádor nevezték ki).

¹³⁸ Pozsonyi 2014: 88 (1754. február 6.).

¹³⁹ Pozsonyi 2014: 88–89 (1756. október 6.: kinevezték főstrázsamesterré, élethivatásszerűen katonára).

¹⁴⁰ Pozsonyi 2014: 89.

¹⁴¹ Pozsonyi 2014: 89.

¹⁴² Pozsonyi 2014: 89 (1766. február 9.).

¹⁴³ MNL OL O 12 80 (1772. október 14.: a királyi ülnökké előléptetett Tahy Imre helyére kinevezve); Pozsonyi 2014: 89 (1773. január 11.: érseki ülnöki esküjének letétele).

¹⁴⁴ Pozsonyi 2014: 89 (a Királyi Tábla előadójává és tanácsossá nevezték ki évi 2000 forint fizetés-

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

Kapuváry József († 1769)¹⁴⁵

■ 1764: Királyi ügyész¹⁴⁶

○ 1764–1765: Tolna vármegye diétai követe Dőry Ádámmal¹⁴⁷

○ 1766: nem fogadta el a felajánlott kamarai allevéltárnoki állást¹⁴⁸

● 1768–1769: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁴⁹

Mérey Zsigmond († 1761)¹⁵⁰

■ 1733: Trencsén vármegye főjegyzője¹⁵¹

■ 1736, 1748, 1753: Trencsén vármegye alispánja¹⁵²

● 1758–1761: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁵³

Ordódy József, ordódi és rozson-miticzi († 1748)¹⁵⁴

■ érseki jószágigazgató¹⁵⁵

■ 1740–1741: Eszterházy Imre esztergomi érsek titkára¹⁵⁶

sel); Pozsonyi 2014: 89 (1786. szeptember 22.: nyugdíjazását kérte korára és egészségi állapotára hivatkozva); Pozsonyi 2014: 89 (1788. május 3.: határozat a tisztségéből való felmentésről, egy teljes évi fizetését megkapta jutalmul); Schem. (1786–1788).

¹⁴⁵ MNL OL O 12 182 (1769. december 15.: Tallián János az elhunyt Kapuváry József helyére kinevezve).

¹⁴⁶ MNL OL P345 3. doboz, 1764, 3–4. (1764: az országgyűlési követi megbízólevél szerint (Regium Fiscalem Procuratorem, & Tabulae Nostrae Judiciariae Assessorem)); MNL OL A 57 1768–1770: 79 (évszám nélkül).

¹⁴⁷ MNL OL P345 3. doboz, 1764, 3–4. (1764: az országgyűlési követi megbízólevél szerint (Regium Fiscalem Procuratorem, & Tabulae Nostrae Judiciariae Assessorem)) = MNL OL N55 Lad. O Fasc. U. 83–84. Nr. 40.; Horváth 1978: 104 (1764. május 2.: vármegyei jegyzőként Tolna vármegye diétai követének választják Dőry Ádám alispánnal).

¹⁴⁸ Herzog 1931: 234.

¹⁴⁹ MNL OL O 12 89 (1768. augusztus 5.: az elhunyt Ordódy Imre helyére kinevezve) = MNL OL A 57 1768–1770: 79. MNL OL A 57 1768–1770: 269 (1769. december 15. előtt elhunyt).

¹⁵⁰ Szluha 2005: 126 (1761. január 27., Kisdovorán).

¹⁵¹ Radványi 1913b: 28 (1733).

¹⁵² Radványi 1913a: 21 (1736 és 1753); Pesty 1874: 423 (1748); MNL OL A 57 1756–1758: 528 (évszám nélkül).

¹⁵³ MNL OL O 12 110 (1758. május 1.: az elhunyt Balogh János helyére kinevezve) = MNL OL A 57 1756–1758: 528–529.

¹⁵⁴ Nagy 1857–1868: VIII. 256 (1748, magtalanul); Szluha 2006: 464 (magtalanul).

¹⁵⁵ Nagy 1857–1868: VIII. 256 („primatialis director”, évszám nélkül).

¹⁵⁶ MNL OL A 57 1740–1744: 23 (1740. március 5.: „Secretar”); Kolinovics 1790: 663 (érseki titkár).

○ 1741: Esztergom vármegye diétai követe érseki titkárként¹⁵⁷

● 1744–1749: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁵⁸

Tahy Imre († 1778)¹⁵⁹

■ 1762–1768: Tiszán Innen Kerületi Tábla, ülnök¹⁶⁰

● 1768–1772: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁶¹

● 1772–1778: Királyi Tábla, királyi ülnök¹⁶²

○ 1777–1778: altárnokmester¹⁶³

Tallián János († 1775)¹⁶⁴

■ 1748–1759: Somogy vármegye főjegyzője¹⁶⁵

■ 1759–1760: Somogy vármegye helyettes alispánja¹⁶⁶

■ 1760–1770: Somogy vármegye első alispánja¹⁶⁷

● 1769–1775: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁶⁸

¹⁵⁷ Kolinovics 1790: 663 (érseki titkár); Nagy 1857–1868: VIII. 256 (1741).

¹⁵⁸ Nagy 1857–1868: VIII. 256 (évszám nélkül: királyi táblai ülnök); Schem. (1744–1749).

¹⁵⁹ MNL OL O 12 89 (1778. április 10.: Kvassay Károly az elhunyt Tahy Imre helyére kinevezve).

¹⁶⁰ Schem. (1762–1768).

¹⁶¹ MNL OL O 12 182 (1768. augusztus 5.: Dobay Károly helyére kinevezve); Schem. (1769–1772).

¹⁶² MNL OL O 12 80 (1772. október 14.: az elhunyt Biró János helyére kinevezve); Schem. (1773–1778).

¹⁶³ Veres 1968: 104 (1777–1778); Schem. (1778).

¹⁶⁴ Kapitár 1775: 4–5 (1775. augusztus 27.).

¹⁶⁵ Borovszky Somogy 1914: 631 (1748–1759) = Szijártó 2010: 455; Kapitár 1775: 12 (évszám nélkül: 12 évig Somogy vármegye főjegyzője).

¹⁶⁶ Borovszky Somogy 1914: 631 = Szijártó 2010: 455.

¹⁶⁷ Borovszky Somogy 1914: 631 (1760–1770: Somogy vármegye első alispánja) = Szijártó 2010: 455; MNL OL A 57 1768–1770: 269 (év nélkül: Somogy vármegye első alispánja és királyi tanácsos); Kapitár 1775: 12 (évszám nélkül: 11 évig Somogy vármegye alispánja).

¹⁶⁸ MNL OL O 12 182 (1769. december 15.: az elhunyt Kapuváry József helyére kinevezve) = MNL OL A 57 1768–1770: 269; Schem. (1771–1775).

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

Vajay László († 1772)¹⁶⁹

- 1720–1723: Kancellária, al-lajstromozó¹⁷⁰
- 1723–1727: Kancellária, jegyzőkönyvvezető¹⁷¹
- 1730–1732: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹⁷²
- 1732–1740: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁷³
- ◆ 1740: bárói cím¹⁷⁴
- ◆ 1745–1747: Pozsega vármegye adminisztrátora¹⁷⁵
- ◆ 1748–1772: Torontál vármegye főispánja¹⁷⁶
- ◆ 1749–1772: Kamara, tanácsos¹⁷⁷

Az országgyűléseken részt vevő királyi ülnökök

Batta Pál (†?)

- 1744–1763: Nógrád vármegye első alispánja¹⁷⁸
- 1757–1768: Királyi Tábla, királyi ülnök¹⁷⁹

¹⁶⁹ Szluha 2005: 664 (1772. március 7., Pozsony).

¹⁷⁰ MNL OL A 79 61 (1720. augusztus 29-től, vice-registrator).

¹⁷¹ MNL OL A 79 61 (1723. január 16-től, protocollista).

¹⁷² MNL OL O 12 193 (1730. november 20.: a korábbi kancelláriai írnok ítélőmesterré kinevezve); MNL OL O 56 1/a 13–15 (1730–1732); MNL OL A 79 61 (1730-tól); MNL OL O 9 {1.} 1732: 636 (1732. augusztus 29.: már érseki ülnök-ként vett részt az ülésen).

¹⁷³ MNL OL O 9 {1.} 1732: 636 (1732. augusztus 29.: már érseki ülnökként vett részt az ülésen); Schem. (1737–1740).

¹⁷⁴ MNL OL A 57 1740–1744: 29 (1740. december 1.).

¹⁷⁵ MNL OL A 57 1744–1747: 133–135 (1745. június 12-től); Fekete Nagy 1929: 48; Fallenbüchl 1994: 130 (1745–1747).

¹⁷⁶ Nagy 1857–1868: XII. 8 (év nélkül); Fallenbüchl 1994: 102 (1748–1772: Torontál vármegye címzetes főispánja).

¹⁷⁷ Fallenbüchl 1970: 296.

¹⁷⁸ Nagy 1857–1868: I. 236 (1744–1763: Nógrád vármegye alispánja) = Borovszky 1911: 590; Borovszky 1911: 546 (1744. február 4., 1750. július 10., 1756. november 16.: Nógrád vármegye első alispánja).

¹⁷⁹ MNL OL O 12 12 (1757. április 12.: a Hétszemélyes Táblára előléptetett Majláth József helyére kinevezve); Schem. (1758–1768); Komáromy 1895: 158 (1760. június 23.: a Tisza család birtokperében hozott ítélet végrehajtására küldték ki királyi táblai bíróként); Komáromy 1895:

Bernáth József († 1803)¹⁸⁰

■ ügyvéd¹⁸¹

● 1785–1790: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos¹⁸²

○ 1790: a köznemesi ellenzékhez húzott¹⁸³

● 1792–1798: Királyi Tábla, királyi ülnök¹⁸⁴

● 1799–1806: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹⁸⁵

Biró István (†?)

■ 1724: Győr vármegye táblabírája¹⁸⁶

■ 1724–1726: Dunántúli Kerületi Tábla, ülnök¹⁸⁷

● 1726–1758: Királyi Tábla, királyi ülnök¹⁸⁸

Biró János (†?)

■ 1749–1758: Győr vármegye alispánja¹⁸⁹

● 1758–1772: Királyi Tábla, királyi ülnök¹⁹⁰

◆ –

Gányi János (†?)

■ 1765–1768: Pest vármegye aljegyzője¹⁹¹

159 (1760. szeptember 9.: az ítéletet végrehajtotta, Tisza Lászlót birtokába iktatta).

¹⁸⁰ Benda 1952: 238 (1803).

¹⁸¹ Benda 1952: 238 (évszám nélkül).

¹⁸² Schem. (1786–1790); Benda 1952: 238 (1785-től táblai ülnök).

¹⁸³ Benda 1952: 238 (1790)

¹⁸⁴ Schem. (1792–1798)

¹⁸⁵ Schem. (1799–1806); Benda 1952: 238 (1797-től septemvir).

¹⁸⁶ MNL OL A 1 1724:8 4 (1724. február 8.).

¹⁸⁷ MNL OL A 1 1724:8 4 (1724. február 8.).

¹⁸⁸ MNL OL O 12 11 (1726. május 6.: a lemondott Zeke István helyére kinevezve); Schem. 1728–1758;

¹⁸⁹ Borovszky 1910: 405 (1749–1758: Győr vármegye alispánja); MNL OL P 980 5. cs. Capsa H. Fasc. 1. (1750. október 4.: Győr vármegye alispánja); MNL OL P 980 5. cs. Capsa H. Fasc. 3. (1754. január 27.: Győr vármegye alispánja).

¹⁹⁰ MNL OL O 12 12 (1758. június 26.: az apja, Biró István helyére kinevezve); Schem. (1759–1772); Nagy 1857–1868: II. 109 (1770: királyi táblai ülnök).

¹⁹¹ Kiss 2016b: 29 (1765. szeptember 24–1768. szeptember 12); Kosáry 1966: 126 (1766. július 16.:

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

- 1777–1785: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁹²
- 1786–1790: Fellebbviteli Tábla (\approx Királyi Tábla), tanácsos¹⁹³
- 1792–1798: Királyi Tábla, királyi ülnök¹⁹⁴
- 1797: József nádor Ferenc császárhoz írt levelében felmerül a neve a Hétszemélyes Táblához való kinevezés ügyében¹⁹⁵
- 1799–1806: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹⁹⁶

Gyurcsány Imre († 1747)¹⁹⁷

- 1724–1730: Helytartótanács, kiadó¹⁹⁸
- 1730–1735: Helytartótanács, titkár¹⁹⁹
- 1735–1747: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁰⁰

Majláth József († 1757)²⁰¹

- —²⁰²
- 1747–1757: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁰³
- 1757: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁰⁴

részt vett a dunavecsei tumultus miatt összehívott Pest vármegyei kisgyűlésén aljegyzőként).

¹⁹² Schem. (1777–1785).

¹⁹³ Schem. (1786–1790).

¹⁹⁴ Schem. (1792–1798).

¹⁹⁵ Domanovszky 1925: 191–192 (1797. december 19.: József nádor Ferenc császárnak, jelölések a hétszemélyes táblához).

¹⁹⁶ MNL OL O 11 31 (1798. december 7.: Németh János helyére kinevezve); Schem. (1799–1806).

¹⁹⁷ Szluha 2006: 238.

¹⁹⁸ Ember 1940: 227.

¹⁹⁹ Ember 1940: 204.

²⁰⁰ MNL OL O 12 64 (1735. február 3.: Orbán Ferenc halála miatt kinevezve; Schem. (1737–1747); Nagy 1857–1868: IV. 493 (1741–1747).

²⁰¹ Nagy 1857–1868: VII. 250–251 (1757); Szluha 2005: 55 (1757. január 12., Kiskér).

²⁰² Szluha Márton azon adatát tévesnek gondolom, hogy Majláth József Hont vármegye alispánja lett volna, ugyanis Hont vármegye alispánjait felsoroló lista egy Majláth Józsefet említ csak, de őt 1765-ből, tehát már a királyi ülnök halála után viselte hivatalát. Szluha 2005: 55 (év nélkül); Borovszky 1906: 397 (1765: Majláth József).

²⁰³ MNL OL O 12 109 (1747. május 30.: az elhunyt Gyurcsány Imre helyére kinevezve); Schem. (1748–1757).

²⁰⁴ MNL OL A 57 44. kötet 314–315 (1757. április 12.: Batta Pál a Hétszemélyes Táblára előléptetett Majláth József helyére kinevezve) = MNL OL O 12 12; Nagy 1857–1868: VII. 250–251 (év

Mattyasovszky Imre († 1736)²⁰⁵

- 1722–1723: Szepes vármegye diétai követe vármegyei táblabíróként²⁰⁶
- 1722–1731: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁰⁷
- ◆ 1731–1736: Kancellária, tanácsos²⁰⁸
- Bél Mátyás vármegyeleírásait jóváhagyó kijelölt kancelláriai cenzor Palásthy Ferencel²⁰⁹

Nedeczky András († 1775)²¹⁰

- 1755: Komárom vármegye aljegyzője²¹¹
- 1757–1762: Komárom vármegye főjegyzője²¹²
- 1760–1764: Komárom vármegye másodalispánja²¹³
- 1763–1765: Királyi Tábla, királyi ülnök²¹⁴
- 1765–1769: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester²¹⁵

nélkül); Szluha 2005: 55 (év nélkül).

²⁰⁵ Szluha 2000: 390 (1736. január 10., Bécs).

²⁰⁶ MNL N 51 Fasc. O. Nr. 1. Lad. M. 7. (1722. június 20.: Szepes vármegye országgyűlési követe Szinyei-Merse Kristóf alispán és Mattyasovszky Imre vármegyei táblabíró).

²⁰⁷ MNL OL A 57 1722–1724: 139–140 (1722. december 20.: Ráthy Gergely halála miatt kinevezik a felső-magyarországi Királyi Tábla ülnökének); MNL OL O 12 109 (1731. október 17.: kancelláriai tanácsosi előléptetése miatt Boronkay Ádám Antalt nevezik ki a helyére); Schem. (1728–1730); Nagy 1857–1868: VII. 366 (1730: Királyi táblai ülnök).

²⁰⁸ MNL OL A 78 (1731: az elhunyt Szluha Ferenc helyére tanácsosnak kinevezve); MNL OL A 78 (1736: Mattyasovszky halála miatt Reviczky János a helyére kinevezve).

²⁰⁹ Szelestei 1984: 274.

²¹⁰ MNL OL A 79 39 (1775. május 24).

²¹¹ Szinyei 1891–1914: IX. 841.

²¹² Fényes 1848: 60 (1757. október 6–1762. szeptember 13.); Nagy 1857–1868: VIII. 113. = Szinyei 1891–1914: IX. 841 (1757) = Borovszky 1909: 458. (1757)

²¹³ Fényes 1848: 60 (1762. szeptember 13–1764, Komárom vármegye másodalispánja); Nagy 1857–1868: VIII. 113 (1762. szeptember 13-tól); Szinyei 1891–1914: IX. 841 (1760–1763, helyettes alispán); Borovszky 1909: 458 (1762); MNL OL A 57 1761–1763: 450 (1763. szeptember 27., „substituti Vice-Comitis”).

²¹⁴ MNL OL A 57 1761–1763: 450 (1763. szeptember 27., királyi ülnöki kinevezése); Schem. 1764–1765; Fényes 1848: 60 (1794); Szinyei 1891–1914: IX. 841–842 (1763).

²¹⁵ MNL OL A 57 1764–1767: 291–292 (1765. június 30.); Szinyei 1891–1914: IX. 842 (1765); Schem. (1766–1769).

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

◆ 1769–1774: Kancellária, tanácsos²¹⁶

Niczky Ferenc († 1755)²¹⁷

- 1724: Szabolcs vármegye jegyzője²¹⁸
- 1724–?: Tiszántúli Kerületi Tábla, ülnök²¹⁹
- 1733–1755: Királyi Tábla, királyi ülnök²²⁰

Orbán Ferenc († 1735)²²¹

- –
- 1724–1735: Királyi Tábla, királyi ülnök²²²

Palugyay Zsigmond († 1733)²²³

- 1720: Sáros vármegye alispánja²²⁴
- 1726–1733: Királyi Tábla, királyi ülnök²²⁵

Pászthory László († 1782)²²⁶

- 1751: Sopron vármegye jegyzője²²⁷
- 1751: Sopron vármegye alispánja²²⁸

²¹⁶ MNL OL A 79 39 (1769. november 4–1774. március 26., majd nyugdíjazták); Szinnyi 1891–1914: IX. 842 (1769).

²¹⁷ MNL OL O 12 136 (1755. október 7.: Pászthory László az elhunyt Niczky Ferenc helyére kinevezve).

²¹⁸ MNL OL A 1 1724:8 4 (1724. február 8).

²¹⁹ MNL OL A 1 1724:8 4 (1724. február 8.); Schem. (1728, 1730).

²²⁰ MNL OL O 12 123 (1733. február 13.: az elhunyt Boronkay Ádám Antal helyére kinevezve); Schem. (1737–1755).

²²¹ MNL OL O 12 64 (1735. február 3. előtt).

²²² MNL OL A 57 1722–1724: 637–638 (1724. szeptember 7.: Sándor Albert helytartótanácsi előléptetése miatt Orbán Ferencet nevezik ki a Királyi Tábla, királyi ülnöki állásába); Schem. (1728, 1730); MNL OL O 12 64 (1735. február 3.: Gyurcsány Imre Orbán Ferenc halála miatt kinevezve).

²²³ Szluha 2000: 507 (1733. február 5., Pest).

²²⁴ MNL OL A 57 1719–1721: 158–159.

²²⁵ MNL OL O 12 134 (1726. november 22.); Schem. (1728–1730).

²²⁶ Szluha 2012: 303 (1782. szeptember 7., Nyergesújfalu).

²²⁷ Sümeghy–Dominkovits 2007: 18.

²²⁸ Nagy 1857–1868: IX. 134.

- 1751: Sopron vármegye diétai követe²²⁹
- 1755–1765: Királyi Tábla, királyi ülnök²³⁰
- 1766–1782: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²³¹

Rudnyánszky József († 1788)²³²

- 1731–1740(?): Pest vármegye ügyésze²³³
- 1741–1746: Királyi Tábla, érseki ülnök²³⁴
- 1741: Pest vármegye diétai követe Zlinszky Jánossal²³⁵
- 1746–1757: Királyi Tábla, királyi ülnök²³⁶
- 1757–1773: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²³⁷
- 1773: báró²³⁸
- 1775–1782: Hétszemélyes Tábla, főnemes ülnök²³⁹

Sándor Adalbert (†?)

- 1700–1705: Nyitra vármegye helyettes alispánja²⁴⁰

²²⁹ Nagy 1857–1868: IX. 134

²³⁰ MNL OL O 12 136 (1755. október 7.: az elhunyt Niczky Ferenc helyére kinevezve); Schem. (1756–1765); Nagy 1857–1868: IX. 134 (1760: királyi táblai ülnök).

²³¹ MNL OL O 11 65 (1765. július 1.: Nagy Pállal egyszerre kinevezve); Schem. (1766–1782); Nagy 1857–1868: IX. 134 (1768–1770: hétszemélyes táblai ülnök).

²³² Szluha 2005: 383 (1788. július 13., Tétény).

²³³ Kiss 2016b: 33 (1731. szeptember 3–1740[?]).

²³⁴ MNL OL A 57 1744–1747: 259–260 (1746. február 12.: az elhunyt Vay Ádám helyére kinevezve királyi ülnöknek); Schem. (1741–1748).

²³⁵ Kolinovics 1790: 663 (királyi táblai ülnök); Kiss 2016b: 25 (1741. február 20–1741. november 13.).

²³⁶ MNL OL O 12 150 (1746. február 14.: az elhunyt Vay Ádám helyére kinevezve); MNL OL A 57 1744–1747: 259–260 (1746. február 12.: az elhunyt Vay Ádám helyére kinevezve).

²³⁷ MNL OL O 11 71 (1757. június 10.: a Hétszemélyes Táblára kinevezve); MNL OL A 57 1756–1758: 360 (1757. június 20.: Hétszemélyes Táblára kinevezve); MNL OL O 11 71 (1773. szeptember 3.: a nyugdíjazott Rudnyánszky József helyére Bossányi Imre kinevezve); Schem. (1758–1774); Schem. (1774: jubilatus).

²³⁸ MNL OL A 57 1773–1777: 80–82 (1773. december 3.: bárói cím).

²³⁹ Schem. (1775–1782); Schem. (1775–1782: jubilatus).

²⁴⁰ Fabricius 1943: 80 = Heckenast 2005: 371; Heckenast 2005: 371 (1704. november 12.: Nyitra vármegye alispánja).

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

- 1703: csatlakozott Rákóczihoz²⁴¹
- 1705–1723: Nyitra vármegye alispánja és országgyűlési követe²⁴²
- 1707: Nyitra vármegye alispánja és követe az ónodi gyűlésen²⁴³
- 1708: elpártolt Rákóczitól²⁴⁴
- 1720–1724: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁴⁵
- ◆ 1723–1738: Helytartótanács, köznemes tanácsos²⁴⁶

Scultéty Mihály

- –
- 1786–1790: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos²⁴⁷
- 1792–1799: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁴⁸
- ◆ –

Ürményi János († 1816)²⁴⁹

- –
- 1787–1790: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos²⁵⁰
- 1792–1816: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁵¹

²⁴¹ Fabricius 1943: 67 = Heckenast 2005: 371.

²⁴² Fabricius 1943: 67 (1705–1723: Nyitra vármegye alispánja); Heckenast 2005: 371 (1704. november 12.: Nyitra vármegye alispánja, 1705: Nyitra vármegye alispánjaként aláírta a konföderáció szövetséglevelét, 1706. december 3.: Nyitra vármegye alispánja, 1710. augusztus: alispán); MNL A 57 1719–1721: 133 (1720. április 22.: Nyitra vármegye alispánja); Nagy 1857–1868: X. 34 (1723); Pesti 1874: 422 (1723).

²⁴³ Heckenast 2005: 371.

²⁴⁴ Heckenast 2005: 371.

²⁴⁵ MNL A 57 1719–1721: 133–134 (1720. április 22.: Jeszenszky Miklós halála miatt megüresedett helyre nevezik ki); MNL OL A 57 1722–1724: 637–638 (1724. szeptember 7.: Sándor Albert helytartótanácsi előléptetése miatt Orbán Ferencet nevezik ki a Királyi Tábla, királyi ülnöki állásába).

²⁴⁶ Ember 1940: 202 (1723–1738); Nagy 1857–1868: X. 38 (1730: helytartótanácsos).

²⁴⁷ Schem. (1786–1790); Benda 1952: 361 (1788-tól a Királyi Tábla ülnöke).

²⁴⁸ Schem. (1792–1799).

²⁴⁹ Szluha 2005: 659 (1816. április 5., Pest).

²⁵⁰ Schem. (1787–1790); Benda 1952: 274 (1787-től a Királyi Tábla ülnöke).

²⁵¹ Schem. (1792–1816).

Vay Ádám († 1745)²⁵²

- 1713: visszatért a lengyelországi emigrációból²⁵³
- 1731–1735: Heves vármegye másodalispánja²⁵⁴
- 1733–1748: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁵⁵

Zeke István, petőházi († 1739)²⁵⁶

- 1687–1692: Esterházy Pál nádor kancelláriáján jegyző, Benyovszky Mátyás titkár vezetése alatt²⁵⁷
- 1695–1710: Sopron vármegye főszolgabírája a Rábán túli járásban²⁵⁸
- 1709: Sopron vármegyét képviselte a megyében állomásozó császári seregek parancsnokságán²⁵⁹
- 1710–1730: Sopron vármegye főjegyzője²⁶⁰
- 1717–1726: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁶¹
- 1721: részt vett az országbíró által vezetett vallásügyi tanácskozásokon²⁶²
- 1722–1723: Sopron vármegye diétai követe felső-büki Nagy István alnádorral²⁶³
- 1730–1738: Sopron vármegye alispánja²⁶⁴

²⁵² Heckenast 2005: 452 (1745. március 10., Csány).

²⁵³ Heckenast 2005: 452 (1713 ősze).

²⁵⁴ Bán (szerk.) 2011: 81 (1731–1735); MNL OL A 1 1733:63 2 (évszám nélkül: Heves vármegye másodalispánja).

²⁵⁵ MNL OL A 1 1733:63 8 (1733. március 27.: Palugyay Zsigmond halála miatt megüresedett helyre kinevezve); MNL OL O 12 193 (1733. április 30.: az elhunyt Palugyay Zsigmond helyére kinevezve); Schem. 1737–1748.

²⁵⁶ Dominkovits 1995: 19. = Dominkovits 2000: 49. = Dominkovits 2017: 12.

²⁵⁷ Dominkovits 2000: 49. = Dominkovits 2017: 7 (1687 novemberétől).

²⁵⁸ Dominkovits 1995: 18. = Dominkovits 2000: 49. = Dominkovits 2017: 8.

²⁵⁹ Dominkovits 2000: 49. = Dominkovits 2017: 8.

²⁶⁰ Dominkovits 1995: 18. = Dominkovits 2000: 49. = Dominkovits 2017: 8 (1710. május–1730. november); MNL OL A 1 1717:8 2 (1717. április 27.: Sopron vármegye jegyzője).

²⁶¹ MNL OL A 1 1717:8 2 (1717. április 27.: királyi ülnöknek kinevezve); MNL OL O 12 202 (1726. május 6.: Zeke István lemondása miatt Biró István kinevezve).

²⁶² Dominkovits 2000: 49. = Dominkovits 2017: 8.

²⁶³ Dominkovits 1995: 18. = Dominkovits 2000: 49. = Dominkovits 2017: 8.

²⁶⁴ Dominkovits 1995: 18. = Dominkovits 2000: 49. = Dominkovits 2017: 8 (1730. november–1738).

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

Az országgyűléseken részt nem vevő királyi ülnökök

Balogh János, galántai (†?)

- 1763–1765: Nógrád vármegye első alispánja²⁶⁵
- 1764–1765: Nógrád vármegye diétai követe Darvas Jánossal²⁶⁶
- 1765–1768: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁶⁷
- 1768–1784: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁶⁸

Batta Bálint (†?)

- Borsod vármegye jegyzője²⁶⁹
- 1768–1782: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁷⁰
- 1782–1785: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁷¹
- 1778–1785: altárnokmester²⁷²
- 1786–1790: Hétszemélyes Tábla, tanácsos (≈ köznemes ülnök)²⁷³
- 1792–1800: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁷⁴

Beniczky István († 1788)²⁷⁵

- Fekete György személynök expeditora²⁷⁶
- 1732–1742: Komárom vármegye jegyzője²⁷⁷

²⁶⁵ Nagy 1857–1868: I. 139 (1763–1765. december 7.: Nógrád vármegye alispánja); Belitzky 1972: 241 (1763. november 21.: Grassalkovich Antal elnöklete alatt tartott tisztújításon választották meg).

²⁶⁶ Belitzky 1972: 241.

²⁶⁷ MNL OL O 12 13 (1765. május 2.: az előléptetett Pászthory László helyére kinevezve).

²⁶⁸ MNL OL O 11 6 (1768. július 20.: „Supernumerarius Assessor”); Schem. 1769–1784.

²⁶⁹ MNL OL A 57 1768–1770: 62–63.

²⁷⁰ MNL OL O 12 13 (1768. január 2.: az apja, Batta Pál lemondása után a helyére kinevezve); Schem. 1769–1782.

²⁷¹ MNL OL O 11 7 (1782. szeptember 27.); Schem. 1783–1785.

²⁷² Veres 1968: 104 (1778–1785); Schem. 1779–1785.

²⁷³ Schem. 1786–1790.

²⁷⁴ Schem. 1792–1800.

²⁷⁵ Szluha 2008: 498 (1788. dec. 17., Pest); Kiss 2016a: 199 (1788).

²⁷⁶ Kiss 2016a: 199 (évszám nélkül).

²⁷⁷ Kiss 2016a: 199.

- 1742–1758: Pest vármegye főjegyzője²⁷⁸
- 1751: Pest vármegye diétai követe Prónay Gáborral²⁷⁹
- 1757–1768: Pest vármegye első alispánja²⁸⁰
- 1764–1765: Pest vármegye diétai követe Ráday Gedeonnal²⁸¹
- 1768–1782: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁸²

Beniczky Sámuel († 1797)²⁸³

- –
- 1782–1785: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁸⁴
- 1786–1790: Hétszemélyes Tábla, tanácsos (\approx köznemes ülnök)²⁸⁵
- 1792–1798: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁸⁶

Bezerédy Mihály († 1790)²⁸⁷

- 1758–1766: Győr vármegye alispánja²⁸⁸
- 1765–1776: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁸⁹
- 1776–1785: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁹⁰

²⁷⁸ Kiss 2016b: 28 (1742. március 09–1758. február 23); Kiss 2016a: 199 (1742–1750: Pest vármegye jegyzője).

²⁷⁹ Kiss 2016b: 25 (1751. február 15–1751. augusztus 27.).

²⁸⁰ Kiss 2016b: 27 (1757. június 20–1768. szeptember 12.); Kiss 2016a: 199 (1756–1768: Pest vármegye alispánja).

²⁸¹ Kiss 2016b: 25 (1764. április 13–1765. március 21.).

²⁸² MNL OL O 12 13 (1768. augusztus 5.: Balogh János helyére kinevezve); MNL OL O 12 81 (1779. április 16.: Jankovich János Beniczky István nyugdíjazása miatt kinevezve); Schem. (1769–1782); Schem. (1780–1782: jubilatús).

²⁸³ Szluha 2008: 485 (1797. december 6., Szügy).

²⁸⁴ MNL OL O 12 15 (1782. december 27.: a Hétszemélyes Táblára előléptetett Batta Bálint helyére kinevezve); Schem. 1783–1785.

²⁸⁵ Schem. (1786–1790).

²⁸⁶ Schem. (1792–1798).

²⁸⁷ Szluha 2011: 194 (1790. július 29., Győr).

²⁸⁸ Borovszky 1910: 405.

²⁸⁹ MNL OL O 12 13 (1765. június 30.: az előléptetett Nedeczky András helyére kinevezve); Schem. 1766–1776.

²⁹⁰ MNL OL O 11 7 (1776. október 11.: az elhunyt Nagy Pál helyére kinevezve); Schem. 1777–1785.

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

- 1786: Hétszemélyes Tábla, tanácsos (\approx köznemes ülnök)²⁹¹

Boronkay Ádám Antal († 1733)²⁹²

- 1713–1717: Bihar vármegye másodalispánja²⁹³
- 1717–1723: Bihar vármegye első alispánja²⁹⁴
- 1722–1723: diétai követ Bihar vármegye alispánjaként²⁹⁵
- 1723/24–1731: Tiszántúli Kerületi Tábla, ülnök²⁹⁶
- 1731–1733: Királyi Tábla, királyi ülnök²⁹⁷

Dőry Ádám († 1799)²⁹⁸

- 1751: Tolna vármegye jegyzője²⁹⁹
- 1751: Tolna vármegye közgyűlése Perczell József alispán mellett Dőry Ádám jegyzőt diétai követté nevezte ki³⁰⁰
- 1753–1778: Tolna vármegye első alispánja³⁰¹
- 1776–1785: Királyi Tábla, királyi ülnök³⁰²
- ◆ –

²⁹¹ Schem. (1786).

²⁹² MNL OL O 12 123 (1733. február 13.: Niczky Ferenc az elhunyt Boronkay Ádám Antal helyére kinevezve).

²⁹³ Borovszky 1901: 581.

²⁹⁴ Borovszky 1901: 581.; MNL OL A 1 1731:60 2 (évszám nélkül: Bihar vármegye alispánja).

²⁹⁵ MNL OL N 51 Fasc. O Nr. 1. Lad. M. 8.

²⁹⁶ MNL OL A 1 1731:60 2–3 (évszám nélkül, nyolc évig a Tiszántúli Kerületi Tábla ülnöke); Schem. (1728, 1730).

²⁹⁷ MNL OL A 1 1731:60 10. (1731. szeptember 4.: Mattyasovszky Imre kancelláriai előléptetése miatt a helyére kinevezve); MNL OL O 12 123 (1733. február 13.: Niczky Ferenc az elhunyt Boronkay Ádám Antal helyére kinevezve).

²⁹⁸ Ulrich–Pozsonyi 2009: 151 (1799); Ulrich–Pozsonyi 2009: 155 (1798. szeptember 9.).

²⁹⁹ Horváth 1978: 104 (1751); Budai 1799: 8 (6 évig Tolna vármegye főjegyzője).

³⁰⁰ Horváth 1978: 104 (1751. január 4.); Budai 1799: 11 (két országgyűlésen is Tolna vármegye követe).

³⁰¹ Glósz 2000: 46 (1753–1778); Budai 1799: 8 (megszakítás nélkül 25 évig Tolna vármegye alispánja).

³⁰² MNL OL O 12 43 (1776. október 18.: Bezerédy Mihály helyére kinevezve); Nagy 1857–1868: III. 378 (királyi táblai ülnök, évszám nélkül); Schem. (1777–1785).

Jankovics János, pibéri († 1817)³⁰³

- 1778: Dalmát-Horvát-Szlavón Tábla, ülnök³⁰⁴
- 1779–1785: Királyi Tábla, királyi ülnök³⁰⁵
- 1786–1789: Fellebbviteli Tábla (\approx Királyi Tábla), tanácsos³⁰⁶
- 1790: Hétszemélyes Tábla, tanácsos (\approx köznemes ülnök)³⁰⁷
- 1792–1812: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök³⁰⁸
- ◆ –

Kvassay Károly († 1791)³⁰⁹

- 1761–1766: Bars vármegye másodalispánja³¹⁰
- 1766–1778: Bars vármegye első alispánja³¹¹
- 1778–1785: Királyi Tábla, királyi ülnök³¹²
- ◆ –

Nedeczky Ferenc († 1768)³¹³

- 1744–1753: Komárom vármegye másodalispánja³¹⁴
- 1753–1757: Komárom vármegye első alispánja³¹⁵
- 1757–1763: Királyi Tábla, királyi ülnök³¹⁶

³⁰³ Csányi 1894: 66 (1817. május 11., Szöllős-Györök).

³⁰⁴ Schem. Zagrab. (1778).

³⁰⁵ MNL OL O 12 81 (1779. április 16.: Beniczky István nyugdíjazása miatt kinevezve); Schem 1780–1785.

³⁰⁶ Schem. (1786–1789).

³⁰⁷ Schem. (1790).

³⁰⁸ Schem. (1792–1812).

³⁰⁹ Szluha 2003b: 730 (1791. szeptember 13., Brogyány).

³¹⁰ Borovszky 1903: 425 (1761. szeptember 1–1766. május 4).

³¹¹ Borovszky 1903: 425 (1766. május 4–1778).

³¹² MNL OL O 12 89 (1778. április 10.: az elhunyt Tahy Imre helyére kinevezve); Schem. 1779–1785.

³¹³ Nedeczky 1891: VII. leszármazási tábla (1768).

³¹⁴ Borovszky 1907: 500.

³¹⁵ Borovszky 1907: 500.

³¹⁶ MNL OL O 12 124 (1757. június 20.: az előléptetett Rudnyánszky József helyére kinevezve); Borovszky 1909: 458 (1751: királyi táblai ülnök).

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő érseki ülnökök...

Tahy Imre († 1778)³¹⁷

- 1762–1768: Tiszán Innen Kerületi Tábla, ülnök³¹⁸
- 1768–1772: Királyi Tábla, érseki ülnök³¹⁹
- 1772–1778: Királyi Tábla, királyi ülnök³²⁰
- 1777–1778: altárnokmester³²¹

³¹⁷ MNL OL O 12 89 (1778. április 10.: Kvassay Károly az elhunyt Tahy Imre helyére kinevezve).

³¹⁸ Schem. (1762–1768).

³¹⁹ MNL OL O 12 182 (1768. augusztus 5.: Dobay Károly helyére kinevezve); Schem. (1769–1772).

³²⁰ MNL OL O 12 80 (1772. október 14.: az elhunyt Biró János helyére kinevezve); Schem. (1773–1778).

³²¹ Veres 1968: 104 (1777–1778); Schem. (1778).

Hende Fanni

Ceremóniák a 18. század első felének országgyűlésein*

A magyar országgyűlésen számos kiemelt jelentőségű ünnepséget és szertartást is tartottak a politikai tárgyalások mellett. Ezeket a ceremóniákat a 18. században is a korábbi rendtartások felhasználásával alakították ki, amelyből következhetne, hogy azok változatlan, rögzült formában zajlottak le. Mégis felmerül a kérdés, hogy hatott-e a ceremóniákra az aktuálpolitika, és ha igen, mennyiben módosította rendjüket, valamint milyen mértékben tudott megjeleni a politikai kommunikáció. Először bemutatom a ceremóniákat, és elemzem az ezeken elhangzott beszédeket. Az ünnepi orációkban az uralkodó és a magyar rendek közötti, továbbá a rendek egymás közti kommunikációját szemléltetem: mennyire reflektáltak az aktuális politikai helyzetre, és milyen politikai nyelvet használtak. A szertartások közül kiemelkedő fontosságú koronázási rituálé egyházi részének a változtatási lehetőségeire voltam különösen kíváncsi tekintve, hogy az egyháznak kötelező érvényű szertartásrendje volt a 16. századtól kezdve. Végül a rendi reprezentáció keretében az üdvözlésekre kijelölt delegációk tagjainak, a koronázáskor aransarkantyús lovaggá avatottaknak, illetve a jeles feladatokra kiválasztottaknak az összetételére fókuszálok arra keresve a választ, hogy kiket jelöltek ki, és általuk milyen politikai csoport kapott lehetőséget a képviseletre. További kutatást igényel a kérdés, hogy az egyén kiválasztásában családja vagy egy adott politikai csoporthoz való tartozása volt-e meghatározó.

Ceremóniák

Az országgyűlések idején tartott ceremóniák közé tartoztak a hivatalosan megnyitott országgyűlésen belül tartott ünnepségeken túl az országgyűlésre érkező király vagy a királyi biztosok fogadása, továbbá az, amikor a diéta táblái egymást köszöntötték, illetve elbúcsúztatták. A hivatalos megnyitást a királyi előterjesztések átadása jelentette, amellyel az uralkodó királyi jogával élve a tárgyalások témáira tett kezdeményezést. Nem minden diétán volt nádorválasztás és koronázási szertartás, de ezek min-

* A tanulmány elkészítését az NKFI K 116166 sz. pályázata támogatta. A szerző az MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport munkatársa.

dig a már megnyitott országgyűlés keretében történtek, majd a diéta a törvénycikkek szentesítésével zárult.

1687 és 1765 között hét alkalommal vonult be Pozsonyba magyar uralkodó az országgyűlésre, amelyből négyszer koronázást is tartottak. (1712 és 1715 között tartott diétán két külön időpontban történt a király és a királyné megkoronázása, ezért az uralkodó kétszer is bevonult a városba.) I. Lipót József főherceggel érkezett 1687. október 30-án, III. Károly felesége nélkül 1712. május 19-én és 1722. július 7-én, ugyanő feleségével, Erzsébet Krisztinával együtt 1714. október 13-án. Mária Terézia férjével, Lotaringiai Ferencsel 1741. június 20-án és 1751. május 5-én, illetve a királynő fiával, II. Józseffel 1764. július 3-án vonult be ünnepélyesen Pozsonyba megnyitni az országgyűlést.

A király pozsonyi bevonulási ünnepsége két részből állt: a királyság területére és a városba lépésből. A királyok díszes kíséretükkel Bécsből indultak, megálltak Petronellben éjszakára, majd tovább utaztak másnap Wolfsthalig, ahol egy kisebb létszámú magyar rendi küldöttség fogadta őket. A delegációt mindig egy főpap vezette. 1712-ben és 1741-ben a kalocsai érsek (Csáky Imre, majd Patachich Gábor), 1687-ben és 1722-ben az egri püspök (Fenesy György, illetve Erdődy Gábor) köszöntötte az uralkodókat. A köszöntő beszédek és a kézcsók után tovább vonultak Köpcsényig, a királyság határáig, ahol az esztergomi érsek köszöntötte a királyt a rendek nevében. A beszéd után a király kézcsókra nyújtotta kezét. A bevonulás következő állomása Pozsony határában volt. Rendtartása középkori nyugat-európai mintát követett, és főbb elemei nem változtak az évszázadok során.¹ A Bécsi kapunál a városi magisztrátus nevében a pozsonyi jegyző mondott beszédet, átadta a város kulcsait, majd a városi tanács tagjai kézcsókra járulhattak az uralkodóhoz. A felfegyverzett pozsonyi polgárok díszsorfalat álltak a város utcáin a várig, ahová a király és kísérete felvonult. A várnál az esztergomi érsek a klérus nevében főpapi öltözetben fogadta az uralkodót, és meghintette őt szenteltvízzel. Az ünnepség a várkapolnában hálaadó szentmisével zárult.²

A század első felében háromszor módosítottak a rendtartáson. 1687 előtt szokás szerint sor került a pozsonyi vár udvarán négy zászlóaljnyi polgár díszlövésének leadására. Ebben az évben azonban elhagyták, nehogy a lovak megriadjanak. 1712-ben, a következő királybevonuláskor erre az esetre hivatkozva ismét kihagyták ezt az elemet a ceremóniából.³ Hasonlóan mellőzték a nemesi bandériumok felvonu-

¹ Schweers 2009: 37–38. Lampen 2009: 3–4, 18.

² Forgó 2013: 197–199.

³ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 15 *Krönung von Josef I. zum König von Ungarn in Preßburg und Ungarischer Landtag* fol. 6r. Forgó 2013: 199.

lását a határra. Az 1712. évi bécsi előkészítő konferencián a pestis terjedésére és a rendek anyagi megkímélésére hivatkozva törölték ezt a szertartásrendből, de mivel éppen véget ért a Rákóczi-szabadságharc, nyilván biztonsági szempontok is állhattak a döntés mögött.⁴ Ez a két elem később sem került vissza a „direktóriumba”, a szertartásrendbe. 1751-ben Mária Terézia pénzügyi okokból szüntette meg a petronelli éjszakázást és a wolfsthalai köszöntést. Ezután a magyar rendek először a Magyar Királyság határánál fogadhatták uralkodónőjüket.⁵

A király az öltözetével, a városi polgárok városuk feldíszítésével mutatták meg jóindulatukat a másik fél iránt. III. Károly 1712-ben magyar ruhában vonult be kifejezve a hagyományok megtartását és mintegy kegyet gyakorolva az ország iránt.⁶ Tíz évvel később, 1722-ben a bécsi előkészítő konferencián azonban már nem tartották fontosnak a magyar ruha viselését, hivatkozva az 1714. augusztus 5-én összeült előkészítő konferencia döntésére. Akkor a királyné-koronázásra érkező III. Károly számára a magyar ruhát nem tartották szükségesnek a bevonuláson, csak a koronázási szertartásra írták elő annak viselését.⁷ III. Károly ezért német öltözetben jelent meg Pozsonyban.⁸ Mária Terézia 1741-ben apját gyászolván Wolfsthalba feketében érkezett meg, majd ott díszes ünnepi ruhát vett fel, és abban vonult tovább.⁹ Az uralkodó ünnepélyes bevonulására a pozsonyi polgárok feldíszítették városukat. 1712-ben az útvonal mentén a koronához tartozó tíz országzászlót, és nyolc másik zászlót helyeztek el, amelyeken allegorikusan jelenítették meg az uralkodói erényeket, többek között az erőt egy oroszlánnal, a kegyességet egy báránnyal.¹⁰

Ha a király személyesen nem jelent meg az országgyűlésen, királyi biztosokat küldött maga helyett. A 18. század elején ez mindössze két alkalommal fordult elő a diéta megnyitásakor. Ebből az arányból a magyar diéta fontossága érzékelhető, mert a birodalmi gyűléseken a császár személyesen ritkán jelent meg, többnyire biztosokkal képviseltette magát.¹¹ 1708-ban I. József részt akart venni a diétán, ezért a pozsonyi bevonulása és az ott tartózkodása szervezés alatt volt már kora tavasszal.

⁴ Forgó 2013: 197–198.

⁵ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 48. *Reise Maria Theresias, Franz I. und der jungen Erzherzöge nach Preßburg, Einzug daselbst, Palatinswahl und Landtagsproposition* fol. 3r–v, 53r.

⁶ Forgó 2013: 131., 216.

⁷ ÖStA HHStA OMeA ZA-Prot Bd. 8. fol. 100r.

⁸ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 30. *Gutachten der Hofkonferenz betreffend die Reise des Kaisers nach Preßburg* fol. 8v.

⁹ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 40. *Reise Maria Theresias von Wolfstal nach Preßburg, Einzug dortselbst und Wahl Pálffy's zum Palatin*. fol. 1v.

¹⁰ Lányi 1903–1904: I. 410.

¹¹ Szijártó 2010: 55–56.

Ám II. Rákóczi Ferenc seregeinek közelsége és XII. Károly svéd király előretörései miatt a tanácsosaira hallgatva lemondott a személyes megjelenésről, és nevében április 2-án Hans Adam von Lichtenstein és Otto Ehrenreich von Traun királyi biztosok érkeztek meg a diétára.¹² 1728. május 24-től III. Károlyt Franz Ferdinánd Kinsky és Johann Hermann Franz von Nesselrode képviselte a pozsonyi diétán.¹³ A biztosok elé a Duna partjára ment egy kisebb delegáció, amelynek vezetője köszöntötte őket. Innen tovább vonultak a Bécsi kapuhoz, ahol a város jegyzője mondott beszédet, de a város kulcsait nem adta át nekik, és természetesen a kézcsók is elmaradt. Az üdvözlésük végeztével a biztosokat szállásukra kísérték, az úton a pozsonyi polgárok felfegyverezve álltak dízsorfalat. A vonulás alatt trombiták, dobok és ágyúk zengtek.¹⁴

Az országgyűlési munka megkezdése előtt a résztvevők egy része megérkezett Pozsonyba. Az alsótáblai követek megbízólevelüket átadták a nádornak, az esztergomi érseknek és a személynöknek, a táblaelnöküknek. A személyes megjelenésre jogosult főrendek a meghívólevelüket mutatták be a nádornak és az esztergomi érseknek. A diétára folyamatosan érkeztek meg a többi követek. Az első ülésnapon a két tábla elnöke (a felsőtáblán a nádor, az alsótáblán a személynök) köszöntötte a jelenlévőket, akik viszonzták a köszöntést. Ezt követően a két tábla egymást is üdvözölte kisebb delegáció útján. A köszöntések magyar nyelven történtek. Az utolsó ülésnapon, a törvények szentesítése után a táblaelnökök elbúcsúztak a jelenlévőktől, majd a két tábla, ismét követek útján, egymástól is elbúcsúzott és megköszönték a közös munkát. Az utolsó napról kevés beszámoló maradt fenn, 1728-tól növekedett a számuk, de részletes leírás a delegációk tagjainak személyéről és a beszédek tartalmáról kevés maradt fenn. Ezért ezeknek a ceremóniáknak a vizsgálata a rendi reprezentáció és a politikai nyelv kapcsán nem nyújt teljes képet.¹⁵

Az országgyűlés összehívása királyi jog volt, ezenkívül az uralkodó kezdeményezési joggal bírt a diétán tárgyalandó ügyekkel kapcsolatban. A tanácskozássra szánt témákat átnyújtotta a diétának. Ezt a dokumentumot nevezték előterjesztéseknek vagy proposícióknak. Mind III. Károly, mind Mária Terézia ezzel a jogával már megkoronázása előtt élt, amire az 1687. évi örökös királyság és az 1722. évi *Pragmatica Sanctio* alapján jogosultak voltak. Az országgyűlési résztvevők a várban vették át a királytól a proposíciókat. A pozsonyi vár lovagtermében gyűltek össze erre a ceremóniára, amelyet a magyar udvari kancellár magyar nyelvű beszéde nyitott meg.

¹² Kalmár 2013: 214.; Zsilinszky 1888: 49–50.

¹³ OSZK Kt Fol. Lat. 575/I fol. 3v–5v; OSZK Kt Fol. Lat. 573 fol. 3v–5r.

¹⁴ OSZK Kt Fol. Lat. 565/I. fol. 43v–44r.; Erdődy 1896: 388.; MOK MPGY GYgy 700.499-II. 35–36.

¹⁵ Szijártó 2010: 53–55, 98–99.

Az uralkodó latinul mondott beszédet, majd átnyújtotta az esztergomi érseknek a dokumentumot. Az érsek köszönetet mondott latinul, és a jelenlévő rendek kézcsókra járulhattak az uralkodóhoz, ezután visszavonultak az országgyűlés épületébe, és vegyes ülésen felolvasták az iratot. Amennyiben az uralkodó királyi biztosokat küldött maga helyett, azoknak kellett a diéta épületébe menniük és ott átadniuk az előterjesztéseket. A ceremónia menetét nem befolyásolta az aktuálpolitika, arra csak a beszédekben reflektáltak.

A nádor elhunytát követően új méltóságviselőt csak az országgyűlésen választhattak a rendek. Erre a 18. század első felében háromszor volt alkalmuk. 1714. október 15-én Pálffy Miklóst, 1741. június 22-én Pálffy Jánost és 1751. május 11-én Batthyány Lajost választották meg nádornak. Kétszer, 1732-ben és 1765-ben az uralkodó helytartót nevezett ki: III. Károly Pálffy Miklós halála után Lotaringiai Ferencet, majd Mária Terézia Batthyány Lajos halálát követően Albert szász-tescheni herceget.¹⁶ Nádorválasztáskor a király négy jelölt, két katolikus és két protestáns személy nevét küldte el a vegyes ülésre királyi biztosaival, akiket a felsőtábla épületénél fogadtak. Az udvari kancellár beszédet mondott, a lepecsételt borítékot az esztergomi érsek átvette, felnyitotta és felolvasta a jelöltek nevét, majd ezt követte a választás. A megválasztott nádor a várban esküt tett a király előtt.¹⁷ Nem mind a négy jelölt volt esélyes a megválasztásra. Általában a király a számára kedvező nádorjelölt mellett három esélytelen személy nevét tüntette fel. Feltűnő, hogy 1741-ben és 1751-ben a két protestáns jelölt ugyanaz volt: Révay Pál és Zay Imre. A protestánsok jelölésének körülményeiről, hátteréről szinte semmit nem tudni. Zay Imre III. Károly idején harcolt a spanyol örökösödési háborúban, ahol komoly sérüléseket szerzett. 1751-ben, második jelölésekor köszvénye miatt már nem volt jelen az országgyűlésen, egyik familiárisa, Ottlik Sándor képviselte őt Pozsonyban. Imre öccsét, Lászlót Kollonich Zsigmond bécsi érsek örökbe fogadta, és Bécsbe vitte. Ott katolizált, az érsek húgát feleségül vette, és karriert futott be a királyi udvarnál.¹⁸ A Zay és a Kollonich família már a 17. században rokoni kapcsolatban állt egymással, és több családtagjuk is volt protestáns jelölt a nádori méltóságra. 1681-ben Imre apai nagybátyja, Zay András együtt szerepelt a jelöltek között feleségének, Kollonich Ludmillának nagybátyjával, Kollonich Ulrikkal.¹⁹ András anyja Ujfalussy Judit volt, akinek unokaöccse lehetett az 1714-ben szintén nádorjelölt Ujfalussy Pál. A 19. században is a Zay családból került ki az egyik protestáns nádorjelölt, Zay Károly, bár a borítékot 1847-ben nem nyitot-

¹⁶ Kulcsár 2002.

¹⁷ Szijártó 2010: 297–300.

¹⁸ Nagy 1857–1868: XII., 331–332, 336–338.

¹⁹ Bérenger-Kecskeméti 2008: 73, 96.

ták ki, hanem közfelkiáltással megválasztották József főherceget.²⁰ Elképzelhetőnek tartom, hogy a három esélyten személynek a jelölése erre a magas méltóságra a király iránti hűség jutalmazásának, mintegy kitüntetésnek is tekinthető. Ezt alátámaszthatja, hogy 1751-ben a 60 éves és az országgyűléstől távolmaradó, maga helyett követet küldő Zay Imre ismét protestáns nádorjelölt lett, egy a hivatalra alkalmas másik protestáns nemes helyett.

A felsorolt és bemutatott ceremóniákon több oráció is elhangzott. Ezek politikai nyelvét abban a tekintetben vizsgálom, miként ábrázolták az uralkodókat a szónokok, milyen elemei voltak a királyi beszédeknek, végül pedig az országgyűlésen belüli kommunikációt mutatom be.

I. Lipótot 1687-ben a királyság megújítójának, az ellenség legyőzőjének, a szerencsés idők helyreállítójának és a nép megtartójának nevezték, aki a fiát adja a királyságnak. Ezek a jelzők az 1686. évi Buda, majd további városok, Eger, Eperjes, Szeged és Pécs a töröktől való visszafoglalásának voltak köszönhetőek. Hasonlóan szólították meg III. Károlyt a Rákóczi-szabadságharc lezárását követően, illetve a pestis dúlása után. Őt a Magyar Királyság számára szerencsének, a borús felhők utáni napsütésnek és vigasznak tartották. Személyes pozsonyi megjelenéséért hálájukat fejezték ki, az uralkodói erények közül az atyai gondoskodás mellett leggyakrabban a béketeremtés fordult elő.²¹ Paksy János pozsonyi jegyző megemlítette III. Károly koronázását és felsorolta erényeit is a bibliai Simeon tanúságának módosított szövegével.²² 1714-ben a királyné-koronázás, 1722-ben a *Pragmatica Sanctio* bírt nagy jelentőséggel. Utóbbi fontosságának hangsúlyozására a szónok Nagy Sándorral hasonlította össze Károlyt. Utóbbi valóban törődik birodalmával, annak üdvére, nyugalma és egységére törekszik, mert nem hagyta azt kijelölt utód nélkül, mint ahogyan Nagy Sándor tette.²³ 1728-ban pedig az adózás megtárgyalása volt fontos. A szónok Franciscus Accursius itáliai jogtudóstól vett idézettel utalt arra, hogy III. Károly megtartja a törvényeket, hiszen az adózás tárgyalására országgyűlést hívott össze.²⁴ Az adó megszavazása az országgyűlés joga volt, de 1727-ben a Magyar Királyi Helytartótanács beleegyezésével, a diéta kihagyásával emeltek az éves adón. A szónok a királyság törvényeinek megtartását hangsúlyozza a korábbi jogtalansággal szemben. 1741-ben

²⁰ Fukári 2008: 68–74, 121.

²¹ Forgó 2017: 53–58.

²² Lányi 1903–1904: I. 413. Példa a felsorolásból: „Most, Uram, megörvendezteted szolgálodat, mivel látták a tisztelendő fejet, amelyen a magyar apostoli királyság koronája szerencsésen fog nyugodni.”

²³ OSZK Kt Fol. Lat. 566/I. fol. 33v–35r.

²⁴ OSZK Kt Fol. Lat. 575/I. fol. 9v–10r.

Mária Teréziát szintén a királyság boldogságának nevezték, az erények közül sokszor került megemlítésre a kegyesség és az igazságosság is, amelyek a királynő mottójában is szerepeltek. Többször felidéztek az örökös királyságot és a *Pragmatica Sanctiót* is, amely lényeges volt az éppen folyó osztrák örökösödési háború idején. A legitimáció és folytonosság kiemelését szolgálta még az a kép, hogy Mária Terézia örökölte a Habsburgok erényeit, és tovább örökíti azokat. Az „életet és vért áldozni” toposz felbukkant 1741-ben az esztergomi érsek beszédében a királyi előterjesztések átadásakor. Ez az áldozat a királynő kegyességének a következménye, és a rendek készek az ő boldogulásáért és épségéért vérüket ontani.²⁵

Az uralkodók szintén szóltak az egyes ceremóniakon a megjelentekhez. Atyai, illetve anyai gondoskodást és a királyság, illetve a köz javára fordított kegyességet ígértek. Köszönetet mondtak a rendek hűségéért és a nagy számú jelenlétükért. III. Károly kifejezte kívánságát, hogy magyar királlyá koronázzák, amelyet összekapcsolt a Habsburg-dinasztia 1687-ben elfogadott örökjogon való öröklésével. 1741-ben Mária Terézia a propozíciók átadásakor a minden más ügy tárgyalását megelőző legfontosabb országgyűlési feladatokat is szóba hozta, azaz a koronázást és az (ehhez szükséges) nádorválasztást.²⁶

A kor politikai nyelvében a közjó vagy a köz üdve gyakran feltűnt nemcsak az ünnepélyes beszédekben, hanem a politikai ügyek tárgyalásánál, például az adómegszavazásnál vagy 1751-ben az új szabad királyi városok kiváltságainak elfogadásakor is.²⁷ Az orációkban a köz javára való törekvés többször az uralkodó atyai vagy anyai kegyességének az eredménye volt, illetve az uralkodó politikai szándékaként jelent meg. Ezt bizonyítják az 1728-ból és 1764-ből fennmaradt személynöki köszöntők is, amelyben a király szolgálata és a közjó előmozdítása összekapcsolódott.²⁸ Ez ellentétben állt az egyéni érdekekkel, amelyet az orációkban a kormánypárti szónokok kimondatlanul az alsótáblai ellenzékre vonatkoztattak a viták során.²⁹

Az első és utolsó ülésnapon a táblaelnökök és a táblákat képviselő delegációk vezetői tartottak rövidebb orációt. A királyi retorika mellett a karok és a rendek közötti kommunikációban használt politikai nyelvet szintén uralta a közjó előmozdítása, de megjelent a királyság megmaradása, illetve az együttműködés motívuma is. 1687-ben Orbán István személynök az alsótáblát az együttműködésre és a köz javának előmozdítására intette. Elrettentő példaként említette az 1681-ben tartott

²⁵ OSZK Kt Fol. Lat. 607 fol. 95–97, 100–101, 104–105, Fol. Lat. 3910 fol. 40r–v.

²⁶ MOK MPGY GYgy 700.478. 59.

²⁷ Nagy 2017: 153–154.

²⁸ MOK MPGY GYgy 700.484 1–2.; Szijártó 2010: 61.; Szijártó 2017: 408.

²⁹ Szijártó 2016b.

országgyűlést, ahol a széthúzás és a viszály uralkodott. A protestáns követek ugyanis a felekezeti sérelmeik rendezése előtt nem akartak részt venni a többi országos ügy tárgyalásán, ezzel hosszabb időre megakasztották az országgyűlés munkáját. Végül engedtek, és folytathatták az ország más sérelmeinek összeírását. Az ezekre adott királyi válasszal azonban már a katolikusok sem értettek egyet, és a felekezeti ellentét mellett az alsótábla és a főrendek között is szembenállás alakult ki.³⁰ 1764-ben Koller Ferenc személynök beszédében ismét együttműködésre intette a követeket, akiknek nevében Bajzáth József esztergomi káptalani követ és sasvári apát megígérte, hogy az alsótáblai követek törekedni fognak a megegyezésre mindabban, amely a haza üdvét előmozdítja.³¹ Ezzel a főleg ellenzéki politizálást folytató alsótábla előrevetítette a lehetséges vitákat bizonyos témákat illetően. Ebből az esetből is látszik, hogy a személynök a királyi szándékokat képviselte és szolgált az alsótáblán.³²

Az országgyűlésen tartott ceremóniák közül kiemelkedett a koronázás, amelynek egyházi szertartása a *Pontificale Romanum* szertartáskönyv előírását követte.³³ Szerepelt ebben a királykoronázás, a királyné-koronázás és a királynő megkoronázásának háromféle rituáléja. Szentmise keretében történt a ceremónia, amely a jelölt alkalmasságának kinyilvánításával kezdődött, aki ezután esküt tett az egyház és a keresztény hit védelmére, majd – miután a katekumenek olajával felkenték – felvette az úgynevezett királyi öltözetet. A szertartást végző főpap karddal felövezte őt, amellyel a király három irányba suhintott jelezve, hogy megvédi az egyházat és a hitet. Ezt követte a korona fejre helyezése, amelyet az esztergomi érsek a nádorral együtt végzett el, majd a jogar és az országalma átadása a királynak. A megkoronázott uralkodót az asszisztens püspökök a trónhoz kísérték, ahol az ünnepélyes intronizáció mozzanata következett. Ezzel zárult az egyházi szertartás. Pozsonyban a magyar királykoronázásokon a koronázó szentmisét követte a ceremónia világi része. A templom kapuit kinyitották, és a király elindult a ferencesek templomába, hogy megkezdje szimbolikusan is az uralmát. Ott arany-sarkantyús lovagokat avatott, majd a Szent Mihály kapun kívül épített emelvényen a királyság szokásainak, törvényeinek megőrzésére és a rendek kiváltságainak megtartására tett esküt. A következő állomás a koronázási dombnál volt, ahova fellovagolt, és négy irányba suhintott a kardjával kifejezve, hogy a királyságot megvédi az ellenségtől, bármelyik irányból is érkezzon. Ezzel a legfőbb hadúri mivoltát is megmutatta. A világi ünnepség a pozsonyi várban a koronázási lakomával ért véget.³⁴

³⁰ MOK MPGY GYgy 700.527. 1–2. Zsilinszky 1883: 36–85.

³¹ OSZK Kt Fol. Lat. 604 fol. 3r–6r.; Fol. Lat. 619 fol. 1r–6r.

³² Szijártó 2010: 151–154.

³³ Pontificale 1722: 134–157.

³⁴ Decsy 1792: 520–544.

A koronázási ceremóniának meghatározott rendje volt, elemei az évszázadok során rögzültek, ám a 18. század elején az 1687-ben elfogadott örökjogon való Habsburg uralmat igyekeztek kifejezésre juttatni a szertartásban is. Ezt egyrészt néhány szertartáselem elhagyásával, másrészt a könyörgések szövegeinek módosításaival érhettek el. Az első csoportba tartozik az akklamáció eltörlése. Az egyházi részben szerepet kapott ugyanis a nádor magyar nyelvű kérdése, amelyet a liturgikus könyv nem tartalmazott. A kérdés a jelenlévőkhöz szólt, hogy akarják-e a jelöltet megkoronáztatni, amelyre ők háromszor válaszolták, hogy akarják. Ez a rész a 10. századi német-római pontifikáléból, azaz főpapi szertartáskönyvből származott, a koronázást végző főpap tette fel a kérdést, hogy akarják-e alávetni magukat a jelölt uralmának, hatalmát megerősíteni, hűséget és engedelmességet fogadni.³⁵ A 13. században Durandus a szertartáskönyvének összeállításakor kihagyta ezt a kérdést, de a magyar koronázásokon tovább élt, átkerülve a nádor feladatkörébe.³⁶ 1490-ben II. Ulászló koronázásán már a nádor feladata lett volna, de inkább elhagyták az uralkodónak a köznemesek közti népszerűtlensége miatt.³⁷ 1712-ben Friedrich Seilern udvari kancellár kifogásolta, hogy a kérdés szabad királyválasztást sugall, ami ellentmond a királyság valós jogi helyzetének. A nádor beleegyezésével eltörölték az akklamációt, és később sem került vissza a ceremóniába. A kancellár nemcsak a nádor, hanem az esztergomi érsek szövege ellen is felszólalt. A király alkalmasságát tudakoló kérdése helyett Seilern szintén a 10. századi ordóból kölcsönzött formulát ajánlotta, azaz hogy a jelenlévőknek tegyenek fel kérdést, hogy fogadnak-e hűséget és engedelmességet királyuknak. Keresztély Ágost azonban nem fogadta el a változtatást. Arra hivatkozott, hogy így kétséges lenne a koronázás érvényessége, illetve azt állította, hogy a pápa őt fel is függesztheti, ha ebbe a változtatásba beleegyeznek.³⁸

1741-ben az egyház számára kötelezően előírt pontifikálé imái közül az egyházi eskü és az intronizáció szövegén módosítottak. Ezek valószínűleg az esztergomi érsek beleegyezése nélkül nem történhettek volna, hiszen láttuk, hogy az előbb vázolt 1712. évi esetben az érsek hozzájárulása nélkül elmaradt a szertartáskönyvbeli elemek módosítása. Mivel 1712-ből fennmaradt jegyzőkönyvek, beszámolók nem idézik olyan hosszan az imák incipitjeit, azaz kezdő szavait, mint Mária Terézia esetében, ezért nehéz pontosan meghatározni, hogy akkor milyen mértékben került kifejezésre az örökjogon való uralkodás. Mint láttuk, Keresztély Ágost a pontifikálé előírásaihoz erősen ragaszkodott, ezért valószínűsíthetően a könyörgések szö-

³⁵ Pontificale ecclesiae Coloniensis fol. 23v.

³⁶ Bartoniek 1939:30. Pálffy 2015: 264.

³⁷ Tubero 1994: 124.

³⁸ Barcsay 2002: 196–199. Forgó 2017: 68–70.

vegében sem történt változás. 1741-ben Esterházy Imre volt az esztergomi érsek, és ő koronázta meg Mária Teréziát. 1712-ben nagy szerepet játszott a *Pragmatica Sanctio* horvát gyűlésen történt elfogadtatásában, illetve 1722-ben a háttérből adott tanácsaival járult hozzá, hogy a magyar diéta is elfogadja az öröklési rend módosítását. Ezért feltételezhető, hogy nem vonakodott annak egyértelmű kifejezésétől a szertartásban is.³⁹ A források ebben az esetben is csak incipiteket adtak meg, ezért a könyörgések teljes szövege nem vizsgálható. A pontifikáléban a jelölt mint „jövendő király” tette le az esküt, Mária Terézia azonban a jövendő melléknevet kihagyta, és uralkodóként mondta el az eskü szavait. A cseh királykoronázáson is módosítottak a jelzőn, de ott nem elhagyták, hanem kicserélték „megkoronázandó” királyra. Ezzel árnyaltan, de kifejezték az öröklési jogot Csehországban mint az egyik örökös tartományban.

Pontificale Romanum (1722)	„Ego N. Deo annuente <i>futurus</i> Rex N. profiteor et promitto coram Deo et angelis eius etc.” ³⁷
III. Károly cseh koronázás (1723)	„Ego Carolus Deo annuente <i>coronandus</i> Rex Bohemiae profiteor, et promitto coram Deo et angelis eius etc.” ³⁸
Mária Terézia magyar koronázás (1741)	„Ego Maria Theresia Domina et Rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo” ³⁹
Mária Terézia cseh koronázás (1743)	„Ego Maria Theresia Deo annuente <i>coronanda</i> Rex Bohemiae profiteor et promitto coram Deo” ⁴⁰

Ennél az apró, talán a jelenlévőknek fel sem tűnő módosításnál jelentősebb volt az intronizáció szövege, amelybe a már említett német-római ordóból kölcsönöztek félsornyi betoldást. Ezzel nyíltan Mária Terézia öröklött trónjára utaltak, amelyet a koronázással elfoglalt, de addig is atyai örökségként birtokolt.⁴⁴ Szövegbeli változtatások nemcsak a magyar, hanem a cseh koronázásokon is megfigyelhetők mind III. Károly, mind Mária Terézia esetében. Az intronizáció szövege megegyezett mind a

³⁹ Forgó 2009: 72–77., Koltai 2005: 8–9.

⁴⁰ Pontificale 1722: 136–137.

⁴¹ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 32. fol. 257v.

⁴² ÖStA HHStA OMeA ZA-Prot Bd. 18. fol. 287r

⁴³ MNL OL P 108, Rep 98, Fasc B, fol. 94v.

⁴⁴ ÖStA HHStA OMeA ZA-Prot Bd. 18. fol. 287r.

négy koronázási szertartáson, sőt ez a betoldás a 18. század során a magyar királykoronázásokon végig megmaradt.

Pontificale Romanum (1722)	„Sta et retine amodo locum tibi a Deo delegatum per auctoritatem omnipotentis Dei” ⁴⁴¹
III. Károly magyar koronázás (1712)	„Sta et retine amodo locum etc.” ⁴⁴²
III. Károly cseh koronázás (1723) Mária Terézia magyar és cseh koronázás(1741 és 1743) II. Lipót magyar koronázás (1790) I. Ferenc magyar koronázás (1792)	„Sta et retine amodo locum, <i>quem hucusque paterna successione tenuisti, haereditario iure tibi a Deo delegatum etc.</i> ” ⁴⁴³
Német-római pontifikále (12. század)	„Sta et retine locum amodo <i>quem hucusque paterna successione tenuisti haereditario iure tibi delegatum per auctoritatem Dei omnipotentis etc.</i> ” ⁴⁴⁴

Mária Terézia koronázási szertartásának jellegzetessége, hogy a pontifikále két részéből, azaz a királynő-koronázás és a királykoronázás szertartásának elemeiből állították össze. Bizonyos könyörgéseket és a karddal felövezést a királykoronázásból emeltek át, mindamellett számos könyörgést megtartottak a királynő-koronázásból, amelyeknél a *regina* főnevet kicserélték *rexre*. Az így kialakított rituálé egyrészt az örökösödési háború idején Mária Terézia örökösödésének elfogadottságát, és erős uralkodó voltát hivatott kifejezni, másrészt az egy évvel korábban társuralkodóvá kinevezett Lotaringiai Ferenc tekintetében egyértelművé tette, hogy Mária Terézia uralkodik a Magyar Királyságban, és nem csak királynéi státuszt kapott férje mellett.⁴⁹

⁴⁴⁵ Pontificale 1722: 143.

⁴⁴⁶ PL AEV 371 nr. 5. 25. Sajnos csak azokat a kezdőszavakat adta meg a protokollum írója, amelyek mindkét változatban még megegyeznek: „Sta et retine amodo locum tuum (sic)”

⁴⁴⁷ III. Károly cseh koronázásához: ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 32. Actus Coronationis, fol. 266r; Mária Terézia cseh koronázásához: MNL OL P 108, fol. 106. II. Lipót magyar királykoronázásához: Decsy 1792: 571, I. Ferenc királykoronázásához: Napló 1792: 65.

⁴⁴⁸ *Pontificale ecclesiae Coloniensis*, fol. 36v–37r.

⁴⁴⁹ ÖStA HHStA OMeA ZA-Prot Bd. 18. fol. 170v–171r.

Rendi reprezentáció

Végül az országgyűlések idején tartott ceremóniákon adódó lehetőségeket vizsgálom meg, amelyeken az egyes politikai csoportok erejüket demonstrálhatták. Az egyes alkalmakra kiválasztott delegációtagokat, illetve az aransarkantyús vitézek, azaz lovagok személyét vizsgáltam. Az elemzés során a kijelöltek politikai csoportjára, családjára összpontosítok arra keresve a választ, hogy az adott személy máskor is kapott-e feladatokat, és ez a saját politikai súlyából következett vagy bizonyos politikai csoporthoz tartozásának volt-e köszönhető.

Az első ilyen alkalom a király fogadása volt, amely legtöbbször a rendek számára az első találkozást jelentette az uralkodójukkal. 1722-ben megvizsgálták az uralkodót köszöntő deputációkat 1655-től kezdve. Ebben az esztendőben 10 főből állt a követség, amelybe két-két személyt választottak a főpapság, a főnemesség, a vármegyék, illetve a szabad királyi városok és Horvátország követei közül, 1687-ben ez a deputáció azonban 30 főre bővült. 1681. évi jegyzőkönyv margóján találtak egy megjegyzést, hogy a magyarok Horvátországot bekebelezett tartománynak tartják, ezért külön követére nincs szükség a delegációban. 1687-ből és 1712-ből nem is találtak adatot a horvátok jelenlétéről. Az előkészítő konferencia a kutatás eredményeként a delegáció létszámát nem határozta meg, de hangsúlyozta, hogy horvát követeket is válasszanak be.⁵⁰ 1687-et követően alig húsz év alatt kétszeresére nőtt a követség létszáma: 1741-ben már 55 fő üdvözölte Mária Teréziát Wolfsthalnál. A követség összetételében a vármegye képviselte mint politikai csoport megerősödött. Létszáma több, mint a kétszeresére, hétről tizennyolc főre emelkedett. 1722-től kezdve pedig mind a négy vármegyei kerület külön-külön delegált követeket, 1708-tól kezdve pedig a távollévők követei is képviselve lettek a küldöttségben.⁵¹ A század közepére az alsótáblán belüli politikai csoportok, a klérus, a királyi tábla, a vármegyék, a szabad királyi városok, a távollévők követei és a horvátok már nemcsak az alsótáblát, hanem saját csoportjukat is képviselték. Ezek az erősödő politikai csoportok tehát igyekeztek láthatóvá tenni politikai erejüket. Ezt mutatja az 1712-ből származó precedencia-vita, amely III. Károlyt üdvözlő küldöttségbe választandó követek körül alakult ki. A királyi tábla Barlók Istvánt és Sigray Józsefet jelölte ki az alsótábláról a köszöntő delegációba. Annak ellenére, hogy a két követ táblabíró és vármegyei követ is volt, Okolicsányi Pál Turóc vármegye követe kifogásolta ezt az eljárást hivatkozva a rendek szabad követválasztó jogára, amely ezzel csorbult. Ő Festetics Pált és Bor-

⁵⁰ ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kt. 30. fol. 7v. 1687-ben a küldöttség tagja volt mindkét horvát követ: MOK MPGY GYgy 700.527. 2.

⁵¹ Hende 2017: 25–27. 1–3. táblázat.

nemissza Istvánt jelölte.⁵² Az alsótáblán a vita eredménytelen maradt, és csak a nádor rendelkezése tudta megoldani, amelynek értelmében mind a négy jelölt tagja lett a delegációnak.⁵³ A felsőtáblai résztvevők összetétele nem változott olyan mértékben, mint az alsótáblai delegátusoké. A főpapok száma nem nőtt, de a főnemesek közül 1741-re majdnem tízszer annyi főt választottak a delegációba, részvételük az 1687. évi két főről tizenkilencre emelkedett.⁵⁴

A másik nagyobb csoport az aranysarkantyús lovagoké, akik kiválasztásának módjáról a szakirodalomban elfogadott nézet, hogy 1712-ben III. Károly sem II. Rákóczi Ferenc kurucait, sem az ellenük harcoló labanc katonákat nem akarta kitüntetni, ezért hat hivatalnokot avatott lovaggá.⁵⁵ Ez az adat Kovachich Márton gyűjteményében szereplő listából kerülhetett ki.⁵⁶ A Bécsben őrzött direktórium névjegyzéke szerint ugyanis III. Károly nem kevesebb, mint 39 lovagot avatott fel.⁵⁷ A kiválasztott személyeknek a király iránti lojalitását jelzi, hogy a 22 főnemesből 10 személy megtalálható Esterházy Pál nádor 1707. augusztus 20-i köriratához tartozó,⁵⁸ a királyhoz hű maradt nemeseket felsoroló jegyzékében. Tehát a lovaggá ütött főnemesek közel fele a Rákóczi-szabadságharc idején is hű maradt a királyhoz. A hivatalnokok kitüntetése is az uralkodóhoz való lojalitást tükrözte, ugyanis nádori titkárok, királyi táblai ülnökök váltak aranysarkantyús lovagokká. A lovagok és családjuk szerepe, amelyet a szabadságharc idején játszottak, további kutatást igényel.

A lovaggá avatás mellett a koronázási lakomák adtak alkalmat a nemeseknek politikai jelentőségük demonstrálására. A király asztalánál helyet foglaltak magyar méltóságviselők, az esztergomi érsek, a nádor és a kalocsai érsek, az asztal körül pedig több nemesifjú étekfogóként látott el szolgálatot. Az étkezés előtt a nádor nyújtotta az uralkodónak a kézmosóvizet, az esztergomi érsek a kéztörölőt, a lakoma során azonban már ezeket és más feladatokat is az arra kijelölt nemesek végezték. A királyi asztal körüli szolgálat nagy megtiszteltetésnek számított. A nemesi család politikai státusza is befolyásolta a kiválasztást, amely a nádor feladata volt.⁵⁹ Az aranysarkantyús lovagok névjegyzékével összevetve ezt a listát kitűnik, hogy az aranysarkantyús lovaggá ütöttek 1/3-a szolgált a koronázási lakomán. Egy-egy nemes, illetve család a 18. század első felében többször is feltűnhetett ezekben a jegyzékekben.

⁵² Lányi 1903–1904: I. 399–400.; Szijártó 2010: 162–163.

⁵³ MOK MPGY GYgy 700.502. 26.

⁵⁴ Hende 2017: 27–28. 4–5. táblázat.

⁵⁵ Bartoniek 1939: 158.

⁵⁶ Kovachich 1790: 151.

⁵⁷ ÖStA HHStA OMeA ZA-Prot Bd. 7. fol. 146r–v.

⁵⁸ Gebei 2013: Függelék.

⁵⁹ Pálffy 2005.

Példa erre a Szapáry család. Szapáry Pétert 1687-ben aransarkantyús lovaggá üttette I. József, majd 3 év múlva, 1690-ben bárói rangot kapott. Fiai, Miklós és Péter 1712-ben előmetélőként tűntek fel III. Károly koronázásán, majd 1722-ben grófi rangot kaptak. A Maholányi család is hasonló utat járt be. János 1687-ben aransarkantyús lovas lett, 1695-ben bárói rangot kapott, fia, József pedig 1712-ben előmetélő a királyi lakomán.⁶⁰ Ezek a példák jól mutatják, hogy a ceremóniális alkalmakon való aktív részvétel láthatóvá tette az egyes családok felemelkedését, esetleges politikai erősödését.

A fent összegzett vizsgálat kiderítette, hogy bár a ceremóniák állandó, változatlan menetrendet követtek, az aktuálpolitikának megfelelően mégis módosíthatók voltak. Nem nagy változásokat hajtottak végre a folytonosság megőrzése miatt, de kisebb részeiben nyilvánvalóvá tették a király politikai üzenetét és érdekét. A 18. század első felében legfontosabbnak azt tekintették kifejezni a ceremóniákon, hogy a Habsburg dinasztia mind férfi, mind nőágon örökjogon uralkodott Magyarországon. III. Károly a Rákóczi-szabadságharc lezárása után tartós békét akart a királyságban. Mivel fiúörököse nem lett, ezért kiterjesztette nőágra az öröklést, amit uralkodása alatt több nagy európai állam is elfogadott. Halála után azonban kitört az örökösödési háború, amelyben a magyar rendek támogatták Mária Teréziát. Ennek látványos megnyilvánulása volt a magyar királykoronázás. Az ünnepségeken hangsúlyozottan jelent meg ez az öröklési rend a külföldi követek számára is. Ez határozta meg a rendtartásokat és politikai diskurzust is. Az európai politikai változások mellett a magyar rendiségen belül is átalakulás folyt. A korban erősödő vármegyei nemesek is igényt tartottak politikai erejük kifejezésére. A jelenléti kultúrának köszönhetően az egyes személyek, politikai csoportok komoly vitákat vívtak, hogy a számukra megfelelő helyet elfoglalhassák az egyes ceremóniákon. Másrészt a kormánypárt az újonnan rangemelt, királyhoz hű nemesi réteg tagjainak és családjainak nyújtott lehetőséget felemelkedésük demonstrálására. A ceremóniák tehát lehetőséget adtak minden politikai oldalknak és csoportnak, hogy érdekeiket, politikai erejüket, illetve ezeknek változásait is megjeleníthessék. Vizsgálatuk többértű eredményt ad nemcsak kultúrtörténeti, hanem társadalomtörténeti és politikatörténeti vonatkozásban is.

⁶⁰ Rangemelésekhez: Nagy 1857–1868:VII. 243., X. 480–481. A koronázási ceremóniákon különböző feladatokra kijelöltek névjegyzéke: Hende 2017: 100, 109.

Vajnági Márta

A magyar rendek az 1792-es koronázáson*

„Nagy szívességgel fogadom az hiv Statusok, és Rendekek Le-menetelem eránt jelentett kívánságát. Sietni fogok közikbe le-menni. (...) Mondják-meg Hívségtek – a’ midön Polgár társaihoz vissza térnek –, hogy Én az Ország Alkotmányának, leg vigyázóbb Ör-állója lések. (...) A’ jövő hónap második napján Magunkat Budán meg-fogjuk látni.”¹ Ezt válaszolta I. Ferenc király annak a rendi követségnek, amely azért érkezett Bécsbe 1792 májusának végén, hogy őt, feleségét és két fivérét meghívja a budai koronázásra. Habár Ferenc örökléssel került a magyar trónra, a rendek által is legitimnek tekintett uralkodáshoz szükséges volt az új király mielőbbi megkoronázása.

A kora újkori monarchiák állami rituáléi között kiemelkedő szerepet töltöttek be a koronázások.² Noha a koronázásnak mint beiktatási ceremóniának más volt a jelentősége például a választómonarchiaként működő Szent Római Birodalomban, mint Anglia vagy Franciaország örökletes monarchiájában, a koronázások mindig nagyszabású, ünnepélyes eseménysorokat jelentettek.³ A korszakban az állami rituálék egyrészt azért voltak fontosak, mert a résztvevők kifejezhették egyetértésüket (távolmaradásukkal ellenkezésüket) a fennálló renddel szemben, így a szimbolikus eseményeknek jogkeletkeztető hatása volt a résztvevőkre nézve. Másrészt a megjelenőknek alkalmuk nyílt arra, hogy hatalmukat, politikai jelentőségüket demonstrálják. A koronázás esetében tehát a megjelenő rendek megerősítették az új uralkodót az állam élén elfoglalt helyében, alávetették magukat a hatalmának, cserébe a megkoronázott garantálta a rendek jogait, privilégiumait, az államban elfoglalt pozícióit. A

* A tanulmány a K 116166 jelű „A magyarországi rendiség politikai kultúrája” című NKFI pályázat és az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület kutatási projekt támogatásával készült.

¹ Napló 1792: 21–22.

² A rituálék funkciójáról és jelentőségéről a kora újkori államok életében lásd Stollberg-Rilinger, 2008 és Stollberg-Rilinger 2012.

³ A korszak végén létrejövő monarchiákban már nem feltétlenül volt jelentősége az uralkodó megkoronázásának. A Porosz Királyság esetében csak a királyi címet elnyerő I. Frigyes tartott a korszak mércéjével is szokatlanul hivalkodónak minősülő koronázási ünnepséget Königsbergben 1701. január 18-án, ám a többi porosz király eltekintett a koronázási ceremóniától. Hasonlóképpen az 1804-ben létrejövő Osztrák Császárságban sem volt koronázás.

koronázási rituáléban nem kaphatott szerepet mindenki, éppen ezért konkrét feladatot elnyerni a koronázás valamelyik szakaszában különleges megtiszteltetést jelentett az adott személynek, illetve családjának vagy delegálójának, hiszen a feladat ellátása során az illető szimbolikusan egy egész ország nevében cselekedett.

Írásomban az 1792-es magyar koronázáson vizsgálom meg a rendek részvételét. A koronázást tágabb értelemben veszem, vagyis nemcsak a koronázás templomi aktusát értem rajta, hanem mindazokat a hagyományos ünnepélyes eseményeket, amelyek ahhoz társultak, és amelyeken részt venni kiváltságnak számított. Ily módon az 1792. évi koronázás részének tekintem a Bécsbe, az uralkodó meghívására küldött követséget, a Vörösvárra, a királyi pár üdvözlésére érkező küldöttséget, a Budára történő ünnepélyes bevonulást, a királykoronázás egyházi és világi ceremóniáit, a koronázási lakomát és a királynékoronázást. Nem célom, hogy a koronázás egyházi és világi szertartásait ismertessem,⁴ kifejezetten azt vizsgálom, hogy a magyar rendek hogyan vettek részt a tágabb értelemben vett koronázáson. A koronázás alatt konkrét feladatokkal megbízott, egy-egy udvari főméltóság segítésére kirendelt személyeken túl bevontam a vizsgálatba az aransarkantyús lovaggá avatottakat, valamint a koronázás alkalmából titkos tanácsosi és kamarási címet elnyerőket is. A küldöttségek névsorait, a külön feladattal megbízottak nevét az 1792-es diétai naplóból gyűjtöttem össze, a lovaggá ütött aransarkantyúsok esetében a naplón kívül a *Magyar Hírmondót* és az 1794-es *Magyar Almanakot* használtam fel. A titkos tanácsosok és kamarások nevét a *Magyar Hírmondó* közölte. A koronázás előkészítésével kapcsolatban a MNL OL Kancelláriai Levéltára és az I szekció (Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott anyagok) vonatkozó iratait is felhasználtam.

Először az 1792. évi budai koronázás körülményeit ismertetem röviden, majd megvizsgálom, milyen eseményeken, milyen feladatok teljesítésével nyílt alkalma a szerencséseknek arra, hogy egy rövid időre kiemelkedjenek a rendi sokaságból. Végül a névsorok alapján azt vizsgálom meg, mely családok, vármegyék és távollévők kaptak a legtöbb lehetőséget a szereplésre. Ahol lehet, az 1792. évi névsorokat összevetem az 1790. évi koronázás hasonló felsorolásaival.

Sietős koronázás

II. Lipót császár és király halála 1792. március 1-jén mindenkit váratlanul ért. Az ereje teljében lévő császárt hirtelen támadta meg egy gyors lefolyású betegség, amelybe néhány nap alatt belehalt. Az örökös tartományokban és királyságokban fia, Ferenc követte a trónon, és lényegében biztosra lehetett venni, hogy a Szent Római Biroda-

⁴ A koronázás egyházi és világi szertartásaira vonatkozóan lásd Hende 2013.

lom választófejedelmek is Ferencet fogják császárrá választani és koronázni. A birodalom érdekei úgy kívánták, hogy a császárválasztást mihamarabb lebonyolítsák, hiszen II. Lipót és II. Frigyes Vilmos porosz király 1791. augusztus 27-én kelt pillnitzer nyilatkozatát (amelyben a két uralkodó kinyilvánította szándékát, hogy akár fegyveres beavatkozással is segíti XVI. Lajos francia királyt a monarchia fenntartásában) a franciák konkrét fegyveres fenyegetésként értelmezték, és a háborúpárti agitáció eredményeképp számítani lehetett arra, hogy a franciák hamarosan hadat üzennek.⁵

Ez a tényező a koronázó országgyűlés összehívására is hatással volt, hiszen a rendek szeretnék volna elkerülni azt a fiaszkót, hogy Ferencet előbb koronázzák császárrá, mint magyar királlyá, ahogy ez történt II. Lipót esetében.⁶ Bécsben az udvari konferencia már március 13-án tárgyalta a koronázó országgyűlés előkészítéséről, amelyen az elnöklő Sándor Lipót nádoron kívül részt vett többek között Batthyány József hercegprímás, Pálffy Károly gróf kancellár és Zichy Károly gróf országbíró is.⁷ Anton Spielmann báró államtanácsos már ekkor jelezte, hogy a császárválasztás július közepén, de legkésőbb végén esedékes, ezért a magyar koronázás időpontját úgy kell megállapítani, hogy Ferenc július 15-ére kényelmesen Frankfurtba érkezhesen. Zichy Károly biztosította Spielmannnak arról, hogy tempós szervezés esetén az is megoldható, hogy Ferenc június 20-ára már vissza is térjen Bécsbe. Az általa vázolt menetrend szerint az országgyűlési meghívók azonnali kiküldése esetén május 20-ra össze lehet hívni a diétát, május 28-ig útnak lehet indítani az uralkodó meghívásával megbízott rendi küldöttséget, június 6-ára pedig a király már meg is érkezhetne Budára. Batthyány érsek nehezményezte, hogy e forgatókönyv szerint Ferenc alig tíz napot töltene Budán, de a nádor megnyugtatta, hogy hacsak a külpolitikai helyzet nem teszi sürgőssé, Ferenc nem fog sietni vissza Bécsbe.

Végül még a Zichy által javasolt ütemezésnél is gyorsabban zajlottak az események, hiszen a rendi delegációt már május 27-én, vasárnap fogadták Bécsben, a következő szombaton, június 2-án a királyi pár már Vörösváron találkozott az üdvözlésükre küldött rendekkel, majd bevonult Budára, június 6-án, szerdán pedig sor került

⁵ Amit meg is tettek 1792. április 20-án, a hadüzenetet Magyarország és Csehország királyának címezve, hiszen a császárválasztást csak júliusra tűzték ki.

⁶ Íratlan szokás volt, hogy a Habsburg-dinasztia tagjait előbb koronázták magyar királlyá, mint német-római császárrá. 1790-ben azonban a trónöröklés, a diploma és a koronázás körüli bonyodalmak miatt úgy elhúzódtak az országgyűlési tárgyalások, hogy a sorrend felcserélődött: Lipótot 1790. szeptember 30-án választották római királlyá és október 9-én koronázták császárrá, magyar királyi koronázására csak november 15-én került sor. A magyarok 1792-ben mindenképpen vissza akartak térni a hagyományhoz, ezért együttműködtek a magyar koronázás mielőbbi lebonyolításában.

⁷ Az udvari konferencia 1792. március 13-i jegyzőkönyvét közli: SLI 1926: 515–517.

I. Ferenc megkoronázására, június 10-én, vasárnap pedig a királyné-koronázásra is. A nemzetközi helyzet is lehetővé tette, hogy Ferenc ne csak villámlátogatást tegyen Budán, hiszen június 25-én még a királyi várban fogadta audiencián a magyar rendeket.⁸ Utána azonban sietve indult Frankfurtba, ahol július 7-én a választófejedelmek római királlyá választották, majd július 14-én császárrá koronázták – fricskát adva a franciáknak, akik ezen a napon az uralkodói önkény szimbólumának tekintett Bastille lerombolásának évfordulóját ünnepelték.

1790-ben az okozott némi nehézséget, hogy előtte közel 50 évig nem volt koronázás Magyarországon, 1792-ben viszont az, hogy mindent nagyon gyorsan kellett intézni, ráadásul új helyszínen. Az, hogy a magyar királyt Budán kellene megkoronázni, nem volt új ötlet, II. Lipót esetében is felmerült, már csak azért is, mert az 1790. évi országgyűlést is Budára hívták össze. Az országgyűlés kezdetén talán elég erősek voltak a rendek pozíciói ahhoz, hogy rávegyék Lipótot a budai koronázásra, ám 1790 nyaratól Lipót folyamatosan megszilárdította helyzetét, és a legtöbb kérdésben érvényre is juttatta akaratát a rendekkel szemben. Megszakítva azt a hagyományt, hogy a magyar királyi koronázás megelőzi a császárit, elutazott Frankfurtba. November elején pedig áthelyezte a magyar országgyűlést Pozsonyba, és a koronázást is ott bonyolították le.

Bár a pozsonyi vagy a soproni koronázások is vonzották a rendeket, az első budai koronázáskor lényegében „telt ház” volt Pest-Budán. A *Magyar Hírmondó* a Budára történő királyi bevonulás kapcsán említette meg, hogy „...Most érkezett már a’ Nemesi Rend, melly sokkal nagyobb számmal vólt ez úttal, mint a’ *Posonyi* Koronázás’ alkalmatosságával”.⁹ Az, hogy a magyar nemesek ilyen szép számmal jelentek meg a koronázáson, problémát okozott a Budára érkező királyi udvari kíséret elszállásolásának megtervezésekor is. Alig két héttel a király tervezett érkezése előtt, május 18-án Ignaz Baumann, a Szállásmesteri Hivatal megbízottja azt jelentette Bécsbe, hogy áttekintette Budán az uralkodó kísérete számára kijelölt szálláshelyeket, amelyek azonban sem mennyiségüket, sem minőségüket tekintve nem érik el azt a színvonalat, amelyet azon leírás alapján vártak volna, amelyet a budai magisztrátus az 1790-ben Budára tervezett (ám végül Pozsonyban megtartott) koronázás kapcsán ígért. Baumann szerint ennek az az oka, hogy a legjobb szállásokat vagy a mánások és a tábornokok foglalták el, vagy a követek és küldöttek bérelték ki a maguk számára. A panasszal szembesülő főudvarnagy (*Obersthofmarschall*), Ernst Christoph von Kaunitz-Rietberg gróf azt kérte a kancelláriától, hogy nyomatékosan utasítsák a budai magisztrátust, hogy a királyi udvar tagjainak

⁸ Szijártó 2005: 593.

⁹ Magyar Hírmondó, 1792, 814.

az 1790-ben megígért színvonalat minőségi és mennyiségi tekintetben is elérő szálláshelyeket jelöljön ki.¹⁰

A pozsonyi ceremónia részleteinek adaptálása a budai viszonyokhoz már márciusban megkezdődött. Ebben Sándor Lipót nádor és Zichy országbíró is közreműködött.¹¹ A helyszínek beazonosítását lehetővé teszi az, hogy a koronázási menet útvonaláról fennmaradt két színes térkép is.¹² A királyi pár szállását a Vár déli részén rendezték be. Innen vonultak a koronázás reggelén az északi részen található ferences, vagyis Mária Magdolna-templomba, ahol a koronázás egyházi szertartására került sor. Innen átvonultak az Öreg Templomba (Mátyás-templom), ahol az arany-sarkantyús lovagokat avatták. Innen a menet dél felé indult, és a déli oldalon található Új kapun keresztül hagyták el a Várat. Dél felől megkerülve a Várhegyet északnak vették az irányt a Fő utcán haladva a kapucinusok vízivárosi templomáig, ahol a templom előtti piactéren került sor az eskü letételére. Innen a menet tovább haladt északi irányba egészen a mai Bem tér magasságában lévő királydombhoz (*Königsberg*), ahol a négy égtáj felé történő vágásokra került sor. Innen nyugatnak fordultak, hogy végül észak felől a Bécsi kapun keresztül térjenek vissza a Várba. Az egyik térképről még az is kiderül, hogy a koronázási lakomához az ökörsütést a Generális Kaszáló déli részén rendezték meg, középső részén a kenyérosztást, az északi harmadában pedig az összesereglett nézők ingyen bort kaphattak.

A szervezés hatékonyságához hozzájárult, hogy II. Lipót koronázása óta csak bő másfél év telt el, így a koronázás helyszíneit nem érintő kérdésekben több esetben visszanyúltak az 1790. évi gyakorlathoz. Praktikus okok is motiválhatták például azt a döntést, hogy a magyar herold tisztének betöltésével azt a Pávics József kancelláriai titkárt bízzák meg, aki az 1790. évi koronázáson is ellátta a herold feladatait.¹³ Néhány további személyi kérdésben is ismétlődött a két évvel korábbi gyakorlat. Grassalkovich Antal herceg, királyi főlovászmester például már az 1790. évi koronázási ceremónián való aktív részvétel alól is felmentést kért és kapott.¹⁴ 1792-ben először március 23-án,¹⁵ majd Pálffy Károly kancelláron keresztül március 30-án kérte, hogy megromlott látására való tekintettel hadd ne ő lovagoljon kivont karddal a kezében a koronázási menetben, hanem Batthyány Lajos herceg, aki őt már az 1790. évi koro-

¹⁰ MNL OL A 39 5580/1792.

¹¹ MNL OL A 39 3345/1792.

¹² MNL OL I 60 3. csomó 415. és 416. p.

¹³ MNL OL A 39 3224/1792.

¹⁴ Decsy 1792: 565.

¹⁵ MNL OL A 39 3372/1792.

názáson is helyettesítette.¹⁶ Ferenc beleegyezett a kérésbe, és ugyan az országgyűlési napló nem említi, hogy valóban végre is hajtották a cserét, a *Magyar Hírmondó* viszont azt írta, hogy a koronázási menetben a főlovászmester képét viselő méltóság haladt hajadonfőtt és kivont karddal.¹⁷

Szintén az 1790-es gyakorlathoz nyúltak vissza az egyik koronázási jelvény, a kereszt hordozására kijelölt egyházi személyt illetően is. II. Lipót koronázásakor ezt a feladatot Keglevich Zsigmond gróf címzetes püspök látta el,¹⁸ és Batthyány József esztergomi érsek április elején kérte a kancelláriától, hogy ismét Keglevichet bízzák meg vele.¹⁹ A prímás azzal érvelt, hogy Keglevichnek már rendelkezésre áll a felszerelés, amely a feladat végrehajtásához szükséges, és amelynek beszerzése a rendelkezésre álló rövid idő alatt másnak nehézséget okozna. A kancellária támogatta az ötletet, amelyet Ferenc is jóváhagyott. Az országgyűlési napló helyett ezúttal is érdemes inkább a *Magyar Hírmondó*hoz fordulni, ha a végeredményt tudni szeretnénk: abból kiderül, hogy végül valóban Keglevich püspök vitte a koronázáskor az apostoli kettős keresztet.²⁰

A megjelenés lehetőségei: Küldöttségek, szimbolikus feladatok

Az országgyűlés résztvevőinek a koronázáson többször nyílt lehetősége arra, hogy kiemelkedve a nemesek vagy követek sokaságából részt vállaljanak egy küldöttségben vagy valamelyik szimbolikus feladat teljesítésében. Az alábbiakban ezeket a lehetőségeket szeretném áttekinteni, megadva a küldöttségekbe és a feladatok ellátására a felső-, illetve az alsótábláról kijelölt személyek számát. Ebben a fejezetben tárgyalom továbbá a koronázás alkalmából történt lovaggá ütéseket, kamarási és titkos tanácsosi kinevezéseket.

A rendek minden országgyűlésre meghívták az uralkodót. 1792-ben a diéta május 23-i második ülésen állították össze a Bécsbe induló delegáció névsorát. A napló alapján az országgyűlés egy 57 tagú küldöttséget indított a császárvárosba. Sándor Lipót nádor ugyanezen a napon írta bátyjának, hogy „[a] küldöttek elég sokan vannak, de azok száma, akik arra vágytak, hogy Bécsbe mehessenek, igen nagy volt, és miután a saját [úti]költségükről van szó, nem akartam megtagadni tőlük eme örö-

¹⁶ MNL OL A 39 3914/1792.

¹⁷ *Magyar Hírmondó* 1792: 862.

¹⁸ Decsy 1792: 574.

¹⁹ MNL OL A 39 3911/1792 és 4274/1792.

²⁰ *Magyar Hírmondó* 1792: 862.

möt.”²¹ Az alsótábláról 40 fő került be a delegációba: két fő a Királyi Táblától, egy fő Horvátország képviselőjében, négy káptalani követ az egyházi rendből, 20 vármegyei követ, hét fő a jelen nem lévők részéről, öt fő a királyi városok, egy fő pedig a hajdúvárosok képviselőjében. A felsőtábláról 17 főrendet jelöltek ki a bécsi küldöttségbe: négy püspököt, két zászlósurat, négy főispánt és további hét főrendet. A küldöttség feladata volt továbbá, hogy a királyon kívül a királynét, valamint Ferdinánd és József főherceget is meghívja a koronázásra.

A delegáció május 26-án, szombaton érkezett Bécsbe, ám a szószóló, Esterházy Károly gróf egri püspök beszámolója szerint sem a királyi, sem a királynéi udvarmestert nem sikerült megtalálni, hogy időpontot kérjenek az audienciához. A helyzetet Pálffy Károly kancellár oldotta meg, akinek sikerült még szombat délután kieszközölnie az audienciát másnap fél 12-re. Az egri püspök méltatta Pálffy-t a közbenjárásáért.²² Az uralkodót viszont nyilván nem érte váratlanul a magyar delegáció érkezése, hiszen a nádor a korábban idézett levelében értesítette, hogy a rendi küldöttség május 26-án fog Bécsbe érkezni.²³ A kancellár és Grassalkovich Antal főlovászmester segített a rendeknek az udvari látogatáshoz méltó díszesebb hintók megszerzésében, így az 57 delegátus illő körülmények között érkezhettek meg a palotába. Először Ferenc fogadta őket, és a rendek a király szüleinek halála²⁴ miatti részvétnyilvánítás után megköszönték neki az országgyűlés összehívását, kérték a királyt, hogy menjen le Budára megkoronáztatni magát, és hozza magával feleségét, Mária Teréziát, hogy őt is megkoronázhassák. Ferenc köszönettel fogadta a rendek invitálását, és ígéretet tett arra, hogy június 2-ára Budára érkezik. Mint mondta, külön örül annak, hogy a rendek a feleségét királynévá szeretnék koronázni, és biztosította őket arról, hogy Mária Terézia nem fogja visszautasítani a kérésüket.²⁵

A királynál tett audiencia után a küldöttség a királyné elé járult, aki hasonlóan szívélyes szavak kíséretében fogadta el a rendek meghívását a koronázásra. A rendek végül Ferdinánd és József főherceget keresték fel, hogy a budai koronázásra meghívják őket. Ferdinánd válaszában elmondta, hogy „Örvendetes nékem most-is azon szerentsés időnek emlékezete, a’ midőn ez előtt közel két Esztendővel bódog emlékezetű Atyámat a’ Statusok, és Rendei sokaságátúl környül véve szemlélttem.

²¹ SLI 1926: 523. Az 57 fős összlétszám nem biztos, hogy tényleg olyan sok, hiszen 1790-ben az alsótábla 35, a felsőtábla 17 követet küldött az uralkodó meghívására, tehát összesen 52 főt. (Napló 1790: 118–119.)

²² Napló 1790–1791

²³ SLI 1926: 523.

²⁴ II. Lipót özvegye, Mária Ludovika 1792. május 15-én hunyt el.

²⁵ A Ferencnél tett audienciára lásd: Napló 1792: 15–21.

Midőn ugyanazon Státusokat, és Rendekezt, az én Kedves Bátyám a' Király ö Felsége körül hasonló szíves, és bizodalmas Indulattal örvendezve szemlélem.”²⁶ József is köszönettel fogadta a meghívást: „Bizonyára nékem közöttök meg-jelenni, és az én tölem minden Tiszteletet érdemlett Bátyám a' Király ö Felsége iránt meg-mutatandó szíves buzgóságuknak jeleit szemlélni, és azokkal az én Szívemnek érzékenységeit-is egyben kaptsolni örvendetes lészen.”²⁷

Egy másik olyan küldöttség, amelyben részt venni különleges kitüntetésnek számított, a Vörösvárra (ma Pilisvörösvár), az uralkodói pár fogadására küldött delegáció volt. Ebbe az alsótábla 45 tagot delegált: öt főt a Királyi Tábláról, egy fő képviselte Horvátországot, öt káptalani követ az egyházi rendet, 18 fő került ki a vármegyei követek, tíz a távollévők, öt a királyi városok követei közül, és tagja volt a küldöttségnek a türmezei gróf is. A felsőtábla ismét 17 személyt delegált: két főt az „egyházi főrendből”, két zászlósurat, öt főispánt és további nyolc főrendet. Ez összesen 62 delegált volt.

A delegáció szószólója Kollonich László gróf, kalocsai érsek volt, aki június 2-án az ország nevében köszöntötte a Vörösvárra érkező királyi párt.²⁸ Beszédét Ferenc megköszönte, majd feleségével együtt egy, a közelben felállított sátorba vezették, ahol Batthyány József esztergomi érsek is üdvözlő beszédet mondott. Ez már nem a nyilvánosság előtt zajlott. A rendi delegáció tagjai délután 3 óra körül visszaindultak Buda felé. „Az ország rendei” az országúton az óbudai Radl fogadónál (ma a Bécsi út és a Vörösvári út találkozásának környéke) gyülekeztek a Budára történő bevonuláshoz. A delegáltak tájékoztatták őket a köszöntés lezajlásáról, és együtt várták meg a királyi párt. (Úgy számolták, hogy a király és kísérete 5 órakor fog indulni Vörösvárról.²⁹) A budai bevonuláshoz a diéta valamennyi résztvevője csatlakozhatott, és a világi rendek menetben a nyolcadik helyen vonulhattak a kamarásokkal és udvari tisztekkel együtt.³⁰

A rendek közül sokakat rendelték ki, hogy segítsék valamilyen udvari méltóság munkáját. Már a bevonulás szervezésekor gondoskodtak arról, hogy a főajtónál-ló-mesternek, Pálffy Lipót grófnak legyen segítsége a rendek közül. A főajtónállónak lényegében a rendet kellett fönntartania Budán a koronázás idején. 1792-ben hét vármegyei követet, öt távollévőt képviselő követet és tíz főrendet jelöltek ki erre a feladatra Pálffy Lipót mellé. Szintén kapott segítséget a főudvarmester, Pálffy Károly

²⁶ Napló 1792: 25.

²⁷ Napló 1792: 26.

²⁸ Kollonich köszöntője: Napló 1792: 32–35.

²⁹ Napló 1792: 36.

³⁰ Napló 1792: 41.

kancellár, aki mellé három főrendi és két vármegyei követet rendeltek ki. A koronázás utáni pénzzszórók munkáját négy főrendi és négy vármegyei követ segítette.

Noha volt két koronaőr is (Keglevich József gróf és Nádasdy Mihály gróf) a Szent Korona kíséretére, illetve a Szent Korona ládájának vitelére további rendeket neveztek ki. A kíséretbe a felsőtábláról hat (két fő az egyházi főrendből, két a zászlósurak közül és két főispán), az alsótábláról 19 személyt neveztek ki (Ürményi József személynököt, két tagot a Királyi Tábláról, egy főt Horvátország képviselői közül, két főt az egyházi rendből, nyolc főt a vármegyék, három főt a távollévők és két főt a királyi városok részéről). A korona ládájának vitelére négy-négy személyt jelöltek ki a felső- és az alsótábláról egyaránt.

Itt említem meg, hogy az országgyűlési napló szerint azt a megtisztelő feladatot, hogy Szent István kardját a király derekára kösse, Forgách Miklós gróf kapta.³¹ A koronázási szertartás alatt két ízben kell a karddal felövezni a királyt. Előbb a templomi szertartás során, ám a napló leírása szerint az egyházi szertartás alatt a primás az, aki a király kezébe adja a kardot, majd a derekára köti.³² Amikor leoldják róla, akkor a főpohárnokmesternek, vagyis a Szent István kardját hordozni jogosult udvari méltóságnak adják azt vissza. Az, hogy az aransarkantyús vitézek avatása előtt ki köti fel ismét a kardot a király derekára, nem teljesen világos, mert a szöveg csak azt említi, hogy ekkor az uralkodó a főudvarmester és a főpalotamester³³ között áll, de hogy konkrétan ki végzi a felövezést, nem derül ki.³⁴

A legfontosabb és a legmegtisztelőbb feladatok közé tartozott az országzászlók hordozása a koronázási menetben és a koronázási szertartáson. Mivel a zászlóvivők a koronázás után megtarthatták az általuk vitt országzászlót, minden koronázásra újakat kellett csináltatni. 1792-ben már március végén jelezték a Magyar Kamarának, hogy a koronázás közelsége miatt mihamarabb intézkedni kell a tíz országzászló elkészíttetéséről, és hogy legalább 1666 forint 56 krajcár összeget el kell különíteni erre a célra, hiszen ennyibe kerültek a legutóbbi koronázás alkalmával.³⁵ Akkor is Pávics József kancelláriai titkár, a koronázás magyar heroldja gondoskodott a zászlók elkészíttetéséről, és 1792-ben is őt bízta meg ezzel a feladattal.

A koronázások alkalmával került sor az aransarkantyús vitézek avatására, illetve kihirdették az ebből az alkalomból titkos tanácsossá vagy kamarássá kinevezettek

³¹ Napló 1792: 50.

³² Napló 1792: 65.

³³ Főkamrás. Mivel az országgyűlési napló a főpalotamester formát használja, írásomban megtartottam ezt a változatot.

³⁴ Napló 1792: 67.

³⁵ MNL OL A 39 3079/1792.

névsorát. Ezek az előzőekben tárgyalt követségekhez és feladatokhoz képest természetesen passzívabb érintettséget jelentettek, főleg a titkos tanácsosok és a kamarások esetében, akiknek nem volt semmilyen formális avatási ceremóniája (csupán a névsorokat olvasták fel a koronázási lakoma előtt),³⁶ de azért megtisztelőnek számított bekerülni ezen csoportok valamelyikébe.

A diétai napló alapján 45 személyt ütöttek aransarkantyús vitézzé, a *Magyar Hírmondó*ban viszont egy 49 fős listát találunk.³⁷ A *Magyar Almanak*nak köszönhetően lehet tisztázni,³⁸ hogy a valós szám tényleg 49 volt, ám a *Magyar Hírmondó* tévesen Névery Sándort írt Névery Elek helyett, illetve Heimer (Heymer) János helyett a „Himmel János” nevet tüntette fel. Az aransarkantyúsok döntő többsége a köznemesesség soraiból került ki, mindössze hat főnemest (Czirák Antal gróf, ifj. Forgách Miklós gróf, Nádasdy Lipót gróf, Podmaniczky Sándor báró, Seeberg Fülöp báró, Vandernoth Ferenc gróf) találunk a listán. Az avatottak kicsit több mint fele, 27 fő vett részt egyébként az 1792. évi diéta tanácskozásaiban, közülük 17 fő vármegyei, egy fő horvátországi követként, egy fő pedig a Királyi Táblán foglalt helyet. A távollévő főrendek követei közül öten lettek aransarkantyúsok, a főrendi tábláról pedig hárman.

Titkos tanácsosi kinevezést összesen 14-en kaptak, akik közül csak ketten nem rendelkeztek főnemesi ranggal: Stratimirovic István karlócai metropolita és Verhovác Miksa zágrábi püspök. Kamarási kinevezést 29 főnemes nyert el a koronázás alkalmából, a dekrétistákkal³⁹ együtt összesen 35-en.⁴⁰

A koronázás napját lakoma zárta, amelyre 1792-ben a királyi palotában került sor. Az országgyűlési napló nem említ pontos időpontot, csak annyi derül ki, hogy a lakomát ebéd gyanánt tartották meg. A királyi asztalnál heten foglaltak helyet: az U alakú asztal fő helyén a király ült, balján a királyné. Az U király felőli szárán, a királyhoz legközelebb ült Ferdinánd főherceg, mellette József főherceg, végül Sándor Lipót nádor. A királyné felőli száron foglalt helyet az esztergomi érsek, mellette kicsit távolabb a kalocsai érsek.⁴¹ Az ebéd előtti kézmosásnál Batthyány Lajos herceg és Illésházy János gróf segédkezett a királynak (előbbi a mosdótálat, utóbbi a keszkenőt tartotta), a nádornak Szapáry József gróf, a primásnak Vécsey Miklós gróf, a

³⁶ Napló 1792: 70.

³⁷ Magyar Hírmondó 1792: 868.

³⁸ Magyar Almanak 1794: 343.

³⁹ Azok a kamarások, akiknek a dekrétuma már elkészült és be is fizették a taksa felét, de az arany kulcsot még nem viselhették. Hadi és más nevezetes történetek 1790: 529.

⁴⁰ Magyar Hírmondó 1792: 869–870.

⁴¹ Az ülésrendet bemutató ábrát lásd Napló 1792: 71.

kalocsai érseknek Luzsinszky János báró adta oda a keszkenőt. Bár eddig még nem találtam olyan iratokat, amelyekben a fenti személyek kinevezéséről olvashatnánk, a döntések nyilván nagyon tudatosak voltak. Bizonyára nem véletlen, hogy az uralkodó személyes szolgálatára kirendeltek egyike herceg volt, és az sem, hogy a nádor mellé a nádori főudvarmester, Szapáry János gróf unokatestvérét nevezték ki.

Rajtuk kívül az asztal körüli szolgálatra további 15 főrendet és négy vármegyei követet jelöltek ki, illetve a nádor a királyi udvarnokok (*aulae familiaris*)⁴² közül 5 főt rendelt még az asztal körüli szolgálatokra.⁴³ Rajtuk kívül a lakomán a főpohárnokmester, Zichy Ferenc gróf kapott szerepet, aki hagyományosan az első pohár italt adta a királynak, valamint a főasztalnokmester,⁴⁴ Batthyány György József gróf, aki a Generális Kaszálon megsütött ökörből vitte az első falatot a királynak. A lakomán részt vettek még a koronaőrök, akik a Ferenc fejéről levett és jobb kezéhez helyezett Szent Koronát őrizték, illetve a király háta mögött állt a főudvarmester és a főpalotamester.

A szereplők

Ebben a fejezetben a küldöttségek és a szimbolikus feladatokat teljesítők névsorainak segítségével vizsgálom meg a koronázáson résztvevők személyi összetételét. Elsőként az országos és udvari főméltóságok viselőit tekintem át, hiszen ők betöltött méltóságuk miatt is szerepet kaptak a koronázás különböző szakaszaiban. A szimbolikus feladatokat teljesítők közül külön foglalkozom a zászlóvivőkkel, amit egyrészt a feladat jelentősége, másrészt az indokol, hogy a kutatás jelenlegi állása lehetőséget teremt arra, hogy a zászlóhordozók névsorát összevessük számos korábbi és későbbi koronázás hasonló listájával. Ezután a névsorok alapján sorra veszem azokat a családokat, amelyeknek tagjaira a leggyakrabban bízta feladatokat, mivel ez mutathatja az adott család politikai súlyát. Az 1790-es napló adatait felhasználva kitérek a távollévők követeire, akiknek részvétele jóval látványosabb volt az 1792. évi koronázáson, mint a két évvel korábban. Szintén az 1790. évi névsorokra támaszkodva vizsgálom meg azokat a személyeket, akik mind az 1790-ben, mind 1792-ben részt vállalhattak egy küldöttségben vagy szimbolikus feladat ellátásában.

⁴² Udvari ranggal rendelkező személyek, akiket bizonyos ünnepségek alkalmával asztalnoki szolgálatra jelölnek ki. Czuczor–Fogarasi 1862.

⁴³ Napló 1792: 51.

⁴⁴ Főétekfőgőmester. Mivel az országgyűlési napló a főasztalnokmester formát használja, írásomban megtartottam ezt a formát.

A koronázás során a leggyakrabban az országos és az udvari főméltóságok neve, illetve funkciói kerülnek elő, hiszen nekik hivataluknál fogva is kötelező teendőik voltak. Részt kellett venniük a budai bevonuláson, majd a király és a királyné koronázási menetében, és többüknek konkrét feladatai is voltak. Anélkül, hogy mindenre részletesen kitérnék, megemlítem, hogy az országos méltóságok hordozták például a koronázási jelvényeket: az országbíró, Zichy Károly a jogart, a horvát bán, Erdődy János gróf az országmát, a tárnokmester, Végh Péter a kisebb keresztet.⁴⁵ Az udvari főméltóságok közül a Grassalkovich Antal főlovászmestert helyettesítő Batthyány Lajos herceg a koronázási menetben és a szertartáson a kivont kardot hordozta, a főpohárnokmester, Zichy Ferenc Szent István kardját vitte, illetve a lakomán ő nyújtotta az első pohár italt az újonnan megkoronázott királynak. A főasztalnokmester, Batthyány György József feladata az első falat étel átnyújtása volt az uralkodónak. A főudvarmester, Pálffy Károly, a főpalotamester, Majláth József és a magyar nemesi testőrség kapitánya (Esterházy Antal herceg) a koronázási szertartás alatt mindenholva elkísérték a királyt, és amikor kellett, segítettek neki, továbbá ők adták rá a királyi palástot.

Korábban esett szó arról, hogy az egyik legfontosabb feladat a koronázáson az országzászlók hordozása volt. 1792-ben az országzászlókat a következő személyekre bízta: Magyarországot Szapáry Pál grófra, Dalmáciáét Keglevich Károly grófra, Horvátországot Pejácsevics Zsigmond grófra, Szlavóniáét Hadik János grófra, Rámaét (Boszniaét) Balogh Péterre, Galíciaét Viczay Mihály grófra, Lodomeriáét Amadé Ferenc grófra, Szerbiáét Esterházy Károly grófra, Kumániáét Barkóczy Ferenc grófra, Bulgáriáét pedig Batthyány Kajetán grófra.⁴⁶ A 10 zászlóhordozó között „természetesen” megtalálható a Batthyány és az Esterházy család egy-egy tagja. Talán az Erdődyek hiánya lehet meglepő, akik 1712–1916 között az összes többi királykoronázáson képviseltették magukat a zászlóvivők között. Érdemes felhívni a figyelmet a „duplázó” Keglevich Károly grófra, aki 1792-ben Dalmácia zászlaját vitte, és akit az 1790. évi koronázás alkalmával Magyarország zászlajának hordozására jelöltek ki.⁴⁷ A Keglevich család tagjainak 1741-től kezdve biztos helye volt a királykoronázások zászlóhordozói között: 1741-ben és 1790-ben Magyarország, 1792-ben és 1830-ban Dalmácia, 1867-ben és 1916-ban pedig Szerbia zászlóját vitték. (Korábban I. József

⁴⁵ A koronát a nádor hordozta a koronázási menetben, de miután 1792-ben ezt a hivalt Sándor Lipót főherceg töltötte be, a magyar rendek vizsgálatából őt kihagytam.

⁴⁶ A koronázási zászlóvivők listáját 1572-ből, 1618-ból, 1647-ből, 1655-ből, 1687-ből, 1712-ből, 1830-ból, 1867-ből és 1916-ból közli Pálffy 2017: 34–35. Az 1741-es lista megtalálható: Serfőző 2017a: 56. Az 1790-es és 1792-es névsorra lásd Napló 1790–1791, 226. és Napló 1792: 50.

⁴⁷ Napló 1790–1791, 226. és Napló, 1792, 50.

1687. évi koronázásán vitte Keglevich Miklós gróf a horvát zászlót.) A Barkóczy család tagjai már szerepeltek a zászlóvivők között, ám az igen régen volt, az 1647. évi és az 1655. évi koronázáson. A Pejácsevics grófok először 1790-ben vitték Szlavónia zászlóját, majd 1792 után legközelebb 1867-ben, amikor Pejácsevics Péter gróf vihette Horvátország zászlóját.

A hagyományos nevek mellett viszonylag sok olyan család tagja került be a zászlóvivők közé 1792-ben, amely sem korábban, sem később nem – vagy nem gyakran – képviseltette magát ebben a körben. A „*bomo novusok*” közé sorolható Szapáry Pál, Hadik János, Viczay Mihály és Amadé Ferenc is. A Szapáry családból még egyszer került ki országzászló-hordozó a magyar királykoronázások történetében: Szapáry Antal gróf kapott lehetőséget Bulgária zászlójának hordozására 1830-ban. Úgy tűnik, hogy a másik három család tagjai sem korábban, sem később nem kerültek be zászlóhordozók közé.⁴⁸ A csapat „meglepetés-embere” kétségtelenül ócsai Balogh Péter: egyrészt köznemesi származása miatt, hiszen a zászlóhordozás alapvetően a főnemesi családok kiváltsága volt.⁴⁹ Másrészt különös dolog azt a Balogh Pétert vizionlítani a királykoronázás egyik legnagyobb megtiszteltetését jelentő feladatánál, aki alig két évvel korábban a nemesi ellenzék legismertebb alakja volt, és akinek programja – amely számos megyei követutasítás alapjául szolgált – a Habsburg férfiág öröklési jogának megszakadása mellett kardoskodott.⁵⁰

A koronázás és a hozzá kapcsolódó események lehetőséget adtak a magyar rendeknek arra, hogy demonstrálják saját személyük, illetve családjuk politikai jelentőségét. Érdemes megvizsgálni, hogy mely – elsősorban főnemesi – családok tagjainak sikerült leginkább élni ezzel a lehetőséggel az 1792. évi koronázás alkalmával. A névsorokat áttekintve két család abszolút dominanciája figyelhető meg. Nem meglepő módon a Batthyány és az Esterházy⁵¹ családról van szó. Mindkettőnek hét-hét tagja található meg a korábban említett névsorokban. Nem sokkal lemaradva a Keglevichek következnek öt fővel, majd a Nádasdy, a Pálffy és a Zichy család, amelyeknek három-három tagjával találkozunk. Több jelentős főrendi család (Barkóczy, Erdődy, Forgách, Grassalkovich, Illésházy, Orczy, Splényi, Szapáry, Teleki, Vay stb.) csak egy-két fővel képviseltette magát ezeken a listákon.

⁴⁸ Noha nem ismerem az összes kora újkori koronázás zászlóvivői névsorát, mégis nagy biztonsággal állítható, hogy ezek a családok a 16–17. században nem rendelkeztek olyan politikai súllyal, hogy valamelyik tagjuk a zászlóvivők közé kerüljön.

⁴⁹ Pálffy 2017: 33.

⁵⁰ Marczali 1907: 100.

⁵¹ A diétai napló a család nevét Eszterházy formában használja.

A Batthyány családból tehát heten vettek részt a koronázáson, illetve az ahhoz kapcsolódó eseményeken, a feladatok ellátásában. Természetesen kitüntetett szerepe volt Batthyány József esztergomi érseknek, aki I. Ferencet felkente és a nádorral együtt királlyá koronázta. A másik „sokat szereplő” tagja a családnak a hercegi címet viselő Batthyány Lajos volt, aki Vas megye főispánjaként jelent meg az országgyűlésen. A herceg tagja volt az uralkodó meghívására Bécsbe küldött követségnek, illetve őt érte a megtiszteltetés, hogy a koronázási lakomán a kézmosás után a keszkenőt átnyújtsa a királynak.⁵² További feladata volt, hogy helyettesítse a bevonuláson, a király- és a királyné-koronázáson Grassalkovich Antal főlovászmestert, aki rossz látása miatt nem vállalta, hogy kivont karddal lovagoljon ezeken az eseményeken. Rajta kívül a családból még Batthyány Ignác gróf erdélyi püspököt jelölték ki a bécsi követség tagjául. Szintén két fővel képviseltették magukat a Batthyányak a Vörösvárra, az uralkodó fogadására és üdvözlésére küldött delegációban. Egyikük Batthyány György József főasztalnokmester volt, aki ezen kívül a koronázási lakomán kapott fontos szerepet, hiszen udvari hivatalánál fogva az ő kötelessége volt ételt vinni az újonnan megkoronázott királynak: egy darabot az erre az alkalomra sültökörből.⁵³ A Vörösvárra induló követség tagja volt még Batthyány Tivadar gróf „a többi főrendek” képviselőjeként. Szintén fontos szerep jutott Batthyány Kajetán grófnak, aki Bulgária zászlóhordozójaként vett részt a koronázáson, amelynek alkalmából kamarási címet is kapott.⁵⁴ A legkevésbé látványos feladatot pedig Batthyány Ferenc gróf kapta, akit a főudvarmester melletti szolgálatra osztottak be a koronázási ceremóniák idejére.⁵⁵

Az Esterházy családnak szintén hét tagja volt „érintett” az 1792. évi koronázásban, ám többük szerepe relatíve jelentéktelen volt. Esterházy László grófot, aki ekkor pécsi püspök volt, a titkos tanácsossá,⁵⁶ Esterházy János grófot pedig a kamarássá történő kinevezése miatt említhetjük. Esterházy Miklós grófnak mindössze a dekretisták közé sikerült bekerülnie. A Zólyom vármegye főispánjaként megjelenő Esterházy Kázmér grófot a Szent Korona kíséretére osztották be. Jóval jelentősebb volt a feladata Esterházy Károly grófnak, akire Szerbia zászlajának hordozását bízták. Névrokona, az egri püspöki címet viselő Esterházy Károly tagja volt a Bécsbe, Ferenc meghívására küldött delegációnak, ráadásul a küldöttség fogadását követően a délután folyamán újabb rövid audiencián vett részt a királynál, hogy átvegye a ki-

⁵² Napló, 1792, 14 és 50.

⁵³ Napló, 1792, 14 és 71.

⁵⁴ Napló, 1792, 50. Magyar Hírmondó, 1792, 869.

⁵⁵ Napló, 1792, 50.

⁵⁶ Magyar Hírmondó, 1792, 869.

rályi család tagjainak válaszait az invitálásra. A szívélyes és „emlékezetes” válaszokat ugyanis Esterházy írásban is elkérte, hogy visszatérte után a diétán is felolvashassa.⁵⁷ A későbbiekben az egri püspöknek a koronázásnál jutott kisebb feladat, hiszen a kalocsai érsekkel együtt ő kísérhette a királyt a templomban a sekrestyéből a koronázási oltárhoz. Esterházy püspök sürgölődése a bécsi követség során azért is érthető, mert az 1790. évi koronázáson köszvénye miatt nem tudott részt venni.⁵⁸ Az Esterházy család legelfoglaltabb tagja 1792 júniusának elején pedig minden bizonnyal Esterházy Antal herceg volt, aki a magyar nemesi testőrség kapitányának tisztét töltötte be. Természetesen részt vett a vörösvári üdvözlésen, majd lényegében folyamatosan a király „sarkában volt”. A Budára való bevonuláson is közvetlenül az uralkodó mögött haladt, ugyanígy kísérte a koronázási menetben a ferences templomba, a sekrestyéből az oltárhoz, az Öreg-templomhoz, a kapucinus templomba, fel a királydombra, majd vigyázott rá a királyné-koronázási ceremónia alatt is.

A Keglevich családnak öt tagjával találkozhatunk a vizsgált névsorokban. Keglevich György gróf „csak” kamarási kinevezéssel büszkélkedhetett 1792-ben, ám a családjának többi négy tagja annál fontosabb szerepet töltött be a koronázáson. Keglevich József koronaőrként a koronázás minden mozzanatánál jelen volt, illetve részt vett azokban a feladatokban is, amelyek a korona szállítását igényelték. Időnként Keglevich Ádám gróf volt segítségére, akit a Szent Korona ládájának hordozására jelöltek ki. A koronázási menetben kapott szerepet Keglevich Zsigmond címzetes püspök, aki Battyhány esztergomi érsek javaslatára 1790 után 1792-ben is hordozhatta az egyik keresztet a koronázási menetben. A legnagyobb megtiszteltetés talán Keglevich Károlyt érte, aki Dalmácia országzászlóját vihette (miután két évvel korábban a magyar zászló hordozása volt a feladata).

Három fővel képviseltette magát a koronázáson a Nádasdy család. Legjelentősebb szerepe Nádasdy Mihálynak volt, aki koronaőrként végig kísérte útján a Szent Koronát. Nádasdy Ferenc gróf a főispánok képviselőjében volt tagja a bécsi követségnek, illetve a főajtónálló segítésére is kijelölték. Végül Nádasdy Lipótot kell megemlítenünk, akit az 1792-es koronázás alkalmából kineveztek kamarássá (igaz, ekkor még csak dekretista volt), és arany sarkantyús lovaggá is ütötték.

A Pálffy család tagjai közül természetesen Pálffy Károly kancellár és főudvarmester töltötte be a legfontosabb szerepet a koronázáson. Részt vett a koronázás megszervezésében, és az uralkodó közvetlen kíséretében volt jelen a koronázási szertartáson és a koronázási lakomán. A kancellár névrokonát, Pálffy Károly grófot, az Erdődy-huszárezred kapitányát 1792-ben kamarássá nevezték ki. Inkább a funkció-

⁵⁷ Napló 1792: 20.

⁵⁸ Decsy 1792: 566.

ját emlegeti az országgyűlési napló Pálffy Lipótnak, aki főajtónálló-mesterként vett részt a koronázásban.

A Zichy család tagjai közül Zichy Károly országbíró a koronázási ceremónia egyik szervezője volt, illetve országos méltósága miatt az ő feladata volt a koronázásra induló menetben az uralkodói jogar hordozása. Zichy Ferenc főpohárnok nemcsak a májusi bécsi követségnek volt a tagja, hanem az ő feladata volt a koronázási lakomán az első pohár ital átnyújtása is a frissen megkoronázott királynak. A család köznemesi ágából származó Zichy Józsefet, a Helytartótanács korábbi (1784–1788) titoknokát (vagyis titkárá) a koronázáson aransarkantyús lovaggá ütötték.

Röviden megemlítek még meg néhány olyan főnemesi családot, amely két taggal képviseltette magát az 1792. évi koronázáson. Amadé Antal gróf főrendi követ volt a Vörösvárra küldött követségben, ő volt a Szent Korona ládájának egyik hordozója, és a koronázási lakomán asztal körüli szolgálatra is kijelölték. Amadé Ferenc a bécsi küldöttségben jelent meg „a többi főrend” egyik követeként, a királykoronázáson pedig Lodoméria zászlóvivője volt. Barkóczy Ferenc a vörösvári küldöttségnek volt tagja, illetve a koronázáson ő hordozta Kumánia zászlóját, Barkóczy János gróf pedig a koronázási lakomán teljesített asztal körüli szolgálatot. Szintén asztal körüli szolgálatra jelölték ki Splényi János bárót, aki a vörösvári delegáció tagja is volt. A család másik tagja, Splényi József báró pedig az uralkodót meginvitáló bécsi követségnek volt a tagja. Csakúgy, mint Szapáry Pál, aki emellett még a magyar országzászló hordozásának jogát is elnyerte. Szapáry Józsefet a koronázási lakomán Sándor Lipót szolgálatára jelölték ki. Az Orczy bárói családból József a főrendeket képviselte a bécsi küldöttségben, Lászlót pedig a korona kíséretére jelölték ki. A két Teleky gróf, László és József a bécsi delegációban kapott helyet.

A névsorokat végigböngészve feltűnő az Erdődy család tagjainak hiánya az 1792. évi felsorolásokból. Noha a diétai napló lajstroma szerint a családnak négy tagja is részt vett az országgyűlésen (továbbá néhányuk távollévő főrendként küldött követet), a koronázás alkalmával Erdődy János horvát bánon kívül csak Erdődy József gróf Pozsega vármegyei főispán nevével találkozunk, utóbbival is csak a titkos tanácsosokká kinevezettek listáján. Az, hogy az Erdődy családból senki más nem kapott helyet a követségekben vagy a koronázás körüli feladatokban, azért meglepő, mert két évvel korábban szinte mindenben részt vettek: két Erdődy vett részt az uralkodó meghívására küldött követségben, négy Erdődy üdvözölte II. Lipótot Schloßhofban, három Erdődy segített a főajtónállónak, sőt a család még – a 18. századi „hagyományak” megfelelően – zászlóvivőt is adott. (Kérdés, hogy az Erdődy család tagjait vajon véletlenül, vagy tudatosan mellőzték-e az 1792. évi koronázáson. Ennek megválaszolásához további kutatások szükségesek.)

A nem főrendi családok közül a Fáyakat érdemes kiemelni. Bertalan Heves vármegye követeként volt tagja a bécsi delegációnak. Abaúj követe, Ágoston a vörösvári üdvözlésben és az asztal körüli szolgálatban kapott szerepet. Pált, Torna megye követét a korona kíséretére rendelték, Fáy Ábrahámot pedig 1792-ben avatták arany-sarkantyús vitézzé.

A vármegyék képviselőit – néhány főnemesi követtől eltekintve – köznemesek látták el. A Fáy családot leszámítva az alsótáblán nem érdemes egyes családoknak az 1792. évi koronázási ceremóniában való részvételét vizsgálni. Felmerülhet a kérdés, hogy voltak-e olyan vármegyék, amelyeknek a követei gyakrabban kaptak szerepet a koronázási feladatokban. A vármegyék felsorolásából úgy tűnik, hogy az egyes követségekbe, az egyes feladatok ellátására nagyjából ugyanannyi Dunán inneni vagy dunántúli, illetve Tiszán inneni vagy -túli vármegye követét jelölték ki. Utóbbiak csak a főajtónálló mellé kijelölt követek esetében vannak látványos kisebbségben, de ettől eltekintve az arány nagyjából 50-50%. Összesen 39 vármegye követét jelölték ki követségekbe és a feladatok ellátására, és ezekből mindössze három olyan van (Heves, Pozsony, Zala), amelynek a követei három névsorban is szerepelnek, továbbá van 15 olyan vármegye, amelynek követe két listában szerepel.

A különböző küldöttségek tagjai és a szimbolikus feladatokat ellátók közé természetesen a távollévők követei közül is ki kellett jelölni személyeket. A 18–19. század folyamán látványosan megnőtt a távollévők követeinek száma.⁵⁹ Az 1790-es adatokkal összehasonlítva 1792-ben a távollévők követei sokkal hangsúlyosabb szerepet kaptak, hiszen Lipót koronázásán csak a bécsi követségben (három fő) és az üdvözlő delegációban (négy fő) szerepeltek, illetve Majláth Józsefet (Colloredo herceg és Balassa László báró özvegyének követét) az udvarmester mellé rendelték ki. 1792-ben viszont a király meghívására küldött 57 fős bécsi követségből hét fő tartozott a távollévők követei közé, ami 12%-ot jelent (az alsótábláról delegált 40 főnek 17%-át). A vörösvári üdvözlésre 62 tagú küldöttséget jelöltek ki, a távollévők követei közül tíz főt, ami 16%-os arányt jelent (az alsótáblai 45 követnek 22%-a). A főajtónálló mellé rendelt 22 segítőből öt volt távollévő követe, a korona kíséretére kijelölt 25 főből pedig három. Az aransarkantyús vitézekké ültetett személyek között öt távollévő követének nevét találjuk meg.

Szerettem volna megvizsgálni, hogy mely távollévő főrendek követét jelölték ki a követségekbe vagy a feladatokra. Ennek azonban vannak korlátai, mivel több esetben az egyes feladatokra kijelölt személyek nem szerepelnek a napló elején található lajstromban. A bécsi delegációban részt vevő hét főből kettő, Stöszel József és Jósza Gábor, a Vörösvárra induló üdvözlő küldöttség tagjaiként megnevezett tíz főből

⁵⁹ Vámos 2012: 57.

Tisza László, Kazinczy Péter és Kazinczy Ferenc, a főajtónálló mellé kirendelt öt személy közül ifj. Horváth Zsigmond, Stöszel József és Tányi János nem szerepel a távollévők követői között felsorolt személyek között. Az összesen 25 érintett követnek tehát kicsit több mint egynegyedéről egyelőre nem tudni, kinek a képviselését látták el a diétán. Az azonban valószínűtlen, hogy olyan személyeket jelöltek volna ki ezekre a feladatokra, akiket valójában nem egy távollévő küldött saját képviselésében az országgyűlésre, így az, hogy ezek a személyek kimaradtak a lajstromból, minden bizonnyal a lajstromkészítő(k) hanyagságának köszönhető.

Végigtekintve azoknak a megbízóin, akiket viszont megtalálhatunk a lajstromban, látható, hogy bizonyos küldöttségekbe igen magas arányban kerültek be olyanok, akik inkább a birodalmi, mint a kifejezetten magyar arisztokrátiát képviselték.⁶⁰ Az uralkodó meghívására küldöttek között találjuk például Teschenberg Jánost Albert főherceg és Mária Krisztina főhercegnő képviselésében, a Schönborn Eugenius Ervinus bárót képviselő Döry Lászlót, a Harrach bíborost helyettesítő Torkos Kristófot, vagy az igen rossz hírű⁶¹ Bujanovics Károly udvari ágenst, aki a lajstrom szerint egyszerre négy főrendet is képviselt (egyébként törvénytellenesen⁶²): Althann József grófot, Erdődy Károly grófot, Edling Rudolf grófot és Khevenhüller Antal grófot. A Vörösvárra, az érkező uralkodót üdvözlők közé delegált személyek között csak Traun Károly gróf követe, Uzovics Antal tartozik ebbe a kategóriába, a főajtónálló mellé kijelöltek közül is csak egy, Bodor Mihály, aki Zinzendorf Károly helyett volt jelen. A korona kíséretére kijelölt távollévő főrendek követeinél azonban ismét birodalmi túlsúly tapasztalható: Berzeviczy Antal Kinsky József gróf, Boronkay István pedig „Migácsi Kristóf gróf” (vagyis Christoph von Migazzi bécsi érsek, korábbi váci püspök) képviselését látta el.

Ha a követségekben, az udvari méltóságok segítésére vagy a lakomán segédkezők névsorait összevetjük az 1790-es listákkal, látni fogjuk, hogy sok esetben ismétlődtek az adott feladat elvégzésére kirendelt személyek. A két koronázás névsorait egyelőre csak az egyes feladatokat illetően hasonlítottam össze. Akadnak olyanok is, akik 1792-es listák alapján más feladatkörökben mutathatták meg magukat, mint két évvel korábban.

⁶⁰ Indigenákról van szó, akik a honosítás révén magyar főrendeknek is számítottak.

⁶¹ Bujanovics bizalmi embere volt a korszak egy másik hírhedt figurájának, Balassa Ferenc grófnak (horvát bán: 1785–1790), akit a kortársak magyarellenes törekvései miatt nem szíveltek. (Pl. SLI 1926: 31–32.) Bujanovics az 1760-as évek vége óta jelentett Balassának, aki a jelentéseket nem egyszer továbbította az udvarba. Marczali 1907:343.

⁶² Vámos 2012: 59.

Az uralkodó meghívására küldött delegációnak akkor is tagja volt Batthyány Ignác erdélyi és Kondé Miklós katariai püspök, Batthyány Lajos herceg, Vas vármegye főispánja, Nádasdy Ferenc gróf, Fejér főispánja, Skerlecz Ádám, Fisher István, az egri káptalan követe, Rhédey Ferenc Szatmár vármegyei követ, Fekete János gróf (1790-ben Arad vármegye követe volt, nem Csanádé, mint 1792-ben), illetve Margaris János budai követ. A vármegyék közül pedig Trencsén, Zala, Heves, Gömör és Pozsega is képviseltette magát mindkét alkalommal, csak a követ személye nem egyezett. Hasonlóképpen Kassa és Debrecen követét is megtaláljuk az 1790-es küldöttségben is.

Az uralkodót Vörösváron üdvözlő rendi küldöttségnek is voltak tapasztalt tagjai, akik 1790-ben Schlosshofban köszöntötték a Pozsonyba igyekvő II. Lipótot. A felsőtábláról akkor is a követek között találjuk Kollonich László kalocsai érseket és Erdődy János horvát bánt, Illésházy János grófot, Trencsén és Liptó főispánját, Forgách Miklós grófot, Nyitra főispánját, Pejácsevics Károly grófot, Barkóczy Ferenc és Vay Dániel bárót. Ami az alsótáblát illeti, a Királyi Táblán a „duplázók” közé tartozott Berzeviczy András (igaz, 1790-ben nem a Királyi Tábla tagja, hanem Szepes vármegye követe volt), Kornis József ítélőmester és Bernáth József. A vármegyei küldöttek közül Benyovszky Mihály (Pozsony), Prileszky Károly (Trencsén), Szent-Iványi János (Bars), Marits Tamás (Fejér), Zoltán Pál (Szabolcs), Luby Károly (Szatmár) és Domokos Lajos (Bihar) vett részt az mind 1790., mind az 1792. évi üdvözlésben, illetve Hont és Vas vármegye is képviseltette magát a királyt üdvözlő küldöttség soraiban, csak éppen más követtel. A távollévők követei teljesen lecserélődtek ebben a követségben, és a királyi városok közül is csak a pesti követ, Boráros János került be az 1790. évi után az 1792-es vörösvári küldöttségbe is.

1790-ben és 1792-ben is a főajtónálló-mesternek segített a főrendek közül Nádasdy Ferenc gróf, Tolnay Ferenc gróf, Károlyi József gróf és Perényi Imre báró. Az alsótábláról 1790-ben csak vármegyei követeket küldtek ebbe a társaságba, akik közül Nagy Ignác (Fejér), Meltzer László (Borsod), Lónyai Menyhért (1790: Ugocsa, 1792: Bereg) és Kajdátsy Antal (Baranya) került be 1792-ben a segítők közé. Mindkét évben volt követ a főajtónálló-mester segítői között Hont, Zala és Pozsony vármegyéből. A Pálffy Károly főudvarmester mellé kirendelt öt segítóból három ugyanaz volt, mint 1790-ben: Batthyány Ferenc gróf, Schilson János báró és Jeszenszky Elek Bars vármegyei követ. A pénzszorók stábjá viszont lényegében teljesen lecserélődött: csak Kászonyi Ferenc Bács vármegyei követ vett részt mindkét koronázáson. A Szent Korona kíséretére és a koronálada hordozására kijelölt személyek esetében is csupán néhány átfedést találunk a két koronázáson, csak Végh Péter tárnokmester, Ürményi József személynök, Radvánszky János Zólyom, Almássy Ignác Heves és

Benyovszky Mihály Pozsony vármegyei követ vett részt az 1790-es és az 1792-es koronázáson is ebben a feladatkörben.

A koronázási lakomán az asztal körül szolgálatot teljesítőknél pedig az az érdekes helyzet állt elő, hogy míg a főrendeknél Dőry Gábor grófot és Splényi János bárót leszámítva mindenki lecserélődött 1792-re, az alsó tábláról delegált négy főből három mindkét koronázáson részt vett: Horváth Zsigmond (Sopron), Szily József (Pest) és Fáy Ágoston (Abaúj). Az 1792-ben a királyi udvarnokok közül „udvarlásra” kirendelt személyek pedig valamennyien részt vettek már az 1790-es koronázási lakomán: Muslay Antal, Luby Károly, Boros Ferenc, Tallián Antal, Rhédey Ferenc.

Összegzés

A kora újkori koronázások során a megjelenő uralkodó és rendek a fennálló társadalmi-politikai rend megerősítése mellett elismerték egymás jogait és kiváltságait is. A rendeknek lehetősége nyílt az állam életében betöltött szerepük demonstrálására, amit leginkább a koronázáshoz kapcsolódó eseményeken és a koronázási ceremóniákban vállalt feladatok teljesítésével tudtak megtenni. Erre azonban csak az arra kijelölt szerencséseknek volt lehetőségük.

1792-ben II. Lipót váratlan halála után viszonylag gyorsan kellett megszervezni a magyar királyi koronázást, hogy Ferenc megfelelő időben megérkezessen a frankfurti császárválasztásra. A nagy sietség mellett kihívást jelentett, hogy az eddigiektől eltérő helyszínen, Budán került sor a nagyszabású eseménysorra, ám a szervezést megkönnyítette, hogy sok esetben visszanyúlhattak a bő másfél évvel korábbi koronázáson alkalmazott megoldásokhoz.

A rendeknek természetesen ezen a koronázáson is számos lehetősége nyílt arra, hogy személyük, családjuk vagy delegálójuk (pl. vármegye, szabad királyi város) jelentőségét demonstrálják a különböző nyilvános eseményeken való részvétellel, szimbolikus feladatok ellátásával. A bécsi vagy a vörösvári rendi delegáció tagjává válni, valamelyik udvari főméltóság munkáját segíteni, részt venni a koronázási ceremóniában, például országzászlót hordozni különleges megtiszteltetést jelentett, akár csak bekerülni az aranysarkantyús vitézek vagy a koronázás alkalmából kinevezett titkos tanácsosok és kamarások közé.

Ezeket a személyeket megvizsgálva látható, hogy az országos és udvari főhivatal viselők mellett számos további főrend és köznemes kapott szerepet a koronázásban. Sokan közülük a két évvel korábbi koronázásban is részt vettek, bár néhányan más feladatot láttak el, mint 1790-ben. Érdekes részlet, hogy az egyik legfontosabb szimbolikus feladat, az országzászlók hordozása során négy olyan család tagja is „zász-

lóhoz jutott”, amely egyetlen másik koronázáson sem delegálhatott zászlóvivőt. A távollévők követei továbbá jóval intenzívebben kapcsolódtak be az 1792. évi koronázásba, mint az 1790. évibe, hiszen már nemcsak a delegációkban vehettek részt, hanem a követségen belüli arányuk is megnövekedett. Megvizsgálva a küldöttségi helyek és a feladatok eloszlását a családok között, egyértelműen látszik a Batthyány és az Esterházy család dominanciája a magyar politikai életben. Némileg mögöttük lemaradva találjuk a Keglevich, a Nádasdy, a Pálffy és a Zichy familiát, amelyeken kívül számos jól ismert család is képviseltette magát egy-két fővel. A köznemesi családok között egyedülálló, hogy a Fáyak közül négyen is részt vehettek a koronázáshoz kapcsolódó feladatokban. A vizsgálat során felmerült egy olyan kérdés, amelynek megválaszolását későbbre kell halasztanom: hová lettek az Erdődyek?

M. Varga Benedek

„Domina et Rex”:
Mária Terézia és a nőuralom problémája
a 18. századi Magyarországon

A 18. századi angol utazó, Sir Nathaniel William Wraxall, aki 1779 februárjában látogatott Bécsbe, érdeklődve jegyzett fel néhány részletet Mária Terézia trónra lépéséről, amelyeket olyan emberektől hallott, akik jelen voltak az 1741. évi pozsonyi koronázáson. Wraxall beszélgetőpartnerei arról számoltak be, hogy „amikor a koronát a [királynő] fejére helyezték, az olyan nagyra bizonyult, hogy szükségesnek látták párnákat tenni a homlokára, megelőzve azt, hogy a korona előre bukjon az arcára.”¹ A szemtanúk azt is elmesélték, hogy a forró nyári napon végbemenő ceremónia alatt „a korona súlya elviselhetetlenné vált”² a királynő számára, ezért a koronázást követő ünnepi lakomán már levették a fejéről. Wraxall jegyzeteinek az az érdekessége, hogy mind a korona feje igazitása, mind pedig a korona levétele a lakoma idejére már korábbi koronázásoknál is bevett szokás volt.³ Különös tehát, hogy Wraxall informátorai úgy mutatták be ezeket a történeteket, mint Mária Terézia fizikai alkalmatlanságából adódó malőröket. A korona méretéről és elviselhetetlen súlyáról szóló pletykák azért sokatmondók, mivel azt az álláspontot fejezik ki, hogy a Szent Korona igazából nem női fejre való.

A királynő trónra lépésének ténye mellett hasonló érdeklődést váltott ki a kortársakban az is, hogy Mária Teréziát a magyar rendek *rex* és nem pedig *regina* címmel illették a koronázási ceremónián. Egy évvel Wraxall bécsi látogatása előtt, 1778-ban jelent meg a francia történész, Claude-Louis-Michel de Sacy, Magyarországról szóló két kötetes monográfiája Párizsban, *Histoire générale de Hongrie* címmel. A második kötet egyik jegyzetében a szerző külön foglalkozott a Szent Koronával és röviden a magyar koronázásokkal. Ennél a résznél Sacy tett egy különös, általános érvényűnek szánt megjegyzést: „a magyarok ősei [...] úgy tűnik, annyira utálták a női uralmat,

¹ Wraxall 2012: 299–300. Vö. Szerémi 1961: 115. Szerémi György elbeszélése szerint Szapolyai János székesfehérvári koronázása alatt a Szent Korona elkezdett lecsúszni a király fejéről.

² Wraxall 2012: 299–300.

³ Hende 2017: 79, 106.

hogy a királyok nevét adták azoknak a nőknek, akik uralkodtak felettük.”⁴ Sacy tehát a ginekokrácia, vagyis a nőuralom elvi elutasításának szimbólumaként értelmezte a magyar királynők *rex* címét, ezzel magyarázva azt a „hagyományt”, hogy mind I. Mária mind pedig Mária Terézia (II. Mária) *rex*ként, vagyis nem *reginaként*, került megkoronázásra.

A két fenti példa azt sugallja, hogy Mária Terézia trónra lépése a norma és a valóság közötti feszültséget, a kontinuitás kérdését és azt problémát vetette fel, hogy olyan szerepet kellett esetében egy nőnek betöltenie, amelyre a korban eleve csak férfiakat tartottak alkalmasnak. Ezek a különös problémák nemcsak a 18. századi európai kortársakat, hanem a mai történészeket is foglalkoztatják. Miként lehet értelmezni azt, hogy egy nő *rex* címmel került hatalomra?

Az utóbbi időben a Mária Teréziával kapcsolatos európai és amerikai szakirodalom érdeklődve fordult Ernst Kantorowicz elméletéhez, amelynek központi eleme a király két testéről szóló fikció. Eszerint a középkori angol uralkodók rendelkeztek egy emberi, mulandó biológiai testtel (*body natural*) és egy fiktív jogi testtel (*body politic*). Ez utóbbi, az egyházi diskurzusból átvett jogi fikció, a *corpus mysticum* testesítette meg a királyságot.⁵ A Kantorowicz monográfiájában megfogalmazott dichotómia inspiráló erővel hatott mind a társadalmi nemek története, mind pedig a művészet-történet területén, ahol a két test elméletét értelmezési keretként használják annak vizsgálatára, hogy egy alapvetően férfi uralkodói szerep milyen viszonyban állt a királynők, ez esetben, Mária Terézia női nemével, illetve ezt a feszültséget milyen módon fogták fel a kortársak.

Kantorowiczról indulva, de a *body politic* fogalmát tágabb értelemben, tkp. „politikai szerep” jelentéssel használja Regina Schulte, aki úgy fogalmaz, hogy „Mária Terézia mestere volt a politikai test és a biológiai test közötti állandó váltásnak.”⁶ Schulte ezt a megjegyzését ahhoz a híres jelenethez kötötte, ahol a reményvesztett királynő láttán – akiről tévesen úgy gondolja, hogy fején viselte a Szent Koronát és II. Józsefet pedig kezében tartotta – a magyar nemesség „moriatur pro rege nostro”⁷ kiáltással felajánlotta katonai segítségét az 1741. évi országgyűlésen. Ahogy Schulte írja, „Mária Terézia tudta, hogy miként használja anyai testét politikai célokra és hogyan érvényesítse politikai akaratát az érzelmekre való ráhatással.”⁸ Ugyancsak erre

⁴ de Sacy 1778: 505. Sacy magyar vonatkozású munkájáról ld.: Köpeczi 1983: 225–237.

⁵ Kantorowicz 1957.

⁶ Schulte 2006: 9.

⁷ Schulte hibásan idézi: „moriatur etc.” Ibid. 10.

⁸ Ibid. Itt valójában két esemény összemosásáról van szó, amely mind a korszak ábrázolásain, mind az utókor által írt szövegekben előfordul. Szeptember 11-én, amikor a rendek életüket

a jelenetre vonatkozóan jegyzi meg Christina Strunck, hogy “Mária Terézia biológiai teste egyben politikai testté is lett, mivel anyaságát politikai érvelés tárgyává tette dinasztíájának megőrzése és megvédése érdekében.”⁹ Werner Telesko szerint – aki a *body politic* fogalmán az uralkodó biológiai testéhez társított különböző (politikai) jelentéseket érti – ez az eset azt illusztrálja, hogy a királynő tudatában volt azoknak a lehetőségeknek és funkcióknak, amelyeket a politikai test nyújtott „és mindent megtett annak érdekében, hogy ezeket a saját érdeke szerint alkalmazza.”¹⁰

A fentiekhez hasonlóan beszél a *body natural* és *body politic* kettősségéről Mária Terézia 1741. évi koronázása kapcsán Sandra Hertel is, ő azonban Kantorowicz elméletét általánosítja. Hertel szerint a koronázások során a királyok nemcsak egy feladatkört vesznek fel, hanem egyúttal megtestesítenek egy politikai eszmét is.¹¹ Anélkül, hogy itt megmagyarázná, milyen politikai eszmére is gondol pontosan, azzal folytatja, hogy a király e kettős természete – hivatal és politikai eszme – a koronázási rítusban válik érthetővé, amikor biológiai teste mellé (*body natural*) magára ölti a politikai testet is (*body politic*). Hertel úgy látta, hogy Mária Terézia esetében a királyok két teste még nyilvánvalóbban megmutatkozott, mert „biológiai, női teste a felkenés és koronázás által egy politikai államtesttel („Staatskörper”) egészült ki, amely a női természet állítólagos gyengeségeit egyenlítette ki. Ezért Mária Teréziát nem Magyarország királynőjévé, hanem királyává koronázták.”¹² Másutt Hertel úgy fogalmaz, hogy Kantorowicz elméletével „tömören körvonalazni lehetett egy királynő női teste és férfi politikai teste közötti feszültséget.”¹³ Mindez azonban felveti azt az alapvető kérdést, hogy lehet-e a király két testéről beszélni magyar kontextusban?

Maga Kantorowitz ugyanis elmondja, hogy Magyarországon a király két testének jogi fikciója soha nem alakult ki. Ehelyett a királyi hatalom kontinuitását a Szent

és vérüket ajánlották fel a királynőnek, II. József még nem volt Pozsonyban. Őt Mária Terézia csak tíz nappal később, Lotaringiai Ferenc társuralkodói eskütételét követően mutatta be a magyar rendeknek. A két jelenet tárgyalásáról összefoglalót ad: Szijártó M. István 2017: 351–355.

⁹ Strunck 2017: 76. Strunck megjegyzi: “Bár az osztrák [sic!] és orosz politikai elmélet nem hivatkozott a két test angol koncepciójára, a két uralkodónő [Mária Terézia és Nagy Katalin] ábrázolásai arra utalnak, hogy a társadalmi nemekkel összefüggő hierarchiák problémás aspektusai egyértelműen központi szerepet játszottak mindkét nő esetében.” 65. Mindez azonban még nem jelenti azt, hogy szükséges volna a két test fikcióját bevonni Mária Terézia koronázásának és uralkodói címének értelmezésébe.

¹⁰ Telesko 2018: 319.

¹¹ Hertel 2016: 119.

¹² Ibid. 110–111.

¹³ Hertel 2017: 35.

Korona volt hivatott biztosítani a kora újkorban. Kantorowicz szerint „Magyarországon a misztikus korona és a király fizikai teste között nagyon kifinomult különbség fejlődött ki, de Szent István koronája, úgy tűnik, meggátolta azt, hogy a király is kifejlessze saját fiktív jogi testét.”¹⁴ Kantorowicz egy lábjegyzetben még Anjou Mária és Mária Terézia *rex* titulására is reflektált, feltételezve, hogy „Magyarország Koronájának különösen absztrakt koncepciója hozhatta létre a [királyi] titulus absztrakcióját is.”¹⁵ Péter László szerint a Szent Korona „a folyamatos és legitim politikai hatalom olyan erőteljes hagyományát teremtette meg, hogy már nem volt szükség (valójában nem volt tér) olyan absztrakciók számára, mint az az elmélet, miszerint a ’király soha nem hal meg’ vagy a király két testéről – fizikai és politikai – szóló fikció.”¹⁶

Mindezt figyelembe véve azt gondolom, hogy sokkal világosabb lenne Mária Terézia „két teste” helyett, egyszerűen különböző funkcióiról, szerepeiről, illetve ezek reprezentációiról beszélni, vagy két nemének – biológiai és társadalmi – vonatkozásait vizsgálni, mint ahogy azt Barbara Stollberg-Rilinger tette, aki Mária Terézia fizikai és jogi nemének különbségét tárgyalva úgy érvelt, hogy a királynő mindössze egy rituális fikció révén számított a koronázás során férfinak.¹⁷ Abban az értelemben, ahogy Sandra Hertel használta a *body politic* fogalmát, azonban nem alkalmazható a magyar kontextusban. Az a felvetése, hogy a koronázás által Mária Terézia egy államtest része lesz, feltételezné, egy ilyen korporatív jogi fikció létét Magyarországon, amit maga Kantorowicz illetve Péter László cáfolt meg. Megfontolandónak tartom Rachel Weil meglátásait a kontextus fontosságáról. Weil kifejti, hogy a „királynék teste nem ugyanazt jelenti mindenütt, mivel a királyi hatalom nem ugyanúgy működik vagy legitimálja magát mindenhol.”¹⁸

A királyoknak Magyarországon tehát nem volt két teste, ellenben létezett egy olyan fikció az ország koronája körül, amely a királyi hatalom folyamatosságát garantálta. Az 1741. évben a koronával és a királlyal kapcsolatban következő érvelés hangzott el a magyar diétán:

„a királyi hatalom nem abszolút, hanem azért van a király a királyságban, azért kapja meg a koronát, és koronázzák az országlakosok fölé [ti. uralkodójává], hogy a királyság Szent Koronájának jogait [...] az országlakosokra tükrözze és velük megossza.”¹⁹

¹⁴ Kantorowicz 1957: 446.

¹⁵ Kantorowicz 1957: 80. n98. Vö. Rév 2002.

¹⁶ László 2003: 437.

¹⁷ Stollberg-Rilinger 2017: 88.

¹⁸ Weil 2006: 89.

¹⁹ Csekey 1915: 382.

A Szent Korona viszonylatában a király nem más, mint egy közvetítő személy, amely a korona hatalmát, illetve jogait a magyar rendek felé gyakorolja és érvényesíti. Itt tehát azon korporatív felfogás helyett, amely a *body politic* központi elemét jelenti – a király feje a fiktív testnek, amelyet az alattvalók alkotnak – egy instrumentális szerepbe kerül az uralkodó, amely által ő tulajdonképpen életre kelti a Szent Koronával ráruházott jogokat.

Mivel Mária Teréziának a magyar jogi univerzumban csak egyetlen – fizikai – teste volt, ezért nem lehetett a *body politic* fikciójának a *body natural* gyengeségeit kiegyenlítő funkciójára sem hivatkozni, mint ahogy Hertel magyarázza.²⁰ Fiktív politikai test hiányában Mária Teréziának demonstrálnia kellett fizikai testének alkalmasságát a korona hordozására és a hatalom gyakorlására. Ez a fizikai test az, amelyet a koronázási rítus során kapcsolatba hoztak, tkp. beborítottak a magyar rendi emlékezet narratív és tárgyi értékeivel.²¹ Így válik lehetségessé az, hogy a Szent Korona súlya alatt görnyedező királynőről szóló fentebb idézett 18. századi pletyka több államelméleti vonatkozással bír, mint a *body politic* félreértelmezett teóriájának alkalmazása. Ezért Mária Terézia *rex* címének magyarázatát nem a kantorowicz-i dichotómiában kell keresni, hanem a magyar királyi hatalom eszmetörténeti kontextusában.

Az alábbi tanulmány a fenti problémákból kiindulva egyrészt Mária Terézia *rex* titulálásának az eredetét keresi, másrészt tágabb értelemben a nőuralom problémájának történeti kontextusát igyekszik vizsgálni a 18. századi Magyarországon. Egyrészt azt próbálom bemutatni, hogy Mária Terézia királyi címe alapvetően az Anjou Máriára vonatkozó középkori hagyományból ered, amely egyúttal a kora újkori Magyarország nőuralomról való politikai gondolkodást is meghatározta. Másrészt vázolom azt a jog- és politikaelméleti fejlődést, amelynek végén a *rex* cím nem a nőuralom elutasításának, hanem épp ellenkezőleg, annak elfogadásának jele lesz. Mindezt három nagyobb egységben igyekszem tárgyalni. Az első részben a nőuralomról szóló elméleti vitákat vizsgálom Magyarországon az 1723 előtti időszakban. Ezt követően a nőuralomról és a női örökösödésről mint gyakorlati problémáról szeretnék beszélni. A fókusz a *Pragmatica Sanctio* elfogadásának elméleti hátterére és Mária Terézia megkoronázásra helyezem. Végül azokat az intellektuális reflexiókat mutatom be, amelyek Mária Terézia trónra jutását követték.

A ginekokrácia 1723 előtti vizsgálatához elsőként olyan jogi munkák kerülnek tárgyalásra, amelyek elméletileg reflektálnak a nőuralom problémájára Magyarországon.²² Ilyen az 1666-ban megjelent *Facies Juris Publici Hungariae*, amelynek szerző-

²⁰ Hertel 2016: 111.

²¹ M. Varga 2014: 127.

²² A ginekokrácia témájához ld.: Puppel 2004; Wunder 2009; Jansen 2008; Coole 1988.

je a korábban Tübingenben tanulmányokat folytató soproni származású jogtudós, Johann Andreas Lochner volt.²³ A magyarországi királyválasztással kapcsolatban Lochner a következőt állapította meg: „a király megválasztásának szempontjai közé tartozik, hogy milyen nemű. Kérdés, hogy vajon Magyarországon egy nő is alkalmas lehet-e az uralkodásra?”²⁴ A probléma alapos feltárásához a 17. századi politikai gondolkodók közül Justus Lipsiust, valamit olyan szerzőket hívott segítségül, mint a német Georg Schönborner vagy Junius Melchior, akiknek a nők politikai szerepéről való gondolkodását nagy mértékben befolyásolta Arisztotelész *Politikája*. Lochner megállapította, hogy az említett szerzők különbözőképpen gondolkodnak a nőuralom, vagyis a *gynecocratia* kérdésről. Vannak szerzők, akik megengedhetőnek tartják a nők uralkodását bizonyos körülmények között, míg mások teljességgel elvetik azt.

Így például Lipsius a *Politika Hat Könyvében* azt írta, hogy a hatalom inkább a férfiakat illeti, mint a nőket, „mert a’ természet úgy parancsolja.”²⁵ Azonban annak ellenére, hogy a nők testileg gyengék, hiányzik belőlük a kitartás, a bölcsesség és tele vannak csalárdsággal, mégis az erények nincsenek csupán a férfinemre korlátozva és a nők férfias gondoskodás révén kompenzálhatják nemük gyengeségét. Ezért Lipsius konklúziója az volt, hogy végső soron a nők is képesek uralkodni, „ha az hazabéli törvény avagy szokás külömbet nem parancsol.”²⁶ Lipsiust azért is érdemes itt kiemelni, mert etikája és politikai filozófiája meghatározta a magyar politikai és szellemi elit gondolkodását a 16. század végétől egészen a 18. századig.²⁷

A fentiekkel teljesen ellentétes következtetésre jutott a Lochner által szintén hivatkozott Georg Schönborner. Szerinte a nők annyi rossz és – a helyes kormányzásra nézve – hátrányos természet adta tulajdonsággal rendelkeznek, hogy jobb őket soha nem engedni hatalomhoz. Ezért, bár elfogadta hogy az erények mindkét nemben kifejlődhetnek, és valóban voltak nők a történelem folyamán, akiknek nagy politikai hatalma volt, azonban ezek szerinte olyan esetek voltak, amelyek kívül estek az általános természeti törvényen, amely azt diktálta, hogy „a kormányzás területét a férfiaknak kell fenntartani,”²⁸ Lochner ugyanezt a kettősséget állapítja meg a gyakorlatot tekintve: vannak országok, ahol nem uralkodhatnak

²³ Czvittinger Dávid szerint Lochner volt az első, aki a magyar közjogot először szisztematikusan tárgyalta. A 18. század első évtizedében Czvittinger úgy látta, hogy sokan tartották kíváncsnak egy Lochneréhoz hasonló, ám a kor viszonyainak megfelelő, teljesebb közjogi mű megírását. Czvittinger 1711: 228.

²⁴ Lochner 1666: Cap. III.

²⁵ Lipsius 1589: Lib, II. cap. 3. Az itt közölt fordítás: Laskai 1641: 45.

²⁶ Laskai 1641: 48.

²⁷ G. Etényi 2002: 29. Wittman 1957: 53–66; Klaniczay 1960: 41–61.

²⁸ Schönborner 1610: 162.

nők, mint Franciaország, mivel ezt a száli törvények tiltják, míg másutt ez lehetséges, mint Angliában.

Mi tehát a helyzet Magyarországon? A fentiek után nem csoda, hogy Lochner válasza sem teljesen egyértelmű. Szerinte Magyarország ugyan azon országok közé sorolható, ahol elismerték a nőuralmat, de ennek nagyon rossz volt a fogadtatása. Lochner a Thuróczi-krónikából merítve elmondja, hogy Nagy Lajos lánya, I. Mária örökölte atyja után a királyságot, de anyjával, Erzsébettel, illetve Garai nádorral együtt rosszul kormányozták országot. Ezért a nemesség letette a trónról, s csak miután Zsigmond kiszabadította a fogságból, ahova Kis Károly rövid uralkodása alatt került, nyerte vissza uralkodói rangját. Lochner tehát a kérdést nem döntötte el, hanem a nőuralmat egy meglehetősen ambivalens politikai helyzetnek mutatta be.

Ennek ellenére a munka nem merült feledésbe. A 18. század folyamán többször újranyomtatották: 1717-ben, majd 1757-ben és 1787-ben. Ezek a példányok azonban már új jegyzetapparátussal kerültek kiadásra, amelyet a lőcsei ügyvéd, a hallei és jénai egyetemek egykori hallgatója, Jóny János készített. Jóny nőuralomról való elmélkedéseire nagy hatással volt a német protestáns abszolutizmus teoretikusa, Henning Arnisaeus, akit Lochner maga is többször idézett, és aki kortársaihoz²⁹ hasonlóan elvetendőnek tartotta a nők politikai hatalmát.

Jóny Lochnerrel szemben úgy látta, hogy I. Mária példája nem bizonyítja azt, hogy Magyarországon nők is alkalmasak lennének a politikai hatalom gyakorlására. Jóny különbséget velt felfedezni aközött, hogy valamilyen oknál fogva a rendek elfogadják a nők hatalmát, vagyis mint politikai forma megvalósul a nőuralom, és aközött, hogy a rendek alkalmasnak tartják-e a nőket a kormányzásra. Jóny szerint ehhez érdemes megvizsgálni a Thuróczi-krónika azon részét, amelyben arról a követségről van szó, amelyet Máriához és Erzsébethez küldtek Kis Károly megérkezése után:

„Nem akarjuk, hogy ezután asszony parancsoljon nekünk. Nem is volt igazság, hogy megkaptátok az országot: nők vagytok, s rajtatok kívül Magyarország királyául nőt soha nem tisztelt. Ekkora birodalom kormányzására nem is vagytok képesek. Ez férfi dolga. Megpróbáltátok már, hogy az ország nehéz ügyeinek intézésében mit ér mostanában a gyöngö nem esze és keze.”³⁰

Jóny szerint ebből a részből világosan látszik, hogy a magyarok nem találták alkalmasnak a nőket az uralkodásra. Ezt az érvet megtaláljuk Arnisaeusnál is, aki a fenti sorokat arra hozta fel példaként, hogy gyakran abban az esetben is, amikor

²⁹ Weber 1992: 182.

³⁰ Thuróczi 1957: 57., Jóny 1717: 15.

nők kapják meg a hatalmat, ha a szükség úgy hozza, azt a kezükből ki kell venni, és férfiaknak átadni.³¹ Jóny elismerte, hogy nem tudta meghatározni ezek alapján, vajon a magyar főurak jogosan fosztották-e meg Máriát a királyi hatalomtól Károly javára. Olvasóinak Arnisaeus vonatkozó írásait javasolja, ha többet akarnak megtudni arról, hogy miért kell a nőket a politikai öröklésből teljesen kizárni.

Az eddigiekből is világos, hogy Thuróczi kétértelműen nyilatkozik a magyarországi nőuralom kérdéséről. Akik a nőuralmat nem tartották elfogadható politikai formációnak, azok is számtalan helyet találhattak Thuróczinál:

„Meddig tétovázunk? Miért töprengünk? Meddig tűrjük az ingatag és szeszélyes asszonyi kormányt? Szolgálatunkat nem becsüli, görbe szemmel néz ránk.”

„Isteni királyaink férfisarja vagy, féktelen nemzetünkön női kormány nem uralkodhatik; az ingatag nem bár harcokat támaszt, de békét teremteni nem tud: így Magyarország, melyet egykor bőségben dúslakodni láttál, most dühös Mars zsákmánya,”

„Ha sértené fölséged lelkiismeretét húgod helyzete, akit - mint tudod, atyja székében tisztelünk – szokás ellenére magasztaltuk fel őt; ily nagy teherhez nem elég a női ész, ily nagy súly alatt még érett korú férfi is verejtékezik, ősrégi csapás folytán a magyar népet mindenfelől ellenség veszi körül. Ezenfelül hatalmas tenger módjára belső gyűlölség is háborgatja; férfi kell ide, hogy megvédjen külső támadásoktól is. Bajos dolog, hogy ily nagy ország gyeplejét leány tartsa, még nagyszívű férfiak is ingadoznak olykor ily nagy ügyekben. Szóljak-e többet?”

Végül azonban Thuróczi vált forrásává azoknak az érveknek is, amelyekkel a nőuralom legitimitását kívánták alátámasztani:

„[Lajos] békén őrizte az országot, s alatta a magyarokat a külső népek inkább rettegték, mint annak előtte; nagy hírüket-nevüket elterjesztette s a csillagokig emelte; a nemzet szeretete a király jóvoltáért halála után sem halt meg: egy szívvel, egy lélekkel az egész nép ezt a leányt választotta királyul, nő létére ráruházták e nagy méltóságot, atyja dicső trónjára ültették és szűzi fejét felékesítették a szent koronával.”³²

³¹ Arnisaeus 1615: (Liber Secundus, Cap II Sec. 12 par. 134.) 420. Arnisaeusról bővebben l. Dretzel 1970.

³² A Thuróczit követő Bonfininél ez így hangzik: „...Máriát olyan szeretettel és olyan kedvező szavazataránnyal emelte királyi trónra egész Pannónia, hogy nem királynőnek, hanem királynak kiáltották ki, és úgy tisztelték őt. Amit nemétől a természet megtagadott, azért a szerencse

„Domina et Rex”: Mária Terézia és a nőuralom problémája a 18. századi Magyarországon

A 17. században Thuróczi fent említett leírása szinte mindegyik jelentős történeti munkában visszaköszön, és a szerzők kiemelik Mária királlyá választásának és koronázásának különleges gesztusát. Így találjuk ezt Inchofer Menyhért, Révay Péter munkáiban és a 18. század elején Schmeizel Márton Szent Koronáról szóló könyvében,³³ tehát a koronázással és a Szent Koronával foglalkozó olyan művekben, amelyet a 18. századi kortársak ismertek és alpműnek tekintettek.

Mint láttuk, Lochner egyik fő állítása a nőuralomról az volt, hogy bár megjelent Magyarországon, de a kezdetektől elég rosszul fogadták. Ennek az eredendően negatív recepciónak az egyik fő jele az volt Lochner szemében, hogy Mária megkoronázásánál *rex* címet adtak neki. Itt a 16. századi francia történészt, Etienne Pasquier, *Recherches de la France* című munkájából idéz, ahol azt olvashatjuk:

„a magyarok, akik nem tudták elviselni, hogy a korona egy nőre száll, hogy kimutassák vonakodásukat, királynőjükéről beszélve őt férfivá tették, és Mária Királynak neveztek.”³⁴

Jóny kommentárjában nem értett egyet Lochnerrel és az általa citált Pasquier-vel. Jóny szerint kezdetben jól fogadták Máriát, csak idővel lettek elégedetlenek vele. Mindebből látszik, hogy a bevezetőben idézett Sacy valószínűleg Pasquier-tól vehette át a *rex* cím nőkre való alkalmazásáról szóló magyarázatát, amely ezek szerint

áradó kedvezéssel kárpótolta; királynő helyett mindenütt királyként üdvözölték, és míg férjet nem vett maga mellé, Pannónia akaratából mindig királynak nevezték, és így írták valamenyny oklevélben. Sőt, a teljes főpapi, főúri és nemesi rend kíséretében elvitték Fehérvárra, ahol szabályszerűen megkoronázták, nehogy azt mondhassák, hogy a szent korona, melyet valami isteni szellem Magyarország fejedelmeinek rendelt, őt méltatlannak találta.” Bonfini 1995: 324. Thuróczi Mária királykoronázását pedig Monaci Lőrinc Kis Károlyról szóló verséből vette át:

„Szűz feje hordja ezentúl a magyarok koronáját,

És egyetértve tekinti királyának valamennyi

Honpolgár, neme rejtőzvé a király nevezetben,”

Márki Sándor fordítása. Márki 1885b: 210. A fordítás nem pontos: Vö. „Regnicolae illustrant hoc regis nomine sexum” Monacis 1758: 326.

³³ Inchofer 1644: 279. „Maria Ludovici Primi Regis filia, consensu omnium, & suffragio, ob praeclara Patria merita, eodem sacro Diademate ornata, regimen suscepit, quamvis hoc discrimine, quod ea de causa non Regina, sed Rex diceretur.” 279. Révay 1659: 25. “Maria itaque consilio publico habito, movit animos Hungarorum procerum, ut sibi imperii axioma jure electionis ob maximam Ludovici patris merita deferent. [...] Maria veró more virorum in capite coronata fuerat.” 25. Schmeizel 1718: 48. “Unica Maria Ludovici I. filia nominari potest, quae consensus omnium, ob praeclara Patris merita, Sacro Stephani Diademate praeter morem in capite fuit ornata, regimen suscepit, qua de caussa non *Regina* sed *Rex* dicta atque nuncupata fuit.”

³⁴ Pasquier 1621: 543.

francia területen, egészen a 18. század végéig tartotta magát. Pasquier reflexiói tehát a középkori Magyarországról szóltak, pontosabban arról, ahogy ennek bizonyos jellemzőit egy – a száli törvények világában élő – francia értelmezte.

III. Károly uralkodása alatt fiú utód hiányában a női öröklés és a nőuralom kérdése már nem csupán elméleti, hanem gyakorlati problémává lett, amely a *Pragmatica Sanctio*-ban nyert feloldást. Itt részletesen nem térnék ki a *Pragmatica Sanctio* keletkezésének történetére, mert arról részletes munkákat írt többek között Gustav Turba és Salamon Ferenc.³⁵ Inkább azokat az érveket szeretném közelebbről megvizsgálni, amelyek a női öröklés és nőuralom elfogadásához hozzájárultak.

Amikor 1711-ben Eleonóra királyné összehívta a horvát országgyűlést, hogy ott megválasszák a pozsonyi diétára küldendő követeket és jóváhagyják a nekik szóló utasításokat, az akkori zágrábi püspök, Esterházy Imre váratlanul felhozta a női öröklés ügyét, amelyet megvitatta végül a horvát országgyűlés elfogadott.³⁶ A „horvát *Pragmatica Sanctio*”-nak is nevezett dokumentum különböző érveket sorakoztatott fel amellett, hogy miért lenne fontos az örökös királyságot a Habsburg dinasztia női ágára is kiterjeszteni. A horvát rendek szerint a férfiág kihalása esetére fenntartott szabad királyválasztó jog roppant veszélyes, mert a királyságot olyan zűrzavarba taszítaná, mint amilyent a szabadon választó Lengyelországban lehet megfigyelni.³⁷ A bekövetkező káoszt csak úgy lehet megelőzni, ha a trónöröklést a női ágra is kiterjesztjük: „ha szerencsétlen sors miatt meghal az ausztriai király, uralkodjon felettünk ausztriai királynő.”³⁸ Mindezt két történelmi érveléssel ismegerősítették. Az első Habsburg Eleonóra (1653-1697), III. Ferdinánd német-római császár lányának példája volt, aki 1670-ben I. Mihály lengyel király felesége lett, s aki Mihály halála után rövid ideig igazgatta Lengyelországot. Erre vonatkozóan kifejtették, hogy a Habsburg-háznak „olyan isteni kiváltsága van a női nem gyengeségében”, hogy Eleonóra Lengyelországban uralkodó lett, „nem csak királynéi, hanem királyi és férfi kormányzásban.”³⁹ Majd ezt követően rátértek Anjou Máriára, azzal érvelve, hogy ha Nagy Lajos király kiérdemelte a magyar rendektől, hogy lányát Máriát, a korona örökösévé és királlyá tegyék, akkor az ausztriai ház szintén kiérdemelte a „*gens Croata*”-tól, hogy a dinasztia „királynéi magját a királyság fejedelmeiben tovább örökítsük.”⁴⁰ A két történelmi példa arra szolgált érvként, hogy a női örökösödés – és ezzel együtt a

³⁵ Turba 1911–912; Turba 1906; Salamon 1866; Csekey 1917.

³⁶ Forgó 2009: 72–73. A horvát *Pragmatica Sanctio*-ról: Klaić 1915.

³⁷ Kukuljević-Sakcinski ed. 1862: 106.

³⁸ Kukuljević-Sakcinski ed. 1862: 106.

³⁹ Kukuljević-Sakcinski ed. 1862: 106.

⁴⁰ Kukuljević-Sakcinski ed. 1862: 107.

nőuralom – lehetséges mind a magyar királyság, mind pedig a Habsburg-ház története alapján. A felvetésnek egyelőre nem lett komolyabb következménye, mert a magyar koronázó országgyűlés a horvát felvetésről nem hozott döntést.

Figyelemre méltó azonban az 1712. évi nádori konferencia, amely július 7-én Esterházy Pál nádor elnöklete alatt bizonyos feltételek mellett elfogadhatónak vélte a női öröklést. Az uralkodó számára azonban a felterjesztés első pontja rögtön problémásnak bizonyult, amely azt kívánta, hogy Károly nevezze meg azt a női utódot, akinek javára a dinasztia többi női tagjának le kell mondania a hatalomról. Ez azonban Károly jövődő gyermekeit zárta volna ki az öröklésből, így az uralkodó egy időre elnapolta a kérdés tárgyalását. 1712-ben tehát a nádori konferencia még nem terjesztette volna ki a női öröklést az egész dinasztiára, hanem csupán egy megnevezett női tagra. A konferencia továbbá azt is kikötötte, hogy nem csak az ilyen módon trónra kerülő női utódot, hanem annak férjét is mint *correx* meg kellene koronázni.⁴¹ Csekey István mindezt úgy értelmezte, hogy 1712-ben a rendek még nem tartották kívánatosnak, hogy egy nő egyedül üljön a magyar trónra. Szerinte a nádori konferencia tagjai ennél a kitételnél talán Anjou Máriára és „azokra a zavarokra gondoltak, amelyeket a nőuralom gyengesége [...] okozott.”⁴²

1722-ig többször tárgyaltak Bécsben arról, hogy a női örökösödés kérdését mikor hozzák fel a magyar rendek előtt. 1714-ben, Stahremberg gróf például a kérdés elnapolását javasolta, mert véleménye szerint a „a magyarok királyt akarnak és nem királynőt, s amint ezt a kérdést felvetik közöttük, nagy mozgolódás támad.”⁴³ Abban, hogy 1722-ben az országgyűlés elfogadta a *Pragmatica Sancti*ót, nagy szerepe volt az egykori kuruc katonának és nádori ítélőmesternek, Szluha Ferencnek, aki egy díszes barokk szónoklattal próbálta a nőági trónörökléssel és a nőuralommal kapcsolatos esetleges kételyeket eloszlatni és a rendeket meggyőzni arról, hogy ez megvalósítható Magyarországon.

„Senki se aggódjék azon, hogy a királyi sarj szerencsésen nem fog előhaladni; mert atyja hősisége diadaljelekből készített neki vert utat és egyengeté meg aczélsával; [...] Férjfi nő személyében! – még pedig a legnagyobb joggal (Trip. Tit. 7. et 50. Pars I.) Mert a hazai alaptörvény a nőket férfiakként nyilatkoztatja. Sze-

⁴¹ „... deinde vero postquam modo praevis Matrimonium inivit, erga praemissorum omnium acceptationem et effectuationem Ipse etiam Maritus veluti im[m]mediatus Rex et Dominus quoque intra hoc Regnum Hungariae se coronari faciet.” *Opinio palatini principis Pauli Esterházy et consiliariorum de successionem sexus feminini Carolo III. prasentata. Posonii, 8. Julii 1712.* Közli: Csekey 1917: 492–496.

⁴² Csekey 1917: 180.

⁴³ Turba 1911–1912: Bd. II. 280.

rencsés Verbóczy, a ki írta; szerencsés magam, ki javallom; szerencsésebbek ti, kik megerősítetek; mert az országgyűlésre egybegyűlt rendekre mindig szabad a hivatkozás; de legszerencsésebbek utódaink, kik a legjobb törvény rég ohajtott gyümölcsét örökre élvezhetik. [...] A századokkal ezelőtt hozott törvény hatályát magán a törvényhozón nyilatkoztatja. Más uralkodók a királyi méltóság jogai közé számítják a törvények alóli föloldozást; a mi törvényünk a most kiskorú, de felséges női elsőszülöttet férfivá, királylyá teszi!”⁴⁴

Itt Szluha a *Tripartitum* azon helyeire utal, amelyek a fiúsításról szólnak.⁴⁵ A fiúsítás középkori eredetű királyi privilégium, fimagszakadás esetén a király olyan joggal ruházta fel a leány utódot, amelyek eredetileg csak a fiú utódoknak jártak, tehát megörökölhette a családi vagyont.⁴⁶ Szluha célja annak bizonyítása volt, hogy a magyar joggal semmilyen módon nem ütközik, ha nő örököl és uralkodik, mert ez kvázi a magyar törvények rendszeréből fakad. Anjou Mária szintén előkerül ebben a beszédben:

„Részemről nem is akadhatnék fenn valaha az örökösnek akár nő, akár kiskorú voltán! Nem nő voltán, ha megemlékszem Máriára, Lajos király leányára és hazánk évkönyveire, - Máriára, kit szülőjének az országnagyok és az egész ország iránt mind hadban mind békében kitüntetett szeretete, ezek méltóságának fenntartása, és a honfiaknak az apa érdemei iránti háladata ajánlott.”⁴⁷

Szluha ráadásul nem is az egyetlen, aki ekkor ilyen módon prezentálja a női örökösödést és a nőuralom bevezetését. Bencsik Mihály, 1722-ben a *Novissima Diaeta Nobilissima* című óriási, abszolutista szellemű jogi munkájában azt javasolja, hogy amennyiben a férfiág kihal a Habsburg házban, akkor a női utódot kell „fiúsítás” révén örökössé tenni. Ezt arra alapozza, hogy az 1547. évi törvény V. cikk 5. paragrafusa kimondja:

„Mert, miután az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették az összes rendek és karok annak, ha Magyarországon marad, nem kisebb hűséggel, ragaszkodással és tisztelettel fognak engedelmeskedni, mint magának Ő felsége személyének.”⁴⁸

⁴⁴ Salamon Ferenc fordítása. Salamon 1866: 152.

⁴⁵ Trip. Pars I. Tit. 7. et 50.

⁴⁶ Máday 1913: 28.

⁴⁷ Salamon 1866: 150.

⁴⁸ CJH 1547: 5. § 5.

Mivel a *Tripartitum*⁴⁹ szerint a nőket is lehet örökösnek nevezni, aminek felétele a fiúsítás eljárása, ezért tulajdonképpen nincs akadálya annak, hogy Magyarországon a dinasztia egy női tagja örökölje meg a királyi hatalmat.⁵⁰ Így áll össze az a Werbőczyből és *Corpus Juris*ből levezetett jogelméleti konstrukció, amely a szokásjogon belül akarja értelmezni a Habsburg-ház nőági örökösödését. Miután azonban a rendek 1722-ben elfogadták a *Pragmatica Sactiót*, a fiúsítás, mint jogi konstrukció Mária Terézia koronázásánál ismét már nem került elő, hiszen szükségtelessé vált. Eddigi ismereteim szerint senki sem hivatkozott a fiúsításra 1741-ben. Mivel a *Pragmatica Sanctio* kimondta, hogy a Habsburg ház örökös a női ágon is, ezért a fiúsítás kérdése lekerült a napirendről. A 18. század vége felé azonban ismét előjön a *praefectio* mint értelmezési keret. Baerenkopf Ignác a királyné-koronázások jogáról szóló munkájában a következőket írja: „Máriát pedig, neme miatt mint királynét, a fiúsítás és hatalma miatt pedig mint királyt avatták fel, az esztergomi érseknek kellett megkoronázni és felkenni, miként a mi időnkben Mária Terézia királynő esetében is láttuk.”⁵¹

A fiúsítás mítosza viszonylag sokáig tartotta magát. Egészen a 20. századig felmerül különböző jogi és történeti munkákban. Az aulikus Lakics Zsigmond 1809-ben a trónöröklés jogáról írt munkájában „mesemondók”-nak nevezi azokat, akik Anjou Mária estében *praefectoról* beszélnek.⁵² Szerinte a félreértés abból támadt, hogy Mária egy oklevelében úgy nyilatkozik, hogy a magyar trónra, „*uti filius masculus, ipsius olim genitoris nostri transcendentibus*.” Mert ez semmi mást nem akar jelenteni, mint azt, hogy abban a rendben és jog szerint került a királyi székbe, mintha az apjának fia született volna. Lakicsot ez azért zavarta, mert ő ebben a könyvében azt akarta bizonyítani, hogy Magyarországon a trón mindig is örökös volt, vagyis Máriát sem választották és nem is fiúsították, hanem egyszerűen örökölte a hatalmat.⁵³ Cziráky Mózes ellenben kardoskodott a fiúsítási narratíva mellett.⁵⁴ Máday Andor *A magyar nő jogai a múltban és jelenben* című 1913-ban megjelent munkájában szintén úgy véli, hogy Magyarországon mind Anjou Mária, mind pedig Mária Terézia a fiúsítás intézménye által került hatalomra, mert a *Pragmatica Sanctio* a magánjogi eljárást átültette a közjogba.⁵⁵

Pontosan ez a jogi érvelés volt az, amely miatt Salamon Ferenc az 1860-as években elmarasztalta Szluhát, mivel Salamon szerint „[a] magánjog szól ugyan a női örö-

⁴⁹ „Haeredis nomen ipsae quoque Filiae gerunt” Trip 1. 17.

⁵⁰ Bencsik 1722: 105.

⁵¹ Baerenkopf 1792: 47–48.

⁵² Lakics 1809: 86–87.

⁵³ Lakics közjogi elképzeléseiről ld. Poór 2000: 53–77.

⁵⁴ Cziráky 1820: 65–66. Vö. Márki 1885a: 34. n2.

⁵⁵ Máday 1913: 104. Máday a fiúsítás intézményével hatalomra került királynők közé sorolja Luxemburgi Zsigmond lányát, Erzsébetet is.

kösödésről; de ha az alkalmazható lesz vala a királyi házra, fölösleges lett volna külön államjogi szerződést kötni érte.”⁵⁶ Hasonló jogi mechanizmusok és a nők politikai hatalmának öröklése ellen már az említett Henning Arnisaeus is tiltakozott 1615-ben. Arnisaeus felvetette a kérdést, hogy abban az esetben, ha a nők a férfiakkal egyenlő mértékben örökölhettek a magánvagyonból, akkor ezt a jogi elvet lehet-e alkalmazni a közügyek esetében, tehát a politikai hatalom öröklésénél. Arnisaeus szerint miként az egyik állam törvényeinek ereje nem érvényes a másikon, úgy a magánjogot sem lehet a közügyekre alkalmazni, egyrészt azért, mert „a közös dolgok nincsenek olyan módon a fejedelem erszényében és tulajdonában, hogy ennek ítélete és haszna szerint kerüljenek szétosztásra, [másrészt azért,] mert a közjavakhoz hivatalkot kötöttek, amelyekre a nők nem alkalmasak.”⁵⁷ Annak ellenére tehát, hogy Mária Teréziát *de facto* nem fiúsították, a *praefectio* eljárása mind a kortársak, mind pedig a következő generációk számára olyan jogi analógiát jelentett, amelynek mintájára értelmezni lehetett azt a rendkívüli helyzetet, hogy egy nő kapta meg a kor elképzelései szerint leginkább férfiakhoz illő legfőbb politikai hatalmat.

Mindemellett úgy tűnik, hogy a legfontosabb történeti érv mégiscsak az volt, hogy Anjou Mária elnyerte a királyi címet. Szegedi János, nagyszombati jezsuita jogtanár 1734-ben megjelent jogi tankönyvében azt írta, hogy a *Pragmatica Sanctio* elfogadásának egyik oka az ősök példája, amely azt tanította, hogy az atya érdemeiért Máriát királlyá koronázták.⁵⁸ Hogy Anjou Mária esete 1740-re mennyire precedens értékűvé vált, jól jelzi Bél Mátyás levele, amelyet 1740 okt. 27-én írt, egy héttel III. Károly halála után:

„az égi hatalmasság királynőt adott nekünk, aki tanult, kegyelmes és a bölcséleti irodalommal szemben jóságos. Ha nem tévedek II. Máriának fogjuk hívni, amit a csakhamar összehívandó diéta el fog dönteni.”⁵⁹

Így is történt. 1741 június 19-én, egy nappal Mária Terézia bevonulása előtt merült fel az a kérdés az országgyűlésen, hogy miként kiáltsanak *vivat*ot a királynőnek. Sajnos erről a vitáról nem maradt fenn egészen részletes beszámoló. A legtöbbet Kolinovics Gábor mesél ez eseményről. Tőle tudjuk, hogy Esterházy Imre, aki ekkorra már esztergomi érsek lett, vetette fel azt a problémát, hogy vajon a koronázási ceremónián „Vivat Rex” vagy „Vivat Regina” lesz-e a koronázást követő akklamáció

⁵⁶ Salamon 1866: 146.

⁵⁷ Arnisaeus 1615: Lib. II. 382.

⁵⁸ Szegedi 1734: 74.

⁵⁹ Bél Mátyás levele Gottfried Schwartznak. Pozsony, 1740. október 27. In: Szelestei N. 1993: 480.

formulája. A Bécsből küldött koronázási rendben ugyanis „Vivat Regina szerepelt.”⁶⁰ Esterházy úgy érvelt, hogy a királynő neme és a királyi *dignitas* úgy kerülhet bele egyaránt az akklamációba, ha „Vivat Domina et Rex noster” lesz a felkiáltás. Erdődy Gábor egri püspök, aki a „Vivat Rex” megszólításért kardoskodott, azt mondta, hogy a *Pragmatica Sanctio* 2. artikulusa mind a női, mind pedig a férfi utódokat elfogadja ugyan, azonban a *regina* szó semmiképpen sem ugyanazt az értelmet hordozza, mint az „örökös király” kifejezés. Továbbá felhozott példaként, egy olyan arany láncon függő medált is, amit Koller József kancelláriai titkár fia, Koller Imre Ferenc kapott, miután a bécsi egyetemen megvédte a Mária Teréziának dedikált *Jus fisci & populi* című dolgozatát. Az érmét jutalmul kapta a királynőtől, és a következő felirat állt rajta: „MARIA THERESIA DEI GRATIA UNGARIAE, BOHEMIAE etc. REX”. Mivel ez nem sokban különbözött az elhangzottaktól, – írja Kolinovics – a szavazás után kijelentették, hogy a formula: „Vivat Rex Domina nostra” lesz.⁶¹

Ez a mesébe illő történet elsőre eléggé valószínűtlennek tűnhet, jelezve azt, hogy a koronázási ceremónia folyamán a Szent Koronát Mária Terézia fejére helyezték, és nem a vállához érintették, miként az a királynék esetében szokás volt. Azonban egy másik személy, Bél Károly András ugyancsak beszámolt arról egyik könyvében, hogy látta Koller Imre azon medálját, amelyet a dolgozata megvédése után kapott a bécsi egyetemen és amelyen szintén a *rex* szó szerepelt.⁶² Így nem csak a vita ezen lefolyása, de az érme létezése is elképzelhetőnek tűnik. A fentiek tükrében érthető, hogy Esterházy Imre miért a következő formulával köszöntötte a Magyarországra érkező Mária Teréziát:

„nemének tekintetében, mint úrnőnket, hatalmának tekintetében pedig – őseink fénylő szokásai szerint, vagy az atyai rendelkezés miatt meghajlított térdrel –, mint királyunkat és urunkat tiszteljük.”⁶³

⁶⁰ OK GY 700.478: 100.

⁶¹ Kolinovics 1790: 148–149. Más országgyűlési naplókban a történet különböző változatokban szerepel. Mindegyikben közös vonás, hogy a kérdés a felsőtáblán merült fel és a „Vivat Domina, & Rex noster” formulát Esterházy Imre javasolta. A naplók általában azt írják, hogy a kérdés a koronázás pillanatára vonatkozott, de van olyan változat is, amelyik a koronázási hitlevél feletti esküt követő akklamációval hozta kapcsolatba a vitát. Ugyancsak itt kerül említésre, hogy a „vivat Domina, & Rex noster” javaslat mellett voltak olyanok, akik inkább a „vivat Rex & Do[m]ijna nostra” formulát tartották jobbnak, feltehetőleg a királyi cím egyértelmű hangsúlyozása miatt. Végül a rendek az előbbi formulában állapodtak meg. MNL OL A 95 20. kt. (oldalszám nélkül).

⁶² Bél K. A. 1742: 32. a, jegyzet. „Vidi nummum aureum, quem Augustissima Regina, Maria Theresia, Illustris Koller, magnae spei filio, in Academia Viennensi eruditionis specimen edenti, obtulit, cum inscriptione: Maria Theresia, Dei gratia Rex Hungariae.”

⁶³ OSZKK Fol. Lat. 597.. „M[ai]es[t]a[tem] V[est]ra[m], quam Sexu Dominam Nostram, Potestate

Ebben a mondatban az ősök szokásaira való hivatkozás a Thuróczi krónikából származó hagyományra, az atyai rendelkezés, vagyis a „Patria Sanctio” pedig a *Pragmatica Sanctio*ra utal. Ezzel Esterházy lényegében meg is magyarázta, hogy Mária Teréziát miért nevezték *rex*nek: Egyrészt a *Pragmatica Sanctio* úgy rendelkezett, hogy III. Károly női utódát is el kell ismerni uralkodóként a magyar trónon, másrészt az Anjou Máriához köthető hagyomány precedens értékkel bírva azt diktálta, hogy a megkoronázott nőt is *rex*nek kell hívni. Így Esterházy és a magyar rendek a „*Vivat Domina et Rex noster*” formulában látták kibékítve a magyar történeti hagyományt koruk politikai realitásával, azzal, hogy Mária Terézia személyében egy nő fog az ország felett uralkodni. Esterházy Imre 1741 június 25-én nemcsak Mária Teréziát, hanem saját politikai programját is megkoronázhatta, hiszen ő már zágrábi püspökként is kardoskodott a Habsburg dinasztia női ágának öröklésért és adott esetben a nőuralom elfogadásáért.

A tény, hogy Mária Teréziát 1741-ben „*Domina et Rex*”-ként üdvözölték a koronázás alatt, azonban feltehetőleg nem vált rögtön ismertté Magyarországon kívül, mert például a koronázás után Augsburgban megjelenő, s a ceremóniát részletesen ismertető nyomtatvány az eredeti koronázási ordót követte, ahol még „*Vivat Regina*” szerepelt.⁶⁴ Ezért aztán nem csoda, hogy később is ellentmondásos információk keringtek arról, hogy miként akklamálták a magyar rendek Mária Teréziát. Így az olasz történész, Francesco Beccatini által írt és 1781-ban megjelent Mária Teréziáról szóló életrajzi munka úgy tudta, hogy az akklamáció „éljen anyánk és királynőnk” volt.⁶⁵

Mária Terézia megkoronázásával és a *Pragmatica Sanctio* életbe lépésével Magyarország a Habsburg dinasztia női és férfi ágán is örökös királysággá vált. Így a kortársak joggal érezhették, hogy 1741-ben egy új periódus kezdődött a királyság életében. Ezért Kolinovics Gábor az 1741. esztendő az ausztriai ginekokrácia első éveként tartotta számon és egyúttal a Magyar Királyság történetének új időszakáról beszélt.⁶⁶

Vero praelucentibus Majorum N[ost]rorum moribus, Patriave Sanctione ipsum lunato genu veneramur Regem & Dominum Nostrum” Korábbi tanulmányomban ennek a szöveghelynek egy másik változatát idéztem. Kovachich *Solennia inauguralia* című kötetében – amelyre akkor hivatkoztam – ugyanis „Regem & Dominam Nostram” szókapcsolat szerepelt, ezért az idézett szakasz végén a „királyunkat és úrnőnköt” kifejezést használtam. Az általam áttekintett országgyűlési naplóknak azonban mindenhol „Regem & Dominum Nostrum” olvasható, ahogy a fenti példában is, ezért a most közölt fordítást tartom helyesnek. Vö. Kovachich 1790: 205. és M. Varga 2014: 120.

⁶⁴ *Ausführliche Beschreibung* 1741.

⁶⁵ Beccatini 1781: 33.

⁶⁶ Ld. Kolinovics 1790.

Hasonlóképpen gondolta ezt Bél Mátyás is, a koronázás eseményeiben Mária Terézia ginekokráciájának Magyarországra való megérkezését és egy új szakasz kezdetét látta.⁶⁷

A koronázási ünnepség pillanatait több metszet és festmény is megörökítette.⁶⁸ Külön kiemelendő ebben a tematikában az a Franz Messmer és Wenzel Pohl által készített monumentális festményciklus, amely a Magyar Udvari Kancellária fogadótermét díszítette.⁶⁹ Amíg ezek Mária Terézia koronázását dicsőséges pompában mutatják be, fennmaradtak olyan megjegyzések is, amelyek valamelyest tükrözik azokat a kételyeket, amelyek Mária Terézia nőuralmával és alkalmasságával kapcsolódtak egybe. Ilyen például az a több országgyűlési naplóban is fellelhető szakasz, amely Mária Terézia öltözetét írja le a Szent Márton templomból történő kivonulásánál. A napló megjegyzi, hogy a királynő „látható fáradtsággal”⁷⁰ viselte a koronát és a diszes öltözetet. Torkos József szerint Mária Terézia egy valóságos „arany páncél alatt”⁷¹ sétált, amely „a szent testet olyan mértékben borította be, hogy a felséges Királynő alig tudott benne mozogni.”⁷²

Ennél azonban sokkal érdekesebb a koronázó dombra való fellovágás esete. 1741 április 8. bécsi udvari konferencián felmerült az a kérdés, hogy Mária Terézia miként hajtsa végre a koronázási dombra való fellovágást és a négy égtáj felé történő suhintást Szent-István kardjával. Mivel ez utóbbit is a koronázás kihagyhatatlan részének tartották először úgy gondolták, hogy Mária Teréziának egy hordszékre kellene felülnie, mivel hintóval nincs elég hely felhajtani a dombra.⁷³ A királynő, aki ekkor csupán annyit jegyzett meg, hogy erről a kérdésről még határozni fog, végül másként döntött. Mária Terézia gyakorolni kezdte a lovaglást és készen állt, hogy a korábbi királyokhoz hasonlóan ő is a maga teljességében hajtsa végre a ceremóniát.⁷⁴ Hogy mindez mennyire ismerté vált, jelzi az is, hogy az angol *The Gentleman's Magazine* 1741 júniusában a bécsi hírek között tájékoztatta olvasóit, hogy „a királynő koronázásának napján nagy kavalkád lesz, amikor Őfelsége a ceremónia folyamán háromszor fogja megforgatni kardját a levegőben, ezért most azt tanulja, hogy miként kell lovagolni amazoni ruhában.”⁷⁵ A koronázásról készült festmények, metszetek és érmék ked-

⁶⁷ Bél M. 1746: XXIII–XXIV.

⁶⁸ Serfőző 2017b: 105–109.

⁶⁹ Serfőző 2017a: 51.

⁷⁰ OSZKK Fol Lat. 597. 135.

⁷¹ Torkos József 1746: 550.

⁷² Torkos József 1746: 550.

⁷³ HHStA ZA-Prot, Bd. 18. 1741 – 1742. fol 71.

⁷⁴ Stollberg-Rilinger 2017: 88.

⁷⁵ [szerző nélkül] Vienna June 17. N.S. *The Gentleman's Magazine* 333.

volt motívuma lett ez a jelenet. Nem csoda, hogy a „*Nec priscis regibus impar*”, „nem méltatlan a régi királyokhoz” feliratú érmét is ez az aktus díszíti.⁷⁶ Ez az ikonikussá vált pillanat örökítette meg leginkább azt a gondolatot, hogy Mária Terézia („supra Foeminam”) fölötté áll a női nemre jellemző tulajdonságoknak, és női teste ellenére alkalmas az uralkodásra. Miként azt egy korabeli leírás összegezte: „férfias lelkét ezután is gyakran próbára tette mindenki ámulatára”.⁷⁷

A hivatalos reprezentáció ellenére, azonban ismerünk olyan hangot is, amely egészen máshogy látta a dombra való fellovaglást. Az egyik országgyűlési napló szerint ugyanis „kezdetben úgy tűnt, hogy a ló ellenáll a királynő parancsának.” Mindamellett az ismeretlen szemtanú hozzáteszi, hogy „aztán hosszabb noszogatás nélkül felvágattak a dombra.”⁷⁸ A rövid megjegyzés, hogy a ló – amelyet egyébként erre az aktusra betanítottak⁷⁹ – nem akart elindulni a királynő parancsára, jelzi azt a bizonytalanságot, amely Mária Terézia alkalmasságával kapcsolatban felmerülhetett a kortársakban. Paul Kléber Monod szerint „a lovon ülő király reprezentációjának célja, hogy az uralkodásra való képességet demonstrálja, ahol a ló a királyságot és az embereket jelképezi.”⁸⁰ Ha valaki képes egy irracionális állatot irányítani, akkor képes az emberek felett is uralkodni. Mindennek ellenkezője viszont az uralkodásra való alkalmatlanságot jelezhetette.

Hasonló kétségeket fejez ki az a pletyka is, amit Kolinovics Gábor írt le Mária Terézia koronázási pénzeiről. Kolinovics saját elmondása szerint „egy nagyon művelt barátjától hallotta, aki az egész keresztény Európát beutazta”⁸¹, hogy tizenkétezer olyan érmét szórtak szét Magyarországon és a közeli területeken, amelynek egyik oldalán Mária Terézia arcképe, a másikon pedig a magyar címer volt látható. Azonban „vagy az ötvösmester hibája folytán, vagy talán az isteni gondviselés adott figyelmeztető jelet”, a pénzérméken lévő címer megrongálódott és a királynő portréja úgy eltorzult, mintha himlő támadta volna meg.⁸² Kolinovics többet nem tudott az esetről és nem is látott ilyen érméket, de a történet szerint voltak olyanok, akik Mária Terézia trónra lépésében a teljes káosz eljövételét látták, ami az osztrák örökösödési háború idején nem volt egészen alaptalan félelem.

⁷⁶ Strunck 2017: 66.

⁷⁷ *Acta coronationis* 1741. § 4.

⁷⁸ OSZKK Quart Lat. 401. *Diarium Dietae anni* 1741.

⁷⁹ OSZKK Fol. Lat. 597. 139.

⁸⁰ Kléber Monod 1999: 319–320.

⁸¹ Kolinovics 1790: 231.

⁸² Kolinovics 1790: 231.

„Domina et Rex”: Mária Terézia és a nőuralom problémája a 18. századi Magyarországon

Az efféle bizonytalankodásra reflektált Padányi Biró Márton, a későbbi veszprémi püspök egy 1742 karácsonyán mondott prédikációjában, amelyben szintén próbálta azokat a kételyeket eloszlatni hallgatóságában, amelyek királyuk női volta miatt merültek fel:

„Ámbár tehát ezen emberi erőtlenségben öltözött mindenható Kisded gyermek Királyod után való földi Királyodis erőtlennek láttassék azért, hogy Aszony állat, de ne fély [...]. A' Királyi Választás egyedül ISTENtül vagyon, Isten adta ezt néked Királyul, ne Fély azért, sőt inkább azért bizakodgyál hogy erőtlén, mert már itt nem az ember, hanem önnön maga a' mindenható Isten győzedelmeskedik [...]"⁸³

Egy másik egyházi személy, a Padányi Biró hatására katolizált, majd domonkos rendi szerzetessé lett Füsi Pius *Carmen pastorium* című, 1741-ben megjelent költeményében szintén támogatásának adott hangot Mária Terézia trónara lépésével kapcsolatban, egyúttal különös kulturális reprezentációját fogalmazta meg a nőuralom Magyarországi megvalósulásának.⁸⁴ Köszönettel tartozom Simon Lajos Zoltánnak, hogy felhívta figyelmemet a rendkívüli költeményre, amelyben a Vergilius eklogáiból ismerős női figurák a következőkről társalognak:

Phyllis:

Leginkább a női nem üljön most nagy ünnepet,
Boldogan gondoljon az új örömekre,
TERÉZIÁNK királyi koronát hoz.⁸⁵

Galatea:

Mi szerencsések, háromszorosan és négyszeresen boldogok
Az égi hatalmak oly nagy kegyelemmel néznek a mi nemünkre
És azt a királyság diadémjával ékesítik
Úgy hozta a sors, hogy mi fogjuk uralni a világot
Mi fogunk a férfiaknak utasításokat adni, és minden a mi parancsainknak fog engedelmeskedni, egyetlen férfi sem uralkodhat.

⁸³ Padányi Biró 1742: (oldalszámozás nélkül).

⁸⁴ Simon 2015: 248.

⁸⁵ Füßy 1744: 42.

Praecipue muliebre genus nunc festa celebret
Tempora, concipiat hilari nova gaudia mente,
THERESA regalem dum portat nostra coronam.

Ezután a férfiakra hagyva az orsót és a rokkát
Ennél nagyobb dolgokkal fogunk foglalatoskodni⁸⁶

A női nem diadalának ujjongása közepette Amaryllis emlékeztette Galateát:

TERÉZIA, aki a királyok trónjára lép
Nem adott neked hatalmat, TERÉZIA koronája nem mentett meg a rokkától
Nem szakított ki a a férj jogai közül
Ezért, megmaradva saját sorsunkban, dicsérjük inkább a boldog TERÉZIÁT
És neki kegyes fogadlmainkat adjuk, hogy háborítatlan királyságait
hosszú éveken át békében kormányozza.⁸⁷

A fenti sorok jelzik azt, hogy mennyire szokatlan és kivételes volt Mária Terézia nőuralma a kortársak szemében, amely a szerzőnek alkalmat adott arra, hogy még a társadalmi hierarchia teljes felborulásának vízióját is felvázolja. A vergiliusi nőalakok párbeszéde egyszerre erősíti meg Mária Terézia uralkodói hatalmát, elismerve őt a királyok trónján, és a fennálló rendet, amelyet Mária Terézia uralma nem változtatott meg, hiszen annak esetleges implikációit, kiterjesztését a társadalom egyéb területei-re Füsi nem tartotta sem elképzelhetőnek, sem kívánatosnak. Mindebből azonban az is világosan kitűnik, hogy Mária Terézia királyi szerepe némileg megbolygatta a női nem természetéről addig megfogalmazott előítéleteket.

Nemcsak az irodalmat, hanem a történetkutatót is inspirálta Mária Terézia királyi címe és trónra lépése. Bél Károly András, Bél Mátyás fia „*De Maria Hungariae regina commentatio*” címmel jelentett meg egy könyvet, amelyben azt a kérdést vizsgálta, hogy

⁸⁶ O nos felices, & terque, quaterque beatae!
Quod tam clementer nostrum pia Numina sexum
Respiciunt, illumque beant diademate regni.
Jam modo nos, sic fata ferunt, dominabimur orbi:
Nos dabimus mandata viris, atque omnia nostris
Parebunt jussis, jam vir non imperet ullus.
Linquentesque viris posthac fusumque, columque,
Nos insistemus rebus majoribus illo.

⁸⁷ Namque tibi solium conscendens THERESA Regum
Imperium nullum tribuit, THERESAEque Corona
Nec tibi fusum adimit, nec te de jure Mariti
Eripit: in nostra nos tantum forte manentes
Felicem potius THERESAm laudemus, & illi
Vota pia addamus, longos út fausta per annos
Impertrubata sua Regna in pace gubernet.

I. Mária vajon *rex*nek vagy *reginának* nevezte-e magát.⁸⁸ Saját elmondása szerint a kutatását az ihlette, hogy Mária Terézia koronázásakor hallott azokról a vitákról, amelyek arról szóltak, hogy Mária Teréziát *reginának* vagy *rex*nek kell-e nevezni. A legtöbb ember – meséli Bél – a koronázás idején arra hivatkozott, hogy I. Mária miatt, aki a *rex* címet viselte, Mária Teréziának is ezt titulust kell adni.⁸⁹ Ő maga viszont talált egy I. Mária által kiadott pénzérmét, amelyen a *regina* szó szerepelt, ellenben egyetlen olyat sem, amin *rex*. Ezzel szemben a német történész és numizmatikus, Johann David Köhler még egy 1729-ben írt munkájában Thuróczi és Bonfini alapján vezette le azt, hogy I. Mária pénzérméjén az „R” betűt *rex*nek kellene feloldani.⁹⁰ Bél semmiképpen nem tudott ezzel egyetérteni. Hosszan és bonyolultan bizonygatta, hogy Thuróczi miként vezette félre Révai Pétert és más későbbi írókat. Szerinte ugyanis, amikor Thuróczinál az áll, hogy „*Omnis vulgus concordi animo hanc virginem REGEM apellat*” akkor a „vulgus” szó nem a nemességet, hanem a köznépet jelentette, akik csodálkozásukban hívták Máriát *rex*nek és ezért ez az elnevezés nem rendelkezik „*publica auctoritas*”-szal. Köhler a *Der Wöchentlichen Historischen Münz-Belustigung* hasábjain válaszolt.⁹¹ Szerinte viszont a „vulgus” szó alatt az országlakosokat kell érteni, ezért az elnevezés is köztekintéllyel született, és Mária egyébként is a *rex* címet viselte.

Bél – ahogy könyvének 1745-ben megjelent második kiadásában világossá teszi – nem azt tagadta, hogy a köznép *rex*nek szólította a királynőt, hanem azt, hogy I. Mária magát *rex* címmel illette, vagy, hogy a „*publica auctoritas*” erejénél fogva nevezték volna így.⁹² Bél nem kételkedett abban, hogy I. Mária teljes mértékben felvette a királyi hatalmat, de véleménye szerint neve a nemét követte, így ő hivatalosan *regina* titulussal rendelkezett. Ebből pedig azt következne, hogy Mária Terézia esetében is a *reginát* kellene használni.⁹³ Bél elmesélte, hogy ő is hallotta, amikor Mária Terézia koronázása alatt a pozsonyi utcákon egyesek „*Vivat Maria Theresia Rex*”, mások „*Vivat Maria Theresia Regina*” kiáltásokkal köszöntötték a királynőt.⁹⁴ Szerinte Anjou Mária esetében is ezt a keveredést örököltette meg Thuróczi. Megemlítette még a pozsonyi Lőrinc-kapun található emléktáblát is, amelyet a pozsonyi szenátus állított Mária Teréziának, s ahol királynak címezte.⁹⁵ Bél úgy vélte, hogy a királyi titulust a pozsonyi polgárok csak azért választot-

⁸⁸ Bél K. A. 1742.

⁸⁹ Bél K. A. 1743: 1.

⁹⁰ Thuróczi „*rex femineus*” koncepciójáról: Sággy 1993: 69–86.

⁹¹ [Köhler] 1742: 121–136.

⁹² Bél K. A. 1745: 17.

⁹³ A vita lezárásaként Köhler maga is kiadta a *Münz-Belustigung* hasábjain Bél terjedelmes választát és röviden reagálva, erős iróniával, visszavonult a vitától. [Köhler] 1744.

⁹⁴ Bél K. A. 1745: 18.

⁹⁵ FeLICIter regnante

ták, hogy az utókornak megmutassák mennyire nagy tisztelettel és hűséggel viseltettek királynőjük iránt. Bél szerint akkoriban már a Királyi Helytartótanácsban kívül nem volt senki, aki *rex*-ként köszöntötte volna az uralkodónőt, hiszen Mária Terézia sem nevezte magát *rex*-nek oklevelekben és hivatalos dokumentumokban. Ezért véleménye szerint hiába érvelnek azok, akik a *rex* címet akarják rábizonyítani arra, aki magát *reginának* nevezte.⁹⁶ Itt hozza fel példaként a Koller-féle érmét is, amiről fentebb már szó esett. Ezt azonban csupán egy különleges kivételnek tartja, amely nem kapcsolható a többi hétköznapi éremhez és ilyen módon abból nem is lehet semmilyen általános érvényű kijelentést tenni. Ezt Bél pontosan olyan hibának véli, mint amikor valaki egy fehér hollót látva azt akarja állítani, hogy minden holló fehér. Felteszi a kérdést, hogy egy pusztá *rex* feliratú érme alapján „ugyan ki szólítaná a felséges uralkodót *rex*-nek és nem *reginának*?⁹⁷ A dolog ironiája az, hogy – ha hihetünk Kolinovics beszámolójának – akkor június 19-én az országgyűlés pontosan ez tette. Úgy tűnik, hogy Bél vagy nem tudott erről a vitáról, vagy szándékosan hallgatott róla.

A Bél-Köhler vitát azonban már a kortársak is értelmetlennek tartották. Katona István úgy gondolta, hogy I. Mária vegyesen használta a *regina* és *rex* címeket. Katona szerint a királynőt „*reginának* kell hívni, ha a nemét, *rex*-nek ha a hatalmát vesszük figyelembe.”⁹⁸ Ennek megfelelően történeti munkájában I. Máriát Magyarország huszonnyolcadik királyának nevezte. Mindebből kiindulva mondja Katona, hogy bár Mária Terézia az okiratokban *reginának* nevezi magát, „semmi nem akadályoz meg minket abban, hogy királynak nevezzük.” Mert ebben az esetben „benne nem annyira a nemzet, mint a méltóságot, nem királynékét, hanem királyokét, tiszteljük.”⁹⁹

Hasonló véleményt fogalmaz meg a vitáról az a jogi disszertáció, amelyet a Tereziánus jogi professzora, Christian August Beck írt, és Nicolaus Wallhorn báró védett meg Bécsben.¹⁰⁰ A cseh és a magyar közjogot tárgyaló, 1752-ben megjelent abszolutista szellemű munka alapvetésnek veszi, hogy Magyarországon a királynők koronázásánál *rex* címet adnak nekik. A Bél-Köhler vitáról elmondja, hogy szerinte a tudósok nem magáról a dologról, hanem szavakról vitatkoztak. Ugyanis „a király egy morális

Marla Theresia HVungariae Rege
SenatVs PopVLVsqVe PosenIensIs
De noVo reparaVIt.

Bél K. A. 1745: 38.

⁹⁶ Bél K. A. 1745: 38–39.

⁹⁷ Bél K. A. 1745: 38.

⁹⁸ Katona 1784: 138. Vö. Lakics 1809: 87.

⁹⁹ Katona 1784: 138

¹⁰⁰ A kötet ismét megjelent 1790-ben Benczur József jegyzetével. Ezen a kiadáson csak Beck szerepel szerzőként. Beck 1790.

személy, annak a hatalomnak és méltóságnak a neve, amely mindkét nemre száll.”¹⁰¹ A morális személy, vagyis a *persona moralis* kifejezést Beck és Wallhorn valószínűleg Pufendorftól vették át. Pufendorf a *De jure naturae et gentium* (1672) című munkájában különbséget tesz fizikai és morális létezők között. Az utóbbiakat olyan módozatnak (*modus*) nevezi, amelyeket az ésszel rendelkező teremtmény hozott létre azáltal, hogy fizikai létezőkhöz különféle értékeket rendelt. Morális létező lehet például egy fizikai tárgy ára vagy az ember jogai és társadalmi rangja.¹⁰² Morális entitásokat azért hoz létre a szabad akarattal rendelkező teremtmény, hogy az emberi életet keretek között tartsa. Az így megalkotott morális entitások nem léteznek önmagukban, hanem csak a fizikai realitás tartja őket fenn, amely szubsztanciául szolgál nekik. Mivel létük az ésszel rendelkező teremtmények szabad döntéséből fakad, ezért abban a pillanatban, amikor ezt a döntést visszavonják, létük is megszűnik.¹⁰³ Pufendorf szerint annak ellenére, hogy a fizikai létezőktől a morális létezők különböznek abban, hogy nem a szubsztancia, hanem az említett módozat kategóriájába esnek, mégis vannak olyan morális entitások, amelyekről úgy lehet vélekedni, mintha szubsztanciák volnának, mivel úgy tűnik, hogy további morális létezők fakadnak közvetlenül belőlük, akárcsak a mennyiség és minőség a szubsztancia esetében. Ezeket morális entitásokat Pufendorf morális személynek (*persona moralis*) nevezte.¹⁰⁴ Ben Holland szavaival: „a morális személyek azok a szerepek és hivatalok amelyeket a fizikai személyek öltenek magukra vagy individuálisan vagy kollektíve.”¹⁰⁵ A királynak, anyának vagy feleségnek lenni tehát nem más Pufendorf rendszerében, mint felvenni különböző morális perszónákat, amely különböző jogok, kötelességek és felhatalmazások összességét jelenti. Tehát a királyi cím egy absztrakció, összefoglaló neve különböző jogoknak, amelyeket mind nők, mind férfiak gyakorolhatnak. Ilyen módon a *rex* cím Mária Terézia esetében egyáltalán nem tűnik anomáliának, hiszen az egy politikai közösség által létrehozott szerep neve, amelyet ráruháztak egy individuumra, s mivel a *persona moralis* a fizikai létezőktől teljesen más természetű, ezért Mária Terézia egyéb perszónái – anya, feleség – mellett királyi perszónája csupán egy másik jogi szférát jelöl ki neki.

Ezen túlmenően Wallhorn disszertációja nők politikai szerepét is újraértelmezte. Kritikus hangon nyilatkozott Arisztotelész követőiről, akik szerint a nők nem alkalmasak politikai vezetésre. Az említett disszertáció ezzel szemben Montesquieu vonatkozó gondolatait tűzte zászlájára. Montesquieu a *Törvények szellemében* a nők ter-

¹⁰¹ Beck–Wallhorn 1752: 53. n4.

¹⁰² Holland 2017: 12.

¹⁰³ Dufour 2008: 564.

¹⁰⁴ Thiel 2011: 79–80.

¹⁰⁵ Holland 2017: 86.

mészet adta tulajdonságait kifejezetten pozitívnak értékelte a birodalom kormányzása szempontjából:

„A józan ésszel és természettel ellenkezik, hogy a nők legyenek a ház urai, amint ez az egyiptomiaknál szokás, egyikkel sem ellenkezik azonban, hogy egy országot kormányozzanak. Az első esetben a női gyengeség nem engedi meg, hogy övék legyen az első hely; a második esetben éppen gyengeségüknél fogva szelídebbek és méréseltebbek, ami jobb kormányzatra vezethet, mint a kemény és vad erények.”¹⁰⁶

Ezzel Beck és Wallhorn lényegében megfogalmazta Mária Terézia nőuralmának metafizikáját. A nők gyengesége, amely Lipsiusnál és más fent említett szerzőknél a nők politikai hatalmával és uralkodásra való alkalmasságával szembeni kételyek forrása volt, itt a felvilágosult kormányzás számára előnyös tulajdonság lett.

Tanulmányomban igyekeztem bemutatni azokat az eszméletörténeti folyamatokat, amelyek a nőuralom politikai formájának magyarországi elfogadását kísérték, s amelyek a *body politic* diskurzuson túlmutatva a kortárs értelmezéseket hozták előtérbe. Ide sorolható az I. Máriára vonatkozó történeti hagyomány, amely meghatározó szerepet játszott mind a *Pragmatica Sanctio* elfogadása alkalmával, mind pedig Mária Terézia trónra lépésénél. A királynő testéről szóló koronázási pletykák bemutatásával arra akartam rávilágítani, hogy a megalapozott jogi háttér ellenére, úgy tűnik, néhányban erős kételyek éltek a királynő alkalmasságával és a nőuralom intézményével kapcsolatban. A koronázást közvetlenül megelőző, majd azt követő viták pedig rávilágítanak arra, hogy miként került elfogadásra a ginokrácia Magyarországon, amelynek szimbolikus jele, hogy Mária Teréziát *rex*nek nevezték.

A tanulmány első részében említett jogi munka, a *Facies Juris Publici Hungariae* egyik 1717-ben kiadott és az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányán Jóny nyomtatott jegyzetein kívül itt-ott kézzel írt bejegyzések is találhatók. Az egykorú kéz írása az 1770 körüli évekre datálható, mert Benczúr József és Kollár Ádám Ferenc 1764-ben megjelent munkáit mint „recentissimi” műveket idézi. Lochner kérdésére, hogy Magyarországon „alkalmasak-e nők a királyságra”, az ismeretlen kommentátor szükségesnek érezte, hogy új választ adjon, ezért a következőt írta a lap szélére: „Hogy mennyire alkalmas egy nő a magyar királyságra, a Mária Terézia legdicőségesebb uralkodása elegendően bizonyítja.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Montesquieu 2000: (VII. Kv. 17.) 186.

¹⁰⁷ OSZK 175.938/1 (raktári jelzet) 15. oldalon.

Egy országgyűlés – két hitszónok Hunyadi Szabó Ferenc és Tormási János tevékenysége az 1790–91. évi diétán¹

Az országgyűlési hitszónokokról, koncionátorokról kevésbé emlékezik meg a szakirodalom, noha Zoványi Jenő önálló szócikket szentelt nekik egyháztörténeti lexikonában. Ebben a következőket írta: „Országgyűlési prédikátor rendszeren működött a XVII. század elejétől fogva tartott magyar országgyűlések tartama alatt, és pedig a legjelesebb prot[estáns] papok sorából a felekezetükbeli rendek által a gyűlés idejére választva, amely után az illető ismét visszatért ekléziájába. Később az jött divatba, hogy az egyházkerületek felváltva küldtek a maguk kebeléből megfelelő egyént. Ez az intézmény csak 1848-ban szűnt meg.”² A fentiekhez azonban hozzátehetjük, hogy – ugyancsak Zoványi Jenő adatai szerint – Bornemisza Péter már 1569-ben „felrándult Pozsonyba, hogy prédikáljon az országgyűlésre egybegyűlt rendeknek”,³ vagyis az országgyűlési hitszónoklás „intézménye” a lexikonban jelzetteknel már jóval hamarabb ismert volt, sőt Szetey Szabolcs gyűjtése nyomán az is tudható, kik láttak el koncionátori tisztséget protestáns részről az egyes országgyűléseken.

Ennek ellenére sem áll azonban sok adat rendelkezésünkre diétai hitszónokokról, bár tevékenységük több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt azért, mert kevésbé dokumentált ténykedésük ellenére sem volt elhanyagolható politikai szerepük. Szetey Szabolcs megfogalmazása szerint „[a] prédikátorok országgyűlési képviselőkre gyakorolt hatásuk miatt bizonyos mértékig komoly politikai tényezőkké is váltak, ezért kiváló képességű, széles látókörű személyekre esett a választás, akik lehetőleg magasabb egyházi tisztséget is viseltek”.⁴

Másrészt az országgyűlési koncionátorok tevékenysége irodalom- és kultúrtörténeti szempontból is igen jelentős. A diétai prédikációk ugyanis – felekezeti hova-

¹ A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA K 116166 számú pályázatának támogatásával készült. A szerző a tanulmány megírása idején Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

² Szetey 2012: 17.

³ Zoványi 1977.

⁴ Szetey 2012: 345.

tartozástól függetlenül – eleve reprezentációs lehetőséget rejtettek magukban. A 18. századi református országgyűlési beszédek vizsgálgva pedig azt is megállapíthatjuk, hogy ezek a szövegek több tekintetben is befolyásolták a protestáns prédikációk műfaji sajátosságait. Jelen írásomban elsősorban ezt a két jelenséget vizsgálom az 1790–91. évi országgyűléshez kapcsolódó prédikációgyűjteményekben, Tormási (Tormássy) János,⁵ illetve Hunyadi Szabó Ferenc⁶ beszédeiben.

Két hitszónok – kétféle prédikálás

A későbbiekben is akadt arra példa, hogy a diétán egyszerre két hitszónok legyen jelen, és tudomásunk van arról is, hogy 1790 előtt is előfordult az, hogy két hivatalos protestáns diétai koncionátora is volt egy országgyűlésnek. Hunyadi Szabó Ferenc és Tormási János esetében nem volt zökkenőmentes ez a gyakorlat. A forrásokból kitűnik, hogy a két hitszónok együttműködése – noha konkrét személyes konfliktusukról nincs tudomásunk – korántsem volt problémátlan. Ez elsősorban a kijelölésük körüli viisszásságoknak, valamint egyéni ambícióknak, illetve szándékaiknak tudható be.

A „kettős hitszónoklás” kérdése 1790. május 24-én került szélesebb körben napirendre. Héczei Dániel naplója szerint „Debreczenben consistorialis [egyháztanács]i gyűlés tartatván, főcurator [főgondnok] Rhédey Ferencz⁷ úr előhozta, hogy gróf Teleki József⁸ a több superintendentiák [püspökségek] egyezése nélkül, azok praejudiciumával [itt: előjogának sérelmével] diaetalis concionatornak hivta Halasról tiszt. Tormási János urat, de mivel ebben meg nem nyughatnak, tehát készüljön generalis notarius úr [t. i. Hunyadi Szabó Ferenc]; ő kegyelme hideg vérrrel mentette magát hogy nem megy, tüzet önként nem gerjeszt.”⁹ A későbbiekben azonban egyre világosabbá vált, hogy Hunyadi Szabó húzódozása nem volt őszinte Keresztesi szerint különösen akkor, mikor szélesebb körben is elterjedt, hogy nem mindenki elégedett Tormási országgyűlési tevékenységével. (Nem hitszónoki képességeivel akadt problémája ellenlábasainak: elsősorban maga, illetve közvetlen segítők – kántor, jánitor [ajtonálló] stb. – megsegítésére szervezett akciója keltett visszatetszést.¹⁰)

⁵ Tormási 1791.

⁶ Hunyadi 1791.

⁷ Ekkor a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka.

⁸ Ekkor a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.

⁹ Keresztesi 1868: 237.

¹⁰ Keresztesi 1868: 257–258.

A későbbiekben a Tormási személye tevékenysége körül kialakult helyzet egyre kínosabb jelenetekhez vezetett: „a reformatus urak közt nagy collisio [összeütközés] volt tiszt. Tormási ur concionatorsága felett. – A tisztántúl valóknak s kivált a debreczenieknek nem tetszett, azzal csúfolván, hogy superintendentem sonat, et equum hinnit.”¹¹ Az elégedetlenek végül Teleki Józsefíg vitték az ügyet: „deputatiót [küldöttséget] küldvén, Jablonczay János hajdúk főkapitánya által megizenték, hogy Tormási urral nem contentusok [elégedettek], hanem Hunyadi urat akarják.”¹² Teleki azonban semmiképpen sem akarta elmozdítani tisztségéből az általa pártolt hitszónokot: „ezen kedvetlen dolgot úgy igazította el, hogy Tormási úr is megmaradjon, s amaz is concionator lehessen. Így két concionátort csinálának, holott egy is alig tudott substinálni [itt: hatékonyan tevékenykedni] és t[iszteletes] Hunyadi urnak, főcurator Rhédei Ferencz úr hivatalt adott”.¹³ Mindez természetesen Hunyadi Szabónak sem volt ellenére: „ki magát mentegette ugyan, de csak azért, hogy cogi videatur [itt: a látszat kedvéért], holott elejítől fogva e volt a célja [...]”.¹⁴

A hitszónokság kérdése a későbbiekben Teleki salamoni döntése ellenére sem rendeződött megnyugtatóan – annál is inkább, mivel a két koncionátor országgyűlési jelenléte számos gyakorlati problémát okozott. Ezek közül leglátványosabbnak a szállás kérdése mutatkozott. Nem volt egyértelmű ugyanis, hogy újabb pozíciójában hol találhatnának megfelelő (azaz a felkészüléshez nyugodt, kényelmes és csendes körülményeket biztosító¹⁵) szállást az újdonsült hitszónoknak és – főként – ki finanszírozza ezt.¹⁶

A tisztázatlan körülmények újabb és újabb konfliktusokat eredményeztek. Annál is inkább, mivel Hunyadi Szabót – noha többször is felmerült benne a „felmondás” gondolata¹⁷ – útítársainak keserű megjegyzései szerint egyre kevésbé foglalkoztatta más, mint saját pozíciója, illetve ennek reprezentálása.¹⁸ „Ezen hivatalnak felvállalá-

¹¹ Szuperintendensnek hívják, de nyerít, mint a ló. Keresztesi 1868: 262.

¹² Keresztesi 1868: 262.

¹³ Keresztesi 1868: 262.

¹⁴ Keresztesi 1868: 262.

¹⁵ Vö. Keresztesi 1868: 274–275.

¹⁶ Vö. Keresztesi 1868: 274–275.

¹⁷ Keresztesi 1868: 274.

¹⁸ A források szerint a „Székelyhidon 1790 május 19-én, az érmelléki, középszolnoki és bihari tractusok által tartott gyűlésen szóba jött, »hogy mind a most élő tiszt, prédikátor uraknak, mind kivált ezeknek következő maradékaiknak hasznára szükség volna, hogy a Bethlen Gábor fejedelemtől az erdélyi és in partibus levő papoknak az 1629 firól fira adatott armálisának confirmáltatására ablegatus prédikátorok (nem pedig secularis urak) küldessenek a diactára annyival inkább, hogy a következő király felséges II. Leopold stafétán küldött különös

sára ő kegyelmét egy részről a becsületnek Tormási János ur becsstelenségével való vadászása, más részről a pénznek szerelme ösztönözte, azt vélvén, hogy mind a tractatusoktól, mind a diétai uri ekklezsiától kövér diurnumot [napidíjat] és jutalmat fog kapni. Verum decepta est viri aviditas”¹⁹ – fogalmazta meg véleményét a helyzetről (némi elfogultságtól sem mentesen) Keresztési József.

A két hitszónok tevékenységének megítélése a későbbiekben egészen másként alakult a szakirodalomban. Tormásinak egyértelműen felróják túlzott lojalitását és alkalmazkodását az uralkodói, főúri – egyáltalán, a világi – vélt vagy valós elvárásokhoz.²⁰ Ezek a megállapítások főként az olyan Tormási-mondatokra vonatkoznak, mint például: „Az Isten Mennyei Király, a’ Király földi Isten: a’ bizonyos, hogy a’ földön nints világossabb és valóságosabb képe az Istenségnek mint a’ Királyok: kiknek hatalmokban az Isteni hatalom, udvari Tanáttsaik böltsességében az Isteni böltsesség, törvényeik igazságában az Isteni igazság, személyeik ditsőségében ’sért-hetetlenségében az Isteni ditsőség, szentség ’s a’ t, meg értetvén megláttatnak.”²¹ Ezzel szemben Hunyadi Szabó diétai prédikációit nemes egyszerűségükkel jellemzik.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a korabeli prédikációs gyakorlatára nem volt jellemző az aktualizálás – és mindkét hitszónok gyűjteményére általánosságban is jellemző, hogy egy-két példától eltekintve lényegében elenyésző mértékben tartalmaztak az országgyűlés történéseire vonatkozó reflexiókat. Szetey Szabolcs megállapítása szerint Hunyadi Szabó „[h]allgatóira nem úgy tekint, mint akik országgyűlési követek és történetesen református keresztyének, hanem úgy, mint akik református keresztyének és most történetesen országgyűlési követek.”²²

Ebből adódóan kivételnek tekinthetők azok a hozzá köthető beszédrészletek is, melyekből kitűnik, hogy a hitszónok „nagyon finoman, de határozottan reagál az országgyűlés eseményeire”²³ például a következő szövegrészben: „Hogy vissza-hozhassuk régi bőldog napjainkat; ne keressük tsak ebbe azoknak meg-újulását, hogy

levele által kereste meg superintendens urat a végre, hogy az alatta levő papokat disponálja arra, hogy a köznépet a királyhoz édesítsék.« [...] Ezen követséggel megbízták Hunyadi Ferenczet, a superintendens generális nótáriusát, Keresztési József és Héczei Dániel nevű papokat.” (Héczei 1906: 182–183.) Küldetésük az előre eltervezett formában nem járt sikerrel, ráadásul hármuk között konfliktusokat eredményezett Hunyadi Szabó hitszónoki kinevezése és ezzel kapcsolatos ambíciói.

¹⁹ „De kapzsísága becsapta...” (Ford. Weöres Sándor). Utalás „A húst vivő kutya” című Phaedrus-mesére. Keresztési 1868: 281–282.

²⁰ Rácz 1931: 91. Vö. Szetey 2012: 352.

²¹ Tormási 1791: 258.

²² Szetey 2012: 354.

²³ Szetey 2012: 354.

nemzetünknek tulajdon *öltözetit* viselhettjük. Szaggassuk meg nem a' mi ruháinkat, hanem sziveinket, és vessük-el az ó embernek öltözetét. Régi eleinknek ruhájával együtt öltözzük-fel a' régi magyar jó szívet, nyájasságot szeretetet, az idegen erköltsöket, 's hijjábanvalóságokat utáló együgyüséget, kevéssel meg-elegedő mértékleteséget. Ne tsak abban helyheztessük napjainknak meg-újjulását, hogy a' mi Anyai nyelvünkön beszéllyünk, hanem ebben hogy vessük el-tőlünk a' száznak gonoszságát, és az ajakaknak álnokságát, és hogy a' Nemzetünkben el-hatalmazott káromlások irtassanak-ki. Ne keressük 's képzeljük tsak abban a' mi bődögsagunkat, hogy a' Régi Törvényeink helyre állanak, valamig az Isten törvényét meg-rontjuk; életünket a' szerént nem rendeljük. Ne helyheztessük abban régi napjainknak meg ujjulását, hogy a' Magyar korona hozzánk vissza-tért, ha magunk meg-nem térünk.”²⁴

Jelen tanulmánynak nem feladata, hogy esztétikai vagy teológiai szempontból elemezze, illetve összehasonlítsa Hunyadi Szabó Ferenc és Tormási János prédikációit. A stílus, illetve az aktualitás kérdésében csupán annyit tűnik célszerűnek megjegyezni, hogy Hunyadi Szabó írásaival szemben Tormási beszéde vélhetően az oráció műfaji hagyományaival és „egy érdekcsoport – gyakran politikai jelentőségű – társadalmi eseményéhez kapcsolódó” kommunikációs helyzetével írható le leginkább, melynek során „a szónoknak az intellektuális és lelki igényhez való alkalmazkodás mellett az accomodatio [alkalmaztatás] egy olyan változatra kell leginkább ügyelnie, amelyet a homiletikai elmélet nem ismer: beszédét az esemény egésze által képviselni kívánt [...] világi hatalmi ideológiához kell alkalmaztatnia.”²⁵ Mindenképpen egyetérthetünk tehát azzal, hogy Hunyadi beszédmódjával szemben Tormási a világi szempontokat helyezte előtérbe – megjegyzésünk csupán annyi (Szetey Szabolcs meglátásával összhangban), hogy ezzel nem feltétlenül a blaszfémia, sokkal inkább azzal magyarázható, hogy egy – nem minden tekintetben szerencsésen alkalmazott – orációs hagyomány jegyében fogant.

Összességében tehát elmondható, hogy a hitszónokság kérdése korántsem volt problémamentes az 1790-91. évi országgyűlésen. Ez némi hatással lehetett az országgyűlési prédikációk közreadására és a megjelent kötetek szerkezeti felépítésére is.

²⁴ Hunyadi Szabó 1791: 21–22.

²⁵ Kecskeméti 1998: 162–163.

Egy országgyűlés – két beszédgyűjtemény

Az 1790–91. évi diétai prédikációk anyagát Dobos István²⁶ adta közre és az sem lehetetlen, hogy – Hunyadi Szabó Ferenc prédikációit illetően a szövegalkotás folyamatában is aktívan közreműködött. Tudható, hogy Dobos már korábban is jó kapcsolatot ápolt Hunyadi Szabóval,²⁷ akivel „szakmai” kérdéseket is megvitattak. Az is ismeretes, hogy a diéta idején éppen prédikációival kapcsolatos segítséget szándékozott kérni tőle az országgyűlési hitszónok.

Keresztesi József naplójában ugyanis leírta, hogy miután Hunyadi Szabó elvállalta a koncionátorságot, „jött ment Rhédei Ferencz főcurátor úrhoz, mondotta, hogy készületi nincs és így haza kell Debreczenbe menni könyvekért e végre a pestvármegyei viceispán Szili ur a Tiszáig forspant iránt assignatiót adott. A főcurator ur pedig a Tiszán túl való ekklézsiáknak insinualta. Erről ismét letett, hogy hogy nem megyen, hanem póstán hozat prédikációkat, meg erről is letett, minthogy sokba kerülne, hanem az óbudai prédikátorhoz tiszt. Dobos István urhoz készült könyvekért.”²⁸ (Mint Keresztesi megjegyezte, ez csupán figyelemfelkeltés volt Hunyadi Szabó részéről: „tudtuk, hogy egész készülettel jött és már oda haza leíratta a diaetára csinált dictiókat, itt pedig a sokféle kapással csak szembekötösdit játszott.”²⁹)

A fentiek nyomán több szempontból is tisztázatlan Dobos szerepe Hunyadi Szabó prédikációiban. A kölcsönkérni szándékozott művek a források szerint prédikációk voltak: nem szakkönyveket igényelt tehát Hunyadi Szabó, hanem mintapredikációkat. Amennyiben ezek kiválasztásához a hozzá hasonlóan hitszónokként tevékenykedő Dobos István segítségét kérte, a szövegalkotáshoz jelentős mértékben támaszkodott kollégájára. Dobos tehát – a kor szokásától eltérően – igen aktívan közreműködött a prédikációk szövegkiadásában, így vélhetően a mai kiadói szerkesztők feladatait látta el és az sem kizárt, hogy még ennél is nagyobb szerepe volt az egyes szövegek megírásában. A gyűjteményes kötetek közreadása tekintetében nem teljesen egyértelmű, hogy a gyűjtemény összeállítását a szerzőként megjelölt hitszónokok vagy Dobos végezte-e, netán közös munka eredménye volt-e. Annyi azonban jól látható, hogy Hunyadi Szabó Ferenc és Tormási János prédikációgyűjteményeinek összeállításakor – az országgyűlési prédikációk történetében egyedülállóan – a teljesség igényével készült – abban az értelemben, hogy a közreadók kifejezett célja volt az 1790–91. évi országgyűlés protestáns prédikációs anyagának teljes körű le-

²⁶ ???

²⁷ Szetey 2012:215–216.

²⁸ Keresztesi 1868: 273.

²⁹ Keresztesi 1868: 273.

fedése.³⁰ Annál is inkább, mivel a két kötet tudatos kiadási koncepció gyümölcseként jött létre, amint ezt (a korszakban ritkán előforduló) kiadási előszavak is igazolják. A Hunyadi Szabó-féle gyűjteményben a következőképpen fogalmazott ennek sajtó alá rendezője, Dobos István: „Meg-vallom, nem kevésbé *örülök* magamnak, hogy én lehettem egyedül az a szerentsés, a’ ki legeloszszor Diaetai Prédikáziókkal fzoalhattam édes Hazámnak (mert mind ez ideig *az* én tudásomra ugyan, semmi Diaetai Predikáziók, ezeken és azokon kívül, amelyeket *már ki*-botsátottam [vagyis a Tormási-kötet (kötetek)], nintsenek kinyomtatattva.)”³¹

Nem ismeretes pontosan, hogy mikor és milyen elvek alapján döntött Dobos a szövegek megjelentetése mellett. Előszavában csupán annyit jegyzett meg, hogy „A’ köz-jót munkálódni, és annak boldogságát a’ mennyire lehet előbb-mozdítani, egy olyan virtus, sőt kötelesség, a’ mellyre minden, ha módja lehet benne, törekedni, és igyekezni tartozik. Ennek meg-gondolása vitt engemet-is arra, hogy ezeket a’ Diaetális Prédikáziókat, ennek Nagy Érdemű ’s Tiszteletű Szerzőjétől a’ nyomtatásra ki-kérjem.”³² Arra tehát nem tért ki a közreadó, hogy pontosan miként látta a közjó előmozdításának lehetőségét az ilyen típusú gyűjtemények kiadásával. Tény azonban, hogy a szövegeket Dobos adatta ki, és joggal vélelmezhetjük, hogy ebben az esetben hitszónoki szempontok is vezérelhették. Előszavából ugyanis kitűnik, hogy felismerte a diétai prédikációk jelentőségét – az azonban nem egyértelmű, hogy ezt minek tulajdonította: a prédikációszerzés új műfaját látta-e benne, vagy az országgyűlésre való visszaemlékezés sajátos dokumentumait (netán más, egyéb szempontból tartotta ezeket figyelemre méltónak). Elgondolása nyomán tehát napvilágot látott a két – azonos évben, azonos nyomdában megjelent,³³ a tipográfiai különbségek ellenére küllemében³⁴ is hasonló – kiadvány.

Dobos István vállalkozása nem lehetett sikertelen. Ha hihetünk az előszóban foglaltaknak, korábban többen is szándékoztak ezeket megjelentetni, mégis Dobos lehetett a szerencsés: „*Örülök* magamnak azon, hogy sokak között, a’ kik a’ titulált Úrtól ezen munkákat kérték, *én lehettem az* a szerentsés, a’ ki ezeket meg-nyerhettem ; tulajdonítom azon különös szívességének, és szeretetének, a’ mellyet *már jó időtől-fogva*

³⁰ Szetey 2012: 350.

³¹ Hunyadi Szabó 1791:)(2r.

³² Tormási 1791:)(2r.

³³ Pesten, Patzkó Ferenc nyomdájában.

³⁴ „Tormási tagolásának jellegzetessége, hogy nem csupán betűket, számokat, és görög betűket használ az alpontok jelölésére, hanem apró köröcsköket is. A circellus nagysága is változó, vagy egyenetlen a csonka példányban helyenként, a oo) és oo) is váltakozik, némelykor alszámok után sincs pont; aztán mindkét példányban °o) található pl. a 232. lapon, a csonka példány 64. és 115. lapján azonban nem az előző alak, hanem oooo).” (Fekete 1987: 45.)

hozzám mutatott ; és a mellyet szüntelen háládatos emlékezetben fogok-tartani.”³⁵ A Tormási-kiadvány sikerét igazolják Fekete Csaba kutatásai, aki meggyőző érvekkel támasztotta alá, hogy a kötet – vélhetően az első kiadás gyors fogyása miatt – egy éven belül kétszer is megjelent.³⁶

Ezt azonban az első kötet megjelentetése idején még nem tudhatta a közreadó. Nem véletlen tehát, hogy a következő (rendkívül óvatosan megfogalmazott) mondatok olvashatók a Tormási-kötet előszavában: „Reménylem nem fog a’ Kegyes Olvasó előtt kedvetlen lenni igyekezetem; minden bizonnyal, a’ melly kedvességgel halgatták ezeket sok Úri Rende, szintén olyan kedvességgel fogják ezeket olvasni mind azok, mind mások-is; de reménylem, nem fog haszontalan-is lenni igyekezetem, úgy vagynak ezek a’ munkák készítve, hogy használhassanak, még pedig minden külön-ség nélkül minden Keresztényeknek.”³⁷ Dobos aggodalma nem volt indokolatlan hiszen nem tudhatta, hogy ez az „új műfaj” mennyire lesz népszerű az olvasók körében.³⁸ *Könnyen elképzelhető, hogy éppen ezért olvashatók a Tormási-kötetben alkalmi, illetve temetési szövegek – hiszen ezek terjesztésének már évszázados hagyománya volt (hiszen bevett gyakorlat volt ezek osztogatása a temetéseken).*

A két prédikációgyűjtemény mind tartalmi, mind formai szempontból szorosan kapcsolódik egymáshoz. Nem meglepő ez, hiszen anyaguk tulajdonképpen egymás-

³⁵ Tormási 1791:)(2 r.

³⁶ Fekete 1987: 44–46.

³⁷ Tormási 1791:)(2 r–v.

³⁸ Talán nem haszontalan ennek kapcsán felidézni az országgyűlési hitszónoklatokkal kapcsolatos, igen tanulságos írást a későbbi évtizedekből. Dobos László (Dobos István unokája) felhívása apja, az utolsó protestáns országgyűlési hitszónok hagyatékának kiadásával kapcsolatban: „Igen sok helyről lettem jóakarattal figyelemztetve, hogy sokan lelkésztársaim közül főleg azért vonakodtak Dobos János műveire előfizetni, mert az ígért 4-ik kötet országgyűlési beszédek tartalmazand, melyeknek hasznát nem vehetik a mai időben. Szabad legyen nekem ezen ellenvetésre vagy véleményre megjegyeznem, hogy ez említett országgyűlési beszédek korántsem politikai beszédek, hanem Magyarhon akkori legfényesebb református gyülekezete, t. i. az 1847 8. évi pozsonyi országgyűlésen jelen volt reform[átus] képviselők előtt elmondott egyházi tanítások, melyeket mint országgyűlési reform[átus] pap mondott el, s melyek néhány alkalmi beszéd kivételével még ma is a legnagyobb élvezettel használhatók nemcsak író asztalunkon, hanem a szószékekben is. Mindazáltal mivel megvallom, hogy ezen beszédek magas régiókban járnak s a classicitás színvonalán állva, meglehet az egyszerű halgatókból álló kis gyülekezetek felfogását még mai időnkben túlszárnyalják; elhatározám magamban, nehogy különösen tisztelt lelkésztársaim oly beszédek megszerzésére legyenek mintegy kényszerítve, melyeknek talán hasznokat nem vehetnék, hogy a 4. kötetben a jelzett országgyűlési beszédek helyett minden tekintetben használható halotti beszédek közlök ; mert főképp ilyenek adására lettem igen sok helyről felszólítva.” (Dobos 1885: 796.)

sal párhuzamosan született az országgyűlés idején. (Keletkezésükről nincs ennél pontosabb adatunk, Keresztesi korábbi feljegyzését leszámítva, amely azt igazolná, hogy Hunyadi Szabó már korábban összeállította prédikációit.) Úgy tűnik, többé-kevésbé az elmondás sorrendjében követik egymást az egyes kötetek szövegei, bár a prédikációkra vonatkozó adatokat is közlő, 1790–91. évi diétára vonatkozó magánnaplók feljegyzéseinek naplójegyzések tanúsága szerint akad néhány eltérés a kiadott és az elhangzott beszédek között. Keresztesi József naplója szerint Tormási először június 6-án prédikált „ex Zsolt. 127. I. »Ha az úr nem építi a házat...«”³⁹. Ezt követően június 13-án – amikor is „sok szép uraság és asszonyság gyűlt össze; énekeltetett Zsolt. 66”⁴⁰ –, „ex Ján. 7,46. »Soha ember úgy nem szóllott.«”⁴¹ A Tormási-kötet első két prédikációja valóban ezekre a textusokra épül. Hunyadi Szabó Ferenc kapcsán hasonló a helyzet. A Héczei-napló szerint ez utóbbi hitszónok július 1-jén „Prédikáltott a Státusok előtt [...] nagy hatalommal és kedvességgel ex Threnor. 5. 21. Valójában diaetális predikáció vala...”, majd július 18-án „ex Nehem. 2:2. 3 a patriotaságról.”⁴² Ezek a szövegek is ebben a sorrendben szerepelnek a Hunyadi Szabó-gyűjteményben. Ugyanakkor Héczei említést tesz egy június 27-i Tormási-beszédről is („ex Pred. 9, 13, nem a bölcseké a kenyér stb.”⁴³), amely nem található meg a kötetben.

Héczei Dániel naplójában részletesebben is írt Hunyadi Szabó első diétai prédikációjáról, a következőképpen: „parte I^a – Az Isten az, a ki valami népnek, nemzetnek napjait, idejét, állapotját megavultakká teszi. 2° – Isten az, a ki megújítja. 3° – Hogy lehet azt megújítani, s micsoda conditioval szabad kérni. Exord. Két dolgok vagynak in T[racta]tu [itt: azon belül], napok megújítása, testi, világi a megtérés, vagy térítés, lelki boldogság. Ugyan melyikre volna most nagyobb szükségünk. Sed divelli non possunt.”⁴⁴ A jegyzést összevetve a nyomtatott prédikációs szöveggel joggal feltételezhető, hogy a beszéd többé-kevésbé a leírtaknak megfelelően hangozhatott el. Ezek a példák – noha a gyűjteményekben foglalt beszédekhez képest nem jelentős a számuk – azt támasztják alá, hogy a kiadványokban alapvetően egyfajta történeti hitelességre törekedtek a közreadók (a szerzőként megjelölt hitszónokok és a közreadó Dobos) – annak ellenére, hogy láthatóan tudatos szerkesztői munkát végeztek – alapvetően megtartották a prédikációk eredeti sorrendjét, de válogattak is a szövegek között.

³⁹ Keresztesi 1868: 257.

⁴⁰ Keresztesi 1868: 258.

⁴¹ Keresztesi 1868: 258.

⁴² Keresztesi 1868: 293.

⁴³ Héczei 1906: 191.

⁴⁴ Héczei 1906: 192. De nem választhatók el [egymástól].

Megállapítható, hogy a két országgyűlési hitszónok neve alatt megjelent kötetek szorosan összetartoznak, mivel ugyanabból az alkalomból, ugyanazon kiadó (Dobos István) munkája nyomán, hasonló szerkesztői elvek szerint láttak napvilágot. Amint azt a szakirodalom korábban megállapította, a kiadás fontos célja volt az 1790–91. évi országgyűlés teljes körű hitszónoki reprezentációja. A prédikációk kötetbeli sorrendje kikövetkeztethetően követi az események időrendjét. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy szerkezetük – noha nem példátlan a többszerzős prédikációgyűjtemény és a források szerint a hitszónokok felváltva prédikáltak – a kiadványokban alárendelődik a szerzőségi szempontoknak. Azaz külön kötetben láttak napvilágot az egyes hitszónokok munkásságához tartozó beszédek.

Érdeemes megjegyezni, hogy bizonyos nézetek szerint naplónak tekinthetők műfaji kötöttségektől függetlenül mindazok a művek, „amelyek egy élethelyzet, életvitel diktálta információátvitelt, tehát egy sajátos emlékezési formát tesznek lehetővé. Ezeknek a szövegeknek a létrejötte, használata és funkciói olyannyira kulturálisan és társadalmilag beágyazottak egy életformában, hogy nem műfajilag klasszifikálhatóak elsősorban, hanem sokkal inkább a praktikus felhasználás sajátosságai felől.”⁴⁵ Ennek tükrében megállapítható, hogy a Hunyadi Szabó-, illetve Tormási-prédikációk is sajátos szempontból rögzítik a diéta eseményeit. Vagyis nem csupán prédikációknak tekinthetők a bennük foglalt beszédek, hanem a diétán történtek sajátos lenyomatainak is. Még akkor is, ha a beszédek – műfaji sajátosságaikba ágyazottan – nem a történelemlönyvek pontosságával és szemléletével rögzítik az eseményeket.

A prédikációk tekintetben a diéta kiemelt alkalmi az az események voltak, amelyek egyházi jelentőséggel is bírtak. Ezt mutatja az alkalmi beszédek – a koronázással kapcsolatos szövegek, illetve egy temetési prédikáció – kötetbe illesztése is. Ezek némelyike „beékelődik” a kötetbe és olyan is, amelyik külön (datálva) szerepel. Mindez azt támasztja alá, hogy a két prédikációgyűjtemény bizonyos szempontból akár kétkötetes munkának is tekinthető. Ugyanahhoz az eseménysorozathoz kapcsolódnak, hasonló tipográfiával készültek, hasonló „történeti hűség” (vagy arra való törekvés) határozta meg összeállításukat. Ugyanakkor a két kötet nem „olvad össze” – egyértelműen különválnak a két különböző szerzőtől származó kiadvány.

Ugyanakkor az is elmondható, hogy a kivételnek számító beszédek is szoros összefüggésben álltak az aktuális politikai történésekkel és elmondásuk is az országgyűlés időszakára esett, kötetbe emelésük tehát semmiképpen sem volt indokolatlan a kötetekben. Szerepeltetésük következtében Tormási kötetét kifejezetten műfaji sokszínűség jellemzi, hiszen temetési beszéd és alkalmi prédikáció egyaránt megtalálható a gyűjteményben. Előbbit illetően a kötet negyedik – „A rövid élet meg-hosz-

⁴⁵ Tóth 2006: 375.

szszabbításáról” szóló – beszédéhez kapcsolódó jegyzése szerint „Ezen Predikatioz mondódott T[ekintetes] N[emes] és V[itézlő] Szigethi szerentsi Josef Úr exequiai [temetési] alkalmatosságával: ki-is 1790. Esztend. 30. Junj. holt-meg Pesten 30. esztendős korában.”⁴⁶ A Tormási-féle XII. prédikációhoz kapcsolódó jegyzéséből pedig kiderül, hogy „Ez az Prédikatioz, Felséges Urunk meg-koronáztatása előtt-való nap, az az 14. Novembris mondódott, Posonybann.”⁴⁷ A nevezett jegyzések többnyire magyarázatul szolgálnak a szövegek egy-egy mondatához. Igaz ez a II. Lipót koronázása alkalmából mondott beszédre is. Ebben szerepel ugyanis a következő szövegrész: „A’ mozsarak dörgése és az éneklő gyermekek hangitsálása az én szómat igen, de a’ ti szivetek kivanságát meg-nem szakaszthatta.”⁴⁸ A kommentár pedig a következőképpen található meg egy lábjegyzetben: „Ezt a’ Prédikatioz, Pozsonyból lett haza jövelem után mondtam. Halason; a’ hol a’ Textus el-olvasása-után menten egynéhány Mozsarak süttettettek el, és az oskolás gyermekek énekletek.”⁴⁹

A Hunyadi Szabó-kötet végére is bekerült egy koronázási beszéd (X. prédikáció megjelöléssel és a következő jegyzéssel): „Ezt a’ Prédikatioz mondtam-el Debretzenben a’ Nagy Templomban, Felséges Urunk meg-koronáztatása emlékezetére d. 9-dik Decembr. 1790.”⁵⁰ (A prédikáció szövegében is pontos időmegjelölés olvasható: „az elmúlt hónapnak 15-dik napián Magyar Ország Királyává fel-koronáztatott”⁵¹.) A Tormási-kötetbe még érdekesebben ékelődik a már említett koronázási beszéd: ez a kötet XIII. prédikációja (a tizenhétből), vagyis szövege a sorozatba integrálódik. (Annak ellenére, hogy a kötetben szereplő beszédek megelőző, minden prédikáció előtt elmondandó imádságban még koronázandónak nevezte II. Lipótot.)

Az 1790–91. évi diétával kapcsolatos prédikációgyűjtemények kompozíciós elveit tehát sajátos történetiség határozza meg. Ez az attitűd a 18. század végére már nem idegen a prédikációgyűjteményektől. Mind protestáns, mind katolikus vonatkozásban ismertek azok a gyűjtemények, amelyeket ilyen módon hat át a történetiség – ezáltal egyfajta sajátos napló-jelleget kölcsönözve a gyűjteménynek.

Összességében tehát elmondható, hogy a Dobos István által kiadott kötetekbe tudatosan és vélhetően szerzői sugallatra olyan szövegek is bekerültek, amelyek ugyan nem konkrétan az országgyűlésen hangzottak el, de tartalmi vonatkozásban szorosan ehhez kötődnek. Ugyanakkor

⁴⁶ Tormási 1791: 61. Az elhalálozás adatai tévesek: a források egyértelműen állítják, hogy a temetés június 24-én zajlott le.

⁴⁷ Tormási 1791: 246.

⁴⁸ Tormási 1791: 250.

⁴⁹ Tormási 1791: 250.

⁵⁰ Tormási 1791: 250.

⁵¹ Hunyadi 1791: 179.

sem a szerző, sem a közreadó nem változtatott a beszédeken (azaz nem módosítottak a beszéd elmondásának körülményeire utaló szövegeken) és nem tartották be a tematikai elkülönítést sem. Ennek példája a már említett halotti beszéd, amelynek elmondási, illetve publikálási körülményei sem felelnek meg a kor szokásainak.

Temetési beszéd – politikai háttérrel

Le kell szögeznünk: a diétai prédikációk nem tartoznak az országgyűlésen elhangzó politikai beszédek közé – még akkor sem, ha ez utóbbiak egyháziak szájából hangzottak el és/vagy az egyes felekezetekkel kapcsolatos kérdéseket tárgyaltak, akárha teológiai vonatkozásban is. Az országgyűlési prédikációk egyértelműen felekezeti alkalmakon, azaz szentmiséken vagy istentiszteleteken hangzottak el és ebből adódóan elsősorban ezek írott és íratlan szabályait követték.

Ezek közé tartozott az aktualitás kérdése is. Az egyházi beszédeknek ugyanis e korszakban alapvetően nem célja és feladata a politikai aktualizálás – a diétai prédikációknak a kor politikai viszonyaira nézve mai szemmel nézve kevés kommentárja van. Tormási és Hunyadi beszédei azonban A XVII. századi temetési prédikációkban a következő beszédrészeket különítették el (a szöveghez tartozó bibliai citátumra, illetve az alkalomra vonatkozóan): textus, a contextus rövid meghatározása, a textus felosztása, a részek magyarázata, az ezekből levonható tudomány, a tanító, intő, feddő, cáfoló, vigasztaló részek, a conclusio, az alkalmaztatás, a genealogia és a búcsúztatás.⁵² Ezek közül az alkalmaztatás, vagyis a korábbi részek alkalomhoz való szabása kínál valamelyest lehetőséget az aktualizálásra a hitszónoknak, amivel ők gyakran és szívesen éltek – olyannyira, hogy az alkalmaztatásra vonatkozó kérdések a XVIII. század második felében a reformátusok törvényhozó testületében is napirendre kerültek.

A szebeni főconsistoriumnak az Újtordára összehívott (1776. június 16.) zsinathoz intézett ajánlásait tartalmazó levélben többször is felmerült a halotti búcsúztatás problémája, köztük „a szokás (református) teológiai vitathatósága és bizarrsága”⁵³ is. A Főconsistorium azt javasolta, vizsgálja meg a zsinat, hogyan lehetne a halotti tanításhoz fűzött alkalmaztatást és búcsúztatást mint szokást megtúrni vagy megváltoztatni.⁵⁴ Ennek megfelelően a zsinat *intimatumai* [rendelkezései] között a harmadik „a halottak felett téjendő tanításokhoz törvénytelenül ragadott, unalmas és alkalmatlan alkalmaztatásokat, és az atyafiak között sok háborgást és egyenetlenséget

⁵² Kecskeméti, Nováky 1988: 25.

⁵³ Egyed 2002.

⁵⁴ Buzogány – Dáné – Kolumbán – Sipos 2001: 69.

szülő búcsúztatásokat akarja vagy simpliciter tollálatni [egyszerűen eltörölni], vagy pedig azt rendesen modificáltatni [átalakíttatni].”⁵⁵

Problémásnak elsősorban az alkalmaztatás hiteltelenségét ítélték (az alkalmaztatás átírja, megszépíti az életrajzot, illetőleg csak Istent illető jelzőkkel ruházza fel az elhunytat) és a túldíszítettséget. Ez utóbbit illetően főként a hatáskeltés különböző „könnyfakasztó” eszközeit, ezeken belül is különösen a dramatikusságot (főként a halott egyes szám első személyben történő búcsúzkodását) tartották elítélendőnek.⁵⁶

A Tormási János kötetében szereplő temetési beszédnek azért van jelentősége, mert műfaji sajátosságainál fogva lehetőséget biztosított arra, hogy aktualitásokat közöljön a diétáról, és – amint azt az egyik forrás igazolja is – maga a temetés is szimbolikus jelentéssel bírt az országgyűlés idején.

Könnyűszerrel megállapítható Tormási beszédéről, hogy szerzője alapvetően a zsinat szellemében cselekedett, amennyiben a halott megszólalása hiányzott szövegéből, de a dramatikus jegyek közül a megszólítás eszközeit nem hagyta el a búcsúztatásból. Az özvegyhez például a következőképpen szólt: „A’ meg b[oldogult] Urnak eddig élete párja, már özvegye, T[ekintetes] Radványi Radvánszky Therésia Aszszony! Úgy-e’ hogy alig vala reggel, már estve vagyon. Illyen ám az emberi bődögság! Nem elég hogy el-esett a’ korona, hanem úgy esett el-hogy nem-is tudod. Te talám most nem tsak jót kívánsz, hanem reményleszsz, te örvendetes híreket vársz, mikor szívedet el-fogó keserűség, érkezik árva házadhoz.”⁵⁷

Ez a kettősség jellemzi az alkalmaztatást is: kétségtelen, hogy a halottat nem dicséri isteni mértékkel, de nem tagadható, hogy beszédeinek túlzó voltát – és némiképpen blaszfémikusnak tűnő, a későbbiekben lojális szervilizmusnak tartott jellegét a későbbi szakirodalom sem hagyta szó nélkül és általános megállapítást nyert „hogy Tormási ezekben a beszédeiben sokkalta inkább politikus, mint prédikátor.”⁵⁸

Igen nehéz megítélni, hogy a korszakban mi minősülhetett a halott túlzó dicséretének, mi nem, de tény, hogy a korszak halotti prédikációitól eltérően a hitszónok valóban keveset szól az elhunytáról – az viszont nem világos, hogy valóban a zsinati utasításokat tartotta-e szem előtt, vagy valóban nem volt mit mondania, vagy más, ennél fontosabb szempontok vonták-e el figyelmét a halott életének túlzó méltatásától.

⁵⁵ Bod 1999: 75.

⁵⁶ Egyed 2002.

⁵⁷ Tormási 1791: 79.

⁵⁸ Szetey 2012: 353.

Az bizonyosnak tűnik, hogy Szerencsi József fiatalon halt meg, meglehetősen vitatott életpályát tudhatott magáénak, melyről a szakirodalom is megállapítja, hogy meglehetősen kevés adat áll róla rendelkezésünkre.⁵⁹ Bizonyos, hogy apja, az 1790-re már elhunyt Szerencsi Ferenc „előkelő összeköttetésekkel bíró, nemes úr volt”,⁶⁰ anyja, Bárczay Borbála pedig irodalompártolásáról vált ismertté.⁶¹ Fiuk életéről jelenlegi ismereteink szerint leginkább annak kudarcai ismeretesek a szakirodalom számára: „Szerencsy József a kassai kamarához szeretett volna bejutni, de noha csak tiszteletbeli hivatalra pályázott, óhajta a kamara mindenhatójának ellenzése következtében nem teljesült. Egyes jelek szerint az elutasítás nem volt egészen indokolatlan. Látszik ez egyrészt anyjának Prónay Lászlóhoz intézett kérelméből, melyben fiának fiatalos könnyelműségeit mentegeti s ígéri, hogy ha csakugyan csinált adósságokat, azokért felelősségre fogják vonni, másrészt az a körülmény is Szerencsy József ellen szól, hogy olyan befolyásos emberek, mint apósa és felesége nagybátyja, nem tudták kieszközölni számára a fizetéstelen assessorságot. Jellemének sejtethető fogyatkozásai nem állnak tisztán előttünk, miért is alakja – az adatok kis száma miatt – nem világítható meg kellőképpen.”⁶² Levelezésének tanúsága szerint fiatalkorától sokat betegeskedett és közismerten készült az elmúlásra⁶³ – ennek ellenére halála váratlan volt. Héczei Dániel naplójában a következő megjegyzést olvashatjuk erről: „a mint mondják is, mértékietlen életű, s abból esett volna nyavalyája. A borbély borotválta, s hanyatlani kezdte, meg is hala. Az ipa, Radvánszky itt lévén, eltemettette.”⁶⁴ Radvánszky illetén szerepére Tormási beszéde is utal: „T[ekintetes] Radványi Radvánszky Familia! nevezetessen T[ekintetes] Consiliarius és Vice Ispán Úr, meg-b. Úrnak nagy érdemű Ipa! Tehát néked engedték az egek azt a’ keserves szerentsét, a’ mit Szerentsy Jósef Úr egyik Szerelmesének sem engedtek, hogy holt tetemeit ápolgathatnád, és utolsó tisztességét meg-adhatnád es adattathatnád. Én Istenem be jó vagy, be bölts! hogy egyik keserűséget a’ másik könnyí-

⁵⁹ Baros 1908: 73

⁶⁰ Baros 1908: 73.

⁶¹ Baros 1908: 73.

⁶² Baros 1908: 76.

⁶³ „Apósának írt utolsó levelében [...] Szerencsy már feltűnően panaszlik. [...] Szomorúan nézett a jövő elé, melytől ösztönszerűen félt. Aggodalma nem is volt alaptalan, mert a folyvást mérgező baj nem sok idő múlva erőt vett meggyötört szervezetén.” (Baros 1908: 79.) Felesége, Radvánszky Teréz és a nyelvújító Kazinczy Ferenc barátsága kapcsán jegyezte meg Toldy Ferenc: „[Kazinczy] kárpótlá e nőt azon ezer apró, de folytonosságukkal emésztő szenvedésekért, melyekkel férje a tűrő nőt gyötörtte. Végre Szerencsy, legszebb korában menthetetlenül megbetegedvén, Ígéretét vévé nejének, hogy kezével ő utána nem boldogít senkit; ha igen : Kazinczy legyen ez, a kin kívül a síron túl is minden mástól irigylé.” (Baros 1908: 81.)

⁶⁴ Héczei 1906: 190.

tésére szolgáltató az embereknek. A' te Özvegygyé lett kedves Leányod talám írgyelni fogja teneked azt a' szerentsétlen szerentsét, melyet te könyvezve fogtál és követtél-el. [...] Akárhogy légyen: teged T. Úri férfiú Úri Házaddal, és minden Úri szerelmesseiddel, kik mind Atyai mind Anyai ágon igen nagy számmal vagynak, a' b[oldogult] Úr, a' Felséges Isten kegyelmében és óltalmába téssen, ajánl, hágy.”⁶⁵

Az bizonyos, hogy a temetés fényes külsőségek között zajlott. Látványos voltának fő oka a protestánsok országgyűlési reprezentációja volt. „Ezen temetést pedig kivált azért procurálták a mi uraink, hogy vallásunknak szabadságát ezzel is megmutassák” – olvasható Keresztesi József feljegyzéseiben.⁶⁶ A források is utalnak arra, hogy a „pompás temetésen”⁶⁷ nagy hangsúlyt kaptak a külsőségek: kezdve a temetés időpontjának kiválasztásától az országgyűlési jelleg hangsúlyozásáig. Az esemény „pápista módon” az esti órákban kezdődött (az egyik forrás szerint hét órakor, másik szerint nyolckor). Nyilvánvalóan azért, hogy ilyen módon is emeljék az esemény fényét: „nagy pompával, muzsika szóval, fáklyákkal, mindenütt zúgván a harangok [...]”; a sokféle banderisták gyalog s lovon kísérték.”⁶⁸ A bandériumnak azért is lehetett szerepe, mivel ez hangsúlyozta Szerencsi hivatalos jelenlétét az országgyűlésen – amint azt Héczei Dániel naplófeljegyzése is tanúsítja: „valami absens mágnás deputátusa [távollévő mágnás követe] vala, azért egy bandérium ment előtte, többek körülötte kivont, de hón alá dugott karddal, a szekér előtt 5 trombitások piánó kesserves nótával.”⁶⁹ A temetés más tekintetben is reprezentatív keretek között zajlott: „A szekér, melyet 4 ló vont, be vala terítve fekete bagacsinnal, meg a kerekei is az alatt forgottak, a koporsó kék tafótával, a címer fehér tafotára festve, 6 a koporsóra függesztve, elől, hátul, oldalról, süvege és kardja a koporsó tetejére fektetve [...]”⁷⁰

Mindezek szöveges reprezentációjában a hitszónok igen mértéktartónak bizonyult. Beszédének textusát a 90. zsoltárból vette: „Ollyan az ember mint a fű, mely meg-szárad: mely reggel virágzik, estvére el-változik, ki vágattatik es meg szárad.”⁷¹ Annyiban mindenképpen Szerencsi Józsefhez kapcsolta a szöveget, amennyiben meglátása szerint az elhangzó szöveget „egy Nemes gyökérből származott, de élete leg szebb és jobb korában ez előtt ötöd nappal le kaszálatott fű kiáltya”⁷² A halott feldicsérése a beszéd egészében nem kapott különös szerepet, de néhány – akár ál-

⁶⁵ Tormási 1791: 81.

⁶⁶ Keresztesi 1868: 276.

⁶⁷ Héczei 1906: 190.

⁶⁸ Keresztesi 1868: 276.

⁶⁹ Héczei 1906: 190.

⁷⁰ Héczei 1906: 190.

⁷¹ Tormási 1791: 61.

⁷² Tormási 1791: 63.

talánosságnak is vehető – életrajzi vonása vissza-visszatérő metaforikus eleme volt a beszédnek. Ide tartozik a váratlan halál és a fiatalkori halál képe is (szemben a bibliai pátriárkák életkorával): „hogymind rövid az ember élete, mind hirtelenséggel elmúló: mert e’ kettőt láthatni a’ kaszálás körül: egyiket hogy nem szeretik meg-hagyni öregedni a’ füvet az emberek; melly különben akármeddig öregednék, tsak ugyan nem igen hoszsza a’ fű ki-jövele és annak a’ le-kaszáltatása között az idő. Másodszor az-is igaz, hogy sebessen esik a’ kaszállás. Imé még lábán a’ fű, de már el-esett, és estvélig, vagy még este előtt el-szárad. Immár mind ez annyira rá illik az ember életére [...]”⁷³

Az aktualizálással kapcsolatos kérdésekhez tartozik a diéta szövegbeli megjelenítése is. Amint azt a korábbiakban jeleztem, az országgyűlési prédikációkat tartalmazó kötetben annak terjedelméhez képest kevésszer jelennek meg aktuális kérdések a szövegekben. A temetési beszédek műfaji sajátosságai – amint azt jeleztem is – azonban lehetővé tesznek bizonyos engedményeket e téren. Annál is inkább, mert ez a temetés valóban sajátos jelentéstöbblettel bírt az országgyűlésen – különösen a protestáns felekezeti reprezentáció fényében.

Ebben az esetben a hitszónok a már idézett koronázási beszéddel szemben éppen ellentétes retorikai álláspontra helyezkedett: szövegében éppen azt hangsúlyozta, hogy az elhunyt – bár kétségtelenül jelentős volt részvétele az országgyűlésen, mégis az égi gyűlésen való jelenléte a mérvadó. Tekintve, hogy a diétával kapcsolatos metaforák sora jelenik meg, érdemes hosszabban is idézni a jelzett szövegrészt: „Sz[erett] H[híveim]! Soha se vólt nem-is leszsz olly ditsösséges Diéta, mint a’ millyen az Izrael Fijaié volt a’ ’Sinai hegy alatt. Ott a’ Praeses maga az Isten, a’ Király és a’ nép között Közbenjáró Palatinus, Móses, az az egy Pásztori bottal Országokat rontó és építő Móses; a’ nép, ha magában szegény és rabota alól futott nép, de az Isten gratiájára nézve nagy, szerelmes, és igen gazdag: a’ törvény, melly ezen a’ Diétán hozatik örökké-való és a’ természet változásánál hamarább nem változik: a’ Diétális keszuletek rettenetesek, követhetetlenek, pár és példa nélkül valók. Hát nem igaz e’ hogy soha se vólt nem-is leszsz olly ditsösséges Diéta, mint az Izrael fiaié volt a’ Sinai hegy alatt. El-hinném, hogy igaz, hanemha Sz. Pál ellenkezőt mondana. Ez a’ Sz. Apostol, az Új Testamentomi Ekklésia Diétáját sokkal ditsösségessebbnek festi az Izraeliták Diétájánál ’Sid. XII. a’ méltóságot a’ többek között im’ e’ négy Punctumokban helylyeztetvén: Hogy az Új Testamentomi Ekklésziai Diéta o) közönségessebb mint a’ Sinai, oo) hogy az ollyan első szülöttek Gyülekezete, kik bé-íratattak Menyben, ooo) hogy abban a’ mindenek Birájához-való-járulás vagyon söt oooo) a’ tökléletesekké lett igazak Lelkeikhez-is - Meg-vallom; mert Sz. Pál ellen ki-is merné tagadni? hogy

⁷³ Tormási 1791: 75.

e-zek először-is, nagy részént illenek az Új Testamentomi Ekklesiára, melly még e' földön vitézkedik; de az-is igaz és bizonyos, hogy a' győződelmes Mennyei Ekklesia Diétájára illenek tökéletessen. Ott van ott a' közönséges Gyűlés, a' nem csak minden nyelvből, ágból, és Nemzetből, hanem még az egymástól el-szakadt és külömböző Keresztény Ekklesiák kegyes tagjaiból való Gyűlés: ott a' Kristusban első szülöttek Konciliuma, minthogy ott a' Protokollum is, a' mellybe íratlak, sótt ott amaz igazán elsőszülött, kinek ők Attya fiai; Ott a' mindeneknek igazán, nekik pedig kegyelmesen ítélő Bíró, ki előre azért ment-fel oda, hogy nekik, a' mint megmondotta, helyet kiszíttsen: Ott vagynak a' tökéletesekké lett minden Igazaknak Lelkei, ott mondom a' tökéletesség helyén, mellytől vala míg távol vagyunk, mindaddig sok tökéletlenséggel kell küszködni. Ott van hát az egekben a' tökéletes Diéta, mellynek ha a' 'Sinai Diéta valami je, bizonyos hogy csak példája és árnyéka vala. Erre a' ditsó Diétára Mennyei Regális által el-hívattatni: még ha nem tudom mitsoda földi Diétáról es-nék-is a' hivatal, nyereség; és ebben a' nyereségben rézfesült reménységünk szerint, Néhai T[ekintetes] N[emes] és V[itézlő] Szigethi Szerentsi József Ur, egynéhány T. N. Vármegyének Tábla Birája, most pedig ezen Ország Gyűlésében Melt. Grof Klobúszky Antal Úr kepit viselő követ: ki ott nem más, hanem a' maga képiben, nem földi Nemessége, hanem ama Mennyei polgársága jussán, nem erőtelenségek alá vettetett Praesese és Coassessorai [itt: elnök és ülnökök] társaságában, hanem a' Királyok Királya praesidiuma [itt: elnökle] alatt, több tökéletességre ment Lel-kekkel együtt széket ül; nem azért, hogy Világi hazája, jussait óltalmazza, fundálja és örököltse; hanem hogy annak a' változásokat nem esmérő felső Jérusiálemnek Szabadságával és bódogságával éljen minden vég nélkül örökké."⁷⁴

Joggal merülhet fel a kérdés, mitől változhatott meg a hitszónoki attitűd – hiszen az idézett szövegrész nyomán szöges ellentétben áll a koronázási beszédben megfogalmazott (és az utókor által is kárkoztatott) mondatok gondolatmenetétől. A kérdésre nem adható pontos válasz, ám tény, hogy ebben az esetben a források által ismertett külsőségek már önmagukban is meglehetősen nagy reprezentációs lehetőséggel bírtak, vagyis a politikai üzenetközvetítés terhe nem hárult teljes egészében a hitszónokra. Másrészt a retorikai szabályokhoz és sémákhoz való kapcsolódás sokkal inkább meghatározta a korszak koncionátori tevékenységet, mint bármely más szövegalkotási tényező. Ebből adódóan könnyen lehet, hogy a hitszónok ebben az esetben a temetési beszédek hagyományos formáihoz kívánta kapcsolni saját szövegét – annál is inkább, mivel a halál és az ehhez kapcsolódó szertartások (így a prédikáció is) sokkal nagyobb teológiai-felekezeti jelentőséggel bírt, mint a koronázás. A hitszónoki attitűd azonosítása tehát rendkívül összetett feladat. Fentebb csupán

⁷⁴ Tormási 1791: 77–79.

néhány szempontot soroltunk fel. Az a tény azonban, hogy a prédikáció a kötetbe került, külön is hangsúlyozza a temetés országgyűlési szerepét – illetve a hitszónokok országgyűlési szerepét..

Az országgyűlési beszédek tartalmi vonatkozásában tehát kulcskérdésnek számít a prédikációk aktualitásának problémaköre. Annál is inkább, mivel ennek műfajától alapvetően távol áll az aktualizálás igénye. Az 1790–91. évi országgyűlésen elhangzott Hunyadi Szabó Ferenc- és Tormási János-beszédek azonban kivételnek számítanak, hiszen a kapcsolódó kötetkompozíciók tanúságai szerint nem állnak messze egy sajátos tematikájú országgyűlési naplótól sem. A rendelkezésre álló adatok alapján ugyanis az állapítható meg, hogy műfajukból adódó retorikai kötöttségeik ellenére is hűen reprezentálják azokat a történéseket, amelyekhez az országgyűlés folyamán szorosabban kapcsolódtak. A kötetek megjelentetése révén eddig kevésbé vizsgált fénytörésben jelennek meg a bennük olvasható szövegek: esetükben az egyházi és világi szónoklási hagyományok és műfajok sajátos összekapcsolódásáról beszélhetünk.

Latin vagy magyar? A nyelvkérdés a diéta előtt 1790–91-ben^{*}

1784 jelentősége. A nyelvkérdés átpolitizálódása

II. József 1784. április 26-án kibocsátott, a történeti szakirodalomban szokásosan „nyelvrendeletként” emlegetett királyi leirata fordulópontot jelentett az uralkodó és a rendek viszonyában.¹ A rendelet új hivatalos nyelvként a németet vezette be a di-kasztériumokban, a vármegyékben és a városokban, emellett a törvényszékek nyel-veként is a németet jelölte ki, valamint a hivatalviselés, a gimnáziumokba való felvétel és az országgyűlésre való követül választás feltételül is a német nyelvtudást szabta meg.² A nem sokkal a Szent Korona Bécsbe vitelét³ követően meghozott intézkedés óriási felháborodást váltott ki a politikailag aktív rétegek körében, amelynek a vármegyék és a városok a királynak és a helytartótanácsnak küldött felirataikban, valamint az utóbbinak és a kancelláriának címzett levelekben adtak hangot.⁴ Ezek többsége elkeseredett, már-már apokaliptikus hangot ütött meg, a rendelet végrehajtása követ-keztében várható zűrzavarról beszélve, a magyaroknak a saját hazában való szolgál-ságba vetését és elnyomatását vizionálva.⁵ Több megye beadványában felmerült az

^{*} A munka az NKFI K 116166 sz. pályázatának támogatásával készült.

¹ H. Balázs 1987: 226; H. Balázs 1989: 1064. A rendelet alapján a kancellária május 11-i kelte-zéssel fogalmazta meg az erdélyi kormányzóság, a kormányzsékek és a kincstár számára szóló utasítását. A leiratot a Helytartótanács május 18-én küldte el a magyarországi törvényhatósá-goknak és egyházi eljáróságoknak. (H. Balázs 1999: 469; Soós 2005: 269.) Az 1784/11409. számú helytartótanácsi leirat szövegét lásd Collectio 1790: 54–61.

² Míg az intézkedés a kormányzsékek esetében 1784. november 1-i hatállyal lépett érvénybe, a vármegyék és a városok ehhez képest egy év haladékot kaptak, az alacsonyabb bírói és más hivataloknak pedig legkésőbb 3 év elteltével kellett áttérniük a németre. (Marczali 1888 [1885]: 385–386; Szekfű 1926: 7–8. Soós 2005: 266–267; H. Balázs 1989: 1064.) A rendelkezés okta-tásügyi vonatkozásaihoz, valamint ennek későbbi kiegészítéseéhez lásd Kornis 1927: 82–83.

³ Erre 1784. április 13-án került sor. A koronát május 25-én helyezték el a Burg kincstárában. (Benda 1982: 594; Gyulai 2014: 268.)

⁴ H. Balázs 1987: 227; H. Balázs 1989: 1065; Soós 2005: 271.

⁵ Marczali 1888 [1885]: 390–397; Soós 2005: 271–294.

a gondolat, mely szerint a német hivatalos nyelvként való bevezetése akár a nemzet pusztulását is magával hozhatja. Míg a többség a latin, mások már ekkor is inkább a magyar nyelv védelmében szólaltak fel. Egyes megyék főként az előbbi, míg mások az utóbbi „elvesztésével” kapcsolták össze a haza, illetve a nemzet végső romlásának lehetőségét.⁶

A rendi értelmezések központi gondolata szerint az intézkedés hátterében a kormányzat „germanizációs” törekvései álltak.⁷ Ezzel szemben a modern szakirodalom egyértelműen az uralkodó racionalis-bürokratikus megfontolásait hangsúlyozza, melyek a birodalom minél hatékonyabb, centralizált, egységes működését célozták.⁸ Ez utóbbi mozzanat nyilvánvalóan alapvető fontosságú a kormányzati szándékok értékelését tekintve, ugyanakkor – amennyiben a nyelvrendelet nyomán kibontakozó diszkurzív összecsapások kontextuális tétjeire vagyunk kíváncsiak – az intézkedés következményeit elszenvedő kortársak percepciójának feltárására is kísérletet kell tegyünk.

E tekintetben az 1784-ben megkezdődő rendi tiltakozáshullámhoz hasonlóan kiemelkedő jelentőséggel bírnak az 1790–91. évi események is. A jozefinista rendszer bukását a röpiratos politikai irodalomnak és alkalmi költészetnek a magyarországi nyilvánosságban addig nem látott konjunktúrája kísérte. Ezen belül a nyelvkérdés kiemelt figyelmet kapott, a politikai-közéleti diskurzusok egyik legfontosabb témájává lépett elő. Ezt jól mutatja, hogy szép számmal jelentek meg olyan nyomtatványok az időszakban, melyek kifejezetten a közéleti, hivatali nyelvhasználat, illetve az oktatási nyelv problematikájával foglalkoztak, vagy éppen ahhoz a vitához szóltak hozzá,

⁶ Soós 2005: 274. Már Marczali Henrik, majd őt követve Szekfű Gyula is hangsúlyozta, hogy a megyék többsége ekkor még a latin használata mellett kardoskodott. (Marczali 1888 [1885]: 397; Szekfű 1926: 32.) Soós István összevetéséből számszerűleg is kiderül, hogy 1784-ben 37 feliratban találjuk meg a latin további megtartásának javaslatát és 20-ban a magyar bevezetése melletti érvelést. Az adatok értékelésénél ugyanakkor mindenképp figyelembe veendő, hogy Soós azokat a *repraesentatio*kat is a latint támogatók táborába sorolta, melyek esetében csak annyí derül ki a kancelláriai iratok alapján, hogy azok a német nyelvet alkalmatlannak találták a hivatali ügyek és a törvénykezés intézésére. (Soós 2005: 295–296.)

⁷ Bár a nyelvrendelet magyarországi értelmezését meghatározó germanizációs narratíva kortárs változataiban kezdettől fogva kimutathatók etnikai-etnolingvisztikai elemek, ebben ekkor még alapvetően a rendi-nemzeti sérelmi perspektíva dominált. Később (kis mértékben már a 18. század végétől kezdve, de főként a 19. századi értelmezésekben) egyre inkább az előbbi rétegek kerültek előtérbe, miután a nyelvkérdés egésze a modern értelemben vett nemzeti problematika (vö. „nemzetiségi kérdés”) részévé vált. (Soós 2005: 262–263.) A rendi keretek között megjelenő etnicizáló elemek korai felbukkanására lásd például Vedres István először 1790-ben megjelent röpiratát: Vedres 1807 [1790]. (Elemzését lásd Hönich 2015.)

⁸ Szekfű 1926: 8–9; H. Balázs 1987: 227; H. Balázs 1989: 1065; Soós 2005: 264–265.

amely a magyar „bevezetését” és a latin „megtartását” támogatók csoportjai között zajlott.⁹

Nyilvánvaló, hogy a nyelv problematikájának felértékelődése nem tekinthető önmagában és kizárólag a nyelvrendeletre adott reakció hozadékának. Már Szekfű Gyula hangsúlyozta „a nyelvkérdés első fokozatának”,¹⁰ a 18. század második felében a nyelvrendeletet megelőzően, illetve attól függetlenül jelentkező „kultúrtörekvéseknek”¹¹ a jelentőségét, az „írók mozgalmának” szerepét.¹² A nyelvrendeletnek a téma átpolitizálódása szempontjából vett meghatározó mivolta azonban a Szekfű által jelzett folyamatok figyelembevételével együtt is tagadhatatlan, hiszen bizonyos értelemben ez nyitotta ki Pandora szelencéjét azzal, hogy a rendi előjogokat sértő intézkedések sorába illeszkedve a rendi közvélemény érzékenységét is nagyban megnövelte a nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések vonatkozásában. Ez rendi oldalon eleinte elsősorban a latin hivatalos-funkcionális, egyben a rendi előjogok rendszerébe illeszkedő szimbolikus szerepének hangsúlyozását jelentette, ám később egyre inkább előnyben részesítették a magyar nyelvet a latinnal szemben. Igencsak találó e tekintetben H. Balázs Éva megfogalmazása, aki „a magyar politikai tudat, a magyar művelődés szempontjából oly fontos nyelvrendelet” jelentőségét abban látta, hogy az „a tudatalattit tudatossá tette, a közönyösen kezelt természetest életszükségletté emelte.” Ennek következtében „az anyanyelv védelme – szinte előzmény nélkül – politikai programmá vált.”¹³

E program megformálódásának történetében az 1790–91. évi országgyűlésen lezajlott diétai viták kiemelkedő szerepet játszottak.¹⁴ A témának a szűkebb, intézményes értelemben vett politikai szférába kerülését mi sem mutatja jobban, mint

⁹ A röpiratokhoz lásd mindenekelőtt: Concha 2005 [1885]; Ballagi 1888; Kosáry 1954.

¹⁰ Szekfű 1926: 22.

¹¹ Szekfű 1926: 18.

¹² Szekfű 1926: 14–23. Szekfű nagy jelentőséget tulajdonít e bevezető szakasznak. Szerinte ugyanis a nyelvi gondolat (a korábbi „szellemi alapvetések” talaján) bár „II. József uralkodása alatt” fejlődött ki, de „rendeletei nélkül is megérett arra, hogy szélesebb körökbe behatoljon.” (Szekfű 1926: 22.) Részben e megfontolásokat fejlesztette tovább az „írók” és főként Bessenyei jelentőségét hangsúlyozó Bíró Ferenc. (Lásd főként Bíró 1995: 117–138.)

¹³ H. Balázs 1999: 470. Máshol ugyanezt a következőképp fogalmazta meg: „A rendelkezés tapintatlansága mély gyökereket sért, lappangó érzéseket tudatosít: a nemzeti fejlődés új szakaszának megindulását hozza.” (H. Balázs 1987: 226; H. Balázs 1989: 1064.)

¹⁴ Péter László az 1790–1791. évi országgyűlést olyan eseményként említi, amely a nemességnek a nyelvkérdésben jellemző attitűdjét nagymértékben formálta (a francia forradalom, a nemességnek II. József „germanizációként” értelmezett törekvéseivel szembeni, látványos sikerekkel járó ellenállása és a napóleoni háborúk mellett.) Lásd Péter 2012: 185.

az utóbbiak eredményeként megalkotott 1791. évi nyelvtörvény.¹⁵ Bár a törvényben foglalt rendelkezések meglehetősen szerénynek mondhatók, és semmiképp sem tekinthetők egy radikális nyelvi program lenyomatának, a törvénytörvény konkrét tartalmától függetlenül is mindenekelőtt olyan dokumentumként értékelendő, melynek létrejötte már önmagában véve is a nyelvkérdés politikai dimenzióba kerülését jelzi. A törvény elfogadását megelőző hosszas viták és alkudozások, valamint az ezek eredményeképpen elfogadott végleges törvénytörvény – tartalmi visszafogottsága mellett is – azon hosszútávú folyamat kezdeti szakaszát jelzik, melyben a nyelvkérdés lassanként egyre inkább átpolitizálódott és a politikai diskurzusok részévé vált.

Az alábbiakban az országgyűlési napló elemzése alapján a nyelvvel kapcsolatos diétai viták két legfontosabb szakaszának elemzésére teszek kísérletet: egyrészt a diéta kezdetén, júniusban lefolytatott polémiát, másrészt a hitlevéltervezet és az *ante-coronationalis* cikkek végső szövegével kapcsolatos, szeptember elején lezajlott vitát teszem vizsgálat tárgyává.¹⁶ Ezen korlátozott, nyilvánvalóan messze nem a politikai

¹⁵ „Ő szent felsége biztosítja a karokat és rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használni; hogy pedig a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállítani, hogy azok, a kik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni, vagy a kik azt már tudják, magukat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kívánságuk teljesedésére; a kormányzói ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók.” (1791. évi 16. törvénycikk: „Hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék”. Lásd Pajkossy 2003: 54.)

¹⁶ Naponként-való 1791. Az elemzések elsődleges alapjául tehát egy olyan dokumentum szolgál, mely a hozzászólásokat az esetek túlnyomó többségében nem szó szerint, hanem azokat szinte mindig sűrítve, összefoglalva közli. Bár bizonyos kiemelkedő jelentőségű beszédek szó szerinti lejegyzésben szerepelnek a naplóban, egyébként a viták summázatait kapjuk. Ebben az értelemben tehát a napló legnagyobb része nem tekinthető a vitákban résztvevő személyek nézetek közvetlen lenyomatának, hanem az elhangzottaknak és (a lejegyzés folyamatát tekintve bizonyos értelemben szintén „közvetített”) első kézirat változatnak a diéta által kijelölt, a kiadott napló szövegét összeállító bizottság tagjai által „átszűr” variánsaként kell kezelni. Vagyis a közvetítettség és ezzel összefüggésben egyfajta másodlagos „értelmezettség” tényezőjével mindenképp számolni kell a szöveg elemzésekor. Ugyanakkor, ha belátjuk, hogy lényegében minden forrás reprezentáció, melyek a „múlt valóságának egy töredékét tartalmazák ugyan, de elválaszthatatlanul attól, hogy ezt miként látta valamilyen specifikus nézőpontból a forrás rögzítője, s attól a szándékától is elválaszthatatlanul, hogy miképpen láttassa azt másokkal: kortársaival vagy az utókorral”, mindezt nem a kiadott diétai napló specifikus hiányosságaként kell figyelembe vennünk, hanem a történeti forrásokra általánosan jellemző ismérvként, mellyel a források elemzése során mindig számolni kell. (Lásd ehhez Szijártó 2005: 28.) Arról, hogy a rendek maguk is forrásértékűnek ítélték a naplók szövegét, több példát is hoz a 19. század vonatkozásában Poór János. (Poór 2003: 102–105.)

intézményrendszerhez köthető szövegtermés egészét prezentáló, ám a rendi pozíciókat tekintve mindenképp reprezentatívnak tekinthető szövegtörzset elemzése arra ad lehetőséget, hogy „a politika tényleges működése során keletkezett szövegek”¹⁷ egy csoportjának vizsgálata alapján közelítsünk az anyanyelvhasználat különböző aspektusait tematizáló korabeli diskurzustól. Egy ilyen elemzés létjogosultságát az igazolja, hogy az anyanyelvhasználatról szóló viták és az említett, a későbbi „érett” nemzetépítő diskurzusok szempontjából kardinális jelentőségű átpolitizálódási folyamat nem ismerhető meg anélkül, hogy a politikai intézményrendszer működése során keletkezett dokumentumok anyagát tüzetes szövegelemzés alá vetnénk. E korpuszon belül pedig a rendi politizálás legfontosabb fórumának tekinthető diétán lezajlott vitákat kiemelt figyelemben érdemes részesíteni.¹⁸

Az országgyűlés során lezajlott polémiák ugyanakkor nem pusztán a nyelvkérdés politikatörténeti háttéréként tarthatnak számot érdeklődésünkre, hiszen ezek maguk is a diskurzus integráns részének tekinthetők, melyek komolyan befolyásolták a szélesebb nyilvánosság további vitáit és problémafelvetéseit. A diétai viták elemzésére esztétikátörténeti szempontból teszek kísérletet: a radikálisan lehatárolt korpusz szövegközelí elemzése révén,¹⁹ a fogalomhasználatok, érvelési mintázatok vizsgálá-

¹⁷ Szijártó 2017: 358.

¹⁸ A nyelvkérdéshez kapcsolódó politikai küzdelmek értékelésében a diétai viták mellett az 1790 elejétől a diéta júniusi megnyitásáig terjedő időszakot, illetve az országgyűlés és Bécs közti alkufolyamat egyes stádiumait is figyelembe kell venni, amelyek során a végső törvényszöveg formát nyert. Bár jelen tanulmány keretei között nincs mód ezek részletes ismertetésére, az elemzések eredményeinek értékelésekor szem előtt kell tartani, hogy a József halála után megélnélkülő megyei közélet, az ennek során a kormányszatnak küldött megyei feliratok, majd később a követutasítások, a másik oldalon pedig a kormányzati intézkedések több szempontból is nagy hatással voltak az országgyűlési események későbbi alakulására. (Az év eleji megyei vitákhoz lásd Marczali 1907: I. 9., 12., 20., 46., 47., 142., 154., illetve Szekfű 1926a: 32–37. A követutasításokhoz: Marczali 1907: I. 184–222. A kormányzati intézkedésekhez: Szekfű 1926a: 32–61.)

¹⁹ A szoros szövegolvasás megvalósíthatósága érdekében a vizsgálatokat a forráshasználat tekintetében két irányban is szükséges volt elhatárolni: egyrészt a szűkebb értelemben vett intézményes-politikai szférán belül, a központi kormányzat, vagy éppen a megyei közgyűlések működése során keletkezett forrásanyagtól, másrészt a nyomtatott politikai nyilvánosság szövegtermésétől. A diskurzus e szegmensei természetesen egymással hol szorosabb, hol lazább kölcsönhatásban, sokszor egymással összefonódva működtek. Péter László megállapította, hogy Bessenyei és társai nyelvi programja „egy ideig” csak kis vonzerőt gyakorolt az „ország domináns társadalmi erejét” képező földbirtokos nemességre (Péter 2012: 185). Jelen vizsgálat nem ezt akarja megkérdőjelezni, hanem éppenséggel azt hangsúlyozza, hogy azon hosszú távú folyamaton belül, melynek során az anyanyelvi művelődés eszménye lassanként a rendi gondolkodás és politika részévé vált, kijelölhető olyan kiemelkedő jelentőségű „mozzanatok”

latával elsődleges célom annak feltérképezése, hogy a közösségi nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések milyen konkrét nyelvi stratégiákhoz kapcsolódva vetődtek fel a diéta folyamán, illetve ezek miképpen köthetők ahhoz a folyamathoz, melynek során a kérdéskör egyre inkább politikai tételekkel töltődött fel. Ennek érdekében az elemzés során elsősorban arra fogok törekedni, hogy a nyelvkérdés politikai aspektusainak előtérbe helyeződését a kor rendi gondolkodásának és a nyelvi problematikától független, illetve ahhoz nem szervesen kapcsolódó érvelésmódjainak és értékvonatkoztatási kereteinek viszonylatában helyezzem el. Intenzív szövegvizsgálati megközelítésre teszek kísérletet, amely érzékeny a fogalomhasználatok, érték- és képzettársítások, lojalitásirányok különböző változataira: azokra, amelyek az adott, a közösségi nyelvhasználat valamilyen aspektusára vonatkozó érvelések diszkurzív környezetét adták – olykor támogatva azokat, más esetekben pedig ellennarratívák részeként. A diétán lezajlott nyelvi viták elemzésének példáján azt szeretném megvilágítani, hogy a nyelvkérdés átpolitizálódóban lévő perspektívája miképpen helyezhető el a korban a beszélők mint történeti aktorok számára rendelkezésre álló, a társadalom- és mentalitástörténeti dimenziókkal kölcsönhatásban működő diszkurzív-nyelvi rendszer más szegmenseihez képest, valamint hogy ezek kifejezésre juttatásában e rendszer mely diszkurzív építőkövei milyen kombinációkban kerültek felhasználásra.

Az 1790–91. évi diéta nyelvi vitáinak első szakasza

A nyelv problematikája már az országgyűlés elején felmerült, és a későbbi ülések során többször is heves vitákat váltott ki.²⁰ Így történt ez a napló kinyomtatásának kérdéskörét illetően is: ennek kapcsán több helyen azt találjuk a diáriumban, hogy a rendek mind a lejegyzett, mind a nyomtatott változat esetében a magyar nyelvűség mellett voltak.²¹ Sőt arra is egyértelmű utalás történik a szövegben, hogy a magyar

vagy „pillanatok”, melyek következtében, illetve folyamán az egymásra hatás intenzívebbé vált.

²⁰ Ami a vitákat illeti, mivel 25 éve nem volt országgyűlés, ezek eleinte meglehetősen kaotikus képet mutattak. Házirend nélkül, rendezetlenül zajlottak. (Lásd erről Marczali 1907: I. 363–364, illetve Szijártó 2005: 128–130.)

²¹ Naponként-való 1791: 11–12. Már az alsótábla első, június 10-i országos ülésén terítékre került az országgyűlési napló nyelvének kérdése, amelyet a következő két nap ülésein is tárgyaltak. Ennek legfontosabb eredménye az volt, hogy a hivatalos naplót 1790-től kezdve magyarul vezették, erről fordították latinra, és mindkét nyelven kinyomtatták. Emellett pedig az országgyűlés működése során keletkezett dokumentumok egy részét is kötetbe gyűjtötték és kinyomtatták egy a naplóval párhuzamos sorozat kezdeteként (Irományok 1791). Mindennek jelentőségét nemcsak az mutatja, hogy 1790–1791 előtt csupán egyetlen országgyűlés, az

nyelv mellett kardoskodók közül sokan ezen messze túlmutató elképzeléseket dédelgettek, és mind az országgyűlés nyelveként, mind pedig az „eddig szokásban volt” latin helyett a magyar bevezetését látták volna üdvösnek hivatalos nyelv gyanánt.²² E nézetrendszer ellenében fogalmazódtak meg azok a vélemények, melyek képviselői a latin megtartása mellett tették le a garast. Mindjárt az alsótábla június 11-i második országos ülése folyamán sokan felemelték szavukat a napló nyelve körül kibontakozó vitában elhangzó azon követeléssel szemben, miszerint a „köz-dolgok” nyelveként a magyart kellene bevezetni. Azt hangsúlyozták, hogy ez azt eredményezné, hogy „némelly Részei az Ország Lakossainak” mintegy kirekesztetnének a közösség soraiból, abban az értelemben legalábbis, hogy praktikusán képtelenné válnának a közéletben részt venni. A napló beszámolója szerint pozíciójukat egy alapvetően történeti jellegű érveléssel, ehhez kapcsolódóan pedig a szokásokra való hivatkozással alapozták meg, amennyiben a latin hivatalos státuszát nem más, mint az évszázados használat tette törvényessé. A fogalomhasználat szintjén azt láthatjuk, hogy itt az „ország”, „szokás”, és „törvény” fogalmi bokra által meghatározott közösségkép szegeződik szembe a kollektív dimenzió egy olyan elgondolásával, melyben az anyanyelv kategóriája játszik központi szerepet.

„Némelyek azt veték-ellenben, hogy ha illy hirtelen a’ Szokásban vólt Deák Nyelv-hellyett, a Magyar Nyelv behozattatnék, némelly Részei az Ország Lakossainak, kiknek az Magyar Anya Nyelv tehetségekre nintsen a Polgári-Társaságba, mintegy számkivettettek lennének, holott a’ Köz-dolgoknak folytatására, eleitől fogva, a Magyar Országglás Szerzeménnyének, a’ Deák Nyelv lévén be-fogadva, annyi Századtól fogva állandó Szokás, ezen Nyelvet, mintegy Törvényessé tette, következendő képpen senkinek, a’ ki a’ Szokás által bé-vett Deák Nyelvet tanul-ta’, vetkül nem tulajdonittathatnék, hogy az Magyar Anya Nyelvet nem tudná.”²³

1681. évi soproni diéta aktáit adták ki nyomtatásban (*Acta Comititalia Soproniensia*), hanem az is, hogy a magánnaplók részben vagy egészben továbbra is latin nyelvűek maradtak, ami az egyes nyelvhasználók nyelvi orientációinak továbbra is jellemző heterogenitását mutatja. Jó példa erre Őz Pálnak az 1790–1791., illetve az 1792. évi országgyűlésekről készített naplója. (Lásd Szijártó 2005: 132.)

²² Ami a diéta tárgyalási nyelvét illeti, ez a 18. században végig kétnyelvű volt. Annak alapján, hogy a naplók szinte soha nem tüntetik fel külön, ha egy beszéd latinul hangzott el, Szijártó István azt a következtetést vonja le, hogy ezen belül a szabály a latin használata lehetett, és az ettől való eltérést jelezték külön, amikor valaki magyarul szólalt fel. (Szijártó 2005: 132–133.)

²³ Naponként-való 1791: 20–21.

A horvát követek részéről²⁴ már itt elhangzik az általuk a diétai viták során később is hangoztatott, az idézett gondolatmenethez illeszkedő azon narratíva, miszerint a horvátok történelmi szövetségkötéssel csatlakoztak a magyar koronához (a napló szóhasználatában az „ország” a „birodalomhoz”). Mivel pedig e szövetségkötésnek a hivatalos élet és a törvények nyelvét adó latin konstitutív eleme volt, a magyar hivatalos nyelvként történő bevezetésével lényegében ez sérülne:

„Hasonló Okokat adtak elő Horváth Országának Követtyei-is, említvén a’ többek közt aztat-is: hogy midőn azon Országok a’ Magyar Korona Bírodalma-alá adták-Magokat, a Tudósok közönséges Nyelvén az az a’ Deákon folytak minden Közönséges dölgek ’s Törvények-is adattak; – Ha tehát mostanában, a’ Deák Szó egészen ki-tiltatnék a’ Köz-dölgek folytatásából, ezen Ország, az első Szövetségnek nyilvánáságos sérelmével, Szavától-is meg-fosztattatnék.”²⁵

A latin mellett kardoskodók érvrendszere egy másik pillérre is támaszkodott, mely részben praktikus és érdekalapú, részben viszont szintén történeti jellegű elemekből állt össze. A Magyar Királyság részéről a középkor óta fennálló jogigény Lodomériára és Galíciára (Halics vagy Gácsország), hasonlóan a már most a korona részét képező, de nem az anyaországhoz, vagyis a legszorosabb értelemben vett Magyarországhoz tartozó „országok” esetéhez,²⁶ ugyancsak ellehetetlenülne a latin hivatalos életből való kivezetésével. Az érvelés első, a társországokra vonatkozó fele alapján is nyilvánvaló, hogy az egyetértés biztosítóka a „deák nyelv”, ugyanakkor a második részben formailag új elemként jelenik meg, hogy a latin az újonnan csatlakozni remélt részek esetében immár *expressis verbis* is az „egyesülés” sikere egyik kritériumaként tételeződik.

²⁴ A két alsótáblai horvát követ Skerlec Ádám és Bedekovits Ferenc volt. (Naponként-való 1791: XIII.) Marczali Henrik beszámolója szerint Bedekovits szólt hozzá vehemensen a vitához. (Marczali 1907: I. 373.) Utóbbi vezetéknevének írásmódja mind a szakirodalomban, mind a forrásokban ingadozik. Én a diétai napló által használt formához tartom magam.

²⁵ Naponként-való 1791: 21. Bár a szöveg itt explicit módon csak Horvátországról beszél, az „országok” többesszámú alakja a társországokra, vagyis Dalmát-Horvát-Szlavónország egészére történő utalásként értelmezendő.

²⁶ Schwartner Márton kategóriáit használom, aki először 1798-ban megjelent (később 1809 és 1811 között is kiadott) *Statistik des Königreichs Ungern* című művében megkülönbözteti Magyarország legszűkebb, szűk, tágas és legtágasabb értelmeit. (Schwartner 1798: 419.) Az első kategória a szűkebb értelemben vett Magyarországot, a második emellett a társországokat, a harmadik Erdélyt is, végül a negyedik mindezeket túl a valaha meghódított, igény tárgyát képező területeket is magában foglalja. (Lásd még Bak 1997: 76–77.)

„Emlékezének tovább[á] arról-is, hogy Gallitz, és Lodomer Országoknak, a’ Magyar Korona Birodalma-alá való tsattolását, mind az Ország Törvényei kívánnyák, mind pedig a’ Haza Szabadságának bátorságossabb fenn-tartása javasollya, ha pedig a’ Deák nyelvnek a’ Köz-dólgoknak folytatásából való hirtelen el-tiltása, és a’ Magyarnak, helyében való iktatása által, ezen külön Nemzetbeli Nép, tulajdon Hazájába, mint egy Jóvevénynek tétetne, kétség-kivül, az óhajtott Egyesülés nehezítettnek, sőt talán egészszen meg-is gátoltatnék.”²⁷

A fenti két idézetből összeálló érvelés második felét tüzetesebben megvizsgálva érdemes felfigyelni arra is, hogy benne a közösségi összetartozás különböző szintjeit jelölő fogalmak („ország”, „birodalom”, „nemzet”, „haza”) egymásra torlódva szerepelnek. Ez alkalmat ad arra, hogy a közösségképzés problematikája szempontjából alapvető fogalmak egymáshoz viszonyított relatív helyzetét felmérjük. Ha az előző idézet első előfordulását vesszük, ebben az „ország” „konkrét határokkal rendelkező terület, földrajzilag és/vagy közigazgatási szempontból elkülönülő entitás”²⁸ értelemben tűnik fel és ilyen minőségében mind elvileg, mind a konkrét („magyar”) vonatkozásban a „birodalom” kategóriája alá eső szinten helyezkedik el, amennyiben az utóbbi az egyesült „országok” alkotta komplex államalakulatot jelent. Ha az „ország” második előfordulását nézzük, annak a „törvények” birtokosaként történő említése alapján ugyanakkor jól látszik, hogy itt a legtagabb értelemben vett Magyarországról van szó, hiszen ennek törvényei utóbbi területének egészen érvényesek. Az „ország” másodjára tehát lényegében a „birodalom” megjelöléssel azonos szinten elhelyezhető jelentésváltozatban szerepel, ugyanakkor ezúttal a területi dimenzió hangsúlyozásán túl egyben közjogi-alkotmányos konnotációk felidézésének a szándéka is megfogható.

A közösségi lojalitások legszélesebb, az összes többi magába foglaló keretrendszerét látszik felidézni a „haza” fogalmának az előző idézetben belüli második használata. Hogy a kifejezés itt egy ilyen átfogó közösségfogalomként szerepel, azt a megfogalmazás módja teszi kétségtelenné. A „nemzet” ugyanis, mely itt a „nép” etnikai értelmének hangsúlyozására szolgál, és nem jogias, rendi jellegű, hanem a saját anyanyelvvel bírás és a közös leszármazás képzetét megjelenítő jelentésváltozatban tűnik fel, a „haza” alatti kategoriális szinten elhelyezhető közösségfogalmat prezentál. (Hiszen utóbbi nyilvánvalóan az újonnan csatlakozni remélt „nemzetbeli

²⁷ Naponként-való 1791: 21.

²⁸ Figyelembe véve, hogy Lodomeria és Galícia is „országokként” szerepelnek, az „államiság” valamilyen fokának a megléte jól láthatóan nem minden „országként” kezelt entitás vonatkozásában tekinthető adotttnak.

nép” mellett a régieket is magában foglalja.) A „haza” előző idézetben belüli első előfordulása vonatkozásában ugyanakkor felvethető, hogy mivel az a „szabadság” többes számú alakjával kerül birtokviszonyba, itt a rendies értékvonatkoztatási keretek érvényesülésével is számolhatunk.

Összességében elmondhatjuk, hogy ebben a típusú érvelésben az „ország” és a „haza”, ezekhez kapcsolódva pedig a „szokás”, a „törvények”, valamint a „szabadságok” alkotta fogalmi konglomerátum játszik központi szerepet, ennek kötőanyagaként pedig a latin tételeződik.²⁹ A részben a közösségi lojalitások legszélesebb dimenziójára hivatkozó, de egyúttal a régi szokások és szabadságok alkotta, a rendi politizálás konvencionálisnak mondható együttesének retorikus potenciálját is kiaknázó gondolatmenetben a magyar nyelv hivatalossá tétele a társországok esetében a „szövetség” megbontójaként, az újonnan csatlakozó országok viszonylatában az egyesülés megnehezítőjeként, vagyis lényegében mindkét esetben az „egyetértés” potenciális akadályaként szerepel.

A latin melletti, fenti megfontolásokkal a magyar nyelvet propagálók tábora³⁰ egy olyan érvrendszer szegezett szembe, mely nem a múlt bevált berendezkedési módzatait tekintette hivatkozási alapjaként, hanem az optimális közösségi szerveződés megvalósulását a jövőbe helyezve, egy elérendő állapotot vizionált. Ez az érvrendszer két pilléren nyugodott. Egyrészt az „idegen országok/nagy Nemzetek” példájára való hivatkozással a csinosodás programjának azon szegmensét idézte fel, melyben az anyanyelv fejlesztésén és használatán alapuló pallérozódás fejlődéselvű narratívája játszott központi szerepet. Az anyanyelv használatának evolúciós potenciálját „empirikus” oldalról általában egy olyan komparatív mezőre támaszkodva volt szokás megjeleníteni a kor vitáiban, mely a „saját” állapotoknak a „pallérozott” (értsd „művelt” és éppen ebből következően „fejlett”) nemzetekkel való összehasonlításán és a hozzájuk képesti lemaradás diagnózisán alapult.³¹ Ez a gondolatmenet sűrített formában a magyar nyelv „bevezetése” melletti diétai érvelésben is megjelenik:

²⁹ Érdemes utalni arra, hogy ez az érvelési mintázat a nyelvrendeletre adott 1784-es megyei reakciókban is domináns szerepet töltött be. (Soós 2005.)

³⁰ A június 11-i vita kontextusában Marczali a magyar nyelv mellett érvelők táborából a már az 1784. évi nyelvrendelettel szemben is fellépő, a magyart védő Beöthy János bihari követet emeli ki, mint aki szembeszállt a horvát állásponttal. (Marczali 1907: I. 363.) Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a rendi tábor vezető személyiségei a magyar nyelv mellett voltak. (Marczali 1907: I. 364.)

³¹ Erre gyakran a Takáts József által polc-metaforának nevezett formula használatával utaltak a korabeli szövegek. (Lásd Takáts 2007: 20.)

„De nagyobb Része a Statusoknak, és Rendeknek magok előtt viselvén más nagy Nemzeteknek ditsőséges Példájokat, melyek az Anya Nyelvet, a Köz-dólgoknak folytatására bé-vévén, az által aztat rövid idő alatt virágzó Állapotba helyheztettek, és az egyes Nyelv által, az Egyességet-is, és Haza-Fiúi szeretetet, Polgárainak Szivekben bé-óltották, szükségesnek, sőt elkerühetetlennek ítélték, az Anya Nyelv bé-hozásának kezdetét már egyszer meg-határozni.”³²

Mint látható, a mintakövetés ajánlata mellett az érvelés másik fontos eleme az anyanyelv közösségi harmóniát és egyetértést előidéző faktorként való megjelenítése. Ez lényegében a korban nagyon jellemző, a közösség hanyatlását klasszikus republikánus motívumokkal elbeszélő „visszavonás”-tematikával³³ párhuzamba állítható narratívaként értelmezhető. Ebben az elbeszélésben a nemzetközi példák nemcsak az anyanyelv kiművelése és terjesztése következtében előrehaladó pallérozódás perspektíváját figyelembe véve tűnnek tehát vonzónak, hanem az anyanyelv (jelen esetben a magyar nyelv) egységes használatának feltételezett, a széthúzást megszüntető hatása miatt is.³⁴

³² Naponként-való 1791: 21. A fenti elvek gyakorlati megvalósítása szempontjából kiemelt jelentősége van annak, hogy a magyar nyelvnek „a’ leg alsó Oskolákba” való tanítására vonatkozó rendelkezés szükségessége már ekkor felmerült. „Ehez-képest el-tőkéllették magokba, hogy [...] az Ország Gyűlésén, a’ dologok Magyar Nyelven follyanak, sőt ez után a’ Köz-dólgok folytatása-is, minden Tisztségek előtt Magyar Nyelven szabad légyen, emlékeztetbe hagyván az eránt-is annak idejében Rendelést tenni, hogy a’ Magyar Anya Nyelv, minden Magyar Koronához tartozandó Részekbe, szintén a’ szerént, mint az elébbeni Országglás alatt a’ Német Nyelv, a’ leg alsó Oskolákba tanittatni kezdődjön.” Mint láttuk, oktatásügyi vonatkozások végül a nyelvkérdéssel foglalkozó 1791. 16. tc-be is bekerültek, bár a fentiekhez képest jelentős eltérésekkel.

³³ A kora újkori magyarországi diskurzusban a széthúzást („visszavonás”) elítélő klasszikus narratíva a jellemző. (A témához lásd pl. Mezei 1958: 61–76. és Takáts 2007: 15–16.) Közbevetőleg érdemes utalni ugyanakkor arra is, hogy az európai kora újkori republikánus kánonban a belső konfliktusoknak a római történetírók klasszikus narratívájától eltérő értelmezése is feltűnik. Ennek eklatáns példája maga Machiavelli, aki a római történelem vonatkozásában a plebejusok és a patríciusok közti ellentéteket nem elítélően, hanem mint a római sikerek egyik zálogát mutatja be. (Lásd ehhez: Skinner 1996: 88–89; Nederman 2000: 247–269, különösen: 264; Nelson 2006: 201–202.) Hasonló tendenciák figyelhetők meg a 17. század vége Angliájának olyan republikánus szerzőinél is, mint Algernon Sidney, aki *Discourses on Government* című, elsőként 1698-ban kiadott művében „elfogadta Machiavelli azon nézetét, miszerint a belső konfliktus növeli az erőt és az erény mértékét”. Ugyanez az érvelés az állandó hadsereggel szembeni neo-harringtoniánus polémiaiban is kimutatható. (Lásd Goldsmith 1994: 200–207, különösen: 202, 206.) Ennek a vonulatnak azonban nem látjuk nyomát a 18. század végi magyar szövegekben.

³⁴ Bár itt a „széthúzás” explicit módon nem kerül szóba, nem kétséges, hogy az „egyetértés” és

E narratíva kapcsán érdemes felidézni a latin megtartása melletti fentebb vizsgált érvelést, melyben a közösségi harmónia fontosságának gondolata ugyancsak kimutatható. Láthattuk, hogy ott az „egyetértés” biztosítéka a latin volt, ami egyrészt áttételesen jelent meg: az a perspektíva, melyből az országlakosok egy részének a közügyekből való, a magyar nyelv hivatalossá tételéből adódó számkivetése reális lehetőségként tűnhetett fel, automatikusan felidézte a latin használata által garantált „egyetértés” és az abból nyilvánvalóan következő „egység” állapotát, retorikus (elrettentő) erejét pedig elsősorban abból nyerte, hogy általa éppenséggel ezen kívánatosnak tartott és így megtartásra érdemes állapot megszűnése vált elképzelhetővé. Ugyanez sokkal egyértelműbb formában jelent meg az érvelés második felében, melyben a Magyar Királysághoz csatolandó területekkel való „egyesülés” praktikus-pragmatikus feltételeként a latin megtartása merült fel, és ennek nem kívánatos alternatívájaként itt is a nyelvi ismeretek hiányából adódó „jövevénnnyé” válás, vagyis a közösségi létből való kitaszíttatás állapota, és végül is az egyesülés elmaradása jelent meg.

Kimutatható tehát, hogy az „egyetértéssel” és az „egységgel” kapcsolatos elgondolások mind a latin, mind a magyar nyelv melletti érvelések integráns részét képezik. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az „egyetértés” értelmében megjelenő „egység” és az „egyesülés” alkotta fogalmi bokor, valamint általában véve az „egység” utóbbiak által megjelenített képzelet egy olyan központi jelentőségű értékvonatkoztatási keretrendszerként funkcionált a korban, mely a vitázó felek számára egyaránt megkerülhetetlen orientációs pontként szolgált.³⁵ Eszmetörténeti szempontból ennek jelentősége ugyanakkor nem pusztán abban áll, hogy rámutat a fogalmi csoport korabeli diszkurzív jelentőségére, hanem abban is, hogy áttételesen a széthúzás-tematika „gravitációs erejét” is érzékelhetővé teszi.

A fentieket erősíti, hogy a fogalom („egyetértés” alakban) megjelenik abban az érvelésben is, amely a nyelvkérdésre vonatkozó, az alsótábla második, június 11-i országos ülésén megfogalmazott határozatban található, amelyet azután üzenetben megküldtek a felsőtáblának. Ez a magyar nyelv melletti álláspontot rögzítette a latin használatára vonatkozó (ideiglenes jellegűnek szánt) engedményekkel. A szóbeli vita naplóban lejegyzett változatának imént idézett, a magyar nyelv melletti álláspontot

a „Haza-fiúi szeretet” (értsd: a polgártársak iránti „szeretet”, ami mai fogalmaink közül talán leginkább egyfajta állampolgári szolidaritásnak feleltethető meg) említése a korabeli olvasó (a diétán elhangzottak esetében: hallgató) számára mindenképpen alkalmas volt a széthúzás-tematika felidézésére.

³⁵ Hogy a „nemzeti visszavonás” a kor egyik legmakacsabb, az egyes szövegekben rendre visszatérő témája, a korabeli röpiratos anyag alapján is megfogható.

rögzítő pontjaihoz képest új elemként tűnik fel a szövegrészben a „szokások” említése:

„A Tekintetes Statusok magok előtt viselvén azt, hogy minden Nemzet, maga dólgaít, de kivált az Ország Kormányozását közelebb illető Állapotokat, maga született Nemzeti Nyelvén folytattyá; de külömben-is mind az Országnek, és Nemzetnek disze, s’ egy Nyelven, egy Nevezet alatt fenn-állott Társaságnak nagyobb Egyet-értése, s az Egyes-értelemnek közelítése, szükség-képpen azt hozza magával; mivel azon kívül-is a született Magyar Nyelvnek, tsak nem számkivetése, s’ innen származott idegen Szokásoknak bé-tsúsása, tulajdon Tapasztalásokból hanyatoltattak majdnem utolsó Romlásra, és Veszedelemre a’ Magyar Hazát, ilendőnek sőt szükségesnek ítélték a’ Tekintetes Statusok, hogy nem tsak a’ két Tábla között Szokásban-vett Izenetek, Magyar Nyelven írásban fogaltatván, e’ szerént folytattassanak; de az úgy nevezett Diariumok-is, vagy-is Naponként tartandó Ország-Gyűléseiben elő fordulandó dolgoknak Fel-jegyeztetése, vagy-is Protocollumok, azon Magyar Nyelven, vétessenek írásban, és ki-nyomtatassanak.”³⁶

Mint láttuk, a „szokás(ok)ra” mint az évszázados hagyomány által szentesített berendezkedést és működésmódot szimbolizáló fogalomra való hivatkozás a latin melletti érvelések egyik központi eleme volt. Figyelemre méltó mozzanatnak kell tekintenünk tehát azt, hogy a kifejezés az ezzel szembeszegezett argumentációban is hangsúlyos formában jelenik meg. A tüzetesebb vizsgálat alapján azonban arra juthatunk, hogy ezt nem feltétlenül kell ellentmondásként értelmeznünk, de ha így teszünk is, akkor is inkább csak részleges paradoxonként érdemes felfognunk. Bár a fogalom a két gondolatmeneten belül nagyon is eltérő retorikus funkciót tölt be, sőt egymással ellentétes céltételezések megalapozására szolgál (az első esetben a latin, a másodikban a magyar nyelv közéleti szerepe alátámasztására), mindeközben mindkét esetben ugyanazon értékvonatköztatási perspektíva idéződik meg. Hasonlóan az „egyetértés” és társfogalmi fent taglalt esetéhez nem csupán arról van tehát szó, hogy a latin megtartását, illetve a magyar hivatalos nyelvként való bevezetését ajánló két elgondolás képviselői eltérő céljaik alátámasztására (az adott érvelés belső logi-

³⁶ Naponként-való 1791: 22. A pallérozódás külső nemzetek példáját felmagasztaló narratívája és az idegen szokások beszívargásának diagnózisa közti feszültség csak látszólagos. Előbbi természetesen nem a mintaként szolgáló nemzetek szokásainak, nyelvének tételes átvételére, hanem a saját anyanyelv és szokások preferálására szólít fel. A pallérozódás mintájának követésére vonatkozó általános elv tehát éppenséggel az idegen szokások és nyelv kirekesztését és a saját megőrzését jelentheti.

kájához illeszkedő formában) egyaránt a „szokás” fogalmának retorikus potenciálját igyekeztek kiaknázni, hanem ezen túlmenően arról is, hogy tulajdonképpen ugyanazon értékvilág határozta meg érveléseiket.

Az első esetben ez olyan argumentációt eredményez, melyben a latin a különböző „nemzetbeli Népek” közti kommunikáció instrumentumaként, az együttélés bevált szokásszerűségének garanciájaként jelenik meg. A latin által biztosított rend egyik eminens jellegzetessége éppen a múltban bevált gyakorlattal való kontinuitás élménye, melyet a kor a „szokás” kifejezéssel jelölt. Ez mindig a „saját” szokás(ok) megőrzésének imperatívuszát jelentette. A magyar nyelvet propagáló, ezzel szembenálló érvelésben sincs ez másként: az „idegen” szokások beszivárgása („becsúszása”) nyilvánvalóan annak okán minősül nem kívánatos fejleménynek, hogy következtében a „saját” szokások által meghatározott „saját” erkölcsi univerzum támasztékai gyengülnek meg, ami a közösség hanyatlásának perspektíváját, sőt ennek *ad absurdum* vitt változatában a közösség bukásának („végső romlásának”) és ebből következő eltűnésének lehetőségét is felveti.³⁷ Ami mindebből a szűkebben vett nyelvkérdés vonatkozásában elsőrendűen fontos, az nyilvánvalóan az, hogy míg az első esetben a latin szerepel a „saját” szokások letéteményeseként, a másodikban e funkciót a magyar nyelv tölti be.³⁸ Ugyanakkor a fentiek arra is rávilágítanak, hogy a diszkurzív küzdelmek nemcsak a kinyilvánított célok (jelen esetben a latin, illetve a magyar nyelv pozíciói javításának szándéka) által meghatározott frontvonalak mentén, de gyakran mellékfrontokon is zajlanak: a harc ilyenkor párhuzamosan is folyik, bizonyos főfogalmak adott jelentéstartalmainak meghatározásáért, ezek kisajátításáért.³⁹

³⁷ A nemzeti leromlás korban virulens, a széthúzás-tematikához kapcsolódó és ahhoz hasonlóan szintén bizonyos klasszikus republikánus elbeszélésmintázatokhoz is kapcsolható toposzának magyarországi kontextusához lásd Bíró 2012.

³⁸ Hiszen itt az idegen szokások beszüremkedésének okaként nem a latin elhagyása, hanem a magyar nyelvnek (a német javára történt) „csaknem számkivetése” jelenik meg.

³⁹ Érdemes ugyanakkor jelezni, hogy a vita nem minden elemében volt olyan fokon polarizált, mint az az eddigiek alapján talán érzékelhető. Amikor például a horvát követek az alsótábla június 12-i ülésén a latin nyelv további használatának engedélyezését követelték, a diétai többség ezen kívánalmak tekintetében messzemenő egyetértéséről biztosította a horvátokat, éppenséggel arra is utalva, hogy az eredeti szándék sem a latin teljes „betiltása” volt. Amikor pedig a horvát követek ezt követően amellet érvelnek, hogy a diétai napló nyelve a magyar mellett a latin is legyen, pragmatikus taktikát alkalmazva nem bocsátkoznak vitába az ellentábor által képviselt alaptézisekkel. Sőt különösen érdekes, hogy elfogadni látszanak azt a tételt, miszerint a „hazafiak törvényes szabadságainak” biztosítója az egységesen használt anyanyelv (jelen esetben nyilvánvalóan nem más, mint a magyar nyelv) használata. (Naponként-való 1791: 30.)

Mind az „egyesség”, „egyesülés” fogalmi tömbje, illetve az ezek által felidézett „egyetértés” és „egység” képzetei, mind a „szokás” esetében az látszik, hogy amellet, hogy a latin melletti érvrendszerben megszokottnak mondható retorikus funkciójuk a magyar nyelvet támogató argumentációkban a visszájára fordul, tartalmilag ugyanazon értékrendszer felidézésére szolgálnak. Mindennek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az alsótábla nyelvi vitáinak első, júniusi szakaszában a főként „rég” típusú érveket mozgósító állásponttal egy „kevert” („rég” és „új” elemeket is felmutató) argumentációs rendszer állt szemben.⁴⁰ A latint pártolók „szokásra” és „törvényességre” hivatkozó, valamint az „egyetértés”/„egység” implicit, illetve az „egyesülés” explicit formában való céltételezésével operáló stratégiája hagyományosnak tekinthető elemek bevetésével járt, míg a magyar nyelvet támogatók tábora esetében ugyanezen fogalmi konglomerátum mellett a pallérozott nemzetek fejlődéstörténetét példaképpül állító, összehasonlító alapállású, evolúciós szemléletmód érvényesítését is megfigyelhetjük.

Summázva az eddigieket, azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy az 1790–91. évi országgyűlés felekezeti vitái mellett a diétán zajló, a nyelvkérdéssel kapcsolatos összecsapások vonatkozásában is elmondható, hogy bennük egyenlő érvénnyel jelenhettek meg azon érvelések, melyeket a múltra való hivatkozás határozott meg, illetve azok, melyekben egy jövőbeli állapot elérésének normatív kívánalma dominált. Mivel pedig e két perspektíva relatíve egyenrangú versengése „sem száz évvel korábban, sem pedig száz évvel később” nem tekinthető jellemzőnek, mindez azt a Szijártó M. István által felállított tézist erősíti, miszerint a 18. század végi magyarországi politikai gondolkodás vonatkozásában is megfoghatók azon folyamat bizonyos elemei, melyet Reinhart Koselleck a *Sattelzeit* („nyeregidő”) terminusával írt le.⁴¹

⁴⁰ Itt Szijártó M. István tipológiáját alkalmazom, aki az 1790–91. évi vallásügyi vita kapcsán a múltra és a jövőre irányuló időszemléletek közt tett különbséget. Előbbit a bécsi és a linzi békéken nyugvó korábbi rendezés megváltoztathatatlanságára hivatkozó érvek alapján, utóbbit a törvényhozó hatalom szuverenitásának elvéből kiinduló és a közjó fogalmára apelláló nézetek figyelembevételével mutatta ki. Elemzéseiből kiderül, hogy a felekezeti vitában a protestáns oldalra jellemző „rég” típusú érvek viszonylag tiszta változatai mellett a katolikus oldalon és az államhatalom képviselőinek részéről ezeknek az új típusú érvelésekkel keveredő formái érhetők tetten. (Szijártó 2014: 5–24.)

⁴¹ Szijártó 2014: 9–10., 22. Reinhart Koselleck a(z eredetileg a német fogalomtörténet kontextusában használt) *Sattelzeit* („nyeregidő”) terminusát azon, durva közelítésben a 18. század közepétől a 19. század közepéig tartó időszakra alkalmazta, melynek során a részben általa szerkesztett grandiózus *Geschichtliche Grundbegriffe* sorozat elméleti-módszertani alapvetéseként szolgáló heurisztikus előfeltevés (*heuristischer Vorgriff*) szerint a modernitás áttörésének és a politikai-társadalmi alapszókincs gyökeres szemantikai átstrukturálódásának folyamata lezajlott. (Lásd ehhez Koselleck 1972: XV.)

A magyar nyelv ügye a koronázás előtti cikkelyek vitájában

A latint pártoló követek csoportja az *antecoronationalis* cikkelyekkel kapcsolatos, szeptember elején lezajlott polémia során csaptak újra össze a magyar nyelvet támogatók táborával. A „Koronázás előtt szerzendő Törvény-Czikkelyek”, ezen belül pedig a nyelvkérdésre vonatkozó nyolcadik cikkely tárgyalására a szeptember 4-i *mixta sessio* folyamán került sor. A hitlevéltervezet vitája és végső változatának elfogadása ezt megelőzően, az augusztus 30. és szeptember 3. között tartott vegyes üléseken zajlott.⁴² A hitlevéltervezet és a koronázás előtti cikkelyek végleges változatának alapjául a pesti vármegyeházán ülésező, a kerületi tervezetek⁴³ figyelembevételével dolgozó országos vegyes bizottság (*mixta deputatio*) javaslata szolgált.⁴⁴ A vegyes bizottság 25 pontos hitlevéltervezetének 22. pontja foglalkozott a nyelvkérdéssel. Ez szinte szó szerint a tiszai kerületek javaslatát vette át,⁴⁵ mely a magyar nyelv hivatalossá tétele programjának meglehetősen radikális változatát képviselte, emellett pedig a magyar nyelv oktatására vonatkozó kiegészítés is bekerült a *mixta deputatio* tervezetébe.⁴⁶ Mivel Lipót csak a korábbi hitlevélre volt hajlandó esküt tenni, a rendek megpróbáltak

⁴² A hitlevéltervezet és a koronázás előtti cikkelyek diétai vitájához általában véve lásd Marczali 1907: II. 299–309. A hitlevélvita menetéhez lásd még Szijártó 2005:207.

⁴³ A júniusban és júliusban zajló kerületi vitákhoz és az elkészült javaslatok, valamint az országos bizottság munkálataihoz lásd Marczali 1907: II. 1–74.

⁴⁴ Ennek munkálatai Marczali szerint „nagyjában” augusztus elejére elkészültek. (Marczali 1907: II. 69.) Ugyanakkor a diétai napló az augusztus 16-i ülés leírásában úgy fogalmaz, hogy „most pedig még a *Mixta Deputatio* sem levén a Királyi Kötéssel készen”. Emellett a bizottság tagjaként gróf Eszterházy Károly egri püspök még augusztus 23-án is azt közli a rendekkel, hogy „mivel még a *Deputatio* a reá bízott dologt tökéletesen végre nem hajthatta, azt mostanában az Ország Gyűlésének eleibe nem terjeszthetné.” (Napoként-való 1791: 114, 119.)

⁴⁵ A tiszai tervezetnek a magyar nyelvre vonatkozó részét lásd Szekfű 1926b: 219. Ez tartalmazta az idegen nyelv országba való „behozatalának” tilalmát, ellenben a magyar fenntartására kötelezte volna az uralkodót. A törvényhozás és minden politikai, bírói, kamarai és katonai hatóság esetében a magyart vezette volna be, a trónörökös, valamint a mostani és jövőbeli királyi hercegek számára pedig kötelezővé tette volna a magyar nyelv megtanulását. A szlavón és horvát megyék és némely városok számára továbbra is lehetővé tette volna saját anyanyelvük, illetve a latin használatát.

⁴⁶ A bizottság által eszközölt oktatásügyi vonatkozású kiegészítés a magyar nyelv minden iskolai szintre kiterjedő oktatásának, ezenfelül pedig a „hivatalos stílusnak” az akadémiákon és az egyetemen bevezetendő tanítása elrendelésére irányult. A tervezet és annak diétai vitájához kapcsolódó dokumentumok megtalálhatók: Irományok [1791]: 108–178. (A magyar nyelv ügyét tárgyaló 22. pont: 121–122.) Külön a *mixta deputatio* tervezetének magyar nyelvre vonatkozó része (az előbb említett tiszai és a dunántúli kerületi tervezetek nyelvi fejezeteivel együtt): Szekfű 1926b: 218–219.

egy kompromisszumos javaslattal előállni és az országos bizottság 25 pontos hitlevéltervezetét III. Károly diplomájával összeegyeztetni, illetve az azzal össze nem illő pontokat koronázás előtti cikkelyekként megfogalmazni. E feladat elvégzésére egy külön bizottság állt össze. Az augusztus 30. és szeptember 4. közti vegyes üléseken ennek megfelelően a *mixta deputatio* és ezen második bizottság (a hitlevélre és az *antecoronationalis* cikkelyekre vonatkozó) javaslatait egymással összevetve tárgyalták.⁴⁷

Mint korábban láttuk, a horvát követek a magyar nyelvi követelésekkel szembeni ellenérzéseiknek már a júniusi vita során hangot adtak, a horvát rendek különvéleménye azonban a szeptember 4-i, a koronázás előtti cikkelyeket tárgyaló ülésen fogalmazódott meg a legélesebb formában, mégpedig a bán és a zágrábi püspök részéről. Gróf Erdődy János arra hivatkozva kifogásolta a koronázás előtti cikkelyek nyolcadik, a magyar nyelv ügyére vonatkozó („a’ Magyar nyelvnek a’ Haza dolgainak köz folytatására való bé-hozásáról” szóló)⁴⁸ pontját, hogy annak foganatosításával a két „ország” annak okán kerülne ellentétbe egymással, hogy ez az adott törvénynek az egyik fél részéről a másikra való oktrojálását jelentené.⁴⁹ Államjogi értelemben ezen álláspont alapja tehát nyilvánvalóan a két ország egyenrangúságának az elve volt, vagyis az, hogy Horvátország a magyar királynak való alávetettsége mellett megőrizte saját jogát,⁵⁰ illetve, hogy a kérdés rendezésének a horvátok által kifogásolt formában való elfogadása ennek ellentmondana. Az ellentábor képviselői ahelyett, hogy az ezen érvrendszer alapjait képező elv, vagyis az államjogi értelemben vett egyenjogúság tételének megcáfolására tettek volna kísérletet,⁵¹ két olyan fogalmat

⁴⁷ A *mixta deputatio* hitlevéltervezete és kompromisszumos második változat közötti eltérések értelmezéséhez, valamint a kettő összevetésének diétai vitáját lásd: Marczali 1907: II. 299–307. A hitlevélből kimaradt, *antecoronationalis* cikkelyekbe áttett pontokhoz és azok szeptember 4-i vitájához: Marczali 1907: II. 307–309. Az utóbbiak közül a nyelvi pontok: Marczali 1907: II. 308.

⁴⁸ Naponként-való 1791: 155.

⁴⁹ „[E]zen Kérdésben egy Ország, a másikával jönne ellenkezésbe, a midőn az egyik a másikának Törvényt-szabni igyekezne.” (Naponként-való 1791: 155.) Láthatjuk tehát, hogy a latin melletti érveléseknek a júniusi vitában elhangzott változataihoz hasonlóan a „törvény” fogalma itt is kulcsszerepet játszik.

⁵⁰ Mezey 2003: 83.

⁵¹ Ezt a korban szóba jöhető érvelési stratégiaként kell számon tartanunk. Ezt ugyanis megtehetők volna arra hivatkozással, hogy bár Horvátország saját jogalkotással rendelkezett, ez a magyar törvényekkel nem lehetett ellentétben, amelyek pedig kiterjedtek a társországokra is. (Mezey 2003: 85.) Sőt elvileg az is felvethető, hogy akár a régi törvények szóhasználatára alapozó érvelést is alkalmazhattak volna. Ennek példaként említhető a Hajnóczy által alkalmazott jogtörténeti megközelítés, aki a magyar országgyűlésről írott, nem egészen a vita lezajlása után egy évvel megjelent közjogi értekezésében a Magyarországnak „alávetett részek” és a „kap-

bevetve reagáltak, melyek a magyar nyelvet pártolók érvrendszerében eddig még nem jelentek meg:⁵² érvelésükben a magyar nyelv hivatalos bevezetése és oktatása a „Magyar Haza” „dicsőségére” és „hasznára” szolgáló tényezőként jelenik meg. Az adott kontextust figyelembe véve egyértelmű, hogy az utóbbi fogalom sokkal inkább a várakozási horizont, mint a tapasztalati tér dimenziójának adott gondolatmeneten belüli érvényesülését mutatja,⁵³ a „dicsőség” esetében pedig (legalábbis részben) ugyanerről beszélhetünk.⁵⁴ Mindez (részlegesen) ugyanazon jövőbe tekintő szemléletmód jele, melyet a magyar nyelv melletti érvelések kapcsán már korábban felfedtünk.

„[A]zonnal meg-feleltek sokan, hogy éppen nem a volna szándéka a’ Magyaroknak, hogy Horváth Országának Törvényt írjon, de egyszersmind Horváth Ország sem kívánhatná azt a’ Magyaroktól, hogy az ő tetszéséért, és alkalmatoságáért a’ Magyar Haza tulajdon ditsőségének és hasznának keresését el-mulaszsa.”⁵⁵

Ezek után a zágrábi püspök, Verhovác Miksa összegezte a horvát álláspontot, annak a júniusi és szeptemberi vita során addig elhangzott főbb elemeit megismételve: az egyes „nemzetek” államjogi „egyesülésének” a magyar nyelv hivatalossá tétele általi megbontása, a horvátok ebből következő kitaszítottatása a közéletből, valamint a „törvényre” való hivatkozás a korábbi érvelésekből ismerős mozzanatok.⁵⁶ Érdekes,

csolt részek” kifejezések viszonyát vizsgálva megállapította, hogy előbbi jóval régebbi eredetű. A törvények szóhasználatát illetően kimutatta ugyanis, hogy a 16. században kizárólagosan az „alávetett részek” kifejezés fordult elő, a 17. században leginkább a vegyes használat volt jellemző, és csak 1681-től vált uralkodóvá a „kapcsolt részek” kifejezés. Mint megjegyzi annak, hogy „hogyan lettek az alávetett részekből kapcsolt részek, a törvényekben nincs semmi nyoma”. (Hajnóczy 1958 [1791]: 215–216.)

⁵² Érdemes megjegyezni, hogy „a’ Magyar Korona Ditsőségének emelése” kitétel a horvát követeleknek az alsótábla június 12-i ülésén tett (részben már idézett) hozzászólásaiban is megjelent.

⁵³ Az *Erfahrungsraum és Erwartungshorizont* fogalmait a Koselleck által bevezetett értelemben használom. (Koselleck 2003: 401–430.)

⁵⁴ Mivel a „dicsőség” a rendi önazonosság és múltszemlélet egyik központi fogalmaként is funkcionált, ez adott esetben a „tapasztalati tér” perspektívájának felidézésére is alkalmas lehetett.

⁵⁵ Naponként-való 1791: 155.

⁵⁶ Érdemes utalni arra, hogy a horvát rendek nevében megnyilatkozó, azok nyelvkérdésben elfoglalt álláspontját közvetíteni szándékozó, az országgyűlés idején megjelent nyomtatványban az egyenjogúság tételét a fentiekhez részben hasonló, részben radikálisabb argumentumokkal megalapozó érvrendszert találunk (*Declaratio* [1790]). A szövegből kiderül, hogy a címben szereplő *Croatiae* alatt valójában Dalmát-Horvát-Szlavónország értendő, vagyis itt a „tág értelemben vett” Horvátországról, a három horvát, valamint a három szlavón megyéről, illet-

új elem ugyanakkor a horvátok „igaz magyarokként” való definiálása, ami csak látzólag jelent ellentmondást, hiszen a szóhasználat ellenére ez az érv elsősorban nem etnikai, hanem mindenekelőtt jogi dimenzióban mozog, amennyiben a hivatalviselés szempontjából vett egyenjogúságot külön kiemeli. Ezzel összefüggésben pedig a rendi patriotizmus értékvilágát is megidézi, hiszen lényegében a horvát rendek igaz hazafiságát és a rendi alkotmányhoz való hűségét állítja. A fogalmi jelentésmezők lehetséges komplexitását mutatja, hogy az ebben a rendies értelemben vett „igaz magyarság” a rendi perspektíván belül a „magyar” nyelvvel szembeni érvelés központi elemeként vehető be.⁵⁷

ve a katonai határőrvidékről és a szokásos hármas megnevezésben történelmi jogigényként feltűnő Dalmáciáról van szó. Amint arra az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található eredeti dokumentum alapján Lav Šubarić fényt derített, az anonim szöveg szerzői Skerlec Miklós és Lukavszky Donát voltak. A kor viszonyait tekintve meglehetősen nagy példányszámban terjesztett írat nyomdai költségeit Verhovác Miksa finanszírozta. (Lásd Šubarić 2015: 198.) A szöveg központi eleme az a latin közvetítőnyelv-funkcióját magyarázó történeti narratíva, amely szerint előbbi abból adódott, hogy a magyarok nem voltak képesek benépesíteni a Kárpát-medencét. Az írás síkraszáll amellett, hogy a társországok esetében nem alávetett provinciákról van szó, mint a római birodalom esetében, a „szlávok” pedig nem szolgai viszonyban lévő, hanem polgárjoggal (*ius civitatis*) rendelkező nemzet. A magyar nyelv azon lakosokra kényszerítése, akik azzal nem bírnak, azok szolgai állapotba vetésével volna egyenértékű, mivel az idegen nyelv ráerőltetése másokra a szolgaság legnyilvánvalóbb jele, amit a magyarok saját tapasztalatból is tudhatnak. Marczali szerint ez az írat az első megnyilvánulása a Horvátország Magyarországgal való egyenjogúságát, vele szövetséges státuszát hangsúlyozó nézetnek, és így azt a pillanatot jelöli, amikor a „nagyhorvát” elképzelések a diétán megjelentek. (Marczali 1907: I. 376.) Kemény G. Gábor szerint kétséges, hogy érdemes volna ezt az íratot a „nagyhorvát” elképzelések vonalára helyezni, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a szöveg mint „a horvát rendek tudatos fellépéseként” mint „egy új, eddig nem tapasztalt nemzetiségi magatartás kiindulópontja” értékelendő. (Kemény 1947: 160.)

⁵⁷ Nehéz persze eldönteni, hogy a diétán a magyar nyelv „behozatala” mellett érvelők fejében egyáltalán megjelent-e az a széles értelemben vett etnolingvisztikai dimenzió, mely mai fogalmaink szerint a Magyar Királyság minden magyar anyanyelvű alattvalóját magába foglalta. Ha a rendek részéről ennek (mint általában valószínű) elsődlegesen inkább a rendi kereteken belül értelmezett, szűkebb változata volt is jellemző, vagyis az etnikai-nyelvi elkülönülés a kiváltságos rétegeken belüli viszonyokra vonatkoztatva volt elgondolható (ez az idézetben foglalt témák, mint a hivatalviselés és az ország ügyeibe való beleszólás figyelembevételével az adott érvelés esetében elég egyértelmű), adott esetben ez még rendies érvelés esetén is kiterjeszthető volt a társadalom alávetett rétegeire is. A társadalmi csoportok jogi elkülönülésének megkérdőjelezését ugyanakkor általában az ilyen esetek sem implicálták.

„[A] midőn több Nemzetekből-álló Népek az Országlás alatt egyesülnek, méltatlan és sérelmes dolog volna, egyikének tetszése után a' többieket kényszeríteni, hogy annak nyelvét bé-fogadja, így történne pedig, ha a' Magyar nyelv minden köz dolgoknak folytatására bé-hozattatna, mert úgy a Horvátok a' kik egyébaránt a' Törvény értelme szerint, igaz Magyarok közzé számláltatnak, 's ugyan azért az Országba minden-féle Hivatalokat-is viselhetnek, ha a' köz dolgok Magyarúl fognak folytattatni, tsak tehetetlen szemlélői lennének a' Haza igazgatásának.”⁵⁸

Konklúzió: Közös alapok, eltérő várakozások

Summázva az eddigieket azt mondhatjuk, hogy az országgyűlés vitáiban a nyelv-kérdés ügyében egymással szembenálló két tábor csak részben használt egymástól markánsan megkülönböztethető értékvonatkoztatási keretrendszereket megjelenítő érveket. A közös alapot egyrészt az „egység”, „egyesülés”, valamint az „egyetértés” és „egység” képzetei, tehát a „visszavonás” ellenfogalmi pólusát képező fogalmi tömbre való hivatkozás alkották, másrészt a „szokások” fogalmára alapozott érvelésmód jelentette. Mint láttuk, ezek alkalmasak voltak mind a latin, mind a magyar nyelvvel kapcsolatos céltételezések alátámasztására: az adott érvelésekben hol az előbbi, hol az utóbbi tűnt fel az e fogalmakkal jelölt, kívánatosnak tartott állapotok garanciájaként. Ugyanakkor az egymással szembehelyezkedő érvelések elemzése során azok olyan rétegei is feltárultak, melyek nagyon is különmemű, sok szempontból egymással ellentétesnek mondható motívumokból épültek fel. Az érvelések ilyen elemeiként jelentkezett a latin létjogosultságának történeti-jogi alapozású, a törvények és a törvényesség, valamint a szövetségkötés és az államjogi egyenrangúság motívumaira építő hangsúlyozása egyrészt, valamint másfelől a magyar nyelv használatát a pallérozódás narratívája mentén, a „külső nemzetek” példája alapján ajánló komparatív modell a „haszon” és (részben) a „dicsőség” keresésére hivatkozás mozzanataival. Az ezekkel kapcsolatos vizsgálódások azt mutatták, hogy míg az előbbi érvelésmódban inkább a tapasztalati tér, utóbbiban a várakozási horizont dimenziói voltak meghatározók. A múlt és jövőre irányultság tendenciái közti arányok felmérésén túl mindez abból a szempontból is figyelemre érdemes, hogy kiváló kiindulási alapot ad a nyelvkérdés diszkurzív kontextusának felméréséhez.

A fenti elemzések néhány apró részletét mutatták meg annak, hogy azon diszkurzív építőkockák, melyekből a nyelvvel kapcsolatos nézetek a korban összeálltak,

⁵⁸ Naponként-való 1791: 155. Végül a többségi álláspont győzedelmeskedett, de a latin használatára vonatkozó időleges („a' mint a' Magyar nyelvnek tanulása terjedhet”) engedményekkel. (Naponként-való 1791: 155–156.)

milyen sok szállal kapcsolódtak a kor konvencionálisnak mondható argumentációs mintázataihoz. Ha tehát a nyelvi nézetek 18. század végi alakulástörténetére vagyunk kíváncsiak, nem elégedhetünk meg azzal, hogy azokat egyszerűen szembeállítjuk egy tradicionálisként aposztrofált érvrendszerrel: képesnek kell lennünk arra is, hogy megállapítsuk előbbieik utóbbiakhoz való viszonyát. Eszmetörténetileg általában még a diskurzusok leginkább invenciózusnak tekinthető mozzanatai is értelmezhetők valami módon a „régí” függvényeként.

**Társadalmi csoportok, rendi „frakciók”
a reformországgyűléseken**

Apponyi György gróf a reformkori országgyűléseken

„A többség Apponyi indítványát fogadta el” – hangzott el többször is az 1843–44. évi országgyűlésen egy–egy ügy, részkérdés tárgyalásának a végén, s ez egyúttal mutatja Apponyi szerepének a jelentőségét is ezen a diétán.

Apponyi György grófi család sarjaként személyes meghívót kapott az uralkodótól az országgyűlés főrendi táblájára, de jogosultságától kezdve tíz évig nem vett részt a diétákon, ez idő alatt járta be a hivatali ranglétrát a Magyar Udvari Kancellária fogalmazógyakornoki állásától egészen a tiszteletbeli titkári címig.¹ Az 1839–40. évi országgyűlésen kapcsolódott be az ország politikai közéletébe, és vált a következő diétán annak meghatározó tényezőjévé.²

A következőkben Apponyi György diétai szereplését mutatom be az egyes tárgyakhoz fűzött hozzászólásai alapján. Ezen keresztül az is megragadható, hogyan talált helyet a hivatalnok Apponyi politikusként a főrendi táblán és a „fontolva haladók” élén, hogyan járultak hozzá politikai szerepvállalásához hivatalai évei, amelyet egy-egy kortárstól származó, Apponyi tulajdonságait soroló idézet is jól szemléltet. A téma feldolgozásához elsődleges forrásként a főrendi naplókat használtam, Apponyi itt rögzített beszédeiből összefoglalható a gróf politikai hitvallása és nézetei.

¹ Erről bővebben: Czinege 2010.

² A történetírásban nem kapott különösebb hangsúlyt Apponyi politikai pályájának kezdete, amelynek az 1843–44. évi országgyűlés egy fontos állomása volt. Az egyes köztörténeti munkákban többnyire felsorolásokban szerepel a neve, mint a „fontolva haladó” konzervatív irányzat egyik kiemelkedő tagja a felsőtáblán. A korszak egyes szereplőivel vagy részkérdéseivel foglalkozó monográfiák közül bővebben érintette Apponyi 1843–44. évi országgyűlési szereplését Molnár András Batthyány Lajosról készült életrajzában, kettejük nézetkülönbsége kapcsán. (Molnár 2007: 169–178.) Andics Erzsébet Metternich–monográfiájában a diétáról szólva általánosságokban írt az eseményekről, a fejezet csupán említi Apponyit, de nem felsőtáblai szereplését, hanem alkancellárrá történő kinevezését. (Andics 1975: 214–216.) Dénes Iván Zoltán kötetében a konzervatívok szerepét vizsgálta az 1840-es években; annak ellenére, hogy Apponyi György ekkor került a konzervatív csoportosulás, (majd a kancellária élére) nem foglalkozott vele részletebben. (Dénes 1989: 15–17.)

A főrendi napló nyomtatásban csak 1840. február 25-től kezdődően jelent meg, így a korábbi ülésekbe a Zentralinformationskomiteé ülésein elhangzott előadások,³ a Takáts Sándor hagyatékban fellelhető titkosrendőri jelentések,⁴ valamint egy kronologikusan jegyzett kézirat alapján nyerhetünk betekintést,⁵ amelyek azonban jellegüknél fogva elsősorban az ellenzéki követekre, valamint azok felszólalásaira és tevékenységére koncentrálnak, és így a konzervatív táborról kevesebb szó esik bennük.

Az 1839–40. évi országgyűlésen

A fiatal konzervatív főrendek hangadója és vezérszónoka ezen az országgyűlésen Dessewffy Aurél volt, viszont Apponyi is hozzászólt több témához, ami elég volt ahhoz, hogy az udvarban felfigyeljenek rá.⁶ A diétáról készült jelentések között található egy egyoldalas jellemzés miszerint:

„Gróf Apponyi György [...] olyan tulajdonságokat egyesít magában, amelyek kiválóvá teszik jellemét, mindig nagy alázattal képviseli a legfelsőbb érdekeket, szónoki képességeit pedig a főrendi ház ülésein kívül Pozsony vármegye megyegyűlésében is energikusan mutatja be, és nemcsak betanult beszédekben lép fel a királyi érdekek védelmében és az ellenzék megcáfolására, hanem rögtönözve folyékony szép magyar nyelven. [...] Minden alkalommal jó szándékot és alázatot tanúsított, emellett sokrétű tudással bír, mindig azon fáradozott, hogy a jó ügyet tevékeny befolyással támogassa, és ezzel minden jóérvű figyelmét magára irányította, mivel minden cselekedetéből arra lehet következtetni, hogy a felsőtábla rátermett tagjává váljon.”⁷

A részletes jellemrajz Apponyi azon tulajdonságait sorolta fel, amelyek alapján úgy tűnhetett, hasznos politikus lehet a grófból: lojális, tehetséges, szorgalmas, szakértő, kiváló szónok, aki az ellenzéknek is visszavág, ha kell. Apponyi egyik kortársa, Horváth Mihály is hasonló jellemzést adott róla korrajzában az 1839–40.

³ MNL OL A 105 Informationsprotokolle der ungarisch-siebenbürgischen Sektion (továbbiakban: Inf. prot. és a bizottsági ülés dátuma).

⁴ MNL OL N 119 Takáts Sándor hagyaték.

⁵ MNL OL I 58 Államkonferencia–ügyiratmellékletek. Chronologische Darstellung des Landtages vom Jahre 1839–40. A kézirat lényegre törő összefoglalásokban tudósított az egyes ülésekről mind a felső és mind az alsó táblát illetően, utóbbi valamivel többször és részletesebben fordul elő.

⁶ Az 1839–40. évi diéta történetét részletesen ismerteti: Erdmann 2014.

⁷ MNL OL I 58 Államkonferencia–ügyiratmellékletek: Az 1839/40. évi országgyűlés résztvevőinek jellemzése (Ungarische Landtag vom Jahre 1839–40. Darstellung und Charakteristik der Mitglieder des ungarischen Reichstages und des Oberhauses. g. Regalisten am Landtag von 1839/40.) (Saját fordítás.).

évi diéta szereplőinek leírásakor, és ezen kívül elhelyezte a grófot a „fontolva haladók” között.

„Apponyi György gróf egyike a legfiatalabb tagoknak, először lépett fel az országgyűlésen, nem ugyanolyan tündöklő tehetséggel, mint Dessewffy Aurél; sem nem olyan furfangos ügyességgel, mint Jósika; de mégis oly átható értelemmel, oly szép készütséggel, hogy a közfigyelmet mindjárt első beszédével magára vonta. Szónoklatát, mely rövid gyakorlat után is igen könnyen folyóvá, gördülékennyé lőn, higgadt értelem, s mérséklet jellemzé; mely érezni engedi a hallgatóval, hogy bár a reformoktól sem idegen, melyeket a hon java követel, csak úgy intéztessenek, hogy a kormány erejét s az arisztokratia lényeges érdekeit ne csökkentsék. Jellemének a kora ifjúságától fogva viselt kormányhivatalokban megszokott nyugodt magatartás, egyenesség és hazaszeretet kellemes színezetet kölcsönzött.”⁸

Horváth Mihály is méltatta Apponyi szellemi és szónoki képességeit, és jól megragadta a gróf országgyűlésen kifejtett politikájának egyik alappilléreit: elismeri a reformok szükségességét, viszont kivitelezésüket még nem tartotta időszerűnek – a kormányzat és az arisztokrácia érdekeit védve. Széchen Antal Apponyi „szerény, de határozott” föllépéséről írt az országgyűlésre való visszaemlékezésében, ugyanakkor szerinte már ebből is látható volt, hogy „fontos szerep lehetend jövőben osztályrésze”.⁹

Apponyi az 1839–40. évi országgyűlésen több tárgy kapcsán is kifejtette nézeteit, de ekkor még jellemzően felsorolásokban fordult elő a neve. Hozzászólásait leginkább a vallási, a sérelmi ügyhöz valamint a kerületi napló kinyomtatásáról szóló vitához fűzte. Ebből a néhány felszólásából is kitűnt, hogy tájékozott volt a napirendre kerülő tárgyakkal kapcsolatban, s javaslataiban a „fontolva haladó” elveknek valamint a kormányérdeknek megfelelően nyilatkozott. Így támogatta a szólásszabadságot, amíg nem a kormány és az uralkodó ellen szól;¹⁰ támogatta a kerületi napló kinyomtatását, mihamarabb a kerületi ülések összetételét megreformálják;¹¹ támogatta az egyház törvényeinek modernizációját, de úgy, hogy azok lényegükben ne sérüljenek,¹² a honosítással kapcsolatos döntésekben részt kért a főrendi táblának is,¹³ amivel az befolyásolhatja a választmány határozatát, illetve akár a kezdeményező szerepet is átvetheti. A sérelmek kapcsán tett javaslata a bírói döntések országgyűlési felülvizsgálatát

⁸ Horváth 1868: 117–118.

⁹ Széchen 1882: 251.

¹⁰ 1840. március 19. Főrendi napló 201–202. és 1840. április 22. Főrendi napló 460–462.

¹¹ 1840. március 13. Főrendi napló 149.

¹² 1840. április 9. Főrendi napló 369.

¹³ 1840. április 29. Főrendi napló 548.

illetően abszolutisztikus színezetet ölt, mivel a „fontolva haladók” szerint a magyar államberendezkedés még nem érett meg a hatalmi ágak teljes szétválasztására, erre utal az is, hogy a „fejedelmet” nem tartotta elválaszthatónak a kormánytól. Ebből a néhány megnyilatkozásból már körvonalazható Apponyi politikai attitűdje, amely leginkább a következő országgyűlésen fog megnyilvánulni: elviekben támogatását adta a reformkezdeményezésekhez, de ezek kivitelezését olyan feltételekhez kötötte, amelyek nem tették lehetővé annak eredeti tervek szerinti megvalósítását.

A büntetőjogi országos választmányban

A diéta berekesztését követően látott munkához a büntetőtörvénykönyv kidolgozására kiküldött választmány, melynek tagjai közé a nádor Apponyit is kinevezte.¹⁴ Az országgyűlési választmány 1841. december 1. és 1843. március 16. között ülésezett, két alválasztmányban; az egyik feladata volt a büntetőtörvénykönyv kidolgozása, a másiknak pedig a hatósági és kerületi börtönök létesítése kapcsán felmerülő minőségi, mennyiségi és pénzügyi kérdések kidolgozása. Apponyi rendszeresen részt vett az üléseken, több alkalommal is hozzászólt a vitához, viszont egyik alválasztmány munkájában sem vett részt. A bizottmány 45 tagból állt összesen, a számarányokat tekintve a konzervatívok voltak többségben; a vélemények pedig Dessewffy Aurél és Deák Ferenc vezénylete alatt konfrontálódtak.¹⁵

A választmány üléseiről jegyzőkönyvet, valamint ülésrendet Szalay László készített, ez alapján jól rekonstruálható Apponyi György választmányi szereplése.¹⁶ A következőkben nem ismertetem a választmányban tárgyalt ügyek alakulását,¹⁷ csak Apponyi néhány állásfoglalását rögzítem, amelyekből kirajzolódik, hogyan vélekedett a büntetőjogi rendszert érintő újításokról. Rögtön az első ülésnapon összetűzésbe került a liberális és a konzervatív tábor annak kapcsán, hogy a bizottmány üléseit nyilvánosan tartsák-e. Dessewffy és Apponyi sem tartotta hasznosnak ez esetben a nyilvánosságot, így maradt az „eddig divatozott tanácskozási mód”.¹⁸ Apponyi az esküdtszékről tartott beszédében annak szubjektivitásával szemben a bírói eljárás törvényességét és lelkiismeretességét állította, ezért az állandó törvényszékek szabá-

¹⁴ 1840. május 12. Főrendi napló 637. Az ülések részben kéziratos és nyomtatott jegyzőkönyvének lelőhelye: MNL OL N 95 Archivum regni. Az 1840:5. tc. által a büntető és javítórendszer kidolgozására kiküldött választmány. Ezekből közöl: Fayer 1896–1902.

¹⁵ Varga 1980: 4–5.

¹⁶ A jegyzőkönyvet közli: Fayer 1902: 187–420.

¹⁷ Erről bővebben Varga 1980.

¹⁸ 1841. december 1. Fayer 1902: 187–193.; lásd Varga 1980: 23.

lyozását tartotta fontosnak, az esküdszék behozását még nem tartotta hasznosnak.¹⁹ A perbeli eljárás nyilvánosságát Apponyi csak a jurátusok számára akarta fenntartani, mivel úgy vélte, hogy a nép tömegére káros lehet; végül a bizottmány kimondta a nyilvánosság elvét, de megszorításokkal.²⁰ Apponyi a halálbüntetés kapcsán annak fenntartása mellett tette le szavazatát, mivel úgy vélte, hogy a természetes haláltól is fél az ember, akkor hogyné rettentené el a szégyennel egybekötött halálos ítélet.²¹ A többség azonban a halálbüntetés eltörlése mellett szavazott, megtartása mellett a grófon kívül csupán néhányan (köztük Dessewffy Aurél) szavaztak.²²

Az 1842. január 3-i ülésen a bizottmányt a fentebb megnevezett két albizottságra osztották fel,²³ a jegyzőkönyvek valamint Szalay jegyzetei alapján Apponyi György egyik alválasztmányának sem volt tagja, legközelebb novemberben kapcsolódott be a tárgyalásokba. 1843. január 12-től Szalay jegyzetében nem fordult elő Apponyi neve, és ismerve a gróf kérdésben való jártasságát valamint ügybuzgalmát nem zárható ki, hogy már nem vett részt a további üléseken. Ezt támasztja alá feleségének, Sztáray Júliának két levele is 1843 februárjából, amelyeket nővérének címzett és a közelgő viziontlátás fájdalmas mivoltának adott hangot bennük. A gyász oka pedig édesapjuk, Sztáray Albert halála, így feltehető, hogy Apponyi családi körben tartózkodott az utolsó ülések ideje alatt.²⁴

Apponyi felszólalásaiban ezeken az üléseken is a „fontolva haladó” konzervatív álláspont érvényesült, elismerte, hogy a meglévő büntetőjogi rendszer javításokra szorul, de hozzászólásai az organikus szemlélet jegyében a fennálló szisztéma és kiváltságrendszer őrzését szolgálták, s éppen ezért csak annyi újítást illetve javítást javasolt, hogy azzal az intézmény szinte változatlanul tovább működhessen. Például a bíraskodás kapcsán: az esküdtbírói rendszernek Magyarországon nincs hagyománya, előzménye, így ennek bevezetése merőben új helyzetet teremtene, ezért a békebíróságot támogatta.

¹⁹ 1841. december 17. Fayer 1902: 229.

²⁰ 1841. december 21. Fayer 1902: 241.

²¹ 1841. december 22. Fayer 1902: 248.

²² Varga 1980: 38.

²³ Fayer 1902: 285.

²⁴ MNL OL P 366 3. sorozat j. tétel. Apponyi Gyuláné Sztáray Zsófia levelezése, Apponyi György és felesége levelei.

Az 1843–44. évi országgyűlésen

Apponyi György közéleti pályájában fontos szerepe volt ennek a diétának, mivel ekkor került a „fontolva haladó” konzervatív tábor élére. A diétán bizonyíthatta lojalitását, az ország viszonyait érintő ügyekben való jártasságát és ügybuzgalmát is a kormánynak. Metternich már 1843 júliusában magához hívatta Apponyit, a találkozót alkalmával az államkancellár vélhetően a gróf politikai nézetéről illetve habitusáról kívánt meggyőződni. Gervay bárónak írott levelében így jellemezte Apponyit: „Ez az ember nagyon világosan és helyesen látja a magyarországi állapotokat.”²⁵

A főrendi napló tanúsága szerint Apponyi György rendszeresen látogatta a diéta üléseit,²⁶ és minden napirendre kerülő témához volt mondanivalója, egyedül a bánya-törvénykönyv tárgyalásához nem szólt hozzá egyetlen alkalommal sem. A legtöbb javaslatot a „vallásügy”,²⁷ a városok rendezése valamint a börtönrendszer, büntető-törvénykönyv tárgyaihoz fűzte, és a horvát kérdés esetében is több ízben felszólalt.

Sérelmek – Az országgyűlés a sérelmek sorában elsőként a Zágráb megyei Túrmező magyarbarát nemességének panaszát tűzte napirendre. Az 1843. áprilisban tartott horvát tartománygyűlésen választották meg a magyar országgyűlésre küldendő követeket. Az irányítás a horvát párt kezébe került, és jelöltjeikből kerültek ki a követek is. A magyar párt sérelmi felirattal élt arra hivatkozva, hogy a követválasztásnál visszaélések történtek, a magyarbarát kisnemességet kizárták a szavazásból.²⁸ A főrendi ellenzék álláspontja a sérelmi kérdéssel kapcsolatban az volt, hogy mivel az illír mozgalom célja a magyar nemzetiség elnyomása, ezért pártolták a sérelmi feliratot.²⁹ Apponyi és a „fontolva haladók” szerint viszont a túrmezei nemesség ügye nem tekinthető sérelemnek, mivel a kormánynak nem volt szerepe a helyzet kialakulásában, és a panaszt akkor nem terjesztették az uralkodó elé.³⁰ A túrmezei sérelem

²⁵ A bárónak írt levelében (1843. július 31.) Metternich jelezte, hogy majd részletes beszámolót küld neki az Apponyival folytatott beszélgetésről, de ez a beszámoló nem áll a kutatás rendelkezésére. Következő levelében (1843. augusztus 6.) tett azonban utalást arra, hogy Apponyi úgy véli, hogy Magyarországot csak felülről jövő segítséggel lehet kihúzni a nehéz helyzetéből – amivel Metternich teljes mértékben egyetértett. Gervay és Metternich levelezését közli: Walter 1956: 186–262.; Andics 1975: 215.

²⁶ Noha apjának, idősebb Apponyi György grófnak saját háza volt Pozsonyban, és az országgyűlés alatt ott is tartózkodott, addig fia a Grössling utca 709. alatt lakott, gróf Batthyány Kázmérral. Név- és lakjegyzék, 1843. 13.

²⁷ Kimondottan a vallás tárgyához kapcsolódó országgyűlési beszédek és törvényeket gyűjtötte össze: Majláth 1844.

²⁸ Miskolczy 1927: 286–295., Arató 1960: 82.

²⁹ Molnár 1996: 7.

³⁰ *Főrendiházi napló*, I. 44., 1843. június 28.

végére a diétán nem került pont, s az a következő években tovább bonyolódott. A nemzetiségi kérdés kapcsán Apponyi mérsékletet hirdetett – ám a magyar nemzet elsőbbségét, irányítási jogát hangsúlyozta. A horvát kérdés Apponyi kancellárságának kezdeti időszakában is sok iratváltásra adott alkalmat az udvari hivatalok és a magyar kancellária között.³¹ Apponyi a kialakult helyzetet és konfliktusokat csupán politikai perspektívából szemlélte figyelmen kívül hagyva a nemzetiségi szempontot. A horvát párt törekvésében csak a területi autonómiáért vívott küzdelmet vélte felfedezni, a magyarón horvát pártot viszont veszélyesnek tartotta; ezért a horvátok mellett lépett fel, például amikor tíz évet szavazott Horvátország számára, hogy a törvényhatósági levelezésbe bevezessék a magyar nyelvet.³²

Magyar nyelv – A horvát incidenshez szervesen kapcsolódott a nyelvtörvény tervezet is, amely a magyar nyelv hivatalossá tételét irányozta elő a törvényhozás, a közigazgatás és az oktatás területén, Horvátország sajátos állását azonban figyelembe vették: ott megmaradt volna az addig használt nyelv, és csak a magyar szervekkel való érintkezés nyelve lett volna a magyar.³³ Apponyi szerint kívánatos, hogy a kapcsolt részek „hozzánk simuljanak, nemzetünk körébe lépjenek”, de sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy az eddig használt eszközök csak eltávolítottak ettől a céltól. Javaslatára szerint meg kell nyugtatni a nemzetiségeket, hogy a magyar nyelvet nem népnyelvvé, hanem a közigazgatás és a törvényhozás nyelvéné akarják megtenni. A „fontolva haladó” konzervatívok az állami élet felsőbb szintjeiben képzelték el a magyar nyelv terjedését, elhatárolódtak annak Horvátországban történő bevezetésétől illetve jogkiterjesztésre sem gondoltak. Ezzel szemben az ellenzékiek a magyar nyelvet akarták alkalmaztatni a hatóságok közötti érintkezésben, az országgyűlésen, valamint előírnyozták a magyar nyelv oktatását és melléktartományi tisztviselők számára a magyar nyelv tudását.³⁴ Apponyi Horvátország esetében nem látta még elérkezettnek az időt a törvény bevezetésére. Véleménye szerint a törvényhozás akkor felel meg kötelességének, ha meggyőzi a társországokat arról, hogy a magyar nemzet tiszteli a más nemzetiségeket. Támogatta Eötvös József javaslatát, hogy törvénybe kell iktatni azt a nyilatkozatot „hogy a nemzet a közös hon idegen ajku polgárainak magányos életök nyelvviszonyába elnyomólag hatni nem kíván.” Javasolta még, hogy Horvátország törvényhatóságai a magyar törvényhatóságokkal magyarul levelezzenek és az országgyűlési küldöttek magyarul szólaljanak fel. Szerinte 10 év kell a törvény bevezetéséhez, mert kevés esély van arra, hogy olyan követet küldjenek az országgyű-

³¹ Apponyi horvát politikájáról részletesen: Miskolczy 1927: 372–424.

³² Varga 1982: 79–80. Miskolczy 1927: 378–379. 1843. augusztus 18. *Főrendiházi napló*, I. 172–174.

³³ Molnár 1996: 8.

³⁴ Dénes 1988: 129–146.; Miskolczy 1927: 296.

lésre, aki tud magyarul.³⁵ Szeptember elején tárgyalták a főrendek a rendek második üzenetét a magyar nyelv kérdésében. Apponyi beszédében hangsúlyozta, hogy ki kell békülni a társországokkal, hogy ne legyen ingerültség. Mindig a hatalmasabbnak kell megtenni az első lépést a békülés útján, ezért, véleménye szerint, ha törvény mondja ki Horvátország nemzetiségét és municipalitását, akkor nem lesznek kételyek afelől, hogy kötelesek-e a horvát törvényhatóságok a magyarra magyarul levelezni. Végül Apponyi indítványát fogadták el.³⁶ Apponyi szerint a magyar nyelv kérdésében a két tábla közötti egyetértés szükséges, és a kedélyek lecsillapítása a törvényhozás feladata. A gróf meggyőződése, hogy a horvát–magyar viszony helyreállítására szükség van, és ezt a feladatot nem lehet csupán a kormányra bízni.³⁷ A törvényjavaslat szerkezete körüli viták után végül megszületett a törvény, amely kimondta, hogy az országgyűlés nyelve kizárólag a magyar, csupán a kapcsolt részek³⁸ követeinek engedélyezték további hat évre a latin nyelv használatát. A nyelvtörvény több kivételt is tartalmazott a melléktartományokra nézve, például a kancellária és a helytartótanács csak az ország határain belül levelezik magyarul, vagy a magyar nyelv a melléktartományokban csak a fő- és középiskolákban lesz rendes tárgy.³⁹

Nyilvánosság – Az országgyűlési szabadújságról folyó vita alkalmával került napirendre a diétai ülések nyilvánosságának kérdése. Már az 1790–91. évi országgyűlésen úgy döntöttek, hogy a tanácskozás nyilvános legyen, s arról magyar nyelvű „naponkénti jegyzéseket” és azokról latin fordítást adjanak ki. Ekkor azonban még az egyes beszédek összefoglalói kerültek a naplóba, csupán az 1832. évi országgyűléstől kezdve alkalmaztak gyorsírókat, akik szóról szóra lejegyezték az elhangzottakat;

³⁵ *Főrendiházi napló*, I. 172–174. 1843. augusztus 18. Valójában a horvát követek tudtak magyarul, használták is az üléstermen kívül, épp ezért háborította fel a magyar követeket, amikor latinul akartak megszólalni.

³⁶ *Főrendiházi napló*, I. 230–250. 1843. szeptember 2.

³⁷ *Főrendiházi napló*, II. 341–344. 1843. november 15.

³⁸ „Magyarország”, „kapcsolt részek”, „társországok” kifejezések használata nemcsak a tárgyalt korszakban okozott problémát, és képezte vita tárgyát, hanem a dinasztikus együttélés (1526–1918) egészére jellemző volt az államjogi kapcsolat többféle értelmezése. Horvátország hivatalos jogállása ’társország’ volt, de többnyire – ahogy ezen a diétán is – a ’kapcsolt részek’ kifejezést használták. Mindkét elnevezés arra utal, hogy Horvátország nem képezte szerves részét Magyarországnak, viszont a magyar korona országaként államfője a magyar király volt, de egyszerű perszonáluniónál szorosabb volt a kötelék a két ország között, mivel a kormányzatok is közösek voltak. Horvátország sajátos helyzetéhez járult hozzá továbbá, hogy széleskörű autonómiával rendelkezett: élén a bán állt, rendi tartománygyűléssel, saját közigazgatással és igazságszolgáltatással rendelkezett. Gergely 2000: 159., Varga 1982: 77–78.

³⁹ Molnár 2007: 165., Horváth 1868: 414–415.

ezután már csak magyar nyelven.⁴⁰ Mivel azonban a naplóra kevés előfizető volt, s a diéta ülésein is csak kevesen jelentek meg, a nyilvánosság szélesítése végett vetette fel az ellenzék az országgyűlési szabadújság gondolatát, hogy a politikai jogokból kirekesztettek is olvassanak a diétai eseményekről. Az ellenzék ezért – korábbi diéták javaslatát ismételve – 1843-ban is indítványozta, hogy hozzanak létre egy cenzúrától mentes országgyűlési hírlapot. Az alsótábla feliratához a felsőtáblán elsőként Batthyány Lajos szólott hozzá; felszólalásában a hírlap kiadása mellett érvelt: ez előrelépés lenne a sajtószabadság irányába, továbbá nagyobb nyilvánosságot biztosítana az országgyűlésnek.⁴¹ Apponyi véleménye szerint a nyilvánosságot az országgyűlési napló fogja megteremteni, ezért felszólította a nádort és a főrendeket, hogy álljanak elő olyan javaslatokkal, amelyek lehetővé teszik, hogy akár ülésenként is lehessen olvasni a naplót. Ezáltal el lehetne érni, hogy részrehajló, ne „megszépített vagy megcsonkított beszédek” jelenjenek meg. El akarta továbbra is halasztani a kérdés tárgyalását, mivel szerinte a szabad újság a szabad sajtó legmagasabb fokozata. Ekkor azonban még nem volt sajtótörvény, így Apponyi úgy vélte, nem egy újság kibocsátásával kellene megtenni az első lépéseket a szabad sajtó útján.⁴² A konzervatív álláspont szerint a közönség még nem érett meg a sajtószabadságra, és a nyilvánosság ilyen foka veszélyezteti a nemesi alkotmányt. A „fontolva haladó” javaslat többségbe kerülve megbuktatta az országgyűlési újság tervét, mivel az Apponyi beszédében is említett kitételeket (általános sajtótörvény kidolgozása) az alsó tábla még napirendre sem vette eddig.⁴³ Az ellenzék terve 1848-ban, az első népképviselői országgyűlés idején valósult meg, mivel akkor már nem vezettek naponkénti diáriumot, hanem a Közlönyben közöltek összefoglalókat az ülésekről.⁴⁴ A kerületi ülések naplóira hasonló sors várt; már az 1832–36. évi országgyűléstől kezdődően megfogalmazódott az igény a naplók nyomtatására, de hivatalos lépésre mindaddig nem került sor.⁴⁵ Az 1843–1844-es országgyűlésen pedig a fent említett érv miatt nem engedte a felsőtábla az uralkodó elé terjeszteni ezt a javaslatot sem.⁴⁶

Vallás – A vallásügyi kérdések szerves részét képezték a diétai tárgyalásoknak, ekkor is a zömében az előző országgyűlésen nyitva maradt kérdéseket tárgyalták meg, amelyek főként az alsótábla törekvéseit tartalmazták az evangélikusok és refor-

⁴⁰ Siklóssy 1939: 119–120.; Pálmány Béla 1998: 63.

⁴¹ *Főrendiházi napló*, I. 134–135. 1843. június 30.; Molnár 2007: 160–161.; Molnár 1996: 6.; Bényei 1994: 37–39.

⁴² *Főrendiházi napló*, VII. 36–37. 1844. október 18.

⁴³ Molnár 1996: 7.; Molnár 2007: 161.

⁴⁴ Pálmány 1998: 66.

⁴⁵ Pálmány 1998: 64.; Kovács 1893–1894: 442.

⁴⁶ *Főrendiházi napló*, 1839/1840. II. kötet 150. 1840. március 13.; Dobszay 2000: 89.; Bényei 52.

mátusok római katolikusokkal történő egyenjogúsítása érdekében.⁴⁷ A protestánsok sérelmének alapját az 1791. évi 26. törvénycikk megsértése képezte: eszerint a vegyes házasságokat a katolikus papok nem akadályozhatták volna, s a fiúgyermekeknek apjuk vallását kell követniük. Ám a katolikus papok ezt nem tartván be a protestáns vőlegénnyel írásba foglaltatták, hogy gyermekét katolikus vallásban fogja nevelni – ez volt a reverzális. A másik vita tárgyát az áttérés képezte, mivel a törvény kimondta, hogy a protestáns hitre áttérni szándékozónak hatheti oktatásban kell részt vennie, amit a katolikus papság esetenként hónapokkal, évekkel meghosszabbított.⁴⁸ A rendek 1843. szeptemberben a reverzálisok kérdésével vették fel újra a vallási kérdések fonalát, a király leiratban törvényesítette őket – amit mind az ellenzék, mind a püspöki kar visszautasított. Apponyi úgy vélte, hogy a reverzálisokat privát szerződéseknek kell tekinteni, amelyek érvényesek, ameddig a katolikus fél úgy akarja.⁴⁹ Javasolta még külön bíróság kinevezését a kérdések tisztázására.⁵⁰ A reverzálisok kérdéséhez legközelebb 1844. júniusban szólt hozzá, ekkor hangsúlyozta, hogy nem tekinti őket törvényellenesnek, de elismerte, hogy az ilyen szerződésekkel is történhetnek visszaélések – e szavai miatt a püspöki kar kifogást emelt. Ugyanakkor Apponyi nem akarta, hogy a törvény kimondja a szerződések felbonthatóságát; csak azt, hogy ezek érvénye addig tartson, amíg azt a katolikus fél megtartja. Egy másik alkalommal a vallási kérdések keretén belül az áttéréssel foglalkoztak, Apponyi a szabad áttérést támogatta. Szerinte a törvényhozás és a végrehajtás kötelessége csak arra felülyelni, hogy a „vallásosság fenntartassék és neveltessék a népben”. Az egyenlőség eszméje kölcsönös vallásszabadság alapján az átmenet mindkét részről lehetséges legyen – az uralkodó „felügyelési hatósága” mellett.⁵¹ Apponyinak határozott véleménye volt a gyermekek vallásos nevelését illetően is, amellyel a család szerepének fontosságát hangsúlyozta. Elfogadta a királyi leiratot, amely elrendelte, hogy a vegyes házasságból származó gyerekek nevelésére nézve a „viszonosság és lelkiismeret szabadsága elleni korlátokat szüntessék meg.”⁵² Minden házasságban a házi csend, nyugalom, békesség fenntartása, illetve a gyermekek neveltetése tisztán és egyedül csak a szülők egyéniségétől függ, más hatóság ne avatkozzon bele. Ezért Széchen indítványát pártolta:

⁴⁷ Bárány 1990: 184.

⁴⁸ Sörös 1901: 865.

⁴⁹ *Főrendiházi napló*, I. 254–255. 1843. szeptember 4. A Takáts Sándor-hagyatékban található országgyűlésről készült jelentések kis részében Apponyi György is meg lett említve, többnyire felsorolásokban, illetve indítvány-tételkor. Jelen esetben: MNL OL N 119 Fasc. 67. 9755.

⁵⁰ *Főrendiházi napló*, I. 283. 1843. szeptember 5.

⁵¹ *Főrendiházi napló*, I. 291–293. 1843. szeptember 6., MNL OL N 119 Fasc. 67. 9759.

⁵² Sörös 1901: 873.

a családi viszony nem tűr külső befolyást, tehát a szülőké a főszerep a nevelésben.⁵³ Vegyes házasság kérdésében Apponyi Perényi Zsigmond indítványát pártolta: azon gyermekek, akik házasságon kívül születtek, törvényesíttessenek, továbbá támogatta, hogy a protestáns lelkészek előtt kötött házasságok is törvényesek legyenek.⁵⁴ Apponyi hozzászólásaiban szem előtt tartotta a klérus érdekeit, ugyanakkor támogatta azon mérsékelt reformokat, amelyek nem gyengítették túlzott mértékben a katolikus egyház pozícióit, például a vegyes házasságok kapcsán. Egy alkalommal hangsúlyozta is, hogy két fő elvet tart szem előtt a tárgyat illetően: általános vallásosság, és a „lélekismeret szabadsága”, ami minden embernek természeti tulajdona.⁵⁵ A vallásügyi tárgyalások eredményeképpen törvénybe iktatták a reverzálisok eltörlését és a szabad áttérést is szabályozták, de még jó néhány kérdés nyitva maradt, s a reform 1848-ig váratott magára, noha időközben hozzányúltak a törvényekhez: például 1846-ban, amikor az 1844. évi 3. törvénycikkhez utóiratot szerkesztettek, amelyben a szabad áttérést kimondták az ortodoxvallásúakra nézve is.⁵⁶

Főrendi választmány – Széchenyi István már korábban is próbálta elérni, hogy a kerületi bizottságokba főrendi tagokat is válasszanak, ezen az országgyűlésen pedig indítványba is foglalta. Apponyi pedig az előző országgyűlésen a honosítás kapcsán javasolta, hogy a főrendek is legyenek ott a honosítandókról való döntésnél,⁵⁷ így érthető, hogy ezen a diétán támogatta Széchenyi indítványát. Apponyi kifejtette, hogy a főrendek tényleg néha csak a hírlapokból tudják meg, hogy a választmányok ki vannak küldve, és azt is, hogy milyen kérdésekkel foglalkoznak. „szükséges az ősiség módosítása, és nem bánom megszüntetése is [...] szükséges, hogy ebben a kérdésben csak a rendek döntsének?” – folytatta hozzászólását.⁵⁸ Eötvös József és Batthyány Lajos nem pártolta Széchenyi indítványát, mivel utóbbi szerint a felsőtáblának nem áll érdekében a választmányban való részvétel, a rendek pedig megkerülhetik azt, amíg nincs pontosan meghatározva, milyen mértékben kell az egyes tábláknak a választmányhoz járulni.⁵⁹

Börtönügy és büntetőtörvénykönyv – A börtönügy helyzete már régóta fontos téma volt ellenzéki és konzervatív körökben egyaránt. A reform gondolata először az 1832–36. évi országgyűlésen merült fel, de még az 1839–40. évi diétán is csak annyi

⁵³ *Főrendibázi napló*, V. 44. 1844. június 21., Inf. prot. 1844. június 21.

⁵⁴ *Főrendibázi napló*, V. 114. 1844. június 25., Inf. prot. 1844. június 21.

⁵⁵ *Főrendibázi napló*, II. 178. 1843. október 31., Inf. prot. 1843. november 7.

⁵⁶ Molnár 2007: 168., Bárány 1990: 209., Sörös 1901: 889.

⁵⁷ *Főrendibázi napló*, II. 548. 1840. április 29.

⁵⁸ *Főrendibázi napló*, I. 128. 1843. július 12., Inf. prot. 1843. július 18.

⁵⁹ *Főrendibázi napló*, I. 134. 1843. július 13.

intézkedést akart a kancellária, hogy az 1827. évi javaslat alapján rendezzék a kodifikációt. A diéta választmányt küldött ki a törvényjavaslat gyökeres átdolgozására. A közéletben is téma volt a börtönök helyzete, többek között Bölöni Farkas Sándor, Kölcsey Ferenc, Eötvös József, Szemere Bertalan és Deák Ferenc is értekezett a kérdésről.⁶⁰ Így a börtönügy tárgyalása volt az országgyűlés egyik, a közvélemény által is leginkább várt eseménye.⁶¹ Apponyi az első témához kapcsolódó felszólalásában összefoglalta az eddigi álláspontokat, és kommentálta is őket. Véleménye szerint a tárgyat illetően két fő kérdés volt, amit rendezni kellett: egyrészt, hogy a börtönökben magány- vagy hallgatórendszert vezessenek-e be, másrészt meg kell határozni, melyek a javításra szoruló körülmények. Először el kell döntení, melyik rendszert vezessék be, és utána kell kidolgozni a büntetőtörvénykönyvet.⁶² Az előző országgyűlésen kiküldött választmány a magányrendszer felé hajlott, amihez a rendek is hozzájárultak; ebben a rendszerben a rabokat külön elzárják, rendhez, munkához szoktatják, erkölcsi oktatásban részesítik, és a rabok közti ismerkedés nem lehetséges, ezért nem sok esély van az összeesküvésre, amire a hallgatórendszerben lenne lehetőség. Javasolta, hogy hozzanak létre egy mintabörtönt a magánybörtön számára „status költségen” a Helytartótanács felügyelete alatt. A mintabörtönbe minden kerület 50 rabot küldhetne be, de csak olyat, akinek a rabsága 2–3 évig tart. Végül hozzátette, amíg nem lesz végső konszenzus a mintabörtönt illetően, a meglévő állapotok javíttassanak.

Az ellenzék más állásponton volt, amit Eötvös József és Batthyány Lajos fejtett ki. Eötvös véleménye az volt, hogy egyik rendszert se vezessék be, mivel nincs tapasztalat, és kételkedett abban, hogy mintabörtönnel lehetne tapasztalatot szerezni. Szerinte inkább a létező börtönök javítására kellene koncentrálni, mivel ennek összege nem csekélyebb az új rendszer létesítésénél.⁶³ A kérdéshez Batthyány Lajos is hosszabban hozzászólt, szerinte két mintabörtönt kellene építeni, egyiket hallgató-, másikat magányrendszer szerint, mivel a kérdés még nincs egyértelműen eldöntve sem a két táblán, sem pedig Európában – noha a választmány inkább a magányrendszert támogatná.⁶⁴ A rendek harmadik üzenete kapcsán Apponyi kijelentette, hogy a főrendek a mintabörtön felállítása mellett vannak, de nem kívánják a mintabörtön általános behozatalát, továbbá kifejtette, hogy Budán középponti felügyelő

⁶⁰ Fayer 1896: 17–22.

⁶¹ Varga 1980: 3–4.; Horváth 1868: 427.

⁶² *Főrendiházi napló*, II. 174. 1843. október 28.

⁶³ *Főrendiházi napló*, II. 193–198. 1843. november 3., Inf. prot. 1843. november 7.

⁶⁴ *Főrendiházi napló*, II. 214–216. 1843. november 4., Inf. prot. 1843. november 10., MNL OL N 119 Fasc. 68. 10003–10004.; Molnár 2007: 169.

választmány szükségeltetik. A rendszer bevezetése előtt szükséges a Helytartótanács ellenőrzése, hogy megvannak-e a szükséges feltételek (épület, rendszer, költségvetés). Ott, ahol bizonyos költségek szükségesek a javításhoz, inkább újat és jobbat építsenek, de ezt is a középponti bizottság felügyelje. Javaslatát közhelyeslés fogadta, még Eötvös József is kedvezően nyilatkozott: „... mélt. gr. Apponyi György indítványát egész kiterjedésében pártolom, és magaménak vallom.”⁶⁵ Apponyi mindvégig kitartott a választmányban tanúsított konzervatív álláspont mellett, ugyanakkor az ellenzék javaslatait nem bírálta, részben elvi támogatásáról biztosította, de – mint oly sokszor hangsúlyozta – a körülmények még nem kedveztek az alkalmazásukra. Az aprólékosan kidolgozott javaslatok és az országgyűlésen folytatott tanácskozások, üzenetváltások nem hozták meg a várt eredményt, nem született törvény a tervezetből, a kancellária csak az adminisztratív részt ajánlotta szentesítésre, az elméleti részt a következő diétára halasztotta.⁶⁶

Városok képviselése – Hasonló várakozás előzte meg a kérdés napirendre kerülését, de ez az ügy is úgy végződött, mint az igazságszolgáltatás reformja – törvények nélkül oszlott fel az országgyűlés.⁶⁷ A városok „koordinációjával” kapcsolatban a következő feladatok vártak a diétán megoldásra: az országgyűlési szavazataik számának növelése, és ennek érdekében a városok kormányhoz fűződő viszonyának rendezése valamint a városok belső adminisztrációjának átalakítása. A felsőtáblán leginkább Apponyi György és Eötvös József felszólalásaiban konfrontálódott a két tábor elképzelése. Egy dologban értettek egyet: még a folyó országgyűlés alatt rendezni kell a kérdést. Apponyi az általános census bevezetését kivitelezhetetlennek tartotta, mivel a városok viszonyai különböznek egymástól, továbbá nem kívánta az országgyűlési követek közvetlen, polgárok által történő választását. Apponyi veszélyesnek tartotta a választást olyan „tömegre” bízni, amely ilyen gyakorlathoz nem szokott.⁶⁸ Eötvös Józseffel a városok felügyeletének kérdése újabb vitára adott okot, amelybe Batthyány Lajos is bekapcsolódott.⁶⁹ Apponyi beszédében a főfelügyelő eljárását ismertette a tisztviselők kinevezése kapcsán, hogy ezt önkényesen vagy a „polgárok óhaja” alapján végzi, más kérdésnek tartotta. Eötvös viszont sérelmezte, hogy a várost olyanok fogják kormányozni, akiket a főfelügyelő nevez ki, ezért szükségesnek tartotta, hogy mondják ki rá nézve a felelősséget. Batthyány pedig garanciát

⁶⁵ *Főrendibázi napló*, V. 378–380. 1844. augusztus 9., MNL OL N 119 Fasc. 72. 10841.

⁶⁶ Molnár 2007: 172., Varga 1982. 158., Horváth 1868: 428., Fayer1902: CIX.

⁶⁷ Molnár 2007: 172., Horváth 1868: 430.

⁶⁸ *Főrendibázi napló*, IV. 59–61. 1844. március 21., Inf. prot. 1844. április 2., MNL OL N 119 Fasc. 70. 10457.

⁶⁹ *Főrendibázi napló*, IV. 156–159. 1844. március 29., Inf. prot. 1844. április 9. Molnár 1996: 11.

kért, hogy a főfelügyelő jelölési joga ne semmisítse meg a szabad választást, és a tisztviselők feletti ellenőrzési jogát is korlátozni kívánta. A főrendi táblán Apponyi több rövidebb hozzászólás után május közepén indítványt tett a városi szavazatok számarányát illetően. Javaslatára szerint minden város privilégiumi joga szerint képviseltesék,⁷⁰ így a 47 város 16 vokssal rendelkezne. Fő kívánsága továbbá, hogy a városi követek a megyei követekkel egyazon állásban legyenek, és elfogadta Ambrózy indítványát, miszerint az országgyűlésen minden város külön legyen képviselve.⁷¹ A főrendi válasz készítésekor több pontnál is felszólalt, hosszabban a 89. paragrafusnál. A rendek meghatározott kvalifikációt állítottak fel ahhoz, hogy valaki polgár lehessen – Apponyi szerint a választók részére egy másik minimumot kellene felállítani, mivel csak olyannak adna politikai, s így választó jogot, akik vagyoni helyzetüknél fogva elég biztosítékot nyújthatnak arról, hogy a választói és polgári jogokkal viszszaélni nem fognak. A direkt/indirekt választás kérdésében pedig úgy vélte, elvileg nem káros a közvetlen választás, csak megfelelő kvalifikáció kell hozzá.⁷² Apponyi a városi kérdésben tett javaslatával a kormányzat pozícióit kívánta erősíteni a városokban, ezért nem támogatta a belső szervezetre vonatkozó változtatási indítványokat és az általános census bevezetését sem. Az ő városi reformja is tartalmazta a városok szavazat számának a növelését, de ennek alapja a központi hatalom további erősítése lett volna egy főfelügyelő kinevezésével, aki ellenőrzi, hogy a követválasztások és a tisztújítások a kormánynak „megfelelő” mederben folynak.

Közhelviseles – Apponyi a kérdésben tényleges javaslatot nem tett, de üdvözölte a rendek felszólítását, a feladatot nehéznek ítélte, viszont bízott a nemzet lelkesedésében és a törvényhozás szilárd akaratában. Célszerűnek tartotta az országos választmány kiküldését, de nem akart neki utasítást adni.⁷³

Megyéék – A megyék helyzetének rendezése csak 1844 márciusában került a főrendek elé. A megyei választások, közgyűlések szabályozása Apponyi szerint is egyike a fontosabb tárgyaknak, amit gyökeresen meg kell változtatni. Nem fogadta el a rendek által javasolt megoldást, miszerint be kell vezetni a képviseleti rendszert, mivel ez bármely alkotmányos országban bizonyos kvalifikáción és garancián nyugszik. A rendszer behozatala „*alkotmányos életünkbe vágná*” – fejtegette – hazánkban az „*arisztokrata statusból demokrata status lenné*”, ahol a „*tömeg*” lenne többségben a választásokban és a tanács-

⁷⁰ Pest – 1 egész voks, 14 nagyobb város – fél voks, így összesen 7 szavazat, 32 kisebb város – negyed voks, azaz 8 szavazat.

⁷¹ 1844. május 15., Inf. prot. 1844. május 17., MNL OL N 119 Fasc. 71. 10594.

⁷² Pestnek külön kvalifikációt javasolt 3000 Ft összegben; kisebb városoknak 3–400 Ft; nagyobb városnak 1–2000 Ft – földesuraknak, mesterembereknek.

⁷³ *Főrendiházi napló*, III. 301. 1844. március 11.

kozásban, vagyis az arisztokraták kiszorulásának, és a „tömeg” könnyen visszaélésekre adna okot. Elismerte ugyan, hogy a „radikális kéirá” üdvösebb és kíváncsabb lehetne, de nem pártolta a képvisleti rendszer bevezetését – viszont, ha a főrendek úgy látják, hogy ez kell a javuláshoz, akkor megszorításokat kell tenni. Apponyi indítványát többséggel elfogadták,⁷⁴ és a főrendek az alsó tábla javaslatát elutasították.⁷⁵

Hitelintézet – A tárgyalások csak az országgyűlés végének közeledtével kezdődtek meg, így kézzel fogható eredmény sem született ebben a kérdésben. Apponyi a hitelintézet kapcsán jól megragadta és átlátta a kérdés lényegét, de javaslattal nem állt elő: Magyarországon sok per zajlik, amelyek zöme a birtokokat terheli; fontos kérdés tehát: adhasson-e kölcsönt a hitelintézet ezen birtokokra? Szerinte per alatti jószágra nem lehet kölcsönt adni, viszont pénz nélkül nem lehet hitelintézetet alapítani. Ezért fontos lenne megállapítani, milyen formában adjanak pénzt? Milyen legyen a kezelés, a beszedés? Fontosnak tartotta, hogy hitelintézet felállításával külföldi tőke áramljon az országba, úgy, hogy ez ne a magyarok hátrányára történjen.⁷⁶

Vasút – A vasútépítés támogatása ügyében többé-kevésbé egyetértett a rendek törvényjavaslatával, de nem szerette volna, ha törvény mondja ki a Vukorvár és Fiume között történő építkezés megkezdését. Ugyanakkor szükségesnek és hasznosnak tartotta a vasútépítést, így azok mellé állt, akik e terv mielőbbi létrehozását óhajtják, még hozzá nem magánpénzből, hanem állami költségen.⁷⁷

Apponyi, mint debatter

A konzervatív kormánypárt vezérszónokaként Apponyi szinte minden napirendre kerülő tárgyhoz hozzászólt, hosszú és kimerítő javaslatokat tett, több indítványa került elfogadásra – de nem feltétlenül viták nélkül. A viták között akadt egy–egy élesebb összeszólalkozás is, amelyek nem személyeskedő jellegűek, egy részük tartalmi kérdésekről folyt, másik részük pedig az ellenzékieskedő politikai magatartásból adódott. Apponyi Eötvös Józseffel és Batthyány Lajossal leginkább tartalmi kérdésekről vitatkozott, Pálffy József és Teleki László esetében pedig inkább beszélhetünk politikai állásból adódó vitákról. Az alábbiakban néhány jelenetet ragadok ki az országgyűlés menetéből – kronologikus rendben haladva –, hogy bemutassam, milyen vitapartner volt Apponyi, hogyan viszonyult az ellenzékhez, és hogyan reagált annak szurkálásaira.

⁷⁴ *Főrendibázi napló*, V. 328–346. 1844. augusztus 3., MNL OL N 119 Fasc. 72. 10829.

⁷⁵ Stipta 1995: 17.

⁷⁶ *Főrendibázi napló*, VII. 6–13. 1844. október 14.

⁷⁷ *Főrendibázi napló*, VII. 62–73. 1844. október 22–23., MNL OL N 119 Fasc. 73. 11040.

1843 szeptemberében a vegyes házasság tárgyalásakor Apponyi következő megjegyzése komoly vitára adott okot: „adjátok meg istennek, mi az istené, és a királynak, ami a királyé.” A kettő nincs ellentétben egymással, egyik a másikban foglaltatik, vagyis aki a törvénynek eleget tesz, eleget tesz a királynak is – fejtegette.⁷⁸ Apponyi beszéde végén egy olyan hasonlattal élt, amelyet Pálffy József⁷⁹ nem hagyhatott szó nélkül, és felszólalásában az ellenzéki és „fontolva haladó” alkotmányosságot ütköztette:

„Apponyi György azt mondá: hogy az ki, megadja a törvénynek, mi a törvényé, megadja a királynak is, mi a királyé, a kormánynak, mi a kormányé; de erre azt vagyok bátor felelni: hogy az, ki megadja a királynak, ami a királyé, nem adja meg a nemzetnek, mi a nemzeté [...] az más kérdés”.⁸⁰

Apponyi belement a vitába, de igyekezett visszaterelni a szót a vallás kérdéséhez:

„Tisztelem én is a nemzet valódi kívánságát, és ennek hódolni fogok is; de a nemzet kívánságának el nem ismerhetem azt, ami által a nemzetnek legnagyobb része legszentebb érdekében, vallásában megtámadtatva és megszorítva érezné magát. [...] katolikus létemre az igazság érdekében bár mely vallásnak jogait csekély tehetségem szerint ezentúl is védelmezni fogom... ezért nem köszönetet, hanem azt kívánom csak, hogy ők a katolikus hitünkhöz való ragaszkodásunkat részükről hasonlóképp méltányolják”.⁸¹

Továbbiakban kifejtette: egy alkotmányos nemzetnek eleget tesz az, aki a törvényeknek megadja, ami a törvényé. Majd hozzáfűzte:

„Valljon én megadtam a nemzetnek, mi a nemzeté? – azt én nem vizsgálom; biztossá teszem mindazáltal a grófot, hogy én egyes személynek ítélete miatt soha meggyőződésemet elhallgatni vagy eltagadni, soha kötelességemről megfe-

⁷⁸ *Főrendiházi napló*, II. 67–68. 1843. szeptember 27., MNL OL N 119 Fasc. 68. 9824.

⁷⁹ Pálffy József minden alkalmat megragadott arra, hogy támadja Apponyit, akivel rendszerint nem értett egyet. Kivétel a hajdú és jászkun kerület ügyét érintő tárgyalás. Apponyi kijelentette, hogy nagy tisztelője azon elvnek, hogy „egy privilegizált osztálynak tökéletes tehermentessége megszűntessék” – kívánta is, hogy így legyen. De igazságtalannak tartotta volna, ha a privilégiumoktól csak egy csoportot fosszanak meg. Erre reagálva Pálffy egyetértett Apponyival: közös törvény által általánosan kell adó alá vetni az eddig nem adózókat. *Főrendiházi napló*, V. 167. 1844. július 10., Inf. prot. 1844. július 9. A Jászkun Kerület reformkori történetéről bővebben: Bagi 1991: 163–180.

⁸⁰ *Főrendiházi napló*, II. 106. 1843. szeptember 29.

⁸¹ *Főrendiházi napló*, II. 118–119. 1843. szeptember 29.

ledkezni nem fogok s ítéljen, amint tetszik; – az utókor pedig higgadt ítéletétől biztosan nem várom azt: hogy tetteimben gyarlóságot ugyan, de rossz szándokot feltalálni nem fog.”⁸²

A következő dialógusra 1844 júliusában a sérelmi kérdések tárgyalása alatt került sor Pálffy József és Apponyi között.

Pálffy József beszédéhez készülődött: „Cs. Kir Főherczeg...”

Ugyanakkor Apponyi is felállt: „Én elébb keltem fel.”

Pálffy: „Engedelmet kérek, nem láttam a mélt. Urat.”

Apponyi: „Sajnálom, hogy oly kicsiny vagyok, hogy a mélt. Úr nem látott.”

Pálffy később, miután Apponyi megtartotta beszédét, ironikusan utalt Apponyi főrendi táblán belül pozíciójára:

„Bocsánatot kérek, hogy gr. Apponyi György ő. mélt. észre nem vettem, midőn szólani akart; és ámbár nem olyan magas, mint én, de mégis hibáztam, hogy magas állására nem figyelmeztem [...]”⁸³

Szintén ugyanekkor került sor egy másik pengeváltásra az országgyűlési hírlap ügyének tárgyalásakor. Apponyi megütközött Batthyány előadásán, amelyben utóbbi a postai titok megszegéséről beszélt. Batthyány kifejtette, hogy szerinte a posta feladata lenne a levéltitok szentségének fenntartása, ehelyett a kormány megerősíti a posták cenzúrázási jogát, így a hivatalok joggal hivatkoznak arra, hogy ők csak a kötelességüket teljesítik, amikor levéltitkot sértenek. Apponyi azonban úgy vélte, hogy lehetnek olyan körülmények, amikor bizonyos lázadó proklamációkat vissza lehet tartani. A következő napon Batthyány ismét felszólalt, és kifejtette, hogy a helyzet törvény nélküli megváltoztatása önkényes, ilyen eset áll fenn, amikor a kormány a cenzúrárt korlátlanul alkalmaztatja; ezért a megsértett status quo helyreállítására szólította fel a főrendeket. Apponyi így válaszolt Batthyálynak:

„Ő méltósága igen magas és jeles teoriákból indul ki maga felfogása szerint; én pedig positiv törvényekre állapítanám okoskodásomat; e részben is meg lehet győződve mindazonáltal a tisztelt gróf úr, hogy valahányszor ő méltóságának teoriája csak valamiképp egyeztethető positiv törvényekkel, vele szívesen kezeti

⁸² *Főrendibázi napló*, II. 119. 1843. szeptember 29.

⁸³ *Főrendibázi napló*, V. 198. 1844. július 12.

fogok fogni; de ott, hol a törvényekkel összeütközésben lesz, különbözőek lesznek nézeteink.”⁸⁴

A felsőtáblán a rendek ötödik üzenetét tárgyalták a városok rendezése ügyében 1844 augusztusában, amikor egy nagyobb szócsatára került sor Apponyi, Pálffy, Teleki és Batthyány között. A vitázók több problémát is érintettek: az uralkodó és a rendek kapcsolatát, a „fontolva haladók” és az ellenzék viszonyát, az uralkodói önkény kérdését.

Apponyi sérelmezte, hogy Pálffy József felszólalásában támadta a rendezés fő elvét, mely szerint a főrendi többség el akarta érni, hogy a Helytartótanács megakadályozza a törvénybe ütköző rendeletek kibocsátását. A rendek kifogása az volt, hogy így a szabályok helybenhagyása a kormány önkényétől függ. Apponyi nem értette ezt a kifogást, mert akkor ezek szerint a király eddig gyakorolt legszentebb kötelessége és joga önkény volt. Teleki László reagált Apponyi előadására:

„[...] van még egy észrevételem gr. Apponyi György ellenvetésére. Midőn a nemzetben is feltűnt azon gondolat, hogy talán a kormány közelebb áll a nemzethez, mint ezen tábla, valóban csudálom, hogy épen a főrendi táblának tulsó részéről, és épen az aristocratia egy főnöke által hozatott elő egy hasonló gyanú. Mi fog történni akkor, hogy ha a kormány a nemzettel egyetért az aristocratia ellen? Bizony szép kérdés! Az fog történni, hogy az aristocratiának mindenesetre engedni kell!”

Apponyi válaszában kijelentette:

„nem képzelhetek szebb torzképet, mintsem azt, midőn mélt. gr. Teleki László a magyar aristocratiát és a m. főrendi táblát eltörli.” „távol legyen tőlem, hogy azon kormányról, melynek szolgálók, azt feltegyem, hogy elvei az enyimektől oly annyira különböznének.”

Teleki erre figyelmeztette a főrendeket: „[...] hogy ő mélt. gr. Apponyi önmagáról mily gyönyörű vélekedésen látszik lenni.” Batthyány Lajos sem maradt ki ebből a szócsatából; a lusta szolgáló, a kakas és a gazdaasszony példázatát mondta el, amelyben a szolgálónak kakasszóra kelve kellett dolgozóhoz látnia, mígnem ráunva a mindennapos koránkelésre, megfojtotta a kakast, ám ezután a gazdaasszony keltegette még korábban a munkához.⁸⁵ A példázatban a gazdaasszony jelképezi a nemzetet, a

⁸⁴ *Főrendiházi napló*, V. 233. 1844. július 13.; Molnár 2007: 161–162.

⁸⁵ „Ezen példabeszédnek applicatiója az, hogy a gazdaasszony [a] nemzet, a tunya szolgáló a nemzetnek tespedő, vagyba jobban tetszik, „fontolva haladó” része, a friss kakas — bíz az csak az oppositio.” Főren-

lusta szolgáló a „fontolva haladók” táborát és a kakas az ellenzéket. „Ezt a szegény oppositiot, hogy mélt. gr. Apponyi György [...] nem akarta megölni, elhiszem, de legalább kosarat akart kötni a szájára.” – folytatta Batthyány, szójátékában Apponyit helyezve a lusta szolgáló szerepébe. Majd úgy vélte, hogy Apponyi a szólásszabadságot korlátozná, de nem tartott attól, hogy ez a szándék sikerülne. Remélte, hogy lesz a nemzetben annyi józanság, hogy szegény kakasának, még ha kettő is van, életét megóvja. Apponyi szerint az országgyűlés koordinálásának szükségét mindenki érzi, a szólás törvényes szabadságát pedig nem akarta korlátozni, ugyanis „nem azon kakas ellen szólalt fel, aki hajnalban kukorékol, hanem amelyik éjjel–nappal” – ez ellen rendelkezni kell, de olyan kegyetlenségre nem vetemedne, mint amit Batthyány említett.⁸⁶

1844 októberében a nyilvánosság és az országgyűlési szabadság kérdésének tárgyalásakor Apponyi beszédében az újság bevezetésének problémás körülményeit fejtegette. Ezen és Apponyi pártállásán élcelődött Pálffy József és Teleki László. Pálffy ironizált a konzervatívokon, mivel szerinte egyoldalúan adják elő a dolgokat, vagyis „az ún. conservativ pártnak részéről nem tudja az ember, mit akar conserválni?” Teleki László pedig nem egészen értette Apponyi érveit, mivel az abban meghúzódó elv a gróftól váratlan volt: „Azt véli ugyanis öméltósága, hogy utoljára oly sokféle falsumok fognak elkövetettni az országban, hogy azoknak sokasága reactiót fog szülni, és ebből fog aztán tetteles sikeres reform következni; – mindenesetre ez oly revolutionaris eszme, melyet gróf Apponyi György ő méltóságától soha nem vártam volna.”⁸⁷ Apponyi viszont szintén ekkor az ellenzékről jegyezte meg kötekedve: „azt vélem, hogy a mélt. főrendek közt is van egy fractio, mely nemsokára elszigetelve fog állani és mintegy collegiuma fog lenni, és a nemzet nem lesz az, mit ezen csekély collegiuma kíván.” Batthyány visszautasította Apponyi megjegyzését, mondván, hogy mellettük áll nemcsak az alsótábla többsége, hanem a nemzet közakarata is.⁸⁸

Az országgyűlés utolsó ülésén 1844. november 11-én is sor került egy összecsapásra Teleki László és Apponyi között. Teleki László megjegyezte Apponyinak a kormánypárti főrendi csoport vezetőjeként vitt országgyűlési szerep(lés)ének jelentőségét kiemelve: „Ha gr. Apponyi György ő méltósága most meg akarja változtatni a végzést, természetes, hogy javaslata következtében az meg is fog történni, mint

diházi napló, VI. 63. 1844. augusztus 28. Az idézett részt közli: Molnár 1996: 12.

⁸⁶ *Főrendibázi napló*, VI. 50–64. 1844. augusztus 28., MNL OL N 119 Fasc. 72. 10907., Molnár 2007: 178.

⁸⁷ *Főrendibázi napló*, VII. 42. 1844. október 18.; Teleki Apponyi beszédének azon részén akadt fenn, amelyben Apponyi az újságban közölt tartalommal kapcsolatban fejtette ki aggályait.

⁸⁸ *Főrendibázi napló*, VI. 320–322. 1844. október 3., Molnár 2007: 178–179.

már sokszor történt [...] úgy hihető most is, hogy véleménye – mihielyt azt kimondja – a többség véleményévé fog válni.” Apponyi válaszolt: „Én szavakra soha sem szoktam sokat tartani, hanem csak a dolgok értelmére tekintek.”⁸⁹

A fent bemutatott jeleneteből kiderül, hogy Apponyi méltó vitapartnere volt az ellenzéknek, s nemcsak találóan válaszolt a támadásokra, hanem olykor ő maga is vitát kezdeményezett. A szakmai nézeteltérésekben és olykor éles konfrontációkban mindig megvédte „fontolva haladó” konzervatív elveit és álláspontját, s nem hagyta szó nélkül a provokációkat.

A „Fontolva haladó”

Apponyi György országgyűlési beszédeit tekintve megállapítható, hogy teljes mértékben a Dessewffy Aurél által megalapozott konzervatív irányvonalat képviselte – ahogyan az előző országgyűlés alkalmával is.⁹⁰ Bízott a kormányzat reformszándékában, olyan mérsékelt reformok keresztülvitelében, mint a megyerendszer átalakítása, a vallásos élet előmozdítása, az igazságszolgáltatás korszerűsítése. Jogi, vallási kérdéseket illetően indítványainak, módosításainak java részét a konzervatív többségű főrendi tábla elfogadta. Egyes szakkérdésekben (vasút, hitelintézet) elvi támogatását adott a rendek javaslatainak, illetve mérséklő módosításokkal állt elő.

A hitvallásának rendező elve: „[...] magam is a fontolva haladó közé akarok számíttatni.”⁹¹ Hivatását pedig így határozta meg: „Hazánknak valahára elérhető virágzása, egy szebb és jobb jövőndő kilátása tűnik fel előttem, melynek létesítését csekély erőmmel, de szilárd akarattal előmozdítani legszentebb kötelességemnek tartom.”⁹²

Apponyi országgyűlési felszólalásai folyamán többször is megfogalmazott olyan alapelveket, amelyekkel nemcsak az adott tárgyról való vélekedését támasztotta alá, hanem saját szerepére is vonatkoztatta azokat. Az egyik ilyen elv a hivatalvállalással volt kapcsolatos. Apponyi beszédében a főrendi tábla egyik tagjának korábbi meg-

⁸⁹ *Főrendiházi napló*, VII. 325. 1844. november 11.

⁹⁰ Ballagi Géza azon kijelentésére, miszerint Dessewffy Aurél Apponyival együtt alkotta volna meg a „párt” programját, más adatot nem találtam. (Ballagi 1897: 467.) Csengeri Antal említette, hogy az 1830-as országgyűlés alkalmával Reviczky Ádám magyar udvari kancellár „magával vitte” Dessewffyt a diétára, és Almási Móriczzal, valamint Apponyi Györggyel együtt fogalmazónak nevezték ki. (Csengeri 1851: 235.) Az ismeretség nyilván megvolt – hiszen Dessewffy Aurél már 1828. november óta dolgozott a kancelláriánál – viszont Ferenczy József munkájában nincs erre utalás, Dessewffyt inkább Jósika Samuhoz fűzték szorosabb kötelékek. (DAÖM 1887: XXXVII. és 201–212.)

⁹¹ *Főrendiházi napló*, IV. 185. 1844. március 30.

⁹² *Főrendiházi napló*, III. 301. 1844. március 11.

jegyzését adta elő, miszerint, ha valaki hivatalban van, függetlenségét okvetlen elvesztette, meggyőződését felsőbb elvek alá rendezte – az ilyen hivatalról minden elvbaráti le fognak mondani. Apponyi szerint: „hivatalt csak addig lehet viselni, míg tisztelettel van összekapcsolva, mi ha megszűnik, tűrhetetlen teherré válik a hivatal”.⁹³ A gróf a függetlenség kérdésével itt nem foglalkozott, csupán a hivatalviselés módjáról tett megjegyzést. Apponyinál nem játszott szerepet a függetlenség megőrzése, mivel már fiatalon elkezdte hivatalnoki pályáját, az 1839–40. évi országgyűlésen pedig politikusként a „fontolva haladók” között foglalt helyet, akik a kormány mellett kötelezték el magukat. Így esetében a két szerepkör nem volt összeegyeztethetetlen számára.

Apponyi kormányról tett megnyilatkozásai lojalitásról tanúskodnak: „távol legyen tőlem, hogy azon kormányról, melynek szolgállok, azt feltegyem, hogy elvei az enyimektől oly annyira különböznének”. Egy másik beszédében így nyilatkozott a kormányról:

„Én azt tartom, hogy nem csak hazánkban, hanem minden alkotmányos országban oly kormány, mely valamely törvényteleniséget eltűnni kénytelenítettik, és azt meg nem változtathatja mindaddig, míg valamely törvényhatóság által arra fel nem szólítatik, megszűnt kormány lenni”. „[A] kormány megszűnnék kormány lenni, ha őt tanácsadó szerepre szorítanók, s előadásait csak akkor venné fel a törvényhozás, mikor tetszik, és tárgyalás nélkül félretenni, mikor nem tetszik”.⁹⁴

Apponyi mindig gondosan előkészítette felszólalásait, ahogy a fentebbi jellemzésekből is kiderül, de erről ő maga is nyilatkozott. Egy Pálffy Józsefhez intézett beszédében hangsúlyozta 1844 márciusában, hogy: „vannak, kik kész munkával jelennek meg a teremben; én pedig nem csak hogy nem tagadom, hogy készülni szoktam: de kötelességének tartom mindenkinek, hogy az ily nevezetes munkafeletti tanácskozáshoz készüljön; mert aki ezt nem teszi, [...] az bizonyosan igen csonka javaslatokat fog tenni.”⁹⁵ A felkészüléseknek részét képezte, hogy a konzervatív mágnások is rendszeresen tartottak konferenciát kezdetben Mednyánszky Alajosnál, majd később Keglevich Gábor tárnokmesternél, ezeken az összejöveteleken az országgyűlésen napirendre kerülő kérdéseket, indítványokat vitatták meg. A Takáts Sándor hagyatékában fellelhető jelentések a konzervatív összejöveteleket nem mutatják be olyan részletességgel, mint az ellenzéki kaszinókat, ezért a résztvevők neve sem

⁹³ *Főrendibáji napló*, I. 69. 1843. június 30.

⁹⁴ *Főrendibáji napló*, I. 88. 1843. július 10., Inf. prot. 1843. július 11.

⁹⁵ *Főrendibáji napló*, III. 349. 1844. március 13.

mindig szerepel a jelentésben, esetleg akkor, ha az illető indítványát vitatták meg, vagy, ha valaki feltűnő megjegyzést tett, vagy, ha nevezetesen gróf Széchenyi István is részt vett az ülésen. Apponyi részvételét e konferenciákon csak néhány jelentés rögzítette, így nem lehet pontosan megállapítani milyen rendszerességgel látogatta az egyébként sűrűn megtartott üléseket; illetve ehhez még Széchenyi István naplója adhat némi támpontot, de ő sem mindig jegyezte le, kik voltak jelen.

Az országgyűlési tárgyakhoz fűzött hozzászólásaiban Apponyi mindig hangsúlyozta, hogy elviekben egyetért az adott területen bevezetendő reform gondolatával, de vagy olyan mérséklő javaslatokkal állt elő, amelyekkel az kivitelezhetetlen lett volna az eredeti elképzelések szerint, vagy pedig nem tett javaslatot a tervek gyakorlati megvalósításának módjára. Tehát elviekben támogatta, de gyakorlatban nem – és ezzel a taktikával sikerült jó néhány intézkedést elodáztatnia, mivel szerinte az idő még nem alkalmas a bevezetésükre. Erre a halogató taktikára álljon itt néhány példa.

A hatalommegosztás kérdéséről: az „elv, melyet szigorúan szoktam követni, hogy a hatalmakat összezavarni nem kell”.⁹⁶ Különböző ügyekhez tett javaslataiban az egyes ágak keveredése figyelhető meg, például amikor 1844. április 22-i beszédében azt indítványozta, hogy egyes peres ügyeket intézhetnének a törvényhozásban is. A börtönügy esetében javasolta, hogy a Helytartótanács egyfajta felügyelő funkciót töltsön be a mintabörtön működtetésében. Ennek kapcsán is fejtegette, hogy intézményeinkben nincs rend, s egyáltalán máshol sem – s míg nem lesz „rend”, addig elképzelhető a hatalmi ágak „együttműködése”. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolható a következő nyilatkozata: „Ha szellemileg akarunk haladni, nélkülözhetetlen egy pozitív ellenőrködés és felelősség felállítása; nem kell felhagyni az egyensúly és a hatalmak felosztásának behozatalával” – de ennek nincs még itt az ideje.⁹⁷

Az országgyűlési szabad újság kibocsátásának valamint a kerületi napló kinyomtatásának kérdését elvben támogatta, de a gyakorlatban nem tartotta kivitelezhetőnek, mivel szerinte nem lennének hitelesek a rövidített tudósítások, ezért a tárgyalás halasztását javasolta.⁹⁸ A városok ügyének rendezése kapcsán több alkalommal hangsúlyozta, hogy a városok léptek elő az ipar és kereskedelem, valamint a műveltség és a haza felvirágzásának „egyik leghathatósabb tényezőjévé”. A polgárjog esetében külön kiemelte, hogy csak olyanok kaphatják meg, akik az ipar és a kereskedelem számára hasznot hajthatnak.⁹⁹ Beszédeiben tehát megfogalmazta a kereskedelem és az ipar fellendítésének szükségességét, de konkrét javaslatokkal nem állt elő, hogyan

⁹⁶ *Főrendiházi napló*, V. 126. 1844. június 27.

⁹⁷ *Főrendiházi napló*, III. 273. 1844. március 7.

⁹⁸ *Főrendiházi napló*, I. 68–70. 1843. június 30.

⁹⁹ *Főrendiházi napló*, III. 256–257. 1844. március 6.

lehetne ezt elősegíteni, és a bányatörvény tárgyalásaiban sem vett részt. A kérdéshez szorosan kapcsolódott a vasút ügye is, amelyet szintén támogatásáról biztosított, és a főbb problémákat is felvette (például, hogy állami költségen vagy vállalati tőke bevonásával történjen az építés), de törvényi rendelkezést még nem akart, s az eredetileg javasolt útvonalhoz képest csak rövidebb szakaszon történő építkezést támogatott.¹⁰⁰

Az igazságszolgáltatási rendszer reformjáról folyó tárgyalásokból társadalomról alkotott képébe nyerhetünk betekintést. A törvény előtti egyenlőséget „gyönyörű elvnek” tartotta, de ezt szerinte Magyarországon még nem lehet megvalósítani, mivel az egyes rétegek nagyon messze állnak egymástól:

„nincsen ország, hol az osztályok között oly véghetetlen nagy különbség lenne, mint Magyarországon s így az egyenlőség elvét e tekintetben hazánkban behozni nem volna célszerű, és ennek nem volna egyéb következése, mint az, hogy egyik osztály a másik iránt engedékenységből igazságtalanul fenyítettnek.”¹⁰¹

A közeledés lehetőségét természetesen nem utasította el, de ennek megvalósítására is csak fokozatosan kerülhet sor. Ennek megfelelően a választások kapcsán vagyoni kvalifikációt javasolt, és külön hangsúlyozta is: „azt nem lehet, hogy a nemes és nem nemes között más különbség is fennálljon; aki hord magyar ruhát, az gyakorolhatja a politicus jogokat, aki nem, az nem – ez olyan nézet volna, amely a mostani század véleményével meg nem egyezik”.¹⁰² Az érdekegyesítést általánosságban támogatta ugyan, de úgy gondolta, hogy az első feladat a főérdekek egyeztetése lenne. A közteherviselés megvalósítását pl. nehéz feladatnak tartotta, de nem kivitelezhetetlennek, ezért támogatta a közpénztár alakítását, bár az alsótábla által megszavazott összeget sokallva, a Szécheny Antal által javasolt redukált összeget szavazta meg.¹⁰³

Apponyi 1844 márciusában a városok helyzetének rendezése kapcsán fejtette ki a haladásról, demokráciáról és liberalizmusról alkotott nézeteit:

„[S]zükséges a városokat, melyeknek jövődjétől hazánk nagy részben kifejlődése és előmenetele függ, a polgári jogok legnemesebbikével ruházni fel [...]”. „Lejártak azon idők, hol a nemesi rend ellenséges indulattal és gyanakvó szemmel nézett a városokra, melyekben most az iparnak, a műveltségnek és hazánk kifejlődésének egyik leghathatósabb tényezőjét szemléli”. „Azoknak pedig, kik ez által aristocratiai életünket veszélyeztetve találják, és kik a democraticus ele-

¹⁰⁰ *Főrendibáji napló*, VII. 62–73. 1844. október 22–23.

¹⁰¹ *Főrendibáji napló*, V. 395–399. 1844. augusztus 10., MNL OL N 119 Fasc. 72. 10847.

¹⁰² *Főrendibáji napló*, V. 328. 1844. augusztus 3.

¹⁰³ *Főrendibáji napló*, VII. 125. 1844. október 28.

meknek túlnyomóságától tartanak, megnyugtatósára meg kell jegyeznem: hogy én egy oly democratiától, melynek politcai joga elégséges vagyonbeli qualificatiokon alapszik, mely democratiának szívében a közcsendnek és bátorságnak fenntartása úgy fekszik, mint önszíveinken, – mely democratia hazánknak anyagi és szellemi előmenetelét, kifejlődését, iparát és szorgalmát előmozdítja: ily democratiától nem tartok. [...] sőt szükséges, hogy egy ily democratiára, egy ily vagyonos középrendre támaszkodjanak azon számos democraticus elem ellen, mely a megyékben túlnyomó hatalmat gyakorol, mely hazánk kifejlődését gátolja [...]”. „Azt tartom, liberalis felekezetnek vagy pártnak eddig akár az egyik, akár a másik rész magát nem nevezheti, mert nem volt alkalom, melyben valódi liberalismusát akárki is bebizonyíthatta volna; várjuk be az időt, talán közelíteni fog, és ekkor bizonyítsuk be, hogy a valódi liberalismust kik követik”.

Elég sajátos módon értelmezte Apponyi ezeket a fogalmakat, hiszen a „demokráciából” éppen a „demokratikus elemeket” akarta kizárni. A demokrácia lényege pedig az lenne, hogy az állam polgárai teljes egyenjogúságban éljenek, valamint, hogy egyre nagyobb szerepet kapjanak a közügyek formálásában. Apponyi szóhasználatában a demokratikus elem, a tömeg a köznemességet takarta, akiket pedig általában az ellenzékkel azonosítottak. A demokráciáról kifejtett eme nézetét együtt lehet értelmezni az ellenzékre vonatkoztatott „éjjel–nappal kukorékoló kakas” hasonlatával, amellyel Batthyány gazdaasszonyos példázatára felelt. Itt a megyei demokratikus elemek jogokból való kizárását javasolta, vagyis a „reggel kukorékoló kakas”, tehát a „feleslegesen” nem opponáló és a vagyoni kvalifikációnak megfelelő elemek maradhatnak. E mögött pedig a „fontolva haladók” egyik törekvése húzódott meg: a kormányszatnak át kell vennie az irányítást a megyék fölött, mivel az optimális működéshez és fejlődéshez elengedhetetlen a vagyoni kvalifikáció, vagyis a választópolgárok számának és „minőségének” meghatározása, hogy ezzel távol legyenek tartva a politikától a fejlődést gátló a „hozzá nem értő tömegek”. Éppen ezért nem támogatta az országgyűlési követek közvetlen választását sem.¹⁰⁴

¹⁰⁴ *Főrendiházi napló*, IV. 164–165. 1844. március 30., IV. 32–34. 1844. március 18.; Mályusz 1923: 62–63.

Összeegzés

Apponyi György nem számított rendszerteremtő gondolkodónak, elvi síkon nem tett hozzá a Dessewffy Aurél által kidolgozott „fontolva haladó” konzervatív programhoz, viszont a gyakorlatban, annak céljai megvalósítójaként, érvei, nyelve használójaként eredményesen képviselte azt.¹⁰⁵ Ezen az országgyűlésen vált egyértelművé az ellenzék számára is, hogy Apponyi „magas polcon” van – ezt jól példázzák Pálffy József és Teleki László fentebb idézett mondatai. Személyében, egy lojális, szorgalmas és szakértő hivatalnok-politikusban pedig a kormányzat is megtalálta azt, aki politikájának hatékony képviselőjeként vezető szerepre alkalmas, így az országgyűlés berekesztését követően második alkancellárrá nevezték ki.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Takáts József és Dobszay Tamás vizsgálat tárgyává tették a reformkori politikai nyelv változásait, elsősorban a reformellenzék megnyilatkozásaira vonatkozóan. A „fontolva haladó” konzervatívoknál nem ragadhatóak meg ilyen markánsan ezek a beszédmódok, ennek vizsgálata még várat magára. Az említett tanulmányok több érveléstípust is leírnak, ezek közül néhány elem Apponyi György beszédeiben is megfigyelhető: *régi törvényekre, haladásra és korszellemre, valamint természetjogra hivatkozó érveléstípusok*. Apponyi felszólalásaiban a legtöbbször a *természeti jogi érveléssel* találkozunk, amelyet leginkább a vallásügyi kérdéseknél hangoztatott, például a vallásos szellemben történő nevelés kapcsán kijelentette: „*olyan dologról van itt szó, ami minden embernek természeti tulajdona: a lélekismeret szabadsága*.” Vagy az országgyűlés üléseinek nyilvánossága tárgyalásakor megjegyezte, hogy „*a sajtószabadság tagadhatatlan tulajdona a nemzetnek, mint a szólásszabadság*”, (az viszont már más kérdés, hogy nem támogatta az országgyűlési szabadújság kibocsájtását abban a formában, ahogyan a rendek javaslatot tettek rá). Takáts 1998.; Dobszay 2008.

¹⁰⁶ HHStA, KA, StK Index Band 44. A kinevezésről szóló akták (1844:514s, 1844:515s) már nem állnak a kutatás rendelkezésére. Kancellárságáról bővebben: Czinege 2012.

Az 1839–40-es diéta főrendi ellenzékének csoportprofilja

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy összeállítsa az 1839–40-es reformországgyűlési főrendi ellenzék szellemi, gazdasági, társadalmi és közéleti-politikai csoportprofilját. Előre meghatározott szempontrendszer alapján ötven, a diétai „baloldalhoz” sorolható személyt¹ vettünk részletes és alapos vizsgálat alá: feltérképeztük életkorukat, családi hátterüket, vallási hovatartozásukat, tanulmányaikat és az őket

¹ Az ötven fő nem alkot a szó szoros értelmében vett csoportot, de 1839–40-es politikai attitűdjük alapján mégis csoportként tekintünk rájuk. Főrendi ellenzék alatt ugyanis az egyes országgyűlések esetében ellenzékiként értékelhető politikusok teljes körét értjük, függetlenül attól, hogy részt vettek-e a Batthyány Lajos vezette szervezett mag munkájában, vagy csupán a periférián tevékenykedtek. Az ötven fős névsor összeállításának háttere: Melkovics 2014., Melkovics 2018. Tagjai: Amadé Viktor (1805–1843), Andrássy Károly (1792–1845), Apponyi Gusztáv (1804–1896), Apponyi Lajos (1801–1875), Apponyi Lipót (1803–1850), Batthyány Gusztáv (1803–1883), Batthyány Kázmér (1807–1854), Batthyány Lajos (1807–1849) grófok, Bánffy Pál báró (1798–1863), Cebrián Ferenc (1810–1875), Draskovich Sándor (1803–1845) grófok, Eötvös József báró (1813–1871), Erdődy Kajetán (1795–1856), Erdődy Sándor (1802–1881), Eszterházy Kázmér (1805–1870), idősebb Eszterházy Mihály (1783–1874), ifjabb Eszterházy Mihály (1794–1866), Eszterházy Miklós (1804–1885), Eszterházy Pál (1805–1877), Festetics Leó (1800–1884), Festetics Vince (1788–1851) grófok, Forray Iván báró (1817–1852), Haller Ferenc (1793–1850) gróf, Jeszenák János báró (1800–1849), Károlyi György gróf (1802–1877), Odescalchi Ágoston herceg (1808–1848), Orczy György (1788–1871), Orczy Lajos (1804–1855) bárók, Pálffy József (1810–1873), Pejacevich Péter (1804–1887) grófok, Podmaniczky János (1780–1883), Podmaniczky László (1792–1865), Prónay Albert (1801–1867) bárók, Szapáry Antal (1802–1883), Szapáry Ferenc (1804–1875), Szapáry Miklós (1808–1848), Széchenyi István (1791–1860), Teleki Domokos (1810–1876), Teleki László (1811–1861), Teleki Sámuel (1792–1857), Viczay Adolf (1804–1873), Viczay Héder (1807–1873), Viczay Károly (1802–1867), Wenckheim József (1809–1869), Zay Károly (1797–1871), Zichy Edmund (1811–1894), Zichy József (1814–1897), idősebb Zichy Károly (1785–1876), ifjabb Zichy Károly (1817–????), Zichy Ödön (1809–1848) grófok. Lehetséges, hogy ifjabb Zichy Károly már 1839 előtt életét vesztette, de a titkosrendőrség ennek ellenére készített róla jellemzést. Az 1840-es rendőri összefoglaló jellemzések helye: MNL OL I 58 11. cs. Ungarischer Landtag vom Jahre 1839–40. Darstellung und Charakteristik der Mitglieder des ungarischen Reichstages und Oberhauses zu den Staats-Konferenz-Akten gehörig.

ért szellemi-művelődési hatásokat, továbbá birtokviszonyaikat, vagyoni helyzetüket, illetve reformkori közéleti tevékenységüket, s végül az 1840-es titkosrendőri jellemzésüket és osztályozásukat.

Az 1839–40-es országgyűlési felsőtábla ötven ellenzéki mágnása huszonnyolc arisztokrata² nemzetségből került ki. Tizenheten egyedül képviselték saját familiájukat, a többi harminchárom fő pedig tizenegy főúri nemzetség között oszlott meg. Az azonos származással érkező politikusok általában közeli rokoni kapcsolatban álltak egymással: az Apponyiakat, a Szapáryakat és a Viczayakat három-három, a Podmaniczkyeket pedig két testvér képviselte. A Telekiek közül két mostohatestvér, valamint az ő unokatestvérük, az Orczyak részéről pedig egy nagybáty-unokaöcs páros érkezett Pozsonyba. Távolabbi rokoni szálakat leginkább a több fővonalra, ágazatra és ágra oszló főúri nemzetségek, az Erdődyek, a Festeticsek, valamint a Batthyányak tudtak felmutatni, utóbbiakat két testvér és egy távoli rokonuk, a főrendi ellenzék vezetője, Batthyány Lajos reprezentálta. A legtöbb főrendet a két legkiterjedtebb leszármazással rendelkező nemzetség: az Eszterházy és a Zichy szolgáltatta. A Zichyek esetében egy apáról, az ő két fiáról és két féltestvéréről beszélhetünk: mind az öten a fiatalabbik, oroszvári fővonalban, azon belül is az idősebbik, vedródi ágban születtek. Az Eszterházyaknál azonban négy genealógiai ágazat is képviseltette magát: a zólyomi, a cseszneki erdélyi és a fraknoi cseklési ág egy-egy politikussal, míg a fraknoi tatai ág egy testvérpárral. Az elsősorban a Magyar Királyság területén honos, egy személyt delegáló nemzetségek közül kiemelendők a Pálffyok és a Hallerek, akik a terebélyes leszármazási táblák ellenére is csupán egy-egy taggal vettek részt a főrendi ellenzék munkájában.

A huszonnyolc főúri nemzetségbe sorolható ötven politikus összesen huszonkét grófi³, hét bárói, illetve egy birodalmi hercegi címmel rendelkezett.⁴ Legtöbben – a magyar arisztokrácia alaptulajdonságainak megfelelően – az uralkodói kegy jóvoltából, döntően a 18., sőt néhány esetben a 19. században grófi, vagy bárói rangra emelt udvarhű mágnásfamíliák közül kerültek ki, s hozzájuk csatlakozott a 16–17. században már grófi címet nyert Erdődyek, fraknoi Eszterházyak, Batthyányok, Telekiek, Zichyek több tagja, továbbá a Draskovichok, a Pálffyok, vagy éppen a

² Megjegyzendő, hogy jelen tanulmányban a „mágnás” és az „arisztokrata” kifejezéseket szinonimaként használjuk és a bárói, grófi, hercegi címet viselő főnemeseke alkalmazzuk.

³ Az ötven fő esetében az Eszterházy nemzetség részéről három grófi címet különíthetünk el: a fraknoi ág 1626-ban, a zólyomi ág 1715-ben, míg a cseszneki ág 1721-ben részesült rangemelésben.

⁴ Megjegyzendő, hogy Zay Károly 1839–40-ben az 1830-as rangemelés után már grófi címet viselt, Forray Iván viszont még báróként jelent meg: a család 1847-ben emelkedett a grófi famíliák közé.

Széchenyiek egy-egy képviselője. A felső táblán megjelenő mágnásoktól a Habsburg udvar történelmi hűséget várt, ennek ellenére az országos méltóságot vagy főispáni tisztséget nem viselő magyar főurak a kis létszámú, de tekintélyes politizáló rétegből – legtöbb esetben a közvetlen családi minták ellenére is – „tömegesen” és immár szervezett keretek között váltak ellenzékkivé 1839–40-ben a bécsi kormányzat és a titkosrendőrség őszinte megdöbbenésére. Különösen fájó lehetett, hogy az Eszterházyak közül, Károly (1799–1856) tolnai főispánt leszámítva, az aktívan politizáló tagok szinte kivétel nélkül ellenzékiek lettek, sőt maradtak is a hátralévő két rendi diétán, az Erdődy nemzetség pedig egyáltalán nem adott kormánypárti tagot az utolsó három rendi országgyűlés számára. A bécsi udvar ráadásul az országos főméltóságot betöltő nemzetségek esetében sem mehetett már biztosra: hiába viselt Batthyány Imre (1781–1874) főlovászmesteri címet, a három fiatal, gazdag Batthyány az ellenzék oldalán politizált; Zichy Ferenc (1774–1861) főajtónállómester mellett, Zichy Henriket (1812–1892), a későbbi mosoni főispánt leszámítva, őt Zichy a mágnasopozícióhoz csatlakozott; Teleki József (1790–1855) koronaőr közeli rokonai szintén az ellenzék soraiban tűntek fel; az 1836-tól 1841-ig a főtárnokmesteri, tehát a negyedik legmagasabb országos pozíciót betöltő Eötvös Ignác (1786–1851) fia szintén az ellenzék köreiben találta meg a helyét.⁵

Az 1839. évben betöltött életkoruk alapján számítva az ötven politikusból álló csoport átlagéletkora 37,08 év. Ha viszont csak a titkosrendőrség által veszélyesebbnek számító ultrabal, szélsőbal és bal kategóriában⁶ elhelyezett huszonhét mágnást vesszük alapul, akkor ez a szám máris 32,77-re csökken. A huszonhét személyből – Andrássy Károlyt, Széchenyi Istvánt és Zay Károlyt leszámítva – mindenki már 1800 után született. A teljes ellenzék legfiatalabb tagja a huszonkét éves Forray Iván volt, rajta kívül még heten – Cebrián Ferenc, Eötvös József, Pálffy József, Teleki László, Zichy Edmund, József és Károly – jártak a húszas éveikben. A legidősebb ellenzéki mágnásként jellemezhető Podmaniczky János 1839-ben immár életének hatvanadik évében járt. A korelnöki cím tekintetében Podmaniczkyt az idősebbik Eszterházy Mihály, majd Batthyány apósa, idősebb Zichy Károly, Festetics Vince és Orczy György követte. Rajtuk kívül további kilenc politikus volt negyven évnél idősebb. Összességében azt mondhatjuk, hogy az 1839–40-es főrendi ellenzék törzsét kismértékben a húszas, de elsősorban a harmincas éveiben járó politikusok adták, vi-

⁵ Az ötven személy családi hátterének feltérképezéséhez elsősorban az alábbi munkákat használtuk: Nagy 1857–1868, Kempelen 1911–1932, Gudenus 1990–1999, Pálmány 2011.

⁶ A diéta résztvevőit a titkosrendőrség hétfokú skálán értékelte: a legmegbízhatóbbnak számító politikusok szélsőjobb, a legveszélyesebbnek ítélt ellenzékiek pedig szélsőbal, ultrabal minősítést kaptak.

szont az idősebb korosztály közül ugyanúgy kerültek ki aktív, a belső körhöz tartozó politikusok, akik a későbbiekben is kitartottak az ellenzék mellett: Andrassy és Zay Károly, vagy éppen a két Eszterházy Mihály.

Vallási tekintetben, a magyar arisztokrácia túlnyomó többségére jellemzően, az ötven mágnás esetében is döntően katolikus személyekről beszélhetünk. A protestáns egyházak közül az evangélikusokat a Jeszenák, a Podmaniczky, a Prónay és a Zay nemzetség hat politikusa képviselte. Ők mindannyian tevékenyen részt vettek a felekezet belső életében, világi vezetésében, bár a két Podmaniczky fivér „csupán” lokális szinten, Zay Károly, Jeszenák János és Prónay Albert azonban egyházkerületi világi felügyelők lettek: Zay 1837-től látta el a dunáninneni egyházkerület vezetésével járó feladatokat, majd nagyapja nyomdokaiba lépve 1840-ben megválasztották az evangélikus egyház egyetemes világi főfelügyelőjévé is, s ezt a pozíciót egészen 1850-ig ő töltötte be. A dunáninneni egyházkerület élén Zayt 1841 áprilisában Jeszenák János követte, s a pozíciójából fakadó feladatokat mártírháláláig látta el. Prónay Albertet, Zay sógorát 1837-ben választották meg a bányavidéki egyházkerület világi felügyelőjévé, s ezt a tisztségét 1860-ig viselte. A negyvenes évek elején tehát az evangélikus egyház egyetemes főfelügyelői, továbbá a négyből (dunáninneni, dunántúli, bányai, tiszai) két egyházkerület felügyelői pozícióját is az 1839–40-es főrendi ellenzék egy-egy tagja töltötte be. Közülük Jeszenák és Zay mindvégig a mágnásopozíció belső köréhez tartozott.

A református egyházat a három Teleki, illetve Bánffy Pál képviselte, s megjegyzendő, hogy 1847-ben, annak érdekében, hogy Szapáry Antal volt nejét elvehesse feleségül, Batthyány Kázmér is csatlakozott a református felekezethez. Az egyház világi vezetésébe leginkább Teleki László bátyja, Teleki Sámuel kapcsolódott be, akit 1835-ben a dunamelléki református egyházkerület felügyelőjévé választottak meg, s huszonkét éven át, bár az önkényuralom ideje alatt korlátozott lehetőségekkel, egészen haláláig viselte ezt a tisztségét. Sámuel testvére, Teleki József egyébként ugyanekkor a tiszáninneni egyházkerület élére került.

Az 1840-es években a református és az evangélikus egyház uniójáról szőtt terveket szinte mindegyik vizsgált protestáns ellenzéki főrend tevékenyen támogatta, sőt Zay Károly személyében magát a kezdeményező tiszteletük.⁷ A katolikus ellenzéki főrendek a vallásügyi viták során a belső viták ellenére is teljes mellszélességgel támogatták protestáns társaikat, sokan különösen irtóztak a katolikus egyház és a főpapság politikai, közéleti, felekezeti magatartásától, tevékenységétől.⁸ Tegyük hoz-

⁷ Az unió tervének ismertetése: Varga 1982, Kosáry 1943.

⁸ Batthyány Kázmér és Viczay Károly sokatmondó vallási témájú országgyűlési firkáinak elemzése: Fazekas 1999.

zá, sok katolikus főrend mélyen vallásos volt, pusztán a katolikus egyház hatalmi pozíciójával szemben volt elutasító, tehát politikai tekintetben volt antiklerikális.

A főrendi ellenzék tagjai a vagyoni hierarchia élén álló arisztokrata nemzetségek közül kerültek ki, gazdasági helyzetük azonban így is nagyon heterogén volt. A leggazdagabbak között Batthyány Gusztáv és Kázmér, Erdődy Kajetán, ifjabb Eszterházy Mihály, Károlyi György, Wenckheim József és idősebb Zichy Károly említhető, s örökségként hatalmas vagyon várt Eszterházy Miklósról és Pálra.⁹ Rajtuk kívül Batthyány Lajosnak, Orczy Györgynek, Szapáry Antalnak, Széchenyi Istvánnak, a Telekieseknek, a Viczayaknak, valamint Zichy Edmundnak és Ödönnek sem kellett „szégyenkeznie”. A felsoroltakhoz képest korlátozott anyagi körülmények között élt a legkisebb Szapáry testvér, Miklós, és a család tekintélyéhez mérve Pálffy József is, a legtöbben azonban az arisztokrácián belül közepes méretű uradalmakkal és gazdasággal rendelkeztek. Többen házasságuk révén szilárdították meg vagyoni helyzetüket, mint például Andrassy Károly, Erdődy Sándor, idősebb Eszterházy Mihály vagy Festetics Vince is. 1839–40-ben anyagilag néhányan még szüleiktől, vagy éppen feleségük családjától függtek, így Bánffy Pál, Cebrián Ferenc, Forray Iván, Orczy Lajos, illetve az idősebb Zichy Károly fiai.

Összességében hatalmas vagyon és politikai-közéleti célokra mozgósítható pénzügyi tőke koncentrálódott az ötven mágnás kezében, s mindegyikük rendelkezett legalább a megélhetéshez szükséges birtokokkal, még akkor is, ha általában a családi örökség rájuk eső részét már tetemes adósságokkal kapták meg. Felmenőik ugyanis a nagyobb bevétel reményében a háborús időszakban jelentős kölcsönökkel terhelték meg gazdaságukat, de 1815 után a megváltozott körülmények közepette képtelenek voltak a felvett hiteleket és azok kamatait fizetni. A politizáló mágnásoknak viszont az állandó országgyűlési részvételhez rendezett anyagi háttérre és közcélokra fordítható tőkére volt szüksége, ami a „szegényebbek” esetében jelentős nehézségeket okozott. Batthyány Lajos titkosrendőri jellemzéséből tudjuk, hogy a probléma orvoslása érdekében egy pénzalapot szerettek volna létesíteni, „amelyből a vagyontalan regalistákat olyan »karba« hoznák, hogy azok mindvégig jelen lehessenek az országgyűlésen”.¹⁰

Politikai tevékenységük mellett szinte mindegyik ellenzéki főrend foglalkozott – legalább egy rövid ideig – gazdálkodással, bár néhányan inkább a polgári-értelmi-ségi életvitel felé mozdultak el, mint például Eötvös József, aki 1841-ben, édesapja csődbe menetele után, lemondva az apai örökség rá eső részéről, összepakolta könyveit és barátjához, Trefort Ágostonhoz (1817–1888) költözött. A legtöbben a tőkés

⁹ Az Eszterházy örökség: Szabad 1957.

¹⁰ A jellemzést magyarra fordítva közli: Molnár 1993.

gazdálkodás követelményeinek megfelelően igyekeztek megküzdeni az idők során szétaprózódott birtokszerkezettel, modernizálni sokszor jelentős földrajzi távolságokban elhelyezkedő uradalmaikat és kiszabadulni az adósságcsapdából; általában tagjai lettek a Magyar Gazdasági Egyesületnek, amelynek elnöki pozícióját 1839-től Károlyi György foglalta el. A fejlődés érdekében sok arisztokrata főúr külföldön, elsősorban Ausztriában, bécsi bankoktól és kereskedőházaktól vett fel magánkölcst.¹¹ Többen mintagazdaságot hoztak létre, mint például Batthyány Lajos a vasi Ikerváron, Orczy György a Pest megyei Újszászon, Teleki Sámuel Gyömrőn, vagy éppen Zay Károly a nyitrai Bucsányban. Néhányan gyáralapításba fogtak, amit az 1840-es évek iparpártoló intézkedései is elősegítettek: Odescalchi Ágoston a Nyitra vármegyei Szolcsányban 1831-ben cukorgyárat alapított, amely abban az időben az egész ország legnagyobb cukorüzeme volt; Haller Ferenc felesége a sárosi Alsó-Sebesen neves ruhaipari „gyárat” működtetett; Zay Károly Zay-Ugrócson, Trencsén megyében híres posztógyárat, később üveg- és két cukorgyárat hozott létre; Batthyány Kázmér uradalmain szintén korszerű üzemeket alapított: üvegyárat, cukorgyárat, kőedénygyárat stb. Batthyány Lajos Ikerváron szintén cukorgyárat létesített. Birtokaik révén néhányan a kőszénbányászatban és a vastermelésben is érdekeltek voltak, mint például Prónay Albert és a családi hagyományokat követő „vasgróf”, Andrassy Károly.

Bár a vizsgált mágnások nagy része számos megyében rendelkezett kisebb-nagyobb birtokokkal, sok esetben pedig pesti, pozsonyi, vagy éppen bécsi ingatlanjaikban éltek, legfontosabb uradalmaik alapján területileg elkülöníthetők, csoportosíthatók. A legtöbb vagyonos, katolikus ellenzéki mágnás, szám szerint tizenkilencen, elsősorban a nagybirtok túlsúlya által jellemezhető, a dunántúli kerületet adó tizenegy nyugat-magyarországi megyéhez kötődött.¹² A vizsgált személyek második legnagyobb csoportja a tizenhárom, elsősorban az északnyugat-magyarországi megyét kitevő dunáninnyi kerülethez sorolható: habár földrajzilag elkülönült a másik tizenkét megyétől, hivatalosan a dunáninnyi kerülethez tartozott Pest-Pilis-Solt vármegye is. Tizenkettő mágnás¹³ elsősorban a Pozsony, Nyitra, Trencsén, Nógrád vármegyék által határolt területre kötődött, továbbá hatan mindenekelőtt Pest megyei

¹¹ A kölcsönügyletekről: Tilcsik 2000.

¹² Amadé Viktor, Batthyány Gusztáv, Kázmér és Lajos, Erdődy Kajetan és Sándor, Eszterházy Kázmér, idősebb Mihály, Miklós és Pál, Festetics Leó és Vince, Szapáry Antal, Széchenyi István, Viczay Adolf, Héder és Károly, Zichy Edmund és Ödön.

¹³ Apponyi Gusztáv, Lajos és Lipót, Cebrián Ferenc, ifjabbik Eszterházy Mihály, Jeszenák János, Pálffy József, Teleki László, Zay Károly, idősebb Zichy Károly és fiai.

birtokosok voltak.¹⁴ A szépen lassan politikai központtá váló Pest városa azonban több ellenzéki főrendet is magához vonzott, a legtöbben rendelkeztek itt házzal, vagy éppen palotával. Ideje nagy részében itt tartózkodott Károlyi György és Eötvös József, az 1840-es évek második felében pedig Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér és Teleki László is ide tette át a központját. A tiszáninneni tíz vármegyéhez már sokkal kevesebb politikus köthet, a tiszántúli tizenöt vármegye birtokosait pedig Forray Iván mellett Wenckheim József, mint a legnagyobb Békés vármegyei birtokos nemzetség tagja és a Szatmárban, Szabolcsban, Biharban, illetve Békésben birtokos Károlyi György képviselte, bár utóbbi Fejérben is rendelkezett érdekeltséggel és elsősorban Pesten tartózkodott.

Az Erdélyhez kötődő mágnások közül Bánffy Pál, idősebb Eszterházy Mihály és Teleki Sámuel már elsősorban magyarországi birtokos volt, itt rendezte be otthonát és itt is politizált. Erdélyi állandó lakhellyel egyedül Teleki Domokos rendelkezett, s a másik magyar haza politikai életébe is elsősorban ő, valamint unokatestvére, Teleki László kapcsolódott be. Néhány politikus a horvát-szlavón vármegyékhez kötődött: Odescalchi Ágoston mellett Draskovich Sándor elsősorban Zágráb vármegyei birtokos volt, Pejacevich Péter pedig mindenekelőtt a Szerém vármegyei Ruma mezővárosban rendezte be családi központját. Utóbbi két politikus adta az 1839–40-es főrendi ellenzék horvát-szlavón „szárnyát”.¹⁶

¹⁴ Orczy György, Podmaniczky János és László, Prónay Albert, Szapáry Ferenc, Teleki Sámuel.

¹⁵ Andrássy Károly, Bánffy Pál, Eötvös József (rövid ideig tartó, gazdálkodással töltött évei az apai birtokok miatt Borsod vármegyéhez kötötték), Haller Ferenc, Orczy Lajos.

¹⁶ Az egyes mágnások vagyoni helyzetének, birtokviszonyainak feltérképezése nem egyszerű feladat, hiszen korszakunkban nem készültek alapos és részletes birtok-, vagy jövedelemkimutatások. A napóleoni háborúk idején a nemesség által vállalt egyszeri anyagi hozzájárulások, úgynevezett subsidiumok kapcsán kiállított századeleji jegyzékeket követően csak az 1832–36-os országgyűléstől kezdve születtek különböző megyei kimutatások, annak érdekében, hogy az országgyűlési követek költségeit a vármegyei nemesség vállalja át. Ezen összeállítások segítségével bizonyos mértékig megállapítható a vármegyei nemesség, így a mágnások éves jövedelme is. (Pálmány 1985) Mivel azonban még csupán néhány megye esetében készült részletes szakirodalmi feldolgozás, nem kísérlethettük meg az általában több vármegyében birtokos ötven személy vagyoni helyzetének megyei jegyzékek alapján történő összeállítását, így elsősorban Fényes Elek munkásságára (Fényes 1842, Fényes 1847, Fényes 1851), valamint a Borovszky Samu szerkesztésében megjelent megyei monográfiákra (Borovszky 1896–1914), továbbá az egyes családokról készített szakirodalmi feldolgozásokra (Hőgye 2001; Kaposi 2013; Tilcsik 2000; Márkusné 2013; Szabad 1957, Für 1969, Mithay 1992; Károlyi 1911; B. Gál 1993, B. Gál 2000, B. Gál 2010), illetve az itt-ott elejtett történeti adatokra és a titkosrendőrség véleményére támaszkodtunk.

Összegzőképpen két fő megállapítást tehetünk. Egyrészt az ötven vizsgált személy családi birtokaik révén elsősorban a dunántúli, azon belül is az észak-dunántúli megyékhez – Vas, Sopron, Győr, Veszprém, Fejér, Komárom – kötődött. S habár a magyar mágnás családok ezen a területen birtokos csoportját a történeti szakirodalom általában a birodalmi arisztokráciához és a bécsi udvarhoz politikailag is jobban kötődő magatartásformákkal jellemezte,¹⁷ mégis ez a réteg adta a főrendi ellenzék gerincét, kiegészülve egy gazdaságilag elsősorban Pozsony, Nyitra, Trencsén és Nógrád, valamint Pest vármegyei érdekeltiséggel rendelkező széles csoportosulással, illetve néhány tiszántúli és tiszáninneni tekintélyes nagybirtokossal, mint például Andrássy Károllyal és Károlyi Györggyel, továbbá két horvát-szlavón területről érkező politikussal és a részben erdélyi Teleki Domokossal. Mivel ez a struktúra arányait tekintve lényegében megfelel a teljes magyar arisztokrácia földrajzi megoszlásának, a nagybirtokok lokális elhelyezkedésének, kijelenthető, hogy az ellenzékké válást, vagy a kormánypárt melletti állásfoglalást döntően területiális indítékok legfeljebb annyiban befolyásolták, hogy a diétai politikai aktivitás mértéke az országgyűlés helyszínétől távolodva egyre inkább csökkent. Mint már említettük számos mágnás egyszerűen nem engedhette meg magának, hogy hosszabb ideig Pozsonyban tartózkodjon, vagy pusztán nem kívánt huzamosabban birtokaitól, lakhelyétől távol időzni.

Másrészt, a vagyoniilag heterogén és szinte kivétel nélkül kisebb-nagyobb adósságokkal terhelt, de összességében mégis tekintélyes anyagi súlyt képező nagybirtokos ellenzéki csoport példáján keresztül az az állítás sem igazolható, miszerint a polgári átalakulás iránti és ezzel összefüggésben a mágnásoppozíció irányában való elköteleződést elsősorban a családi gazdaság modernizációja indokolta volna. Csorba László azon véleményével érthetünk egyet, miszerint az arisztokrata családok egyes tagjai elsősorban nem anyagi megfontolások alapján váltak ellenzékké, vagy maradtak a feudális társadalmi rend védelmezői: a nagybirtokok gazdasági korszerűsítése fontos volt, de nem égetően sürgető, ráadásul a robotgazdálkodásról a tőkés árutermelésre való áttérés közepette továbbra is a legvagyonosabb társadalmi réteg volt a legkedvezőbb helyzetben. Az ellenzékké válást sokkal inkább „a személyiség individuális hajlamai” és az egyéni élettörténet csak ritkán megfogható és kimutatható egyes mozzanatai határozták meg.¹⁸ Csorba szerint, ha létezett egy közös csoportspecifikus társadalmi-politikai stratégia a 19. századi magyar arisztokrácia körében, akkor az arra irányult, hogy az elkerülhetetlen társadalmi reform okozta átmenetet és meg-rázkódtatást a gazdasági-politikai-társadalmi vezető, uralkodó szerep megőrzésével együtt vészeljék át. Ezen megállapítást eddigi kutatásaink és ismereteink alapján any-

¹⁷ Például: Vörös 1983: 491–492.; Csorba 1998: 56–57.; Veliky 1999: 45–46.

¹⁸ Csorba 1998: 57.

nyiban árnyalhatjuk, hogy ezt a magatartásformát elsősorban a politikailag apatikus többség képviselte. A közéleti szempontból aktív réteg véleményünk szerint nagy százalékban – s különösen igaz ez a nem hivatalviselő mágánásokra – meggyőződésből lett elkötelezett ellenzéki, sőt a polgári átalakulás őszinte híve, liberális politikus, bár erről magabiztosabban akkor nyilatkozhatunk, ha a főrendi ellenzéki kör 1839–40-es részletes elemzése mellett a jövőben az 1843–44-es és 1847–48-as csoport alapos vizsgálatával is elkészülünk.

Az ötven személy neveltetéséről viszonylag keveset tudunk, de általánosságban a magyar arisztokráciára jellemző utat járták be. Képzésük már kisgyermekként elkezdődött, öt-hat éves korukig sok esetben külföldi anyanyelvű dajka, vagy nevelő foglalkozott velük, részben a nyelvismeret érdekében, de amiatt is, mert az országban nem volt nevelőnői képzést biztosító intézet. Az iskoláskort elérve a szülők általában alapos körületekintéssel, akár ismerősök segítségét is kikérve, házitanítót választottak gyermekük mellé, meghatározott időre és előre megállapított fizetség fejében. A középfokú tanulmányaik során általában magántanulóként tettek nyilvános vizsgát, legtöbbször a bécsi egyetem gimnáziumában. A felsőfokú stúdiumokat is csak kisebb részük folytatta nyilvános közintézményben, de legalább a kollokviumok letételéhez a döntő többség a pozsonyi jogakadémiát, vagy a pesti egyetemet választotta.¹⁹ Többen azonban katonai pályára léptek és tisztként a reguláris hadseregben szolgáltak.²⁰

Az arisztokrata neveltetés hagyományos zárása egy külföldi tanulmányút volt, ami anyagi lehetőségektől függően tarthatott hosszabb és rövidebb ideig, vezethetett kisebb vagy nagyobb távolságokra, esetleg külföldi egyetemi stúdiumokra is. A legtöbbször komolyan is vették ezt a kiváltságot, az utat szakszerűen dokumentálták, politikai, gazdasági, ipari, technikai, művészeti, építészeti tapasztalatokat és ismereteket gyűjtöttek. A legaktívabb utazóknak Andrássy Károly, Batthyány Gusztáv, Kázmér és Lajos, Erdődy Sándor, az Eszterházyak, Forray Iván, Jeszenák János, Károlyi György, Széchenyi István, Teleki László és Sámuel, Viczay Héder, valamint Zichy Edmund és Ödön számítottak. Ők általában nyugat-európai körutakon vettek részt: Angliába, Franciaországba, Svájcba, német területekre és Németalföldre látogattak el, emellett népszerű volt az itáliai, illetve a görög térség, esetleg a Konstantinápoly

¹⁹ Az ötven fő tanulmányaihoz Pálmány Béla almanachjának adatait vettük alapul: Pálmány 2011. A korszak arisztokráciájának neveltetéséről összefoglalóan: Virág 2007.

²⁰ Batthyány Gusztáv és Lajos (1826–1831), Eszterházy Kázmér (1823–1830) és az ifjabbik Mihály (1826–1826), valamint Pál (1828–1838), Haller Ferenc, Károlyi György (1820–1823), Szapáry Antal (1821–1826), Széchenyi István (1810–1826), Viczay Héder (1825–1827) és Zichy Edmund.

érintésével megszervezett keleti utazás is: Batthyány Lajosnak, valamint Erdődy Sándornak és Viczay Hédernek, továbbá Forray Ivánnak és Zichy Edmundnak is volt szerencséje megismerni az egzotikus tájakat. Sokan amerikai utat is tervezgettek, de jelen tudásunk szerint ez a lehetőség egyedül Zichy Ödönnek adatott meg.

Az ellenzéki mágnások titkosrendőri jellemzéseinek egyik fontos megállapítása volt, hogy általában tudatlanok, nem rendelkeznek megfelelő képzettséggel, vagy a magyar viszonyokra vonatkozó ismeretekkel, ugyanakkor arrogánsak, arcátlanok és durvák. Batthyány Lajos és Széchenyi István mellett pozitívan csak néhányukról nyilatkoztak: Andrássy Károlyról megjegyezték, hogy sok esze van, viszont magyarul nem tud jól és előadása is nehézkes; Batthyány Kázmérról azt írták, hogy képességei nem jelentéktelenek, bár nem is kiképzettek, ráadásul testvérével együtt egyáltalán nem beszél magyarul; Eötvös József esetében kiemelték, hogy tehetséges, kitűnő szónok és a magyar nyelv tökéletes ura; Erdődy Sándorral kapcsolatban feltűntették, hogy van bátorsága beszédek tartani; Jeszenák Jánosról lejegyezték, hogy sokoldalúan képzett, viszont szertelen magatartású; Pálffy Józseffel kapcsolatban pedig megemléstették, hogy a tekintélyes családban ő tud a legjobban magyarul, sőt több társát is betanítja az általa elkészített beszédekre; Prónay Albertről azt írták, hogy ugyan nem egy született zseni, de vannak képességei és hivatalánál fogva kellő gyakorlattal is rendelkezik; Szapáry Antal esetében arról értekeztek, hogy bár semmilyen képesítése nincs, de legalább van természetes esze és felfogókészsége; Szapáry Miklósról tehetséges és nagy olvasottságú politikusként nyilatkoztak; Teleki Sámuel jó szónoki képességekkel megáldott, tevékeny emberként jellemezték; Viczay Hédert pedig tehetséges, de keserű embernek tartották; végezetül Zay Károly esetében kiemelték, hogy jólképzett, tehetséges és bátor, viszont gyenge memóriája miatt csupán gyenge szónok. Az említetteken kívül még Zichy Józsefről, az erdélyi származású és protestáns Bánffy Pálról, valamint az indigena Cebrián Ferencről jegyezték meg, hogy jól tud magyarul. Természetes, hogy a titkosrendőrség, amely szervezet figyelmét mindeddig elsősorban az alsótábla sokoldalúan képzett, egy tágabb körből kiválasztott, tökéletes magyar nyelvtudással rendelkező résztvevőire fordította, más körülményekhez, mondhatjuk, színvonalhoz volt hozzászokva, de a legtöbb ellenzéki főrend így is rendelkezett felsőfokú végzettséggel, többen a pesti Királyi Táblánál jurátusi gyakorlaton vettek részt, sőt tapasztalataikat sokan utazásokkal gazdagították. Néhányan aktív publicisztikai tevékenységet is folytattak, mint például Andrássy Károly, Eötvös József, Széchenyi István, Teleki László és Domokos, sőt Eötvös és Teleki László politikai töltetű szépirodalmi tevékenységgel is foglalatzkodott. A Magyar Tudós Társaság születésekor bábáskodó Széchenyin és Károlyi Györgyön kívül Eötvös József 1839-ben rendes; Prónay Albert 1840-ben igazgatósági; Teleki Domokos 1836-ban levelező, 1855-ben igazgatósági, 1861-től pedig tiszteleti; Teleki

László 1836-ban levelező, 1837-ben rendes, továbbá 1844-ben tiszteleti tagja lett az Akadémiának, s 1877-ben Erdődy Sándort is beválasztották az igazgatósági tagok közé.²¹ Kétségtelen, hogy sokan németajkú környezetben, idegen szellemben nőttek fel, magyar nemzeti neveltetésben leginkább csak az erdélyi származású, valamint a protestáns főurak részesültek, míg Andrássy Károly, Amadé Viktor, Batthyány Gusztáv, Kázmér és Lajos, Eszterházy Kázmér, az ifjabbik Mihály, továbbá Miklós és Pál, vagy éppen Odescalchi Ágoston alig tudtak magyarul, s 1839–40-ben még erőteljesen küszködtek magyar nyelvű felszólalásaikkal. Sok esetben a mások által magyarra fordított, eredetileg német nyelvű szövegeiket tanulták be. A gyermekkori nemzeti légkör hiánya azonban még inkább felértékeli a magyar közéletben betöltött aktív és pozitív szereplésüket, hiszen nekik tudatosan képezni kellett saját magukat, hogy a nyelvi és szellemi kompetenciáknak megfeleljenek. Ők szinte mindannyian magyarokká váltak, és az ország érdekében tevékenykedtek személyes habitusuktól, tekintélyüktől, képességeiktől és vagyoni helyzetüktől függő mértékben, még akkor is, ha egy részük a diéta után visszavonult a politikától vagy éppen a kormánypárti, konzervatív oldalra került át.

A történész szakma leginkább azt a Tóth Lőrinc 1893-as visszaemlékezésében megfogalmazott állítást fogadja el, miszerint az 1839–40-ben első alkalommal szervezett keretek között megjelenő főrendi ellenzék soraiban tapasztalt politikusok csak nagyon ritkán fordultak elő, helyettük új szereplők csoportosulásáról kell beszélnünk: „Az 1839-40-iki országgyűlésen gróf Batthyány Lajos szervezett tekintélyes ellenzék a főrendi táblánál, melyhez a régibb elemekben csak igen gyöngye alapot talált. Büszkén lobogó zászlaja alatt tehetséges és lelkes újoncok őrserege csoportosult, mely a tábla nagy többségénél előbb mutatkozó s Nagy Pál dörgő szava s éles gúnynyilai, sőt a bölcs és mérsékelt Deák Ferenc komoly megrovásaival is megbélyegzett hunyászkodó alázatosság s az udvar kegyeit leső szolgáltság után, föltűnt akkorig szokatlan merészségével.”²² Ha azonban részletesen feltérképezzük és összegezzük az ötven mágnás országgyűlési részvételeit, akkor ez a megállapítás némileg átértékelésre szorul. Az ötven főből mindösszesen tizenketten jelentek meg 1839-ben Pozsonyban mindenféle korábbi tapasztalat nélkül: Apponyi Gusztáv és Lipót, Batthyány Gusztáv és Kázmér, illetve Lajos, Cebrián Ferenc, Forray Iván, Orczy Lajos, Viczay Adolf, Zichy Edmund, valamint József és feltételezhetően az ifjabbik Károly. A többség, harmincnégy fő viszont már a korábbi országgyűléseken is részt vett hosszabb, bár inkább rövidebb ideig, így nem teljesen „zöldfülű” politikusként jelent meg 1839–40-ben.²³

²¹ Fekete (szerk.) 1975.

²² Tóth Lőrinc 1893: 335., idézi többek között: Molnár 2007: 83–84., Völgyesi 2006: 13.

²³ Az adott személyek országgyűlési részvételeinek felderítése érdekében elsődleges forrásokhoz, az országgyűlések során kiadott hivatalos névjegyzékekhez fordultunk (Névjegyzékek 1825–

A hosszú idő után összehívott 1825–27-es diétán a legaktívabb hazafias főrendek a Széchenyi és Károlyi György körül szerveződő, úgynevezett reunióhoz csatlakoztak, a vizsgált személyek közül így tett Andrássy Károly, ifjabb Eszterházy Mihály, Haller Ferenc és apja társaságában valószínűleg Jeszenák János is.²⁴ A titkosrendőrség ekkor Andrássy Károlyról, ifjabb és idősebb Eszterházy Mihályról, Festetics Vincéről, Haller Ferencről, Károlyi Györgyről, Széchenyi Istvánról és idősebb Zichy Károlyról készített néhány esetben meglehetősen terjedelmes (ifjabb Eszterházy Mihály, Széchenyi), de általában rövid, sőt olykor pár szavas jellemzést.²⁵ Többen támogatták a Magyar Tudós Társaság felállítását, Széchenyi 60.000, Károlyi György 40.000, ifjabb Eszterházy Mihály 10.000, Zay Károly pedig 2.000 forintot ajánlott fel erre a célra. A diéta ideje alatt működő politikai klubból nőtt ki Pesti Casino néven a későbbi Nemzeti Kaszinó, amely 1827. június 10-én Brudern József báró (1774–1834) elnöklete alatt tartotta alakuló ülését. A résztvevők között ott volt Andrássy Károly, Erdődy Sándor, Festetics Leó, Haller Ferenc, Károlyi György, Pejacsevich Péter, Viczay Károly és természetesen Széchenyi István. Bár az alapítók névsorából kimaradt ifjabb Eszterházy Mihály, de Széchenyitől tudjuk, hogy a kaszinó körül felmerülő szervezési munkákból tevékenyen kivette a részét.²⁶ A tagság a vizsgált személyek köréből 1828-ban és 1829-ben további tizenegy-tizenegy fővel bővült. Közülük valamilyen szinten mindenki kapcsolatba került Széchenyivel, Károlyi György és ifjabb Eszterházy Mihály pedig szoros barátságot ápolt a főszervező gróffal. Tizenegyen 1838-ig bezárólag szintén csatlakoztak a kaszinóhoz, így mindösszesen nyolc mágnást nem találunk meg egyáltalán a tagnévsorban. Közülük hatan csupán a főrendi ellenzék perifériáján tűntek fel, ketten viszont: Viczay Héder, valamint Pálffy József az ellenzék első köréhez tartoztak, s Héder hosszú ideig szoros kapcsolatot ápolt Széchenyivel.²⁷

Az 1830-as országgyűlésen az ötven főből tizenheten közvetlen részesei voltak V. Ferdinánd koronázási ünnepségének, a ceremónia során protokolláris szolgálatot

1848), ezeket az adatokat azonban számos esetben felülbíráltuk, hiszen többször van tudomásunk a névjegyzékben nem szereplő mágnások országgyűlési jelenlétéről, vagy éppen az ott feltüntetett politikusok távolmaradásáról is.

²⁴ Takáts 1932: 54–63.

²⁵ A többiekkel ellentétben Andrássyt, Festeticset és az idősebbik Eszterházy Mihályt még nem sorolták az ellenzékhez: MNL OL I 58 10. cs. Ungarischer Landtag vom Jahre 1825, 1826, 1827. Charakteristik seiner Mitglieder zu den Staats-Konferenz-Akten gehörig; MNL OL I 50 Charakteristische Skizze über die Mitglieder des ungarischen Landtags in den Jahren 1825–1827.

²⁶ SZIL 1828. október 26., Cenk. Esterházy Károlyhoz.

²⁷ NK 1828–1943.

teljesítettek. Az ifjabbik Eszterházy Mihály például abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a Szent Korona és a koronázási ékszerek vitelével volt megbízva, míg Erdődy Kajetán a rámai, azaz a boszniai, Festetics Vince a szerbiai, Szapáry Antal pedig a bolgár országzászlót emelhette a magasba a ceremónia különböző helyszínein. Draskovich Sándort az újdonsült király, V. Ferdinánd a ferencesek templomában arany-sarkantyús vitézzé avatta.²⁸ Ezen a diétán a titkosrendőrség csupán öt vizsgált mágnásról készített átfogó jellemzést: ifjabb Eszterházy Mihályt a balközép, Széchenyi Istvánt és Jeszenák Jánost a bal, idősebb Zichy Károlyt pedig az ultrabal kategóriában helyezte el, mint ahogy az alsó táblán szereplő Károlyi Györgyöt is.²⁹

Az első reformországgyűlés idején Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósításaiban tizenhét főrendet említett meg név szerint legalább egy alkalommal,³⁰ ők a következők: Andrássy Károly, Bánffy Pál, Eszterházy Mihály és Pál, Festetics Leó és Vince, Jeszenák János, Károlyi György, Odessalchi Ágoston, Prónay Albert, Szapáry Ferenc és Miklós, továbbá Széchenyi István, Teleki Sámuel, Viczay Héder és Károly, valamint Zay és Zichy Károly. A titkosrendőrség közülük kilencről készített jellemzést: Széchenyi és Károlyi György ultrabal, Zay Károly szélsőbal, ifjabb Eszterházy Mihály, Jeszenák János, Prónay Albert és idősebb Zichy Károly bal, Erdődy Kajetán és idősebb Eszterházy Mihály viszont jobboldali besorolást kapott.³¹

Mindent összevetve megállapítható, hogy az az állítás, miszerint az 1839–40-ben megszerveződő, immár érezhető politikai súllyal rendelkező főrendi ellenzék tagjai szinte kivétel nélkül a politikában újonnan feltűnt, újonc személyiségek voltak, s a többség mindenféle tapasztalat nélkül, első diétai fellépésére készült, nem állja meg a helyét. Még akkor sem, ha a főrendi ellenzék vezére, Batthyány Lajos, valamint egyik legfontosabb vezéregyénisége, Batthyány Kázmér valóban megfeleltethető az állításnak és a legtöbben valóban ekkor tartózkodtak huzamosabb ideig Pozsonyban és vettek tevékenyen részt a főrendek munkájában. A legfontosabb különbséget az eddigi diétákhoz képest az jelentette, hogy a korábban csak röviden, néhány személyesen fontos kérdés, vagy az országgyűlés adta reprezentatív események erejéig feltűnő főrendek 1839–40-ben az eddigieknél sokkal hosszabb, politikai tekintetben is mérhető ideig jelentek meg, s ottlétük a nagyobb létszám mellett aktívabb politizá-

²⁸ Napló 1830.

²⁹ MNL OL I 58 10. cs. Ungarischer Landtag vom Jahre 1830. Geschichtliche Darstellung derselben und Charakteristik seiner Mitglieder zu den Staats-Konferenz-Akten gehörig.

³⁰ KLÖM V. Országgyűlési Tudósítások: Név- és tárgymutató.

³¹ MNL OL I 58 10. cs. Ungarischer Landtag vom Jahre 1832–1836. 10. cs. Darstellung und Charakteristik seiner Mitglieder zu den Staats-Konferenz-Akten gehörig; HHStA Ungarn Hungarica Comititalia Fasc 417L. Konv. A.

lást, valamint mindeddig nem tapasztalt szervezettséget vont maga után, ami immár kellő súlyt és kitüntetett figyelmet adott az új politikai csoportosulás számára.

Az 1839–40-es országgyűlésen szereplő ellenzéki főrendek mindegyike a személyi jogon megjelenő úgynevezett regalista mágnások csoportjából került ki, azonban hárman ettől függetlenül is kormányhivatalt, adminisztrátori tisztséget viseltek. Idősebb Zichy Károlyt 1832-ben nevezték ki Vas vármegye élére, miután az örökös főispán, Batthyány-Strattmann Fülöp herceg (1781–1870) tartós távollétei miatt nem vállalta tovább a megye irányítását. Prónay Albertet 1837-ben feltehetően József nádor súlyos betegsége következtében nevezték ki Pest vármegye élére. Károlyi György pedig 1839-ben, közvetlenül az országgyűlés előtt, több ajánlat után végül elvállalta a csongrádi főispáni helyettességgel járó feladatokat. Az ellenzék önszerveződésének két fontos és dokumentálható állomásán, 1839. június 11-én a mágnákszínő megalapításán és november 18-án a főrendi ellenzék hivatalos megalakulását kimondó kiskaszinó ülésén, az ötvenből összesen huszonegy személy vett részt:³² közülük Batthyány Lajos, Pálffy József, Szapáry Antal, Széchenyi István és Zichy Ödön mindkét alkalommal jelen volt.

Az 1839–40-es országgyűlés áttanulmányozása alapján³³ – véleményünk szerint – az országgyűlési jelenlét; az aktivitás; a szónoklatok száma, minősége és hatása; az önszerveződési és a „toborzási” folyamatban játszott szerep alapján az ellenzék törzsgárdájához összesen huszonnégy mágnást sorolhatunk: Andrássy Károlyt, Batthyány Lajost, Pálffy Józsefet, Széchenyi Istvánt, Zichy Ödönt (rendőri osztályozás: ultrabal), illetve Batthyány Kázmért, Eszterházy Kázmért, Eötvös Józsefet, Odescalchi Ágostont, Teleki Domokost, Teleki Lászlót, Szapáry Antalt, Viczay Hédert, Viczay Károlyt (rendőri osztályozás: szélsőbal), továbbá Amadé Viktort, Erdődy Sándort, Károlyi Györgyöt, Szapáry Miklóst, Zay Károlyt, Zichy Józsefet (rendőri osztályozás: bal), valamint ifjabb Eszterházy Mihályt és Pált, Jeszenák Jánost és Teleki Sámuel (rendőri osztályozás: balközép). Ők kezdettől fogva, vagy későbbi megérkezésüket követően végig aktívan részt vettek a főrendi ülések vitáiban és minden szempontból hozzájárultak a mágnásellenzék sikeres zászlóbontásához. Károlyi György kezdetben külön utakon próbált járni, de azzal, hogy végül adminisztrátorként, szóval és tettel is csatlakozott az ellenzékhez, jelentős politikai tőkét kovácsolt a mágnásoppozíció számára. Véleményünk szerint huszonnégyük közül a belső maghoz Batthyány Lajos mellé Andrássy Károlyt, Erdődy Sándort, Eszterházy Kázmért, Jeszenák Jánost, Pálffy Józsefet, Szapáry Antalt és Miklóst, Teleki Lászlót,

³² A teljes névsor és az önszerveződés állomásai: Melkovics 2014., Melkovics 2017., s leg részletesebben Melkovics 2018.

³³ Melkovics 2018.

Viczay Hédert, Zay Károlyt, Zichy Ödönt és némi megkötéssel Széchenyi Istvánt rendelhetjük. A tizenhárom főből tizenketten a kezdetektől jelen voltak, Teleki László esetében viszont későbbi érkezése ellenére is úgy véljük, hogy feltűnése után rögtön meghatározó és irányadó politikussá lépett elő, míg ugyanez Eötvös Józsefről kevéssé mondható el, akit briliáns szónoklatai ellenére is sok esetben fenntartásokkal fogadtak. Batthyány Kázmér csak 1843–44-ben lépett be a központi személyiségek közé. A többi, huszonhat mágnást a periférián helyezhetjük el, akik a törzsgárdához csatlakoztak hosszabb rövidebb ideig, néhány kisebb-nagyobb felszólalással, vagy csupán háttéremberként.³⁴

Ha végigkövetjük az ötven mágnás további politikai pályafutását, újabb következtetéseket vonhatunk le. A legfontosabb kérdés, hogy az ötven politikus hogyan reagált Kossuth politikai fellépése, a Pesti Hírlap megjelenése és a nemesi adózás kérdésének előtérbe kerülése következtében felerősödő politikai ártrendeződésre. Az 1843–44-es országgyűlésen az ötven főből tizenheten egyáltalán nem, vagy csak nagyon rövid ideig vettek részt a diétán: ők az 1843-ban meghalt Amadé Viktort és az ezúttal távol maradó Erdődy Sándort leszámítva 1839–40-ben kizárólag a főrendi ellenzék perifériájához tartoztak.

Az aktívan jelenlévő harminchárom személy közül a bécsi angol nagykövetnek, Sir Robert Gordonnak tudósító Joseph Andrew Blackwell (1798–1886) diplomata a diéta szereplőit csoportosítva³⁵ Festetics Vincét, Orczy Györgyöt kormánypártiként, Zichy Edmundot és Zichy Ödönt pedig haladó konzervatívként jellemezte: közülük Zichy Ödön 1839–40-ben a vezéregyéniségek közé tartozott. Huszonkilenc személy ugyanakkor vagy Blackwell ellenzéki névsorában és/vagy Josef Sedlnitzky grófnak (1778–1855), az Udvari Cenzúra- és Rendőri Hatóság 1817 és 1848 közötti vezetőjének, az opponáló mágnásokról készített „jellemzéscsomagjában”³⁶ és/vagy Záborszky Alajos (1808–1862) a diéta ideje alatt írt Országgyűlési Szemléjének „baloldali” politikusokról készült felsorolásában³⁷ említésre került. Közülük öten egy, nyolcan

³⁴ Az ötven fő 1839–40-es országgyűlési tevékenységének részletes bemutatására természetesen jelen keretek között nincs lehetőségünk. Politikai szereplésük végig követéséhez az 1840. február 25-től elinduló főrendi napló (*Főrendiházi napló*, 1840), Stuller Ferenc tudósításai (Stuller (szerk.) 1839–1840), Szerencs János országgyűlési naplókra építő forráskiadványa (Szerencs 1877–1878), Dessewffy Aurél diétai naplója (MNL OL P 88 Familiaria 7. cs. 8.), valamint a titkosrendőrség napi jelentései (MNL OL N 119 63–64. cs.) és az 1837-ben megszervezett Központi Információs Bizottság magyar-erdélyi osztályának jegyzőkönyvei (MNL OL A 105) nyújthatnak segítséget.

³⁵ Haraszti-Taylor (s. a. r.) 1989: 50–53.

³⁶ MNL OL X 893 Staatskonferenz, 1844: 1348.

³⁷ Záborszky (szerk.) 1843–1844: 3. 1843. augusztus 25.

kettő, tizenhatan pedig mindhárom összesítésben szerepelnek, így Batthyány Kázmér és Lajos, Eszterházy Kázmér és Pál, Jeszenák János, Károlyi György, Odescalchi Ágoston, Pálffy József, Pejacevich Péter, Szapáry Antal és Miklós, továbbá Teleki László és Sámuel, valamint Viczay Héder és Károly, végezetül pedig Zay Károly. Széchenyi Istvánt Blackwell és Záborszky Alajos is az ellenzékhez rendelte, de figyelemreméltó, hogy utóbbi már csupán a tágabb névsorban említette, Sedlnitzky pedig egyáltalán nem sorolta fel a mágnásoppozíció tagjai között. Számos esetben együttműködött a Batthyány Lajos vezette csoporttal, de szorosán véve már nem tartozott közéjük. Hiába volt továbbra is a főrendi ellenzék egyik vezérszónoka Eötvös József, leginkább centralista barátai között találta meg a helyét, sőt Metternichkel is felvette a kapcsolatot és felajánlotta szolgálatait, így Sedlnitzky őt sem sorolta fel a mágnásellenzék tagjai között. Végezetül jegyezzük meg, hogy Prónay Albert továbbra is pesti adminisztrátorként, Károlyi György pedig immár békési főispánként kapott ellenzéki értékelést.

Az 1839–40-es titkosrendőri jellemzések általános megállapítása szerint: „[...] majd mindegyik liberális mágnás csak a mostani magyar kormánnyal szembeni irigységből, haragból és bosszúvágyból vált ellenzékié.”³⁸ Véleményük szerint különösen – éppen a törvénytelen politikai időszak lezárásaképpen, a konszolidáció reményében kinevezett – főkancellár, Mailáth Antal gróf (1801–1873), valamint az országbíró, idősebb Mailáth György (1786–1861) vált a dühös politikusok fő célpontjává. A kormány informátorai tehát úgy ítélték, hogy nem személyes belső politikai indítatásból, vagy éppen a változtatások irányába mutató tenni akarásból, csupán a külső körülmények által befolyásolva, a saját személyes boldogulásukat szem előtt tartva váltak a legtöbben ellenzékié. Számtalan titkosrendőri magyarázatot találunk ilyen esetekre: Bánffy Pál pusztai hiúságból, Erdődy Sándor és Zay Károly egy sikertelen hivatszerzési kérelem miatt, Eötvös József pedig azon oknál fogva tolodott el a „baloldal” felé, hogy politikai ugródeszkaként használja ki a helyzetet. Teleki Sámuelnél a fő indok abbéli meggyőződés volt, hogy egy hithű protestánsnak mindig opponálnia kell, s a Podmaniczkyek, vagy éppen Prónay Albert is a vallási kérdések miatt voltak mozgósíthatóak. A rendőrség szerint többen asszonyok miatt kezdtek a kormánypárt ellenében tevékenykedni: Haller Ferencet a felesége; Zichy Józsefet Szapáry Ferenc lánya, Szapáry Rozi, Cebrián Ferencet Batthyány Lajos nejének tett ígérete hajszolta bele az ellenzékiiségbe, míg gróf Forray Ivánnak állítólag annyi is elég volt, hogy Szapáryné Almássy Rozi egy kézímunkáját odaígérte neki. A Viczay testvérek ellenzéki szereplése pedig állítólag nagymértékben Viczay Károly feleségé-

³⁸ Gróf Eszterházy Kázmér jellemzésének részlete Pálmány Béla fordításában: Pálmány 2011: 327. Hasonló vélemény szerepel Batthyány Lajos és Széchenyi István értékelésében is.

nek és rokonuknak, Grassalkovich Antal herceg (1771–1841) feleségének, született Eszterházy Leopoldinának (1776–1864) volt köszönhető. A rendőrség szerint a legaktívabb, vezérként értékelt politikusok különösen haragudtak a kormányzatra, mint Batthyány Lajos, Széchenyi István, a nemzeti szabadság hőseként tetszelgő Andrássy Károly és Pálffy József is, aki nagybátyja, Pálffy Fidél főkancellári hivatalából történő leváltása miatt támadt a kormánypárt, s elsősorban a két Mailáth ellen. Ezt a négy személyt elsősorban azért sorolták a legveszélyesebb ultrabal kategóriába, mert értékelésük szerint ők – az alsótábla ellenzéki vezéreivel együttműködve – mozgósították, sőt ravaszsággal rávették, elcsábították, esetleg kényszerítették az összes többi mágnást az ellenzék soraiban való részvételre, legtöbbször pusztán statisztaszerepre, betanult szövegek elmondására, vagy csupán szavazások erejéig. Szinte csak Szapáry Antal, Teleki László és Viczay Héder esetében vélekedtek úgy, hogy nevezettek meggyőződésből lettek ellenzékiek, s tették Eötvös József kapcsán azt a megállapítást, hogy őszintén demokrata érzelmű főúr. Az alapmegállapítás háttérében minden valószínűség szerint az a koncepció húzódik meg, miszerint lehetőleg minél pontosabban fel kell tárni, ki mutatja a legkisebb csíráját is az ellenzékiiségnek. Mivel azonban ez a szám 1839–40-ben már kellőképpen magas volt, illetve az ellenzék tagjai első alkalommal szervezett formában kívántak fellépni, meg kellett magyarázni, hogy a hagyományosan udvarhűnek gondolt magyar arisztokrácia miért opponál, és ha már valamilyen oknál fogva mégis opponál, akkor megnyugtatóként hangsúlyozni kellett, hogy nem elvi elgondolás térítette el őket az úgynevezett „jóérzűletűek” oldaláról, hanem csak a személyes sértettség, harag és bosszúvágy, valamint vagyoni problémáik. Ez a vélemény azonban Batthyány Lajos és társainak a munkáját is elismeri, hiszen a politizáló arisztokrácia körében ténylegesen aktív agitáció folyt és számos mágnást sikerült meggyőzni, amit a kormányzat törvénytelen politikája, a hűtlenségi perek és a szólásszabadsági vita tovább erősített.

Ezen a diétán még elsősorban valóban az ellenzékiiség, nem pedig a liberális elvi elköteleződés volt az erősebb mozgósító erő, de az ötven személy további pályafutását és 1843–44-es politikai viselkedését megvizsgálva, összességében azt mondhatjuk, hogy az 1840-es évek politikai átrendeződése után az 1839–40-es diétán szervezett formában megjelenő főrendi ellenzék törzsgárdájának huszonnégy politikusa az átmeneti megtorpanás után,³⁹ céljaikat átértékelve, Széchenyi stratégiai elképzelésétől eltávolodva és Batthyány Lajos körül újjászerveződve, sőt további tagokkal kiegészülve, valamint politikai, eszmei szempontból megerősödve 1843–44-ben is kitartott az opposíció oldalán. Ezen magatartásuk pedig azt támasztja alá, hogy nagy százalékuk nem csupán a sérelmi ellenzéki alapokat, hanem példának okáért a ne-

³⁹ Részletek: Melkovics 2017. és Melkovics 2018.

mesi adózás kérdéskörét is elfogadva, legalább mérsékelt módon magáévá tette a liberális elvek alapján levezényelhető polgári átalakulás ügyét. A periféria emberi természetesen megfoghatatlanok, s többen teljesen visszavonultak a politikától, de a huszonnégypolitikusból csupán hárman hiányoztak az újjászervezett oppozícióból: egyikük nem jelent meg, másikuk meghalt, Zichy Ödön esetében viszont tényleges pálfordulást deklarálhatunk.⁴⁰

Még hosszabb távon megvizsgálva a fent említett kérdéskört, az ötven személy közül sokan az ellenzék egységes párttá szervezésében is részt vettek a folyamat egyik vezéralakja, Batthyány Lajos oldalán. A Nemzeti Kör, valamint a Pesti Kör egyesítésével 1847. január 22-én létrejött Ellenzéki Körnek Teleki László lett az elnöke, s a tagnyilvántartás⁴¹ szerint a kör tagja lett további tizenegy vizsgált mágán: Batthyány Kázmér és Lajos, Eötvös József, ifjabb Eszterházy Mihály, Jeszenák János, Pálffy József, Szapáry Miklós, Teleki Domokos és Sámuel, illetve Viczay Héder és Károly. Áttérve a másik politikai oldalra, a Konzervatív Párt 1846. novemberi alakuló ülésén Orczy György, Prónay Albert és Zichy Ödön, valamint pusztá megfigyelőként Széchenyi István vett részt. Az 1845-ben kiépülő adminisztrátori rendszer idején Festetics Leót Zala, Zichy Ödönt Fejér, Pejacsevich Pétert pedig Kőrös vármegye élére nevezték ki. A protestáns főúrként az ellenékhez húzó, 1837-ben kinevezett pesti adminisztrátornak, Prónay Albertnek Apponyi György gróf (1808–1899) javaslatára 1846-ban távoznia kellett a megye vezetéséből, de hétszemélynőki kinevezésével lényegében csak egy politikailag kevésbé fontos pozícióba helyezték át. Károlyi György békési főispán mellé nem neveztek ki külön adminisztrátort, de a szatmári főispánságra tett kérvényét megtagadták tőle.

Az 1847–48-as utolsó rendi diétán az 1843–44-ben is ellenzéki besorolást szerző huszonkilenc politikus közül ezúttal nem lehetett jelen az 1845-ben meghalt Andrassy Károly és Draskovich Sándor, valamint feltehetően egészségügyi okok miatt az 1848-ban életét veszítő Odescalchi Ágoston. Apponyi Gusztáv és Lajos ezúttal minden valószínűség szerint nem utazott el Pozsonyba. Csak 1848 tavaszán érkezett a diétára Eötvös József, Széchenyi pedig Moson vármegye követeként az alsótáblán kívánta felvenni a harcot Pest vármegye követével, Kossuth Lajossal. Vahot Imre (1820–1879) „Országgyűlési emlék. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach” című munkájában közölt politikai osztályozása szerint⁴² az ellenzéket csupán Prónay Albert és a kőrösi adminisztrátor, Pejacsevich Péter hagyta el a kormánypárt kedvéért, Károlyi György pedig középutas politikusként viselkedett, bár az admi-

⁴⁰ Zichy Ödön pálfordulása: Melkovics 2016.

⁴¹ MNL OL P 2261 5.

⁴² Vahot 1848.

nisztratori sérelmek kapcsán kirobbanó legnagyobb főrendi polémiában, a válaszfelirati vitában főispánként is az ellenzék mellett szónokolt. A huszonkilenc fő tehát különféle okok miatt immár húsz főre apadt, de továbbra is kitartott az oppozíció oldalán, sőt az 1843–44-ben hiányzó Erdődy Sándor és Haller Ferenc is újra a csoportot erősítette.

Ez a huszonkét mágnás az áprilisi törvények nyomán kialakult új polgári rendszert és a Batthyány-kormányt is támogatta, még ha a birtokszerkezet átalakulása és elsősorban a földesúri kárpótlás kérdésének elhalasztása sokakat átmenetileg kétségbe is ejtett, mint például Szapáry Antalt vagy Pálffy Józsefet.⁴³ A legtöbben részt vettek az első népképviselői országgyűlés munkájában, néhányan, mint Szapáry Antal és Teleki Domokos megválasztott képviselőként a képviselőházban politizáltak.⁴⁴ Amíg Batthyány Lajos miniszterelnök lett, addig Batthyány Kázmér baranyai, Jeszenák János nyitrai, Károlyi György szatmári, Pálffy József pedig pozsonyi főispáni kinevezést kapott Szemere Bertalan (1812–1869) belügyminiszter javaslatára. Többen nemzetőri feladatokat láttak el, mint például Eszterházy Kázmér, Károlyi György, valamint Viczay Adolf és Héder. Szapáry Antal őrnagyként a honvédségnek is tagja lett és részt vett a pákozdi és a schwechat-i csatában. Szintén a honvédséghez csatlakozott az ezredesként szolgáló Eszterházy Pál. A polgári átalakulást követő események alakításában csupán az engedéllyel külföldre távozó Eszterházy Miklós, az 1850-ben meghalt Haller Ferenc, illetve a feleségét gyászoló Viczay Károly nem vett részt. A huszonkét személyen kívül Eötvös József és Széchenyi István miniszteri pozíciót töltött be, Podmaniczky János és Wenckheim József a nemzetőrségben kapott feladatot, Bánffy Pál a Batthyány-kormányzatot támogatva tagja lett a népképviselői országgyűlésnek, mint ahogy Orczy György és Lajos, valamint Prónay Albert és Festetics Leó is részt vett az új alapokra helyezett törvényhozás munkájában. Festetics Kossuth tudtával Bécsbe indult, s igyekezett közvetíteni a két fél között, Orczy Lajos pedig Batthyány társaságában a Károlyi palotában tartózkodott a volt miniszterelnök letartóztatásakor. Az ötven vizsgált személyből egyértelműen csupán Zichy Ödön fordított hátat nemzetének, s kivégzése nyomán öccse, Edmund állt át a másik oldalra, rajtuk kívül Pejacsevich Péterrel és Forray Ivánnal kapcsolatban rendelkezünk még hasonló információkkal.

A legtöbben azonban Lamberg (1791–1848) meggyilkolását és az országgyűlés törvénytelen feloszlását követően, az őszi folyamán, vagy legkésőbb az év végén, amikor teljesen egyértelművé vált, hogy immár a fegyvereké lesz a főszerep, visszavonultak a közéleti szerepvállalástól. Számukra ez volt az a pont, amit – talán

⁴³ A főrendek ijedtsége: Varga 1982, Szabó 1952.

⁴⁴ Pálmány (szerk.) 2002.

arisztokrata származásuk miatt – már nem voltak képesek átlépni, bár természetesen akadtak kivételek is. Batthyány Lajost 1849 januárjában tartóztatták le Pesten, s lett október 6-án Magyarország mártír miniszterelnöke. Batthyány Kázmér kormánybiztosként, majd a Szemere-kormány külügyminisztereként tevékenykedett, s a szabadságharc végnapjaiban emigrációba vonult, távollétében halálra ítélték és nevét bitófára szegezték. Idősebb Eszterházy Mihály Debrecenbe is követte az országgyűlést és az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja lett, ahol a fegyver- és lőszergyártásért felelt, majd Kossuth kormánybiztossá is kinevezte; a szabadságharc leverése után halálra ítélték, de végül hat év várfogságra enyhítették ítéletét. Ifjabb Eszterházy Mihály mérsékelt részvétellel, de szintén elkíserte az országgyűlést Debrecenbe, Eszterházy Pál 1848 decemberétől egészen a kapitulációig honvédtisztként szolgált Klapka György (1820–1892) mellett Komáromban, majd 1853-ig emigrációban élt. Jeszenák János több vármegye kormánybiztosi feladatait látta el egészen 1849 júliusáig, hadbíróági ítélet alapján október 10-én a bitófán végezte. Teleki László Batthyány megbízásából 1848. szeptember első napjaiban diplomáciai céllal Párizsba távozott, s a szabadságharc leverése után Kossuth Lajos mellett az emigráció egyik legfontosabb politikusa lett. Január folyamán letartóztatták és vizsgálatot indítottak Szapáry Antal ellen is, de mivel nem akart Debrecenbe távozni és a honvédségből is kilépett, hamarosan szabadon engedték. Vizsgálatot indítottak továbbá Károlyi György ellen, aki végül „csupán” pénzbüntetést kapott, s kihallgatása után a letartóztatott Bánffy Pált is szabadon engedték.

A legfőbb politikai fórum, az országgyűlés munkájában való aktív részvétel mellett számos vizsgált mágnás bekapcsolódott a vármegyei politikai közéletbe is. Az országos és a megyei politika mellett szinte kivétel nélkül mind az ötven vizsgált személy egyéb közéleti szerepvállalást is fel tud mutatni: adakoztak jótékony célokra, iskolákra, kórházakra, árvaházakra, protestáns egyházi célokra, számosan pártfogolták az alakulásától Festetics Leó elnöklete alatt álló A Kisdedóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesületet. Többen részt vettek Széchenyi vállalkozásaiban is, támogatták a lóversenyzés, a Lánchíd, a folyószabályozás és a gőzhajózás ügyét. Az 1840-es években azonban a többség a Kossuth-Batthyány-féle, főként iparpártoló társaságokban, egyesületekben töltött be fontos szerepet. A Védegylet elnöke Batthyány Kázmér, alelnöke pedig Teleki László lett, az igazgatóválasztmánynak további öt személy volt tagja: Batthyány Lajos, Jeszenák János, Orczy Lajos, Pálffy József és Zay Károly. A fiókegyleteket tekintve Eötvös József a budai alelnöke, Jeszenák János a szenicei, Odescalchi Ágoston a nyitrai, Viczay Károly a pozsonyi, Zay Károly a nagyszombati és a zay-ugróczy elnöke lett. Batthyány Lajos elnöki megkeresésére 1843-ban az Iparegyesület részvényesei közé került számos főrend. Többen, mint

például idősebb Eszterházy Mihály, Haller Ferenc, Jeszenák János, Pejacsevich Péter és Szapáry Miklós támogatták a Batthyány Kázmér elnöklete alatt álló Vukovár-Fiumei Vasúttársaságot is. A közéleti szerepvállalás terén Batthyány Lajos mellett két gazdag főúr, Batthyány Kázmér és Károlyi György járt az élen.

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy az 1839–40-es diéta főrendi ellenzékét kitevő ötven mágnás többségében a hagyományosan udvarhű, a legpatinásabb és legtekintélyesebb családokat is magába foglaló huszonnyolc főúri nemzetség, főként grófi származású, egymással is számos rokoni kapcsolatot felmutatni képes, birtokai révén többségében Nyugat- és Északnyugat-Magyarországhoz kötődő, összességében hatalmas anyagi erőt képviselő mágnásfamíliája közül került ki. A csoportosulást főként már házas, harmincas éveikben járó, fiatal katolikus arisztokraták alkották, de az idősebb korosztály és az evangélikus, református egyházakban fontos pozíciókat betöltő protestáns szárny is aktívan képviseltette magát. Úgy véljük, a leírtak alapján kellőképpen bizonyítást nyert, hogy az ellenzéki, vagy kormánypárti magatartásformák követését nem lehet sem a családi hagyományok, sem a földrajzi sajátosságok, sem pedig a vallási hovatartozás alapján tipizálni, hiszen a vizsgált személyek csoportjának gerincét éppen azok a katolikus, nyugat-dunántúli, vagyonos arisztokraták adják, akiket több szakirodalmi összegzésben csoportspecifikusan éppen a kormánypárthoz és a Habsburg udvarhoz szorosan kötődő egyénekként jellemeztek.

Az országgyűlési részvételek alapján Tóth Lőrinc állítása is finomításra szorul, hiszen többségében már egy országos politikai tapasztalatokkal rendelkező gárdáról beszélhetünk, akik általában felsőfokú végzettséggel, jurátusi gyakorlattal, vagy katonai pályafutással is bírtak. A csoport persze sok olyan politikust is fel tud mutatni, akik életük első közszereplésére készültek, mint például az országosan mindeddig ismeretlen, de kitűnő szervezőkészséggel és vezetői képességekkel megáldott Batthyány Lajost, akinek első politikai fellépése alkalmával sikerült szervezett keretek között összefognia a vagyoniilag, vallásilag és politikailag is heterogén csoportot.

Végigkövetve az ötven mágnás reformkori tevékenységét az országos és megyei politika, valamint a közéleti szerepvállalás terén, egyik legfontosabb megállapításunknak tekinthetjük, hogy az 1839–40-es országgyűlés főrendi ellenzékének derékhada az 1839 és 1848 közötti időszakot figyelembe véve mindvégig kitartott az oppozíció oldalán. Az 1840-es évek elején bekövetkező politikai átrendeződés hosszabb távon nem rengette meg a főrendi oppozíciót. A politikai tekintetben a törzsgárdához sorolható személyek közül mindösszesen Zichy Ödön lett a kormánypárt híve. A döntő többség a másik két rendi diétán, sőt az 1848-as forradalmi átalakulást követő időszakban is kitartott ellenzéki, s egyre bátrabban mondhatjuk, liberális nézeteinek aktív felvállalása mellett, egészen az Ausztriával való viszony elkerülhetetlen,

fegyveres konfliktussá fajuló kiéleződéséig, bár voltak néhányan, akik egészen a szabadságharc végnapjáig is: közülük Batthyány Lajos és Jeszenák János életét áldozta hazájáért.⁴⁵

⁴⁵ Az ötven politikus közül lényegében csupán a három legprominensebb személyiségről: Batthyány Lajosról, Eötvös Józsefről és Széchenyi Istvánról készült részletes, kielégítő szakirodalmi feldolgozás. Rajtuk kívül a 2000-es években Batthyány Kázmér (Ódor–Rozs (szerk.) 2006) és Teleki László (Debreczeni-Droppán (szerk.) 2017) politikai életrajzával kapcsolatban is fontos kutatások láttak napvilágot. Az öt mágnást leszámítva azonban a modern történetírás részéről mindösszesen öt esetben jelent meg egy-egy hosszabb-rövidebb feldolgozás: Kedves Gyula Jeszenák Jánosról (Kedves 2016), Baják László Károlyi Györgyről (Baják 1994, 1999), Tóth László Viczay Héderről (Tóth Lász. 2005), Fukári Valéria Zay Károlyról (Fukári 2008), jelen munka szerzője pedig Zichy Ödönről (Melkovics 2016) készített összefoglalást. Teleki Domokos esetében használhatjuk Deák Farkas nyomtatásban is megjelent akadémiai emlékezésédét (Deák 1881), és érdekes módon a perifériához tartozó Podmaniczky Jánosról is rendelkezünk egy külön életrajzi kötettel (Vargha 1933). Doktori disszertációnkban közlésre került mind az ötven mágnás rövid politikai életrajza: Melkovics 2018.

A Királyi Tábla tagjai az 1832–36. évi országgyűlésen

Varga Endre 1974-ben napvilágot látott alapvető monográfiája után az utóbbi években a parlamentarizmus történetével foglalkozó 18. századi kutatások hoztak új eredményeket a Királyi Kúria tagjainak hivatali pályafutásával és az igazságszolgáltatásban végbement professzionalizációval kapcsolatban. Sebők Richárd e témában írt dolgozatai, annak főbb megállapításai a 19. századi kutatások számára is fontos kiindulópontként szolgálnak,¹ annál is inkább, mert e későbbi időszakból a Királyi Kúria meghatározó tisztségviselőinek számbavétele része ugyan Pálmány Béla hatalmas munkájának,² az életpályákból adódó tanulságok megfogalmazása azonban mindeddig elmaradt.

Az 1723. évi 24–26. törvénycikkkel megalkotott felsőbíróság, a Királyi Kúria alsóbb fóruma, a Királyi Tábla a kialakult gyakorlat szerint részt vett a rendi országgyűléseken. Jelenlétét az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk tette lehetővé. A Királyi Tábla elnöke, a személynök (*personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*) vezette az alsó tábla üléseit és képviselte az uralkodói érdekeket a vitákban. A személynök mellett az alnádor, az alországbíró, a nádori, az országbírói, a két személynöki és a horvát ítélőmester, valamint a királyi és érseki ülnökök az alsó táblán, a főrangú tagok a felső táblán foglaltak helyet.³ A Tábla egy-egy ülnöke kapta a megbízást arra, hogy megszerkessze az ülések jegyzőkönyveit, az ítélőmesterek – mint a diétai írásbeliség letéteményesei – mindenekelőtt jegyzői feladatokat látták el: ők készítették az üzenet- és felirattervezeteket, valamint az ország kívánatait és sérelmeit tartalmazó dokumentumokat.⁴ Ezekkel az eszközökkel és jogosítványokkal a Királyi Tábla tagjai jelentős mértékben befolyásolhatták az országgyűlési tanácskozások menetét. Éppen ezért a rendek egyrészt választott naplóbírálok útján átnézték és hitelesítették az elkészült naplót, másrészt a 19. század elejétől igyekeztek a fontosabb döntéseket már a kerületi üléseken meghozni, hiszen ott a saját maguk közül válasz-

¹ Sebők 2012; 2016; 2017.

² Pálmány 2011.

³ Szijártó 2005: 50.

⁴ Szijártó 2005: 158–162.

tott elnökök jelenlétében és a kormányzat képviselőjének tartott személynek és a Királyi Tábla tagjai nélkül tanácskozhattak. Ezáltal pedig a szintén általuk választott négy kerületi jegyző szerepe is megnövekedett, hiszen a többség akaratának megfelelően immár ők és nem az ítélőmesterek dolgozták ki az üzenet- és felirattervezetek első változatát, amely aztán az alsó tábla hivatalos ülésein került megvitatásra.

Az alábbi tanulmány a Királyi Táblán 1827 és 1837 között végbement személyi változásokat és karrierutakat próbálja meg rekonstruálni, s – amennyire ez lehetséges – a kormányzat kinevezési gyakorlatát nyomon követni. A vizsgálódás középpontjában az első reformországgyűlésként számon tartott 1832/36. évi diéta áll, amely időszak – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – folyamatos változásban tartotta a Királyi Tábla személyi állományát, ugyanakkor számos vármegyei követ pályafutásában is alapvető fordulatot hozott. A kormányzat már az 1825/27-es országgyűlés befejezése óta arra törekedett, hogy ne csak a kormánypárti követeket jutalmazza, de a tehetséges ellenzéki politikusokat is megnyerje a maga számára a központi kormányszékekre vagy az országos bírói fórumokra való kinevezésekkel. Feltételezésem szerint a kormányzat ezen döntéseit a politikai szempontok mellett egyéb tényezők is befolyásolhatták: hiszen a kinevezettekkel szemben a legtöbb esetben a magas szintű elméleti és gyakorlati jogi ismeretek és készségek is elvárásként fogalmazódtak meg. Vagyis a politikai megbízhatóság és a (vélt vagy valós) alkalmasság kritériuma együttesen alakította a kormányzat kinevezési gyakorlatát és személyzeti politikáját.⁵

A diéta tagjainak kormányzati megítélésében jelentős szerepük volt a tanácskozássok befejezése után készült titkos jellemzéseknek. A Pozsonyban Leopold Valentin Ferstl irányításával működő országgyűlési titkosrendőrség 1825 és 1840 között a tanácskozások befejezése után négy diéta résztvevőiről készített részletes jellemzést, 1830 után már egységes szerkezetben: az életkor, a felekezeti hovatartozás, a családi állapot, az aktuálisan betöltött hivatal ismertetése után a dokumentum kitért az illető képzettségére, megítélésére, anyagi helyzetére, olykor rokoni kapcsolataira. A jellemzésben szó esik az illető közéleti pályájának főbb állomásairól, a korábbi országgyűlésen tanúsított magatartásáról, majd az aktuális diétán való szereplés értékelése következik. 1830-tól kezdve végezetül egy hétfokú skálán helyezték el a az országgyűlések résztvevőit a szélsőjobbtól a szélsőbal, illetve ultrabal minősítésig. A jobboldalra a kormánypártinak, a baloldalra az ellenzékinek tartott személyek kerültek.⁶ A titkosrendőrség figyelme természetesen kiterjedt az országgyűlés „tisztikaraként” működő Királyi Tábla tagjaira is.

⁵ Kecskeméti 2008: 36–46.

⁶ Pajkossy 2005; Völgyesi 2017.

Az 1832–36. évi diéta időszakából a Királyi Tábla tizenhét tisztségviselőjének – Beöthy Sándornak, Bornemisza Gábornak, Földváry Ferencnek, Gosztanyi Miklósnak, ifj. Gosztanyi Pálnak, Gyurcsányi Gábornak, Markovics Jánosnak, Matkovits Istvánnak, ifj. gróf Nádasdy Lipótnak, Niczky Jánosnak, Platthy Mihálynak, Reviczky Imrének, Sombory Imrének, Somssich Pongrácnak, Szerencsy Istvánnak, báró Vay Miklósnak és Végh Ignácnak – a jellemzése készült el.⁷ Az országgyűlés alatt elhunyt három személynek, Dessewffy Bertalan személynöki ítélőmesternek,⁸ valamint Szutsits József⁹ királyi és Laszlovszky József¹⁰ érseki ülnököknek az értékelése hiányzik, az 1834 végén kinevezést nyert Császár Sándoré pedig a vármegyei követek jellemzései között található. Az országgyűlés első hónapjaiban a személynöki tisztet betöltő Mérey Sándorra vonatkozó dokumentum sem a Királyi Tábla tagjairól szóló értékelések, hanem a felsőtablán megjelent főispánoké között olvasható.¹¹

A titkos jellemzések alapján úgy tűnik, a Királyi Tábla tagjai többsége kifejezetten jómódú, vagyonos ember hírében állt, egyedül Markovics János esetében szerepel az, hogy kizárólag csak illetményéből él. Az 1833 tavaszáig személyökként működő Mérey köztudottan zavaros anyagi helyzete, tetemes adósságai pedig szintén említésre kerültek. Földváry Ferenc és Bornemisza Gábor kivételével a jellemzésekben szerepel a „képzett” vagy „sokoldalúan” képzett kifejezés, ami egyértelműen a kimagasló jogi ismeretekre utal. Többségük – amennyiben ez a rendelkezésre álló életrajzokból nyomon követhető – valóban végzett felsőfokú jogi tanulmányokat; ami feltűnő és egyértelműen a szakszerűsödés jele, hogy a vizsgált tíz esztendőben az ítélőmesterek (Beöthy, Dessewffy, Matkovits, Szerencsy, Gosztanyi Miklós, Platthy) döntő többsége rendelkezett ügyvédi vizsgával is.

Varga Endre hívta fel a figyelmet arra, hogy míg a Kancellárián, a Helytartótanácsnál vagy a Kamaránál voltak olyan állások (fogalmazó, titkár stb.), amelyek nyitva álltak az állami szolgálatba lépő fiatal nemesek előtt, addig a kúriai tisztsé-

⁷ MNL OL I 58 Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól. 10. cs. 476r.–596r.

⁸ Dessewffy Bertalan (1789–1833) a Magyar Udvari Kancellária titkára, 1832-től személynöki ítélőmester. 1833 márciusától királyi tanácsos. A Temes megyei követ, Dessewffy Antal testvére.

⁹ Szutsits József (1769–1835) Bács vármegye főügyésze, majd első alispánja. Az 1808-as, 1811-es és 1825–27-es országgyűléseken a megye követe. 1828 és 1830 között részt vett a rendszeres bizottsági munkálatokat felülvizsgáló küldöttség munkájában. 1830-tól a Királyi Tábla számfeletti, 1832-től rendszerinti ülnöke, 1833 februárjában királyi tanácsosi címet kapott. 1834–1835-ben az altárnokmesteri posztot is betöltötte.

¹⁰ Laszlovszky József (1773–1833) a királyi jogügyigazgatóság ügyésze, majd 1825 és 1833 között a Királyi Tábla érseki ülnöke.

¹¹ MNL OL I 58 Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól. 10. cs. 384rv.

gekbe már csak a szükséges jogi gyakorlat miatt is csak idősebb korban lehetett bekerülni.¹² A titkos jellemzésekben szereplő személyek zöme 1836-ban ötvenes éveiben járt, a legidősebb az 1760-as évek végén született Bornemisza Gábor volt. Az 1790-es években született, negyvenes generációt pedig Beöthy Sándor, Földváry Ferenc, Gosztonyi Miklós és Szerencsy István képviselte. Ezzel szemben a főnemesi rangúak, Vay Miklós és Nádasdy Lipót feltűnően fiatalon kerültek a Király Tábla tagjai közé, s pozíciójukat éveken át stabilan meg is őrizték.

A felekezeti megoszlást tekintve Beöthy Sándor, Bornemisza Gábor, Császár Sándor, Földváry Ferenc, ifj. Gosztonyi Pál, Gyurcsányi Gábor, Markovics János, Mérey Sándor, ifj. gróf Nádasdy Lipót, Niczky János, Platthy Mihály, Somssich Pongrácz, Reviczky Imre, Szerencsy István és Végh Ignác is katolikus volt. A református felekezethez tartozott Sombory Imre és báró Vay Miklós, az evangélikushoz Gosztonyi Miklós és Matkovits István. Egyértelműnek mondható (de nem meglepő) tehát a katolikus dominancia: a tizenöt katolikus mellett mindössze négy protestáns (két református és két evangélikus) kapott helyet ekkor a Királyi Táblán.

A jellemzésekben szereplő személyek 1836 előtti pályafutását tekintve különböző típusokat különböztethetünk meg: Beöthy Sándor, ifj. Gosztonyi Pál, Matkovits István, Reviczky Imre jelentős megyei karriert futott be, (míg Beöthy főjegyző, Gosztonyi első alispán, Matkovits és Reviczky főügyész volt), de követként nem vettek részt a megelőző országgyűléseken. A korábban helytartótanácsi, majd kancelláriai tanácsosként működő Mérey Sándor megyei hivatalt nem töltött be, de Nyitra megye küldötteként 1808-ban (ha csak egy alkalommal is) megjelent az országos politikában. Választástól függő megyei hivatalt nem, vagy csak rövid ideig viselt, s követ sem volt ifj. gróf Nádasdy Lipót és Gosztonyi Miklós. Markovics János (és Dessewffy Bertalan) sem megyei tisztséget, sem követi megbízatást nem töltött be. Addigi pályafutása során megyei tisztségviselő és országgyűlési követ is volt: Bornemisza Gábor, Császár Sándor, Földváry Ferenc, Gyurcsányi Gábor, Niczky János, Platthy Mihály, Somssich Pongrácz, Sombory Imre, Szerencsy István, báró Vay Miklós és Végh Ignác. A Bornemisza, Földváry, Gyurcsányi, Niczky, Platthy, Somssich, Sombory és Vay által betöltött legmagasabb tisztség az első alispánság volt, Császáré a másodalispánság. Szerencsy a főjegyzőséget, Végh a főügyészséget hagyta ott a helytartótanácsi, illetve kancelláriai titkári, majd pedig kúriai hivatalért.

A Királyi Tábla különböző pozícióiban tehát az 1830-as évek elején-dereacán egyértelműen azok a köznemesek voltak túlsúlyban, akik a helyi adminisztrációban és vármegyei követként az országgyűlési munkában is komolyabb jártasságra tettek szert. Ha e tíz személyhez hozzászámítjuk a fontos megyei pozíciókat betöltő, fen-

¹² Varga 1974: 161.

tebb említett Beöthy Sándort, Gosztonyi Pált, Matkovits Istvánt és Reviczky Imrét, a közvetlenül a vármegyéből érkező személyek dominanciája az állami szolgálatból érkezettekkel szemben még egyértelműbbé válik.

Ha a Tábla tagjainak politikai orientációját vizsgáljuk, megállapítható, hogy a titkosrendőri jellemzések a kialakított hétfokú skálán Bornemisza Gábort, Gyurcsányi Gábort, Matkovich Imrét a jobb centrumhoz sorolták. A jobb oldalra került Császár Sándor, ifj. Gosztonyi Pál, Gosztonyi Miklós, Markovics János, Mérey Sándor, ifj. gróf Nádasdy Lipót, Niczky János, Platthy Mihály, Somssich Pongrác, Szerencsy Imre, Végh Ignác. Beöthy Sándor pedig egyedülként kapott szélsőjobb minősítést. Bal oldalra Földváry Ferenc, a bal centrumba Reviczky Imre és Sombory Imre, szélsőbalra pedig báró Vay Miklós került. A politikai térfél jobb oldalára tehát tizennégy, a balra pedig négy személyt helyezett el Ferstl apparátusa. Ez utóbbihoz a jellemzésekből úgy tűnik, elegendő volt az ellenzékkel folytatott rendszeres információcsere, vagy az oppozíció tagjaival kialakított jó viszony, még súlyosabb vétségnek számított azonban a kormányzat legfőbb ellenfelének tartott báró Wesselényi Miklóssal való kapcsolattartás.

A titkos jellemzésekből az is egyértelműen látszik, hogy uralkodói kinevezéstől vagy jóváhagyástól függő hivatalt nemcsak a korábban kormánypárti követek kaphattak. Földváry Ferenc, Gyurcsányi Gábor, Niczky János, Platthy Mihály, Sombory Imre, Somssich Pongrác, az 1825/27-es országgyűlésen ellenzéki magatartást tanúsított, sőt Niczky János még az 1832/36-os diéta első időszakában is az oppozícióval tartott. Végh Ignác és Bornemisza Gábor viszont kezdettől egyértelműen az uralkodói érdekeket támogatta: míg azonban Végh képességeiről Ferstl és apparátusa dicsérően szólt, Bornemisza esetében – mint láttuk – már korántsem nyilatkoztak ilyen elismerően.

Speciális helyzetet jelent, hogy a Királyi Tábla tagjai közül – mint ahogy erre a titkos jellemzések is rendre kitértek – többen részt vettek Pesten 1828 és 1830 között a rendszeres bizottsági munkákat felülvizsgáló országos deputációban. Ez alatt a két év alatt a kormányzat további információkat szerezhetett Ferstl jelentéseinek keresztül nemcsak a tárgyalások menetéről, de a korábbi országgyűlési követek képességeiről, személyiségéről, politikai beállítottságáról.¹³ Ebbe körbe tartozott Platthy Mihály, Somssich Pongrác, Sombory Imre, Szerencsy István, Végh Ignác, továbbá az 1832/36-os diéta alatt, illetve után kinevezett Császár Sándor és Ragályi Tamás.

Mivel a kúriai állásokba – mint már arról szó esett – általában idősebb korban kerültek be a tisztségviselők, körükben nagyobb volt a halálozás, s az is gyakran előfor-

¹³ MNL OL A 48 Acta Praesidialia Elaborata Deputationum Regnicolarium Concernentia 1828–1830.

dult, hogy egyesek onnan más, magasabb állami hivatalba kerültek.¹⁴ „A hivatalos előmozdítások eránt most sincs még semmi bizonyos tudósításunk. Niczkyt naponként inkább hiszik Al Nádornak mint Pázmándyt, Marichot pedig administratornak hirlelik a vészhirek azomban egyre szaporodnak. Kárász septemvir resignált, Szentkirályi meghalt, Tihanyi folyvást haldoklik, – Péchy is 82 esztendő, – a Királyi Táblánál Dessewffy helyett Szerencsy lett ugyan ítélőmester, de Szerencsynek és Laszlovszkynek helyei üressék.”¹⁵ – jellemezte az aktuális helyzetet 1833 decemberében Deák Ferenc, Zala követe.

Az 1832–36. évi diéta alatt a legnagyobb figyelmet kétségtelenül a személynöki poszton bekövetkezett váltás keltette: az ülések vezetésére mindinkább alkalmatlanná váló, tekintélyét veszített Mérey Sándort ugyanis 1833 nyarán Somssich Pongrác addigi alnádor váltotta.¹⁶ A kancelláriai tanácsosként működő Méreyt még 1831 decemberében nevezték ki a Királyi Tábla élére, úgy, hogy József nádor és a kancellária is egy másik Kancellária tanácsost, Bartal Györgyöt támogatott (aki egyébként 1827-től személynöki, majd nádori ítélőmesterként már a Királyi Táblán is megfordult). Reviczky Ádám kancellár azonban az országgyűlési munkában jóval csekélyebb tapasztalattal rendelkező Mérey mellett foglalt állást. Úgy vélte, Bartal – aki néhány éve még Pozsony megye alispánja és ellenzéki követe volt az 1825/27-es diétán – minden érnye mellett is csak pár éve hagyta ott a rendi politizálás terepét, Méreyben viszont a legfelsőbb érdekek feltétlen képviselőjét látta.¹⁷ Amikor viszont a személynökként megbukott Mérey utódjául Somssichot nevezte ki az uralkodó, már egy Bartalhoz sokban hasonló pályát bejáró személynek szavazott bizalmat.¹⁸ Somssich közvetlenül belülről került a személynöki méltóságba, és csakúgy, mint Bartal, jelentős tapasztalattal rendelkezett a megyei adminisztrációban és az országgyűlési terepen – mint egykori követ és úgy is mint helyettes elnöki feladatokat ellátó alnádor. Ráadásul a rendek is elismerték képességeit, és jelentős kapcsolati tőkével rendelkezett körükben.¹⁹

Ugyanebben az időszakában a személynöki ítélőmesterek körében is meglehetősen nagy volt a fluktuáció, ez részben egy váratlan halálesetnek, részben az 1834/35 során bekövetkezett további előléptetéseknek volt köszönhető. Az ország-

¹⁴ Varga 1974: 161.

¹⁵ Deák 1997: 81.

¹⁶ Kölcsey 2000: 46–47., 93–96., 98., 106., 117.

¹⁷ MNL OL A 49 Acta Praesidialia secretiora 1831: 194.

¹⁸ A kormányzati álláspontokra, dilemmákra rimel Kölcsey naplóbejegyzése is. Kölcsey 2000: 98.

¹⁹ MNL OL A 45 Acta Praesidialia 1833: 547.

bírói és nádori ítélőmester tekintetében azonban már jóval nagyobb állandóságot figyelhetünk meg, mint ahogy a Királyi Tábla báróinak személye sem változott ezekben az években. Az országgyűlés kezdetekor a királyi jogügyigazgatóvá előlépett Beöthy Sándort váltó Dessewffy Bertalan mellett Matkovits István volt a személynöki ítélőmester. A negyvenes éveinek derekán járó Dessewffy 1833 szeptemberében bekövetkezett halála után a frissen kinevezett személynök, Somssich Pongrácz Szerencsy Istvánt, a Királyi Tábla számfeletti bíróját javasolta a megüresedett poszt betöltésére. Szerencsy azonban 1835 decemberében kancelláriai tanácsossá nevezték ki, kollégája, Matkovits István pedig még 1834-ben a Hétszemélyes Tábla bírója lett. Így a helyére 1835-ben kinevezett Gosztonyi Miklós Szerencsyvel, majd annak távozása után átmenetileg egyedül látta el ítélőmesteri feladatait. 1836-ban az addig kancelláriai titkárként működő alig 30 esztendőes Szőgyény László (az egykori személynök, Szőgyény Zsigmond fia) lépett elő személynöki másodítélőmesterré, aki így egy rövid ideig Gosztonyi Miklóssal dolgozott. Az országbírói ítélőmester a diéta időszakában Végh Ignác, a nádori ítélőmester pedig Platthy Mihály volt. 1837-ben Végh nádori ítélőmesteri kinevezést kapott, s így Platthy helyére lépett, akit viszont kancelláriai tanácsossá neveztek ki, Végh utódja pedig az addigi személynöki ítélőmester Gosztonyi Miklós lett.

Az említett ítélőmesterek közül négyen érkeztek „kívülről”: Végh, Dessewffy és Szőgyény a Magyar Királyi Udvari Kancelláriából, Platthy Mihály pedig közvetlenül megyei hivatalából; hárman – Matkovits, Szerencsy és Gosztonyi – azonban „belülről”, a Királyi Tábla számfeletti vagy rendszerinti ülnökei közül emelkedtek e fontos pozícióba. Az 1830-as években tehát két markánsan elkülönülő csoportból érkeztek a hivatalt vállaló személyek: egyfelől a Királyi Tábla bírái, másfelől a Kancellária titoknokai közül kerültek az ítélőmesteri tisztségbe. Platthy Mihály gyorsan ívelő pályája pedig csak első pillantásra tűnik kivételesnek: hiszen elődje, Szentkirályi László is Pest-Pilis-Solt vármegye első alispáni hivatalából emelkedett rögtön a nádori ítélőmesteri székbe. Ha azonban az addigi életpálya egészét tekintjük, Dessewffy és Gosztonyi kivételével olyan emberekről beszélhetünk, akik életük egy bizonyos szakaszában a vármegyei igazgatásban egy ideig kulcspozíciót töltöttek be. A Matkovits és Végh által viselt legmagasabb tisztség a megyei főügyési hivatal, Szerencsy esetében ez a főjegyzőség, míg Platthy esetében az első alispánság volt. Platthy azonban még Bars megye főjegyzőjeként az 1822/23-as megyei ellenállás alatt szerzett országos ismertséget, az 1825–27-es diétán pedig mint követ és kerületi jegyző mutatta meg kivételes képességeit. Az 1836-ban kinevezett Szőgyény László pedig 1826 és 1832 között Pest vármegye tiszteletbeli főjegyzőjeként – éppen a rendszeres bizottsági munkálatok felülvizsgálata idején – tett szert nem csekély tapasztalatokra.

Sebők Richárd egyik tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a 18. században egyértelmű kapcsolat mutatható ki a Királyi Táblán működő személynöki ítélőmesterek és a megyei főjegyzők hivatalviselése között, hiszen a „vármegyei kancellária” irányítóinak az alapos közigazgatási és jogi ismeretek mellett az írásbeliség terén is komoly jártasságra kellett szert tenniük, mely képességeiket új pozíciójukban is jól tudták kamatoztatni.²⁰ Az 1830-as években – mint láttuk – ez az összefüggés nem mutatható ki egyértelműen, de kétségtelenül megfigyelhető az a törekvés, hogy a hivatalban lévő két személynöki ítélőmester közül legalább az egyik a megyei adminisztráció irányításában is kellő gyakorlattal bíró személy legyen. Az 1830-as évek elején Matkovits, és különösképpen az egykori főjegyző, Beöthy Sándor teljes mértékben megfelelt ennek az elvárásnak. Beöthy távozása és Dessewffy Bertalan kinevezése után Matkovits volt az, aki a megyei ügyek intézésében kellő jártassággal rendelkezett, Matkovits előléptetése után pedig az egykori Ung megyei főjegyző, Szerencsy István tapasztalatait lehetett kamatoztatni. A Gosztonyi–Szőgyény párosból – bár Gosztonyit kiváló jogásznak tartották, s egy ideig megyei alügyész is volt – Szőgyény volt az, aki Pest vármegye jegyzői hivatalában töltött el hosszabb időt, ugyanakkor személynöki ítélőmesterré történt kinevezésekor már az állami szolgálat sem volt idegen tőle, hiszen több éves kancelláriai gyakorlat állt mögötte. Ami pedig a szóban forgó ítélőmesterek további pályáját illeti, ezek eltérően alakulhattak: Szerencsy és Platthy kancelláriai tanácsosként, Matkovits a Hétszemélyes Tábla bírájaként folytatta karrierjét. Gosztonyi, Végh és Szőgyény az ítélőmesteri hierarchián belül a sorrendet betartva lépett elő rövid időn belül országbírói, illetve nádori ítélőmesterré.

A vizsgált időszakban a Királyi Tábla köznemesi bírái közül Földváry Ferenc, Gyurcsányi Gábor, Markovics János, Reviczky Imre és Sombory Imre személye képviselte az állandóságot, ők ugyanis lassabban haladtak előre a hivatali ranglétrán: számszerűtlen ülnökből csupán rendszerinti ülnökké léptek elő, emellett Gyurcsányi, Reviczky és Sombory 1836 májusában a királyi tanácsosi címet is kiérdemelte. Markovics már 1834-ben meghalt (kollégái, Szutsits József és Laszlovszky József pedig már 1833-ban), az ő esetében nem szabad elfelejteni azonban azt sem, hogy a jogi fakultás elnöki tisztét is betöltötte, mint ahogy Gyurcsányi Gábor 1835 júliusában eddigi pozíciója mellé az altárnokmesteri méltóságot is megkapta. Gyurcsányi, Reviczky²¹ és Sombory életében az 1840-es évek eleje hozott jelentősebb változást,

²⁰ Sebők 2016: 960.

²¹ Reviczky neve már 1835-ben felmerült Tihanyi Tamás, majd pedig Ghyczy József hétszemélynökök lehetséges utódjaként.

Sombory a debreceni kerületi tábla elnöke, a másik kettő pedig a Hétszemélyes Tábla bírájaként folytatta pályáját. A Királyi Tábla köznemesi ülnökei közé lépett be viszont 1834 novemberében két addigi országgyűlési követ: Niczky János első és Császár Sándor másodalispán.

A Királyi Tábla köznemesi származású ülnökeinek döntő többsége a vizsgált időszakban közvetlenül kinevezése előtt vármegyei hivatalt viselt: Bornemisza Gábor, Császár Sándor, Gyurcsányi Gábor, Földváry Ferenc, Niczky János, Sombory Imre első alispán, Reviczky Imre pedig főügyész volt, sőt Reviczky kivételével valamenynyien már országgyűlési követként is megmutathatták képességeiket. Másféle utat járt be Markovics János, aki a kőszegi kerületi tábla ülnökéből lett a Királyi Tábla bírása. Továbbá az 1832/36. évi diéta alatt királyi jogügyigazgatóként működő Beöthy Sándor az 1820-as évek végén a Helytartótanács titkárából emelkedett a Királyi Tábla számfeletti bírái közé, és Szerencsy István is ezt a pozíciót töltötte be, mielőtt az ülnöki tisztséget elnyerte. Az ő esetükben is azonban az állami szolgálatot hosszabb ideig tartó megyei hivatalviselés előzte meg: Szerencsy Ung, Beöthy pedig Bihar vármegye főjegyzői tisztségét töltötte be, s így a megyei adminisztrációban is jelentős rutinnal rendelkeztek. Igaz, Beöthy sokkal hosszabb időt töltött a Helytartótanácsnál, mint Szerencsy.

Az országgyűlés befejezését követő egy évben még jelentősebb és átfogóbb változások zajlottak a Királyi Táblán. 1836. május 13-án Gosztonyi Pál alországbíró a Hétszemélyes Tábla közbírája lett, helyére 1837 februárjában Cziráky Antal országbíró Niczky János érseki ülnököt nevezte ki. Ugyancsak 1836 májusától több volt országgyűlési követ: így Platthy Gáspár, Ocskay Ignác, Jeszenszky János, Ragályi Tamás és Széll Imre is a Királyi Tábla közbírájaként folytatta pályafutását. A több éve betöltetlen alnádori méltóságot aztán 1837 áprilisában Ragályi Tamás nyerte el, míg ugyanekkor Végh Ignác országbírói ítélőmesterből – a Kancelláriára kinevezett Platthy Mihály utódként – nádori ítélőmester lett. Ennek következtében Gosztonyi Miklós Végh helyébe lépett, míg Szőgyény László addigi személynöki másodítélőmester Dókus László addigi királyi ülnök személyében kapott társat. Beöthy Sándor királyi jogügyigazgató 1837-ben ugyancsak megvált hivatalától, s a Kancellária tanácsosává lépett elő.

Ha tehát a diéta alatt és után történt kinevezéseket tekintjük, egyértelműen azt tapasztaljuk, hogy az újonnan bekerült ülnökök valamenynyien országgyűlési követek voltak, és alispáni vagy főjegyzői hivatalból érkeztek új tisztségükbe. Kivételt jelent Ragályi Tamás, aki 1833-tól táblabíróként képviselte Torna megyét az 1832/36. évi diétán. Míg tehát a 18. században a Királyi Táblához kinevezett ülnökök, ha pályájuk elején egy ideig viseltek is megyei tisztséget, zömében egy másik állami hivatalból

kerültek új helyükre, addig a 19. század folyamán ez a tendencia megváltozott: s immár nyilvánvaló többségben voltak azok, akik közvetlenül a vármegyékből érkeztek.²² Természetes további vizsgálatot igényel, hogy a szóban forgó személyek milyen családi karriermintákat követtek. A Beöthy, Bornemisza, Mérey, Niczky, Reviczky, Somssich család tagjai már egy generációval korábban is viseltek országos hivatalt: Beöthy Imre személynöki ítélőmester, altárnokmester, majd hétszemélynök, Reviczky József és Mérey Lajos a Királyi Tábla ülnöke, Bornemisza László az eperjesi kerületi tábla elnöke, Niczky István a kőszegi kerületi tábla ülnöke, Somssich József pedig a Kancellária tanácsosa volt.

Függelék

Az alábbiakban a Királyi Tábla tagjairól készített jellemzéseket ismertetem, a lábjegyzetben pedig a szóban forgó személyek reformkori pályáját foglalom össze.²³

Beöthy Sándor²⁴ királyi jogügyigazgató, katolikus, nő, vagyonos és jómódú. Az 1830. évi diétán személynöki ítélőmesteri feladatát megfelelően és nagy hozzáértéssel végezte. Viselkedése szerény és szorgalmas volt, a jóérzűtűek²⁵ közé számították. Kitűnő jogász hírében állt, s a Királyi Tábla igazságos és megvesztegethetetlen bírójaként tartották számon. Az 1832/36-os országgyűlésen több jóérzűtű követnek is úgy tűnt, hogy az ellenzék magatartása és a fiatalság fékevesztett viselkedése, különösen pedig a Balogh János barsi követ ellen indított sikertelen eljárás megfélemlítette Beöthyt. Felhalmozódó ügyei miatt az országgyűléseken, gyengülő szeme világa miatt pedig esténként gyakran nem volt képes a megerőltető munka végzésére. Mindezek ellenére korábbi jóhírért megőrizte, s minden alkalommal bizonyította az uralkodó személye és az uralkodóház iránti hűségét és elkötelezettségét, s mindig kész volt a legfelsőbb érdekeket a lehetőségek szerint védelmezni.

²² Varga 1974: 164–165.

²³ Ez utóbbihoz mindenekelőtt Pálmány Béla már említett munkáját, a *Jelenkor* című folyóiratot, illetve a vonatkozó schematismusok köteteit használtam fel.

²⁴ Beöthy Sándor (1791–1874) Pályáját Bihar megyében kezdte, főjegyzői hivatalától 1821-ben megvált. 1822 és 1827 között a Helytartótanács titkára, 1828-tól a Királyi Tábla számfeletti, majd rendszerinti bírója, 1830–1831 között személynöki ítélőmester, 1832–1837 királyi jogügyigazgató, 1837-től a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosa. Később császári királyi kamarássá nevezték ki.

²⁵ Ezzel a megjelöléssel az uralkodó iránti lojalitást illették. Gyakori előfordulása az alábbi jellemzésekben mutatja, hogy a rendi dualizmusban a Királyi Tábla és a követi kar tagjaival szemben az udvar egyik, talán a legfontosabb elvárása az uralkodói kormányzat ügyének helyett: az uralkodó és a kormányzat ügyének.

Bornemisza Gábor²⁶ királyi tanácsos, a Hétszemélyes Tábla bírása. Katolikus, nő, jómodú. Képzettségét a jellemzés nem méltatta különösebben („von beschränkter Bildung”), és szóvá tette azt is, hogy Bornemisza kedveli az italt. Az 1825/27-es diétán Sáros megye alispánjaként volt jelen, megfelelő gondolkodású, de gyenge és kevésbé használható embernek tartották. A nyilvános üléseken soha nem szólalt fel. 1830-ban – csakúgy, mint a következő országgyűlésen – a Királyi Tábla tagjaként magánkörben „jóérzűletűként” nyilatkozott, de a szélesebb nyilvánosság előtt ekkor is hallgatott. 1835-ben az uralkodó a Hétszemélyes Tábla bírójává nevezte ki.

Császár Sándor²⁷ Katolikus, családi állapotát tekintve egyedülálló. A titkos jellemzés elismerően szólt kiváló szellemi képességeiről. Már az előző két országgyűlésen is a legfőbb kérdésekben a „jóérzűletűekhez” tartozott és az uralkodói érdekeket védelmezte (1830-ban is már a jobboldalhoz sorolták.) A rendszeres bizottsági munkálatokat felülvizsgáló adóügyi albizottság jegyzői feladatát pedig általános meglepedésre látta el, a vitákban a „legfelsőbb érdekek” mellett szólalt fel. Az 1832–36-os diétán pedig ultraliberális utasítását figyelmen kívül hagyva, támogatta a „jó ügyet”, a „jóérzűletű” követekhez csatlakozott és sokat tett azért, hogy több esetben is a „legfelsőbb érdekek” érvényesüljenek. Ferstl elismerően szólt logikus előadásmódjáról, s kiemelte: megszólalásai csak Deákéhoz és Kölcseyéhez voltak mérhetőek. A jellemzés szerint Császár az ország legjobb koponyái közé tartozik, s a Királyi Táblához történt kinevezését mindkét oldal kedvezően fogadta. A jobboldalhoz sorolták.

Gosztonyi Miklós²⁸ nem futott be jelentősebb megyei karriert, ez irányú tevékenysége Pest vármegyéhez köthető. Királyi tanácsos, személynöki ítélőmester. Nő,

²⁶ Bornemisza Gábor (1767/68–1840) hivatali pályáját Sáros megyében kezdte, 1825–27-es országgyűlésen első alispán és országgyűlési követ, 1828-tól a Királyi Tábla számfeletti, 1831-től rendszerinti ülnöke. 1833. február 17-én királyi tanácsossá, 1835. március 3-án a Hétszemélyes Tábla közbírájává nevezték ki az elhunyt Tihanyi Tamás helyére.

²⁷ Császár Sándor (1788–1850) Temes vármegye főjegyzője, majd másodalispánja, az 1825–27-es, az 1830-as és az 1832/36-os diétán követ, egészen 1834-ig, mikor is kormánypárti magatartása miatt követi tisztéből a megye visszahívta. 1828 és 1830 között a rendszeres bizottsági munkálatokat felülvizsgáló adóügyi albizottság jegyzői feladatait is ellátta. 1834 novemberétől a Királyi Tábla ülnöke, 1836 májusától királyi tanácsos. Az országgyűléseken az uralkodói érdekeket képviselte, a róla készült jellemzés szerint az ország legkitűnőbb jogászai közé tartozott.

²⁸ Gosztonyi Miklós (1796–1857) 1817-ben tiszteletbeli alügyész Pest megyében, 1820-ban ugyanott táblabíróvá nevezték ki, 1822-től a királyi-jogügyigazgatóság ügyésze. Részt vett a rendszeres bizottsági munkálatokat véleményező Pest megyei deputáció munkájában. 1830-tól a Királyi Tábla számfeletti, 1831-től rendszerinti bírása, 1833. február 17-től királyi tanácsos. 1835-től személynöki, 1837 márciusától országbírói ítélőmesterré nevezték ki. Báró Wesselényi Miklós perének referense volt a Királyi Táblánál. Később udvari tanácsos, 1842-től a váltófeltörvényszék elnöke.

evangélikus, sokoldalúan képzett és igen jó jogász hírében áll. Az 1836 májusában készült titkos jellemzés a Királyi Tábla egyik legjobb képességű tagjának nevezte. Az 1830-as diétán mint a Királyi Tábla számfeletti bírása Szerencsy Istvánnal együtt szerkesztette a magyar nyelvű országgyűlési naplót. Nyilvánosan nem szólalt fel, de magánkörben jóérzésűként nyilatkozott. Az 1832/36-os diétán hasonlóképpen viselkedett, ítélőmesterként mérsékelt és világos tervezeteket terjesztett elő az üléseken. Mindvégig igazságos és jóérzésű személyként tartották számon, általános megbecsülésnek örvendett, de befolyással nem rendelkezett.

Ifj. Gosztonyi Pál²⁹ királyi tanácsos, alországbíró – csakúgy, mint korábban apja³⁰ – Heves megyében futott be mintegy két évtized alatt jelentős megyei karriert, majd az első alispáni hivatalból emelkedett országos méltóságra. A titkos jellemzés szerint katolikus, nős, vagyonos, hazai jogban képzett, becsületes és jóérzésű személy. A két előző országgyűlés vitáiba nem kapcsolódott be, ezen a diétán az ügyvédi vizsgák szigorú elnökeként vált ismertté. Általános tiszteletnek örvendett, de nem volt befolyása.

Gyurcsányi Gábor³¹ Nógrád megyei hivatali karrier után lett a Királyi Tábla bírása. Az 1832/36-os diétán érseki ülnökként és altárnokmesterként vett részt. Katolikus, egyedülálló, sokoldalúan képzett, szelíd és jótermészetű, becsületes és igen jó híre van. A korábbi két országgyűlésen mint Nógrád másod- majd első alispánja volt jelen, s az ellenzékhez tartozott, bár az üléseken csak ritkán szólalt meg, hiszen követőarsa, Prónay János az opposzió valamennyi javaslatát határozottan támogatta. Az 1830-as diétán gyakran látogatta a Somssich Miklósnál és gróf Andrássy Györgynél tartott ellenzéki összejöveleket. Ekkor javasolta, hogy a protestánsok számára engedélyezzék valamennyi magasabb hivatal betöltését. A jellemzés szerint az 1832/36. évi országgyűlésen tevékenysége a hivatalos napló szerkesztésére korlátozódott, az ellenzék „üzelmeitől” mindvégig távol tartotta magát, általános megbecsülés övezte, de befolyással nem rendelkezett.

²⁹ ifj. Gosztonyi Pál (1781–1866) 1805-től a gyöngyösi járás alszolgabírája, 1811-től ugyanott főszolgabíró. 1814-ben másodalispánná, 1824-ben első alispánná választották. 1827 szeptemberétől alországbíró, majd ugyanezen év novemberétől királyi tanácsos. Formálisan ugyanakkor csak 1828. április 15-én mondott le alispáni hivataláról. (Bán Péter (szerk.) 2011: 412–413.) 1836. május 13-án az uralkodó a Hétszemélyes Tábla bírájává nevezte ki az előző évben meghalt Ghyczy József helyére, aki egyben Gosztonyi sógora is volt. Utódja az alországbírói székben 1837 februárjától Niczky János, a Királyi Tábla érseki ülnöke.

³⁰ Bán Péter (szerk.) 2011: 411–412.

³¹ Gyurcsányi Gábor (1789–1855) 1818-tól Nógrád vármegye másod-, 1828-tól első alispánja és követe az 1825/27. és 1830. évi országgyűlésen. 1832-től a Királyi Tábla érseki ülnöke, 1835. július 26-tól altárnokmester az egy hónappal korábban elhunyt Szutsits Józsefet követte e pozícióban. 1836. május 13-án az uralkodó királyi tanácsossá nevezte ki, 1840-től pedig a Hétszemélyes Tábla bírájává. A Konzervatív Párt egyik alapítója.

Földváry Ferenc³² a Királyi Tábla számfeletti bírása, katolikus, nős, vagyonos. Képzettsége felszínes és nincs különösebben jó híre. Az 1825/27-es diétán Heves vármegye első alispánjaként volt jelen, s heves ellenzékiinek mutatkozott, különösen az inszurrekció és a magyar nyelv kérdésében, s már ekkor azt javasolta, hogy a jövőben a törvények magyar nyelven készüljenek. Korábban főhadnagy volt a császári-királyi hadseregben, később inszurgens. S azt szerette volna, – vélhetően nem a legtisztább szándékból [így a titkos jellemzés] –, hogy az országban állandó lábra állítsák az inszurrekciót. Később a jóérzűtűekhez csatlakozott, a só- és adókérdésében azonban ismételtelen határozott ellenzéki álláspontot képviselt. Pyrker János László egri érsek, Heves megye főispánjának a hatására bizonyos ügyekben (koronázási hitlevél, újoncok megajánlása, vallásügy kérdése Horvátországban) a „legfelsőbb érdekeket” támogatta, a magyar nyelv és a cirkuláció kapcsán viszont megint csak az oppozícióval tartott. Az 1832/36-os diétán csak az országgyűlési jegyzőkönyv szerkesztésében vett részt, s mint az ellenzékkel bizalmas viszonyban álló személy támogatta báró Wesselényi Miklós ügyét, aki több alkalommal meg is látogatta Földváryt.

Markovics János³³ királyi tanácsos és a Királyi Tábla ülnöke, katolikus, nős, csupán illetményéből él. Sokoldalúan képzett és jó híre van. A Királyi Tábla egyik legszorgalmasabb bírása, az országgyűlési napló egyik szerkesztője volt. Jóérzűtű és becsületes embernek ismerték. 1834-ben Pozsonyban halt meg.

Matkovits István³⁴ 1835-ig személynöki ítélmester, majd a Hétszemélyes Tábla bírása, valamint a dunántúli evangélikus egyházkerület felügyelője. Nős, jó módú, a

³² Földváry Ferenc (1790–1842) 1811-ben tiszteletbeli aljegyzővé nevezték ki, 1814-ben másodalszolgabíróvá választották a gyöngyösi járásban. 1823 júliusában, ifj. Almássy József halálát követően főszolgabíróvá lép elő, 1824 decemberében pedig másodalispánná választja a közgyűlés. 1827 decemberében az alországbíróvá kinevezett ifj. Gosztonyi Pált követte az alispáni székben, e tisztségében az 1831-i tisztújító közgyűlés megerősítette. Az 1825–27. és 1830. évi országgyűlésen Heves vármegye követe volt. 1832-ben az uralkodó a Királyi Tábla számfeletti bírásává nevezte ki. (Bán Péter (szerk.) 2011: 398.) 1835-ben már a rendszerinti ülnök, 1837-ben sikertelenül aspirált a debreceni kerületi tábla elnöki székére. KLÖM VI: 594.

³³ Markovics János (1785–1834) gróf Wenckheim Ferenc jogügyi igazgatója, majd a kőszegi kerületi tábla számfeletti, majd rendszerinti ülnöke 1814 és 1829 között. 1829-től a Királyi Tábla számfeletti, 1829 és 1834 között rendszerinti ülnöke, a diéta alatt a latin nyelvű országgyűlési jegyzőkönyv szerkesztőjének nevezték ki. 1833. február 17-én királyi tanácsosi címet kap. 1830-tól a pesti egyetemen a jogi kar elnöke.

³⁴ Matkovits István (1771–1849) 1798–1801 Győr megye alügyésze, majd 1805-ig főügyész. 1815 és 1822 között a királyi jogügyigazgatóság ügyésze, majd országos ügyvéd. 1825 és 1828 között a Királyi Tábla számfeletti bírása, 1828-tól személynöki ítélmester, majd 1834 augusztus 27-én az előző évben elhunyt Szentkirályi László utódjaként a Hétszemélyes Tábla ülnökévé nevezték ki. 1835 és 1847 között a dunántúli evangélikus egyházkerület felügyelője is volt.

hazai jogban képzett és különösen rátermett jogász. Jó hírű és becsületes ember. A büntető ügyben elítélt gróf Beleznay apósa.³⁵ Az 1830-as országgyűlésen a jóérzűletűek közé számították, bár a nyilvános üléseken nem szólalt meg. Ugyanakkor a latin nyelvű naplót szerkesztette, s a titkos jellemzés szerint Platthy Mihállyal együtt mint személynöki ítélmestert gyakran és eredményesen vették igénybe – nyilván a kormányzati célok elérése érdekében. Tisztségét a következő országgyűlésen is sikeresen látta el egészen 1834 augusztusáig, mikor is a Hétszemélyes Táblára nyert kinevezést. Az országgyűlési tanácskozásokon nem szólalt meg, magánkörben azonban jóérzűletűként nyilatkozott meg. Általános megbecsülésnek örvendett, de nem volt befolyása.

Mérey Sándor³⁶ valóságos belső titkos tanácsos és császári-királyi kamarás, aranyaskantyús vitéz, az országos tartományi főbiztosság igazgatója és Somogy vármegye főispánja. Népes családja mellett nem rendelkezik jelentős vagyonnal, házi viszonyai meglehetősen rendezetlenek.³⁷ A titkos jellemzés szerint a Helytartótanács alelnökeként képességeihez mérten nem mutat kellő energiát és szorgalmat, főispánként pedig csak csekély vagy éppen semmilyen befolyást nem gyakorol Somogy megyére, amit a megyének a legfelsőbb érdekekkel ellentétes, legutóbbi követutasítása is bizonyít. Személynöki működése komoly károkat okozott, s ezek következményei kiszámíthatatlanok. Mérey esetében nem a megfelelő ismeretek hiányoztak, hanem a diétai tapasztalat és a kellő megfontoltság. A jellemzés két epizódot emelt ki személynöki tevékenységéből: az 1833. január 10-én az országgyűlési újság körül kialakult vita alkalmával elhangzott szerencsétlen kijelentéseit és a Tagen-ügy kirobbanásakor

³⁵ Gróf Beleznay Ferenc (1812–1867) Matkovits Apollóniát vette el. Beleznay 1835. március 18-án János nevű testvérét és annak feleségét súlyosan megsebesítette, Kónya József megyei esküdtet pedig agyonlőtte.

³⁶ Mérey Sándor (1779–1848) 1802-ben távollévő főrend követekén, 1808-ban pedig Nyitra vármegye küldöttként vett részt a diétán. Királyi Táblai ügyvéd, a prímási javak kormányzója, 1808-ban beválasztották a magyar színészet pártolására létrehozott Pest vármegyei deputációba. 1823 és 1829 között a Helytartótanács tanácsosa. 1830 januárjában az uralkodó gróf Reviczky Ádám kancellár javaslatára a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosává és referendáriussá nevezte ki az alkancellárrá előlépett ifj. báró Eötvös Ignác helyére. (MNL OL A 49 Acta Praesidialia secretiora 1830:12) 1831 és 1845 között Somogy vármegye főispánja is volt. 1831. december 16-án Mailáth Györgyöt váltotta a személynöki tisztségben. 1833 április 14-től pedig a nyugdíjba vonuló Végh Istvánt követte az országos tartományi főbiztosság élén. Mérey drámafordítóként is ismert volt: 1792 és 1796, majd pedig 1806 és 1815 között angol, német, francia és olasz nyelvből fordított drámái színpadra is kerültek. Shakespeare Lear király című művét Szabolcs vezér címen magyarította. Bayer 1909: 274–275.

³⁷ A dokumentum minden bizonnyal Mérey tetemes adósságaira célzott. Vö. az alábbi felségelőterjesztéssel: MNL OL A 49 Acta Praesidialia secretiora 1831: 194. 858r.

elkövetett levezető elnöki hibáit. Másfelől az uralkodóhoz hű Méreyt az ellenzék hangadói ellenségüknek tekintették, s a kormányzatot és magát Mérey személyét is kíméletlenül támadták. A dokumentum arra is kitért, hogy Méreyt a Királyi Tábla tagjai is magára hagyták és nem támogatták, s a jóérzületű követek körében is sokat veszített a korábban meglévő megbecsülésből és bizalomból.

Ifj. gróf Nádasdy Lipót³⁸ Komárom megye adminisztrátora, császári királyi kamarás, a Királyi Tábla bárója. Katolikus, nős, becsületes ember hírében áll, de a Komárom megyei ellenzék vezetőinek üzelmeit nem képes meggátolni. A titkos jellemzés szerint az ő elnöklése alatt történt, hogy a megye követutasításában mondta ki Magyarországnak Ausztriától való függetlenségét. Ugyanígy állást foglaltak az uralkodó V. Ferdinánd néven való címzése és a szólásszabadság ügye mellett, mely lépéseket az ellenzék egyik vezetőjének, Pázmándy Dénesnek a számlájára írták. Nádasdy magánkörben jóérzületűként nyilatkozott, általános megbecsülésnek örvendett, de nem rendelkezett befolyással.

Niczky János³⁹ a Királyi Tábla bírása, korábban Vas megye első alispánja és országgyűlési követe, katolikus, képzett, jómódú és jó híre van. A megelőző két diétán tüzes ellenzéki volt, jelentős befolyása volt az oppozícióra, s élvezte megbecsülésüket. Kezdetben ezen az országgyűlésen is az ellenzékhez csatlakozott. A diéta második szakaszában azonban mint jó és befolyásos szónok többször is a személynöknek a legfelsőbb érdekek védelmére irányuló törekvéseit támogatta és a jóérzületű követek pártjához csatlakozott, akik között általában is jó híre volt, s akik többször is tartottak nála konferenciát pl. a barsi leirat vagy a vallásügy kapcsán. A Királyi Táblára történt kinevezése után már nem gyakorolt közvetlen befolyást a tárgyalásokra. Ugyanakkor az ellenzék rosszallását vívta ki azzal, hogy Vas megyében az uralkodói érdekeket szolgáló követutasításokért munkálkodott. Azt is bebizonyította, hogy jelenleg a Királyi Tábla egyik legügyesebb ülnöke, s így az alnádori méltóságra is alkalmas lenne.

³⁸ Gróf Nádasdy Lipót (1802–1873) Pályáját Vas megyében kezdte: 1822-től aljegyző, 1825-től alszolgabíró. Még 1825-ben kinevezik a kőszegi kerületi tábla bírójává. 1832-től Komárom megye főispáni helytartója, 1833-tól 1840-ig a Királyi Tábla bárója, majd a Hétszemélyes Táblára nyer kinevezést, mely hivatalt 1846-ig viselte. 1837 februárjától Komárom megye főispánja. A Konzervatív Párt egyik alapítója. 1846-ban valóságos belső titkos tanácsos.

³⁹ Niczky János (1781–1860) 1816-tól Vas megye főjegyzője, 1824 és 1834 között pedig első alispánja, az 1825/27-es, 1830-as és 1832/36-os országgyűlésen egészen 1834-ig a megye követe. 1834 novemberében az uralkodó a Királyi Tábla érseki ülnökévé nevezte ki az 1833-ban meghalt Laszlovszky József helyére. 1836 májusától királyi tanácsos, 1837. február 18-tól alország-bíró, 1840-től a Hétszemélyes Tábla bírása. A Konzervatív Párt egyik alapítója.

Platthy Mihály⁴⁰ nádori ítélőmester, katolikus, nős (felesége a hírhedt Balogh János testvére⁴¹), jómódú, sokoldalúan képzett jogász, különösen a megyei adminisztrációban jártas. Mind megyéjében, mind az országgyűlésen kitűnően látta el jegyzői feladatait (mint kerületi jegyző, később pedig mint nádori ítélőmester), s a Királyi Táblán is igazságos ember hírében áll. Az 1825/27. évi diétán Bars megye első alispánjaként vett részt [valójában ekkor még főjegyző volt], az ellenzék meghatározó alakjaként és rátermett kerületi jegyzőként vált ismertté. 1828 és 1830 között, a rendszeres bizottsági munkák felülvizsgálatakor az úrbéri albizottságban általános megalégedésre vitte a jegyzői tollat, ám mégis a leghevesebb ellenzékiek társaságában lehetett látni. Mikor azonban felmerült annak reménye, hogy a Királyi Táblához nyer kinevezést, visszahúzódott és a nyilvános tárgyalásokon mérsékelt hangnemben szólalt fel. A titkos jellemzés szerint az 1830-as országgyűlésen a felsőtáblán mint nádori ítélőmester látta el a jegyzői feladatokat, még ekkor is érzékelhető volt azonban, hogy Platthy az ellenzék vezetőivel folyamatosan kapcsolatban áll. Ez aztán az 1832/36. évi országgyűlésen már nem volt megfigyelhető, s magánkörben is jóérzűletűként nyilatkozott.

Reviczky Imre⁴² a Királyi Tábla számfeletti bírása, katolikus, nős, meglehetősen képzett, de jelentéktelen ember. Korábban Pest vármegye főjegyzője [valójában főügyész] volt. Az üléseken nem szólalt meg, többnyire az ellenzék számára kedvező hírek terjesztésével foglalatzkodott, így például a magyar nyelv ügyét tárgyaló államkonferenciáival, melyen maga a kancellár vette védelmébe a magyar nyelvet Mailáth György országbíró alkotmányellenes támadásaival szemben. Nem élvezte a jóérzűletű követek bizalmát, és nem rendelkezett befolyással sem.

⁴⁰ Platthy Mihály (1788–1853) 1808-ban és 1811-ben távollévő főrendek követeként vett részt az országgyűlésen. 1822/23-ban a megyei ellenállás idején Bars megye főjegyzője, 1828–1829-ben a megye első alispánja. Az 1825/27. évi diétán Bars megye országgyűlési követe és kerületi jegyző, ahol a szintén kerületi jegyzői tiszteet betöltő Pozsony megyei Bartal Györggyel nagy elismerést vívott ki magának a rendek körében. Részt vett a rendszeres bizottsági munkálatokat felülvizsgáló országos kiküldöttség úrbéri albizottságának munkájában. 1830-ban már nádori ítélőmester (e tisztségben az 1829-ben hétszemélynökké kinevezett Szentkirályi Lászlót váltotta), 1836. május 13-án királyi tanácsos, 1837. február 23-tól pedig a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosa.

⁴¹ Balogh János testvére Balogh Borbála (1790–1881) volt.

⁴² Reviczky Imre (1785–1861) Pest-Pilis-Solt vármegyében 1815-től második alügyész, 1816-tól első alügyész, 1820-tól a megye táblabírája, 1823-tól tiszteletbeli rendes ügyész, 1829 és 1832 között főügyész, 1832-től a Királyi Tábla számfeletti bírása, 1835-től 1841-ig rendszerinti ülnöke. 1836. május 13-án az uralkodó királyi tanácsossá nevezte ki. 1841 és 1848 között a Hétszemélyes Tábla bírása.

Sombory Imre⁴³ a Királyi Tábla számfeletti ülnöke, református, nős, jó módú, képzett jogász, jó híre van. Az 1825–27. évi országgyűlésen mint Bihar vármegye másodalispánja vett részt. A róla készült titkos jellemzés az ellenzékhez sorolta. 1828 és 1830 között részt vett az operátumokat felülvizsgáló adó-biztossági albizottság munkájában, ahol a Temes megyei Császár Sándorral kidolgozott egy javaslatot az adóterhek arányos elosztásáról. A viták alkalmával mérsékelt ellenzékiként viselkedett, a jobbagytelken élő nemesek megadóztatását azonban nem támogatta. Sombory 1830-ban különösen a tanácskozások elején már az uralkodói érdekek mellett szólalt fel, többek között a koronázási hitlevél, a cirkuláció vagy az újoncmegajánlás kérdésben. Az országgyűlés vége felé ismét az opposícióhoz csatlakozott, ott azonban korábbi viselkedése miatt már sokat veszített hiteléből és befolyásából, ráadásul úgy vélték, a Magyar Királyi Udvari Kancelláriával bizalmas viszonyban áll. Az 1832–36-os diétán csak az országgyűlési napló szerkesztésével foglalkozott, ez alkalommal a titkos jellemzés ismét az opposícióhoz sorolta, és olyan személynek tartotta, aki az ellenzék bizalmát élvezzi, s báró Wesselényi Miklóssal is kapcsolatban volt. Ezért a jóérzésű követek csak kevéssé bíztak benne.

Somssich Pongrác⁴⁴ személynök, császári királyi tanácsos, Baranya megye főispánja, katolikus, nős, sokoldalúan képzett, és minden területen jártasságot szerzett. Vagyonos, jó módú és nagyon becsületes ember hírében áll. Az 1825/27-es országgyűlésen, melyen mint Somogy megye első alispánja és követe vett részt, az ellenzékhez tartozott, és olykor figyelemreméltó szónoki képességeit mozgósítva harcolt a kormányzat számára fontos indítványok ellen. A rendszeres bizottsági munkálatok felülvizsgálatakor a közjogi albizottság tagja volt, s azzal a javaslattal keltett figyelmet, amely a szabad királyi városok valamennyi polgára számára lehetővé akarta tenni a nyilvános ügyekben való részvételt, hogy ezáltal is növelje a nyilvánosság

⁴³ Sombory Imre (1784–1871) Bihar vármegye másod-, majd 1828 és 1832 között első alispánja, részt vett az 1827:8. tc. által kirendelt országos deputáció adóügyi albizottságának munkájában. 1832 és 1836 között a Királyi Tábla számfeletti, 1836-tól rendszerinti ülnöke. 1836. május 13-án az uralkodó királyi tanácsossá nevezte ki. 1841-től a debreceni kerületi tábla elnöke, udvari tanácsos, 1846-tól 1848-ig Szabolcs vármegye főispánja.

⁴⁴ Somssich Pongrác (1786–1849) 1811-ben Baranya megyében szolgabíró, 1824-től első alispán. 1825/27. évi diétán a vármegye ellenzéki szellemű követe. 1828 és 1830 között részt vett a rendszeres bizottsági munkálatokat felülvizsgáló országos deputáció közjogi albizottságában. 1830-tól már alnádor, a Magyar Tudós Társaság igazgatósági tagja, 1832-től Pest vármegye főispáni helytartója. 1833 júniusában Mérey Sándort váltotta a személynök székben. 1835. július 3-án Baranya vármegye főispánjává nevezték ki. 1839-ben megvált a személynöki hivataltól (utódja majd Szerencsy István lesz), s államtanácsosi rangot, 1845-ben pedig grófi címet kapott.

szellemét. Az 1830-as diétán mint alnádor az alsótáblán csak egyszer vezette az ülést, ráadásul ellenzéki szellemben, s az ellenzék titkos törekvéseiben mindvégig részt vett. Ebben az időszakban a népszerűség iránti törekvését nem lehetett nem félreismerni. Az 1832/36-os országgyűlésen alnádorként csak egyetlen egyszer szólalt fel az üléseken. Mivel személynök elődjének, Mérey Sándornak a melléfogásai miatt a fékevesztett ellenzékkel szemben kellemetlen helyzetbe került, az országgyűlési napló felülvizsgálatától megfosztották, ezért arra törekedett, hogy az országos üléseken a legfelsőbb érdekek szempontjából fontos tárgyak előmozdítása érdekében lehetőségeihez képest mindent megtegyen. Azt a vádat, hogy a káptalani és a városi követeket a megyeiekkel szemben nem támogatta a kellő mértékben, a jóérzű követek megalapozatlannak tartották, mivel ezt a két rendet a korábbi két diétán és az 1832/36-os országgyűlés elején is mostohábban kezelték, mint a tárgyalások későbbi szakaszában. Az ellene felhozott legkomolyabb vád azonban az volt, hogy mint személynök félénk és engedékeny volt az oppozícióval, és hogy az úrbéri operátum tárgyalásakor túl „arisztokratikusan” viselkedett, pedig gróf Mailáth Antaltól és magától a nádortól is sok tanácsot kapott, amelyeket a tárgyalások alatt pontosan követett. Somssich arra törekedett, hogy a követek szavazatát a legfelsőbb érdekek számára megnyerje, magánkörben mindvégig jó érületüként nyilatkozott, és amikor már nem tudta az ellenzék vezetőinek anarchikus törekvéseit kellőképpen ellensúlyozni, akkor is élvezte a jóérzű követek teljes bizalmát. Általánosan megfogalmazódott az a vélemény, hogy az országgyűlés befejezése után a nehéz körülmények között kifejtett fáradozásai és erőfeszítései miatt uralkodói kitüntetésre is érdemes lenne.

Szerencsy István⁴⁵ királyi tanácsos és a Magyar Királyi Udvari Kancellária referendáriusa. Katolikus, özvegy,⁴⁶ sokoldalúan képzett, nagy ügyismerettel rendelkezik. Az 1825–27-es diétán Ung vármegye követeként vett részt. A titkos jellemzés szerint a kitűnő szónoknak mutakozó fiatalember az országgyűlési vitákban e képességét a legfelsőbb érdekek szolgálatába állította. Ennek eredményeként az operátumok felülvizsgálatakor már mint helytartótanácsi titkár vett részt a közjogi albizottság

⁴⁵ Szerencsy István (1793–1850) 1817-től 1827-ig Ung vármegye első aljegyzője, országgyűlési követe, 1827-ben főjegyző, mely tisztségéről rövidesen lemondott, és a Helytartótanács titkára lett. Tagja volt a rendszeres bizottsági munkálatokat felülvizsgáló közjogi albizottságnak. 1830-ban a Királyi Tábla számfeletti bírájává nevezték ki. 1833 és 1835 között személynöki ítélmester, Szerencsyt az elhunyt Dessewffy Bertalan helyére nevezték ki. 1835. december 21-től a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosa egészen 1839-ig. 1837 és 1845 között Arad vármegye főispánja. 1939-től 1847-ig személynök, 1847-ben gróf Keglevich Jánost követte a főpohárnokmesteri székben, mely tisztséget 1848-ig töltötte be.

⁴⁶ Felesége, Ibrányi Anna 1825-ben halt meg.

munkájában, s ekkor készített egy tervezetet a sajtószabadságról, melyet nyilvánosan soha nem tárgyaltak meg. A megyei igazgatásban való gyakorlati ismeretei, az országgyűlési tanácskozásokban és a dikasztériumok ügyeiben való jártassága miatt 1830-ban a Királyi Táblára nevezték ki, ahol szintén az egyik legkitűnőbb ülnök volt, kitűnt gyorsaságával és szorgalmával. Éppen ezért még az 1832–36. évi országgyűlés idején személynöki ítélőmesterré lépett elő, majd az uralkodó 1835. december 21-én a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosává nevezte ki. A titkos jellemzés arra is kitért, hogy Szerencsy elhunyt felesége, Ibrányi Anna révén jelentős vagyon birtokosává vált, és anyósa (aki egy Klobusiczky grófnő)⁴⁷ halála esetén ezt várhatóan jelentős mértékben gyarapítani fogja. Több grófi családdal, így a Csákyakkal, Szirmayakkal és a Reviczkyekkel áll rokonságban, csakúgy mint a báró Vécsey családdal. Egyetlen leánya gróf Cziráky házában nevelkedett. S bár Szerencsy jó tulajdonságait, vallásosságát nem lehet tagadni, nem mindig a legszolidabb női ismeretségeket köti, s nem viselkedik kellően tapintatosan férfi cselédeivel szemben sem.

Báró Vay Miklós⁴⁸ császári királyi kamarás a Királyi Tábla bárója, Borsod megye adminisztrátora. Nős, igen gazdag, sokoldalúan képzett, a titkos jellemzés szerint szélsőségesen liberális, de becsületes ember hírében áll. Az 1830. évi országgyűlésen (ahol Zemplén követeként vett részt) kitűnő szónoknak bizonyult, de ezt a képességét csak az ellenzék érdekében használta [így a jellemzés], miközben a tárgyalások alatt végig kétértelműen viselkedett, így egyik pártnak sem volt igazán hasznára. Támogatta a sajtószabadság ügyét, az előleges sérelmek orvoslását, valamint azt, hogy a koronázási diplomába beemeljék az 1792. évi 3. törvénycikket, és szorgalmazta az uralkodónak Magyarországon lakását. Ugyancsak támogatta, hogy a rendek felvilágosítást kapjanak az újoncmegajánlás szükségességének okairól, a cirkuláció mellett foglalt állást, ugyanakkor megszavazta az abaúji követ, Komáromy István indítványát a 48 ezer újonc kiállításáról. A kerületi ülésen a magyar nyelv ügyében hosszú és nagy tetszéssel fogadott magyar nyelvű beszédet tartott. Mégsem rendelkezett

⁴⁷ Klobusiczky Mária

⁴⁸ Báró Vay Miklós (1802–1894) 1824 és 1827 között Zemplén megye tiszteletbeli aljegyzője, 1827-től főjegyző, ugyanebben az évben első alispánná választják. Az 1830-as országgyűlésen Zemplén megye követe. Az újonckérdésben követtársával, Szirmay Antallal ellentétesen szavazott. A közvélekedés szerint jutalmul 1831-ben császári királyi kamarási címet kapott, 1831-ben pedig Borsod vármegye adminisztrátorává nevezték ki, a tisztséget 1844-ig viselte. 1831-ben a parasztfelkelés idején teljhatalmú királyi biztos. 1832 és 1841 között a Királyi Tábla bárója, 1841 végén a Hétszemélyes Tábla ülnökévé nevezték ki. 1844-től koronaőr. Ugyanebben az évben Mérey Sándort váltja a tartományi főbiztosság élén. A galíciai felkelést követően 1846-ban ismét teljhatalmú királyi biztossá nevezik ki. 1841-től a tiszántúli református egyház-megye főgondnoka.

különösebb befolyással, mert – bár nem tartotta távol magát az ellenzéki kluboktól – a kancellár kegyeltjeként tartották számon. Az 1832/36-os országgyűlésen az ellenzékhez tartozott, és ellenzéki szellemben szólalt fel a felsőtáblán. Befolyással bírt a rendi ellenzékre is, különösen a protestánsokra, s végig azon fáradozott, hogy javaslataik támogatást nyerjenek. Támogatta az önkéntes örökváltságot, illetve Borsod megyének az országgyűlés elhalasztásával kapcsolatos kívánságát, mivel a diéta szerinte az úrbéri V. törvénycikk 2. paragrafusának bukása után már semmi jót nem hozhat az ellenzék számára. A jellemzés szerint Vay ellenzékiisége inkább a vallási fanatizmuson, mint politikai meggyőződésen alapul. Nagy támogatója volt az ellenzéki kluboknak és az egzaltált jurátusnak, Pulszky Ferencnek,⁴⁹ akit a pozsonyi Társalkodási Egylet alapítójaként tartottak számon. Egyik legnagyobb tisztelője és támogatója volt báró Wesselényi Miklósnak, akit ügyének állásáról folyamatosan tájékoztatott bécsi kapcsolatai révén. Emiatt nagy tekintélye volt az ellenzék körében és jelentős befolyással rendelkezett, mindezek miatt a kormány egyik legveszélyesebb ellenfelének lehet tekinteni.

Végh Ignác⁵⁰ királyi tanácsos, országbírói ítélőmester, katolikus, nő, sokoldalúan képzett, minden tekintetben jó híre van. Az 1825/27. évi országgyűlésen mint Fejér vármegye követe vett részt, s már ekkor megmutatkoztak kiváló képességei és a kormány iránti lojalitása. Soha nem tartott attól, hogy az ellenzékkel ellentétes véleményét nyíltan hangoztassa, s ezzel komoly szolgálatot tett a kormánynak. Az 1830-as diétán már mint országbírói ítélőmester volt jelen, s bár ott nem volt semmilyen hatásköre, magánbeszélgetések alkalmával ellenzékiként nyilatkozott meg. Az 1832–36. évi országgyűlésen azonban már nem volt kifogás ellene, s a Királyi Táblán is igazságos és ügyes előadóként tartják számon.

⁴⁹ Pulszky Ferenc Vay Miklós mellett volt jurátus Pozsonyban 1834 márciusától.

⁵⁰ Végh Ignác (1789–1842) Hivatali pályáját Fejér megyében kezdte 1816-tól 1827-ig főjegyző és a megye országgyűlési követe az 1825–27. évi diétán. Az 1827:8. törvénycikkkel kinevezést nyert az operátumokat felülvizsgáló országos bizottság tagjai közé. 1828-tól a Magyar Királyi Udvari Kancellária titkára, 1829-től 1837-ig országbírói, 1837. április 18-tól nádori ítélőmester, majd a váltófeltörvényszék első elnöke lesz.

Az 1843/44. évi városi reform Kassa szemszögéből

Jól ismert, hogy a reformkori országgyűlések sorában a szabad királyi városok ügyét a legnagyobb részletességgel az 1843/44. évi diéta tárgyalta. A városok belső igazgatásának, illetve országgyűlési jogállásának reformját célul tűző, több mint 400 paragrafusból álló törvénytervezet szándéka szerint átfogó megoldást kívánt adni a kortársak által összefoglalóan „városi kérdésként” emlegetett probléma-együttesre, döntően a liberális nemesi-értelmiségi ellenzék elképzelései alapján.¹ A városokkal kapcsolatos kortárs politikai csatározások gyűjtőpontjában elsősorban az állt, hogy a harmadik rend az 1825-ös országgyűléstől kezdve a szabad királyi városoknak összességében csak egyetlen diétai szavazatot volt hajlandó elismerni. Ez magyarázza, hogy az 1843/44. évi diétának a városi reformról szóló vitáit a szakirodalom is legfőképpen a városi szavazatjog kérdésére koncentrálva, országos léptékben vizsgálta.²

A városi kérdésnek azonban emellett számos más, a városok irányítását, belső igazgatási rendjét, vagyis „belszerkezetét” érintő, szintén komoly vitákat kiváltó, további probléma is részét képezte, köztük olyan horderejűek is, amelyek túlmutattak a városok horizontján, és végső soron az egész rendi-politikai berendezkedést érintették.³ Jelen tanulmányban arra vállalkozom, hogy ennek a városok, de az egész reformkori átalakulás szempontjából is kiemelkedően fontos törvénytervezetnek az országgyűlési vitáit egy másik perspektívából, az egyik jelentős szabad királyi város, Kassa szemszögéből tegyem vizsgálat tárgyává. Az alábbi elemzés központi kérdése tehát az, hogy miként viszonyult Kassa a városi reform ügyéhez, és milyen

¹ Törvény Cikkely. A királyi Városokról. Pozsony, 1843.

² Például Bánk 1914; Gárdonyi 1926; Takács 1932. Az 1843-as vita előzményeiről lásd például Szócs 1996. Az 1843-as városi törvénytervezetről, országgyűlési vitájáról és a reformnak a 18. sz. végére visszanyúló előzményei szélesebb áttekintéséhez lásd Csizmadia 1943: 97–166. Ed-digi tanulmányaimban a városi törvénytervezettel kapcsolatos vitákat, különböző vonatkozásait magam is országos léptékben vizsgáltam, lásd pl. Czoch 2009, 2017.

³ Általában véve, miként azt például Szalay László az országgyűlés kerületi ülésén kifejtette, a városok tervezett reformját a liberális ellenzék mintának tekintette a következő lépésben a vármegyék, és az egész ország politikai berendezkedésének átalakításához. Lásd Kovács (szerk.) 1893–1894: II. 482–486. 63-ik. ker. ülés, 1843. szept. 27.

álláspontot foglalt el a városok helyzetéről folytatott országgyűlési vitákban? Ennek megértéséhez azonban nem elég csupán az országgyűlési vitákra összpontosítani, hiszen a rendek a diéta előkészületei során alakították ki a követutasításokban rögzített politikájukat. Ezért a jelen tanulmányban elsőként azt veszem szemügyre, hogy miként készült a város az országgyűlésre, annál is inkább, mivel, mint látni fogjuk, a követválasztás és az utasítás kidolgozásának a módja egyúttal a városokkal kapcsolatos reformelképzelésekre is hatással volt, de azért is, mert Kassa országgyűlési politikáját nagyban meghatározták azok az egyeztetések, amelyek a diétát megelőzően a városok között zajlottak.

A városi törvénytervezet végül alapvetően az udvar ellenállása, illetve az alsó- és a felsőtábla közötti nézetkülönbségek miatt nem emelkedett törvényerőre, de a róla folytatott viták egyedülálló lehetőséget kínálnak a városokkal kapcsolatos politikai nézetek, a városok korabeli megítélésének, helyzetének elemzésére. Mindent egybevéve, azt remélem, hogy a választott megközelítési mód, vizsgálati lépték segítségével nem „csupán” a fókuszpontba állított Kassa sajátosságaira, országgyűlési politikájára világíthatunk rá, hanem ezen keresztül általánosabban a rendi társadalmi-politikai berendezkedés átalakulása összetett folyamatának egy fontos momentumába is bepillantást nyerhetünk.

Az országgyűlés előkészületei

Az 1843-ra kitűzött országgyűlésre való felkészülés Kassán meglehetősen viharos körülmények között vette kezdetét. A 12 tanácsosból álló, legszűkebb irányító testület, a városi tanács (másként „bel tanács”) és – elvileg legalábbis – a polgárság egészének képviseletében mellette működő, Kassán 60 polgárból álló „választott község” (vagy „kül tanács”) 1842. május 12-én tartotta közösen azt az ülést, amelyen felállították „az országgyűlési tárgyakra nézve megbízott állandó választmányt”.⁴ Lényegében egy olyan döntés-előkészítő grémiumról volt szó, amelynek a tanács meghatározó

⁴ A tanácsi határozatokat a Kassa Városi Levéltárban (Archiv Mesta Košice: AMK) őrzött Tanácsulések jegyzőkönyvéből (1840-ig *Protocollum sessionum magistratualium*), a továbbiakban TÜJ rövidítéssel hivatkozom, először az év, majd a határozat számának megadásával. A május 12-i ülés határozata tehát: AMK TÜJ 1842/2765. A határozatokhoz tartozó iratokat ugyanolyan sorszámmal látták el, ha pedig az adott ügy elhúzódott, több határozat született a tárgyban, az iratokat gyakran egybegyűjtötték, és rendszerint a vonatkozó utolsó határozat iratához kapcsolták. Ha az iratokra hivatkozom, azt külön TÜJ Iratok jelöléssel jelzem. Az idézeteket a mai helyesírás szabályai szerint közlöm.

szerepet szánt a város országgyűlési politikájának kialakításában.⁵ Ez magyarázza azt a tanácsi rendelkezést is, hogy a választmány a gyűléseit a városházán fogja tartani, azt előzetesen meghirdetik, és az állandó tagok mellett minden tanácsosnak és választópolgárnak is jogában áll részt venni a tanácskozásaikon. A választmány ettől kezdve egészen a diéta bezárásáig folyamatosan működött.

A májusi ülésről készült jegyzőkönyv rövid tudósítása szerint a választmány tagjai „közmegegyezéssel neveztettek”: a belső tanácsból és a választott községből is 5-5 fő, továbbá a városi főjegyző illetve a választott község írnoka került be a grémiumba. Hogy miként is jött létre a kinevezések feletti közmegegyezés, arról a jegyzőkönyv nem tudósít. A tanácsi határozathoz csatolt iratokból ugyanakkor kiderül, hogy az ülésen az egyik választó polgár azt indítványozta, hogy az országgyűlési követek utasítását kidolgozó választmányba javasolt minden tagról, ideértve a belső tanács tagjait is, egyedül a választott község dönthessen, méghozzá titkos szavazás útján.⁶ Ezt az indítványt azonban még helyben elvetették, mivel – ahogy az egyik tanácsos, Haske Sándor megfogalmazta – „az efféle választmányi kinevezések [...] egyedül a Tekintetes Nemes Tanácsnál és illetőleg annak elnöki jussaihoz számíthatók”, a választott községnek eddig soha nem volt ilyen joga, a kívánság teljesítése a városok belső rendjében „lényeges, felsőbb rendelkezések által is tilalmas újítást” jelentene. Az említett tanácsos, aki egyébként a megelőző országgyűlésen a város egyik követe volt, egyúttal azt is kijelentette, hogy egy ideje „súrlódások” vannak a tanács és a választott község között, „amelyek által a közjó előmozdítására oly annyira szükséges egyetértés a Tanács törvényes hatóságának megszorításával háborgattatik”. Ennek pedig szerinte az az oka, hogy egyes választott polgárok „nyughatatlanságot” keltenek.

A tanácsosnak ez az általánosságban, konkrét esetek és nevek említése nélkül elhangzott kijelentése nagy felháborodást okozott a választott községben. Még aznap külön tanácskozást tartottak, ahol úgy döntöttek, írásban fordulnak a tanácshoz, hogy szólítsa fel Haskét a szerintük alaptalan vádjainak pontosítására, nevezze meg, kik lennének, akik csak „zenebonát, izgákat és nyughatatlanságot csinálnak”, más különben a sértést kénytelenek a választott község egészére érteni. A tanács azonban e

⁵ Az ülés jegyzőkönyve szerint a választmány feladata a követutasítás kidolgozásán túl az összes országgyűléssel kapcsolatos ügy előzetes megtárgyalása, és ezekről „adatokkal támogatott véleményes jelentés” készítése. Másutt is volt hasonló, lásd például Pest 1843. aug. 27-én kelt levelét, melyhez mellékeltek az „országgyűlési tárgyak előleges megfontolásával foglalkozó küldöttség” jelentését. AMK TűJ Iratok. 1844/ 4946.

⁶ A számos iratból álló csomó együttesen az AMK TűJ Iratok 1843/2224. szám alatt található. A konfliktus következő ismertetésénél az idézetek az ide csatolt iratokból származnak.

helyett, pontosan Haske indítványára, nyomozást rendelt el a megfogalmazott vádak kivizsgálására. Miután erről a választott község „nagy megilletődéssel” értesült, a tanácsot a nyomozás leállítására kérte. Amikor pedig, többszöri üzenetváltás után, a tanács erre nem volt hajlandó, a panaszáról az uralkodónak címzett feliratot fogalmazott meg, amit a választott község élén álló polgárnok azzal adott át a tanácsnak, hogy amennyiben nem továbbítja, akkor közvetlenül fogják felterjeszteni. A tanács eleget is tett ennek, de a választott község folyamodványát csak az augusztus elején lezárult saját nyomozásának eredményét is tartalmazó levéllel együtt küldte fel a kormányszármak.

A nyomozás irataiból az derül ki, hogy a tanácsos megjegyzése nem volt légből kapott. A vizsgálat során több ügy is terítékre került, amelyek a választott község és a tanács közötti „súrlódásokról” tanúskodnak. Ezek háttérében legtöbbször hatásköri kérdések álltak. A legkomolyabb ügynek minden bizonnyal azt tekinthetjük, amikor a választott község 1842 tavaszán, nem sokkal tehát az országgyűlési választmány felállításáról rendelkező ülés előtt, a tanács háta mögött azzal a kéréssel fordult a legközelebbi, 1841 nyarán tartott városi tisztújítást felügyelő királyi biztoshoz, hogy azt részletesen ismételjék meg a főbírói, polgármesteri és a kapitányi tisztségre vonatkozóan.⁷ A tanácsí nyomozás emellett több olyan közelmúltbeli esetre is kitért, amikor a tanács és a választott község egyes tagjai a tanácskozásokon megkövetelt illemszabályok kereteit túllépő hangos szóváltásba keveredtek, sőt néha a vitájuk annyira eldurvult, hogy a felek egymást tettelességgel fenyegették, de még a párbaj is szóba került közöttük. A tanács és a választott község kölcsönös vádaskodására mindenesetre a Helytartótanáctól csak több mint fél évvel később, 1843. március 14-i kelettel érkezett egy rövid válasz, melyben a kormányszék lényegében egyik fél mellett sem foglalt állást, hanem mindkettőt arra utasította, hogy törekedjenek a kölcsönös egyetértésre és a barátságos viszony fenntartására.

Bár a későbbi fejlemények tükrében esetleg hajlamosak lehetünk az általánosabb elvi, liberális törekvések jelentkezésének tekinteni a konfliktust kiváltó felvetést, de igazából nem lehet megállapítani, hogy ilyen megfontolások milyen szerepet játszhattak ebben. Mindenesetre az iratokból egyértelműen csak a belső tanáccsal szembeni elégedetlenség, bizalmatlanság, a két testület közti rivalizálás, illetve a választott község illetékessége kiterjesztésének szándéka olvasható ki, és a vita a továbbiakban nem a választmány kinevezésének módjáról, hanem általánosságban a választott község tekintélyét ért sérelemtől, és a tanáchoz fűződő viszonyáról szólt. Az is világos továbbá, hogy az országgyűlési választmány kinevezésének gyakorlatán a tanács ekkor nem kívánt változtatni, és a kezdeményezés a választott községben is kisebbségben maradt.

⁷ Erről lásd még Czoch 2015.

A városi vezetésnek azonban 1842 végére jelentősen módosult az álláspontja, amiben nagy szerepet játszott a városok között megélt politikai eszmecsere. Az országgyűlésre készülődve ugyanis számos város kapcsolódott be abba a körlevelezésbe, amelyben a negyedik rend összefogását szorgalmazták, és ennek érdekében tudósították egymást az általuk követendőnek tartott országgyűlési politikáról, amihez egyúttal a többiek támogatását kérték. Abban nem volt különbség, hogy mindannyian követelték a legnagyobb sérelmük orvoslását, vagyis a fejenkénti országgyűlési szavazatjoguk helyreállítását, és abban sem, hogy ehhez az uralkodó támogatásában reménykedtek. A Kassára is eljutó levelekből azonban az is látható, hogy a követendő stratégia részleteit illetően már korántsem volt ekkora az összhang. A kassai tanács tehát már többféle hozzá eljutott vélemény ismeretében alakította ki a saját álláspontját. Amint írták, „Sopron, Szabadka, Zágráb, Késmárk, és Eperjes e közös ügy iránt kiadott, s hozzánk is megérkezett lelkes körleveleiket igen szívesen üdvözlöttük, és valóban baráti atyafiságos rokonszenvvel fogadtuk, mert bár a teendők választásában különböznek, de a köz cél elérésére s a közös szent ügy kivívására egyforma lelkesedéssel törekvőknek találtuk.”⁸

Nehéz rekonstruálni, hogy honnan, melyik városból indult ki a körlevelezés formát öltő egyeztetés. Inkább az látszik valószínűnek, hogy egymástól függetlenül egyszerre több városi vezetésben is felmerült ennek szükségessége, mindenestre úgy tűnik, az első kezdeményezők között volt Késmárk, Sopron, Szabadka, Szatmárnémeti és Székesfehérvár is.⁹

⁸ AMK Tűj Iratok 1842/6854.

⁹ Csizmadia Andor röviden megemlíti, miszerint „több város” kérte a kormányt a követválasztás jogának kiterjesztésére, de ő csak Szegedet és Székesfehérvárt nevezte meg. Csizmadia 1943: 134. Szabadkának a kassai levéltárban fennmaradt 1843. jan.30-i körlevele szerint az ő korábbi (1842. május 23.) körlevelükkel – amire, mint megjegyezték, több megye és város is pozitíven reagált – egyetértve gondolta tovább azt a véleményüket Késmárk, hogy a városok szavazatának korlátozása összefügg a követválasztás módjával, és ezért indítványozta a szepességi város, hogy terjesszék ki már a közelgő országgyűlés előtt a követválasztás jogát a polgárság egészére. Székesfehérvár pedig Késmárk erre vonatkozó javaslatát „törvényink szellemében teljesen kifejté, a választást hozott szabványa –statutuma– által részleteiben is meghatározá,” és azt terjesztette fel az uralkodónak. Szabadka eztán pedig már Székesfehérvár javaslatát követte, némi további módosítással (AMK Tűj Iratok 1843/1310.). Breznóbánya 1843. febr.17-i értesítésében azt írja, hogy Szabadka, Késmárk, Szatmárnémeti, Székesfehérvár javaslatával egyetértve náluk a tanács és a választott község önként lemondott az eddigi követválasztási és követutasítási jogáról, és Székesfehérvár példáját követve statutumot is alkottak az egész polgárság bevonásáról, amelynek módját részletesen ismertették (AMK Tűj Iratok 1843/1630.). Soprontól viszont fennmaradt egy még korábbi, 1841. febr. 23-án kelt levél, amiben éppenséggel a követválasztás bevett gyakorlata melletti érveket sorolnak, ugyanakkor arra

A legcélravezetőbb politikára vonatkozó javaslatokban lényegében három eltérő stratégia körvonalazódott. A városok egy része szerint arra kell törekedni, hogy okafogyottá váljanak azok a politikai berendezkedésekre irányuló legfontosabb kritikák, amelyekre hivatkozva a nemesség megtagadta a fejenkénti szavazat elismerését. A harmadik rend képviselői leginkább két dolgot vetettek a városok szemére: az uralkodói hatalomtól való túlzott függésüket, illetve azt, hogy a városi követek nem képviselik a polgárság egészét, mert sem a megválasztásukba, sem a követutasításuk kidolgozásába nincs beleszólásuk. Ezért ezek a városok már az országgyűlés előtt változásokat kívántak felmutatni e két területen, és ennek érdekében javasolták, hogy a követválasztásba és az utasítás kidolgozásába az egész polgárság beleszólást kaphasson. Ezt kezdeményezte, illetve támogatta Breznóbánya, Késmárk, Szabadka, Szatmárnémeti, Székesfehérvár, Szeged és ehhez csatlakozott Kassa is. Ezzel a stratégiával szemben állt az a vélemény, amely szerint a városok egyenkénti szavazata olyan sarkalatos, alkotmányos jog, aminek elismerése, tiszteletben tartása nem kapcsolható semmiféle feltételhez, vagyis független attól, hogy milyen – még ha akár jogosan bírálható is – a városok politikai berendezkedése. Az ide sorolható városok (pl. Besztercebánya, Sopron) tehát mindenekelőtt ezen elvi megfontolás miatt tartották elhibázottnak az előbbi csoport törekvéseit, de a polgárság egészének a követválasztásba és a követutasítás kidolgozásába való bevonását – legalábbis Besztercebánya, Sopron – egyébként is elutasították, és az érvényben lévő szokások fenntartása mellett érveltek. E városok között voltak olyanok is, akik azt szorgalmazták (például Sopron), hogy a városi követek egységesen és azonnal vonuljanak ki a diétáról, ha a tanácskozások elején rögtön nem garantálják számukra a városonkénti szavazatot. Végül, megemlíthető még egy olyan, köztesnek tekinthető álláspont is, amely nem utasítja el a városok „belszerkezete” reformjának keretén belül a követválasztás módjának átalakítását, de azt nem előzetesen, külön statutumok alkotásával, hanem csakis az országgyűlésen elfogadott törvény keretében tartja elfogadhatónak. Elveti ugyanakkor a diétáról való kivonulást is, helyette a városi követek közös, „férfias” fellépését szorgalmazza (például Debrecen).¹⁰

A kassai tanács és a választott község az országgyűlési választmánynak a „szabad királyi városok erőszakosan elnyomott ország gyűlési egyenkénti szavazata tárgyában” készített javaslatát a december 29-i ülésén tárgyalta, és egész terjedelmében

szólítják a városokat, hogy vonuljanak ki a diétáról, ha nem adják meg a fejenkénti szavazatukat (AMK TűJ Iratok 1843/1224.).

¹⁰ Az említett városok véleményét részben utalásokból, részben a kassai levéltárban fennmaradt körleveleikből rekonstruálhatjuk. Lásd AMK TűJ 1843/431; AMK TűJ Iratok 1843/1224, 1843/1227, 1843/1310, 1843/1630, 1843/1963.

egyhangúan elfogadta. Ennek értelmében úgy döntöttek, hogy folyamodványt nyújtanak be az uralkodóhoz, és erről, illetve az álláspontjukról a többi szabad királyi várost és a vármegyéket is külön-külön körlevélben értesítik. Az uralkodótól három dolgot kértek: a fejenkénti szavazatjog biztosítását, a követválasztás jogának kiterjesztését az egész polgárságra, és azt, hogy a városok kormányzati felügyelete kerüljön egyedül a Helytartótanács hatáskörébe. Az első, legfontosabb kérés kapcsán utaltak a városi követeknek még 1835-ben az uralkodóhoz címzett folyamodványára, amelyben ezen sarkalatos joguk fenntartását kérték, de amire azóta sem kaptak választ. Azonban, mint írták, nincs kétségük afelől, hogy az uralkodó, mint a törvények dicső fenntartója, támogatni fogja kérésüket.

A két másik kérést az uralkodónak a következőképpen magyarázták. Mivel a törvény nem a harmadik rend oldalán áll, ezért ők a városi szavazatok megszorítását azzal indokolják, hogy „némely hiányok vannak a királyi városok közigazgatásában”. A tanács elismeri, hogy ilyenek csakugyan léteznek, és a maguk részéről készek is a kijavításukra „józan megfontolás után”. Azt azonban a kassai vezetés „meg nem engedheti”, hogy ezekre hivatkozva „a törvényhozó testület egyik töredéke, élő sarkalatos törvényeket önhatalmával félre vethessen”. Ennek előrebocsátásával ugyanakkor úgy vélik, már az országgyűlés előtt van olyan, amit a „törvényhozáson kívül” is javítani lehet, és amit azért tartanának kívánatosnak, mert így lehetne „egyszersmind a királyi városok szavazása ellen gördíteni szokott ellenvetéseket megszüntetni”. A kassai vezetés szerint „leginkább pedig fel szokott hozatni a Kir. Városok ellen a megszorított követválasztás és Felsőged magyar udvari Kincstártóli függésük”. A követválasztást illetően úgy érvelnek, hogy ennek módja „sem törvényen sem állandó szokáson nem alapulván, az különböző és időről időre változó volt” ezért a megváltoztatása nem ütközne törvényes akadályba és célszerűnek látnák, ha ezt a királyi meghívó levél egységesen úgy rendelné el, hogy a követeket az egész polgárság szabadon választhassa. Itt érdemes megjegyezni, hogy a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint a kassai választott község már 1841 őszén kezdeményezte a belső tanácsnál, hasonló érvek alapján, hogy a követeket a vármegyék példáját követve „az egész városi polgárság közül minden kijelölés nélkül és az egész városi polgárok összege által” válasszák. A belső tanács azonban ezt az indítványt akkor még elutasította azzal, hogy ilyen változtatást, amely „az eddig létező rendet[...] sarkaiban megrendítené”, egyszerű határozattal nem lehet bevezetni, tárgyalására ezért a majdani követutasítás kidolgozásakor kell visszatérni.¹¹ A városi vezetés fenti, egy évvel későbbi érvelése

¹¹ *Pesti Hírlap* 1841. okt. 27. 723. Kossuth a kassai választott község indítványához fűzött megjegyzésében fejti ki ugyanítt a véleményét a városi követválasztás módja megváltoztatásának szükségességéről, amire véleménye szerint a városoknak saját hatáskörükben törvényes lehetõ-

tehát immár magáévá tette a választott község álláspontját, és jól mutatja annak a szemléletmódnak a megváltozását, ami alapján 1842 májusában a kassai országgyűlési választmány felállításánál kialakult vitában e bizottság kiválasztása rendjének megváltoztatását is elutasították! Ami pedig a második pontot illeti, a város vezetése szerint itt sincs ok arra, hogy az országgyűlésre várjanak, hiszen ez „csak Felsőlegkegyelmesebb elhatározásától függ”, és ebből a városokra csak „jótekonyság háramlana” hiszen ha egyedül csak a Helytartótanács felügyelete alá kerülnek a városok, az ügyintézés gyorsabbá és pontosabbá válna.¹²

A vármegyékhez írt levél a „polgári osztály” fontosságának fejtegetésével indul, mely nélkül a „nemzeti haladás lehetetlen”, és rámutat, hogy mind ennek, mind a törvényeknek mennyire ellentmond a városok alkotmányos jogait kétségbe vonni „éppen most a polgárisodás századában”, a városok „belsőszervezeti hiányai, főképpen hibás követválasztásuk, és a nagyméltóságú magyar udvari kincstártúli függések miatt.” Hivatkozhatnának az „Európa szerte jelenleg fenálló alkotmányi elvekre, a haza boldogulására, s javára, de elég legyen a testvér Erdély Ország példájára, hol a városoknak országgyűlési szavazásukat soha senki nem gátolja”, és Kassa soha nem fog beleegyezni, hogy a törvényt a „közigazgatási hiányok miatt egészen, vagy csak részletesen is önkényesen félre vetni” lehessen. Nem akarják azonban az előforduló „hiányokat eltitkolni”, készek a változtatásra, sőt már a diéta előtt cselekedni is kívánnak, aminek bizonyítására egyrészt röviden összefoglalják az uralkodóhoz írt kérelmüket, de egész terjedelmében csatolják is a körlevelükhöz. Egyben pedig kéri a vármegyéket, hogy a kérelmük támogatására ők is forduljanak feliratban az uralkodóhoz, hiszen éppen azon okok megszüntetéséről van szó, amik miatt a harmadik rend a városok „éltető s legszentebb” jogainak gyakorlását akadályozza.

A többi városnak írt levélben a fő hangsúlyt egyrészt arra helyezik, hogy jogaik helyreállításáért elsősorban magának a városoknak kell cselekedniük, másrészt pedig arra, hogy az uralkodótól nem azért kéri az ismertett változtatások engedélyezését, mintha azoktól függene a szavazatjuk, mert az törvény szerint megilleti őket, hanem azért, „mivel azokat egész alkotmányunk kifejlődésére, nevezetesen pedig a polgári rend gyarapodására nézve jónak, sikereseknek, és hasznosnak” találják. Ezek mellett még arról is értesítik a többi várost, hogy ők már a magyar nyelvet bevezették a város igazgatásának minden ágába, és hogy meg kívánják szüntetni a városi közigazgatás hiányosságait. Továbbá, úgy vélik, hogy levelezés útján a városok közötti szükséges egyetértést nem lehet teljesen kialakítani. Ezt a követek közötti helyszíni

sége lenne. Ez az érvelése kapcsolódik ahhoz a cikksorozathoz, amiben 1841 őszén a városok helyzetéről és országgyűlési szavazatjuk kérdéséről kifejtette a véleményét.

¹² AMK TűJ 1842/6854 és TűJ Iratok 1842/6854.

egyeztetésére kell bízni, és ezt is fogják követutasításba adni, „Eperjes példájára” – amit egyébként áthúztak és „velük kezét fogva” kifejezésre javítottak, mert minden bizonnyal a két város közötti rivalizálás miatt, vagy pusztán csak Kassa méltósága tekintetében, helyesebbnek vélték az utóbbi megfogalmazást. Ha pedig a városi követek arra jutnának, hogy rendkívüli lépésekre lenne szükség, akár az országgyűlésről való kivonulást is elfogadhatónak vélik.¹³ A kassai tanács tehát osztotta azt az elvet, hogy a szavazatjog nem függhet a városok politikai berendezkedésének kérdésétől, ugyanakkor egyetértett a követválasztási jog demokratizálásával, amit egyszersmind a cél elérése érdekében is fontosnak tartott, és világos volt álláspontja a tekintetben is, hogy a városi berendezkedés javításra szorul.¹⁴

Azon városok között, akik a polgárság egészére ki akarták terjeszteni a követválasztás jogát, voltak olyanok, mint például Szabadka, Székesfehérvár, amelyek nem vártak az uralkodó rendeletére, hanem saját hatáskörben ki is dolgozták ennek módját, vagyis – körleveleik tanúsága szerint – meg is indították az átalakítást, és ezzel párhuzamosan folyamodtak a felsőbb jóváhagyásért. Kassa nem merészkedett idáig, várták az uralkodói engedélyt. Az országgyűlésre szóló március 19-én kelt királyi meghívó kézhez vételekor azonban ez még nem jutott el Kassára. Ezért az április 7-i tanácsülés úgy döntött a követválasztás módjára nézve, hogy a „bevett szokásnak” megfelelően az egyik követ a tanács, a másik pedig a választott község tagjaiból kerüljön ki, akikre azonban minden előzetes kijelölés nélkül, a tanács és a választott község tagjai együttesen, és titkosan szavazhatnak.¹⁵ A tanács tehát mondhatni, kompromisszumos, vagy „fontolva haladó” döntést hozott: a rendelkezés ugyan a követválasztás és a választhatóság jogát nem terjesztette ki minden polgárra, de felvállalta a korábbi gyakorlata saját hatáskörben történő módosítását, egy óvatos, kis lépést téve a demokratizálás irányába, amit egy évvel ezelőtt még elutasított. Fontos kiemelni azt is, hogy a tanács a fent említett konfliktusokon felülemelkedve hajlandó volt nagyobb teret engedni a választott községnek. E gesztus értékeléséhez érdemes Pozsony példáját is megemlíteni, ahol a követválasztást úgy manipulálták, hogy abban az ottani 84 tagú választott községből mindössze csak hárman vettek részt.¹⁶ Amikor pedig pár nap múlva megismerték az uralkodónak a polgárság egésze bevonását lehetővé tevő rendeletét, a kassai tanács rögtön ehhez igazította a választás

¹³ AMK TűJ 1842/6854; AMK TűJ Iratok 1842/6854.

¹⁴ Bár a tanács elrendelte, hogy a körleveleket nyomtatásban küldjék szét, a városoknak és a megyéknek szánt levelek postázása egészen április elejéig elhúzódott, csak a királyhoz írt feliratot küldték el január elején. AMK TűJ 1843/431, 1843/1671, 1843/2101.

¹⁵ AMK TűJ 1843/2054.

¹⁶ Kovács (szerk.) 1893–1894: I. 229.

lebonyolítása rendjét.¹⁷ E szerint, amennyiben erre az adott városban szándék van, az egész polgárság választhat a maga köréből a választott község számának felét kitevő számú képviselőt (Kassán tehát 30 főt), akik aztán a belső és külső tanács tagjaival közösen választhatják meg a két követet, és egyúttal a követutasítás kidolgozásában is részt vehetnek. A királyi rendelet értelmében azonban csak előre kijelölt személyekre lehetett szavazni, a jelölés pedig a tanács joga volt. A rendelet erről úgy szólt, hogy a tanács „kebelbeli törvénytudókat és egyéb szükséges kellékkel ellátott egyéneket” állítson jelöltnek, amire a kassai vezetés úgy döntött, hogy az e kritériumoknak megfelelő, és a „közönség bizodalmát bíró egyének minden külön számbeli megszorítás nélkül fognak előterjesztetni.” Első lépésben tehát lebonyolították a 30 polgár megválasztását az egész polgárság bevonásával, és közülük hármat egyúttal az országgyűlési választmányba is kineveztek a követutasítás kidolgozására, majd ezt követően került sor a két követ megválasztására.¹⁸

A szavazás eredményeként az első követ Wirkner Károly városi tanácsos, a második pedig Demeczky Lajos választó polgár lett. Mindkét követ a korabeli Kassa nagy többségét kitevő katolikus felekezethez tartozott, kassai polgárjoggal rendelkező családból származtak, és a polgárjog mellett egyúttal mindkettőjüknek nemesége is volt. Az új polgárokról vezetett nyilvántartásba Wirkner Károly 1830-ban ügyvédként, Demeczky pedig 1834-ben, városi hivatalnokként került feljegyzésre. Wirknert a polgárrá válása évében rögtön a választott község tagjává is választották, majd az 1835-ös, következő tisztújításon egyenesen a második legnagyobb hivatalt, a polgármesteri (consul) tisztséget is elnyerte. 1841-ben ezt az állását ugyan elvesztette, de a belső tanács tagja maradt. Demeczky egy évvel a polgári kiváltsága elnyerését követően, 1835-ben került a választott községbe. A polgárság képviselőinek

¹⁷ A március 31-i keltezésű királyi rendelet alapján a tanács április 11-én hozott döntést a választás új módjáról. AMK TÜJ 1843/2113.

¹⁸ A választáshoz először összeírták a polgárjogú lakosságot, a névsorukat ugyanennyi példányban kinyomtatták, és a választóknak ezen a listán kellett a 30 nevet megjelölniük. A szavazás és a szavazatok számlálása három napot vett igénybe. A negyedik napon került sor a két követ megválasztására. A jelölteket, mind az első mind a második követi pozícióra 8-8 főt, immár a tanács, a választott község és mellettük a megválasztott 30 polgár közös megállapodás alapján javasolta. Az első követi helyre 5 tanácsost, egy választó polgárt, a főjegyzőt és a város főügyészét jelölték, míg a másodikra a választott községből, illetve más városi hivatalt viselő polgárokból neveztek jelölteket. A választás menetéről: AMK TÜJ 1843/2186; 1843/2211; 1843/2257. A polgárok által megválasztott 30 főből áll grémiumot, a „polgári képviselő testületet” nemcsak a követválasztásba és az utasítás kidolgozásába, hanem a továbbiakban végig a diéta során az országgyűlési ügyek tárgyalásába és az ezekkel kapcsolatos döntéshozatalba is bevonták.

bevonásával tartott szavazás végeredménye nem hozott jelentős újdonságot, hiszen korábban Wirkner és Demeczky is kapott már ilyen megbízást: Wirkner Károly az 1830-as és az 1832/36-os, Demeczky pedig az 1839/40-es diétán képviselte követként a várost.¹⁹

Kassa és a városi törvény tervezete

A szabad királyi városok ügye nem sokkal az országgyűlés megnyitása után napirendre került és a május 31-i 8. kerületi ülésen fel is állították azt a regnikoláris deputációt, amelynek feladatául szabták a városok belszerkezetét, illetve országgyűlési szavazatjogát átfogóan rendező törvényjavaslat kidolgozását.²⁰ Bár a kassai követ a városok képviselői közül elsőként szorgalmazta a munkálat mielőbbi megkezdését, és abba a városok bevonását, a kinevezett kerületi választmányba Kassa nem kapott helyett. A városok részéről, követeik némi vitája után, végül Bártfa, Besztercebánya, Győr, Szatmárnémeti, Pest és Zágráb egy-egy képviselőjére esett a választás, érdemi hatást azonban nem tudtak kifejteni a munkálatra, amelyben alapvetően a vármegyei delegáltak elképzelései érvényesültek.²¹ A bizottság városi tagjai minden bizonnyal ezért dolgoztak ki egy külön törvényjavaslatot, amely azonban nem jelent meg nyomtatásban, és később tárgyalások sem folytak róla.²²

Szintén a második kassai követ, Demeczky Lajos volt az, aki a városok részéről elsőként szólott hozzá a szeptember végére elkészült törvényjavaslathoz, amikor annak megvitatásához a kerületi ülés 1843. szeptember 27-én nekilátott. Mielőtt az ülés megkezdte volna a tárgyalást, azzal fordult a rendezekhez, hogy ez alkalommal a „ne rólunk nélkülünk elv” alapján a városi követe is kapjanak „elhatározó szavazatot”, vagyis, hogy érdemben beleszólhassanak a róluk készült törvénytervezet vitájába, illetve a döntéshozatalba. A kerületi üléseken ugyanis, mint jól ismert, a vármegyei

¹⁹ A megválasztott követeik idézett adatairól lásd Pálmány 2011; illetve: AMK H III/2. re 10.

²⁰ A kerületi ülések az 1843/44. évi országgyűlésre az alsótábla küldötteinek legfontosabb egyeztető és törvényelőkészítő fórumává váltak, ahol az alsótábla követei a kormányzat képviselőinek kizárásával, ezért kötetlenebbül és szabadabban tárgyalhattak, mint az alsótábla országos ülésein, amelyek a személynök vagy az alnádor elnöklete alatt zajlottak. Az országgyűlés kerületi üléseinek működéséről, jelentőségéről, az erről vezetett naplóról, illetve ennek közzététele problémáiról lásd Dobszay 2000. A kerületi ülések kialakulásáról lásd még Csizmadia 1943: 129–130. Az országgyűlési bizottságokról lásd Dobszay 2014.

²¹ Kovács (szerk.) 1893–1894: I. 206; 230–234; és Csizmadia 1943: 140. Bár a kerületi napló nem nevezi néven, ez a kassai követ Demeczky Lajos lehetett, aki mind a kerületi, mind az országos üléseken jóval aktívabb volt, mint a város első követe, Wirkner Károly.

²² E tervezetről röviden lásd Csizmadia 1943: 141.

követek a városok képviselőit az 1825/27-es országgyűlésen kialakult gyakorlat szerint, kizárták a szavazásból, illetve befolyásukat egyetlen közös informatív voksra redukálták.²³ A kassai követ számos város szószólójaként lépett fel, többen csatlakoztak a követeléséhez, de az is kiderült, hogy a városok e tekintetben sem voltak egységesek. Szeged követe, Szilber Antal például kijelentette, hogy „ezen kívánságnak: ’adassék szavazat a kir. városoknak’ jelenleg nincs egyéb értelme, mint legyen szavazata a városi burocratiának”. Más városok pedig, miként azt a kerületi naplót közreadó Kovács Ferenc, konkrét nevek említése nélkül megfogalmazta, megelégedtek azzal, ha szabad vélemény formálásával hozzájárulhatnak a tanácskozáshoz, és a Demeczky által megfogalmazott indítványt a városokra nézve károsnak, és a tárgyalást késleltetőnek tartották.²⁴

A kassai követeknek a tárgyalás megkezdése előtti napon kelt jelentése szerint egyébként a városok előzetesen egyeztettek arról, hogy miként lépjenek fel a kerületi ülésen. Sajnos, arról nem számoltak be, hogy pontosabban mely városok vettek ebben részt és milyen álláspontot képviseltek. A jelentés úgy fogalmazott, „nevezetes szótöbbséggel” állapodtak meg abban, hogy a tárgyalás megindulása előtt követelni fogják az érdemi beleszólásuk biztosítását a fejenkénti szavazatjoguk elismertetésével. A jelentésből az is kiderül azonban, hogy előre számoltak a vármegyeék elutasításával, mint ahogy a kerületi ülés ténylegesen el is vetette a Demeczky által beterjesztett indítványt. Az elutasítás esetére pedig az a többségi döntés született, hogy a kerületi választmány munkálatát nem ismerik el magukénak, és megválasztottak maguk közül egy bizottságot – amelynek összetételéről a jelentés nem szól –, hogy a kerületi tervezetet alapul véve azonnal kezdje meg „a városi állomány természetével egybehangzó” törvényjavaslat kidolgozását, amit még a városok ügyének az alsótábla elé kerülése előtt ki kívántak nyomtatni.²⁵

A kassai tanács a kerületi választmány törvénytervezetének megismerését követően, hasonlóképpen az országgyűlést megelőző városi szervezkedésekhez, bár nem volt a kezdeményezők között, de nagyon hamar csatlakozott azokhoz a városokhoz, akik körleveleikben a tervezet elleni közös fellépésre, tiltakozásra buzdítottak, mindenekelőtt az országgyűlési szavazat ügyében.²⁶ A kerületi tervezet ugyanis,

²³ Csizmadia 1943: 131–132; Szócs 1996:25–29, 224–225.

²⁴ Kovács 1893–1894: II. 480–481; Csizmadia 1943: 154.

²⁵ AMK Tűj Iratok 1843/5134.

²⁶ A városok küldöttséget is küldtek ebben az ügyben a királyhoz, néhány követük egyesületet is alapított Járy György pesti követ vezetésével. E szervezkedésekről lásd Csizmadia 1943: 154–156. Kassára közös fellépést sürgető körlevél érkezett például 1843 szept.14-i keltezésel Pesttől (AMK Tűj 1843/5021.) és Lőcséről 1843 szept.13-i dátummal (AMK Tűj Iratok 1843/5133.)

mint ismert, a fejenkénti önálló egy-egy országgyűlési szavazat helyett a 47 városnak összesen 16 – illetve, a vármegyei voksok megkettőzése esetén – 32 szavazatot irányzott elő, amit döntően a lakosság szám szerint javasolt felosztani köztük. Lőcse 1843 szept.13-i keltezésű körlevele alapján a kassai tanács már október 3-án írt a követeknek, hogy egyetértve az előbbi javaslatával, továbbra is követeljük az önálló szavazatot, és támogassák Deák Ferencnek a meghívását az országgyűlésre, mint aki a városok ügyének egyik legfőbb pártolója.²⁷ Még ugyanezen a napon, más városok példáját követve, a kassai tanács is feliratban fordult a királyhoz és a nádorhoz a támogatásukat kérve a fejenkénti szavazat ügyében. A városok alkotmányos jogain és a polgári rendnek a fontosságán kívül mindkét feliratban hivatkoztak egyébként arra is, hogy a követek választásába és a követutasítás kidolgozásába az összes polgár által megválasztott testületet is bevonták.²⁸ A városok próbálkozásai azonban hiábavalónak bizonyultak, sem az udvartól nem kaptak segítséget, és a tervezet kerületi vitájának során sem tudtak érdemi módosításokat elérni.²⁹

A kassai tanács a városok alternatív törvénytervezetének munkálatai vonatkozásában mindenekelőtt arra utasította a követeket, hogy amint azt az anyautasításukhoz híven eddig is helyesen tették, pártolják azt, amit a városok külön tanácskozásain a többség határoz. Ezt azonban nem valamiféle opportunizmus jelének kell értékelnünk, hanem annak nagyon is racionális belátásaként, hogy a korabeli kommunikációs viszonyok miatt számos kérdés eldöntését a követek belátására és helyszíni egyeztetésére kellett bízni.³⁰ Ezen túl azonban a tanács a választmány javaslata alapján szükségesnek vélte, hogy öt pontban összefoglalja, elsősorban mit tartsanak szem előtt a követei a tervezet egyeztetései során. Az országgyűlést megelőző körlevelekből láthattuk, hogy Kassa nem csupán a szavazatjog helyreállítása érdekében mutatott készséget a reformok elfogadására, a tanács maga is elismerte, hogy a városi

²⁷ Az egyenkénti külön városi szavazat mellett érvelve például a trencsényi követ idézte Deáknak azt a mondását a városok szavazatáról korábban, az 1832/36-os országgyűlésen kibontakozott vitában, mely szerint „Becsüljük meg mások jogait, hogy viszont a mieink is mások által becsben tartassanak.” Rendi Napló 1844: II. 113. 104-ik ülés, 1844. febr.17. Deák Ferencnek az országgyűlésről való távolmaradásáról lásd például Kovács (szerk.) 1893–1894: I. 39–46.

²⁸ AMK TűJ 1843/5133.

²⁹ A kerületi vita rövid összefoglalását lásd Csizmadia 1943: 154–156.

³⁰ A követjelentések és a rájuk adott válaszok dátumait vizsgálva a posta Pozsony és Kassa között nagyjából egy hetet vehetett igénybe, ezért a döntéshozatali eljárás idejét is figyelembe véve még a legsürgetőbbnek ítélt esetekben is több hetet kellett számítani egy üzenetváltásra. A helyszíni egyeztetések jelentőségét, ahogy korábban láttuk, a kassai vezetés már a diétát megelőző egyeztetések keretében a többi városoknak szánt körlevelében is kiemelte. Lásd AMK TűJ Iratok 1842/6854.

közigazgatásban átalakításokra van szükség. Ennek az összefoglalásnak az alapján jól kirajzolódik, hogy melyek voltak a város legfontosabbnak tartott törekvései, milyen változtatásokat tartottak kívánatosnak, illetve, hogy hol húzták meg azt a határt, amelyet a reformok bevezetésénél nem kívántak átlépni.³¹

A legelső pontból rögtön kiderül, miszerint a kassai vezetés bármiféle változást csak a rendi alkotmány alapjainak fenntartásával, annak kereti között volt hajlandó elfogadni, annál is inkább, mert megítélésük szerint, „jelenleg nem forog fen eddigi ős alkotmányunk szellemének általános megváltoztatása”. Míg a többi országos rend változatlan épségben továbbra is fennmarad, a kerületi választmány törvénytervezete alapján „csupán a polgári rend forgattatnék ki eddigi formájából, vagyis úgy szólván az országos rendek sorából száműzetetnék” a választmányi tervezet következményeként. Ezt pedig az egész ország érdekében kell minden módon megakadályozni, hiszen a negyedik rendben összpontosul a művészet, a kereskedés, az ipar, nem különben a tudományok, vagyis ennek „fennmaradása és gyarapodása nélkül Országunk virágzóbb állapotra sohase jutand”. A legfontosabb szempontnak tehát a negyedik rend alkotmányos jogainak fenntartását tekintették, és ehhez képest alakították ki a kerületi választmány törvényjavaslatában megfogalmazott újításokkal kapcsolatos álláspontjukat, illetve azokat a módosításokat, amelyeknek érvényt kívántak volna szerezni az alternatív törvénytervezet, illetve a követek révén.

Ennek értelmében javasolták, hogy „a képviselői testületekre, vagyis a választott polgári közösségekre nézve” a bejutás kritériumait, a választás módját, a képviselőtestület számát, hatáskörét, továbbá az országgyűlési követek megválasztását a „kor kívánalmai szerint”, ugyanakkor „a városi állomány természetével egybehangzó módon” állapítsák meg. Hogy e két szempont alatt pontosabban mit értenek, itt nem fejtették ki. Mindenesetre, az előbbihez sorolhatjuk, hogy a kassai vezetés magáévá tette a liberális ellenzéknek a politikai nyilvánosság megteremtésére irányuló törekvéseit, amit a tisztviselők ellenőrzése és a visszaélések elkerülése szempontjából egyaránt fontosnak tartottak. A „kor kívánalmaival”, és „a városi állomány természetével” összhangban állónak tekinthetjük azt is, amikor a kassai vezetők a városi hatóság területi illetékességének szabályozása vonatkozásában leszögezik, miszerint hogy a „közbátorság csend és rend megkívánja, hogy a város kebelében lévő minden telkek minden tekintetben a városi törvényhatóság alá tartozzanak.” Kívételt csak a vármegegyházban és laktanyában lakó személyekkel kívánnak tenni. Bár megjegyzi ehhez, hogy „a curiális és kiváltságos telkekkel s magány birtokokkal, úrbéri telepekkel a városi hatóság kiváltságukhoz és úrbéri rendeletekhez képest fog bánni”, de világos a törekvésük a különféle kiváltságok miatt jogilag erősen fragmentált városi tér ho-

³¹ AMK TÜJ 1843/5328

mogenizálására, a nemesi ingatlanoknak a városi igazgatás alá rendelésére. A vármegyei követek törvénytervezete ezzel szemben a magánbirtokosok curiális telkeit és az úrbéri telepeket sem kívánta a városi hatóság alá rendelni, illetve csak bizonyos – pl. rendőri – tekintetben ismerte el felettük a város illetékességét.³²

Végül, a városi tisztviselők megválasztásának módját tekintve Kassa álláspontja az volt, hogy a felállítani tervezett külön törvényszéki és polgári tanács tagjait, miként minden más városi tisztviselőt – kivéve a város nemesi jogon bírt birtokainak tisztviselőit, akiket továbbra is megegyezéssel alkalmaznának –, ha egyszer megválasztották, „új választás alá többé ne kerüljenek”. A hivatalviselésnek felfogásuk szerint csak a testi-szellemi alkalmatlanság, vagy bírói ítélet vethet véget. Lényegében tehát a hagyományos, érvényben lévő rendszer megtartását, az életfogytiglani hivatalviselés fenntartását kívánták a város szűkebb vezetése tekintetében.³³ Indoklásuk szerint így biztosítható leginkább, hogy azok, akikre a törvények végrehajtását bízzák, főfoglalkozásuk, szakavatottak és bármiféle külső befolyástól függetlennek legyenek.

Az alternatív városi törvénytervezet kidolgozása nem egészen egy hónapig tartott, mivel a kassai követek október 25-én kelt jelentésükben továbbították azt Kassára. A kassai vezetés alapvetően magáévá tette az alternatív városi tervezetet, és ennek képviselőit szabták meg a követeiknek, egyben azonban arra is utasította delegáltjait november 24-én kelt üzenetükben, hogy igyekezzenek módosítani annak néhány pontját.³⁴ Kassa véleménye nevezetesen két lényegesebb kérdésben tért el a városi követek által kidolgozott törvénytervezettől. Az egyik a polgárrá válás kritériumainak szabályozása, a másik a városi vezetés megválasztásának kérdésében jelentkezett.

Az első illetően, a hivatalosnak tekintett kerületi tervezet alapvetően a polgárjogra jogosultak körének kiterjesztésére törekedett, ezért például minden városi ingatlan tulajdonosának – az ingatlan értékétől függetlenül – polgárjogot kívánt adni. A városi követek tervezete viszont a teljes jogú polgár képzetét megfelelő vagyonnal, műveltségi szinttel, illetve „polgári foglalkozás” űzésével kapcsolta össze, és azt a hagyományos elképzelést tükrözte, amely a városi közösséget mindenekelőtt a polgársághoz kötötte.³⁵ A városi követek tervezete tehát a polgárság elnyerését a hivatalos javaslatához képest magasabb vagyoni cenzushoz kívánta kapcsolni, ugyan-

³² E kérdéshez lásd Czoch 2006; illetve Csizmadia 1943: 142.

³³ Az utasítás itt ráadásul arra is kitért, hogy azok, akik „jelenleg éltük fogytaig változás alá nem eső hivatalt viselnek”, ha az új rendszer életbe lépése miatt elesnének a hivataluktól, eddigi fizetésüket éltük fogytaig minden kivétel nélkül tartsák meg.” AMK TÜJ 1843/5328.

³⁴ AMK TÜJ Iratok 1843/6176.

³⁵ Lásd erről például Czoch 2014.

akkor azokat, akik rendelkeztek a kívánt vagyoni szinttel, illetve a felfogásuk szerint a polgári állásnak megfelelő foglalkozást űztek, a hivatalos tervezet megengedő álláspontjával szemben kötelezni kívánták a polgárjog felvételére, hogy ezzel az ilyen személyeket a legszorosabban a városi közösséghez kapcsolják.³⁶ A kassai vezetés a polgárjog odaítélése kapcsán alapvetően ezt az álláspontot osztotta, de a városi követek tervezetéhez képest a polgársághoz szükséges vagyoni küszöböt némileg mégis alacsonyabban kívánta megszabni, vagyis ezzel a polgárjogot valamivel szélesebb kör számára tették volna elérhetővé. De talán pontosabb, ha azt mondjuk, hogy a polgári jogálláshoz felfogásuk szerint alacsonyabb vagyoni, jövedelmi küszöbértékeket is elegendőek véltek, és feltételezhetően nem elsősorban az lebegett a szemük előtt, hogy növeljék a polgárság számát, hanem az, hogy az elvárásaiknak, elképzelésüknek megfelelő minden személyt polgárjoggal ruházzák fel.³⁷

A másik terület, amiben a kassai tanács a városi követek javaslatához képest eltérő álláspontot vallott, az az örökös, vagy életre szóló hivatalviselés kérdésének megítélése volt. Ugyanis, míg a vármegyei javaslat a képviselőtestület és minden tisztviselő választását – kivéve a „közbírákat”, akiket miután egyszer megválasztottak, csak büntető eljárással lehet elmozdítani – hatévente írta elő, a városok tervezete szerint a képviselőket 12 évre választanák, hatévente pedig csak a képviselők felének megújítását irányozta elő. A városi tervezet szerint továbbá a képviselők hatévente csak a városi tanácsról szavaznának, de a tőlük különválasztott törvényszék bíráin kívül

³⁶ Hagyományosan polgári mesterséget űzőnek tekintették a céhes kézműveseket, boltos kereskedőket, így például erre hivatkozva az ő esetükben a polgárfelvételi taksa alacsonyabb volt, mint minden más foglalkozású, megélhetési módú személy esetében (kivéve persze a foglalkozásától függetlenül legalacsonyabb polgári díjat fizető polgárjogú családból származó új polgárokat). Lásd Czoch 2009: 101–103. A városi követek törvénytervezete pedig részletesen felsorolja, hogy a tisztviselők, orvosok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, gyógyszerárusok, nyilvános oktatók, tudósok, művészek, tőke pénzések legalább egy éve állandó lakás, egyenes adó fizetés, és bizonyos jövedelemszint felett kötelesek felvenni a polgárságot. A Városok követinek törvényjavaslata. Pozsony, 1843. 72§ c. pont

³⁷ Míg a városi tervezet a polgársághoz szükséges ingatlantulajdon értékét a 12000 főnél kisebb városokban legalább 500, a 12-30 000 közötti népességű középvárosokban 1000, a 30 000-nél népesebb, nagy városokban 1500 pengő forintban szabta meg, addig Kassa a kisvárosoknál 300, a középvárosoknál 500, a nagyvárosoknál pedig 1000 pengő forint értékhatárt javasolt. A kassai javaslat hasonlóképpen alacsonyabban határozta volna meg azt az éves jövedelmi szintet is, amit a városi tervezet a tisztviselők, orvosok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, gyógyszerészek, tanárok, tudósok, művészek és tőke pénzések esetében előírt – amennyiben a megfelelő értékű ingatlannal nem rendelkeztek volna: kisváros esetében 200 helyett 100, középvárosnál 300 helyett 200, nagyvárosnál 400 helyett 300 pengő forintban. AMK TŰJ Iratok 1843/6176.

a többi városi köztisztviselőt is életre szólóan választanak.³⁸ Ehhez képest a kassai tanács a követeknek, a korábban már világosan megfogalmazott álláspontja szerint annak képviselőtét szabták meg, hogy a városi javaslattal szemben „a tanács tagjai se jöjjenek választás alá”, vagyis a tervezethez képest konzervatívabb állásponton volt.³⁹

Kassa követei a törvénytervezet vitájában

A városi törvény országos tárgyalása 1844. február 3-án kezdődött, és már az első nap megmutatkozott, hogy a városok nem egységes álláspontot képviselnek. Az ülést levezető elnöki bevezetőt követően rögtön a pesti követ, Koller Ferenc kért szót, és azt indítványozta, hogy a városi követek tervezetét is tekintse a diéta tárgyalási alapnak, mint amely a „polgárok életének, kívánatainak leginkább megfelelő” vagy legalább legyen hajlandó „pro lecto elfogadni, és a naplóba iktatni”. Ezzel szemben Újvidék, Zombor és Szeged is kifejtette, hogy a kerületi választmány tervezetét támogatják. Aigner Ferdinánd szegedi követ ráadásul igen éles hangú felszólalásban vitatta már az alternatív tervezet címét is, amely szerinte hamisan azt sugallja, hogy az összes város véleményét tükrözi, mert abban Szeged és más városok sem vettek részt, és nem pártolta a tervezetnek a tárgyalás alá vételét. Bártfa követe viszont kiemelte, hogy 38 város vett részt az előkészítésében, Járó György pesti követ pedig azt, hogy mindenkit, így Szegedet is hívták a megvitatására, és arra 40-nél több város el is jött. Mindezzel együtt azt alsótábla kerekén elutasította ezt az indítványt, Pest megye követe, Szentkirályi Móric, a kerületi tervezet megszövegezője érvelését elfogadva, miszerint a parlamentáris elvek alapján csak az lehet tanácskozás tárgya, ami a Karok és Rendek többségének meghagyásából jött létre, vagyis az országgyűlés hivatalosnak csakis a kerületi választmány által kidolgozott tervezetet ismerte el.⁴⁰

Több városi követ is, például Bártfa, Győr, Eperjes, Lőcse, Szabadka, Szakolcza rögtön a tárgyalás elején, a kerületi üléshez hasonlóan, mindenekelőtt az egyenkénti szavazatuk helyreállítását követelte. Közülük a legradikálisabb álláspontra Bártfa he-

³⁸ A Városok követeinek törvényjavaslata. Pozsony, 1843; illetve Törvény cikkely. A királyi Városokról. Pozsony, 1843.

³⁹ AMK Tűj Iratok 1843/6176

⁴⁰ A másik szegedi követ, Szilber Antal viszontválaszában arra mutatott rá, hogy őket csak akkor hívták a városi követek munkálatainak tárgyalására, amikor már „titokban valamit előkészítettek”, és amikor megtudták, hogy a tervezet már elkészült, „akkor későnek láttuk megjelenni. Egyébiránt tudván azt, hogy a magyar összes polgárság egyáltalában nem hatalmazta fel a követeket a kerületi választmánynak ellenében, egy a városok jogait megszorító munkálatnak kidolgozására, azért nem akartunk azon munkálatban részt venni.” A vitát lásd Rendi Napló 1844: II. 195–203. 92-ik ülés, 1844. febr.3.

lyezkedett, utasításba adta ugyanis a követeinek, hogy amíg a városok szavazatjogát az országgyűlés nem állítja helyre, addig semmilyen más ügy tárgyalásába ne bocsátkozzanak.⁴¹ Igaza van tehát Csizmadia Andornak, amikor a városi törvény vitájának rövid ismertetésében arra a megállapításra jutott, hogy a városok között még a tervezet tárgyalását is elutasító Bártfa és Szeged képviselte a két szélsőséges álláspontot.⁴² Ez utóbbi, tegyük hozzá, nemcsak a legtöbb város véleményéhez képest, de egyes pontokban a kerületi választmány tervezeténél is radikálisabb változtatásokat sürgett. Kassa, mint láttuk, a városoknak ahhoz a mégiscsak többséget alkotó csoportjához tartozott, amely alapvetően a városi követek által kidolgozott javaslatot fogadta el, nem zárkózott el a tárgyalástól, és szükségesnek ítélte bizonyos reformokat. Az alsótábla országos ülésén lefolytatott viták tanúsága szerint azonban az alternatív városi tervezetnek egyes pontjait illetően, Kassa mellett más városok is eltérő, és egymástól is különböző módon vélekedtek, vagyis e 38 (vagy 40-nél is több?) város között szintén voltak kisebb, de néhol jelentősebb különbségek is.

A kassai követ, Demeczky Lajos a törvénytervezet országos vitájában is a kezdetektől igen aktívan részt vett. Az 1844. február 3-tól 21-ig tartó, 14 ülést magában foglaló tárgyalás során neki köszönhetően Kassa részéről a városok közül a harmadik legtöbb, összesen 23 felszólalás hangzott el. Ugyanennyi volt Besztercebányától is, ahol csakúgy, mint Kassán, a két követ közül csupán az egyik (Szumrák János) szólt hozzá a vitához. Messze a legtöbb felszólalás Pest részéről történt, összesen 41, de Pest esetében mindkét követ (Járy vagy másképp Tretter György és Koller Ferenc) hozzászólt, csakúgy, mint a második legaktívabbnak mutakozó város, Sopron (Martiny Fridrik és Ertl János) esetében. E városok mellett még aktív résztvevő volt Trencsén (22 felszólalás), Győr (21), Debrecen (20), Szabadka (20), Szeged (20), Eperjes (19), Lőcse (19), Székesfehérvár (19), de ide sorolhatjuk még Selmecebányát (17) és Újvidéket (17) is. Feltűnő ugyanakkor, hogy olyan jelentősebb városok részéről, mint Buda (12), Pozsony (7), Komárom (7) vagy Temesvár jóval kevesebb felszólalás hangzott el. A horvátországi városok lényegében távolmaradtak a vitától, Károlyváros és Zágráb is csak egyszer emelkedett szólásra (az utóbbi először egyébként latinul kezdte a hozzászólását, amit hangosan lehurrogtak). A kassai követet tehát a vita egyik fontos résztvevőjének tekinthetjük, véleményét a Rendi Napló

⁴¹ Rendi Napló 1844: II. 200. 92-ik ülés, 1844. febr.3. A bártfai utasítás szerint a követeiknek minden törvénynek ellent kellett mondania, amelyek a városok „tettleges befolyása” vagyis szavazata nélkül tárgyaltak. Ezért például, amikor Bártfát is jelölték a magyar nyelv tárgyában született felírási javaslatot a felsőtáblához átvivő bizottságba, a követ utasításához híven lemondta a küldöttségben való részvételt is. Rendi Napló 1844: II. 266. 96-ik ülés, 1844. febr. 8.

⁴² Csizmadia 1943: 158.

tanúsága szerint rendszerint több város is osztotta (vagy az egybeesett mások véleményével), és a törvénytervezett számos paragrafushoz szolt érdemben hozzá. A tárgyalások egészéről készült összefoglalója szerint a legnagyobb viták először is a városi szavazatok, illetve a szavazatoknak a városok „bel elrendezéséhez” kötéséről, a törvény bevezetőjéről, továbbá „különösen a város területét, a polgári képességet, a polgárok jogait, a képviselő testületet, a városok igazgatását, hatósági körét és a városi köztisztviselők állandóságát illetőleg” voltak. Vagyis jelentős részben azokban a pontokban, amelyekre, mint ahogy már láttuk, a kassai tanács is a legnagyobb hangsúlyt fektette. E helyütt nem bocsátkoznék a kassai követ minden felszólalásának részletesebb ismertetésébe, csak azokat a lényegesebb részeket emelném ki, amelyekből a városnak a legfontosabb törekvéseiről, a városigazgatásról vallott felfogásáról, illetve a többi városhoz képest elfoglalt álláspontjáról vonhatunk le további következtetéseket.

A hivatalos városi törvény rövid bevezetője azért váltott ki nagyobb vitát, mert ez lényegében megkérdőjelezte a városok korábbi kiváltságait, és a régi törvényekre való hivatkozást a fejenkénti szavazatjog követelésében. A bevezető ugyanis azt mondta ki, hogy „a szabad királyi városok belszerkezete és országgyűlési aránylagos szavazatjoga egyedül ezen törvényen alapszik. Minden ezzel ellenkező törvény, gyakorlati rendelet, vagy határozat eltöröltetik.” Demeczky, mint nem egy városi követ társa tehát ennek a bevezetőnek a kihagyását kérte, feleslegesnek, sőt veszélyesnek látta. Úgy fogalmazott, hogy e szakasz által „a sz. kir. városok elvileg mintegy birtokon kívüli állásba tétetvén” ezzel minden eddigi jogszerű követelésük tulajdonképpen a harmadik rend jóakarától válik függővé.⁴³

A polgárjog szabályozása körüli vitában egyrészt a városok által kidolgozott és a hivatalosnak elismert törvénytervezetnek az a már említett különbsége került elő, hogy az utóbbi jóval szélesebb kör számára kívánta elérhetővé tenni a polgárjogot, mint a városi tervezet elitistának mondható szabályozása. E tekintetben a városok követéinek nagy többsége egyetértésben érvelt a feltételek szigorúbb és részletesebb megadása mellett: polgár csak tisztas erkölcsű, írni olvasni-tudó, független, gazdaságilag önálló személy lehessen. A kassai követ úgy fogalmazott, hogy „a városi polgárság bizonyos politikus jogok gyakorlatával lőn egybekapcsolva”, ezért akit e sorba beemelnek „ezen jogokat tökéletesen felfogni képesek és minden tekintetben független állásúak legyenek”.⁴⁴ Ezzel az állásponttal szemben a városok közül egyedül Szeged követe érvelt, kijelentve, hogy „a polgári rendnek nem feladata az, hogy minél kevesebben vétessenek be az alkotmány sáncaiba”, és azt javasolta, hogy

⁴³ Rendi Napló 1844: II. 208. 93-ik ülés, 1844. febr.5.

⁴⁴ Rendi Napló 1844: II. 354. 99-ik ülés, 1844. febr.12.

mindenki, aki a városban adót fizet, az ne csak lehetőséget kapjon a polgárságra, hanem kötelezzék is a polgárjog felvételére.⁴⁵ Érdekes még megemlíteni, hogy a városi javaslat explicit kijelentette, hogy hajadonok és özvegy nők is felvehessék a polgárságot. Ezt ugyan a hivatalosnak elismert törvényjavaslat is lehetővé tette volna, de nem fogalmazott ilyen egyértelműen. Ennek a rendelkezésnek a háttérében azonban nem a női emancipáció általános elvei álltak, hanem mindenekelőtt a polgári birtok védelmét célozta, amit az országgyűlési vitában éppen a kassai követ, Demeczky Lajos fejtett ki a javaslat indoklásául.⁴⁶

A polgárjog szabályozásának a legvitatottabb pontja azonban a zsidók polgárrá fogadásának kérdése volt, amit a hivatalos tervezet lehetővé tett volna, szemben a városi követek alternatív törvénytervezetével, amely a polgárjogot szigorúan valamely keresztény vallásfelekezethez való tartozáshoz kötötte.⁴⁷ A kassai követutasításnak a városi zsidósággal kapcsolatos rendelkezéséről egy Eperjesről érkezett levélre adott válaszból szerezhetünk tudomást. Eperjes ugyanis 1843 novemberében körlevélben fordult a többi városhoz, amiben a zsidóságnak a szabad királyi városokba szabad megtelepedést biztosító 1840. évi 29. tc. megváltoztatásának pártolására szólított fel, amelynek hangvétele jól mutatja, hogy ez a kérdés milyen komoly indulatokat kavart. A kassai országgyűlési választmány a levél tartalmát – annak kifejezéseit használva – egész pontosan így foglalta össze: „miszerint múlt országgyűlésen róluk-nélkülük [a városokról van szó. CG] hozott ama, a zsidókat minden elősmert hitszegésük mellett a keresztényeket illető szabadságokon, mellőzésükkel felülemelő törvénynek megmásítását országgyűlési követeknek az illető folyamodványban kifejtett okoknál fogva utasításul adatná, egyszersmind e hajóban evező polgárokat fenyegető veszélynek elhárítására legfelsőbb helyre teendő folyamodással a mindenünnen és az egész 4. Rend megyegyaláztatásával zaklatott polgárok ügyét a zsidó népnek a szabad királyi városokból tökéletes kizárásával hathatósan elősegíttetni szorgalmazó és eziránt felhívó hivatalos körlevél”.⁴⁸ A kassai választmány az eperjesieknek a „városokban naponként több

⁴⁵ Rendi napló 1844: II. 320. 98-ik ülés, 1844. febr. 10; Rendi napló 1844: II. 354. 99-ik ülés, 1844. febr. 12.

⁴⁶ Érvelésének lényege az, volt, hogy a hajadonok, özvegyek nők bár eddig is szerezhettek polgári ingatlanbirtokot, de e javak polgári haszonvételeit nem élvezhették, és „ezen megszorítás által a polgári birtok értéke tetemes csönkítást szenved”. Rendi napló 1844: II. 356. 99-ik ülés, 1844. febr. 12.

⁴⁷ Törvény cikkely II rész, A városi községről. 99.§, illetve a Városok követeinek törvényjavaslata II rész, 72.§

A zsidók helyzetének az 1843/44. évi országgyűlési tárgyalásairól összefoglalóan lásd Komoróczy 2012: 1089–1093.

⁴⁸ AMK TÜJ Iratok 1843/6697. A zsidóság Kassára telepedésének összefoglaló áttekintéséhez

számmal megtelepedett zsidó családoknak káros szaporodása, úgy nem különben a több hatóságok által tervezett szabadalmas céheknek megsemmisítése nézetéből keletkezett méltó aggodalmukat minden tekintetben méltányosnak” találta. A választmány véleménye alátámasztására szó szerint idézi a kassai követeknek adott anyautasítás 25. pontjának idevágó részét is: „minthogy a tapasztalás tanúsítása szerint a helybeli izraeliták az 1840ik évi 29ik törvénycikk alkalmazása által a kereskedés és mesterségek űzése tekintetében a keresztény kereskedők s mesteremberekhez képest sokkal kedvezőbb állásban helyeztetve lennének – a fent nevezett Követ urak arra fordítandják minden törekvéseiket – hogy a zsidók sorsuk honunkban a keresztényeknél jobb ne legyen.” A követutasítás további idézett részéből azonban az is kiderül, hogy a kassai álláspont megengedőbb volt az eperjesinél, mivel nem a zsidók teljes kitiltását tűzte célul, hanem azt, hogy az izraelita kereskedőknek és mesterembereknek is kötelező legyen bejelentkezniük a céhekbe, a keresztényekéhez hasonló feltételek teljesítése ellenében. Sőt, a kassai követutasítás egyúttal azt is szorgalmazta, „hogy az izraelitáknak szintúgy, mint a hon egyéb lakosainak az úrbéri telkek haszonvételének, nemkülönbön városi házaknak és egyéb telkeknek megszerezhetése és tulajdonképpeni bírhatása megengedtessek”.⁴⁹ A követeknek egyúttal azt is megszabták, hogy sürgessék az előző országgyűlésen a türelmi adó megszüntetése tárgyában megfogalmazott felterjesztésre adandó királyi választ. Mindezt azt javasolják, hogy az eperjesiek felszólításával ellentétben ne írjanak minderről külön felterjesztést az uralkodóhoz, elégségesnek tartják, ha e levelet tudomásul veszik, és tájékoztatásul megküldik a követeknek, amit a tanács a választott községgel és a 30 tagú polgári képviselőtestülettel egyhangúan el is fogadott.

Ebben a kérdésben valóban elmondható, hogy a követutasítás a kassai polgárság legalábbis egy jelentős részének az álláspontját képviselte. Erre utal egy 1843. április 27-én kelt beadvány, amit nem kevesebb, mint 77 polgár írt alá. Ebben „az összes polgár nevében” írt levélben pontosan azt panaszolják fel, hogy a zsidóknak a mesterségek űzése terén a keresztényekénél kedvezőbb a helyzete, mivel „minden mesterségeket, azoknak rendes és tökéletes megtanulása, és valamely céhbe való állásuk nélkül szabadon űzhetik”. Ezért azt kéri a tanácstól, hogy e sérelem orvoslását vegyék be a városi követeknek adandó utasításba, ami láthatóan meg is történt.⁵⁰

A zsidók polgárrá fogadását a városok közül, a vitában elhangzott felszólalások alapján csak Szatmárnémeti és Szeged támogatta. A leghevesebb kirohanást a zsidók

lásd Csíki 1999.

⁴⁹ AMK Tűj Iratok 1843/6697.

⁵⁰ AMK Tűj Iratok 1843/2412. Ez a 77 fő ugyanakkor eltölpül a debreceniek zsidóellenes petíciójának „3000-nél több” aláírójához képest. Rendi Napló 1844: II. 307. 97-ik ülés, 1844. febr. 9.

polgárjoga ellen a debreceni követ intézte, ahhoz hasonlóan, ahogy ezt korábban már a kerületi ülésen is, nagy visszhangot kiváltóan, megtette.⁵¹ Szintén igen hevesen, éles zsidóellenes megfogalmazásokkal tiltakozott nem egy bányaváros is e tervezet ellen, és az 1840. évi 29. törvénycikk fenntartását követelték, amely a bányavárosokban továbbra is tiltotta a zsidóság megtelepedését. Velük szemben jóval megengedőbb állásponton volt például Komárom, Újvidék, vagy Szabadka, akik úgy nyilatkoztak, hogy nem zárkóznak el eleve a zsidók polgárrá fogadásától, de úgy vélik, hogy a polgárjog megadása a zsidóság általános emancipációjának pillanatában lesz majd időszzerű. A kassai követ a zsidók polgárjoga kapcsán nem szólalt fel, de a vitában többen mások is emlegették Kassát arra példaként, hogy milyen heves ellenérzéseket váltott ki a zsidóknak a szabad királyi városokba megtelepedését lehetővé tevő 1840. évi 29. tc., ami alól ezek szerint Kassa úgy akart kibújni, hogy magát bányavárosnak kiáltotta ki, amit a Helytartótanács persze nem hagyott jóvá.⁵²

Később viszont, amikor az országgyűlés a zsidókról szóló külön törvényjavaslatot tárgyalta, a kassai követ is megszólalt, és számos más városi követhoz hasonlóan e törvényjavaslatnak a szabad lakhatásról szóló paragrafusát kihagyását kérte.⁵³ Arra hivatkozott, hogy az 1840-ik évi törvény életbe lépése előtt csak egyetlen zsidó családnak engedték meg a letelepedést, azóta azonban „Kassa városában a zsidóság annyira szaporodott, hogy jelenleg négyszáz zsidó létezik. Ezen előzőnlést küldőim tekintetbe vévén azt kívánják, hogy ez iránt intézkedés tétessék.” Kassa azt is sérelmezte, hogy a törvényjavaslat a zsidókkal szemben semmiféle feltételt nem szab a letelepedéshez, míg a városi törvénytervezete szerint a keresztényeknek bizonyítványt kell ehhez felmutatniuk.⁵⁴

A városi közigazgatás tervezett átalakításának legfontosabb elemei a következők voltak: az összes polgár bevonásával választott képviselőtestület felállítása, a bírói

⁵¹ Rendi napló 1844: II. 304. 97-ik ülés, 1844. febr.9., illetve Kovács (szerk.) 1893–94: IV. 184–190.

⁵² Erre utalt az ülést vezető Elnök és Beöthy Ödön is, Rendi Napló 1844: II. 332. 97-ik ülés, 1844. február 9. Ugyanez már a kerületi vitában is felmerült, Zsedényi Ede Szepes megyei követ utalt rá. Kovács (szerk.) 1893–1894: II. 516.

⁵³ A zsidókról szóló önálló törvényjavaslat lényegét Komoróczy Géza úgy foglalta össze, hogy az a türelmi adó eltörlése mellett a zsidóknak a nem nemes személyekkel egyenlő jogokat adott volna. A törvényjavaslatnak végül a türelmi adóra vonatkozó rendelkezését szavazta meg az alsótábla, de a törvény királyi szentesítése elmaradt. Komoróczy 2012: 1091.

⁵⁴ Rendi napló 1844: V. 203. 231.ülés, 1844. szept. 27. A követ itt nyilván arra utalt, hogy a városi törvénytervezet szerint a nem honosított külföldiek és katonák kivételével telepedési szándékában senkit nem lehet gátolni, ha „ugyanazonosságát rendes útlevelel, vagy más hiteles okirattal, vagy csak két városi polgár polgár tanúbizonysága által igazolhatja; és ha jobbjá: ezeken felül elbocsátó levele van.” Törvény Cikkely. A királyi Városokról. 50.§.

és a végrehajtó hatalom szétválasztása, végül pedig a rendszeres választásnak a kiterjesztése a legtöbb városi hivatalra. A képviselőknek az összes polgár által történő megválasztásával a városok lényegében egyetértettek, de a képviselőknek a hivatalos tervezetben előirányzott számát vitatták, mivel az irreálisan népes képviselőtestületeket javasolt: Pesten pl. 1200, Debrecenben 1000 főt, de a legkisebb városokban is legalább 60 képviselőt. Ezzel szemben a városi követek tervezete a kis városokban minden 10, a középvárosokban minden 20, a nagyvárosokban minden 30 polgár után javasolta egy képviselő választását úgy, hogy a legkisebb városokban minimum 40 fős, míg a legnagyobbakban is maximum 300 fős testület legyen. Kassa alapvetően ezzel a javaslattal értett egyet, bár a képviselők számának minimumát csak 30 főben jelölte meg, továbbá néhány más városhoz hasonlóan azt javasolta, hogy a képviselőtestület tagsága tükrözze az adott város polgárságának társadalmi összetételét.

A kassai tanács a városok igazgatásának egyik legfontosabb újítását, vagyis a bírói és a végrehajtó hatalom tervezett szétválasztását magáévá tette, amit a hivataloshoz hasonlóan a városi javaslat is tartalmazott. Szinten összhangban a városok tervezetével, ellenezte azonban a kerületi választmánynak azt az elképzelését, amely a legfontosabb városi végrehajtó hatalmat az úgynevezett kisgyűlésekre ruházta volna, amelyet a polgármester mellett még legalább két tanácsos, képviselők, egy jegyző és a tiszti főügyész alkotna, és ezzel szemben továbbra is a városi belső tanács fenntartását kívánta. Demeczky a felszólalásában úgy érvelt, hogy a végrehajtó hatalom megfelelő működéséhez állandó és szigorú felelősséggel tartozó tisztviselők kellenek, míg a tervezett kisgyűlésben ez csak részben valósulna meg, mert a képviselők „nem csak hogy felelősséggel nem tartoznak, sőt még időszakonkénti változásoknak is ki vannak téve”.⁵⁵ Kassához hasonlóan a tanács megtartása mellett volt Buda. Készmárk a kisgyűlés előirányzott összetételét és működési módját bírálta, mint amely a tervezett formában alkalmatlan lesz a városok igazgatására. Mellette nyilatkozott azonban Győr, és Szabadka sem ellenezte, csak a kisgyűlésben a tanácsosok számát emelte volna legalább négy főre. A bírói és végrehajtói hatalom szétválasztásának kérdésében sem volt teljes egyetértés. Ezt ugyanis számos kisebb város, mint például Körmöcbánya, Besztercebánya, Lőcse, Trencsén vagy Eperjes nem támogatta, vagy legalább maguk részéről felmentést kért ez alól. Egyrészt arra hivatkoztak, hogy a kis városokban kevés a per, vagyis a törvényszéki bírácoknak nem lesz elég dolga, másrészt döntően takarékosági, pénzügyi okokat soroltak, mivel az új berendezkedés felesleges és nehezen viselhető további terheket róna a városi pénztárra.⁵⁶

⁵⁵ Rendi Napló 1844: III. 1. 101-ik ülés, 1844. febr.14.

⁵⁶ Rendi Napló 1844: III. 20. 101-ik ülés, 1844. febr.14.

Különösen megoszlottak azonban a vélemények az örökös hivatalviselés, illetve a tisztújítás szabályozásának a kérdésében. Kassának a már ismertetett felfogásához hasonló volt az álláspontja, tehát a főbíró, polgármester és városkapitány kivételével a tanácsosok, illetve a városi tisztviselők örökös hivatalviselése mellett foglalt állást például Trencsén, Győr, Nagyszombat, Késmárk, Breznóbánya. Követek elsősorban arra hivatkozva érveltek e megoldás mellett, hogy az egyes tisztségek megfelelő ellátásához szakértelem és tapasztalat szükséges, és a városok igazgatását ellehetetlenítené a tisztviselői kar állandó cserélgetése. Az örökös hivatalviselést ellenzők az ilyen felhatalmazásban rejlő veszélyekre hivatkoztak, mivel szerintük ez visszaélések, sőt a despotizmus melegágya lehet. Az örökös hivatalviselés ellen foglalt állást Debrecen, és a tisztviselők választása tekintetében a vármegyei javaslatot támogatta. Szeged és Zombor viszont a hivatalos tervezeten is túllépve, semmiféle állandó hivatal nem akart, vagyis a bírakat is rendszeres választás alá akarta vonni. Pozsony is újra kívánta választani hatévente az összes tisztviselőt, kivéve egyedül azokat „kik pénztárhoz lesznek alkalmazandók”. Szabadka a bírók és az alsóbb tisztségeket viselők esetében az egyszeri választás, tehát az örökös hivatalviselés mellett volt, a főbíró, polgármestert, kapitányt, továbbá a tanácsosok felét javasolta hatévente újraválasztani. Végül, Pest álláspontja az volt, hogy minden harmadik évben válasszák újra a törvényszéki bírakat és a tanácstagokat is, míg a többi tisztviselő legyen állandó.⁵⁷

Utoljára, csak röviden említem a városok országgyűlési képviselőinek, szavazatjogának ügyét. A szavazatok kérdését tárgyaló ülésen 25 város szólalt fel. Az alaphangot részükről Szumrák János beszercebányai, majd őt követően Járj György pesti követek hosszú, a polgárság és a nemzet érdekeire hivatkozó, történelmi, jogi érveket, külföldi példákat, statisztikai adatokat felvonultató beszédei adták meg, majd a sort, hasonló szellemű felszólalásokkal Sopron, Nagyszombat és Körmöcbánya folytatta.⁵⁸ A szót kérő városok mind az egyenkénti szavazat mellett érveltek, kivéve egyedül Nagybányát, és Újvidéket, amelyek követi azt jelentették, hogy küldőik elfogadják a törvénytervezetben foglalt javaslatot, vagyis a 47 város között 32 szavazat elosztását a lakosságszámot alapul véve. A kassai követ csak az ülés vége felé kért szót – ez volt egyébként az utolsó hozzászólása a törvénytervezet vitájához – hogy követi feladatának teljesítése érdekében közölje városa álláspontját. E szerint „mindaddig, míg azon sarkalatos törvény, mellyen Magyarország statusrendszere, és a negyedik rendnek abból merített alkotmányos joga alapszik, - és azon részéletes törvények, melyek által egyes városok becikkelyezése és országgyűlési szavazata

⁵⁷ Rendi Napló 1844: III. 68–73. 103-ik ülés, 1844. febr. 16.

⁵⁸ Rendi Napló 1844: III.91–128. 104-ik ülés, 1844. febr. 17. Érdekes, hogy ezen az ülésen a korábban igen aktív szegedi, és debreceni követek sem szólaltak fel.

meghatároztatik, egy – szinte általános, vagy külön specialis törvények által el nem töröltetnek, a sz. kir. városok országgyűlési szavazatának mennyisége kérdés alá nem jöhet”, és ezért Kassa a szabad királyi városokat „a fennálló törvények értelmében egyenkénti szavazati joguk gyakorlatába visszahelyeztetni” kéri.⁵⁹

A szabad királyi városok álláspontja, amint láttuk, meglehetősen eltérő volt a belső igazgatásuk megreformálása kapcsán, mind a célokat, mind az elérésükhöz legal-
kalmasabbnak vélt stratégiát illetően, bár voltak természetesen olyan követelések, elképzelések, amelyek tekintetében a többségük azonos álláspontot képviselt. Teljes egyetértés azonban még a városok országgyűlési szavazatjogának ügyében sem mutatkozott köztük. Voltak, akik teljesen, vagy többé-kevésbé azonosultak a liberális nemesi ellenzék elképzeléseivel, és voltak, akik amennyire csak lehetséges, a fennálló berendezkedés megőrzésére törekedtek. Kassa ezek között valahol a középmezőnyben helyezhető el. Nem zárkózott el bizonyos reformoktól, de alapvetően csak a rendi alkotmányos keretekkel összeegyeztethető újításokat támogattott. A kassai álláspont a városi törvény vitájában a második követnek, Demeczky Lajosnak köszönhetően erőteljesen megjelent, véleményének visszhangja volt, figyeltek rá, és valóban – a rendi alapon álló, de a változásoktól nem elzárkózó – városok érdekeinek egyik szószólója volt az országgyűlésen. Más kérdés, hogy hozzászólásainak milyen gyakorlati eredményei voltak. Ő maga erről, mind a saját, mind pedig a többi városi követ helyzetét felmérve, az előbb idézett utolsó felszólalásában a következőképpen vélekedett: „Nem azért szólok fel, mintha azt hinném, hogy szónoklatommal a t. RRet a sz. kir. városok iránti nézeteiktől más részre vezethetném, – sem pedig azért, hogy a’ sz. kir. városoknak igazságos ügye s törvényes jogaik támogatására új indokot hozzak fel, – vagy pedig azok ellenébe felhozott nehézségek cáfolgatásába bocsátkozni akarnék; mert a felett, hogy a már 2-ik országgyűlésen szerzett tapasztalás eléggé meggyőzőtt az iránt, hogy a kir. városok követeinek szózata kívánt sikerre számot nem tarthat, – s e teremben eredmény nélkül elhangozván, legfeljebb a naplóban találja nyomát“.

⁵⁹ Rendi Napló 1844: III.118. 104-ik ülés, 1844. febr.17.

Hám János felszólalása a vegyes házasságokról folytatott országgyűlési vitában (1843)

Hám János élete

Hám János Gyöngyösön született 1781. január 5-én, egy katolikus család második gyermekeként. Édesapja Hám József, szerény jövedelmű csizmadiamester, édesanyja Pócs Franciska, mindketten jámbor, istenfélő emberek voltak. Tanulmányait szülővárosában, Gyöngyösön kezdte a ferences szerzetesek által vezetett népiskolában. A két osztályos, négyéves elemi iskola elvégzése után szülei beírták a mezővárosban működő ferencesrendi kisgimnáziumba, ahol három éven át tanulta a korabeli gimnáziumok alapvető tantárgyait, a latin nyelvet, a latin grammatikát, latin olvasmányokat, történelmi ismereteket és számtant. A Hám család szerény anyagi körülményei nem tették lehetővé, hogy nagygimnáziumban folytassa tanulmányait, de egyik tanára, P. Lovassy Benedek támogatásával Rozsnyón, majd Egerben tanulhatott tovább, ahol szorgalmának köszönhetően 1798 nyarán felvételt nyert a szemináriumi hallgatók sorába. 1804. március 17-én Szányi Ferenc rozsnyói püspök szentelte áldozópappá. Rövid káplánkodás után az egri szeminárium tanulmányi felügyelője lett. Pályája szempontjából meghatározó, hogy 1809-ben, amikor Napóleon seregei elől a királyi család az osztrák fővárosból elmenekült, és a franciák visszavonulásáig Egerben tartózkodott, Mária Ludovika királyné naponként szentmisén kívánt részt venni. Az egri érsek megbízásából a szentmiséket Hám János mutatta be.¹

Fischer István érsek 1817-ben az egri káptalanban megüresedett kanonoki hivatalra a királyné javaslatára Hám Jánost terjesztette fel kinevezésre. Jó tíz év elteltével Hám Jánost váratlanul érte a hír, hogy I. Ferenc király 1827. május 25-én kinevezte a szatmári egyházmegye püspökévé, aki, mivel került személye ünnepelését, előzetes bejelentés nélkül érkezett meg a püspöki székvárosába.² A szelíd arcú, egyszerűen öltözött pap bekopogott a káptalan ülésére, s bemutatkozott: „Hám János, az új püspök üdvözlí a káptalanát.” Ünnepeyes székfoglalóját a szatmári székesegyházban 1828. április 15-én tartotta. Az egyházmegyéet szentbeszé-

¹ Irsik 1894: 27.

² Bodnár – Irsik 1903: 26–33.

dében missziós területnek nevezte, abban az értelemben, hogy az egyház feladata a hívek üdvösségre vezetése.³

Az adatok ezt a megállapítást főként az egyházmegye egészének vonatkozásában igazolják. 1838-ban a püspöki székvárosban 8305 latin szertartású római katolikus és 63069 református hívő élt. A további, nagyobb városokban (Nagykároly, Erdőd, Nagybánya) lényegesen kiegyenlítettebbek voltak a felekezeti arányok. Az egész egyházmegyére tekintve a 639062 lakosból 81572 latin szertartású római katolikus és 147077 volt református vallású. Több tízezres közösséget alkottak a görög katolikusok és az izraeliták is.⁴ 1853-ban Szatmárnémetiben 8826 latin szertartású katolikus és 63253 református hívő élt, a katolikusok terjeszkedése inkább az egész egyházmegye vonatkozásában volt számottevő: ekkor 85187 latin szertartású katolikus és 146397 református felekezetű lakossal számolhatunk.⁵

Az egyházmegye papságához 1828. április 19-én intézett latin nyelvű pásztorlevelében Hám kifejezte óháját, hogy a hívek lelki javát a papság együttműködésével előmozdíthassa. Ugyanakkor felhívta papjai figyelmét arra, hogy papi hivatásukat csak akkor tudják maradéktalanul betölteni, ha buzgók, szent életűek, ha hivatásukat „nem mint bérért szegődött szolgák, hanem mint valódi jó pásztorok” teljesítik, akik „juhaikért életüket is feláldozni készek”. Felsorolta azokat a követendő erényeket, amelyek a fenti életmód és magatartás kialakítását és megélését elősegítik: az Isten iránti égi illetve felebaráti szeretetet és a szelídséget, amelyek feltételei az apostoli munkának. Ugyanakkor figyelmeztetett arra, hogy sok esetben, a keresztény fegyelem megőrzése céljából nem nélkülözhető az apostoli szigorúság, a bűnösök megintésének az eszköze.⁶

Szatmárnémeti városképének ma is meghatározó részét alkotják az általa létrehozott épületek, pl. a zárda, a kórház, az iskola és a tanítóképző, emellett a szegények ápoló intézete. Ugyanakkor felújította a székesegyházat és kibővítette a püspöki lakot, miközben számos templomot is építtetett.⁷ Azonban feszült viszonyban volt Szatmárnémeti városának vezetőivel, akik a püspöki székesegyház körül elterülő pusztatelkek beépítésére törekedtek. Hám tiltakozott a tervezett táncvigalmak, illetve a mészárszék vallási áhítatot zavaró, zajos megnyilvánulásai miatt. A város azonban 1844. március 30-án visszautasította a püspök aggódalmait, mondván, hogy az építkezések a város érdekében állnak.

³ Irsik 1894: 43–52.

⁴ Schem Szathm. 1838: 89.

⁵ Schem. Szathm. 1853: 99.

⁶ Irsik 1894: 42–53.

⁷ Hám szócikk <http://lexikon.katolikus.hu/H/H%C3%A1m.html> – Letöltés: 2019. március 9.

„Ugyanis megemlítve mindenek előtt azt, hogy a Város részéről beépítendő tér, s Püspöki lak közt egy elegendő szélességű utcavonalon kívül még egy magános telekbirtok is nyúlанд el, a kérdéses helyen csak Szín-, nem pedig egyszersmind Tánc-terem építése is céloztatik, mit pedig, mint Nemzetileg is mindenkor olly igen hévvel pártolt erkölcs művelési helyet, botrányosnak semmi esetben nem tekinthetni.”

A vallási buzgalomnak mészárszék körül szokott zsibaj által lehető megzavarása sem került ki ezen Tanács figyelmét, mert amellet, hogy azt a kérdéses teleknek piacra néző, de a Templomtól sokkal félrébb eső nyugott északi szegletére éppen ez okból helyezni kívánta, mi mindenesetre a Templommal eddig szemközt néző mészárszék helyeinél sokkal alkalmasabb, az ottani kellő rend fenntartására s botrányok eltávolztatására mint mindenkor, úgy ezután is a Rendőri hivatal szigorúan őrködend.”⁸

Az országgyűlési vita környezete

Hám János szatmári püspökről alkotott képünket részben az egyháztörténet-írástól, részben pedig a sztálinista történetírástól örököltük. Előbbi Hám Jánosban az I. Vatikáni zsinat szellemiségének mindenben megfelelő főpapot látott, így a történeti képre az adott kor katolikus hagyományai és mindenekelőtt a 19. század végén meginduló boldoggá avatási eljárás nyomta rá bélyegét. Ebben a szellemben látott napvilágot Irsik Ferenc monográfiája 1894-ben, majd annak átdolgozott változata 1903-ban. Eszerint Hám János szatmári püspök szerető szívű, szelíd, önsanyargató életmódot folytató, számos templomot és egyházi intézményt felépítő, racionálisan gazdálkodó, imádságos lelkületű főpásztor volt, aki a katolikus egyházból kiszakadt lelkekre is gondot fordított:

„Nagy buzgóságot fejtett ki a b.[oldog] e.[emlékű] püspök az eltévedetteknek az igaz hitre való visszatérítésében s a megtért szülék gyermekeinek kath. szellemben való nevelésében, mellékesen e célra is negyven gyermek befogadására és ingyen való ellátására alkalmas tápintézetet, konviktust alapítván, mely egyik szemefénye vala, melyet gyakran látogatott, mint különben is a püspöki lak szomszédságában levőt... Ez lehetett az oka talán, hogy a hitfelekezetibeliek a szent életű Hám püspökre kissé megnehezíteltek, a katolikus hívek szaporodását tapasztalván; holott a főpásztor csak kötelességét teljesíté, midőn a jelentkezőket, a megtaláltakat, a tévedőket Jézus aklába visszavezeté”.⁹

⁸ SZRKEL Hám János iratai 2. d. 1844:276.

⁹ Irsik 1894: 71–72.

Irsik szerint Hám János a tudományokat is kedvelte, amit azonban kinevezett esztergomi érseki pozíciójának elvétele kapcsán Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter kétségbe vont, és ezirányú előterjesztését az 1849. július 12-i osztrák minisztertanács határozattá emelte,¹⁰ amit a következő érvekkel támasztottak alá: Hám János idős ember, aki élete jelentős részét visszavonultságban töltötte, megvetette a mindennapi politizálást, ami alól az 1848-as forradalmi kormánnyal való kapcsolat jelentett kivételt. Nem tud németül és szlovákul, ami hátráltatta abban, hogy híveinek többségével kapcsolatba lépjen, ráadásul képzettség tekintetében számos beosztottja felülmúlja. Az előterjesztő javasolta, hogy Hámot bírják lemondásra, ha pedig arra nem hajlandó, akkor az esztergomi érseki széket megürültnek kell nyilvánítani¹¹.

A boldoggá avatás folytatásának előkészítése kapcsán 1999-ben megjelent könyvben Bura László hangsúlyozta, hogy Hám Jánosnak külön gondja volt Szatmár városára, ahol a hívek lelki gondozását igyekezett minél jobban ellátni. A püspök „a város katolikus növekedésében komoly sikereket ért el: míg 1814-ben 1212 katolikus élt Szatmárnémetiben, addig 1828-ban már 1340, 1858-ban pedig 2400.”¹²

1848. június 25-én Hám János szatmári püspököt az uralkodó – a Batthyány-kormány előterjesztésére, több püspök nominációjával egyidejűleg – esztergomi érsekké nevezte ki. A Római Szentszék képviselője panaszkodott ugyan a folyamattal kapcsolatos szokatlan eljárás miatt, de a későbbiekben kénytelen volt napirendre térni az események felett.¹³

Az eltérő felfogású interpretációk többnyire Hám János életének legtöbbet vitatott szakaszát, az 1848/49-es tevékenységét veszik górcső alá, emlékiratai, a püspöki kar hivatalos megnyilatkozása, illetve a Római Szentszékkal folytatott hivatalos levelezései alapján. Egyháztörténetünk arra a következtetésre jutottak, hogy Hám személyisége kompromisszumként került előtérbe, mivel a magyar kormány kezdetben Lonovics József, míg a bécsi udvar Scitovszky János kinevezését sürgette.¹⁴

A sztálinista szerzők szerint azért esett rá a választás, mert a császári család régi ismerőse és a reformpolitika ellenzője volt. Összességében eszerint „a katolikus

¹⁰ Alexander Bach német nyelvű előterjesztése: ÖStA HHStA Kab. Kanz, MR Vorträge 1849: 2382.

¹¹ Alexander Bach belügyminiszter 1849. július 3-án előterjesztésében javasolta az esztergomi érsekség megürültnek nyilvánítását, annál is inkább, mert a pápa még nem prekonizálta Hám János esztergomi érsekké történt kinevezését. HHStA Kab. Kanz. MR Vorträge 1849. 2220. Az 1849. július 12-i minisztertanácscon úgy vélte, Hámot fel kell szólítani a lemondásra, ha nem mondana le, akkor meg kell fosztani a hivatalától. Kletečka 2002. II. / I: 487–489.

¹² Bura 2007: 17.

¹³ Lukács 1981: 60–61.

¹⁴ Adriányi 2009: 10–11.

egyházi szervek” az 1848–49-es szabadságharc idején a nemzetellenes, feudális és abszolutista reakció előretolt hadállásai, a katolikus klérus, jelentékeny része pedig, a főpapság vezetésével, annak leghatalmasabb és legagilisabb osztaga volt.” Az elmélet kidolgozóját, Andics Erzsébetet azonban nemcsak történeti, hanem politikai szempontok is motiválták: munkájával szeretett volna kortársának, Mindszenty József bíborosnak az elítéléséhez ideológiai alapot szolgáltatni.¹⁵

A boldoggá avatás szempontjából a reformkori országgyűléseken való püspöki szereplésének nem volt jelentősége, azonban 1848/49-ben elkövetett – a sztálinista ideológiai célokkal is megfélemlíthető – „nyílt hazaárulás” vádjá tökéletesen illett az árulókeresés koncepciójába. Ezért Hám János reformkori politikai tevékenységének – így 1843/44-es országgyűlési felszólalásának a vegyes házasságok kapcsán – vizsgálatára mindeddig nem került sor.

A reformkori országgyűlések a késői jozefinizmus időszakában zajlottak. A jozefinizmus, amely nevét II. Józsefről kapta, Mária Terézia uralkodásától 1850-ig tartó történeti periódus, amely alatt a Habsburg Birodalom bizonyos területein megkezdődött az egyház és az állam szétválasztása. E folyamat részeként az állam egyre nagyobb mértékben törekedett beavatkozni az egyház életébe, ami ezen jozefinista időszak alatt érte el a csúcspontját az ún. államegyház-rendszer kialakulásával. Ezt a gondolatot az abszolutizmus karolta föl, s az egyházon belül többé-kevésbé a gallikanizmus (a pápai joghatóság korlátozása a francia állami érdekeknek megfelelően), illetve az episzkopalizmus (a püspöki tekintély növelése a római centralizációval szemben) erősítette fel, továbbá vitathatatlanul sokat merített a jozefinizmus a felvilágosodás gondolatrendszeréből is.¹⁶

Mária Terézia már az 1750-es évek elején bírálta az egyháziakat, különösen a szerzeteseket, mondván, hogy a papság nem arra fordította javait, amire kellett volna, s ezáltal a közjót is veszélyeztette. Hosszas politikai küzdelmek után az uralkodó 1768. január 1-től kezdődően elrendelte a papság megadóztatását, majd 1773-ban a jezsuita rend feloszlatását.¹⁷ A II. József névvel fémjelzett klasszikus jozefinista időszak alatt az uralkodó több mint 6000 egyházi rendeletet adott ki, melynek célja a katolikus egyház megreformálása volt. Nagy Frigyes porosz uralkodó, akit II. József politikai példaképének tekintett, emiatt el is nevezte őt „sekrestyés király”-nak.¹⁸ Magyarországon viszonylag keveset írtak az ezt követő, és egészen 1850-ig tartó, ú.

¹⁵ Andics 1949: 49; 89; 101.

¹⁶ Adriányi 2001: 337.

¹⁷ Maass 1969: 13–25; 36–39; 116–118.

¹⁸ Adriányi 2001: 338.

n. késői jozefinizmusról,¹⁹ amikor a felvilágosodást elutasító konzervatív fordulat ellenére az egyházpolitikai gyakorlat fennmaradt. Hermann Egyed megkövült, bürokratikus jozefinizmusként jellemezte ezt a korszakot, míg a marxista történetírás egyfajta konzervatív egyházpolitikai fordulatról beszélt, némileg figyelmen kívül hagyva azt, hogy a jozefinista rendeletek élet gyakran a magyarországi kormányzások, sőt időnként a vármegyék is tompították.²⁰

A reformkori egyházpolitikai viták ellentmondásos viszonyok között zajlottak le, mivel ebben az időszakban a katolikus egyháznak egyszerre több fronton kellett küzdenie. Az állam erőteljesen beavatkozott az egyházi életbe, nem csak gazdasági téren, hanem az oktatás, a kultusz és a Rómához fűződő kapcsolatok vonatkozásában is. Ez nyilván kivívta az idősebb, a jozefinizmust elutasító egyházi vezetők nemtetszését. Noha az államegyház a jozefinista egyházpolitika következtében előjogi többségét Magyarországon a reformkorra már elvesztette, ugyanakkor kereste is az állammal a szövetséget, hogy az egyre erőteljesebben jelentkező elvilágiasodással szemben felléphessen. Az indifferentizmus (a katolikus hitigazságokkal szembeni közömböség) főként a tanult rétegek körében hódított, de a szociális válság elmélyülésével az alsóbb rétegeket is elérte. Ez a kihívás azután Európa-szerte, így hazánkban is különböző válaszreakciókat szült: egyesek a válság leküzdése érdekében reformokat sürgettek, míg mások az általuk vallott értékek határozottabb képviselésében, illetve a liberalizmus teljes elutasításában látták a kiutat. Az egyházfők többnyire ebbe az utóbbi csoportba tartoztak.²¹

A jozefinisták számára az erkölcsi értékeket szem előtt tartó állam érdeke elsődleges fontosságú volt, így az egyház az állammal szemben csak alárendelt szerepet játszhatott. A vallás szerepe ezen felfogás szerint az emberi jólét szolgálata a józanész alapján. Az állam e cél elérése érdekében a vallást erősen „földi” feladatok megoldására korlátozta, felügyelte a vallásos jellegű megnyilatkozásokat, amiből az következik, hogy a vallást lényegében a politikum részeként fogta fel. Az egyház állam alá rendelése együtt járt azzal, hogy a hitélet szempontja lényeges maradt, de már nem az volt minden dolog mértéke. Az állam számára a vallás jelentősége nem a transzcendenciában, hanem az emberek boldogulását segítő erkölcsi értékek képviselésében volt. A jozefinisták számára a vallás nem az egyetlen út, hanem csak egy eszköz volt az alattvalók jólétének biztosítására. A püspökök viszont – miközben igyekeztek hitelveiknek is megfelelően védeni felekezetük érdekeit – továbbra is

¹⁹ Kivételt csak Meszlényi Antal két, erősen apologetikus szemléletű munkája jelent. Meszlényi 1934:1–454; Meszlényi 1928: 1–258.

²⁰ Hermann 1973: 376–393.

²¹ Hardtwig 1998: 80–82.

feltétlen hűséget tanúsítottak az uralkodó iránt és tőle várták a katolikus egyházat fenyegető reformok elutasítását.²²

Egyházpolitikai viták a reformkorban

A reformkori egyházpolitikai viták zöme az 1791:26. tc-re vezethető vissza. Ez biztosította ugyan a reformátusok és az evangélikusok szabad vallásgyakorlatát,²³ de kimondta, hogy a vegyes házasságokat csak katolikus pap előtt lehet megkötni, aki a házasságkötést nem akadályozhatja. A protestánsok azonban tartottak attól, hogy a katolikus pap vegyes házasság esetén reverzalist (tkp. „téritvény”-t) követelt a protestáns féltől, azaz annak írásbeli megerősítését, hogy az összes gyermeküket katolikus vallásban nevelik. Szintén sérelmezték a protestánsok, hogy vegyes házasságok esetén, ha az apa katolikus, akkor valamennyi gyermeket katolikus vallásban kellett nevelni, míg protestáns apa esetén csak a fiúgyermekek követhették apjuk vallását. Több más pont mellett a protestánsok nehezményezték, hogy a törvény hatálya nem terjedt ki Horvátországra, illetve hogy a protestánsok könyveinek megjelenését katolikus cenzorok véleményétől tették függővé.²⁴

1832/36-os országgyűlésen Beöthy Ödön az alsótáblán javasolta, hogy iktassák törvénybe a bevett felekezetek számára a szabad vallásgyakorlást, továbbá mondják ki, hogy az áttérést a hathetes vallásoktatással egyetemben tilos akadályozni, végül azzal együtt a reverzálisok érvényességét visszamenőleg is töröljék el. A kérdést tizenhét üzenetváltás után vették le a napirendről. Ugyanakkor az ellenzéki beállítottságú megyékben az uralkodó közszellem továbbra is sérelmezte a vallási kérdés rendezetlenségét, amit fontos politikai ügynek tekintett. Amikor németországi előzményekre hivatkozva Scitovszky János rozsnyói és Lajcsák Ferenc nagyváradi latin szertartású katolikus püspök nyíltan, míg más püspökök titkos rendeletben felszólították papjaikat, hogy a vegyes házasságokat ne áldják meg, csak minden ünnepélyesség mellőzésével, a templomon kívül jegyezzék be a házassági anyakönyvekbe (*assistentia passiva*), országos felháborodás tört ki. Ennek hatására az 1839/40-es országgyűlésen a karok és rendek javasolták a reverzálisok eltörlését, a protestáns papok előtt kötött vegyes házasságok érvényesítését, emellett azt is, hogy a 18 év fölötti evangélikusok és reformátusok vallását ne lehessen megkérdőjelezni, és hogy

²² Valjavec 1944: 23–25.

²³ A korabeli szóhasználatnak megfelelően ha az „evangélikus” kifejezés önmagában, a református egyház megnevezése nélkül áll, akkor „evangélikus” alatt evangélikus és református egyházat értünk. (Z. P.)

²⁴ Zsilinszky 1907: 559–561.

a vegyes házasságokat a vőlegény papja előtt kelljen megkötni. Szintén javasolták, hogy a gyermekek apjuk vallását kövessék, hogy a katolikus gyermekek jár hassanak evangélikus iskolába, illetve, hogy külföldi egyetemre katolikus és evangélikus akadálytalanul mehessen.²⁵

Miközben az uralkodó három év elteltével, csak 1843-ban válaszolt, az országosan terjedő tiltakozás hatására Klemens von Metternich herceg kieszközölte, hogy a kormány megbízásával és a püspökök támogatásával Lonovics József csanádi püspök Rómába utazzon, ahol hosszas tárgyalásokat követően elérte a passzív aszisztencia engedélyezését és a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságok hallgatólagos elismerését is. Utóbbit azonban csak egy bizalmas utasításban tudatták a püspökökkel, így a politikai izgatottság továbbra is fennmaradt.²⁶ Ráadásul az ünnepélyesség nélkül (áldás, harangszó stb.) tudomásul vett és törvényesnek tekintett házasságkötést a protestánsok jelentős hányada nehezményezte. Ebben a légkörben nem volt meglepő, hogy a rendek még a magyar nyelv ügyét is megelőzve, az 1843/44-es országgyűlésen kezdetben figyelmüket a vallási sérelmek tárgyalására összpontosították.²⁷

Az országgyűlés mindkét tábláján két olyan érvrendszer ütközött össze, amelynek nem volt közös metszéspontja. Az egyháziak abból indultak ki, hogy a katolikus vallás az egyedüli üdvözítő, amely elvezetheti a lelkeket az üdvösséghez. A vegyes házasságokat ebben a rendszerben erkölcsi defektusnak, a katolikus egyház elhagyását viszont halálos bűnnek tekintették. Ebből következően a vegyes házasságok esetén is arra törekedtek, hogy a születendő gyermekek katolikus nevelését biztosítsák. Mivel a korábban elfogadott törvényekben találtak érvelésükhöz támpontokat, ezért elutasították azok megváltoztatását, ami sajátosan egybefonódott privilégiumaik védelmével is.²⁸ A liberális ellenzék viszont a felvilágosodásban gyökerező politikai elveinek megfelelően a papságot állami alkalmazottnak tartotta, amelynek az állam érdekeit kell szolgálnia.²⁹

Az állam érdeke a szabadelvű ellenzék szerint a felekezetek közötti egyenjogúságot, végső soron a bevett felekezetek teljes viszonyosságát és a törvény előtti egyenlőséget kívánta. A reformkori országgyűléseken már a felvilágosodás és a liberalizmus eszméitől megérintett katolikus politikusok is felléptek a protestánsok jogainak védelmében. Ez a támogatás a református egyház vezetőit is bátorságra ösztönözte.

²⁵ Sörös 1901: 865–867.

²⁶ Lonovics József római útjáról újabban lásd: Bárány 2017.

²⁷ Hermann 1973: 391–392.

²⁸ Dobszay 2016: 230–231.

²⁹ Voltaire 1983: 345–347.

Szoboszlai Pap István tiszántúli református püspök így foglalta össze véleményét: „Mi nem kegyelmet kérünk, hanem igényeljük, követeljük, mi isteni és emberi törvények szerint joggal illet bennünket.”³⁰

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a reformkori országgyűléseken gyakran felmerültek más, az egyház életét alapvetően meghatározó kérdések is. Az egyik ilyen vitatéma az egyházi vagyon kérdése, vagyis az azzal való rendelkezés joga volt. Az egyháziak ezt a vagyont magánadományként és így magántulajdonként tartották, továbbá hangsúlyozták nemesi jellegét, amely ezáltal az alkotmányhoz is szorosan kötődött. A reformellenzék viszont jozefinista gyökerei és liberális meggyőződése következtében a papot állami hivatalnokként tartotta, aki javait is az államtól kapta. Ha azonban megszűnik az államvallás, akkor ezek a javak visszaszállhatnak az államra, vagyis a szekularizáció szükségszerűen felvetette az egyházi vagyon közcélokra fordításának lehetőségét. Az 1843/44-es országgyűlésen vitatták meg többek között Borsod megye 1841-ben kelt körlevelét is, amely a püspökök jövedelmének jelentős részét a népnevelés költségeinek fedezésére akarta fordítani.³¹

Az 1840-es évek elején több ellenzéki irányítás alatt álló vármegye pert indított az áldást megtagadó plébánosok ellen, egyúttal szigorú rendeletekkel próbálták a protestáns házasságok érdekeit védelmezni, ezek az intézkedések azonban nem találkoztak az egyházi vezetők egyetértésével. Amikor például Bereg vármegye 1842-ben kinyilvánította, hogy területén a protestáns lelkészek is megáldhatják a vegyes házasságokat, akkor a Tiszántúli Református Egyházkerület az 1791:26. tc-re hivatkozva tiltakozott a törvénytelen rendelet ellen. 1842-ben ugyan megfigyelhető egy rövid ideig tartó együttműködés az ellenzéki vármegyék és az evangélikus, illetve református egyházkerületek vezetősége között, de az év második felében utóbbiak már ismét az uralkodó jóindulatától várták vallási sérelmeik orvoslását.³²

A jozefinista beállítottságú bécsi kormány el akarta kerülni a vallási villongásokat. Az uralkodónak 1843. július 5-én kelt, az országgyűléshez intézett leirata szerint a vegyes vallású jegyesek szabad szerződést köthettek volna, „hogy a törvény által bevett keresztény vallások melyikében akarják gyermekeiket nevelni.” Azonban ha nem akartak élni ezzel a lehetőséggel, vagy nem kötöttek ilyen egyezséget, a gyerekek az apjuk vallását gyakorolták volna. Ezt a javaslatot az alsótábla azért utasította el, mert nem ejtett szót a reverzálisokról, de egyéb okokból kifolyólag a püspökök és Róma is a javaslat ellen foglalt állást.³³ Az alsótábla az uralkodóhoz intézett válaszában a

³⁰ Bíró – Szilágyi 1979: 278–279.

³¹ Csorba 1999: 33–46.

³² Fazekas 2001. 89–97.

³³ Sörös 1901: 869.

követendő alapelvekről is nyilatkozott: „Két elv van, melyet a nemzet minden vallásbeli állapotokra nézve folyvást igényelt; ez: a lelkiismeret teljes szabadsága, és a különböző vallásúak közötti tökéletes viszonyosság.” Megállapították, hogy „tekintetbe véve azon ingerült állapotot, mely a vallásos viszálykodások miatt elterjedve van”, semmiképpen sem állhatnak el fent említett javaslataiktól.³⁴

A „vallási kérdés” a püspökök felszólalásaiban

A vallási kérdést 1843. július 11-én „reggeli 10 órakor” kezdték tárgyalni a főrendeknél.³⁵ Kopácsy József hercegprímás, esztergomi érsek a vita elején szót kért és felszólalásával irányt szabott az őt követő püspökök számára. Kopácsy kínos helyzetben volt, mert királyhűségét összhangba kellett hoznia a leiratot elutasító álláspontjával. A hercegprímás szerint az uralkodói Felséget az a szándék vezette, hogy a különböző vallású polgárok között a vegyes házassági viszonyokra nézve a legcélszerűbb módon eszközölje ki az egyességet. Ennek ellenére a királyi leiratot, amely megengedné katolikus szülőknek, hogy a katolikus hittől történő elszakításra kötelezzék magukat gyermekeik kapcsán, egyházuk elveivel nem tartotta összeegyeztethetőnek. Az alsótábla javaslatát (a reverzálisok eltörlését, illetve azt, hogy vegyes házasságok esetén a gyermekek apjuk vallását kövessék), még terhesebbnek ítélte, mert amit a királyi leirat a szülőknek a gyermekek más hitbeli nevelésére csak megengedne, azt az alsótábla javaslata parancsba foglalná. A hercegprímás felszólalása nagy hatást gyakorolt a későbbiekben felszólaló ordináriusok véleményére is.³⁶

Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök az alsótábla felirati javaslatában előforduló „vallási tökéletes viszonyosság igen általános eszméjét, a’ catholica egyház elveivel, és századok során keresztül elismert törvényes elsőségével, és szabadságával” nem tudta összeegyeztetni. Pyrker László egri érsek – aki IV. Frigyes Vilmos porosz uralkodótól levélben követelte, hogy a vegyes házassági viták miatt elítélt Klemens August Droste zu Vischering kölni érseket rehabilitálja, illetve hogy az ordinárius visszatérhessen székhelyére³⁷ – szintén elítélően nyilatkozott a javaslatokról. Még a királyi leiratról is megállapította, hogy az több ponton ellenkezik az anyaszentegyház elveivel, így ő is a primás véleményét pártolta. Lonovics József csanádi püspök, aki a háttérben zajló diplomáciai alkudozásokban is részt vett, szintén teljes mértékben osztotta „a Primás ő hercegségének” véleményét. Szerinte két

³⁴ Mailáth 1844. I. k: 180–182.

³⁵ Bárány 1990: 190.

³⁶ Főrendi napló 1843/44. I. k: 97–98.

³⁷ Dobersberger 1997: 514.

religio elvei kerülnek érintkezésbe, ezért nincs az az emberi bölcsesség, ami igazságos törvényt tudna hozni. Ha a gyermekek apjuk vallását követnék, akkor a katolikus nőket vennénk semmibe, ha az anyjuk vallásában nevelkednének, akkor az apák jogai sérülnének. Ha nemük szerint követnék a gyerekek szüleiket, az családi súrlódásokkal járna, az államvallásban nevelendő megoldást pedig a szív és az ész egyaránt kárhoztatja. Sem az alsótábla törvényjavaslatát nem támogatta, mert az a katolikus nőt egyháza ellenére erőltetné, sem a királyi leiratot, mivel az a katolikus vőlegényt egyháza által tiltott kötésre hatalmazná fel.

Az ellenzéki szónokok, így többek között Eötvös József báró szerint, a vallással kapcsolatos vitáknak csak úgy lehet véget vetni, „ha törvény által kimondatik minden vallásoknak tökéletes egyenlősége, – minden vallásos viszonyokban létezendő tökéletes viszonyosság, – minden vallásoknak általános szabadsága.” A liberálisok így a királyi leiratot sem fogadták el, mert az nem szólt a reverzálisok eltörléséről.³⁸

A vita során a következő felszólaló Hám János volt, aki aprólékosan felkészült véleményének kifejtésére, amit bizonyítanak a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye levéltárában fennmaradt jegyzetei is. Hám ezekben kifejti, hogy a „vádba hozott” egyházi rendelet, valamint az anyaszentegyház, „sehol nem mondja, nem tanítja, hogy minden vegyes házasság általánosan bűn, hanem csak hogy veszedelmes: a bűn és a veszedelem között különbség van, a veszedelemben sokszor bűn nélkül lehet bebocsájtkozni, sőt ezt tenni nagylelkűség. A bűn csak azon anyát illeti, ki azt, amit a törvény néki megengedett, pro primo minden gyermekét tulajdon hitében nevelni, ezt vallása, lelkiismerete elhanyagolja [!].”³⁹

Felidézte az 1790/91. évi országgyűlés 26. törvénycikkét és megállapította, hogy ezen törvénycikk alapján azóta történtek házasságkötések, ugyanakkor arra is utalt, hogy az egyházi rend a törvénnyel szemben már akkor is óvást emelt. Megemlítette az egyházi bíróságok vegyes házasságokkal kapcsolatban tanúsított engedékenységet, a reformkori országgyűlések eseményeit pedig így értékelte: „Ha az egyházi rend halálos álomba[n] lett is volna, fel kelle néki ébredni minekutána a[z] 1832/6 országgyűlés elején és folytában még a kevés is, melyet az 1790/1:26. czik a Cath. elvek feltartására felhagyott, elvetendőnek nyilvánított, most pedig már elvették; ily állásban tehát, miután elvei feltartására a polgári támaszhoz többé reménysége nem lehet, elveit maga úttján, általánosan, minden esetben[n] kivétel nélkül feltartja.”⁴⁰

A szatmári püspök szerint az alsótábla javaslata „felzavarja a házi csöndességet, a polgári nyugalmat”. A vegyes házasságok ugyanis, éppen olyan erősek, ha áldás-

³⁸ Főrendi napló 1843/44. I. k: 99–109.

³⁹ Hám János feljegyzései a vegyes házasságokról. Hely és d. n. SZRKEKEL Hám János 2. d.

⁴⁰ Hám János feljegyzései a vegyes házasságokról. Hely és d. n. SZRKEKEL Hám János 2. d.

sal kötik meg, mintha anélkül. „Nints tehát ok, miért a Polgári nyugalom féltesse. Ha Catholicus félben a lelkiismeret felszólal, ezt álnyugalomba ringatni, hasznos-é a Statusnak, eszközölni kell-é a vallásnak?” A kérdés tehát egyszerűen az Hám szerint, hogy a rozsnyói, illetve a váradi püspök körlevelében foglaltak egyeznek-e a katolikus egyház tanításával vagy sem. Ha igen „akkor nem fogják hibául tulajdoníthatni, hogy a Cathol. Püspök Magyarországon Catholicus módon tanított, és még kevésbé vétkeztetni, hogy azt, amit tanított, meg is tartotta; hogy a vallásnak kívánatát, nem csak erősen hangoztatni, hanem életben is virágoztatni törekedett. Ezt azonban, hogy valami Cath. tanítás-é vagy nem? – a világi törvényhozás nem elhatározni, nem megvitatni; sem erre vagy arra magyarázni, hanem csak egyszerűen tudomásul venni van jogosítva.”⁴¹

Ezt követően Hám felsorolta és részben idézte a vallási kérdéssel foglalkozó törvényeket az 1550:12. törvénycikktől kezdve, egészen az adott korszakig. Előbbi nem csak a „szent és katolikus hit helyreállításáról” rendelkezett, hanem arról is, hogy az ország rendjei „mindannyian örök időkre a római és katolikus szent egyházhoz... ragaszkodjanak”.⁴² Ezt követően Hám így összegezte véleményét:

„E törvényjavatról mondom: hogy ezt el nem lehet fogadni; nem lehet itt ily törvényt alkotni, nem:

- a) ha tekintem az világi és egyházi hatalom közti viszonyokat és innen származott kötelelességeket.
- b) a magyar törvényhozásnak állását.
- c) ezen törvénynek következtetését a Cath. nőszemellynek részére. [!]
- d) a buzgó Catholicusokra nézve,
- e) nints ok ezen törvényhozásra” – fejezte be Hám feljegyzéseit.⁴³

A szatmári püspök 1843. július 11-én tartott felszólalásában kifejtette, hogy a katolikus püspökök a vallásügyi viták során „igen nehéz, szorongatott, aggodalmakkal terhelt” helyzetbe kerültek. Egyrészt szeretnék jóváhagyni az alsótábla javaslatait, másrészt szent hitük tanai ezen javaslatokkal ellentétesek. Szokása szerint inkább hallgatni szeretne, mint beszélni – folytatta –, de hivatala szólást parancsol. Másfelől Hám – a többi ordináriushoz hasonlóan – azért került nehéz helyzetbe, mert jozefinista neveltetése ellenére a királyi leiratot is el kellett utasítania. Ezért hosszasan dicsérte az uralkodó szándékát,⁴⁴ majd arra hivatkozva, hogy az „szent hitünk változ-

⁴¹ Hám János feljegyzései a vegyes házasságokról. Hely és d. n. SZRKEL Hám János 2. d.

⁴² CJH 1550:XII.

⁴³ Hám János feljegyzései a vegyes házasságokról. Hely és d. n. SZRKEL Hám János 2. d.

⁴⁴ „Mélyen tisztetem a’ királyi leiratban ő Felségének kitűnő atyai gondoskodását, mellyel magas

hatlan elveibe” ütközik, elutasította azt. Még határozottabban foglalt állást az alsótábla vallásügyben megfogalmazott üzenetével szemben. Ha a főrendek az 1550:12. törvénycikket „összevetik az igaz keresztény szeretet kötelességével” – folytatta jegyzeteivel összhangban –, át fogják látni, miért ellenzik a katolikus főpapok a javaslatot. Arra is hivatkozott, hogy a királyi leirat nem szüntette meg a házasságra vonatkozó dogmát: „nem látom e k. k. leiratban Felséges urunknak dogmánk elenyészítő, vagy enyésztesére magyarázható szavát”.⁴⁵

Hám végül a jozefinista egyházpolitika alapelveit is kritikával illette. „Azt is bátor vagyok a’ mélt.[óságos] szónokoknak lelkem teljes meggyőződéséből nyíltan kimondani: hogy nincs oly földi hatalom, mely hitünk valamely dogmáját elenyésztesse, – mert minden földi hatalomnál magosabb – egy isteni erő – öröklik ezek mellett. A földi hatalom eltilthatja a’ dogmák hirdetését, de nem eszközölheti azok elenyésztesét. Elenyészteszheti az azokat valló egyéneket, de éppen ezeknek elenyésztesése lesz amazoknak erősítése, és terjesztése, a’ mit történetek bizonyítanak. Nincs tehát, nem is lehet dogmánk elenyésztesve, melyhez eddig szorosán ragaszkodtunk; most is ehhez tartva, csatlakozom főm[é]lt[óság]gu herczeg, országunk Prímása nyilatkozatához.”⁴⁶

Az alsótábla követinek megüzente, hogy a lelkiismeret szabadságának ő is barátja és pártolója, amit ő maga sem akar megsérteni, de azt sem engedi meg, hogy más a katolikusokét megsértse. „E’ lelki szabadságot – folytatta –, midőn evangelicus atyánkfiai részére sértetlenül megtartani kívánom: éppen ezt kívánom a catholicus részére is megtartatni, és a’ viszonyosság elvét ide alkalmaztatni, hogy a’ midőn az evangelicusok lelkiismeretök teljes szabadságában vannak, a’ catholicusok is evvel élni, lelkipásztoraik hivataluk körében szabadon munkálkodni engedtesse; annak, a’ mit lelkiismeretök szava, hitük kötelessége tőlük megkíván, annak ellenére tenni soha senki által, főképp törvény által ne kényszeríttessenek”.⁴⁷ A főrendekhez fordulva végül azt kérte, hogy a törvényalkotás során „a’ catholicus elvekre és a catholicusok sorsára is kegyes figyelemmel lenni méltóztassanak”.⁴⁸

A vita további menetére az volt jellemző, hogy az összes jelenlévő katolikus főpap felszólalt, és valamennyien támogatásukról biztosították a primást. Scitovszky János pécsi megyéspüspök szerint már az 1791:26. tc. sem egyezett a katolikus hitel-

kegyelme szerint a’ felől gondosan rendelkezni méltóztatik, hogy a hazában a vallások súrlódások megszűntessenek, a’ hon külön vallású polgárai között a’ békességes együttélés és egyetértés megállapíttassék, tartóssá tétessék”.

⁴⁵ Főrendi napló 1843/44. I. k: 109–110.

⁴⁶ Főrendi napló 1843/44. I. k: 110.

⁴⁷ Főrendi napló 1843/44. I. k: 110.

⁴⁸ Főrendi napló 1843/44. I. k: 110.

vekkal, tudniillik, hogy protestáns fiúgyermek apja vallását követheti, ez a jelenlegi törvényjavaslat még kevésbé. Most egyezkedés által vagy az atya vallását követve vonnák el a katolikus egyháztól híveiket, emellett sérti az uralkodó, illetve az alsótábla javaslata azt az elvet, „hogy a catholica anyaszentegyházban [van] a’ lelki üdvösség leginkább biztosítva”. Palugyay Imre nyitrai megyéspüspök is ragaszkodott a primás előterjesztéséhez, bármilyen javaslatot csak akkor támogatna, ha annak tartalma „a cath. religiónak oly számos hazai törvényekkel is biztosított elveivel, és alkotmányunkkal nem ellenkezik”.⁴⁹

Gr. Nádasdy Ferenc váci megyéspüspök sem a törvényjavaslatot, sem a királyi leiratban foglaltakat nem pártolta. Ocskay Antal kassai megyéspüspök Palugyay véleményéhez csatlakozott, amikor azt fejtegette, hogy „a viszonyosságot nem kell a jog-egyenlőséggel összezavarni, és a catholica anyaszentegyház alkotmányos jogait soha nem lehet a viszonyosság eszméjének feláldozni”, azaz nem ütközik a lelkiismerettel, ha a szülők gyermekeik vallásáról egyezkednek. Haulik György zágrábi püspök az alsótábla javaslatát kritizálta, amely szerint a katolikus anyának gyermekeit protestáns hitben kellene nevelni. Szerinte sérti a katolikus vallás elveit, és miközben a katolikus magyar papság a legnagyobb tiszteletet tanúsítja a hazai törvények iránt, hasonlóan hűségese egyházi elveihöz is, amelyektől nem szabad eltérnie.⁵⁰

Báró Barkóczy László székesfehérvári püspök szintén a primás véleményét osztotta. Az alsótábla javaslata szerint nem méltányos, mert míg a protestáns fél határtalan szabadságánál fogva megengedheti, hogy gyermekei katolikus hitben nevelkedjenek, addig a katolikus házaspár – amennyiben a gyermek az apa evangélikus vallását követi – lelki meggyőződésének feláldozására van kötelezve. Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök is a primáshoz csatlakozott, ő abban találta a viszonyosságot, hogy „minden vallás az ő religióbeli gyakorlatában törvény által pártoltassék, és más vallástól független legyen”. Ugyanebben az értelemben nyilatkozott Erdélyi Vazul nagyváradi görög egyesült püspök is. Sztankovics János győri püspök ehhez még hozzáfűzte, örül, ha a katolikus papok lelkeket halásznak, mert az Üdvözítő is így hívta el lélekhalászoknak Pétert és Andrászt. Végül Kukovich József diakovári, Ters-tyánszky Imre pharosi, Sággy Mihály noviai püspök, és Rimely Mihály szentmártoni főapát is a primás véleményét osztotta.⁵¹

A protestánsok közben folyamodványt nyújtottak be vallási sérelmeik orvoslásáért. A színfalak mögött Kopácsy József esztergomi érsek és Lonovics József csanádi püspök megegyezett Klemens von Metternich kancellárral, hogy a vegyes házasság-

⁴⁹ Főrendi napló 1843/44. I. k: 111.

⁵⁰ Főrendi napló 1843/44. I. k: 112–113.

⁵¹ Főrendi napló 1843/44. I. k: 115–118.

ra lépők maguk közt (vagy a pap előtt) egyeznek meg gyermekük vallásáról. Róma azonban elutasította a javaslatot, mivel az 1791. évi törvény illetve a türelmi rendelet kedvezőbb volt, hiszen azok a katolikus vallás uralkodó jellegét nem változtatták meg, szemben a tervezett leirattal. Metternich azonban nem engedett, V. Ferdinánd 1844. március 25-én aláírta a rezolúciót. Ebben elismerte a lelkiismereti szabadság biztosításának elvét, valamint azt, hogy a vegyes házasságban született gyermekek ügyét a viszonyosság alapján kell rendezni, ugyanakkor nem tisztázta a protestánsok számára megnyugtatóan a reverzálisok kérdését. A főrendek 1844. március 25-én a királyi választ alkalmasabbnak tartották elfogadásra, mint az alsótábla véleményét, hiszen a családi béke szerintük az illetékesektől függ. A rendek válasza szerint a vita megoldása a kormányra, a nemzetre, de különösen a római katolikus egyházra nézve kívánatos. Javaslatauk erre irányulóan az volt, hogy a felek azon lelkipásztor előtt kössék meg a házasságot, aki előtt akarják, illetve a gyermekeket atyjuk vallása mellett más bevett vallásban is lehessen nevelni. A főrendek válasza szerint a reverzálisokat fenn kell tartani, de hajlandók elismerni a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságokat is.⁵²

Az egyházi rend ekkor – lényegében a protestánsok mintáját követve – az uralkodóhoz intézett felterjesztés írását határozta el. Ebben kiemelték, hogy a protestánsok erőszakolták ki a múltban is a vallási törvényeket, mert a katolikus vallást államvallás, majd uralkodó vallás méltóságától is meg akarták fosztani. Nem akarták az egész protestáns egyházat egyéni sérelmek miatt bepanaszolni, de véleményük szerint a protestánsok panaszait egy számukra ideális jogi térben helyezték el, és azt kifogásolták, ami a törvényekkel és rendeletekkel összhangzásban van. A protestáns papok nem teljesítették az 1791:26. tc. előírásait – folytatták a katolikus főpapok –, a katolikus klérus az 1791-es törvény két paragrafusát ellenezte, a protestánsok viszont az egész törvényt örömmel fogadták. A katolikus papság betartotta a törvényt, a protestáns atyafiak azonban nem. Az új törvényjavaslat – a püspökök szerint – a katolikus elveket protestáns elveknek rendelné alá. Ez a törvényjavaslat további sürölődésekhez vezetne, hiszen 8 millió katolikus lelki csöndességét is fölzavarhatná. A püspökök reményüket fejezték ki, hogy az országgyűlés csak addig ad jogokat a protestánsoknak, míg azok a katolikusok jogainak sértését „túlhatókká” nem teszik.⁵³

⁵² Sörös 1901: 1901. 872–874; Fazekas 2017: 87–89.

⁵³ Sörös 1901: 875–883.

Összegzés

Az áttérésekről még 1844 júniusában is késhegyre menő viták folytak a felsőtáblán. Kopácsi József hercegprímás még 20-án is szenvedélyesen védte az 1791-es törvény által a katolikus egyházból áttérők számára elrendelt hathetes vallásoktatást. „Az átmenetre nézve midőn ez a catholica hitről más bevett vallásra történik, két elvek vezérelnek engem; egyik az: hogy egyházunkban senkit kedve, s eltökéllett akaratja ellen erővel ne tartóztassunk; másik az: hogy az átmenni akaró ezen lépésének nagy fontosságára s következéseire komolyan figyelmeztessék”.⁵⁴ Nádasdy, Barkóczy, Haulik, Lonovics, és még néhány püspök csatasorba állt ugyan, de a többség egyre inkább Eötvös József bárónak adott igazat. Eötvös szerint a probléma abból adódott, hogy az adott tárgyat nem állami, hanem vallási szempontból közelítették meg a püspökök, és ez képezte az 1843/44-es vallásügyi viták magját. Így Eötvös szerint „az átmenetel kérdése csak akkor és úgy célszerűen fog elrendeztetni [!], ha először absztrahálva a vallást, tisztán status szempontból tartva szemünk előtt, az átmeneti kérdésben azt fogjuk határozni, mit a közállomány jelen helyzete tőlünk megkíván.”⁵⁵

Hám János a későbbi vitában már nem vett részt: sem a reverzálisok kérdéséhez, sem a magyar nyelv ügyéhez nem szólt hozzá. Jegyzetei és felszólalása egy olyan világgépet tükröznek, amelynek nincs közös metszete a modernizáció magyarországi képviselőivel, még akkor sem, ha maga szociálisan érzékeny főpásztor és példamutató gazda volt. Mindez megerősíti azt, amit felszólalásában maga is hangoztatott, tudniillik, hogy szokása szerint inkább hallgatni szeretett az országgyűlésen, mint beszélni. Az 1843/44-es országgyűlésen elfogadott III. törvénycikk védte ugyan a 18. életévüket betöltött protestánsokat a katolikusok térítésétől; visszamenőleg, 1839-től kezdve törvényesnek mondta ki a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságokat, és megkönnyítette az áttérést a katolikus egyházból más felekezetekbe, ám a liberálisok fő követelését, a bevett felekezetek teljes egyenjogúságát még nem mondta ki.⁵⁶

⁵⁴ Mailáth 1844: 483.

⁵⁵ Mailáth 1844: 502–503.

⁵⁶ 1843/44:III.

Miru György

Alkotmányos viták az első népképviselői országgyűlésen

Tanulmányom az első népképviselői országgyűlés történetét érinti. Azt vizsgálom, hogy a megválasztott képviselők, a képviselőház maga miként értelmezte helyzetét és funkcióját az alkotmányos rendszer egészében a változó politikai feltételek között. Noha az országgyűlésnek számos fontos kérdéssel kellett foglalkoznia, a jobbkormányzás követelményeivel, a nemzetiségek mozgalmával, a birodalmi kapcsolattal, a hadseregszervezéssel, majd pedig a polgárháborús helyzettel, így nem sok ideje maradt az intézményépítésre, a parlamenti működési mechanizmusok finomítására. Mégis akadtak olyan ügyek az eseményekben sűrű 1848–49-es időszakban, amelyek kapcsán szembe kellett nézni hatalmi kérdésekkel, a szuverenitás értelmezésével és az alkotmányosság alapkérdéseivel. Ezekről a témákról az első népképviselők annak ellenére, hogy számos élvonalbeli társukat nélkülözniük kellett, színvonalas vitákat folytattak.

Közismert, hogy a polgári parlamentarizmus alapvetően különbözik a rendi alkotmányosság formáitól, bevett politikai gyakorlataitól. Magyarországon mégsem tekinthető élesnek az átmenet. Főként azért, mert a „törvényes forradalom” folyamán maga a rendi diéta fektette le az új intézmények alapjait. Az áprilisi törvények megalkotói a kor szellemével ellentétben a hatalmi változásokat és az alkotmányos alapelveket nem egy kartában, egy rendszeres alaptörvényben összegezték, kodifikálták, hanem megtartották történeti alkotmányukat. Ennek nemcsak az idő rövidsége volt az oka, hanem az is, hogy büszkéek voltak alkotmányos tradícióikra, s inkább követték az addig is gyakorolt eljárást, és a szokásban, illetve a törvényekben rögzült jogot értelmezték át, és módosították a kor követelményeinek megfelelően. Ezt nevezték az alkotmány „kifejlésének”, amivel az átmenet folyamatosságát, természetességét érzékeltették.

Az április 11-én szentesített új törvények nem a szokványos törvényhozási huzavonában születtek meg. A követi tábla és vezérei kihasználta az európai forradalmak és a hazai politikai mozgalmak keltette rémületet, s rá tudták kényszeríteni akaratukat a felsőtáblára és a birodalom vezetőire. Ezért is jöhettek létre olyan intézmények, amelyek a korábbi lassú kibontakozáshoz képest nagy átalakulást eredményeztek. Az

utolsó rendi országgyűlés gyors törvényalkotási folyamatában arra összpontosított, hogy kialakítsa egy új alkotmányos intézményrendszer kereteit, hogy a reformmunkálatok majd a népképviselői országgyűlésen folytatódhassanak. A társadalom új működési elveinek lefektetésén túl megváltoztatták a politikai szisztémát is, felszámolták az abszolutista kormányzást, és népképviselői parlamentarizmust vezettek be.

A liberális ellenzék szószólói azt hangoztatták, hogy a független és felelős kormánnyal csak az addig is meglévő, s törvényekben is elismert önálló kormányzás jogát érvényesítették, de semmilyen új jogot nem szereztek. Valójában az új törvények átrendezték a hatalmi erőviszonyokat, az uralkodó addigi politikai fölényét elvesztette a népképviselői parlamenttel és az annak felelős kormánnyal szemben. A fenntartott jogok megszorítása nemcsak az alkotmányosságot erősítette, hanem lazította a monarchikus uniót, a kapcsolatot Magyarország és a birodalom többi része között, hiszen annak stabilitása a kiterjedt monarchikus jogokon nyugodott. Az uralkodó már nem egyedül, hanem a parlamentekkel együtt kellett intézzen számos fontos kérdést, így megjelentek a közös ügyek problémái, ami hatásköri vitákat, majd egyre fokozódó feszültséget generált az uralkodó és a kormány, illetve az ausztriai és a magyar kormányok között.¹

A parlament szuveniritása

Közvetlenül a márciusi fordulat után a rendi diéta úgy nyilatkozott, hogy egy „nemzeti országgyűlés” alapjait kívánja lerakni, egyúttal az alsótábla minden tagját fejenkénti szavazati joggal ruházta fel. Az aznapi, március 18-i vitában a kijelölt miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos is felszólalt a kerületi ülésen, noha főrendként azt nem tehetett volna, de tudatosan szakított az addig fennálló szokással. Eljárását Kossuth rögtön megvédte, mert szükségesnek tartotta, hogy a miniszterelnök szólhasson a követek előtt, s azok is kérdezhessék őt. Az alsótábla pozíciója azonnal megváltozott, de a miniszterelnökhöz mindkét tábla tagjai intéztek kérdéseket.² Így már az utolsó rendi diéta közelítette formáit a polgári parlamentéhez, a népképviselői országgyűlés pedig ezekre a hagyományokra is támaszkodhatott az új politikai gyakorlatok kialakításánál. Tagjainak közel egyharmada rendelkezett diétai tapasztalattal, ismerhették a politikai intézmények reformjára irányuló korábbi tervezeteket, vitákat, és a politikai

¹ Márkus 1896 ill. 1900: 218–230.; Márkus 1900: 669–671.; Gergely 1981: 50–80.; Szabad 1982: 1175–1192.; Urbán 1986: 13–233.; F. Kiss 1987: 7–42., 54–60.; Deák 1994: 79–123.; Ruszoly 1997: 25–84.; Gergely 1998: 15–63.; Fábiánné Kiss 1998: 64–91.; Szabad 1998: 97–103.; Péter 2003: 81–93.; Bérenger–Kecskeméti 2008: 276–298.; Pap 2016b: 30.

² Urbán 1986: 124–125.; Gergely 1998: 18.

irodalomból, sőt a hírlapok tudósításaiból is tájékozódhattak a polgári parlamentek működéséről.³

A parlamentáris rendszerre való áttérés úgy sem volt teljesen zökkenőmentes, hogy a népképviselői országgyűlésnek már nem kellett alkotmányozással foglalkoznia, s nem voltak legitimációs problémái sem. Összehívását eredetileg ősze tervezték, de a polgárháborús helyzet miatt korábbra kellett azt hozni.⁴ Az üléseit július elején megkezdő fórumra várt, hogy kialakítsa tárgyalási rendjét, eljárásait és intézményeit. Az országgyűlést többen ideiglenesnek gondolták, amely, ha teljesíti feladatát, és gondoskodik az ország védelméről, akár el is oszolhat. A felsőház működését alapvetően az új kormány által kinevezett főispánok biztosították, akik a közelmúlt politikai küzdelmeiben már bizonyították elhivatottságukat. Az első ülésen Újházy László azt javasolta, hogy kerüljék a rendiségre utaló elnevezéseket, így a „méltóságos főrendek” megszólítást is, s helyette a „felső ház”, illetve az „alsó ház” megnevezést alkalmazzák. Az elnök ezt azzal utasította vissza, hogy az 1848. évi 3. törvény a „Főrendi tábla” kifejezéssel él. Valójában a 3. törvényben „felső” és „alsó tábla” szerepelt, csak a 4. törvényben fordult elő a „főrendi tábla” és a „képviselők táblája”. A ház szabályainak megvitatásakor Újházy megismételte javaslatát, mondván rendek többé már nem léteznek, így a „felsőház” lett a hivatalos elnevezés, azonban az új név használata nem vált azonnal következtetéssé.⁵

Ugyancsak az első ülésen indítványozta Beöthy Ödön, hogy a minisztérium terjesszen elő javaslatot a felsőház korszerűsítésére, új alapokon történő rendezésére. A másnapi vitán az ott jelenlévő belügyminiszter, Szemere Bertalan is támogatta a reformot, hogy a testület ne legyen a nép akaratával örökös ellentétben.⁶ A képviselőházban mindjárt az ülészak elején Hunfalvy Pál jelentette be, hogy kezdeményezni fogja a két ház viszonyának ideiglenes rendezését, mert szabályozni akarta, hogy a végleges reform bevezetéséig a felsőház hányszor és miképp vetheti vissza az alsóház határozatait. Madarász László ezt azzal toldotta meg, hogy ő egyenesen megszüntetésére fog javaslatot tenni, mert az a nemzeti képvisellettal nem fér össze. Vlad Alajos (Aloisiu) viszont úgy nyilatkozott a képviselőházi tárgyalási rend vitájában, hogy választott tagsággal fenntartaná a felsőházat. A reform ugyan elmaradt,

³ Urbán 1981: 43–46.; Erdődy 2013: 337–343. Az első népképviselői országgyűlés 450 igazolt képviselője közül 136 fő rendelkezett korábbi országgyűlési tapasztalattal. Pap 2016b: 30–32.; Bérenger–Kecskeméti 2008: 296.

⁴ Beér 1954.; Urbán 1986: 483–487.; Gergely 1998: 18., 46–53.; Dobszay 1998: 12–19.

⁵ *Közlöny* 1848. július 6. (27. sz.) 107., július 7. (28. sz.) 109.; CJH 1848:III.; Fábiánné Kiss 1998: 87–88.; Bérenger–Kecskeméti 2008: 288–289.

⁶ *Közlöny* 1848. július 6. (27. sz.) 107., július 9. (30. sz.) 119–120.; Urbán 1986: 513–514.

de 1849 nyarán Szemere miniszterelnökként is foglalkozott a felsőház megszüntetésével.⁷

Amíg a két kamara el nem készítette saját szabályait, addig a minisztérium által összeállított ideiglenes szabályzat szerint működött. Az alsóház végleges szabályainak tárgyalásakor Madarász József javaslatára a „képviselőház” elnevezést tették hivatalossá, ezt alkalmazták a házszabályok, és az ülésekről tudósító *Közlöny* is azonnal áttért az „alsóházról” a „képviselőházra”, illetve a „képviselők házára”. A tagok persze továbbra is használták a kamara és tábla megnevezést, s magukat is gyakran követként említették.⁸

Egyesek öntudatosan nyilatkoztatták ki, hogy ők népképviselők, sőt volt, aki azt is megmagyarázta, hogy mi a követ és a képviselő közti különbség. A képviselet tartalmáról, a népképviselők és a nép viszonyáról is eltérő álláspontok hangzottak el. Bethlen János gróf úgy fogalmazott, hogy ő küldői akaratát képviseli, a képviselők együtt pedig a nemzet véleményét. Madarász József viszont kételkedett abban, hogy ő küldői összes akaratát képviselné, majd kijelentette, hogy önámítás azt hinni, hogy ők együttesen a néptöbbség változó akaratának képviselői, mert szerinte az is előfordulhat, hogy a kisebbség fejezi ki a haza akaratát. Berzenczey László arra figyelmeztette társait, hogy ne beszéljenek mindig a nép nevében. Kazinczy Gábor szerint miután megszűnt az utasítás és a visszahívás, nem korlátozhatják a kérelmek benyújtását, mert a nép csak ezzel az egyetlen eszközzel ellenőrizheti a házat. Madarász László is inkább azon a véleményen volt, hogy a ház nem maga a nép, csak képviselője annak, vagyis sosem rendelkezhet akkora hatalommal, hogy ne tartozzon neki számadással. Tóth Lőrinc egy későbbi vitában viszont arról beszélt, hogy a megyék a maguk által választott és utasított követeiket visszahívhatták, ellenben a népképviselőket a választókerületek az egész nemzet számára választják, egy olyan szuverén testület tagjává, amelyik maga felett nem ismer el semmilyen bíróságot.⁹

⁷ *Közlöny* 1848. július 13. (34. sz.) 141., július 15. (36. sz. melléklete) 158.; Fábiánné Kiss 1998: 88–89.

⁸ *Közlöny* 1848. július 8. (29. sz.) 116., július 14. (39. sz.) 146.; Fábiánné Kiss 1998: 78–84.; Bérenger–Kecskeméti 2008: 299–300., 304–305.

⁹ *Közlöny* 1848. július 8. (29. sz.) 116., július 11. (32. sz. és melléklete) 130., 133., július 14. (35. sz.) 147., július 15. (36. sz. és melléklete) 155., 157., 1849. március 1. (41. sz.) 142. Az új választókerületi rendszer igazodott a törvényhatóságokhoz, s azok beosztása is az utóbbiak feladata lett. Erdélyben előfordult, hogy nem alakítottak ki választókerületeket, hanem központilag választották meg a 2-2 képviselőt, s az is megtörtént, hogy a megválasztott képviselőnek utasítást készítettek, ami persze törvénybe ütközött. Bérenger–Kecskeméti 2008: 291.; Pap 2016b: 26., 31.

A kérdés a képviselők igazolása körül támadt vitákban is felszínre került, ugyanis a ház első feladatai közé tartozott, hogy megválasztott tagjait igazolja. A megbízólevelek rutinszerű ellenőrzésén túl a választásoknál tapasztalt visszaélésekkel szemben is fel kívántak lépni. Kubinyi Ferenc szigorú eljárást követelt, hogy a nemesség sorában állandósult korteskedési metely az új polgárok körében ne terjedjen el. Deák Ferenc pedig arra figyelmeztette képviselőtársait, hogy a problémás esetek kivizsgálásáról, illetve a verifikáció feletti döntésről ne mondjanak le, mert az nemcsak joguk, de a ház „felette áll minden hatalomnak”. Madarász László is egyetértett azzal, hogy a ház maga vizsgálja ki a vitás eseteket, az eljárások kapcsán pedig azt igényelte, hogy a „parlamentális ház eszméjét” kövessék, mert a régi, táblabírói törvényekre nem lehet támaszkodni.¹⁰

Az igazolás ügye a parlament debreceni működése idején aztán élénk vitákhoz vezetett. Akkor a kérdés politikai tétje az volt, hogy a „csonka” parlament új képviselőválasztások következtében megváltoztatja-e összetételét.¹¹ Azonban alkotmányossági érvek is terítékre kerültek, amelyek arról szóltak, hogy a választókerület vagy a parlament dönthet-e a képviselő megbízatásáról, hogy végső soron ki gyakorolja a szuverenitást, a választók vagy az országgyűlés. Többen a parlament szuverenitását, méltóságát védelmezték, s az országgyűlés döntési joga mellett érveltek, kétségbe vonva a választók visszahívási jogát. Az indítványozó Irányi is úgy vélekedett, hogy bár az egész népben összpontosul a szuverenitás, mégis annak választottjai, a képviselők együttesen alkotják a szuverén hatalmat, s a képviselőház joga, hogy egyes tagjai felett határozzon. Mások a mandátumok feletti döntést csak a nemzet, illetve a választókerületek jogának tartották, amit akár petíciók útján is érvényesíthetnek. Nyáry Pál úgy gondolta, hogy a kép-

¹⁰ *Közlöny* 1848. július 8. (29. sz.) 116., július 10. (31. sz.) 126.; Fábiánné Kiss 1998: 77–78.; Bérenger–Kecskeméti 2008: 291–299.

¹¹ Madarász József 1849. január 22-én indítványozta, hogy a ház elnöke a Debrecenben meg nem jelent képviselőket írja össze, és az engedély nélkül távollévőknek tizennégy napot hagyjanak a megjelenésre. A lista elkészültével január 26-án Madarász már azt kezdeményezte, hogy ha az engedély és kormány megbízatás hiányában távollévők február 10-ig nem jelennek meg, akkor tekintsek őket lemondottaknak, és helyükre válasszanak új képviselőket. Február 8-án sürgette indítványa tárgyalását, de némi vita után azt február 26-ig elhalasztották. Február 27-én Irányi Dániel módosító indítványt nyújtott be, hogy a meg nem jelenteket, illetve az igazolatlan távollévőket töröljék a képviselők sorából, s helyettesítésükre rendeljenek el új választásokat. Közben Puky Miklós komáromi kormánybiztos utasítására a megye két kerületében pótválasztásokat tartottak, ahol Thaly Zsigmondot és Csernátoni (Cseh) Lajost képviselőkké választották. A választási jegyzőkönyveket 1849. március 8-án közzétették a képviselőházzal, de a választások érvényességét a ház később vitatta. *Közlöny* 1849. január 24. (9. sz.) 31–32., január 28. (13. sz.) 47., február 10. (24. sz.) 88., február 11. (25. sz.) 90–92., március 1. (41. sz.) 142., március 10. (49. sz.) 170., április 3. (69. sz.) 248–249.

viselőháznak csak tagjai igazolására van jogosítványa, de azt a jogot senki se ruházta rá, hogy bárkit is kirekesszen soraiból. A távolmaradókat szerinte, ha bűnösök, majd az ország közvéleménye fogja megítélni, s egyébként is a nemzet morális erejére és a képviselők kötelességtudatára hivatkozott. Kazinczy Gábor viszont a mindenkori országgyűlési többséget tartotta a közvéleménynek, ez az a hatalom, amelyben Magyarország szuverenitása megnyilvánul, s vitatta, hogy a nép a képviselők felett állna. Több képviselő is kijelentette, hogy a ház többsége a nemzet akaratát fejezi ki. Tóth Lőrinc is amellett érvelt, hogy a „valódi népfelség” a parlamentben, s nem utcai zavargásokban vagy népmozgalmakban nyilvánul meg. A ház méltóságát és jogait védelmezte, és úgy látta, ha a testület dönthet tagjai igazolásáról, akkor csak az nyilváníthat egy képviselői helyet megüresedettnek, s rendelhet el új választásokat. Kovács Lajos viszont attól tartott, hogy a ház döntési jogát a mindenkori többség kisajátítja, és eltávolítja a kisebbséget, ennek megakadályozására nem a képviselőkre, hanem független bíróságra bízta volna a mandátumok érvénytelenítését. Szacsavay Imre is bíróságok elé utalta volna a vizsgálatokat, mert szerinte csak az nyilváníthat egy képviselőt hazaárulóvá. Hunfalvy Pál is úgy vélekedett, hogyha meg is foszthat a ház valakit mandátumától, bűnösnek nem nyilváníthatja. Végül a képviselőház körültekintően járt el az igazolási ügyekben, a tudta nélkül lezajlott pótválasztásokat nem fogadta el, s maga rendelkezett a megüresedett képviselői helyek betöltéséről.¹²

A népszuverenitást megtestesítő intézmény testületileg is igyekezett kapcsolat tartani a nemzettel. Fontos, politikai természetű nyilatkozatait nemcsak a hadsereg tisztjeihez, a közigazgatási hatóságokhoz, hanem az ország lakosságához, sőt a külföldi államokhoz is intézte. A kommunikáció fordított irányban is kialakult, népgyűlési választmányok is nyilvánítottak bizalmat a képviselőház iránt. Amikor a trónfosztás után egyes városok nyilatkozatukban jelentették ki, hogy köztársaságot akarnak, volt olyan képviselő, aki nem helyeselte, hogy azt a ház elé terjesszék, mert tartalma a hírlapokba való. Mások viszont védelmezték a petíciós jogot, sőt Halász Boldizsár szerint a képviselők az ilyen nyilatkozatokból tudhatják meg, hogy miként gondolkodik a nép. Korábban a ház egyik tagja még azt is felvetette, hogy a bujtotatások megelőzésére a képviselők menjenek a nép közé, tanítsák és világosítsák fel őket.¹³

¹² *Közlöny* 1849. február 11. (25. sz.) 90–92., március 1. (41. sz.) 142–143., március 2. (42. sz.) 145–148., március 31. (67. sz.) 240–241., április 4. (70. sz.) 252–253., április 18. (82. sz.) 301. A képviselők igazolási eljárásával a ház 1849 májusáig folyamatosan foglalkozott. 1849 tavaszán mintegy negyven választókerületben tartottak pótválasztást, de így is a kerületek majdnem egyhatoda képviselő nélkül maradt. Fábiánné Kiss 1998: 86.; Bérenger–Kecskeméti 2008: 306.; Pap 2016b: 29.

¹³ *Közlöny* 1848. július 14. (35. sz.) 146., október 1. (113. sz.) 578.; december 6. (179. sz.) 845–847., 1849. május 8. (99. sz.) 367.; F. Kiss 1987: 87.; Fábiánné Kiss 1998: 89. Az országgyűléshez

A házszabályok kialakítása közben hosszadalmas vita bontakozott ki a képviselőház tárgyalási rendjéről, hogy az angol vagy a vitaosztályokat alkalmazó francia modort honosítsák-e meg.¹⁴ A vitaosztályok mellett elsősorban a tárgyalások előkészítése és felgyorsítása szólt, hiszen többen tartottak a viták parttalanra válásától, s a nagy létszámú testület hatékonyságáról sem voltak meggyőződve. A felszólalók, amikor szembeállították a táblabírói modort a parlamentárisal, elsősorban az elhúzódozó, terméketlen vitákra gondoltak. A vitaosztályok ellenzői viszont a nyilvánosságot féltették, s tartottak attól, hogy a mindenkori többség elfojtja a kisebbség véleményét. Csiky Sándor olyan szabályozást kívánt, amely mellett a többség nem nyomhatja el a kisebbséget, de a kisebbség se terrorizálhatja a többséget. A képviselők a törvényalkotás kapcsán is megjegyezték, hogy a törvények akkor igazságosak, ha a többség és a közvélemény akarátát fejezik ki. A két Madarász viszont kétségbe vonta, hogy a többség által elfogadott törvény mindig kifejezné a közvéleményt, s a baloldal gyakran ismételt érve maradt, hogy a többség nem képviseli a közakaratot, az igazságot.¹⁵ A vitákban egyébként általános megállapítások hangzottak el a többség és kisebbség, illetve a többség és a kormány viszonyáról.¹⁶

A király és az országgyűlés

Az áprilisi törvények alapján kialakult új politikai rendszer továbbra is kétpólusú maradt, vagyis csak úgy működhetett hatékonyan, ha a király és a népképviselői országgyűlés együttműködött. Azonban a két hatalmi tényező konfliktusa egyre erőteljesebb lett, ami működési zavarokat okozott az új parlamentáris intézményekben is. A király nem szentesítette az országgyűlés által elfogadott törvényeket, ezért az országgyűlés döntéseit képviselőházi vagy országos határozatok formájában hozta meg.¹⁷

több ezer kérvény érkezett. Gergely 1998: 31.

¹⁴ Fábíánné Kiss 1998: 79–80.

¹⁵ *Közlöny* 1848. július 14. (36. sz. és melléklete) 155., 157., július 17. (38. sz.) 166., július 19. (40. sz.) 174. Kálóczy Lajos azt mondta, hogy a kisebbséget ne önértékért harcoló csoportnak tekintésük, hanem a jövőendő előkészítőjének. *Közlöny* 1848. július 17. (38. sz.) 166.

¹⁶ *Közlöny* 1848. július 14. (36. sz.) 155. Klauzál Gábor szerint nemcsak a kormányzásban, de a törvényhozásban is a minisztériumi érdek kerül előtérbe, így fontos, hogy a kormánynak többsége legyen, ezért a ház elnöke is az ő jelöltje. *Közlöny* 1848. július 16. (37. sz.) 161. Az ellenzéki Nyáry is úgy nyilatkozott, hogy a ház ne hagyja el a minisztériumot, mert akkor annak senki se fog engedelmeskedni. *Közlöny* 1848. július 10. (32. sz.) 131. Pázmándy elnökké választásakor állását pártok felettinek mondta, de később vita alakult ki az elnök szavazati jogáról és pozíciójáról. Kazinczy Gábor az elnökben látta az egyetlen kapcsolatot a pártok között. *Közlöny* 1848. július 11. (32. sz.) 132., július 19. (40. sz.) 175–176.

¹⁷ Fábíánné Kiss 1998: 89.

A parlament, ha közvetetten is, folyamatosan alkotmányos vitát folytatott az uralkodóval. A törvények megsértésével, az alkotmány felforgatásával vádolta V. Ferdinándot, amikor miniszteri ellenjegyzés nélkül küldte az országba királyi biztosoit, nevezte ki vezető tisztségviselőit, miközben a parlament bizalmát élvező Batthyányt mellőzte. Az ausztriai kormány augusztus végi államirátának tartalmát Sembery Imre felülről jövő revolúciónak nevezte, amely felrúgja a törvényeket, ezért szerinte a háznak sem kell szorosán tartania magát azokhoz. A kormányzati válságra reagálva azt is hozzátette, hogy a király által kinevezett minisztériumnak a házban kell gyökereznie, vagyis az országgyűlés bizalmával is kell rendelkeznie. Az országgyűlés nemcsak érvénytelenítette a törvénytelen megbízásokat, s kezdeményezett felelősségre vonást, de annak a véleményének is hangot adott, hogy az uralkodó a felelős kormány semmibevételével felforgatta, megsemmisítette az alkotmányt. Saját magát viszont az alkotmány őrzőjének, védelmezőjének nyilvánította, s mindinkább az egyetlen alkotmányos hatalmi tényezőnek.¹⁸ Ez az érvelés a trónlemondás következtében még fokozottabban érvényesült, s maga a Függetlenségi Nyilatkozat is egész tárházát vonultatta fel az udvar által elkövetett törvénytelen ségeknek, miközben a nemzetet és az országgyűlést tartotta a törvényesség képviselőjének.¹⁹

Az alkotmányos keretek védelmében az országgyűlés működőképességének és pozíciójának fenntartása a magyar fél szempontjából kulcsfontosságúnak tűnt. Ezért is pártolta a szeptemberi válságos napokban Deák Ferenc a házelnök azon álláspontját, hogy a testület mindenképp maradjon együtt, mert szerinte az olyan „törvényes tekintély”, amely, ha szükséges, intézkedhet a Honvédelmi Bizottmány támogatása végett.²⁰ A király viszont igyekezett megszabadulni az országgyűléstől, ezért előbb elnapolta, majd feloszlatta azt, határozatait, rendelkezéseit pedig érvénytelenítette. A törvénytelen lépésnek, mivel az nélkülözte a miniszteri ellenjegyzést, és még elfogadott költségvetése sem volt az országnak, a testület nem engedelmeskedett, és a szabadságharc végéig együtt maradt, igaz, Debrecen után a főrendek már nem üléseztek. A király feloszlatta az önkormányzati testületeket is, s kivételes állapotokat hirdetett ki.²¹

¹⁸ *Közlöny* 1848. szeptember 14. (97. sz.) 493., szeptember 29. (111. sz.) 569–571., október 9. (121. sz.) 611.

¹⁹ KLÖM XV: 895–912.

²⁰ *Közlöny* 1848. október 2. (114. sz.) 583. Sembery Imre már szeptember 12-én határozatba akarta foglalni, hogy az országgyűlés addig nem oszlik el, amíg a haza veszélyben van, de a képviselők többsége még korainak tartotta ezt a lépést, s voltak, akik a törvényesség útjáról való letérést láttak benne, ami ellenségeiket tovább provokálhatja. Végül Deák az 1848. évi 4. tc. 6. §-ában foglaltakra hivatkozva nyugtatta meg a képviselőket, s Sembery visszavonta indítványát. *Közlöny* 1848. szeptember 14. (97. sz.) 493–494.; Fábíánné Kiss 1998: 66.

²¹ *Közlöny* 1848. október 9. (121. sz.) 609–612. A törvénytelennek minősített királyi rendelkezé-

A trónlemondás és az ifjú császár hatalmi aspirációja tovább gyengítette a monarchikus legitimációt. Az országgyűlés határozatában kijelentette, hogy tudta és beleegyezése nélkül a magyar királyi székről egyoldalúan senki se rendelkezhet. A vitában a képviselők azt is kimondták, hogy a sarkalatos törvények módosítása csak az országgyűlés beleegyezésével lehetséges, s a kétoldalú szerződésként értelmezett kapcsolatot kezdték úgy tekinteni, mint amit az egyik fél felmondott, s így az a másik felet sem kötelezi.²² Már a trónfosztást megelőzően gyakran hangoztatták, hogy az országgyűlés maradt az egyetlen alkotmányos intézmény, hatalmi tényező, a szuverenitás letéteményese, s ezért egyre többször nevezték nemzetgyűlésnek. Nyáry Pál a képviselői igazolások vitájában kijelentette, hogy a képviselőház felette áll minden hatalomnak, még egy uralkodó, egy zsarnok hatalmának is, s ebben van ereje. Ugyanakkor figyelmeztette társait, hogy ne igényeljenek maguknak olyan hatóságot, amellyel kilépnek morális hatáskörükből és maguk is zsarnokká válnak.²³

A háborús helyzetben az országgyűlés integritását már nemcsak a monarchikus hatalomtól kellett védelmezni, hanem a végrehajtás koncentrálására vagy a diktatúra bevezetésére törekvő politikai erőktől is. A képviselők nem támogatták Irányi Dániel indítványát, hogy a Honvédelmi Bizottmány elnöke maga határozhassa meg az országgyűlés üléseinek helyszínét, vagyis elnapolhassa azt. A Jókai szerkesztésében megjelenő és „békepárti” orientációt követő *Esti Lapok* még a trónfosztás előtt az egyetlen törvényes és alkotmányos hatalomnak az országgyűlést tartotta, s a lap bevallott céljának, hogy fenntartsa a parlament tekintélyét és méltóságát. Nyilván a véleményüket erősítette az is, hogy politikai ellenfeleik, a radikálisok és sajtóorgánumaik, köztük a *Márczius Tizenötödike* többször felvetette az országgyűlés feloszlását vagy ülései szüneteltetését, és a végrehajtó hatalom összpontosítását.

A képviselőház is foglalkozott a baloldali sajtóban megjelent cikkekkel, s védelmezte a ház tekintélyét. Pálffy János kijelentette, hogy a parlament bármilyen hatalmi szó ellenére együtt maradhat. Feloszlátását azért is utasította el, mert szerinte az maradt az egyetlen legitim hatalmi tényező, amely iránt a nép is bizalommal van. A radikális Irányi nem akarta az országgyűlés érdemeit csökkenteni, de túl arisztokratikusnak tartotta ahhoz, hogy a nép valódi érdekeit kövesse, s úgy vélte, hogy a jelenlegi testület egyébként se töltheti be egy alkotmányozó gyűlés szerepét. Szacsavay Imre kiállt ugyan a sajtószabadság mellett, de izgatásnak minősítette a lapban megjelent véleményeket, mert a „nép akarátának kifejezésére” hivatott törvényhozás csak a háborús körülmények miatt nem intézett el vagy hagyott félbe fontos tárgyakat. Ám

sekkel kapcsolatos határozatok KLÖM XIII: 115–117.

²² *Közlöny* 1848. december 9. (182. sz.) 860–862.

²³ *Közlöny* 1849. február 10. (24. sz.) 88.

voltak olyan felszólalók, akik az országgyűlés ellen bujtogató radikális lapok korlátozásától sem riadtak volna vissza.²⁴

A trónfosztással az országgyűlés a nemzet nevében egyoldalúan fel is bontotta a kapcsolatot az uralkodóházzal. Már a határozatot kimondó ülésen vita alakult ki a parlament jogköréről. Szász Károly attól tartott, hogy az országgyűlést bezárják, ezért a felosztatás jogát fenn akarta tartani a testület számára. Madarász László szerint ezzel a törvényhozás a végrehajtó hatalom körébe avatkozik, s ha mindhárom hatalmat gyakorolni akarja, akkor megsérti a hatalmi ágak elválasztásának elvét. Szunyogh Rudolf, miközben Kossuth korábbi kijelentésében megtalálta a garanciát a parlament együtt maradására, azt hangsúlyozta, hogy a „souverain” hatalommal a nemzet törvényhozása rendelkezik, az a legfőbb hatalom, még a kormány is annak a kifolyása, és így az csak magát oszlathatja fel.²⁵ Kossuth, akit közben kormányzóelnökké választottak, valóban fontolgatta ekkor az országgyűlés felosztatását, és egy új, alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását, de arra a háborús események közepette nem került sor.

A monarchikus kapcsolat elvágásával nemcsak függetlenné vált az ország, hanem megszűnt a magyar alkotmányosságra jellemző kettős autoritás, és a szuverenitás az állam modern politikai közösségében egységesült. A képviselők is úgy értelmezték a helyzetet, hogy a felségjogok a nemzet birtokába kerültek, s a nemzet és az országgyűlés rendelkezik a szuverén hatalommal. Eskütelekor a kormányzóelnök is megerősítette, hogy minden hatalom a nemzettől ered, s ő is annak tartozik felelősséggel.²⁶ Az országgyűlés jogai tehát tovább bővültek. Már 1848. október 3. után is gyakorolt felségjogokat, most hivatalosan is átvette azokat. Övé lett a törvényhozó hatalom, valamint a végrehajtás feletti ellenőrzés és felelősségre vonás joga. Maga rendelkezett az összehívás, a felosztatás, az elnapolás, a törvénykezdeményezés és megerősítés jogával. A kormányzóelnököt csak a törvénykezdeményezés és a kihirdetés joga illette meg. Az is kérdésessé vált, hogy miként léptessék hatályba az elfogadott határozatokat, Bezerédy István pedig indítványozta, hogy a ház az új helyzetnek megfelelően módosítsa szabályait. A törvényhozó hatalom súlya még az 1848-ashoz képest is növekedett. Később a szegedi zárt ülésen a képviselőház felségjogaira hivatkozva a fővezér megválasztását is magának követelte, amivel átlépte volna az „ideiglenes alkotmány”-ban nyert jogait.²⁷

²⁴ *Közlöny* 1849. március 30. (66. sz.) 236–237., április 6. (72. sz.) 261–263., április 7. (73. sz.) 264–266.; Varga 1949: 185–186.; Bene 2004: 129–148. helyett Bene 2004: 129–135., 142–148.

²⁵ KLÖM XIV: 884–887.; Erdődy 2006: 176–185.

²⁶ *Közlöny* 1849. április 22. (86. sz.) 316–317., május 15. (105. sz.) 391., május 16. (106. sz.) 395.

²⁷ *Közlöny* 1849. május 3. (95. sz.) 350–351., május 15. (105. sz.) 391., június 1. (120. sz.) 451.; F.

A parlament és a kormányzás

A polgári alkotmányosság kialakítása és működtetése közben a képviselők azzal is foglalkoztak, hogy milyen legyen a végrehajtó és a törvényhozó hatalom kapcsolata. Deák többször, például az igazolási ügyekben kiküldött vizsgáló biztосokkal kapcsolatban, figyelmeztette a házat, hogy nem avatkozhat a végrehajtó hatalom körébe. De mások is leszögezték, hogy a ház nem rendelkezik semmilyen hatósággal, ezért más hatóságokkal csak a kormányon keresztül érintkezhet, és hogy a törvények végrehajtása is a kormány feladata. Nyáry Pál egyetértett Deák kijelentésével, hogy ne terjesszék ki feleslegesen a kormány hatalmát, vagyis ne a minisztérium, hanem a képviselőház semmisítse meg a törvénytelen választásokat, mert akkor a képviselő a kormánytól függne. A miniszteri mindenhatósággal szemben Madarász László is hivatkozott Deákra, Toperczer Ödön pedig arra szólította fel társait, hogy a Batthyány-kormányt ne tévezzék össze a majdaniakkal, ezért a ház mindig arra törekedjen, hogy a minisztériumnak korlátokat állítson.²⁸

A kormány a két hatalmi tényező, a király és a parlament erőterében működött, így azok fokozódó konfliktusa nagyban befolyásolta helyzetét. Szeptemberben, amikor nyílttá vált az ellentét a király és az országgyűlés közt, az együttműködésen alapuló kormányzati szisztéma ellehetetlenült. A nádor távozott is hivatalából, s az országból is, így az áprilisi törvényekkel kialakított fontos hatáskörök maradtak betöltetlenül, hisz a királyi jelöléshez és országgyűlési választáshoz kötött hivatal pótlására nem volt esély. Batthyány is tisztában volt vele, hogy a király akarata ellenében nem lehet az országot kormányozni, s csak azért próbálkozott az újabb kormányalakítással, hogy a törvényes kereteket megőrizze. Azonban az uralkodó nem fogadta el második kabinetjének minisztereit, végleges lemondásáig egyedül próbált megbirkózni a minisztériumokat irányító államtitkárok segítségével a kormányzati feladatokkal. Deák is tudatában volt annak, hogy a király és a parlament konfliktusa közepette az áprilisi alkotmányos szisztéma szerint már nem lehet kormányozni, ezért sem vállalt újabb miniszteri megbízatást. Vay Miklós báró, aki ugyan rendelkezett ellenjegyzett miniszterelnöki kinevezéssel, hasonló megfontolásokból lépett vissza. A király azon jelöltjeit viszont, akik nem rendelkeztek ellenjegyzett kinevezéssel, az országgyűlés nem fogadta el, sőt Récsey Ádám báró ellen a vádeljárást is elindította.

Kiss 1987: 109–110., 126.; Fábiánné Kiss 1998: 89–91.; Hermann 2002: 287–292.; Bene 2004: 200., 229–231. helyett Bene 2004: 200., 227–231.

²⁸ *Közlöny* 1848. július 10. (31. sz.) 126., július 11. (32. sz. és melléklete) 131., 135., július 19. (40. sz.) 175.

A kormányzati teendők ellátására, különösen a honvédelem szervezésére az országgyűlés saját tagjaiból egy választmányt küldött ki, s előbb ideiglenesen, majd véglegesen ráruházta a teljes végrehajtó hatalmat, majd a minisztériumokat irányító államtitkárokat is hozzárendelte. A kollegiális, tanács elven működő testület egyik tagja, Kossuth Lajos az október 8-i képviselőházi ülésen indítványozta, hogy a Bizottmány jogkörét ne az egész testület, hanem annak elnöke és két tagja gyakorolja, s ez az elnökség bízza meg az egyes tagokat a különböző feladatokkal. Kossuth már a szeptemberi válság idején lépéseket tett egy rendkívüli végrehajtó hatalom szervezésére, szeptember 4-én pedig úgy nyilatkozott az országgyűlésen, hogy a haza veszélyeztetése miatt számolni kell egy olyan ideiglenes végrehajtó hatalom kialakításával, amelyet nem kötnek a törvényes keretek. A ház megadta a Bizottmánynak a teljes kormányzati jogkört, és megválasztotta Kossuthot elnökének, de arra nem hatalmazta fel, hogy az ügydöntő funkciót kisajátítsa. Ebben szerepe volt a három tag közé kiszemelt Nyáry Pálnak, aki támogatta Kossuth elnökké választását, de feleslegesnek tartotta egy új kormány alakítását, mert úgy vélte, hogy egyetlen „constituált” hatalomként a ház kormányoz a saját küldöttei által. A vitában ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök azzal egyetértett, hogy a kormányzat a képviselőház kifolyása, és hogy a végrehajtásnak szüksége lesz a törvényhozásra, de ragaszkodott a két hatalmi tényező határozott megkülönböztetéséhez. Épp azért azt sem vállalta, hogy tagja legyen a Bizottmánynak, a házelnöki pozíciónál nem akart többet.²⁹

Pázmándy már a szeptember 28-i ülésen is azt képviselte, hogy a törvényhozás ne avatkozzon a végrehajtásba. November 9-én pedig kijelentette, hogy a Honvédelmi Bizottmánynak az ország kormányaként azon viszonyban kell lennie a házzal, mint volt a minisztérium. Azt szorgalmazta, hogy az országgyűlési tárgyalások a Bizottmány előterjesztésén alapuljanak, különben a viták összefüggéstelenek és eredménytelenek lesznek.³⁰ Korábban Halász Boldizsár azért ellenezte, hogy a képviselőház vizsgálja ki a Lamberg meggyilkolását, mert azzal beavatkozna a kormányzatba. Mégis megtörtént, hogy a miniszterelnök távollétében, illetve a törvényes kormány hiányában a képviselők a ház elnökéhez fordultak kérdéseikkel, kéréseikkel.³¹

A képviselőházban többször szóba került a Bizottmány kormányvá alakítása, hogy jobban érvényesüljön abban a személyes felelősség. A ház november 20-án

²⁹ *Közlöny* 1848. október 1. (113. sz.) 578., október 10. (122. sz.) 614.; Urbán 1986: 603–660.; F. Kiss 1987: 65–86.; Szabad 1998: 103–107.; Erdődy 2006: 116–123. Az OHB-val kapcsolatos fontosabb határozatok KLÖM XIII: 126., 503–511., 572–573., 593–594.

³⁰ *Közlöny* 1848. szeptember 30. (112. sz.) 573., november 11. (154. sz.) 744.

³¹ *Közlöny* 1848. október 1. (113. sz.) 578., október 5. (117. sz.) 594–595., október 8. (120. sz.) 605–606.

Kossuthot felhatalmazta, hogy a testületet átszervezze, sőt azt is megengedte, hogy miniszterei kiválasztásában ne szorítkozzon csupán annak tagjaira.³² Kormányalakítása azonban nem járt sikerrel, mivel Szemere Bertalan fenntartásokkal fogadta a fontosabb miniszteri tárcák betöltésére tett javaslatait, különösen a radikális vezér, Madarász László politikai súlyának növelését ellenezte. Az elnök ezért az október 8-i felhatalmazás alapján november 28-án az egyes feladatköröket a bizottmányi tagokhoz rendelte, s így közelítette a végrehajtó szerv működését egy miniszteriális kormányéhoz. Habár a tagokat konkrét kormányzati ügykörökkel bízta meg, az adminisztratív ügyeket intéző szakminisztériumok élére állította őket, tiltakozott az ellen, hogy a Bizottmányt minisztertanácsnak, annak tagjait pedig minisztereknek tekintsék. Úgy vélte, hogy a Bizottmány nem az országgyűlésen kívül álló végrehajtási hatóság, mint a minisztérium, hanem a háznak kifolyása.

Az első felelős minisztérium elnöke, Batthyány Lajos, hogy elhatárolódjon az előző korszak kollegiális és nem felelős döntéshozatali eljárásától és adminisztrációjától, inkább az egyéni döntéseket és felelősséget preferálta, azért sem kívánt meg kormánya tagjaitól teljes véleményegységet, s ritkán minősített egy-egy kérdést kabinetkérdéssé. A Bizottmány tagjai viszont jobban függtek az elnöktől, mint a miniszterek a miniszterelnöktől. Az elnök ugyan nem tudta a Bizottmány személyi összetételét megváltoztatni, csak az országgyűlés, de az ügyköröket szabadon oszthatta meg a tagok közt, ami megfelelt a miniszteri kinevezésnek és felmentésnek. Ezáltal a törvényben meghatározott minisztériumi szervezetet is módosíthatta, s arról is dönthetett, hogy melyik ügy kerüljön testületi ülés elé. Míg a miniszteriális kormány a legfontosabb kérdésekben tanácskozott, addig Kossuth ezekben többnyire egyénileg döntött. A Bizottmány miniszterelnöki, minisztertanácsai jogokat gyakorolt, sőt felségjogokat is magához vont, így elnökének politikai mozgástere és hatalma nagyobb volt, mint egy miniszterelnöknek.³³

Halász Boldizsár 1849. február 8-án ismét indítványozta a kollegiális testület tárcák szerinti tagolását, részben a testületi döntések lassúságára, részben az egyéni felelősség hiányára hivatkozva. Úgy gondolta, hogy a felelősség fokozni fogja a kormány erélyét, a népben pedig a bizalmat iránta. Azt is hangsúlyozta, hogy a hatalmi ágak elválasztásának elve alapján a kormányt és az országgyűlést meg kell különböztetni egymástól, s hogy a ház nem avatkozhat a kormányzásba, sőt lehetetlen is, hogy az kormányozza az országot. Akik a ház kormányzására hivatkoznak, szerinte ugyanazt teszik, mint amikor a konzervatívok állítják, hogy a király kormányoz, azért, hogy ne

³² *Közlöny* 1848. november 22. (165. sz.) 786.

³³ Varga 1949: 177–178.; Urbán 1986: 240–299.; F. Kiss 1987: 86–94.; Szabó 1999.; Szabó 2001: 284–286.; Mezey 2001.

lehesse a kormányt felelősségre vonni. Csak most a „népfelség jogánál fogva” a király helyébe a házat helyezik. Indítványát előbb zárt ülésen tárgyalták, majd levették napirendről. Az interpellálás jogát a képviselők a Bizottmánnyal szemben is érvényesítették, s annak tagjai is hangsúlyozták függésüket a törvényhozástól. Valójában a felelősség érvényesítésére csak az elnök visszahívásával kerülhetett sor, de akkor az egész rendszer működése megváltozott volna. Kossuth a diktatúra bevezetésére irányuló javaslatokat határozottan visszautasította, ragaszkodott a törvényes formákhoz és a parlamenti bizalom érvényesüléséhez. Nemcsak az ő hatásköre szélesedett ki, hanem a hiányos intézmények közt folyamatosan ülésező országgyűlésé. Egyesek épp a végrehajtó hatalom túlzott korlátozására panaszkodtak.³⁴

A függetlenség kikiáltásakor a nemzetgyűlés ideiglenesen, az ország jövőbeli kormányzati rendszeréről történő intézkedésig Kossuthot kormányzóelnöknek választotta. Ezzel pótolta a nádor lemondása és a decemberi trónváltás következtében hiányzó államfői posztot, s lehetőség nyílt a miniszteriális kormányzáshoz való visszatérésre, ahol jobban érvényesülhetett a személyes felelősség. Kossuth kormányzóelnökként erős elnöki hatalmat szeretett volna kiépíteni és a parlamentáris rendszert a prezidenciális felé elmozdítani, de hangsúlyozta a maga és minisztertársai felelősségét. Kormányát már 1849. április 16-án elkezdte szervezni, ám Szemere, aki vonakodott tárcát vállalni, arra törekedett, hogy pontosan határolják el az elnök és a minisztérium jogkörét, mert csak így látta biztosítottak a parlamentáris kormányzást. Kossuth viszont nem tartotta sem szükségesnek, sem pedig lehetségesnek az ideiglenes kormányzás pontos, konstitucionális körülírását, úgy vélte, elegendő, ha a parlament ellenőrzést gyakorol felette.³⁵

A hatalmi viszonyok rendezését és a hatáskörök megosztását az országgyűlés csak zárt ülésen tárgyalta, illetve közvetve, például a kormányzóelnök esküvétele kapcsán érintette. A képviselők felvetették a pótválasztások közepette, hogy az elnöknek is le kellene mondania mandátumáról, mert nem lehet a ház tagja, aki felségjogokat gyakorol. A sajtót is élénken foglalkoztatta a kérdés. A *Márczius Tizenötödike*, különösen Csernátoni Lajos cikkeiben, Kossuth kezében koncentrált a hatalmat, de el akarta az államfői és kormányfői pozíciót választani, nehogy egy kormányválság az elnököt is magával sodorja. Az *Esti Lapok* cikkírói, többek közt Hunfalvy Pál, a hatalmi ágak megosztását és kiegyensúlyozását szorgalmazták. Szerintük a trónfosztással a felségjogok a nemzetre szálltak vissza, amit az országgyűlés képvisel, a nép-

³⁴ *Közlöny* 1849. február 10. (24. sz.) 87., február 28. (40. sz.) 137–139.; F. Kiss 1987: 94–96.; Szabad 1998: 107–109.; Bene 2004: 97–101.; Bérenger–Kecskeméti 2008: 301–302.

³⁵ KLÖM XV: 17., 48., 116–117., 167., 174., 181–186.; F. Kiss 1987: 116–122.; Hermann 2002: 257–266.

felség csak benne van jelen, az a hatalom kizárólagos forrása. De testületként nem gyakorolhatja a felségjogokat, ezért átadta azokat a kormányzóelnöknek. Az államfői és a kormányfői pozíciót nem tartották összeegyeztethetőnek, érveik arra irányultak, hogy az elnök a felségjogok gyakorlásával ne avatkozhasson a törvényhozásba és a kormányzati ügyekbe.³⁶

Szemerének végül is sikerült a mérsékelt képviselők támogatásával csökkenteni a kormányzóelnök jogkörét. Javaslatából több elemet is rögzített a május 2-i kormányzóelnöki irat, ami ideiglenesen, a későbbiekben elfogadandó új alkotmány rendelkezéséig rögzítette az elnök jogait, és amit az országgyűlés határozattá emelt. Az elnök nevezte ki és mentette fel a miniszterelnököt, s annak javaslatára a minisztereket. Személye nem volt sérthetetlen, és felelősséggel tartozott az országgyűlésnek, amelynek azonban nem lehetett tagja. Intézkedései csak miniszteri ellenjegyzéssel voltak érvényesek, s a hadüzenet, béke- és szövetségekötés jogát is csak a parlament beleegyezésével gyakorolhatta. A dokumentum pontosan nem határolta el az elnök és a kormány jogkörét, az utóbbi további hatásköröket vont el tőle, például a külügyet, így Kossuth politikai mozgástere szűkebb lett, mint volt a Honvédelmi Bizottmány élén.³⁷

Szemere és kormánya önállóságra törekedett és kifogásolta, ha az elnök intézkedéseivel megkerülte az illetékes minisztert, vagy nem kérte ki a miniszteri ellenjegyzést. A fontos döntések a kormány és az elnök politikai erőterében születtek meg, amelyek hatásköri konfliktusokhoz, sőt ellentétekhez vezettek. Szemere, aki úgy vélte, hogy csak a felelősség a minisztériumé, a kormányzás nem, a végrehajtó hatalom kettősségét problematikusnak találta, ezért lemondását fontolgatta, hogy teret nyisson Kossuth egyszemélyi hatalomgyakorlásának. De azt a kormányzóelnök határozottan visszautasította. A függetlenség deklarálásával tehát megoldhatóvá váltak az alkotmányjogi problémák, ugyanakkor a kormányzati hatalom összpontosítása meglazult, ami nem tette hatékonyabbá a hadiállapotban lévő ország irányítását.³⁸

A függetlenségi határozatok nyitva hagyták az államforma kérdését, a trónfosztással és a dinasztia száműzésével együtt nem számolták fel a monarchiát. Az erőteljes köztársasági hangulat és propaganda, valamint saját köztársasági szimpátiái elle-

³⁶ *Márczius Tizenötödike* (debreceni kiadás) 1849. április 17. (55. sz.) 209–210.; *Közlöny* 1849. április 22. (86. sz.) 316–317., április 26. (89. sz.) 328., május 8. (99. sz.) 366–367., május 9. (100. sz.) 370–371., május 16. (106. sz.) 395., május 26. (115. sz.) 430–431.; Varga 1949: 178–184.; Bene 2004: 165–174.

³⁷ *Közlöny* 1849. május 3. (95. sz.) 350–351.; F. Kiss 1987: 106–115.; Szabad 1998: 110–111.; Szabó 2001: 286–290.; Erdődy 2006: 187–191.

³⁸ F. Kiss 1987: 123–137.; Hermann 2002: 286–287.; Ruzsoly 2004: 92–95., 104–106.

nére Kossuth nem tett indítványt a köztársaság kikiáltására, állítólag azért, mert nem tudta kiszámítani az európai hatalmak reakcióját. Szemere miniszterelnöki bemutatkozó beszédében viszont köztársasági irányultságúnak nevezte kormányát, amivel meglepte a képviselőket, de még miniszter társait is. Már korábban is republikánus érzelműnek vallotta magát, kormányfőként pedig *Respublica* címmel saját lapot indított. Számos történész és még mai jogtörténész is a formális deklaráció hiánya ellenére köztársaságnak tartja a függetlenné vált ország „kormányalakját”. Urbán Aladár szerint azonban Kossuth nemcsak külpolitikai megfontolásokból nem kiáltotta ki a köztársaságot, hanem mert az országgyűlési többség sem fogadta volna azt el. A mérsékeltberek mindig azt hangsúlyozták, hogy előbb a háborút kell megnyerni, s a függetlenséget kivívni, majd azután lehet a kérdésben dönteni. A radikálisok viszont a monarchikus legitimitást ellentétnek tartották a népfelséggel és a nép érdekeivel, sőt a győzelem biztosítékát is a köztársasági berendezkedésben látták, ezért törekedtek annak deklarálására.³⁹

Az itt bemutatott viták közvetlenül nem befolyásolták az ország sorsát, hiszen az 1848–49-es események elsősorban tetteket kívántak. A folyamatosan működő országgyűlés a nyilvánosság más intézményeivel együtt lehetővé tette a politikai kérdések megvitatását. A modern parlamentek nemcsak a hatalmi rendszer fontos tényezői, illetve a társadalom életét befolyásoló törvények műhelyei, hanem nagyban hozzájárulnak a politika diszkurzív terének kiszélesítéséhez. Fórumot biztosítanak a döntések előkészítésének, megvitatásának és folyamatos korrekciójának. Az első népképviselői országgyűlésen az alkotmányossággal összefüggésben kifejtett gondolatok széttartóak voltak, a képviselők inkább egyéni meggyőződéseiket követték, mintsem valamilyen céltudatos politikai csoportosulás koherens nézeteihez igazodtak volna. Vitáik mégis olyan hatalmi döntések és pozíciók körül forogtak, amelyek meghatározták a politikai közösség teljesítményét és sorsát, s abban nemcsak elveket ütköztettek, hanem alternatívákat is érzékeltettek.

³⁹ Varga 1949: 174–188.; F. Kiss 1987: 104–106.; Urbán 1999: 224–250.; Bene 2004: 159–165.

A dualizmus korának országgyűlései

Pap József

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

A 2014-ben kezdődött kutatásunk alapvető célkitűzése volt, hogy a dualizmus kori magyar parlament tagjait összegyűjtsük, alapvető adataikat rögzítsük és a hozzájuk kapcsolódó életrajzok megírását megkezdjük. Az elmúlt 4 évben ezt a munkát a kutatócsoport elvégezte, és elkezdték a feltárt információk elemzését. Jelen tanulmányomban a képviselőház létszámviszonyaiból kiindulva azt vizsgálom meg, hogy az 1865 és 1918 közötti időszakban hogyan formálódott az országgyűlésben szerepet kapó politikai elit. A törvényhozás képviselőházának tagjai milyen gyakran váltották egymást, megfigyelhetünk-e szabályszerűségeket az egyéni életpályák alakulásában? A tanulmány a politikai elit stabilitását, a képviselői életpályák folyamatosságát fogja körüljárni, melyet felfoghatunk úgy is, mint az elit nyitottságával, esetleg zártságával kapcsolatos egyik fontos jellemzőt. A folyamatosság kérdéskörével kapcsolatban már rendelkezünk hazai kutatásokkal, Ilonszki Gabriella kutatócsoportja ugyanis ebből a szempontból elemezte az 1884 utáni országgyűlések adatait. A képviselői almanachok, mint fő források alapján vetették össze a késő dualizmus korának jellemzőit a 20. század egyéb időszakaival. Megállapításuk szerint az 1884 utáni időszakok közül a dualizmus tekinthető a leginkább homogén periódusnak, melyre az elit folyamatossága és zártsága volt jellemző. Ez a jelenség meghatározta nemcsak az országgyűlés tagjait (régiek és újak aránya), hanem azok társadalmi viszonyait is.¹

Kutatócsoportunk munkája azonban lehetővé teszi, hogy ezt a vizsgálatot az egész korszakra kiterjesszük. Mielőtt ezt megteszem, elsőként a feltárt személyek köréről kell összefoglaló jelleggel szólni. Ezt követően térnék rá annak bemutatására, hogy egy-egy ciklusban mekkora volt a képviselői karban megfigyelhető változás, majd pedig a parlamentben eltöltött idő hossza alapján vizsgálom meg a képviselőket. Fontos kérdést jelent továbbá az is, hogy egy-egy személy életpályájának esetében mekkora szerepe volt a képviselőházban eltöltött időszaknak; pontosabban a képviselőség az élet mely szakaszában következett be, megelőzte-e azt valamilyen

¹ Ilonszki 2009: 107–113.

egyéb tevékenység, és viszont, azt mi követte az egyén további életében. Ez utóbbi kérdéskör részletes bemutatására a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem, ezért csak a fő tendenciákat fogom felvázolni.

A képviselőház létszámviszonyai 1848 és 1918 között

A magyar országgyűlés tagjait illetően korábban is rendelkezünk olyan adatgyűjtésekkel, tudományos publikációkkal, melyek egy-egy időszakra vonatkozóan tartalmazták az országgyűlési képviselők és bizonyos esetekben a főrendiházi tagok névsorát. A feltárt időszak szempontjából – kronologikus sorrendben haladva – elsőként a Pálmány Béla által szerkesztett első népképviselési országgyűléssel foglalkozó almanachot kell megemlítenünk,² mely pontosan körülhatárolta az 1848–49-es országgyűlés két házának tagságát. A korábbi munkákban szereplő névsorokat³ a forrásokkal összevetette, és ezek alapján készítette el életrajzgyűjteményét. A munka azokat a személyeket vette fel a népképviselők közé, akiket a rendes vagy az időközi választásokon törvényesen megválasztottak, ők ezt elfogadták, a megbízólevelüket és a választási jegyzőkönyvet bemutatták, a bemutatását követően pedig az országgyűlés mandátumukat igazolta.⁴ A kötetben 451 igazolt képviselő, 7 igazolt erdélyi pótkövet, 19 megválasztott, de nem igazolt személy szerepel. Nagyobb problémát jelentett a szerkesztőnek a főrendiház tagjainak az összeállítása. A főrendek esetében arra tett kísérletet a kötet, hogy az elvi tagsággal rendelkező meghívott személyek névsora (798 fő) helyett, a felsőtábla működéséhez kapcsolódó források, az 1848-as lakáskönyvek és a szabadságharc leverése után keletkezett nyomozati anyagok segítségével megállapítsa azt a kört, mely feltehetően részt vett a törvényhozás munkájában. Ennek alapján 232 főnemesi tagot sikerült azonosítania.⁵

A fent említett almanachhal részben átfedő időszakot ölel fel Adalbert Toth munkája, mely mellékletként közöl 2.312 képviselői nevet és rájuk vonatkozó alapvető életrajzi információkat.⁶ Az összegyűjtött választási eredmények alapján a szerző többek között megvizsgálta az egyes kerületekre jellemző hosszabb távú pártpreferenciákat is. Munkája rendkívül fontos módszertani iránymutatásul szol-

² Pálmány 2002.

³ Szeremlei 1867.; Beér–Csizmadia 1954.

⁴ Pálmány 2002: 14. Már ez a felsorolás is felhívja arra a figyelmet, hogy bizonyos esetekben nem is olyan könnyű annak eldöntése, hogy kik is jelentik vizsgálatunk alanyait.

⁵ Pálmány 2002: 16.

⁶ Toth 1973: 216–343.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

gált saját kutatásaim számára. A harmadik adattárat Ilonszki Gabriella idézett munkája tartalmazza, mely összesen 1755 képviselőt azonosított 1884 és 1918 során.

Kutatócsoportunk adatgyűjtését 1861-es évvel kezdtük meg, de természetesen rögzítettük az 1848–49-es országgyűlés Pálmány Béla által azonosított szereplőit is. A választókerületek rendszerezése után kerestük meg az egyes ciklusokban szereplő képviselőket, tehát a választások oldaláról közelítettük meg a képviselői kart. A képviselőházi naplóból rögzítettük az egyes képviselők elhalálozása vagy lemondása miatt bekövetkezett időközi választásokat. Ezt követően a felvett személyek egyéni beazonosítása következett, mely kiküszöbölte az adatrögzítési problémákat. Utolsó fázisként pedig adatainkat összevetettük az említett adattárakkal.⁷ A korábban megjelent munkákban szereplő létszámadatokhoz képest jelentősen nem változott meg a képviselői kar állománya, 1848 és 1896 közötti időszakra nézve 33, az 1884 és 1918 közötti időszakra vonatkoztatva pedig 50 új személyt találtunk. A személyek azonosítása révén azonban az ezidáig csupán részletekben vizsgálható dualizmus egységesen elemezhetővé vált. A munkánk végeredményeképpen megállapíthatjuk, hogy 1848 és 1918 között 3.304 személy szerepelt a képviselőházban, közülük azonban csupán 3.255-höz kapcsolódott igazolt mandátum.⁸

A népképviselőket illető kutatómunka legfontosabb eredménye a mandátumok pontos beazonosítása, mely lehetővé teszi egy-egy választókerület képviselőinek áttekintését. 1861 és 1918 között 7.229 mandátumot tudunk az 1861-től szereplő 3.005 személyhez társítani.

A választások döntő többségénél a képviselő személyének megállapítása csupán kutatómunkát igényel. Vannak azonban olyan esetek melyeknek feloldása már nagyobb körütekintést kíván. Ilyen például az üresen maradt mandátumok ügye, a többszörös megválasztás kérdése, a megsemmisített választás vagy az el nem fogadott mandátum. Most ezekről szólok kissé részletesebben.

Jelenleg 26 mandátumnak nem ismert a betöltője, feltételezhetjük azonban, hogy ezen képviselőnélküli időszakok zömében nem került sor választásra, hiszen az üresedés és a ciklus vége között általában oly rövid volt az idő, hogy az már nem tet-

⁷ Adatrögzítést végezték: Ambrus László, Fazakas László, Gerhart Péter, Pap József, Pál Judit, Rózsa Sándor, Szendrei Ákos. A főrendekre vonatkozó adatgyűjtés Ballabás Dániel és Tóth-Barbalics Veronika munkája. Ez utóbbi adattárnak nem volt előzménye. A törvényhozás tagjainak listáit 2020-ban tervezzük megjelentetni.

⁸ Korábban ennél a számnál 600 fővel magasabb értékekkel számoltunk, abban azonban benne foglaltattak azok a személyek is, akik csak a főrendek között jelentek meg a törvényhozásban 1885-öt követően. (Pap 2016b: 36) Ezt követően azonban még további 800 főt sikerült azonosítanunk, ugyanis a vizsgálatot kiterjesztettük az 1861 és 1885 között igazolt főrendiházi tagokra is. Lásd előző lábjegyzet.

te lehetővé a megürlt mandátum betöltését. Létezik azonban egy extrém hosszú képviselő nélküli időszak: a Nagy-Küküllő vármegyei kőhalmi kerület képviselője, Dahintén Ernő feltehetően 1914. szeptember 6-án meghalt Szávakölpény (*Кынаково*) mellett. A szávakölpényi ütközetben ugyanis a szerb csapatok 45 foglyul ejtett katonát megöltek. A legyilkoltak azonosítása, eltűnésük esetén halottá nyilvánítása évekig eltartott.⁹ A képviselőház 1914. november 25-i ülésén jelentették be a képviselő feltételezhető halálát, mivel azonban a holttestet nem találták meg, új választásokat nem írtak ki.¹⁰ Ez így is maradt a háború végéig. A mandátumot ugyan fenntartották, a marosvásárhelyi ügyvédi kamara azonban már nem volt ennyire előzékeny; a Budapesti Közlöny 1916. január 5-i számában tudósított arról, hogy a hősi halált halt beszercei ügyvédet a kamara törölte tagjai közül, és irodáját Schuller Rezsőnek engedte át.¹¹ Dahintén Ernő neve a háborút követően felkerült a Parlamentben elhelyezett első világháborús emléktáblára is, mely szerint a 32. honvédgyalogezred főhadnagya 1914. szeptember 6-án halt hősi halált.¹²

110 olyan alkalomról tudunk, amikor a képviselőt két vagy több kerületben választották meg.¹³ Ekkor a parlament alakuló ülésén a többszörös mandátumot szerzett képviselőnek választania kellett, hogy melyiket fogadja el, a többi kerületben pedig új választást írtak ki. Ezeken a helyeken tehát csak időközi választással lehetett betölteni a képviselői posztot. A korábban ismert számnak (66) megfelelő megsemmisített választást sikerült feltárnunk. A hozzájuk kapcsolódó igazolási eljárások gyakran nagyon hosszú időt, több hónapot vagy akár évet is igénybe vehettek. Megtörtént azonban az is, hogy a képviselő érzékelve a választás megsemmisítésének veszélyét, annak bekövetkezése előtt lemondott és inkább új választáson szerzett új mandátumot.¹⁴ Többször előfordult az az eset is, hogy a választók egy-egy emigránsnak juttatták a mandátumot. Kossuth Lajost például 1867 végén Pécsen, 1869 tavaszán Szentesen és Kaposváron, 1870 októberében Ókanizsán, 1872-ben Hódmezővásárhelyen, 1876-ban pedig Cegléden választották meg. Kossuth természetesen egyik alkalommal sem fogadta el az országgyűlési képviselői helyet, de a mandátumszerzés bejelentésétől a lemondó levél beérkezéséig új választást nem írtak ki, a

⁹ Molnár 2017.

¹⁰ *Képviselőházi napló* 1910–1918. 26. kötet, 196. 1914. november 25.

¹¹ Budapesti Közlöny 1916. január 5. 9.

¹² Budapesti Hírlap, 1925. október 28. 3.

¹³ Adalbert Toth munkájában 69 ilyen szerepelt. Toth 2003: 248–250.

¹⁴ Megsemmisítés okai: Kmety 1905: 296–316.; A kérdés értékelésével itt nem foglalkozunk, részletesen megtette ezt Cieger András (Cieger 2011: 29–33.). Cieger Ruszoly József (Ruszoly 1980: 491–502.) munkájára hivatkozva közli a megtámadott mandátumok számát is, mely 735 volt, amit az összes választás 12%-ának minősít.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

mandátumot ugyan nem igazolták, de a képviselői helyet sem minősítették üresnek. Ez a procedúra is heteket vett igénybe.

Ha ezeket a problémás eseteket is figyelembe vesszük, és csökkentjük velük a számokat, akkor 1861-et követően 2.985 igazolt képviselőnk marad és 7.035 tényleges mandátumbetöltéssel számolhatunk.¹⁵ Ezek az adatok önmagukban jelentős fluktuációra utalnak, hiszen az egy képviselőre jutó átlagos mandátumszám 2,36. Tehát az átlagos képviselő alig valamivel több, mint két ciklusnyi időt töltött a képviselőházban.

A képviselőlet időhatárai

A folyamatosság vizsgálata előtt még egy módszertani problémát tisztázni kell. Ez pedig nem más, mint annak meghatározása, hogy tulajdonképpen mely időpontot vegyük figyelembe a képviselő mandátumának kezdeteként? Az általános választások esetében is külön időpontban történt ugyanis a ház megalakulása és a mandátumok igazolása. Az időközi választások során pedig a megbízólevél bemutatása és a végleges igazolás dátumai jöhetnek számításba.¹⁶

Azt hiszem, akkor járunk el leghelyesebben, ha a házszabály útmutatásait használjuk fel a probléma tisztázásához. Két kérdést kell tehát megválaszolni: mikor is alakulhatott meg a ház, és mikortól volt szavazati joga egy képviselőnek?

Először nézzük a ház megalakulásának szabályozását. Az 1848-as ideiglenes házszabály szerint a képviselőház megalakulásához 226 képviselő igazolására volt szükség. Az országgyűlés megnyitása után tehát az első feladat az igazolási eljárások lebonyolítása volt. A megválasztott képviselőket sorshúzással 9 osztályba sorolták, minden osztály a számban felette lévő osztály mandátumait vizsgálta meg, úgy, hogy végül az első osztály a kilencedikre jutott. Amíg a választás ellen benyújtott panaszt ki nem vizsgálták, és afölött szótöbbséggel döntést nem hoztak, a képviselő nem

¹⁵ Megjegyzendő, hogy Cieger András, szintén Ruszoly József-re hivatkozva „mintegy 6000 általános és időközi választást” szerepeltet az idézett helyen. Ezzel szemben nekünk 7.685, tehát 28%-al több választási adatot sikerült összegyűjteni a vonatkozó időszakra (1848–1918) nézve. Ebben a számban természetesen minden megmértetés szerepel. Ilonszki Gabriella által vezetett adatgyűjtés 1884 és 1910 között 3672 mandátumadatot tárt fel pontos kezdet és vég megjelölése nélkül, ugyanezen időszakra nézve mi 3925, dátummal is azonosított adattal rendelkezünk.

¹⁶ Pál Judit és kutatótársai a választási adatok közlésekor a rendes választások esetében a ház megalakulásának napját, az időközi választások esetében pedig a végleges igazolás napját vették figyelembe. Pál–Popovici–Fehér–Iudean 2018: 54–55.

minősült igazoltnak.¹⁷ 1861-ben a negyedik ülésnapon sikerült megalakulnia a képviselőháznak, 1865-ben pedig a harmadikon. 1865-ben azonban már a ház megalakulása előtt felmerült a megalakulást szabályozó házszabály megváltoztatásának kérdése, ugyanis nagy számban adtak be petíciót a lezajlott választásokkal kapcsolatban, emiatt pedig többen attól tartottak, hogy a ház nem fog tudni időben megalakulni. A képviselőház azonban Deák Ferenc javaslatára visszautasította azt a felvetést, hogy még a megalakulás előtt foglalkozzanak a megalakulás újra szabályozásával, hiszen ez azt jelentette volna, hogy egy formailag meg sem alakult testület hoz önmagával kapcsolatos szabályokat.¹⁸ Az új házszabályról szóló javaslatot végül csak 1868. november 6-án nyújtotta be a kiküldött bizottság.¹⁹ Az 1868 november 17-i ülésen Deák Ferenc támogatta a revízió ügyét, melynek szükségességét azzal indokolta, hogy emlékeztette a képviselőket arra, hogy milyen bizonytalan volt, az elhúzódó igazolások miatt, a képviselőház megalakulása.²⁰ Érvelése megegyezett a bizottsági jelentés érrendszerével, mely szintén az elhúzódó eljárás elvi lehetősége miatt tartotta szükség-szerűnek a változást.²¹ Magát az új házszabályt a december 8-i ülésen fogadták el. A kérdés jelentőségét mutatja, hogy a 27 oldalas dokumentumból 4 oldal foglalkozik a ház megalakulásával, 9 pedig a képviselők igazolásával. A házszabály értelmében a ház akkor tudott megalakulni, ha a képviselők legalább fele már gyakorolhatta tagsági jogát, tehát az országgyűlési tisztségviselők választása során már szavazhatott. A szavazók körébe azonban nemcsak azok tartoztak bele, akiknek mandátumukat nem támadták meg, hanem azok is, akikkel kapcsolatban panasz érkezett ugyan, de a választási jegyzőkönyvüket érvényesnek, tehát tartalmilag és alakilag törvényesnek találták az osztályok. Ha a választási jegyzőkönyvet formailag és tartalmilag megfelelő módon állították ki, akkor a képviselő a végleges igazolás előtt is szavazati joggal bírt.²² Az általános választások során a mandátumokat a ház megalakulásáig lehetett megtámadni, ennek hiányában a megalakulás után a képviselők automatikusan igazoltnak minősültek. A ház megalakulása utáni választások esetében a választás után 30 nappal bezárólag lehetett panaszt benyújtani, ennek hiányában a képviselőt igazoltnak minősítették.²³ Az új házszabály a mandátumigazolásokra külön bizottság alakítását rendelte el.

¹⁷ *Képviselőházi házszabályok*, 1848–1849. 1–2.

¹⁸ *Képviselőházi napló*, 1865–1869. 1. kötet 2–3. 1865. december 14.

¹⁹ *Képviselőházi napló*, 1865–1869. 10. kötet, 237. 1868. november 6.

²⁰ *Képviselőházi napló*, 1865–1869. 10. kötet, 332. 1868. november 17.

²¹ Jelentése a házszabályok átvizsgálására kiküldött bizottságnak. *Képviselőházi irományok*, 1865–1869. 6. kötet, 161. 350. iromány

²² *Képviselőházi házszabályok*, 1868: 201.

²³ *Képviselőházi házszabályok*, [1868] 209.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

A képviselői szerep gyakorlása tehát nem kötődött a végleges igazoláshoz, hanem azt már megelőzte. Az általános választások esetében a ház megalakulását követően ideiglenesen élhetett vele a megválasztott, de még nem igazolt képviselő. Az időközi választások esetében pedig a választási jegyzőkönyv bemutatása után tehetett így, függetlenül attól, hogy a mandátumát igazolták-e. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy az osztályok ne kifogásolják a megbízólevelet, vagy ha mégis ezt tették, magát a mandátumot senki ne támadja meg kérvénnyel.²⁴ E szabályok alapján a képviselői szerepkör kezdődatumnak a rendes választások esetében a ház megalakulását kell tekinteni, hiszen ekkorra került sor a megbízólevelek formai megvizsgálására és bemutatására. Az 1868-ban elfogadott házszabály gyakorlatilag biztosította, hogy a 4. ülésre megalakulhasson a képviselőház. Időközi választás alkalmával pedig az alakilag és tartalmilag kifogástalan megbízólevél képviselőházi bemutatását tekinthetjük a kezdőnapnak. A mandátum vége lehet természetesen az országgyűlés feloszlatásának a napja, a képviselő lemondásának, halálának, vagy a választási eredmény országgyűlés általi megsemmisítésének az időpontja is.

Miután áttekintettük kit is számolhatunk a képviselők közé, és milyen időhatárokat vehetünk figyelembe az országgyűlési szerepvállaláshoz kapcsolódóan, térjünk át a tanulmánynak a képviselői folytonossággal foglalkozó részére.

Az időközi választások dinamikája és az összeférhetlenségi szabályok 1861 és 1918 között

Az elitbe kerülés útja kapcsolódhatott az általános választásokhoz, de ezeket a lehetőségeket bővítették az időközi megmérettetések, hiszen itt újabb kapuk nyílhattak a korábban még nem szerepelt személyek számára. A folytonosság kérdésével tehát szorosan összefüggött az is, hogy egy cikluson belül hányszor került sor időközi választásra. Most ezt veszem vizsgálat alá.

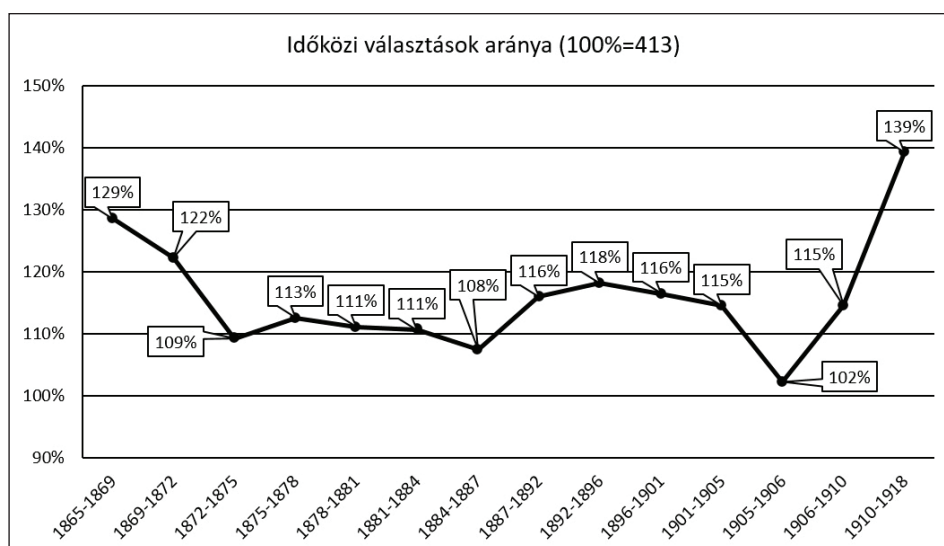
A korszak országgyűlései közül az első kettő nehezen vethető össze a későbbiekkel, hiszen 1861-ben az erdélyi területeken egyáltalán nem voltak választások, az 1865-ös ciklus alatt pedig csupán 1866 elején tartották meg Erdélyben a pesti országgyűlésre vonatkozó választásokat. 1861-ben 330 kerület küldött képviselőt Pestre, melyek közül 18 mandátumot nem töltött ki az első alkalommal megválasztott képviselő, emiatt 15 időközi választásra került sor. Az 1865-ös ciklus esetében 409 kerületi eredményt sikerült feltárnunk. Formailag időközi választásnak számíthatnak az erdélyi mandátumok, hiszen ezek betöltése csupán az 1865-ös erdélyi országgyű-

²⁴ Kmety 1905: 314., 318.

lés december 25-ei elnapolását követően kerülhetett sor. Az erről szóló királyi leirat 1866. január 10-én érkezett meg Kolozsvárra. Az erdélyi képviselőket dominánsan 1866 márciusában igazolták, de három kerületben az év végén, háromban pedig csak 1867-ben sikerült bemutatni a választási jegyzőkönyvet.²⁵

Ennek okán az 1861-es ciklus esetében, annak rövidege miatt sincs értelme a kérdést vizsgálni. Az 1865–1868-as ciklusnál pedig azzal a megkötéssel tudjuk az elemzés elvégezni, hogy nem egy általánosan megjelölt időpontot tekintünk kezdőpontnak, hanem azt a dátumot, amikor abban a kerületben az első képviselőt legalább ideiglenesen igazolták.

A következő ábra azt mutatja meg számunkra, hogy az összes mandátumszámhoz képest – 1868-at követően 413 – az egyes ciklusokon belül mekkora volt a mozgás, tehát valójában hány választást tartottak.

Az adatok, két jól magyarázható végelettől eltekintve, hasonulnak egymáshoz, kiugró értékekkel nem találkozunk. Az 1875 és 1887 közötti hároméves ciklusokban alacsonyabb, az 1887 és 1905 közötti (elméletileg) ötéves ciklusokban pedig valamivel magasabb volt az időközi választások száma. Az 1905–06-os mélypont értelemeszerűen a ciklus csonkaságából adódik. Érdekes azonban a két véglelet kissé részletesebben is megvizsgálni, és figyelmünket elsősorban az első két országgyűlési ciklusra fókuszálni.

²⁵ Az utolsó erdélyi országgyűléssel kapcsolatban lásd: Pál 2010: 138–145.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

Mint az látható, az első két ciklusban igen magas volt a kilépő képviselők száma, közülük is kiemelkedtek azok, akik a kinevezésük miatt mondtak le mandátumukról. A kiépülő magyar állam hivatalaiba ugyanis nagy számban nevezték ki az országgyűlési képviselőket is. Ilyen kinevezés miatt adta vissza mandátumát 77 képviselő. Ez a szám önmagában magasabb annál, mint ahány időközi választásra az 1872 és 1910 közötti ciklusokban sor került. A lemondások kérdése azonban nem csak emiatt érdemel kiemelt figyelmet, hanem azért is mert ebben az időszakban még nem létezett olyan összeférhetlenségi törvény, mely ezt a kérdést szabályozta volna. Kállay Ödön baloldali képviselő ugyan 1866. február 23-án benyújtott egy igen rövid törvényjavaslatot, mely megtiltotta volna a képviselőknek, hogy mandátumuk alatt és annak lejártát követően három évig kormányzati kinevezéstől függő hivatal vállaljanak,²⁶ de a túl radikális javaslattal a képviselők nem foglalkoztak.²⁷

Az első két, kinevezés miatt benyújtott lemondás bejelentése 1867. január 12-én történt meg. Ekkor olvasták fel ugyanis a képviselőházban Kalóczy Lajos és Perczel Béla levelét. Kalóczy azt közölte a képviselőkkel, hogy 1865. november 24-én, kerületi gazdasági főtisztnek nevezték ki. A képviselő lemondó levelében a következőképpen fogalmazott: „Jelen hivatalos állásom azonban nem változtathatja meg a politikai téren eddig vallott elveimet, a melyekhez ezentúl is hű fogok maradni. Mégis, miután jelen hivatalos állásomat képviselővé választatásom után vállaltam el, alkalmat kívánok nyújtani küldőimnek arra, hogy választói jogukat újból gyakorolva, akarataikat akadálytalanul érvényesíthessék. Ez okból képviselői állásomról ezennel lemondok.” Kalóczy nyilatkozatát követően Perczel Béla hasonló tartalmú levelét ismertette Tóth Vilmos jegyző. Perczel ítéltáblai előadónak való kinevezése miatt látta szükségesnek, hogy újra megmértesse magát. A lemondásokra Deák Ferenc reagált először, aki fontosnak tartotta, hogy a ház kimondja, a parlamenti illemből kövezik az, hogy azok a képviselők, akik a kormánytól függő hivatalt nyernek, újra a választók elé álljanak. Utalt azonban arra, hogy a kérdést összeférhetlenségi törvénnyel kell rendezni, de addig is szükségesnek tartotta az ideiglenes állásfoglalást. A képviselők ezt el is fogadták.²⁸ Az összeférhetlenség kérdése többször előkerült, de végül csak az 1875. évi I. törvénycikk rendezte azt.²⁹ Az első összeférhetlenségi

²⁶ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselő állásának a kormánytól függő hivatalokkal való összeférhetlenségéről. *Képviselőházi Irományok*, 1865. 1. 42. 13. iromány

²⁷ Zeller 1930: 4–5.

²⁸ *Képviselőházi napló*, 1865–1869. 3. kötet, 163–164. 1867. január 12.

²⁹ A kérdésről részletesen lásd: Zeller 1930: 11–74.; A bírák számára 1869. évi IV. törvénycikk 8. paragrafusa, az állami számvevőszék alkalmazottai számára pedig a 1870. évi XVIII. törvénycikk 4. paragrafusa tiltotta meg a törvényhozásban való részvételt. CJH 1870:XVIII. § 8.

törvény meghatározta azokat az állásokat, melyeket egy képviselő nem tölthetett be. Az országgyűlési politikusok esetében valószínűleg a 3. paragrafusnak lehetett a legnagyobb jelentősége, mely többek között a törvényhatósági, községi tisztviselők és hivatalnokok számára tette lehetetlenné a beosztás és a mandátum egyidejű betöltését. A 8. paragrafus pedig arról rendelkezett, hogy azok a képviselők, akiknek állása nem összeférhetetlen ugyan a mandátummal – miniszterek, államtitkárok, országos intézetek igazgatói, fővárosi közmunkatanács elnöke, alelnöke, közoktatási, egészségügyi tanácsosok, egyetemi, műegyetemi tanárok, biztosok, küldöttek, megbízottak – de azt a megválasztásuk után kapták, képviselői megbízatásukat csak úgy tarthatták meg, ha a kinevezést követően lemondtak és újra megválasztották őket.³⁰ A deákpárti kormányzás utolsó hónapjaiban elfogadott törvény egészen 1901-ig szabályozta az összeférhetetlenséget. Az említett megkötések azonban a korszak egészében érvényben voltak, a századfordulót követően ugyanis az új törvény elfogadását elsősorban a gazdasági jellegű ügyek tisztázatlansága tette szükségessé.³¹

1875 tehát fontos határpont, mely hathatott a politikai elit összetételére és összekapcsolódhatott az ebben az évben történő politikai változás – a Szabadelvű Párt megalakulása – hatásával.³²

Az összeférhetetlenségi törvény hatályba lépése előtti 7 évben, amikor a képviselők még nem a törvény hatálya miatt, hanem a ház által megalkotott erkölcsi szabályok következtében alkalmazták az összeférhetetlenséget, 130 fő (139 alkalommal) mondott le kinevezése miatt a mandátumáról. Az indoklás nélküli esetek száma azonban szintén jelentős volt (61), valószínűleg ezek között is akadtak kinevezés miatti lemondások. A 200 ilyen időközi választás után, 51 alkalommal tért vissza még ugyanabban a ciklusban a képviselőházba, a lemondott képviselő (közülük 5 főnek nem ismerjük a lemondási indokát). Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy 1885-ig

³⁰ CJH 1875:I.

³¹ Cieger 2011: 54–57. A gazdasági okok miatti összeférhetlenséggel jelen tanulmányban nem foglalkozom. Ennek oka egyrészt az, hogy Cieger András részletesen írt a kérdésről idézett monográfiájában (Cieger 2011: 115–127), másrészt pedig a tapasztalatok azt mutatják, hogy a sokkal nehezebben kideríthető gazdasági összeférhetlenség kevésbé volt okozója a képviselői lemondásoknak. Cieger András által idézett adatok alapján tudjuk, hogy 1897 és 1904 között 204 ilyen típusú bejelentés érkezett, melyek száma 1901-et követően jelentősen visszaesett. Gazdasági jellegű összeférhetlenséggel mindösszesen 18 lemondást indokoltak a képviselőházban. 1875 és 1901 között 10 ilyen esettel találkoztunk, 1901 után pedig 8 fordult elő.

³² 1875 jelentőségét hangsúlyozza Dobszay Tamás is. „A politikai élet szereplői e ciklusok során tanultak bele a parlamentarizmus rendszerébe, formálták ki annak hazai változatát.” (Dobszay 2015: 365.) Valamint ennek az időszaknak a forradalom és szabadságharc résztvevőire való szoros kapcsolatára hoz példákat. (Dobszay 2015: 374–376.)

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

a főispánokká vált képviselőknek sem kellett elbúcsúzniuk a törvényhozástól, hiszen a funkciójuk alapján a főrendiháznak tagjaivá válhattak. A lemondottak közül 32 új főispán cserélhette képviselői mandátumát főrendiházi tagságra. További 16 fő – közülük 10 indoklás nélkül mondott le – nem főispánként ugyan, de szintén a főrendek között fordult elő, a képviselőségét követően. 1867. január 12., az első lemondások dátuma, és az összeférhetetlenségi törvény hatályba lépése közötti időszakban kinevezése miatt lemondott 130 képviselő közül 78, az indoklás nélkül lemondottak közül pedig 15 személy maradt tagja a törvényhozás valamely házának. Ha nem vesszük figyelembe a több kerületben való megválasztás (16 eset) valamint a képviselő halála miatt (57 eset) szükségessé váló időközi választásokat, akkor 229 személy 251 időközi választási adatával számolhatunk a vizsgált időszakban. Közülük azonban 93 fő (41%) továbbra is tagja maradt a törvényhozásnak. A kiugróan magas értékekből tehát nem következik automatikusan, hogy ezekben az időszakokban nagyobb lehetett volna a fluktuáció, bár a főrendiházba kerültek helyét be kellett tölteni, de ezek a személyek továbbra is tagjai maradtak a törvényhozásnak.

A kezdeti évek után most térjünk át a sokkal egyszerűbben magyarázható utolsó ciklusra, az 1910 és 1918 közötti kiugró értékekre. Az általános választások elhalasztása miatt az 1910. június 23-án összeült képviselőház 10 év és öt hónap hosszúságban ülésezett. A 413 képviselői helyre 595 választást írtak ki ebben az időszakban. A magas számok azonban két kiemelkedő értékből adódnak. A ciklus alatt 77 fő halt meg, ez a szám több mint kétszerese az 1887 és 1905 közötti hosszabb ciklusok átlagának (30). Ugyanez mondható el a kinevezések miatti lemondásokról is. A 72, kinevezése miatt lemondott képviselő közül 30 fő térhetett vissza a parlamentbe, ők gyakorlatilag szinte kivétel nélkül az át- meg átalakuló kormányok miniszter képviselői voltak. A további 42 kinevezett lemondásainak dinamikája szintén igazodott a kormányzati változásokhoz, ők elsősorban a főispáni karban kaptak szerepet. Ezek a főispánok azonban az 1885-ös reform értelmében már nem lehettek tagjai a főrendiháznak. A munkapárti főispánokat Tisza István lemondása után folyamatosan váltották le, helyükre gyakran kerültek ellenzéki képviselők. A menesztett munkapárti főispánok esetleges újraválasztását a megváltozott politikai viszonyok akadályozták meg. Az 1917–18-ban főispánná, kormánybiztossá kinevezettek pedig a háborús vereség és a parlament feloszlata miatt kerültek ki – igen gyakran véglegesen – az országos politikai elitből. Az utolsó ciklus kimagasló értéke tehát csak látszólagos, ha tekintetbe vesszük a ciklus hosszát, természetesnek tekinthető. Egyedül az 1917–18-as év belpolitikai eseményei bizonyulnak ebből a szempontból egyedinek, melyek nagyjából két tucat mandátumot érintettek (ennyi volt azon képviselők száma, akik Tisza lemondását követően kerültek ki a parlamentből).

Ha visszatérünk a fejezet elején felvetett kérdéseinkre, ekkor az előző áttekintés alapján megállapíthatjuk, hogy az egyes ciklusokban nem volt kiemelkedő az időközi választások száma, és így ez nem befolyásolta eltérően a képviselői folytonosság lehetőségeit a korszak különböző periódusaiban.

Az új képviselők szerepe az egyes országgyűléseken

Ha a képviselők fluktuációját szeretnénk vizsgálni, akkor elsősorban azokra a személyekre kell koncentrálnunk, akik egy adott cikluson belül első alkalommal kerültek be a parlamentbe, tehát ott pályakezdőnek számítottak. Egy ilyen vizsgálatban a népképviselők mindegyike egyszer szerepel, még hozzá annál az országgyűlésnél ahol őt első alkalommal megválasztották. Az 1848-ban összeült első népképviselési országgyűlésen formailag mindenki újnak számított, ami természetesen nem fedi a valóságot, hiszen a képviselők jelentős része (30%) már a rendi korszak országgyűlésein is részt vett.³³ Nyilvánvalóan nem csak 1848-ban volt lehetséges az, hogy egy rendi követ első alkalommal jelenjen meg a népképviselők között. Teljesen pontos képet akkor tudnánk alkotni, ha a rendi országgyűlések résztvevőinek és a népképviselési országgyűlések tagjainak az adatsorait egyesítenénk, sajnos azonban ilyen adatbázis még nem áll rendelkezésünkre. Mivel azonban az első országgyűlések népképviselőinek rendi előéletét korábban már feltártam, viszonylag kevés adathiánnyal kell számolnunk, hiszen a hosszú időintervallum miatt kisszámú olyan 1848 előtt is szerepet kapó személy kerülhetett be 1875 után a képviselőházba, akinek 1848 előtti szereplése homályban maradt kutatócsoportunk előtt.

A problémát elsősorban nem is az jelenti számunkra, hogy nem tudnánk a korábbi szereplésről, hiszen Pálmány Béla almanachjainak segítségével ez viszonylag könnyen kideríthető, hanem annak a kérdésnek az eldöntése okoz dilemmát, hogy újnak számítsuk-e az egyén népképviselési szereplését, ha már a rendi időszakban is szerepet vállalt a törvényhozásban. Két lehetőség adódik: vagy kizárunk minden rendi időszakban is szereplőt (hiszen ezek az emberek egy alkalommal sem jelennének meg az újak között), vagy abból kiindulva, hogy a népképviselési választási mechanizmusa jelentősen különbözött a korábbi rendszertől, elválaszthatjuk egymástól a két időszakot. Az első megoldáshoz kapcsolódó problémák – minden főnemes elvi felsőtáblai tagsága, ablegatus intézménye, városi követek, erdélyi regalisták – miatt a második megoldás mellett döntöttem, új embernek minősíték minden népképviselőt abban a ciklusban, amikor 1848-ban vagy azt követően először jelent meg

³³ Pap 2016b: 30–35.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

a parlamentben. Ebből következően nem sok értelme lenne az első népképviselői országgyűlés ilyen vizsgálatának, 1861-ben pedig az országgyűlés csonkasága okoz összehasonlítási problémákat, ezért az új képviselők adatait ezekre az évekre nem számoltam ki, de az ottani szereplést természetesen 1865 után figyelembe vettem.³⁴

Azonban nem csupán a pályakezdők aránya érdekes, hanem az is lényeges, hogy az adott személyek meg tudtak-e kapaszkodni az országos politikai elitben, tehát az első megválasztás után még hány ciklusban voltak tagjai az országgyűlésnek. Ezt a kérdést természetesen alapvetően befolyásolhatta, hogy az adott személy hány éves volt az első sikeres választáskor, hiszen magasabb életkorban való megválasztás esetén nagyobb volt a valószínűsége a mandátumszerzéshez közelebbi elhalálozásnak, vagy betegség miatti visszavonulásnak.

Van azonban még egy szempont, amit már korábban is említettem, de azt hiszem itt is figyelembe kell venni, ez pedig a főrendiházban való szereplés lehetősége. Ennek illusztrálására a legjobb példa talán gróf Andrássy Gyula esete lehet. Andrássy ugyanis 1861. április 6. és 1871. november 30. között 4 cikluson keresztül volt tagja a képviselőháznak, közös külügyminiszterként azonban a sátoraljaújhelyi mandátumról lemondott és a főrendek között szerepelt a neve. A külügyminiszteri posztról való lemondása után haláláig aktív tagja maradt a főrendiháznak. Úgy gondolom, hogy a politikai pálya esetében mindenképpen figyelembe kell venni a főrendek között való szereplést. Természetesen azzal a megkötéssel tudjuk ezt megtenni, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy az igazolás nem jelentett egyben részvételt is az országgyűlési munkában.³⁵ Az elvi joggal rendelkezők és ezzel gyakorlatban élők köre azonban nagyon nehezen választható ketté és ebben az elemzésben talán nincs is rá szükség.

A korszak egészét tekintve 410 képviselőnél tudunk főrendiházi tagságról.³⁶ Ez a 410 fő 1210 alkalommal került be a képviselőházba. A 410 fő közül 176 fő főrendi

³⁴ Az első népképviselői országgyűlések tagságának rendi előéletével kapcsolatban lásd: Pap 2016b: 36–40.

³⁵ A főrendek politikai aktivitásával Tóth-Barbalics Veronika foglalkozott. Ezt a kérdést a névszerinti szavazások és a hozzászólások alapján vizsgálja meg. A problémát azonban az jelenti, hogy 1865 és 1885 között 14, 1885 és 1918 között pedig csupán 38 esetben került sor névszerinti szavazásra. A hozzászólások pedig még esetlegesebbek. Tehát igazából megállapíthatatlan, hogy a főrendek közül gyakorlatilag hányan vettek részt érdemben a törvényhozásban. Tóth-Barbalics 2017: 342–343.

³⁶ Abban az esetben ha 1885-öt követően egy főrendet képviselőnek választottak, akkor a főrendiházi tagsága nem szünetelt, és a legkevesébe sem szűnt meg. A törvényszöveg szerint (1885. évi VII. törvénycikk 12. paragrafus) a képviselővé választott főrend tagságát nem gyakorolhatja, az igazoló bizottság „szabadságolta” vagy esetleg a „részvétel kötelezettsége alól hivatalból” felmentette őt. Ballabás 2018: 33.

szereplése megelőzte a képviselővé választását. Ez a társaság elsősorban a született főnemesekből valamint országgyűlési szerep nélkül főispánná kinevezettekéből állt. Közöttük kereshetnénk többek között az olyan személyeket is, akik a főrendiház reformja után veszítették el az ottani részvétel lehetőségét és ezért jelentek volna meg a képviselők között. A 176 főből 68 olyan képviselőnk van, akik a reform életbe lépése után kerültek át a főrendek közül a képviselőházba, köztük kell majd keresni az ilyen politikusokat. Ebben a csoportban azonban más típusú életpályákra is találunk példát, itt szerepel a főispánként (is) főrend Bánffy Dezső és Gyürky Ábrahám, de az országgyűlési politikába a századforduló után bekapcsolódó Károlyi Mihály és Esterházy Mór is. Ha voltak is tehát olyan főrendek, akik a reform miatt lettek volna képviselők, a számuk nem lehetett túl jelentős. 234 főrend pedig képviselői adattal szerepelt először a népképviselői országgyűléseken. A kép esetükben azonban nagyon csalóka, hiszen születésük alapján többen már a rendi országgyűlések során is a főrendek közé tartoztak. 110 olyan képviselőnk van, akiről életkora és rangja alapján feltételezhetjük, hogy 1848 előtt is jelen volt a főrendek között. A 110 fő közül 60 volt csupán születés alapján tagja a dualizmus kori főrendiháznak, ötvenen pedig főispánként (is) lehettek jelen. Ezt a 110 főt alaposabban meg kell majd vizsgálni, hiszen olyan politikai pályákkal találkozhatunk ebben a csoportban, melyek a reformkori főrendek közül vezetnek át a népképviselők közé. A másik 124 képviselő főrend olyan életkorral rendelkezett a népképviselői időszakban, hogy a rendi országgyűléseken még nem vehetett részt, tehát az esetükben biztos, hogy előbb lettek népképviselők és csak azt követően váltak főrenddé. 1885 előtt nyilvánvalóan ide tartoztak a nem főnemes főispánok és főpapok. 1885 után pedig a főrendek közé kinevezett nem főnemes tagok és egyházi méltóságok.³⁷ Az 1885 után képviselőként pályakezdő későbbi főrendek (35 fő) között, a névsort böngészve nem tűnik jellemzőnek az az elméleti karriertípusú személy, aki megfelelő jövedelmi adottság nélkül, a vagyon későbbi várományosaként először képviselőnek választatta volna meg magát.³⁸ Itt inkább olyan személyeket találunk, akik egy-egy politikai kur-

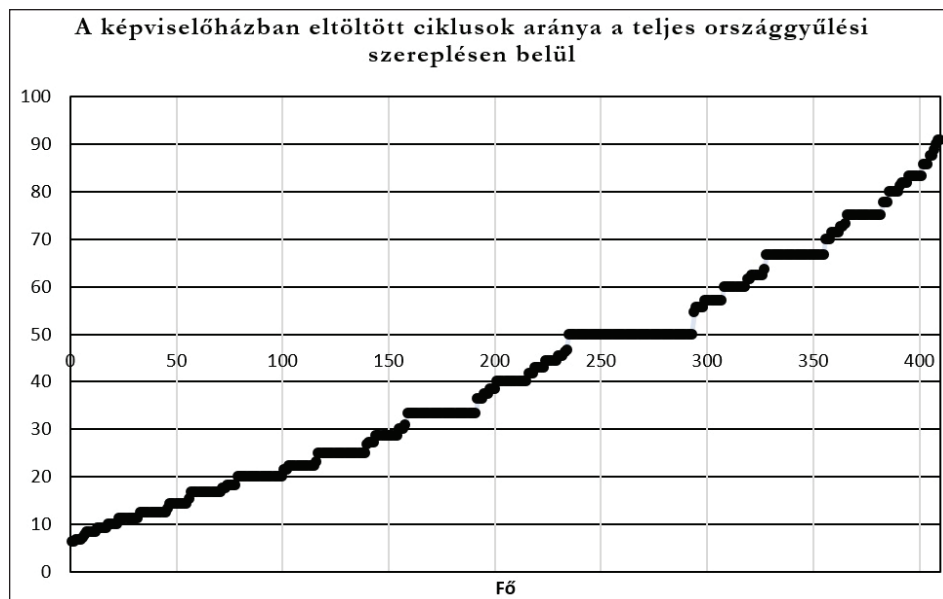
³⁷ Az élethosszig kinevezett tagok között (számuk maximum 50 fő volt) a reform időpontjában 30%-nak nem volt nemesi címe, vagy azt 1867 után kapta. 1918-ra ez a kategória azonban elérte az 50%-ot. Ennek a csoportnak a társadalmi összetételével kapcsolatban lásd: Tóth-Barbalics 2011: 742–744. A főispánok további szereplésével kapcsolatban pedig Tóth-Barbalics 2011: 734–735.

³⁸ Ballabás Dániel adatai alapján tudjuk, hogy a reform után 361 főt hívtak meg a főrendiházba, melyek közül 259 fő volt főnemes, szemben a reform előtti utolsó időszakkal, amikor is 728 főnemes tagsága állapítható meg. A 728 főből 530 nem tudta megőrizni tagságát a vagyoni cenzus bevezetésének hatására. Ezt a listát kell majd összevetni az általunk talált 35 fővel. (Ballabás 2013: 278–279, 281.)

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

darc után kerültek tisztség (pl. Wekerle Sándor) esetleg rang alapján (pl. Tisza István) időlegesen a főrendek közé.

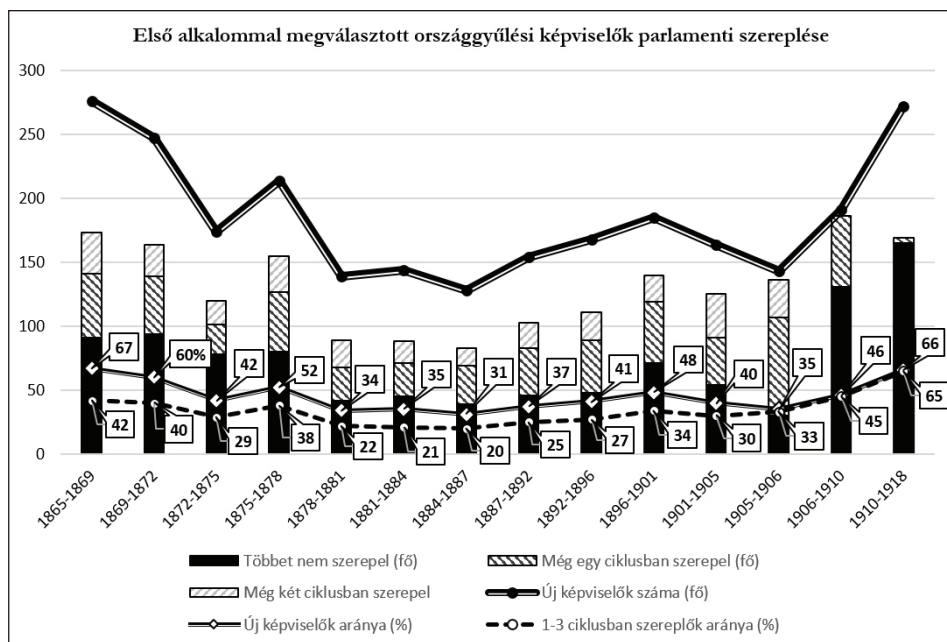
A 410 képviselő-főrend esetében annak is jelentősége van, hogy az adott személy életpályájának mekkora szakaszában volt tagja az egyik vagy a másik háznak. Ezt a kérdést csak úgy tudjuk megvizsgálni, ha meghatározzuk azt, hogy az összes ciklus közül, melyet elméletileg a házban töltött a politikus, hány százalékban volt jelen a képviselők között.³⁹ Ezt mutatja be nekünk az alábbi diagram.

Látható, hogy a képviselő-főrendek többsége (234 fő) több cikluson keresztül szerepelt a főrendiházban mint a képviselők között. Az átmeneti életpályák esetében tehát inkább a főrendiházi szereplés tekinthető dominánsabbnak. Az ábra alapján látható azonban az is, hogy jelentős torzuláshoz vezet ha az egyéni életpályák vizsgálata során, csak a képviselőházi szerepre vagyunk tekintettel, hiszen a képviselők 14%-a beletartozott ebbe az átmeneti kategóriába.

³⁹ Fel kell azonban arra hívni a figyelmet, hogy 1884 előtt a főrendek országgyűlésről országgyűlésre meghívót kaptak, és ennek alapján lehet vizsgálni az igazoló bizottság iratait. 1885 után azonban csak egyszer történik ilyen aktus, ezt követően elméletileg minden ciklusban megjelenhetett a főrendek között a kvalifikált személy. Tehette ezt addig, amíg a tulajdonviszonyai úgy nem alakultak, hogy elveszítette a megjelenés jogalapját, vagy esetleg elhalálozott. Ballabás 2018: 31–32.

A rendi korszakkal való kapcsolat és a főrendiházi szerep áttekintése után nézzük tehát az új képviselők parlamenti szereplését. A figyelembe vett mandátumok közül, a fentiekben leírtaknak megfelelően, ki kell hagyni a megsemmisített választásokat és a több kerületben való megválasztáshoz kapcsolódó lemondásokat. A ciklikus adatok esetében nem az első képviselőiséget, hanem a parlamentben való első igazolt részvételt szerepeltettem (a 3004 személyből 176 képviselő-főrendnél különbözik a kettő). Egy olyan diagramot készítettem melyen több kérdéskört ábrázolok egyben. Látható rajta az adott ciklus új országgyűlési képviselőinek összlétszáma és ezeknek a mandátumszámra (413) vetített aránya. Ebben az esetben az első igazolt képviselői szereplésnél jelenik meg minden személy. Emellett úgynevezett halmozott oszlopdiagrammal ábrázolom az újak közül az egy, kettő vagy három mandátummal bíró országgyűlési résztvevőket. Ezekben a számokban nem szerepelnek külön mandátumként azok az időközi választások, melyekkel a korábbi, az azonos cikluson belüli szereplését ismételte meg a képviselő. A halmozott oszlop lehetővé teszi azt is, hogy a három alcsoportot vizuálisan is elkülönítsük egymástól. Ugyanezt az értéket rávetítettem a 413 mandátumra és ennek arányában ábrázoltam ezt a kört. Így keletkezett az alábbi diagram.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

Az új képviselők számában és arányában⁴⁰ a dualizmus első időszakában kiugróan magas értékekkel találkozunk, de az adatok csökkenő tendenciát követnek, majd a kezdeti stabilizációs folyamatot megtöri az 1875-ös választás, mely egyszerre realizálta a pártstruktúra átalakulásának és az összeférhetetlenségi törvénynek a hatásait a képviselői karban. Ezt követően az időközi választások alakulásához hasonló folyamatnak lehetünk a tanúi, a hároméves ciklusok és az ötéves ciklusok adatai nagyon hasonlítanak egymáshoz, hiszen ezek egybeesnek a megnövekedett ciklushossz miatt gyakrabban bekövetkező képviselőhalállal. Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy az 1896-os választás értéke ugyan magasabb, de ekkor sem következik be nagymértékű képviselőcsere. Megemeli az értékeket a szabadelvűek összeomlását követő 1906-os választás, főleg ha azt is figyelembe vesszük, hogy ehhez az értékhez valójában még hozzá kell adnunk azokat személyeket, akik 1905-ben először kerültek be a parlamentbe. Az 1910 utáni kiugró érték, pedig természetesen a hosszú ciklusból következik.⁴¹

⁴⁰ Ilonszki Gabriella által közölt adatok 5–6%-kal elmaradnak az általam számoltaktól, melynek oka a figyelembe vett mandátumok közötti különbségből adódik, a két adatsorban megfigyelhető tendencia azonban azonos. Ilonszki 2009: 109. Egy korábbi tanulmányom elkészítésekor, csupán a rendes választásokat figyelembe véve Ilonszki Gabriella alacsonyabb értékeihez hasonló adatokat kaptam, célszerűbb azonban a teljes adatsort figyelembe venni, ha az összes képviselőre vonatkozó vizsgálatot hajtunk végre. (Pap 2016b: 36.)

⁴¹ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a porosz parlamentet vizsgáló, 2659 képviselőt feltáró párhuzamos kutatás, nagyon hasonló jelenséget tárt fel. Az új képviselők szereplését ott is a fluktuáció egyik legfontosabb mutatójaként értékelik. Az 1867 és 1918 közötti időszak három nagy korszaka jól tükröződik az újak arányának az alakulásban is. Poroszország esetében az 1867–1873 közötti periódus a német egység kialakulásával összekapcsolódva 47,5%-os átlagot produkál, hiszen ekkor olyan területekről érkeznek képviselők, melyek korábban nem tartoztak Poroszországhoz. 1873 és 1889 között a bismarcki korszak 32,9%-os átlaggal bír, míg 1889 és 1918 között újra valamivel magasabb értékek jelennek meg (35,5%-os átlag). Az új képviselők megjelenése azonban nemcsak ezekkel a politikai változásokkal függött össze, hanem a képviselői keretnek az átalakulásával, a mandátumszám és a ciklushossz növekedésével. (Mann 1988: 15–18.) Ez utóbbi jelenségre magunk is utalhatunk.

Az osztrák parlament értékeivel való összehasonlítást nagymértékben hátráltatja, hogy ott, szemben a magyar helyzettel jelentős választójogi reformokra került sor. Ez pedig alapvetően hatott a parlament összetételére és természetesen megemelte az értékeket. (Adlgasser 2010: 59–61.)

A pártok adatsorai szintén az átlagtól eltérők lehetnek, főleg igaz ez az olyan formációkra, melyek parlamenti előzmény nélkül jutnak be a törvényhozásba. A magyar parlamentben ez elsősorban a passzivitásból visszatérő nemzetiségi pártok esetében volt jellemző, hiszen az országgyűlési pártok általában egymásból születtek fúziók vagy pártszakadások révén.

Regionálisan azonban különböző értékkel találkozunk. Erre hívja fel a figyelmet Pál Judit-

Ha figyelmünket az országgyűlési szereplés időszakát ábrázoló halmozott oszlopokra fordítjuk, akkor azt is láthatjuk, hogy mekkora volt ezeknek a frissen bekerült politikusoknak a megkapaszkodási esélye. Ezeken az adatokon is visszaköszön a kezdeti időszak instabilabb viszonyrendszere, majd az adatok stabilizálódnak. 1887-től ismét emelkedést tapasztalhatunk, az 1896-os kiugró érték itt is visszaköszön. Jól látszik, hogy 1896-ban megemelkedett a csak egyszer szereplő képviselők aránya, ami az 1896-os választás viszonyainak ismeretében jól indokolható. 1901 után azonban változik a kép. Ezeket az adatokat azonban már csak bizonyos megkötésekkel értelmezhetjük. Nem szabad ugyanis megfedkezni arról, hogy közeledik az 1910-es választás és ezáltal csökken a parlamentben eltölthető mandátumok száma, ami azt eredményezi, hogy jelentősen lecsökken, majd pedig teljesen meg is szűnik a mandátumismétlés lehetősége. Emiatt a századforduló utáni értékek már nem igazán vehetők össze a századforduló előttiékkal. Az oszlopok azt is tükrözik, hogy az 1905-ben megválasztott újak dominánsan ismételték 1906-ban is. Ők voltak azok a képviselők, akik a szabadelvű bukás után bekerültek a felszabaduló helyekre, sikerük azonban csak időleges volt, hiszen 1910-ben kevés kivételtől eltekintve nem tudták megismételni a korábbi sikert, átadták helyüket a munkapárti képviselőknek.

Azzal a kérdéssel természetesen nem tudunk érdemben foglalkozni, hogy miként alakult volna az elit ilyenén összetétele, ha 1910 után még további választásokat tartanak, de arra mindenképpen utalni kell, hogy mivel nem tartottak, az gyakorlatilag összehasonlíthatatlanná teszi a századforduló előtti és utáni értékeket. Olyan mértékben változott ugyanis meg a politizálás lehetősége, hogy ez döntő mértékben befolyásolta az egyéni életpályákat, az országos politikában való szereplés esélyeit.

A dualizmus stabil időszakában (1878–1901) tehát egy átlagos országgyűlési ciklusban a képviselők 30-40%-a jelent meg új emberként a képviselőházban, akiknek harmada általában nem is szerepelt többet a politikusok ezen csoportjában, további harmaduk pedig maximum még kétszer került be a parlamentbe. Ennek a csoportnak tehát igen jelentős volt a fluktuációja, és a parlamentben való részvétele ideiglenesnek tűnik. Nem szabad azonban megfedkeznünk arról, hogy ugyanezen időszakban van egy stabil magja a parlamentnek, akikről épp az előzőek ellentettje mondható el. Ebbe a csoportba egyébként az újaknak is volt lehetősége bekerülni, sőt ezen a téren is megfigyelhető egy igen jelentős stabilitás. Azt láthatjuk ugyanis, hogy a századfordulót megelőzően az új képviselők szinte minden esetben nagyságrendileg azonos arányban (ciklusonként 30-40%) tudtak bekerülni a hosszabb ideig

nak az erdélyi városokkal kapcsolatos vizsgálata. (Pál 2013: 50–51.) A városi kerületekkel kapcsolatban külön vizsgálatot is végrehajtottam részadatok alapján, ennek eredményét lásd: Pap 2015: 242–244.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

parlamentben maradók közé. Ha a tartósan bennmaradó új emberek számát összevetjük ugyanazon ciklus alatt elhalálozott képviselők számával, akkor az 1865-ös és az 1875-ös ciklus kivételével minden esetben azt tapasztaljuk, hogy az elhunytak száma valamivel magasabb. A két csoport között csak néhány fő volt a különbség, tehát úgy tűnik, hogy a halálozásokkal megürülő helyekre kerülhettek be olyan új emberek, akik tartósan tagjaivá váltak a parlamentnek.⁴² Ez a jelenség szintén nagyfokú stabilitásra utal.⁴³

Az átlagos képviselői mandátumszám és a törvényhozásban eltöltött idő

Az időközi választások számának és az új képviselők kérdésének áttekintése után, most a teljes képviselői kart vizsgálom meg, annak figyelembevételével hogy milyen volt az eloszlásuk a parlamentben töltött ciklusok számát tekintve, valamint pontosan milyen hosszú ideig voltak tagjai a törvényhozásnak.⁴⁴

Számításaim során figyelembe veszek minden olyan alkalmat, amikor az adott személy a tagja volt a törvényhozás bármely házának, de egy ciklus csak egyszer szerepel az összesítésben. A parlamentben eltöltött idő kiszámítása kissé bonyolultabb feladat. Ehhez ugyanis a különböző ciklusok kezdő és végnapjai között eltelte időt kell összeadni. Ebben az esetben természetesen összeadódnak a cikluson belüli időszakok is. Abból kiindulva, hogy adataim a korábbi diagramokkal összevethetők legyenek, az 1865 után megválasztott képviselőket (2.882 fő) szere-

⁴² Ezen a ponton válik leginkább indokolttá a tanulmány címe. Mikszáth Kálmán Madarász apó és a többiek című írásában a következőképpen ír: „Tisza alatt valóságos tenyészdéje volt a szabadelvű párt az öregeknek, még azzal incselkedtünk akkoriban Tiszával, hogy „maholnap a húsvéti lábmosáshoz is innen szállítanak aggastyánokat Bécsbe a királynak – ez a kedvezmény is hadd jusson a szabadelvű pártnak.” Annyi podegrás öregember volt akkor a pártban, hogy mikor egyszer Tiszának valami megüresedő kerületre lett volna szüksége egy új ember számára, valaki azt tanácsolta neki a klubban: – Nyitass egy ablakot, kegyelmes uram, s mindjárt meghal vagy hat öregúr. (Notabene bájos júliusi este volt.) Azóta az öregek nagyon megfogytak.” Országos Hirlap 1898. december 18., 4–6.

⁴³ Ez a stabilitás, mely a régiek és újak arányában is megfigyelhető volt, erősítette a csoporttudatot, hozzájárult a politikusok közötti tapasztalatátadáshoz, mely a politikusi hivatás professzionalizációját idézte elő. Gieger 2010: 143.

⁴⁴ A ciklusszám kiszámítását azért végzem el, mert a szakirodalomban általában ezt az értéket szerepelteti, így erre igazából az összehasonlíthatóság végett van szükség. (Pl: Kurtán 2005: 51–73.) A ciklusok változó időtartama miatt azonban ezt a mutatót kevésbé tartom alkalmasnak arra, hogy abból komolyabb következtetéseket vonjunk le.

peltetem az összesítésben, de azoknál az 1848–49-es és az 1861-es részvételüket is figyelembe veszem.

Lássuk most elsőként a ciklusszámok megoszlását.

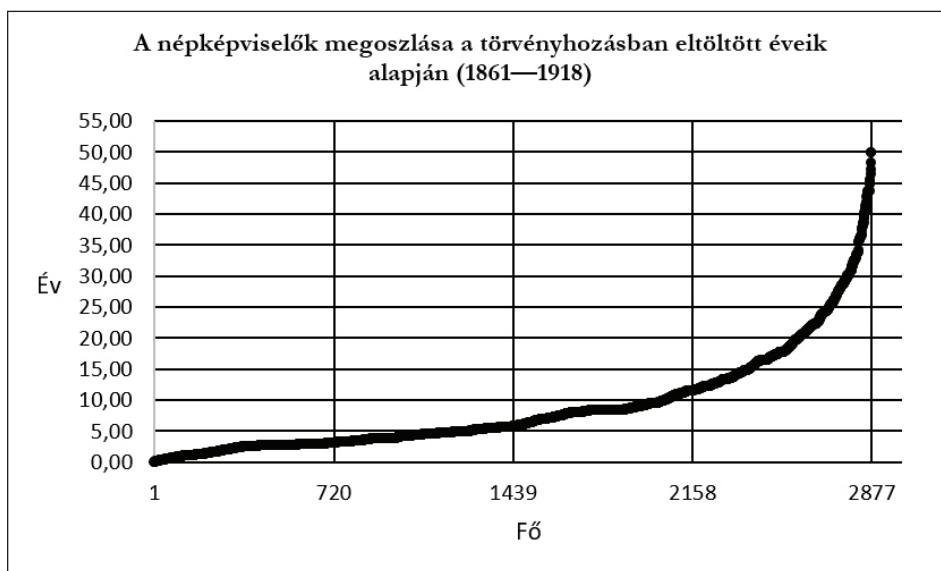
Mandátumszám	Létszám	%	Kumulált %
1	1114	38,7	38,7
2	616	21,4	60,0
3	343	11,9	71,9
4	230	8,0	79,9
5	156	5,4	85,3
6	108	3,7	89,1
7	76	2,6	91,7
8	73	2,5	94,2
9	65	2,3	96,5
10	26	,9	97,4
11	27	,9	98,3
12	23	,8	99,1
13	11	,4	99,5
14	8	,3	99,8
15	5	,2	100,0
16	1	,0	100,0
Total	2882	100,0	

A képviselők megoszlása parlamenti ciklusszámaik alapján (1865–1918)

A táblázatban összesített adatok alapján jól látható, hogy egy ciklusban szerepelt a sokaság 40%-a, a korábban figyelembe vett három mandátummal rendelkezők pedig az összes szereplő 72%-át, a teljes csoport csaknem háromnegyedét tették ki. Az egyének oldaláról nézve tehát azt láthatjuk, hogy az országgyűlésen megjelenők zöme igazából csak rövid időszakot töltött ott, esetükben az egész életpályát tekintetve, az országgyűlési részvétel csak átmeneti jellegű volt. A táblázat másik felén azonban a magasabb értékkel bírók találhatók. Ők alkották a stabil magot. A ciklusszámot a jelzett probléma miatt nem elemzem tovább, hanem áttérek a tényleges időtartamra.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

Továbbra is maradva az egyéni életpályák oldalánál, pontosan meg tudom határozni a törvényhozásban eltöltött időszakot, hiszen az adatgyűjtés során ciklusadatokat pontos dátumokhoz rögzítettük. Az adatsor összeállításánál az előzőekben alkalmazott módszert követtem, tehát a kimutatásban csak az 1865 utáni képviselők szerepelnek, de azoknak minden népképviseleti időszakát összeszámoltam.

A ciklusszámok alapján számolt értékeknél már jóval pontosabb képet kapunk. Jól látható, hogy a képviselők negyede maximum 3 évet töltött a törvényhozásban, ami igazából egy rövidebb ciklusnak tekinthető csupán. 50% (statisztikai értelemben a középső érték) esetében számolhatunk 5,7 évnél hosszabb időszakkal és csupán 25% szerepelt 11,5 évnél tovább a parlamentben.

Korábban már többször szoltam arról, hogy az 1875 előtti és a századfordulót követő időszakokat célszerű külön vizsgálni, hiszen mindkét esetben speciális jelenségekkel találkozhatunk – 1875 előtt a rendszer kialakulási folyamata zajlott, és természetesen nem beszélhetünk folyamatos népképviseletről 1848 és 1875 között. 1901 után pedig a dualizmusból hátralévő idő rövideége befolyásolja az életpályákat –, ami torzíthatja az összképet. Emiatt szükséges egy olyan diagram elkészítése, mely az egész időszakot arra a három különálló részre bontja fel, melyek különbözősége az eddigi elemzés során már láthatóvá vált.

A görbék futása igazolja az előbb leírtakat, a három időszak jellemzői eltérnek egymástól, ezt a különbséget számszerűen is be lehet mutatni. A következő táblázatban az úgynevezett kvartilis értékeket tüntetem, melyek azt mutatják meg, hogy melyik az az év, melynél az adatok 25, 50, 75%-ának értékei alacsonyabbak. Valamint célszerű összevetni azokat az átlagokat is, bár azokról tudni kell, hogy a szélső értékekre igen érzékenyek, ezért kevésbé látványosan mutatja meg a különbséget.

	25%	50%	75%	Átlag
1865-1875	2,98	5,97	14,54	10,38
1875-1901	3,8	6,8	12,8	9,4
1901-1918	3,19	4,84	8,4	6
1865-1918	3,00	5,76	11,53	8,81

A táblázat alapján is látható, hogy az 1848 és 1875 között pályakezdő szereplők alapvetően hosszabb ideig voltak a törvényhozás tagjai, de az ő esetükben is a képviselőcsoport fele 6 évnél kevesebb időt töltött el a parlamentben.

Azt hiszem, hogy ezek az adatok is alátámasztják a korábban írottakat: a törvényhozásban megjelenő személyek igen jelentős részének az életében csak egy viszonylag rövid szakaszt jelentett az országos politikai szereplés. Ennek természetesen olyan okai is lehettek, melyek teljesen függetlenek voltak az egyéni motivációtól. Ilyenek voltak például az első népképviselők esetében az 1849 és 1865 közötti időszak politikai megpróbáltatásai, az országgyűlés hiánya, vagy a századforduló politikusainak

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

esetében a világháború és az azt követő összeomlás. Ezek eleve lehetetlenné tették, vagy igen megnehezítették a képviseleti rendszerben való részvételt. Volt azonban egy olyan csoport, melynek tagjai életpályájuk közepén jelentek meg a parlamentben, ők általában a helyi közigazgatási karrierjük közbülső állomásaként voltak országgyűlési képviselők. A megyei kerületekben igen gyakran találkozunk azzal a típussal, amikor a főszolgabíró országgyűlési képviselővé válik, azonban amint szabadul egy jelentősebb megyei állás hazatér vármegyéjébe és ott kamatoztatja tovább az országos politikai kapcsolatok kiépítésével elnyert tekintélyét. Ezekre a személyekre általában jellemző, hogy erősen kötődtek a kerületeikhez.⁴⁵ A rövid parlamenti szereplés oka eléggé különböző lehetett, ebben a körben is létezett tehát legalább ez a két alcsoport. Ennek a két alcsoportnak a tagjai ugyan igen jelentős részt foglaltak el az összes képviselő között, de mivel szereplésük időszakos volt, csak a mandátumok kisebb részét bírták.⁴⁶

⁴⁵ Egy korábbi vizsgálatomban kitértem arra, hogy a választókerülethez szorosan kötődő képviselők átlagosan rövidebb ideig szerepeltek a parlamentben, mint a lazább kapcsolattal bírók. A nagyobb fokú kötődés pedig a kerület választóinak összetételével és jellegével függött össze. A tradicionális városok, akik csak névleg bírták a városi címet gyakrabban választottak idegeneket, míg a modernebb városi és a megyei kerületek esetében ennek ellentettje tapasztalható. (Erre nézve különösen: Pál 2014a: 85., 89.) Az utóbbi kerületekből bekerült képviselők viszonylag gyorsan visszatértek szűkebb pátriájukba és folytatták korábbi életpályájukat. (Pap 2015: 249–252.) A helyi kötődés mértékének értékelésével kapcsolatban Pál Judit használ egy olyan viszonyrendszert, melynek segítségével cizelláltabban tekinthetünk az általában igen elnagyoltan kezelt kérdésre. (Pál 2016: 64–65.)

⁴⁶ A parlamenti munkát befolyásolhatta többek között az országgyűlési képviselő vagyoni helyzete. A képviselői napidíj összegével és az azzal kapcsolatos vitákról részletesen írt Cieger András (Cieger 2016b: 142–149.). A képviselői tiszteletdíjat az 1893. évi VI. törvénycikk emelte 4800 koronára, mely mellé még 1600 korona lakpénz járt. Szintén az 1893. évi IV. törvénycikk szabályozta az állami tisztviselők illetményeit, az átlagos képviselői tiszteletdíj ennek értelmében az V. osztályba sorolt minisztériumi tanácsos, kúriai bíró vagy főügyész fizetésének felelt meg, és nagyjából kétszeresen haladta meg a rendes középiskolai tanárokéét. (CJH 1893:IV., VI.) Ezt megelőzően a képviselők 5 forint 25 krajcár napidíjat és 800 korona lakpénzt kaptak, ami 1800–2000 forintot jelentett évente. Mivel a megyei közigazgatásban az 1870-es évek végén egy szolgabíró 1000 forintot, egy alispán pedig 2000 forintot keresett (Szabályrendelet 1878: 47–48.), egy alispáni állás elvállalása tehát biztosabb és magasabb jövedelmet jelentett. 1893 után azonban megváltozott a helyzet, a megyei tisztviselők fizetését ugyanis csak 1904-ben egységesítették (X. törvénycikk), mely az alispánt a VI. fizetési osztályba sorolták, a főszolgabírók pedig csak a VIII. osztályba kerültek. Ami azt jelentette, hogy az alispáni fizetéshez mérten nagyjából 2000 koronával, a főszolgabíróihoz képest pedig akár 3000 koronával is többet kaphatott egy képviselő. Az illetményemelés előtt tehát anyagilag is megérhette otthagyni Budapestet és visszatérni egy vidéki vezető hivatalba, az illetményemelés után azonban

Volt azonban egy másik csoport, mely létszámát tekintve volt kisebb, ők azonban huzamos ideig voltak tagjai a törvényhozásnak. Ezek a politikusok igen gyakran viszonylag fiatalon kerültek a parlamentbe és szinte egész életüket ott töltötték, a parlamenti szereplést csak egy-egy jelentősebb állás – főispáni poszt, minisztériumi beosztás, vezető hivatali státusz – betöltése miatt adták fel. Ez utóbbi természetesen elsősorban a kormánypártiak számára volt lehetséges. A politikusok ezen köre sokkal lazábban kötődött kerületéhez, belőlük kerültek ki a pártok vezéregyéniségei és általában ők jutottak a miniszteri posztokra is. Parlamenti szereplésük végét sokkal inkább befolyásolta az életkoruk és az egészségi állapotuk, mint egyéb lokális karrierlehetőség jelentkezése.⁴⁷

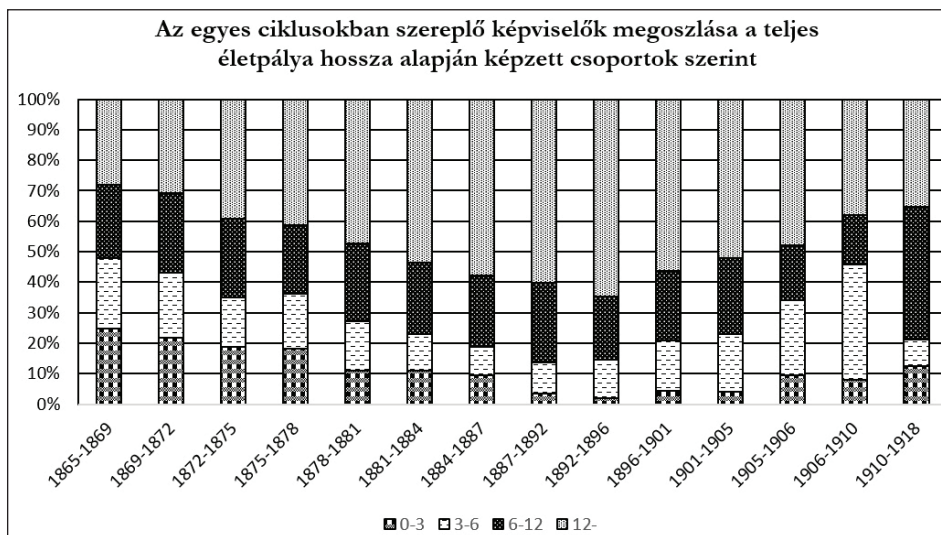
Az életpályák elemzése után azonban erről a kérdésről sokkal többet fogunk tudni elmondani. Még egy oldalról azonban meg kell vizsgálnunk folytonosság problematikáját, ez pedig az adott ciklus nézőpontja. Most az egyes parlamentek esetében mutatom be, hogy az adott képviselői körön belül milyen arányban voltak jelen a különböző időtartamú parlamenti karrierrel rendelkező személyek. Az áttekinthetőség érdekében 4 kategóriát hoztam létre, melyek megfelelnek a teljes időszak kvartiliseinek (0–3 év, 3–6 év, 6–12 év, 12 évnél több) és nagyjából megfeleltethetők a ciklusok számára alapozott vizsgálatok kategóriáinak is. Az egyes ciklusokhoz kötődő összes személy jelenti a 100%-ot, mely természetesen – az időközi választások számának alakulásával összhangban – minden esetben több volt 413-nál.

jelentősen megváltozott a helyzet.

Az összeférhetlenségi szabályok 1901-es szigorítása előtt természetesen nem csupán a konkrét mandátumért kapott napidíj, tiszteletdíj jelenthetett bevételforrást egy képviselő számára. A kérdésről részletesen lásd még: Cieger 2006: 32–68.

⁴⁷ A parlamentben eltöltött idő jelentőségét hangsúlyozza Cieger András Jókai Mórról írt tanulmányában. Arra a kérdésre, hogy Jókai professzionális politikus volt-e, határozott igennel válaszol. Teszi ezt annak ellenére, hogy megállapítja, Jókait nem nevezhetjük szakpolitikusnak. Azonban a parlamentben eltöltött idő hossza egy olyan adat, melyet a hivatásos politikus egyik legfontosabb ismervének tart. „...”, hiszen már pusztán ez az egyetlen adat is olyan felhalmozott tudást feltételez a politika működéséről, illetve olyan életformát jelent, amely elkülöníti e csoportot a közélet egyéb szereplőitől.” – fogalmaz Cieger András. Valamint ugyanitt kifejti, hogy a számításai szerint 188 fő tartozott abba a csoportba, mely legalább két évtizedig megtudta őrizni helyét a törvényhozásban. (Cieger 2017: 9.) Egyetértve Cieger András megállapításával, annyival egészíthetem ki az általa leírtakat, hogy abban az esetben, ha a főrendiházi jelenlétet is figyelembe vesszük, akkor nagyjából 100 fővel többen tartoznak ebbe a csoportba. Közülük azonban 50 olyan személy volt, aki maximum 5 évig volt képviselő.

„Madarász apó és a többiek” Az országgyűlési képviselők fluktuációja a dualizmus korában

Utolsó diagramunk tehát az országgyűlések oldaláról mutatja be azt, hogy az adott képviselői körben milyen arányban voltak jelen az időintervallumok alapján képzett csoportok. Egy-egy személy életpályájának hossza természetesen nincs kapcsolatban az adott ciklussal, tehát ha valaki 10 évig volt tagja a háznak, akkor minden ciklusban a 10 éves értékével szerepel. A kategóriák tehát nem a képviselők előéletét mutatják, hanem a teljes életpályájukat. Azt hiszem ebben a diagramban érnek össze a tanulmányban elemzett kérdések. Jól látható ugyan, hogy egy záródó elit képe jelenik meg előttünk, hiszen folyamatosan nőtt azoknak a mandátumoknak az aránya, melyet a huzamosabb ideig a parlamentben szereplők töltenek be. Az egyes kategóriákba a képviselőknek nagyjából a 25-25%-a tartozik ugyan, azonban korántsem ilyen egyenletes a ciklusokon belüli eloszlásuk, aminek oka természetesen az, hogy viszonylag sokan összességében kevés ideig, viszonylag kevesen pedig összességében sokkal hosszabb ideig voltak ott a magyar parlamentben. Nem szabad azonban elfeledkezni a kezdet és a vég speciális viszonyairól. A dualizmus kezdeti időszakában még ott vannak azok a politikusok, akiknek életéből 16 év úgy telt el, hogy csak egy alkalommal volt lehetőségük népképviselővé válni. A rendi korszak politikusai, az 1848-asok és az 1849 után felnövekvő fiatalok eleve rövidebb időt tölthettek a parlamentben. Így stabilizációnak tűnő folyamat gyakorlatilag nem más, mint ennek a csoportnak a háttérbe szorulása, mely éppúgy következett az életkori sajátosságokból, mint a pártstruktúra átalakulásából, vagy éppen a megváltozott összeférhetetlenségi szabályokból. A dualizmus utolsó szakaszában, 1896 után pedig ismét emelkedett a rövid ideig a parlamentben szereplők aránya, ami természetesen ösz-

szefügg a századfordulót követő politikai viharokkal, de legalább ennyire következik abból is, hogy az ekkor pályára lépők már nem tudtak olyan hosszan a parlamentben maradni, mint azok akik a dualizmus korábbi szakaszaiban kerültek be az országgyűlésbe. Ezeket az adatokat természetesen majd finomítani fogja a Horthy-korszakbeli életpályák figyelembe vétele. Mivel azonban időközben megváltozott az ország területe – így a viszonyítás alapja – az elszakított területek képviselőinek életében általában lezárult a politizálás lehetősége. Az anyaország esetében pedig az ideológiai váltásnak volt hasonló hatása. Emiatt a dualizmus korának politikai elitjére jellemző tendenciákat kevéssé befolyásolják az 1920 után történtek. A törvényhozásban résztvevők jelentős részének életpályájában 1918 döntő töréspontot okozott. Ez a jelenség azonban befolyásolja az életpályaelemzés lehetőségét is, hiszen amint azt a fenti vizsgálatok többségénél láttuk, nem célszerű egyben kezelni az egyes időszakok szereplőit, ugyanis a szélsőséges jellemzőkkel bíró időszakok torzítják az összképet, az átlagokat.

Tanulmányom végén megállapíthatom, hogy a korszak egészére nézve is egy zárt elit jelenik meg előttünk. A parlament törzsgárdáját egy olyan csoport alkotta, mely időről időre meg tudta újítani mandátumát. Akik kiléptek ebből a körből, azok általában valamely, a képviselőséggel összeférhetetlen vezető pozícióra cserélték a képviselői helyet. Ebbe bekerülni természetesen igen nehéz volt, az új emberek harmadának sikerült csupán, akik gyakorlatilag a halálesetek miatti fogyatkozást pótolták. A kutatás következő lépésében majd arra fogok fókuszálni, hogy milyen kapcsolati tőkével kellett ehhez rendelkezni, mennyiben determinálta ez az új emberek lehetőségeit. Hiszen ez a tényező még fokozhatja a zártságot és a belső folyamatosságot. Itt nem csupán az apáról fiúra átszálló mandátumokra gondolok, hanem az olyan esetekre is, amikor távolabbi rokonok között öröklődik egy-egy kerület. A korszak elején és végén éltek számára azonban nem adatott meg az, hogy olyan teljes karrierrel rendelkezzenek, mint a korszak közepén szereplő személyek. Volt azonban egy jóval nagyobb létszámú közösség, amely csak időlegesen került be a parlamentbe. Tagjainak motivációja igen különböző lehetett, de nagy részük számára az országos politikában való részvétel csak átmenetileg szakította meg, az alapvetően helyi, karrierjüket. A választókerülethez szorosan kötődő főszolgabíróként, városi tisztviselőként indultak el Budapestre, majd megyei vezető hivatalnokként, alispánként, polgármesterként tértek vissza onnan. Az eddigi vizsgálatok alapján jól látszik, hogy szociológiai karakterük nem igazán tért el a törzsgárda jellemzőitől, csak a motivációjuk lehetett más. Ezekkel a karriertípusokkal azonban majd a későbbiekben fogunk foglalkozni.

A dualizmus kori parlamenti elit generációs vizsgálata*

A magyar országgyűlés dualizmus kori tagjai vizsgálatának szentelt prozopográfiai művek száma az utóbbi években ugyan öröndetesen gyarapodik, de egyelőre egyikük sem terjed ki az összes képviselőre, illetve az 1848–1918 közötti teljes időtartamra.¹ Tanulmányunk előfeltevése, hogy a magyar országgyűlésben három generáció vett részt az 1867–1918-as időszakban, és bizonyos változók elemzésével és összehasonlításával azonosíthatók mind a generációs sajátosságok, mind a generációváltások. Az általunk vizsgált változók a következők: életkor, felekezet, képzettség és foglalkozás, politikai pártállás, valamint a választókerülethez való kötődés.

A demográfusok a generáció fogalmán általában egy bizonyos időintervallumban született emberek összességét értik. A születési kohorsz használatának előnye, hogy „lehetővé teszi a különböző demográfiai jelenségek longitudinális, tapasztalati elemzését, szemben az ún. keresztmetszeti (transzverzális) módszerrel, amely egy naptári időszak különböző egymás mellett élő generációinak demográfiai adatait összegezve ’fiktív’ nemzedékeket használ elemzési egységenként”, ennek következtében eltérő eredményre is vezethet attól.² A politikai generáció fogalma, bár magyar történeszek korábban is használták,³ nem rendelkezik hasonló szintű alapos és kiterjedt kutatással. A legismertebb kétségkívül Szekfű Gyula munkája, de ahogy Gyáni Gábor is rámutatott, nála a „generációs fogalom rendező elvként való alkalmazása nem volt

* A tanulmány létrejöttét a PN-II-PCE-2011-3-0040 sz. témapályázat keretében a CNCS-UEFISCDI támogatja. A kutatást támogatta továbbá a NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” pályázat is. A tanulmány angol nyelvű változata megjelent: *The Parliamentary Elite from Eastern Hungary and Transylvaniain (1867–1918). A Generation-based Approach*. In: Lukáš Fasora – Ewald Hiebl – Petr Popelka (Hg.): *Generationen in der Geschichte des langen 20. Jahrhunderts – methodisch-theoretische Reflexionen*. Wien – Münster, LIT, 2017. 55–75. (Mitteleuropäische historische Perspektiven/ Central European Historical Perspectives, 1.)

¹ A kérdéskör szakirodalmának áttekintését lásd itt: Pál–Popovici 2014: 11–12 („Introduction”).

² Őri 2008: 53.

³ Szekfű 1920; Szekfű 1934; Nemeskürty 1987.

... több pusztá retorikánál”.⁴ Jelenlegi állapotában az általunk használt generáció-fogalom is sokkal inkább egy empirikus termék, és nem részletező társadalomtudományi elemzés eredménye. Ennek megértése érdekében a következőkben bemutatjuk a három generáció elhatárolásának szempontjait, előre bocsátva, hogy egyelőre egy kísérletről van szó. Bár Karl Mannheim hangsúlyozta, hogy a nemzedéki egység „nem konkrét csoportképződés felé tartó társadalmi egymáshoz kötöttség”,⁵ megkíséreljük megragadni a különböző születési kohorszok közti hasonlóságokat és különbségeket, és arra a kérdésre is keressük a választ, hogy lehet-e generációváltásról beszélni a dualizmus kori képviselők esetében.

Amikor megkíséreljük kor szerint csoportosítani a 19. századi magyar országgyűlés tagjait, még akkor is, ha – mint jelen esetben – kizárólag a dualizmus időszakát vesszük figyelembe, nem csak időrendi, hanem az 1848–1849-es forradalom és az 1867-es kiegyezés által létrehozott történelmi változásokat és mentalitásbeli szempontokat is figyelembe kell vennünk. Ha abból az előfeltevésből indulunk ki, hogy az első – itt a népképviselőt alapján összehívott parlamentre gondolunk – országgyűlési generációt az 1848-as forradalom nemzedéke képezi, amelyik jelentős része már a reformkorban is közpályán szerepelt, és később lefektette a kiegyezés alapjait, akkor azokat az 1867 után választott képviselőket is be kell emelnünk ebbe a generációba, akik az 1848–1867 közötti időszakban olyan életkorban voltak, hogy a forradalom és szabadságharc kihatásai, az azt követő korszak vitái közvetlenül befolyásolhatták. Ebből a megfontolásból az 1834 decemberéig születettek képezik mintánkban a képviselők első generációját.⁶ A második generáció az 1835–1860 között született képviselőket foglalja magába, a legfiatalabb generáció pedig az 1861 után születetteket öleli fel, akik a 19. század végén – 20. század elején, Magyarország és a Monarchia parlamenti válságai idején lettek tagjai az országgyűlésnek. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az első generáció a másik kettőnél szélesebb időszakot ölel fel, mivel van egy szerényebb méretű (tíznel kisebb tagú) képviselői csoport, akik 1800 körül születtek. Őket beleolvastottuk az első generációba, mivel túl kevesen voltak ahhoz, hogy saját korosztálycsoportot alkossanak.

⁴ Gyáni 2008: 11.

⁵ Mannheim 1969: 48. Mannheim az osztályhelyezettel rokonította, mindkettőre a társadalmi térben való rokon elhelyezkedés jellemző.

⁶ Két korábbi szakmunka, amelyek szorosabban és részletekbe menően foglalkoztak a Bánsággal és Partiummal, az 1830-as évet használták fel az első generáció felső kronológiai határértékeként: Judean–Onojesc–Popovici 2014: 211–224.; Popovici 2014: 31–44.

A második módszertani problémát a három vizsgált régiók kijelölése jelentette. Objektív okok miatt nem tudtuk bemutatni a kutatási projektünkben szereplő teljes területet, amely Kelet-Magyarországra (a ma Romániához tartozó területeken kívül a kettéosztott vármegyék esetében a teljes vármegyét vizsgáltuk) és a történeti Erdélyre terjedt ki. Ezért három minta-régiót választottunk, amelyek e nagy terület mintegy 40%-át fedik le, mind a választókerületek, mind pedig a képviselők száma tekintetében.

Az első vizsgált régió a Székelyföld. A középkortól kezdődően Erdély területe a három „rendi nemzet” között volt felosztva, ezek egyikét képezték a székelyek. Amikor a 18. század közepén Erdélyben megszervezték a határőrezredek, Székelyföld nagy része a katonai határvidék részévé vált. A középkorban kollektív nemesi státust élvező székelyek többször megpróbálták visszaszerezni kiváltságaikat, eredménytelenül. 1848-ban viszont kvázi elismerték korábbi nemesi státusukat, és a szabad székelyek szavazókká váltak, mert bár az 1848-as törvény censzos választójogot vezetett be, de – azon érvelés szerint, hogy egy szerzett jog el nem vehető – egy különleges kategóriát teremtett az 1848 előtti nemesek számára („régijogon” szavazók), akik így életük végéig szavazhattak, vagyoni helyzetüktől függetlenül. Az egykori székely székelyek területe ezáltal különleges státusú régióvá vált a dualizmus kori Magyarországon, ahol a „régijogon” választók aránya a legmagasabb volt.⁷ Amikor Magyarországon a „régijog” alapján választók aránya 1908-ban mindössze 2,4%-ot tett ki, Csík megyében továbbra is 63,9%-ot, Udvarhely megyében pedig 63,2%-ot. Háromszéken és Maros-Torda vármegyében részesedésük alacsonyabb, de még mindig 45%-os volt. Ebből a helyzetből adódóan a szavazó felnőtt férfiak aránya a századfordulón ezekben a megyékben magasabb volt, mint Erdély többi részén (13,7%), bár Udvarhely vármegye (36,7%) kivételével alacsonyabb maradt, mint a teljes magyarországi arány (25,4%). A következő évtizedekben a helyzet fokozatosan megváltozott, lassan eltűntek azok, akik 1848-ban, illetve a kiegyezéskor szavazati jogot kaptak, és mivel a régió szegény volt, a 20. század elejéig a választók száma jelentősen csökkent. A térség etnikai és felekezeti összetételét illetően Székelyföld egy kiemelkedően egyetemes etnikai arányú (a lakosság 82%-nak magyar volt az anyanyelve) és változatos felekezeti struktúrával rendelkező térség volt, amint azt az 1. és 2. táblázat mutatja.

⁷ Pál 2016: 45–75.

Anyanyelv	Magyar	Román	Német	Egyéb	Össznépesség
	365618	66318	2874	7209	442019
	82,7%	15%	0,7%	1,6%	100%

1. A lakosság nemzetiségi összetétele Székelyföldön (1890)⁸

Római katolikus	Görög katolikus	Ortodox	Református	Evangelikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
175453	49770	33860	141153	2989	36443	3369	17	443054
39,7%	11,2%	7,6%	31,9%	0,6%	8,2%	0,8%	0%	100%

2. Felekezeti összetétel Székelyföldön (1890)

Erdélyben, ahol a census alsó határa magasabb volt, mint Magyarországon, Pap József számításai szerint 1848-ban összesen több mint 92 000 szavazó volt (mintegy 4,8% – Magyarországon körülbelül 6,3%), ennek 85%-a „régí jogon” választott.⁹ 1900-ban – e csoport eltűnése miatt is – a szavazók aránya 3,3%-ra csökkent (Magyarországon, Erdély nélkül 6,4%). Erdélyben 1900-ban továbbra is 34,5% volt a „régí jogon” választók aránya – a legtöbb Székelyföldön, értelemszerűen tehát a túlnyomó többség magyar nemzetiségű volt. Kezdetben a székelyföldi választókerületek több választópolgárral rendelkeztek, így 1872-ben a kis területű Aranyosszéken 2 854, Csíkszéken pedig 13 000 (13 054) választópolgár szavazhatott, míg Hunyad megyében csak 4 786. 1896-ban Csík megyében (nagyjából az egykori Csíkszékkel egyenértékű területen) számuk 5 599-ra csökkent, míg Hunyad megyében a szavazók száma több mint 11 000-re nőtt (11 214).

Az 1876. évi közigazgatási átszervezéskor a székely székeket vármegyékké alakították. Csík, Udvarhely és Háromszék számára ez többnyire pusztá névváltozást jelentett – bár utóbbi kettő esetében a szék eredeti területe is megnőtt –, míg Aranyos- és Marosszék egyesültek az egykori Torda vármegyével, Torda-Aranyos és Maros-Torda új vármegyét alkotva. Éppen ezért, az utóbbi két megyéből csak az egykori székely székek területeinek megfelelő választókerületeket vizsgáltuk (Felvincet Torda-Aranyos vármegyéből, illetve Marosvásárhelyt, Ákosfalvát és Nyárádszeredát Maros-Torda vármegyéből).

A második vizsgált terület a Bánság – a Maros (északon), a Tisza (nyugaton), a Duna (délen) és Erdély (keleten) között elterülő, 28 523 négyzetkilométer nagyságú földrajzi térség.¹⁰ Három vármegyéből állt: Temes, Torontál és Krassó (később

⁸ Az adatok forrása: Jekelfalussy 1892. Az adatok nem terjednek ki a városi választókerületekre.

⁹ Pap 2014: 274.

¹⁰ Wolf 1999: 7.

Krassó-Szörény), rendkívül vegyes népességgel. Krassó-Szörényben főként románok éltek, Temesben a románok és a németek alkották a lakosság háromnegyedét, Torontálban pedig a népesség kétharmadát tették ki az egyforma arányban élő szerbek és németek. A magyar és a zsidó lakosság nagyobb arányú volt Torontálban, Temesben kisebb, Krassó-Szörényben viszont szinte jelentéktelen arányt képviseltek (3. és 4. táblázat). A három megye népességének kevesebb, mint 5%-a rendelkezett szavazati joggal,¹¹ amely arány alacsonyabb volt az országos átlagnál (5,5-6,5% körüli).¹²

Anyanyelv	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb	Össznépesség
	124383	338009	555012	223112	68515	1309031
	9,50%	25,82%	42,40%	17,04%	5,24%	100%

3. A lakosság nemzetiségi összetétele a Bánságban (1890)

Római katolikus	Görög katolikus	Ortodox	Evangélikus	Református	Egyéb	Izraelita
466978	34332	748238	29022	17460	1656	11349
35,67%	2,62%	57,16%	2,22%	1,33%	0,13%	0,87%

4. Felekezeti szerkezet a Bánságban (1890)

A harmadik vizsgált térséget a Bánságtól északra fekvő három vármegye alkotja, nagyjából a Partiumnak nevezett térségről van szó, Csanád, Arad és Bihar vármegyéről.¹³ Nemzetiségi és felekezeti szempontból a három vármegyét a Bánságnál kevésbé heterogén népesség lakta: a magyarok és a románok egyenlő arányban alkották a lakosság közel 90%-át, a maradék 10% elsősorban a németek, a zsidók és a szlovákok között oszlott meg. A „román felekezetek” – görögkeleti és görög katolikus – pontosan megfeleltek az etnikai arányoknak (kb. 50%), míg a magyarokra és a németekre jellemző felekezetek – református és római katolikus – földrajzi szempontból nagyon jól elhatárolódtak: a déli részeken (Csanád és Arad) nagyobb arányban a katolikusok, míg Bihar megyében a reformátusok domináltak (5. és 6. táblázat). Annak érdekében, hogy egyszerűsítsük az eligazodást az elemzés során, a

¹¹ *Sommás kimutatás.*

¹² Gerő 1997: 50.

¹³ A magyar történetírás a Partium megnevezést – mint a Magyar Királyság azon területei, amelyek egykor időszakosan az Erdélyi Nagyfejedelemséghez tartoztak – használja erre a régióra, jöllehet a történelmi Partium és a három vármegye területe csak részben esik egybe. A román néprajzi irodalom a „Crișana” („Kőrösvidék”) megnevezést használja, amely ugyancsak részben fedi a három fent említett vármegye területét.

tanulmányban végig Partiumként utalunk majd rá – jóllehet tudjuk, hogy a megnevezés nem teljesen egyezik a vizsgált régióval.

Anyanyelv	Magyar	Német	Román	Egyéb	Össznépesség
	373442	35219	432133	36810	877604
	42,55%	4,01%	49,24%	4,19%	100%

5. A lakosság nemzetiségi összetétele a Partiumban (1890)

Római katolikus	Görög katolikus	Ortodox	Evangélikus	Református	Egyéb	Izraelita
156856	58564	393885	23305	222650	639	21705
17,87%	6,67%	44,88%	2,66%	25,37%	0,07%	2,47%

6. Felekezeti szerkezet Partiumban (1890)

Az egyes régiók fenti rövid bemutatása felveti azt a kérdést is, hogy a választók etnikai-felekezeti és társadalmi összetétele befolyásolta-e és ha igen, mely pontig a választottak etnikai-felekezeti összetételét vagy más mutatóit. Szükséges azt is hangsúlyoznunk, hogy ezeken a területeken nem vizsgáltuk a városi választókerületeket,¹⁴ mindössze a vármegyék választókerületeit.

Elemzésünkben összesen 470 képviselővel dolgoztunk.¹⁵ A 7. táblázat mutatja ezek generációs és földrajzi térség szerinti megoszlását. Ebben a számban egyesek duplán fordulnak elő, mivel vannak olyan képviselők, akiket két régióban is megválasztottak – őket mindkét régiónál számításba vettük. A 14 rendes választási ciklus és az időközi választások során szerzett 991 mandátum 2,4 mandátum/képviselő átlagos értéket eredményezett. Bánságban és Partiumban viszont a képviselők mintegy fele egyetlen mandátummal, és körülbelül egynegyede két mandátummal rendelkezett, ami azt jelenti, hogy az átlagot a több mandátumot szerzett képviselők növelik, akik számára a képviselőség valódi karriert jelentett.

¹⁴ A városi választókerületek sok tekintetben eltérést mutatnak a vármegyei kerületekhez képest. Erre lásd: Pál 2014c; Pál 2013: 47–67.

¹⁵ A tanulmány alapját képező összes számítás elsősorban a *The Political Elite from Transylvania 1867–1918* (PN-II-ID-PCE-2011-3-0040) kutatási projekt keretében épített két adatbázisból származó információ felhasználásával készült (<http://elit-research.eu/databases.html>), de a számításokat a 2016-os állapot alapján végeztük. Az egyik adatbázis a választási eredményeket, a másik pedig a választott képviselők életrajzi adatait tartalmazza. A választási eredmények adatbázisának publikált változata: Pál–Popovici–Fehér–Iudean 2018.

	Bánság	Partium	Székelyföld	Összesen
G1	73	53	29	155
G2	76	60	57	193
G3	38	40	20	98
Ismeretlen születési év	9	10	5	24
Összes	196	163	111	470

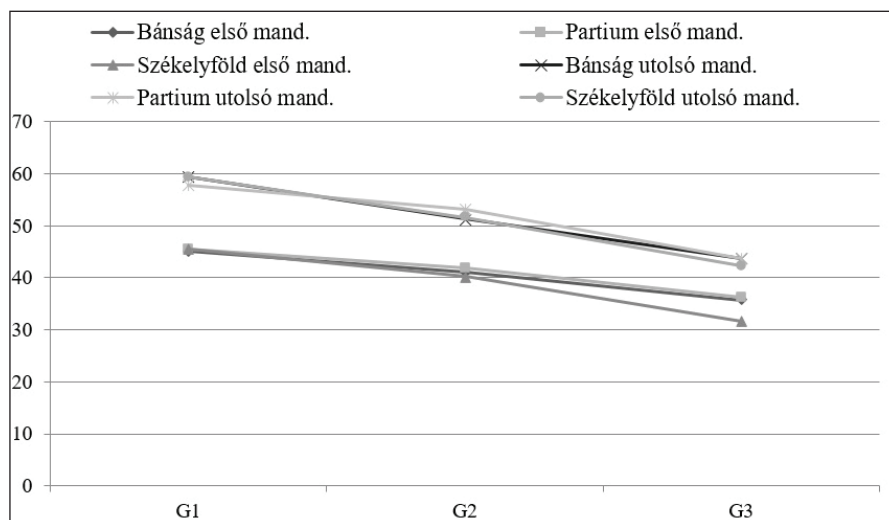
7. A képviselők generációs és régiók szerinti megoszlása

Minden régiónak sajátos a magatartása, de látszólag mindössze a Bánságra jellemzők a történetírás által említett általános tendenciák: a mandátum/képviselő arány állandó csökkenése, amely összefügg a képviselőség professzionalizációjával – illetve részben az időközi választások gyakoriságának csökkenésével –, összefüggésben a közhivatalnoki pályáról/ra történő átigazolásokkal. A Partium három megegyezése fokozott instabilitást mutat a második generáció képviselői tekintetében, míg a grafikon Székelyföldön az általános tendenciával ellentétes irányt mutat. A történeti szakirodalom alapján előfeltevésünk az volt, hogy a mandátumok és a ciklusok átlagos száma fokozatosan csökkent – ahogyan az a Bánság esetében kimutatható – és a legalacsonyabb értéket a G3 csoportban találjuk. Ezt egyrészt a 20. század elején bekövetkezett politikai válság miatt feltételeztük, másrészt azért, mert az első világháború nyomán az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása a képviselők politikai karrierjét rövidre szabta. Ilonszki Gabriella számításai szerint 1884–1910 között az új képviselők aránya szinte folyamatosan nőtt. Az 1884–1887-es ciklusban ez még 29,4% volt, 1910–1918 között 50,1%-ra növekedett. Ha az utolsó ciklust nem számoljuk (a háború miatt nem írtak ki általános választásokat, így a ciklus rendkívül hosszúra nyúlt) a legmagasabb arányt az 1897–1901-es ciklusban találjuk (39,6%), de az átlag 35% körül mozog.¹⁶ Mivel 1905-ben átrendeződött az országgyűlés összetétele, 1906-ban pedig rendkívüli választásokat tartottak – és elvileg a korábbi ellenzék győzelmének nyomán több új képviselő került be a parlamentbe –, ennek a ténynek az ellenkező módon kellett volna befolyásolnia az eredményeket (több képviselő = a mandátum/képviselő kisebb átlaga), így a jelenségre – hacsak nem a kisebb merítés okozza a statisztikai eltérést – egyelőre nincs magyarázat.

Az életkor esetében két időpontot vettünk figyelembe: az életkort az első mandátum elnyerésekor, illetve az életkort az utolsó mandátum végén. Az I. sz. ábra folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, ugyanakkor azt is, hogy a régiók között

¹⁶ Ilonszki 2009: 109.

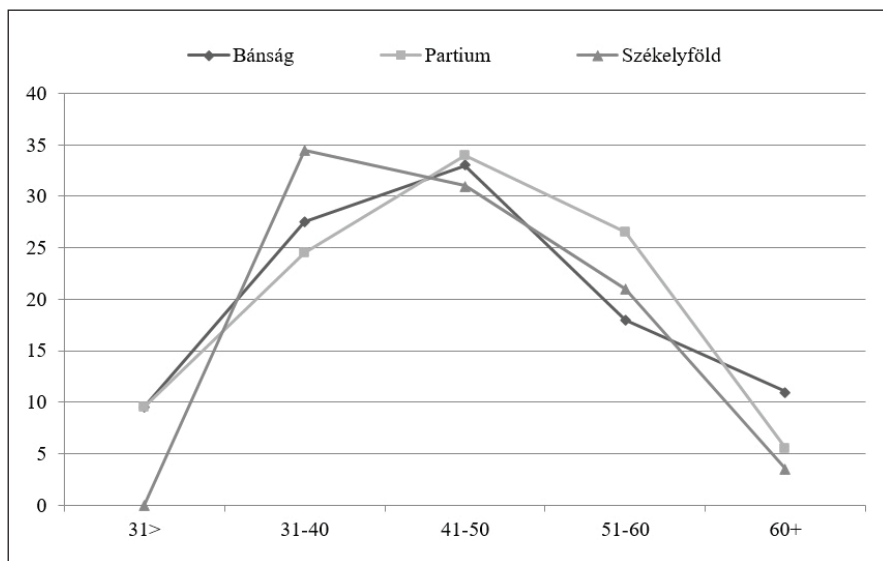
nincsenek jelentős különbségek, kivéve ami az életkor csökkenését illeti, ugyanis a többi térséghez képest az utolsó székelyföldi kohorsz 5 évvel fiatalabban szerzett mandátumot. A G1 csoport magasabb életkora az első mandátum megszerzésekor a politikai körülmények következménye: 1849-et követően – és itt az 1863–1864-es, valamint az 1865-ös erdélyi diétákat nem számítva – a magyarországi képviselők 12, az erdélyi képviselők 15 év múlva kaptak arra ismét lehetőséget, hogy részt vegyenek a magyar országgyűlésben. Ez magyarázza az első generáció érettebb korát az első mandátum szerzésekor. A G2 csoport átlagéletkora összhangban áll a kor nemzetközi értékeivel, de figyelemre méltó a G3 átlagéletkorának csökkenése, akik nagyon fiatalon léptek politikai pályára, és – ugyancsak a politikai viszonyok hatására – korán is ért véget karrierjük. A Bánságban például a G2 csoportnak 16 évre (1865–1880 – 6 választási ciklusra) volt szüksége a mandátumok egyharmadának átvételéhez a G1 csoporttól, míg a G3 csoportnak a G2-vel szemben mindössze 10 évre (1892–1901 – 2 választási ciklus). Úgy tűnik, hogy a G3 tagjai „koraérettek” voltak, illetve sokkal céltudatosabban törtek a hatalomra, mint a G2 tagjai.

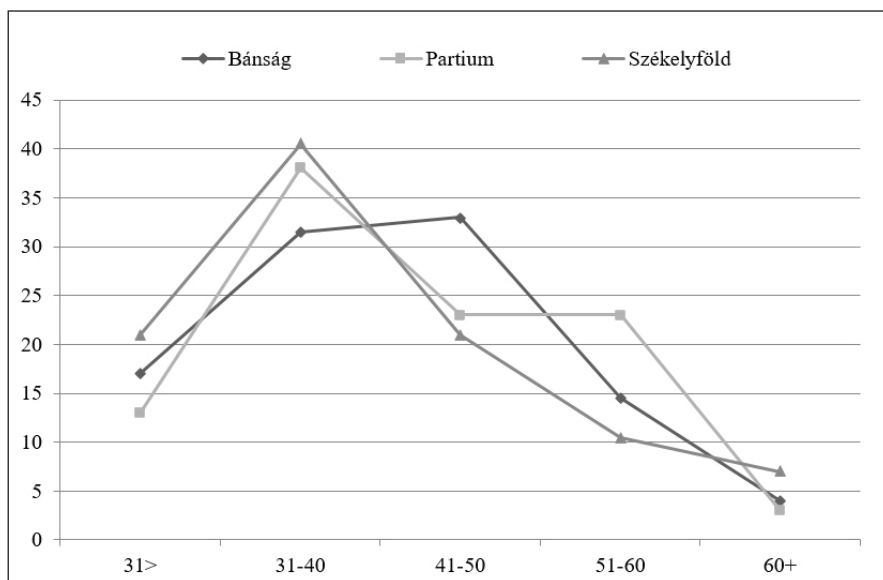
1. Ábra. Átlagéletkor az első és utolsó mandátum megszerzésekor

A három generáció alapos, korcsoportok szerinti elemzésekor további kérdéseket vet fel az a tény, hogy a Székelyföldön generációváltáskor látványosan nő a 31 évesnél fiatalabb képviselők aránya. A G3 kohorsz tagjai között pedig nincs jelentős életkorbeli különbség (II–IV. ábra). Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a kis minta okozta statisztikai tévedés lehetősége, de egy másik magyarázat erre ennek a fiatal képviselőcsoportnak összetétele lehet. Mindenképpen egy másik minta elem-

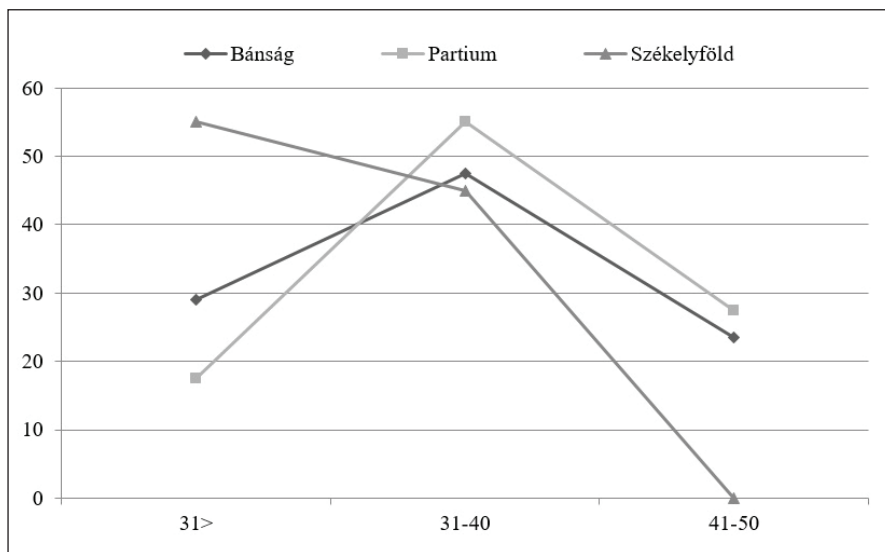
zésével ellenőrizni kell, hogy ez az 5-10 éves eltolódás a G3 csoport esetében Erdély, illetve Magyarország egészére jellemző-e, és ha igen, mi a magyarázata.

2. Ábra. Életkor az országgyűlésbe jutáskor korcsoportok szerint – G1

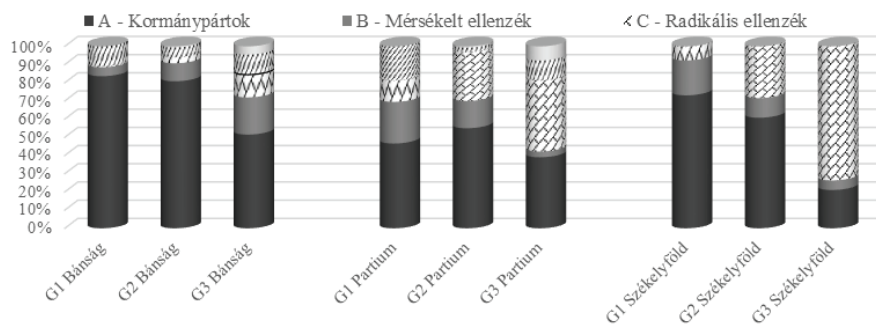
3. Ábra. Az országgyűlésbe jutás korcsoportok szerint – G2

4. Ábra. Az országgyűlésbe jutás korcsoportok szerint – G3

A képviselői karrier végén az átlag életkor (I. ábra) hasonló ívet mutat: az első generáció, amely a kiegyezést követően idős korban került az országgyűlésbe, rendelkezik a legmagasabb értékekkel (ebben a csoportban van egy képviselő, aki 90 évesen vonult vissza), míg az utolsó generáció karrierjét szinte teljesen derékba törte az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. Az 1918-ban Romániához csatolt, a tanulmány tárgyát képező földrajzi térségekből származó képviselők közül rendkívül kevés személynek (mintegy 2%, mindannyian a G3-ból) sikerült mandátumot szerezni a román vagy a magyar parlamentekben a két világháború közötti időszakban.¹⁷ Bánságból és a Partiumból 8 magyar képviselőt azonosítottunk, akik 1918 után mandátumot szereztek a magyar országgyűlésben, valamint legalább 3 román képviselőt a román parlamentben. Valószínűleg többen voltak, de meg kell jegyezzük, hogy a román parlament tagjaira és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság képviselőire vonatkozó prozopográfiai művek teljes hiánya miatt egyelőre nem sikerült őket maradéktalanul azonosítani. A G3 kohorsz félbeszakadt karrierje kapcsán még arra is tekintettel kell lenni, hogy amíg korábban a nemzetiségi képviselőknek volt nehezebb bekerülni a parlamentbe, addig 1918 után a kisebbségbe került magyarság képviselői kerültek előnytelen pozícióba.

¹⁷ A magyar országgyűlésre vonatkozóan lásd Ilonszki 2009: 269–322. Az 1918 utáni első román parlamentet illetően lásd Iancu 1974: 103–131.

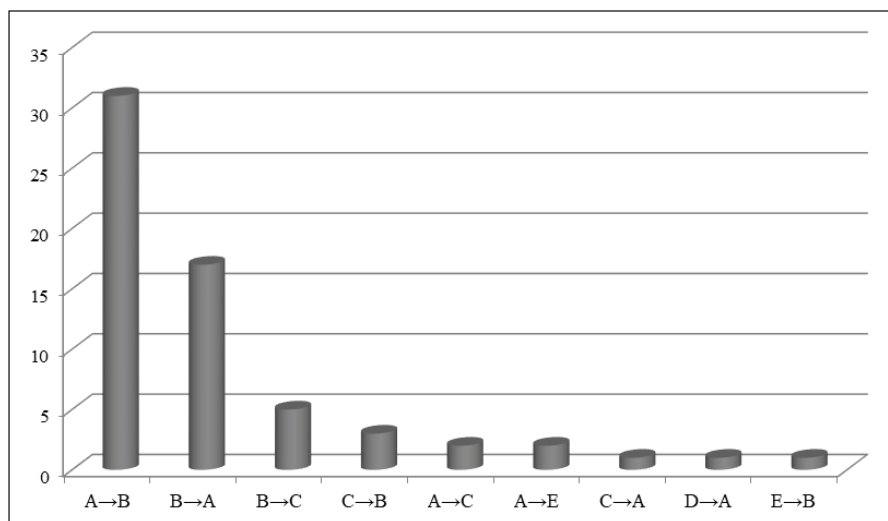

5. Ábra. A mandátumok megoszlása a pártok között

A képviselők politikai pártállásának alakulása (V. ábra) egyrészt mutatja a magyar politika válságát a 19. és 20. század fordulóján, másrészt megerősíti a magyar történetírás korábbi megállapítását, miszerint a kormánypártok a nemzetiségek által többségben lakott területeken győztek, míg az ellenzéket a többségében magyarlakta területeken részesítették előnyben. Ezt a tendenciát a Székelyföld lassabban követte, a kiegyezést követően az erdélyi magyarok jelentős részben a kormányt támogatták, később ez összefonódott a választási korrupció terjedésével, illetve szoros kapcsolatban állt az egyre növekvő számú „idegen” képviselővel.¹⁸ Az ellenzék térnyerésének csúcását a harmadik generáció idején éri el, amikor 1905–1906-ban az egykori ellenzék került hatalomra, és a választások megnyerésében nagy szerepet játszottak a függetlenségi jelszavakat hangoztató demagógia. A Partiumban – jóllehet a Tisza-család birtokai is ott terültek el – a helyzet meglepően kiegyensúlyozottnak tűnik, ahogyan ezt az V. ábra is mutatja. A Székelyföldhöz viszonyított eltéréseket azonban valójában a nemzetiségeknek, jelesen a románok magas arányának, illetve a képviselőik által megszerzett mandátumoknak tulajdoníthatjuk. Nélkülük a helyzet szinte azonos lenne mindkét régióban. A Bánság viszont teljesen más képet mutat, mivel mindhárom generációban a kormánypártok nagy fölénye mutatható ki (a G3-ban a korábbi mérsékelt és radikális ellenzék 1906-ban egy kormánysszövetség részeként nyert nagy számú mandátumot). Nyilvánvalóan olyan tényezőkkel állunk szemben, amelyek ezt a helyzetet kiváltották (etnikai és felekezeti sokszínűség, a kormányhűséget propagáló helyi hagyomány teremtése stb.), de az eddigieknél sokkal alaposabb kutatásra, illetve mélyfúrásokra van szükség az összes tényező hatásának megállapításához. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a nemzetiségi pártok képviselőinek csekély aránya (5-10%) sem demográfiai részesedésükhöz képest. Ez többek között azzal magyarázható, hogy sok esetben a kormánypártok képviselői

¹⁸ Pál 2014b.

sem magyarok, hanem románok, németek és szerbek, tehát a nemzetiségi elitek tagjai voltak, a nemzetiségi programmal fellépő jelölteknek tehát néha saját nemzettársukkal szemben kellett versenyezniük.¹⁹

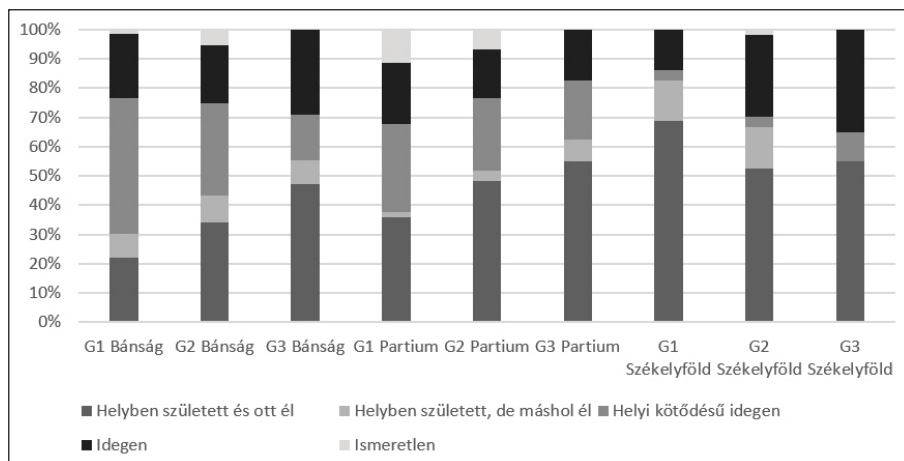

6. Ábra. Politikai migráció a mandátumok idején

Ami a mandátum megszerzését követő politikai migrációt illeti, a VI. ábra nem nyújt meglepő képet: politikai migráció többnyire a rokon pártok között ment végbe (A – B, B – A, B – C és C – B az esetek 80%-ában).²⁰ A legmagasabb értékeket a kormánypártok (A) és a mérsékelt ellenzék (B) közti váltások jelentik, mivel politikai platformjuk inkább taktikai, mint ideológiai alapon különbözött.

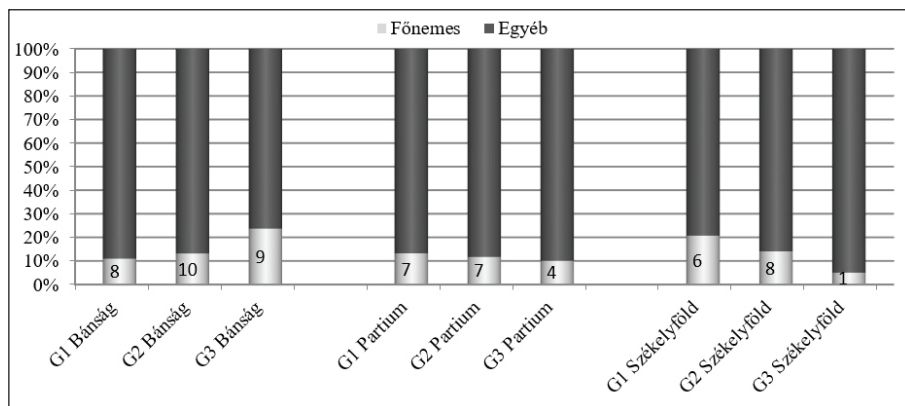
¹⁹ Egy felsorolást román nemzetiségű képviselőről 1869–1892 között, valamint politikai pártállásukat lásd: Iudean–Popovici 2011: 121–146. Magyar pártok listáin megválasztott román nemzetiségű képviselők 1881–1914 között, lásd: Iudean 2012: 42–120.

²⁰ A tanulmányban az Adalbert Toth által javasolt sémát alkalmaztuk, kiegészítve a három fő tendenciát (Kormánypárt – A, Mérsékelt ellenzék – B, Radikális függetlenségi ellenzék – C) újabb kettővel (D – Demokrata pártok, E – Nemzetiségi pártok). Toth 1973.

7. Ábra. Az egyes generációknak a régióval való viszonya

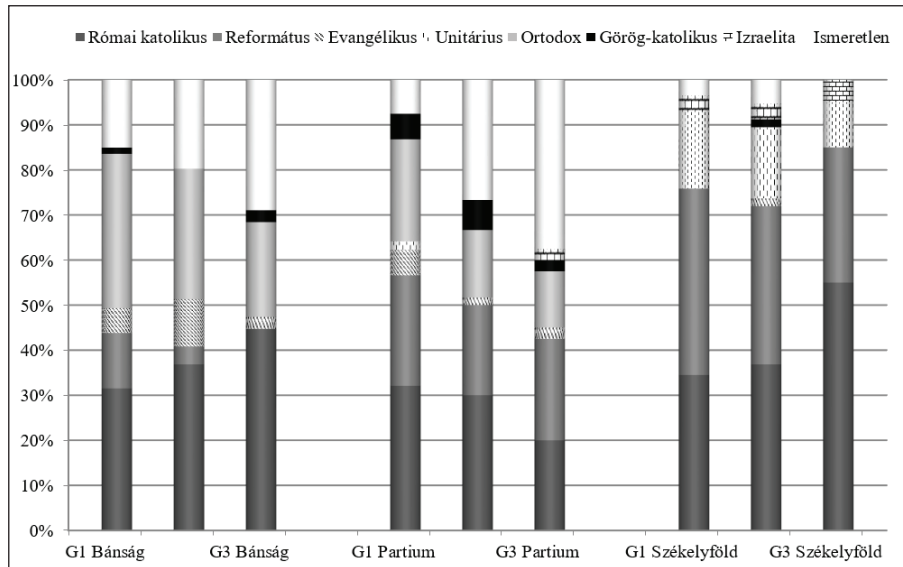
Ugyancsak vizsgáltuk a képviselők és a választókerület közti kapcsolatot. A VII. ábrán egyértelműen eltérő fejlődés látható egyrészt a két Királyhágón túli régióban, másrészt a Székelyföldön. Bánságban és a Partiumban a térséghez valamilyen módon kötődők aránya nagyjából állandó (kivétel a bánsági G3 kohorsz), de azon belül a helyben születettek aránya minden újabb generációval látványosan nő. Székelyföldön a tendencia fordított: a régióhoz kötődő képviselők aránya csökkenő tendenciát mutat – a csoporton belül ugyanez a tendencia érvényes a helyben születettek esetében is, igaz a legmagasabb arányról indul. A helyben születettek aránya a G3 kohorsz esetében egyenlő a bánsági és partiumi hasonló csoport értékével, az ottani növekvő tendencia ellenére. A G3 csoport esetében tehát mindhárom régióban 50% körüli a térségben születettek aránya. Székelyföldön a helyiek nagy aránya a kezdeti időszakban a történelmi körülményekkel magyarázható. A hagyomány tovább élt egy darabig a kiegyezés után is, amint a G1 csoport esetében kimutatható, bár kezdettől fogva meglehetősen magas a Magyarországról, elsősorban Budapestről érkező jelöltek aránya, akiket Székelyföldön választottak meg. Mivel a térség szegény volt, egyre több „idegen”, nem erdélyi jelölt érzett kísértést arra, hogy fellépjen az itteni választásokon – ez részben magyarázza a Budapestről (de Nagyváradról és máshonnan is érkeztek) származó nagyszámú vállalkozó és ügyvéd jelenlétét, akik kihasználva a növekvő választási korrupciót győzni tudtak a szerényebb anyagi háttérrel rendelkező helyi jelöltekkel szemben.

8. Ábra. Főnemesek aránya

Székelyföld esetében ez a jelenség összefügghet a főnemesek számának csökkenésével (8. ábra): a G1 csoportban minden főnemes Erdélyből származott, a G2 csoportban már több képviselőt találtunk Magyarországról, míg a G3 kohorszban mindössze egyetlen főnemest találunk, ő is csak részben kötődik a térséghez. A Bánságban – jóllehet a főnemesek száma kissé ingadozik a három generáció során – a főnemesek száma nő, a G3 csoporton belüli arányuk kétszerese a G1-nek és a G2-nek. Partiumban a székelyföldihez hasonló a helyzet: a főnemesek száma és aránya egyértelműen csökken a G3 csoportban. Semelyik változó nem kínál megfelelő magyarázatot a régiók közötti különbségekre, bár ismét felmerül a túl kis számokból adódó statisztikai reprezentativitás kérdése. A főnemesek aránya (11-13%) a generációk közötti különbségek ellenére a magyarországi összes képviselőkre számított értékek alsó határát éri csupán el (kb. 13-14%).²¹ Erdélyben a főnemesség aránya magasabb volt, mint az országos adatok; így a Székelyföldet és az egykori szász autonóm területet, a Királyföldet leszámítva, a többi erdélyi vármegyében az arisztokrácia aránya az átlagnál magasabb lehet.

²¹ Gerő 1997: 109.

9. Ábra. A képviselők felekezete

Ami a képviselők felekezetét (IX. ábra) illeti, a Székelyföldön a G1 és G2 esetében a római katolikus képviselők aránya megegyezik a térség vallási struktúrájával, de ez jelentősen emelkedik a G3 csoportban (50% fölé), összefüggésben a nagy számú „idegennel”, ezek többsége ugyanis római katolikus. A görögkeletiek és a görög katolikusok nem képviseltetik magukat (egyetlen görögkeleti képviselőn van, de nem ebből a térségből származik), ők amúgy is kisebbséget képeztek a térségben, és részben asszimilálódtak. A kezdeti időszakban viszont a református (G1) és az unitárius felekezet (G1, G2) képviselői voltak nagy számban jelen. Utóbbiak Karády Viktor kutatásai szerint magas arányt képviseltek a közép- és felsőoktatásban is, és mind társadalmi, mind politikai szempontból nagyon aktívak voltak.²² A Bánság és Partium esetében a felekezeti hovatartozás megállapítása több esetben nehézségekbe ütközött. Összességében úgy tűnik, hogy a katolikus képviselők aránya nagyobb, mint a lakosság százalékos aránya, +30% Bánságban és +65% a Partiumban, utóbbi helyen a G3 kohorszt kivéve, pontosan megfelel a népesség felekezeti arányának. A többlet egyenlő arányban a helyi és a fővárosi/nem régióbeli képviselők között oszlik meg. A görögkeleti és a görög katolikus képviselők azonban mindkét régióban az összlakosságon belüli arányuk legfeljebb 50%-át érték el, ráadásul ez az arány minden generációval tovább csökkent. Ezzel szemben a Bánságban mind az evan-

²² Karády 2012: 181–182.

gélikusok (+200%-tól +500%-ig), mind a reformátusok felülreprezentáltak, igaz, ez idővel csökkent: +1000% a G1-ben, de „csak” +200% a G2 csoportban. A Partiumban az azonosítatlan felekezetűek nagy száma miatt csupán azt jelenthetjük ki, hogy a protestánsok szintén felülreprezentáltak. Ezt mindössze a bánsági reformátusok esetében írhatjuk az „idegenek” számlájára, különben megoszlik az „idegen” és a helyi képviselők között.

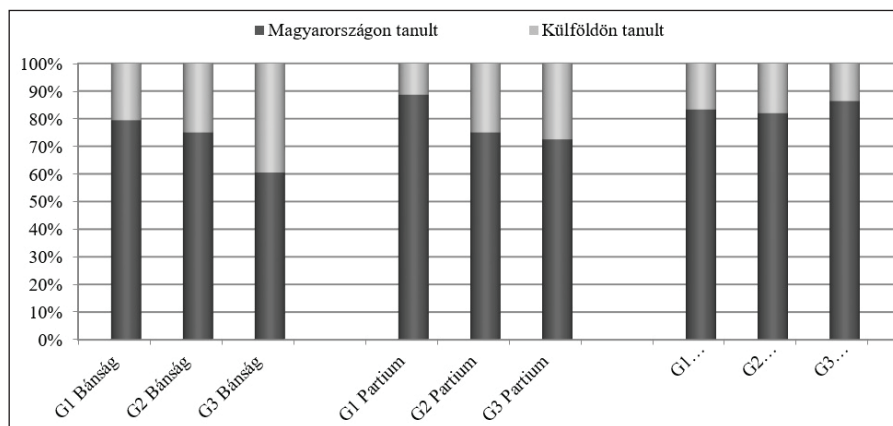
Ami a képviselők felsőfokú végzettséget illeti, nagy részük a várakozásnak megfelelően jogász volt (8. táblázat). Ezek aránya valószínűleg még magasabb a feltüntetettnél, mivel az azonosítatlanok egy része nagy valószínűséggel szintén jogi végzettséggel rendelkezett. Ez arra enged következtetni, hogy a jogi diplomások aránya minden térség és generáció esetében 70%-nál magasabb volt. Különösen azt követően, hogy az 1883:I. törvény előírta a kötelező jogi végzettséget és az államtudományi vizsgát a magasabb közigazgatási állások betöltésére, így azoknak, akik politikai vagy közigazgatási pályára kívántak lépni szükségszerűen az egyetemeken jogi karán vagy valamelyik jogi akadémián kellett tanulniuk.

	Bánság			Partium			Székelyföld		
	G1 %	G2 %	G3 %	G1 %	G2 %	G3 %	G1 %	G2 %	G3 %
Jog	60.0	67.5	55.3	52.7	55.6	65.9	33.3	68.9	63.6
Bölcsészet	1.3	0.0	5.3	0.0	0.0	7.3	3.3	3.3	4.5
Közgazdaság	1.3	5.2	10.5	1.8	9.5	14.6	0.0	3.3	13.7
Teológia	2.7	2.6	10.5	10.9	19.0	0.0	0.0	6.6	9.1
Katonai	6.7	2.6	0.0	3.7	3.2	4.9	13.4	1.6	0.0
Orvosi	1.3	1.3	2.6	0.0	0.0	0.0	0.0	1.6	0.0
Műszaki	2.7	3.9	2.6	0.0	3.2	0.0	0.0	0.0	0.0
Ismeretlen vagy felsőfokú képzettség nélküli	24.0	16.9	13.2	30.9	9.5	7.3	50.0	14.7	9.1

8. A képviselők felsőfokú képzettségének megoszlása

Nem rendelkezünk teljeskörű információval a látogatott oktatási intézményeket illetően, de a részeredmények – ahogy az sejthető volt – a pesti és kolozsvári egyetemeken szerzett diplomák számának növekedését mutatják a generációk között. Szintén az előzetes várakozást igazolta a szakterületek diverzifikálódása a G3 kohorszban. A külföldi tanulmányokat illetően Bánság és a Partium esetében a X. ábra a külföldi egyetemjárás növekedését jelzi a nemzedékek előrehaladtával. Székelyföld tekintetében az alacsony és csökkenő tendenciát mutató arányok egy elmaradott és relatíve egyre szegényebb térségre utalnak.

A végzettség és a felekezet közti korreláció vizsgálata – részben az ügyvédek nagy száma, részben a nyugati régiókban az azonosítatlan felekezetűek nagyobb száma miatt – nem járt sikerrel. Az egyes földrajzi régiókat illetően jellegzetes minta egyelőre nem volt kimutatható.

10. Ábra. Magyarországi/külföldi felsőfokú tanulmányok

A végzettség és foglalkozás korrelációja viszont árnyalja némileg az ismert képet. Ha úgy tekintjük, hogy az ismeretlen végzettséggel rendelkezők egy része is jogot végzett, akkor a 8. és 9. táblázat összehasonlításával megfigyelhető, hogy Bánságban és Partiumban a G1 és G2 csoportban nagyobb arányban voltak olyan jogász végzettségűek, akik nem az igazságszolgáltatás vagy a közigazgatás területén tevékenykedtek. Partiumban a G3 kohorszban tovább nő a különbség (a képviselők 10%-ára igaz ez az állítás). Székelyföldön ez a különbség mindhárom generáció esetében markánsabb, a jogot végzettek mintegy 20%-a nem a fenti szakterületeken hasznosította a diplomáját.²³ A különbségek magyarázata részben a jogi oktatás hagyományos státusában rejlik – a jogtudományi hallgatók nagyon magas aránya abból is adódik, hogy sokan pusztán a társadalmi státus által előírt kötelező iskoláztatási lépés részeként iratkoztak jogra –, részben a hagyományos pályák (közigazgatás, igazságszolgáltatás és a hozzá kapcsolódó területek) túltelítettsége az oka. Utóbbi különösen a dualizmuskor vége felé jelentett problémát az elhelyezkedni vágyó fiatalok számára.

Az utolsó (9.) táblázat a megválasztott képviselők foglalkozását/tevékenységi körét mutatja akkor, amikor bejutottak az országgyűlésbe. Azt láthatjuk, hogy a

²³ Feltételezve, hogy a G1-ben a jogot végzettek aránya az „ismeretlen végzettségűek” között illeszkedik az átlagértékhez.

közigazgatásból jövő képviselők száma csökken a generációk előrehaladtával (jóllehet eltérő ütemben) mindhárom régióban. Különösen a központi államigazgatásból érkező hivatalnokok aránya csökken jelentősen a G3 csoportban, bár ismét hivatkozunk kell a csonka generáció különleges helyzetére. A Bánságban a G1 és G2 csoporton belül kiemelkedően magas volt az arányuk, a miniszterek, államtitkárok és más állami hivatalnok esetében sokáig igen kedveltek voltak a bánsági választókerületek. Nyilván a tendencia összefüggésben van a pártpreferenciák változásával is. Az 1905–1906-os és 1906–1910-es ciklusok ilyen szempontból jelentősek voltak, mivel új embereket, az ellenzék szabadfoglalkozású támogatóit juttatták mandátumhoz. Az utóbbiak között kiemelkedő az ügyvédek nagy százaléka, elérve a G3 kohorsz mintegy 25%-át Partiumban és Székelyföldön. A földbirtokosok által képviselt 15-20% mindössze azokat tartalmazza, akiknek a birtok(ok) tulajdonlásán kívül nem volt más hivatalos foglalkozása, de a földtulajdonból jövedelmet húzók aránya nyilvánvalóan sokkal magasabb volt. Székelyföldön a vállalkozók százalékos arányának növekedése egyenes arányban áll az „idegenek” számának növekedésével – legtöbbjük ugyanis nem a régióból származott, bár voltak kivételek. Partiumban ez a kategória igen szűk, meglepő módon Bánságban pedig szinte teljesen hiányzik. Tekintettel a régiók gazdasági sajátosságaira (különösen a Bánságban), ez a hiány mutatja az ipari és kereskedelmi vállalkozók országgyűlési jelöltként való fellépésének hiányzó helyi hagyományát, ők valószínűleg inkább a háttérben maradtak mint pénzügyi támogatók. A Partiumban pedig a hagyományos politikai-közigazgatási elit továbbra is erős pozíciókat birtokolt.

	Bánság			Partium			Székelyföld		
	G1 %	G2 %	G3 %	G1 %	G2 %	G3 %	G1 %	G2 %	G3 %
Megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás	20.5	26.3	26.3	32.1	28.3	20.0	29.0	18.6	19.0
Állami közigazgatás és igazságszolgáltatás	32.9	25.0	10.5	15.1	6.7	5.0	6.5	13.6	0.0
Ügyvéd	11.0	14.5	15.8	9.4	16.7	30.0	12.9	16.9	28.6
Egyéb szabadfoglalkozás	5.5	5.3	18.4	9.4	18.3	10.0	9.7	20.3	19.0
Ipar, kereskedelem, bank	1.4	0.0	0.0	0.0	3.3	2.5	0.0	3.4	14.3
Mezőgazdaság	20.5	18.4	18.4	3.8	15.0	12.5	25.8	25.4	19.0
Hadsereg	4.1	2.6	5.3	1.9	0.0	7.5	9.7	0.0	0.0
Egyéb foglalkozás	0.0	0.0	0.0	0.0	1.7	2.5	3.2	1.7	0.0
Ismeretlen	4.1	7.9	5.3	28.3	10.0	10.0	3.2	0.0	0.0

9. A képviselők foglalkozása első megválasztásuk időpontjában

Ha a táblázatok és ábrák sokaságából igyekszünk következtetéseket is levonni, kijelenthetjük, hogy az általunk végzett kísérlet kétféle eredményre vezetett. Az első kategóriát „visszaigazolási eredményeknek” nevezhetjük, ezek jórészt a történetírás korábbi állításait és számításait igazolják vissza. Ide sorolhatjuk az életkori mutatók nagy részét, a mandátumok gyakoriságának statisztikáit, a politikai pártállást, a térség képviselőjének kapcsolatát az adott régióval, a főnemesek arányát, a felekezeti struktúrát, a végzettséget és a foglalkozásra vonatkozó legtöbb eredményt. Könnyen észrevehető, hogy ezek a mutatók vannak többségben. A vizsgált régiók képviselőit érintő elemzés – akár generációkra tagoljuk, akár összességében vizsgáljuk őket – megegyezik a történetírás által korábban elvégzett elemzések eredményeivel. Eddig tehát semmi rendkívüli, vizsgálatunk mindössze alátámasztja a dualizmus kori képviselők magasfokú homogenitásáról alkotott képet.

A második eredménykategória nyújt viszont olyan jellemzőket, amelyek eltérnek az egész országra vonatkozó általános adatoktól, vagy a többi régióhoz képest másak. Több esetben ezeket az eredményeket a generációs vizsgálati modell nyújtotta. Ezek az esetek főként Székelyföldre vonatkoznak: a mandátumok/képviselők számának növekedése, a G3 kohorsz életkorbeli különbsége az országgyűlésbe kerüléskor, illetve a Bánsághoz és a Partiumhoz viszonyított életkorbeli eltérés, a nagyrészt a fővárosból érkezett „idegenek” arányának alakulása, a nem igazságszolgáltatás/közigazgatás területén tevékenykedő jogi végzettek magas aránya, a „képviselő-vállalkozók” nagy száma a legfiatalabb korosztályban. Partiumban nincsenek jelentősebb elmozdulások, míg a Bánság esetében szintén inkább az állandóság jellemző, mint a kormánypárti képviselők jelentős aránya az összes korosztályban, összefüggésben a központi hivatalokból érkezők magas százalékával, kiegészülve a protestánsok felülreprezentáltságával a G1 és G2 csoportban.

Ahogy közeledünk a századvéghez a parlamentbe való kerülés életkora jelentősen csökken. Mindhárom régióban egy olyan fiatalabb generációt találunk, amely elméletileg és szakmailag is felkészültebb volt elődeinél, céltudatosan törekedett a pozíciókra, illetve politikai karrierre; ebben valószínűleg a felgyorsult korszellem is szerepet játszott, de a képviselői szakma professzionalizációjának számlájára is írhatjuk a jelenséget. Végül szeretnénk hangsúlyozni, hogy írásunkat mindössze egy kísérletnek tekintjük, amely rámutathat a prozopográfiai vizsgálat során felhalmazott adatmennyiség különböző rendezőelvek szerinti vizsgálatának előnyeire és problémáira. Ahhoz, hogy alaposabb következtetéseket tudjunk levonni, egyrészt a teljes mintán kellene elvégezni a vizsgálatokat, másrészt pedig a továbbiakban érdemes lenne vizsgálni a „nemzedékek kölcsönhatását”, dinamikáját is.

Ballabás Dániel

„De kérdem ... vajjon oly könnyű-e akkora
vagyont szerezni, a mely után — a földbirtokot
értve — háromezer forint adót kell fizetni?”

A főrendiházi cenzushoz szükséges földingatlan nagysága^{*}

A főrendiház 1885. évi újjászervezése során, mint az közismert, vagyoni cenzushoz kötötték a születés jogán („örökös jogon”) meghívott személyek tagságát. Az 1885. évi VII. törvénycikk megfogalmazása szerint a főrendiházi meghívóra azon nagykorú magyar főnemes férfiak aspirálhattak sikerrel, akik „a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataster alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 frtot tesz osztrák értékben.”¹ A cenzus bevezetésének gondolata azonban már jóval korábban felmerült az országgyűlés második kamarájának átalakítását szorgalmazó javaslatokban, publicisztikákban. Ezek az elképzelések, sok más szempont mellett, a cenzus kívánatosnak tartott összegében is különböztek egymástól. Az 1860-as évek végétől kezdve megjelenő számos irományban 1000 és 10 000 forint között szóródó, de jellemzően azért a 2500–4000 forintos tartományban mozgó összegek szerepeltek. Maga a kormány 1882–1883-ban, majd 1885 tavaszán folytatott adatgyűjtést annak érdekében, hogy kipuhatolja az örökös jogú főrendeknek a küszöbön álló reform után várható létszámát. Az adózókról beszerzett információk alapján az erre vonatkozó becsléseket egy 2000 és egy 3000 forintos alternatíva szerint is elkészítették.² Végül az utóbbi

^{*} A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „*Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen*” című pályázat támogatta. Ugyancsak köszönöm az NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” címet viselő pályázatának támogatását.

¹ 1885:VII.tc 2. § b)

² A főrendiház reformjára vonatkozó terveket a teljesség igényével áttekinti: Tóth-Barbalics

összeg került bele a Tisza Kálmán által jegyzett törvényjavaslatba,³ majd, mint láttuk, az elfogadott és az uralkodó által is szentesített törvénycikkbe. A census összegének nagyságát illetően A budapesti társaság című könyv névtelenségben maradt szerzője 1886-ban úgy vélekedett, hogy „a mai főrendiházban nem ül többé szegény ember. (...) a legszegényebbek a tudósok; ámde ezek is eléggé vagyonosok arra, hogy pazarlás nélkül tarthatnának inast, fogatot, páholyt a fővárosban. A született törvényhozók az új törvény alapján gazdag emberek is egyuttal.”⁴ Azt, hogy ez valóban így volt-e, nem tudhatjuk. A releváns szakirodalom az eddigiekben leginkább a másik pólusra, a censust teljesíteni képtelen és éppen ezért a főrendiházból kiszorult főnemesekre koncentrált. Őket Vörös Károly úttörő tanulmánya nyomán,⁵ kissé talán lesajnálóan, mint „ekkor már tönkrement, vagy legalábbis szerényebb anyagi pozícióba szorult” egyének gyanánt tartja számon a szakmai köztudat.⁶ Olybá tűnik tehát, mintha ez a 3000 forintos — az 1892. évi valutareformot követően 6000 koronás — összeg választóvonalat képezne e két csoport, a „gazdagok” és a „szegények” között. Ennek megítéléséhez azonban érdemes közelebbről is megvizsgálnunk azt, hogy tulajdonképpen mekkora vagyonnak számított a főrendiházi censushoz megfelelő földbirtok. Mivel a kérdés szoros összefüggésben áll a föld adóztatásával, ezért első lépésként ennek mibenlétét tekintem át a korszakunkra vonatkozóan.

A főrendházi census alapjául szolgáló földadó

Magyarországon a szabadságharc leverése után berendezkedő osztrák kormányzat vezette be a földadót, párhuzamosan a polgári földtulajdon megteremtését és nyilvántartását célzó egyéb intézkedésekkel. 1849. október 20-án császári pátensek rendelkeztek arról, hogy Magyarország és Erdély területét fel kell mérni, s el kell készíteni az állandó földadókatasztert.⁷ (A horvát-szlavón területekre és Fiumére vonatkozó utasítás kicsivel később, október 31-én kelt.⁸) Mivel az elrendelt felmérés végrehajtása hosszabb folyamatnak ígérkezett, ezért 1850. március 4-én egy újabb pátens látott napvilágot,

2015: 34–125., 268–273. Újabban ugyanerről: Tóth-Barbalics 2018: 2–11.

³ Képviselőházi irományok, 1884–1887. 1. kötet, 134.

⁴ A budapesti társaság 1886: 196.

⁵ Vörös 1987: 397–405.

⁶ Gyáni 2011: 65.

⁷ Manifestumok és szózatok 1849: 172–174. és függelék 36–38.

⁸ Reisz 2015: 4.

amely — a fentebb említett valamennyi területen, beleértve az időközben létrehozott Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területét is — úgynevezett „telekadó ideigleneg” összeállítását rendelte el.⁹ Ennek elkészítése során a birtokok méretét és azok hozamát nem pontos felmérés, hanem egyelőre becslés vagy bevallás útján állapították meg. Az erre irányuló munkálatok 1850 augusztusában kezdődtek el, és a szűkebb Magyarországon 1859-ben, Erdélyben 1867-ben fejeződtek be.¹⁰ Maga a részletes felmérés 1856. május 1-jén indult meg. A kezdeti lendület azonban az 1880-as évek végére érezhetően megtört, a folyamat lelassult. Az összeomlásig a magyar Szent Korona országai területének nagyjából a 80%-át sikerült felmérni.¹¹

A neoabszolutista időszakban bevezetett, és később a dualista érában is fenntartott földadórendszer alapja az adott vidéken, az adott művelési ágban és minőségi osztályban, átlagos gazdálkodás mellett elméletileg elérhető tiszta, vagyis a gazdálkodás rendes költségeivel csökkentett jövedelem, az úgynevezett „kataszteri tiszta jövedelem” (a továbbiakban: KTJ) volt.¹² A földadó kulcsa a kezdeti időkben a szűkebb Magyarországon 16%, Erdélyben pedig 10%. Ehhez hozzájött még a nemeség kártalanítására hivatott, de egyébként minden (régi és újdonsült) földbirtokostól egyaránt beszedett földtehermentesítési járulék, valamint a rendkívüli hadipótlék. Így az 1860-as évek közepére ezek az adókulcsok már mintegy megduplázódtak.¹³

⁹ Kormánylap 1850: 81–91.

¹⁰ A magyar egyenesadók 1895: 35.

¹¹ A munkálatok a nyugati határszélen indultak meg. Az 1880-as évek végére teljesen elkészült a Dunántúl, Horvát-Szlavónország, a Duna-Tisza köze, egyes tiszántúli vármegyék, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zólyom és Liptó vármegye, valamint Pozsony és Nyitra kivételével folyamatban volt a többi felvidéki vármegye felmérése. A továbbiakban viszont már csak minimális előrelépés történt a szűkebb Magyarországon belül. Bár a Dunántúl egy részét a századelőn ismét felmérték, Erdély lényegében kimaradt a munkálatokból. (Török 2015: 11–18.)

¹² Az 1850. március 4-én kiadott pátens megfogalmazása szerint: „A' tiszta telekjövedelem azon jövedelmezésből áll, melyet a' telekbirtokos azon termő fölületből, mely övé, a' művelés azon neme szerint, melyben az létezik, a községrszerte divatozó gazdálkodási rendszer alkalmazása mellett, közönséges termékenységű években húzhat, miután a föld megművelésére, vetésre, a' termékek gondviselésére és learatására szükséges és községrszerte divatozó kiadások levonattak.” (Kormánylap 1850: 82.) Ugyanez tömörebben, a dualista korszakban készült új földadókataszter alapjául szolgáló 1875. évi VII. törvényekben: „A föld tiszta jövedelmének vették a közönséges gazdálkodás mellett tartósan nyerhető középtermésnek értéke, levonván belőle a gazdálkodási rendes költségeket.” (1875:VII.tc. 8. §) A gyakorlati végrehajtás során alkalmazott elvekre nézve lásd: Varga 1972: 260–269.

¹³ A magyar egyenesadók 1895: 35.

A kiegyezést követően ezt a rendszert hagyta érvényben — hangsúlyozottan átmeneti jelleggel — az 1868. évi XXV. törvénycikk, amely a földtehermentesítési járulékkal együtt Magyarországon 29,76%-ban, Erdélyben 22%-ban határozta meg a földadó mértékét. Végül hosszas tanakodás után az országgyűlés az 1875. évi VII. törvénycikkkel rendelte el a földadó-ideigleneg teljes revízióját és a kataszteri tiszta jövedelmek újbóli megállapítását. A munkálatok csaknem tíz évig tartottak, mire 1884-ben elkészült az új, állandónak nevezett kataszter. Ekkor a pénzügyminiszter a földadó kulcsát 17,1%-ban, a földtehermentesítési járulékát pedig 8,4%-ban állapította meg, így összességében a KTJ 25,5%-át kellett földadó gyanánt befizetni.¹⁴

Amikor tehát a főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk úgy rendelkezett, hogy az örökös jogú tagság igazolásához a felmutatott birtoknak „az 1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója” veendő figyelembe, akkor az utóbbi kulccsal számoltak. Bár a törvény nem szól a földtehermentesítési járulékról, a jogosultság igazolásának mikéntjét megállapító pénzügyminiszteri rendelet már egyértelműen úgy fogalmaz, hogy „az 1885. évre az új földadókataster alapján kivetett földadót, ide értve a földtehermentesítési járulékot” kell számításba venni.¹⁵ Nyilvánvaló ugyanis, hogy magasabb kulcs alapján kevesebb KTJ is elegendő a census eléréséhez. 25,5%-os kulccsal számolva tehát minimálisan 11 765 forint, illetve később 23 530 korona kataszteri tiszta jövedelmű földbirtokra volt szükség ahhoz, hogy valaki legalább 3000 forinttal, majd 6000 koronával adózzon utána. (A megkívánt földadó mennyiséget a törvény szerint csökkenthette a birtokon lévő épületek után fizetett házosztályadó.¹⁶)

¹⁴ A magyar egyenesadók 1895: 63. Azért külön került meghatározásra a földtehermentesítési járulék kulcsa, mert ezt az egykori Határőrvidék területén nem kellett fizetni.

¹⁵ MRT 1885: 439.

¹⁶ A házosztályadót — az épületek megadóztatásának egyik kezdeti lépéseként — szintén az 1850. március 4-én kibocsájtott császári pátens vezette be Magyarországon. Ennél az adónemnél a bérbé nem adott épületeket, illetve lakrészeket a lakószobák száma szerint osztályozták, majd ez egyes osztályokat országos szinten egységes összeggel terhelték meg. (Varga 1972: 272–276.)

Ez a rendszer mintegy negyed évszázadig volt érvényben, mígnem 1909-ben átfogó adóreformról határozott az országgyűlés. Ennek keretei között az 1909. évi V. törvénycikk elrendelte a földadókataszter — a továbbiakban már folyamatosan végzendő — kiigazítását, megváltoztatva egyúttal a földadó kulcsát is. A törvény rendelkezése szerint a munkálatok befejezte után, de legkésőbb 1913. január 1-től kezdve a KTJ 20%-át teszi ki a földadó, a földtehermentesítési járulék pedig megszűnik, illetve beolvad az előbbibe. A főrendiházi tagság szempontjából ez azt jelentette volna, hogy önmagában az alacsonyabb adókulcs miatt immáron jelentősen több, 30 000 koronányi KTJ kimutatása szükségeltetne a census eléréséhez. A törvényjavaslat általános főrendiházi vitájában azonban a főrendek rámutattak arra, hogy a jogalkotók eredeti szándéka szerint konkrétan az 1885. évre kivetett földadó képezi az igazolás alapját.¹⁷ Nemcsak az 1885. évi VII. törvénycikk szól kifejezetten erről, hanem annak miniszteri indoklása is: „kijelölni pedig, hogy melyik évi kivetés szerinti földadó mennyisége képezi az állandó határt, szükséges volt azért, mert az adó csak mint a vagyon s ez esetben a földbirtok értékének jelzője szerepel s épen azért biztosítani kell azt, hogy akár nagyobb legyen a földadó, akár az adórendszer valamely változása, vagy jobb viszonyok folytán kisebb, az ne birjon hatással a jogosultság megállapítására”.¹⁸ A főrendiház plénuma ennek megfelelően sietett leszögezni, hogy ameddig az országgyűlés a vonatkozó törvénycikket nem módosítja, addig az igazolási eljárásokban az idézett indoklásban foglaltakat tekintik zsinórmértéknek.¹⁹ Mivel a korrekcióra végül nem került sor,²⁰ így a továbbiakban is a KTJ korábban megállapított összegével, illetve a földadó korábbi kulcsával kell számolnunk.

¹⁷ Főrendiházi napló, 1906–1910. 3. kötet, 109–122. 1909. március 1–3.

¹⁸ Főrendiházi irományok, 1884–1887. 2. kötet, 19.

¹⁹ Főrendiházi napló, 1906–1910. 3. kötet, 199. 1910. március 21.

²⁰ Tóth-Barbalics Veronika kutatásai szerint a háttérben tárgyalások zajlottak az 1885. évi VII. törvénycikk módosítása érdekében. A tervezett változások az új kataszter alapján állapították volna meg a vagyoni képesítést, esetleg nem a fizetett földadót, hanem magát a kataszteri tiszta jövedelem összegét figyelembe véve. Mindebből nem lett semmi. (Tóth-Barbalics 2015: 276–278.)

A földadó összegének differenciáló hatása

A gazdacímtárak közül elsőként, és korszakunkban egyedüli módon, az 1911. évi kiadás tüntette fel a birtokok kataszteri tiszta jövedelmének értékét. Amennyiben átfogó képet kívánunk adni a főrendiházban érdekelt főnemesekről, akkor ehhez a forráshoz kell tehát fordulnunk.²¹

²¹ Gazdacímtár 1911. A problémát itt az jelenti, hogy a munka megjelenésekor folyamatban volt a fentebb már említett, 1909-ben elrendelt kataszteri kiigazítás. Márpedig nekünk — a főrendiházi tagság szempontjából — a korábbi adatokra van szükségünk. A címtár előszava ekképpen szól erről: „Jelen gazdacímtár ... a pénzügyigazgatóságok által szolgáltatott kataszteri adatok alapján készült, amely adatok azonban a multhoz képest annyival hitelképesebbek, mert az ország túlnyomó nagy részén a kataszteri kiigazítási munkát már végrehajtott. Kötelességünk is Lukács László pénzügyminiszter úr Ónagyságának e helyütt is a szívesen rendelkezésünkre bocsátott adatokért legmélyebb köszönetünket kifejezni.” A kérdés tehát az, hogy a valóságban mikorra datálhatók a forrásban megjelent adatok, illetve milyen készültségi fokon volt akkoriban a kataszteri kiigazítás?

A gazdacímtár kiadó Országos Magyar Gazdasági Egyesület évkönyve szerint 1910. októberében és decemberében leveleztek a szükséges adatok megszerzése érdekében a pénzügyminiszterrel. Az egyesület közlönye 1911. február 8-án számolt be arról, hogy a választmány támogatta a kiadvány megjelentetését, amelynek „statistikai anyagát a pénzügyminisztérium hozzáférhetővé tette”. Ugyancsak az OMGE évkönyvéből tudjuk, hogy a kötet szerkesztése már „az év elején megindult”. Végül az elkészült vaskos munka 1911. november 15-én került bolti forgalomba. (OMGE évkönyv 1910–1911: 103., 120., Köztelek: 1911. február 8. 342., november 15. 2926.)

Magának az 1909-ben elrendelt kataszteri kiigazításnak a menete és előrehaladása a kormány működéséről szóló, évente közzétett jelentésekből követhető nyomon. Ehhez előljáróban tudni kell, hogy az 1909. évi V. törvénycikk alapján két területet érintett a kiigazítás: egyrészt figyelemmel kellett lenni általában a művelési ágakban bekövetkezett változásokra, másrészt pedig ki kellett küszöbölni a kataszteri tiszta jövedelem terén megmutatkozó korábbi tévedéseket és aránytalanságokat. Az előbbinél hivatalból, minden községet érintően eljárta, az utóbbinál viszont csak indokoltnak látszó esetben, vagy az érintett birtokokok egy nagyobb csoportjának saját kezdeményezése alapján. (1909:V.tc. 1–3. §) A pénzügyminiszter jelentése szerint 1909 folyamán a szűkebb Magyarország területén lényegében teljesen, Horvát-Szlavónországban az adóközségek mintegy felénél sikerült rögzíteni a művelési ágakban bekövetkezett változásokat. A munkát ezen része az utóbbi területen csak 1910-ben fejeződött be. Ebben az évben a törvényben körvonalazott hivatali út mentén megkezdődött a kataszteri tiszta jövedelmek korrekciójának előkészítése is. A bejelentett és előzetesen megvizsgált kiigazítási igények felett végérvényesen az 1911. február 6. és 8. között üléselő Országos Földadóbizottság határozott. Ennek nyomán még ebben az évben elvégezték az átsorolások nagyjából kétharmadát, 1912 folyamán pedig „csekély kivétellel” befejezést nyert a munka. Ezt követően már csak az esetleges felszólamlásokat kellett kezelni, amelyek ügyében végül 1917. március 13-án döntött az Országos Földadóbizottság. (Kormányjelentés és statisztikai évkönyv: 1910. 26–27*, 1911. 27*, 1912. 31*, 1915–1918. 33*)

A dualizmus kori magyar főnemesség adatbázisa²² alapján 1911. október 1-jén²³ 1148 örökös jogú tagja lehetett volna a főrendiháznak. Ők azok, akik demográfiai szempontból egyébként megfelelték volna a törvényben rögzített kritériumoknak, vagyis nagykorú férfiak voltak, továbbá rendelkeztek a főrendiházi tagságra való elvi jogosultsággal.²⁴ A vagyoni képesítettséget is figye-

A fenti kronológiai áttekintés alapján tehát az 1911. évi gazdacímtár szerkesztésének időszaka már országosan lezárult a művelési ágak kiigazítása, ellenben éppen csak megkezdődött a kataszteri tiszta jövedelmi átsorolások keresztülvitele. Feltételezve, hogy a kataszteri munkálatokra való hivatkozás nem pusztán marketingfogás volt a kiadó részéről, a korrigált művelési ágak elvileg benne lehetnek a gazdacímtárban. Azt viszont életszerűtlennek érzem, hogy az országosan zajló kataszteri kiigazítások kellős közepén — 7607 község területét érintően 25 495 487 holdon és 22 312 018 földrészleten kellett megváltoztatni a K TJ szerinti besorolást (Köztelek: 1917. március 3. 309.) — a pénzügyigazgatóságok részéről prioritást élvezett volna egy magánvállalkozás számára történő, bonyolult számításokat igénylő adatszolgáltatás. Az ott őrzött kataszteri anyagokból ugyanis csak azok kombinálása és összesítése révén lehetett előállítani a gazdacímtárban szereplő adatokat. (A kataszteri anyagok adattartalmára nézve lásd: Nemes 1990: 46–48.) A magam részéről úgy vélem tehát, hogy az utóbbi adatok nem képezik részét a gazdacímtárnak, illetve ha mégis, akkor ezeket csak az esetek kisebb részében, következtelen módon tudták felhasználni a szerkesztők. A saját számításaimban igyekeztem mindkét eshetőséget figyelembe venni. Bővebben lásd: Ballabás 2018: 239–243.

²² A Kutatásom, amely az 1885 és 1918 közötti magyar főnemességről egy eddigieknél konkrétabb kép kialakítását tűzte ki célul, egy relációs adatbázisrendszeren nyugszik. Ebben rögzítésre került — sok egyéb mellett — az 1884. szeptember 25. és 1918. november 16. közötti időszakra vonatkozóan a főrendiházi tagok listája, valamint személy szerint beazonosított módon, egymás közötti rokoni és házassági kapcsolataik figyelembevétele mellett minden, ezen időszakban élt magyar főnemes is. Szintén adatbázisba rögzítettem ezek földbirtokait az 1911. évi gazdacímtár alapján.

Tanulmányom keretei között nincsen lehetőségem arra, hogy ezt a meglehetősen komplex és terjedelmes (pillanatnyilag 22 577 személyhez kapcsolódóan mintegy 210 000 rekordot tartalmazó) adatbázist, annak forrásait, felépítését, az adatgyűjtés módszertani megfontolásait akár csak vázlatosan is ismertessem. Erre A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai című doktori disszertációmban (Ballabás 2018.) kerítettem sort, amely nyilvánosan is hozzáférhető az Országos Doktori Tanács honlapján.

²³ A forrásként használt gazdacímtár, ahogy már említettem, nem közli az adatfelvétel időpontját. Így előszavának 1911. októberi keltezése alapján e hónap elsejét tekintem a viszonyítási pontnak.

²⁴ Aki a hivatalos közegek, jelen esetben a főrendiház igazoló bizottsága előtt érvényt kívánt szerezni a főnemességének, annak a magyar állam által elismert rangok egyikét kellett birtokolnia. Bár ránézésre az egyes bárói, grófi vagy hercegi címek nem különböztek egymástól, valójában ezek közbizalmi megítélése jelentősen eltérő lehetett. (Ballabás 2017: 216.) Mindemellett a magyar főnemességhez való tartozás sem feltétlenül garantálta a főrendiházi tagsághoz való jogot. Először 1840-ben fordult elő, hogy 17 frissen honosított személytől kifejezetten meg-

lembe véve viszont csak 243 főre (21,2%) tehető az ekkor 6000 koronát kitevő cenzust teljesítők száma.²⁵ (Ugyanekkor ténylegesen 227 fő volt a főrendiház örökös jogú tagja.²⁶)

A 6000 koronás census az elvárt minimum, a főrendiházba való bekerülés küszöbértéke volt. Számos főrend ennél jóval több földadót fizetett. Ennek eloszlását mutatom be az alábbiakban.

Az ábrán a vagyoni képesítésnek megfelelni tudó 243 nagykorú magyar főnemes férfi által fizetett földadó nagyságának eloszlása látható. Az adatok terjedelme 758 002 korona, vagyis ennyi a legkisebb és a legnagyobb adóösszeg közötti különbség. Ez a mutató azonban nagyon érzékeny a szélsőséges értékekre: csupán egyetlen kiugró érték is elegendő ahhoz, hogy jelentősen nagyobb terjedelmet kapjunk. (A legnagyobb adatpont emiatt hiányzik a fenti ábráról.) Esetünkben a 49 537 koronánál magasabb adót fizető 23 személy már a statisztikailag extrémnek tekinthető kategóriába tartozik.²⁷ Ha a földadó nagysága szerint növekvő sorrendbe állítjuk a

tagadták a személyes törvényhozói jogokat. Ők és a leszármazottaik tehát eleve nem jöhettek szóba a főrendiház tagjaként. A második lépést a főrendiházi tagságra jogosult „családok” törvénybe iktatása jelentette 1886-ban. Pontosabban szólva most azok érdekesek a számunkra, akik valamilyen oknál fogva kimaradtak az 1886. évi VIII. törvénycikkből. Ezek ugyanis a továbbiakban már nem tartoztak a meghívóra jogosultak közé. Bár a tévedésből hiányzók előtt nyitva állt a jogorvoslat lehetősége, de ezzel az idők folyamán mindössze ketten éltek: az 1896. évi XXXI. törvénycikk alapján pótlólag beiktatást nyert a Thoroczkayak bárói ága és a muraniczi Horváth nemzetség, melyeket a törvény indoklása szerint annak idején a névjegyzék összeállítói kihaltak véltek. Végül a harmadik, a hatását folyamatosan is éreztető stádiumot maga a főrendiház reformja jelentette. Az ekkor hozott szabályok szerint az új főnemesi rangemelésekkel már nem járt együtt automatikusan a főrendiházi tagság joga is. Ezt külön (részben utólagosan) adományozta az uralkodó. Az 1885 és 1918 közötti időszakra eső 232 rangemelés kedvezményezettjei közül 50 fő (21,6%) részesült ebben a kegyben, ellenben 182 személy (78,4%) nem kapott meghívást a törvényhozás második kamarájába. (Ballabás 2011: 1233–1235.)

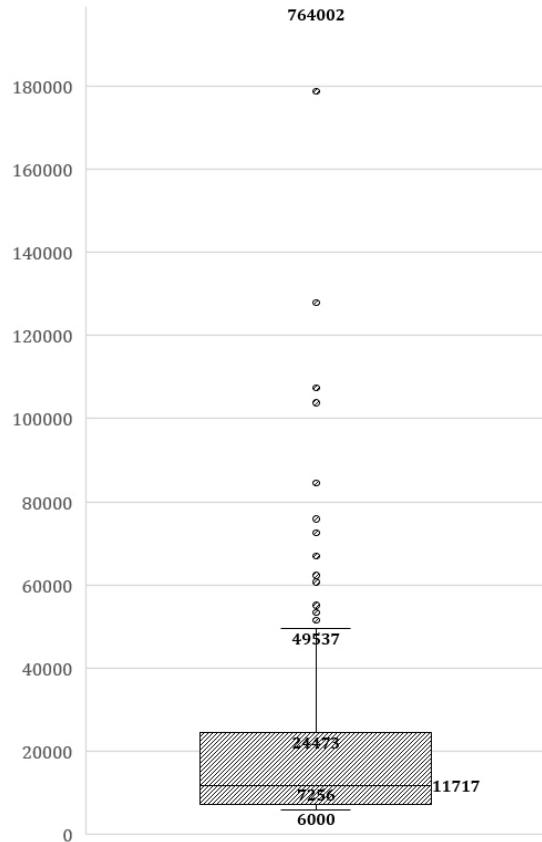
²⁵ Az 1885. évi VII. törvénycikk a feleségek és a kiskorú gyermekek vagyonának beszámítását is lehetővé tette. Ennek megfelelően én is figyelembe vettem ezeket. A helyzetet bonyolítja a gazdacímtár keltezéséből adódó bizonytalanság (lásd a 22. lábjegyzetet), valamint a házostályadó és a 100 holdon aluli birtokok ismeretének hiánya. A gazdacímtárban feltüntetett kataszteri tiszta jövedelem nem minden esetben fedti le tehát a lehetséges adóalap egészét. A jelzett 243 fő egy összetett kalkuláció eredménye. Ebből bővebben: Ballabás 2018: 243–253.

²⁶ A gazdacímtár alapján a censusnak egyébként megfelelő személyek egy része a valóságban hiányzott a főrendiházból, ellenben a jelenlévők egy részéről bebizonyítható, hogy a vizsgált időpontban ezt nem indokolta volna a vagyoni helyzetük. (Ballabás 2018: 243–244., 247–252.)

²⁷ Az ábrán szereplő dobozdiagram alsó és felső határa (jelen esetben a 7256 és 24473 korona) közötti távolságot interkvartilis terjedelemnek nevezzük. A statisztikai szakirodalom szerint

A főrendiházi cenzushoz szükséges földingatlan nagysága

243 személyt, akkor a negyedük 7256 koronánál, a felük 11 717 koronánál, a háromnegyedük 24 473 koronánál kevesebb összeget fizetett. Elmondható tehát, hogy a vagyoni képesítéssel rendelkező személyek felének adója a cenzus kétszeresét sem érte el. Még beszédesebb, ha azt is megnézzük, hogy összességében mennyi földadót fizettek az egyes negyedekbe tartozók. Ezek összege rendre a következő volt: 381 201, 570 173, 970 034 és 3 867 633 korona. Utóbbiból a 23 kiugróan nagy adózóra 2 547 505 korona földadót róttak ki.

Az adózók névsorának élén ekkor Esterházy Miklós herceg állt évi 764 ezer koronával. Ha ezt a 243 főnemes által összesen fizetett 5 789 041 koronához viszonyítjuk, akkor Esterházy egymagában ennek a 13%-át teljesítette. A képzeletbeli dobogó második foka Wenckheim Frigyesnek jutott. Ő azonban, noha egyénileg is a kiugróan

ezeztől a határvonalaktól kifelé tekintve a másfél interkvartilis terjedelmen túl lévő értékeket kell kiugrónak tekinteni. (Sajtos–Mitev 2007: 113.) Itt tehát 50 299 korona ez a határ.

nagy adózók közé tartozott volna, előkelő helyezését elsősorban felesége, Wenckheim Krisztina vagyonának köszönhette. Ketten együtt 178 ezer korona földadót fizettek. A 100 ezer koronán felüli kategóriába sorolható még Festetics Tasziló (128 ezer korona), Szász-Coburg-Koháry Fülöp (127 ezer korona), Csekonics Endre (108 ezer korona), Károlyi László (107 ezer korona) és Pálffy Miklós (104 ezer korona). Az 50 és 100 ezer korona között fizető adózókhoz egy-egy Almásy, Andrassy, Chotek, Festetics, Karátsonyi, Nádasdy, Pallavicini, Schönborn és Wimpffen, két-két Esterházy és Károlyi, valamint három Zichy tartozott. Ez a 23 személy alkotta a statisztikai szempontból kiugróan nagy adózók körét.

Noha a korabeli közvélemény és a legtöbbször a szakirodalom is holdakban méri a gazdagságot, a valóságban ez a mutató egyáltalán nem áll egyenes arányban a birtok kataszteri tiszta jövedelmével. Utóbbi összege ugyanis nagymértékben függ attól, hogy ténylegesen milyen művelési ágakat (szántó, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, használatlan) és minőségi osztályokat takar a kataszteri holdban kifejeződő összterület.²⁸ Mindebből persze nem következik az, hogy teljesen érdektelen és semmitmondó lenne egy holdakban megadott kimutatás, amely egyébként a forrásdottságok miatt sokszor az egyetlen lehetőség. Hosszabb távú tendenciák például jól érzékeltethetők több időmetszet birtoklási adatainak összehasonlításával. Emellett egy tízezer holdon felüli latifundium tulajdonosáról okkal feltételezhetjük, hogy a birtokai alapján élvezett jövedelmét tekintve általában jobb pozícióban volt, mint a „csak” pár ezer holdat birtokló társa, s utóbbi is bizonyosan messze kiemelkedett a törpe- és kibirtokosok tömegeiből. Nagy léptékekben gondolkodva, egy óvatos viszonyítási alapnak a birtokolt összterület is megfelelő mutató lehet. De a birtokméret és a főrendiházi tagság között nincsen egyértelmű átváltás. Az utóbbival kapcsolatban kizárólag a KTJ szerinti adatok tekinthetők irányadónak!

²⁸ Kolossa 1962: 115. Az alábbi (kiragadott) példa jól érzékelteti az egy kataszteri holdra vetített KTJ értékében megmutatkozó igen jelentős különbségeket az egyes művelési ágak és minőségi osztályok között:

	I. o.	II. o.	III. o.	IV. o.	V. o.	VI. o.	VII. o.	VIII. o.
szántó	24	19,5	16	13	10	7,6	5,6	1,9
rét	33	30	22	17,5	14	12	8,5	4,6
legelő	9,5	7,6	5,2	1,4	-	-	-	-
erdő	6,2	4,4	3,6	2,6	2	1,2	-	-

A győrszentmártoni becslőjárás 1884. évi adatainak forrása: Für 1966: 157. Az eredetileg forintban megadott adatokat átváltottam koronára.

Országos szinten a korszakunkban egyetlen átfogó statisztika készült a földadó egyénekenkénti megoszlásáról. Ezt alapul véve az alábbi táblázatban az 1895. év végének állapota szerint közlöm a magyar Szent Korona országai adózóinak kimutását.²⁹

Kategória ³⁰	KTJ (K)	Földadó (K)	Adózók száma ³¹	Adózók aránya (%)
Törpebirtokos	– 100	– 25,5	3 525 565	87,9887
Kisbirtokos	100 – 1200	25,5 – 306	463 588	11,5699
Középbirtokos	1200 – 8000	306 – 2040	15 546	0,388
Nagybirtokos	8000 – 10 000	2040 – 2550	476	0,0119
	10 000 – 12 000	2550 – 3060	281	0,007
	12 000 – 14 000	3060 – 3570	200	0,005
	14 000 – 16 000	3570 – 4080	145	0,0036
	16 000 – 18 000	4080 – 4590	113	0,0028
	18 000 – 20 000	4590 – 5100	76	0,0019
	20 000 – 30 000	5100 – 7650	277	0,0069
	30 000 – 40 000	7650 – 10 200	148	0,0037
	40 000 – 50 000	10 200 – 12 750	82	0,002
	50 000 – 60 000	12 750 – 15 300	76	0,0019
Latifundium-tulajdonos	60 000 – 80 000	15 300 – 20 400	78	0,0019
	80 000 – 100 000	20 400 – 25 500	47	0,0012
	100 000 – 120 000	25 500 – 30 600	29	0,0007
	120 000 – 140 000	30 600 – 35 700	22	0,0005
	140 000 – 160 000	35 700 – 40 800	12	0,0003
	160 000 – 180 000	40 800 – 45 900	17	0,0004
	180 000 – 200 000	45 900 – 51 000	9	0,0002
Összesen	200 000 –	51 000 –	52	0,0013
			4 006 839	100

²⁹ Földadó statisztika 1898: 374–375. Az eredetileg forintban megadott összegeket átváltottam koronára. A választójogi reformok kapcsán készültek ugyan hasonló adóstatisztikák, ezek azonban — a gyakorlati céljukból adódóan — a népesség egy szűkebb csoportjára vonatkoznak és csak az alacsonyabb adókatégoriákat bontották ki részletesebben. (Képvisezőházi irományok, 1906–1910. 28. kötet, 244–255., Képvisezőházi irományok, 1910–1918. 23. kötet, 392–399.)

³⁰ A KTJ kategorizálását Szentkirályi Kálmán végezte el a Köztelek 1908-as évfolyamában megjelent cikkében. (Szentkirály 1908: 56.) Az eredeti adóstatisztikában a kis- és középbirtokosokhoz tartozó KTJ is részletesebb bontásban szerepel. Ezeket azonban, mint a számunkra most kevésbé érdekes kategóriákat, összevontan közlöm.

³¹ A statisztikához fűzött magyarázat szerint a 200 koronán (100 forint) aluli adózók birtokai,

A közölt adóstatisztika természetesen nem vethető egybe közvetlenül a 1911-es gazdacímár adataival, hiszen a két kimutatás között mintegy másfél évtizednyi idő-különbség van. A földbirtokviszonyok változásának tendenciája azonban a nagyobb birtokok erodálódásának irányába mutatott,³² ami az idő előrehaladtával aligha tette könnyebbé a főrendiházi tagságra aspiráló személyek helyzetét. Ennek alapján a földbirtokosok 1%-ánál többen valószínűleg az 1910-es évek elején sem rendelkeztek a 6000 koronás főrendiházi cenzenzushoz minimálisan elegendő 23 530 korona kataszteri tiszta jövedelemmel. (Amennyiben csak a természetes személyeket tekintjük, akkor ennél is kisebb volt a részarányuk.) A nagyságrendek érzékeltetése végett érdemes még megemlíteni, hogy a választójogi census egyik lehetséges (és mindvégig domináns) alapját képező földadóminimum összege a századforduló környékén a hivatalos adatok szerint 68 fillér és 87 korona 17 fillér között ingadozott az országban.³³ Ez egy egészen más dimenziót jelentett a főrendiházi cenzenzushoz képest.

A földbirtokból származó valós jövedelem

A KTJ összege tulajdonképpen egy viszonyszám, amely az adó arányos felosztását volt hivatott elősegíteni. A megállapítása körüli anomáliák azonban nem hagynak kétséget afelől, hogy a birtokosok tényleges jövedelme nem egyezett meg ezzel. A továbbiakban a census mögött álló valós jövedelem oldaláról közelítem meg a kérdést.

A földadó, ahogy már szó volt róla, a neoabszolutizmus idején, rendeleti úton került bevezetésre a magyar Szent Korona országaiban. A kiegyezés után szükségessé vált tehát ezeknek a korábbi intézkedéseknek a legalizálása, amelyre az 1868. évi XXV. törvénycikkkel került sor. Ennek képviselőházi vitája során azzal minden hozzászóló egyetértett, hogy a fennálló rendszer hibás, és az mielőbb felülvizsgálatra, kiigazításra szorul. A problémák gyökerét a képviselők rendszerint az osztrák császári kormányzat adószaporító törekvéseiben vélték megtalálni, amely szerintük

amennyiben több település határában feküdtek, nem kerültek összevonásra. (Földadó statisztika 1898. V.) A törpe- és részben a kisbirtokos kategória adózói közül tehát egyeseket többször is számba vettek. Varga István az 1895-ös gazdaságstatisztikát alapul véve úgy vélekedett, hogy az érintett birtokosok száma nagyjából egyharmadával csökkentendő lenne. (Varga 1972: 307.) Ha valóban elvégezzük a számítást, akkor ennek eredményeként azt tapasztaljuk, hogy az egyes kategóriák részaránya lényegében változatlan marad (rendre: 87,6676%, 11,6728%, 0,5799%, 0,0728% és 0,0069%).

³² Kolossa–Puskás 1978: 459–460.

³³ Szabó P. 1986: 72. A választójogi census összegének politikai vonatkozásairól lásd: Pap 2014: 276., 280–282., Pap 2017: 124–125., 142–144.

a mezőgazdasági művelés alatt álló területek kiterjedésének szándékos felülbecslésében, valamint a kataszteri tiszta jövedelemnek a valóságtól elrugaszkodott, már-már elviselhetetlenül nagy terhet jelentő megállapításában érhető tetten.³⁴ A földadórendszer felülvizsgálatára végül az 1875. évi VII. törvénycikkkel került sor, amelynek instrukciói alapján „a magyar állam területén fekvő minden földbirtok tiszta jövedelme ... újból kinyomoztatik és általános földadókataster készítettik”. A végrehajtási utasításban a pénzügyminiszter arra intette a közreműködőket, hogy „feladatukat akkor fogják csak helyesen fel, ha törekvésüket oda irányozzák, hogy a tiszta jövedelem a törvény intentiói és rendelkezései alapján a valóság szerint állapíttassék meg. A becslések eszközslésénél és a tiszta jövedelem megállapításánál nem szabad tehát arra törekedni, hogy a jövedelem a valódi és a törvény értelmében kiszámítandó tiszta jövedelmen alul maradjon”.³⁵ A kataszteri munkálatok megindulása azonban nem nyugtatta meg a földbirtokos társadalmat, amely adott esetben örömmel nyugtázta a felüladóztatás megszüntetését, de adóemelést kiáltott az addig aluladóztatott ingatlanok tiszta jövedelmének korrigálásakor. Mindemellett a lassú, költséges, túlbürokratizált, módszertanában sokszor valóban vitatható elvek alapján álló kiigazítás önmagában is hozzájárult a kedélyek felkorbácsolódásához. A KTJ újonnan megállapított, a korábbinál számottevően magasabb országos összegével sokkolt földbirtokosok megnyugtató végett Szapáry Gyula pénzügyminiszter 1879 októberében egy kataszteri ankétot hívott össze.³⁶ Ennek határozatait alapul véve született meg az 1881. évi XL. törvénycikk a földadó szabályozásáról szóló 1875:VII. tc. némely intézkedéseinek módosítása tárgyában. A törvény lényege úgy foglalható össze, hogy a földadó országos szinten beszédni szándékozott, a törvény által immáron konkrétan is meghatározott („contingált”) összegéhez utólag hozzáigazították a kataszteri munkálatok eredményét, arányosan csökkentve az annak során megállapított tiszta jövedelmeket. (Az 1883. évi XLVI. törvénycikkal még lejjebb szállították a földadó kontingensét.) Mintegy tíz évig tartó, tetemes költséggel járó munkával sikerült tehát egy „másként rossz” adókatasztert létrehozni, amely bizonyos aránytalanságokat kiküszöbölt ugyan, de a birtokok kataszteri tiszta jövedelme továbbra is a fikció kategóriájában maradt. Az idő múlásával mindinkább megváltozó viszonyok pedig csak tovább rontottak ezen a helyzeten.

A századforduló környékén már a kormány is foglalkozni kényszerült a valós földjövedelem megállapításának problémakörével. Ezzel kapcsolatban a fentiekben

³⁴ Képviselőházi napló, 1865–1868. 8. kötet, 294–328. 1868. július 6–7. Hasonló húrokat pengetnek: Szepessy 1867: 32–33., Keleti 1868: 55.

³⁵ MRT 1875: 421.

³⁶ Schmidt 2016: 21–28.

idézett földadóstatisztika összeállítói úgy vélekedtek, hogy a „földbirtok jövedelmességének egyik legpregnansabb kifejezője a földbér”. Ehhez érdemes tehát viszonyítani a kataszteri tiszta jövedelmet. Megítélésük szerint „Az ekképen feltárt helyzet képe elég szomorú, mert az eredmény szerint a földadó tényleges kulcsa 1–100%-ig hullámszik, sőt azt meg is haladja, habár zömében mégis 10%-on alól marad.”³⁷ Fellner Frigyes a nemzeti vagyon megbecsléséről értekezve szintén a földbér összegét vette alapul. Az előbbi forrásból ő azt a következtetést vonta le, hogy „a tényleges tiszta hozadék csaknem két és félszer (2.40:1) oly nagy, mint a kataszteri.”³⁸ Az egyes adók reformját célzó törvénycsomag indoklásában Wekerle Sándor pénzügyminiszter ugyanígy a „földhaszonbérek segélyével” jutott arra a következtetésre, hogy „a valóságos jövedelem átlagban 2½-szer nagyobb a kataszteri tiszta jövedelemnél”.³⁹ Néhány évvel később Matlekovits Sándor akár három, sőt négyszeres különbséget is el tudott képzelni ebben a tekintetben.⁴⁰ Amennyiben ezek a számítások helyesek, akkor a főrendiházi census 6000 koronás minimumösszege mögött álló 23 530 korona KTJ a valóságban 60 ezer korona körüli tiszta földjövedelemnek felelt meg. Nyilván nem egyforma mértékben voltak aluladóztatottak az egyes ingatlanok, de azért mindenesetre egy igen tetemes különbségről lehetett szó.

Viszonyítási alap gyanánt az állami tisztviselők illetményeinek összege kínálkozik. Ezt először 1893-ban foglalták egységes keretbe, majd 1904-től kezdve pótlékokkal egészítették ki, miközben a vármegyei alkalmazottakat is bevonták a rendszerbe. Az érintetteket beosztásuk szerint tizenegy fizetési osztályba, ezen belül fizetési fokozatokba sorolták. Mindenki az adott osztálynak és fokozatnak megfelelő nagyságú bérre, pótlékra és lakpénzre tarthatott igényt. Ebben a szisztémában az I. fizetési osztályba sorolt miniszterelnök rendelkezett a legnagyobb jövedelemmel, aki éves szinten 40 000 korona fizetésre és 24 000 korona pótlékra volt jogosult. A II. fizetési osztályba tartozó minisztereknek például 24 000 koronát, a III. fizetési osztályba sorolt államtitkárok 16 000 koronát, a IV. fizetési osztályban lévő ítélőtáblai elnökök pedig 14 000 koronát kaptak. Az V–XI. fizetési osztályokban a szolgálati idő függvényében, pótlékokkal együtt, maximálisan (azaz az életpálya vége felé) az alábbi összegekre lehetett számítani: 12 000, 8000, 6000, 4400, 3600, 2800 és 2200 korona. Ezt kiegészíthette még, szintén fizetési osztályok szerint differenciáltan, a nagyjából 4000 és 400 korona közötti lakpénz.⁴¹ Ugyancsak 1893-ban került rendezésre az or-

³⁷ Földadó statisztika 1898: IV–V.

³⁸ Fellner 1901: 898.

³⁹ Képviselőházi irományok, 1906–1910. 18. kötet, 30. (1907. október 22.)

⁴⁰ Matlekovits 1909: 230.

⁴¹ 1893:IV.tc. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a me-

szágygyűlési képviselők járandósága is, akik ettől kezdve évi 4800 korona tiszteletdíjra és 1600 korona lakpénzre voltak jogosultak.⁴²

A főrendiházi cenzenzt elérő egyének így nagyságrendileg akkora jövedelemmel rendelkezettek, mint az állam legjobban fizetett alkalmazottja: a miniszterelnök. Egy V. fizetési osztályba tartozó miniszteri tanácsoshoz, kúriai bíróhoz, vagy múzeumi igazgatóhoz képest ötszörös, egy VII. fizetési osztályban lévő gimnáziumi igazgatóhoz, főszolgabíróhoz, miniszteri titkárhoz viszonyítva tízszeres, egy XI. fizetési osztályba sorolt hivatali segédtsízt, telefonkezelőnő, segédtanító éves fizetéséhez mérten mintegy harmincszoros volt a különbség. A munkabérből élők döntő többségét adó mezőgazdasági és ipari munkások általában az utóbbiaknál is kevesebbet kerestek, de esetükben a viszonyok sokszínűsége nem teszi lehetővé a pontosabb összehasonlítást.⁴³ Mindenesetre itt inkább már az ötven-százszoros szorzó lehet az indokolt. Az évi 60 ezer koronás jövedelem tehát valóságos Krőzussá avathatta a censusos főrendeket azok szemében, akiknek pusztán fizetésből kellett megélniük. És ez csak a census minimális összege mögött feltételezhető jövedelem! Esterházy Miklós herceg 764 ezer koronás földadója mintegy 7 és fél millió korona tényleges tiszta jövedelmet jelenthetett. Hogy ennek nagyságát érzékelti tudjuk, érdemes ezzel párhuzamba állítani a magyar állam 1911. évi zárszámadásának néhány kiragadott tételét. Ebben az évben az országgyűlés működésére például 4 508 083 koronát költöttek, a budapesti, a kolozsvári, valamint a József műegyetemre együttvéve 5 497 283 koronát, az állami középiskolákra pedig 7 204 413 koronát.⁴⁴ (Hozzá kell persze tenni, hogy a főrendiházi census igazolásához használt birtokokat gyakran tetemes adósságok is terhelték.)

gyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről. A századforduló utáni években az elégedetlenkedő állami alkalmazottak mozgalmi rákényszerítették a kormányt, hogy ismét foglalkozzon a fizetések kérdésével. Az 1904:I.tc. felhatalmazta a kormányt, hogy a III–XI. fizetési osztályba tartozó állami alkalmazottaknak pótlékokat engedélyezzen, és ezt rendeletben szabályozza. Ezzel párhuzamosan az 1904:X.tc. a vármegyei alkalmazottakat is besorolta ebbe a fizetési és előlépési rendszerbe. A dualizmus korának közigazgatásában érvényesülő illetményekről lásd: Benedek 2016: 82–92.

⁴² 1893:VI.tc. Eddig az időpontig a még 1848-ban megállapított 5 forintos (10 korona)apidíj volt érvényben, amelyet egyébként is csak az ülésezések idejére folyósítottak. Ezen felül 1870-től 800 forint (1600 korona) lakpénz járt még a képviselőknek. Az 1893-ban megállapított javadalmazást korszakunk végén, 1918-ban 5000 korona háborús pótlékkal egészítették ki. A témáról bővebben lásd: Cieger 2016b: 141–152.

⁴³ Kövér 2004: 92–96.

⁴⁴ Zárszámadás 1911. I. füzet 14–15., VI. füzet 2–3.

Következtetések

A tanulmányom címében feltett kérdésre⁴⁵ az a válasz adható, hogy egyáltalán nem lehetett könnyű a főrendiházi censushoz szükséges földbirtokvagyonot megszerezni. Ezt egy elenyésző kisebbség, országosan mindössze néhány száz fő engedhette meg magának. Bár a szakirodalomban a probléma olyan felhanggal jelenik meg, mintha ez lenne a főnemesség szintjének megfelelő élethelyzet, az elvárt norma, amelyhez képest a kevéssé szerencsések már a deklasszálódottak táborába tartoznak, a kutatás jelen állása szerint kétségesnek tűnik, hogy létezett-e valaha is olyan idilli állapot, amikor a magyar főnemesség többsége egyaránt kiemelkedően magas vagyoni nívót képviselt. Én azt gyanítom, hogy nem. Mindenesetre a korszakunkban a censusnak megfelelni tudó főnemesség inkább a ritka kivételt, az extremitást jelentik egy alapvetően más vagyoni szinten lévő csoportban. Ennek történelmi gyökerei viszont még feltáratlanok. Ugyanakkor a census mögött álló jövedelem nagysága sem indokolja azt, hogy valamiféle „szegénységi küszöbként” tekintsünk erre az összegre, ami alatt már egységesen „tönkrement” vagy „szerényebb anyagi pozícióban” tengődő főnemesség lennének. A körülmények és társadalmi elvárások sokfélesége miatt nyilvánvalóan mindenki másként élte meg a saját vagyoni viszonyait, de önmagában véve ekkora jövedelemre messze nem volt szükség ahhoz, hogy valaki úrnak mondható módon megéljen belőle.⁴⁶ A főrendiházi census összegének a magyar főnemesség kontextusában történő átfogó értelmezése azonban jelentősen túlmutat az ilyen kvantitatív megközelítéseken. Ehhez pillanatnyilag hiányoznak a megfelelő alap kutatások. Végezetül megemlítem még, hogy a főrendiháztól való távolmaradásra nem csak a (viszonylagos) elszegényedés lehet az egyetlen magyarázat. A látszólag birtok nélkül lévő, illetve szerényebb birtokviszonyokkal rendelkező főnemesség egy részének ugyanis jó esélye volt arra, hogy öröklés révén a jövőben nagyobb földbirtokossá váljon.⁴⁷ Mások a gazdaság tőkés szektoraiban tevékenykedtek, megint mások pedig életvitelszerűen külföldön tartózkodtak, egzisztenciájuk más országhoz kötődött.⁴⁸ A főrendiházba való belépőt biztosító census hiányának hátterében tehát számos tényező állhat, és ezek közül csak az egyik lehetőség a vagyoni depriváció.

⁴⁵ Képviselőházi napló, 1884–1887. 4. kötet, 84. 1885. február 11. Irinyi Dániel hozzászólása a főrendiházi reformról szóló törvény képviselőházi vitáján.

⁴⁶ Kempelen Béla a magyar nemességről értekezve 1907-ben úgy vélekedett, hogy „Nálunk körülbelül 10.000 korona az az összeg, melyből egy »úri család« kényelmesen, de költsékezés nélkül megélhet”. (Kempelen 1907: 59.) Ezt a nagyságrendet alátámasztani látszik Pásztor Mihály adatgyűjtése a budapesti háztartások kiadásairól. (Pásztor 1907: 158–171.)

⁴⁷ Ballabás 2018: 220–229.

⁴⁸ Ballabás 2018: 102–108.

A főrendiház bizottságai a dualizmus korában*

Tanulmányomban a bizottsági rendszer főrendiházi kialakulását és változását vizsgálom a normatív szabályozás (házsabályok, házhatározatok) és a gyakorlati működés tükrében, a főrendiházi viszonyokat lehetőség szerint összehasonlítva a képviselőházi bizottsági rendszerrel.¹

Az országgyűlési kamarák több száz fős plenáris ülései nem voltak képesek a törvényhozási folyamat minden részének önálló intézésére. Az érdekek egyeztetése, a szakmai vonatkozások részletes megtárgyalása, a parlament elé kerülő ügyek előkészítése kisebb szervezeti egységekben hatékonyabban történhetett. Ezek egyik alapvető formája az osztályokban való előkészítés, a másik a szakbizottsági rendszer volt.² Az az előkészítési eljárás, amely az országgyűlés valamennyi tagjának a tárgyalás előkészítésébe való bekapcsolódását jelentette osztályokba sorsolás útján, kifejlett formában először Franciaországban jelentkezett a 19. században. Ezzel szemben a bizottsági rendszer – bölcsője az angol parlamentarizmus volt, és a szakbizottságok rendszere formájában a belga törvényhozásban teljesedett ki először – bizonyos (pl. szakmai, politikai) szempontok alapján választott tagok csoportját bízta meg adott témájú törvényjavaslatokkal, az országgyűléshez benyújtott egyéb indítványokkal, továbbá beadványokkal kapcsolatos állásfoglalások elkészítésével. Egyes ismétlődő adminisztratív háttér munkák szintén nem voltak a plenáris ülések keretében elvégezhetőek (pl. a tagok igazolása, a napló hitelesítése, az országgyűlés pénzügyeinek ellenőrzése). A bizottsági keret egy-egy konkrét ügy esetében is alkalmasnak ítélték, sőt Magyarországon részben az eseti jellegű bizottságokból fejlődtek ki

* A tanulmány elkészítését az NKFIH (OTKA) K 112 429 számú pályázata támogatta (*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése, vezető kutató: Pap József*).

¹ A képviselőházi bizottságok dualizmus kori működése számos vonatkozásban még feltárássra vár, jelen tanulmány keretében ennek pótlására nem vállalkozhatom. Terjedelmi okból nem foglalkozom a képviselőház és a főrendiház közös (és esetenként külső tagokat is magába foglaló) bizottságaival, az ún. országos bizottságokkal.

² Szente 1994: 291–292.

a szakbizottságok olyan módon, hogy az egy-egy ügy kapcsán létrehozott bizottságot a plénum a későbbiek folyamán további, tematikailag hasonló ügyekkel bízott meg.³

A reformkorban az alsótáblához hasonlóan a felsőtáblán is létrejöttek bizottságok: például 1843-tól működött a naplóbíráló bizottság,⁴ a felsőtábla 1844-ben a szabad kerületek rendezéséről szóló tervezet tanulmányozására küldött ki bizottságot, amelyet a későbbiek folyamán a szabad községekről szóló javaslatról való véleményadással is megbízott. A büntető törvénykönyv tervezetének előzetes tárgyalásával is bizottságot bízott meg.⁵ A felsőház 1848. évi rendszabályai lehetőséget adtak arra, hogy a ház saját kebeléből bizottmányokat alakítson „titkos szavazás útján, oly számban, minőben a tárgyakhoz képest szükségesnek véli”.⁶ A házszabály egyetlen bizottságot említett név szerint, az igazolóbizottságot.⁷ Gyakorlatban azonban 1848–1849-ben az igazoló- és az országgyűlést megnyitó királyi trónbeszédre adandó válasz megfogalmazásával megbízott válaszfelirati bizottságon kívül (hasonlóan a képviselőházhoz) eseti, egy-egy törvényjavaslat előzetes tárgyalására kiküldött bizottságok is működtek. Ezen kívül többször előfordult, hogy egyes ügyekre létrehozott bizottságok később több más, eltérő szakterülethez tartozó törvényjavaslat megvitatására is megbízást kaptak.⁸ A bizottságok összeállításánál a korábbi (nádor általi) kinevezéssel szemben a választás vált általánossá.⁹

³ Dobszay 2014: 203., 210. Az alsótáblai bizottságok kialakulására lásd még Sente 1994: 291. (2. lábjegyzet); Völgyesi 2003: 30–33.

⁴ Pálmány 2011: 2. köt. 2447.

⁵ *Felsőtáblai napló*, 1843–1844. 4. kötet, 367., 373. 1844. június 7.; Dobszay 2005: 272. (55. lábjegyzet)

⁶ *Főrendiházi házszabályok*, 1848: 6. §

⁷ Az általános többséggel választott hét tagú bizottság feladata a meghívottak névjegyzékének átvizsgálása, a megjelentek és a távol maradtak regisztrálása, a pótlólagos meghívások és a szabadságkérelmek ügyében való állásfoglalás, a bekövetkezett változásoknak megfelelően a tagok névjegyzékének kiigazítása volt (*Főrendiházi házszabályok*, 1848: 2–3. §). Az igazolóbizottság a főrendiház további fennállása alatt minden országgyűlés elején megválasztásra került. 1872-ig a pótlólagos meghívások ügyében döntött és eljár, attól kezdve csak javaslatot tett a háznak (*Főrendiházi házszabályok*, 1848: 3. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1872: 4. §). A census bevezetése nyomán 1885-ben az igazolási eljárása tartalma lényegesen módosult (*Főrendiházi házszabályok*, 1886: 5–10. §), de megmaradt a bizottság javaslattevő szerepe, továbbá az, hogy a bizottság jelentéséről a ház vita nélkül döntött. Szilágyi József házelnök nyilatkozata: *Főrendiházi napló*, 1892–1896. 1. kötet, 109. 1894. április 25.

⁸ Ez történt 1848-ban az oktatási törvényjavaslat tárgyalására kiküldött bizottság, 1849-ben az igazoló válaszműny esetében. A főrendiházi bizottságok egy részét és tagjaikat felsorolja: Pálmány (szerk.) 2002: 1276–1277.

⁹ Kinevezést már nem alkalmaztak, sorsolást pedig csak az István nádor vagy V. Ferdinánd elé járuló nagyobb létszámú küldöttségekbe való delegáláskor.

A főrendiházban az 1861. évi országgyűlés alatt az igazoló bizottság mellett állandó bizottságként megválasztásra került egy huszonnégy tagú naplóbíró bizottság is.¹⁰ A naplóbíró bizottság, a rendi időszak maradványaként a főrendiház egész további fennállása alatt minden országgyűlés elején megválasztásra került.¹¹ Az előző országgyűléshez hasonlóan most is megfigyelhető volt egy már fennálló bizottság hatáskörének kiterjesztése. 1861-ben a főrendiház az igazoló bizottságot bízta meg a főrendiházhoz érkezett kérvények előzetes megvitatásával.¹² Az igazoló bizottság adott véleményt a főrendiház személyzeti és gazdasági ügyeiben, valamint készítette el a ház költségvetését és bírálta el a háznagy által készített számadásait.¹³ Az igazoló bizottság ezt a feladatot egészen 1886-ig ellátta, amikor külön gazdasági bizottság került felállításra.¹⁴ A főrendek az igazoló bizottságra többször bíztak a tevékenységéhez kapcsolódó eseti feladatokat is (például 1869-ben a háznagy hatáskörére vonatkozó javaslat elkészítését, 1885 végén az örökös jogú családok nevét becikkelyező törvényjavaslat előzetes tárgyalását, 1909-ben az igazolási eljárásra vonatkozó javaslat elkészítését).¹⁵

A főrendiházban az állandó szakbizottságok az 1865–1868. évi országgyűlés idején jelentek meg. A főrendek 1868 májusában Tomcsányi József főispán indítványára egy-egy kilenctagú (hét rendes és két póttagból álló) bizottságot választott a pénzügyi, a közjogi és törvénykezési, valamint a kereskedelmi és közlekedésügyi témájú törvényjavaslatok előzetes tárgyalására.¹⁶ Tomcsányi indítványát nem a szakmai szempontok érvényesítésével, hanem azzal indokolta, hogy ha minden tárgy ugyanazon bizottság elé kerülne, az túlterhelt lenne.¹⁷ Mintaként szolgálhatott az indítványtevő számára, hogy a képviselőházban 1867-ben létrehoztak egy-egy tartósan működő szakbizottságot a vasutakkal és az állami pénzügyekkel kapcsolatos törvényjavaslatok előzetes tárgyalására.¹⁸ A képviselőházban ekkor még a tagság egészét felölelő osztályok keretében tárgyalás volt jellemző, és csak később vált a bizottsági rendszer uralkodóvá.¹⁹

¹⁰ *Főrendiházi napló*, 1861. 1. kötet, 17–19. 1861. július 15.

¹¹ A reformkorban először az alsótáblán, majd 1843-tól a felsőtáblán is működő naplóbíró bizottság a napló szerkesztését végző királyi táblai jegyzők (ítélőmesterek) munkáját ellenőrizte.

¹² *Főrendiházi napló*, 1861. 1. kötet, 19–20. 1861. június 15.

¹³ Az 1869–1872. évi országgyűlés elején az igazoló bizottság gazdasági tevékenysége mint kialakult szokás került említésre. *Főrendiházi napló*, 1869–1872. 1. kötet, 3–4. 1869. április 24.

¹⁴ *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 31. §

¹⁵ *Főrendiházi napló*, 1869–1872. 1. kötet, 11. 1869. május 1.; *Főrendiházi napló*, 1884–1887. 2. kötet, 40. 1885. december 18.; *Főrendiházi napló*, 1906–1910. 3. kötet, 121–122. 1909. március 3.

¹⁶ Ezek később két-két horvát taggal egészültek ki.

¹⁷ *Főrendiházi napló*, 1865–1868. 1. kötet, 359–360. 1868. május 16., május 18.

¹⁸ Pesti 2002: 202.

¹⁹ A képviselőházi házszabály 1913-ig lehetőséget adott mindkét fajta tárgyalási módra. Az osz-

Míg ott a szakbizottságok rendszere az 1880-as évek végéig fokozatosan bővült, addig a főrendiházban 1868-tól mindvégig az említett háromféle szakbizottság működött. Kezdetben előfordult a nyilvános (plenáris) tárgyalást előkészítő különböző munkaformák vetélkedése. Így 1868-ban nemzetiségi törvényjavaslat kapcsán vita alakult ki arról, hogy annak előkészítő tárgyalását a szakbizottságok, egy különbizottság, vagy zárt ülés keretében maga a főrendiházi plénum. A törvényjavaslatot végül is a három szakbizottság együttesen tárgyalta.²⁰ Az országgyűlés folyamán a főrendiházban (haszonlóan a képviselőházhoz)²¹ működtek eseti, illetve az országgyűlés alatt tartósan fennálló, de a későbbi országgyűléseken már meg nem alakított bizottságok is (vasúti kölcsön, vasúti telekkönyvezés, pénzverés tárgyában). Eseti bizottságok alakítása a későbbi országgyűlések folyamán viszonylag ritkán fordult elő.²²

A három főrendiházi szakbizottság már kezdetektől hármas bizottság néven egyesült formában is működött.²³ Így tárgyalták a tematikailag több bizottságot is érintő törvényjavaslatokat (változó elnöklet alatt).²⁴ Számos esetben olyankor is ide került a törvényjavaslat, ha tartalma ezt nem indokolta. Ennek magyarázata a szakbizottságokba beválasztott főrendek inaktivitása²⁵ és a születési jogon tagok szakképzettségének hiánya volt.²⁶ Ez a tárgyalási forma a főrendiház reformját követően is fennmaradt. 1886 májusában gr. Andrassy Gyula az együttes bizottsági tárgyalás fenntartása mellett azzal érvelt, hogy az lehetőséget ad a tagok szélesebb körű tájékozódására, továbbá a főrendiházban, amely „superrevisionalis fórumnak” tekinthető, azt a célt is szolgálja, hogy „a Ház a nyilvános ülésben meglepetéseknek ne legyen kitéve”.²⁷

tályrendszerről a szakbizottsági rendszerre áttérés folyamatát ismerteteti: Szente 1994: 292–297.; Pesti 2002: 195–211.

²⁰ *Főrendiházi napló*, 1865–1868. 1. kötet, 550. 1868. december 1.

²¹ Pesti 2002: 201.

²² Később „egyetlen ügyes” bizottságok voltak a házszabály revíziójára kiküldött bizottságok, 1908-ban pedig (a képviselőház mintájára) a képviselőválasztásról szóló törvényjavaslat tárgyalására küldtek ki különbizottságot. *Főrendiházi napló*, 1906–1910. 3. kötet, 98. 1908. dec. 21.

²³ Időszakosan előfordult két-két szakbizottság összevonása is.

²⁴ *Főrendiházi napló*, 1865–1868. 1. kötet, 432. 1868. augusztus 11. Az országgyűlés végén, a törvényhozási „hajrában” ugyanakkor előfordult, hogy a hármas bizottság több albizottságra oszlott, és ezek a kisebb fontosságú tárgyakat egymás között felosztva tárgyalták. *Főrendiházi napló*, 1865–1868. 1. kötet, 576. 1868. december 2.

²⁵ Br. Lipthay Béla felszólalása és gr. Cziráky János válasza. *Főrendiházi napló*, 1881–1884. 1. kötet, 36–38. 1881. november 30.

²⁶ Br. Majthényi László felszólalása. *Főrendiházi napló*, 1881–1884. 1. kötet, 221–222. 1882. november 24.

²⁷ *Főrendiházi napló*, 1884–1887. 2. kötet, 205. 1886. május 22.

Több oka is volt annak, hogy a főrendiházban 1868-ban a szakbizottsági rendszer honosodott meg és nyert tartós alkalmazást. A tagság részvétele az üléseken jóval kisebb mértékű volt, mint a képviselőházban, valamennyi főrendiházi tag bevonása az előzetes tárgyalásba osztályok keretében nem lett volna életképes. A főrendiházi tárgyalásra a rendelkezésre álló idő egyébként is kevesebb volt annál, hogy a képviselőházban alkalmazott előkészítő eljáráshoz hasonlóra lehetőség lett volna. Nem is volt szükség azonban ilyesmire, hiszen a főrendiháznak tulajdonított feladat a képviselőházi (előzetes osztály-, központi bizottsági és esetenkénti szakbizottsági tárgyaláson is, majd általános és részletes vitán keresztülment) törvényjavaslat független megfontolása és szükség szerinti mérséklése volt, ehhez pedig a szakbizottságok alkalmas keretnek kínálóztak.

A főrendiházi szakbizottságokkal szemben, amelyeknek véleményező és javaslattevő szerepük volt, más állandó bizottságok a ház belső működését segítették.²⁸ Ezek esetenként vizsgáló és ellenőrző munkát is végeztek: az igazoló, majd a gazdasági bizottság a háznagy által vezetett pénzügyi elszámolás, az először 1870-ben megválasztott mentelmi bizottság a tagok mentelmi jogának felfüggesztésére irányuló bírói és ügyészi megkeresések tekintetében.²⁹ A főrendiházban (a képviselőházzal szemben) politikai jellegű ügy kivizsgálásával megbízott (ad hoc) bizottság választására nem került sor.³⁰

A főrendiházi állandó bizottságok létrejötte hosszú ideig nem képeződött le a házszabályban. A 1848. évi házszabályban szereplő általános előírások nem változtak az 1872. évi házszabály-revízió során.³¹ Csak a főrendiház reformját követő évben, 1886-ban született főrendiházi házszabályban bővült ki a bizottságokra vonatkozó szabályozás. Ekkor került be az állandó bizottságok felsorolása az ügyrendbe. A házszabály a választfelirati bizottság mellett hét állandó bizottságot sorolt fel: az igazoló, a mentelmi, a gazdasági, a naplőhitelesítő bizottságot, továbbá a közjogi és törvénykezési, a pénzügyi és a közgazdasági és közlekedésügyi bizottságot.³² A képviselőházi

²⁸ Az országgyűlési bizottságok feladatköre: 'Országgyűlési bizottság' szócikk. In: Jogi lexikon 1999: 467.

²⁹ A főrendiházi mentelmi bizottságról bővebben: Tóth-Barbalics 2011a: 137–175.

³⁰ A képviselőházi vizsgáló bizottságra lásd Papp Zoltán ellenzéki képviselő gr. Szapáry László fiúmei kormányzóval szembeni vesztegetési vádja nyomán 1903-ban kiküldött bizottságot. Cí-e-ger 2011: 126–149., 179.

³¹ Ekkor még a képviselőházi házszabály is csak szűkszavúan foglalkozott a bizottságokkal.

³² *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 23. § Az ausztriai Urak Háza (Herrenhaus) ekkor hatályos ügyrendje három állandó bizottságot nevezett meg: a politikai ügyek bizottságát (amelynek feladatköréhez tartozott a hosszabb időre vagy igazolatlanul távolmaradó tagokkal szemben követendő eljárásra vonatkozó, valamint a Herrenhaushoz benyújtott kérvényekkel kapcsolatos

hárszabályhoz hasonlóan nem különítette el a szak- és egyéb állandó bizottságokat. Az 1886-ban hatályos képviselőházi ügyrend tizenhárom állandó bizottságot említett név szerint.³³ Ezek egy része a főrendiházban is megtalálható volt (a naplóbíró, a mentelmi, a közlekedésügyi és az igazságügyi bizottság – utóbbi közjogi és törvénykezési bizottság néven). Előfordult, hogy a főrendiházban egyetlen bizottság látta el több képviselőházi bizottság ügykörét (a főrendiházban csak gazdasági bizottság volt, a képviselőházban emellett külön számvizsgáló is, a főrendiházban az állami zárszámadás vizsgálatát a pénzügyi bizottság, a képviselőházban attól különálló bizottság végezte, 1887-től a képviselőházban a közgazdasági ügyeknek önálló bizottsága volt). Számos képviselőházi állandó bizottságnak viszont a főrendiházban nem volt megfelelője (összeférhetetlenségi,³⁴ kérvényi,³⁵ véderő, közoktatásügyi, könyvtári bizottság, 1887-től külön közigazgatási, 1893-tól földművelésügyi bizottság is létezett).

A főrendiházban 1886-ig a bevett eljárás a teljes országgyűlés időtartamára választás volt. 1886-tól a gazdasági és a mentelmi bizottság választása az egész országgyűlés tartamára, a többi bizottság megbízatása egy-egy ülőszakra szólt. A képviselőházi ügyrend szintén az ülőszakonkénti választást írta elő (az igazolási és a bíráló, valamint 1901-ig az összeférhetetlenségi állandó bizottság kivételével). A főrendiházi hárszabály, nyilván a bizottságok megalakulása körüli problémák miatt, külön paragrafust szentelt a bizottsági taggá választásról szóló értesítésnek és a viszszejelzésnek.³⁶ Részletesen szabályozta az igazoló bizottság megválasztását, feladatkörét és eljárását.³⁷ Az új, a főrendiház gazdálkodásának intézésével, illetve felügyeletével megbízott gazdasági bizottságról szóló részben az igazoló bizottság által addig ellátott feladatokat sorolta fel, emellett (hasonlóan a képviselőházi ügyrendhez) elő-

véleményes jelentéstétel), a törvénykezési ügyek bizottságát és a pénzügyi bizottságot. Ugyanakkor lehetővé tette egy-egy ülőszak időtartamára további állandó bizottságok létrehozását. A főrendiházzal szemben az Urak Házában a bizottsági tagságot kötelező volt elfogadni, ez alól csak a ház elé terjesztett nyomós indok esetén vagy akkor kaphatott valaki felmentést, ha megválasztásakor már tagja volt legalább két másik bizottságnak. *Geschäfts-Ordnung des Herren-Hauses*, 1875: 9., 11. §.

³³ *Képviselőházi hárszabályok*, 1878: 98., 120–127. §

³⁴ A főrendiházi tagok összeférhetetlenségét nem szabályozta külön törvény.

³⁵ A főrendiház a kérvényeket kezdetben az igazoló, később a kérvény tárgyának megfelelő bizottsághoz, de leggyakrabban a közjogi és törvénykezési bizottsághoz továbbította véleményadásra.

³⁶ *Főrendiházi hárszabályok*, 1886: 24. §

³⁷ *Főrendiházi hárszabályok*, 1886: 2–3., 5–10. §

írta jegyzőkönyv vezetését.³⁸ A többi állandó bizottságnál nem szerepelt hasonló előírás, munkájukról csak bizottsági jelentések maradtak fenn. A főrendiházi házszabály ezen kívül még a naplőhitelesítő bizottság eljárására vonatkozóan tartalmazott előírásokat.³⁹ A többi bizottság munkáját, hasonlóan a képviselőházi ügyrendhez,⁴⁰ csak kevésbé szabályozta. Általánosságban csak annyit mondott ki, hogy a bizottságok maguk választják elnöküket, jegyzőjüket,⁴¹ kivéve a gazdasági bizottságot, amelynek az elnöke (hasonlóan a képviselőházhoz) a házelnök volt.⁴² Megfigyelhető, hogy a bizottságokban gyakori volt az elnökök, jegyzők ismételt megválasztása. A képviselőházi házszabály kimondta a bizottsági elnök és jegyzők helyettesíthetőségét,⁴³ ez a főrendiházi ügyrendben 1886-ig nem szerepelt, de gyakorlatban érvényesült. Mindkét házszabályban szerepelt a bizottsági előadó intézménye,⁴⁴ a főrendiházban legtöbbször a bizottsági elnök vagy jegyző látta el az előadó feladatát. A főrendiházi házszabály a tárgyak előkészítéséről rendkívül általánosan rendelkezett: a bizottságok „a szükséges adatok és felvilágosítások megszerzése iránt belátásuk szerint intézkednek”.⁴⁵ A képviselőházi ügyrend is csak annyival tartalmazott többet, hogy kimondta, hogy a bizottságok albizottságokra oszolhatnak.⁴⁶ Albizottság kiküldése azonban a főrendiházban is gyakorlat volt.⁴⁷ A két ház hasonlóan szabályozta a miniszterek és megbízottaik a bizottságokban való megjelenését,⁴⁸ a bizottsághoz benyújtott egyé-

³⁸ *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 31. § A képviselőházi házszabályban 1868-tól szerepelt ez az előírás (*Képviselőházi házszabályok*, 1868: 207. § c) 1913-ig.

³⁹ *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 32. §

⁴⁰ Az 1878. évi képviselőházi házszabály csak az összeférhetetlenségi és a mentelmi bizottság eljárását szabályozta részletekbe menően.

⁴¹ Az 1886 előtti házszabályok csak a bizottsági elnöki és az előadói tiszttel nevesítették (*Főrendiházi házszabályok*, 1848: 6. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1872: 6. §), azonban már akkor is léteztek bizottsági jegyzők, a bizottsági jelentéseket az elnökön kívül rendszerint a bizottsági jegyző írta alá.

⁴² *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 225. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 25. §

⁴³ *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 99. §

⁴⁴ *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 139. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 21. §

⁴⁵ *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 26. §

⁴⁶ *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 113. §

⁴⁷ Az 1870-es évek végétől az igazoló bizottságon belül alakított háromfős albizottság látta el a gazdasági teendőket. (*Főrendiházi napló*, 1881–1884. 1. kötet, 12–13. 1881. szeptember 29.; *Főrendiházi napló*, 1884–1887. 1. kötet, 12. 1884. október 13.) A válaszfelirati bizottság 1896-ban megalakulása után azonnal egy háromfős albizottságot küldött ki a válaszfelirat tervezetének előzetes megfogalmazására. (*Főrendiházi napló*, 1896–1901. 1. kötet, 10. 1896. december 1.)

⁴⁸ Első ízben: *Képviselőházi házszabályok*, 1848: 30. §, *Főrendiházi házszabályok*, 1848: 8. §; később: *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 117. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 27. §.

ni indítványok tárgyalását,⁴⁹ a bizottsági javaslat és a különvélemények benyújtását, valamint a bizottsági jelentések napirendre tűzését.⁵⁰ A bizottsági jelentések mind a két házban a benyújtás után legalább három nappal kerülhettek plenáris tárgyalás alá, „rendkívüli eseteket kivéve”.⁵¹ Mindkét házban gyakran éltek a sürgősségi tárgyalás indítványozásának lehetőségével, amelynek révén a jelentés akár azonnal tárgyalás alá vehető volt.⁵² 1886-ban még mindkét ház ügyrendje azt mondta ki, hogy a bizottságok ülései nyilvánosak a tagok számára.⁵³ A képviselőházi házszabály később a mentelmi bizottság üléseit zárttá tette, ugyanakkor jegyzőkönyv készítését és a ház elé terjesztését írta elő.⁵⁴ A főrendiházban nem volt hasonló változás. A képviselőházi házszabály minden állandó bizottság esetében előírta a minimális taglétszámot.⁵⁵ A főrendiház ezt csak az igazoló bizottság esetében határozta meg, 15 főben.⁵⁶ A képviselőházi házszabály előírta, hogy a bizottságok határozatképességéhez a tagok mekkora részének jelenléte szükséges,⁵⁷ és 1875-től azt is, hogy ha a bizottság kétszer egymás után határozatképtelenség, a bizottsági elnök jelentse be a távol maradt tagok nevét a plénumnak, amely helyükre pótválasztással más tagokat választhat.⁵⁸ A főrendiházban nem volt hasonló megkötés, és az is előfordult, hogy 1914 májusában a mentelmi bizottság ülése azért nem volt megtartható, mert azon a bizottság tagjai közül senki sem jelent meg.⁵⁹ Összességében azonban a tételes összehasonlítás nyomán megállapítható (megegyezően Szente Zoltán megállapítását),⁶⁰ hogy az 1886. évi főrendiházi házszabálya a bizottsági rendszer tekintetében alapvetően a képviselőház akkor hatályos ügyrendjének szabályozását követte.

Ismeretes, hogy a képviselőházi szakbizottságoknak politikai jellege és szerepe volt, és hogy ezzel kapcsolatban az ellenzék rendszeresen kifogásolta, hogy a kor-

⁴⁹ *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 104. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 28. §

⁵⁰ *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 113–115. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 29–30. §

⁵¹ *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 115. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 30. §

⁵² *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 105. §; *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 41. §

⁵³ *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 98., 119. §; *Képviselőházi házszabályok*, 1887: 127. §

⁵⁴ *Képviselőházi házszabályok*, 1878: 127., 140. §

⁵⁵ A gazdasági, a véderő, a könyvtári és a mentelmi bizottságnál legalább 7, a naplóbíró bizottságnál legalább 25, a többi bizottságnál legalább 15 fő (*Képviselőházi házszabályok*, 1878: 98. §), 1887-től az első háromnál és a számvizsgáló bizottságnál legalább 9, a naplóbíró bizottságnál legalább 25, a többi bizottságnál legalább 15 fő (*Képviselőházi házszabályok*, 1887: 111. §).

⁵⁶ *Főrendiházi házszabályok*, 1886: 2. §

⁵⁷ 1875-től fele, 1887-től egyharmada. *Képviselőházi házszabályok*, 1875: 114. §; *Képviselőházi házszabályok*, 1887: 123. §

⁵⁸ *Képviselőházi házszabályok*, 1875: 114. §

⁵⁹ MNL OL K 3 61. cs. 1. t. 1914–305.

⁶⁰ Szente 1994: 296.

mánpárti tagok a kormánypárt képviselőházon belüli súlyánál nagyobb arányban kerülnek megválasztásra a bizottságokba.⁶¹ A képviselőházzal ellentétben a főrendiházi naplókban nem találjuk nyomát a bizottsági helyek elosztása körüli politikai konfliktusnak. Ennek oka a főrendiházi pártok hiánya és az ellenzék alacsony létszáma lehetett. 1884 elején gr. Keglevich István a hármas bizottságról megjegyezte, hogy „talán nem mindig a legilletékesebbek választattak be a bizottságba, (*Mozgás.*) hanem talán inkább részben azok, akik Budapesten laknak, és így akiktől meg lehet várni, hogy a leggyakrabban vesznek részt annak tárgyalásaiban és talán *akikről fel lehet tenni, hogy a kormány mellett szavaznak* [kiemelés: T.-B. V.]”.⁶² Egy-két tekintélyes ellenzéki főrend bevétele a szakbizottságokban nem veszélyeztette a bizottsági munka gördülékenységét. A főrendiházban ritkán került sor bizottsági különvélemény benyújtására. Inkább volt jellemző, hogy a bizottságban a többséggel egyet nem értő tagok a plenáris tárgyalás során adták elő ki véleményüket, nyújtottak be egyéni indítványt. Hogy a hármas bizottság összetételére a főrendiház reformját követően is érvényes volt a Keglevich által adott jellemzés, bizonyítja, hogy 1895-ben a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása során a bizottság jelentéseiben ismételten az elfogadás mellett foglalt állást azt követően is, hogy a plenáris ülésen a főrendek többsége elutasította a törvényjavaslatokat. A főrendiházi plénum a bizottsági javaslatnak megfelelően csak a képviselőház és a főrendiház között legutoljára nézeteltérést képező, felekezeten kívülségre vonatkozó paragrafusokat tárgyalta ismét, nem pedig, mint azt a konzervatív főrendek kívánták, általánosságban az egész törvényjavaslatot.⁶³ Ezzel ellentétes irányú eljárás volt megfigyelhető az ausztriai Urak Házában 1882-ben és 1906-ban. Az osztrák kormány mindkét alkalommal a plénum állásfoglalását használta fel a bizottságok ellenzéki állásfoglalásának megváltoztatására.⁶⁴ A két felsőházbeli eljárás közötti különbséget azzal magyarázzuk, hogy az Urak Házában a konzervatív ellenzék nagyobb létszámú és politikailag szervezettebb volt, mint a főrendiházban, így fordulhatott elő, hogy a bizottságokon belül többséggel rendelkezett. A főrendiházban a bizottságok politikai szerepe eddigi kutatásaim alapján csak korlátozott volt. A fent említett, 1895. évi

⁶¹ Pesti 2002: 203–205.

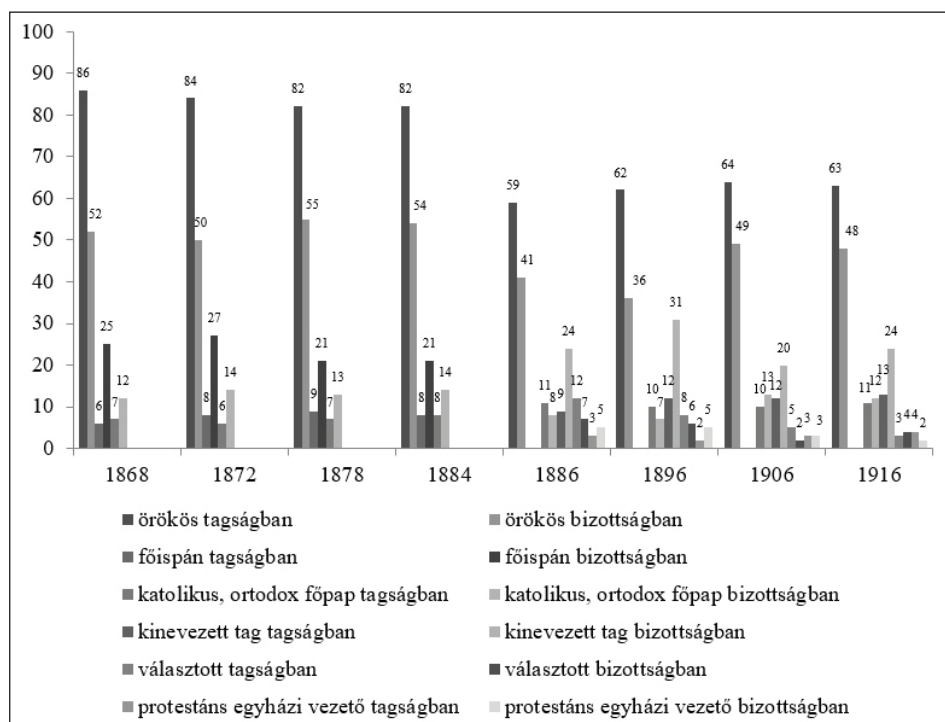
⁶² *Főrendiházi napló*, 1881–1884. 2. kötet, 116. 1884. január 10.

⁶³ *Főrendiházi irományok*, 1892–1896. 15. kötet, 40. 685. szám; *Főrendiházi napló*, 1892–1896. 5. kötet, 143–157. 1895. május 14.

⁶⁴ Miután az Urak Háza 1882-ben az iskolai, 1906-ban a választójogi bizottság a törvényjavaslatot elutasító állásfoglalást hozott, a kormány a császár segítségével biztosította javaslata számára a plénum többségének támogatását. A bizottsági javaslat elutasítása következtében az addigi bizottsági előadó lemondott, helyét az ellenzék és a kormány között kompromisszum létrehozására törekvő bizottsági előadó foglalta el. Stourzh 1965: 95–96.

esetben a hármas bizottság javaslatának megfelelő tárgyalási mód nem volt üggydöntő jelentőségű, csak elősegítette, meggyorsította a törvényjavaslat elfogadását, és a főrendiházi bizottságok politikai szerepére további példát nem találtam.

A bizottságok tagjainak kiválasztásánál már a reformkortól megfigyelhető volt a törekvés arra, hogy a tagok valamennyi kategóriája képviselve legyen.⁶⁵ A bizottsági tagságból azonban eltérő mértékben részesedtek.

1. grafikon: A különböző tagsági jogcímű tagok aránya a főrendiházban és annak bizottságaiban (%)

⁶⁵ 1867 júniusában az igazoló bizottsági pótválasztáskor gr. Károlyi György bizottsági elnök így szólította fel a tagokat a voksolásra: „Két püspök, két főispán és két regalista lesz választandó.” (*Főrendiházi napló*, 1865–1868. 1. kötet, 233. 1867. június 3.) 1868-tól a horvát szászor küldöttei számára a bizottságokban mindig fenntartottak egy-két helyet (megnövelve a bizottságok létszámát). (*Főrendiházi napló*, 1869–1872. 1. kötet, 3–4. 1869. április 24.)

Az 1. grafikon a főrendiház fő tagsági kategóriáihoz (jogcímeihez)⁶⁶ tartozó tagok arányát a teljes tagság létszámához, illetve a bizottsági tagok összlétszámához viszonyítva ábrázolja mintaévekben. Az örökös jogon tagok aránya az 1885. évi főrendiházi reform előtt és után is jóval magasabb volt a teljes tagságban, mint a bizottságokban, szemben a főispánokkal (1885 előtt),⁶⁷ majd a kormány javaslatára a király által kinevezett tagokkal (1885 után),⁶⁸ akiknek aránya a teljes tagságon belül lényegesen alacsonyabb volt, mint a bizottságokban. A vizsgálatra kiválasztott években a főispánok százalékos aránya a bizottságokban kezdetben több mint négyszerese, a későbbiek folyamán is több mint kétszerese volt a teljes tagságon belüli arányuknak, és a kinevezett tagoknál is legalább csaknem kétszeres volt ez a különbség. A magas arányú bizottsági jelenlét ezeknek a kormány befolyásától függő, illetve alapvetően kormányhű személyekből álló tagsági csoportoknak a törvényhozási tárgyak bizottsági tárgyalása során jelentős befolyásra adott lehetőséget. A római katolikus és ortodox főpapok aránya 1885 előtt valamivel magasabb volt a tagságban, mint a bizottságokban, a főrendiházi reform utáni időszakban hozzávetőleg azonos volt. A választott tagok⁶⁹ létszáma a választás egyszeri jellegéből eredően folyamatosan csökkent (a teljes tagságon belüli arányuk a 1886. évi 12 %-ról 1916-ra 3%-ra). Arányuk a bizottságokban a vizsgált években (1916 kivételével) alacsonyabb volt, mint a teljes tagságon belül. Az 1885-től hivataluk révén a főrendiházban tag protestáns egyházi vezetők aránya a teljes és a bizottsági tagságban is 2 % és 5 % között ingadozott.

Az élethossziglan kinevezett tagok intézményének 1885. évi bevezetése elvben lehetőséget kínált a bizottságokban folyó munka szakmaiságának növelésére.⁷⁰ A kinevezett tagok kétharmada volt tagja valamely bizottságnak, minden harmadik-negyedik egyidejűleg több bizottságban is részt vett. Megfigyelhető, hogy a bizottsági választáskor a ház figyelembe vette a tagok foglalkozását: az írók (pl. Gyulai Pál, Rákosi Jenő) többnyire a válszfelirati, a bírók, jogtudósok az igazoló, a mentel-

⁶⁶ Azok a tagsági kategóriák, amelyekbe tartozó főrendek létszáma a mintaévekben meghaladta a főrendiház teljes taglétszámának 2%-át.

⁶⁷ A főrendiházi reformot követően a főispánok nem voltak hivatalból tagjai a főrendiháznak.

⁶⁸ Az 1885. évi VII. törvénycikk 5. §-a lehetővé tette, hogy a király érdemek jutalmazásaként és a főrendiház tekintélyének öregbítésére a minisztertanács javaslatára 1885-ben 30, a későbbiek folyamán az 50 fő eléréséig évente legfeljebb öt személyt élethossziglani főrendiházi taggá nevezzen ki.

⁶⁹ A főrendiház 1885-ben a reformtörvény életbe lépésével a tagsági jog gyakorlásától eleső főrendek közül egyszeri alkalommal 50 főt választott élethossziglani tagságra (1885. évi VII. törvénycikk 25. §). Tóth-Barbalics 2017: 311.

⁷⁰ Tóth-Barbalics 2011b: 728.

mi, valamint a közjogi és törvénykezési bizottságba kerültek (pl. Beöthy Zsigmond, Concha Győző, Daruváry Alajos, Karap Ferenc, Lechner Ágost, Melczér István, Ráth Károly), az üzletemberek (kereskedők és bankárok), valamint közigazdászok a közigazdasági és a pénzügyi bizottságba (pl. id. Chorin Ferenc, Kochmeister Frigyes, Lánczy Leó, id. Luczenbacher Pál, Ormody Vilmos, valamint Carl Wolff). Különösen erőteljes volt az élethossziglani tagok jelenléte a szakbizottságokban, valamint a gazdasági és a naplóbíráló bizottságban. Utóbbi feltehetően összefüggött azzal, hogy a főrendiház üléseit az örökös tagokét meghaladó mértékben látogatták. Az élethossziglan kinevezett tagok részvétele azonban egyedül nem volt elégséges a bizottsági rendszer zökkenőmentes működéséhez.

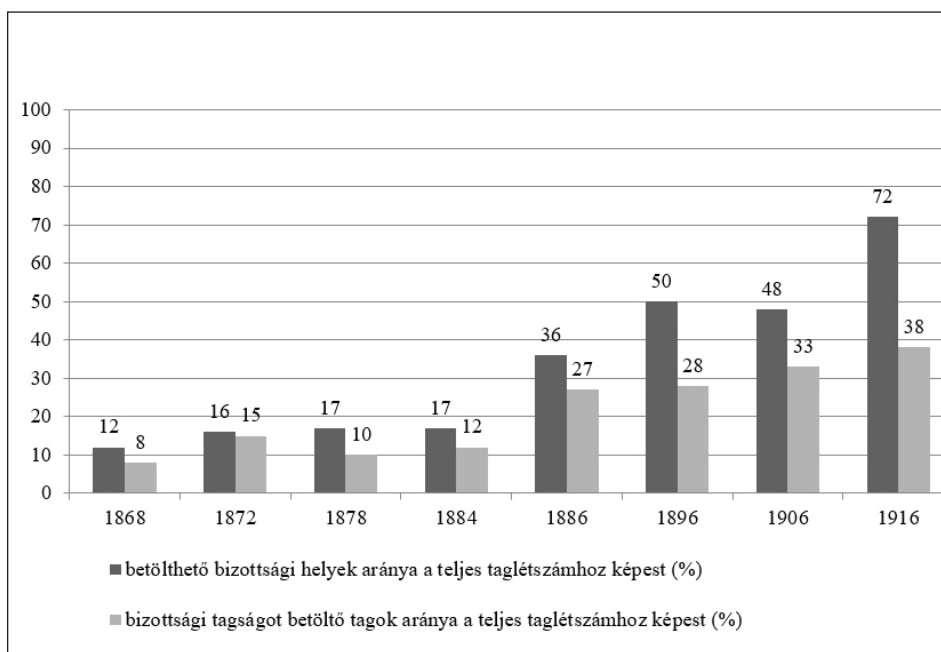
Kérdéses, hogy a bizottsági tagok többsége akár a főrendiház reformja előtt,⁷¹ akár 1885 után ténylegesen részt vett-e a bizottságok munkájában. A bizottsági javaslatot számos esetben egyedül készítette el a bizottsági előadó vagy a bizottságban nem is tag főrendiházi elnöki titkár.⁷² A bizottságoknál megfigyelhető többszöri létszámemelés (az 1860-as évek végén, 1875-ben, a mentelmi bizottságnál 1886-ban, a szakbizottságoknál és a mentelmi bizottságnál 1896-ban, továbbá 1906-ban és az

⁷¹ Az 1880-as évek elején a házelnök a hármas bizottságról is azt állapította meg, hogy „egyik a másikban bízván, gyakran nagyon kevesen jelennek meg a bizottság üléseiben”. Mailáth György házelnök felszólalása. *Főrendiházi napló*, 1881–1884. 1. kötet, 221. 1882. november 24.

⁷² Gaál Jenő, a főrendiház kinevezett tagja 1926-ban egy beszédében felidézte, hogy „a fiatal örökletes főrendi urak” jognak, de nem kötelességnek tekintették a főrendiház tárgyalásain való részvételt, „[k]özülok legnagyobb részük nem készítette el jelentését maga, hanem az elnöki irodától kapta azt, ők csak aláírták”. (Gaál 1932:185.)

A főrendiház hivatali irataiban is találunk arra utalást, hogy a főrendiház elnöki irodájának jelentős szerepe volt a bizottságok működésében. Szerencs János főtktár 1881 végén kelt levele a főrendiházi tagok névjegyzékeinek késedelmes megküldése miatt így szabadkozott Szőgyény-Marich másodelnöknek: „méltóztassék tekintetbe venni, hogy az elnöki, háznagyi, igazolási bizottsági, fegyelmi s a ház hivatalainak vezetése oly annyira elfoglalt [...]”. ([Budapest], 1881. december 23. (Fogalmazvány). MNL OL K 5 2. cs. 1881–179.) Ugyancsak Szerencs 1899 nyarán Latinovits János élethossziglan kinevezett tagnak küldött táviratában felkérte, hogy a mentelmi bizottság néhány nappal későbbi ülésén jelenjen meg, és a postán neki már előzetesen megküldött jelentéstervezetet [!] és a bírósági iratokat hozza magával. ([Budapest], 1899. június 30. (Fogalmazvány). MNL OL K 5 4. cs. 1899–89.) 1901-ben Szerencs nemcsak arról tájékoztatta gr. Csáky Albin főrendiházi alelnököt, hogy milyen törvényjavaslatokat küldött át a képviselőház és mikorra javasolja ezekről a pénzügyi és a közjogi bizottság együttes üléseit, hanem arról is, hogy „a jelentések készek”. (Budapest, 1901. június 15. (Fogalmazvány). MNL OL K 5 4. cs. 1901–75.)

1910-es években)⁷³ is alapvetően a tagok inaktivitásával magyarázható.⁷⁴ A szakbizottságok létszámnövekedése volt a legerőteljesebb: a kezdeti kilencfős létszám az 1910-es évekre megötszöröződött, majd a háború alatt tovább nőtt, esetenként több mint félszázra.⁷⁵

2. grafikon: A bizottsági helyek és az azt betöltő személyek számának aránya a főrendiház teljes taglétszámához viszonyítva (%)

⁷³ A korszak folyamán az igazoló bizottság általában 15 fős, a választfelirati 30, majd 21 fős, a naplóbíráló általában kb. 30 fős, majd 1906-tól 35 fős, a mentelmi 7, 1886-tól 12, 1896-tól 16 fős volt. A szakbizottságok 1868-ban kilenc, 1869-től 15–21, majd 1896-tól 24, 1905-től 35 tagból álltak.

⁷⁴ 1875-ben gr. Zichy-Ferraris Viktor a tagok távolmaradására hivatkozva javasolta a közjogi és törvénykezési bizottság létszámának felemelését. (*Főrendiházi napló*, 1875–1878. 1. kötet, 10. 1875. szeptember 1.) 1886-ban a mentelmi bizottság létszámát hasonló tapasztalat nyomán növelték meg hétről 12 főre. (Br. Sennyey Pál főrendiházi elnök felszólalása. *Főrendiházi napló*, 1884–1887. 2. kötet, 80. 1886. február 15.) 1889-ben gr. Zichy Nándor a „teendő sokaságára” tekintettel kérte a közgazdasági bizottságba kiegészítő tagok választását. *Főrendiházi napló*, 1887–1892. 3. kötet, 29. 1889. november 16.

⁷⁵ 1917-ben a főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságába 58, a pénzügyi bizottságába 54, a közgazdasági és közlekedésügyi bizottságába hatvan tagot választott. *Főrendiházi napló*, 1910–1918. 5. kötet, 8–10. 1917. június 4.

A 2. grafikon a bizottsági helyek, illetve az azt betöltő személyek számának arányát a főrendiház mindenkori taglétszámahoz viszonyítva ábrázolja a mintaévekben. A főrendiházi bizottságok működésének első időszakában a bizottsági helyek számát tekintve a teljes tagság mintegy nyolcadának, majd hatodának volt lehetősége arra, hogy bizottsági tag legyen. Ekkor még kevésbé volt jellemző, hogy ugyanaz a főrend egyidejűleg több bizottságnak is tagja lett volna. A részvételi arány 1886-ban tapasztalható növekedésének magyarázata, hogy a főrendiházi reform során a teljes tagság létszáma mintegy felére csökkent, ugyanakkor a betölthető bizottsági helyek és az azokat betöltő főrendek száma nem változott jelentős mértékben. A következő évtizedekben a bizottságok létszáma emelkedett, de ezzel nem tartott lépést a tagság részvételének növekedése. Jellemzővé vált, hogy miközben a főrendiházi tagok többsége egyetlen bizottságban sem volt tag, ugyanaz a néhány főrend egyidejűleg többnek is tagja volt.⁷⁶

A képviselőházi bizottságok esetében is jelentős létszámnövekedés volt megfigyelhető, de az 1910-es évek elején megjelent az ellentétes törekvés, és ezt követően az állandó bizottságok létszáma csak kivételesen haladta meg a harminc főt.⁷⁷

A parlamenti munka üzemszerűvé válását a képviselőházban az osztályokban történő előkészítő tárgyalásokkal kapcsolatos problémák felszínre kerülését eredményezte (lassúság, szakszerűség hiánya, kormánybefolyás nem biztosítható a kívánt mértékben). Az országgyűlés „törvénygyárrá” válásának kísérőjelenségét, a törvényhozói munka mennyiségének megnövekedését a főrendek is érzékelték, az üléseken egyes (ellenzéki) tagok ismételten kifogásolták a tárgyalásra rendelkezésre álló idő rövidségét, de azután minden maradt a régiben. Felvetődik a kérdés, hogy a bizottsági munka megújítása, reformja vajon megoldást hozhatott volna-e erre a problémára. A főrendeknek számos esetben a tárgyalásra olyan rendkívül kevés idő állt rendelkezésre, hogy a javaslatot semmilyen tárgyalástechnikai újítás házsabálybeli bevezetésével sem lehetett volna szakszerűen és kellő mélységben megtárgyalni. Megoldás legfeljebb az lett volna, ha egyes törvényjavaslatokat a főrendiházban nyújt be a kormány, először a második kamara tárgyalja azokat. Ennek bevezetésére (noha a főrendiház reformja során korlátozott formában felmerült)⁷⁸ viszont egyik

⁷⁶ Ennek egyik kirívó példája, hogy gr. Hadik-Barkóczy Endre 1906-ban a nyolc főrendiházi bizottság közül hatnak volt tagja egyidejűleg.

⁷⁷ A képviselőház 1913-ban gr. Khuen-Héderváry Károly indítványára leszállította a bizottságok létszámát. (*Képviselőházi napló*, 1910–1918. 19. kötet, 5. 1913. május 5.) Ezt követően már nem volt jelentős létszámnövekedés a háború alatt sem, mint azt az 1917. júliusi választás is mutatja: *Képviselőházi napló*, 1910–1918. 36. kötet, 235–236. 1917. július 4.

⁷⁸ A főrendiház reformját célzó, Tisza Kálmán miniszterelnök által 1884-ben az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatban szerepelt, hogy a felsőházban is kezdeményezhető, illetve be-

kormány sem vállalkozott, feltehetően a főrendiháznak a képviselőháznál konzervatívabb jellege, valamint azon általánosan elterjedt felfogás miatt, hogy a nemzet egészének képviseletére a népképviseleti elv alapján szerveződő képviselőház jogosult (a főrendiházban az 1885. évi reform után is az arisztokrácia maradt a meghatározó társadalmi elem).⁷⁹ Tehát míg a képviselőházban megoldást hozott a szakbizottsági tárgyalás általánossá tétele, a főrendiháznak, ahol már eleve bizottságokban folyt az előkészítő tárgyalás, nem volt eszköze az említett probléma megoldására.

Végezetül szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a plenáris üléseken kívüli törvényhozási előkészítő munka további formáját képezték a főrendek szűkebb-tágabb csoportjai által tartott magánértekezletek. Ezekről a zárt ajtók mögött, gyakran egy-egy főrend palotájában tartott tanácskozásokról természetükénél fogva csak igen szórványos adatok állnak rendelkezésre. Az 1880-as évek közepén a főrendiház reformjára vonatkozó törvényjavaslat kapcsán azonban egyértelműen kimutatható ezeknek az értekezleteknek a szerepe.

nyújtható legyen törvényjavaslat a véderő, a pénzügyeket, valamint a közös és közös érdekű ügyeket érintők kivételével. Tíza az országgyűlési munka gyorsításával indokolta az újítást. (*Képviselőházi irományok*, 1884–1887. 1. kötet, 137., 146. 25. szám) A törvényjavaslat előzetes tárgyalására kiküldött képviselőházi bizottság a felsőházban kezdeményezhető ügyek körét a javasolthoz képest szűkíteni kívánta. (*Képviselőházi irományok*, 1884–1887. 4. kötet, 46–47. 65. szám) Az 1885. évi VII. törvénycikk 13. §-a végül kimondta, hogy „a főrendiház jogköre az, ami volt, a kezdeményezésre is marad az eddigi gyakorlat addig, amíg az iránt, hogy mely ügyek legyenek a törvényhozás mindkét házában, s melyek kizárólag a képviselőházban kezdeményezhetők, külön törvény nem intézkedik”.

⁷⁹ Boros–Szabó 1999: 87., 95. (Az idézett fejezet szerzője: Szabó Dániel.)

Fővárosi érdekképviselet a korai dualizmus országgyűlésein*

A korai dualizmus időszaka Buda és Pest magyar fővárossá alakulásának időszaka is volt. Ez nemcsak azt jelentette, hogy itt ülésezett az országgyűlés, és itt volt a kormány és a minisztériumok székhelye: az új főváros speciális jogállását biztosító törvények sora is megszületett. Ebben a tanulmányban azt vizsgálom meg, hogy ezeknek a törvényeknek a képviselőházi vitáin észlelhető-e nyoma a fővárosi vagy városrészi érdekképviseletnek. Ehhez a vitákban részt vett, fővárosi mandátumot birtokló, vagy valamilyen módon a fővároshoz kötődő képviselők hozzászólásait tekintem át.

Az új főváros speciális jogállását elsősorban a Fővárosi Közmunkák Tanácsát felállító 1870. évi X. törvénycikk¹, az egyesített Budapestet létrehozó 1872. évi XXXVI. törvénycikk², valamint a fővárosi rendőrség működését szabályozó 1881. évi XXI. törvénycikk³ határozta meg. Másrészt két törvény is született a korszakban a fővárosi országgyűlési választókerületi beosztásról: az 1875. évi II. törvénycikk⁴ bevallottan csak ideiglenesen rendezte a kérdést, a véglegesnek szánt beosztást pedig az 1877. évi XI. törvénycikk⁵ állapította meg. A fővárosi érdekképviselet jelenlétét a képviselőházban e törvénycikkek vitái alapján tekintem át, a választókerületi beosztással kapcsolatos törvényjavaslatok vitáit a városrészi érdekképviselet esetleges jelenléte miatt vontam be a vizsgálatba.

* A tanulmány a K 112 429 számú NKIFH-kutatás támogatásával készült (A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése, vezető kutató: Pap József).

¹ 1870. évi X. törvénycikk a Duna-folyamnak a főváros mellett szabályozásáról s a forgalom és közlekedés érdekében Buda-Pesten létesítendő egyéb közmunkák költségeinek fedezéséről és e közmunkák végrehajtási közegeiről. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa működését bemutatja: Siklóssy 1931, Déry 1995.

² 1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről. A törvény által felállított önkormányzatiságot elemzi: Egyed 1936.

³ 1881. évi XXI. törvénycikk a Budapest-fővárosi rendőrségről.

⁴ 1875. évi II. törvénycikk az 1848. évi V. törvénycikk 5. § A) pontja némely tételeinek módosításáról.

⁵ 1877. évi XI. törvénycikk Budapest fővárosban az országgyűlési képviselőválasztókerületek számáról, új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről.

Hogyan definiálható a fővárosi vagy a városrészi érdekképviselet? Másutt már áttekintettem azt, hogy fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában a helyi vagy az országos politikai elitből érkeztek-e.⁶ Ebből a szempontból a korszak fővárosi képviselőválasztásai a választásokon elindult jelöltek vizsgálata alapján alapvetően két periódusra tagolhatóak. 1865-ben és 1869-ben még jellemzőbb volt az országos, a „nagypolitika” elvárásai szerinti jelöltállítás, tehát a kiegyezést támogató és az azt elutasító erők egyértelműen elhatárolható fellépése. A korai választásokon (azaz 1865-ben és 1869-ben) a városrészi érdekek artikulálására alkalmas jelöltekkel jellemzően még nem találkozunk. Az országos politikai elitbe nem tartozó jelöltek ekkor még Buda, illetve Pest városvezetésének, gazdasági életének krémjét alkotják. A rendszer stabilizálódásával azonban egyre inkább más szempontok is előtérbe kerültek. Mind többször léptek fel olyan jelöltek, akik alkalmasak voltak különös érdekek, elsősorban a városrészek vagy egyes foglalkozási-gazdasági érdekcsoportok részérdekeinek artikulálására. A helyi vagy az országos elithez tartozás azonban nem mindig könnyen elválasztható. Az 1869 és 1875 között minden alkalommal a budai II. kerületben mandátumhoz jutó Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere a város első emberének számított a korban. Őt lehetne városrészi érdekek képviselőjének tekinteni, de a választópolgárság ezt mégsem így látta. A városrészi, illetve egyesületi partikularitások megerősödését ugyanis éppen az jelzi, hogy Házmán 1878-ban vereséget szenvedett választókerületében a csak helyben ismert Kerntler Ferencről. Házmán esetét az sem teszi egyértelművé, hogy ő 1848–49-ben országos jelentőségű pozíciókat töltött be, a Batthyány-kormányban belügyi osztályigazgatóként, majd a Szemere-kormány külügyi osztályfőnökeként,⁷ illetve a koronázási ékszerek Orsova melletti elásásakor.⁸ Hasonló példa Podmaniczky Frigyes esete, aki pesti születése és Budapest fejlődésére koncentrált tevékenysége mellett sem tekinthető csupán a helyi érdekek képviselőjének, hiszen többször is nem a fővárosban választották meg képviselőnek, később, 1889-től pedig a kormánypárt, azaz a Szabadelvű Párt országos elnöke volt.

A városrészi érdekképviseletnek más fórumokon voltak hagyományai a korszakban. Így a fővárosi közgyűlésen belül a törésvonalak nem feltétlenül az országos pártok mentén, sokkal inkább a kerületi érdekérvényesítő csoportok között húzódtak.⁹ A helyi politika világát jól ismerő Rákosi Jenő például így fogalmazott:

⁶ Gerhard 2019: 108–120.

⁷ Czaga 1997: 61, 69.

⁸ Czaga 1997: 73.

⁹ Például Sipos 1996, Horváth 2010.

„Magán a városházán a képviselőtestület nem oszlik egymással szemben álló elvi pártokra; ott azok mellett, a kik a fővárost, mint egységes egészet, sőt mint egy ország középpontját és fejét magasabb szempontból ítélik meg, leginkább kerületi csoportok vannak, melyek a közgyűléseken külön kerületi érdekeiket iparkodnak előmozdítani.”¹⁰

Horváth J. András mutatta ki, hogy a korabeli Budapesten erős maradt a városrészi érdekvérvényesítés, sőt a várost irányító testületekben ez volt a politikai csoportkohézió egyik fő iránya.¹¹ Nagyobb, több kerületen átívelő összefogásról (például belső és külső kerületek szembenállásáról) azonban Horváth szerint nem lehet beszélni, leszámítva a részben a korábbi önkormányzati elkülönülést tovább vivő, de egyúttal minden más városrészi kötődésnél is erőteljesebb szembenállást a Duna bal és jobb partja között. A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy a fővárosi, illetve a városrészi érdekképviselet hogyan jelent meg a képviselőházban az adott törvények meghozatala kapcsán zajló vitákban.

A fővárosi közmunkák tanácsának felállítása

A kiegyezés nyomán felálló Andrássy-kormány hamar felismerte a fővárosi viszonyok rendezésének szükségességét. A törvényalkotásban is rögtön megjelent ez a törekvés: a házadóról szóló 1868. évi XXII. törvény adómentességet biztosított az új épületek építtetőinek „Buda-Pesten”, a Buda és Pest városok területén az ingatlankisajátításokat szabályozta az 1868. évi LVI. törvény, míg az 1868. évi LVII. törvény Pest város számára adómentességet biztosított a halaszthatatlan középítkezések miatt felveendő kölcsönre. E törvények megszületését 1870 tavaszán és nyarán újabb kodifikációs hullám követte, ekkor tárgyalta meg az országgyűlés a Fővárosi Közmunkák Tanácsát felállító 1870. évi X. törvényt, a dunaparti rakparton építendő házak adómentességét biztosító 1870. évi XXII. törvényt, a Lánchíd állami megváltását biztosító 1870. évi XXX. törvényt, valamint a kiépítendő Sugár út költségeinek fedezéséről szóló 1870. évi LX. törvényt.¹² Noha a városeyesítés ekkor még nem következett be, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa felállításával egy hosszú évtizedekig sikeres városfejlesztési stratégia alapjait már ekkor sikerült lerakni. „A parlamenti vitában kifogásolták, hogy a később egyesítendő főváros majdani joghatóságát sérti a független városrendezési hatóság alapítása, meglepetést keltett a városrendezésre

¹⁰ Rákosi 1893: 191–192.

¹¹ Horváth 2010: 138–150.

¹² Déry 1995: 78, 80.

és építésre szánt összeg hazai viszonyok között szokatlan nagysága és bianco-csekk jellege is. A vitában Deák tekintélye döntött.”¹³

A törvényjavaslat vitája során az először hozzászóló szélbali Irányi Dániel máris az állam túlzó beavatkozását kárhoztatta az egyesítendő fővárosok önkormányzatiságának kárára. Elismerte, hogy az olyan feladatok, mint az árvíz elleni védekezés, a Lánchíd megváltása, illetve a rakpart, a kikötők és a közraktárak építése országos feladat, így a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörébe tartozhat. Úgy vélte azonban, hogy a törvényjavaslat olyan ügyeket is a felállítandó testület hatáskörébe utal, amelyeknek csak helyi vonatkozása van, ezáltal pedig csorbul az önkormányzatiság:

„[...] lehetetlen, hogy ugyanily természetűeknek mondjam pl. a fővárosok utczáinak kövezését, világítását, és köztéreneinek elnevezését, a mi szintén ugyane törvényjavaslatban az ott érintett közmunkák tanácsának föladatává tétetik. Vannak, t. ház, utak, a melyek igenis országos érdekekkel bírnak, tehát melyeknek kell, hogy az állam bizonyos mértékben úgy megépítéséhez, mint föntartásához hozzájáruljon; ezek azon utak, melyek az országutaknak természetes folytatásai. De kérdem, az: hogy a kalap- vagy szarka-utca jól vagy roszul van-e kövezve, világítva, – vagy így, a vagy amúgy elnevezve: nevezhető-e országos érdekűnek? Én azt gondolom, hogy nem. [...] Különben ha önök országos érdeket látnak abban, hogy egyik, vagy másik utca vagy mulatóhely így, vagy amúgy neveztessek, bizonyosan sokkal nagyobb joggal fogják majd azt követelni: hogy a rendőrséget is az önök, a kormány kezébe adja a törvényhozás. (*Fölkiáltások a jobb oldalon: Természetesen!*) Ugy látszik, sejtelmem nem csalt, (*Fölkiáltások jobbról: Nem!*) és akkor azt kérdem: mi marad meg a fővárosnak a municzipális jogokból? (*Derűlttség.*) mi marad egyéb, mint a katonaállítás, és az engedelmesség drága dicsősége.”¹⁴

Emellett Irányi a pesti városvezetésnek a törvényjavaslat iránt tanúsított pozitív hozzáállását is kárhoztatta, kijelentve, hogy pesti lakosként úgy véli, a városvezetés helytelenül képviseli a választókat, ha jogairól ily könnyedén lemond. Irányi azt azonban méltányosnak tartotta, hogy a fővárosok az országos érdekű feladatok terheiben részt vállaljanak. Ezzel az álláspontjával nem volt egyedül: Deák már említett felszólalását követően egyes képviselők hasonló szellemben kezdték el támadni a törvényjavaslatot. Vukovics Sebő bácsi, Berzenczey László marosvásárhelyi, Sztaneszku Ödön Arad vármegyei és Csanády Sándor berettyóújfalui képviselő egyaránt elnevezte, hogy az egész ország hozzájáruljon a Lánchíd megváltásához, illetve a rak-

¹³ Déry 1995: 80.

¹⁴ *Képviselőházi napló*, 1869–1872. 7. kötet, 369. 1870. április 6.

part, a dokkok és az árvízi védművek építéséhez. Végül Házmán Ferenc védte meg a vitában a fővárosi érdekeket, rámutatva arra, hogy Buda, Pest és Óbuda lakossága zokszó nélkül vette ki részét mind az őt közvetlenül nem érintő földtehermentesítés, mind a vasúthálózatot decentralizáló, azaz épp a fővárost elkerülő vasútvonalak építésének finanszírozásából. A munkák költségeit pedig az eredeti elképzelések szerint szabályozták a végül elfogadott törvénytövegeben.

A fővárosi törvény vitája

1872. november 26-án kezdődött meg a képviselőházban a fővárosok helyzetének rendezéséről, az egyesített Budapest létrehozásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása. A törvényjavaslat képviselőház elé kerülését hosszú vita előzte meg. Mind Buda, mind Pest képviselő-testülete a kiegyezés után aktuálissá váló városegyesítés ellen érveket felsorakoztató beadványokban fogalmazta meg aggodalmait.¹⁵ Pest, Buda és Óbuda városvezetői egyaránt attól tartottak, hogy településüket hátrányosan fogja érinteni az egyesítés. Pest közgyűlése határozatban is kimondta, hogy az egyesülés „legalább ártalmatlan” legyen Pest városára nézve, és azt az óhaját fejezte ki, hogy „[k]éressenek országgyűlési követeink is, hogy szükség esetében nézeteinket az országgyűlésen ezen irányban érvényesíteni méltóztassanak”.¹⁶ Szabó Dániel ebben az 1848 előtti, követutasításos rendi képviselő hagyományait vélte felfedezni: a városi közgyűlés a pesti képviselő nem a nemzet, hanem az őket megválasztó város küldötteinek tekintette.¹⁷ A városatyáknak azt ugyan sikerült elérniük, hogy az 1870. évi XLII. törvénycikk, azaz a törvényhatósági törvény ne vonatkozzon a majdani egyesített fővárosra, de továbbra is aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy a virilizmus felmerült bevezetése a polgárság érdekérvényesítési lehetőségeit, míg a főispáni intézmény az új főváros autonómiáját fogja aláásni.¹⁸

1871. március 9-én Tóth Vilmos belügyminiszter a fővárosi törvényt előkészítő ankétot hívott össze. Erre a belügyminiszter Andorffy Károlyt, Busbach Pétert, Csengery Antalt, Fuchs Rudolfot, Gamperl Alajost, Gerlóczy Károlyt, Havas Ignácot, Havas Sándort, Házmán Ferencet, Királyi Pált, Manó Istvánt, Ország Sándort, Ráth Pétert, Ribáry Józsefet, Steiger Gyulát, Szentkirályi Mór, Széher Mihályt, Ta-

¹⁵ Ezeket összegyűjtötte: Gárdonyi 1913.

¹⁶ 1868. december 9. Pestvárosi közgyűlési határozat a fővárosok egyesítésének tárgyalása ügyében. Gárdonyi 1913: 6.

¹⁷ Szabó 1998: 35.

¹⁸ Szente 1993: 494.

vaszy Endrét, Ullmann Károlyt, Wahrmann Mórt és Vecsey Sándort hívta meg.¹⁹ Az első ülést március 15-én tartották meg, majd további ülésekre, illetve albizottságok létrejöttére is sor került.²⁰ Az ankét végére nemcsak a virilizmus bevezetése és a fővárosi „főispán” kérdése maradt még nyitott, hanem a fővárosi rendőrség államosítása is. Magát az egyesítést ekkorra már kénytelenek voltak tudomásul venni a városok, az ő álláspontjuk diadalmaskodott viszont a tisztviselők közgyűlési szavazati joga kapcsán: illet ettől fogva a főpolgármesteren és a tanácsnokokon kívül csak a hét fő tisztviselőnek szántak.

Az ezután elkészült törvényjavaslat képviselőházi vitája során az egyesített főváros létrehozásának szükségességét már senki sem vitatta, így a viták a még rendezetlen kérdések körül forogtak. Leginkább a Budapest önkormányzatiságának legfőbb letéteményeseként felállítandó testület, a törvényhatósági bizottság összetétele kapcsán jelentek meg igencsak eltérő álláspontok. Az indulatok elsősorban a törvényjavaslat által Budapesten is bevezetni kívánt virilizmus intézménye körül csaptak fel. Hasonló viták nyomán a virilizmus intézményét a többi törvényhatóság esetében az 1870. évi XLII. törvénycikk, míg a községekben (ide értve a rendezett tanácsú városokat is) az 1871. évi XVIII. törvénycikk vezette be. A fővárosról szóló törvényjavaslattal ellentétben mindkét törvény a nyers virilizmust vezette be: a törvényhatósági bizottságok, illetve községek esetében a képviselő-testületek tagságának felét a legtöbb egyenes államadót fizetők alkották. A fővárosról szóló, a Belügyminisztérium által előterjesztett törvényjavaslat ehhez képest annyi változást tartalmazott, hogy itt a 400 fős törvényhatósági bizottság felét az 1200 legtöbb egyenes államadót fizetők választották volna maguk közül.

Először Molnár György vitatta a virilizmus bevezetésének létjogosultságát, arra hivatkozva, hogy még a javaslat potenciális haszonélvezői is ellenzik azt:

„Mondám, hogy a fővárosi bizottság megalkotásának módjára nézve egyik főirányzó: magoknak a legközelebb érdekletteknek kívánalma. [...] E kérvény nagy fontosságot nyer az által, aki ezt benyújtotta, s azon indokolás által, melylyel a benyújtó azt bevezette.

¹⁹ Gárdonyi 1913: 119–120. Gárdonyi Albert Steiner Gyulát említ, de nyilván Steiger Gyuláról van szó.

²⁰ Az ankétról és utóéletéről lásd még: Buzinkay 1998: 67, Gárdonyi 1913: XIV, Vörös 1973: 90–95, Vörös 1978: 311. Vörös Károly és Buzinkay Géza pontatlanul adja meg az első, március 15-ei ülés időpontját.

Hiszen annak benyújtója Wahrmann képviselő ur, Pestváros – vagyonra s tán intelligentiára nézve is legkitűnőbb – kerületének, a szép és büszke Lipótvárosnak választotta.

Midőn tehát ő nyilvánítja, hogy azon kérelmezők a legilletékesebbek e kérdésben: ez által constatálva lett, hogy éppen azok, kik közül nagy valószínűséggel legtöbben jutnának be a főváros bizottságába a legnagyobb adót fizetők sorából, magok azt kívánják, hogy Pestre nézve a tiszta és valódi képviselői rendszer meg ne csonkíttassék. (*Élénk helyeslés a bal oldalon és a jobb oldal néhány padjáról.*)²¹

Hasonlóan érvelt a Deák-párti, a pesti Terézvárost képviselő Radocza János is, aki módosító indítványt is előterjesztett, amely szerint mind a 400 törvényhatósági bizottsági tagot közvetlenül választották volna a választók:

„A virilis intézmény a fővárosban nem hogy rokonszenven, hanem általános ellenszenven találkozik. (*Helyeslés bal felől.*) Közvetlen tapasztalásból mondhatom, hogy oly egyének is, kik vagyonuknál fogva a virilisek közt első sorban foglalnak helyet, helytelenítőleg nyilatkoztak felette, és nem egy tekintélyes polgárt tudnék megnevezni, ki a virilis jogcimen a fővárosi bizottság keblében nem foglalna helyet.”²²

Az ekkor még a Balközéphez tartozó Podmaniczky Frigyes, érzékelve az ellenkezést a virilizmus intézményével szemben, áthidaló megoldásként nem a vagyoni, hanem a műveltségi elit nagyobb súlyát biztosító törvényhatósági bizottsági összetételre tett az alábbi szöveg formájában javaslatot:

„A bizottsági tagok közül 350-et a választó polgárok kerületekként szabadon választanak, 50-et a már így megválasztott bizottsági tagok a szakférfiak közül választanak, még pedig 10-et a jogtudósok, 10-et az orvostudorok, 10-et a műszaki szakemberek, 10-et a közoktatás, 10-et az ipar és kereskedelem és a pénzügy kitűnőségei közül.”²³

Szintén a Balközépből az ekkor még Pozsonyban, de 1875-ben majd a pesti Terézvárosban megválasztott Horn Ede felszólalásában ezt a javaslatot szintén elutasította, és amellet, hogy ő is elismételte, hogy a főváros lakossága ellenzi a virilizmus intézményének bevezetését, mégis éppen Budapest tekintetében valamivel megengedőbb álláspontra helyezkedett:

²¹ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 100. 1872. november 27.

²² *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 103. 1872. november 27.

²³ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 104. 1872. november 27.

„[K]ezdetben egyszerűen át akarták vinni a fővárosba a köztörvényhatósági és községi törvényekből a tiszta virilis intézményt, azaz, hogy a 200 legtöbb adófizető képezze Buda-Pest bizottságának egyik felét.

A második kiadásban ezt már félre tették és az volt javaslatba hozva, hogy a 1200 legtöbb adófizetők magok közül fogják választani a bizottság egyik felét; most még tovább mennek és azt indítványozzák, hogy az egész választótestület válassza a 200 legtöbb adófizetőt.

Ebből világosan látszik, hogy a tisztelt kormány és a tisztelt jobboldal meggyőződése már nagyon meggyengült a virilismus hasznossága és szüksége iránt. [...] Olvastam ugyan a kormány javaslatának és a központi bizottság jelentésének indokolásában, hallottam itt is, hogy a virilis intézmény hasznos és szükséges itt is, ott is, csakhogy a fővárosban szelídebb alakban, homeopathicusabb adagban kell alkalmazni.

Bocsánatot kérek, ezt nem fogadhatom el és e tekintetben teljesen eltérek Pest Terézváros tisztelt képviselőjének nézetétől, midőn azt akarja kimutatni, hogy még akkor is, ha az országra nézve többé kevesbbé hasznos és elfogadható volna a virilismus: a fővárosra a helyi viszonyok miatt semmikép sem lehet azt alkalmazni. Én ellenkező meggyőződésben vagyok; ha a virilis intézménynek volna valamely létjoga, jogosultsága: akkor éppen a fővárosban kellene azt a legszigorúbb értelemben és a legtagasabb határok közt alkalmazni.

Míg a kisebb városokban és a megyékben a lakosság majdnem állandó és mindig ugyanaz marad, a fővárosi lakosság örökös hullámmásban van, majdnem évről évre be- és kivándorlások által változik; szükséges tehát a bizottságban a virilismus intézménye által, az állandóság képviselői által, ellensúlyozni amaz örökös hullámmás hátrányait, veszélyeit. A fővárosok népessége rendesen a demokratikus, a forradalmi, sőt néha a demagogicus irány felé hajlik; szükséges tehát ennek kellő ellensúlyozására a conservatív elem számára helyet és befolyást biztosítani a fővárosi képviselőtestületben. A fővárosban a bevételek és kiadások nemcsak arithmeticus, de geometricus arányban túlhaladják a többi városok költségeit; szükséges tehát, hogy a vagyonosabb és az üzleteit jobban ismerő elemeknek nagy befolyás biztosítsák a képviselőtestületben.”²⁴

A Deák-párti Steiger Gyula hozzászólásában szintén a legnagyobb fővárosi adózók sajátos természetére hívta fel a figyelmet:

²⁴ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 105–106. 1872. november 27.

„[A]zt értem, ha azt mondják, hogy vidéken a vagyon, a földbirtok egy bizonyos stabilis értéket, intelligentiát, befolyást feltételez; de ne méltóztassanak elfelejteni, hogy a fővárosban a vagyon egészen más természetű. Méltóztatnak tudni, nem kell hosszasan indokolnom, hogy mostani időben a telkek rendkívül emelkedett ára és a ház speculációk folytán nagyobb adózások éretnek el; ezek azok, melyek az adólajstromban folytonosan változást eredményeznek. Itt tehát a vagyon minden pillanatban fluctualis. [...] De, t. ház, igen hibásnak tartanám azon felfogást, hogy a megyékben felállított és talán meg lehet az ottani viszonyok szerint, – melyeket nem ismerek – helyes virilis intézményt (*Közbeszólások bal felől: Ott sem helyes!*) stabilitást, föntartási elemet képez; de tévednének azok, kik azt hinnék, hogy Pesten is így áll a dolog.

Tisztelt ház! megvallom nyíltan, hogy a virilis intézmény behozatalát a fővárosba azon okokból, melyek vidéken azt alkalmassá tették, épen károsnak tartom. Épen az ellenkező eredményt fogjuk azzal elérni, mint a melyet a megyékben elérni kívántak. Mert kérdelem, miért hozatott be a virilis intézmény? [...] Behozatott azért, hogy nemzetiségünket, hogy a vagyont, az intelligentiának befolyását biztosítsa. De ha ezen feltevésből indulnánk ki Pestre nézve: akkor ezen elv keresztülvitelével épen az az ellenkező éretnek el. Nem akarom ugyan azt állítani, hogy a legtöbb adót fizetők mindnyájan vagy legalább azok legnagyobb része nem volnának nemzeti irányúak, nem képviselnék az intelligentiát; de épen azon ok, melyet előadni szerencsém volt, t. i. hogy a vagyon fluctualis, a legnagyobb adót fizetőség esetleg, véletlen körülmény folytán állott be, már maga igazolja, hogy itt a fővárosban ez elv keresztülvitelével sem a nemzeti irányra, sem az intelligenciára, épen a vagyon természete folytán számítani nem lehetne. De tovább megyek, azt állítom, és lesz szerencsém számokkal kitüntetni, hogy nálunk ez elv keresztülvitele esetére azok, kik az adólajstromba mint legnagyobb adófizetők vannak bevezetve, nem is a legnagyobb adót fizetők [...]”.²⁵

A vita későbbi szakaszában Hoffmann Pál, Deák-párti létére, szintén a virilizmus bevezetése ellen szólalt fel. Szerinte a javaslat nem is virilizmus, hiszen a kétszáz megválasztott ember nem önmagát képviseli, mint egy rendes virilis, hanem azt az ezerkétszázat, akik megválasztották (a Belügyminisztérium javaslata szerint – szemben a végül szentesített szövegváltozattal – még nem a választók, hanem az ezerkétszáz legtöbb adót fizető adózó választott volna saját soraiból kétszáz törvényhatósági bizottsági tagot²⁶). Szerinte Podmaniczky javaslata másvalaki keze munkája:

²⁵ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 108. 1872. november 27.

²⁶ *Képviselőházi irományok*, 1872–1875. 2. kötet, 57.

„[...] e javaslat oly férfiú keze nyomait viseli magán, – nyíltan megmondom, Schwarcz Gyula képviselő úrét, – ki ugyan termékeny az eszmék megpendítésében, de az eszméket felületesen veti oda és épen ezen felületes odavetés által sokkal többet árt az ügynek. (*Zaj, derűlttség. Schwarcz Gyula közbeszóla: Ez személyeskedés. Ezt nem tudja bebizonyítani; tessék példát felhozni! Helyeslés jobbfelől.*)”²⁷

A megtámadott, ekkor még baloldali Schwarcz Gyula letagadta, hogy köze lenne Podmaniczky javaslatához, mégis megvédte azt. Ezt követően kijelentette, hogy ellenzi a teljes közvetlen választójogot, mivel az szerinte az önkormányzatiság ellen hat. Példaként a közvetlenül választott addigi budai és pesti képviselő-testületet hozta fel, amelynek tevékenysége nyomán szerinte az európai fővárosok közül a magyar sok szempontból az utolsó helyen áll. A teljesen közvetlen választás helyett azt az alternatívát fogalmazta meg, hogy a törvényhatósági bizottságnak egyik felét a választók összessége, a másik felét pedig a választók egy szűkebb köre válassza. Utóbbiak a következők lennének: az Országgyűlés, a Magyar Tudományos Akadémia, a budapesti iskolatanács, az iskolaszékek vagy az ipari és kereskedelmi kamara tagjai; illetve a doktorok, okleveles ügyvédek, orvosok, mérnökök, építészek, felsőbb gazdasági tanintézeti, okleveles vagy nyilvános tanárok, és a községi elemi tanítók. A korábbi képviselő-testületek munkájának Schwarcz általi leminősítése kapcsán viszont a Deák-párti Tavasz Endre háborodott fel:

„Távol van tőlem, tisztelt ház, hogy talán a mostani pesti képviselő-testületet védjem. Magam is elégszer emeltem ellene panaszt. De azon vádak rajta száradni nem engedhetem, miket Schwarcz képviselő ur emelt, melyek épen azt mutatják, hogy semmi ismerettel nem bir azokról, mik Pesten történnek. [...] Ő egy nyolczadrészt akar a pesti képviselőségben a műveltebb elemekből. Biztosíthatom, hogy a jelenlegi képviselő-testületnek több mind harmada, több mint 100 tag oly egyénekből áll, melyenkből csak 50-et óhajt.

Engedje meg a tisztelt ház, hogy kérdezzem őt, összehasonlította-e Pestvárosát ezelőtt 5–6 évvel, midőn ezen képviselő-testület állott az adminisztráció élére, bármely európai várossal? és ha igen, hasonlítsa össze most Pest jelenleg, miveltségi állapotát az akkorival, hogy lássa, mennyire haladt azóta és akkor kérdem a tisztelt képviselő urat: van-e oka itt az országházban, az ország színe előtt vádat emelni Pest és Pestvárosának mostani képviselőtestülete ellen. [...] Azt mondja a képviselő ur. mit tett Pestvárosa a közmivelődésre? merem mondani, alkalmasint többet, mint amennyit az országgyűlés jónak látott megszavazni az egész ország-

²⁷ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 119. 1872. november 28.

nak. Pest városa elemi iskolák építésére egy millió forintot szavazott meg öt év alatt. Sohasem kérhetek semmit, akár a kormány, akár egyesek, akár testületek a közoktatásra, mit az első gyűlésen minden gondolkodás nélkül meg nem szavazott volna Pestvárosa. (*Közbeszólások: Igaz! Ugy van!*)

Bármily vád illetheti tehát Pest városát, illetheti inkább a hazaárulás is, mint az, hogy Pest városa nem tett eleget a közművelődésre [...] egyenesen kimondom, hogy azon választási mód, melyet a központi bizottság előterjesztett, Pest városának nagy részét, mondhatnám túlnyomó részét, ki fogja elégíteni [...] minél fogva én a központi bizottság javaslatára szavazok. (*Éljenzés jobb felől!*)”²⁸

A Balközéphez tartozó Mátyus Arisztid is megvédte a Schwarcz Gyula által kritikával illetett fővárosi képviselő-testületeket. A virilizmus kérdésében pedig a következő álláspontra helyezkedett:

„[...] a központi bizottság előadója [...] azt mondotta, hogy a központi bizottság leginkább azért fogadta el ezen intézményt Pest városára nézve, mert összhangzásba akarta hozni a szóban forgó törvényjavaslatot a törvényhatósági törvénnyel, ahelyett, hogy kellően, alaposan Pest városának viszonyaira helyesen alkalmazva bizonyította volna be annak szükséges voltát, hogy ezen intézmény a fővárosban életbe léptetessék.

Ezen intézmény, uraim! a fővárosban a magyar culturának határozott ellen-sége.”²⁹

Mátyus Arisztid attól tartott ugyanis, hogy a virilizmus révén „a tisztán világpolgári érzékkel, de magyar hazafias érzékkel nem bíró”, „a magyar cultura jellegét magán nem viselő” vagyonok birtokosai fognak túlsúlyra jutni a budapesti törvényhatósági bizottságban. Schwarcz Gyula viszontválaszában hiányolta a budai és pesti képviselő-testület munkáját megvédő hozzászólásokból az adatokat.

A szintén a Balközéphez tartozó Jókai Mór volt az első a vita során, aki hozzászólásában a városrészek közötti érdekkülönbségek létezését hangsúlyozta:

„A népképviseletnek legnagyobb ellensége az érdekképviselet, de minden érdekképviselet között a közügyre nézve a leggonoszabb az, melyet particularis érdeknek és képviseletnek nevezünk.

²⁸ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 135–136. 1872. november 28.

²⁹ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 137. 1872. november 28.

Méltóztassanak a dolgot figyelemmel megvizsgálni. Buda-Pest és Ó-Buda egyesítésében annyi particularis érdek merül fel, hogy azokat okosan kiegyeztetni valóban államférfiúi feladat. [...] És most, uraim, a törvénynek ezen pontjával, mely a virilismusról szól: beválthatja-e a törvényhozás azon ígéretet, hogy a feláldozott particularis érdekeket egy nagy egyetemes érdek felkarolása által kielégíteni és kárpótolni fogja? [...] Ha azonban először két százat választ a nép népképviselő útján, aztán pedig ezerkétszáz candidatusból választ a közönség másik kétszázát: akkor nem nagy statistikai ismeret szükséges annak kiszámításához, hogy először is Buda két kerülete, de különösen Ó-Buda csak nem egészen virilis képviselő nélkül marad. De még akkor sem fog egész Pestnek jutni az oroszlánrész; még Pesten is három városnegyed a virilis képviselőből csak morzsalékot fog kapni, és a virilis képviselőnek egész zöme két városnegyed számára lesz föntartva. [...] Midőn tehát hat kerületet reábirunk particularis érdekeinek nagylelkű feláldozására, ugyanazokat átadtuk két választó-kerület particularis érdekeinek. [...] Adatainkból látjuk, hogy a város bizonyos helyein nem száz, de 200–300% nyereséggel történnek üzérkedések a föld- és házbirtokban ugyanakkor, midőn Pestváros egyéb külvárosainak, és különösen Budának, és legkülönösebben Ó-Budának egyes részeiben kisvárosi stagnatio van jelen.

Mától keletkezett ezen állapot? Nem. Régóta, évtizedek óta foly a küzdelem a pesti gentry és a pesti mezitlábosnak csúfolt világ közt. Méltóztassanak elnézni a város két végére, az északi és déli végére. A kövek beszélnek. Minden előny, minden lehetett részesíteni, minden kellett községgileg részesíteni a lakosságot, minden előny megadatik az északi résznek, minden hátrány a délinek. Ott van egy csoport lőporos magazin, előjönnek az északi villák tulajdonosai, előjön a pesti gentry és azt mondja: ez nekünk nagy akadályunkra van, mi ide palotáinkat nem építhetjük, mert félünk a lőportoronytól. Tökéletesen igazuk van, el kell azt onnan vitetni. De hát mi következik belőle? Az, hogy ezeket a félelmes tárgyakat elszállítják a világ végére, távol az egész várostól, hol kárt nem tehetnek? Nem; áttesszik azokat a Ferenczváros határába, közvetlenül az utolsó ház szomszédságába, hogy az a városrész ne épülhessen, ne terjedhessen sehová.

A kereskedelem számára kell valamit tervezni? Az északi rész mindig a kedvezencz. Midőn a ministerium elhatározta, hogy a vámházat a déli részre építteti, – ha itt volna az a tisztelt minister úr, ki ezt elhatározta, megmondhatná maga, – hogy csaknem a bőréből húzták ki azon tisztelt urak, hogy ne cselekedje ezt, hanem vigye át azt ő hozzájuk. Ez nem sikerült; hanem sikerült az a másik törekvésök, hogy daczára annak, hogy az országgyűlés akként megszavazta a 24 milliót Buda-Pest számára, hogy belőle 2 uj hid építtessék és egy megváltassék, mégis

épen azon vámház átellenében levő hid eszméje elejtetett s építtetik helyette egy másik hid a Margitszigettel átellenben, úgy hogy most az összes kereskedelmi áruknak, elkezdve a vámháztól a margitszigeti hidig, csaknem egy német mértföldnyi utat kell a városon keresztül tenni.

Méltóztassanak figyelembe vonni, hogyan vonatik el a kereskedelem mestersegesen egyik városnegyedről és átvitetik a másik negyedbe.

Egyszer kiűt az epidémia, jön a cholera, és akkor azon városnegyedek, melyek a kereskedelemről a hasznat húzzák, észreveszik, hogy körülöttük nagy halmaza van a miasmákat terjesztő anyagoknak. Mit határoznak? Azt, hogy nekik nem kellenek azon anyagok, hanem el kell őket szállítani a Józsefvárosba, ottan had tegyék meg a magok hatását in anima vili³⁰. (*Mozgás a bal oldalon.*) Van katonai kórház: el kell küldeni a Ferenczvárosba. Mindent a mi árt, mindent a mi szenny: el kell küldeni a nem protegált városrészekbe. Csak mikor haszon van a szennyből: azt meg kell tartani a protegált gentry számára. [...] Eddigélé csak Pest-városáról beszéltem. Hol van még Buda? Hiszen az 50 mértföldnyire esik tőlünk és 50 évvel van hátrább nálunk. (*Hehyles.*)

Elhatározta szintén azt is a legbölcsebb közmunka tanács, hogy Buda-város számára is történjék valami. Így nevezetesen, hogy az a bűzhödt árok³¹ a török világból, mely azon főút mellett van, a mely egyenesen a déli pályához vezet, és hol a pompás Karácsonyi-féle palota is van, befödessék, hogy az beboltoztassék; de azért, bár ezen határozat egy ideű a pesti sugárút kiépítéséről szóló határozattal, erre kiadva még semmi sincs, amott pedig 5–6 millió van már kiadva expropriációra³².

A midőn megszavazta az országgyűlés a Pest-város számára adott segíty: elénk voltak terjesztve a kormány által tervezett rajzok. Azokban a rajzokban Buda-város számára voltak tervezve, úgy tudom, kikötők, docksok, entrepok. Mindezekről többé Buda-város számára szó sincs. (*Igaz! Ugy van! bal felől.*)

Buda-városának van negyede, melyben nincs egyetlen kút ivóvíz számára. Ezek oly dolgok, melyeket sokkal bővebben ismerhet az én igen tisztelt barátom és képviselő társam, Buda-városának képviselője, Házmán Ferencz és reménylem, hogy ezen nézetemet támogatva, föl is fog ezek tárgyában szólalni. (*Madarász József: Hehyles! Nagy derűltség.*) Mig az Ó-Buda keserűségeit érdeklő dolgokra nézve át fogom engedni a szót igen tisztelt képviselő társamnak Apponyi urnak (*Derűltség.*)

³⁰ In anima vili: értéktelen lényeken.

³¹ Az Ördög-árok.

³² Expropriatio: kisajátítás.

Eddigélé, tisztelt képviselőház, mesterségesen volt minden odairányozva, hogy egy Buda-Pesten megalakult üzérkedő gentry foglalja el a községnek javadalmát; pedig most még csak fél lábbal volt benne ezen gentry a képviselő testületben, még csak választás útján jutott bele a java; Quid tunc³³, hogyha egész tömegesen be jut oda? [...] Én nem óhajthatom azt, hogy az eddigi képviseleti rendszer helyébe egy érdek, és különösen egy particularis érdekképviselet legyen irányadó Buda-Pest és átalában fővárosunk ügyeiben, és így nem fogadhatom el, sem a kormány által tett javaslatot, sem pedig azon módosítványt, melyet a központi bizottság nyújtott be; de épen oly kevésbé fogadhatom el az igen tisztelt barátom és képviselőtársam Podmaniczky által beterjesztett javaslatot, mely a szaktudósok számára indítványoz egy különálló protegált helyzetet; mert ha ezen szaktudósok bírják a közönség bizalmát: úgyis bejutnak a képviselő-testületbe.”³⁴

A megszólított Deák-párti Házmán Ferenc, Buda polgármestere, nem mulasztva el kifejtetni, hogy egyetért a törvényjavaslattal, kénytelen volt reagálni Jókai szavaira:

„Jókai tisztelt barátom, névszerint szólított fel engem, reám és azon képviselőtársamra hivatkozva, ki Ó-Budát képviseli, állítván, hogy azon arány, mely Budát és Ó-Budát illetné Pest város ellenében, a virilis szavazat tekintetében csekély volna a tárgyalás alatt levő szakasz elfogadása esetére, és reájok nézve igen káros lenne. Ha képviselő ur megnézte volna a hivatalos adatokat: (*Jókai Mór közbeszól: Megnéztem!*) arról győződött volna meg, hogy Buda és Ó-Buda, Pesthez arányosítva, közel ugy áll, mint $\frac{2}{5}$ a $\frac{3}{5}$ -höz; ez pedig nem oly kedvezőtlen arány. Egyébiránt, ha elfogadtatik a központi bizottság szövegezése, a választás különben is kerületenként történvén: elérhető lesz ez uton is a kellő arány, és a kik a fővárost képviselni fogják, belátandják, hogy az új elemeket összesíteni, homogeneitásba kell hozni. [...] azon szavaira, hogy az új szervezés folytán könnyen particularismus támadhat, ne vegye rossz néven a képviselő ur, ha azt mondom, hogy épen az ily beszédek elmondásával élesztetnek és izgattatnak fel a particularismus vélt érdekei, mint aminőt most tőle hallottunk.”³⁵

A számtalan ellenérv dacára a virilizmus bevezetését a képviselőházi többség ezután név szerinti szavazáson megszavazta, de nem az eredeti miniszteriális javaslat formájában, hanem – az országgyűlés központi bizottsága javaslata nyomán – a teljes

³³ Quid tunc: Mit tegyünk akkor?

³⁴ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 142–143. 1872. november 29.

³⁵ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 144. 1872. november 29.

választópolgárság jogává tette az 1200 virilis közül a 200 nem közvetlenül választott törvényhatósági bizottsági tag megválasztását. E változat megszavazását követően viszont már Horn Ede is a városrészi részérdekek érvényesítése ellenében emelt szót, amikor a nem virilis törvényhatósági bizottsági tagok megválasztásánál sem kerületi, hanem fővárosi szintű szavazatösszesítést javasolt (végül ez is valósult meg):

„[...] én azt tartom, mindnyájan óhajtjuk, hogy a főváros képviselő-testülete valóban fővárosi legyen és nem kerületi, nem kaszt érdekű, azaz: át legyen hatva a fővárosi szellemtől, soha se érezze magát eme vagy ama kerület külön s kizárólagos képviselőjének; a főváros érdekeit, összes érdekeit karolja föl és védje. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha az összes fővárosi polgárság által választatik meg és nem kerületekben, hogy ne kelljen attól félnie, hogy mikor a kilépés ideje elkövetkezik, azon kerületben, melyben előbb megválasztatott, bűnül róják föl neki azt, hogy, a város összes érdekeit inkább tartotta szem előtt, mint a kerületnek külön érdekeit.

Ezen okból azt óhajtom, hogy amint már mondtam, a szabadon választandó tagokra nézve ugyanazon összeszámitási mód álljon fön, melyet önök a virilistákra nézve el fogadtak.”³⁶

A másik neuralgikus kérdés a fővárosi „főispán” kérdése volt. A városvezetők kívánságának megfelelően hamar konszenzus lett abban, hogy a főváros élén álló tisztviselőt nem főispánnak, hanem főpolgármesternek fogják hívni, de az még korántsem dőlt el, ki fogja őt kinevezni. A képviselőházi vitában Steiger Gyula azt kifogásolta, hogy a beterjesztett törvényjavaslat „ugy a ministeri, mint a központi bizottság által előterjesztett, a municipalis tisztviselőt elejtve, az állam egy közeget, a végrehajtó hatalomnak képviselőjét kívánja a város élére állítani”.³⁷ Így ő módosító indítványt tett a főpolgármester választók általi megválasztására. Javaslatát – többek között – ezzel indokolta:

„[...] minden királyi város, de főleg a főváros, nemcsak törvényhatóság, hanem saját községi vagyonának administratora; már pedig a saját vagyon kezelésében valakire akarni erőszakolni egy oly közeget, melyhez az illető törvényhatóságnak semmi bizalma nincs, mert nem ő választja: nézetem szerint, nemcsak helytelen, de egészen véve igazságtalan is. [...] [H]a annak, ki a hatalmat gyakorolja, a jó administratio érdekében a közigazgatás élén is kell állnia: akkor merő igazságtalanság és merő méltatlanság az, hogy egy állami tisztviselőt állítsunk a főváros

³⁶ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 149. 1872. november 29.

³⁷ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 168. 1872. november 30.

élére akkor, [...] mert saját vagyona kezelését egy testület sem kénytelen [...] oly személyeknek alárendelni, kikhez semmi bizalma nincs, vagyis a kiket nem az ő bizalma választott.³⁸

Házmán Ferenc felszólalásában ugyan azt állította, hogy nem fogadja el a tárgyalta szövegjavaslatot, mégis a főpolgármester állami úton való kinevezése és nem megválasztása mellett érvelt. Okfejtését, Buda polgármesteréről lévén szó, Mátyus Arisztid erősen nehezményezte:

„És hogy e fölfogás csakugyan olyan, mely ily valódi önkormányzattal össze nem egyeztethető, – azt igazolta több tisztelt kormánypárti szónok. Hogy e kifejezést használnom kell, igen-igen sajnálom, – különösen sajnálom már csak azért is, – mert kormánypárti szónoknak nevezni Házmán képviselőtársamat igazán fáj. [...] Én Házmán képviselő urat, – mint a még törvényileg fen levő főváros főpolgármesterét, épen nem szeretném azok között látni, kiket én kormánypárti szónokoknak tartok; – s kik nélkülözik azon függetlenséget, amelyet én óhajtanék bennük; sajnálom – mondom – hogy épen Házmán képviselő ur tett több oly nyilatkozatot, amelyek azt bizonyítják, hogy ő is igen hajlik a centralisticus felfogáshoz. Beszéde elején azt mondja, sajnálja, hogy nálunk tulajdonképpen nincs is önkormányzat; mert nem akarunk annak áldozatot hozni, de különben is csak ott van önkormányzat, ahol arra befolyás nem gyakoroltatik. És mindjárt utána azt mondja, hogy ezen javaslatnak egyetlenegy szakasza sem létezik, mely veszélyeztetné az önkormányzatot.”³⁹

A képviselőház végül az országgyűlés központi bizottságának javaslatát fogadta el, ami a városok számára elérhető legkedvezőbb kompromisszum lett: a király által a belügyminiszter ellenjegyzésével javasolt három személyből a fővárosi közgyűlés választhatta meg a főpolgármestert.

A választókerületi beosztás szabályozása

Az 1848-as választásokon még az öt városrész (Belváros, Lipótváros, Terézváros, Józsefváros, Ferencváros) felelt meg az öt pesti választókerületnek, Buda két választókerületét pedig a Vár, a Tabán és a Krisztinaváros, illetve a Víziváros és az Országút alkották. A korábban Pest vármegye szentendrei választókerületéhez tartozó Óbudát

³⁸ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 168–169. 1872. november 30.

³⁹ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 2. kötet, 195. 1872. december 6.

pedig Budapest egyesítésekor csatolták ideiglenesen⁴⁰ a budai II. (vízivárosi) választókerülethez. Ezt – az ideiglenesség hangsúlyozása nélkül – az 1875. évi II. törvény mondta ki, melynek vitájában a kormánypárti Wahrmann Mór észrevételezte, hogy Óbuda lakosaival a fővárost egy további mandátum is megilletné:

„[N]em tartom tökéletesen indokoltnak azt, hogy midőn az egyesített főváros választókerületéhez már csak Ó-Budával is 16.000 új lakos, a kik eddig nem itt választottak, hozzácsatoltatott, hogy a képviselők száma Budapest városában ugyanaz maradjon, a mely eddig volt [...] a főváros még egy képviselő választására jogosíttassék. Ez megfelelne némileg annak, a mi az utolsó időben történt, és ez által azt hiszem, hogy csak kis mértékben szolgáltatnánk igazságot Budapest városának, a mely, mint Tavaszy tisztelt képviselő ur is monda, adójával oly nagy mértékben hozzájárul az ország költségeihez.”⁴¹

Wahrmann javaslatát Szapáry Gyula belügyminiszter – többek között – azzal az érveléssel utasította el, hogy a hosszú távú cél az országgyűlési képviselők létszámának csökkentése, ezért felesleges átmenetileg felemelni a budapesti képviselők létszámát. Ezt az érvelést azonban többen vitatták. Horn Ede például arra hivatkozott, hogy ha ügyis átfogó reformra van szükség a kérdésben, akkor miért bolygatták meg egyáltalán a fennálló állapotokat. Emellett statisztikákat ismertetett, amelyekkel azt igyekezett bizonyítani, mennyire alulreprezentált Budapest a magyar országgyűlésben:

„Magyarország városainak volt az utolsó választásoknál – Budapestet kivéve – 53 képviselője, és a lakosság száma volt 975.000 lélek, így tehát esett egy képviselőre a vidéki városokban 18.398 lélek. Az erdélyi városokban volt 67.998 lélekszám, és ezekre esett 23 képviselő, így tehát egy képviselő 2.956 lélek után volt; összesítve Erdélyt és Magyarországot, volt a városoknak 1,042.000 lakosuk és 76 képviselőjük. Tehát, ha az általános viszonyt vesszük, mely a városokban létezik Magyarországon, Budapestnek joga van 15 képviselőt küldeni; ha pedig az erdélyi városok viszonyait külön vesszük, joga volna Budapestnek 92 képviselőre: ha az erdélyi és magyar városok arányát együtt vesszük: joga volna Budapestnek 19 képviselőre.”⁴²

⁴⁰ MNL OL K 150 591. cs. 1877-II-10 22599/1877.

⁴¹ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 14. kötet, 94. 1875. január 14.

⁴² *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 14. kötet, 95. 1875. január 14.

Házmán Ferenc, az érintett budai II. választókerület képviselője feltehetően saját választói jogainak korlátozására célzott, és – Horn Edéhez hasonlóan – Wahrmann módosító indítványát támogatta:

„A budapesti képviselők tekintetében sajnálom, hogy éppen a belügyminister ur, a ki más alkalommal éppen Budapestre utalt, mint a mely igen szűken van ellátva képviseleti joggal: igyekszik ezen képviseletet ma indirect uton még kevesbíteni az által, hogy a választók számát szaporítván, egy másik kerületben kevesbíti, még pedig egy oly kerületben, a mely eddigelé az állami czélok elérésében szint-úgy fáradozott, mint a budapesti kerületek bármelyike, de a hová igen könnyű az egyenetlenség szövétnekét nemzetiségi tekintetekből bedobni.”⁴³

Noha Wahrmann felszólalásában ezt egy szóval sem említette – sőt, felhívta a figyelmet arra, hogy a választókerületek határainak kijelölése már nem az országgyűlés hatásköre –, a vitában felszólaló Schwarcz Gyula, illetve Hoffmann Pál mégis tudni vélték, hogy a Terézváros kapná meg ezt a további mandátumot. A következő évtől már éppen a Terézvárost képviselő Schwarcz amúgy Wahrmann javaslata mellett érvelt:

„Igaz az is, beismerem, hogy úgy, a mint Budapest népessége jelenleg mutatkozik, különösen azon nagyszámú városrészben, a melyre nézve a szaporítás indítványoztatik: az ottani népesség kevésbé magyaros és nagyrészt üzéri voltát véve figyelembe, a lelkesedés nem nagy fokát méríthetni a jelen állapotból arra nézve, hogy Wahrmann tisztelt barátom indítványát pártoljam; de erre magasabb szempontok, magasabb érdekek köteleznek. [...] Azt mondják: veszedelmes az országra nézve oly városrésznek adni külön választókerületi jogot, milyen Budapesten az egyik nagyobb városrész, hol oly sok az üzér és oly kevés a magyar, mert ezzel csak az üzérkedés túlsúlyát növeljük még e házra nézve is. [...] Máris elég nemzetisége van e hazának. Ne adjunk alkalmat arra, hogy félreértésből – a mi itt mindenesetre hiba, sőt több volna mint hiba – a városi, még meg nem magyarosodott elem új elégedetlen elemmé, új nemzetiséggé tömörüljön politikai életünkben.”⁴⁴

Hoffmann Pál azt vitatta, hogy miért kellene Pesten kijelölni egy további választókerületet azért, mert Óbudát a fővároshoz csatolták, és inkább Óbudából javasolt egy új választókerületet létrehozni, hozzácsapva a budai II. választókerület Óbudával határos újlaki és országúti negyedeit:

⁴³ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 14. kötet, 97. 1875. január 14.

⁴⁴ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 14. kötet, 98. 1875. január 14.

„[A]z, hogy tizenhétezer lakossal bíró városrész csatoltatott a fővároshoz, és hogy a főváros azon része, a hová csatoltatott, a melynek népessége szaporodott, hogy ezen részben történjen változás. Logice ez következik: hanem, ha ezt akarta elintézni: miért nem méltóztatott ezt kimondani; de ha méltóztatik talán úgy képzelni, hogy mivel Budának népessége tizenhétezer lélekkel szaporodott, hogy ezen ötletből nem Budának, hanem Pestnek öt választó-kerülete szaporíttassék: akkor itt logikát nem látok; mert ezen logika hasonlója volna annak: ha Péter szorulna segélyre, és én Pálnak adnám, és mégis azt állítanám, hogy Péternek adtam segélyt.”⁴⁵

A képviselőház többsége azonban elvetette mind Wahrmann, mind Hoffmann módosító indítványait, így Budapesten egyelőre hét választókerület maradt, ami csak fokozta a népességét, választóinak számát és gazdasági erejét tekintve a képviselőházban amúgy is alulreprezentált főváros hátrányát.

Amikor viszont a képviselők létszáma az 1876-os megerendezés következtében két fővel csökkent volna, az a döntés született, hogy inkább Budapestnek adják ezt a két további mandátumot.⁴⁶ Ezt a főváros számára kedvező döntést a képviselőházban senki sem kifogásolta, csak Ragályi Gyula fejtette ki elvi, a képviselők létszámának növelése miatti ellenvéleményét.⁴⁷ A képviselők létszámának korábban tervezett csökkentése ugyanis végül persze elmaradt. Arról azonban nem volt vita, hogy Budapest képviselőházi alulreprezentáltságát javítani kell. Budapesten így – az 1877. évi XI. törvény alapján – újra kellett gondolni a választókerületek határait: ez a fővárosi közgyűlés feladata lett, belügyminiszteri jóváhagyással.⁴⁸ A fővárosi közgyűlésben ezek után, ha nem is teljesen vitáktól mentesen, de megszületett a döntés a kilenc új budapesti választókerület hatáiról.⁴⁹

A rendőrségi törvény vitája

A fővárosi törvény megszületése idején végül az utolsó fennmaradt vitás kérdésről, a fővárosi államrendőrségről nem született törvény. A fővárosi törvény vitájában még több nézőpont is ütközött a rendőrség államosításáról (mivel ez amúgy 1872-ben

⁴⁵ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 14. kötet, 99. 1875. január 14.

⁴⁶ MNL–OL K 150 591. cs. 1877-II-10 18876/1877, 19641. jegyzőkönyvi szám.

⁴⁷ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 11. kötet, 51–53. 1877. május 15.

⁴⁸ BFL IV.1403.a. Az 1877. május 30-án és június 1-jén folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve. Az 1877. június 13-án és 14-én folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve.

⁴⁹ Erről részletesebben lásd Gerhard 2019: 73–81.

megtörtént). Irányi Dániel úgy vélte, a fővárosi rendőrség államosításával csorbul az új főváros önkormányzatisága. Ezzel szemben Steiger Gyula szerint egy képviselő-testület nem tud egy rendőrséget működtetni, így ő mellett volt, hogy már a rendőrségi törvény megszületéséig is a Belügyminisztérium alá kell rendelni a fővárosi rendőrséget. Az ekkor még a Balközéphez tartozó Csernátony Lajos viszont szintén ellenezte a rendőrség államosítását – tartva az államtól, annak politikai nyomásától.⁵⁰ A kérdést szabályozó törvényjavaslat végül csak közel tíz évvel később került a képviselőház napirendjére.

A törvényjavaslat vitájában alapvetően senki sem kérdőjelezte meg a fővárosi rendőrség államosítását, hiszen ez már a fővárosi törvény elfogadása óta megvalósult tény volt.⁵¹ Az általános vita során az ellenzéki szónokok fő kifogása a rendőrség jogköreinek kevésbé precíz lehatárolása volt, amit az esetleges túlkapások melegágyának tartottak. Különösen sérelmezték azt, hogy nem született meg párhuzamosan törvényjavaslat a rendőrségi bíraskodás szabályozásáról, ráadásul a tárgyalta javaslat a rendőrségi bíraskodást a rendőrségi hierarchián belül függelmi viszonyban lévő kerületi kapitányokra, korabeli szóhasználattal az alkapitányokra bízta.⁵²

A részletes vitában a Ferencvárost és Kőbányát képviselő egyetlen budapesti függetlenségi képviselő, Thaly Kálmán rendszeresen hozzászolt az egyes szakaszokhoz. Mellette kiemelkedően aktív volt Szilágyi Dezső józsefvárosi képviselő is. Amikor azonban a fővárosi rendőrség költségeinek megoszlása került terítékre, más fővárosi képviselők is rögtön szót kértek. Báró Lipthay Béla tette szóvá először, „nem mint a városnak polgára, hanem mint a képviselőháznak egyik tagja”,⁵³ hogy a fővárosnak méltánytalanul nagy részt kell vállalnia a rendőrség fenntartásában. Ezután viszont Hoffmann Pál VII. kerületi képviselő is rámutatott arra, hogy az állam aránytalanul sok költséget terhel a fővárosra a rendőrség kapcsán. Ivánka Imre óbudai képviselő Lipthay felszólalására így reagált:

„Tegnap t. barátom, br. Liptay azzal kezdte meg előadását, hogy ő nem mint pestvárosi polgár, hanem mint országos képviselő szól. Én azzal kezdem, hogy mint budai lakos és mint egy budapesti választókerület képviselője és egyszersmind mint országos képviselő szólok.”⁵⁴

⁵⁰ A rendőrséggel kapcsolatos vitát részletesen bemutatta: Kollár 1995: 200–204.

⁵¹ A törvényjavaslat vitáját részletesen bemutatta: Kollár 1995: 239–246.

⁵² *Képviselőházi napló*, 1878–1881. 17. kötet, 285–347, 1881. március 9–11.

⁵³ *Képviselőházi napló*, 1878–1881. 18. kötet, 39. 1881. március 17.

⁵⁴ *Képviselőházi napló*, 1878–1881. 18. kötet, 48. 1881. március 18.

Ivánka ezt követően azonban Thaly Kálmán korábbi felszólalásai kapcsán nehezményezte azt, hogy Thaly szinte koloncként jellemezte Pest szempontjából Budát, és a városegysítést abból a szempontból minősítette hasznosnak, hogy Pest nélkül Buda nem magyarosodna el.⁵⁵ A saját bevallása szerint is csupán nyolc esztendeje Budán lakó, amúgy a Hont vármegyei Felsőszemerédből származó Ivánka kormány-pártiként védte-e meg annyira a budaiakat a függetlenségi Thalytól, nem tudható, mindenesetre elkezdte sorolni, milyen hátrányok érték a budaiakat és az óbudaiakat az egyesítés miatt. Végül kiderült, hogy ő is azokkal ért egyet, akik sokallják a főváros terheit a rendőrség fenntartásában. A függetlenségi Eötvös Károly is védelmébe vette a fővárost, de Ivánka Imrének is odaszúrt, kárhóztatva a városrészi partikuláritások képviselőtét:

„A t. ministerelnök ur tegnap itt már, igaz, hogy csak úgy revanchekepen idézve Thaly t. barátom szavait, de rosszul idézve, szintén olyformán állította a kérdést, hogy nem lehet azt kívánni, hogy a vidék fizessen a fővárosért a rendőrségre is minél többet. Oly színt kölcsönöz ez az egész előadás, hogy úgy mondjam, észjárás, az egész dolognak és különösen a kisebbségi véleménynek, mintha mi, a kik pártoljuk azt, hogy a főváros az állammal együtt aránylag viselje a rendőrség költségeit, szemközt akarnók állítani a fővárost az ország egyéb részeivel és ezeknek rovására akarnánk előnyt nyújtani a fővárosnak. Ez nekünk nem célunk, nem törekvésünk. [...] A főváros kisebb-nagyobb megterheltetéséről s megterheltetési arányáról – az egyesülés előtti vagy utáni állásáról, – nem akarok szólni, csak annyit jegyzek meg rá, hogy t. barátom előadásának túlnyomó része nem e falak közé való; ennek a fővárosi bizottság ülésében van helye, melynek t. barátom tagja s csodálkozom, hogy ezen beszédét ott nem mondotta el; és helye az óbudai választókerületben van, e falak közt azonban nincs.”⁵⁶

A képviselőházi többség végül a lényegi ellenvetéseket mind lesöpörte, és március 19-én végszavazott is a javaslatról. A fővárosi rendőrség tehát állami irányítás alatt maradt, úgy, hogy a főváros érdekében felszólaló képviselők szerint finanszírozásában mégis kellő szabályozás nélkül maradt a főváros szerepe.

⁵⁵ *Képviselőházi napló*, 1878–1881. 18. kötet, 37. 1881. március 17.

⁵⁶ *Képviselőházi napló*, 1878–1881. 18. kötet, 49. 1881. március 18.

A fővárost érintő alapvető törvények képviselőházi vitáit áttekintve szembevetendő, hogy a főváros érdekeit hangsúlyozó felszólalások nem feltétlenül a fővárosban megválasztott képviselőktől hangzottak el. Ez azonban a korabeli képviselőjelölt-állítási szokások miatt is így lehetett. Például Hoffmann Pál, aki aktívan részt vett mind a választókerületi beosztás, mind a fővárosi törvény vitájában, ekkor még nem, csak 1878-tól volt budapesti képviselő: addig szülőföldjét, Nagymartont képviselte az országgyűlésben. Nagymarton képviselőjeként is felszólalt azonban a budapesti lakáshelyzet problémái miatt,⁵⁷ ahogy a budai polgárok szószólójaként is fellépett a fővárosi törvény 133. §-ában megfogalmazott, a Buda számára korábban kirótt házadó mértékét biztosító rendelkezés fenntartása érdekében.⁵⁸ További példa lehet erre Podmaniczky Frigyes, akinek a főváros iránti elkötelezettségét nem kell bemutatni, képviselőházi karrierjének nagyobbik részét viszont mégsem fővárosi képviselőként futotta be: 1861-től 1874-ig Szarvas képviselője volt, 1875-ben a nagylaki, 1881-ben, 1884-ben és 1887-ben az ókanizsai kerület, 1905-ben pedig Szászrégen választotta meg. Ennél rövidebb ideig volt budapesti képviselő: 1878 és 1881 között volt a Terézváros, 1892 és 1905 között pedig a Belváros képviselője.

Tanulságos a városegysítést előkészítő ankét résztvevőinek feljebb bemutatott névsora: a belügyminiszter feltehetőleg őket ítélte meg Buda és Pest legfontosabb politikusaiknak, akár csupán helyi, akár országos befolyással is rendelkeztek. Őket lehet a budapesti helyi elit országos befolyással is bíró tagjaiként körülni.

A városrészi érdekek képviselete sem csupán a helyi honoráciorok körére korlátozódott. Max Weber a helyi értelmiség és polgárság azon befolyásos, a helyi politikai életet meghatározó tagjait nevezte honorácioroknak – tehát egészen másokat, mint a magyar történelemírás honorációrait –, akik képesek a politikáért és nem a politikából élni.⁵⁹ A tárgyalat vitákban megszólalók közül ilyen honorácior volt a helyi politikai elitből érkező Steiger Gyula, vagy Radocza János. A városrészükön túlmutató befolyással rendelkezett például Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere, vagy a nem is Budapesten megválasztott képviselő, de a pesti Belvárosban meghatározó tekintélyű Mátyus Arisztid. Mint láthattuk, mégis a városrészi befolyással nem rendelkező Jókai Mór szólalt fel a kevesebb érdekérvényesítő képességgel rendelkező, szegényebb pesti kerületek érdekében, míg éppen Házmán Ferencet érte vád, hogy előfordul, hogy a párthűség kedvéért feladja a budaiak képviseletét.

A pártállás elsősorban a radikálisabb, szélbali, illetve függetlenségi vezérszónokok esetében pozicionálta a felszólalások irányát. A Budapesthez kevésbé kötődő Ma-

⁵⁷ *Képviselőházi napló*, 1869–1872. 1. kötet, 149. 1869. május 24.

⁵⁸ *Képviselőházi napló*, 1872–1875. 13. kötet, 213. 1874. november 17.

⁵⁹ Weber 1970: 414–415; 1987: 293.

darász József gyakori szereplője volt e vitáknak, rendre az önkormányzatiság vagy a népképviselés csorbulásaként mutatva be a kormánypárti javaslatokat. A korszakban alapvetően Pécsen, majd Békés városát képviselő, de 1878-ban a pesti Belvárosban is jelöltként elindult Irányi Dániel is a függetlenségi, sőt a demokrata elvek mentén, és nem feltétlenül a budapesti polgárok érdekeinek képviselője céljából bírálta a főváros helyzetét évtizedekre meghatározó, fentebb tárgyalt törvényjavaslatokat.

A főváros érdekében tehát nem mindig a fővárosban megválasztott képviselők szólaltak fel. Az sem volt azonban ritka, hogy a fővárosi választókat képviselő honatyák szóltak hozzá a vitákhoz, ha az a fővárosi városvezetés részéről már csak óhaj maradt is, hogy őket követutasításokkal lehet ellátni. Pártállásuk is alakította a képviselők egyes kérdésekben kialakított álláspontját. Az azonban, bár vádak szintjén felmerült a vizsgált vitákban, már nehezen volt elképzelhető, hogy a fővárosban megválasztott képviselők választóik akaratával szemben, jobb meggyőződésük ellenére, csupán pártjuk álláspontját hangoztassák e vitákban.

Szendrei Ákos

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárad és Szatmárnémeti) parlamenti képviselője a 19. század második felében.

Adatok, kutatási lehetőségek és módszerek*

Bevezetés

Kutatásom elsődleges célja az Aradon, Debrecenben, Nagyváradon és Szatmárnémetiben 1848 és 1918 között megválasztott országgyűlési képviselők politikai és lokális kötődésének, regionális beágyazottságának és társadalmi háttérének a vizsgálata. Az elemzésbe vont adatok segítségével részletes áttekintést kaphatunk arról, hogy a négy városnak és az ország többi városi kerületének jellemzői mennyiben mutatnak hasonlóságot és mennyiben térnek el egymástól.¹ Jelen tanulmányomban nem az adatok közlésére és azok elemzésére vállalkozok, hanem módszertani kérdésekre koncentrálni, elsősorban az elemzési lehetőségeket igyekszek számba venni.

* A munka elkészítését az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA K 112429 nyilvántartási számú, „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” címet viselő pályázata támogatta.

¹ Országos viszonylatban csak azokat a városi kerületeket (1848 és 1877 között 66 város 83 kerülete; 1877 és 1918 között 62 város 81) vesszük számításba, amelyek az 1848. 5. tc., az erdélyi 1848. 2. tc. és az ezeket módosító 1877. 10. tc. által önálló képviselő-választási joggal rendelkeznek, tehát nem használjuk fel az összes városi jogú településeket is magába foglaló megyei választókerületek adatait. A tárgyalt kérdéshez módszertanilag és tematikailag kapcsolódó irodalom, a teljesség igénye nélkül: Jancsó 1895; Borovszky 1901; Borovszky 1908; Rudai 1936; Lakatos 1942; Gerő 1988; Varga 1994; Fleisz 1996; Irinyi 2002; Pál 2003; Ilonszki 2005; Hajdú 2006; Varga 2007; Pap 2007; Schwarcz 2009; Ilonszki 2009; Pál 2011; Pap 2011; Pap 2012; Kerepeszki 2014; Szendrei 2014; Szendrei 2015; Zsoldos 2015; Pap 2016a; Szendrei 2016.

Miért is éppen ezek a választókerületek állnak a vizsgálat fókuszában?

A négy vizsgált város választástörténetének együttes feldolgozása mellett közigazgatási, demográfiai és régiókutatói érvek egyaránt felsorolhatók. Ezek közül talán a leginkább meggyőző a közigazgatási szempont lehet, ugyanis az 1876. 20. tc. értelmében a Tisza és a Királyhágó közötti országrészben ez a négy város rendelkezett törvényhatósági joggal. Országos szinten pedig 21 törvényhatósági jogú város volt ekkor. A vizsgált városok környező települések közül kiemelkedő népessége is indokolja az önálló csoportalkotást, valamint az is, hogy az 1910. évi népszámlálás alapján a négy település összesen – kevés híján – negyedmillió lakossal rendelkezett. Ha pedig a földrajzilag lehatárolható Tiszántúl, vagy a történelmi szempontok alapján megrajzolható Partium régiókat tekintjük, ez a négy város gazdasági, társadalmi és kulturális értelemben kezelhető egymással versengő vagy egymást kiegészítő központokként is.

A dualizmus kori választási rendszer néhány helyi visszassága

A számos szempont alapján egy csoportba rendezhető négy város választójogi helyzetét tekintve azonban jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. Egy 1872-re vonatkozó kortárs hivatalos kimutatás adatai szerint, míg Nagyváradon csupán 4,7%, addig Debrecenben és Szatmárnémetiben 8,5–9%, Aradon pedig 13% volt a szavazati joggal rendelkezők aránya. A korabeli 6,9%-os országos választójogi átlaghoz képest Arad kiugróan magas, Debrecen és Szatmárnémeti kedvezőbb, Nagyvárad pedig lényegesen negatívabb képet mutatott.² Ez a jelenség minden bizonnyal összefüggésben állt a helyi választók társadalmi összetételével. Míg Debrecenben és Szatmárnémetiben a szavazásra jogosultak 70–75%-a föld- és házbirtok valamint „régí jog” alapján voksolhatott, addig Aradon a választók kb. 50 %-a, Nagyváradon pedig csak 30%-a szerzett így jogosultságot.³ A társadalmi összetételt tekintve pedig Debrecen és Szatmárnémeti választóinak túlnyomó többsége parasztpolgár, kiskereskedő és kisiparos volt, akik kiegészültek a városba települt nemességgel, s mellettük csak az állami alkalmazottak száma volt jelentős. Ezzel szemben Arad és főleg Nagyvárad választói között többségben voltak az ipari és kereskedelmi polgárság tagjai, és megjelent soraikban az iparos kispolgárság és kisiparos munkásság is. A négy város esetében a választópolgárok számára és a választók társadalmi összetételére vonatkozó

² Főrendiházi irományok, 1872–5–274. 374., 375., 378.

³ Főrendiházi irományok, 1872–5–274. 445–446.; Ezzel összhangban: Pap 2011: 398–399.

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képvisellete...

adatok összefüggéseiből arra következtethetünk, hogy a magasabb arányú polgári népességgel rendelkező városok alacsonyabb számú választói népességgel rendelkeztek. Ez egyértelműen a dualizmus kori választói rendszer egyik jelentős problémájaként mutatható ki.⁴

A jogosultsági arányok mellett szintén lényeges eltéréseket tapasztalhatunk a négy város választókerületeinek számát tekintve is. A korszakban Debrecen három,⁵ míg Arad, Nagyvárád⁶ és Szatmárnémeti csak egy-egy országgyűlési képviselői mandátummal rendelkezett. Bár fél évszázad alatt a városok népességének egymáshoz viszonyított aránya nagyjából azonos maradt (lásd 1. táblázat), Nagyvárád és Arad illetve kisebb mértékben Szatmárnémeti egyetlen országgyűlési képviselői helye ugyancsak a dualizmus kori választási rendszer komoly ellentmondásaira mutat rá.

	Arad	Debrecen	Nagyvárád	Szatmárnémeti	Brassó	Kolozsvár	Marosvásárhely	Miskolc	Nagyszeben
1869	32725	46111	28698	18353	27766	26628	13018	21535	18988
1880	35556	51122	31324	19708	29584	30363	13192	24319	19446
1890	42052	56940	38557	20736	30739	35855	14575	30408	21465
1900	53903	72351	47018	26178	34511	46670	17515	40833	26077
1910	60969	90153	61034	34892	38999	58481	23728	49182	29599

1. táblázat

Arad, Debrecen, Nagyvárád, Szatmárnémeti és néhány két országgyűlési képviselői mandátummal rendelkező városok népességének változása 1869 és 1910 között
(Forrás: 1910. évi Népszámlálás)

⁴ Részletesen lásd Szendrei 2014.

⁵ 1. választókerület: Péterfia és Csapó utcák, a 2. választókerület: Hatvan és Piac utcák, a 3. választókerület a Cegléd és Varga utcák által határolt területet alkották.

⁶ Közigazgatási értelemben Nagyvárád 1850 januárjában jött létre Olaszi és Újváros egyesülésével, majd 1860. január 14-én csatlakozott Váralja és Velence is. Lásd: Fleisz J. 2011. 133. Választójogi tekintetben pedig az 1875. évi 2. tc. alapján ment végbe az egyesülés: „2. § Várad-Váralja és a Várad-Velence városrészek, melyek jelenleg a biharmegyei bibari választókerülethez tartoznak, ezen kerülettől elszakítván, a nagy-várad-i választókerülethez csatoltatnak, e szerint Nagy-Várad-Ujváros, Várad-Olasz, Várad-Váralja és Várad-Velence városrészekből egyesített és törvényhatósági joggal felruházott Nagy-Várad város választ egy képviselőt.” Jogtár (On-line).

Kutatási előzmények

Korábbi publikációimban⁷ Debrecen, Nagyvárad és Szatmárnémeti esetében már részben választ adtam az országgyűlési képviselők társadalmi hátterére vonatkozó kérdésekre, azonban az akkori kutatásokban az országos viszonyok elemzéséhez Ilonszki Gabriella és munkatársai által publikált adatbázisát⁸ használtam fel, amely az Országgyűlési almanachokra⁹ támaszkodva az 1884 és 1910 közötti általános választásokon mandátumot nyert képviselők adatait tartalmazza. Ez a jelentős és hiánypótló munka összesen 3673 mandátumszerzés adatait tárja a kutató felé, 43 féle (a teljesség igénye nélkül: név, születés ideje, helye, a megválasztás életkora, nemzetisége, vallása, származása, családi állapota, iskolái, végzettsége, foglalkozása, karrierútja, katonai szerepe, korábbi mandátumok, választási helyhez való viszonya, pártja, képviselőházi szerepe, kormányzati szerepe, civil szervezeti tevékenysége) szempont alapján. A korábbi vizsgálatban tehát erre az adatbázisra támaszkodva nyertem az országos és az országos városi adatokat és ezekhez a szempontokhoz igazítottam a saját mélyebb fűrésű és az Országgyűlési almanach mellett a kortárs publicisztikát, levéltári adatokat és szakirodalmat is felhasználó Debrecenre, Nagyváradra és Szatmárnémetire vonatkozó adataimat. A három város sajátosságai már a munkának ebben a fázisában is érzékelhetők voltak.

A mandátumszerzési adatok összegyűjtésére 2014/15-től újabb lehetőség nyílt, amikor a Pap József (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) vezetésével működő kutatócsoportunk OTKA (OTKA K 112429) pályázati támogatást nyert. A kutatásunk célja *A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*. Az elmúlt években tesztüzemi szinten létrejött adatbázisunk a népképviseleti korszak kezdetétől, 1848-tól tartalmazza a képviselők adatait, valamint figyelembe veszi az időközi választások eredményeit is. Ahhoz, hogy érzékeltetni tudjam az adatok megsokszorozódását, csak az ezen kutatásban vizsgált négy városban 52 helyett 116 mandátum adatait tudom felhasználni, tehát az adatmennyiség bőven kétszer akkora lett. Az adatgyűjtés pedig annyiban változott, hogy az Országgyűlési almanachok mellett feldolgoztuk a fellelhető iskolai értesítők, katonai adatbázisok, lakhely nyilvántartások, földkataszteri összeírások, gyászjelentések, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, különböző lexikonok anyagát és felhasználtuk a legismertebb országos és helyi publicisztikát is. A gyűjtött témakörök hasonlóak a korábbi adatbázis tematikájához, már csak azért is, hogy az összehasonlításához fel lehessen használni azokat.

⁷ Szendrei 2015; Szendrei 2016.

⁸ Ilonszki 2009.

⁹ Halász 1886; Sturm 1888; Sturm 1892; Sturm 1897; Sturm 1901; Fabro–Ujlaki 1905; Fabro–Ujlaki 1906; Végváry–Zimmer 1910; Várashelyi 1910.

Az adatgyűjtés módszertana, az adatok csoportosítása

Visszatérve a szóban forgó négy város képviselőinek az adataira, minden választókerület esetében rendelkezünk az 1848 és 1918 közötti 16 általános választás és a kerületekben megtartott pótválasztások adatsoraival (96 általános választás, 20 pótválasztás, összesen 116 mandátum) és az országos városi mandátumok adataihoz is hasonló mértékben férünk hozzá, tehát az összehasonlításhoz is megfelelő háttér áll a rendelkezésünkre. Ennek megfelelően a négy vizsgált város adatait egymáshoz is és az országos átlaghoz is tudjuk viszonyítani a teljes vizsgált időszakban.

Írásom további részében arra kívánok vázlatosan rámutatni, hogy a kutatócsoportunk által létrehozott adatbázis Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti dualizmus kori képviselőire vonatkozóan milyen elemzési lehetőségeket tesz lehetővé és az adatokból milyen összefüggések ismerhetők fel. Az összefüggéseket 3 egyszerű adattárba rendezve mutatom be, az adatok teljessége nélkül.

1.) Az 1. adattár (208 sor) a vizsgált városok képviselőit azonosítja be, illetve a mandátumuk idejét és pártjukat tartalmazza. Az adatok elemzésével elsősorban a helyi szavazók pártokra és a képviselőkre vonatkozó kötődését tudjuk áttekinteni.

A négy vizsgált város 6 választókerületében összesen 116 alkalommal zajlott le választás, ami azt jelenti, hogy átlagosan több mint 19 (19,3) választás történt kerületenként (a valóságban 18 és 21 közötti a választások száma) és – a többszöri mandátumszerzések miatt – átlagosan több mint 9 (9,5) személyt választottak meg. A leghűségesebb kerület Debrecen 1. választókerülete volt, amelyben csak 6 képviselő szerzett mandátumot és Aradon változott legtöbb alkalommal a képviselő személye, ahol 13 politikus szerepel a képviselői listán. Az adatokat a politikusok szemszögéből tekintve azt láthatjuk, hogy egy képviselőt átlagosan 2 (2,02) alkalommal választottak meg, a gyakorlatban azonban számos képviselő csak egyszer szerzett mandátumot és akad olyan is, (Thaly Kálmán, Debrecen 1.) aki 8 alkalommal szerzett többséget ugyanabban a kerületben. A vizsgált négy város összes mandátumát tekintve azonban Tisza Kálmán szerzett legtöbb alkalommal képviselői helyet, ugyanis 6 esetben Debrecen 1. kerületében, 5 esetben pedig Nagyvárádon nyert választást.

A négy vizsgált városban 1848 és 1918 között összesen 116 mandátumszerzés történt, azonban a teljes karrier utak elemzését lehetővé téve a képviselők által megszerzett összes mandátumot is bevonhatjuk az adatok közé, így összesen 208 válasz-

tás eredményét tudjuk elemezni. A politikusok összes mandátumszerzését együtt vizsgálva láthatjuk, hogy az egyes városok milyen szerepet tölthettek be a képviselők pályájában, azok hosszú távon határozták-e meg azt vagy csak epizódszerepet jelentettek. Ebben az összefüggésben lényeges adat a születés és halálozás dátuma is, hiszen nem mindegy az sem, hogy hány évet élt a politikus és az életének mekkora hányadát töltötte a politikai pályán és abból mekkora részt az adott választókerület mandátumának birtokosaként. Az adatok alapján láthatjuk, hogy akadnak olyan képviselők is, akik pályájuk alatt a vizsgált városok közül többen is szereztek mandátumot. Ezek között a politikusok között említhetjük meg Barabás Bélát (Nagyvárad, Arad), Chorin Ferencet (Arad, Szatmárnémeti), Hieronimy Károlyt (Arad, Szatmárnémeti) és Tisza Kálmánt (Debrecen, Nagyvárad) is.

Ogy. ciklus	Név	Születési idő	Halálozási idő	Párt	Választókerület	Mandátum kezdete	Mandátum vége
1869-1872	Atzél Péter	1836.02.22	1901.09.11.	DP	Arad	1869.04.22	1871.03.29
...							
1901-1905	Bakonyi Samu	1862.07.29.	1922.04.22.	F48P	Debrecen II.	1901.10.26	1905.01.03
1905-1906	Bakonyi Samu			F48P	Debrecen II.	1905.02.17	1906.02.19
1906-1910	Bakonyi Samu			F48P	Debrecen II.	1906.05.21	1910.03.21
1910-1918	Bakonyi Samu			F48JP	Debrecen II.	1910.06.23	1918.11.16
1878-1881	Baldacci Antal			FP	Debrecen III.	1878.10.19	1878.10.19
1875-1878	Baldacci Antal	1803.05.25.	1878.08.08.	FP	Karcag	1875.08.30	1878.06.29
1872-1875	Baldacci Antal			48P	Poroszló	1872.09.03	1875.05.24
1905-1906	Barabás Béla	1855.12.22.	1834.05.28.	F48P	Arad	1905.02.17	1906.02.19
1892-1896	Barabás Béla			48FP	Gyoma	1892.02.20	1896.10.03
1896-1901	Barabás Béla			F48P	Gyoma	1896.11.25	1901.09.05
1906-1910	Barabás Béla			F48P	Nagykőrös	1906.10.10	1910.03.21
1901-1905	Barabás Béla			F48P	Nagyvárad	1901.10.26	1905.01.03
1910-1918	Barabás Béla			48P	Szilágysomlyó	1911.02.16	1917.09.12
1865-1869	Boros Bálint	1819.12.05.	1896.11.25.	DP	Szatmárnémeti	1867.09.30	1868.12.09
1875-1878	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1875.08.30	1878.06.29
1878-1881	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1878.10.19	1881.06.01
1881-1884	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1881.09.26	1884.05.19
1884-1887	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1884.09.27	1887.05.25
1887-1892	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1887.09.28	1892.01.04
1869-1872	Chorin Ferenc	1842.05.11.	1825.01.20.	Bk	Arad	1871.05.10	1872.04.15
1875-1878	Chorin Ferenc			SzP	Arad	1875.08.30	1878.06.29

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képvisellete...

1878-1881	Chorin Ferenc			EE	Arad	1878.10.19	1881.06.01
1884-1887	Chorin Ferenc			SzP	Aranyos-medgyes	1884.09.27	1887.05.25
1887-1892	Chorin Ferenc			SzP	Aranyos-medgyes	1887.09.28	1892.01.04
1892-1896	Chorin Ferenc			SzP	Aranyos-medgyes	1892.02.20	1896.10.03
1881-1884	Chorin Ferenc			ME	Baksa	1881.11.21	1884.05.19
1896-1901	Chorin Ferenc			SzP	Szatmárnémeti	1896.11.25	1901.09.05

1. adattár (részlet)

Képviselői mandátumok és választókerületek

Rövidítések: Bk=Balközép, DP=Deák Párt, F48P=Függetlenségi és 48-as Párt, F48JP=Függetlenségi és 48-as Justh-párt, FP=Függetlenségi Párt, 48FP=48-as Függetlenségi Párt, 48P=48-as Párt, SzP=Szabadelvű Párt, EE=Egyesült Ellenzék, ME=Mérsékelt Ellenzék

Az 1. adattárban a képviselők személyére vonatkozó adatok mellett szerepel a politikusok pártállása is. Ezekkel kapcsolatban a vizsgált városok esetében összességében kijelenthetjük, hogy az országgyűlési képviselőválasztásokkor tapasztalható mandátumeloszlások az ország többi városi választókerületéhez képest jelentős eltérést mutatnak. Míg az országos városi adatok többségben a 67-es kormánypárthoz és kb. harmadukban a közjogi ellenzékhez¹⁰ tartozó parlamenti mandátumokat jeleznek, addig Debrecenben 40%-ban a kormánypártok, 60%-ban a közjogi ellenzék szerezte meg a választók bizalmát, Aradon, Nagyvárádon és Szatmárnémetiben pedig nagyjából 50–50% volt a szembenálló felek mandátumának az aránya. A pártcsoportok mandátumszerzésének száma a közjogi ellenzéki irányába határozottan elkötelezett debreceni 1. választókerülettől eltekintve minden kerületben hozzávetőlegesen kiegyenlített volt. A korszakolás tekintetében is nagy a hasonlóság az egyes választókerületek között. Általában elmondhatjuk, hogy a 6 választókerületből 5 esetében 1861 és 1875 között inkább a közjogi ellenzék, 1875 és 1905 között szinte kivétel nélkül a 67-es kormánypárt, majd 1905 és 1918 között pedig ismételten többségben a közjogi ellenzék jelöltjei szereztek mandátumokat.

¹⁰ Jelen tanulmányban az egyszerűbb csoportosítás lehetőségét szem előtt tartva a pártcsaládok tekintetében a 67-es kormánypárt (Deák-párt, Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt), a 67-es ellenzék (Mérsékelt Párt, Egységes Ellenzék, Nemzeti Párt, stb.) és a közjogi ellenzék pártjai (Balközép és a több névváltozattal futó függetlenségi és 48-as pártok, stb.) elkülönítéseket alkalmazom. E mellett az 1906 és 1910 közötti koalíciós időszak parlamenti és kormányzati többségét adó Függetlenségi és 48-as Pártját is a közjogi ellenzék pártjai közé sorolom. Az adattárban szereplő adatok azonban ettől eltérő csoportosításokat is lehetővé tesznek.

A kutatócsoportunk által elkészített adattár az országos adatok elemzését követően alkalmas lesz arra is, hogy a mandátumeloszlások tekintetében az egész vizsgált korszakra vonatkozóan város csoportokat alkosson és a csoportokba az általunk vizsgált városokat és választókerületeket is elhelyezzük. Ezek alapján kirajzolódhat majd a kép, hogy melyek a kormányzat és melyek a közjogi ellenzék számára nagyobb eséllyel megszerezhető kerületek.

A négy város választókerületeiben a pártok támogatottságából az is kitűnik, hogy a nagy közjogi irányultságú politikai tömbökön kívül más politikai csoportok szinte nem tudtak mandátumhoz jutni. Noha országos szinten az Egyesült Ellenzék/Mérsékelt Ellenzék/Nemzeti Párt neveket viselő csoport az 1870-es, 1880-as és 1890-es években választásonként több tucat mandátumot tudhatott magáénak, a négy város közül csak Aradon szereztek képviselő (Chorin Ferenc: 1881; Atzél Péter: 1878, 1892) helyet. Az Országos Alkotmánypárt és az eszmei irányultságú pártok (Országos Antiszemita Párt, Magyarországi Független Szocialista Párt, Polgári Demokrata Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt, stb.) pedig egyáltalán nem szereztek képviselői helyeket ezekben a kerületekben. A kis pártok tendenciáját, Debrecen 3. kerületében 1905-ben elért sikerével csak az Új Párt törte meg, de ez a siker sem bizonyult hosszú távúnak. Az ekkor választást nyert Szabó Kálmán 1906-ban ugyan ismét mandátumhoz jutott, de már a Függetlenségi 48-as Párt jelöltjeként.

2.) A 2. adattár a képviselők társadalmi származását (arisztokrata, nemes, közrendű), születési és halálozási helyét, idejét, temetkezési helyét, iskolázási helyeit, földbirtokának helyét és a munkahelyének, karrierjének településeit gyűjti össze. A négy városban megválasztott összesen 55 politikus felsorolt adataiból a személy és a választókerület kötődésének a mértékére lehet következtetni. A 2. adattár összesítő adatait a 2. táblázatban találhatjuk.

Adott képviselő és választókerülete kötődésének erősségét a felsorolt adatok segítségével úgy határozom meg, hogy erősnek akkor tekintem, ha a 6 (születés-, halálozás-, temetkezés, iskolázás helye, földbirtok települése, karrier települése) megszerezhető pontból a képviselő legalább 3-at szerez, köztük a földbirtokból vagy a karrierből származó pontokat; közepes, ha a karrier és a földbirtokból eredő pontok nélkül 2 vagy 3 pont szerez, vagy a karrier és földbirtokból eredő pontok valamelyikét megszerezve legalább 1 pontot szerez; gyenge, ha a karrierből és a földbirtokból adódó pontokat nem szerezve 1 vagy 0 pontot szerez.

Az adatok között a legtöbbször előforduló települések esetünkben a választókerület települései, ezen felül pedig általában Budapest jelenik meg. Debrecen ugyancsak számos alkalommal kerül az adatbázisba más választókerületekben megválasztott képviselők esetében is, jellemzően iskolázási városként. Az ország más

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képvisellete...

választókerületeitől eltérően a négy várost szemlélve azért is érzékelhetünk akár a szokásosnál is szorosabb kapcsolatot a képviselő és a kerület között, mert az itt vizsgált városok széleskörű iskolai intézményrendszerrel rendelkeznek (különösen Debrecen és Nagyvárád), az itt született személyek iskolázása legtöbb alkalommal részben vagy egészben helyben történhetett, sőt kifejezetten az oktatási intézmények révén is kialakulhatott a későbbiekre szóló kapcsolat.

Mindenesetre azt láthatjuk, hogy mind a négy városra vonatkoztatva, – noha különböző intenzitású kötődéseket tapasztalhatunk – jellemzően viszonylag erős a kapcsolat a képviselővel. A legerősebb kapcsolódást Nagyvárádon tapasztalhattuk és erős kapcsolódást érzékelhetünk Debrecen 1. kerületében is. A négy város középtérkéhez leginkább Debrecen 2. és 3. választókerülete igazodott, gyengébb kötődés érzékelhető Arad esetében, a leggyengébb kapcsolódás pedig Szatmárnémetiben jelentkezett, de még itt is 40/30/30 volt az arány.

A képviselő–választókerület kötődésének erőssége azonban nem feltétlenül cseng össze a kerületben mandátumot szerzett képviselők számával. Azt feltételezhetnénk, hogy minél erősebb a kötődés, annál kevesebb a képviselők száma az adott választókerületben. Jó ellenpélda erre Nagyvárád és Szatmárnémeti esete, ahol mindkét városban 10–10 személyt választottak képviselőnek a korszakban, azonban míg Nagyvárádon főként a városhoz erősen kapcsolódó politikusokat, addig Szatmárnémetiben jóval kisebb volt a kapcsolódás a politikusok és a város között.

Ha azonban a választókerület és a képviselő erős kötődésével együtt vizsgáljuk a választókerület és a képviselő összeegyeztethető politikai érzékenységi viszonyát és helyi elköteleződését, akkor azt láthatjuk, hogy ott ahol mind a három tényező egyszerre figyelhető meg, várható leginkább a hosszú távú együttműködés a kerület és a képviselő között. Ebbe a képletbe illik bele egyik oldalról Nagyvárád és Debrecen 1. választókerületének a példája, ahol a városokhoz nagyban kötődő és annak érdekeivel azonosuló politikusok szereztek mandátumot. Mindkét városban elsősorban Tisza Kálmánra, ill. Nagyvárádon még mellette Teleszky Istvánra, Debrecen 1. választókerületében pedig Thaly Kálmánra kell gondolnunk. A másik oldalról pedig Szatmárnémeti és Arad példája igazolja az elméletet, ahol több, a városokhoz nem kötődő és annak érdekeivel csak részben azonosulni képes politikus követte egymást (Szatmárnémetiben: Chorin Ferenc, Hieronymi Károly, Ugron Gábor; Aradon: Chorin Ferenc, Falk Miksa, Hieronymi Károly) a képviselői székben.

A választókerület–képviselő kapcsolat esetében ugyancsak fontos tényező lehet még a képviselő mandátumainak száma és az azokhoz kapcsolódó kerületek száma is, amely tulajdonképpen a politikus lokális hűségéről tanúskodik. Ezt is igazolják a fentebbi szélső értékek. Nagyvárád és Debrecen 1. választókerületének a képviselői

az adott vagy szinte csak az adott választókerületben szereztek mandátumot, míg Szatmárnémeti és Arad képviselői politikai pályájuk egésze alatt többségükben más-hol is szereztek mandátumot és azt is elmondhatjuk róluk, hogy ezek a városok csak rövidebb-hosszabb kikötőként szerepeltek a karrierjeikben.

A választókerület és a képviselő kötődésének, a képviselő és a kerület érdeka-zonosságának, valamint a képviselő lokális politikai hűségének az országos léptékkű összesítése újabb lehetőséget teremthet majd az adatok összehasonlításra és nagy valószínűséggel újabb összefüggések felismeréséhez is el fog vezetni. Egyelőre az idevágó adatok vázlatos felvetésére vállalkozok csak a 2. táblázatban.

Név	Származás	Születés helye	Halálozás helye	Temetés helye	Középf. isk.	Felsőfokú isk.	földbirtok	karrier városa
Jánosy Zoltán	Ismeretlen	Nagyléta	Ismeretlen	Ismeretlen	Debrecen	Debrecen	-	Debrecen
Kelemen Samu	Bizonytalan nemességű	Nagyvárad	Budapest	Ismeretlen	Nagyvárad	Budapest	-	Szatmár-németi
Király Ferenc	Bizonytalan nemességű	Debrecen	Debrecen	Debrecen	Debrecen	Bécs, Berlin	-	Debrecen
Kiss János	Ismeretlen	Ismeretlen	Szatmár-németi	Szatmár-németi	Ismeretlen	Ismeretlen	-	Szatmár-németi
Kiss Lajos	Köznemes	Debrecen	Budapest	Budapest	Ismeretlen	Ismeretlen	-	Debrecen
Kola János	Ismeretlen	Ismeretlen	Debrecen	Debrecen	Debrecen	Nagyvárad, Pest	-	Debrecen
Komlóssy Imre	Köznemes	Debrecen	Debrecen	Debrecen	Debrecen, Eperjes	Pest	-	Debrecen
Kőrösi Sándor	Ismeretlen	Kecskemét	Budapest	Budapest	Kecskemét	Pápa, Pest	-	Debrecen
Láng Lajos	Báró	Pest	Budapest	Budapest	Pest	Berlin	-	Budapest
Lukács György	Bizonytalan nemességű	Nagyvárad	Nagyvárad	Nagyvárad	Nagyvárad, Pest	Nagyvárad	-	Nagyvárad
Molnár György	Köznemes	Hajdúnánás	Debrecen	Debrecen	Hajdúnánás	Debrecen	-	Debrecen
Mudrony Soma	Ismeretlen	Késmárk	Ismeretlen	Ismeretlen	Pest, Miskolc	Pest	-	Budapest, Nagyszében
Müller Károly	Ismeretlen	Ismeretlen	Arad	Arad	Arad	Nagyvárad	-	Arad
Nagy Vince	Ismeretlen	Szatmár-németi	New York	Ismeretlen	Ismeretlen	Ismeretlen	-	Szatmár-németi
Náray Imre	Köznemes	Pécs	Arad	Arad	Ismeretlen	Ismeretlen	-	Arad,
Pap Endre	Köznemes	Zsarolyán	Pest	Ismeretlen	Debrecen	Sárospatak, Pest	Ismeretlen-	Ismeretlen
Patay István	Köznemes	Tiszadada	Dadafalva	Debrecen	Ismeretlen	Bécs	Nyírmada	Debrecen

2. adattár (részlet)

Képviselők és választókerületek kötődése¹¹

¹¹ A 2. adattár teljes változata tartalmazza a kapcsolódó időponti adatokat is.

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárad és Szatmárnémeti) parlamenti képvisellete...

választó- kerület	képviselők száma	születési hely a választó- kerület	halálozási hely a választó- kerület	temetkezési hely a választó- kerület	iskolák	birtok (a választó- kerület vonzásá- ban)	karrier	kapcsolat erőssége			
								szoros	közepes	gyenge	
Arad	13	5	6	5	4	3	8	54%	8%	38%	↓
Debrecen 1	6	4	2	3	2	2	4	67%	0	33%	↑
Debrecen 2	8	4	3	3	3	0	6	50%	25%	25%	=
Debrecen 3	12	3	5	5	4	2	8	50%	16%	34%	=
Nagyvárad	10	4	6	5	4	1	9	70%	20%	10%	↑
Szatmár- németi	10	3	4	4	0	1	7	40%	30%	30%	↓
kapcsolat erőssége középérték:								55%	17%	28%	

2. táblázat

Képviselők és választókerületek kötődését összesítő táblázat

3.) A 3. adattár a négy város képviselőinek iskolai (közép és felsőfokú) végzettségére és foglalkozására vonatkozó adatokat tartalmazza. Az adattár 182 sor oktatási intézményekkel és végzettséggel valamint 237 sor foglalkozással kapcsolatos adatot tár elénk, amelynek egy részletét a könnyebb áttekinthetőség miatt most egy közös táblázatba szerkesztve mutatom be. Ha az adattárba került oktatási intézményi adatok számát elosztjuk a képviselők számával, akkor azt kell látnunk, hogy mindenkire kb. 3 intézmény vagy oklevél jut, ami általános esetben középiskolai és egyetemi végzettséget jelent, ezen belül túlnyomó részt gimnáziumot és jogi egyetemet, ill. ügyvédi szakvizsgát feltételezhet. A munkavégzés, hivatás tekintetében pedig a teljes életpályára értve kb. 5 foglalkozás (ebben az esetben ide sorolva a földbirtoklásra vonatkozó adatokat is) jut egy-egy képviselőre.

Ezek az adatok és elemzési lehetőségek – legalábbis Debrecen, Nagyvárad és Szatmárnémeti esetében – a korábbi munkáimból ismertek, ezért ebben a tanulmányban a kérdés részletes tárgyalásától eltekintek. E tanulmány keretei között csak néhány kutatási ötletet vagy kérdésfeltevést kívánok felvázolni ezekkel az adatokkal kapcsolatban.

Név	Iskola típusa, szak	Helyszíne	Megnevezése	Foglalkozás	Helyszín	Intézmény, hivatal
Atzél Péter	Felsőfokú ismeretlen iskola	Párizs	Sorbonne	Főispán	Arad Vm.	Vármegye, főispáni hivatal
Atzél Péter	-	Ismeretlen	magánúton	Főjegyző	Arad Vm.	Vármegyei hivatal
Atzél Péter	-	-	-	Újságíró	Arad	Alföld – folyóirat
Atzél Péter,	-	-	-	Polgármester	Arad	Városi hivatal
Atzél Péter	-	-	-	Polgármester	Arad	Városi hivatal
Bakonyi Samu	Középfokú gimnázium iskola	Debrecen	-	-	-	-
Bakonyi Samu	Felsőfokú jogi iskola	Budapest	Budapesti Tudományegyetem	-	-	-
Bakonyi Samu	Ügyvédi vizsga	Ismeretlen	-	Ügyvéd	Debrecen	Ügyvédi praxis
Baldacci Antal	Középfokú gimnázium iskola	Kolozsvár	convictus	Földbirtokos	Esztergom Vm.	Saját birtok
Baldacci Antal	Középfokú katonai iskola	Bécs	Theresianum	Ezredes	Ismeretlen	Katonai szolgálat 1848-49-es honvédelmi alakulatban
Baldacci Antal	-	-	-	Tulajdonos	Szatmárnémeti	Szövő- és kötélgyár
Barabás Béla	Középfokú gimnázium iskola	Arad	Ismeretlen	Aljegyző	Arad Vm.	Vármegyei hivatal;
Barabás Béla	Középfokú gimnázium iskola	Nagyszeben	Ismeretlen	Szerkesztő	Arad	Arad és Vidéke – folyóirat
Barabás Béla	Középfokú gimnázium iskola	Kolozsvár	Ismeretlen	Ügyvéd	Arad	Ügyvédi praxis
Barabás Béla	Felsőfokú jogi iskola	Budapest	Budapesti Tudományegyetem	Főispán	Arad	Vármegyei hivatal
Barabás Béla	-	-	-	Miniszter	Budapest	Minisztérium, Vallás- és közoktatásiügyi Minisztérium
Barabás Béla	-	-	-	-	-	-
Barabás Béla	-	-	-	-	-	-

3. adattár (részlet)

A képviselők képzettségével és foglalkozásával kapcsolatos adatok¹²

¹² A 3. adattár teljes változata tartalmazza a kapcsolódó időponti adatokat is.

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képvisellete...

A képviselők társadalmi státusza több választókerületben eltért az átlagostól, sőt néhány meglepő jelenséget is tapasztalhatunk. A vizsgált városokban arisztokrata politikus csak ritkán, összesen 6 esetben szerzett mandátumot, kétszer Debrecen 2. (gróf Dégenfeld-Schonburg Lajos 1885, 1887) és egyszer a város 3. kerületében (báró Láng Lajos 1910)¹³ valamint 3 alkalommal Aradon (báró Ráday Gedeon 1872 és gróf Tisza István 1910, 1913) Nagyvárádon és Szatmárnémetiben pedig főrendű személy nem lett képviselő. A nemesi származásúak azonban mind a négy városban nagy többségben voltak. Érdekes, hogy a leginkább polgárosultabb város Nagyvárád büszkélkedhet a legmagasabb arányban (kb. 90%) nemesi származású képviselővel.

A képviselők foglalkozását vizsgálva megállapítható, hogy a jogászok, ügyvédek mind a négy városban, az állami hivatalnokok pedig Debrecenben, Nagyvárádon és Aradon az országos városi átlaghoz viszonyítva lényegesen magasabb arányban szerepeltek. Míg a földbirtokosok mandátumszerzési aránya nagyjából egyharmadra tehető mind a négy városban, a vállalkozók és tőkések tekintetében Arad 20%-os aránnyal országos szint duplájával rendelkezik.

Az e tanulmányban a különböző adattár részletekben nyilvánosságot látott adatok és vázlatosan, a teljesség igénye nélkül kiemelt elemzési tendenciák szubjektív módon, többnyire még a részletek aprólékos vizsgálata nélkül lettek bemutatva. Így biztosan állíthatjuk, hogy a későbbi „mélyfúrások” és az országos adatok feldolgozásának ismeretében az itt felsoroltaknál jóval nagyobb összehasonlítási lehetőségek nyílnak majd a kutatók számára.

¹³ Láng Lajos bárósítása 1910-es mandátumszerzésekor már folyamatban volt, de a címet csak egy évvel később kapta meg.

„Izé úr” és a jó modor.
A parlamenti illem megsértésének változatai
a dualizmus korában

A tisztelt ház illemszabályai

Az 1867-es kiegyezést követő időszakban a magyarországi politika világa jelentősen átalakult a parlamentarizmus kiépülésével. A modern parlamenti működés kifejlődése többek között olyan újdonságokkal járt együtt, mint a pártalapú politizálás és a politikusi professzionalizáció¹ folyamatának elindulása. E tényezők mellett a politika kereteinek és játékszabályainak átformálódásához hozzájárult a nyilvánosság kiszélesedése, szerkezetének megváltozása is. Ennek a változásnak a szükséges velejárója volt a politikai normák átalakulása is. E politikai normák tág halmazának egy jelentős részét a parlamenti illemszabályok tették ki. De mit is értünk ez utóbbi fogalom alatt?

A parlamenti illemre vonatkozó előírásokat két, egymással szorosan összefüggő csoportra oszthatjuk: a jogi jellegű normákra, az írott házszabályokra, valamint az íratlan viselkedési szabályokra, szokásokra. Az első írásban rögzített rendszabályok 1848-ban, az első népképviselői országgyűlés idején születettek meg, korábban ugyanis a parlament működését a gyakorlat és a szokásjog határozta meg.² A dualizmus időszakában több alkalommal módosultak a házszabályok, amelynek hátterében elsősorban a modern parlamentarizmus „üzemelésével” kapcsolatos kihívások álltak.³ Továbbá a kiegyezési rendszer egyre inkább érzékelhető reformképtelensége is nyomot hagyott a paragrafusokon. A sajátos politikai keretek (merev közjogi struktúra, szűk választójog) miatt kisebb mozgástérrel rendelkező ellenzék a bot-

¹ A képviselői szerep átalakulásáról lásd bővebben: Weber [1919] 1998: 156–209; Ilonszki 2009; Cieger 2010: 131–150.

² 1848-ban számos diétai hagyomány került át az írott szabályozásba, ilyen volt például a beszéd olvasásának tilalma. Bérenger–Kecskeméti 2008: 299.

³ A házszabály-revíziók történetéről lásd bővebben: Pesti 2002: 85–147.

Persze a házszabályok sem követtek minden új folyamatot, így például nem találunk egyetlen paragrafust sem, amely a pártokra vonatkozna. Ez jól mutatja a pártokhoz való ellentmondásos hozzáállást a korszakban. A pártokról bővebben: Szabó 1992: 199–230.

ránypolitizálás és az obstrukció eszközéhez nyúlt, erre azonban a kormánypárt a fegyelmi jogra vonatkozó előírások bővítésével és szigorításával válaszolt.

A házszabályok azonban nem terjedtek ki teljeskörűen a parlamenti élet minden területére. A témánk szempontjából legfontosabb paragrafus szerint például az elnöknek joga volt rendreutasítani az előadót, ha az *"a közérkölsiséget és illemt sértő vagy egyébként a ház tekintélyével össze nem férő kifejezést használ, vagy ha valamely osztály, nemzetiség vagy hitfelekezet ellen gyűlöletre izgat, avagy a háznak valamely tagja ellen durva sértést követ el."*⁴ Ám azt, hogy pontosan milyen tartalmak tartoztak e kategóriákba kezdetben a társadalmi illem, majd az attól egyre inkább elváló íratlan parlamenti illem és a szokásjog szabta meg. A fokozatos eltávolodást a kortársak is észlelhették: míg 1867-ben Deák Ferenc még a magán- és társasági élet illemének betartására intette képviselőtársát, 1893-ben Asbóth János már elkülönítve beszél a kétfajta illemtől.⁵ Ezt a folyamatot illemt kritikával Molnár Kálmán, jogi író és egyetemi tanár 1922-es, a *Katolikus Szemlében* közölt tanulmányában. Bár az értekezés a két világháború között készült, példái mégis segítenek körvonalazni, hogy milyen megnyilvánulások sérthették az illemt a dualizmus kori képviselőházban.⁶ A szerző néhány alapelvet javasolt, amelyek figyelembevételével a házelnök hatékonyabban léphet fel az illemt sértő viselkedés ellen. Ezek közül több előre vetíti számunkra a parlamenti normaszegés természetét: például szigorú megtorlást követelt, ha az adott képviselőnek nem a politikai magatartását, hanem a személyét támadják meg, illetve nagyfokú illetlenségnek tekintette a beszédek alatti csoportos kivonulást a teremből.⁷

A társadalmi illemtől különböző parlamenti illem kifejlődése két jelentős tényezőre is rámutat. Egyrészt arra, hogy a parlamenti küzdelmek a társadalmi elvárásoktól eltérő normákat alakítottak ki, így például a sértések és az erőszak is más megítélés alá estek a politika világában. Másrészt olyan szabályok létezését sejteti, amelyek specifikusan a politikai elitre vonatkoztak. A „bennfentes” viselkedéskultúrához kapcsolódó szokások formálták a képviselők csoporttudatát, s így hozzájárultak a politikusi tevékenység hivatássá válásához.⁸ Ezen egyedi szabályok közé sorolhatjuk például a képviselők közötti tegeződést vagy a pártklubok és kaszinók „etikettjét”. Szűkebb értelemben véve a parlamenti magatartásnak is elterjedt a maga kódexe a gyakorlat, majd a képviselők

⁴ *Képviselőházi házszabályok*, [1887]: 116. Ezt a szövegrészt a későbbiekben sem fogalmazták meg konkrétan.

⁵ *Képviselőházi napló*, 1865–1869. 4. kötet, 154. 1867. április 8; *Képviselőházi napló*, 1892–1897. 10. kötet, 69. 1893. március 9.

⁶ Molnár 1922: 130–143.

⁷ Molnár 1922: 137–138.

⁸ Cieger 2010: 143–144.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

előzetes felkészültsége és hozott politikai „szaktudása” révén. A fiatal képviselők számára kiváló útmutatót jelentettek a Házhoz méltó viselkedés elsajátításában a különféle beszédgyűjtemények vagy például Szeberényi Lajos ismert retorika tankönyve.⁹

A jó modor, az udvarias és tekintélytisztelő hangnem mellett különböző szokások tartoztak az íratlan parlamenti illemhez: például a honatyáknak illetlenségben végig hallgatni fiatal képviselőtársuk „szűzbeszédét” vagy reflektálni az előttük elhangzott felszólalásra.¹⁰ Természetesen az íratlan parlamenti szabályok alakulását is befolyásolták a modern politika fejleményei és a dualista rendszer jellegzetességei. Ezt jól mutatja, hogy a korszakban a képviselők közötti hangnem személyeskedővé vált és eljutott egészen a fizikai erőszak szintjéig.¹¹

A parlamenti illemen keresztül tehát kitapinthatóvá válnak a dualizmus idején végbe ment politikai változások, a képviselői szerep átformálódása és az ellenzéki politizálás sajátos vonásai is. A következőkben ezt az izgalmas, de a kutatók számára nehezen feltárható jelenséget szeretnénk tanulmányozni, olyan kérdésekre keresve a választ, hogy mi számított a korszakban illemsértőnek, illetve, hogy egy képviselő hogyan használhatta a botránykeltés eszközét és miképpen járulhatott hozzá magatartásával a képviselőházi hangnem eldurvulásához. Végül: hogyan befolyásolta a képviselő párton belüli pozícióját és politikai presztízsét ez a botrányos viselkedés?

A parlamenti normák összetett problémakörének teljeskörű vizsgálatát e tanulmány keretein belül nem tűzhattuk ki célul, így egyetlen politikus, Polónyi Géza (1848–1920) esete került elemzésünk fókuszába. Azt, hogy miért éppen őt választottuk, több körülmény is indokolja. Egyfelől számos életrajzi mozzanat támasztja alá, hogy Polónyi a dualizmus kori politikai élet egyik számottevő alakja volt. A politikus például a Függetlenségi Párton belül egészen az alelnökségig jutott 1889-ben.¹² Karrierje csúcspontjaként, az 1906 áprilisában megalakult, Wekerle Sándor vezette kormányban pedig az igazságügy-miniszteri széket töltötte be. Minisztersége azonban nem tartott sokáig, ugyanis 1907 februárjában le kellett mondania korrupciós vádak miatt.¹³ Ezt követően újra ellenzéki szerepbe került, és idős korában, az 1910-től kezdődő parlamenti ciklusban is végig aktívan politizált.

⁹ Szeberényi 1849.

¹⁰ A szűzbeszédről, Apponyi Albert példáján keresztül lásd bővebben: Gerő 1988: 210. Arra a szokásra nézve, hogy a képviselőknek reagálniuk kellett az előttük elmondottakra számos példát találunk a képviselőházi naplókbán: *Képviselőházi napló*, 1892–1897. 16. kötet, 303. 1894. március 2; *Képviselőházi napló*, 1892–1897. 22. kötet, 181. 1895. január 29; *Képviselőházi napló*, 1910–1918. 17. kötet, 148–149. 1912. november 29.

¹¹ E tendencia két eltérő aspektusú elemzését lásd: Cieger 2016a: 102–131; Gerő 1988: 190–228.

¹² *Sturm-féle országgyűlési almanach* 1910–1915: 391.

¹³ Cieger 2011: 153–165.

Másfelől – és ezt az előzőnél fontosabbnak véljük – Polónyi 1881 és 1918 között hat alkalommal nyert mandátumot a rendes választásokon (vagyis ennyi ciklust szolgált végig), ezért a hosszan szolgáló képviselők csoportjába sorolható.¹⁴ Ez a hosszú parlamenti működés kiváló terepet nyújt a (ellenzéki) képviselői tevékenység, ez esetben a parlamenti viselkedési szabályokhoz fűződő viszony tanulmányozásához. Mindehhez hozzájárul még a függetlenségi politikus figyelemre méltó személyisége is. Az „*intrigua nagymesterél*”,¹⁵ Polónyit kortársai általában botránykereső karakterként, de éles eszű taktikusként és jó szónokként jellemezték. Horánszky Lajos pedig a korszakról írt művében a politikust „*a közéleti harcosok jellegzetes típusaként*” ábrázolta, akinek lételeme a parlamenti küzdelem, és „*támadásait kíméletlenség jellemezte nemcsak az ügyre, hanem a személyekre nézve is.*”¹⁶

Résztétel az üléseken

Mielőtt részletesen megvizsgálánk Polónyi viszonyát a parlamenti illemhez, fontos feltérképezniünk, hogy mennyire volt aktív a képviselőházban, milyen arányban vett részt az üléseken. Ennek számszerűsítése azonban meglehetősen nehéz: a képviselőházi naplók segítségével csak azoknál az üléseknél tudtuk regisztrálni Polónyi jelenlétét, amelyeken felszólalt, szavazott vagy esetleg bekiabált egy másik beszéd alatt. Ráadásul az sem teljesen biztos, hogy az összes közbeszólást feljegyezték a gyorsírók, így azoknak nem feltétlenül maradt mindig nyomuk a naplókbán.¹⁷ Véleményünk szerint mégis tanulságos lehet számot adni egy képviselőnek, a naplók alapján meghatározható, országgyűlési jelenlétéről. Polónyi Géza részvétele ciklusonként az alábbi adatsorral jellemezhető.

¹⁴ Kurtán 2005: 51–73.

¹⁵ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1906. április 21. MNL OL R 122 302.

¹⁶ Horánszky 1994: 680–681.

¹⁷ A gyorsírók nehézségeiről bővebben: Zelovich 1928: 9–11.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

Polónyi mandátumának időtartama	Az időtartam üléseinek száma	Polónyi részvétele az üléseken	Polónyi részvételének aránya
1881–1884	364	82	22,5%
1886–1887	137	27	19,7%
1887–1892	585	184	31,4%
1892–1896	659	303	45,9%
1896–1901	720	345	47,9%
1903–1905	280	134	46,4%
1905–1906	42	21	50%
1906–1910	476	138	28,9%
1910–1918	829	351	42,3%
Összesítés:	4092	1585	38,7%

1. táblázat Polónyi Géza részvétele a parlamenti üléseken

Tekintve, hogy a honatyák távolmaradása az ülésektől is fegyelmi vétségnek minősült a házszabályok szerint, a közvélemény pedig a Ház tekintélyének lejáratódásához kötötte a kérdést, érdemes elsőként Polónyi hiányzásainak okait feltárni. Itt érdemes megemlíteni, hogy az előírt szankciók nem jelentettek igazi visszatartó erőt a képviselők számára, ugyanis kizárólag akkor jegyezték fel a távollévőket, amikor névsort olvastak, vagy ha a Ház határozatképtelennek bizonyult. Egyszóval a véletlenlen múlt, hogy mikor büntették meg az igazolatlanul hiányzókat.¹⁸

A távolmaradás legfőbb okát – a parlamenti munka jellegének megváltozása mellett – általában a képviselők egyéb elfoglaltságai szolgáltatták. Polónyi például arról panaszkodott 1897-ben, hogy a parlamentnek nincs munkarendje, és számon kérte a házelnököt, hogy miért kell a képviselőknek részt venniük a rövid üléseken, amikor

¹⁸ Pesti 2002: 328. A képviselők hiányzásának kérdéséről lásd bővebben: Cieger 2016b: 162–175.

lenne más „hivatásuk” is.¹⁹ Polónyi a képviselői feladatok ellátása mellett két jelentős elfoglaltságot tudhatott magáénak: Budapest törvényhatósági bizottságának volt a tagja, illetve ügyvédi tevékenységet folytatott. Ezek a munkák, kiegészülve a választókerületbe tett látogatásokkal, több alkalommal is az ülések kihagyására kényszeríthették a politikust. Ezen kívül a hiányzások egy részét Polónyi betegsége magyarázta, például 1891-ben hatheti szabadságot kért egészsége helyreállítása érdekében.²⁰

Mindezek mellett számos olyan körülmény indokolta a hiányzást, amely speciálisan egy-egy ciklusra vonatkoztatható. 1907-es korrupciós botránya után több egymást követő ülésen nem találjuk nyomát a képviselőházban.²¹ Lehetségesnek tartjuk, hogy egy rövid időre, a Lengyel Zoltán elleni rágalmozási perének tárgyalásáig, tartózkodott a fokozott szerepvállalástól. Viszont védhető az az álláspont is, hogy a korábban többször betegeskedő politikus egészségére károsan hatottak a megpróbáltatások, és valóban kényszersziphenőre szorult. Ez utóbbit támasztja alá Kaas Ivorhoz írt 1910-es levele, amelyben arra panaszkodik, hogy nem sikerült kipihennie küzdelmének fáradalmait külföldi útján.²² 1912-ben éppen a normasértések szolgáltatottak okot a távolmaradásra: Polónyit rendezavaró magatartása miatt 15 napra kizárták az ülésekről.²³

Témánk szempontjából tanulságos végigtekinteni a táblázat aktív parlamenti ciklusait is. A legmagasabb részvételi arányt az 1905-1906-os időszakban láthatjuk. Az 1905. évi választásokon az ellenzék aratott győzelmet, azonban Ferenc József a parlamentarizmus szabályait áthágva és uralkodói jogával élve, nem a választás győzteseiből nevezte ki kormányát. Egy ideig Tisza István maradt a miniszterelnöki székben, majd 1905. június 18-án Fejérváry Gézáat bízta meg a kormányfői pozícióval az uralkodó. A Fejérváry-kormány létrejöttét az ellenzék (vagyis a parlamenti többség) „alkotmányellenesnek” ítélte, és megkezdte ellene a „nemzeti ellenállást”.²⁴ A kialakult válság következtében jelentősen lerövidült a képviselőházi ciklus, így ez az arány részben csalóka képet sugall a politikus tevékenységéről. Polónyi ekkor főként a koalíciós tárgyalásokban vett részt aktívan, illetve elősegítette az udvar és a koalíció közötti paktum megszületését. E politikai lépésnek köszönhette a miniszteri kinevezését 1906 áprilisában.²⁵

¹⁹ *Képviselőházi napló*, 1896–1901. 10. kötet, 26–27. 1897. október 5.

²⁰ *Képviselőházi napló*, 1887–1892. 26. kötet, 146. 1891. július 22.

²¹ Ezzel egy időben betegsége hivatkozva nem jelent meg a fővárosi közgyűléseken. *Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1907-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Az 1907. június 5-én tartott rendes közgyűlés jegyzőkönyve* 1907: 390.

²² Polónyi Géza levele Kaas Ivorhoz, 1910. február. 21. MNL OL P 325-XII.-9/a.-130.

²³ *Képviselőházi napló*, 1910–1918. 16. kötet, 469. 1912. június 5.

²⁴ Pölöskei 2001: 141–152; Hanák 1978: 557–608.

²⁵ Dolmányos 1976: 135, 289, 297, 299–301, 303–304.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

A következő három legnagyobb aktivitást jelző ciklus alatt a belpolitikai krízisek sorozatát csak ritkán törte meg egy-egy békésebb periódus.²⁶ A válságos időszakokban az ellenzék az obstrukció és a botránykeltés eszközeivel folytatta politikáját, Polónyi pedig éppen ekkor tartózkodott a legtöbbet az üléseken.

A parlamenti illemt sértő megmozdulások többsége együttesen jelent meg az obstrukciós időszakokban. Polónyi Géza képviselőházi vezérszerepét a kortársak ezekkel a viharos napokkal hozták összefüggésbe. Herczeg Ferenc az obstrukció egyik „tudósaként” emlékezett vissza a függetlenségi politikusra.²⁷ Kristóffy József is többször utalt arra, hogy Polónyi főként válsághelyzetekben, és rendkívül elmérgesedett viszonyok között vált a parlament irányító személyiségévé, illetve „*minden obstrukciók atyamesterének*” nevezte.²⁸ A Bánffy-kormány idején folytatott obstrukciós tevékenység vezérlését kötötték leginkább a nevéhez,²⁹ azonban más időszakokban is sokszor állt a „*minden furfangban jártas*” Polónyi a törvényhozást megbénító ellenzéki akciók élén.³⁰ A házszabályokat rendkívül alaposan ismerő Polónyi, aki Mikszáth szerint ezzel a tudásával többször kisegítette a Függetlenségi Pártot,³¹ otthonosan érezhette magát a technikai obstrukció terén, ahol különféle cseleket kellett kieszelnie, és amelyhez segítségül hívhatta az ügyvédi rabulisztikát is. Ráadásul a különféle technikai trükkjeiről a sajtó is rendszeresen tudósított,³² amely még inkább megerősítette a róla kialakult ravasz, fortélyos politikus képet. Ennél jobb reklámra pedig nem volt szüksége egy ügyvéd-politikusnak.

Szónoki normasértések

Ahogy az a bevezetőből is kiderült, a honatyák a parlamenti illemt két minőségben, felszólalóként és hallgatóságként is megsérthették. Nézzük először a szónoki szabályszegéseket. Noha jelen munka keretei között nincs módunk részletesen tanulmányozni Polónyi szónoki képességeit, témánk szempontjából nem mellékes, hogy a kortársak miképpen vélekedtek róla. E vélemények alapján ugyanis

²⁶ A különböző politikai válságokról lásd például: Pölöskei 2001: 70–93, 127–140.

²⁷ Herczeg 2005: 96–97.

²⁸ Kristóffy 1927: 78, 91, 120.

²⁹ Horánszky 1994: 294–299. Polónyi 1898. szeptember 6-án jelentette ki nyíltan, hogy lehetetlené teszi a javaslatok tárgyalását. *Képviselőházi napló*, 1896–1901. 17. kötet, 18. 1898. szeptember 6.

³⁰ Gratz II. köt. 1934: 34.

³¹ Mikszáth [1889] 1984. 103.

³² Például 1899 januárjában állítólag kijelentette, hogy egymaga 64 módosítást ad majd be a jegyzőkönyvhöz, és ezt megírta az egyik hírlap. *Budapesti Hírlap*, 1899. január 6. 3.

fel tudjuk mérni, hogy a politikus mennyire igazodott az udvariasság és jó modor elvárásaihoz.

A jellemzések szerint Polónyi rendelkezett mindazokkal az adottságokkal, amelyek egy igazi, függetlenségi szónokhoz illettek: erős, „stentori hang”³³ és megfelelő fizikai kiállás.³⁴ Horánszky Lajos szerint a politikus – Ugron és Eötvös mellett – kitűnt debatterei képességeivel a függetlenségi táborból.³⁵ Beck Lajos függetlenségi képviselő visszaemlékezését olvasva pedig arról győződhetünk meg, hogy Polónyi beszédeiben a szónoklat három legfőbb tényezője (személyiség, érvelés, közönségre tett hatás) megfelelő összhangban működött: „Nem volt olyan kérdés, amelyet gyökeréig meg ne tanult volna. És hosszászólt órákig tartó, mindig érdekes felfoglalásokkal. Hajszaálfinom disztinkciói, érvelésének érdekes, meglepő fordulatai, amikor a maga álláspontja javára akarta magyarázni a szóban forgó tételt mindig lekötötték az egész képviselőházat.”³⁶

Szónoki tehetségét illetően tehát megegyeztek a nézetek. A pozitív értékelésekkel azonban szembeállíthatjuk azokat a meglátásokat, amelyek általában a parlamenti stílusát érintették. Mikszáth Kálmán az 1880-as évek végén úgy jellemezte a politikus, hogy gorombáskodó és az ellenvetésekre érdesen visszavágó.³⁷ Részben pedig szintén Polónyi parlamenti modorára vonatkoztatható, hogy Ady Endre „Izé úrként” emlegette őt az 1903-as időközi választásáról írt cikkében, a következő gúnyos megjegyzés kíséretében: „A parlament nívója követeli, hogy Polónyi Géza újra bejusson a nagyságos urak közé.”³⁸ Az „Izé” nevet nem Ady ragasztotta a függetlenségi politikusra elsőként: a sajtóban (főként az élclapokban) már az 1890-es évektől gyakran „Izé Gézaként” jelent meg. A ragadványnév állítólag annak az eredménye volt, hogy Polónyi konfliktusba került a sajtó munkatársaival, akik emiatt egy rövid ideig bojkottálták nevének kiírását a tudósításaikban.³⁹

³³ *Politikai arcképek (Socialpsychologiai felvételek)* 1893: 80. Az erős hang Mikszáth jellemzéseiben bömbölő, bikahangként jelent meg inkább. Például: Mikszáth [1886] 1979. 137.

³⁴ Krúdy Gyula szerint egy ellenzéki képviselőnek olyannak kellett lennie, hogy megakadjon rajta minden szem. Krúdy 1976:180.

³⁵ Horánszky 1994: 98. Gratz Gusztáv a Függetlenségi Párt vezérszónokai között említi Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején. Gratz I. köt.1934: 218.

³⁶ Beck Lajos emlékiratai 1890–1912. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 3042. tétel. A három retorikai tényezőről lásd bővebben: Aczél 2004: 271–279.

³⁷ Mikszáth annak apropóján írta ezt le, hogy Polónyi egyszer kivételesen egy francia diplomatához hasonlóan reagált egy nyersebb támadásra. Mikszáth [1888] 1983. 131.

³⁸ Ady [1903] 1964. 64–65.

³⁹ *Az Ujság*, 1916. június 28. 9.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

A parlamenti modor visszatérő elemként bukkant fel a függetlenségi képviselő Szilágyi Dezsővel vívott szócsatáiban is.⁴⁰ 1890-ben egy vita közben felmerült, hogy a két politikus hasonlóképpen goromba. Szilágyi ezt az összehasonlítást kategorikusan elutasította.⁴¹ Pár évvel később, amikor Polónyi kérte számon állandó vitapartnernén a parlamenti illem betartását Szilágyi eléggé beszédes módon reagált erre: „*Ebben, t. ház, semmi sincs, ami a parlamenti illem határait legkevésbé is átlépné és legkevésbé lehet oly képviselő úrnak, mint Polónyi képviselő úr, ez ellen kifogást emelni, akinek összes szereplése, arra volt építve, hogy folytonosan annak határait túllépje.*”⁴² A kortársak úgy látták tehát, hogy Polónyi stílusa a parlamenti küzdőtér sajátos normáinak viszonylatában is feszegette a határokat, és ebben némi szándékosságot is felfedeztek.

A felszólalásokban elkövetett normasértések leggyakoribb fajtáját az imparlamentáris kifejezések használata jelentette. Korábban már jeleztük, hogy a házszabályok nem fejtették ki részletesen, hogy milyen tartalmak számítottak méltatlannak Ház tekintélyéhez. A rendreutasítás ilyen esetekben több tényezőtől is függött, amelynek szemléltetésére a hitszegő, hűtlen, alattomos és egyéb hasonló értelmű kifejezések szinonimáját jelentő perfid (és perfidia alakja) szó „parlamenti pályafutását” ismertetjük röviden.

Elsőként 1861-ben bukkant fel Bujanovics Rudolf egyik beszédében, az osztrák politikát bírálva.⁴³ A kiegyezést követően főleg a függetlenségi politikusok közkedvelt szavajárásaként találjuk nyomát a naplóknak, de más ellenzéki pártok képviselői (például Horánszky Nándor 1891-ben) is beleszótték mondanivalójukba. Az említett esetekben egy közös vonást fedezhetünk fel: nem vontak maguk után elnöki figyelemztetést. Viszont Polónyit három ízben (1891, 1898, 1911) is rendre utasította a házelnök a perfid/ perfidia szavak használatáért.⁴⁴ Valószínűnek tartjuk, hogy Polónyi eseteiben az ülést vezető elnökök (Péchy Tamás, Szilágyi Dezső és Berzeviczy Albert) szubjektív véleménye (éppen akkor a Házhhoz nem méltónak ítélték a kifejezést) és a függetlenségi politikus parlamenti modora és a korábbi illemet sértő magatartása vezetett az elnöki megrováshoz. Ugyanakkor Polónyi bizonyára nem bánta ezt, hiszen egy harcos, függetlenségi érzelmű ellenzéki politikus magatartásához jól illett a kormányzati politikát megbélyegző kifejezés miatti rendreutasítás, amellyel

⁴⁰ Szilágyi Dezső és Polónyi Géza parlamenti összecsapásairól Gárdonyi és Mikszáth is megemlékeztek. Mikszáth [1891] 1987. 88–89., Gárdonyi [1935]: 167–169.

⁴¹ *Képviselőházi napló*, 1887–1892. 18. kötet, 80. 1890. május 5.

⁴² *Képviselőházi napló*, 1892–1897. 22. kötet, 411. 1895. február 9.

⁴³ *Képviselőházi napló*, 1861. 1. kötet, 347. 1861. május 31.

⁴⁴ *Képviselőházi napló*, 1887–1892. 24. kötet, 198. 1891. június 13; *Képviselőházi napló*, 1896–1901. 11. kötet, 308. 1898. január 4; *Képviselőházi napló*, 1910–1918. 5. kötet, 539. 1911. március 6.

akár párttársai szimpátiáját is elnyerhette. 1891-ben párttársai szolidaritást vállaltak Polónyival: Károlyi Gábor például – egyetértésük kifejezésül – az egész függetlenségi táborra kérte a szankciót.⁴⁵

A képviselőházi szónoklatokban a rágalmozó hangvétellel és a szenzációhajhász leleplezésekkel is át lehetett lépni az íratlan parlamenti illem határát. A politikusi reputációt érintő támadásokat egyre kevésbé tudták elkerülni a képviselők, hiszen ezek mindinkább hozzátartoztak a pártok közötti versengéshez, a politika konfliktusos világához a korszakban. Polónyi kezdő politikusként szükségesnek vélte, hogy már a „szűzbeszédében” kifejtse álláspontját erről, bizonyára az 1870-es évek lejárato kampányaiból leszűrt tapasztalatok hatására: „Én, mint képviselő, e házba kötelességérzetemen kívül azon erős meggyőződést is hoztam magammal, hogy a bajok kútforrását ne a személyekben, hanem az intézményekben keressem. Bírálatom tárgyává én ennél fogva nem a személyeket teszem, és amíg a személyek jelleme kifogás alá nem esik, nem az egyéneket, hanem azoknak a nyilvánosság elé tartozó tetteit és cselekedeteit bírálandom.”⁴⁶ A következő példákban kitűnhet, hogy Polónyi meglehetősen hamar letért erről az útról, vagy legalábbis tágan értelmezte azt, hogy milyen esetekben eshet kifogás alá a személyek jelleme.

Polónyi személyeskedő stílusára rengeteg példát találunk parlamenti pályafutása során, ám ezek közül igazán szemléletes az egyik korai megszólalása. 1883 októberében Polónyi az ülésektől távolmaradó horvát képviselők ügyében keveredett vitába Csernátorny Lajossal, akivel szemben az alábbi szavakat használta: „Arra jögom van, hogy kijelentsem, bármily tisztelettel viseltetem is a t. képviselő úr személye iránt, hogy patriotizmust nem fogok Csernátorny képviselő úrtól tanulni.”⁴⁷ Polónyi megjegyzésével nem csak tiszteletlenül viselkedett egy idősebb képviselővel szemben, hanem Csernátorny állítólagos besúgó múltjára is utalt.⁴⁸ Mivel nem hangzott el a súlyos sértésnek minősülő, s később gyakorta használt „hazaáruló” kifejezés, a szavai éppen, hogy csak súrolták a parlamenti illem határát. Ezt a *Budapesti Hírlap* vélekedése is alátámasztja, mely szerint „a dolognak skandalum-szága volt, de botrány nem csattant ki belőle.”⁴⁹ Polónyi később megpróbált az ügynök múlt felemlegetéséből politikai hasznot is húzni. A szavazók szimpátiájának elnyerésére irányulhatott az, hogy az 1892-es szolnoki választási beszédébe belefűzte a Fabiny Teofillal kapcsolatos, sajtóban felröppent be-

⁴⁵ *Képviselőházi napló*, 1887–1892. 24. kötet, 199. 1891. június 13.

⁴⁶ *Képviselőházi napló*, 1881–1884. 1. kötet, 107. 1881. október 15.

⁴⁷ *Képviselőházi napló*, 1881–1884. 13. kötet, 45. 1883. október 8.

⁴⁸ A besúgólistákról lásd bővebben: Deák 2006: 3–28.

⁴⁹ *Budapesti Hírlap*, 1883. október 9. 4. A függetlenségi pártlap, az *Egyetértés* is kellemetlennek nevezte az incidenst. *Egyetértés*, 1883. október. 9. 1.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

súgóvadat.⁵⁰ Polónyi tehát már az első parlamenti ciklusában lefektette a rá jellemző, egy-egy híresztelésre, sajtópletykára épített botránykeltő parlamenti stílus alapjait.

A Polónyi-féle vádaskodások mechanizmusa jól kirajzolódik az 1887-ben és 1896-ban, két felvonásban lezajlott Pulszky-ügyben. A botrány kiobbantója az első szakaszban Polónyi volt, aki 1887. november 30-án interpellációt intézett Trefort Ágoston, vallás-és közoktatásügyi miniszterhez az Esterházy- képtár és a Nemzeti Múzeum vagyonának nem megfelelő kezelése ügyében.⁵¹

A parlamenti botrányok elindításához kiváló eszköznek bizonyult a képviselők interpellációs joga. A kormányzat ellenőrzésére, elszámoltatására alkalmat biztosító, főként ellenzéki fegyver használata alapesetben nem jelentett fenyegetést a parlamenti illemre. Viszont számos alkalommal olyan megnyilvánulásokat provokáltak az interpellációk, melyek hozzájárultak a képviselőházi hangnem elmérgesedéséhez.⁵² Polónyi, aki gyakran élt interpellációs jogával,⁵³ többször botránykeltő funkciót szánt ezeknek a felszólalásoknak. 1887-ben remekül meglátta a lehetőséget a sajtóban feltűnt pletykában, amely szerint a két intézmény gyűjteményéből több műtárgy is hiányzik. A politikus a két intézményvezető (Pulszky Károly és Pulszky Ferenc) személyén keresztül a Szabadelvű Pártot, a hanyag működtetés miatt pedig egyúttal a kormányt is bírálhatta.

Ám 1887-ben még csak az eset számított botrányosnak, Polónyi eljárása nem, mert nem személyében támadta meg Pulszky Károlyt. Ezt az interpellációban használt kifejezései is bizonyítják („*Állítatik, hogy...*”, „*Közzéjajon forog az is...*”). A politikus igyekezett óvatosan előadni a hírlapi híreszteléseket, és azoktól magát minél jobban függetleníteni. Ez a taktika Mikszáthnak is feltűnt, és azzal magyarázta, hogy a függetlenségi politikus tanult Füzessey Géza korábban vele szemben tanúsított magatartásából, aki meggondolatlanul vállalta fel a vádaskodást és bukott bele abba.⁵⁴

A politikus ügyesen ismerte fel az ügy kivizsgálására felállított bizottságba való bekerülésében rejlő lehetőségeket is. A vizsgálóbizottság lopási ügyekre derített fényt a Nemzeti Múzeumban. Noha annak jelentése tisztázta a két Pulszkyt, Polónyi az

⁵⁰ *Egyetértés*, 1892. január 19.3.

⁵¹ *Képviselőházi napló*, 1887–1892. 1. kötet, 176–178. 1887. november 30.

⁵² 1879-ben ifj. Pázmándy Dénes hasonlóan járt el, amikor a *Magyarországnak* Szapáry Gyula ellen felhozott vádját egy interpellációban szóba hozta. Cieger 2011: 99–101.

⁵³ A Pallas lexikonban azt olvashatjuk róla, hogy az interpellációival tűnt fel a Házban. A *Pallas Nagy Lexikona*. 14. köt. 1897: 89.

⁵⁴ Az ún. „Füzessey-ügyről”, amelyben Füzessey Géza függetlenségi képviselő, Verhovay Gyula sugalmazására, próbálta meg lejártni Polónyit lásd bővebben: Szatmári 1928: 69–78. Mikszáth [1887] 1981:139.

„erkölcscsősz” szerepében tüntethette fel magát a Ház előtt. A politikus leleplezései „*az egész házra megdöbbenően hatottak*” és a párttársak tetszését is elnyerték.⁵⁵

Ellenben a Pulszky-ügy újabb hullámában Polónyi már másfajta viselkedést mutatott. 1896 februárjában Várady Károly illetve súlyos vádakkal Pulszky Károlyt,⁵⁶ de a botrányhoz ő maga is hozzászólt a képviselőházban. E felszólalás számos ponton sértette a parlamenti illetet.

Polónyi már a mondanivalójának legelején szembekerült a parlamenti szokásokkal, amikor nem reagált az előtte szóló Kammerer Ernő, kormánypárti képviselőnek és az ügyben kiküldött bizottság tagjának a beszédére. Később egy súlyos illemsértést elkövetve, Bánffy Dezső miniszterelnököt „*meghibbantnak*” nyilvánította egy önellentmondó kijelentése miatt.⁵⁷ Rendkívül tanulságos a számunkra, hogy Polónyit a beszéd közben egyszer sem utasította rendre az ülést vezető Teleszky István. A képviselőházi napló tanúsága szerint pedig a baloldal hosszasan éljenezte az elhangzottakat, és a szónokot többen üdvözlöttek.

A Pulszky-ügy két felvonásának összevetéséből egy fontos tanulságot vonhatunk le. Polónyi jól ismerhette a parlamenti illem határait, és 1887-ben igyekezett azokat betartani. Ebből arra következtethetünk, hogy ekkor még következményekkel, legalábbis a képviselőtársak helytelenítésével, megvetésével, járhatott az alaptalan vádaskodás és a túlságosan sértő hangnem. Ellenben 1896-ban, az elmérgesedett politikai viszonyok között már megváltozott a parlamenti illemsértés megítélése, és ezt érzékelve Polónyi bátrabban nyúlt az élesebb megfogalmazáshoz, a viselkedési szabályok figyelmen kívül hagyásához.

A verbális provokációtól a fizikai agresszióig

A képviselőházon belüli normasértő viselkedéshez egyértelműen hozzátartoztak a beszédek alatt elhangzott közbeszólások és bekiabálások is. Mikszáth írásaiban – Károlyi Gábor mellett – Polónyit jelenítette meg a bekiabálások nagymestereként, sőt arra is utalt, hogy ebben vannak követői is („*Polónyi-huszárok*”).⁵⁸ Polónyi valóban a bekiabálások tárházával rendelkezett: a humoros megjegyzésektől a sértő, sőt erőszakos (például „*Fölpofozzuk a miniszterelnököt!*”)⁵⁹ kommentárokig.

⁵⁵ *Képviselőházi napló*, 1887–1892. 1. kötet, 403–406. 1887. december 17; *Egyetértés*, 1887. december 18. 10.

⁵⁶ *Képviselőházi napló*, 1892–1897. 29. kötet, 221. 1896. február 5. Az 1896-os Pulszky-botrányról lásd: Mravik 1993: 92–116.

⁵⁷ *Képviselőházi napló*, 1892–1897. 29. kötet, 397–409. 1896. február 13.

⁵⁸ Mikszáth [1891] 1987: 96.

⁵⁹ *Képviselőházi napló*, 1896–1901. 19. kötet, 155. 1898. december. 7.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

A bekiabálások hatásának és Polónyi parlamenti attitűdjének egy izgalmas aspektusára világítanak rá az 1904. november 16-i képviselőházi ülésen történtek. A viharos hangulat közepette, Tisza beszéde alatt Polónyi azt kiabálta, hogy „*Fogjátok meg!*”. Az elhangzott mondat hatására óriási riadalom alakult ki az ülésteremben, a honatyák a terem közepére tódultak és verekedés közeli állapot alakult ki, mert a kormánypártiak azt hitték, hogy Polónyi a miniszterelnök személye ellen uszít. A sajtótudósítások rendkívüli hatást tulajdonítottak a közbeszólásnak, amely „*valósággal felgyújtotta a Házat.*”⁶⁰ Úgy véljük, hogy – a meglévő feszült légkörtől függetlenül – a történetek rámutatnak egy fontos tényezőre: Polónyi rendkívüli érzékkel és tehetséggel rendelkezett ahhoz, hogy izgatottságot idézzon elő. Vélekedésünket tovább erősíti a következő jellemzés a politikusról egy 1893-as röpirat szerzőjétől: „*Olyan méretű lokális izgatottságot tud támasztani bármily incidensből, hogy azt hinnéd, az ország lángba borul. Egy-egy jelszót odadobni, egy-egy éles mondással kifakasztani valamit, senki sem tud nála jobban, és briliáns, csillogó a mosolygástól kezdve az utolsó szaváig az egész turbulenciája, melynek savát csak a maróluhhoz szokták hasonlítani.*”⁶¹

A politikust rendzavaró magatartása miatt természetesen számtalan alkalommal rendreutasította a házelnök, amelyre Polónyi gyakran egy másik illemsértéssel, az elnökkel szembeni tiszteletlenséggel reagált. A függetlenségi politikus idősebb korában sem viselkedett másképpen: a rendkívül viharos parlamenti évben, 1912-ben egy alkalommal, miután Polónyi megköszönte a rendreutasítást, Tisza István házelnök a „*gúnyos köszönetés*” miatt a mentelmi bizottsághoz utasította.⁶²

Miután a századfordulótól egyre gyakoribbá váltak a fizikai agresszióval járó incidensek a parlamentben, nem kerülhetjük meg annak vizsgálatát, hogy Polónyi részt vett-e az erőszakos jelenetekben. Az 1904. december 13-i, a képviselőház üléstermét ért támadásban való szerepéről egymásnak ellentmondó adatokat találunk. A hírlapi tudósításokban különféle verzióját olvashatjuk Polónyi aktív közreműködésének, ám az eseményről készült ismert fényképeken nem láthatjuk őt.⁶³ Viszont az akció feltárt körülményei és az abban bizonyítottan résztvevő honatyák köre (fiatalok és

⁶⁰ *Képviselőházi napló*, 1901–1906. 30. kötet, 211. 1904. november 16; Bethlen 1914: 174–175. Az idézet a *Budapesti Hírlap* tudósításában olvasható. *Budapesti Hírlap*, 1904. november 17. 3. A más hírlapok hasonló jellegű beszámolói: *Alkotmány*, 1904. november 17. 3; Magyarország, 1904. november 17.

⁶¹ *Politikai arcképek (Socialpsychologiai felvételek)* 1893: 89–90.

⁶² *Képviselőházi napló*, 1910–1918. 16. kötet, 290. 1912. május 23.

⁶³ A sajtó beszámolók, amelyek szerint Polónyi részt vett a dulakodásban: *Egyetértés*, 1904. december 14. 2; *Budapesti Hírlap*, 1904. december 14. 3–4; *Pesti Hírlap*, 1904. december 14. 4; *Pesti Napló*, 1904. december 14. 4.

nem vezető politikusok)⁶⁴ azt sugallja a számunkra, hogy Polónyi inkább a háttérből szemlélte az eseményeket, esetleg buzdította, vagy akár uszította a rendzavarókat.

Polónyi nevét az 1910-es „tintatartós” verekedéssel is összefüggésbe hozta a sajtó egy része. A képviselőház 1910. márciusi 21-i ülésén néhány ellenzéki képviselő megdobálta Khuen-Héderváry Károly miniszterelnököt és Serényi Béla földművelésügyi minisztert. A hírlapok egy része előre megtervezettnek vélte a történeteket, és Polónyi Gézát sejtette a háttérben.⁶⁵ Polónyi nyilatkozatában tagadta, hogy az ő vezetésével ment volna végbe a botrányos jelenet, a „*sajnálatos, de a jogos fõlháborodásnak pillanataival teljesen menthetõ tettlegesség*”.⁶⁶ Emellett nem találjuk nevét azok között az ellenzéki politikusok között sem, akik ellen büntetőeljárás indult az ügyben.⁶⁷ A fentiek alapján úgy tűnik tehát, hogy a legsúlyosabbnak tekinthető parlamenti normasértést nem követte el Polónyi.

Polónyi-iskola

Láthattuk, hogy Polónyi változatos formákban lépte át a parlamenti illemszabályokat, és a képviselőház viharos napjaiban vezető szerepben tűnt fel. Úgy véljük szükséges tisztázni, hogy miképpen értelmezhető a Mikszáthnál számos alkalommal előforduló „*Polónyi-buszúrok*” vagy „*Polónyi-iskola*” kifejezés.⁶⁸ Még pontosabban: követendő példának tekintették-e a fiatal képviselők Polónyit, és ha igen mi lehetett ennek az oka?

Mielőtt azonban megválaszolnánk a kérdést, érdemes pillantást vetnünk az ő „tanítómestereire” is, vagyis azokra a politikusokra, akikhez hasonlították a parlamenti működését, vagy akár követendő példát jelentettek számára. Ezt azért tartjuk fontosnak, mert a parlament íratlan szokásainak megismerésében, a képviselői közösségbe való beilleszkedésben kulcsfontosságú lehetett az ifjabb honatyák számára egy idősebb, tapasztaltabb politikus pártfogása.

Az „illetlan tanárok” körét nehéz meghatározni, ezért segítségül hívtuk a *Borsszem Jankó* 1890. július 6-i számában „*Érettségi bizonyítvány*” címmel közölt rendkívül találóírást⁶⁹ A szerkesztők egy érettségi bizonyítványt állítottak ki Polónyi részére, amelyben az érdemjegyek mellett a következő tantárgyakat és tanáraikat sorolták fel: „*történet-költészet*” (Ábrányi Emil), „*beszéd-és értelem csúsz-és csavarástan*” (Eötvös Ká-

⁶⁴ Az 1904. december 13-i események elemzését lásd: Cieger 2016a: 118–124.

⁶⁵ *Pesti Napló*, 1910. március 22. 6; *Az Ujság*, 1910. március 25. 2.

⁶⁶ *Budapesti Hírlap*, 1910. március 23. 7.

⁶⁷ Cieger 2016a: 126. 71. lábjegyzet.

⁶⁸ Mikszáth [1891] 1987: 82., 96.

⁶⁹ *Borsszem Jankó*, 1890. július 6. 5.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

roly), „*magyar nyelveléstan*” (Herman Ottó), „ékes-és közbeszólástan” (Károlyi Gábor), „*koholmánytan*” (Csatári Zsigmond), „*köz-és magángyanúsítástan*” (Kókán János), „*rég-és rágászattan*” (Kaas Ivor), „*politikai illemtan*” (Meszlényi Lajos). Az elképzelt tanári kart függetlenségi képviselőkből állították össze, Kaas Ivor és Kókán János kivételével. Előbbi Polónyi jó barátjaként és a Mérsékelt Ellenzék politikusaként került fel a listára. Ezzel szemben Kókán János Polónyi egyik védence volt egy 1888-1890 között lezajlott, nagy port kavart sikkasztási ügyben. Kókán személye itt arra utal, hogy Polónyi az eset kapcsán számos praktikát elsajátított a gyanúsítgatások terén, amelyek a parlamenti illemtét sértő viselkedésében gyümölcsözőnek bizonyultak. Külön említésre méltó Meszlényi Lajos szerepeltetése, aki kedvelt figurája volt Mikszáth Kálmánnak humoros közbeszólásai és adomái miatt. A „*politikai illemtan*” tanársága képviselőházbeli kirívó magatartása mellett, szintén Mikszáthhoz kapcsolható: Meszlényi Nemíró álnév alatt egy verses kiadványt jelentetett meg 1888-ban, amelyben az író amiatt bírálta, hogy parlamenti karcolataival rombolja a Ház tekintélyét.⁷⁰ Ennek a kritikus műnek a megírása, némi élccel, tehát azt sugallja, hogy Meszlényi mindenképpen a képviselőházi illem alapos ismerője.

A tantárgyak közül az első három inkább a retorikai képességekhez kapcsolható, a többi azonban egyértelműen rávilágít a parlamenti normákat sértő képviselői attitűdre: a gyanúsító, rágalmazó hangnemtől kezdve a közbeszólásokig. Polónyi a nyolc tantárgyból ötből kitűnő érdemjegyet szerzett, bizonyítva ezzel alkalmasságát a pártvezérségre.⁷¹ A humoros közlemény egyaránt érdekes Polónyi és a függetlenségi pártvezérek, s általában a 48-as politika reprezentációjának szempontjából, ám ennek az izgalmas kérdésnek a vizsgálata szétfeszítené e tanulmány kereteit.

A felsorolt tanárok közül egyről valóban elmondhatjuk, hogy követendő példa lehetett Polónyi számára. Az „*Sándor-utcai iskola*” névsorában Herman Ottót nevezték meg, a politikus „*magyar nyelveléstan*” tanaraként. Polónyi 1878-ban szállt harcba elsőként képviselői mandátumért Budapest III. kerületében, ahová Herman Ottó ajánlhatta jelöltként maga helyett.⁷² Később, az 1880-as évek elején, a Herman köré csoportosuló fiatalok között is megtaláljuk a nevét.⁷³ A két politikus közötti jó barátságról tanúskodnak azok a levelek, amelyeket Polónyi Hermannak írt az 1889 és 1893 közötti időszakban. Polónyi egy alkalommal például a következő sort címezte párttársának: „... *csak egy ember van a világon, akit én rajongásig szeretek és ez az én öregem*”

⁷⁰ Cieger 2016b: 103.

⁷¹ Az „*Érettségi bizonyítvány*” háttérében a Függetlenségi Párt 1890-es belső viszálya és a párt vezetéséért megindult harc állt. Kovács 2014: 83.

⁷² *Egyetértés*, 1878. július 31.2.

⁷³ Erdődy 1984: 96.

*az én kedves Ottó barátom.*⁷⁴ A két politikus közötti bizalmi viszonyra utal egy másik levél, amelyben Polónyi tájékoztatta Hermant, hogy kérésére felvette a képviselői napidóját.⁷⁵ A képviselőházban is egymás oldalán harcoltak mind az antiszemiták, mind pedig Tisza Kálmán ellen. Herman Ottó támogatása mellett Polónyi fokozatosan kibontakoztatta tehetségét és kiváló taktikai érzékét a párton belül. Ám a parlamenti illem nézőpontjából még ennél is fontosabb, hogy Herman, az ellenzéki *Függetlenség* újságírójaként, részt vett az 1879 végén, *Frakkos banda* címmel megjelent cikksorozat nyomán kitört botrányban.⁷⁶ Úgy tűnik tehát, hogy Polónyi sokat tanulhatott mestertől a lejárató kampányokról.

Noha 1891-ben említette meg Mikszáth karcolataiban a Polónyi-iskolát, az csupán a századfordulótól kezdve körvonalazódik előttünk a források alapján. Polónyi nagymértékű befolyása az ifjúságra már az 1889-es véderőtüntetések alkalmával szembeötlő volt.⁷⁷ Nem kétséges, hogy gyújtó hatású beszédeivel, harcos ellenzéki attitűdjével nemcsak az egyetemistákat fogta meg, hanem később a Függetlenségi Párt „zöldfülű” képviselőit is. Ezt némiképp alátámasztja Zboray Miklós, néppárti honatya elejtett megjegyzése 1904-ben. Zboray Polónyi ügyvédi irodájában dolgozott, vagyis közről ismerte a függetlenségi politikust, és állítása szerint a gyanúsítások terén sokat tanult tőle. Ugyanebben a beszédében utalt arra, hogy Polónyit a Kossuth-párti fiatalok segítségével és lelkes ujjongása között választották meg 1903-ban Kézdivásárhelyen.⁷⁸ Ez jelezheti, hogy az ifjak szimpatizáltak Polónyival, akik akár a parlamenti illem kapcsán is mércének tekintették őt.

Az századforduló puszkaporos politikai hangulata egy új botrányhős típust eredményezett: a „Zoltánokat”. A jellegzetes szerepkörre a korszakban ragasztották ezt a nevet, mégpedig a csoport két legismertebb képviselője, Lengyel Zoltán és Pap Zoltán után.⁷⁹ Gerő András meghatározása szerint azok a függetlenségi képviselők

⁷⁴ Polónyi Géza levele Herman Ottóhoz, 1889. szeptember 14. MTA Kézirattár, Ms 273/42.

⁷⁵ Polónyi Géza levele Herman Ottóhoz, 1890. április 24. MTA Kézirattár, Ms 273/43.

⁷⁶ A „frakkos bandáról” lásd bővebben: Cieger 2011: 99–104.

⁷⁷ Az 1899-es védővitáról bővebben: Bihari 2007; Szabó 2004: 43–60.

⁷⁸ *Képviselőházi napló*, 1901–1906. 22. kötet, 162–168. 1904. január 25.

⁷⁹ A „Zoltánokkal” a sajtó rengeteget foglalkozott, lásd például: Krónika. *A Nap*, 1905. január 28. In: Buzinkay 2009: 198–199. Berzeviczy Albert is úgy emlékezett, hogy Lengyel Zoltán után kapták az elnevezést. Berzeviczy Albert: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelme. 1903–1905. Quart Hung 2955. 82.

A korszakban a „Zoltánokhoz” hasonlóan „Gézákrol” is beszéltek: 1903-ban az ellenzék nevezte el így a Fejérváry Géza körül tömörülő képviselőket (például Gajáry Géza, Kubinyi Géza, Ballagi Géza stb.). Dolmányos 1963: 192. Az ilyen típusú névadási tendenciára Kun Andor is utalt a politikusokról szóló munkájában, ahol megemlítette többek között a Justh-párt zsidó

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

tartoztak közéjük, akik látszatra heves szónoklatokat, támadásokat intéztek a kormánypárt ellen, de valójában csak személyes előmenetelükkel foglalkoztak.⁸⁰

A „Zoltánok”, és a bekiabálásokban, botrányos jelenetekben aktívan résztvevő honatyák közül többen is kapcsolatba hozhatók Polónyival. Néhányan közülük (például Várady Károly, Pozsgay Miklós) Polónyi korrupciós botránya idején, küldöttségben jelentek meg Kossuth Ferencnél, hogy az igazságügyi miniszter maradásért lobbizzanak.⁸¹ Továbbá Pozsgay Miklós több alkalommal társult Polónyihoz bekiabálásaival a Házban.⁸² Páran kortesként segítettek Polónyi választási küzdelmeiben. Ráth Endre 1903-ban és 1906-ben tagja volt Polónyi választási kíséretének Kézdivásárhelyen, és aktívan szervezkedett győzelme érdekében.⁸³ 1905-ben pedig Sümegi Vilmos vett részt Polónyi kampánykörútján. Sümegi egyébként fővárosi bizottsági tag is volt, és azt olvashatjuk az országgyűlési almanachban, hogy Polónyi bizottsági tagként is tevékenykedett dolgozott a *Nemzeti Újságnál*.⁸⁴ Végül nem hagyhatjuk ki Polónyi legközelebbi ifjanc követőjét, saját fiát, Polónyi Dezsőt sem, aki szintén lelkes rendzavarója volt a képviselőháznak: 1912-ben, Ráth Endrével együtt cintányérokkal zavarták meg az ülést.⁸⁵

Lehetségesnek tartjuk, hogy Polónyi egyes esetekben instruálta a fiatal képviselőket a botrányos jeleneteknél. E sejtésünket a századfordulótól kezdve több utalás is igazolja. 1903 májusában Széll Kálmán jegyezte meg Polónyiról, hogy karmesterként zavargást rendez ahelyett, hogy meghallgatná a neki szánt választát.⁸⁶ Ebből az időből a *Budapesti Napló*ban is találunk egy írást, amelyben Polónyit nevezik ki a botrányok rendezőjévé, akinek viselkedését követik a tapasztalatlan fiatalok.⁸⁷ Szemléletesek Gajáry Géza és Szóts Pál kormánypárti képviselők azon vélekedései is 1904-ből és 1905-ből, hogy Polónyi másokat szo-

származású képviselőit, a „*Samukat*” (Bakonyi Samu, Kelemen Samu). Kun 1913: 20. A két legismertebb „Zoltánról” és a hozzájuk kapcsolható botrányokról: Cieger 2011: 153–186.

⁸⁰ Gerő 1988: 177.

⁸¹ A képviselők névsora: Pozsgay Miklós, Várady Károly, Laehne Hugó, Markos Gyula, Csépan Géza, Lázár Pál, Csizmadia Endre, Burgyán Aladár, Mérey Lajos, Baloghy Ernő, Barta Ferenc és Tutsek Sándor. *Budapesti Hírlap*, 1907. január 30. 2.

⁸² Lásd például 1904-ben Tisza István egyik felszólalásánál, amikor az elnök Polónyit rendreutasította. *Képviselőházi napló*, 1901–1906. 30. kötet, 211. 1904. november 16.

⁸³ *Egyetértés*, 1906. április 26. 2.

⁸⁴ *Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910*: 385. Az életrajzban tévesen szerepel 1881, mert a *Nemzeti Újság* Polónyi szerkesztésével 1883-ban indult.

⁸⁵ *Képviselőházi napló*, 1910–1918. 17. kötet, 84. 1912. szeptember 17.

⁸⁶ *Képviselőházi napló*, 1901–1906. 15. kötet, 112. 1903. május 1.

⁸⁷ *Budapesti Napló*, 1903. május 3. 1–2.

kott megbízni a személyeskedéssel, illetve hátulról bujtogatja képviselőtársait a rend megzavarására.⁸⁸

A források alapján tehát kirajzolódik egy fiatalokból álló és Polónyihoz lazán kapcsolható csoport, ám témánk szempontjából nem csupán a valódi követők kimutatása tanulságos. Úgy véljük, hogy Polónyi iskolateremtő szerepe parlamenti viselkedésének, stílusának követéséből eredhet inkább. Miért szolgálthattott követendő mintát Polónyi a fiatalok számára? Véleményünk szerint Polónyi jelentette az egyik legmegfelelőbb példát arra, hogy a botrányos működés ismertséget, esetleg befolyást hozhat, és ez okozhatta esetleg a fiatalabb honatyák körében a népszerűségét. Arról nem is szólva, ha az adott képviselő Polónyihoz hasonlóan ügyvédként tevékenykedett, akkor minden bizonnyal azt tapasztalhatta, hogy ez a politikai magatartás számos új ügyfelet jelenthet.

Botrányhős a pártban

A dualizmus időszakában a politikusoknak egyre inkább számolniuk kellett a közéleti szereplés és a nyilvánosság előtti megjelenés jelentőségével, annak negatív és pozitív vonatkozásaival. Ebből következően a képviselők – lehetőségeikhez mérten – igyekeztek alakítani a róluk alkotott képet az újságírók és a választók előtt.⁸⁹ Korábban amellet érveltünk, hogy Polónyi sokszor szándékosan keltett botrányt a képviselőházban, amelynek feltételezhetően önreprezentációs funkciót szánt. Erre ő maga is utalt 1904-ben, miután Tisza István úgy nyilatkozott, hogy a házszabályok módosítását a „*Polónyi Gézák és Lengyel Zoltánok*” miatt kell véghezvinni. Polónyi a következőképpen reflektált a kijelentésre: „*De utóvégre is annak, méltó vagyok-e ehhez a parlamenthez vagy nem, én nem lehetek a bírāja; legfeljebb védhetem magam támadásokkal szemben. Afelett, vajon a képviselő hűségesen teljesíti-e kötelességét, normális felfogás szerint, kizárólag a választók ítélnék.*”⁹⁰

Az újságotolvasó és politizáló közönség szimpátiájának elnyerésére való törekvését mutatja a különböző botrányok kapcsán felállított vizsgálóbizottságokban való szereplése is. Polónyi jó érzékkel ismerte fel a népszerűség megszerzésének és az események irányításának kettős lehetőséget. Ezt bizonyítja az 1887-es Pulszky-ügyben az eljárása, illetve a már jól ismert, 1903-as Szapáry-féle vesztegetési ügyben az aktív

⁸⁸ A két képviselő ezt a magatartást értelemszerűen gyávaságnak tekintette és elítélte. *Képviselőházi napló*, 1901–1906. 30. kötet, 27–28. 1904. november 8.; *Képviselőházi napló*, 1905–1910. 1. kötet, 229. 1905. május 9.

⁸⁹ Cieger 2010: 144–147.

⁹⁰ *Képviselőházi napló*, 1901–1906. 30. kötet, 203. 1904. november 16.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

közreműködése.⁹¹ Annak alátámasztására, hogy a függetlenségi politikus direkt módon formálta és használta fel a botrányhős-képet, a sajtóval való kapcsolatát kellene feltárnunk, de erre a szűkös forrásadottságok nem adnak lehetőséget.⁹² Ám a parlamenti illem sorozatos megsértése, a botrányhős attitűd számos előnnyel és hátránnyal járhatott. Ezek közül egy szempontot kiválasztva, azt szeretnénk megvizsgálni, hogy hogyan hatott Polónyi parlamenti magatartása a párton belüli pozíciójára.

Láthattuk a „Polónyi-iskola” kapcsán, hogy a politikus sikeresen szerzett fiatal támogatókat – főként az obstrukciós – tevékenységével. Ezt tovább erősíti Zboray Miklós már említett 1904-es beszédének azon pontja, amikor Széll Kálmán miniszterelnök bukását követően, a Khuen-Héderváry Károllyal folytatott tárgyalásokra a fiatalok nyomására hívták meg Polónyit.⁹³ Ugyanakkor mégsem tűnik teljes mértékben sikeres taktikának a botránykeltő eljárás, hiszen Polónyi nem töltött be pártelnöki tisztséget egyik függetlenségi frakcióban sem, pedig rendelkezett hozzá kellő kvalitással (pl. megfelelő szónoki képességek) és ambícióval.⁹⁴ Mi lehetett ennek az oka?

Úgy véljük, hogy ezt Polónyi személyiségével magyarázhatjuk inkább, amely azonban összefügg parlamenti szereplésével. Egy pártvezető esetében elengedhetetlen, hogy élvezze társai bizalmát, illetve kellő tekintéllyel bírjon a párt összetartásához. Polónyi párton belüli viszonyait tekintve érzékelhetjük, hogy aligha lehetett meg az egyöntetű bizalom. Szinte egyetlen támogatójaként Herman Ottót említhetjük, de ellenségei közül többet is ismerünk (például Verhovay Gyula, Eötvös Károly).⁹⁵ Párttársaival kialakult konfliktusait, összeférhetetlenségét, kiszámíthatatlan és intrikus viselkedésének köszönhetette: miképpen is vethetnék bizalmukat a párt tagjai egy olyan vezetőbe, akinél azt sem tudhatják biztosan, hogy vajon másnap az ő oldalukon áll-e majd a politikai küzdelmekben? Véleményünk szerint Polónyi politikai működését jól jellemzi az a pár sor, amelyet Herman Ottónak írt 1889-ben: „*Igazad*

⁹¹ Az 1903-as Szapáry-féle megvesztegetési ügy vizsgálóbizottságáról lásd bővebben: Cieger 2011: 126–149.

⁹² Ellentmondásos adatokat ismerünk Polónyinak az újságírókhoz fűződő viszonyáról. Gárdonyi Géza Polónyiról készült jellemzésében egy konfliktusról írt az újságírók és a függetlenségi képviselő között. Azonban Rákosi Jenő visszaemlékezése és a politikusnak Tóth Béla, újságíróhoz írt egyik levele is inkább jó kapcsolatról árulkodik. Gárdonyi [1935]: 168; Rákosi [1927]: 166–167.; Polónyi Géza Tóth Bélához, 1897. május 13. OSZK Kt. Levelestár.

⁹³ *Képviselőházi napló*, 1901–1906. 22. kötet, 162. 1904. január 25.

⁹⁴ Polónyi ilyen irányú ambícióját jól mutatja, hogy többször felszólalt az egyes kormányok bemutatkozásánál (programjuk ismertetésénél), amikor a pártok vezetői („vezérszónokai”) mondtak beszédet a parlamenti szokások szerint. Például 1890-ben: *Képviselőházi napló*, 1887–1892. 17. kötet, 236–237. 1890. március 17. A kormányprogram vitájáról lásd: Boros-Szabó 1999: 102.

⁹⁵ Az Eötvös Károly és Polónyi között kialakult konfliktusról: Eötvös 1909: 182.

*van teljes actioban vagyok, talán nem is sejted mennyire. Bízom benne, hogy sikerül a darázsíjszöveget szétrobbantanom.*⁹⁶ Polónyi intrikus, háttérből irányító képe a képviselőházban is megjelent egy alkalommal: a politikus maga idézte Hock János egyik beszédét, amelyben nem kevesebbet állított, minthogy a függetlenségi politikus társait marionett bábként kezelte.⁹⁷

Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy, ha Polónyt nem is tekintették egységesen vezérnek a Függetlenségi Pártban (vagy inkább az egyik „töredék” vezérének csak), stratégiaként mindenképp értékelték, amelyet éppen a fentebb érintett obstrukciós tevékenységének, illetve a kormányt és a kormánypártot kíméletlenül támadó (lásd például a Pulszky-ügyet), de egyúttal illemsértő szereplésnek köszönhetett. Polónyi a parlamenti botrányok irányítójaként tűnt ugyanis fel: stratégiai és koordinátori munkát végzett az obstrukciókban, gondoskodott a bekiabálóról, vagy jelet adott, ha ki kellett vonulni a teremből.⁹⁸ Ráadásul, a sok kellemetlenség ellenére, Polónyi jelenléte a párt számára egyéb okból is hasznosnak bizonyult: olyan manővereket is végrehajtott, olyan megnyilvánulásokban is részt vett, amelyeket egy pártelnök nem vállalhatott fel. Ezen a ponton tetten érhető Polónyi ügyvédi mentalitása is: mindenféle olyan ügyet el kell vállalni, amely megnyerhető és hasznot hoz.⁹⁹ Mindehhez nyilvánvalóan hozzájárult az is, hogy a függetlenségi táboron belül nem volt túl erős a pártfegyelem sem, amit Polónyi ügyesen kihasználhatott.¹⁰⁰

Jól kirajzolódott tehát, hogy a botrányos parlamenti viselkedés Polónyi párton belüli pozíciójára egyszerre hatott negatívan és pozitívan. Egyrészt – kiegészülve személyiségjegyeivel – nehezítette a pártelnöki tisztség megszerzését. Másrészt viszont népszerűséget és támogatókat hozott neki, amely előnyt jelenthetett például a választások idején.

Összegzés

Tanulmányunkban a dualizmus kori parlament viselkedési normáival foglalkoztunk Polónyi Géza példáján keresztül. Vizsgálódásaink során rámutattunk arra, hogy a képviselőházi illem határa változott a korszakban: több tényező is befolyásolta, azt,

⁹⁶ Polónyi Géza levele Herman Ottónak, 1889. szeptember 14. MTA Kézirattár, Ms 273/42.

⁹⁷ *Képviselőházi napló*, 1910–1918. 35. kötet, 149. 1917. március. 17.

⁹⁸ Például 1905-ben: *Képviselőházi napló*, 1905–1910. 1. kötet, 229. 1905. május 9.

⁹⁹ Beck Lajos szerint Polónyi nem igazán válogatta meg klienseit, és a haszon érdekében bonyolultabb és kevésbé tiszta ügyeket is elvállalt. Beck Lajos emlékiratai 1890–1912. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 3042. tétel. 123–126.

¹⁰⁰ A pártfegyelemről lásd bővebben: Pesti 1999: 55–77.

P„Izé úr” és a jó modor. A parlamenti illem megsértésének változatai a dualizmus korában

hogy éppen mi számított botrányosnak (az elnök szubjektív véleménye, a képviselők személyisége, az ellenzék és a kormánypárt aktuális viszonya stb.). A legtöbb tanulságot azonban Polónyi Géza vonatkozásában vonhattuk le.

Polónyi Géza számos alkalommal megszegte a parlamenti illemszabályokat, általában tudatosan tette mindezt, és amint láthattuk, az életkorától függetlenül. A politikai botránykeltésben nem ő volt az első a korszakban, vagyis számos példát tarthatott szem előtt sajátos eljárása kialakításakor. Már parlamenti pályafutása elején kirajzolódott személyeskedő stílusa, azonban ekkor még – ahogyan az 1887-es Pulszky-ügy is mutatja – igyekezett óvatosabban vádaskodni. Ellenben később érzékelhette, hogy az elmérgesedett viszonyok között a parlamenti határok változnak, és élesebb hangnemre váltott.

Polónyi a válsághelyzetekben tartózkodott a legtöbbet a képviselőházban, obstrukcióban és az egyéb botrányos jelenetekben, bekiabálási „hadjáratokban” pedig egyfajta irányító szerepet játszott: megtervezte a különféle technikai cseleket, illetve instruálta a fiatalabb képviselőtársait. Mindez népszerűséget és támogatókat jelentett a párton belül, de egyúttal korlátot is szabott politikusi ambícióinak (a pártelnöki tisztséget már nem tölthette be).

Bevezetőnkben feltettük azt a kérdést, hogy a képviselőház egyre durvuló hangneméhez, a színvonalcsökkenéshez a belpolitikai válságok mellett mennyiben járult hozzá a „*Polónyi Gézáé és Lengyel Zoltánok*” által tudatosan vállalt új politikusi szerepfelfogás.¹⁰¹ Véleményünk szerint a függetlenségi politikus két tényezővel tett hozzá leginkább a parlament elmérgesedett hangvételéhez: az irányító és a stratégia szerepkörével, illetve azzal, hogy követőkre is talált stílusa. A korszak botrányhőseitől azonban jelentősen eltért Polónyi megítélése: tárgyalóképesnek tekintették a különféle politikai megállapodásoknál (például 1899-ben a Bánffy-kormányzat leszerelését célzó pártközi értekezleteken),¹⁰² míg a „*Zoltánokat*” és az egyéb botránykereső képviselőket inkább másodrangú politikusokként kezelték. Érdekes módon még azután is aktív résztvevője maradhatott a pártok közötti egyezkedéseknek, különféle háttértalálkozóknak,¹⁰³ hogy 1908-ban, bukott miniszterként, a koalíció és a király közötti

¹⁰¹ Érdekes módon nemcsak Tisza hozta egy kalap alá a két politikust, hanem a koalíciós kormány idején, 1907 őszén, az újságírók is. Urmánczy 1907: 1–2.

¹⁰² *Budapesti Hírlap*, 1899, január 11. 3; *Budapesti Hírlap*, 1899. január 20. 4. *Pesti Napló*, 1899. január 11. 3., *Magyarország*, 1899. január 20. 2–3.

¹⁰³ Az 1910 és 1913 közötti tárgyalásokat, amelyeken Polónyi többek között Tisza Istvánnal, Lukács Lászlóval és volt koalíciós partnereivel (Wekerle Sándor, Kossuth Ferenc és ifj. Andrássy Gyula) egyezkedett, ifj. Andrássy Gyula a naplójában többször megemlíttette. ifj. Andrássy Gyula naplója, MNL OL Filmtár 34861., 1910. október 12. 246–251. Az egyik találkozóról Návay Lajos is beszámolt a naplójában. Návay 1988: 149.

titkos paktum témájáról fellebbentette a fátylat az egyik beszédében, rendkívül kínos légkört teremtve a Házban.¹⁰⁴ A szándékos indiszkréciót a hírlapok úgy értékelték, hogy szembe szegült az államférfiaktól elvárt azon viselkedési szabállyal, hogy nem élnek vissza bizalmas információkkal.¹⁰⁵

A fenti elemzésből kitűnik, hogy Polónyi észlelte a nyilvánosság és politika új viszonyát, a parlamenti munka átalakulását, vagyis általában a modern politizálás fejleményeit. Továbbá felismerte az ellenzéki politizálás korlátait és a botránypolitizálás útjára lépett. Tanulmányunkban amellet igyekeztünk érvelni, hogy Polónyi egy modern szemléletű és professzionális politikusnak tekinthető, ám e felvetésünket további vizsgálatokkal (például országgyűlési választásainak elemzése, ügyvédi tevékenységének feltárása) is szükséges lesz majd alátámasztani.

¹⁰⁴ *Képviselőházi napló*, 1906 – 1911. 22. kötet, 319. 1908. december 11. A kínos helyzet az országgyűlési naplót olvasva is érzékelhető:

„Polónyi Géza: Bocsánatot kérek, látom, hogy a t. belügyminister ur kicsit ideges. (Mozgás.) Talán kifogásolni méltóztatik, hogy ezt tegyem? Gr. Andrássy Gyula belügyminister: Én helytelenítem!”

¹⁰⁵ *Budapesti Hírlap*, 1908. december 12. 1–2; *Magyar Hírlap*, 1908. december 12. 1.

Források

Magyarország

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Magyar kancelláriai levéltár

Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája

Originales referadae (A 1)

Litterae Camerae Hungaricae (A 20)

Acta generalia (A 39)

Acta praesidialia (A 45)

Acta praesidialia elaborata deputationum regnicolarium
concernentia (A 48)

Acta praesidialia secretiora (A 49)

Királyi könyvek (A 57)

Index individuorum Cancellariae (A 79)

Acta diaetalia I. (A 95)

Informationsprotokolle der ungarisch–siebenbürgischen Sektion
(A 105)

Helytartótanácsi levéltár

Magyar Királyi Helytartótanács

Acta nobilium (C 30)

Mohács előtti gyűjtemény

Diplomatikai Levéltár

Diplomatikai Fényképgyűjtemény, Collectio Diplomatica
Hungarica. Digital Archives of Medieval Hungary. Internet
Edition (DL–DF 5.1.), 2009. <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/search/>
(letöltés ideje: 2019. 07. 21.) (DF)

Diplomatikai Levéltár, Collectio Diplomatica Hungarica.
Digital Archives of Medieval Hungary. Internet Edition (DL–
DF 5.1.), 2009. [https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/
search/](https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/search/) (Letöltés ideje: 2019. július 21.) (DL)

Magyar kincstári levéltárak

Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár

Magyar Kamara regisztratúrája

Litterae camerae Scepusiensis (E 23)

Magyar Kamara Archivuma

- Acta Jesuitica (E 152)
Urbaria et Conscriptiones (E 156)
Miscellanea (E 210)
Szepesi kamarai levéltár
 Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratúrája
 Repraesentationes. informationes et instantiae
 (E 254)
Filmtár 34861. ifj. Andrassy Gyula naplója
Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok
 Hungarica aus der Privatbibliothek S. M. Franz I. (I 50)
 Kabinettsarchiv. Varia: jelentések a magyar országgyűlések
 tárgyalásairól (I 58)
 Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Obersthofmeisteramt.
 Hofzeremonielldepartement: Ungarische Landtage und Krönungen
 (I 60)
Polgári kori kormányhatósági levéltárak
 Országgyűlési levéltár
 Főrendiház
 Elnöki iratok (K 3)
 Hivatali iratok (K 5)
 Belügyminisztériumi levéltár
 Belügyminisztérium
 Általános iratok (K 150)
 Regnicoláris levéltár
 Archivum Regni
 Diaetae
 Ladula L. Diaetae antiquae (N 49)
 Ladula M. Diaeta anni 1722–1723. (N 51)
 Diaeta anni 1764–1765. (N 55)
 Ladula YY. az 1840. évi V. tc. által a büntető és javító
 rendszer kidolgozására kiküldött választmány 1840–
 1844 (N 95)
 Kovachich Márton-György gyűjteménye és Acta
 diaetalia (N 114)
 Takáts Sándor hagyaték (N 119)
Bírószági levéltárak
 Kúriai levéltár

Királyi Kúria

- Protocolla Tabulae Regiae (O 9)
- Rescripta regia (Királyi leiratok a hétszemélyes táblához) (O 11)
- Rescripta regia (Királyi leiratok a királyi táblához) (O 12)
- Személyzeti. ügyviteli vegyes iratok (O 56)

Magánlevéltárak

Családi fondok, levéltárak

- Beöthy (besenyői) család (P 48)
 - Dessewffy család cserneki és tarkői grófi ágának levéltára
Familiaria (P 88)
 - Esterházy család hercegi ágának levéltára
Esterházy család hercegi ága
Repositorium (P 108)
 - Kaas család iratai (P 325)
 - Kapuváry család (P 345)
 - Károlyi levéltár
Károlyi család fői levéltára
Apponyi család
Apponyi I. Gyuláné Sztáray Zsófia (P 366)
 - gelsei Biró család (P 980)
- Pártok
- Pártok fondtöredékei (P 2261)
- 1526 utáni gyűjtemény
- 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye
 - Kossuth-gyűjtemény
Kossuth-gyűjtemény II. sorozat
Kossuth Lajos gyermekeire vonatkozó iratok (R 122)

Másolatok gyűjteménye

- Külföldön őrzött magyar vonatkozású levéltári anyagok nyilvántartása
- Ausztria
Österreichisches Staatsarchiv
Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Kabinettsarchiv
Staatskonferenz (X 893)

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML)

Bihar vármegye nemesi közgyűlésének iratai

Közigyűlési jegyzőkönyvek (és tartozékaik) (IV.1.a.)

Közigyűlési iratok (IV.1.b.)

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok

Buda Város Tanácsának iratai

Országgyűlési iratok (Acta diaetalia) (IV.1002. ff.)

Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának iratai

Közigyűlési jegyzőkönyvek (IV.1403.a.)

Esztergomi Prímási Levéltár (PL)

Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV)

Győri Egyházmegyei Levéltár (GYEL)

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL)

Magyar Johannita Rend Levéltára.

Daróczy Zoltán gyűjteménye (B/15.)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt)

Fol. Hung. 3042. Beck Lajos emlékiratai 1890–1912.

Fol. Lat. 565. Actorum Diaetalium Vol. I–II. 1714–1715.

Fol. Lat. 566. Acta Diaetalia 1722–1723.

Fol. Lat. 573. Acta Diaetae Anni 1728. et 1729.

Fol. Lat. 575. Acta Diaetalia 1728–1729.

Fol. Lat. 597. Diarium Diaetae Anni 1741. per Suam Majestatem Sacratissimam Mariam Theresiam Dei Gratia Hungariae Bohemiae Dalmatiae Croatiae ac Sclavoniae Regniam Archiducem Austriae Magnam Ducem Hetrüsiae in Liberam et Regiam Civitatem Posoniensem pro die 14a Mensis Maji indictae

Fol. Lat. 604. Diarium cum actis diaetae annorum 1764, 1765 concinnatum per Valentinum Vörös.

Fol. Lat. 607. Diarium diaetae anni 1741

Fol. Lat. 619. Diarium.

Quart Hung 2955. Berzeviczy Albert: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelme. 1903–1905.

Fol. Lat. 3910. Acta diaetae Posoniensis anni 1741.

Quart Lat. 401. Diarium Diaetae anni 1741.

Levelestár

Polónyi Géza Tóth Bélához, 1897. május 13.

Magyar Országgyűlési Könyvtár (MOK)

Magyar Parlamenti Gyűjtemény (MPGY)

Sommás kimutatás az ország összes választókerületeiben összeírt országgyűlési képviselőválasztók száma között mutatkozó különbségről és a végleges névjegyzékbe felvett választók számáról 1878–1916 években (B10/29:045)

Gyurikovits gyűjtemény (GYgy)

700.467 Acta seu diarium comitiorum regni, anno millesimo septingentesimo quinquagesimo primo Posonii celebratorum.

700.470 Diarium diaetae regni Hungariae 1751.

700.478 Diarium diaetae anni 1741 continuatum usque ad diem 27 julii, desunt augem menses augustus, september, october et respective november.

700.484 Diarium occasione generalis Regni Hungariae diaetae in anno 1728. et 1729.

700.499-II Diarium Diaetale Idum Mecsérianum anno 1708. a die 3a Mart.–25. am Junii item 1709. a die 17a Mart.–13am Aug. deductum.

700.502 Acta publica diaetae coronationis in diem 3am Aprilis 1712. indictae et die 17a November dissolutae vigilantissima industria ac sumtibus Georgii Gyurikovits collecta.

700.527 Diarium et Acta comitiorum Inclyti Regni Hungariae anno 1687 Posonii celebratorum.

MTA Könyvtárának Kézirattára (MTAK Ktt.)

Ms 273/42–45. Polónyi Géza levelei Herman Ottóhoz

Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Budapest (EK Kézirattár)

Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom

Coll. Batthyány

Ausztria

Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖStA)

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Länderabteilungen

Ungarische Akten, Comititalia (UA)

Hofarchive, Privat- und Familienfonde

Obersthofmeisteramt

Hofzeremonielldepartement (OMeA)

Zeremonialprotokoll (ZA-Prot)

Ältere Zeremonialakten (ÄZA)

Kabinettsarchiv

Staatskonferenz

Geschäftsbücher

Konferenzakten a Protokolle und Indices (KA, StK)

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Alte Hofkammer (HKA)

Hoffinanz Ungarn (HFU)

Ungarisches Münz- und Bergwesen (UMB)

Németország

Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek, Köln

Codex 139. Pontificale ecclesiae Coloniensis

România

Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Brașov (SJAN Brașov)

Primaria Brașov, Socoteli alodiale Brașov (Inv. I. 13), Registre

Villicats-Rechnung (1689–1690) (VR V/32)

Villicats-Rechnung (1691–1697) (VR V/33)

Villicats-Rechnung (1698–1704) (VR V/34)

Protocollum Quaestorale (1705–1711) (VR V/36)

Primaria Brașov, Registru de ședință (Protocol) al magistratului Brașov 1709–1713. Diarium Civitatis Coronensis (IV.C.2)

Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu (SJAN Sibiu)
Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Acte administrative (Inv. 24.)
(Mag. Acte admin.)

Szatmári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár (SZRKEL)

Szlovákia

Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Banská Bystrica (ŠtABB)
Magistrat Mesta Banská Bystrica, Spisy (MMBB)

Štátny Archív v Košiciach (ŠtAKE)
Zbierka cirkevných matrík (Zb. cirk. matr.)

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ŠtPr)
Magistrat Mesta Levoče (MML)

Archív Mesta Košice (AMK)
Collectio Schramianum (Schr.)
Collectio Schwartzbachiana (Schw.)
Supplemenetum H., Listy a listiny (H I–II.)
Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy voljeb (Liber
restauratumum) (H III/2. re.)
Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy,
Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (H III/2. mac.)
Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy,
Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior) (H III/2. pur.)
Sredna Maniulácia
Magistrátny súd
Tanácsulések Jegyzőkönyve (TÜJ)

Kiadott, nyomtatott források

- A Pallas Nagy Lexikona. 14. köt. Budapest, 1897.
- A Városok követeinek törvényjavaslata: *Az 1843-dik évi ország jelenlévő szabad királyi Városok követeinek külön tartott tanácskozási ülésiben a részükről előlegesen készített elrendezési vázolatnak a kerületi választmány munkálataival lett egybe hasonlításával készült és megállapított javaslata a szabad királyi városok belső szerkezetét tárgyzó törvény czikkely iránt.* Pozsony, 1843
- Acta coronationis Mariae Theresiae Reginae Hungariae Posonii Anno M.DCC.XLI. Die XXV. Mensis Junii peractae, exacta ad Fidem Manuscriptorum L. Regiaeque Civitatis Cassoviensis.*
- Ady Endre [1903] 1964: Izé úr. *Nagyvárad* Napló. 1903. április 9. In: *Ady összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok.* IV. köt. (S. a. r. Vezér Erzsébet.) Budapest.
- Almási Tibor – Blazovich László – Géczy Lajos – B. Halász Éva – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula Makk Ferenc Piti Ferenc Rábai Krisztina Sebők Ferenc Teiszler Éva Tóth Ildikó (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.* I–XV. [1301–1331], XVII. [1333], XIX–XXXV. [1335–1351], XXXVII–XXXVIII. [1353–1354], XL. [1356], XLVI–XLVII. [1362–1363]. Szerk.. Budapest–Szeged, 1990–2018.
- Arnisaeus, Henning 1615: *De Republica, seu Relectionis politicae libri duo.* Frankfurti.
- Ausführliche Beschreibung Der Den 25. Junii in der Königlichen Ungarischen freyen Reichs-Stadt Preßburg glücklich vollzogenen prächtigen Krönung Ihrer Allerdurchläuchtigsten Majestät Mariae Theresiae Ertz-Hertzogin zu Oesterreich, Vermählten Hertzogin zu Lothringen und Baar, Groß-Hertzogin zu Toscana Zur Königin in Ungarn.* Augsburg, 1741.
- Baerenkopf Ignác 1792: *De jure coronandarum reginarum Hungariae disquisitio.* Posonii.
- Beccatini, Francesco 1781: *Compendio istorico della vita dell'Augustissima Imperatrice. Maria Teresa d'Austria e fasti del suo Regno, corredato con gli opportuni documenti.* Losanna.
- Beck, Christian August – Wallhorn, Nicolaus 1752: *Specimen II. Juris Publici Austriaci, ex Ipsis Legibus Actisque Publicis Eruti.* Vindobonae.
- Beck, Christian August 1790: *Jus Publicum Hungariae. Cum notis auctoris et observationibus Josephi Benczur.* Viennae.
- Benda Kálmán 1972 = A királyi Magyarország tiszti címtára, 1607–1608. *Levéltári Közlemények* (43.) 265–325.
- Békásy Ferencz 1736: *Secura Quies. Az az Bátor Nyugodalom [...] baro Sigray János, [...]. 1736dik Esztendőben esett Szent Iván havának 26dik Napján. [...] Posony.*
- Bél Károly András 1742: *De Maria Hungariae regina Ludovici primi, principe filia commentatio historico-critica.* Lipsiae.

- Bél Károly András 1743: *Vorläufige Antwort auf die von Hr. Joh. David Köhler, Hist. Prof. Publ. Ord. Zu Göttingen wider die Commentationem Historico-Criticam de Maria Hungariae Regina, Ludovici Primi, Principe filia gemachten Einwürffe*. Leipzig.
- Bél Károly András 1745: *De Maria Ludovici primi prinicpe filia, Hungariae non rege, sed regina, commentatio historico critica*. Editio altera qua viris clarissimis Koehlero, Lenzio, Peterfyo responsum est. Lipsae, 17.
- Bél Mátyás 1746: Praefatio In: Schwandtner János György (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini*. Vindobonae, III–XXXIII.
- Bencsik Mihály 1722: *Novissima Diaeta Nobilissima Principis, Statuumque, & Ordinum Incltyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Annexarum*. Trynaviae.
- Benger, Nicolaus 1743: *Annalium eremi-coenobiticorum ordinis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremitaie volumen secundum, duos in libros partitum*. Posonii.
- Bethlen Oszkár 1914: A házszabályok. In: Szász József (szerk.): *Magyarország politikai élete. Politikai Magyarország*. IV. köt. Budapest, 163–184.
- Blazovich László – Géczi Lajos 1995: *A Telegdiek pere 1568–1572*. (Dél-alföldi évszázadok 6.) Szeged.
- Bonfini, Antonio 1995: *A magyar történelem tízedei*. Ford. Kulcsár Péter, szerk. S. Varga Katalin. Budapest.
- Bónis György – Bácskai Vera (szerk.) 1976: *Decreta Regni Hungariae 1301–1457*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest.
- Budai Pál 1799: *Gyászos beszéd melyhel nagy tekintetű és nagyságos Jóbabázi Döry Ádám Urnak [...] Jóbabázián 1799-dik esztendőben, Szent András Havának 12-dik Napján [...] élő nyelvel hirdette Budai Pál. [...] Sopron. Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1907-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Az 1907. június 5-én tartott rendes közgyűlés jegyzőkönyve*. Budapest, 1907. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1907/?pg=0&layout=s – Letöltés ideje: 2018. október. 2.)
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás 2016: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest.
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András 2017: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyéek*. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest.
- CJH = Márkus Dezső (szerk.) 1896–1949: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. ... évi törvényzárak*. Budapest.
- Collectio 1790: *Collectio ordinationum imperatoris Josephi II-di et repraesentationum diversorum Regni Hungariae comitatum*. Pars Prima. Dioszegini.

- Czirák Mózes 1820: *Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria. A primordiis monarchiae in haec tempora*. Budae.
- Czvittinger Dávid 1711: *Specimen Hungariae literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens. Accedit Bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis*. Francofurti et Lipsiae.
- Deák Ferenc 1997: *Deák Ferenc országgyűlési levelei 1833–1834*. (S. a. r. Sándor Pál.) Zalaegerszeg.
- Declaratio [1790]: Declaratio ex parte Nunciorum regni Croatiae, quoad introducendam Hungaricam linguam. [K. n.], [h. n.].
- Decsy Sámuel 1792: *A' magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája*. Béts. (Reprint: Budapest, 2009.)
- Diaeta Adatbázis = *Diaeta Munkacsoport* adatbázisa, hozzáférhető online: <http://szijarto.web.elte.hu/segitseg.htm>– Letöltés ideje: 2017. augusztus 12.
- Engel Pál – C. Tóth Norbert (szerk.) 2005: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) Budapest.
- EOE = Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. Budapest, 1875–1898.
- Eötvös Károly 1909: *Harcz az alkotmányért*. Budapest.
- Erdődy Sándor 1896: Vas megyei főispán naplója a pozsonyi országgyűlésről. *Történelmi Tár*, 385–400.
- Fabro Henrik – Ujlaki József (szerk.) 1905: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910*. Budapest.
- Fabro Henrik – Ujlaki József (szerk.) 1906: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911*. Budapest.
- Felsőtáblai napló, 1843–1844*. 4. kötet, 1844. március 16.–1844. június 19.
- Fényes Elek 1842: *Magyarország statisztikája*. I–III. köt. Pest.
- Fényes Elek 1847: *Magyarország leírása*. I–II. köt. Pest.
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geographiai szótára*. I–II. köt. Pest.
- Forgó András (szerk.) 2013: *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*. Pannonhalma –Veszprém.
- Földadó statisztika 1898: *Adatok az egyenesadók reformjához*. I. kötet. *Földadó-statisztika*. Budapest.
- Főrendiházi házszabályok*, Pest–Budapest.
- Főrendiházi irományok*, Pest–Budapest.
- Főrendiházi napló*, Pozsony–Pest–Budapest.

- Füssy Pius 1744: “Carmen Pastoritium Serenissimae ac Potentissimae Mariae Theresiae, Hungariae et Bohemiae Reginae. Dum Posonii Die 25. Junii Coronam Regni Hungariae susciperet.” In: *Otia Poetica sive ylloge carminum elegantium*. Viennae, 38–46.
- Gaál Jenő 1932: A főrendiházi reform. In: *Gaál Jenő nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak újabb rendszeres gyűjteménye*. 2. kötet. Budapest, 184–187.
- Galántai Erzsébet – Kristó Gyula (szerk.) 1985: *Jobannes de Thurocz Chronica Hungarorum. I. Textus*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Series Nova, tomus VII) Budapest.
- Gárdonyi Albert (szerk.) 1913: *A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. A negyvenedik évforduló alkalmából kiadja Budapest Székesfőváros közönsége*. Budapest.
- Gárdonyi Géza [1935]: *Aranymorzsák*. Budapest.
- Gazdacímtár 1911: *Magyarországi gazdacímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavonországon 100 kat. holdon felelő birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával*. Budapest.
- Gecsényi Lajos 1990: *Győr vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. I. 1580–1616. Győr.
- Gecsényi Lajos 1995: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái*. II. 1622–1627. Győr.
- Gergely Samu 1886–1888: *Thököly Imre és a francia diplomácia*. (Magyar Történelmi Tár III.) Budapest.
- Geschäfts-Ordnung des Herren-Hauses, 1875: *Geschäfts-Ordnung des Herren-Hauses mit einem Anhang, enthaltend das Gesetz vom 30. Juli 1867, RGBl. Nr. 104, über die Behandlung umfangreicher Gesetze im Reichsrathe*. Wien
- Hadi és más nevezetes történetek 1790: *Hadi és más nevezetes történetek*. Harmadik szakasz. Bétsben. (URL: <https://books.google.hu/books?id=gZVAAAAAYAAJ&pg=PA92&dq=Hadi+%C3%A9s+m%C3%A1s+nevezetes+t%C3%B6rt%C3%A9netek,+3.+k%C3%B6tet&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjztJz25d7iAhXD-ioKHUrQ-Cf0Q6AEIKDAA#v=onepage&q=Hadi%20%C3%A9s%20m%C3%A1s%20nevezetes%20%C3%B6rt%C3%A9netek%20%203.%20k%C3%B6tet&f=false>) Utolsó elérés: 2019. június 10.
- Hajnal István 1930: Szemere Pál abaúji és sárosi követ naplója az 1642. évi országgyűlésről. In: Hajnal István (szerk.): *Az 1642-évi megbiúsult országgyűlés időszaka (1640 december – 1643 március)*. Budapest, 417–428.
- Hajnóczy József 1958 [1791]: Magyarország országgyűléséről és annak szervezetéről szóló közjogi értekezés. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. Budapest, 187–264. (A mű eredeti latin címe: *De comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorum iuris publici Hungarici*.)
- Halász Sándor (szerk.) 1886: *Országgyűlési almanach 1886. Képviselelőház*. Budapest.

- Haraszti-Taylor Éva (s. a. r.) 1989: *J. A. Blackwell Magyarországai küldetései, 1843–1851.* Budapest.
- Herczeg Ferenc 2005: *A gótikus ház. Emlékirat.* Pomáz.
- Horánszky Lajos 1994: *Tisza István és kora.* I. köt. Budapest.
- Inchofer Menyhért 1644: *Annales ecclesiastici regni Hungariae.* Roma.
- Irományok [1791]: *Budán 1790dik Esztendőben Tartott Ország Gyűlésének alkalmatosságával írásban bé-nyújtott, s Köz-tanátskozs alá vett Dólgok, és Munkák.* [H. n.], [k. n.].
- Kukuljević-Sakcinski, Ivan (ed.) 1862: *Articuli & Constitutiones Diaetarum seu Generalium Congregationum Regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae.* Zagrabiae.
- Jogtár (On-line) www.https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87500002.
TV&targetdate=&print
Title=1875. + %C3%A9vi + II. + t %C3%B6rv %C3%A9nycikk&referer=1000ev
(Letöltés ideje: 2019. január 25.)
- Jóny János (ed.) 1717: *Facies Juris Publici Hungariae. A clarissimis viris Ioanne Gravio Ic. et Prof. Publ. et Io. Andr. Lochnero Sempron. Hungaro Anno MDCLXVI In Academia Tubingensi Publice Proposita nunc vero ob exemplarium defectum doctrinae autem praestantiam iustiore ordine iterates mandata typis suisque et aliorum observantionibus locupletata a Ioanne Iony Iglovia Hungaro Iurium in Alma Salana Culture.* Ienae.
- Kapitár István 1775: *Tekintetes, nemzetes és vitézlő vízeki Tallián János Urnak, [...] ritka érdemi, és ezeket követő boldog halála, [...] ádándi templomban 1775dik esztendőben, Szent Mihály havának 27dik napján élő nyelvel hirdetett Kapitár István, [...] Pest.*
- Katona István 1784: *Historia Pragmatica Hungariae.* Tom II. Budae.
- Képviseelőházi házszabályok,* Pest–Budapest.
- Képviseelőházi Irományok,* Pest–Budapest.
- Képviseelőházi napló,* Pest–Budapest.
- Klaić, Vjekoslav 1915: *Die kroatische pragmatische Sanktion: Vorgelegt in der feierlichen Sitzung der südslavischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Zagreb am 23. Mai 1914.* Zagreb.
- Kletečka, Thomas (bearbeitet und eingeleitet) 2002: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848 – 1867. Abteilung II. Das Ministerium Schwarzenberg Band I. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850.* Wien.
- KLÖM = Barta István (szerk.) 1952–1955: *Kossuth Lajos összes munkái.* XIII–XV. (Magyarország újkortörténetének forrásai) Budapest.
- Kolinovics Gábor 1790: *Nova Ungariae Periodus anno primo gynaeco-cratiae Austriacae inchoata.* Budae.
- Komáromy A[ndrás] 1885: Berényi György naplója az 1634/5-ik soproni és az 1637/8-ik évi pozsonyi országgyűlésekről. *Történelmi Tá* 118–143.

- Kormányjelentés és statisztikai évkönyv: *A M. Kir. Kormány ... évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, 1910., 1911., 1912., 1915–1918.
- Kormánylap 1850: *Magyar koronaországot illető országostörvény- és kormánylap*.
- Kovachich Márton György 1790: *Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principium utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habsburgo-Austriaca sacra corona apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimti sunt*. Pest.
- Kovachich, Martinus Georgius 1798: *Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum*, I. Budae.
- Kovács 2006: *Wass család cegei levéltára, A –*. (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása.) Kolozsvár.
- Kovács Ferenc (szerk.) 1893–1894: *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója*. I–VI. Budapest.
- [Köhler, Johann David] 1742: *Der Wöchentlichen Historischen Müntz-Belustigung* 16. und 17. St. 121–136.
- [Köhler, Johann David] 1744: *Der Wöchentlichen Historischen Müntz-Belustigung*. Supplements-Bogen 417–440.
- Kölcsey Ferenc 2000: *Országgyűlési Napló*. (S. a. r. Völgyesi Orsolya.) (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások I.) Budapest.
- Köztelek: *Köztelek. Köz- és mezőgazdasági lap. Az Országos magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye*. 1911., 1917.
- Krčelić, Baltazar Adam 1952: *Annuaeili Historija 1748–1767*. Jugoslavenska Akademija Znanosti Umjetnosti, Zagreb.
- Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.) 1988: *Károly Róbert emlékezete*. Budapest.
- Kristó Gyula 2000: *Kükküllei János Lajos király krónikája – Névtelen szerző Geszta Lajos királyról*. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest.
- Kristóffy József 1927: *Magyarország kálváriája (Az összeomlás útja). Politikai emlékek 1890–1926*. Budapest.
- Krúdy Gyula 1976: *Kossuth fia*. Budapest.
- Kun Andor 1913: *Politikusok pongyolában. A T. Házból*. Budapest.
- Lakics Zsigmond 1809: *De haereditario succedendi jure ducum primum, deinde regum Hungariae*. Viennae.
- Lányi Pál 1903–1904: Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi országgyűlésről. (kiad. Thury Etele) I. *Történelmi Tár* 4. 395–413. II. *Történelmi Tár* 5. 1–34.
- Laskai János 1641: *Justus Lipsiusnak a' polgari tarsasagnak tudományáról irt hat könyvei, melyek kivált-képpen a' fejedelemségre tartoznak, melyeket uijonnan déákból magyarra fordított Laskai Janos*. Bártfán.
- Lipsius, Justus 1589: *Politiorum sive Civilis Doctrinae Libri Sex*. Lugdunum.

- Ljubić, Šime (szerk.) 1878: *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*. Knjiga VI. Od godine 1409 do 1412. (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium IX.) Zagreb.
- Lochner, Johann Andreas 1666: *Facies Juris Publici Hungariae*. Tubingae.
- Lukács Lajos (ed.) 1981: *The Vatican and Hungary: 1846–1878. Reports and correspondence on Hungary of the apostolic nuncios in Vienna*. Budapest.
- Lukács László 1982 = *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II. (1601–1640)*. (Monumenta Historica Societatis Iesu 125.) Romae.
- Magyar Almanak 1794: *Magyar Almanak MDCCXCIV-ik esztendőre* (...). Bétsben. (URL: <https://books.google.hu/books?id=ILFdAAAAcAAJ&pg=PA452&lpg=PA452&dq=N%C3%A9very+Elek&source=bl&ots=wwQ-GKzIHm&sig=Nj0z1w1nUB1PD9tY3o3q8tWJ-Uk&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwialIS-at4HfAhUEEIAKHfzpDjwQ6AEwC3oECAkQAQ#v=onepage&q&f=false>) Letöltés ideje: 2018. december 03.
- Magyar Hirmondó 1792: *Magyar Hirmondó. Első szakasz*. (URL: <https://books.google.hu/books?id=IuVdAAAAcAAJ&pg=PA881&dq=koron%C3%A1z%C3%A1s&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiLxreIh-7eAhXB2KQKHZv9CBg4HhDoAQhWMAk#v=onepage&q&f=false>) Letöltés ideje: 2018. november 27.
- Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Benda Kálmán, a vonatkozó rész Teke Zsuzsa és Szakály Ferenc munkája. Budapest, 1981.
- Mailáth János 1844: *Vallás-mozgalmak Magyarországbán*. I–II. köt. Pest.
- Manifestumok és szózatok 1849: *Gyűjteménye a' Magyarországnak számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországbán kiadott Hirdetményeknek. Foglalja magában az időszakot 1848-dik évi September 22-től, 1849-dik évi December 31-ig*. Buda.
- Mikszáth Kálmán 1962–1992: *Cikkek és karcolatok*. (S. a. r. Fürth Éva–Rejtő István). Budapest.
- MOE = Fraknói Vilmós – Karolyi Árpád (szerk.): *Magyarország Országgyűlési Emlékek* (Monumenta Comitilia regni Hungariae. Monumenta Hungariae Historica. III.). 1–12. köt. Budapest, 1874–1917.
- Molnár András 1993: „Az akasztófa tükröződik a szeméből!” Titkosrendőri jelentés Batthyány Lajos grófról (1840). *Vasi Szemle* (47.) 4. 499–509.
- Monacis, Laurentius 1758: *Chronicon de rebus Venetis ab U. C. ad annum MCCCCLIV. Sive ad Conjuratorem Ducis Faledro. Accedit ejusdem Laurentii Carmen de Carolo II. Rege Hungariae, & Anonymi Scriptoris de causis belli exorti inter Venetos, & Ducem Ferrariensem. Omnia ex MSS. editisque Codicibus eruit, recensuit Praefationibus illustravit Flaminius Cornelius Senator Venetus*. Venetiis.
- Montesquieu 2000: *A törvények szelleméről*. Budapest.

- MRT: *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, 1875., 1885.
- Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. I–VII. Szerk. Budapest, 1878–1920.
- Napló 1790: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges II^{dik} Leopold tsászárr, és Magyar Ország király által szabad királyi várossába Budára Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt (...) magyar ország gyűlésének (...).* Budán.
- Napló 1792: *Naponként-való jegyzései az 1792dik esztendőben Felséges Ferentz Magyar, és Cseh Ország király által, szabad királyi várossába Budára pünkösd havának 20dik napjára rendelt (...) magyar ország gyűlésének (...).* Budán.
- Napló 1830: *Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar, és Cseh Ország Koronás Királyától Po'sony Szabad Királyi Várossába, 1830-ik Esztendőben, Szent-Mihály Havának 8-ik napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Jegyző könyve*. Pozsony.
- Návay 1988: *Návay Lajos politikai jegyzetei (1910–1912)*. (Közreadják: Gilicze János – Vigh Zoltán). Békescsaba – Szeged.
- [H.] Németh István 1994: A kassai követek jelentése az 1572. évi február–áprilisi országgyűlésről. *Fons* (1.) 31–52., 150–179.
- Név- és lakjegyzék, 1843. = *Az 1843. évi május 14-én megnyílt országgyűlésre egybegyűlt nm. fő- és t. rendek névsora és lakásaik*. Pozsony.
- NK 1828–1943: *A Nemzeti Casino évkönyve*. (Arcanum Digitális Tudománytár).
- OMGE évkönyv 1910–1911: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1910–1911. évi évkönyve*. Budapest.
- Óváry Lipót 1890: *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I*. Budapest.
- Padányi Biró Márton 1742: *Infanteria, az az: a nazarethéli Mária szűz anyától született nyolczadnap mindenható Sabaoth kisedet gyermeke királynak vitézlő magyar serege*. Sopron.
- Pajkossy Gábor 2003: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Budapest.
- Pálmány Béla 2011: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. I–II. Budapest.
- Pasquier, Etienne 1621: *Recherches de la France*. Paris.
- Pesti Hírlap*, 1841.
- Politikai arcképek (Socialpsychologiai felvételek)*. Budapest, 1893.
- Pontificale 1722: *Pontificale Romanum Clementis VIII. ac Urbani VIII. auctoritate recognitum et ad plurium usum, in commodiorem formam redactum*. Venetiis.
- Quellen VII.: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. VII. Chroniken und Tagebücher 4*. (1684–1783). Brassó, 1918.
- Rákosi Jenő [1927]: *Emlékezések*. II. köt. Budapest.
- Rákosi Jenő 1893: Budapest városrészei. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország III. kötete*. Budapest, 168–192.

- Rendi napló 1843–1844: *Felséges Első Ferdinánd ... által ... rendeltetett Magyarországi Kögyűlésnek naplója a tekintetes Karoknál és Rendekeél.* Pozsony–Pest.
- Révay Péter 1659: *De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem.* Francofurti.
- RMK III. = Szabó Károly – Hellebrant Árpád. Régi magyar könyvtár. III. Budapest, 1898.
- de Sacy, Claude-Louis-Michel 1778: *Histoire générale de Hongrie: depuis la premiere invasion des Huns, jusqu' à nos jours.* Tome II. Demonville.
- Schem. 1792–1847: *Annus a nativitate Salvatoris nostri Jesu Christi [...]* Calendarium [...], Budae.
- Schem. 1737–1743, 1745, 1747–1759: Magyar-Országi Statusok Titulusival Bövítettett, Új Kalendariom, [...] Neupart János [...] által. Nyomtatott Posonyban, találattik Spaizer Ferencz Compactornál.
- Schem. 1744 és 1746: *Calendarium Tyrnaviense [...]*, Tyrnaviae.
- Schem. 1760–1785: *Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum [...]*, Jaurini, [...] Streibig.
- Schem. 1778: *Calendarium Zagrabiense [...]*, Zagrab.
- Schem. 1786–1790: *Vetus et novum calendarium ad annum [...]*, Tyrnaviae.
- Schematismus Szathmariensis 1838, 1853: *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Szathmariensis, pro anno 1838 / 1853.* Agriae / Szathmarini.
- Schmeizel Márton 1718: *De insignibus vulgo clenodiis regni Hungariae ut et ritu inaugurandi regem Hungariae schediasma historicum.* Jenae.
- Schönborner, Georg 1610: *Politicorum Libri VII: Quibus Methodice digestis Ars bene constituendi, feliciterque administrandi pace bellove Rempubl. ex fontibus Auctorum verae solidaeque, prudentiae hausta ostenditur.* Leipzig.
- Schwartner Márton 1798: *Statistik des Königreichs Ungern.* Pest.
- SLI 1926: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795.* Kiadta, a bevezető tanulmányt és a magyarázatokat írta Mályusz Elemér. Budapest.
- Stuller Ferenc (szerk.) 1839–1840: *Országgyűlési Tudósítás.*
- Sturm Albert (szerk.) 1888: *Új országgyűlési almanach 1887–1892.* Budapest.
- Sturm Albert (szerk.) 1892: *Országgyűlési almanach 1892–1897.* Budapest.
- Sturm Albert (szerk.) 1897: *Országgyűlési almanach 1897–1901.* Budapest.
- Sturm Albert (szerk.) 1901: *Országgyűlési almanach 1901–1906.* Budapest.
- Szabályrendelet 1878: *Udvarhelymegye szabályrendeletei.* Székelyudvarhely.
- Szatmári Mór 1928: *Húsz esztendő parlamenti viharai.* Budapest.
- Szeberényi Lajos 1849: *Politikai szónoklat-tan. Alapos útmutatás nyilvános beszédekben és a parlamenti vitatkozásban.* Pest.
- Szegedi János 1734: *Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium, juxta ordinem titulorum operis tripartiti, sacris canonibus accommodatum.* Tyrnaviae.

- Szekfű Gyula 1926b: *Iratok*. In: Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, 210–624.
- Szelestei N. László (szerk.) 1993: *Bél Mátvás levelezése*. Budapest.
- Szenczy Ferencz 1838: *Nagy Méltóságú Tarródházi Bárá Mikos László Úr, Ő Excellenciája' [...] Emléke, Egyházi Beszédben. Mellyet a' Sorok-Ujfsalusi Templomban 1838^{ik} esztendő' Május 28^{kán} mondott Szenczy Ferencz [...]*. Kőszeg.
- Szerémi György 1961: *Magyarország romlásáról*. Budapest.
- Szerencs János 1877–1878: *Az 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek*. I–III. köt. Budapest.
- SZIL: Majláth Béla (összegyűjt., előszó és jegyz. ell.): *Gróf Széchenyi István levelei*. I–III. köt. (Gróf Széchenyi István Munkái. III–IV., VI.) Budapest, 1889–1891.
- Szilágyi Sándor 1885: *A linzi béke okmánytára*. Budapest.
- Thuróczi János 1957: *Magyar Krónika*. Budapest.
- Torkos József 1746: *Descriptio rituum et solemnitatum coronationis Serenissimae Mariae Theresiae in reginam Hungariae. Anno MDCCXLI. die XXV: Junii*. In: Schwandtner János György (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini Vindobonae*, 526–601.
- Törvény Czikkei. A királyi Városokról*. Pozsony, 1843.
- Tubero, Ludovicus 1994: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*. (ford. Galántai Erzsébet – Blazovich László.) Szeged.
- Urmánczy Nándor 1907: *Politikai jegyzetek. 1907. november második felétől*. Budapest.
- Vahot Imre 1848: *Országgyűlési emléke. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach*. Pest.
- Várashelyi Ferenc (szerk.) 1910: *Magyar Országgyűlés 1910–15*. Budapest.
- Vedres István 1807 [1790]: *A' magyar nyelvnek a' magyar hazában való szükséges voltát tárgyzó hazafini elmélkedés*. 3. kiadás. Kassa. [Első kiadása: 1790]
- Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.) 1910: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915*. Budapest.
- Velius, Caspar Ursinus 2013: *Tíz könyv a magyar háborúról*. Ford., jegyz. ellátta és az utószót írta Szebelédi Zsolt. (Scriptores rerum Hungaricarum 7.) Máriabesnyő.
- Vienna June 17. N.S. *The Gentleman's Magazine: And Historical Chronicle* (11.) 1741. 333–334.
- Werbőczy István 1990: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*, Budapest.
- Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708*. I. 1703–1705. Közzéteszi Magyarai András. Bukarest, 1983; II. 1707–1708. Közzéteszi Demény Lajos – Magyarai András. Bukarest, 1985.
- Wraxall, Nathaniel William 2012: *Memoirs of the Courts of Berlin, Dresden, Warsaw, and Vienna, in the Years 1777, 1778, and 1779*. Vol. 2. Cambridge.
- Záborszky Alajos (szerk.) 1843–1844: *Országgyűlési Szemle*.

Zárszámadás 1911: *A Magyar Szent Korona Országainak állami zárszámadása az 1911 évre.*

Budapest, I., VI. füzet.

ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár. I–XIII. (1387–1426)* Összeállította Mályusz Elemér –

Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor - –, Lakatos Bálint – Mikó Gábor.

(A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52. és 55.) Budapest, 1951–2017.

Alkotmány

Az Ujság

Borsszem Jankó

Budapesti Hírlap

Budapesti Hírlap, 1925

Budapesti Közlöny, 1916.

Budapesti Napló

Egyetértés

Jelenkor, 1832–1837.

Közlöny, hivatalos lap, 1848–1849.

Magyar Hírlap

Magyarország

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Hivatkozott irodalom

- A budapesti társaság 1886: *A budapesti társaság*. Budapest.
- A magyar egyenesadók 1895: *A magyar egyenesadók történeti fejlődése*. Budapest.
- Aczél Petra 2004: A retorika és meggyőzés. In: Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: *Retorika*. Budapest. 253–427.
- Adlgasser, Franz 2010: Neue Gesichter oder alte Bekannte? Das Abgeordnetenhaus im Spiegel der Wachreformen. In: Simon, Thomas (Hrsg.): *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates*. (Rechtshistorische Reihe. Band 400.) Frankfurt am Main, 53–88.
- Adriányi Gábor 2001: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest.
- Adriányi Gábor 2009: *A Bach-korszak egyházpolitikája*. Budapest.
- Andics Erzsébet 1949: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*. Budapest.
- Andics Erzsébet 1975: *Metternich és Magyarország*. Budapest.
- Arató Endre 1960: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon*. II. kötet Budapest.
- Arneth, Adolf Ritter 1870: *Maria Theresia nach dem Erbfolgs-kriege 1748–1756*. (Geschichte Maria Theresia's. Vierter Band) Wien.
- Asch, Ronald G. – Duchhardt, Heinz 1996: Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700). Köln – Weimar – Wien.
- Badál Ede 1987: *Kastélyok és kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében*. Budapest.
- Bagi Gábor 1991: *A Jászkun Kerület és a reformországgyűlések*. Szolnok.
- Bahlcke Joachim 1999: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart.
- Baják László 1994, 1999: Gróf Károlyi György közéleti tevékenysége (1825–1849) I. rész. In: Németh Gábor (szerk.): *Folia Historica: A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve*. XVIII. kötet Budapest, 107–121., XX. kötet Budapest, 21–37.
- Bak Borbála 1997: *Magyarország történeti topográfiája*. Budapest.
- H. Balázs Éva 1987: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen, 1765–1800*. Budapest.
- H. Balázs Éva 1989: A nyolcvanas esztendőök drámája. In: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (főszerk.): *Magyarország története 1686–1790*. Budapest, 1023–1123.
- H. Balázs Éva 1999: A nyelvtörvények útja. In: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (szerk.): *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, 469–473.
- H. Balázs Éva 2015: Vierzig Jahre der widerspruchsvollen Reform. Maria Theresia als Königin von Ungarn. Versuch einer Bilanz. In: Krász Lilla – Frank Tibor (Hrsg.): *L' Europa des lumières/ Europa der Aufklärung. Oeuvres choisies de Éva H. Balázs/ Ausgewählte Schriften von Éva H. Balázs*. Budapest, 340–347.

- Ballabás Dániel 2011: Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. *Századok* (145.) 1215–1244.
- Ballabás Dániel 2013: A főrendiházi reform és a főrendek generációi. In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Debrecen, 277–283.
- Ballabás Dániel 2017: Idegen és magyar főnemesek a dualizmus kori Magyarországon. In: Szijártó M. István (szerk.): *Az indigenák*. Budapest, 215–235.
- Ballabás Dániel 2018: A birtokviszonyok hű tükre? Az örökös jogú főrendiházi tagok létszámának alakulását befolyásoló tényezők az 1885. évi reformot követő időszakban. *Acta Universitatis De Carlo Eszterházy Nominata. Sectio Historiae*. (45.) 29–43.
- Ballabás Dániel 2018: *A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai*. (PhD-disszertáció), Eger.
- Ballagi Géza 1888: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest. [Reprint kiadás: Pécs, 2016.]
- Ballagi Géza 1897: *A nemzeti államalkotás kora 1815–1847*. Budapest.
- Bán Péter (szerk.) 2011: *Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14.) Eger.
- Bánk Ernő 2014: *A szabad királyi városok kérdése az 1843/44. országgyűlésen*. Budapest.
- Bárány György 1990: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. *Századok* (124.) 183–218.
- Bárány Zsófia 2017: *Lonovics József szentszéki diplomáciai missziója*. Budapest. (PhD értekezés, kézirat)
- Baranyai Béla 1942: Némi adalékok jog- és egyháztörténetünkhöz. I. Vizsgálódások a Quadripartitum körül. In: Eckhart Ferenc – Degré Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Budapest, 41–85.
- Barcsay, Ákos 2002: *Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts. Studien zum Verhältnis zwischen Kron Gewalt und Ständetum im Zeitalter des Absolutismus*. St. Katharinen.
- Baros Gyula 1908: Kazinczy Ferenc és Radvánszky Teréz. *A Kisfaludy Társaság Évkönyve* 1907/08 (42.) 68–104.
- Barta János 1994: *A meg nem értett királynő. Mária Terézia, az uralkodó*. Budapest.
- Barta János 2000: *A tizenhetedik század*. Budapest.
- Bartoniek Emma 1987: *Magyar királykoronázások története*. Budapest.
- Bayer József 1909: *Shakespeare drámái hazánkban*. I. Budapest.
- Beér János – Csizmadia Andor 1954: *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. Budapest.

- Beke Margit 1991: *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 9.) Budapest.
- Békefi Remig 1892: *A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi ciszterci apátságok története. A pilisi apátság története, 1541–1814*. II. kötet. Pécs.
- Béli Gábor – Bónis Péter (szerk.) 2015: *Quadripartitum kézirat azonosítása*. NK I. 1573. Budapest.
- Belitzky János 1972: *Nógrád megye története, 896–1849*. Salgótarján.
- Benczédi László 1978: A Habsburg-abszolutizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországon. *Történelmi Szemle* (21.) 535–556.
- Benczédi László 1980: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon: 1664–1685*. Budapest.
- Benda Kálmán 1952: *A magyar jakobinusok iratai* II. kötet. Budapest.
- Benda Kálmán 1982: Benda Kálmán (szerk.): *Magyarország történeti kronológiája*. 2. kötet (1526–1848). Budapest.
- Bene Orsolya 2004: *A Békepárt 1849-ben*. (PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem) Budapest.
- Benedek Gábor 2016: Illetmények a magyar közigazgatásban. In: Juhász József (szerk.): *Tanulmányok Palotás Emil 80. születésnapjára*. Budapest, 82–92.
- Bényei Miklós 1994: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról*. Nyíregyháza.
- Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly 2008: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest.
- Bertényi Iván 1976: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest.
- Bessenyei József 1991: A szabad királyi városok jogainak csorbitása. *Történelmi Szemle* (33.) 255–263.
- Bihari Mihály – Pokol Béla 1992: *Politológia*. Budapest.
- Bihari Péter 2007: Az 1889-es „nagy véderővita”. Egy politikai hisztéria anatómiája. 2000, 11. (<http://kezezer.hu/2007/11/az-1889-es-nagy-vederovita/> – Utolsó letöltés: 2018. október 2.)
- Bíró Ferenc 1995: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest.
- Bíró Ferenc 2012: *A nemzethalál árnya a XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar irodalmában*. Pécs.
- Bíró Sándor – Szilágyi István (szerk.) 1949: *A magyar református egyház története*. Budapest.
- Bitskey István 2001: Pázmány Péter felső-magyarországi missziója. In: Hargittay Emil (szerk.): *Pázmány Péter és kora*. Piliscsaba, 71–80.
- Bitskey István 2010: A reformáció kezdetei Nyugat-Magyarországon. In: Papp Imre – Angi János – Pallai László (szerk.): *Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Debrecen, 93–102.

- Bod Péter 1999: *Erdélyi református zsinatok végzései. 1606–1762.* (Erdélyi református Egyháztörténeti Füzetek.) Kolozsvár.
- Bodnár Gáspár – Irsik Ferenc 1903: *Hám János, a szent emléké szatmári püspök élete.* Szatmárnémeti.
- Bónis György 1976: A decretum fogalma, hatása és társadalmi szerepe. In: *Decreta Regni Hungariae 1301–1457.* Budapest, 45–60.
- Bonney, Richard 1999 (Ed.): *The rise of the fiscal state in Europe, c. 1200–1815.* 1. publ. Oxford.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel 1999: *Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944: parlament, pártok, választások.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1896–1914: *Magyarország vármegyéi és városai.* I–XXVI. köt. Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1900: *Szabolcs vármegye.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1901: *Bihar vármegye és Nagyvárad.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1903: *Bars vármegye.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1906: *Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1907: *Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1908: *Szatmár vármegye és Szatmár-Németi. Magyarország vármegyéi és városai, 8.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1909: *Esztergom vármegye.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1910: *Győr vármegye.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1911: *Nógrád vármegye.* Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.) 1914: *Somogy vármegye.* Budapest.
- Börzsönyi József 1986: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok.* (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 4.) Budapest.
- Brien, Patrick K. O’ – Hunt, Philip A. 1993: *The Rise of a Fiscal State in England, 1485–1815.* (Historical Research 66.). 129–176.
- Briquet, C. M. 1907: *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu’en 1600.* I. kötet Genève.
- Bura László 2007: Hitélet és egyházkormányzat. In: Bura László (szerk.): *Hám János 1827 – 1857.* Szatmárnémeti. 12–23.
- Buzinkay Géza 1998: Sajtóviták az egyesítésről. In: Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda.* Budapest, 60–74.
- Buzinkay Géza (szerk.) 2009: *Hírharang, vezércikk, szენzációs riport. Magyar sajtótörténeti antológia 1780–1956.* Budapest.

- Buzogány Dezső – Dáné Veronika – Kolumbán Vilmos – Sipos Gábor: 2001 *Erdélyi református zsinatok iratai. IV. 1790–1800.* (Erdélyi Református Egyháztörténeti füzetek 1/4) Kolozsvár.
- Cavaciocchi, Simonetta 2008 (Ed.): *La fiscalità nell’economia europea secc. XIII–XVIII: atti della „trentanovesima settimana di studi”, 22–26 aprile 2007.* Firenze.
- Cieger András 2006: Gazdagodás és korrupciós vád. A magyar politikusok vagyongyarapításának lehetőségei és megítélése az 1860–70-es években. *Századvég* (11.) 40. 32–68.
- Cieger András 2010: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon? *Korall* (42.) 131–150.
- Cieger András 2011: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon. 1867–1918.* Budapest.
- Cieger András 2016a: Küzdelem az arénában. Az erőszak szerepe a magyar parlamenti politizálásban a dualizmus korában. *Aetas* (31.) 102–131.
- Cieger András 2016b: Országgyűlési viták a képviselői illetményekről és hiányzásokról a dualizmus korában. *Múltunk* (61.) 4. 140–177.
- Cieger András 2017: Jókai Mór, a profi politikus? *Aetas* (32.) 2. 5–15.
- Concha Győző 2005 [1885]: *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Irodalomtörténeti vázlat.* Máriabesenyő–Gödöllő. [Első kiadása: Budapest, 1885.]
- Coole, Diana H. 1988: *Women in Political Theory. From Ancient Misogyny to Contemporary Feminism.* Brighton.
- Czaga Viktória 1997: *Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere.* (Várostörténeti tanulmányok 4.) Budapest.
- Czinege Szilvia 2010: Gróf Apponyi György közéleti pályájának első éve. *Történeti tanulmányok* (18.) 99–124.
- Czinege Szilvia 2012: Gróf Apponyi György a politikus hivatalnok – kancellár és kancellária a reformkor végén. *Századok* (146.) 609–652.
- Cziráki Zsuzsanna 2011: *Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban.* (Udvertörténet kötetek, III.) [Budapest]
- Czoch Gábor 2009: „A városok szíverei. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony.
- Czoch Gábor 2014: A rendi polgári normák megsértése az 1840-es években. A kassai polgárőrség mustrája körüli kihágások. *Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv* (9.) 159–172.
- Czoch Gábor 2015: Városi tisztújítás Kassán 1848-ban. *Századok* (149.) 1113–1133.

- Czoch Gábor 2017: Nemzetfelfogások a városi kérdés reformkori vitáiban. In: Horváth Zita– Rada János (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére*. Miskolc, 168–176.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862: A magyar nyelv szótára. Pest. (URL: <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/> Utolsó letöltés: 2019. június 09.)
- Csányi Ferencz 1894: *Adatok a pribéridi és vuchini Jankovich-család történetéhez*. Marcali.
- Csekey István 1915: Az 1741: II. törvénycikk történetéhez és közjogi jelentéséhez. *Századok* (49.) 371–386.
- Csekey István 1917: *A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékekkel*. Budapest.
- Csengeri Antal 1851: *Magyar szónokok és statusférfiak*. Budapest.
- Cserpes Tünde – Szijártó M. István 2010: Nyitott elit? A magyar főmértóságok a 18. században. *Századok* (144.) 1225–1238.
- Csiki Tamás 1999: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. (A miskolci, a kassai, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata)*. Budapest.
- Csizmadia Andor 1943: *A magyar városi jog. Reformtürekvések a magyar városi közigazgatásban*. Kolozsvár.
- Csorba László 1998: Gazdaság és társadalom a 19. század első felében. In: Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom, 1790–1849*. Debrecen, 40–73.
- Csorba László 1999: *A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon. 1782–1918*. Budapest.
- Dáné Veronka 2012: „Ad comitia generalia electi ac deputati”. Vármegyei követek az erdélyi országgyűléseken a 17. század első felében (1605–1658). In: Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): „...élünk mi sokáig ’két hazában’...”. *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debrecen, 159–176.
- Daniele Farlati 1775: *Illyricum sacrum. V. Ecclesia Jadertina cum suffraganeis et ecclesia Zagrabensis*. Venetiis.
- DAÖM 1887: *Gróf Dessenffy Aurél összes művei*. (S. a. r.: Ferenczy József) Budapest.
- Deák Ágnes 2006: A besúgó és a közvélemény az 1860-as években. *Századvég*, (39.) 3–28.
- Deák Farkas 1881: *Gróf Teleki Domokos emlékezete*. Budapest.
- Deák István 1994: *A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–1849-ben*. Budapest.

- Debreczeni-Droppán Béla. (szerk.) 2017: „Tántoríthatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület”. Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála. Budapest.
- Degré Alajos 1935: *A Négyeskönyv perjogi anyaga*. (Az Illés Szeminárium kiadványai 3.) Budapest.
- Demkó Kálmán 1881: Adatok az 1619–20-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Századok* (15.) 431–443.
- Dénes Iván Zoltán 1988: A konzervatív nemzetiségi tolerancia látszata és lényege. In: Dénes Iván Zoltán: *Az önrendelkezés érvényessége*. Budapest, 129–146.
- Dénes Iván Zoltán 1989: *Közjoggá emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*. Budapest.
- Déry Attila 1995: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (1870–1948). Egy független városrendező hatóság. *Budapesti Negyed* (3.) 9. 77–96.
- Derzsi Júlia 2018a: Nagyszeben város háztartása a 16. század második felében. In: Weisz Boglárka – Skorka Renáta – Kádas István (szerk.): *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 405–476.
- Derzsi Júlia 2018b: A Szász Nemzeti Universitas igazgatása a 16. század utolsó harmadában a nagyszebeni polgármesteri számadáskönyvek tükrében. In: Lupescu Makó Mária (főszerk.) – Ionuț Costea – Ovidiu Ghitta – Sipos Gábor – Rüs–Fogarasi Enikő (szerk.): *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Vároštörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană*. Kolozsvár, 359–369.
- Deventer, Jörg 2003: *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707*. Köln – Wien.
- Dobersberger, Roland 1997: *Johann Ladislaus Pyrker Dichter und Kirchenfürst*. St. Pölten.
- Dobos László 1885: Nagytiszteletű szerkesztő úr! *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (28.) 796.
- Dobszay Tamás 1998: A népképviselői országgyűlés létrejötte. In: Stemler Gyula – Tombor László (szerk.) *Tisztelet Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998*. Budapest, 11–25.
- Dobszay Tamás 2000: Az 1843–44. évi országgyűlés kerületi naplója. In: Gergely Jenő (szerk.): *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest, 83–100.
- Dobszay Tamás 2000: Az 1843–44. évi országgyűlés kerületi naplója. In: Gergely Jenő (főszerk.) – Csapó Csaba – Doszay Tamás – Zeidler Miklós (szerk.): *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest, 83–100.

- Dobszay Tamás 2005: A rendezéstől a felszabadításig. A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen. *Századok* (139.) 545–584.
- Dobszay Tamás 2008: „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”. A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban. *Századvég* (13.) 47. 113–150.
- Dobszay Tamás 2014: Az országgyűlés bizottsági rendszerének előzményei a reformkorban. In: Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. (Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 1.) Budapest, 199–212.
- Dobszay Tamás 2015: A zalai képviselők, 1861–1875. *Történelmi Szemle* (57.) 363–379.
- Dobszay Tamás 2016: Felekezeti érdekképviselő, szekularizációs kihívások, országos ügyek a káptalani követek működésében. In: Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században. A Carolina Resolútiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig*. Debrecen, 223–237.
- Dolmányos István 1963: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest.
- Dolmányos István 1976: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Budapest.
- Dominkovits 1997: Családtörténet – birtoklástörténet. A petőházi Zeke család Zala megyei birtokai. In: Káli Csaba (szerk.): *Zalai történeti tanulmányok*. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 87–121.
- Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza (szerk.) 2019: *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. (Annales Archivi Soproniensis 2.) Sopron–Budapest, (megjelenés előtt).
- Dominkovits Péter 1995: A petőházi Zeke család a 16–18. században. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. Debrecen, 15–21.
- Dominkovits Péter 2000: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Horváth József (szerk.): *Fejezetek Győr, Moson, Sopron megyék közigazgatásának történetéből*. Győr, 39–67.
- Dominkovits Péter 2005: A rendi jogok védelmezője a központi utasítások végrehajtója a 17. századi magyar vármegye. *Századok* (139.) 855–888.
- Dominkovits Péter 2005: Földesúri familiáris, vagy megyei hivatalviselő? Bezerédy György soproni alispánása, 1655–1662. *Fons* (12.) 2. 127–161.

- Dominkovits Péter 2010: Vármegyei vezetők, közigazgatási feladatok. In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 421–445.
- Dominkovits Péter 2017: *A petőbázi Zeke család levéltára, 1283–1803*. Győr.
- Dominkovits Péter 2017: Megyei hivatalviselőkől a rendi diéták követői. Párhuzamos családi karrier a kora újkori Sopron vármegyében. In: *Korall* (18.) 70. 23–35.
- Dreitzel, Horst 1970: *Protestantischer Aristotelismus und absoluter Staat: Die „Politica“ des Henning Arnisaens (ca. 1575–1636)*. Wiesbaden.
- Duchhardt, Heinz 1994: Absolutismus — Abschied von einem Epochenbegriff? *Historisches Zeitschrift* (258.) 113–122.
- Dufour, Alfred 2008: Pufendorf. In: Burns, J. H. – Goldie, Mark (ed.) *The Cambridge History of Political Thought 1450–1700*. Cambridge, 561–588.
- Éble Gábor 1903: *A cserneki és tarkeői Dessenffy család*. Budapest.
- Eggerer, Andreas 1663: *Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiae annalium eremicoenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremitae*. Viennae.
- Egyed Emese 2002: A gyászpompa. Látás és fantázia felnőttiskolája. In: Kedves Csaba – Nagy Júlia (szerk.): *Iskola és színház. Az iskolai színháztörténet múltja és jelene*. Miskolc. <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/drama2002/ea/egyedemese.htm> (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 12.)
- Egyed István 1936: *Budapest önkormányzata*. Budapest.
- Ember Győző 1936: Jobbágyvándorlás és jobbágyvédelem a 18. század első felében. In: Miskolczy Gyula (szerk.): *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. VI. évf. Budapest, 143–174.
- Ember Győző 1940: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Budapest.
- Ember Győző 1982: Der Österreichische Staatsrat und Ungarn in der 1760er Jahren. In: Anna M. Drabek – Richard G. Plaschka – Adam Wandruszka (Hrsg.): *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder, Texte des 2. Österreichisch-Ungarischen Historikertreffens Wien 1980*. Wien, 43–54.
- Ember Győző 1989: Az országgyűlések. In: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (főszerk.): *Magyarország története 1686–1790*. 1. kötet. Budapest, 391–435.
- Engel Pál 1977: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83.) Budapest.
- Engel Pál 2001: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) Budapest.

- Engel Pál 2003: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323) In: Csukovits Enikő (szerk.): *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) Budapest, 320–408.
- Erdmann Gyula 2014: *Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története.* Budapest.
- Erdő Péter 2003: *Egyházjog.* Budapest.
- Erdődy Gábor 1984: *Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye. Kísérlet a demokratikus ellenzékiesség érvényesítésére a dualista Magyarországon.* Budapest.
- Erdődy Gábor 2006: „Én csak fáklyatartó voltam”. Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója 1848–1849. Budapest.
- Erdődy Gábor 2013: A reformkori magyar parlamentarizmus mintái Nyugat-Európában. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig.* Budapest, 337–343.
- G. Etényi Nóra 2002: Államelmélet, politika és pamflet a 17. századi Európában. *Aetas* (18.) 15–35.
- Fabó András 1873: *Az 1662-diki országgyűlés.* Budapest.
- Fabricius Endre, Tóth-Lipcsei 1943: *Nyitra vármegye főispánjai és alispánjai az Árpádok korától. Adalék Nyitra vármegye történetéhez.* Budapest.
- Fallenbüchl Zoltán 1967: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. *Levéltári Közlemények* (38.) 2. 193–236.
- Fallenbüchl Zoltán 1970: A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században. *Levéltári Közlemények* (41.) 2. 259–336.
- Fallenbüchl Zoltán 1994: *Magyarország főispánjai, 1526–1848.* Budapest.
- Fallenbüchl Zoltán 2002: *Állami (királyi és császári) tisztségrviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár.* Budapest.
- Faragó Tamás 2000: Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben VIII. Társadalom.* Budapest, 393–483.
- Fayer László 1896–1902: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* I–IV. kötet Budapest.
- Fazekas Csaba 1999: Unatkozó honatyák rajzai 1844-ből. *Gesta* (3.) 47–51.
- Fazekas Csaba 2001: A Tiszántúli Református Egyházkerület állásfoglalása a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1839–1844. *Sárospataki Füzetek* (5.) 1. 73–102.
- Fazekas Csaba 2017: *Protestantizmus és közélet a 19. századi Bihar vármegyében: Szilágyi Lajos életútja.* Nagyvárad.
- Fazekas István 2014: *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon.* Győr.

- Fazekas István 2018: A katolikus egyház helyzete és intézményrendszere a kora újkori Pozsonyban. *Történelmi Szemle* (60.) 201–213.
- Fejtová, Olga 2012: *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské. „Já pevně věřím a vyznávám...”* Praha.
- Fekete Csaba 1987: Tormássi János országgyűlési prédikációinak második kiadása. *Magyar Könyvszemle* (103.) 44–46.
- Fekete Gézáné (szerk.) 1975: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–1973.* Budapest.
- Fekete Károly 2005: *Hunyadi Ferenc ígéhirdetése.* Debrecen.
- Fekete Nagy Antal 1929: A báró Malonyay család levéltára. *Levéltári Közlemények* (7.) 45–54.
- Fellner Frigyes 1901: A magyar nemzeti vagyon megbecslése, tekintettel egyéb államokra. *Közgazdasági Szemle* (26.) 889–915.
- Fényes Elek 1848: *A magyar birodalom statisztikai, geográfiai és történeti tekintetben. Komárom vármegye.* I. kötet. Pest.
- Feöldi Doby Antal 1895: *Lónyay család, nagy lónyai és vásáros naményi gróf, báró és nemes.* Budapest.
- Fleisz János 1996: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában.* Nagyvárad.
- Fónagy Zoltán 1999: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. *Századok* (133.) 1141–1191.
- Fónagy Zoltán 2013: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár. I–II. kötet.* Budapest. (CD-ROM változatban is)
- Forgó András 2007: A pálos rendfőnök és képviselői a XVIII. századi magyar országgyűléseken. In: Sarbak Gábor (szerk.): *Decus solitudinis. Pálos évszázadok.* (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 4/1.) Budapest, 166–175.
- Forgó András 2009: Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben. In: Maczák Ibolya (szerk.): *„Fényes palotákban, ékes kőfalokban”.* *Tanulmányok az Esterházy családról.* Budapest, 65–86.
- Forgó András 2017: *Egyház – Rendiség – Politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein.* Budapest.
- Fraknói Vilmos 1868–1872: *Pázmány Péter és kora.* Pest.
- Fraknói Vilmos 1899: *Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez.* Budapest.
- Fukári Valéria 2008: *Felső Magyarországi főúri családok. A Zayak és rokonaik 16–19. század.* Pozsony.
- Fügedi Erik 1986: *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése* (Nemzet és emlékezet) Budapest.

- Fügedi Erik 1992: *Az Elefánthyak*. Budapest.
- Fülep Katalin 1984: A feketehalmi oklevél. Diplomatikai és forrástani vizsgálat. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–1983*. Budapest, 241–296.
- Für Lajos 1966: Kataszteri felvételek a Csákvári uradalom területén. In: Matolcsi János. (szerk.): *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1965–1966*. Budapest, 151–178.
- Für Lajos 1969: *A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján, 1870–1914*. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 4.) Budapest.
- B. Gál Edit 1993: Az Orczy család vagyoni helyzete és javai a XIX. században. In: Bán Péter – Á. Varga László (szerk.): *Archivum Supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei*. Különszám. Eger, 69–86.
- B. Gál Edit 2000: Az Orczy bárók. Család- és birtoklástörténeti vázlat. In: Petercsák Tivadar – Veres Gábor (szerk.): *Agria: Annales Musei Agriensis: Az Egri Múzeum Évkönyve*. XXXVI. kötet Eger, 63–99.
- B. Gál Edit 2010: Az Orczy-család négy birtokközpontjának Újszásznak, Gyöngyösnek, Tarnaórsnek és Erdőkövesdnek a fejlődése a XVIII–XIX. században. I. Újszász. In: Veres Gábor (szerk.): *Agria: Annales Musei Agriensis: Az Egri Múzeum Évkönyve*. XLVI. kötet Eger, 179–204.
- Gál László 1837: *Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai, és a' Compilata Constitutio után költ articulusok kivonata*. I–III. kötet Kolozsvár.
- Galla Ferenc 2005: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. (S. a. r. Fazekas István) (Collectanea Vaticana Hungariae I. 2.) Budapest – Róma.
- Galla Ferenc 2015: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. (S. a. r. Fazekas István) (Collectanea Vaticana Hungariae I. 11.) Budapest – Róma.
- Gálócsy Zoltán 2000: *Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégebb kortól 1867-ig*. Budapest – Beregszász.
- Gárdonyi Albert 1926: A szab. kir. városok az 1848 előtti törvényhozásban. *Városi Szemle* (12.) 1–2. 103–126.
- Gebei Sándor 2013: A Rákóczi-szabadságharc országos gyűlései. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 162–184.
- Gecsényi Lajos 1986: Városi önkormányzat Győrött a XVII. században. In: *Arrabona. A győri Xántus János Múzeum Évkönyve* 99 – 126.
- Gecsényi Lajos 1993: Egy köznemesi család a 17. században (A Falussyak). In: Dominkovits Péter – Turbulý Éva (szerk.): *Házi Jenő emlékkönyv*. Sopron, 237 – 253.

- Gecsényi Lajos 2008: Győr vármegye közigazgatása és tisztkara a XVII. században. In: Gecsényi Lajos: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Győr, 165 – 190.
- Gergely András 1981: Az 1848-as magyar polgári államszervezet. In: Pölöskei Ferenc – Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*. Budapest, 50–80.
- Gergely András 1998: Közép-Európa parlamentjei 1848-ban. In: Szabad György (szerk.): *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Budapest, 15–63.
- Gergely András 2000: Államjogi kapcsolat, államjogi szemléletek az osztrák-magyar együttélés idején. In: Gergely Jenő (szerk.): *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest, 159–167.
- Gerhard Péter 2019: *Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban*. (Korall, Társadalomtörténeti Monográfiák 10.) Budapest.
- Gerics József 1987: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest.
- Gerő András 1988: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Budapest.
- Gerő András 1997: *The Hungarian Parliament (1867–1918). A Mirage of Power*. New York.
- Gheorghe, Iancu 1974: Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscriptiile Transilvaniei. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, (19.) 1. 103–131.
- Glósz József 2000: Dőry család. In: Cserna Anna (szerk.): *Családi levéltárak repertóriumai*. II. kötet. Szekszárd, 46–60.
- Glósz József 2014: *A rendiség alkonya. Válogatott tanulmányok*. Szekszárd.
- Goldsmith, M. M. 1994: Liberty, Virtue and the Rule of Law 1689–1770. In: Wooton, David (ed.): *Republicanism, Liberty, and Commercial Society 1649–1776*. Stanford, 197–232.
- Gratz Gusztáv 1934: *A dualizmus kora*. I–II. kötet Budapest.
- Gudenus János József 1990–1999: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I–V. kötet Budapest.
- Guenée, Bernard 1985: *States and Rulers in Later Medieval Europe*. Oxford.
- Guszarova Tatiana 2012: „A nagy réghy dicseretes magyar gyókerbúóll kynnött ágh...” Berényi György báróságára írt Gratuláció. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest – Győr. 149–167.
- Guszarova Tatjana 1998: A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében. In: Tusor Péter (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*. Budapest, 309–319.

- Guszarova Tatjana 1999: A sárosi követválasztás utójátéka az 1659. évi pozsonyi országgyűlésen. *Levéltári Közlemények* (70.) 3–22.
- Guszarova Tatjana 2005: A XVII. századi magyar országgyűlések résztvevői a névsorok alapján (forrás közlés). *Levéltári Közlemények* (76.) 93–149.
- Guszarova, Tatjana 2013: Vármegyei követek a magyar országgyűlés alsótábláján a 17. században. Társadalmi kép. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 123–143.
- Gyáni Gábor 2008: Generációk a történelemben. In: Gyáni Gábor – Lácza Magdolna (szerk.): *Generációk a történelemben*. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Nyíregyháza, 11–13.
- Gyáni Gábor 2011: Huszadik századi magyar társadalmak. In: Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác (szerk.): *A mi 20. századunk*. Kolozsvár, 51–99.
- Gyéressy Béla et al. (szerk.) 1975: *Documenta artis paulinorum* 1. füzet. *A magyar rendtartomány monostorai A–M*. Kézirat. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti kutatócsoportjának forráskiadványai X.) Budapest.
- Gyulai Éva 2014: Abaúj és Borsod vármegye koronaőrző bandériuma, 1790. In: Tóth Arnold (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 53. kötet. Miskolc, 267–285.
- Hajdú Zoltán 2006: A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései. *Múltunk* (51.) 1. 137–169.
- Hám szócikk: Viczián János (szerk.) 1988: *Magyar katolikus lexikon*. IV. k. Gas–Hom. Budapest. <http://lexikon.katolikus.hu/H/H%C3%A1m.html> (Utolsó letöltés: 2019. március 9.)
- Hanák Péter 1978: Az 1905–1906. évi politikai válság. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története. 7/1. (1890–1918)*. Budapest, 557–608.
- Hardtwig, Wolfgang 1988: Die Kirchen in der Revolution 1848/49. Religiös-politische Mobilisierung und Parteienbildung. In: Hardtwig, Wolfgang (Hrsg.): *Revolution in Deutschland und Europa 1848/49*. Göttingen, 79–108.
- Hart, Marjolein C. ’t 1993: *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch revolt*. Manchester.
- Heckenast Gusztáv 2005: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Budapest.
- Héczei Dániel 1906: Héczei Dániel esperes és peéri lelkész naplója bécsi útjáról (1790.) In: Stromp László (szerk.): *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. V. Budapest.
- Heinrich, Gerd 1981: Staatsaufsicht und Stadtfreiheit in Brandenburg–Preußen unter dem Absolutismus (1660–1806). In: Rausch Wilhelm (Hrsg.): *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Linz (Donau), 155–172.

- Héjja Julianna Erika 2009: *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848.* Gyula.
- Hencz Katalin 2016: Mit ajánlhatott Dobai Székely Sámuel Klimó György pécsi püspöknek? Dobai Székely Sámuel könyvtárának kínálata. In: Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelcz-Pohánka Éva (szerk.): *Tudomány és kutatás a 240 éves Klimó-könyvtárban. (A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmányai).* Pécs, 267–276.
- Hende Fanni 2013: „Ad dignitatem regiam sublevetis”. A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez. In: Forgó András (szerk.): *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével.* Pannonhalma – Veszprém, 65–109.
- Hende Fanni 2017: *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között.* (PhD-disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem) Budapest.
- Henshall, Nicholas 1992: *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy.* London.
- Hermann Egyed 1973: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München.
- Hermann Róbert 2002: Szemere Bertalan. In: Erdődy Gábor – Hermann Róbert: *Batthyány – Szemere.* Budapest, 165–327.
- Herrmann, George Michael Gottlieb v. 1883: *Das Alte und Neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert.* Hermannstadt.
- Hertel, Sandra 2016: Maria Theresia als „König von Ungarn“ im Krönungszeremoniell in Preßburg (1741) *Frühneuzeit-Info* (27.) 110–123.
- Hertel, Sandra 2017: Der weibliche Körper als Quelle? Überlegungen zu einer höfischen Körpergeschichte zur Zeit Maria Theresias In: Wallnig, Thomas – Lobenwein, Elisabeth – Seitschek, Franz-Stefan (Hrsg.): *Maria Theresia? Neue Perspektiven der Forschung.* Bochum, 35–50.
- Herzig, Arno 2000: *Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert.* Göttingen.
- Herzog József 1931: A magyar kamarai levéltár története III. A levéltár kialakulása. *Levéltári Közlemények* (9.) 3–4. 226–283.
- Hinrichs, Ernst 1996: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall. In: Asch, Ronald G. – Duchhardt, Heinz (Hrsg.): *Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700).* Köln – Wien – Weimar, 353–371.
- Holland, Ben 2017: *The Moral Person of the State: Pufendorf, Sovereignty and Composite Politics.* Cambridge.
- Holub József 1944: *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja I.* Pécs.

- Holub, Joseph 1958: La Représentation politique en Hongrie au Moyen Age. In: *Xe Congrès International des Sciences Historiques Rome 1955*. (Études présentées ... la Commission pour l'histoire des Assemblées États. XVIII.) Louvain–Paris, 77–122.
- Hóman Bálint 1938: Hevenes Gábor. In: Hóman Bálint: *Történetírás és forráskritika*. Budapest, 337–351.
- Hornig Károly 1903: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója*. Veszprém.
- Horváth Árpád 1978: Tolnavármegye és a rendi országgyűlések, 1712–1805. In: K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII*. Szekszárd, 99–123.
- Horváth Gyula Csaba 2013: Régi és új elit a 18. századi Magyarországon. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 283–298.
- Horváth J. András 2010: *A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városrögzítés éveiben*. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.) Budapest.
- Horváth Mihály 1868: *Huszonöt év Magyarország történelméből*. II. kötet Pest.
- Horváth Mihály 1873: *Magyarország történelme*. Hetedik kötet. Pest.
- Hőgye István 2001: Az Andrassy család hitbizományi birtokai és gazdálkodása 1867, 1874–1944. *Agrártörténeti Szemle* (43.) 3–4. 539–564.
- Hörnig Henrik 2015: Which Language and Which Nation? Mother Tongue and Political Languages: Insights from a Pamphlet Published in 1790. In: Almási Gábor – Šubarić, Lav (eds.): *Latin at the Crossroads of Identity. The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*. Leiden – Boston, 35–63.
- Hrdlička, Josef 2007: Die (Re-)Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen: Konfession oder Disziplin? In: Leeb, Rudolf – Pils, Susanne Claudine – Winkelbauer, Thomas (Hrsg.): *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Wien, 357–366.
- Hunyadi Szabó Ferenc 1791: *Diétai predikációk, melyeket a' közlelbb el-múlt országgyűlésére fel-sereglött úri rendek előtt Budán el-mondott*. Pest.
- Illés József 1931: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből, IV. köt. 3. sz.) Budapest.
- Ilonszki Gabriella (szerk.) 2005: *Képviselők Magyarországon, 1*. Budapest.
- Ilonszki Gabriella 2009: *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*. CD melléklet. Budapest.
- Irinyi Károly 2002: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változásai Debrecenben 1867–1918*. Debrecen.
- Irsik Ferenc 1894: *Boldog emlékü Hám János, szatmári püspök élete*. Szatmár.

- Iványi Sándor 1986: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok.* (Magyarország egyházi könyvtárainak katalógusa 5.) Budapest.
- Jancsó Benedek (szerk.) 1895: *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város Monográphiája. 2. rész.* Arad.
- Jansen, Sharon L. 2008: *Debating Women, Politics, and Power in Early Modern Europe.* New York.
- Jekelfalussy József (szerk.) 1892: *A magyar korona országainak helységnévtára.* Budapest.
- Jogi lexikon 1999: Lamm Vanda – Peschka Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon.* Budapest
- Josef, Wolf 1999: *Entwicklung der ethnischen Struktur des Banats 1890–1992. Development of Ethnic Structure in the Banat 1890–1892.* Wien.
- Kádár Zsófia 2013: A pozsonyi jezsuita kollégium Mária-társulatának könyvkiadása és könyvterjesztése. *Egyháztörténeti Szemle* (14.) 1. 5–45.
- Kádár Zsófia Klára 2016: *Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Győr, Sopron).* (Doktori disszertáció) Budapest.
- Kádár Zsófia 2017: A pannonhalmi bencés szerzetesség újraindulása és a győri jezsuiták (1636–1639). *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* (5.) 123–152.
- Kádár Zsófia 2018: Jezsuiták a 17. századi Magyar Királyságban. Az osztrák rendtartomány tagjai a magyar katolikus egyházi társadalomban. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században.* (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3.) Pécs, 183–238.
- Kádár Zsófia 2019: Soprontól Pozsonyig. A jezsuiták 17. századi országrendiségének kérdéséhez. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza (szerk.): *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés.* (Annales Archivi Soproniensis 2.) Sopron–Budapest, (megjelenés előtt)
- Kalmár János 2013: Adalékok az 1708. évi pozsonyi országgyűlés megnyitásának körülményeihez. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig.* Budapest, 210–218.
- Kántor Klára 2003: *Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II., 1710–1723.* Esztergom.
- Kantorowicz, Ernst 1957: *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology.* Princeton.
- Kaposi Zoltán 2013: A herceg Batthyány-Strattmann hitbizományi uradalmak területi és gazdasági változásai (1746–1945). In: Borsy Judit Borbála (szerk.): *Uradalmak térben és időben.* (Baranyai történelmi közlemények 5. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Évkönyve) Pécs, 109–146.

- Victor, Karady 2012: *Ethnic and Denominational Inequalities and Conflicts in Elites and Elite Training in Modern Central-Europe. Inégalité et conflits ethniques et religieux dans les élites et leur formation en Europe Centrale moderne*. Budapest.
- Karácsonyi János 1922: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. kötet Budapest.
- Karl Mannheim 1969: A nemzedéki probléma. In: Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúságpszichológia*. Budapest, 31–67.
- Károlyi Attila 2001: *Inkey breviarium: a pallini nemes és báró Inkey család leszármazása, életrajzi adatokkal*. Zalaegerszeg.
- Károlyi László 1911: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*. I–II. kötet Budapest.
- Kecskeméti Gábor – Nováky Hajnalka (szerk.) 1988: *Magyar nyelvű balotti beszédek a XVII. századból*. Budapest.
- Kecskeméti Gábor 1998: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*. (Historia Litteraria 5.) Budapest.
- Kecskeméti Károly 2008: *Magyar liberalizmus, 1790–1848*. (Eszmetörténeti Könyvtár 10.) Budapest.
- Kedves Gyula 2016: Jeszenák János báró. Akit egy főhercegasszony sem menthetett meg. In: Kedves Gyula – Pelyach István (szerk.): *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. (Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban 1.) Budapest, 167–188.
- Keleti Károly 1868: *A telekadó és kataster közgazdasági és statisztikai szempontból*. Pest.
- Kemény G. Gábor 1947: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. 1. rész. *A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében: 1790–1918*. Budapest.
- Kempelen Béla 1907: *A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben*. Budapest.
- Kempelen Béla 1911–1932: *Magyar nemes családok*. I–XI. kötet Budapest.
- Kenyeres István 2016: A „Fiscal–Military State” és a Habsburg Monarchia a 16–17. században. In: Horn Ildikó – Lauter Éva – Várkonyi Gábor (szerk.): *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. 1–2 kötet Budapest, 1. kötet 91–122.
- Kerepeszki Róbert 2014: Berettyóújfalui és Bihar vármegyei választások a két világháború között. *Új Nézőpont* (1.) 1. 7–19.
- Keresztési József 1868: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén*. Keresztési József egykorú eredeti naplója. Pest.
- Kisbán Emil 1938: *A magyar pálosrend története*. I. kötet (1225–1711). Budapest.
- Kiss Anita (szerk.) 2016a: *Pest megye évszázadai, hivatali történeti áttekintés*. Budapest.

- Kiss Anita (szerk.) 2016b: *Pest megye archontológiája. A kezdetektől 2016-ig.* [*Pest megye év-századai, hivataltörténeti áttekintés* című kiadványhoz tartozó vármegyei archontológia, amely csak elektronikus formátumban létezik, utolsó letöltése: 2017. július 31. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/pest_megye_archontologiaja_a_kezdetektol_2016_ig] (Utolsó letöltés: 2019. 06. 23.)
- F. Kiss Erzsébet 1987: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok.* Budapest.
- R. Kiss István 1913: Az 1386. évi országgyűlések. *Századok* (47.) 721–735.
- Fábiánné Kiss Erzsébet 1998: A magyar törvényhozás szerkezetének átalakulása. In: Szabad György (szerk.): *A magyar országgyűlés 1848/49-ben.* Budapest, 64–91.
- Klaić, Vjekoslav 1915: *Die kroatische pragmatische Sanktion: Vorgelegt in der feierlichen Sitzung der südslavischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Zagreb am 23. Mai 1914.* Zagreb.
- Klanczay Tibor 1960: A magyar későreneszánsz problémái (sztoicizmus és manierizmus). *Irodalomtörténet* (48.) 41–61.
- Kléber Monod, Paul 1999: *The Power of Kings: Monarchy and Religion in Europe, 1589-1715.* New Haven, 319–320.
- Kmety Károly 1905: *A magyar közjog tankönyve.* Budapest.
- Kollár Nóra 1995: A fővárosi államrendőrség létrehozása, fejlődése és a rendőrségi törvény (1872–1881). In: Kollár Nóra (szerk.): *A fővárosi rendőrség története (1914-ig).* Budapest, 195–366.
- Kolossa Tibor – Puskás Júlia 1978: A 100. kat. holdon felüli birtokterület tulajdoni és birtokkezelési struktúrája Magyarországon 1911-ben. *Agrártörténeti Szemle* (20.) 3–4. 444–480.
- Kolossa Tibor 1962: Adatok az agrárnépesség összetételéhez az Osztrák - Magyar Monarchiában (1900 körül). I. rész. *Történelmi Szemle* (5.) 1–2. 447–536.
- Koltai András 2005: Császárhű, bőkezű, remete: Esterházy Imre hercegprímás. *Limes Tudományos Szemle* (17.) 3. 5–20.
- Komáromy András 1895: A borosjencei Tisza család ősei. Befejező közlemény. *Turul* (4.) 145–162.
- Komoróczy Géza 2012: *A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig.* Pozsony.
- Kónya, Peter 2000: *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstání (1670–1711).* Prešov.
- Kornis Gyula 1927: *A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* 1. kötet. Budapest.
- Kosáry Domokos 1943: A Pesti Hírlap nacionalizmusa 1841–1844. *Századok* (77.) 7–10. 371–414.

- Kosáry Domokos 1954: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. 2. kötet 1711–1825. Budapest.
- Kosáry Domokos 1966: A tétényi „tumultus” 1766-ban. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XVII*. Budapest, 111–131.
- Kosáry Domokos 1987: Értelmisség és kulturális elit a XVIII. századi Magyarországon. In: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, 138–159.
- Kosáry Domokos 2003: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. I. Általános rész. Budapest.
- Koselleck, Reinhart 1972: Einleitung. In: Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1. Stuttgart, XIII–XXVII.
- Koselleck, Reinhart 2003: 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történeti kategória. In: Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, 401–430.
- Kovács Emőke 2014: *A magyar parlament Catoja, Irányi Dániel politikai pályája 1868 és 1892 között: monográfia*. Budapest.
- Kovács Ferencz 1893–1894: Az 1843–44-ki országgyűlés naplói. Ismerteti Acsády Ignác 1894. *Századok*. (27.) 5. 441–446.
- Kökényesi Zsolt 2018: A kamarási címtől a Szent István Rend nagykeresztjéig. A bécsi udvar kitüntetési stratégiája Mária Terézia korában. In: Gerő András – Nagy Beatrix (szerk.): *Mária Terézia a magyarok királynője (1717–1780)*. Budapest.
- Köpeczi Béla 1983: Egy felvilágosult magyar történelem. Claude-Louis-Michel de Sacy Histoire général de Hongrie-ja. *Irodalomtörténeti közlemények* (87.) 225–23.
- Kövér György 2004: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 9–186.
- Kövér György 2014: A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai. In: Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, 373–387.
- Kövér György 2017: Az élet sokfélesége, a rajz egysége? In: Vonyó József – Csukovits Enikő – Gyarmati György (szerk.): *Személyiség és történelem – a történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései*. Budapest – Pécs, 25–45.
- Kubinyi András 2006: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526. *Jogtörténeti Szemle* (8.) 2. 3–11.
- Kubinyi András 2007: Középkori országgyűléseink és a városok. (Válasz Gerics József professzor tanulmányaira) *Századok* (141.) 471–492.
- Kubinyi Ferenc – Kubinyi Miklós (szerk.) 1906: *A felső-kubini Kubinyi család története és leszármazása*. Budapest.

- Kulcsár Krisztina 2002: A helytartói státus. Albert szász herceg (1738–1822) kinevezése és évtizedei Magyarországon. *Aetas* (17) 1. 51–66.
- Kulcsár Krisztina 2014: Idegenként a Hétszemélyes Tábla élén. Albert szász-tescheni herceg elnök-sége (1766–1781). In: Bódiné dr. Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei*. I. kötet. Budapest, 17–32.
- Kunisch, Johannes 1998: Staatsräson und Konfessionalisierung als Faktoren absolutistischer Gesetzgebung. Das Beispiel Böhmen (1627). In: Dölemeyer, Barbara – Klippel, Diethelm (Hrsg.): *Gesetz und Gesetzgebung im Europa der frühen Neuzeit*. Berlin, 131–156.
- Kurtán Sándor 2005: Az elit elitje: a hosszan szolgáló parlamenti képviselők a Monarchia időszakában. In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Képviselők Magyarországon I*. Budapest, 51–73.
- Kurucz György 2013: *Keszthely grófia Festetics György*. Budapest.
- Kutschera, Rolf 1985: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen: 1688–1869*. (Studia Transylvanica 11.) Köln/Wien.
- Lakatos Ernő 1942: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918*. Budapest.
- Lampen, Angelika 2009: Das Stadttor als Bühne. Architektur und Zeremoniell. In: Peter Johanek – Angelika Lampen (Hrs): *Adventus. Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt*. Köln – Weimar – Wien, 1–36.
- Laslett, Peter: A nő szerepe a nyugati család történetében. In: Evelyn Sullerot (szerk.): *A női nem - tények és kérdőjelek*. Budapest, 493–503.
- László Péter 2003: The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible. *The Slavonic and East European Review* (81.) 421–510.
- Lukács László 1989: *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25.) Szeged.
- Lukács, Ladislaus (szerk.) 1990: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., IV. (1666–1683)*. Romae.
- Maass, Ferdinand 1969: *Der Frühjosephinismus*. Wien – München.
- Máday Andor 1913: *A magyar nő jogai a múltban és jelenben*. Budapest.
- Majláth János 1844: *Vallási-mozgalmak Magyarországon*. I–II. kötet. Pest.
- Mályusz Elemér 1923: A reformkor nemzedéke. *Századok* (24.) 41. 17–75.
- Mályusz Elemér 1927: Polgárságunk részvétele a középkori országgyűléseken. *Protestáns Szemle* (36.) 142–146.
- Mályusz Elemér 1957: A magyar rendi állam Hunyadi korában. *Századok* (91.) 46–123., 529–602.
- Mályusz Elemér 1984: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest.

- Mályusz Elemér 1994: Az első Habsburg a magyar trónon. Albert király 1438–1439. *Aetas* (9.) 1. 120–149.
- Mann, Bernhard 1988: *Biographisches Handbuch für das preußische Abgeordnetenhaus*. (Handbücher zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Band 3.) Düsseldorf.
- Marczali Henrik 1888 [1885]: *Magyarország II. József korában*. 2. kötet. 2. kiadás. Budapest.
- Marczali Henrik 1907: *Az 1790/91-diki országgyűlés*. 1–2. kötet. Budapest.
- Marečková Marie 1993: Politická autonomie a vnitřní samospráva východoslovenských svobodných královských měst v 17. století. *Historický Časopis* (41.) 543–550.
- Márki Sándor 1885a: Monaci Lőrincz verse Kis Károlyról. *A Kisfaludy-Társaság Évkönyve* (20.) 205–222.
- Márki Sándor 1885b: *Mária, Magyarország királynéja 1370–1395*. Budapest.
- Márkusné Vörös Hajnalka 2013: Az Erdődy család Vas és Veszprém megyei uradalmának gazdálkodása a 19. század első felében. In: Borsy Judit Borbála (szerk.): *Uradalmak térben és időben*. (Baranyai történelmi közlemények 5. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Évkönyve) Pécs, 147–158.
- Matlekovits Sándor 1909: Az adóreform. *Közgazdasági Szemle* (33.) 217–244.
- Melkovics Tamás 2014: A reformkori főrendi liberális ellenzék. *Vasi Szemle* (68.) 2. 183–200.
- Melkovics Tamás 2016: Vezérszerep helyett bitófa. Zichy Ödön gróf politikai metamorfózisa. *Aetas* (30.) 1. 132–153.
- Melkovics Tamás 2017: Batthyány Lajos a főrendi ellenzék élén. In: Kedves Gyula – Pelyach István (szerk.): *Batthyány Lajos gróf. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. (Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban 2.) Budapest, 47–76.
- Melkovics Tamás 2018: A főrendi liberális ellenzék (1825–1848). Az 1839–40-es diéta főrendi ellenzékének helye és szerepe a polgári átalakulás felé vezető úton. (PhD disszertáció ELTE BTK) Budapest.
- Meszlényi Antal 1928: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest.
- Meszlényi Antal 1934: *A jözeffinizmus kora Magyarországon 1780–1846*. Budapest.
- Mezei Márta 1958: *Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. Budapest.
- Mezey Barna [2001]: Minisztériumot pótló helyettes hatalom. (Különleges kormányforma a magyar alkotmányfejlődésben: a Honvédelmi Bizottmány) In: Vörös Imre (szerk.): *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetészek 1848-ról*. [Budapest,] 219–229.
- Mezey Barna 2003: A feudális állammodellek Magyarországon. In: Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest. 41–88.

- Michels, Georg B. 2013: Az 1674. évi pozsonyi prédikátorper történetéhez – Protestáns lelkipásztorok harca az erőszakos ellenreformációval szemben. *Történelmi Szemle* (55.) 55–78.
- Mihalik Béla 2017: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében, 1670–1699*. Budapest.
- Mikó Gábor 2012: Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamarahaszna és a tized behajtásáról. *Századok* (146.) 319–367.
- Mikó Gábor 2017: A Magyar és az Erdélyi Országgyűlési Emlékek bővítésének lehetőségeiről (Forrásközlemény). *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* (15.) 47–87.
- Mikó Gábor 2018: Quadripartitum-problémák. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Budapest, 357–365.
- Mikulec, Jiří 1992: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha.
- Mikulec, Jiří 2002: Praga w okresie kontrreformacji i władzy absolutnej (1620–1740). In: Purchla, Mark (Ed.): *Kraków i Praga dwie stolice Europy Środkowej. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 1–2 czerwca 2000*. Kraków, 77–87.
- Mikulec, Jiří 2005: 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je to země, tobo je i náboženství*. Praha.
- Mikulec, Jiří 2008: Die staatlichen Behörden und das Problem der konfessionellen Emigration aus Böhmen nach dem Jahr 1620. In: Bahlcke Joachim (Hrsg.): *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsemigration in Europa*. Berlin. 165–186.
- Miskolczy Gyula 1927: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában*. I. kötet Budapest.
- Misóczki Lajos 2009: *Vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején*. Gyöngyös.
- Mithay Sándor 1992: Adatok a pápai Esterházy uradalom tisztikarának történetéhez (1927–1945). In: Ilon Gábor (szerk.): *Acta Musei Papensis: Pápai Múzeumi Értesítő*. 3–4. Pápa, 189–227.
- MOE = Fraknói Vilmos (szerk.): *Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel*. VII. kötet 1582–1587. (Monumenta Hungariae Historica. Monumenta Comititalia Regni Hungariae) Budapest, 1881.
- Molnár András 1996: „Még a tekintetével is vezényell”: Batthyány Lajos gróf az 1843/44-es országgyűlésen. *Levéltári Szemle* (46.) 1. 3–20.
- Molnár András 2007: „Viam meam persequor.” Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökség: *politikai életrajz 1807–1848*. Budapest.
- Molnár Antal 2005: *Mezőváros és katolicizmus*. Budapest.

- Molnár Antal 2006: *A bátai apátság és népei a török korban*. (METEM könyvek 56.) Budapest.
- Molnár Antal 2009 = Dobokay Sándor SJ önéletrajzi feljegyzései (1620). In: Uő: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. (TDI Könyvek 8.) Budapest, 79–93.
- Molnár Antal 2009: *Lehetetlen küldetés?* Budapest.
- Molnár Kálmán 1922: Parlamenti illem. *Katolikus Szemle*, 3. 130–143.
- Molnár Szulpicz 1906: *A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-rend föloszlása és föléledése. 1535–1708*. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. A Pannonhalmi főapátság története IV.) Budapest.
- Molnár Tibor: 2017: Huszárballada. A szabadkai 4-es népfelkelő huszárok 1914. szeptember 6-ai kölpényi tragédiája. *Nagyháború Blog* (<https://nagyhaboru.blog.hu/2017/09/06/huszarballada> – Utolsó letöltés: 2019. január 29.)
- Mravik László 1993: A Pulszky-ügy. In: Gerő András (szerk.): *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Budapest, 92–116.
- Müller, Georg 1928: *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung. 1224–1876*. Sonderabdruck aus Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Bd. XLIV, Heft 2. u. 3. (Beiträge zur Verfassungsgeschichte der Deutschen in Rumänien) Hermannstadt.
- Nagy István 1995: A magyar kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században. *Levéltári Közlemények* (66.) 29–51.
- Nagy Iván 1857–1868: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. Pest.
- Nagy János 2012: Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen – Egy nádorválasztás margójára. In: László Gábor – Toronyi Alexandra (szerk.): *Hebtyállás. Tanulmányok a XII. Eötvös Konferencia történeti üléséről*. (Acta Historica Collegii de Iosepho Eötvös nominati. Series 1., Nr. 3.) Budapest, 323–341.
- Nagy János 2012a: Pest–Pilis–Solt vármegye országgyűlési követei az 1790–91. és 1792. évi országgyűlésen. In: Szijártó M. István – Szűcs Zoltán Gábor (szerk.): *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*. Budapest, 99–119.
- Nagy János 2015a: A vármegyei követküldési gyakorlat jellegzetességei az 1751. évi országgyűlés példáján. *Századok* (149.) 941–957.
- Nagy János 2015b: Sopron és Buda országgyűlési követei a 18. században. (Adalékok a város követek csoportjának vizsgálatához). In: Kónya Péter – H. Németh István (szerk.): *Mestá na sneme; Városok a diétán: Ochrana mestskeho záujmov v období stravovského a občianskeho; Városi érdekvédelem a rendi és polgári parlamentarizmus időszakában*. Prešov, 159–190.

- Nagy János 2016a: A rendi nemzettudat képei a XVIII. századi országgyűlési pasquillusokban. In: Bojtos Anita – Novotnik Ádám (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok. Dolgozatok a 2012. november 10-én, Piliscsabán tartott konferencia előadásaiból*. Budapest – Piliscsaba, 201–230.
- Nagy János 2016b: Baranya vármegye követei az 1751. évi országgyűlésen. In: Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelcz-Pohánka Éva (szerk.): „Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent”. *Tudomány és kutatása a 240 éves Klimó Könyvtárban. A 2014. október 16-17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmányai*. Pécs, 323–333.
- Nagy János 2016c: Politikai viszonyok és országgyűlési követküldési gyakorlat Északkelet-Magyarországon a XVIII. század közepén: (Adalékok az 1751. évi diéta vármegyei követeinek kapcsolatrendszeréhez) In: Baráth Dóra – Kiss Alpár (szerk.): *Habitus: Tanulmányok a Colloquium Officiale II konferencia előadásaiból*. Budapest, 143–184.
- Nagy János 2017: *Rendi ellenzék és kormánypárt a 18. századi országgyűléseken. Politika- és társadalomtörténeti elemzés az 1751. évi diéta példáján*. (PhD disszertáció, ELTE BTK), Budapest.
- Nagy János 2017a: Az új szabad királyi városok becikkelyezésének ügye az 1751. évi országgyűlésen. *Fons* (24.) 69–108.
- Nagy János 2017b: Indigenák az 1751. évi országgyűlésen. In: Szijártó M. István (szerk.): *Az indigenák*. Budapest, 103–133.
- Nagy János 2017c: Batthyány Lajos nádorrá választása és Vas vármegye rendjei az 1751. évi országgyűlésen. In: Móricz Péter (szerk.): *Batthyány Lajos nádor*. Körmend, 35–50.
- Nedeczky Gáspár 1891: *A Nedeczky család*. Budapest.
- Nederman, Cary J. 2000: Rethoric, Reason and Republic: Republicanisms – Ancient, Medieval and Modern. In: Hankins, James (ed.): *Renaissance Civic Humanism. Reappraisals and Reflections*. Cambridge, 247–269.
- Nelson, Eric 2006: Republican Visions. In: Dryzek, John S. – Honig, Bonnie – Phillips, Anne (eds.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. New York, 193–210.
- Nemes Lajos 1990: A Heves Megyei Levéltárban őrzött kataszteri iratok rendezése. *Levéltári Szemle* (40.) 3. 43–50.
- Nemeskürty István 1987: *A kőszívű ember unokái*. Budapest.
- Neumann Tibor 2008: II. Ulászló koronázása és első rendeletei. (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról). *Századok* (142.) 315–337.

- H. Németh István – Dominkovits Péter 2013: Bethlen Gábor 1619–1621. évi hadjárata és Sopron. In: Ólmosi Zoltán (szerk.): *Bethlen Gábor és kora. Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú–Bihar Megyei Levéltára és Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára közös kiállításáról*. Budapest, 36–48.
- H. Németh István 2002: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. *Korall* (9.) 79–106.
- H. Németh István 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség)*. 1–2. kötet (Doktori Mestermunkák) Budapest.
- H. Németh István 2006: *Kassa szabad királyi város archontológiája. Bírúk, külső és belső tanács (1500–1700)*. Budapest.
- H. Németh István 2007: Az állam szolgái vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. *Soproni Szemle* (61.) 125–141.
- H. Németh István 2013: A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 144–161.
- H. Németh István 2014a: Kassa az európai várospolitikai sodrásában. In: Hajdúová, Maria – Bartoš, Martin (Ed.): *Kassa az európai történelem kontextusában*. Košice, 220–239.
- H. Németh István 2014b: Városok, várospolitikai a 17. század eleji Magyarországon. Tendenciák és következményeik. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron – Budapest, 95–122.
- H. Németh István 2017: Kassa, egy többfelekezeti régióközpont jellegzetességei a 16–17. században. In: Ittész Gábor (szerk.): *Viszár és együttélés*. Budapest, 277–313.
- H. Németh István 2018a: Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. *Századok* (152.) 771–808.
- H. Németh István 2018b: Pozsony centrális szerepköreinek hatásai és jellegzetességei a magyarországi városhálózatban. *Történelmi Szemle* (60.) 171–199.
- H. Németh István 2019: II. Rákóczi Ferenc államának várospolitikai kérdéseiről. Košice. (megjelenés előtt)
- NN 1888–1905: *Magyar nemzeti zsebkönyv I-II*. Budapest.
- Nyáry Zsigmond 1996: *Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből*. Budapest.
- Oborni Teréz 2018: Erdélyi országgyűlések a 16–17. században. (A magyar országgyűlések története) Budapest.

- Ódor Imre – Rozs András (szerk.) 2006: *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete.* (Baranyai történelmi közlemények 1. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve) Pécs.
- Ortvay Tivadar 1905: *Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben.* Pozsony.
- Ovidiu Emil, Iudean – Alexandru, Onojescu – Vlad Popovici 2014: *Parliamentary Representation in Eastern Hungary 1867–1918.* Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien.
- Ovidiu Emil, Iudean – Vlad, Popovici 2011: The Elective Representation of the Romanians in the Hungarian Parliament. *Studia Universitatis Petru Maior. Historia* (11.) 121–146.
- Ovidiu Emil, Iudean 2012: *The Romanian Governmental Representatives in the Budapest Parliament (1881–1918).* Cluj-Napoca.
- Óri Péter 2008: Nemzedékek és demográfiai viselkedés Magyarországon a 19. század végén, a 20. század elején. In: Gyáni Gábor – Lácza Magdolna (szerk.): *Generációk a történelemben.* A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Nyíregyháza, 53–76.
- Pajkossy Gábor 2005: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt. In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek születésének 80. évfordulójára.* Kolozsvár, 338–344.
- Pál Judit – Popovici, Vlad – Fehér Andrea – Iudean, Ovidiu Emil 2018 (eds.): *Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865–1918).* Berlin.
- Pál Judit 2003: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914.* Csíkszereda.
- Pál Judit 2007: Karrier a „tudatlanság földjén”. Egy főúri kliens a 18. század közepén Kelet-Magyarországon. *Századok* (141.) 1407–1454.
- Pál Judit 2008: Katolikus bíró a református város élén. Egy városi bíró karrierje a 18. század közepén Szatmárnémetiben. *Urbs Magyar várostörténeti évkönyv* (3.) 205–226.
- Pál Judit 2010: Az állam és a patrónus szolgálatában. Egy Károlyi-kliens a 18. század elején. *Korall* (11.) 42. 179–205.
- Pál Judit 2010: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztós működése (1867–1872).* Kolozsvár.
- Pál Judit 2011: Polgárok vagy politikusok? Az erdélyi városok országgyűlési képviselője a kiegyezés után. In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): *Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére.* Budapest, 346–360.
- Pál Judit 2013: The representation of Transylvanian Towns in Parliament in the Period 1878–1910. *Transylvanian Review.* (22.) 4. 47–67.

- Pál Judit 2014a: Az erdélyi városok képviseletének alakulása a kiegyezés után a képviselők helyi kötődése. In: Őri Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest, 77–92.
- Pál Judit 2014b: Electoral Corruption in Austro-Hungarian Transylvania at the Beginning of the Dualist Period (1867–1872). In: Monier, Frédéric – Dard, Olivier – Engels, Jens Ivo (eds.): *Patronage et corruption politiques dans l'Europe contemporaine*. Paris, 107–126.
- Pál Judit 2014c: Representation of the Transylvanian Towns in the Hungarian Parliament and Town MPs after the Austro-Hungarian Compromise (1866–1875). In: Judit, Pál – Vlad, Popovici (szerk.): *Elites and Politics in Central and Eastern Europe 1848–1918*. Frankfurt am Main, 225–248.
- Pál Judit 2016: Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában. *Aetas* (30.) 1. 45–75.
- Pál Judit 2017: Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában. Az erdélyi választójog sajátosságai és a választókerületek átalakulása. *Aetas* (31.) 1. 45–75.
- Pál Judit – Popovici, Vlad (eds.) 2014: *Elites and Politics in Central and Eastern Europe 1848–1918*. Frankfurt am Main.
- Pálffy Géza 2005: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. *Századok* (138.) 5. 1005–1101.
- Pálffy Géza 2013a: A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 65–87.
- Pálffy Géza 2013b: Ewige Verlierer oder auch ewige Gewinner? In: Rauscher, Peter – Scheutz, Martin (Hrsg.): *Die Stimme der ewigen Verlierer? Aufstände, Revolten und Revolutionen in den österreichischen Ländern (ca. 1450–1815)*. Wien – München, 151–175.
- Pálffy Géza 2014: Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. (Annales Archivi Soproniensis 1.) Sopron – Budapest, 17–59.
- Pálffy Géza 2015: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest.
- Pálffy Géza 2017: Koronázási országzászlók és zászlóvivő főnemesek. *Rubicon* (28.) 1–2., 31–37.

- Pálmány Béla 1985: Nógrád vármegye nemességének átrétegeződése (1542–1848). *Századok* (119.) 1. 3–41.
- Pálmány Béla 1998: Az országgyűlési naplók történetéből 1790–1949. *Valóság* (41.) 6. 62–75.
- Pálmány Béla (szerk.) 2002: *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Budapest.
- Pálmány Béla 2011: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. 1–2. kötet. Budapest.
- Pálmány Béla 2013: Új módszerek – új lehetőségek. A prozopográfia új módszerei és kapcsolata a hagyományos genealógiával, archontológiával a reformkori magyar országgyűlések almanachjai alapján. *Turul* (86.) 2. 53–59.
- Pap József 2007: „Két választás Magyarországon”. *Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben*. *Aetas*, (22.) 1. 5–30.
- Pap József 2011: A városi választókerületek lakossága és választói a dualizmus időszakában. In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): *Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Budapest, 389–403.
- Pap József 2012: Az 1901-es országgyűlési képviselők származásának kérdéséről. *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae* (39.) 221–236.
- Pap József 2014: „Úrrá tenni... a nemzetet a tömeg felett”. A választójogi reform és az erdélyi választók összetételének kérdése. In: Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Budapest – Eger, 270–283.
- Pap József 2014: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Budapest.
- Pap József 2016a: *A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában*. In: Kónya Péter – H. Németh István (szerk.): *Mestá na sneme; Városok a diétán: Ochrana mestských záujmov v období stravovského a občianskeho; Városi érdekvédelem a rendi és polgári parlamentarizmus időszakában*. Prešov, 224–258.
- Pap József 2016b: Az első népképviselők és a népképviselet kezdetei Magyarországon. *Aetas* (31.) 1. 21–44.
- Pap, József 2017: *Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848–1918)*. Frankfurt am Main.
- Pásztor Mihály 1907: *Az eladósodott Budapest*. Budapest.
- Paulinyi Oszkár 1934: Az első magyar országgyűlési napló (Feller Miklós az 1547. évi pozsonyi országgyűlésről). In: Angyal Dávid (szerk.): *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. (4.) Budapest, 204–230.
- Pavercsik Ilona 1979: A lőcsei Brewer-nyomda a 17–18. században I. *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve* (16.) 353–408.

- Payr Sándor 1906: *Muzsaji Wittnyédi István soproni prokátor és evangélikus főember*. Budapest.
- Payr Sándor 1917: *A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció kezdetétől az 1681. évi soproni országgyűlésig*. Sopron.
- Pelbárt Jenő 2010: *Levéltári vízjeltitkok. Hétszáz év papír- és vízjelkéncse a Magyar Országos Levéltárban*. Budapest – Nagykovácsi.
- Peres Zsuzsanna 2014: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs.
- Pesti Sándor 1999: Pártfegyelem a dualizmus kori Magyarországon. *Száadvég* (14.) 55–77.
- Pesti Sándor 2002: *Az újkori magyar parlament*. (Osiris tankönyvek. Doktori mester munkák) Budapest.
- Pesty Frigyes 1874: Levéltári hulladékok 5., Nyitra, Trencsény vármegyei alispánok. *Száadvég* (8.) 6. 420–423.
- Péter Katalin 1994: The struggle for Protestant religious liberty at the 1646–47 Diet in Hungary. In: Evans, Robert John Weston – Thomas, Trevor V. (Ed.): *Crown, church and estates. Central European politics in the sixteenth and seventeenth centuries*. London, 261–268.
- Péter Katalin 1995: A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. In: Péter Katalin: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 8.) Budapest, 200–210.
- Péter László 2000: Die Verfassungsentwicklung in Ungarn. In: Rumpler, Helmut – Urbanitsch, Peter (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. VII/1 (Verfassung und Parlamentarismus). Wien.
- Péter László 2003: Lajos Kossuth and the Conversion of the Constitution. In: Péter, László – Rady, Martyn – Sherwood, Peter (eds.): *Lajos Kossuth Sent Word... Papers delivered on the occasion of the bicentenary of Kossuth's birth*. London, 81–93.
- Péter László 2012: Language, the Constitution, and the Past in Hungarian Nationalism. In: Péter László: *Hungary's Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies*. Leiden – Boston, 183–198.
- Piti Ferenc 2007: Új elemek a központi oklevélkiadásban az 1342. évi királyváltás után. In: Révész Éva – Halmágyi Miklós (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok* 5. Szeged, 129–132.
- Poór János 2000: Király és rendiség. Lakits György Zsigmond a magyar államjogban. *Levéltári közlemények* (71.) 53–77.
- Poór János 2003: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest.

- Poór János 2013: Országgyűlési viták a századfordulón. Változatok az állagőrzésre. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 230–243.
- Pozsonyi József 2014: *A jeszeniczei Jankovich család története*. Debrecen.
- Pölöskei Ferenc 2001: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón (Politikusok és intézmények)*. Budapest.
- Puppel, Pauline 2004: Gynaecocratie. Herrschaft hochadliger Frauen in der Frühen Neuzeit. In: Engel, Gisela (Hrsg): *Geschlechterstreit am Beginn der europäischen Moderne. Die Querelle des Femmes*. Königstein, 88–101.
- Rácz Béla 1931: *Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből. (1711–1914) Homiletikai tanulmány*. I. Gyula.
- Rácz Károly 1889–1905: *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*. Lugos.
- Radványi Miklós 1913a: Trencsén vármegye alispánjai. *Vágvölgyi lap* (40.) 21. 1913. május 25.
- Radványi Miklós 1913b: Trencsén vármegye főjegyzői. *Vágvölgyi lap* (40.) 28. 1913. július 13.
- Rady, Martyn 2012: Jagello Hungary. In: Banyó Péter – Rady, Martin (szerk.): *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1490–1526*. (The Laws of Hungary. Series I., Vol. 4.) Idyllwild CA – Budapest, XI–XLVII.
- Reisz T. Csaba 2015: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum* (2.) 1. 3–10.
- Rév István 2002: A testetlen Szent Korona. *Beszélő* 7. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-testetlen-szent-korona> (Utolsó letöltés: 2019. június 23.)
- Reynolds, Susan 1997: *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300*. Second Edition. Oxford.
- Roszner Ervin 1887: *Régi magyar házassági jog*. Budapest.
- Rudai Dezső 1936: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935)*. Budapest.
- Ruszoly József 1980: *A választási bíráskodás Magyarországon 1848–1948*. Budapest.
- Ruszoly József 1997: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok*. Szeged.
- Ruszoly József 2004: Szemere Bertalan szakítása Kossuth Lajossal. Ismét a *Politikai jellemrajzok* (1852) keletkezéséről. In: Balogh Judit (szerk.) *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. Debrecen, 87–110.
- Rügge, Nicolas 2000: *Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen.
- S. Varga Katalin 2008: *Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve: textus és értelmezés*. Budapest.

- Sághy Marianne 1993: Aspects of Female Rulership in Late Medieval Literature: the Queens' Reign in Angevin Hungary. *East Central Europe* (20.) 69–86.
- Sajtos László – Mitev, Ariel 2007: *SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest.
- Salamon Ferenc 1866: *A magyar királyi székek betöltése és a pragmatica sanctio története*. Pest.
- Sándor István 2012: *Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből*. I. rész. *Főúr és nemes*. Budapest.
- Schlitter, Hans 1899: *Correspondance secrète entre le comte A. W. Kaunitz-Rietberg ambassadeur imperial á Paris et le baron Ignaz de Koch secretaire de l' impératrice Marie-Thérèse 1750–1752*. Paris.
- Schmidt Anikó 2016: A kataszteri ankét. *Catastrum* (3.) 2. 21–28.
- Schramek László 2011: *Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül*. Budapest.
- Schulte, Regina 2006: Introduction. Conceptual Approaches to the Queen's Body. In: Schulte, Regina (ed.): *The Body of the Queen: Gender and Rule in the Courtly World from the 1500–2000*. New York, 1–15.
- Schwarcz András 2009: *A képviselet megkésett modernizációja. A magyar parlamenti képviselők összetétele és a politikai modernizáció, 1884–2006*. (PhD értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola) Budapest.
- Schweers, Regine 2009: Die Bedeutung des Raumes für das Scheitern oder Gelingen des Adventus. In: Johaneck, Peter – Lampen, Angelika (Hrsg.): *Adventus. Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt*. Köln – Weimar – Wien, 37–57.
- Sebők Richárd 2012: Hivatali pályafutások a 18. századi Királyi Kúrián. In: Szijártó M. István – Szűcs Zoltán Gábor (szerk.): *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*. Budapest, 15–50.
- Sebők Richárd 2016: Professzionizáció az igazságszolgáltatásban a 18. században. A Királyi Kúria köznemes bírának példáján. *Századok* (150.) 945–965.
- Sebők Richárd 2017: Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő ítélőmesterek prozopográfiai elemzése. *Korall* (18.) 70. 36–64.
- Serfőző Szabolcs 2010: A záradokhelyek szerepe a Habsburg-dinasztia reprezentációjában a 17–18. században. *Századok* (144.) 1183–1223.
- Serfőző Szabolcs 2017a: Mária Terézia Pozsonyi koronázásának képei. Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában” *Rubicon* (27.) 48–71.
- Serfőző Szabolcs 2017b: Männlich” und mächtig. Die Inszenierung Maria Theresias als Königin von Ungarn auf Staatsporträts. In: Iby, Elfriede – Mutschlechner, Martin – Telesko, Werner – Vöcelka, Karl (Hrsg.): *300 Jahre Maria Theresia: 1717–1780: Strategin – Mutter – Reformerin*. Wien, 105–109.

- Sienell, Stefan 2001: *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*. Frankfurt am Main.
- Siklóssy László 1931: *Hogyan épült Budapest? 1870–1930. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története*. Budapest.
- Siklóssy László 1939: *Az országgyűlési beszéd útja*. Budapest.
- Simon Lajos Zoltán 2015: Tityrus Szombathelyen. Antiárkádia Füsi Pius Josephus, Mariae Theresiae filius című eklogájában. In: Békés Enikő – Kasza Péter – Lengyel Réka (szerk.): *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*. Budapest, 248–258.
- Sipos András 1996: *Várospolitikai és városigazgatás Budapesten, 1890–1914*. (Várostörténeti tanulmányok 3.) Budapest.
- Siptár Dániel: Sokszínűség vagy egységesség. Szerzetesek a 17. századi Magyarországon. In: Varga Szabolcs – Vértési Lázár (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3.) Pécs, 143–168.
- Skinner, Quentin 1996: *Machiavelli*. Budapest.
- Skorka Renáta 2016: Luxemburgtól Váradig. Beatrix magyar királyné története. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Tanulmányok Biharország történetéről 3*. Nagyvárad, 175–195.
- Somogyi Éva 2001: Vezető magyar tisztviselők a Ballhausplatzon. *Aetas* (16.) 3–4. 136–138.
- Soós István 2005: II. József német nyelvredelete és a „hivatalos” Magyarország. In: Bíró Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Budapest. 261–301.
- Sörös Pongrácz 1901.: A kath. klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. *Katolikus Szemle* (10.) 865–890.
- Spekner Enikő 2015: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig*. (Monumenta Historica Budapestinensia XVII.) Budapest.
- Špiesz, Anton 1981: Der Wiener Hof und die Städte in Ungarn in den Jahren 1681–1780. In: Rausch, Wilhelm (Hrsg.): *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Linz (Donau), 83–95.
- Špiesz, Anton 1983: *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780*. Košice.
- Špiesz, Anton 1991: Rekatalizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781. *Historický Časopis* (39.) 588–612.

- Stenner, Friedrich 1916: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó Bd. VII. Beiheft I.) Brassó.
- Sterneck, Tomáš 2005: Obnovování českobudějovické městské rady za třicetileté války. *Jihočeský Sborník Historický* (74.) 104–150.
- Stipta István 1995: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest.
- Stollberg-Rilinger, Barbara 2008: *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*. München.
- Stollberg-Rilinger, Barbara 2011: On the Function of Rituals in the Holy Roman Empire. In Evans, R. J. W. – Schaich, Michael – Wilson, Peter H. (ed.): *The Holy Roman Empire 1495–1806*. Oxford, 359–373.
- Stollberg-Rilinger, Barbara 2017: *Maria Theresia: die Kaiserin in ihrer Zeit: eine Biographie*. München.
- Stourzh, Gerald 1965: Die Mitgliedschaft auf Lebensdauer im österreichischen Herrenhause, 1862–1918. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. (73.) Graz – Köln, 63–117.
- Strunck, Christina 2017: The ‘two bodies’ of the female sovereign: awkward hierarchies in images of Empress Maria Theresia, Catherine the Great of Russia and their male consorts. In: Watanabe-O’Kelly, Helen – Morton, Adam (ed.): *Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c. 1500–1800*. London, 64–83.
- Šubarić 2015: From the Aftermath of 1784 to the Illyrian Turn: The Slow Demise of the Official Latin in Croatia. In: Almási Gábor – Šubarić, Lav (eds.): *Latin at the Crossroads of Identity. The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*. Leiden – Boston, 193–217.
- Sümegey Dezső – Dominkovits Péter 2007: Sopron vármegye követei a rendi országgyűléseken (1580–1847). In: *Arrabona* (45.) 2. 7–33.
- Süttő Szilárd 2003: *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi behivások okmánytárával*, I–II. (Belvedere-monográfiák 2.) Szeged.
- Szabad György 1957: *A tatari és gesztési uradalom áttérése a robot rendszerről a tőkés gazdálkodásra*. Budapest.
- Szabad György 1982: Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán. *Századok* (116.) 6. 1175–1192.
- Szabad György 1998: A kormány parlamenti felelősségének kérdése. In: Szabad György (szerk.): *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Budapest, 92–111.

- Szabó András Péter 2014: Caspar Hain lőcsei krónikája. Egy kompiláció forrásai. In: Tóth Gergely (szerk.): *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Budapest, 169–202.
- Szabó Dániel 1992: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidék. *Történelmi Szemle*, (34.) 199–230.
- Szabó Dániel 1998: Országgyűlési választások az egyesítés előestéjén. In: Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest, 31–59.
- Szabó Dániel 2004: A véderőtüntetések résztvevői. *Korall* (17.) 43–60.
- Szabó István 1952: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. *Századok* (86.) 3–4. 509–592.
- Szabó István 1999: Az Országos Honvédelmi Bizottmány. In: Horváth Attila (szerk.): *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc állam- és jogfejlődéséről*. Budapest, 83–94.
- Szabó István [2001]: Az államfői intézmény a Függetlenségi Nyilatkozat után. In: Vörös Imre (szerk.): *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténeti szemle 1848-ról*. [Budapest,] 279–290.
- Szabó Márton 2016: *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest.
- Szabó P. Csaba 1986: A századelő magyar választási rendszerének néhány problémája. *Aetas* (2.) 66–106.
- Szécheny Antal 1882: Az 1839–40-diki országgyűlésről. *Budapesti Szemle* (71.) 241–259.
- Szekfű Gyula 1920: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest.
- Szekfű Gyula 1926a: Bevezetés. In: Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, 7–208.
- Szekfű Gyula 1934: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest.
- Szekfű Gyula é.n.: *Magyar történet. A tizenharmadik század. VI. kötet*. Budapest.
- Szelestei N. László 1992: 18. századi tudós világ. IV. Bél Mátyás a tudományszervező. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1984–1985. Budapest, 267–281.
- Szendrei Ákos 2014: *Nagyvárad országgyűlési képviselete a dualizmus korában (1867–1918). Új Nézőpont* (1.) 2. 8–15.
- Szendrei Ákos 2015: Országgyűlési képviselők párthovatartozása a dualizmus kori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzáskörzeteikben. *Történeti tanulmányok. Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica* Debrecen, 224–241.
- Szendrei Ákos 2016: *Országgyűlési képviselők párthovatartozása és társadalmi háttere a dualizmus kori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzáskörzeteikben*. *Aetas* (31.) 1. 76–101.

- Szente Zoltán 1993: Reformtörekvések a fővárosi közigazgatásban 1872–1948. *Magyar Közigazgatás* (43.) 8. 493–501.
- Szente Zoltán 1994: Az állandó (vagy szak-)bizottságok a magyar közjogban a kezdetektől 1990-ig. In: Soltész István (szerk.): *A bizottsági munka*. 2. rész. (Parlamenti dolgozatok 2.) Budapest, 291–307.
- Szentkirályi Kálmán 1908: A földbirtok kataszteri tiszta jövedelmének megoszlása a földbirtokosok egyes osztályai között. *Köztelek* (18.) január 8.
- Szepessy Mihály 1867: *Ausztria birodalmi adórendszere különös tekintettel a Magyar Korona alatti országok adó és államgazdasági viszonyaira*. Pest.
- Szeremlei Samu 1867: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről*. I–II. Pest.
- Szetey Szabolcs 2012: Dobos János (1804–1887) élete és prédikációs öröksége. In: Pap Ferenc (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelképásztori működéséről*. Budapest, 205–631.
- Szijártó M. István 2005: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Budapest.
- Szijártó M. István 2009: A vallási kérdés az országgyűléseken a 18. század első évtizedeiben. In: Góczy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi László (szerk.): *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon – különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*. Pécs, 87–102.
- Szijártó M. István 2010: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Keszthely.
- Szijártó M. István 2010: Hivatalviselő elit a 18. századi Somogy vármegyében. In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 445–466.
- Szijártó M. István 2014: A kosellecki „nyeregidő” a 18. század végi politikában. In: Hermann István (szerk.): *Padányi Biró Márton emlékezete*. Veszprém, 5–24.
- Szijártó M. István 2016a: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest.
- Szijártó M. István 2016b: A közjó fogalma a kora újkori politikai diskurzusokban. *Történelmi Szemle* (58.) 499–503.
- Szijártó M. István 2017: *Emberek és struktúrák a 18. századi Magyarországon. A politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben* (Akadémiai doktori értekezés) Budapest.
- Szilágyi Sándor 1889: *Catalogus librorum manuscriptorum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestinensis*. Pars I. Budapest.
- Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. kötet. Budapest.

- Szirmay Gábor 2010: *A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története*. (Javított, bővített kiadás.) (Régi magyar családok 9.) Debrecen.
- Szirtes Zsófia 2015: *Az erdélyi szászság érdekérvényesítése az átmeneti korszakokban (1690–1711)*. (PhD disszertáció). Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba–Budapest. http://realphd.mtak.hu/311/1/Szirtes%20Zs%C3%B3fia_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (Utolsó letöltés: 2019. június 23.)
- Szluha Márton – Vásárhelyi Miklós 2005–2013: *Magyar császári és királyi kamarások ősfái, 1740–1918 I–III*. Budapest.
- Szluha Márton 2000: *Liptó vármegye nemes családjai*. I. kötet. Budapest.
- Szluha Márton 2001: A Szluha család Salgótarjánban. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXV*. 51–61.
- Szluha Márton 2002: *Bács-Bodrog vármegye nemes családjai*. Budapest.
- Szluha Márton 2003a: *Liptó vármegye nemes családjai*. II. kötet. Budapest.
- Szluha Márton 2003b: *Nyitra vármegye nemes családjai I–II*. Budapest.
- Szluha Márton 2006: *Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai. Felvidéki családok I. kötet*. Budapest.
- Szluha Márton 2008: *Sáros, Turóc vármegye nemes családjai. Felvidéki családok II. kötet*. Budapest.
- Szluha Márton 2011–2012: *Vas vármegye nemes családjai I–II*. Budapest.
- Szluha Márton 2013: *Szepes vármegye nemes családjai*. Budapest.
- Szócs Sebestyén 1996: *A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen*. Budapest.
- Szűcs Jenő 1963: Das Städtewesen in Ungarn im XV–XVII. Jh. In: Székely György – Fügedi Erik (szerk.): *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie, 1450–1650*. Budapest, 97–164.
- Takács Károly 1998: Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle* (8.) 1. 139–148.
- Takács Sándor 1932: A városi követek küzdelme a személyes szavazati jogért az 1825–1848. évi országgyűléseken I–II. *Budapesti Szemle* 225. kötet, 653. 654. 655. szám, 66–91, 198–237.
- Takács Tibor 2006: A városi elit Nyíregyházán a 20. század első felében *Századok* (140.) 25–77.
- Takáts József 1998: Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. A keret. *Irodalomtörténeti Közlemények* (102.) 5–6. 668–686.
- Takáts József 2007: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest.
- Takáts Sándor 1932: *Kémvilág Magyarországon*. I–II. kötet újabb kiad. Budapest.

- Teke Zsuzsa 1989: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. In: Bónis György – Érszegi Géza – Teke Zsuzsanna (szerk.): *Decreta Regni Hungariae 1458–1490*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 19.) Budapest, 43–69.
- Telesko, Werner 2018: “She died as a man – and as an empress.” Politics of the body and visual representation in the case of Maria Theresa. In: Lena Oetzel – Kerstin Weiland (Hrsg.): *Defizitäre Souveräne: Herrscherlegitimationen im Konflikt*. Frankfurt – New York, 307–330.
- Teszelszky, Kees – Zászkaliczky Márton 2012: A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok (Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606). *Aetas* (27.) 3. 49–121.
- Teszelszky, Kees 2008: Üzenet az utazókosárban. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai felkelés alatt. In: Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest, 127–146.
- Teszelszky, Kees 2010: Diplomáciai iratok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt. In: Pusztai Gábor – Bozzay Réka (szerk.): *Debrecentől Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Debrecen, 59–88.
- Thiel, Udo 2011: *The Early Modern Subject: Self-Consciousness and Personal Identity from Descartes to Hume*. Oxford.
- Tilcsik György 2000: Egy parciális obligáció tanulságai. Batthyány Gusztáv gróf kölcsönügylete 1842-ben. In: Tilcsik György (szerk.): *Vas megyei levéltári füzetek* 9. *Előadások Vas megye történetéről* III. kötet Szombathely, 79–92.
- Toma Katalin 2005: Gróf Nádasdy Ferenc politikai pályaképe(1655–1666.) (PhD disszertáció, ELTE BTK) Budapest.
- Tormási János 1791: *Egynehány Prédikáziók, melyeket a’ közlebb el-múlt országgyűlésére fel-sereglett úri rendek előtt, Budán és Po’sonyban el-mondott*. Pest.
- Toth Adalbert 1973: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn, 1848–1892*. München.
- Tóth Árpád 1996: Hivatali szakszerűsödés és a rendi minták követése. Pest város tisztviselei a reformkorban. *Tanulmányok* Budapest Múltjából (25.) 27–60.
- Tóth István György 2003: *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (1572–1717)*. II. (Bibliotheca Academicae Hungariae – Roma, Fontes 4.) Roma – Budapest.
- Tóth István György 2008: *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (1572–1717)*. V. (Bibliotheca Academicae Hungariae – Roma, Fontes 4.) Roma – Budapest.

- Tóth László 2005: Gróf Viczay Hédervári Héder portréja a Xántus János Múzeum gyűjteményében. In: *Arrabona* (43.) 1. 257–280.
- Tóth Lőrinc 1893: Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai. Első közlemény. *Budapesti Szemle* (74.) 198. 321–372.
- Tóth Zsombor 2006: Műfaj versus íráshasználat? Történeti antropológiai megjegyzések a XVII. századi emlékirat-irodalomhoz: Cserei Mihály kalendáriumai. In: Tóth Zsombor: *A történelmem terbe*. Kolozsvár, 333–405.
- C. Tóth Norbert 2009: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elveszett rendelete. In: Fedeles Tamás–Bilkei Irén (szerk.): *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből IV.) Pécs, 49–64.
- C. Tóth Norbert 2012a: Az ország nádora. In: Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 7*. Szeged, 439–450.
- C. Tóth Norbert 2012b: Nádorváltások a Zsigmond-korban (1386–1437). Az 1439. évi 2. tc. nyomában. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, 53–65.
- C. Tóth Norbert 2012c: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselenyi család (14–17. sz.)*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) Kolozsvár, 135–166.
- C. Tóth Norbert 2012d: A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. *Gazdaság és Társadalom 4. Különszám*, 102–118.
- C. Tóth Norbert 2014: A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején. Az ország ügyeinek intézői 1413–1419 között. In: Bárány Attila – Pósn László (szerk.): *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris” Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Debrecen, 289–313.
- C. Tóth Norbert 2018: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)*. (DSc-értekezés) (http://real-d.mtak.hu/950/7/dc_1228_16_doktori_mu.pdf [letöltés dátuma: 2019. január 05.])
- Tóth-Barbalics Veronika 2011a: A főrendiház mentelmi bizottságának működése, mentelmi ügyek a főrendiházban a dualizmus időszakában. In: Réfi Attila – Sziklai István (szerk.): *MTA – ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport évkönyve 2010/2011*. Budapest, 137–175.
- Tóth-Barbalics Veronika 2011b: A „korona védpajza” vagy „észarisztokrácia”? A magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagjai. *Századok* (145.) 3. 723–752.

- Tóth-Barbalics Veronika 2015: *A magyar főrendiház a dualizmus időszakában, különös tekintettel a ház 1885. évi reformjára és annak következményeire a magyar politikai életben.* (PhD-disszertáció, ELTE BTK) Budapest.
- Tóth-Barbalics Veronika 2017: A magyar főrendiház választott tagjai. *Századok* (151.) 311–354.
- Tóth-Barbalics Veronika 2018: A főrendiház 1885. évi átalakítása és a földadócenzus. *Agrártörténeti Szemle* (59.) 1–4. 1–28.
- Tózsá-Rigó Attila 2012: A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata *Fons* (19.) 279–319.
- Török Enikő 2015: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum* (2.) 1. 11–18.
- Tringli István 2013: A rendiség és a Szent Korona-tan. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig.* Budapest, 27–35.
- Trócsányi Zsolt 1976: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez).* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 76.) Budapest.
- Trócsányi Zsolt 1988: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740.* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 8.) Budapest.
- Trócsányi Zsolt 2004: Az első abszolutisztikus adórendszer Erdélyben (a Systema Bethleniana). *Levéltári Közlemények* (75.) 2. 45–73.
- Turba, Gustav 1906: *Die Pragmatische Sanktion, mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stephanskronen. Neues zur Entstehung und Interpretation 1703–1744.* Wien.
- Turba, Gustav 1911–1912: *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion.* Bd 1–2. Leipzig.
- Tusor Péter 1998: Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai recepta religióvá válásában. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (10.) 1–2. 5–26.
- Tusor Péter 2002: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). *Levéltári Közlemények* (73.) 200–242.
- Tusor Péter 2005: A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján. In: Szabó András (szerk.): *Mezőváros, reformáció és irodalom, 16–18. század.* Budapest, 123–138.

- Tusor Péter 2011: Forgách Zsigmond katolizálása. In: Imre Mihály – Oláh Szabolcs – Fazakas Gergely Tamás – Száraz Orsolya (szerk.): *Eruditio, virtus et constantia*. Debrecen, 640–646.
- Tusor Péter 2015: A prímás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). *Történelmi Szemle* 57. 219–249.
- Tusor Péter 2016: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)*. (Collectanea Vaticana Hungariae classis I. vol. 13.) Budapest – Róma.
- Tuza Csilla 2006: Egy elfeledett 18. századi karrier. Galánthai Fekete György életútja. (Vázlat egy készülő életrajzhoz.) *Századok* (140.) 1519–1529.
- Tuza Csilla 2014: Galánthai Fekete György pályafutása (1711–1788). In: Bódiné dr. Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei*. I. kötet. Budapest, 9–15.
- J. Újváry Zsuzsanna 1979: Kassa város polgársága a XVI. század végén és a XVII. század első felében. *Történelmi Szemle* (22.) 3–4. 577–591.
- J. Újváry Zsuzsanna 1984: Kassa polgárságának etnikai-politikai változásai a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. In: Dénes Iván Zoltán – Pajkossy Gábor – Gergely András (szerk.): *A magyar polgári átalakulás kérdései*. Budapest, 9–37.
- J. Újváry Zsuzsanna 1994: Egy kereskedőcsalád metamorfózisa. In: Zimányi Vera (szerk.): *Óra, szablya, nyoszolya*. Budapest, 33–85.
- J. Újváry Zsuzsanna 2001: Polgár vagy nemes? In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Piliscsaba, 395–426.
- Ulrich Attila – Pozsonyi József 2009: *A jobabázi Döry család története*. Tiszántúli Történész Társaság (Régi magyar családok 8.) Debrecen.
- Urbán Aladár 1981: A nyugat-európai államrendszerek és a reformkor nemzedéke. In: Pölöskei Ferenc – Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*. Budapest, 9–49.
- Urbán Aladár 1986: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest.
- Urbán Aladár 1999: Agitáció a magyar köztársaságért 1848/49-ben. *Századok* (133.) 221–250.
- V. Windisch Éva 1998: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 24). Budapest.
- Valjavec, Fritz 1944: *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*. Brünn – München – Wien.
- M. Varga Benedek 2014: A kontinuitás szimbolikus konstrukciói Mária Terézia koronázási ünnepségén. *Metszetek* (3.) 117–130.

- Vámos András 2011: Absentium advocati. Jogászok a 18. századi diétákon megjelent távollévők követői között. In: Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczki Áron (szerk.): *Tanulmányok Badacsonyból. A Fiaatal Levéltárosok Egyesületének konferenciája. Badacsony, 2010. július 9–10.* Budapest, 72–104.
- Vámos András 2012: A távollévők követői a 18. századi országgyűléseken. In: Szijártó M. István – Szűcs Zoltán Gábor (szerk.): *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon.* Budapest, 51–75.
- Varga Endre 1974: *A Királyi Curia 1780–1850.* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet. 4.) Budapest.
- Varga István 1972: A közterhek. In: Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet.* Budapest, 246–318.
- Varga János 1980: *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete.* Zalaegerszeg.
- Varga János 1982: Batthyány és a jobbágyfelszabadítás. *Századok* (116.) 1193–1228.
- Varga János 1982: *Helyét kereső Magyarország: politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 1984: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában. 1660–1711.* Budapest.
- Varga Lajos 1994: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990.* Budapest, 9–42.
- Varga Nándor Lajos 1995: *Vízjegyek* (hasonmás kiadás). I. kötet Budapest.
- Varga Norbert 2007: A közigazgatási reform és a helyi politikai elit viszonya Debrecenben és Szegeden (1870–1872). *Debreceni Szemle*, (15.) 466–475.
- Varga Zoltán 1949: Az államforma és a kormányforma kérdése a debreceni trónfosztás után. *Századok* (83.) 1–4. sz. 168–188.
- Vargha Zoltán 1933: *Báró Podmaniczky János (1786–1883) életrajza.* Budapest.
- Véghseő Tamás 2007: „*Catholice reformare*”. *Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702).* Budapest – Róma.
- Veliky János 1999: A felbomló és átalakuló rendiség gazdasági-szociális rendszerei. In: Veliky János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században).* Budapest, 33–60.
- Veres Miklós 1968: *A tárnoki batóság és a tárnoki székek, 1526–1849.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 2.) Budapest.
- Vida István 2011 (főszerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona, 1846–2010.* Budapest.
- Vierhaus, Rudolf 1984: *Staaten und Stände. Vom Westfälischen bis zum Hubertusburger Frieden 1648–1763.* Berlin.

- Virág Irén 2007: *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon (1790–1848)*. (PhD disszertáció, Debreceni Egyetem) Debrecen.
- Vlad, Popovici 2014: The Electoral Process in the Banat. Statistics. Evolution. Prosopography. *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*. (53.) 31–44.
- Voltaire 1983: *Filozófiai ABÉCÉ*. Ford: Gyergyai Albert, Réz Pál. Vál, utószó: Réz Pál. Budapest.
- Völgyesi Levente 2003: A magyar országgyűlés bizottsági rendszerének gyökerei. *Jogtörténeti Szemle* (5.) 3. 29–34.
- Völgyesi Orsolya 2006: Batthyány Kázmér az 1839/40-es és az 1843/44-es országgyűlésen. In: Ódor Imre – Rozs András (szerk.): *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete*. (Baranyai történelmi közlemények 1. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve) Pécs, 9–27.
- Völgyesi Orsolya 2017: Vármegyei követek az 1832–36. évi országgyűlésen a titkosrendőri jelentések tükrében. *Korall* (18.) 70. 84–108.
- Vörös Károly 1973: *Egy világáros születése*. Budapest.
- Vörös Károly 1975: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. *Valóság* (18.) 10. 1–20.
- Vörös Károly 1978: Pest-Budától Budapestig 1849–1873. In: Vörös Károly (szerk.): *Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest, 117–320.
- Vörös Károly 1983: A magyarországi társadalom (1790–1848). In: Mérei Gyula – Vörös Károly: *Magyarország története, 1790–1848*. I. kötet 2. jav. kiad. (Magyarország története 5/1.) Budapest, 473–600.
- Vörös Károly 1987: A főrendiház 1885. évi reformja. (Egy kutatás tervei és első eredményei) In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom — polgári társadalom* 1. Salgótarján, 397–405.
- Walter, Friedrich 1956: Metternich und Gervay. Ein Briefwechsel. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (9.) 186–262.
- Weber, Max 1970: *Állam, politika, tudomány. Tanulmányok*. Budapest.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*. Budapest.
- Weber, Max 1998 [1919]: A politika mint hivatás. In: Uő: *Tanulmányok*. Budapest, 156–209.
- Weber, Wolfgang 1992: *Prudentia gubernatoria: Studien zur Herrschaftslehre in der deutschen politischen Wissenschaft des 17. Jahrhunderts*. Tübingen.

- Weil, Rachel 2006: Royal Flesh, Gender and the Construction of Monarchy In: Schulte, Regina (ed.): *The Body of the Queen: Gender and Rule in the Courty World from the 1500–2000*. New York, 88–100.
- Weisz Boglárka 2018: A pozsonyi kamara felállítása. In: Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka (szerk.): *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (Magyar történelmi emlékek, értekezések) Budapest, 13–59.
- Wellmann Imre 1940–1941: Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század-eleji kormányhatóságok-ban. *Levéltári Közlemények* (18–19.) 250–303.
- Wellmann Imre 1981: A köznemesség gazdálkodása a XVIII. században. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* (7.) 61–85.
- Wick Béla 1933: *Kassa régi síremlékei, XIV–XVIII. század*. Košice.
- Winter, Eduard 1962: *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*. Berlin.
- Witting, Johann Baptist (szerk.) 1918: *J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben. Niederösterreichischer Adel 2. Abteilung S-Z*. Nürnberg.
- Witting, Johann Baptist (szerk.) 1919: *J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben. Steiermärkischer Adel*. Nürnberg.
- Wittman Tibor 1957: A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz. *J. Lipsius. Filológiai Közöny* (3.) 1. 53–66.
- Wunder, Heide 2009: Gynäkokratie. Auf der Suche nach einem verloren gegangenen Begriff der frühneuzeitlichen politischen Sprache. *Zeitenblicke* (8.) 2. (<http://www.zeitenblicke.de/2009/2/wunder>)
- Zeller Árpád 1930: *Az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségéről. Az 1901. évi XXIV törvények keletkezése, magyarázata az eljárási szabályok és az eddigi joggyakorlat alapján*. Budapest.
- Zelovich Dezső 1928: *Parlamenti szónokok és parlamenti gyorsírók*. Budapest
- Ziegler, Ferdinand v. 1868: Drei Jahre aus der Geschichte der Rákóczy'schen Revolution in Siebenbürgen. Vom Ausbruche der Bewegung bis zur Schlacht von Sibó. Größtentheils nach handschriftlichen Quellen des kais. Kriegsarchives. *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde* (8.) 163–283.
- Zoványi Jenő (szerk.) 1977: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest. <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=2069> (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 12.)

- Zsilinszky Mihály 1881–1897: *A magyar országgyűlések vallásiügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. I–III. kötet (A Magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai) Budapest.
- Zsilinszky Mihály 1882: *Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből). Budapest.
- Zsilinszky Mihály 1883: *Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 11, II.) Budapest.
- Zsilinszky Mihály 1888: *Az 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 13, XI.) Budapest.
- Zsilinszky Mihály 1907: *A magyarbani protestáns egyház története*. Budapest.
- Zsoldos Attila 1990 (szerk.): *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701 / A Nagyszombati Egyetem anyakönyve 1635–1701*. Budapest.
- Zsoldos Attila 2013: A magyar király és főpapjai a vienne-i zsinat évtizedében. In: Maróth Miklós (szerk.): *Perita Linguarum. A vienne-i zsinat és a nyelvek oktatása*. (Studia Philologica II.) Piliscsaba, 213–224.
- Zsoldos Attila 2018: A gyűlések rendje. In: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos (szerk.): *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. (Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 16.) Budapest, 615–625.
- Zsoldos Ildikó 2015: *Hatalom és pártstruktúra Szatmár vármegyében az 1905–06-os politikai krízis idején*. (Habilitációs értekezés) Debreceni Egyetem, Debrecen.

